MEHMET BAYRAK

DERSİM - KOÇGİRİ

Te'dib - Tenkil - Taqtil - Tehcir - Temsil Temdin - Tasfiye

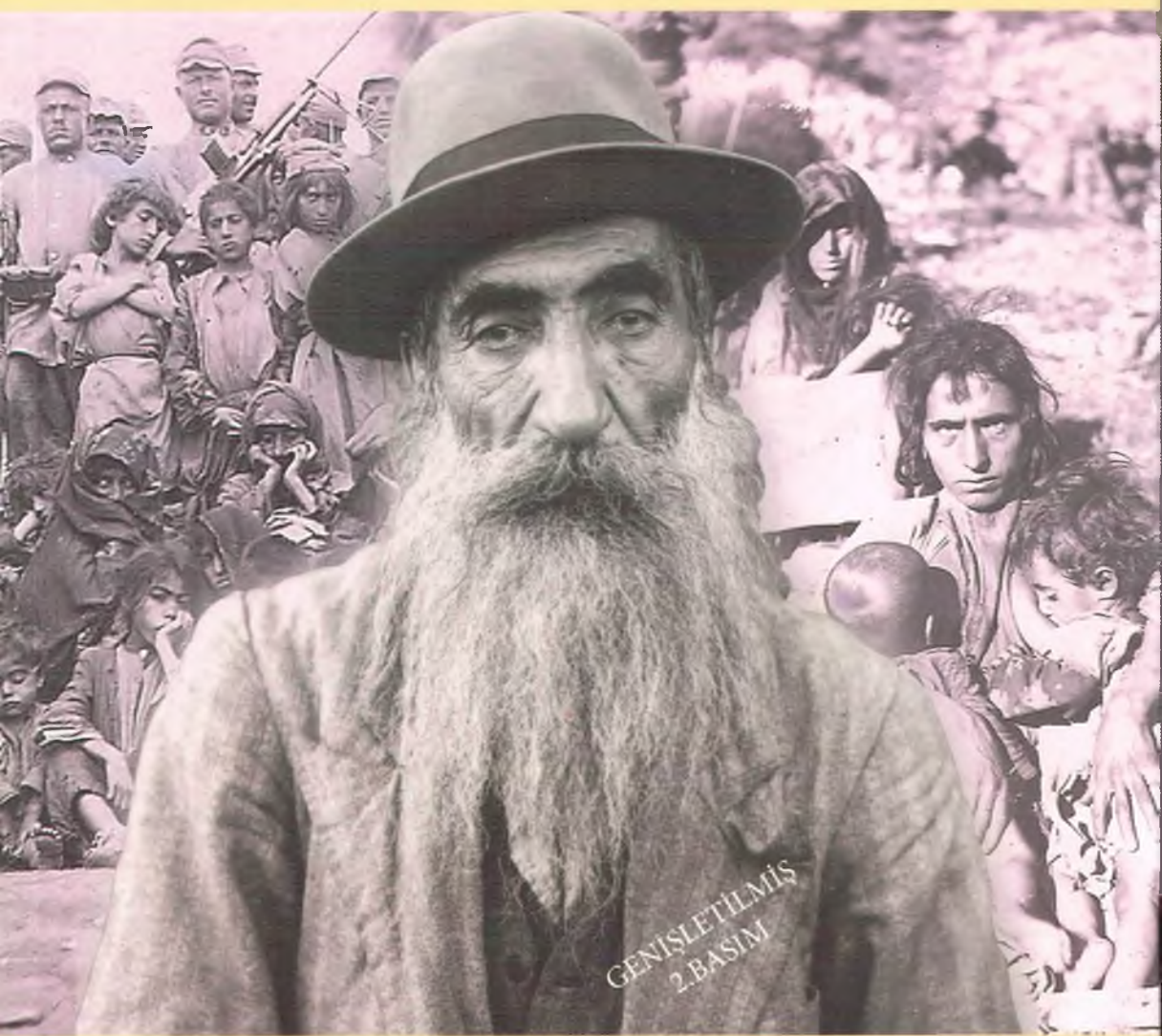

Özge

DERSİM - KOÇGİRİ

Te'dib - Tenkil - Taqtil - Tehcir - Temsil - Temdin - Tasfiye

MEHMET BAYRAK

MEHMET BAYRAK

DERSİM - KOÇGİRİ

Te'dib - Tenkil - Taqtil - Tehcir - Temsil - Temdin - Tasfiye

ÖZ-GE
Yayınları
- 39 -

İrtibat Adresi:
Planlamacılar Sitesi 150, Sok. No: 42
Beysukent - ANKARA
Tel: +90 312 236 00 32
www.ozgeyayinlari.com
info@ozgeyayinlari.com

ISBN:
978-975-7861-19-5

1.Basım : Ankara, 2010
2. Basım: Ankara, 2012

Tasarım - Baskı:
Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi,
Matbaacılar Sitesi 35. Cadde No: 36/38
Yenimahalle - ANKARA
Tel: +90 312 395 21 12

Ön Kapak Resmi:
37/38 Dersim katliamından çeşitli görüntüler.

MEHMET BAYRAK

DERSİM - KOÇGİRİ

Te'dib - Tenkil - Taqtil - Tehcir - Temsil, Temdin - Tasfiye

Özge

Şu kanlı zâlimin ettiği işler
Garip bülbül gibi zâreler beni

Pir Sultan Abdal

İÇİNDEKİLER

Önsöz 17
Sunu: (Prof.Dr. Baskın Oran) 21
Giriş: TÜRK RESMİ TARİHİ'NİN ZEHİRLİ MİRASI 29
A- Türk Resmi Tarihi'nin İdeolojik Temelleri 29
B- Kemalizm'in "6 Ok"u Çağımıza Yanıt Verebilir Mi? 32
C- "Kemalist Devrim" İdeolojisinin Zehirli Reçetesi 35
Ç- Kemalist Kurumlaşmanın Siyasi Nedenleri 38
D- Resmi Tarih ve Kültür Politikasında 1960 Dönemi 39
E- Sonuç 42

I.KESİM
DERSİM VE KOÇGİRİ KATLİAMLARI

I.BÖLÜM: 19. YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM'DE OSMANLI KATLİAMI 47

A- Darendeli Tarihçi Hasan İzzet Efendi ve ***"Ziyanâme"***si 47
B- Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa Kimdir? 48
C- Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın Dersim'deki Katliamı 48

II.BÖLÜM: KOÇGİRİ DİRENİŞİ VE *ALİŞÊR* İLE *ZARİFE*... *52*

A- Tarih Bilimi ve Bilincinin Önemi 52
B- **Dersim** ve **Koçgiri**'nin Kısa Tarihi 54
C- XIX. Yüzyıl Ortalarında **Dersim**'de Bir Ulusal/Etnik Örgütlenme 61
D- **Koçgiri İsyanı**'na Giden Süreç 66
E- **Koçgiri İsyanı**'nın İdeolog-Önderlerinden, Milli Şair **Alişêr**'in Rolü 70
F- **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'in Anlatımıyla **Alişêr** 73
G- Kaatili **Zeynel**'in Anlatımıyla **Alişêr** 74
H- **Alişêr**'in Eşi, Yoldaşı, "Heval"ı **Zarife** 83
I- Kaynaklar 84

III.BÖLÜM: KOÇGİRİ ÜSTÜNE AĞITLAMA - ŞİİRLER
(Koçgiri Ağıtı, Haydar Bey'in Destanı, Alişêr'in Kürtçe ve Türkçe Ağıtlama-Şiirleri) 86

IV. BÖLÜM: SİVAS / MADIMAK'TA KATLEDİLEN HASRET'E DUYULAN *"HASRET"* 104

V.BÖLÜM: GİZLİ BELGELER IŞIĞINDA DERSİM'DE KATLİAM VE TASFİYE (Te'dib, Tenkil, Taqtil, Tehcir, Temsil, Temdin, Tasfiye) 108

A- Giriş 108
B- **Dersim**'in **Kemalizm**'le Ölümcül Dansı 110
C- Devlet'in **Dersim** İlgisi 114
D- M.Kemal Yönetiminin Tehdit ve İtirafları 116
E- ***"Şark Islahat Planı"*** ve Dersim'in Asimilasyonu 122
F- Sonuç 123

VI.BÖLÜM: ALEVİ-KÜRT SOYKIRIMI'NIN ADI: DERSİM. 124

A- Dersim Soykırımı'nın İdeolojik Temelleri 124
B- Sıra Dersim'e Geliyor 125
C- Erdoğan'ın ve Kılıçdaroğlu'nin Tutumu 127
Ç- Arşivlerin Açılmasının Önemi 128

VII.BÖLÜM: SÜRGÜN'ÜN VE TRAVMA'NIN ÖBÜR ADI DERSİM 130

A- **Dersim**'in Başağrısı ve Başbelası: ***Sürgün*** 130
B- Sürgün ve Katliam *"İkiz Kardeş"*tir. 131
C- Kemalist Yönetim Döneminde Dersim Katliamı ve Sürgünleri 132
Ç- "**Şark Islahat Planı**" ve Dersim Sürgünleri 132
D- Sonuç 135

VIII.BÖLÜM: SÜRGÜN'DEN DÖNENLERİN DRAMI 137

A- Türk Irkçılığıyla Yaşıt Kürt Sürgünleri 137
B- Sürgün'e Gidenlerin ve Dönenlerin Dramı 139

IX.BÖLÜM: ZORUNLU İSKÂN VE KİMLİK DEFORMASYONU 144

A- Giriş 144
B- ***Koçgiri'***den ***Gazi'***ye Alevi Katliamları 146
C- Birkaç Önemli Husus 147
Ç- Yakın Dönem Alevi-Kürt Katliamları ve Sürgünler 149
D- Sonuç 152

X.BÖLÜM: 1925 KÜRT ULUSAL DİRENME HAREKETİNDE DERSİM **153**

A- Giriş 153
B- **Koçgiri**'de Yaşanan Düşkırıklığı 154
C- ***Kemalizm***'in Dezenformasyonu 155
Ç- ***Şeyh Said*** ile ***Seyid Rıza***'nın Görüşmesi Olayı 157
D- İşin Aslı 157
E- Sonuç 159

XI.BÖLÜM: İSMET PAŞA'NIN *"KÜRT RAPORU"*NDA (1935) DERSİM 161

A- Kemalizm'in Kürt Politikasının Mimarlarından **İsmet Paşa** ... 161
B- **Dersim**'den **Tunceli**'ye Geçiş 166
C- ***İnönü***'nün Öngördüğü ***"Dersim'i Islah Programı"*** 167

XII.BÖLÜM: SEYİD RIZA'NIN İDAMI VE ÇAĞLAYANGİL'İN İTİRAFLARI 170

A- ***Kılıçdaroğlu*** ve ***Çağlayangil***'le İlgili Bir Anımsama 170
B- ***Seyid Rıza*** ve Yoldaşlarının İdamında Kuşku Bulutları 171
C- ***Çağlayangil*** Kürtler İçin Ne Diyor? 174
Ç- Kürtler'in Nüfusu 175
D- Özeleştiri Niteliğinde Bir İtiraf: Uygulanan Yanlış Politikalar 177

XIII.BÖLÜM: *SEYİD RIZA*'NIN BABASI *SEYİD İBRAHİM*'İ TANIR MISINIZ? 178

A- ***Seyid İbrahim*** Kimdir? 179
B- ***II.Abdülhamid***'in **Dersim** Politikası ve Aşiret Mektebi 180

XIV.BÖLÜM: KAN VE BARUT GÜNLERİNDE DİPLOMASİ 183

A- Giriş 183
B- **Koçgiri**'ye İlişkin Bilinmeyen Bir Diplomatik Girişim 186
C- **Dersim** Katliamında Bombardıman Altında Diplomatik Girişimler 191
Ç- Yüzyılların Boy Hedefi: ***Dersim*** 193
D- Halk Arasında Bir Efsane: **Baytar Nuri** 200

XV.BÖLÜM: KÜRT ULUSAL MÜCADELESİNDE ÜÇ DİNİ ÖNDER: *ŞIX SAİD, SEYİD RIZA VE SAİD-İ KÜRDÎ* 205

A- Resmi Tarihin Yalanları ve "***İki Said-Bir Seyid"in Acılı-Büyük Yaşamı*** 205
B- **Uğur Mumcu** ve **İlhan Selçuk**'a Eleştirel Cevaplar 207
C- Satışbaşlarıyla **Said-i Kürdî**'nin Efsanevi Yaşamı 211
Ç- ***Kürdistan***'da Sivil Toplum Örgütü Olarak Tekkelerin İşlevi .. 215
D- **Said-i Kürdî**'nin "***Özerklik***" Eksenli Siyasi Çalışmaları 219
E- **Said-i Kürdî** "***Özerklik***" Anlaşması İmzalıyor 222
F- Mütareke Döneminde Kürt Örgütlenmesinde İki Yaklaşım 222
G- Sonuç 226

XVI.BÖLÜM: 1960 CUNTASI'NIN KÜRT POLİTİKASI VE DERSİM 227

A- Tektipleştirme Adına Katliam ve Etnik Arındırma 227
B- 60 Darbecilerinin 61 Anayasası 228
C- Cunta Lideri Gürsel'in Sloganı: ***"Size Kürt Diyenin Yüzüne Tükürün!.."*** 229
Ç- Tankut'un 60 Cuntasına Hazırladığı ***"Etno-Politik İnceleme Raporu"*** 230
D- 60 Cuntası'nın ***"Kürt Raporu"*** 235
E- Darbe Dönemlerinin Gözde Kitabı: ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi*** 237
F- Sonuç 238
G- Kaynaklar 239

XVII.BÖLÜM: ETNO-DİNSEL ARINDIRMA, TEKTİPLEŞTİRME, TÜRK-İSLAMLAŞTIRMA İHANETİ VE DERSİM 240

A- Kemalizmin, "***Etno-Politika***" Danışmanı **Prof. Tankut**'u Tanır Mısınız? 240
B- İttihadçılık'tan Kemalizm'e Etnik Arındırma, Tektipleştirme, Türk-İslamlaştırma Politikası 242
C- Etno-Dinsel Arındırma ve Türk-İslamlaştırmada Kemalist Dönem 244
Ç- **Tankut**'un Gizli ***"Etno-Politik"*** İnceleme Raporlarının Sunduğu Gerçekler 250

XVIII.BÖLÜM: DERSİM SOYKIRIMI'NIN SUNDUĞU GERÇEKLER 252

A- Dersim Toplukırımını ve Soykırımını İrdelemek Neden Önemli? 252
B- Etno-Dinsel Arındırma ve Türk-İslamlaştırmada Bir Pilot Bölge: ***Dersim*** 253
C- "***Zazacılık / Dersimcilik***" Diye Bir Akım 255
Ç- Sonuç 257

XIX.BÖLÜM: AĞITLAMA-ŞARKALARDA DERSİM SOYKIRIMI 259

A- Ağıtlar Üstüne Birkaç Söz 259
B- Ağıt Toplumunda Şarkıların Sunduğu Gerçekler 260

II.KESİM
DERSİM'DE DİNSEL YAPILANMA, EDEBİYAT VE MÜZİK

I. BÖLÜM: ALEVİ KÜRTLER'DE ÂŞIKLIK VE OZANLIK GELENEĞİ 269

A- Giriş 269
B- Sözlü Şiirden Yazılı Edebiyata 270
C- Âşıklık ve Ozanlık Geleneğinin Tarihsel Kökleri 271
Ç- Kürt Şiirinin Temelini Atan Yaresan-Aleviler 272
D- Kadın ve Erkek Yaresan / Alevi Şairler ve Âşıklar 274
E- Cumhuriyet Döneminde Kürt ve Alevi Kültürüne Dönük Yasak ve Asimilasyon 276
F- Aleviler'e Uygulanan "Saz" Yasağı 278
G- Kürdistan'dan Horasan'a Dengbêjlik, Âşıklık ve Ozanlık Geleneği 281

II. BÖLÜM: ATATÜRK VE ALEVİLER 286

A- 1925 **Takrir-i Sükûn**'u Üç Kimliğe De Savaş Açtı 287
B- Kemalist Devlet İle Kemalist CHP Kolkola 287
C- 1960 Darbesi Alevilikte ve Edebiyatında Bir Kırılma Yarattı ... 289
Ç- Sol, Liderlerine Bile Sahip Çıkamadı 293
D- Sonuç 294

III.BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE ALEVİ MÜZİĞİ YASAĞI 296

A- Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Başlayan Alevilik ve Saz Yasağı. 297
B- *"Modern Türk Müziği"* Adına Diğer Müziklere İpotek ve Yasak Koyma 299

IV.BÖLÜM: KÜRT-KIZILBAŞ EDEBİYATININ YASAKLI TARİHİ... 302

A- Giriş 302
B- Müzik Cephesinden Bir Başka Sığ Değerlendirme 303
C- **Dersim Kızılbaşlığı**'nın İnanç ve Kültür Kaynakları 304
Ç- **Dersim**'in Özgün Konumu 311
D- ***Tankut***'un *"Alevi"* Raporu 312
E- **Dersim**'den **İçtoroslar**'a *"Hakikatçı Alevilik"* 313
F- **Dersim-İçtoroslar** Hattında *Kızılbaş-Hıristiyan* Etkileşimi..... 317

V.BÖLÜM: KIZILBAŞ KÜLTÜRÜNE BASKI VE DİL YASAĞI 319

A- II.Abdülhamid'in **Dersim**'e Dönük Politikası 319
B- **Koçgiri Hareketi**'nin Sunduğu Gerçekler 321
C- ***Zaza / Dımılı*** Kültürü 323
Ç- Sonuç 325

VI.BÖLÜM: DERSİM'DE DENGBÊJLİK GELENEĞİ VE SÊY QAJİ 328
A- Çarpık Bir Yaklaşım 330
B- **Dersim** Kültüründe Saptırma 332
C- **Koçgiri**'nin ve **Dersim**'in Efsanevi Şairi: **Alişêr** 333
Ç- Sazı Sözüne Yoldaş Dersim'in Şair-Dengbêji **Sêy Qaji** 336

VII.BÖLÜM: DERSİM-KOÇGİRİ'NİN EFSANEVİ ŞAİRİ ALİŞÊR VE ŞİİR DÜNYASI 341

A- Giriş 341
B- Bir Mektubun Sunduğu Gerçekler 342
C- **Alişêr**'in Şiir Dünyası 344

VIII.BÖLÜM: KEMALİZMİN'İN KÜLTÜR POLİTİKASININ OTOPSİSİ VE DERSİMLİ OZANLAR 350

A- Kürt ve Alevi Kültürüne Dönük Yasak ve Asimilasyon 350
B- Asimilasyon Adına Aleviler'e Uygulanan Saz Yasağı 352
C- Alevi Kürtler'de Âşıklık ve Ozanlık Geleneği 355
Ç- Dersim'in Gezgin Ozanları: ***Âşık Davut Sulari, Âşık Daimi*** ... 359
D- Ve Hükümlü Bir Ozan: Âşık Daimi 361

III.KESİM
TARİHTE VE EDEBİYATTA DERSİM KADINI

I.BÖLÜM: KÜRT KADININ TARİHİNDE DUYARLI ÇİZGİLER VE DERSİM KADINI 367

A- Giriş 367
B- Tarihte Kürt Kadını 368
C- Dersim Kadını 373
Ç- Sonuç 377

II.BÖLÜM: PÜLÜMÜR'ÜN *"GERİLLA KIZI"*NDAN MEKTUP VAR... 379

A- Edebiyatın Özgün Türlerinden Biri Olarak *"Mektup"* 379
B- Kadın Gerillanın "Ağlatan" Mektubu ve Hatırlattıkları 379
C- Çalışmalarımda *"Kadın Gerillalar"* 382
Ç- Dersim / Pülümürlü Kadın Gerillanın *"Öğretici"* Mektubu..... 384

III.BÖLÜM: ROMAN DİLİYLE DERSİM KATLİAMI VE "KAYIP KIZLAR" 387

IV.BÖLÜM: BİR ANLATI ESERİNDE *DERSİM VE MARAŞ KATLİAMI* 394

IV.KESİM
DERSİMLİ AYDINLARIN ANLATIMIYLA KOÇGİRİ VE DERSİM

I.BÖLÜM: *VET.DR.NURİ DERSİMİ*'NİN ANLATIMIYLA KOÇGİRİ VE DERSİM 401

II.BÖLÜM: *KADRİ CEMİLPAŞA*'NIN ANLATIMIYLA KOÇGİRİ VE DERSİM 463

III.BÖLÜM: *DR. ŞIVAN*'IN (DR.SAİT KIRMIZITOPRAK) ANLATIMIYLA DERSİM MİLLİ DİRENME HAREKETİ.. 476

IV.BÖLÜM: ÇARPITILAN GERÇEKLER VE KÂRERLİ MEHMET EFENDİ'NİN HEZEYANLARI 486

A- **Vet.Dr. Nuri Dersimi**'nin Sunduğu Gerçekler..... 486
B- **"Kızılbaş"**lıktan **"Karabaş"**lığa Giden Yolda Kârerli Mehmet Efendi'nin Anıları Neyi Anlatıyor?..... 488

V.BÖLÜM: RESMİ İDEOLOJİNİN KANLI MÜREKKEBİYLE YAZILAN *"DERSİM TARİHİ"* VE RIZA ZELYUT 496

A- Bilim Adına Sansür ve Saptırma Üçlüsü: **Şener-Halaçoğlu-Zelyut** 498
B- Zelyut'un Hataları Deftere Sığmaz..... 499
C- Zelyut Dersim'i Yazarsa, Gör Başına Neler Gelir 503

V.KESİM
DESTAN DİLİYLE DERSİM VE KOÇGİRİ 509

VI.KESİM
DERSİM VE KOÇGİRİ KATLİAMLARI ÜSTÜNE SÖYLEŞİLER

I- **MEHMET BAYRAK** İLE KOÇGİRİ VE DERSİM KATLİAMLARI ÜSTÜNE SÖYLEŞİ **(Ali Güler)** 537

II- OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KIZILBAŞ-KÜRT KATLİAMLARI ÜSTÜNE **MEHMET BAYRAK**'LA SÖYLESİ **(Erdal Alıçpınar)** 546

III- CHP VE DERSİM KATLİAMI ÜSTÜNE **MEHMET BAYRAK**'LA KONUŞMA **(Ali Ünlübayı)** 555

IV- KEMALİZM VE KÜRT KATLİAMLARI ÜSTÜNE **MEHMET BAYRAK**'LA KONUŞMA **(Hülya Yetişen)** 559

V- **MEHMET BAYRAK**'LA ÇALIŞMALARI ÜSTÜNE KONUŞMA **(Ezeli Doğanay)** 570

VI- **MEHMET BAYRAK**'LA ÇALIŞMALARI ÜSTÜNE KONUŞMA **(Ahmet Özbek)** 578

VII.KESİM
BELGELER

I- KATLİAMCILARIN EŞGÜDÜMÜNDE ***"ZAZALAR"*** ARAŞTIRMASI 587

II- BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN İSTEĞİYLE HAZIRLANAN ***DERSİM YÖRESİ AŞİRET YERLEŞİM LİSTESİ*** 669

III- KATLİAM ÖNCESİ ***DERSİM AŞİRETLERİ***'NİN MAL VE SİLAH DURUMUNU GÖSTERİR ÇİZELGE 688

IV- ***"EŞKİYA TAKİBİ"*** ADI ALTINDA KÖY VE ORMAN YAKMA KILAVUZU 696

DERSİM - KOÇGİRİ
GÖRSEL ÜRÜNLER DİZİNİ

1- **Atatürk** ve **Dr. Reşit Galip** 43
2- **Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa** Seferde(Gravür) 49
3- Bir **Koçgiri** Kürdü 53
4- Koçgiri Aşiret Reisi **Mustafa Paşa** 56
5- Koçgirili **Haydar Bey** Yakınlarıyla 58
6- **Haydar Bey** Muhafızları İle 60
7- **M.Kemal, Sakallı Nurettin Paşa** İle 64
8- **Alişan, Cemal Bey** ve **Topal Osman** 71
9- Alişer'in Kardeşi **Turan Bey** 74
10- **Şahan Fethi Bey** 103
11- Askerler, **Şahan Fethi**'nin Kesik Başıyla Poz Veriyor 103
12- **Hasret Gültekin** 104
13- Dersim Haritası 108
14- Bir Grup Dersimli **Jnd. Alp. Nazmi Sevgen** ile 110
15- Başbakan **İnönü** Dersim'de 111
16- İhanetçi **Rehber** 112
17- **Seyid Rıza** Devlet Memurlarıyla 113
18- **Seyid Rıza** Yakalandıktan Sonra 114
19- **Seyid Rıza** Mahkemede 115
20- İdam Kararından Sonra **Seyid Rıza** Mahkemeden Çıkarken 116
21- **Abdullah Alpdoğan** Köylülerle 117
22- Ölüme Götürülen Dersimliler 117
23- Katliamda Makinelilerle Tarama 118
24- Hozat'ta Katledilen Dersimliler 118
25- Mağaralarda Katliam 119
26- Mitralyöz Önünde Dersimliler 119
27- Vank Köyünde Yakılan Evlre 120
28- Ev Yakan Askerler 120
29- Dersim'den Sürülenlerden Bir Grup 121
30- Uşak'a Sürülen Dersimli Bir Grup 122
31- Resmi Belgede 1938 Zayiat Bilançosu 123
32- Başbakan **Celal Bayar**, Katliam Sonrası 1938'de Devlet Erkânı İle Teftişte 129
33- Kara Vagonlarla Dersimlilerin Sürgünü 136
34- Dersim'den Dönen **Sabiha Gökçen** 143
35- Mahalli Milisler 147
36- **Mustafa Kemal, Diyap Ağa** İle Birlikte 158
37- Dersim'de Türk Ordusunun Kurmay Grubu 163

38- **İsmet İnönü,** General **Salih Omurtak** ile 166
39- Gaz Bombası Kullanan Asker 169
40- **Seyid Rıza** Mahkemeye Götürülürken 172
41- **Seyid Rıza** ve Oğlu İdama Giderken 173
42- **İ.Sabri Çağlayangil, M.Kemal**'le Dersim Gezisinde 176
43- Seyid Rıza'nın Babası **Seyid İbrahim** 178
44- Dersim Aşiret Reisleri 193
45- **N.Dersimi** Yakınlarıyla 201
46- **M.Bayrak** Cenevre'de 204
47- **Said-i Kürdi** 208
48- **Hamza**'nın Hazırladığı Kitapçık 210
49- **Müküslü Hamza** 213
50- **Said-i Kürdi** ve Yeğeni 213
51- **Abdurrahman**'ın Kitapçığı 218
52- **Ahmet Ramiz**'in Yayımladığı Kitapçık 218
53- **Hasan Reşit Tankut** 251
54- **İnönü**'nün İtirafı 255
55- **Sılo Qız** 263
56- Âşık Tipi 275
57- Tanbur Çalan Kadın 279
58- Kürt Kadın Müzisyenler 281
59- Mevlevi Dervişleri 295
60- **Celal Güzelses** 301
61- **Mukim Tahir** 301
62- Bir Alevi Âşık 305
63- Saz Çalan Kürt Âşık 310
64- Dersimli Âşık 314
65- Dersimli Alevi 318
66- Dersimli Kızılbaş Kürt Güneşe Karşı Dua Ederken 320
67- Kızılbaş Kürt Piri 322
68- Dersim'de Alevi-Zaza Tipleri 325
69- **Alişêr** ve Karısı **Zarife** 342
70- **Alişêr**'in Kesik Başı 344
71- **Rehber,** Jandarma Komutanı İle 348
72- Gezgin Aşık **Davut Sulari** At Sırtında 351
73- **Âşık Daimi** 359
74- Dersimli Kürt Kadım 368
75- Dersim'de Ağanın Karısı ve Hizmetçisi 370
76- 1920'li Yıllarda Dersim Kadınları 371
77- 1930'lu Yıllarda Dersim Kadınları 372
78- Dersimli Kadın 374
79- Dersimli Kız 374
80- Munzur'da Yıkanıp Güneşlenen Dersimli Kadınlar 377

81- Kadın Gerilla 384
82- Kadın Gerilla'nın Mektubu 385
83- Katliamda Ortada Kalan Kız Çocukları 388
84- Katliamın Ardından Dersimli Kadınlar ve Çocuklar 390
85- Nisan 2010'da Yitirdiğimiz **Evrim Alataş** 394
86- Vet.Dr. **Nuri Dersimi**, Suriye'deki Evinin Çalışma Odasında 402
87- **N.Dersimi**, Eşi **Feride Hanım**'la 408
88- **N.Dersimi**, Yakınlarıyla 411
89- **Hasan Hayri Bey**'in Eşi 418
90- Ankara'ya Giden Dersim Aşiret Reisleri Heyeti 422
91- Milletler Cemiyeti'ne Mektup 431
92- Aşiretler Adına Milletler Cemiyeti'ne Mektup 434
93- Çizgi Resim ile **Seyid Rıza** 447
94- 20. Yüzyıl Başlarında Dersim'den Görüntüler 451
95- **Kadri Cemil Paşa** 464
96- **Dr. Şıvan** "49'lar" Duruşmasında 477
97- **Dr. Şıvan** Hapisteyken 480
98- **Kârerli Mehmet Efendi, Hüseyin Doğan** ve **Bertal Yurtsever** 489
99- Çizgi Resimli Hapishane'de **N.Dersimi** 509
100- Çizgi Resimle **Seyid Rıza** 510
101- Çizgi Resimle **Ahmet Ramiz** 510
102- Çizgi Resimle **Hasan Hayri** 510
103- Çizgi Resimle **M.Kemal** ve **Diyap Ağa** 511
104- Dersimli Bir Tutsak (Çizgi resim) 512
105- Dersimli Bir Pir (Çizgi Resim) 512
106- **Seyid Rıza** (Çizgi Resim) 513
107- Destanların Yazıldığı Yıllarda **M.Bayrak** ve **Ozan Telli** 534
108- Berlin'de Dersim Konferansı 539
109- Avrupa Parlementosu'nda Dersim ve Alevi Katliamları Konferansı 548
110- Koçgiri Konferansı 556
111- Avrupa Parlamentosu'nda Dersim Konferansı 560
112- Dersim Kültür Festivali (2010) 562
113- Dersim Kültür Festivali (2010) 564
114- **M.Bayrak** ve **Ezeli Doğanay** 570
115- **M.Bayrak, Ahmet Özbek** ve **Prof.Dr. Mehrdad İzady** 578
116- **H.Reşit Tankut**'un Yazışmaları 590
117- Dersim Aşiretleri Dökümü 694

ÖNSÖZ

Geçmişten beri Türkiye'de tabu olan konular vardı. Dönemsel olarak bu tabuların niteliği de değişiyordu. Geçmişte daha çok dinsel karakterli tabular egemenken, daha sonra bunlara ulusal ve etnik temelde tabular eklendi.

İttihad ve Terakki ile başlayıp Kemalist yönetimler döneminde devam eden *„tek tipleştirme"* sürecinde; ulus, sınıf ve inanç bağlamında etno-dinsel arındırmayı, tektipleştirmeyi ve Türk-İslamlaştırmayı sağlamak için çok ulusluluk, çok sınıflılık ve çok inançlılık gerçeği red ve inkâr edilerek; Devlet zoruyla, tarihsel ve toplumsal gerçekliklere meydan okunarak *„tek millet-tek din ve tek kitle"* temelinde bir yapı kurulmaya çalışıldı.

Bu millet *„Türk milleti"*, bu din Hanefi Müslümanlığı eksenli *„Türk Müslümanlığı"* olacak; sınıf gerçeği de reddedilerek *„imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış kitle"* sloganı benimsetilecekti.

Bu politikanın en acımasız uygulamalarından biri 1915'teki Ermeni ve Süryani katliamıydı. Bu dönemde başlayan toplum mühendisliği projeleriyle, ülkenin demografik yapısını değiştirme temelinde birçok uygulamaya başlanmış ve raporlar hazırlanmıştı ki, I. Dünya Savaşı yenilgisiyle, tümüyle hayata geçirilememişti. Ancak, sözkonusu plan ve projeler, bu hareketin vârisi konumundaki Kemalist yönetim tarafından, ***1921 Koçgiri Katliamı'***ndan ve aynı yıl TKP liderlerinin Karadeniz'de boğdurulmasından başlayarak uygulamaya konulmuştu.

1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Kemalistler'in kendilerini güvencede görmesiyle birlikte Kürtler açısından tam bir *„red ve inkâr politikası"* başlamıştı. Dahası, 1924'te *„Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter..."* yollu sloganlar dillendirilmeye başlanmıştı.

Demokratik Kürt örgütlenmesinin , yayınlarının ve kimliğinin yasaklanmasıyla sonuçlanan bu red ve inkâr politikasının ardından meydana gelen, dönemin aydınlarının „Kürt İhtilâli" dedikleri ***1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'***nin bastırılmasıyla birlikte, artık gerçek *„İttihadçı - Kemalist"* kimlikle ortaya çıkmanın zamanı gelmişti.

Bu yeni dönemde yasaklanan üç temel kimlik vardı: *Kürt kimliği, Alevi kimliği* ve *Sınıf kimliği.*

1925'te çıkarılan **Takrir-i Sükûn Kanunu**'nun *(Susturma Yasası)* ve askeri yönetimlerin gölgesinde; Kürt kimliği, hazırlanan gizli **Şark Islahat Planı** ve resmi **İzâle-i Şekavet Kanunu**'yla; Alevi kimliği **Tekke ve Zaviyeler Kanunu**'nun çıkarılması ve **Diyanet** örgütlenmesiyle; sınıf ve emek kimliği ise, daha sonra faşist

İtalya'dan alınan ünlü 141-142. maddelerle taçlandırılan çeşitli yasaklama ve suçlama yasalarıyla resmen yasaklanıyordu.

Tabii, bu yasakların hayata geçirilmesi ise sanıldığı kadar kolay değildi. Bu nedenle de, *„Uğursuz (T)ler"* devreye sokuldu. Neydi resmi ve gizli belgelerde geçen bu „T"ler: ***Te'dib*** *(hizaya getirme, edeplendirme)*, ***Tenkil*** *(cezalandırma)*, ***Taqtil*** *(katletme)*, ***Tehcir*** *(göçürtme)*, ***Temsil*** *(asimile etme)*, **Temdin** *(medenileştirme/ Türkleştirme)* ve ***Tasfiye*** *(etkisizleştirme, ortadan kaldırma).*

İşte, Kızılbaş-Kürt kimliğiyle **Koçgiri** ve **Dersim**, tam da bu politikanın merkezine yerleştirilmiştir. Tüm bunların uygulanabilmesi için de, Kemalizmin sorgulanmasını da beraberinde getirecek olan bu
trajik olgunun irdelenmesi yakın zamana kadar yasaklanmış ve tabulaştırılmıştır.

Nitekim, **Koçgiri ve Dersim Katliamları**'nın (1) numaralı tanığı **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**'nin 1952'de Halep'te yayımladığı ***„Kürdistan Tarihinde Dersim"*** adlı eseri, Türkiye'ye sokulması yasaklanan yayınların başında geliyordu. Yetiştiğimiz dönemde ismi halk arasında „efsane" gibi dolaşan bu kitabı tesadüfen elde edenler ise, büyük bir gizlilik içinde okuyor ve bir silahtan daha özenle saklıyorlardı.

Kendi payıma, Dersim'le ilgili en çok yayın yapan araştırmacılardan biriyim. Nuri Dersimi'nin ***„Hatırat"*** ı dahil, bu konuda birçok yayın yaptım ve kitap yazılmasına önayak oldum. Ancak, hemen belirteyim ki, *bugüne kadar Dersim konusunda yaptığım yayınlarla, yazdığım yazıların hemen tümünden dava açıldı ve kiminden ceza aldım.*

1980 başlarında yayımladığım bir Dımılki/ Zazaki ağıttan başlayarak, Dersim katliamına, inanç yapısına ve kültürüne ilişkin yaptığım çok sayıda yayından sonra, şimdi de Dersim ve onun bir parçası olan Koçgiri'nin geçmiş ve yakın tarihi, inanç yapısı, kültürü ve Horasan'la bağlantılarına ilişkin bir çalışmayla karşınızdayım.

Bu noktada belirtmeliyim ki, 1921 ve 1937/38'de gerçekleştirilen **Koçgiri-Dersim katliamları;** açık bir askerî harekât biçiminde seyretti. Son 50 yılda gerçekleşen **Alevi katliamları** ise „Derin Devlet" organizasyonuyla ve faşizan Türk-İslamcı maşalar aracılığıyla gerçekleştirildi. Ancak, bizce malum olan olayın bu yüzü yeterince kavranamamıştı. Dahası, sözgelimi Atatürk'ün, **Koçgiri ve Dersim katliamları**'nda hiç bir dahli olmadığı bile söyleniyordu...

CHP Genel Başkan Yardımcısı **Onur Öymen**'in, 2010 Bütçesi dolayısıyla Meclis'te yaptığı konuşma, bu katliamların yeniden sorgulanmasını da beraberinde getirdi.

Hani bir söz vardır; *„Bir musibet, bin nasihatten iyidir"* diye. İşte, tam da bu gerçekleşti ve sözkonusu *„şecaat arzetme"* hâli, bu konuda bir Milat oldu.

Çalışmada bazı ortak ve geçişmeli konular işlendiğinden, kimi tekrarlar bulunabileceğini şimdiden hatırlatalım. Bu tekrarlar, bazı hususların özellikle vurgulanması ihtiyacından doğmaktadır.

Öte yandan, çalışmanın oldukça geliştirilmiş bu yeni basımında **Dersim'e ilişkin kimi önemli belgelere** de yer verilmektedir.

Kitap, tabularla örülmüş sancılı bir olguyu, ***„Dersim gerçeği"***ni aydınlatmaya ve bir daha böylesi insanlık suçlarının yaşanmamasına katkı sunarsa, amacına ulaşmış demektir.

Sözlerimizi, ***„Koçgiri"*** ve ***„Dersim"*** destanlarının şairi, dostumuz **Ozan Telli**'nin dizeleriyle noktalamak istiyoruz:

Uğrular uğursuzlar gelip geçmişler buradan
Salgınlar/ saldırganlar
Kabuk kazıyor yaradan
Kan içmişler
Düğümcü ***İskender***
Topal ***Timur***
Barbar ***Hülâgu***
Ve ***Uzun Hasan***
Ve kötülük tanrısı ***Ahriman***.
Ve yine de her zaman
Tırnaklarını avuçlarına saplamış
Isırmış dişleriyle dilini ***Dersim***
Dilememiş düşmandan aman...

SUNU

MEHMET BAYRAK VE BU KİTABI ÜZERİNE BİRKAÇ SATIR

Prof. Dr. Baskın Oran

1993 yılı olmalı, bende "*Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği Tarihi*" diye birkaç ciltlik bir kitap düşüncesi doğdu; daha henüz gerçekleştiremediğim çok iddialı bir proje. Pek sevdiğim bir öğrenci olan Bülent (Peker), **Mehmet Bayrak** diye bir yazar-yayıncıdan bahsediyordu. Ben de o sırada çıkardığı "***Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri***" kitabını okumuş ve çok yararlanmıştım. Bülent'le kalkıp kendisinin Meşrutiyet Caddesindeki yazıhanesine gittik. Öyle tanıştık.

Tanıştık ve benim için yeni bir ufuk açıldı, çünkü yazıhanesi bir Kürdoloji hazinesiydi. Türkiye'de kitapçılarda ve kütüphanelerde bulunmayan, bulunamayacak çok temel eserler vardı. Mesela, **Mehmet Emin Bozarslan**'ın "***Kürdistan***" gazetesi (yayın tarihi: 1898) ve "***Jin***" dergisi (1918-19) transkripsiyonları. Bu konuda okuyan ve yazan biri için, nasıl anlatayım, arpa ambarına düşmüş tavuk gibi oldum. Mehmet bey o kitapları bana çekinmeden verdi, notlarımı alıp geri götürdüm, zaman içinde onlarla tam beş ayakkabı kutusu doldurdum. Ayakkabı kutusu, not aldığım kartları içine "İçindekiler" sistematiğine göre doldurduğum, bildiğimiz ayakkabı kutuları.

Araya bin türlü şey girdi, o beş kutuyu yirmi kutuya çıkartıp kitaba başlayamadım bir türlü. Bunun sorumlularından biri ve belki de birincisi de **Mehmet Bayrak**'tır. Çünkü 93'ün ertesinde kalktı, Almanya'ya gitti, o kitaplar da benim elimden gitti. Ama çok da kızamıyorum, çünkü kendisini tanıdığımda PKK'nın ateşkes uyguladığı sıraydı, hakkındaki altı davadan beraat etmişti, ateşkes bozulunca Yargıtay'da bulunan bu altı davanın altısı da bozuldu, **Mehmet Bayrak**'a da yol göründü, ondan kızamıyorum. Yani, olan bana oldu bir miktar. Sağlık olsun. Daha genç sayılırız. Yapacağım ama o projeyi, şart olsun.

Dersim hakkındaki bu kitabı matbaada dizilirken, **Mehmet Bayrak** benim geçenlerde çıkardığım "***Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar***"ı ve onun içindeki makalelerden "*Dersim İsyan Falan Etmedi*"yi okumuş, kitabının paralelinde bulmuş, başa koymak için aradı. Onur verdi. Niye "onur verdi" iki kelimeyle yazayım da öyle başlayın.

Mehmet bey Öz-Ge Yayınlarını kurdu, kırk kadar kitap yayınladı; '88 sonu ile '89 ortası arasında, yani 12 Eylül faşizminin canlı olduğu dönemde demokrasi kavramını ve Kürt sorununu işleyen "**Özgür Gelecek**" dergisini çıkardı ve bu yüzden otuz kadar davada yargılandı, yerini yurdunu bırakıp gönüllü sürgüne gitmek zorunda kaldı; bunlar önemli şeyler. Ama daha birçok demokrat insan ve Kürt bu mücadeleleri verdi, veriyor. **Mehmet Bayrak**'ın özelliği, sanırım 3 Kimlik ve 4 Konu'da yatıyor: **Bir** kere, birbiriyle barışık olarak sürdürdüğü **Solcu, Kürt, Alevi** kimlikleri; ikincisi de **Türkoloji** (mezun olduğu alan), **Alevilik, Kürdoloji, Kadın** alanlarında birbirinin içine geçmiş olarak kitap yazması. Bu son söylediklerim önemli şeyler. Tek bir alana ve özellikle de tek bir kimliğe takılıp kalmak yerine bunu yapmak ciddi bir zenginlik doğuruyor.

Son olarak, çok uzattım farkındayım ama bağışlayın, siz daha okumadan aşağıdaki yazıma bir ekleme yapmak istiyorum. Yazı Agos ve Radikal İki'de çıkınca (Kasım 2009), geçenlerde "**Dersim 1938 ve Zorunlu İsyan**" kitabını yayınlayan ve hemen arkasından Dersim katliamları hakkında "insan haklarında zaman aşımı olmaz" diyerek iki dava açan **Av. Hüseyin Aygün** bir ileti yolladı. Benim yazıdaki "Bir kümeste iki horoz olmaz" anekdotuna ilginç bir ekleme yapıyordu:

"*Dersim'in en direnişçi aşireti olan Demenanlıların bir gelini, tabii ki Zazaca olarak, 'Benim aşiretimin kırk tane eli silahlı erkeği var. Devlet Dersim'e gelecekmiş; devlet şaşırmış olmalı!' demiş. Buradan çıkan ise, Dersimlilerin Cumhuriyet yönetiminin gücünü yeterince bilmemesi veya 'Osmanlı gibi gelirler, kışın çekilip giderler' anlayışı. Buna Dersimliler 'sel seferleri' demişler. Tabii, '38'de fena aldanmışlar.*"

Hüseyin Aygün'ün bu eklediği, Dersim olayını daha da trajikleştiriyor. Bir yanda; kamuoyu henüz mevcut olmayan, Hitler derdine düşmüş bir dünya konjonktürünün muazzam bir göreli özerklik bahşettiği, günün en gelişmiş silah teknolojine (uçak, zehirli gaz) ulaşabilen Türk ulus-devleti. Diğer yanda, "*Kırk tane eli silahlı erkeğim var benim!*" diyen Dersimliler. Dersim katliamının asıl trajikliği de burada yatıyor zaten. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Afrika'ya girerken, yani bir diğer "Medenileştirme Projesi"ni başlatırken, Büyük Britanya'da şu kafiyeli deyiş meşhur olmuştu:

"Thank the Lord that we have got,
The Gatling Gun, and they have not"
(Allahtan, bizde Gatling makineli tüfeği var, onlarda yok).

Kitabı iyi okumalar efendim.

DERSİM İSYAN FALAN ETMEDİ

Gerçekten, Allah söyletti. Türkiye'de sabırların nasıl taştığını Devlet Partisi'nden Onur Öymen'in (özrü kabahatinden) büyüklüğü sayesinde anladık. Şimdi de iki şey söylüyorlar: **1)** "Atatürk hastaydı, olan bitenden haberi yoktu"; **2)** "İsyan edeni devlet tabii ki itlaf eder". Birinciye cevap: Dersim'in "fetih" hazırlığı 1925'te başladı; M. Kemal o tarihten beri mi "hasta"ydı? Koruyacağız diye Atatürk'ü konu mankenine çevirdiler. İkinciye cevap aşağıda; özeti: **Cumhuriyet tarihinde Dersim İsyanı diye bir olay olmadı.** Bu sorun, Ankara'nın Dersim'de ıslahat yerine fütuhat yapmayı tercih ettiği için patladı. Bu fütuhat 12 yıl boyunca santim santim planlandı ve isyan falan yokken uygulandı. Dersim de canlı organizmaların ortak özelliğini sergiledi: **Savunma refleksi.**

"İsyan" sadece iki tane

PKK'ya gelene kadar Cumhuriyet tarihinde Kürt Sorunu üç farklı türde patladı:

1) 1925 Şeyh Sait İsyanı ve **1930 Ağrı İsyanı.** İkisi de Kürt kökenli subaylar tarafından çıkarıldı: Birincisi Azadi örgütü lideri Miralay Cibranlı Halit Bey (Şeyh Sait burada sadece vitrin), ikincisi Yüzbaşı İhsan Nuri "Paşa". Bunlardan başka "isyan" falan yok.

2) Asayiş olayları. 1925 ve 30 dışındakiler, birkaç gün süren asayiş olayları. Sebepleri muhtelif. Fakr-u zaruretten doğan eşkıyalıktan başlıyor, "belden aşağı"ya kadar iniyor. Mesela, Tertari Badik adlı ağaya misafir olan bir jandarma yüzbaşısı evde kimse yokken geline yaklaşmak istiyor. Kadın bağırıyor. Erkekler koşuyor. Yüzbaşı geriye ateş ederek askerlerinin yanına kaçıyor. Köylüler heyetteki diğer memurları öldürüyor. Harekât emri çıkıyor ve oluyor sana, Genelkurmay'ın E. Albay Reşat Hallı'ya yazdırdığı kitaptaki 18 "**isyan**" arasında 4. sırada geçen "Sason Ayaklanmaları"ndan bir tanesi. Kaynak: Korgeneral C. Madanoğlu'nun anıları (kitaplarım yanımda yok,

ayrıntıları Faik Bulut'tan aldım, sağolsun). Unutmayalım: Bu asayişsizlikler, günümüzdeki Maraş, Çorum, Sivas, Gazi olaylarından bin kere daha masum. Çünkü bu olaylarda egemen ve silahlı çoğunluk, devletin göz yummasıyla, mazlum ve silahsız azınlığa saldırdı.

Hallı'nın kitabındaki bazı "isyan"ların **ad** ve **sürelerine** dikkat: "Raçkotan ve Raman **Tedip** [uslandırma] **Harekâtı** (9-12 Ağustos 1925)", "Bicar **Tenkil** [topluca tepeleme] **Harekâtı** (07 Ekim-17 Kasım 1927)", "Savur **Tenkil Harekâtı** (26 Mayıs-09 Haziran 1930). Peki, niye "isyan" deniyor? Çünkü o sırada girişilmiş ulus yaratma (nation building) projesine "isyan" lazım. Hem **Şark Islahat Planı**'yla Kürtleri asimile etmek, hem de **Takrir-i Sükun Kanunu**'yla herkesi susturmak için.

3) 1937-38 Dersim. Bu olay ne 1925 ve 1930 gibi isyan, ne de bir asayiş olayı. Ankara'nın taammüd'en yani planlayarak yarattığı üçüncü bir tür.

Dersim'de durum şöyle: **Zaza olan** halkı, **Dımılî** olan dili ve **Alevi** olan diniyle Dersim çok çok özel bir yer. Şapka giyiyorlar mesela. 1915'te 20.000 Ermeni'yi katliamdan kurtardıkları dillerde. Yüksek dağlarla çevrili bu doğal kalede kapıyı yüzyıllardır içeriden kilitlemişler. Devletle ilişkileri minimumda. Zaten hep yarı özerk olmuşlar.

Ulus-devlet'e gelince. Adliye Vekili M. E. Bozkurt konuşuyor: "**Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler**" (Milliyet, 19.09.1930; "dağlar"a dikkat). Başvekil İsmet Paşa diyor ki: "**Bu ülkede sadece Türk ulusu ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur**" (Milliyet, 31.08. 1930). Tüm gazeteler alkış. Böyle bir atmosferde, devletin önüne 1926'da iki farklı öneri geliyor:

1) Islahat yapalım. Okul ve hastane gibi tesisler götürelim, tarımı destekleyelim. Dersimlileri kazanalım (Elazığ Valisi Cemal Bey; "tarihçi" Murat Bardakçı'nın dedesi);

2) Dersim bir çıbanbaşıdır, derhal halledilmesi gerekir (ör. Hamdi ve İbrahim Tali beyler). Bunlar, yöntem de öneriyor: Hamdi Bey "Köylerin uçaklarla yoğun biçimde bombalanması suretiyle **hayvan ve ekinlerin telef edilmesi** ve köylülerin yüreklerine korku salınması". Diğer ikisi: "Özellikle sarp tepelerde münferit ev ile mezraların **yakılıp yıkılması**". Devletimizin bugüne kadar uygulayacağı reçeteler. Uzun yıllar sonra ABD kuvvetleri de Vietnam'da pirinç tarlalarını bombalayacak.

Dört boyutlu planla fütuhat

Devletin paşaları **ıslahat** yerine **fütuhat**'ı seçmekte pek tereddüt etmiyorlar ve uygulamaya 1925'in hemen ertesinde 4 boyutlu bir planla girişiyorlar:

1) Demiryolu politikası: a) 1923-1950 arasında yapılan 3.578 km.lik demiryolunun 3.208 km.si, 1940 yılına kadar tamamlanıyor; **b)** Cumhuriyet döneminde yapılan tüm demiryollarının yüzde 78,6'sı Ankara'nın doğusuna döşeniyor (http://www.tcdd.gov.tr/genel/tarihce.htm).

Fevkalade ilginç. Çünkü: **a)** 1929 krizi dünyayı kavururken, Hazine tamtakırken, Düyun-ı Umumiye borçları ödenirken dünyanın en teknik ve pahalı yatırımına girişiliyor; **b)** "Düşman yararlanır" gerekçesiyle Mareşal F. Çakmak Antalya'ya bile yol yaptırmamakta; **c)** En önemlisi, "Bunların cahiliyle baş edemiyoruz; bir de okumuşunu düşünün" diyen Mareşal, Kürtleri "muasır medeniyet"ten tamamen tecrit ettirmiş vaziyette. (Hatta, Tek Parti bile Doğu'da örgüt açmıyor da, Kurultay'da o illeri o illerden gösterilmiş ve o illeri ömründe görmemiş milletvekilleri temsil ediyor). Zaten, TCDD'nin veb sitesi olayı şöyle kodlamış: "*Milli güvenlik ve bütünlüğün sağlanması amacına dönük olarak ülkeyi sarması hedeflenmiştir.*" Batı'da nâmevcut üretimin, alım gücü nâmevcut Doğu'ya arzı mı olacaktı yani amaç?

Amaç, devrimciler kolayca barikat kuruyor diye Paris'in o daracık sokaklarını 70 metrelik bulvarlara dönüştüren III. Napoleon'unkiyle aynı: **Ordu sevkiyatı**. Demir ağlar Dersim'i batıdan (Sivas 1930, Malatya 1931), güneyden (Elazığ 1934, Diyarbakır 1935) ve kuzeyden (Erzincan 1937) örüyor. Onuncu Yıl Marşı'nda ilan edilen bu durum, fütuhatın **maddi altyapı** boyutu.

2) 1927 ve 1934 İskân Yasaları: Kürtler perperişan Batı'ya sürülüyor. Yerlerine muhacirler yerleştiriliyor. Dersim'in etrafı boşaltılıyor. Kürtçe konuşma yasaklanıyor. Bu, fütuhatın toplumsal boyutu.

3) 1935 Tunceli ("Tunç Eli") **Kanunu**: İlde komple bir askerî diktatörlük kuruyor. Vali, Korgeneral rütbesinde bir asker ("Korkomutan"). İstediği kişiyi ilden sürebilir. Memurların yerine muvazzaf subay atayabilir. İdam cezalarını TBMM'den geçmeden uygular. 12 Eylül dönemindeki OHAL hukuku gibi, artık Dersim bambaşka bir hukuka tâbi. Örneğin iddianame sanığa tebliğ edilmiyor; yani sanık neyle itham edildiğini öğrenemiyor. Tercüme falan da olmadığı için, hükümde mesela "**ölüm cezasına...**" denmişse, insanlar sehpayı

görene kadar "**idam**"a mahkûm edildiklerini anlamıyorlar. Bu, fütuhatın **iç hukuk** boyutu.

4) 1937 Sadabad Paktı: Bu antlaşmanın bir tek önemli hükmü var: Kürt aşiretlerine karşı Irak ve İran'la ortak hareket amaçlayan 7. madde. Bu da fütuhatın **uluslararası** boyutu.

Dersim'in fethi (ve direniş) başlıyor

Sıra, Dersim'in içine girmeye geldi: Yol açarak, ahşap köprü ve karakolları betonarme yaparak. Yukarıda anlattığım ideolojik ortam bir yana, olay çoktan pratiğe yansımış: "Evde orta direğin dibi paçavralarla beslenir, [f0gaz dökülür..." diye, jandarmaya köy yakma talimatnamesi çıkarılmış vaziyette.

Bu seferki gelişin farklı olduğunu gören Dersimlilerin ne karar verdiğine ilişkin ilginç bir öykü var: Sözü çok dinlenen yaşlı bir kadına gidiyorlar. "Rum leşkeri [Osmanlı askeri= Türk ordusu] geliyor ana. Direnelim mi direnmeyelim mi?" Kadın şöyle diyor: "Bilemem. Bildiğim şudur ki, **bir kümeste iki horoz olmaz!**". Bunun üzerine direnme kararı alınıyor. Çünkü Türk ulus-devletinin gelişi Dersim'in tüm farklılığını bitirecek. Bunun üzerinedir ki, 20-21 Mart 1937 gecesi ahşap Harçik Köprüsü'nü yakma, telefon hatlarını kesme, civardaki karakolu basma vuku buluyor.

Gerisi malum. Tunceli Kanunu'nu en sert biçimde uygulamasıyla meşhur Korkomutan Abdullah Alpdoğan karadan iki saldırı yapıp püskürtülünce, Diyarbakır'dan (Sabiha Gökçen'in de dahil olduğu) uçak filoları kaldırılıyor. Kurtulanların durumu: "**Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı, mağaraların kapısından. Bunları fare gibi zehirledi. Ve 7'den 70'e o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir harekât oldu...**" Zehirli gazın **savaşlarda** kullanımı 1889 Lahey Sözleşmesi'nden beri yasak ama, **devletin kendi vatandaşına** kullanmasına bir yasak yok.

"Fare gibi"yi de insanlar Öymen sayesinde duydu, zeval görmesin. Bizzat İ. S. Çağlayangil, bizzat Tuncelili Kemal Kılıçdaroğlu'na verdiği demeçte söylüyor (ses bandı: http://desmalasure.de/09/1227066689/index_html#Bild1). Uzun yıllar sonra Saddam da kendi vatandaşı Kürtleri gazlayacak.

Seyit Rıza, Pazar günü açtırılan Adliye'ye evlerinden getirtilen yargıçlarca idama mahkûm edilecek. 75'ini geçkin olduğu için yaşı küçültülerek. Sonuçta 13.160 kişi öldürülecek, 11.818 kişi sürgün edilecek (Resmî Raporlarda Dersim Katliamı, Radikal, 19.11.09). Katledilenlerin kız çocukları da subay ailelerinin

yanma evlatlık verilecek. Uzun yıllar önce, 1885'ten itibaren, Avustralya **Aborijin** çocuklarını alıp Beyaz ailelerin yanına hizmetçi verdi. O kadar uzağa da gitmeye lüzum yok; 1915'te de Ermeni çocukları...

Dünden bugüne hisse

Dinlediyseniz, "Kanlı bir harekât oldu" dedikten sonra Çağlayangil'in sesi devam ediyor: "**...Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi Dersim'e geldi**". Huzur şükür.

Çağlayangil bu demecini 1987'de, üçüncü Kürt isyanı (PKK) yeni patlamışken vermişti. Aralık 1993'te vefat ettiğine göre, bu söylediğinin pek de doğrulanmadığını giderayak idrak ettiği tahmin olunur. Diğer yandan, bandın en sonu, Çağlayangil'in de kendini tatmin zevkinden kendini mahrum edemediğini gösteriyor: "**... Yalnız, son zamanlarda bilhassa sınırlarda, dış tesirlerle, Kürtlerin bağımsızlık hareketi başlamıştır**". Yanlış yapmışız demiyor da, "dış tesirlerle" diyor. Yine o mukaddes "**dış mihraklar**" can simidi. "Biz hatasızız, sütten çıkmış kaşığız, suç hep başkalarında" nakaratı. Milli Emniyetçi, vali, bakan ve cumhurbaşkanı vekili Çağlayangil, koca ülkeyi 80 küsur yıldır perişan eden en yanlış stratejinin, yani **ıslahat** yerine **fütuhat**'ın seçildiğini ya göremeden ölüyor, yahut itiraf edemeden...

GİRİŞ: TÜRK RESMİ TARİHİ'NİN ZEHİRLİ MİRASI

A- Türk Resmi Tarihi'nin İdeolojik Temelleri

Onlarca yıldır üzerinde durduğum ve ısrarla vurguladığım bir husus var. Diyorum ki; gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemi Türk tarihi yeniden yazılmalıdır. Çünkü mevcut resmi tarih, bir bakıma yalana kurgulu, düzmece tezlere dayalı, tarihsel ve toplumsal gerçekliklere aykırı bilimdışı tezlerle yüklü bir tarihtir.

Kemalist yönetim, varisi bulunduğu „Türkçü" İttihad Hareketi'nin mirasını reddeder görünerek yola çıkmış, ancak Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte gerçek kimliğini ortaya koyarak, İttihadçı Hareketin devamı olduğunu kanıtlamakta gecikmemişti. Hatta, İttihadçılar'ın savaş koşulları dolayısıyla gerçekleştiremediği asıl projeler, Kemalist yönetim döneminde hayata geçirilmişti.

Özellikle, 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi aşamasında ve bu hareket bastırıldıktan sonra çıkarılan ***Takrir-i Sükun*** ve ***İzale-i Şekavet*** gibi düzenlemelerle, tüm muhalif unsurlar susturuluyor; Kürtler'in yanısıra Aleviler, Emekçiler ve potansiyel muhalif kabul edilen İslami unsurlara karşı topyekün bir savaş açılıyordu. Çünkü, yeni Kemalist yönetim Lozan Anlaşması'nı imzalamak ve Güney Kürdistan'dan beklentisini kesmekle, önceden kabul ve vaadedilen *„iki milletin eşit olarak birarada yaşamasını öngören"* koşulların ortadan kalktığını – gizlilikle- savunuyor ve tüm gücüyle *„tek tip bir millet ve toplum"* yaratma çabasına girişiyordu. Zaten, daha 1919'dan itibaren galip devletlerin temsilcileriyle yapılan gizli görüşmeler Kürt aydınlanma hareketinin dikkatinden kaçmıyor ve özellikle **1924 Anayasası'**ndaki Türklük ve İslamlık vurgusu bardağı taşıran damla oluyordu...

Nitekim, **Kürdistan Azadi Cemiyeti** adına **1925 Kürt İhtilali**'ni organize eden Kürt aydınları, isyan öncesi ve sonrasında Batılı misyon şeflerine verdikleri muhtırada, „yeni Türk yönetimi"nin uygulamalarını ve direnişin nedenlerini şöyle açıklıyorlardı:

1-Yeni Azınlıklar Yasası, endişe yaratmıştır. Türkler'in, Kürtler'i batıya sürmeyi ve yerlerine Türkler'i yerleştirmeyi planladığından korkulmaktadır.

Gerçekten, Lozan Antlaşması'na bağlı olarak çıkarılan Mübadele Kanunu'nun ardından, 1925 yılından itibaren yürürlüğe konan gizli *Şark Islahat Planı*'nda bu uygulamanın nasıl gerçekleştirileceği belirlenmiş; 1927

yılında ve 1934'de Sürgün Yasaları çıkarılmıştır.

2- Türkler'le Kürtler'i birbirlerine yaklaştıran son kurum olan Halifelik, kaldırılmıştır.

Oysa, 1919 yılından itibaren Halifeliği ortak bileşke olarak kullanma, bu konuda kartpostallar hazırlayıp yayma ve Meclis kararıyla Halife'ye bağlılık mesajı gönderme, herkesten önce Türk önderliğinin politikasıydı.

3- Okullarda ve Mahkemelerde Kürtçe konuşulması kısıtlanmıştır. Kürtçe eğitim yasaklanmış ve bu da Kürtler'in eğitimsiz kalmaları sonucunu doğurmaktadır.

Gerçekten, daha önce köy ve mahalle mekteplerinin yanısıra medreselerde Kürtçe eğitim yapılmakta ve insanlar mahkemelerde kendi dillerini kullanmaktaydılar. Üstelik, bu hak Lozan Antlaşmasıyla da kabul edilmiş ve –sözde- güvenceye alınmıştı.

Diyarbakır'da kurulan ***Osmanlı- Kürd İttihad ve Terakki Cemiyeti*** bünyesinde faaliyet yürüten **Ziya Gökalp** gibi İttihadçı aydınlar bile, II. Meşrutiyet Devrimi'nden sonra şunları söylüyorlardı: *„...Kürdler'in yalnız bir derdi vardır, o da cehalettir. Bu derdin dermanı okumak, yazmak ve dünyayı öğrenmektir. Bundan böyle Kürtçe kitapları yazılacak, Kürtçe gazeteler neşronulacak. Mekteblerde Kürd lisanıyla ilim ve marifet öğrenilecek. O zaman Kürdler de zengin olacaklar, bahtiyar olacaklar, iyi yaşamak usulüne agah olacaklardır "*

Nitekim, 1910'lu yıllardan itibaren İstanbul'da modern anlamda Kürtçe eğitim veren okul açılmaya başlamıştı. İttihad- Terakki Fırkası'nın Başdanışmanlığına gelmeden önce Ziya Gökalp de, **Halil Hayali Bey** gibi Kürt dilcileriyle birlikte Kürtçe Alfabe, Gramer ve Sözlük çalışmalarına giriyor, ancak daha sonra bütün gücüyle İttihadçı ve Kemalist yönetimlerin ***„Türkleştirme"*** politikalarına hizmet ediyordu.

4- „Kürdistan" kelimesi Coğrafya kitaplarından çıkarılmıştır.

„Kürdistan" *adı daha önce bir ülke adı olarak, sosyolojik ve coğrafi terim olarak tüm Osmanlı literatüründe kullanılıyordu. İttihadçılar, önce bu adı „Vilayat-ı Şarkiye"ye çevirdiler, ardından da Kemalistler „Şark Vilayetleri"ne ve „Doğu- Güneydoğu Anadolu"ya...*

Oysa, Anadolu ve Kürdistan tarihine ilişkin diğer dillerdeki literatür bir yana, Türk tarihinin temelini oluşturan 13. yüzyıl sonu/ 14. yüzyıl başı kaynaklarından ***Oğuznаme'***de bile defalarca geçer „Kürdistan" ismi.

5- Kürdistan'daki bütün üst düzey yöneticiler Türktür. Yalnızca alt düzeylerdeki görevlere, dikkatle seçilmiş Kürtler atanmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Kürdistan'da üst düzey görev yapmış kimi İttihadçılar'ın, Kürdistan'ın Kürt yöneticilerden arındırılmasına ilişkin raporları bulunduğu gibi; bu politika, 1925 tarihli **Şark Islahat Planı'**nın da temel ilkelerindendir. Bu konuda, hem Kemalist yöneticilerce hazırlanan ön raporlarda hem de Plan'ın kendisinde maddeler bulunmaktadır.

6- Vergiler gene verilmekte, fakat bunlarla kıyaslanabilir yararlar Hükümetten sağlanamamaktadır.

Kürdistan'da yapılması öngörülen görkemli Hükümet binaları ve askeri kışlalarla karakolların yanında, yapılacak başlıca sivil yatırım olarak tren yolu düşünülmüştür. Bununsa, bir yandan kolay asker sevkiyatı, bir yandan da Kürdistan'daki yeraltı zenginliklerinin Batıya taşınması için düşünüldüğü, **Şark Islahat Planı'**ndan rahatlıkla anlaşılıyor.

7- Hükümet, 1923'teki TBMM seçimlerine, Doğu illerinde müdahale etmiştir.

Gerçekten, ilk Meclise kimi Kürt isyancı liderleri bile çağrılmışken, 1923'ten itibaren Kürtler'i temsil niteliği olmayan bir dizi mebus atanmıştır. Hele 1925'ten sonra *gizli raportörler, İttihadçı Kürdistan valileri, Şark İstiklal Mahkemesi üyeleri, Kürdistan'la ilgili Umumi Müfettişler ve askeri komutanlar* gibi Kürtler'e karşı mücadele etmiş ne kadar Kemalist asker ve sivil bürokrat varsa, tümü Kürtler'i temsilen bu bölgeden mebus seçilmişlerdir.

8- Hükümet, sürekli olarak aşiretleri birbirlerine karşı kışkırtmaktadır.

Kürt aşiretlerini birbirlerine ya da Irak ve Suriye örneklerinde olduğu gibi İngilizler'e veya Fransızlar'a karşı kullanmak, Osmanlı- Türk yönetimlerinin öteden beri başvurdukları bir yöntemdir. Öte yandan, Devlet yanlısı Kürt ağa ve aşiretlerinin kollanması ve daha da güçlendirilmesi; buna karşılık yurtsever niteliktekilerin tasfiye edilmesi, **Şark Islahat Planı'**mn da öngörüsüdür ve bu politika bugün de uygulanmaktadır.

9- Türk askerler, sık sık Kürt köylerini basıp hayvanlarını götürüyorlar; ürünlerin karşılığı genellikle hiç, bazen de yetersiz ödeniyor.

Bu da, Osmanlı'dan devralınan ve Cumhuriyet döneminde de sıklıkla başvurulan bir yöntemdir.

10- Orduda , Kürtler'in rütbeleri düşüktür ve geri hizmetlerde görevlendirilmektedirler.

1920'den önce , Türk milliyetçi örgütlenmelerinde olduğu gibi, Kürt milliyetçi örgütlenmelerinin de omurgasını Kürt kökenli subaylar oluşturuyordu. Çünkü, başlıca yüksek okullar askeri okullardı. Cumhuriyet'ten sonra, bu sayı hızla aşağılara çekildi ve bugün sıfır noktasındadır. En son, Erzincan Askeri

Lisesi'nin onlarca yıl önce kapatılması ve tüm askeri okulların bugün Batı bölgelerinde konuşlandırılması bile bu nedenledir. (Kürt aydınlarının muhtıra-mektubu için bkz. Prof. Dr. Martin van Bruinessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet / Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi,** Özge yay. Ank. 1992, s. 545)

B- Kemalizmin „6 Ok"u Çağımıza Yanıt Verebilir Mi?

Bilindiği gibi, Kemalizm ya da Atatürkçülük olarak adlandırılan resmi ideoloji, 6 ilkede ifadesini buluyor: ***Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik, Cumhuriyetçilik.***

Tümü de Batı kaynaklı olan bu ilkelerin, bir bakıma *„yabancı uyruklu"* oldukları bir gerçektir. Ancak, doğal toplumsal gelişme yasalarının üstüne konan bu ilkelerden hiç biri, özüne uygun biçimde uygulanmamış, tersine „Kemalist" eksende içi boşaltılarak ve saptırılarak hayata geçirilmiştir. Öte yandan bu ilkeler, bir Türk için başka, bir Kürt ya da başka unsur için başka; bir Müslüman için başka, bir Alevi için başka; bir sermayedar için başka bir emekçi için başka; bir devletçi için başka, bir liberal için başka; bir militarist için başka, bir sivil toplumcu için başka şeyler ifade eder... Kısaca irdelemeye çalışalım.

1- Herkesi ***Türklük*** potası içinde eritmeyi amaçlayan ve Devlet zoruyla oluşturulmaya çalışılan bir ***Milliyetçilik,*** başta en büyük unsur olan ***Kürtler'***e aykırıdır. ***Türk milliyetçiliği*** temelinde bir ***tek millet*** yaratılmaya çalışılması; diğer halkların reddini ve inkarını beraberinde getirir ki, bu zoraki ilke Cumhuriyet tarihi boyunca birçok katliama ve sürgüne malolmuştur.

Nitekim, bizzat **Mustafa Kemal** bu ilkeye koşut olarak şöyle diyordu: *„ Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsıyla meşbu (kültürüyle dolu MB) olursa, o camiaya istinad eden (dayanan MB) Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur."* (Bkz. Tekin Alp (Mois Kohen): ***Türkleştirme (1928)*** 'den aktarılarak, M. Bayrak: ***Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri,*** Özge yay. Ank. 1993, s.526).

Aynı tarihlerde, „Kürt" kökenli Başbakanı **İsmet Paşa** ise şöyle diyor: *„ Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır."* (Aynı yer)

Eski İttihadçı ve 3. Cumhurbaşkanı **Celal Bayar** da, Başbakanken benzeri şeyleri Dersim katliamı dolayısıyla söyler. Öyle ki, aynı görüş onu deviren 1960 Darbesi'nin lideri **Org. Cemal Gürsel** tarafından da dillendirilir. Muhtemelen Hmıslı bir Kürt aileden gelen Gürsel, darbe sonrası şu sloganı

geliştirmişti: *„Size Kürt diyenin yüzüne tükürün..."* Gürsel, bununla da yetinmeyerek bir İsveç gazetesine verdiği demeçte, şu tehdidi savuruyordu: *„Eğer ıslah kabul etmez Türk dağ halkı (yani Kürtler MB) uslu durmaz ise; ordu, kasaba ve köylerini bombardıman etmekte ve yıkmakta asla tereddüt etmeyecektir. O kadar kan dökülecek ki, kendileri ve ülkeleri boğulacaktır."* (Bkz. İsveç *Dagens Nyheter* gazetesinden aktarılarak, **Kürtler Üzerine Tarih ve Folklor Yazıları,** Özge yay. Ank. 1991,s. 57).

Cumhuriyet döneminde söz ve karar sahibi olmuş hemen tüm şahsiyetlerin ***„Türkçülük ve Türkleştirme"*** bağlamında söylev ve önerileri vardır. Bunlar, **Şükrü Kaya , Mahmut Esat Bozkurt** gibi Bakanlar olabileceği gibi; **Esat Mahmut Karakurt, Peyami Safa** gibi romancılar da olabilir... Ancak, biz bunları bir yana bırakarak, *„Türk dili, tarihi, edebiyatı, kültürü"* konularında otorite kabul edilen ve başlangıçta *„Türk resmi tarihine ve kültürüne"* güdümlü katkılarda bulunarak, *„Alevilik= Türk Müslümanlığı", „Anadolu Aleviliğinin, Türkistanlı Ahmed Yesevi'den geldiği..."* gibi „ince ayar" bilgi kirlenmesine yolaçan **Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü**'nün, ***„Türkleştirme"*** konusundaki görüşlerine özetle yer vermek istiyoruz:

„Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, din ve milliyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşları ***Türk*** *telakki ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nde ,nazari' olan böyle bir mesele mevcut olmamak icabedir; fakat* ***fiili olarak gözümüzün önünde birtakım dini ve milli zümreler bulundukça, (Türkleştirme) meselesini ciddi bir surette nazar-ı itibara almaktan geri durmayız.*** *(Tekin Alp'e göre)* ***Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki gayr-ı Türk ekalliyetlerin (Türkleştirilmesi) lazımdır ve kabildir. (...) Cumhuriyet toprakları üzerinde yaşayan insanları, azami imkan dairesinde, dil'de ve dilek'de birleşmiş bir müttehid ve mütecanis*** *(birleşik ve bütüncül MB)* ***kitle halinde görmek en büyük maksatlarımızdan birini teşkil eder. (...) Bugün Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaşayan Müslüman gayr-ı Türkler'in*** *(Kürtler amaçlanıyor MB)* ***Türkleşmemesi için hiç bir sebep mevcut değildir. Yeter ki terbiye ve telkin müesselerimiz kafi derecede kuvvetli, Türk harsı*** *(kültürü MB)* ***Avrupayi bir şekilde münkeşif olsun*** *(gelişmiş olsun MB)"* (Bkz. M. Bayrak: Age, s. 568-569)

2- ***Halkçılık,*** sınıf gerçeğini ve haklarını reddetme temelinde ileri sürülmüş, içi boş soyut bir kavramdır. Halk, Arapça'da „yaratılmış" anlamındadır ve herkesi kapsar. Oysa, 1925'te yürürlüğe konan **Takrir-i Sükun** adlı *Sus Yasaları,* diğer emekçi katmanlar gibi işçi sınıfını da susturmayı amaçlıyordu. Nitekim, sınıf gerçeği reddedilerek *„imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz"*

sloganı ikame edilmeye çalışılıyordu. Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye Komünist Fırkası yöneticilerinin Karadeniz'de boğdurularak katledilmesi; Partinin 1925'te yasaklanması, işçi sınıfının sendika ve derneklerinin aynı tarihte kapatılması, 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın yasaklanması ve işçi sınıfını savunmanın cezalandırılması, hep aynı dönemin ürünüydü.

Aslında, Kemalistler'in „Halkçılık"tan ne anladığını, yine koyu bir Kemalist olan **Aka Gündüz,** şu sözlerle ortaya koyuyor: *„ Türkiye'de Allah'ın hakiki kılıcı Halkçıların pençesinde ve Allah'ın kalemi Türkçülerin elinde... Bu kılıç ile bu kalem izdivaç ettiler. Bu izdivaçtan bir cemiyet doğdu ki adı **Türk milleti**'dir."* (M. Bayrak: **Kürtler...,** 1993, s. 525)

Kan ve barut kokusunu pek seven bu İttihadçı- Kemalist, 21 Ekim 1921 tarihli **Tanin** gazetesinde, bağımsızlık isteyen Balkan halklarına şöyle seslenecektir: *„ Bastığım toprakların her tutamından kan fışkıracak.. Uzattığım perçemin altında baharlar hazan, hazanlar zindan olacak.. Taş üstünde taş bırakırsam, arkada kalan ocağım sönsün.. Gülistanları süngümle kabristan edeceğim.. Tarihe dümdüz bir harabe bırakacağım ki, üstüne, on asır bir medeniyet kuramasın... Dal üstünde yaprak, burç üstünde bayrak bırakırsam, iman tahtamın ortasına kara damga vurulsun... Nefesimden yangın, silahımdan ölüm, adımımdan uçurum saçacağım.. Her beyaz renge bir pençe barut lekesi, her barut lekesine*

bir avuç kan bulayacağım...Merhameti yatağanımın ağzına, mefkureyi tüfeğimin kapsulüne, medeniyeti atımın arka nalına asacağım... Dağların kovukları, ormanların gölgeleri, harabelerin buruşuk çehreleri ebediyete kadar, buralardan geçen Türk hikayesini' söyleyecek..." (Ayşe Günaysu: **Tanrı Mağdur Türk'ten Korusun,** Gündem, 26.10.2005)

3- Sovyetler Birliği'ne yaranma ve yardım politikası olarak getirilen ***Devletçilik*** uygulaması da, 1923'teki İzmir İktisat Kongresiyle kadükleştirildiği gibi, sonraki uygulamalarıyla yeni sivil ve asker zenginler yaratmaktan başka işe yaramadı. Kimi özel kuruluşların yanısıra, Kamu İktisadi Teşekkülleri adıyla oluşturulan iktisadi kuruluşlarda barındırılan işçiler, Devletin birer emireri durumuna getirildi; sonraki süreçte ise siyasi partilerin birer yemliğine dönüştürüldü. Bunlar, rekabet ögesini ortadan kaldırdığı için de ekonomik gelişmeyi sağlayamadı.

4- ***Laiklik*** söylem ve uygulamasının, Batı'daki *Laisizm*'le hiç bir ilişkisi bulunmadığı açıktır. Kemalist yönetimin yaptığı şey; Halife- Padişah'ın kişiliğinde temsil edilen ve Evkaf ve Şer'iye Nezareti'nce yürütülen din işlerini kendi güdümüne almak ve Hanefi mezhebi ekseninde bir çeşit

„Türkçü Devlet Müslümanlığı" yaratmaktır. Bu söylem,gizli belgelerde de ifadesini bulduğu gibi, Aleviler üzerinde olumlu bir etki ve yanılsama yaratmış; ancak yine gizli belgelerin ortaya koyduğu gibi, Alevi cemlerinin ve dini önderlerinin unvanlarıyla birlikte faaliyetlerinin yasaklanması, Alevi toplumunun hafızasında kırgınlıkla karışık, kuşkuya bulanmış bir iz bırakmıştır. 1921'deki Koçgiri, 1937/38'deki Dersim katliamlarına rağmen CHP'ye ve Kemalizm'e „tek yanlı aşk"ı devam etmiş; çok partlili sisteme geçilen 1950 seçimlerinde CHP'den uzaklaşarak DP'ye yönelmiş; 1993'teki Sivas- Madımak katliamından sonraysa Devletle ve rejimle ilişkilerini sorgulamaya başlamıştır. Çünkü, Kemalist yönetimler dönemi, yalnız Kürtler için değil, Aleviler için de bir „katliamlar" dönemidir...

5- ***Cumhuriyetçilik,*** ancak *demokrasi* ile bir anlam ifade eder. Cumhuriyet'in bir rejim olarak benimsenmesi, kuşkusuz ileri bir adımdır. Cumhuriyet, yönetim biçimi olarak benimsenip seçilmiş, ancak bunun içini dolduracak *demokratik mekanizmalar* ortadan kaldırılmıştır. Çok partili sisteme son verilerek, tek- parti diktasına geçilmiş; dolayısıyla Cumhuriyet „kovan"ını dolduracak demokrasi „bal"ı ortadan kaldırılmıştır. Yalnızca, Devlet Başkanlığı'nın bir aileden (hanedanlıktan) alınıp, bir asker ve yarı-sivil zümreye teslim edilmesi, tek başına bir anlam ifade etmiyor. Nitekim, Padişah ailesinin liderliğine son verilmiş, ancak yönetim öncelikle askeri-bürokrasiye geçmiştir. Sivil görünümlü Celal Bayar bile, eski bir İttihadçı „komitacı"dır.

6- ***Devrimcilik*** ile amaçlanan ise, bilindiği gibi *„Türk- İslam"* ekseninde tek-tip toplum anlayışını ikame etmek için yukardaki ilke ve kurumların yerleştirilmesi hareketidir ki, bunlara *„Kemalist reformlar"* denilmektedir. Bunların gerçekte „reform" mu, yoksa „ırkçı- gerici" hareketler mi olduğunu kavramak içinse, ideolojisi ve kanunlarıyla bu „devrimlerin" içeriğine ve uygulamalarına bakmak gerekiyor.

C- „Kemalist Devrim" İdeolojisinin Zehirli Reçetesi...

1924 Anayasası'ndan sonraki slogan ve ilke ***„Türkiye Türklerindir"*** tarzındaki ırkçı veya ***„Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter"*** biçimindeki aşağılayıcı ve tahrik edici belirlemeleri özne olarak almaktadır. Nitekim, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu** ile Kürtçe eğitimin önü kesilirken; 1925'te gizlice hazırlanıp uygulamaya konan ***„Şark Islahat Planı"*** ile de Kürtçe konuşulması yasaklanıyor ve konuşanların cezalandırılması kararlaştırılıyordu...

1926 yılından başlayarak, İstanbul Belediye Konservatuvarı öncülüğünde halk arasında şarkı derlemelerine başlanır, bu işin sistemleştirilmesi için 1927'de İstanbul'da Türk Halk Bilgisi Derneği kurulur. 1937 yılından başlayarak, Ankara'daki Devlet Konservatuvarı da derleme çalışmalarına katılır.

1928 yılında 3 ay gibi kısa bir süre içinde insanlar, binlerce yıldanberi kullandıkları Arap kökenli Osmanlıca Alfabe'den koparılarak Latin Alfabesine yöneltiliyorlardı. Böylece, bir anda milyonlarca okuma- yazmasız insan oluştu.

Türk kültürü dışındaki kültürlerin asimilasyonu ve ipotek altına alınması temelinde tam bir *„resmi kültür seferberliği"*ne başlanmıştı. Bu nedenle, yapılacak ilk işlerden biri, yeni bir *„Türk Resmi Tarihi"* yazmaktı. Bunun için, öncelikle bir **Türk Tarih Encümeni** oluşturuluyordu. Bu kurulda, asker ve sivil Kemalist aydınlar yer alıyor ve çalışmalar M. Kemal'in gözetim ve denetiminde yürütülüyordu. (Bu konuda bkz. Ord. Prof. Enver Ziya Karal: **Atatürk'ün Türk Tarihi Tezi,** *Atatürk ve Devrim* içinde, TC Ziraat Bank. Kültür yay. TTK Basımevi, Ank. 1980, s. 95- 102)

M. Kemal'e göre; Osmanlı dönemindeki *„Ümmet tarihi"*, Tanzimat dönemindeki *„Devlet tarihi"* ve Tanzimat'la Meşrutiyet dönemindeki Batı kaynaklı *„Birleşik tarih"* anlayışları, *„Kemalist tarih"* anlayışına cevap vermiyordu ve yeni bir *„Türk tarihi"* yazılmalıydı...

Bu konuda yapılacak ilk iş, Türk tarihine yaklaşım ve öğretim biçimine ilişkin bir anahtar kitap hazırlamaktı. Tümüyle ***Güneş Dil Teorisi"*** gibi ırkçı ve mesnetsiz iddialar üzerine kurulu bu klavuz- kitap, ***„Türk Tarihinin Ana Hatları"*** adıyla 1931'de yayımlanıyordu. Bu çerçevede yazılacak asıl **Yeni Türk Tarihi** konusunda görev bölümü yapılmış ve çalışmanın *„İslam Tarihi ve Türkler'in İslamdaki Yeri"* konulu bölümünün hazırlanması görevi, **El- Ezher Medresesi** mezunu Türkistanlı **Zakir Kadiri (Oğan)** a verilmişti. Fakat hazırladığı bölüm Atatürk'ün büyük tepkisini çekmiş ve ağır eleştirilere uğramıştı. Atatürk'ün kaleme aldığı ve dönemin TTK Başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na verilen bu 1931 tarihli elyazması eleştiri yazısı ortadan kaybolmuş ve ancak 2011 yılında ortaya çıkmıştı. (Bkz. Atilla Oral: **Atatürk'ün Sansürlenen Mektubu,** Demkar yay. İst. 2011)

Daha, 1925'te Diyanet İşleri Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte nasıl bir Kur'an tercümesi ve tefsiri yapılacağını 7 maddelik bir direktifle Diyanet'e bildiren M. Kemal'in, kuşkusuz *„Türk'ün milli dini"* olarak gördüğü *„Müslümanlık"*ın uygulanması konusunda da düşünceleri vardı: ***„Hutbeler tamamen Türkçe ve zamanın icaplarına uygun olmalıdır ve olacaktır!"***

(Bkz. Dücane Cündioğlu: **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi,** İst. 1998, s. 49-50)

Hz. Muhammed'in, Cuma hutbelerini „hem dinin, hem Devlet'in başı" sıfatıyla okuduğunu belirtip, kendisini onunla özdeşleştirerek, camilerde okunacak hutbelere de elatıyordu. Bu konuda, kendisini iyi anlayan bir yardımcı da bulmuştu: **Irkçı And**'ın mimarı **Dr. Reşit Galip.** Gerisini, gazeteci- yazar **İsmet Bozdağ'**dan dinleyelim:

„Gazi Paşa, İslamiyeti, Devletin kanatları imiş gibi görmek ve kullanmak istiyordu. (...) Din, gelecek için potansiyel zenginlik; hal için dinamik bir enerji kaynağı idi. Atatürk, uzun yüzyıllar potansiyel değer olarak yaşatılmış bu gücü, dinamik bir enerjiye dönüştürerek toplumun gelişmesinde kullanmak istiyordu.

1932 yılında, konuyu, kendisi gibi düşünen birini bulmuştu: ***Dr. Reşit Galip****. Devrime inanmıştı ve gözünü budaktan esirgemiyordu!*

Reşit Galip'in kaleme aldığı projenin adı: ***„Müslümanlık, Türk'ün Milli Dini"****dir.*

Dr. Reşit Galip, bir tez içeren projesinde: İslamın, Türk'ün milli dini esprisine uygun olduğunu söyleyerek, Hz. Muhammed'in ***Türk asıllı*** *olduğunu ileri sürüyor. Gerekçeleri şöyle:*

A- Hz. Muhammed, Arap değil, müstağrap'tır. Yani, dışardan Arabistan'a gelmiş bir aileden doğmuştur. Oysa Araplar, Sami ırka bağlıdırlar. Arabistan'ın kuzeyi Sami değildir.

B- Nasıl ki, Hz. İbrahim de Arap olmayıp Kuzeylidir ve oradan Arabistan'a gelip yerleşmiştir. Hz. Muhammed de Hz. İbrahim soyundan gelir.

Reşit Galip, bu noktada duramıyor ve Hz. İbrahim'in ve oğlu İsmail'in Türk kökenli olduklarını da ortaya attıktan sonra, Türkler'in Abbasi Devleti'ne hakim olduklarını ve hatta kendilerine (Emir-i Müminin) dendiğini yazıyor; buradan yola çıkarak İslam Medeniyeti'nin de Türk Medeniyeti olduğu noktasına ulaşıyor.

Dr. Reşit Galip'in tezi, şu satırlarla bağlanıyor: ***„Müslüman dini, Türk milli bünyesine en uygun din'dir."*** **(Bkz. İsmet Bozdağ:** İşte Atatürk'ün Türkiyesi, **Truva yay. İst. 2009, s. 33-34)**

Bozdağ, Atatürk'le Dr. Reşit Galip'in, hutbeleri, duaları ve kitaplarıyla tüm ibadetin Türkçe yapılması konusunda da mutabakata vardıklarını belirterek; bunun, Türk milletinin kendi dinine sahip olması ve Türk'ün milliyetçiliği için gerekli görüldüğünü ekliyor.

Atatürk, bu konuda yürütülen bir tartışmayı şöyle noktalıyor:

*„**Müslümanlık Türk'ün milli dinidir.** Müslümanlığı, Türkler yaymışlar ve Türkler kendilerine göre, en geniş manası ile anlamışlar ve benimsemişlerdir. Ancak, softaların müteredd (tutucu- geri) kafaları, Müslümanlığı, bir türlü Türk'ün Milli dini olarak görmemiştir. Müslümanlığa, - Türk milletinin önünde- lazım olan manayı vermek gerekir."* (Age,s. 35)

Ç- Kemalist Kurumlaşmanın Siyasi Nedenleri

Mustafa Kemal, bir toplantı sırasında Türk Tarih Kurumu üyelerine şöyle diyor:

„Biz Balkanlar'ı niçin kaybettik, biliyor musunuz? Bunun tek bir sebebi vardır. Bu da İslav (Slav) araştırma cemiyetlerinin kurduğu Dil Kurumları'dır. Bizim içimizdeki insanların milli tarihlerini yazıp milli şuurlarını uyandırdığı zaman, biz Balkanlar'da Trakya hududuna çekildik." (Bkz. Utkan Kocatürk: **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri'**nden aktarılarak, İ.Beşikçi:*Denge Komkar,* Sayı:108/ 998)

İşte, M. Kemal, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra böyle bir çabaya girerek, yeni Türk Alfabesi ile birlikte Türk dil ve kültürünü geliştirmek amacıyla derleme çalışmaları başlatıyor; Üniversitelerde Türk dilini, tarihini, edebiyatını ve kültürünü geliştirecek bölümler açıyordu. Tabii, bunlar yapılırken diğer kimlikler yasaklanıyor, dil ve kültürlerine kelepçe vuruluyordu...

Beşikçi, Kemalist kültür politikasının ikinci ayağını şöyle açımlıyor: *„Bu konuşmadan çıkarılacak ikinci sonuç şudur: Eğer herhangi bir ulusu boyunduruk altında tutmak istiyorsan; eğer herhangi bir ülkede sömürgeciliğin sürüp gitmesi, senin için çok önemliyse, o zaman,o ulusu Alfabesiz bırakacaksın. **O ulusun dilinin, edebiyatının gelişmesini, tarihinin araştırılmasını yasaklayacaksın. O halkın ulusal bilince ulaşmasına engel olacaksın. Çünkü, ulusal bilince ulaştığı zaman kendi tarihini, kendi hayatını yaşamak isteyecek, senin boyunduruğunu tanımayacak, sana başkaldıracaktır.***

İşte, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Kürt dilinin yasaklanmasını; Kürt dilinin, Kürt edebiyatının, Kürt tarihinin incelenmesinin engellenmesini bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir. Cumhuriyet'in başından beri bunun için her türlü yasak düşünülmüş ve uygulanmıştır. Kürt diline, edebiyatına ve tarihine ilişkin bir iz bırakmamak için her şey yapılmıştır.

Yeni doğan çocuklara Kürtçe isimler verilememesi, Kürtçe köy ve mıntıka isimlerinin Türkçeleştirilmesi buradan kaynaklanmaktadır." (Agy)

Beşikçi'nin, gerçekçi olarak ortaya koyduğu bu politik boyutu sergileyen

birçok olgu vardır bugün elimizde. Sözgelimi, bu politikaların uygulanması için **Vilayet İdaresi Kanunu**'nun 31. maddesiyle Valiliklere de görev veriliyor ve 1930 yılında, ünlü ırkçılardan İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** tarafından, *„çok gizli ve kişiye özel"* ibaresiyle ünlü ***„Türkleştirme Genelgesi"*** gönderiliyordu...

12 Maddeden oluşan Genelge'de; „Kemalist Devrim"in bütün ayaklarını bulmak mümkündür. Yerleşim birimleriyle tabii yer adlarının değiştirilmesinden tutun, başta Kürtçe olmak üzere Türkçe dışındaki dillerin yasaklanmasına; öncelikle küçük köylerin çevredeki Türk köylerine dağıtılmasına; mahalli dillerle yeni köylerin kurulmasının engellenmesine; Türklüğe ve Türkçeye pay ve paye verilerek halkın Türkçe konuşmaya özendirilmesine; Türkçe bilmeyen köylü kadınların getirtilerek Türk evlerine yerleştirilmesine; insanların eski gelenek ve göreneklerinden uzaklaştırılmasına; tüm bunların yanında otantik giyim- kuşamla birlikte halk danslarının ve şarkılarının yasaklanmasına kadar herşey düşünülmüştür.

Bu nedenle, araştırmacı **Lokman Polat**'ın ***„Kemalist Devrimler (!) Kürtler'e Karşı yapıldı"*** belirlemesine katılmamak mümkün değil. Araştırmacı Polat, haklı olarak; *„Kemalist Devrim Kanunları denilen şeyler, Kürt halkına karşı uygulanan yasaklamalardır ve anti- demokratiktir.* ***Kılık-Kıyafet Devrimi*** *denilmiş; bu esas olarak Kürt halkının milli kıyafetlerinin yasaklanmasıdır. (...)* ***Alfabe Devrimi*** *ile Arap Alfabesi kaldırılıp, Latin Alfabesi'ne geçilmiş ve bu uygulamayla Kürtler arasında Alfabe birliği ortadan kaldırılmıştır. (...)* ***Dil Devrimi*** *ile Kürt dilinin yasaklanması, Kürtler'in asimile edilmesi hedeflenmiştir. Kürt diline ve kültürüne hayat veren Medreseler, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılmış, Kürtler'in hayat damarları kesilip, Kürt dilinin ve kültürünün gelişimi dumura uğratılmıştır. (...)* ***M. Kemal, hiç bir devrim yapmamıştır. O, Osmanlı devlet enkazını devralıp, TC'yi Osmanlı devleti temeli üzerinde inşa etmiştir. M. Kemal, diktatörlük kurarak; Kürtler'i, komünistleri ve İslamcıları katletmiştir. Halka karşı yasakçı kanunlar çıkarmıştır. Bu yasakçı yasaların devrimle hiç bir ilgisi yoktur.*** "(Nuroj,29/997)

D- Resmi Tarih ve Kültür Politikasında 1960 Dönemeci

1960 Darbesiyle başlayan süreç, Türk resmi tarih ve kültür politikasında yeni bir dönemeci simgelemektedir Bu dönemde, geçmişte Kürtler'e dönük olarak hazırlanan gizli asimilasyon raporlarına benzer çalışmalar yürütüldüğü

gibi, bu konuda yeni kurumlaşmalara da gidilir.

Bu dönemde hazırlanan gizli raporlardan birini, 1925'ten itibaren M. Kemal tarafından Şark İlleri Asayiş Müşaviri olarak görevlendirilmiş olan Etno- Politika uzmanı **Prof. Hasan Reşit Tankut** *hazırlar ki, bunu ilk kez* **Kürdoloji Belgeleri- I** *(Özge yay. Ank. 1994) adlı çalışmamızda yayımlamıştık.*

Bu tür gizli raporlardan birini de ***„Doğu Raporu"*** *adıyla, 1961'de askerlerin Kürt sorununa çözüm üretmek üzere oluşturdukları* ***„Doğu Grubu"*** *hazırlamıştı. Ecevit'in Gizli Arşivi'nden çıkan bu raporu da, ölümünden sonra gazeteci* **Can Dündar** *ile* **Rıdvan Akar** *birlikte yayımladılar.*

Raporda; eskiden olduğu gibi Kürtler'in „hicret" ettirilmesi yani sürülmesi; Irak ve İran Kürtleri ile ilişkilerinin kesilmesi; okullarda misyoner yetiştirilmesi; Doğu'ya Kürt kökenli memur gönderilmemesi; Radyo aracılığıyla Türk güfteleriyle mahalli havaların çalınması; bölgenin lisanına vakıf saz şairlerinin ve aşıkların Türkçe söylemeye özendirilmesi; ırk bakımından, Türk siyasi düzeninin kendi menfaatleri bakımından en elverişli, en emin ve en çok imkan sağlayan düzen olduğunu telkin eden bir inandırma faaliyetine girişilmesi... gibi hususlar yer almaktadır.

Tabii yalnızca bunlar da değil. Öncekilerin üstüne bina edilmiş olarak **Kürt Tarihi** *de bu Raporda şu başlıklarla önemli yer tutar:*

- *Dünya entellektüel muhitine Türkiye'de bir Kürt meselesinin mevcut olmadığının anlatılması;*
- *Bir üniversiteye bağlı derhal bir Türkoloji Enstitüsü kurularak, kendini Kürt sananların menşelerinin Türk olduğunun isbat olunarak yayınlanması ve* ***Doğu'nun Türk tarihinin yazılarak neşredilmesi...***
- *İslam Ansiklopedisi, Rus alim ve politikacısı* ***Minorski'****nin tarafgirane bir surette, kendini Kürt sananların menşeinin İrani olduğunu iddia eden yazısını alarak, kendilerini Kürt sananlar kısmında neşretmekle, Lozan'da delegelere kabul ettirilen, kendilerini Kürt sananların* ***Dağlı Türkler*** *olup, menşelerinin* ***Turani*** *olduğu tezi ile de tezada düşülmüştür. Doğulu münevverler arasında münakaşayı mucip olan ve ayrılık taraftarlarına tutamak veren bu hatanın, derhal tashih edilmesi...*
- *Kendilerini Kürt sananların, menşelerinin Turani kavimlere dayandığı hakkında, çeşitli yönlerden arayışlar yapılması ve neticelerinin türlü neşir vasıtalarıyla yayılması... (Bkz. Milliyet gaz. 22 Ocak 2008)*

Görüldüğü gibi, 27 Mayıs Darbecilerinin hazırladıkları bu Raporda, tam bir propaganda seferberliği öngörülmektedir ve bu niyet, sonraki gelişmelerle de bütünüyle açığa çıkmıştır...

Nitekim, Cunta'nın görevlendirdiği ve daha sonra „Prof"luğa terfi ettirilen Karslı **M. Fahrettin Kırzıoğlu,** *derhal kolları sıvayarak, tam da yukarda belirlenen esaslar çerçevesinde* ***„Kürtlerin Kökü"*** *adıyla bir kitapçık hazırlıyor ve bu kitapçık, kendisinin de kurucu üyesi olduğu Diyarbakır Tanıtma Derneği tarafından yayımlanıyordu (Ank. 1963).*

Bu kitaptan sonra Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tarih öğretim görevlisi olarak görevlendirilen Kırzıoğlu, bu kez ***„Her Bakımdan Türk Olan Kürtler"****i kaleme alır (Ank. 1964). Kırzıoğlu, bu kitabı biraz daha genişleterek bu defa* ***„Kürtler'in Türklüğü"*** *adıyla yayımlar (Ank. 1968) ki, bu kitaplar MEB'nin kitap satış yerlerinde baş köşede satışa sunulmaktaydı.. Kırzıoğlu'nun sonraki çalışmalarından birisi de şudur:* ***„Dağıstan- Aras- Dicle- Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler"*** *(TKAE yay. Ank. 1984)*

Bu çalışmalara eşlik edenlerden biri de, yine öğretim üyeliğine getirilen Uşaklı **Tuncer Baykara'***dır. O da, 1967'de yayımlanan* **„Atsız Armağanı"***nda bir makaleye yer verir:* ***„Doğu Anadolu= Türkmenia (Türkmen Ülkesi)".*** *Aynı kişinin adına, özellikle 12 Cuntası'ndan sonra daha sıkça rastlayacağız ki, bu dönemde yaptığı en kapsamlı çalışma, Kürt dilini* ***„Doğu Anadolu Osmanlıcası"*** *olarak sunan, aynı isimli kitabıdır. Üstteki makale, 12 Eylül Cuntası döneminde bu kez* **H. K. Türközü** *tarafından* ***„Türkmen Ülkesi= Doğu Anadolu"*** *adıyla Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) yayınları arasında yayımlanacaktır (Ank. 1985).*

„Kürtler'in Türklüğü" nü ispatlamakla görevlendirilen resmi kalemşörlerden biri de Aydın- Sökeli **Prof. Dr. Mehmet Eröz'***dür. Sosyoloğ olarak sonradan Üniversiteye intisab ettirilen bu şahsın da aşağı yukarı tüm çalışmaları bu çizgidedir. Eröz,* ***„Doğu Anadolu'nun Türklüğü"*** *(İst. 1975) ve* ***„Doğu Anadolu Hakkında Sosyo- Kültürel Bir Araştırma"*** *(Ank. ty.) konulu kitaplarıyla bu düzmece tezlere katkıda bulunurken; Alevilik-Bektaşilik konularına da elatarak, hizmetini devam ettirir...*

Bunları daha da çoğaltmak mümkün, ancak sayıları belki 100'e varan bu tür bilimdışı, düzmece kitapların büyük bölümünün 1960 , 1970 ve özellikle 1980 darbelerinden sonra yayımlandığını belirtelim. (Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Bayrak: ***Türkiye'de Kürdoloji Çalışmaları,*** **Kürdoloji Belgeleri-II** *içinde, Özge yay. Ank. 2004).*

Zaten Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt aydınları susturulduğu için, Kürtler adına yazıp- çizenlerin tamamı asker ve sivil Kemalist bürokratlardır. **Türk Ansiklopedisi, Meydan- Larousse Ansiklopedisi** *gibi ansiklopedilerin*

„Kürtler" maddelerinin MİT gibi Devlet kuruluşları tarafından yazıldığı biliniyor. Cumhuriyet dönemi boyunca, ilk kez objektif olarak Kürtler'e yer veren yayın ise, Darbecilerin raporunda eleştiri konusu edilen uluslararası **İslam Ansiklopedisi'***dir. Yine yukarda ismi geçen* **Ord. Prof. Dr. KM. Fuat Köprülü'***nün yönetiminde „tercüme, ta'dil, te'lif" yöntemiyle Türk literatürüne kazandırılan Ansiklopedi'nin,* **Minorski** *tarafından kaleme alınan*

„Kürtler" *maddesinin; yazı kurulunda yer alan Urfalı Eski Türk Edebiyatı Tarihçisi* **Prof. Dr. Abdülkadir Karahan** *'ın çabasıyla Ansiklopediye alındığı ve bundan dolayı Karahan'ın 12 Eylül darbesinden sonra Üniversiteden ilk uzaklaştırılan öğretim üyelerinden olduğu da biliniyor.*

1960'lı yılların sonlarından başlayarak ***Resimlerle Türk Tarihi Dergisi*** ve yayınları, 1980 Darbesinden sonra ***Türk Kültürü*** dergisiyle ***TKAE Yayınları*** ve Diyarbakır Zazaları'ndan **Hayri Başbuğ**'un yönetiminde çıkan ***Zaza Kültürü Dergisi ve Yayınları,*** yine bu tarihten sonra yayına başlayan ***Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi ve Yayınları*** ile sonradan satın alınan ***Boğaziçi Yayınları*** bu kategoriye giren uzun erimli yayın faaliyetleridir.

E- Sonuç

Dr. A. Salih, 1995 yılında Fransa'da ***„Kürtler, Kürdistan ve Kürtçe'nin Türk Bilimsel ve Siyasal Konuşmasında Gösterimi"*** konusunda bir doktora çalışması yapmış. Çalışmasında özellikle „dil" ve „kimlik" konuları üzerinde yoğunlaşan **Dr. Salih**'ten yapacağımız şu alıntı, bazı hususların daha iyi kavranmasına yardımcı olur kanısındayız:*„Kürt ve Kürdistan sözcüklerinin kullanılmasının yasaklanması, dilin inkar siyasetindeki önemini vurgulayan en önemli olaydır.* ***M. Kemal'****i bu yasaklamaya iten temel neden, dil ile dünya arasındaki sıkı ilişki ve en önemlisi, isimlerin dünyadaki nesnelerle olan bağlarıdır. (...)* ***M. Kemal****'in Kürt ve Kürdistan sözcüklerini yasaklamakla amaçladığı hedef, ne kadar akıl almazsa, o kadar da başdöndürücü ve dehşet vericidir.* ***M. Kemal,*** *Kürt ve Kürdistan kavramlarını yasaklamakla, aynı zamanda dilsel bir sorun ve tuzak yarattı. Nitekim, ku sözcüklerin yasaklanmasıyla ne Kürtler, ne de Kürdistan ortadan kaldırıldı. (...) Kemalizmden devralınan bu* ***zehirli mirasın,*** *Türk devlet yetkililerine nasıl içinden çıkılmaz bir sorun yarattığı ise ortadadır..." (Dr. A. Salih:* ***Dil ve Toplumsal Olaylar: Dilin, Kürt Halkının Varlığını İnkar Siyasetindeki Yeri;*** *Nuroj Gazetesi, Sayı:18/ 1996). Sözlerimizi, ünlü bilge- şair* ***Cigerxwin'****in tam da buna denk düşen bir dörtlüğüyle noktalamak istiyoruz:*

Sedan sal, hezaran zımane me ye
Weki me dı bın deste dijmin de ye
Çı gernas u mer e dı meydane ceng
Ne şur u mertal u ne top u tufeng (x)

(x) Yüzlerce, binlerce yıl dilimiz, bizim gibi tutsak kaldı; ancak ne kadar yiğit ve kahraman ki, bugüne kadar kılıca, kalkana, topa ve tüfeğe yenilmedi...

Resim - 1) Irkçı söylemleriyle öne çıkan *Dr. Reşit Galip*, *Atatürk*'ün tarih çalışmalarındaki yakın arkadaşlarından biriydi. Atatürk, Ahlatlıbel'de bir arkeoloji kazısında (solunda Dr. Reşit Galip; sağında, elinde şapka, kolunda pardesü ile *Hikmet Bayur)* (Tarih ve Toplum Sayı:11/1984)

I.KESİM

DERSİM VE KOÇGİRİ KATLİAMLARI

I. BÖLÜM: **19.YÜZYIL BAŞLARINDA DERSİM'DE OSMANLI KATLİAMI**

Dersim'e karşı askeri harekâtların, Osmanlı'nın ıslahat ve iskân politikası çerçevesinde 19. yüzyılın ortalarında başladığı sanılır. Oysa, Kürt mirliklerine karşı harekâtların 1906 yılında başladığı bilindiği gibi; 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında bir bütün olarak Kürdistan'a, özelde de Dersim başta olmak üzere Fırat'ın batısındaki Kızılbaş Kürt yoğunluklu bölgelere karşı kapsamlı bir askeri harekât ve buna bağlı bir katliam yaşanmıştır.

A- Darendeli Tarihçi Hasan İzzet Efendi ve *„Ziyaname"* si

Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri (1299- 1915)* adlı ünlü eserinde ve ondan naklen ünlü doğubilimci **Prof. Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri** adlı eserinde; Kürdistan'da valilikler ve seraskerlik yapmış olan Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın bölgedeki askeri harekâtlarını kaleme almış olan **Darendeli Hasan İzzet Efendi**'nin ***„Ziyanâme"*** adlı tarihini değerlendirirken şu bilgileri vermektedir:

„Hasan İzzet Efendi, Sultan Üçüncü Selim zamanında yaşamış, tarih bilgini bir zat olup Darendeli'dir. Dairesinin halkından bulunduğu Yusuf Ziya Paşa'nın Kürdistan olayları ile Fransızlar'ın Mısır'dan çıkışlarına dair Ziyanâme isminde bir cilt tarih yazmıştır ki, bu eser (mukaddime, destan ve hâtime) adı ile üç kısım olup, sonunda devlet ricalinden bir hayli zatların hayatları derc edilmiştir." (Bkz. M. Tahir: Age, Meral yay. Cilt-3, İst. 1975, s.65; F. Babinger: Age, Kültür Bak. yay. Ank. 1982,s. 362)

Babinger, yukardaki bilgilere ek olarak doğru bir belirlemeyle; eserin ***„Yusuf Ziya Paşa'nın Kürdistan'daki tenkillerini*** *(cezalandırmalarını MB)* ***anlattığını"*** vurgular.

Gerçekten de, tek yazma nüshası İstanbul'da Diyarbekirli kitabiyat bilgini **Ali Emiri Efendi**'nin Millet Kütüphanesi'nde bulunup, bizzat incelediğimiz adı geçen tarihin önemli bir bölümünde; 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Kürdistan'daki tenkiller anlatılmaktadır. Sözkonusu tenkillere (cezalandırma MB) ilişkin tarih, oldukça ağdalı bir Osmanlıca ile yazılmıştır.

B- Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa Kimdir?

Doğrudan gözleme dayalı olarak kaleme alman tarihten, özetle şu bilgilere ulaşıyoruz.

Gürcü kökenli **Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa**, şer'i ilimlerde eğitim görüp kendini yetiştirdikten sonra Kürdistan'da uzun süre çeşitli görevlerde bulunuyor.

Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, hac görevini yaptıktan sonra III. Selim döneminde 1785'te Keban/Maden Emini, 1797'de mirimiran olup, 1798'de vezir olarak Diyarbekir, Haleb, Erzurum ve Çıldır valiliklerinde bulunduktan sonra Sadrazam ve Serdar sıfatlarıyla Mısır seferine katılıyor; II. Mahmud'un padişahlığa geçmesinden sonra 1809 tarihi itibarıyla Erzurum Valiliği ve Şark Seraskerliği (Doğu Bölgesi Ordu Komutanlığı) görevlerinde bulunuyor.

İki defada toplam dokuz yıl Sadrazamlık ve Serdarlık yapan, bir gözü sakat olduğu için Osmanlı literatüründe **„Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa"** olarak anılan bu Osmanlı yöneticisinin en uzun süre görev yaptığı bölge Kürdistan vilayetleri olmuş. Bu dönemde, aynı zamanda Şark Seraskerliği görevini de yürüttüğü için, özellikle Fırat'ın batısında bulunan Kızılbaş-Kürt yoğunluklu yerleşim birimlerine askeri harekâtlar düzenliyor. „Hacı" olması dolayısıyla literatürde „El-Hac" unvanıyla da anılan Osmanlı'nın bu Şark Seraskeri; Dersim başta olmak üzere çevredeki Kızılbaş- Kürt yoğunluklu bölgelere ve aşiretlere karşı birçok askeri harekâta ve katliama girişiyor.

C- Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın Dersim'deki Katliamı

Yukarda da vurgulandığı gibi; yanında görev yapan Darendeli tarihçi **Hasan İzzet Efendi**, ona atfen ***Ziyanâme*** adını verdiği ve tek yazma nüshası bulunan tarihinin önemli bir bölümünde; bu Osmanlı Paşasının Fırat'ın batısında ve özellikle Dersim'de yaptığı katliamları anlatıyor.

Birçok Osmanlı tarihi gibi ağdalı bir Osmanlıca ile yazılan bu tarihten, özetle şu bilgilere ulaşıyoruz:

Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, Hac görevini yerine getirdikten sonra ilk iş olarak Keban-Maden Eminliği görevi sırasında Keban bölgesindeki Kızılbaş Kürtler'i tenkil ediyor. Maden bölgesindeki Karaçorlu ve Dersim'deki Şeyh Hasan adlı Kızılbaş-Kürt aşiretleri, bunların başında geliyor. İşin ilginç yanı, bu aşiretleri cezalandırırken Tatar, Laz ve Lezgiler'den yararlandığı gibi, Kürdistan'daki diğer Sünni Kürt aşiretlerden de yararlanmasıdır.

Kitapta; Dersim'deki Şeyh Hasan ve diğer aşiretlerin **„Kızılbaş/Rafızi**

Kürt" kimliğine özellikle vurgu yapılır ve onlar *„sapkınlık ve dinsizlikle, İslâmı inkâr etmekle, İslâmın yasaklarına uymamakla ve zina yapmakla"* suçlanır:

„Taife-i merkume (sözkonusu toplum) ***rafz ve ilhad*** *ile müttesip (râfızilik ve sapkınlıkla tanınmış) bir ala-yı sebbab-i çariyari* ***melahide-i bî-din-i hiyanet-şiar*** *(hıyaneti hedeflemiş dinsiz sapıklar) olduklarından, kat-i savm u salat-âsâ* ***şerâit-i İslâmı münkir*** *(oruç ve namaz gibi İslamın esaslarını inkâr eden) ve tarik ve ibahe-i dema ve* ***ihlal-i zina*** *mümeselü miherramat ve* ***menhiyata haris ve müteallik*** *(zina gibi İslamın yasakladıklarını mübah kabul edenler) olduklarından..."* (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-2**, Özge yay. Ank. 2004,s. 518)

Görüldüğü gibi, bu sefer dolayısıyla yapılan suçlamalar da, geçmişteki Alevi katliamlarında kullanılan Şeyhülislam fetvalarıyla aynı içeriktedir.

Resim - 2) 19. yüzyılın başlarında Kürdistan'da ve Dersim'de asayişi sağlama gerekçesiyle önemli bir katliam yapan Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu. [*Kaynak: Dr. William Wittman:* ***Travels in Turkey, Asie-Minor, Syria and across the desert into Egypt during the years 1799, 1800 and 1801*** *(1799-1801 yıllarında Türkiye, Küçük Asya, Suriye ve Çölleri Geçerek Mısır'a Kadar Seyahat), London-1803*]

Dersim'den Maraş'a kadar uzanan bir mihver üzerindeki dağlık bölgelerde yaşayan Kızılbaş- Kürt aşiretlerin te'dip (askeri yöntemlerde hizaya getirme MB) ve tenkilinde (cezalandırılmasında) kullanılan yöntem de, tipik Osmanlı yöntemidir. Burada da, yakalanan Kızılbaşlar katledilmekte, evleri-barkları talan edilmekte ve ateşe verilmektedir:

„Vezir-i Sikender (Serasker Y.Z. Paşa, MB) cibal-i merkumenin (sözkonusu dağlık bölgelerin) zir u bâlâsında (eteklerinde ve tepelerinde) bulunan mesâkin-i Ekrad-ı rafz-itiyadın (Rafızi Kürt toplulukların) taş üstünde taş koymayıp cümlesini zir ü zeber (tümünü altüst) ve esas ve bünyanından hâk ile hemvar ve beraber eylemek üzere (evleri-barklarıyla birlikte dümdüz etmek üzere) taraf taraf sevk-i leşker eyleyip (dörtbir yandan askerlerle kuşatılıp) her ne mahallede âsâr ve ebniyaları (eserleri ve binaları) var ise cümlesini ihrak ve suzan (tümünü ateşe vererek) ve bir hane terk etmeyip (bir tek evi bile atlamayarak) esasından hadim ve viran eylediler (kökten yıkıp viran ettiler). (Bkz. Age,s.520)

Sözkonusu Osmanlı tarihinde vurgulanan bir başka gerçek de şudur. Bu aşiretler üzerine geçmişte yapılan seferler her defasında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedenle farklı bir yöntem daha izlemek gerekmektedir. Çevredeki Kürt aşiretlerine hediye eşyalar, atlar ve rütbeler verilerek – Hamidiye Alaylarında olduğu gibi- onlar, **Şeyh Hasenan**'lılara – Seyid Rıza'nın aşiretikarşı örgütlendiriliyor.

Daha sonra aşiret reisleri, kitle halinde görüşmek üzere, dönemin önemli yerleşim birimlerinden **Çemişkezek**'e çağrılıyor; ancak gece hile ile yüzden fazla aşiret reisinin başları kesiliyor:

„Herkes mihman-ı azizini (aziz misafirini M.B.) bîdar etmeyerek (uyandırmayarak) hemen hâb-ı gaflet (gaflet uykusu) içinde mazhar-ı tîğ ibdar (kılıçlar çekilip) ve bilahare vech-i suhulet (sessizlik) ile iki üç saat zarfında ***yüzden mütecaviz kelle-yi berideyi*** *(yüzden fazla kesik kelleyi)* ***deyude konağına ihzar etmeleri*** *ile (Seraskerin konağına getirmeleriyle)..."* (Age,s. 493)

Daha sonra Osmanlı ordusu Dersim içlerine yürüyerek; *„kâffe-i nisvan ve sıbyanını iğtinam ve esir eyledikten sonra Mercan Boğazı üzerine hücum ve eşkıya-yı Ekrad ile eşeddi kıtal eyleyerek..."* yani çok sayıda kadını ve çocuğu İslami kurallara göre ganimet olarak aldıktan sonra, Mercan Boğazı'na saldırıya geçiyor ve burada çok sayıda Kızılbaş Kürt katlediliyor...(Bkz. Age, s. 520)

Bir şer'i kural olarak yenilgiye uğratılan toplulukların mallarını yağmalama, erkeklerini öldürme , kadın ve kızlarına el koyma geleneğinin burada da devam ettirildiği görülüyor. Acaba, 1937/38 Dersi katliamında katledilenlerin kızlarının subaylara ve başkaca görevlilere evlatlık verilmesinin altında da bu yaklaşım yatmıyor mu?..

Kuşkusuz Kızılbaş Kürtler'e karşı harekât ve katliam, sadece Dersim

yöresiyle sınırlı değildir. Bu harekât, Sivas, Malatya, Hısnımansur(Adıyaman) ve Maraş'a kadar uzanır. (Osmanlı ordusunun 19. yüzyıl ortalarında Malatya/ Akçadağ, 19. yüzyıl sonlarında Akçadağ/ Kürecik yöresinde gerçekleştirdiği iki önemli Kızılbaş Kürt katliamıyla ilgili olarak bkz. M. Bayrak: ***18-19. Yüzyılda Dersim- Malatya Hattında Kızılbaş Kürt Katliamları***, Alevilik, Kürdoloji, Türkoloji Yazıları içinde, Özge yay. Ank. 2009).

Kürt tarihinde, bugün kadar daha çok mirliklere karşı yürütülen harekâtlar üzerinde durulmuş, ancak aynı döneme rastlayan ve daha çok Fırat'ın batısındaki Kızılbaş-Kürt aşiretler üzerinde yoğunlaşan bu harekâtlar ve katliamlar üzerinde durulmamıştır.

Görüldüğü gibi; Dersim'in ve Fırat'ın batısındaki Kızılbaş Kürt yoğunluklu bölgelerin katliam tarihini, en fazla 19. yüzyılın ortalarına tarihlendirmek ve te'dib, tenkil, taqtil, tehcir, temdin, temsil ve tasfiye şeklinde seyreden bu tarihsel olguyu salt 100-150 yıllık bir sürece indirgemek bir bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kald ki, bir eserinde yukardaki tarihe ilk dikkatimizi çekenlerden biri, 37/38'de bizzat Dersim katliamına katılan Jnd. Alb. Nazmi Sevgen' dir.

Bu nedenle, bugün 19. yüzyıl ortalarından buyana Dersim üzerine hazırlanmış olup büyük bölümü elimizde bulunan 10'larca askeri ve idari rapordan önce, bir Osmanlı tarihçisi de doğrudan gözleme dayanarak bir Kürdistan harekâtını ve Dersim katliamını anlatmaktadır.

II.BÖLÜM: **KOÇGİRİ DİRENİŞİ VE ALİŞÊR İLE ZARİFE**

A- Tarih Bilimi ve Bilincinin Önemi

„Üçbin yıllık geçmişinin hesabını yapamayan insan, gündelik yaşayan insandır" diyor Alman şairi ve düşünürü Göthe. *„Tarih, bir halkın hafızasıdır; tarihini bilmeyen bir halk, hafızasını yitirmiş insana benzer"* sözü de, tarih bilincinin önemini vurgulayan bir özsöz niteliğindedir. Hele, dünyaca ünlü tarihçi Arnold Toynbee'nin, *„bir millet için en büyük felaket, tarihinin düşmanları tarafından yazılmasıdır"* yolundaki belirlemesi, özellikle böylesi bir felaketi yaşayan Kürt halkı açısından son derece önemlidir.

1930 yılında, Kemalist bir bakışaçısıyla yeniden belirlenen Türk Tarihinin Anahatları'ndaki şu ırkçı yaklaşım; Kürt tarihinin karşıkarşıya bulunduğu felaketin adeta habercisi gibidir:

*„**Türk tarihi**, Türk milletine, dünya yüzünde insanlığın doğduğundanberi en asil ve yüksek insan tipini **kendi ırkının** temsil ettiğini, asırların yürüyüşünce insanlığın karanlık göklerinde süregelen uygarlık ufuklarının kendi ırkının zekâ ve yetenek elleriyle açıldığını anlatır. **Türk tarihi**, Türk milletine kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık ve heykeltraşlık gibi sanatlarda dahi ne kadar eşsiz bir yetenekle yoğrulmuş olduğunu anlatır.*

***Türk tarihi**, Türk milletine, dünyanın insan izi taşıyan her parçasında kendi ırkının zamanla silinmemiş ve silinmeyecek egemenlik ve kültür damgası basılı olduğunu, başka milletlerin tek örneğiyle öğündükleri devletlerin en büyüklerinden çok daha büyüklerini yüzlerle kurmuş, her anlam ve nitelikte şan şeref kaynaklarından kana kana içmiş, görgülü bir soydan geldiğini anlatır."* (1)

Türk tarih yazımına damgasını vuran bu ırkçı ve şoven söylem, devam edip gidiyor. İttihad ve Terakki yönetiminden devralman, tek tip toplum eksenli politikalarla, başta Kürt halkı olmak üzere diğer halkların ve etnik toplulukların varlığı red ve inkâr edilirken; bunların zorla dayatılan „Türk" milliyetçiliği ve „Hanefi müslümanlığı" içinde nasıl eritileceğine ilişkin bugün elimizde sayısız gizli rapor ve plan bulunuyor.

Bizim, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 1925'te gizlice hazırlanıp yürürlüğe konulan ***Şark Islahat Planı*** başta olmak üzere birçok gizli planı irdeleyerek yayımlayıp bilince çıkarmamızdan sonra; Can Dündar ve Rıdvan

Akar adlı gazeteciler de 1960 Darbesinden sonra hazırlanan bu türden bir gizli planı, Ecevit'in kasasında bularak günyüzüne çıkarıyorlardı.

Daha önce yayımladığım çeşitli gizli raporların, kısmen güncelleştirilmiş bir kopyası niteliğinde olan bu gizli Plan'ın, benim açımdan tek ilginç yanı, çoktan beri eleştiregeldiğimiz bir kültürel politikayı ete-kemiğe büründürmesiydi. Literatürde „Kürdübesk" olarak nitelendirilen, *„Türkçe Sözlü Kürt Halk Müziği"*, bir başka deyişle *„Özü Kürt, Sözü Türkçe"* müziğin, neden 1960'lı yıllardan sonra güçlü bir akım haline geldiğini bu gizli Plan yoluyla daha iyi kavrayabiliyoruz. Plan'ın ilgili bölümlerinde şöyle deniyor:

„Radyo vasıtasıyla Türkçe güfteleriyle (sözleriyle MB), mahalli havaların (Kürt ezgilerinin MB) çalınması ve mahalli radyoların, bölge için propaganda uzmanlarından oluşan gruplar tarafından hazırlanacak programları yayması...

Irk bakımından, Türk siyasi düzeninin kendi menfaatleri bakımından en elverişli, en güvenli ve en çok imkân sağlayan düzen olduğunu telkin eden bir inandırma faaliyetine girişilmesi... Bölgenin lisanına vakıf (dilini bilen MB) saz şairlerine (âşıklara, ozanlara MB) yukardaki fikirlerin aşılanması..." (2)

Resim-3) 20. yüzyıl başlarında bir Koçgiri Kürdü

Daha 1925'teki Şark Islahat Plam'ndan başlayarak, Fırat'ın batısında ve kuzeyinde bulunan Kızılbaş/ Alevi Kürtler'in, öncelikle asimilasyona tabi tutulması; 1960'ten sonraysa büyük şehirlerin varoşlarına taşınan bu topluluklardan yetişen şairlerin, âşıkların ve ozanların Türkçe yazmaya ve söylemeye özendirilmesi... İşte, başta **Âşık Davut Sulari, Âşık Daimi, Ali**

Ekber Çiçek gibileri olmak üzere büyük şehirlere göçen Dersim bölgesi ve diğer yöre sanatçılarının ilginç serüveni...

Sözkonusu Plan, resmi ideoloji eliyle red ve inkâr temelinde bir **Kürt Tarihi** yazılması konusunda da ilginç ipuçları veriyor. Birlikte izliyoruz:

„Dünya entelektüel muhitine Türkiye'de bir Kürt meselesinin mevcut olmadığının anlatılması... Bir Türkoloji Enstitüsü kurularak, ***kendini Kürt sananların kökenlerinin Türk olduğunun ispat olunarak yayınlanması... Doğu'nun Türk tarihinin yazılarak yayınlanması...*** *"* (agy)

Görüldüğü gibi, Türk resmi politikasının Kürtler'e biçtiği kılıf; *Kürt sorununun varlığının inkârı, Kürtler'in kökeninin karartılarak Türklüğe evrilmesi* ve kendi ifadeleriyle *„Doğu'nun bir Türk tarihinin yazılması"* dır... Bilmem başka söze gerek var mı?.. Galiba var... 1960 İhtilâli Lideri Org. Cemal Gürsel'in, Kürt yoğunluklu yerleşim yerlerinde duvarlarda boygösteren şu utanç verici sözü hâlâ belleklerimize kazınmış olarak duruyor:

„- Size Kürt diyenin yüzüne tükürün!..."

B- Dersim ve Koçgiri'nin Kısa Tarihi

Literatürde, Güney-batı Dersim olarak geçen **Koçgiri**'nin tarihini Dersim'den, Dersim'in tarihini de Kürdistan tarihinden soyutlamak mümkün değil, kuşkusuz. Geçmişte, bugünkü Tunceli, Elazığ, Erzincan, Bingöl illerinin tümüyle Sivas, Malatya, Muş ve Erzurum illerinin bir bölümünü içine alan Dersim; büyük bir eyaletin, başka deyimle memleketin adıdır.

Tarihten bu yana birçok uygarlığa beşiklik etmiş Fırat- Dicle boylarının en kuzey ucundaki havzada bulunan Dersim, bu yönüyle başta Urartu uygarlığı ve kültürü olmak üzere birçok uygarlığın ve kültürün de varislerinden biri konumundadır. Günümüze kadar ulaşan bu kültürel dokuda; sözkonusu kültür ve uygarlıkların önemli izleri vardır.

Eyalet, 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı- Safevi devletleri arasında imzalanan ve aşağı yukarı bugünkü sınırları belirleyen *Kasr-ı Şirin Anlaşması*'na kadar ağırlıkla Safeviler'e bağlıydı. Yine tarihten beri Ermeniler'le yanyana ve içiçe yaşayan Kızılbaş Kürtler'in yurdu olan bu eyalet; Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının kesişme ve tepişme bölgesinde bulunduğu, daha önemlisi etnik ve kültürel bazda egemen yönetimlerle çeliştiği için sıklıkla göçlere sahne olan bir memlekettir. Çünkü bölge insanı dinsel ve kültürel dokusundan dolayı, iki tarafa da yaranamıyor, dahası güven vermiyordu.

Bundan dolayıdır ki, doğu ve batı yönünde bölgeden gerçekleşen perakende göçlerden sonra, 17. yüzyılın başlarında **I. Şah Abbas** döneminde Dersim'den Horasan eyaletine bir zoraki göç yaşanıyordu. Şah Abbas, Hazar Denizi'nin güneydoğusunda kalan Horasan eyaletine, kendisine bağlı bulunan Dersim bölgesinden onbinlerce aileyi göçürtüyor ve kuzeydeki Sünni Özbekler'in ve Türkmenler'in akınlarını engellemek için sınır korumasına veriyordu.

Aynı yüzyılın ortalarına yakın imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla bölge yönetimi ağırlıkla Osmanlılar'a geçince; Şah Abbas tarafından oraya yerleştirilmiş ailelerden binlercesi eski yurtlarına yani Dersim'e geri dönüyorlardı. Boşalan topraklara yerleşen Kızılbaş Kürt topluluklardan önemli bir bölümü, önceki sâkinlerin gelmesiyle yerlerinden koparak daha batıdaki bölgelere akıyorlardı. Aşiret yapısı bakımından, bugünkü Dersim aşiretleri ile Horasan aşiretleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

Dolayısıyla, güney-batı Dersim'de konuşlanmış bulunan **Koçgiri**'nin tarihi ve toplumsal yapısı Dersim'e sıkısıkıya bağlıdır. Daha 18. yüzyıl sonlarında, Osmanlı Sadrazamı Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın, Kürdistan'daki tenkil (cezalandırma) harekâtından Koçgiri bölgesi de nasibini almıştır. Birçok çatışmalara sahne olan bu harekâtın başlangıcında, Sadrazam ve Serdar Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa da, eski Osmanlı yöneticileri gibi Kızılbaş Kürt kökenli bölge halkının İslama aykırı davrandığı gerekçesiyle suçlamada bulunmuş ve bir gecede hileyle 150 aşiret reisinin başını keserek, aşiretleri te'dip etme yoluyla (edeplendirme, hizaya getirme) ıslah etmeye kalkışmıştır. Bu ıslah (!) hareketlerinin, 19. yüzyıl boyunca bölgede devam ettiği görülecektir .(3)

Celal Erdönmez, „Tanzimat Devrinde Koçgiri Aşireti'ni Islah Çalışmaları" üzerinde yoğunlaşan bir araştırmasında; aşiretlerin dinsel-inançsal-kültürel-etnik yapılanmasını ve boyutunu dikkate almadan, konunun salt iskân ve ıslahat boyutunu öne çıkarır. Birlikte izliyoruz:

„Aşiretler artık bir iç iskân unsuru olarak kullanılmaya başlanmış, XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca bu şekilde yerleşik hayata geçirilmeye çalışılmışlardır. Tanzimat'tan önce aşiretlerin yerleştirilmesi iç güvenlik, vergi, asker temini, üretimin artırılması gibi klasik ıslahat gerekçeleriyle yapılırken, Tanzimat sonrası bu gerekçeler Tanzimat prensipleri ve uygulanması manzumesinde görülmeye başlandı. Tanzimat vaatleri, ahalisinin tamamı yerleşik hayat yaşayan Batı toplumlarından mülhem olduğu için devlet adamları Osmanlı toplum yapısını da Batı toplumlarına benzetmeye çalışmışlardır. (...)

Tanzimat devrinde hâlen konar-göçer halde bulunanlar yanında, önceki iskân mahallerini terk ederek konar-göçer hallerine dönmüş olanlar da bulundukları yerlerde iskâna tabi tutuldular. İskân gerekçelerinin başında, bunların giriştikleri eşkıyalık hareketleri, vergilerinin zamanında toplanamaması, asker alınamayan bu unsurlardan asker temin edilmesi ve ziraî hayatı bunlar vasıtasıyla güçlendirme istekleri gibi hususlar gelmektedir. (...)

Birçok aşiret kendi isteği ile yerleşmeyi kabul ederken, buna yanaşmayanlar askeri operasyonlarla yerleştirilmişlerdi. Yerleşmeler eski yaylak ve kışlak alanlarda, boş ve hâli topraklarda yeni köy ve kasabalar kurulması suretiyle yapılmıştır. (...)

Tanzimat devri iskân faaliyetlerinde, iskân çalışmalarının yanında ıslah hareketleri de görülmektedir. Böyle durumlarda iskân, ıslahatın başarılı olmasında ilk şart gibi telakki edilmektedir. Yani ıslahatın kalıcı olması ıslahata tabi tutulan konar-göçer ahalinin muayyen bir bölgede iskân edilmiş olmasına bağlıdır." (4)

1865/66 yılları arasında, askeri bir birlik olan Fırka-i İslâhiye aracılığıyla özellikle İçtoroslar'da gerçekleştirilen bu iskân ve ıslah hareketinden sonra, konuyu **Koçgiri aşireti**'ne getiren araştırmacı, sözlerini şöyle sürdürüyor:

Resim - 4) Koçgiri aşireti reisi Mustafa Paşa

*„Bu tarz ıslah hareketleri Doğu Anadolu'daki aşiretler üzerinde de tatbik edildi. Bunlardan birisi de **Koçgiri** aşineti ve ve aşirete tatbik edilen ıslah proğramıdır. (...) Hemen ifade etmek gerekir ki, ıslahat proğramları her aşirete*

*tatbik edilmemiştir. **Koçgiri** aşireti örneğinde görüldüğü gibi, aşiretin kısmen devlet kontrolünden çıkmış olduğu haller ve aşiret idaresinde karşılaşılan problemler bu işte esas sebepleri teşkil etmiştir.*" (agy)

Koçgiri Aşireti'nin ıslah nedenlerini; 1- Aşiretin yönetiminde karşılaşılan güçlükler, 2- Aşiretin giriştiği eşkıyalık hareketleri, 3- Vergilerin toplanamaması ve 4- Aşiretten asker alınamaması gibi hususlara bağlayan araştırmacı; Aşiretin bütünüyle Dersim sancağına bağlanmadan önce Sivas eyaleti, Rumili (Sivas-Malatya bölgesi), Bozok eyaleti (Yozgat bölgesi) ve Trabzon sancağı arasında geniş bir alana yayıldığını belirterek, sözlerini şöyle sürdürüyor:

„*Aşiret ahalisinin üç ayrı sancak sınırları arasında dağınık halde bulunmaları sebebiyle idarelerinde ciddi sıkıntılar görülmektedir. Aşiret, Dersim sancağına ilhak edildikten sonra merkezden işlerine müdahale olmamasına rağmen, bu bölgede bulunan kaymakamlar ve müdürler Aşireti layıkıyla idareye muvaffak olamamışlardır.*" (agy)

1850'li yıllarda Koçgiri Kaymakamlığı yapan Abdi Bey başta olmak üzere gelen yöneticilerin uyguladıkları mali ve idari yolsuzlukların halkı canından bezdirdiğini vurgulayan araştırmacı; Sivas, Dersim ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında dağınık şekilde yaşayan Aşiretin, egemenlik altına alınmasının ve karşılaşılan problemlerin çözümlenmesinin, merkezden uzaklaşıldığı oranda zorlaştığını eklemektedir.

Bölgede görülen eşkıyalık hareketlerinin genellikle sosyo- ekonomik şartlarda görülen bozulmalara bağlı olarak ortaya çıktığını belirten yazar, „ *Koçgiri Aşireti'nin bağlı olduğu Dersim bölgesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülen isyan hareketleri adeta bölgenin karakteristik özelliği haline gelmiştir*" belirlemesinde bulunmaktadır.

Koçgiri Aşireti'nin, 1848 yılında Dersim sancağına katılmış olmasına rağmen, aşiretin bütünüyle bir düzenliğe kavuşturulamadığını hatırlatan araştırmacı, bunda Osmanlı ordusuna asker vermeme düşüncesinin de büyük rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu amaçla, Koçgiri aşireti reisi ***Diyab Ağa***'nın 40 kadar adamıyla birlikte yakalanarak Ruscuk'ta ikamete memur edilmesinin ve ona 700-800 Kürt milisiyle yardıma gelen ünlü eşkıya ***Kara Eybo***'nun İstanbul'da kürek cezasına çarptırılmasının da sonucu değiştirmediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı idari yapısı içerisinde aşiretlerden kaza oluşturulmasına ilişkin uygulama, Koçgiri Aşireti'ne de uygulanmış ve Aşiret, Dersim Sancağı'nın

1848 yılında yeniden kurulması sırasında bu sancağa bağlı bir kaza haline getirip vergilendiriliyor.

Askeri yöntemlerle sonuç alamayacağını anlayan Osmanlı yönetimi, Aşiret yetkilileriyle görüşme yolunu seçerek, 23 Eylül 1854 tarihinde Dersim Sancağından yönetilen Koçgiri Aşireti kazası müdürlüğüne, daha önce sürgüne yollanan Aşiret Reisi Diyab Ağa atanıyor.

Daha sonraki dönemlerde, Dersim ile Kçgiri'nin diyalogunun koparılması amacıyla, Koçgiri Aşireti'nin bulunduğu Karahisar-ı Şarki ve Dersim Sancakları'ndan bazı yerlerin birleştirilmesiyle bağımsız bir kaymakamlık kurularak, bu kaymakamlık Sivas'a bağlanıyor. Daha sonraki süreçte ise, **Koçgiri Aşireti** isminin kaza ile özdeşleşmesinin önlenmesi için, aşiret köyleri Karayel, Zara, Divriği, Beydağı ve Hafik gibi kazalara bağlanarak, dağıtılmaya çalışılıyor ki, bu, Osmanlı'nın öteden beri yaptığı bir uygulamadır.

Erdönmez, bu gerçekliği şu sözlerle itiraf ediyor: *„Tanzimat devrinde, merkeziyetçiliği artırmak için eyaletlerin fiziki sınırlarının daraltılarak hacimce küçük, paraca güçsüz yönetim birimleri oluşturulması yoluna gidilmişti."* (agy)

Resim - 5) Haydar Bey ve eşi, arkada oğlu Ziya bey ve eşi.
[*Evin Aydar Çiçek:* ***Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi****, Apec yay. Stockholm, 1999*]

Tanzimat döneminde ıslahat programının uygulandığı başlıca aşiretlerden birisi de **Koçgiri Aşireti** olduğu halde, zamanla derebeyleşen Aşiret reislerinin, ileride devletin başına gaileler çıkarmaya devam ettiğini söyleyen yazar, sözlerini şöyle noktalıyor: „*Alınan bütün tedbirlere rağmen Dersim bölgesinde bulunan aşiretleri ve münhasıran da **Koçgiri Aşireti**'ni itaat altına almak mümkün olmamıştır. Nitekim Milli Mücadele devrinin ilk yıllarında da isyan hareketlerine girişmişlerdir.*" (Bkz. agy,s.113)

1920'li yılların başlarında askeri veteriner- doktor olarak görev yapan Kürt aydını **Nuri Dersimi**'nin söyledikleri de, yukardan beri anlatılanları doğrular ve tamamlar niteliktedir:

*„**Koçgiri Aşiretleri**, katıksız Kürt aşiretleri olup, Sivas vilayetine bağlı **Zara** ilçesinin **Ümraniye, Karacaviran, Bulucan** ve **Beypınar** nahiyeleri çevresinde 300 köye yerleşmişlerdir. **Koçgiri** bir ilçe oluşturulmasına uygun olduğu halde, bölgenin tamamen Kürt olması dolayısıyla; **Zara** ilçe merkezi seçilmiştir. Bölge tamamen dağlık, ormanlık ve verimlidir. **Beydağı** ve **Yılanlı** sıradağları önemlidir.*

*Koçgiri aşireti, **Zara** ve **Divriği** ilçeleri arasındaki Doğu alanını ve Erzincan'ın **Refahiye, Kercanis, Suşehri** ve **Kuruçay** ilçeleri sınırındaki bütün köyleri işgal etmektedir. Adı geçen ilçeler ahalisi bu aşiretin gelenek ve kültürüne bağlıdırlar. Doğudan Erzincan vilayetine, Kuruçay, Kemah ve Dersim sınırına, güneyden de Arapgir'in Atma aşiretine kadar uzanan bu aşiret; kuzeyden **Suşehri-Şebinkarahisar** bölgesiyle de sınırdaştır.*

***Koçgiri Aşiretleri**, Dersim'den ayrıldıklarını ve birkaç yüzyıl önce bu **bölgeye geldiklerini ve öz annelerinin** Şeyh Hasanlı olduğunu savunurlar. Gelenekleri, kültür ve fizyonomileri tamamıyla Dersimliler'e benzer ve Dersim'le bağlarını korumaktadırlar. Dilleri Kurmanci'dir. Oniki büyük kabiledirler ki en meşhurları **Badillan,Saro, Baro, Garo, İbo, Balo, Zaza** ve **eski Koçgililer**'dir. Bazı araştırmacılar, Koçgiri aşiretlerini 10 ile 20 bin haneden ibaret göstermişlerse de, 1921 **Koçgiri Hadisesi**'ne kadar 30 bin haneden ibaret bulunduğunu, o havalideki incelemelerime dayanarak beyan edebilirim.*

***Koçgiri Aşiretlerinin**, Yavuz Sultan Selim döneminde zorla göçürtülerek bu bölgeye gelmiş olmaları ihtimali büyüktür. Fakat bu Aşiret, Osmanlı İmparatorluğunun nüfuzuna asla girmemiştir. Daima silahlıdırlar ve çok miktarda savaş tüfekleri ve cephaneleri vardır.*

Resim - 6) Koçgiri aşiret reislerinden Alişan Bey'in kardeşi **Haydar Bey**, muhafızları ile

***Koçgiri Aşiretleri**, büyük sayılarda hayvana sahiptirler. Dersimliler'e göre, eğitim görmüş insanları daha fazladır. Doğuştan zeki ve yurtseverdirler.*

*Aşiret reisleri, **İbo** kabilesinden **Mustafa Paşaoğlu Alişan** ve **Haydar** idi. Konak merkezleri Boğazviran'dır. „ (5)*

Koçgiri aşiretinin bu coğrafik, tarihsel ve toplumsal konumu, bir çağdaş destana şöyle yansıyacaktır:

***Koçgiri** aşiretinin yaşadığı yer*
Koçbaşı gibi bir yerdir
*Bir yanında **batı fırat***
*Bir yanında **kızılırmak** vardır*
ibolar/ zazalar/ sarular
kerteller** ve **balular
birbirinden savaşkan
***koçgiri** aşiretinin boyları bunlar*

Gelip çatınca karalı günler
ellibini birden hazır

sanki ***bozatlı hızır***
darda cara ulaşan
başlarında ***paşaoğlu haydar***
ve kardeşi ***alişan***

Hafik/ zara/ suşehri/ refahiye
kuruçay/ ovacık/ kemah *ve* ***kangal***
içi köz dolu bir bakır mangal gibidir
bu mangal ***kürdistan****'ın yüreğidir*

Kürdistan
nakışı kilimlere işlenmiş
acılı destan
Kürdistan
biraz ***mazdek*** *biraz* ***babek***
ve biraz da ***nuşirevan*** *(6)*

C- XIX. Yüzyıl Ortalarında Dersim'de Bir Ulusal/Etnik Örgütlenme

C. Erdönmez ve benzeri resmi ideolojiye yakın duran araştırmacılar, Dersim bölgesinde ortaya çıkan tüm eylemleri „eşkıyalık hareketleri" olarak nitelendirip, bunların „etnik ve siyasi talepler içermediğini" savunsalar da (bkz. Agy,s.106), bu iddia tarihsel ve toplumsal gerçekliklerle bağdaşmamaktadır. Aşağıda değişik boyutlarıyla aktaracağımız **„Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi"** örgütlenmesi, bunun çarpıcı örneklerinden olduğu gibi, sonraki gelişmelerin de önemli bir habercisi niteliğindedir.

Fransız Burjuva Devrimi'nin titreşimleri Osmanlı İmparatorluğu'nu da sarmalamış ve Batı memleketlerinden başlayarak etnik ve ulusal temelde ayaklanma hareketleri başgösteriyordu. Bu kimlik arayışının etkilediği Doğu'lu milletler ve azınlıklar da giderek seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Bu etkilenişin ilginç örneklerinden biri de Dersim bölgesinde yaşanmıştı.

1864 yazında Ermeni liderlerinden Atom Karapetyan, temsilcilerini Dirican'dan Yukarı Dersim'e (Dêrsima Çiya), 20. yüzyılın ilk yarısında Dersim'in dini/siyasi lideri Seyid Rıza' nın babası Seyid İbrahim' e gönderir. Temsilciler, on gün boyunca Seyid İbrahim'in evinde kalır ve kendisiyle konuşurlar. Seyid İbrahim, sonunda tüm aşiret reislerinin katılacağı bir toplantı

yapılmasını önerir. Toplantı, 10 Ekim 1864'te Pertek'te başlar. Toplantıda, bir temsilci heyetinin, Türk hükümeti nezdine gönderilip, **Dersim'in kendi kendini idare etmesi hakkının barışçıl yollardan talep edilmesi** önerisi yapılır. Bazıları bu öneriye karşı çıkarak, Dersim'in statüsünü korumak için silaha sarılma önerisini getirirler. Bu durum, toplantıyı ikiye böler; fakat sonunda bir heyet oluşturularak İstanbul'a gönderilmesi ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi kararı benimsenir. Ancak Yukarı Dersimliler, bu karardan hoşnut kalmazlar.

Dersim'in elçileri 1865 yılı Martında İstanbul'a doğru yola koyulurlar. Fakat daha oraya varmadan, jurnalcılar, heyetin gidiş nedenini İstanbul'a haber verirler. Heyet üyeleri İstanbul'a varır varmaz hükümet tarafından tutuklanarak zındana atılırlar ve ancak iki yıl sonra 2 Nisan 1867'de serbest bırakılırlar.

Serbest bırakılan üyeler, Atom Karapetyan başkanlığında Balaban'a (Harput yöresi) gitmek isterler, ancak yörede istenmediklerini duyunce Yukarı Dersim'e giderler. Uzunca bir süre orada kaldıktan sonra, silahlı bir ayaklanma başlatmak için aşiret reisleriyle konuşurlar ve ayaklanmaya hazırlanmaları konusunda onları ikna ederler. Gelişmeleri haber alan hükümet çevreleri, onların kendi yerlerine dönmelerini kolaylaştırır.

Önceki girişimden düşkırıklığına uğrayan heyet mensupları, bir süre sonra Atom Karapetyan'ın başkanlığında **X**inzoresk (şimdi Elazığ merkeze bağlı Örençay) köyünde Ermeni ve Kürt liderlerinin katıldığı bir toplantı yaparlar. Toplantıda, özeleştirilerini yapıp, eski yanlışlarını kabul ederek, *artık hiç bir zaman hükümete güvenmeme ve yeni bir silahlı ayaklanma başlatma kararı alırlar.*

Bunun için de, Ermeniler'le Kürtler arasında örgütlü bir mücadelenin gelişmesi ve **Xol** adlı silahlı bir saldırı müfrezesinin kurulması için çalışacak **„Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi"** adlı bir örgütün kurulması gereği üzerinde durulur ve 6 Ocak 1868'de 14 kişilik bir Komite kurulur. Bu Komitenin üyeleri şunlardır:

1- Xaçik (Haçik) Minasyan
2- Grigor Karapetyan
3- Halişe'nin oğlu Seydo
4- Kamer Mısto'nun oğlu İsmail
5- Ahlat'lı Ahmed'in oğlu Ali

6- Hen'li Miko'nun oğlu Uso (Yusuf)
7- Reyis'li Ömer'in oğlu Miko (Hagob)
8- Gal'li Hasan'ın oğlu Temir
9- Sarkis Pağdo'nun oğlu Piğdo
10- Süleyman Pero'nun oğlu İbrahim
11- Azakans Adam'ın oğlu Nersik
12- Manukans Gabo'nun oğlu Manuk
13- Sulo Xudo (Süleyman Hıdır)'nun oğlu Mehmet.

Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi'nin amaçları şunlardı:

1- Türk işgalcılarına karşı her alanda savaşmak,
2- Dersim'de Ermeniler'le Kürtler'den Xol (Hol ya da Ğol) adlı silahlı saldırı birlikleri kurmak,
3- Yaşları 18 ile 30 arasındaki Ermeniler'le Kürtler, Xol birliklerine katılabileceklerdi. Katılacakların, aynı zamanda Xol komutanlığıyla beş kişilik komite tarafından seçilmiş olmaları gerekiyordu.
4- Her Xol birliği 25-50 kişiden oluşacaktı.
5- Xol komutanı, yaşı 30'a varmış ve savaşta beş kez kahramanlık göstermiş insanlar arasından seçilebilecekti.
6- Xol'un resmi dili Zazaca olacak ve ancak Kürtçe bilen Ermeniler Xol üyeliğine seçilebileceklerdi.
7- Xol'un yeri, eylem ve sırları hakkında düşmana bilgi veren üyeler komutanlık tarafından kurşuna dizileceklerdi.
8- Xol'un Komite'yle ilişkilerini ancak bir kişi bilecekti.
9- Xol komutanı, eylemlerine ilişkin bilgileri ancak Komite tarafından atanmış olan bu kişi aracılığıyla Komite'ye iletebilecekti.
10- Komite ya da Xol'a üye olanlar, bir çoban gibi faaliyetlerini yürütecek, Dersim ve Balaban'ın (Balaban aşiretinin yerleşik olduğu alanlar Harput ve Erzincan bölgelerindedir MB) her yöresinden, olup bitenlerden haberdar olacaktı.
11- Komite, iç yönetimlerini koruyan Yukarı Dersim aşiret reisleriyle ilişkilerini geliştirecek, Xol'un eylemleri ve Türk askerlerinin yaptıklarıyla ilgili olarak onları sürekli bilgilendirecekti.
12- Haçik Minasyon (Başkan), Halçêns Sêko (Dersim'in temsilcisi) ve

Atom Grigor Karapetyan (Sekreter) , Komite'nin başkanlık divanına seçildiler.Başkanlık Divanı, Xol Komutanlığına emir verme ve olağanüstü durumlarda Komite'nin yerine toplanma yetkisine sahipti.

Programını belirledikten sonra Komite çalışmalarına başlar. Herşeyden önce hükümetin elinde maşa haline gelen, topluma baskı yapan ve kirli işlerini hainice yürüten ağa ve beylere karşı harekete geçer.

Komite üyeleri, **Şah Hüseyin Bey** ve **Sait Bey**'le ilişki kurarak, hükümete karşı ortaklaşa savaşmak için anlaşırlar.

Resim - 7) M. Kemal 1921'de Koçgiri katliamını yapan **(Sakallı) Nurettin Paşa** ile. Katliamı, Meclis'te yoğun tartışmalara yol açan **Sakallı Nurettin Paşa, M. Kemal** tarafından korunarak, 1. Ordu komutanlığına getirilmiştir (1922).

Silahlı Xol birlikleri 1868 Ağustos'unda 40 Ermeni ve Kürt köyünü elinde bulunduran ve köylülere baskılarıyla büyük acı çektiren **Halil Ağa**'ya karşı saldırıya geçerler. Sırtını devlete dayayan Halil Ağa, çeşitli vaadler ve aldatmacalarla saldırının üstesinden gelmeyi becerir.

Komite çalışmalaranı fazla ilerletemez, üyeleri arasına ikilik girer, halkla ilişkileri zayıflar ve adım adım dağılır. (7)

Dersim bölgesindeki bu yeni yönelişte, kuşkusuz Islahat Fermanı'nın din, inanç ve sosyal yaşam konusunda getirdiği haklar kadar, Batılı misyon ve uzmanların da etkisi vardı. Bu nedenle, **Hans- Lukas Kieser**'in, *„Protestanlar, Ermeniler' le komşu olan Aleviler' i etkilemiş, eğitmiş ve onlara toplumsal eşitlik ile bölgesel özerklik gibi ortak politik düşünceleri aşılamışlardır*" yolundaki görüşlerine biz de katılıyoruz ve esasen üstteki örnek de bunu doğrular niteliktedir. (8)

Yine *Kieser*'in dediği gibi; *„bazı Kızılbaş gruplarının kendi kimliklerini*

ve toplumsal rollerini yeniden tanımlama girişimleri Osmanlı çıkarlarına dokunmuştu ve Alevilerin haklarını genişletme fikrine şiddetle karşı çıkıyordu."

Gerçekten Islahat Fermanı'nın diğer azınlıklara getirdiği haklara rağmen, bu tarihlerde özellikle Kızılbaş Kürtler ve Ermeniler üzerindeki baskılarda bir artma görülür. Bu, önce bölgedeki misyonerlerin daha sonra da yerli halkın baskıya maruz kalmasıyla kendisini gösterir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Mazgirt bölgesinden Kangal yöresine gelen ve gerek Ermeniler , gerekse Batılı gezginlerle yakın diyalogu bulunan Baba Mansur Ocağı'na bağlı Hakikatçı Pirler üzerinde uygulanan baskılar ve sürgünler, bunun tipik göstergelerindendir.

Bu anlamda, II. Abdülhamid yönetimi gerek Kürt Alevileri gerekse Ermeniler açısından bir dönemeç niteliğindedir. O, ne pahasına olursa olsun bu iki unsuru elde tutmak amacındadır. O, bir yandan Müslüman ve Türk unsurlar lehine ekonomik ve sosyal fermanlar çıkarırken; bir yandan da „İslâmi birlik" stratejisi temelinde, Sünni Kürtler'i yanma çekebilmek için Hamidiye-Aşiret Alayları uygulamasına başvuruyordu. Bu yöntemle, Sünni ve Alevi Kürt blokunu parçaladığı gibi, Ermeniler'e karşı kullanacağı bir güç de yaratmış oluyordu. Bu yöntemle, Sünni Kürtler'i kendine bağlayan Abdülhamid'in, Alevi ve Ezidi Kürtler'e dönük politikası, onları Hanefi- mezhep, irşadçı din adamları yoluyla Sünnileştirmeye çalışmaktı.

Abdülhamid'in, Alevi ve Ezidiler'i Sünnileştirme politikası bütünüyle başarılı olamamış, ancak Kürt blokunun parçalanmasında ve bir güvensizlik ortamının doğmasında başarılı olmuştu... Ve bu güvensizliğin titreşimleri Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne kadar uzanıyordu...

Nitekim Dr. Nuri Dersimi, anılarında bu gerçekliği şu sözlerle itiraf ediyordu:

„İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin toplantılarına katılıyordum. Bir aralık Cemiyetin bir toplantısında söz aldım ve Alevi- Sünni Kürtler arasındaki soğukluğu gidermek için bir an önce bir heyetin Alevi Kürt bölgelerine gönderilmesini önerdim. (Çünkü yapılacak herhangi bir örgütlenmenin ardından başlayacak harekatın, Alevi Kürt bölgelerinde yürütülmesinde, Sünni Kürtler'in ilgisiz kalacağı ve Sünni Kürt bölgelerinde çıkacak milli kurtuluş harekatlarında ise Alevi Kürtler'in ilgisiz kalacağı hatıra gelebilir. Ve Türk hükümeti kuvvetleri de bu ayrılıştan istifade eder) yolundaki savunmam genel kurul heyetince şiddetle reddedilmişti. Maalesef Kürdistan'da

gerçekleşen isyanlarda, nitekim Sünni Kürt isyanlarında Alevi Kürtler alakadar olmadılar ve Alevi Kürt isyanlarında ise Sünni Kürtler kesinlikle alakadar olmadılar. Ve bu suretle her iki mıntıka isyanları da Türk hükümeti lehine sonuçlanmış oldu."(9)

D- Koçgiri İsyanı' na Giden Süreç

Bilindiği gibi, Türkçü İttihad ve Terakki yönetimi, genişleme uğruna Alman militarizmiyle Birinci Dünya Savaşı'na girmiş , savaş sonunda yenilgiye uğramış ve bunun üzerine toprakları galip devletlerce işgal edilmişti. Bu yenilgi İttihad ve Terakki hareketini alabildiğine geriletmiş, oluşan boşluğu bu Türkçü harekete muhalif diğer Osmanlı partileri doldurur. 1908- 1920 yılları arasında 20 dolayında demokratik Kürt örgütü kurulmuş ve bunlar 15 dolayında dergi ve gazete çıkarmaktaydılar. Bu örgütlenmeler arasında siyasi partiler bulunduğu gibi, Kürdistan Teali Cemiyeti gibi yaygın kitle örgütlenmeleri de bulunuyordu.

İşte, Osmanlı'nın bu yenilgisi ve işgalinden sonra, başta iktidara geçen *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* olmak üzere, kimi Osmanlı siyasi partileri Kürtler'le ittifaka başlıyorlardı. Sözgelimi o zaman *Selamet-i Osmaniye Fırkası* adında bir parti doğrudan kendi proğramına, Kürdistan'a muhtariyet verilmesini öngören bir hüküm koyuyor. Öte yandan, *Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti* adında yaygın örgütlenmelerden biri, yine Kürtler'e özerklik öngören bir hükmü doğrudan kendi proğramına koyuyordu. Daha da önemlisi, yine İttihad ve Terakki'den sonra ikinci büyük güç olup iktidara geçen Hürriyet ve İtilaf Fırkası doğrudan Kürdistan Teali Cemiyeti ile ilişkiye geçerek, Kürtler'e özerklik verilmesi temelinde bir Anlaşma yapıyordu. Kürdistan Teali Cemiyeti ile Ferid Paşa kabinesi arasında imzalanan bu Anlaşma'da aynen şöyle deniyor:

Belge

„Programında esasen mahalli yönetim biçimini kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında, aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak, her iki taraf Tanrı' nın yardımına dayanarak ülkenin kurtuluşu ve halifeliğin haklarının korunması için ortak çalışmaya söz verirler.

***Madde:** Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler siyaset olarak İslâm halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak şartıyla, toplam halkın*

çoğunluğu tarafından seçilecek bir Emirin başkanlığı altında özerk yönetime sahip olacaktır. 20 Aralık 1918

Karesi(Balıkesir) Mebusu	*Konya Mebusu*	*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*
Vasfi	***Zeynel Abidin***	***Genel Merkez Mühürü***
Kürdistan Cemiyeti Üyesi	*Cemiyet Üyesi*	*Kürdistan Cemiyeti*
Kürdizade Said	***Mehmed Ali***	***Mühür***

Başkan
Seyid Abdülkadir

Bu aşamada, Kürdistan Teali Cemiyeti üyeleri arasında Dersim'den şu ünlü şahsiyetler de bulunmaktadır: **Vet. Dr. Colikzade M. Nuri Dersimi, Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü Bey, Miralay Dersimli Halil Bey, Dersimli Tıssiye Öğrencisi Necib, Sarı Saltıklı Dersimli Halil Bey, Koçgirili Alişêr Efendi, Koçgirili Alişan Bey, Koçgirili Haydar Bey**.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nde dile getirilen kuşkulara ve tartışmalara rağmen, Cemiyet yöneticilerinin aracılığıyla Dersim bölgesinde askeri veteriner doktor olarak görevlendirilip, Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin organizasyonuna doğrudan katılan **Nuri Dersimi**, 1952 yılında yayımlanan ünlü eserinde bile Koçgirili üyelerin isimlerini açıkça vermekten imtina ederken, Dersim katliamını yöneten Jandarma Albayı **Nazmi Sevgen**, bu isimleri açıkça ifade eder.

Aslında, etnik ve inançsal kimliğiyle Dersim toplumunun hiç bir dönem Osmanlı yönetimleriyle bütünüyle barışık yaşadığı söylenemez. Bu gerçeklik, Jandarma Genel Komutanlığı'nca 1933/34 yıllarında basıldığını sandığımız gizli Dersim raporunda da yansımasını bulur. Raporda şöyle deniyor: *„Aleviliğin en kötü ve tefrika değer cephesi Türklük'le aralarındaki derin uçurumdur. Bu uçurum, Kızılbaşlık itikadıdır. Kızılbaş, Sünni Müslüman'ı sevmez, bir kin besler, onun ezelden düşmanıdır...Bu, o kadar ileri gitmiştir ki Kızılbaş, Türk ile Sünni ve Kürt ile Kızılbaş kelimesini aynı telâkki eder.*" (10)

Aynı Rapor'un bir başka yerindeyse, adeta hayıflanılarak şöyle denmektedir: *„Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı,*

herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük".

Oysa, Dersim toplumu, ülke yönetiminde herhangi bir yenileşme ve özgürleşme hareketi olduğunda onun peşinde koşmaktan geri durmamıştır. Islahat (Yenileşme) Fermanı'nın yayımlanmasından sonra, bizzat **Seyid Rıza**'nın babası **Seyid İbrahim**'in öncülüğünde Ermeni komşularıyla birlikte İstanbul Hükümeti nezdinde yaptıkları girişim bunu gösterdiği gibi; 1908 Meşrutiyet Devrimi sonrasında Dersim içlerinden Harput'un merkezine doğru binlerce kişinin bayrak, flama ve silahlarıyla yaptıkları dayanışma gösterisi de, bunu açıkça göstermektedir.

„Özgürlük" şiarıyla ilan edilen Meşrutiyet Devrimi sonrasında Dersim'de bulunan Amerikalı gezgin **Henry Riggs**, bu gerçekliği şöyle ifade etmektedir:

„1908 Devrimi'nin ülkeye Anayasal bir hükümet getirmesinden sonra, Jöntürkler, Dersim aşiretleriyle bazı taktiklerle yeni ilişkiler kurmaya çalıştılar. Öğretmenler ve siyasi liderler Dersim'e gönderildiler. Yeni özgürlüğün onların da olduğunu, onu paylaşabileceklerini onlara anlatmaya çalıştılar. Bir ***Kürt siyasi kulübü*** *kuruldu. Vakti gelince bu örgütün mensupları büyük bir bağlılık töreni düzenledi. Binlercesi, uçuşan bayrakları ve omuzlarında tüfekleriyle Harput'un merkezine doğru yeni hükümete bağlılıklarını bildirmek için yürüdüler. Bu insanlar için, artık tüm Türkiye'deki ırklara olduğu gibi kendilerine de yeni bir gün doğuyordu."* (11)

Burada, dikkati çeken hususlardan biri, bölgede bir *Kürt siyasi kulübü*'nün kurulmuş olması; diğeriyse özellikle bu kulüp üyelerinin destek gösterisi düzenlemiş olmalarıdır.

1911 Yılında yayımlanan Rusça bir başka Rapor'da da, Dersim'e ilişkin şu durum değerlendirmesi yapılmaktadır: *„Daha önce ve 1909 yılında Dersim'e Türkler tarafından büyük askeri seferler yapılmış olmasına karşın, şimdi Dersim Kızılbaşlarını yatışmış saymak mümkün değildir. (...) Şimdi Dersim'de durum sakin görünmektedir; fakat Türkler her zaman Kızılbaşlar'a nefret ve düşmanlıkla yaklaşmakta, Kızılbaşlar da aynı şekilde cevap vermektedir. Bunun sonucunda Türkler, şimdiye dek Dersim'i güvenli bir şekilde geçememektedir.* ***Kürtler ve bölge Hıristiyan halkı arasındaki ilişkiler genelde dostçadır. Daha önce olduğu gibi, Dersim Kürtleri bölge Türk yönetiminden hoşnut değildir ve Hükümetin hiç bir vaadine inanmamaktadırlar.***" (12)

Buradaki iki belirleme önemlidir. Biri, Dersim toplumunun deneyimleri sonucu Osmanlı/Türk hükümetlerine güvenmemesi; ikincisi ise Kızılbaş Kürtler

ile Hıristiyan Ermeniler'in dostane ilişkiler içinde olmalarıdır.

Her iki olgunun da tarihsel ve toplumsal gerçeklikleri vardır. Gerçekten de, 1908 Devrimi'nden hemen sonra bile Dersim'i dize getirme amacıyla bölgeye askeri harekât düzenlenmiş ve bu askeri birlikler içinde Hamidiye Alayları da görev almıştır. Üstelik bu birlikler, halka zulüm uygulamakta normal ordu birliklerinden hiç de geri kalmamışlardır.

Dersim'deki Kızılbaş Kürtler'le bölge Ermeniler'i arasındaki ilişkilere gelince. Açık ve gizli belgelerin de ortaya koyduğu gibi; bu iki topluluk arasındaki ilişkiler her zaman diğer topluluklarla olan ilişkilerden daha iyi olmuştur. Bu dostane ilişkiler devletin gizli belgelerine de yansımıştır.

Sözgelimi, bizzat M. Kemal tarafından 1925'ten sonra Şark İlleri Asayış Müşavirliği'ne atanan **Prof. Hasan Reşit Tankut**, o tarihten sonra hazırladığı çeşitli etno-politik inceleme raporlarında, bu yakınlığa sıklıkla vurgu yapar:

„Dersim Alevileri Ermeniler'i çok severler. Vatana ihanet etmiş, Türk kanunlarına topluca karşı koymuş âsi Ermeniler, Dersim'de bir ana kucağı bulmuştu. Bu Ermeniler, Rus ordusu Dersim dağlarına dayandığı zamana kadar esirgendiler ve sonra Rus ordusuna katıldılar ve gittiler. Bugün bile Dersim'de bir Dersimli kadar serbest ve mutlu yaşayan Ermeniler vardır." (13)

Tankut, gerek 1930'larda hazırlayıp yayımlayamadı ı gizli **„Zazalar"** araştırmasında, gerekse 1960 Askeri Darbesi sonrasında hazırlayıp yönetime verdiği Kürdistan'a ilişkin **Etno-Politik İnceleme Raporu**'nda; ilginç bir anekdot aktarır. Kendisi, 1913'te Mülkiye Mektebi'ni bitirerek Sivas vilayeti emrine verilmiştir. Hafik'in bir Alevi köyünde gecelediğinde, *„Din ve âdetçe Dersim'e bağlı olan Koçgiri dedelerinden biri*" ile karşılaşır. Wilson ilkeleri çevresinde, Ermeniler'in statüsünün belirlenmesi ve kendilerine özerklik verilmesi için bir plebisit yapılması öngörülmektedir. Tankut, yöredeki Kızılbaş Kürtler'in eğilimlerini öğrenmek ister. Koçgirili pirin cevabı açık ve nettir: *„Ermeniler'le kan ve gövde biriz, aramızda din farkı soğan zarı kadar incedir. Aliyullah, bizi hak dine çevirmiş de onun için Hıristiyan Ermeniler'den ayrılmışız.*" (Bkz. Age,s. 472)

Tankut, bu cevap karşısında şaşkına döner ve daha sonra şöyle der: *„Bereket versin Birinci Cihan Savaşı patladı da bu uğursuz projenin uygulanması o zaman için mümkün olmadı. Yoksa o illerde Aleviler'in hiç olmazsa önemli bir kısmı Ermeniler'den yana oy verecekti.*" (age,s. 219)

Tankut, raporun bir yerinde de, „*Zaza- Koçgiri İsyanı'mn kahramanlarını Dersim'deki seyyidler koltukluyordu ve oralarda olan bitenlerin yankıları Munzur Dağı'nda büyüyor, dalgalanıyor ve gönül duygusu yürek çarpıntısı halinde çalkalanıp duruyordu*" sözleriyle de, Dersim- Koçgiri birlikteliğine başka bir cepheden vurgu yapıyordu...

E- Koçgiri İsyanı'nın İdeolog-Önderlerinden, Milli-Şair Alişêr'in Rolü

Alişer'in, gerek Koçgiri gerekse Dersim olaylarındaki önemli işlevi, gerek Kürt kaynaklarında, gerekse Türk kaynaklarında açıkça ortaya çıkmaktadır. O, çok yönlü olarak bu hareketlerde rol oynamıştır. Bir kez, daha 19. yüzyılın ikinci yarısında Dersim hareketine yön veren ***Seyid İbrahim***'in oğlu ***Seyid Rıza*** ile yakın bir ilişki ve diyalog içerisindedir.

İkincisi; Türk kaynakları salt ticaret amacıyla ilişkilendirse bile, olayların içinde yaşayan ***Dr. Nuri Dersimi***'nin de belirttiği gibi, „*Alişêr, daha 1914 Dünya Savaşı'nda, Kürdistan'ın özgürlüğünü sağlamak amacıyla, Erzincan'a kadar gelmiş bulunan Rus Ordusu'na katılmış; Koçgiri, Sivas, Malatya ve Dersim bölgelerinin Kürt temsilcisi sıfatıyla, Rusya koruması altında özerk bir Kürdistan yönetimi kurulması için çalışmıştır.*" (14)

Yine, Alişêr'in Birinci Dünya Savaşı sonlarında, yönetimindeki birliklerle Ovacık'ı basarak, burada bir Kürt yönetimi kurduğunu görüyoruz. Osmanlı yönetimi, bu hareketi bastırma görevini, o tarihlerde Hamidiye Alay Komutanı, daha sonra Kürt ulusal hareketinin önderlerinden biri olarak gördüğümüz ***Cibranlı Halit***'e verir. N. Dersimi, bunun tutumuna ilişkin ilginç notlar aktarır.

Bu arada, Alişêr'in, 1918 yılında Ermeni lideri ***Murat Paşa*** ile Kürdistan'ı ve Ermenistan'ı ilgilendiren konularda görüşmeler yaptığı, ancak sınırlar ve Kürdistan'ın statüsü gibi konularda anlaşmaya varamadığı görülüyor. (15)

İşte, tam böylesi bir ortamda Koçgiri başkaldırısı patlak verir. 1915'teki Ermeni katliamıyla, Ermeni sorunu görünüşte çözülmüş; ancak Kürt sorunu tüm yakıcılığı ve karmaşıklığıyla devam etmektedir.

Kürt örgütleri içindeki gençlik kesimi ile Bedirhanlar öncülüğündeki **Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti** bağımsızlık düşüncesini savunmakta; Seyid Abdülkadir liderliğindeki **Kürdistan Teali Cemiyeti** bu düşünceye karşı çıkarak, „Türkler'in bu düşkün zamanında onlara darbe vurulmasının Kürtlük şiarına yakışmadığını" ileri sürerek, zaten Osmanlı Hükümeti'nin

Kürdistan'a muhtariyet vermeyi kabul ettiğinden hareketle, beklenilmesini öneriyordu. Dersim ve Koçgirililer, bu ikilem içinde başkaldırmışlardı. Bir yandan, Kürt Teali Cemiyeti ile İstanbul Hükümeti arasında yapılan gizli anlaşmada öngörülen statüyü talep ederken; bir yandan Sevr Antlaşması'nın 62/64. maddelerinde öngörülen „özerklik" statüsünü gündeme getiriyor, öte yandan Koçgirililer'in yoğun olarak yaşadıkları Zara, Koçgiri, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının bağlı bulunacağı bir vilayet oluşturulması ve yönetimine yerli Kürtler'den birinin atanması isteniyor ve tüm bu öngörü ve talepler, hem Kürt aydınlarının anılarına hem de resmi Türk kalemşörlerinin makalelerine yansıyordu.

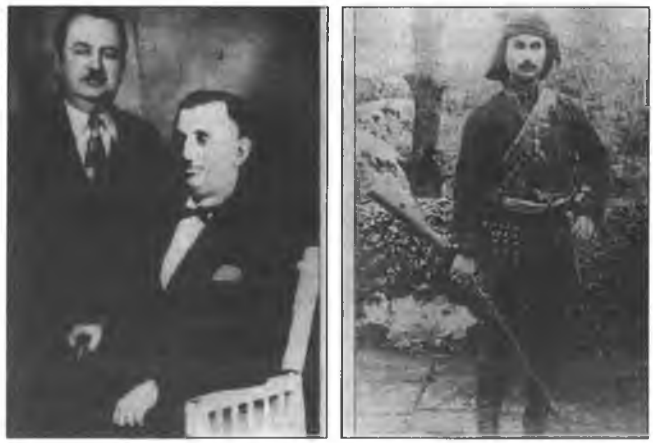

Resim - 8) "Katil ile maktuller" yanyana. Hükümet kuvvetlerinin yanında Koçgiri katliamına katılarak, yüzü aşkın köyün yağmalanarak ortadan kaldırılmasına yolaçan çetebaşı Topal Osman (sağda) ve sürgünden döndükten sonra Koçgiri aşiret reisleri Alişan Bey ile Cemal Bey

Hem de, Kürt taleplerini içeren bu muhtıralar, çoğunlukla hareketin doğrudan ortasında yer alan Nuri Dersimi gibi aydınların ve Alişêr gibi lider-şair halk önderlerinin kaleminden çıkmıştı. Daha önce bu konularda Kürt cephesinden ilk bilgileri veren Nuri Dersimi'nin **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatırat**'ım (Ank. 1992) ve Kadri Cemilpaşa'nın **Doza Kurdistan** adlı önemli hatıra kitabını notlayarak yayımlamış (Ank. 1992) ve Dersim katliamında bizzat bulunmuş **Jand. Alb. Nazmi Sevgen** ile olayların içinde bizzat bulunmuş muhbir- gazeteci/yazar **Niyazi Ahmed Banoğlu**'nun konuya ilişkin yazıdizilerini ilk bilince çıkarmış bir araştırmacı olarak bizim bu noktada yapmak istediğimiz; gerek Koçgiri, gerekse Dersim hareketlerinin

yeniden bir irdelemesini yapmak değil; Evin Çiçek'in deyişiyle *„edebiyatçı, öğrenci yetiştiren sanatçı, diplomat, askeri örgütleyici, önder-aydın"* kimliğiyle Alişêr ve eşi Zarife'in hareket içindeki kimliği üzerinde durmaktır. Kaldı ki, resmi kalemşörler bile onu *„Dersim erkân-ı harbı ve milli şairi"* olarak nitelendirmektedirler.

Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi üstüne kapsamlı bir çalışma yapmış olan **Evin Çiçek**, bir çift olmaktan öte birer „yoldaş" olan ve birbirlerine „heval" ve „hevalê" olarak hitap eden bu ikiliyi kısaca şöyle tanıtmaktadır:

*„Sanatı ve savaşı birlikte işleyen insan **Alişêr** ve bugün de yaşamıyla Kürt kadınınca örnek alınan **Zarife Hanım**, 1882'de Azgêr köyünde dünyaya geliyor. Hesenanlar'dandır. Sivas'ta öğrenim görüyor. Bir süre Mustafa Paşa'nın kâtipliğini yapıyor. Kâtipliğinden dolayı Koçgiri'deki aşiretler arasında tanınan, sevilen bir insan oluyor. Otorite sahibidir. Koçgiri ve Dersim aşiretleri arasında birlik oluşturur. Akrabası olan Zarife ile evlenir. Kürt dili üzerinde çalışması olmuş. **Beyitleri ve sazı ile halk arasında birliği ve ülke sevgisini işler.**"* (16)

Özetle, Ozan Telli'nin dediği gibi;

Devrim ateşinin rüzgar soluklu körüğü
Bir topak köz gibidir yüreği
Eli yazandır
Dili ozandır
Kavgamıza sevgimize
Türkü düzendir.

Şimdi, Dersim katliamı aşamasında Alişêr ve eşi Zarife' yi maşaları yoluyla katlettiren, Alişer'in kesik başının resmini çekip, birçok resimle birlikte ilk kez yayımlayan ve bir sandık dolusu kitap ve defterine elkoyarak Genelkurmay'a gönderen **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'in, onların katlinden 13 yıl sonraki anlatımından izliyoruz (Biz, konunun rahat izlenebilmesi ve doğru algılanması için, ara başlıklarla besleyecek, kimi kelimeleri günümüz Türkçesine uyarlayacak ve kimi açıklayıcı notlara yer vereceğiz):

F- Jnd. Alb. Nazmi Sevgen'in Anlatımıyla Alişêr

Birinci Dünya Savaşı'nda

„Alişer, 9 Temmuz 1937'de öldüğü zaman tahminen 55 yaşlarında idi. Alişer'i ilk defa siyaset ve kötülük alanında, Koçgiri Aşiret Reisi **Musafa Paşa**'nın kâtibi olarak görüyoruz. Dersim bölgesinde tanınması, Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'da Ruslar'la iş yaptığı zamana rastlar. Erzincan'da Ruslar'ın et müteahhidi olarak ortaya çıkan Alişer, Rus komutanlığından, orduya sığır almak üzere yediyüz Türk altını, yanına da bir manga kadar Rus askeri ve on beygir almış, Munzur Dağlarını aştıktan sonra Ruslar'ın elinden hayvanlarını alıp ve askerlerden de üçünü esir ederek Dersim'e yürümüştür. Bu olay, esasen Türk düşmanı olan Erzincan'daki Rus komutanı Lahof'un büsbütün Türkler'e karşı harekete geçmesine sebep olmuştur."

Oysa, yukarda da vurgulandığı gibi, bu görüşme salt bir ticaret görüşmesi değil, aynı zamanda politik ve diplomatik görüşmedir.

Dersim'de ve Koçgiri'de

„Alişer, Dersim'e geldikten sonra Ovacık'taki milis alayının kâtibi olmuş, alayın Ruslar'ı önlemek üzere Munzur Dağı bölgesine hareketinde beraberinde gitmiş, bir süre de Sebil Baba Dağı'nda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Koçgiri'ye dönen Alişer, eski görevi olan Koçgiri Aşireti Reisi Mustafa Paşa'nın oğlu **Alişan Bey**'in kâtipliğini yürütmüştür. İşte Alişer'i burada, memleket ve devlet aleyhindeki hareketlerin başında bir beyin adamı olarak görmek üzereyiz. Alişer'i, Koçgiri Aşireti Reisi Mustafa Paşa, kendisinde bazı yetenekler görerek yetiştirmiş, onu özellikle sık sık Dersim'e göndererek, Dersim aşiretleri üzerinde etkili ve faal olmasını sağlamıştır.

Alişêr'in Kişiliği

Alişer; zeki, karıştırıcı ve cesurdur. Çok güzel Türkçe okur, yazar. Dersim'de elimize geçmiş birçok siyasi ve yergi şiirleri vardır. Kendisine bu bölgenin kurtarıcısı süsünü vermiş, daima öyle görünmek istemiştir. Onda Kürdlük fikir ve emelleri (bilinci ve hedefleri) de vardır. İşte, bu fikir ve emellerdir ki, Büyük Savaşın ardından imzalanan silah bırakışması üzerine Alişer'i, bütün kirli ve karıştırıcı amaçlarıyla ortaya çıkarmıştır."

Alişêr, çok güzel Türkçe okuyup yazdığı gibi, Kürtçe de okuyup yazmaktadır. Hatta, Kürtçe yazdığı kimi şiirlerini, bölgede Kürtçe bilmeyenlerin de rahat anlaması için Türkçe'ye çevirmiştir. Çünkü bölgede, özellikle Sivas-Malatya hattında çoğu Alevi Kürt kökenli topluluklar, hayvancılığı bırakıp tarım için erken yerleşime geçtikleri için, Kürtçe'yi unutup Türkçe konuşmaya başlamışlardır. Bu durum, bölgeyi gezen 19. yüzyıl gezginlerinin de dikkatinden kaçmamıştır.

Resim -9) Alşer'in Koçgiri katliamı sonrası Bursa'ya sürgün edilen kardeşi Turan Bey. [*Evin Aydar Çiçek: Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi, Apec yay. Stockholm, 1999*]

G- Sevr Antlaşması ve Dersim Kürtleri

Sevr Antlaşması'na, Kürtler'in çoğunlukta oldukları yerlere „özerk" yönetim verileceği doğrultusunda bir madde konulmuş olması Kürtler'i ümitlere düşürmüştü. Bu sırada, Koçgirili Mustafa Paşa'nın oğlu **Haydar Bey** İstanbul'a giderek Kürd Teali Cemiyeti'ne girmiş, Koçgiri'ye dönüşünde Ümraniye'de örgütün bir şubesini açmıştı. Şubenin başkanlığını da yürüten Haydar Bey, Dersim'deki aşiret reisleriyle diğer seçkin kimseleri, Koçgiri'nin ileri gelenlerini derneğe kaydetmiş; Kürt isteklerine ilişkin eserlerle birlikte, örgütün yayın organı olan Kürtçe **Jin** gazetesini de getirterek, işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek gerekir ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perdenin arkasında **Alişer** vardır; asıl etkin ve yönlendirici olan odur."

Dersim'de Çalışmalar

„Nihayet Alişer'i, 1920 yılı Mart'ında, gerçek siyasi kimliğiyle Dersim'de Ovacık ve Hozat'ta halkı harekete geçirici konuşmalar yaparken görüyoruz. Yanında Refahiye'nin Şadilli aşireti reisi **Paşa Bey** ve arkadaşları vardır. Alişer, bu cüreti Kürdistan Teali Cemiyeti Reisi Abdülkadir'den almıştır. Çünkü Dersim'e gelmeden bir süre önce, Koçgiri'nin Armudan köyünden Mıgırdıç isminde bir Ermeni'yi özel olarak İstanbul'a göndermiş, bu yolla Seyid Abdülkadir'den talimat almıştır."

Doğan Munzuroğlu, Alişer'in ve Zarife'nin anısına adadığı, **„Dağlara Şecere Yazan Adam"** konulu yazısında; Alişer'in eşi Zerife ile birlikte bu aşamada yaptığı çalışmaları mahalli anlatımlara dayanarak aktarır ve ilginç anekdotlar verir: *„Öndeki atın üstünde Alişer'in yeğeni vardı. Uzun baylu, güzel giyimli biriydi. 40 yaşlarındaydı. Belindeki tabanca dışında silahı yoktu. İkinci atlı Zarife'ydi, çapraz silahlıklıydı. Omuzunda mavzer vardı. Geleneksel kıyafetli, uzun boylu, güzel bir kadındı. Yüzü yuvarlak, gözleri büyüktü. Üçüncü atlı Alişer'di. Orta boylu, hafif sarı sakallı, güler yüzlü, kendine güvenen ama alçak gönüllü bir edası vardı."* (17)

Bu çalışmalar sırasında, Alişer, beş yıl sonra idam edilecek olan Dersim mebusu **Hasan Hayrı Bey**'le de karşıkarşıya gelir ve şunları söyler:

„Ağalar, demir tavında dövülür. Osmanlı hanedanlığından birçok milli devlet çıktı. Çağ milli ayaklanmalar çağıdır. Kürtler milli benliğe sahip değil de Türkler çok mu sahip? Allah'ın izni keremiyle, biz de akıllı davranırsak bağımsız bir devlet olarak çıkarız. Siyasette acımak yoktur, akıl vardır. Biz kimseden birşey almıyoruz, her milletin hak telakki ettiğini talep ediyoruz. Hasan Hayrı Efendinin söylediği belki başka bir toplum için doğrudur. Ama İttihad ve Terakki'nin mirasçılarıyla çuvala girilmez. Hayrı Efendi'nin Cumhuriyet'e bunca hizmetinden sonra korkarım ki benim gibi bir âsiyle Hayrı Efendi'nin sonu aynı olsun. Bunlar için en iyi Kürt, ölü Kürt'tür..." (agy)

Anlatımlara göre, bu görüşmede, Alişêr dışında, eşi ve yoldaşı Zarife, Baytar Nuri, Feratu aşiretinden Cemşi, Axuçan aşiretinden bir pir ve Hasan Hayrı Bey vardır. Görüşmenin bitiminde, Zarife'nin Alişêr'e dönerek şunları söylediği ve görüşmeyi noktaladığı aktarılır:

„Havalêmın; anlaşılan o ki hepimizin kendi doğruları var. Belli ki herkes kendi yolunda yürüyecektir. Dileğim o ki, ileride karşılaşacağımız yer Dersim'in

selameti olsun. Biz kendi yolumuzu yürüyelim. Kanımca bu müzakerenin devamında bir fayda yoktur. Gelecek, erken davrananın olacaktır. Bizim daha çok yürüyecek yolumuz var, kalk gidelim." (agy)

Alişêr'in Dili

„Alişer, Dersim'deki konuşmalarını Türkçe yapmıştır. Dersimliler ve Koçgirililer (Zazaca) konuşurlar. Fakat aralarında lehçe farkı vardır. Bu sebeple Koçgirili Zaza, Dersimli Zaza'nın söylediğini anlayamaz. Alişer, Kürtçe de yazmış, şiirler söylemiştir. Bunlar da aynı sebeple Dersim'de yer tutmamış, okunamamış, bellenememiştir. Bunun içindir ki, Alişer'in düşünsel çalışmaları Dersim'i çorak bulmuştur."

Nazmi Sevgen'in söylediklerinde kuşkusuz birçok yanlış var. Bir kez Dersim'in ve Koçgiri'nin tümünde Zazaca konuşulduğu doğru olmadığı gibi; eyalet bazında alındığında Kurmanci konuşanların sayısı belki daha da fazladır. Koçgiri'de de ağırlıkla Kurmanci konuşulmaktadır ve Alişêr de şiirlerini Türkçe ve Kurmanci lehçesinde yazmıştır.

Dersim katliamının resmi tanıkları niteliğindeki **Nazmi Sevgen, Hasan Reşit Tankut** ve **Niyazi Ahmet Banoğlu** gibi kalemşörler, Kürt dili ve lehçeleri üzerinde de rahatlıkla fikir yürütmektedirler. Hele Tankut'un, 1960 İhtilali sonrasındaki bir gizli raporda dile getirdiği şu görüş gerçekten ilginç değil mi?

„Bugünkü Türkiye topraklarındaki Kürt topluluğunda, birbirine ayrı iki unsur vardır: 1- Kurmanç, 2- Zaza... Zazalar'ın bir kısmı da her ikisine de zıt olan Dersimli Aleviler'dir." (18)

Diplomatik Çalışmalar

„Alişer, kışkırtıcı sözleriyle Ovacık ve Hozat'ta beklediği ilgi ve eğilimi bulamamıştır. Dersim denizinde fırtına, ancak kendi reislerinin işaretiyle kopar. Zaten Dersimliler daha önce, büyük devletlere telgraf çekerek Osmanlı Hükümetinden ayrılmak istemediklerini bildirmişlerdi. Alişer, buna da bir sebep bulmakta gecikmedi. Denildi ki, Osmanlı memurlarının etkisiyle, Dersimliler gerçek amaçlarını ortaya koyamamışlardır. Amaçları, bağımsız Kürdistan Hükümetine katılmak ve onun özünü teşkil etmektir. Alişer tarafından bu doğrultuda hazırlanan muhtıra, Kürd Teali Cemiyeti aracılığıyla büyük devletlere gönderildi. Ne garip tecellidir ki, bu sırada Koçgiri aşireti reislerinden **Alişan Bey**, Refahiye kaymakamlığı vekaletinde bulunuyor, kardeşi **Haydar**

Bey'in ve özellikle **Alişer**'in siyasi çalışmalarından sanki habersiz, onlarla tamamen ilgisiz bulunuyordu."

İsyan Düşüncesi Genişliyor

„Alişer'in Dersim'de ektiği ayrılık tohumları bu sırada filiz vermeğe, etkisini göstermeye başladı. Sözgelimi, Ovacık kazasının Tarpazin nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine gelerek asker toplanmasına Padişah'ın emri olmadığını, Dersimliler'in asker vermeyeceklerini, Kemahlılar'ın da vermemelerini tenbih etti ve bunu gerçekleştirmeye çalıştı. Artık isyan düşüncesi genişlemişti."

Bu ortam, Ozan Telli'nin dilinden ***Koçgiri Destanı***'na şöyle yansıyacaktır:

Ezeli bir türkünün ezgisinde eşriktir canlar
Gebedir sancılı günler
Ve geceler
Karanlık bir diş ağrısı gibi zonklamaktadır.
(...)
Muhtıra varınca Ankara'ya
Hükümet hemen
Dersim'e Elaziz'den
Öğüt Kurulu yolladı.

Batı Dersim' e Öğüt Heyeti

„Elazığ Vilayetinden, Batı Dersim aşiretlerine bir öğüt heyeti gönderildi. Heyetin gidişini, bir zayıflık göstergesi sayan **Şeyh Hasanlı** ağaları, giden heyete karşı çok soğuk davrandılar ve şu yolda cevap verdiler:

(*Sevr Antlaşması gereğince Elazığ, Diyarbekir, Bitlis, Van vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Bu kurulmalıdır. Aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle alacağız.*) dediler. Birkaç bin Dersimli'nin Sivas Vilayetine hücum ve orayı işgalden sonra Ankara üzerine yürüyeceklerini ifşa eylediler. (*Siz Ermeniler'e yaptınz, biz de size yapıyoruz. Dersim aşiretleri geliyor. Sivas'ı işgal edeceğiz ve sonra Ankara'ya gidip milli hükümeti – buna Kongre diyorlardı- devireceğiz*) dediler."

Alişêr'in Dersim'e Geçişi

„Koçgiri olayının başlangıcında Alişer de, efendisi Alişan Bey gibi yine Dersim'e geldi. Çünkü Koçgiri hazırdı. Koçgiri ile birlikte Dersim'i de hazırlamak ve ortaklaşa harekete geçmek gerekiyordu... Nihayet Alişer, amacına ulaşmış ve isyancıların üstünlüğüyle sonuçlanan olaylar zinciri birbirini izliyordu... Tüm bu olup bitenlerin gerçek sorumlusu ve yöneticisi Alişer'dir... Nihayet mevcudu 500'ü bulan ve Alişer'in komutasında bulunan milis kuvvetlerini, 14 Mart 1921'de Ümraniye'ye yürürken görüyoruz. Alişer'in peşine takılanlar Dersim'in yardımcı kuvvetleri, Koçgiri'nin merkezine doğru yaklaşmaktadır.

Dikkat çekicidir ki, isyancıların Büyük Millet Meclisi'ne çektikleri telgrafta Alişer'in de imzası vardır. Kendisine çok cazip bir sıfat eklemiştir: *Sâdattan Alişer*. Telgraf Alişer'in kaleminden çıkmıştır. Böyle siyasi ve anlamlı yazılarda yeteneği vardır."

Alişêr'in, Türkçe- Kürtçe karışımı ünlü „*Koçgiri Türküsü*" bu ortamda yazdığı anlaşılmaktadır:

***Koçgiri** başladı harba*
Sesi gitti şarka garba
Bir ordu asker geldiler
Dayanamı bu darba

Dılo yeman yeman yeman
Çiyan gırto berf û duman
*Me ra bişin **Şah-i Merdan***
Ew dermanê hemû derdan

***Ovacığın** aşireti*
Zapteyledi memleketi
Geriden imdat gelmedi
***Hozat** çekmedi gayreti*
N a k a r a t

***Kürdistan**'ın orduları*
Kahrettiler barbarları

Vatan için öleceğiz
İstemeyiz ***Moğolları***
N a k a r a t

Yemin edenler elmaya
Zülfikâr-ı Murteza*'ya*
Geriden teller çektiler
Biz uymayız eşkıyaya
N a k a r a t

Seyid Rıza'nın Yanında (1921-1937)

„Nihayet Devlet, 24 Nisan 1921'de Koçgiri olayını yerinde söndürmüş, Alişer de kendisini kurtararak Dersim'e sığınmıştı. Dersim'e kaçış tarihi olan Nisan- 1921'den ölüm tarihi olan 9 Temmuz 1937 tarihine kadar, onaltı yıl boyunca hiç bir siyasi faaliyette bulunmamış, fakat o tarihten itibaren, sonradan idam edilen Seyid Rıza'nın yanından ayrılmamıştır. Bu nedenle, onu yine maskelenmiş olarak Seyid Rıza'nın arkasında görüyoruz. Bu sırada fırsat buldukça, gizliden gizliye halkı yönlendirmekten ve eğitmekten geri durmamıştır. Onun Dersim konusunu işleyen şu şiiri, bunun açık bir örneğidir:

Gönül gel gezelim Munzur Dağını
Ne hoş memlekettir ili Dersim'in
Seyran eyleyelim Sultan Dağını
Ne hoş çiçektir gülü Dersim'in

Nice Padişahlar geldi cihana
İli almak için düştü gümana
Her birin bir çeşit atmış bir yana
Kesilmemiş kıyl u kali Dersim'in

Arslanlar yurdudur tilkiler girmez
Gerçekler sırrıdır akıllar ermez
Evliya gülüdür zâlimler dermez
Ona bağlıdır yolu Dersim'in

Merdan-ı Hüdaya kim ki yaklaşır
İmdada kavuşur, hemen ulaşır
Cuşa gelir, şimşek gibi savaşır
Etrafı yıkar seli Dersim'in

Aşâir cömert Hakkın rahına
Sultan Munzur durmuş kıblegâhına
Sultan Baba derler onun Şahına
Atılır topları beli Dersim'in

***Taki**'nin Şeyh Ahmed cedd-i âlâsı*
Seyyid'le Şeyh Hasan onun binası
Şükür Hakka geçmiş onların duası
Cümleye üstündür êli Dersim'in.

Alişer, silah bırakışması günlerinde Koçgiri'den Dersim'e geldiği zaman yeni oluşturulan milli hükümeti karalamak için şöyle birkaç mısra da uydurmuş; bunu bir süre elindeki sazına da söyletmiştir:

Ayağımda kundura
Gittim, düştüm tandura
Padişahın haberi yok
Bunu eden Kongra"

Alişêr**'in, içinde (Aslanlar yurdudur tilkiler girmez/ Gerçekler sırrıdır akıllar ermez/ Evliya gülüdür zalimler dermez/ Ona bağlıdır yolu Dersim'in)* yolundaki sözleri; bu tür resmi ideoloji mensuplarının yazı dizilerinde suç kanıtı olarak gösterilir. Bu ve benzeri şiirleri suç kanıtı gibi gösteren bir başka yazı dizisi de, **Niyazi Ahmet Banoğlu**'nundur. Dersim katliamı sırasında bölgeye „gazeteci" olarak giden Banoğlu, Sevgen'den bir yıl sonra 1951 yılında yayımladığı ***„Dersim İsyanının İçyüzü" başlıklı yazı dizisinde; öncekinden yararlandığı gibi kendisi de kimi katkılarda bulunur.

H- Kaatili Zeynel'in Anlatımıyla Alişêr

Muhbir-gazeteci kimliğiyle, Alişêr'i katleden Zeynel ve Rehber'le poz

veren bu resmi kalemşör, **„Dersim'in Erkânıharbi Alişer'i Öldüren Zeynel Neler Anlattı?"** başlıklı bölümde, şunları anlatıyor:

„Alişer'in olumsuz çalışmaları yıllarca devam etmiştir. 9 Temmuz 1937 yılında, gene Dersimli bir düşmanının kurşunuyla canveren Alişer, Dersimliler için gerçekten bir kuvvetti. Okuma yazmasından başka müthiş zekasıyla kabileleri birbirine katmak, sonra müstakil bir Dersim kurmak gibi hayallerle binlerce günahsız insanın ölümüne yolaçmış ve hükümeti yıllarca uğraştırmıştı.

Alişer'i öldüren Zeynel, Dersim'in tipik bir siması idi. Heykel gibi bir vücudu, yılmaz bir cesareti vardı. Bu haberi alır almaz Szeynel'i aradım. Tam bir Türk tipi olan bu dağ adamı, ilk defa ayna görüyor, ilk defa medeni bir şehre geliyor, elektriği görüyordu.

- *Zeynel, Alişer'i nasıl öldürdün?.. diye sordum.*
- *Kurşunla vurdum, sonra başını kestim, dedi.*
- *Neden yaptın bu işi?*
- *Fena mı yaptım. Dersim'i kötülükten kurtardım işte...*

Zeynel, hükümete yaranmak için değil, muhakkak ki eski bir intikamını almak için yapmıştı fakat sebebini söylemekte bir menfaat görmediği için söylemiyordu."(19)

Yazar, dizinin bir başka bölümünde de, Zeynel'i Elazığ'a geldi zaman, yetkililerden izin alarak bir otele götürdüğünü ve kendisiyle görüştüğünü belirterek, onu şöyle tanımlıyor:

„Bakılmaya kıyılmayacak levent bir yapısı vardı. Sıktığını avuçları içinde tuzla buz haline getirebilecek olan bu pos bıyıklı, yüzünden kann damlayan Dersimli, hakiki bir Türk tipi idi. Alişer'i öldürmüştü ama Dersimliliğini bırakmıyor ve bir türlü o yaşına kadar bellediği yaşayışından başkasını kabul edemiyordu... Zeynel, pehlivan yapılı, iri fakat güzel cüsseli bir erkek güzeliydi. Kıpkırmızı kanlı yüzü, pos ve gür bıyıklarına rağmen, dünya erkekleri arasında bir yarışma yapılsa, birinciliği mutlaka Zeynel alırdı." (agy)

Yazar, daha sonra, Alişer'i öldürdüğü gün Devlet tarafından kendisine 100 altın verilen bu ihanetçiye, yine de güvenilmediği için daha sonra idam edildiğini ve idam edildiği esnada, kendisinden beklenmeyen ölçüde ufaldığını söylüyor.

Yazıdizisinde yer alan ilginç bir anekdot da, Alişêr'in kesik başının resmini

çeken Albay Nazmi Sevgen'in duyguları. Bilindiği gibi, Alişer ve karısı Zarife, 9 Temmuz 1937 Cuma günü, Kafat köyü yakınlarında barındıkları bir mağarada, Zeynel, Rehber ve Efendi adlı ihanetçiler tarafından öldürülür. Alişêr'in başı, Zeynel tarafındans kesilerek Alb. Nazmi Sevgen'e teslim edilir. Gerisini, bu kesik başın resmini çekip ilk kez yayımlayan Nazmi Sevgen'den dinleyelim:

„Alişêr'in kesik başının resmini ben aldım. Fakat kesik başın resmini alırken ürperdim, tüylerim diken diken oldu. Günlerce o baş gündüz hayâlimde, gece rüyamda yaşadı." (Yeni İnci, Sayı: 44/ 1953)

Birçok özelliği olan Alişêr'in bir özelliği de, şairane sezisidir. Katledilmesinden 2-3 yıl önce, Dersim'i bekleyen felaketi o diplomatik kimliği ve sanatkârane sezisiyle önceden görmüştür:

Ol Yezid'in fikri Dersim'i vura
Silahlar toplanıp çöllere süre
Zâlimler, zannetme bu size kala
İnşallah bir eroğlu meydana gele
Hak yolunda intikam ala...(20)

Bilindiği gibi, Alişêr, bir halk lideri olmasının yanısıra, Kürtçe ve Türkçe şiir yazan önemli bir halk şairidir. Onun şiirlerinde „azınlık içinde azınlık" statüsündeki Kızılbaş Kürtler'in duygu ve düşüncelerini tüm çarpıcılığıyla görmek mümkündür. Daha, 1930'lu yıllarda İstanbul Konservatuarı'nın türkü derlemeleri sırasında onun üç türküsü de taşplak yapılmıştır. Öte yandan, Nazmi Sevgen, onun Dersim'e ilişkin manzum bir destan yazdığını da bildirir...

Dersim/ Koçgiri konusunu işleyen resmi ideologların sıklıkla Alişêr'in şiirlerini saptırdıklarına tanık oluyoruz. Tankut'un, bu türden „**Zazalar**" araştırmasındaki kimi saptırmalarını, ***Kürdoloji Belgeleri-I*** çalışmamızda göstermiştik. Bunun kimi örneklerini, Nazmi Sevgen'in yazılarında da görüyoruz. Bunlardan birine de, ***Zazalar ve Kızılbaşlar*** adıyla yayımlanan yazılar toplamında rastlıyoruz. Yazar, başta yiğeni Mustafa Bey olmak üzere yakını kimi insanların, onu 1935 Tunceli Kanunu'nun çıkmasından sonra teslim olmaya ikna etmeye çalıştıklarını bildirdikten sonra, Alişêr'e atfen Dördüncü Umumi Müfettiş, Tunceli Vali ve Komutanı, „Dersim Kasabı" General Abdullah Alpdoğan'a da bir şiir yazdığını iddia etmektedir. Çevrimyazısı sağlıklı yapılmayan ve Alişêr'in şiirsel ve düşünsel dokusuna da pek uymayan şiirin birkaç beytinde

şöyle denmektedir:

Cumhuriyet feyzi her yeri sardı
Cumhuriyet nûru zulmeti yardı

Yüksek Başkanımız düşündü yer yer
***Abdullah Paşa** ki sahib-i tedbir*

Bu Dersim Tunceli oldu akibet
Aydınlıklar açtı geçti ol âfet (21)

I- Alişêr'in Eşi, Yoldaşı, „Heval"ı Zarife

Alişêr'e, tüm yaşamında eşlik eden Zarife, dost- düşman tüm gözlemcilerce takdirle karşılanan bir kişiliktir. Nazmi Sevgen; „ *Alişer'in karısı Zarife de dikkate şayan bir tipdir. Kocasının mücadelesinde bu kadının etkisi çoktur. Kocasına, silahlı olarak her zaman refakat ve eşlik etmiş, sonunda o da kocasıyla birlikte kaçınılmaz sona ermiş, fakat bu anda dahi **Vank'lı Efendi** adında birisinin canına kıymıştır.*" diyerek, dolaylı olarak takdir duygularını dile getirmektedir.(agy)

İkiliyi yakından tanıyan, yakın dostları **Nuri Dersimi**, onu şöyle değerlendiriyor:

„O aslan ki, kendi döneminde okuma- yazma bilen, hem siyasi hem de askeri bir Kürt kızıydı. Çok sefer Alişêr, bir şey yapmadan önce onun düşüncesini sorar, fikrini alırdı. Ona sormadan karar vermezdi. Zarıfe savaşçıydı. Çok sayıda kadın da onunla birlikte savaştılar. Onlar da silahlıydılar. Çarpışmalar başlamadan önce ondan silahlı eğitim aldılar." (22)

Nuri Dersimi, ünlü eserinde de Kürt kadınının kahramanlığı bağlamında bir örnek olarak ona yer verir:

„Zarıfe, kocası gibi Kürt milli davasına bağlı, aynı yüksek gayeleri takip eden, eşsiz bir Kürt kızı olduğunu, hayatında doğrudan isbat etmiştir. Zarife, Kürt kadınları arasında milli uyanış için eşsiz bir propagandacı olmuş ve Alişêr'in milli faaliyetlerinde, onun sağkolu ve iş arkadaşı olmuştur. Zarıfe, Alişêr'e daima, Kürtçe'de (arkadaş) anlamına gelen (heval) sözüyle hitap ederdi. Ne yazık ki, fikir ve duygu itibarıyla tam bir birlik olan bu ailenin bir çocuğu olmamıştır.

Zarife, uzun boylu iri-yarı ve her konuda bir Kürt fizyonomisine sahip, simasında bir erkek cesareti ve yiğitliği okunan, eşsiz bir Kürt kızı idi. Her yıl Dersim'e gider, milli gayeler hakkında nutuklar söyler ve aşiretler arasındaki çelişkileri ciddi bir hâkim gibi hallederdi." (23)

Bu noktada, sözü doğrudan sahibine yani Kürt kızını ve kadınını anlatan, bir Kürt halk şarkısına bırakmak en iyisi:

Qizêd çiyayê me
Mina xezala kurbar in,
Mina xezala kûvi ne,
Mina kulilka delal in,
Mina kulilka rengîn e,
Mina kanya zelal in,
Mina kanya safi ne. (24)

İ- Kaynaklar

1- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (TTTC): **Türk Tarihinin Anahatları**, 1930,s. 258-59
2- Can Dündar- Rıdvan Akar: **Ecevit'in Arşivinden Çıkan Şok Belge**, Milliyet, 22.1.2008
3- Mehmet Bayrak: **18-19 Yüzyıllarda Dersim- Malatya Hattında Alevi Katliamları**, Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı:114/ 2008
4- Celal Erdönmez: **Tanzimat Devrinde Koçgiri Aşireti'ni Islah Çalışmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ağustos-2000, s. 103-104
5- Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Halep, 1952,s.61-62
6- Cemşid Mar (Ozan Telli): **Koçgiri Destanı**, Özge yay. Ank. 1992, s.11-12
7- Karlênê Çaçani: **Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi** (Kürtçe'den çeviren: Murad Ciwan), Hêvi gaz., Sayı:96/ 1998
8- Hans-Lukas Kieser: **Osmanlı Anadolusu'nda Aleviler İle Misyonerler Arasındaki Etkileşim**, Munzur der. Sayı:13/ 2003,s. 18
9- Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım**, [Sadeleştirerek, Notlayarak, Resimleyerek Yayma Hazırlayan: M. Bayrak], Özge yay. Ank. 1992, s. 103-104
10- Jandarma Genel Kumandanlığı: **Dersim**, 1933/ 34 (?)
11- Henry Riggs: Dersim Kürtleri'nin Dini, M. Bayrak'ın „**Alevilik ve Kürtler**" eseri içinde, Özge yay. 1997,s. 364
12- „**Dersim Kızılbaşları**", Aynı yerde,s. 357
13- M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I** içinde, gizli „Zazalar" araştırması, Özge yay. Ank. 1994, s.472
14- N. Dersimi: **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Halep, 1952,s. 280
15- D. Yıldırım: **Koçgiri Hareketi'ni Kürt Teali Cemiyeti Mi Organize Etti?**, Kürdistan Press, Aralık- 1991
16- Evin Çiçek: **Qoçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin 85. Yıldönümü Vesilesiyle**, Kızılbaş dergisi,, Şubat- 2008

17- Dersim'de İklim, Aralık- 2006
18- M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I**, s. 219
19- İnci Dergisi, Sayı:3/ 1951
20- E. Gezik: **Alevi Kürtler**, Kalan yay. Ank. 2000,s. 114
21- Nazmi Sevgen: **Zazalar ve Kızılbaşlar**, Kalan yay. Ank. 2000,s. 106
22- Evin Çiçek: agy
23- N. Dersimi: **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Halep, 1952,s. 279
24- Şiirin Türkçesi: *„Dağımızın kızları, narin ve fiyakalı ceylan gibidir; güzel ve rengârenk dağ çiçekleri gibidir, duru ve berrak çeşme gibidir.“*

III.BÖLÜM: KOÇGİRİ ÜSTÜNE AĞITLAMA-ŞİİRLER

ALİŞER'İN (TAKİ) KÜRKÇE VE TÜRKÇE AĞITLAMA-ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

1- Min got

Alema ervah cema elestê
Exyar li îllah got min îllelah got
Li asanê taqwîm li hêla rastê
Cemalê te ra min bîsmîllah got

Bîsmîllah min lê hanî alemî ceberut
Ervahê lê mülkü merecut
Li alemî şahadet el sirrî lehut
Nura **Ahmet** ra min resullullah got

Resullullah yare şefaat kanî
Ububet velayet kê ku nezanî
Caran jî nabînî feyz-î rehmanî
Bi eşqa **Elî** min welîullah got

Welîullah ne got misliman nîne
Li mûheyîbê dewdu Îmaman nîne
Münkîr münafike ji quran nîne
Şikir bi Xwedê min eyvallah got

Eyvallah min yare min vahadeta te ye
Giştî mevcudat heyeta te ye
Di ber şera hîzmet teata te ye
Nemî niyaz va ye min huvallah got

Huvallah dibêm yareb te çitan tarîf kim
Kullî îçtîhadan gîştî tarîf kim
Bi elhemdûllillah hatmî şerîf kim
Rûyê min tu yî min amentûbîllah got

Amentûbîllah **Taqî** min mazlûm meke
Li heyeta ebed min mahdûm meke
Li meqema ewlîyan min mahrûm meke
Bi heqqê **Muhamed Alî** te ra **Allah** got (*)

2- Ey Canan

Ey canan bi eşqa te jî hatim
Demê te yad mekim, çi bikim?
Ji hisna te re ez jî mat im
Lê ez feryat mekim, çi bikim?

Zihîn li eşqa te heye
Zaten li meşqa te jî heye
Li rûyê min şewqa te heye
Ez dil abad mekim, çi bikim?

Ez jî maîl im cemal tu yî
Di fikra min da xeyal tu yî
Ser dikim qil û qal tu yî
Ez ji qisan îcat mekim, çi bikim?

Seba te giştî aşiqan
Mal û milk kirin wêran
Seba te ji şahê rindan
Ez jî berbat mebim, çi bikim?

Ez jî **Mecnûn** tu jî **Heva**
Li sevdayê te ye **Leyla**
Seba şêrîn qoy û qeya
Wek ku **Ferhat** mekim, çi bikim?

Ey canan tu jî serê yaran
Çim atu pirs nakî caran
Tu jî şad dike exyaran
Lê te bêzar mebim, çi bikim?

Teqî bere yarê te ye
Dijminê exyarê te ye
Maîlê didara te ye
Ez jî bi te xeşat mekim, çi bikim? (*)

3- Ey Dılo

Ey dılo ew hat dîsan dehrî eyyam û matem
Arş û kürs û lewh û qalem bi hengâm û matem
Gerçî salê carê dibî va şehrî seyyam û matem
Muminê ta ra sal û mehê gihiştî eyyam û matem

Weki dawayê **Şah Huseyin** li cîhanê dawa nebû
İns û cin û dêw û perî hinik aram û matem
Kürs û arş û azimê hem **Cebraîl** bêşîk rêjand
Haq çitan duan qebûl ke bi vê bi nam û matem

Sevaba cennetê **Huseyîn** e sakiyî kewser **Huseyin**
Çi fayda nemaz niyaz bi serencam û matem
La es elû aleyhim ecren emir kir Xwedê
Alel mevdete fi'l-qurba enam û matem
Taqî bendeyî **Şah Huseyin** e ali **Huseyinem** bes e
Şamiyan re lânet dikim her rûz û şam û matem

4- Heft Xet

Ey cemala te heft xet bismillah
Min afv kerema xwe û kîbriya ke
Umudê min tu yî estaxfûrullah
Min baxşî **Mûhammed El-Mustafa** ke

Lûtfa te li ser me daîma Settar
Bendeyê **Alî** meke bendeyê axyar
Kem meke sayiya **Haydari Kerrar**
Me mazharî nadî **Şah Murteza** ke

Alî Zeynel Eba ew zeyinê me ye
Mûhammed Baqır ew meyînê me ye
Caferî Sadıq ew mubeyinê me ye
Me di bin destê **Şah Kazım Alî Rıza** ke

Mûhammed Taqî ew yarê yaran
Alî Naqî Asker li herdu deran
Bi îznullah matirsim qet ji exyaran
Me pêşîdarê **Mehdî** Sahib-liva ke

Bi heqqê **Çihardeyî Masûmanî Pak**
Necatê bide men hem aqlî îdraq
Bi wan de talîh û xewf û xeternak
Me daxîlî cem wan ewliya ke

Îsyana min pir e ey Rebbî Kerîm
Lûtfa te bêpayan e ey nûrî qedim
Bi heqê bismillahirrahmanirrahîm
Taqî di bin hifza **Alî Taha** ke.

5-Rahm Eyle

Rahm eyle bize putların şahı
Benim çektiğimi erd u semah çekemez
Zalimin zulmu, mazlumun âhı
Azim olan âşıq-ı âlâ çekemez

Yari mahçub edip ağyar-ı memnun
Şanına düşer miydi çeşm-i pürhûn
Adalet nîzamı eyledin mahzun
Sabreden **Eyyubu-u** âlâ çekemez

Kalmadı meydanda ad edenin merdi
Ağyardır çekteğim âh ile sevdi
Bir yanda bize dost olanın derdi
Hem bu hali halk-ı âlem çekemez

Seni seven daîm düşmüş esarete
Kurtar bizi dedik gel inâyete
Gittikçe düşürdün gamı minnete
Ham bu hali **Hüseyn-i Kerbelâ** çekemez

İnayet eyle şâhım geldi zamanı
Hoş merhem bağla bu derd-i nihanı

Lutf eyle mahf et şu kavm-i Mervanı
Hem bu hali Taki'yi şeheda çekemez

6- Elhamdüllillah

Cemalım murad cihan numadır
Barekella gördüm elhamdüllillah
Cemalım hikmet sırr-ı Xudadır
Zerresine erdim elhamdüllillah

Efkârım ezkârım Allah-ı ekber
Ya nuru **Muhammed** dilimde ezber
Mürşidim muinim sultanım Haydar
Yani ser verdim elhamdüllillah

"Set selatıl sela mihr-i mâhım var
Hazret-i **Cafer**'e giden rahım var
Ömrümün mülkinde Oniki şahım var
İkiliği sildim elhamdüllillah

Ol emirel-müminin darul-amandır
On dört yıldızım var şöhreyi candır
Cümlesi bülbül-i darul-cihandır
Güllerini derdim elhamdüllillah

Serhab-ı aşkınla şaha beyhuşem
Meth-i muhabbetle mest-i meyhuşem
Ben **Taki** halka bir gûşem
Payine yüz sürdüm elhamdüllillah

7- Hasret

Bu dünya fanidir fani
Dedem **Seyit Kasım** hanî
Kış almış **Munzur Dağı**'nı
Uçan kuşlar xeber hanî

Hasretin beni yakıyor
Boynuma zencir takıyor
Pirim kaldı Erzincan'da
Tâlipler yola bakıyor

Seyit Kasım mîr-i kelâm
Giden yoktur yazam selâm
Pirim kaldı **Dersim** êlinde
Kimse yoktur haber alam

8- Şah-ı Merdan

Hem **Aliyyü'l-Mürteza**'dır Şah-ı Merdanım benim
Şah Hasan hem **Şah Hüseyin** dinim imanım benim
Zâhidâ inkâra düşme methetmiş perverdikâr
"Lafeta illa Ali, laseyfe illa Zülfikâr"

Ey zâhid Hak sırf senin Rabbülaleminin midir?
Ali'yi sevenlere buğz etmek kâr-i Müslimin midir?
Oniki İmam ismini bilmeyen mümin midir?
Bir tarikten olmayan hem nârdan emin midir?

Zâhida inkâra düşme methetmiş perverdikâr
"Lafeta illa Ali, laseyfe illa Zülfikâr"
Takî nice söylemezsin Hak kitapta söylemiş
Zâhir ü bâtını hem cifri hesapta söylemiş

9- Aşkın Şarabı

Aşkın şarabını içenler dilber
Mecnun gibi gezer sergerdan olur
Hüsnün görüp candan geçenler dilber
Ferhad misali döner perişan olur

Yüzün benzer dilber şems-i tâbâna
Gören küfrü gider gelir imana
Kaşların Zülfikâr çeker emâne
Örtme zülüfların şebistan olur

10- Nûr-u Hakikat

Nûr-u hakikatın emri fermam
Kün emriyle seni vareden dünya
Her işin hoş amma sen oldun fâni
Vefasızlıkla kisbikâr eden dünya

Altmışüçbin sene evvel ol kavm-i cani
Azdırdın anları etttirdin fâni
İğva verdin sürdün iblis, şeytanı
Hazret-i Adem'e ta'n eden dünya

Cümlenin eşrefi olmuşken âdem
Yüzyirmidörtbin peygamber akdem
Habibullah **Ahmet** cümleyi hatem
Herbirin günaha zâr eden dünya

Andan geldi **Şah-ı velâyet Ali**
Evliyanın sırrı ol nûr-u celi
Darbundan titrerken kâinat belî
Ahiri deveye suvar eden dünya

İmam Hasan, İmam Hüseyn-i cenan
Nübüvvet velâyet nûrundan doğan
Evla du ıyalin ettirdin uryan
Halk içinde şermesar eden dünya

Bunca nebi bunca veliler umum
İran şahları, hakan-ı **Çin** ü **Rum**
Kahramanlar, **Zal**'lar, **Rüstem**'ler malum
Tahtlar taclar tarumar eden dünya

Takî der ki benden bir ser-firazım
Aksine dönderdin talih u sâzım
Hak kerimdir birgün geçer niyazım
Utanmazsın acep ar eden dünya

11-Ârifler

Arifler-tek şad oluban güleyim
Gönül gamlı iken gülmek güç olur
Gönül der ki tezce murad alayım
Hasta dile elbet sabah geç olur

Ağlatan güldürür gelir zamanı
Gâfillerin gitmez asla gümanı
Zâlim olan bilmez yahşi yamanı
Almak diler daim fikri baç olur

Hak yolunu koyup bâtılı tutan
Müminin hakkını bir pula satan
Tilki olup şirler yurdunda yatan
Halk içinde kadri gider hiç olur

Mülke hakim olan sultane yeter
yedi başlı devden kaleyi tutar
Amelsiz âlimler devden besbeter
Hayır işlese de günah suç olur

İğva-yı şeytana meyil verenler
yalandan dava-yı kemal edenler
Herkesin ırzını hayâl edenler
Evladı doğsa da koyu piç olur

Va'dinde durmayan Allahı bilmez
Hilekârlık eden kendisi gülmez
Her kim ki malına kanaat kılmaz
Elden altını gider de tunç olur

Takî'yi nâmerde eyleme minnet
Bâb-ı rızada gel sen eyle hizmet
Uzaklara hacca gitmek ne hacet
Bir rehber kapısı sana hac olur

12- Barekallah

Barekallah, ezelden fazl-ı Süphan
Bir aşktır ki vermiş salmaz bu gönlüm
Yine Haktan ola bu derde derman
Başka hekimleri bilmez bu gönlüm

Elhamdüllillah ki nahm-i celide
Vücudum katresi dem-i nebide

Çün bu aşkın câm-u cemi **Ali**'de
Elhak sevdasından dönmez bu gönlüm

Şah Hasan'a ezel ruhum boyanmış
Şah Hüseyn emriyle kalbim uyanmış
Celal-i veliden seyfim kuşanmış
Elbet bu davatan dönmez bu gönlüm

Ta'n etmezler beni Hakkı sevenler
Bu gayreti çeker sahib-kıranlar
Ağyare yüzünü dönmez erenler
Hakkı koyup bâtıla sapmaz bu gönlüm

Miras-ı **Ahmet**'tir vechinde cüda
Servet ü sâmânım etmişim feda
Havariçten gördüm bin cevr ü cefa
Nasihat ukubet almaz bu gönlüm

Hikmette bir ef'al ederse zuhur
Fark eder gelirse erbab-ı gurur
Bazı yerde gösterir olur mesrur
Ağyare derdimi açmaz bu gönlüm

Takî'nin muini daim Hüda'dır
Gelin sorun acep bu ne sevdadır
Deseler ki hasmın bütün dünyadır
Billah yine perva etmez bu gönlüm.

13- Bu Âlem Halkının
Makam-ı imtihandır âdemi tartar
Lezzet-i dünyadır gittikçe artar
Uyanmaz gönüller gaflette yatar
Okursak da asla duymaz dört kitab

Hak sözüne olmaz vahy ile me'mun
Kelleyi vermez hiç iblis-i mel'un
Hem etse devlere bir kere şephun
Var iken karanlık gitmez mâhitab

Ruh-i seyid olan bundan vazgeçer
Terk-i mizac edüp iğvandan kaçar
Aşk-ı hakikattan bir meydan açar
Hem çeker bir şeyhe eyler intisab

Yârab def'et bizden hayâl-i gamı
Gün yarı olmadan erer akşamı
Takî'ye dedirttin bu şiir-i nâmı
Nûr-u esrarından eyle feth-i bab

14- Şairlik Sevdası

Şairlik sevdası edem ey gönül
Ne methin var senin o yara karşı
Âşıklık sevdası etme ey gönül
Ne haddin var senin esrara karşı

Esrarı söylesem zerresi olmaz
Derya-yı fi'linde katresi olmaz
Âşıklar yanında beresi olmaz
Mahçup etme seni nigâra karşı

Didara karşı tahammül etmez her can
Tûr'a lâzım elbet **Musa-yı İmran**
Aşkını çekemez bunca pehlivan
Er gerek **Haydar-ı Kerrar**'a karşı

Haydar-ı Kerrar'dan olmazsa himmet
Hakkı tarif etmek zende ne kudret
Mansur'u Nesimi kaldılar hayret
Hem aciz kaldılar o dâra karşı

Dara karşı ağyarı takma bari
Beyhude kendinde tam bilme yâri
Takî'yi kulluğa eyle ikrarı
Ne lazım "Ene'l-Hak" Settara karşı.

* Belgüzar Şahin'in ***"Kenz-i Mahfi Esrar-ı Hak,"*** adlı derlemesinden alınan şiirler tarafımızdan redakte edildi. (MB).

15- İHLAS İLE

İhlas ile baktım şu cihan halkına
Hiç birinde ahd u vefa kalmadı
Herkesin çektiği kendi ameli
Kimseden kimseye fayda kalmadı

Herkes özünden bir reha kuruyor
Dört kapının dilde kalmamış adı
Kalmadı dünyanın lezzeti tadı
O dünya bir cefadır sefa kalmadı

İkrar elden çıktı mahlukun başı
Kin-kibirle dolmuş içiyle dışı
İblis yular takmış mahlukun başı
Nasihat alacak kafa kalmadı

Dost, rağbet zenneye velede pice
Tarikin yolu pek vardı güce
Millet sikke vurdu bakıra tunca
Altına gümüşe kıymet kalmadı

Kâtibî'yim sındırdılar ad ile andı
Çoktur bu dünyanın tuzağı fendi
Nice Süleymanlar tahtından indi
Bu dünya fanidir baki kalmadı

16- ŞAHAN AĞA'YA MANZUM MEKTUP

Yusuf Cemil Beyzade
Şahin Fethi Beyefendi'ye(*)

Ey kâin-i semavat, ey lema-i şecaat,
ali himem menba-i sehavet
Zat-î kerem zatına, eylerim arz'ı
necat, selam dualarla ihtiramat

Sensin ezelden muhib-i hânedan
Sana şâyestedir hem şöhret ü şan

Nâmına layıktır şânına nam-ı Bahtiyar
Daim muin olsun Haydar-ı Kerrar

Bu sene zuhur etti bir darlık
Dağlarda yol işlemez mevsim karlık

İşte gönderdim sana Hazret-i Teber'i
Elbet hâlimizden verecek haberi

Emanet zahiresini (Butkan'a)
Kaldırmasan köye büyük iane

Ummamız budur zâtınızdan bu sene
Hak kerimdir elbette gelecek sene

Ümit ile gönderdim bu manzum mektubu
Necabetin büyüktür bilirsiniz üslubu

(*) Yusuf Ağa (Yusuf Cemil), Bextiyaru (Bahtiyar) aşireti reisidir. Şahan Ağa (Şahin Fethi Bey) da Yusuf Ağa'nın oğludur.

17- DERSİM (*)

Gönül gel gezelim Munzur Dağı'nı
Ne hoş memlekettir êli Dersim'in
Gel seyran edelim bahçe, bağını
Ne hoş çiçekler var, gülü Dersim'in

Aslanlar yurdudur, tilkiler girmez
Evliya gülüdür, zalimler dermez
Gerçekler sırrıdır, akıllar ermez
Polattır, bükülmez kolu Dersim'in

Aşâyir merdane Hak'kın râhma
Munzur Dağı durmuş kıblegâhına
Sultan Baba derler diğer nâmına
O Şah'a bağlıdır, beli Dersim'in

Nice padişahlar geldi cihana
Dersim'i almak için düştü gümana
Dersim bağlıdır On iki İmam'a
Alişan'a gider Dersim'in

Taki'nin Kürd Ahmed cedd-i âlâsı
Seydan, Şeyh Hasan ondan binası
Şükür Hakka geçmiş onun duası
Cümleye üstündür êli Dersim'in

(*) Kaynak: Şiirin bu versiyonu **Hıdır Öztürk** ve **Ali Rıza Öztürk**'ten alındı.

18- ALİŞÊR'DEN DÖRTLÜKLER

Ol Yezid'in fikri Dersim'i vura
Silahlar toplanıp çöllere süre
Zâlimler, zannetme bu size kala
İnşallah bir eroğlu meydana gele
Hak yolunda intikam ala...

* * * * * * * * *

Tû ki şîr i ez ji to me
Tû kî hîv i ez ji ro me
Tû ki mast i ez dewu me
Tû ki çiy i ez ji ew me

(Sen sütsen ben kaymağım
Sen ay isen ben güneşim
Sen yoğurtsan ben ayranım
Sen ne isen ben de oyum)

* * * * * * * * *

Âbidan-i Mustefa'yız biz Hüseynîlerdeniz
Âşikan-i Mürteza'yız biz Hüseynîlerdeniz
Başımızı top eyledik Şah-ı şehidan aşkına
Can-feda'yı Kerbelâ'yız biz Hüseynîlerdeniz

* * * * * * * * *

Canı cânân dilemiş vermemek olmaz
Ne nizah eyliyelim o ne onun ne de benimdir
Ağyar görme onları cümlesi yârdır
Hakikatte ne sen ne de ben vardır
Bunu böyle bilmezsek bil ki dünya bize dardır

KOÇGİRİ AĞITI

Pavlükalar yandı gel sen de dayan
Vallahi **Bey**'ime çok oldu ziyan
Dersim Beyleri'ne olmadı ayan
Kırılı kırk yerden beli **Koçgiri**'n

Konağın kapısı kıbleye bakar
Ab-ı revan olmuş çeşmesi akar
Lalesi, sümbülü, nergisi kokar
Soldu goncaları gülü **Koçgiri**'n

Mevziler kazıldı toplar atıldı
Mallar geldi dellallarda satıldı
Asker kalkıp geldi **Bey**'im tutuldu
Söylemeye âciz dili **Koçgiri**'n

Alişan Bey derler işittim adın
Gelenler geçenler veriyor methin
Kardaş kardaştan ayırmak çetin
Gayet sarpa sardı hâli **Koçgiri**'n

Çifte çifte pavlükalar dönerdi
Şişeler kurulup bade sunardı
Her konağa beşyüz atlı inerdi
Kesildi kervanı yolu **Koçgiri**'n

Görünüyor **Alişan**'ın söğüdü
Alişer oturmuş verir öğüdü
Acep n'oldu **Koçgirler**'in yiğidi
Kırıldı kanadı kolu **Koçgiri**'n

Kimisi vurulmuş kimi yatıyor
Yüz senelik emlâkinden çıkıyor
Araziyi eller ekip biçiyor
Yıkıldı bentleri suyu **Koçgiri**'n

Sefil Gazi'm eydür bu da böyl'olur
Evvel âhir herkes ettiğin bulur
Elbet Mevlâm bizi bir fırsat verir
Eser ılgıt ılgıt yeli Koçgiri'n

(*M. Bayrak: **Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri**, Ank. 1996,s.484*)

KOÇGİRİ'DE HAYDAR BEY'İN DESTANI

Karşıdan gelir bir bölük kuzu
İçime düştü bir ince sızı
Ağlıyor **Koçgiri**'nin gelini kızı
Hâlden hâle düştü hâli **Koçgiri**'n
Kesildi kervanı yolu **Koçgiri**'n

Konağın önünde kaya görünür
Koçgiri'n güzelleri maya görünür
Ağ yazlak dalında saya görünür
N a k a r a t

Konağın önünde bir uzun mezar
Haydar Bey'in kızı **Sıvas**'ta gezer
Kızı babasına arzuhal yazar
Hâlden hâle düştü hâli **Koçgiri**'n
Soldu menekşesi gülü **Koçgiri**'n

Kıratı da kaldı yalı boynunda
Haydar Bey vurulmuş eli koynunda
Topal Osman gelir beşli dalında
N a k a r a t

Görünüyor şu **Koçgiri**'n dağları
Çiçek açmış mor sümbüllü bağları
İmdada gelmiyor **Dersim** beyleri
N a k a r a t

Öllüklü'ye meterisler kurdular
Saat beşte **Haydar Bey**'i vurdular
Kanlı cenazesini orda yudular
N a k a r a t

İki dağın arasında ordumuz
Ulupınar meskenimiz yurdumuz
Gözünü sevdiğim küçücük gelin
Kalemle def olmuyor bizim derdimiz
N a k a r a t

*(İ. Olcaytu: **Folklor Defterleri-II,1907-1945**; Kalan yay. Ank. 2001)*

DERSİM İLE KOÇGİRİ'NİN ARASI

Gayri ne birlik kaldı ne de dirlik
Zalime karşı gelmektir yiğitlik
kardeş katline ferman çıkalı beri
Bozuldu adalet nerede mertlik

Destur eyle pirim kalkıp silahlanak
Kuruldu can pazarı gidip sıralanak
Mademki fermana basılmış mühür
Bu kalleş oyunda dövüşüp can verek.

Şu Dersim'le Koçgiri'nin arası
N'oldu aşiretin beyi ağası
Ölüm kusar kurşun saçar müfreze
Kırıldı yiğitler sarılmaz yarası.

Duman çöktü yaylalara dağlara
Yıkıldı obamız düştük yollara
Kendi yurdumuzda olduk muhacir
Pirim yol göster yetimle dullara.
(Tarih vatan olsun kalan sağlara)

A.Galip

Resim - 10) Alişêr'in kendisine manzum bir mektup yazdığı Şahan Fethi Bey, Hozat'ta öldürülmeden önce.

Resim - 11-a) Askerler, Şahan Fethi Bey'in kesik başıyla poz veriyor. (H.Saltık Arşivi)

Resim - 11-b) Askerler, katledilen bir Dersimli'nin başı ile poz veriyor(H.Saltık Arşivi)

IV. BÖLÜM: SİVAS/ MADIMAK'TA KATLEDİLEN HASRET'E DUYULAN "*HASRET*"

Çalışmalarım dolayısıyla zaman zaman gittiğim ve misafir olarak kaldığım kuzenlerimden duyuyordum adını. Moda'daki lokantalarına zaman zaman uğrayan, aynı semtte Kolej'de okuyan son derece yetenekli hemşehrimiz bir gençten söz ediyorlardı. Daha sonra benden de ona söz etmiş olacaklar ki, kendisinden birgün görüşme talebi geldi.

O aşamada, ***Özgür Gelecek*** dergisini çıkarıyordum. Polis baskısı yüzünden, Ankara'da yayımlamakta olduğumuz Derginin son iki sayısını İstanbul'da çıkarmak zorunda kalmıştık.

Bu aşamada, randevulaşarak görüşmüş ve Sultanahmet'teki bir kafede çay içmiş ve sohbet etmiştik. Daha bu ilk görüşmede, frekanslarımızın ve amaçlarımızın ne denli yakın olduğunu hemen kavramıştık. Aramızda önemli bir kuşak farkı olmasına karşın, hemen her konuda aynı şeyleri düşünüyorduk. Bu, gerçekten beni hem sevindirmiş hem de şaşırtmıştı...

Resim - 12) 1993'te Sivas'ta katledilen Koçgirili genç ve yetenekli sanatçı **Hasret Gültekin**

Çünkü o kuşaktan gençler, genellikle bir kimliğe saplanıp kalır, diğer kimliklerin önemini çoğu kez kavrayamazlardı. Oysa o, emek kimliğinin

yanısıra mensubu olduğu Kürt ve Alevi kimliklerini de sahipleniyor ve bu doğrultuda sanatsal-kültürel üretim yapmak istiyordu. Belki bizi daha çok yaklaştıran da, bu ortak özelliklerdi. Bu özellikleriyle yaşının üstünde bir olgunluğa sahip olduğunu algılamış ve kendi payıma ona her tür desteği vermeye karar vermiştim.

Evet, sözünü ettiğim bu genç, bugün hasretini çektiğimiz Hasret Gültekin'den başkası değildi...

Hasret'le hemen kurduğumuz bu dostluk, süreç içerisinde artarak devam etti. İstanbul'daki ilk görüşmenin ardından gittiğimiz ilk yer *Aksaray'daki Halk Kültürünü Araştırma Derneği* idi. Burada Kürt müziği ve dansları çalışmaları yapılıyordu. Hasret, kısa zamanda buradaki arkadaşlarla da kaynaşarak bilgi ve deney aktarımına başlamıştı. Çünkü Kürt kültürüne elden geldiğince katkıda bulunmak onun için çok önemliydi. Nitekim, bundan sonra aynı derneğin çalışmalarına zaman zaman katkıda bulunmuştu.

Daha sonra, Ankara'ya her gelişinde kimi zaman yalnız, kimi zaman da daha sonra talihsiz bir trafik kazası sonucu kaybettiğimiz yakın arkadaşı **Kadir Karakoç**'la yayın büromuza veya evimize gelirdi. „Büyükle büyük, küçükle küçük" özelliğinden dolayı hem benim ve eşimin, hem de çocuklarımızın arkadaşı olmuştu... Görüşmelerimiz sazlı-sözlü muhabbetin yanında, yoğun bir bilgi-belge aktarımı şeklinde geçiyordu...

Vet. Dr. M. Nuri Dersimi'nin anılarını yayma hazırladığımda, bana yaşlı bir Ermeni'den edindiği eski Koçgiri Aşiret liderlerine ait beş adet fotoğraf vermişti. Bu özgün fotoğrafların arkasına da tümünün kimlik bilgilerini yazmıştı. Koçgiri Aşireti Lideri **Alişan Bey**'in anadan yana torunu olduğu için, tümünü gıyaben yakından tanıyordu.

Kitabın arkasındaki albümde yer vereceğim bu fotoğraflar, ne yazık ki Ankara I. Şube ekiplerince Büro'dan alınmış ve birçok dokümanla birlikte götürülmüştü. Diğerlerini üç yıl gecikmeyle Mahkeme kararıyla tekrar aldığım halde, bu fotoğrafları geri almam mümkün olmadı ne yazık ki... Bunlardan yalnızca birinin kopisini, büyük zorluklarla ancak İmranlı'dan Bunlardan yalnızca birinin kopisini, büyük zorluklarla ancak İmranlı'dan getirtebildim...

Daha sonra Almanya'ya geleceği zaman da yanıma uğramış ve Almanya'da görüşebileceği isimler istemişti. Verdiğim ilk isim, **KOMKAR** Genel Başkanı Mehmet Şahin olmuştu. Hasret, Almanya'ya geldikten sonra uzun süre Mehmet'le diyaloğunu sürdürmüş ve kendisiyle 1990 yılı sonlarında Almanya

ve Hollanda'da düzenlenen „Kürt Basınına Özgürlük ve Deng'le Dayanışma" gecelerine katılmıştık. Konuşmacı olarak katıldığım bu toplantılarda, Hasret büyük beğeni kazanıyor ve o da haklı bir hizmet yapmanın grurunu yaşıyordu...

1992 yılındaki bir gelişimde de Köln'deki evinde iki gün birlikte olmuş ve sohbet etmiştik. Bu sohbetlerimize zaman zaman sevgili eşi Yeter de katılıyordu. Ne yazık ki, bu Hasret'le son görüşmemiz olmuştu...

Osmanlı'dan devraldıkları, Aleviler'i „*ihrak-ı bînnar*" etme yani „ateşe atarak katletme „ geleneğinin 20. yüzyılın sonunda yeniden sahneye koyan karanlık güçler; çoğu yakın tanıdığım ve arkadaşım olan onlarca aydın ve sanatçının arasında Hasret'e de bizi hasret bırakmışlardı...

İlk Pir Sultan Abdal Festivali, 1980 yılında Banaz'da düzenlenmişti. Bu Festivale ben de konuşmacı olarak katılmıştım. O zaman katılan aydın sayısı azdı, ancak kıt olanaklara karşın yine de coşkulu bir festival olmuştu. Bu son Festivale de, büyük olasılıkla „Kürtçü" olduğum için çağrılmamıştım!.. Ancak gidip de gelmeyen, ya da dönebilen sanatçıların ve yazarların hemen tümü eski arkadaşlarımdı. **Asım Bezirci**, 1972 yılından beri dostumdu. İstanbul'da iki yıl süreyle karşılıklı oturmuş ve birbirimizden çok yararlanmıştık. Bu dayanışma, o Pir Sultan Abdal kitabının genişletilmiş yeni basımını yaparken de devam etmişti. Dr. ve şair **Behçet Aysan**'ı, 1978'de TRT'de çalıştığım yıllarda tanımıştım. Kendisi, dışardan TRT'ye program yazıyor ve geçimini çıkarıyordu. İlk doktorluk hizmetinde de, kendisini İzmit'teki bir arkadaşımın yanına yollamıştım, destek olunması için. Karikatürist ve ressam **Asaf Koçak**, yukarda andığım ***Özgür Gelecek*** Dergisinin teknik danışmanı ve çizeriydi. **Aşık Nesimi Çimen**, hemşehrim ve eski bir aile dostumuzdu. Diğerlerini de belirli ölçülerde tanıyordum. Çoğu, daha kuruluşu sırasında üyesi olduğum **Pir Sultan Abdal Derneği**'nin müzik ve semah elemanlarıydı. Bunlardan **Yasemin Sivri** ile **Serpil Canik** katliamdan birkaç gün önce Özge Yayınevi bürosuna uğrayıp, Sivas'taki festivalde sergilemek üzere Türkoloji ve Kürdoloji alanlarındaki yayınlarımızdan almış götürmüşlerdi. Katliam sonrası kimi yayınlar dönmüş, ancak sevgili Yasemin ve Serpil bir daha dönememişlerdi...

Sivas Şehitleri üstüne uzun zaman hiç bir şey yazamadım. Ta ki, zamanında Hasret'i yolculayıp gönderdiğim Almanya'ya kendim de „sürgün" olarak gelinceye kadar. 1995 yılında ilk kez kalem oynatabildim bu konuda.

Artık Hasret yok, onun anısını yaşatmaya kararlı sevgili eşi Yeter ve onun miras bıraktığı Roni Hasret var bugün. Hasret, genç ömründe yaptıklarıyla

zaten ölümsüz. Herşey bir yana, Cunta sonrası Kürt müziği yasaklıyken ilk **Newroz** kasetini yapanlardan biri o değil miydi?.. Halktan aldığı geleneksel „şelpe" tekniğini popüler Alevi müziğine sokan o değil miydi? Hasret, araştırıcı özelliği ve yetenekleriyle büyük umutlar veriyordu. Yeter'in onun mirasına sahip çıkacağından kuşkum yok, ancak dileğim Roni'nin, babasının geleneğini sürdürerek bizi daha çok „hasret"te bırakmaması...

Sözlerimi, yine hemşehrim olan halk ozanı **Âşık Hüdai**'nin, 1996 yılında beni Almanya gezisinde ziyaret ederken verdiği ve o tarihte köşemde ilk kez yayımladığım, Sivas Şehitleri'ni anan özlü şiiri „Zıtların Birliği" ile noktalamak istiyorum:

Kerem oldum yanıyorum
Köze teslim oldum gardaş
Yana yana donuyorum
Buza teslim oldum gardaş

Ağlayana gülüyorum
Gözyaşımı siliyorum
Teneşire geliyorum
Beze teslim oldum gardaş

Gerçek hedefimden şaşmam
Kaynar, kazanımdan taşmam
Dışta kabukta uğraşmam
Öze teslim oldum gardaş

*Der **Hûdaî** derin daldım*
Sonsuzlukta karar kıldım
Ben canımdan ayrı kaldım
Size teslim oldum kardaş

V. BÖLÜM: GİZLİ BELGELER IŞIĞINDA DERSİM'DE KATLİAM VE TASFİYE [Te'dib, Tenkil, Taqtil, Tehcir, Temsil, Temdin, Tasfiye...]

A- Giriş

Halkın deneyimlerinden süzülüp gelmiş bir özsöz vardır, "*bir müsibet bin nasihatten iyidir*" diye...Bu söz, CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen'in, Kürt açılımına karşı grubu adına yaptığı bir Meclis konuşmasıyla bir kez daha çarpıcı biçimde doğrulandı. Ne diyordu Öymen: "*Analar ağlamasın, deniliyor ama maalesef bu ülkede analar çok ağladı. Tarihimiz boyunca çok şehit verdik. Çanakkale savaşında 200 bin şehidimiz vardı, hepsinin anası ağladı. Kimse çıkıp, (Bu savaşı bitirelim) demedi. Kurtuluş Savaşı'nda, Şeyh Sait isyanında, Dersim isyanında, Kıbrıs'ta analar ağlamadı mı? Kimse (Analar ağlamasın, mücadeleyi durduralım) dedi mi?..*"

Resim -13) 20. yüzyıl başlarında Dersim'i yansıtan bir harita

Öymen, kendisini eleştirenlere karşı mealen kendisini şu sözlerle savunuyordu: *Bu Atatürk'ün politikasıdır, ben bu politikayı savundum; ''bu sözlere karşı çıkanlar Atatürk'ün politikasına karşı çıkmış olurlar!..*"

Okuduğum Fakültede, pedagoji dersleri veren amcası **Hıfzırrahman Raşit Öymen**'in de, Dersim katliamına yedek subay olarak katıldığını bu vesileyle

öğrenmiş olduk. Aslında, Öymen bir yönüyle haklıydı. Çünkü bu, gerçekte Atatürk'ün politikasının ta kendisiydi... Çünkü, 1937'de başlayıp 1938'de tamamlanan Dersim katliamının bitiminde, dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal **Fevzi Çakmak, Atatürk**'e gönderdiği müjdeleme ve bağlılık mesajında; 26 Ağustos 1938'de tamamlanan Dersim askeri harekâtını, tam 16 yıl önce Yunanlılar'a karşı 26 Ağustos 1922'de kazanılan Büyük Zafer'e benzetiyor ve Mustafa Kemal de, kendisine şu cevabı veriyordu:

"Ordumuzun yüksek ve her vakit olduğu gibi milletin emniyetine cidden lâyık kıymet ve kudretle dolu manevrasının çok istifadeli safhalar göstererek bittiğini bildiren telgrafınızı aldım. Türk ordusunun yarattığı zaferin bu yıldönümü günlerinde kalbim orduya karşı takdir ve şükran hisleriyle doludur. Sizin ve tercümanı olduğunuz aziz silah arkadaşlarımın hakkımda gösterdikleri samimi ve asil duygular, o günlerdeki hatıralarımı canlandırdı, heyecanlarımı arttırdı. Başta siz olduğunuz halde cümlenize candan sevgi ve saygılarımı sunar, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daima artan kutlu başarılar dilerim. ***Kemal Atatürk****" (Elazığ Halkevi Dergisi,* ***Altan****, Haziran-Eylül/1938)*

Aynı derginin aynı sayısında, dönemin Başbakanı **Celal Bayar**'ın da bir açıklaması yer alıyor. Bayar da, Dersim'deki askeri harekâta " modern teçhizatıyla üç Kolordu ve iki Süvari Tümeni'nin katıldığını ve harekâtı başarıyla tamamladığını ve kendisini "müftehir eden" görüşlerini Şefi Atatürk'e de arzettiğini bildiriyordu...

1986 veya 87 yılıydı. Şimdiki CHP Grup Başkanvekili **Kemal Kılıçdaroğlu**, ortak bir arkadaşımız üzerinden benden Dersim'le ilgili kaynak istemiş ve ben de kitaplığımdaki konuyla ilgili tüm yayınları kendisine yollamıştım. Sonradan öğreniyoruz ki, Kılıçdaroğlu, tam da o tarihlerde bir gazeteci arkadaşla birlikte Bursa'da, **Seyid Rıza ve arkadaşlarının** idamını organize eden dönemin Milli Emniyetçisi **İhsan Sabri Çağlangil**'le bir röportaj gerçekleştirmiş ve iki yıl öncesine kadar bu ilginç röportajı saklamış... Çağlayangil, ne diyor bu röportajda: "Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı, mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehirledi.Yediden yetmişe o Dersim Kürtleri'ni kestiler.."

İşte, 72 yıldır kapanmayan bu yarayı bu vesileyle yeniden irdeleme gereğini duyduk, bir daha aynı yaralar açılmasın diye!..

Dersim'in yakın dönem tarihini, tümü Arapça olan ve Dersim'le ilgili açık ya da gizli tüm belgelerde geçen **Te'dip** (Edeblendirme, hizaya getirme),

Tenkil (Cezalandırma), **Taqtil** (Katletme), **Tehcir** (Göçürtme), **Temsil** (Asimile etme), **Temdin** (Medenileştirme), **Tasfiye** (Ortadan kaldırma, etkisizleştirme) kavramlarıyla özetlemek mümkün. Bu nedenle, başlığımızı da böyle koyduk...

B- Dersim'in Kemalizm'le Ölümcül Dansı

Kürt halk hareketlerinin ulusal bir kimliğe büründüğü 19. yüzyıldan sonraki Kürt tarihini, hele hele 20. yüzyıldan itibaren İttihad-Terakki hareketiyle başlayıp Kemalist yönetimlerce yeni bir kılıfla devam ettirilen zoraki Türkleştirme sürecini bilmeyenler için, genelde Kürdistan'da özelde Dersim'deki son gelişmeler yadırgatıcı, hatta şaşırtıcı olabilir. Oysa, bana göre yaşamakta olduklarımızın hiçbiri sürpriz değildir. Buna tarihin tekerrürü denmese bile, Kürt sorununa ilişkin yarım kalmış gizli bir tasfiye planının, silahların gölgesinde yoğunlaştırılmış biçimde uygulanmaya konması denilebilir. Neden mi?

Resim - 14) Dersim katliamı sıralarında bir grup Dersimli Jandarma Alb. Nazmi Sevgen ile (sol üstte üniformalı)

1- Dersim başta olmak üzere Alevi/Kürt topluluklarının baştan beri Osmanlı ve Safeviler'le anlaşamadıkları biliniyor. Bu durum, Türk askeri çevrelerince bilindiği içindir ki, 1937'de Askeri Mecmua eki olarak Genelkurmayca yayımlanan bir kitap "**Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**" adını taşıyor ve burada üç büyük Dersim isyanı anlatılıyor.

2- 1919/21 yılları arasında, Kürdistan Teâli Cemiyeti gibi dönemin demokratik Kürt örgütlerinde yer alan **Vet. Dr. Colikzâde Mehmet Nuri**, Koçgiri konfederasyonunun liderlerinden **Alişan Bey**, kardeşi

Haydar Bey ve **Alişêr Bey** gibi aydınların önderliğinde Koçgiri halk hareketi gerçekleştiriliyor. "Güneybatı Dersim" olarak da adlandırılan Koçgiri bölgesi dışında; **Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü** (eczacı), **Dersimli Halil Bey** (miralay), **Dersimli Necip** (doktor) ve **Sarısaltıklı Dersimli Halil** gibi birçok Dersimli Kürt aydını da o dönemde demokratik Kürt örgütlerinin aktif üyeleriydi.

Resim - 15) 1935'te hazırladığı "Kürt Raporu" ile Dersim katliamının temellerini atan İsmet İnönü, 1937 yılında bölgeyi ziyareti sırasında Hozat'ta.
[*H. Saltık arşivi*]

3- Kemalist yönetim, Koçgiri'yi vurduktan sonra; Sünni Kürt aşiretlerin Koçgiri'ye destek vermemesini ve Şeyh Said hareketindeki dinsel parolaları iyi kullanarak, Dersimlileri 1925 hareketinden uzak tutmayı başardı. Dahası, hareket bastırıldıktan sonra ilk meclisin Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey** gibileri asılırken, yine aynı Meclis'de bulunan **Diyap Ağa** ve **Mıço Ağa** gibilerinden isyan aleyhtarı demeçler alınıyordu. Bununla da yetinilmiyor, 1926'da Elazığ Valisi **Ali Cemal** (Bardakçı) **Bey** ve Malatya Valisi **Bozan Bey** aracılığıyla 30'a yakın Dersim aşiret reisi Ankara'ya getiriliyor ve Mustafa Kemal'le görüştürülüyordu.

Bu tarih, Alevi/Kürt kimliğinden ve değişimlere açık olmasından dolayı Dersim'in asimilasyona tabi tutulacak, giderek tasfiye edilecek öncelikli yöre olarak seçildiği tarihtir. Dersim'i, diğer Kürt topluluklarından

yalıtma ve zamanı geldiğinde dersini vererek tasfiye etme, bu gizli politikanın temelini oluşturuyor. Nitekim, diğer hareketler bastırıldıktan kısa süre sonra sıra Dersim'e gelmiş ve 1926'da Ankara'ya çağrılan aşiret reislerinin hemen tamamı 937-38 olaylarında katledilmişlerdir.

4- Kürdistan'ın diğer bölgeleri gibi Dersim'de mezraları ve köyleri yok edip halkı belli merkezlerde toplama, 1925'te hazırlanan **Şark Islahat Planı**'nın bir öngörüsüdür ve bu uygulama 1960 darbesinden sonra yeniden gündeme getirilmiştir.

1921'de **Sakallı Nureddin Paşa**'nın öncülüğünde, 140'ı aşkın köyün yokedilmesi ve çok sayıda insanın katledilmesinden sonra; damadı Dersim kasabı **General Abdullah Alpdoğan** tarafından da, çok daha kapsamlısı Dersim'de gerçekleştirilir.

Resim - 16) Rehber, Seyid Rıza'nın kardeşinin oğlu. Ama bir arazi anlaşmazlığı yüzünden amcasıyla arası açıktı ve askerle işbirliği içindeydi. Alişêr ve karısı Zarife'yi katledip, başını kesen ekibin içinde o da vardı.
[*H. Saltık Arşivi*]

1938 Dersim katliamı aşamasında, Tunceli Valiliği ve Kumandanlığı'nca Elazığ'da basılan bir kılavuzda köylerin ve ormanların nasıl yakılacağı bile belirlenmiştir. (Bu gizli kitapçığın künyesi şöyledir: **Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz**, 1938.)

Dersim'deki 400'ü aşkın köy ve mezranın bugün 300'den fazlası ya yakılmış veya boşaltılarak tahrip edilmiştir. Yani devlet daha 1938'de bu uygulamanın yöntemine ilişkin kitapçık bile hazırlamıştı. Üstelik o zamanlar evlerin içine çalıçırpı toplanarak ateşe verilip yakılması

öngörülmekteyken, günümüzde buna da ihtiyaç kalmamış ve lav silahlarıyla bu işlem alabildiğine kolaylaştırılmıştır.

5- Jandarma Umum Kumandanlığı'nın, 1938 Dersim katliamından birkaç yıl önce (tahminen 1934'te) yayımladığı, gözetim altında 100 adet basılmış "**Dersim**" adlı bir gizli rapor vardır. Bu raporda, Dersim'in Kürt kimliğinin yanısıra Alevi kimliğine de değinilmekte ve şöyle denilmektedir: "*Yavuz Sultan Selim'in gazabı olmasaydı bugün güzel Türkiyemiz'de tek bir Sünni'ye tesadüf etmek imkânı belki de mümkün olmayacaktı. Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı, herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük.*" (age. s.37)

Sözkonusu Rapor-Kitap'ta; 1860'lı yıllardan itibaren Dersim'e karşı düzenlenmiş askeri harekatlar anlatılmakta ve bölgede yöneticilik yapmış çok sayıda asker ve sivil yöneticinin raporlarına yer verilmektedir. Kitabın cep bölümünde de, hem eski harekatlara hem de yapılması planlanan harekata ilişkin askeri planlar ve krokiler yer almaktadır. Rapor-Kitap'ta ayrıca, katliamdan sonra hangi aşiretlerin Batı bölgelerinde nerelere sürüleceğine ilişkin listeler de yer almaktadır.

Resim - 17) Seyid Rıza, bazı devlet memurları ve Dersim ileri gelenleriyle birlikte.
[***Kaynak:*** *Soner Yalçın:* ***Not Defteri****, Hür. gaz. 20.12.2009*]

Bilindiği gibi, 1925'ten sonra Kürt/Nakşibendi tekkelerinin yanısıra Alevi tekkeleri de kapatılmış; ancak 1927'de Bektaşi tekkeleri üzerindeki baskı

göreceli olarak yumuşatılırken; **Alevi/Kürt kimlikli Dersim ve çevresi dergâhları ve tekkeleri süresiz yasaklanmıştı.** Bu yasaklanmanın yanısıra başta Dersim bölgesi olmak üzere çoğunlukla Alevi/Kürt yerleşimlerine cami yapılmaya çalışılması herhalde yukarıdaki anlayışın bir ürünü olsa gerek.

C- Devletin Dersim İlgisi

Hakkı Naşid Uluğ gibi resmi ideoloji yanlısı muhbir yazar ve gazetecilerin "**Derebeyi ve Dersim**" ve "**Tunceli Medeniyete Açılıyor**" konulu resmi yayınları, çoğu Dersimli'nin ve Türkiyeli aydının belleğindedir. Bunlara, Niyazi Ahmed Banoğlu gibi Dersim katliamında bizzat bulunmuş muhbir-gazetecilerin "**Dersim İsyanının İçyüzü**", katliamı bizzat yöneten Jandarma Albay Nazmi Sevgen'in "**Dersim ve Zazalar**", Şark İlleri Asayiş Müşaviri ve Atatürk'ün danışmanlarından Hasan Reşit Tankut'un "**Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler**", halkbilimci Ferruh Arsuner'in "**Tunceli- Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik**" gibi bilimdışı araştırmaları ile Barbaros Baykara'nın "**Dersim**" ve "**Şirzi**", Mustafa Yeşilova'nın "**Kopo**" gibi güdümlü roman çalışmalarını da eklemek gerekiyor. 1925 İsyanından sonra Diyarbakır Valiliği, Dersim katliamı döneminde Elazığ Valiliği yapmış olan Ali Cemal (Bardakçı)nın "**Dersim'de Üç Yıl**" konulu yayımlanmamış anıları da bulunursa, sanırım bu zincire ilginç bir halka daha eklenmiş olur...

Resim - 18) Seyid Rıza, 1937'de yakalandıktan sonra Hüseyin ve Fındık ile.
[*H. Saltık Arşivi*]

Yukarda anılan ve 1998'de Kaynak Yayınları'nca yayımlanan gizli Rapor-Kitap'takilerin yanısıra, elde edilebilen kimi açık ya da gizli resmi belgeler, Faik Bulut tarafından "**Belgelerle Dersim raporları**" (İst. 1991) adıyla yayımlandı. Dersim'le ilgili hemen tamamı yayımlanmamış birçok gizli belgeye de biz "**Kürdoloji Belgeleri**"nde yer verdik (1994). Konuya ilişkin bir başka yayın ise M. Kalman'ın "**Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri**" (İst. 1995).

Resim - 19) Seyid Rıza ve arkadaşları 22.10.1937 tarihinde, Elazığ'da kurulan olağandışı mahkeme salonunda. Üçüncü sırada ayakta duran ak sakallı kişi Seyid Rıza.

Bu belgelerin ortaya koyduğu temel gerçekliklerden biri, Alevi-Kürt kimliğinden dolayı Dersim'i önce Kürdistan'ın diğer kesimlerinden yalıtma, sırası gelince de "hizaya getirme ve tasfiye etme"dir. M. Kemal'in daha Diyarbakır'daki kolordu komutanlığı aşamasında, tümüyle Kürtlerden oluşturduğu Muhafız Taburu'nun komutanlığına getirdiği, 1923'te Kürt ulusal giysileriyle Meclis'e çağırıp Lozan'a telgraflar çektirdiği Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'i 1925'te idam ettirmesi; yine 1926'da Ankara'ya davet ederek görüştüğü Dersim aşiret reisleri heyetinin hemen tümünü 1937-38'de katlettirmesi; 1925 hareketinden başlayarak diğer Kürt hareketlerinden uzak tutmayı başardığı Dersim'i son çıban olarak görüp 937/38'de vurması bunun birkaç örneğidir.

Resim - 20) 1937'de düzmece bir mahkemede yargılanan Seyid Rıza, idam kararı verildikten sonra, yine hakkında idam kararı verilen oğlunun kolunda mahkeme salonundan çıkıyor.

Yukarda da vurguladığımız gibi; Kemalist yönetim, daha 1930'lu yılların başlarında hazırladığı gizli **Dersim Raporu**'nda; kimi Osmanlı yöneticilerinin de görüşlerini dayanak yaparak, Dersim katliamının altyapısını hazırlarken, katliamdan sonra hangi aşiretlerin Batı illerinde hangi belde ve köylerde iskân edileceğine ilişkin bir listeye de yer veriyordu.

Bazı muhbir-gazeteciler, çoban kılığında Dersim yöresinde gizli araştırmalar yaparken; kimi Elazığ Halkevi temsilcileri de, halk arasına karışarak, sözde etnolojik ve folklorik derleme yapma adına halkın malvarlığı, insan gücü ve silah sayısı konusunda da tesbitler yapıyordu.

D- Mustafa Kemal Yönetimi'nin Tehdit ve İtirafları

Mustafa Kemal'in, bu ön incelemelerin ardından 1936'da yaptığı şu açıklama, bir askeri manevra bahanesiyle 1937 yılı sonlarında başlayacak katliamın adeta habercisidir: "*İç işlerimizde en önemli bir safha varsa, o da Dersim sorunudur. İçte bulunan iş bu yarayı, bu korkunç çıbanı temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş yetkiler verilmelidir.*"

Resim - 21) Tunceli Vali ve Kumandanı Korgeneral Abdullah Alpdoğan, 1938'deki ikinci askeri harekat öncesinde sivil kıyafetiyle çıktığı gezide köylülerle konuşuyor. [*H. Saltık Arşivi*]

Dönemin Başbakanı Celal Bayar da, gerek o dönemde gerekse daha sonra yaptığı açıklamalarda bu katliamı açıkça itiraf eder: "*Dersim'de birtakım hareketler olduğunu duyuyorduk. O sıralar askeri manevralar vardı. Mareşal Fevzi Çakmak, bu manevraları idare ediyordu. Bir haber geldi. Eşkıya bir karakolumuzu basmış; bazı askerlerimizin, jandarmanın tüfeklerini almış. Durumu Atatürk duymuş... Beni çağırdı. Durumu biliyorsun, gerekeni yap, dedi... Hemen işe başladım. O gün Dersim'i vurduk...*" (Akis der. Sayı:13/1987)

Resim - 22) 14 Ağustos 1938'de Dersim'in Halvori köyünde 217 kişi ölüme götürülürken...

Burada, Dersim olayını bir "eşkiyalık" olarak sunmaya çalışan Celal Bayar, bundan bir yıl önceki bir açıklamasında ise şöyle demektedir: "*Dersim İsyanı tamamen Kürtler'in siyasi düşünceleridir. Bunlar ne anarşisttir, ne şudur budur. Bunlar doğrudan doğruya müstakil Kürt hükümetini kurmak istiyorlardı.*" (Tercüman gaz. 10.9.1986)

Resim - 23) Dersim katliamından bir başka sahne. Ağıtlara konu olan, mitralyöz ve makinelilerle tarama.
[*Kalan Müzik Arşivi*]

Bu katliam devam ederken, Kemalist kalemşörler şu iddiada bulunuyorlardı: "*Şefkat ve merhamet gibi en yüksek insanlık duygusuyla hareket edilmemiş olsaydı, Dersim onbeş günde tamamen yok edilebilirdi. (...) Son Dersim hadisesi, ordumuz için bir manevra, kötü düşünenler için bir ibret sahnesi olmuştur.*" (Elazığ Halkevi/Altan Dergisi, 28 Eylül 1937)

Resim - 24) Dersim katliamından başka bir sahne. Resmin altında Hozat'ta öldürülen asiler yazılı.
[*Kalan Müzik Arşivi*]

Üzerinde durulması gereken ilginç hususlardan biri, döneme ilişkin belgelere ve Atatürk'ün, Dersim'i bizzat bombalayan (Ermeni asıllı) manevi/pilot kızı Sabiha Gökçen'in açıklamalarına rağmen; bazı kesimlerin, hasta yatağında olduğu için Atatürk'ün bu katliamdan haberdar olmadığı yolundaki garip iddialarıdır.

Resim - 25) Dersim halkı mağaralara sığınmıştı. Askerler bütün dağları, mağaraları tek tek aradı. İçeridekileri öldürdü. Bu fotoğraftaki gibi, içeriye ateş etmek yöntemlerden biriydi. [*H. Saltık Arşivi*]

Oysa, Atatürk, 1 Kasım 1938'de yani ölümünden yalnızca dokuz gün önce, Başbakanı Celal Bayar aracılığıyla Meclis'e gönderdiği mesajda, katliamın tamamlandığını şu sözlerle açıklamaktaydı:

Resim - 26) 1937-38 Dersim katliamından bir görünüm. Resmin arkasında (3) numaralı subay tarafından şu bilgilere yer verilmiş: "*938 Tunceli harekatında alayımızın imha ettiği aşiretlerin sonuncusu olan (**Demenan**) aşiret reisleri ve avenesi sığındıkları mağaradan çıkarıldıktan sonra. 1- Tugay Komutanı, 2- Alay Komutanı, 3- Ben, 4- Doktor **Vehbi**, 5- Aşiret reisi **Hasan Gevr**, 6- Aşiret Reisi **Hüseyin***" [*Kalan Müzik Arşivi*]

Resim - 27) Dersim katliamı dolayısıyla hazırlanan "eşkiya takibi" adı altında ev yakmalar ve köy boşaltmalara ilişkin bir Kılavuz çerçevesinde Vank'ta yakılan bir ev ve köyün Kürt ve Ermeni mağdurları.
[*Kalan Müzik Arşivi*]

"*Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır.*" (Hıdır Göktaş; **Kürtler/İsyan-Tenkil**, 1991, s.141)

Resim - 28) Dersim 37-38 katliamında yalnız insanlar değil, onların barınağı olan evler de nasibini aldılar. Resimde, yakılan bir evin önünde poz veren askerler görülüyor.
[*H. Saltık Arşivi*]

Mustafa Kemal,1926 yılında İsviçreli sanatçı ve gazeteci **Emile Hüderbrand**'a şu açıklamada bulunuyordu: "*Geçmişte, birçok durumlarda Kürdistan'a ve Anadolu'nun diğer iç bölgelerinde, Cumhuriyet'in iradesine karşı çıkmak eğilimi gösterdikleri zaman, onları* ***demirden bir elle*** *ezdim. Örneğin bir defasında önderlerinin altmışını şafakla astırdım. O unsur (Kürtler) dersini almıştır ve bir daha benimle kılıç ölçüştürmeye kalkışmayacaktır.*"

Resim - 29) 1937/38'de yaşanan Dersim katliamında sürülenlerden bir grup.

Burada kastedilen hareket 1925'teki Kürt ulusal-direniş hareketidir. Bu, 1923'te Kürtler'in reddi ve inkârı karşısında örgütlenmeye başlayan, 1924'te "*Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter!* " tehdedi karşısında kendini dışavuran ve 1925'te gerçekleşen bir hareketti. M. Kemal'in üstteki demeci verdiği tarihte, yalnız onlarca lideri asılmamış; yüzlerce köy yokedilmiş, binlerce ev yıkılmış ve 15 bini aşkın insan katledilmişti.

Mustafa Kemal'in "demirden eli", Dersim kasabı Abdullah Alpdoğan'da "*Dersim'in tepesine inan tunç el*"e dönüşmüştü. İşte, Dersim'in yerine "Tunceli" adı buradan geliyordu...

Şunu özellikle vurgulamamız gerekiyor ki, 1937/38 Dersim olayı, bir isyan değil; gerçek anlamda bir katliam ve tasfiye hareketidir... Yukardanberi anlatılan acılı gerçek karşısında, büyük Kürt yurtseveri **Mehmed Nuri Dersimi**'nin şu sözünü birkez daha hatırlatalım:

"*Yüzyıllardan beri hep yenildiğimiz, hep ezildiğimiz doğrudur. Ama en az bunun kadar doğru olan bir şey vardır ki, o da direnişten asla vazgeçmediğimizdir.*"

E- Şark Islahat Planı ve Dersim'in Asimilasyonu

1925'de uygulamaya konulan gizli **Şark Islahat Planı**'nda Dersim'in durumu şöyle değerlendirilmektedir:

"*Dersim'in diğer yörelerden farkı, hükümet görevlerinin diğer yerlerden daha fazla bulunması, aralarındaki anlaşmazlıkların kendi silahlarıyla halledilmesi, reislerine daha bağlı olmaları; Dersimlilerin hâlen Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen, çoğunluğunun Türçeyi bilmesi ve konuşabilmesi önemli hususlardır. Dersimliler de diğer yerler halkı gibi çifterli ateşli silaha sahiptir. Özellikle şimdiye kadar Dersim'de kesin bir cezalandırmanın yapılmamış olması, 1916 harekâtının cezasız kalması bunlara daima güç vermektedir.*" (M. Bayrak: **Kürtler ve Ul. Dem. Müc.** 1993, s. 456)

Söz konusu Plana ilişkin gizli raporlarda, "*Alevilik sebebiyle Kürtlük iddiasında bulunan" ve kendilerinin Horasan'dan geldiklerine inanan Dersim aşiretlerini asimile etmenin, diğer Kürtleri asimile etmekten daha kolay olduğu savunuluyor ve "özellikle Dersim, öncelikle ve ivedilikle yatılı bölge okulları açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an önce kurtarılmalıdır*" deniliyor.

Planda ayrıca, "*Dersimlilerin Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sıvas'ın batısında gösterilecek yerlere nakledilebilirler*" görüşüne yer veriliyor.

Resim - 30) Katliam sonrası Uşak'ta mecburi iskâna tabi tutulan bir grup.

1927 yılından başlayarak hükümetlere değişik periyodlarla Kürtler konusunda raporlar veren Prof. Hasan Reşit Tankut da, 1960 darbesi sonrasında hükümete verdiği bir raporda; Dersim'e Türk göçmenlerin yerleştirilmesinin uygun olmayacağını, en uygun çarenin "*Dersim'de Dersimlileri yerleştirmek*

yani Dersimlileri dağlardan ve perakende köycüklerden ovaya indirmek" olduğunu söylüyor. Dersim'de küçük sanayinin geliştirilmesini ve okullaşmanın yaygınlaştırılmasını öneren raportör, "*Dersimli çabuk uygarlaşır, yapı olarak uygardır; çabuk Türkleşir çünkü dili Türk fonetiğine uyar*" önerisinde bulunmaktadır.

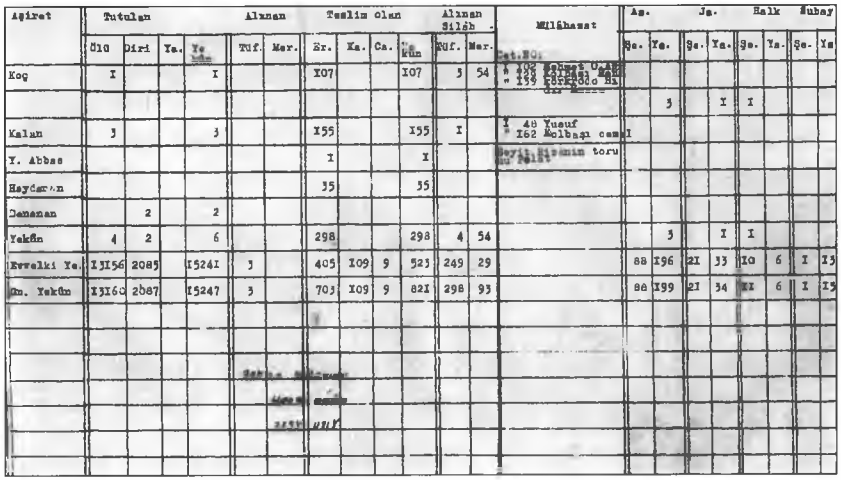

Aşiret	Tutulan				Alınan		Teslim olan				Alınan Silâh		Mülâhaza	Aş.		Ja.		Halk		Subay	
	Ölü	Diri	Ya.	Ye	Tüf.	Mer.	Er.	Ka.	Ca.	Yün	Tüf.	Mer.		Şe.	Ye.	Şe.	Ya.	Şe.	Ya.	Şe.	Ya
Koç	I			I			I07			I07	3	54									
															3		I	I			
Kalan	3			3			I55			I55	I		I 48 Yusuf " I62 Melhan cem	I							
Y. Abbas							I			I											
Haydaran							35			35											
Demenan		2		2																	
Yekûn	4	2		6			298			298	4	54			3		I	I			
Evvelki Ye.	I3I56	2085		I524I	3		405	I09	9	523	249	29		88	I96	2I	33	I0	6	I	I3
Em. Yekûn	I3I60	2087		I5247	3		703	I09	9	82I	298	93		88	I99	2I	34	II	6	I	I3

Resim - 31) 13.160 kişi öldürüldü, 110 asker şehit. 1938'deki hareket sırasındaki toplam zayiatı gösteren belge. Belgenin altında, elyazısıyla düşülen nottan 2258 hanenin boşaltıldığını, 11.818 kişinin de batı illerine tehcir edildiğini öğreniyoruz. Ancak unutmayalım ki, bunlar yalnızca 1938 zayiatının resmi rakamlarıdır.
[*H. Saltık Arşivi*]

F- Sonuç

Özetle, Kürdistan'ın diğer bölümlerinden sonra sıra yine Dersim'e gelmiş ve bu zoraki plan yine uygulanmaya çalışılmaktadır. Senaryo aynı senaryo, film aynı film; yalnızca araçlar gelişmiş ve aktörler değişmiş. Peki nereye kadar devam edecek bu kirli ve talihsiz oyun? Nerde görülmüş "zorla güzellik" yaratıldığı? Ne diyor Kürt bilge ozan Cegerxwîn:

"*Sedan sal, hezaran zimanê meye*
Wekî me di bin destê dijmindeye

Çi gernas û mêre di meydanê ceng
Ne şûr ne mertal, ne top û tifeng."

VI.BÖLÜM: ÂLEVİ-KÜRT SOYKIRIMI'NIN ADI: DERSİM

A- Dersim Soykırımı'nın İdeolojik Temelleri

1937/38 yıllarında cereyan eden Dersim soykırımının ideolojik temellerini doğru tahlil edebilmek için, Kızılbaş- Kürt kimliğiyle Dersim'in özgün konumunu ve yarı-özerk nitelikteki statüsünü ve toplumsal yaşam tarzını bilmek gerekir.

Gerçekten de, bugünkü birçok çevre ili de içine alacak tarzda genişçe bir eyalet konumunda olan Dersim, 17. yüzyılın ortalarında Osmanlılar'la Safeviler arasında imzalanan Kasr-i Şirin Anlaşması'na kadar büyük ölçüde Safeviler'e bağlıdır. Aşağı yukarı bugünkü sınırları belirleyen Anlaşmadan sonra Dersim, tümüyle Osmanlılar'a bağlanmıştır. Bu süreçten sonra da Dersim, Kızılbaş- Kürt kimliğiyle yakın dönemlere kadar yarı- özerk bir yaşam tarzı sürdürmüştür. Çok sayıda önemli Kürt- Alevi Ocağı'nı bünyesinde barındıran Dersim, bu yaşam tarzı çerçevesinde kendi sorunlarını da Kızılbaş/ Alevi hukukuna uygun tarzda kendi dini ve siyasi önderleri öncülüğünde çözerek yaşamıştır.

Daha 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı yönetimi, Dersim'i doğrudan kendine bağlamak amacıyla, Gürcü kökenli Sadrazam ve Serasker **Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa** komutasında büyük bir orduyla Dersim üzerine bir harekat düzenlemiş ve bir gecede hileyle 100'ü aşkın aşiret reisinin başını kestiği gibi, nice insanı katletmiş ve birçok köyü ateşe vermiştir.

Daha sonraki dönemlerde de Dersim'e karşı hareketler düzenlenmiş ve bu durum, 19. yüzyılın ikinci yarısında bölge Kürtler'i ile Ermeniler'ini birlikte örgütlenmeye yöneltmiştir. Nitekim, daha 1864 yılında, içinde Seyid Rıza'nın babası **Seyid İbrahim**'in de bulunduğu birçok Dersimli Kürt ve Ermeni aydınının öncülüğünde, ***„Milli Kurtuluş İçin Ermeni ve Kürt Komitesi"*** adıyla bir örgüt kuruluyordu. Örgüt yönetiminin, yarı-özerklik taleplerini İstanbul'da Saraya ileten heyet üyeleri; orada tutuklanıyor, ancak iki yıl sonra 1867'de serbest kalıyorlardı.

Bu tarihten sonra, Osmanlı ve İttihad- Terakki yönetimleri ile Kemalist yönetimler, Dersim'i „te'dib" için yani hizaya getirmek için birçok yola başvuruyorlardı. Hemen tamamı Balkanlı ve Kafkaslı „Türkçüler"den oluşan İttihad ve Terakki yönetiminin öncülüğünde, 1912 yılından itibaren bir ***„Etno-dinsel arındırma, Tektiplaştırma ve Türk- İslamlaştırma"*** harekatı başlatılıyor ve 1915'teki büyük Ermeni ve Süryani soykırımının ardından, 1921'de Koçgiri yoluyla Dersim'e yöneliniyordu. Zaten, Koçgiri denen bölge Batı- Dersim'di

Lozan Antlaşması dolayısıyla etno-dinsel arındırma Rumlar üzerinde

yoğunlaştırılmış; bu tarihlerde dillendirilen red ve inkar politikasıyla sıranın kendilerine geldiğini gören Kürtler, Kürt Azadi Örgütü'nün öncülüğünde bir direniş hareketi örgütlemeye başlamışlardı. Lozan Antlaşmasını'm imzalayan ve Rum mübadelesini gerçekleştiren Kemalist yönetimin gazeteleri, *„Türk'ün silâhgüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter"* türünden tehdit ve tahrik edici sloganlara yer vermeye başlamışlardı. Zaten, 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nm tersine „Türklüğe ve İslamlığa" vurgu yapıyordu. İşte, böyle bir ortamda, 1925'te, zamanından önce patlak veren Kürt başkaldırısı üzerine katledilen Kürtler'in sayısı 15.000'i buluyordu.

Mustafa Kemal, 1926 yılında İsviçreli sanatçı ve gazeteci **Emile Ilüderbrand**'a şu açıklamada bulunuyordu: *„Geçmişte, birçok durumlarda Kürdistan'da ve Anadolu'nun diğer iç bölgelerinde, Cumhuriyet'in iradesine karşı çıkmak eğilimi gösterdikleri zaman, onları* ***demirden bir elle*** *ezdim. Örneğin bir defasında önderlerinin altmışını şafakla astırdım. O unsur (Kürtler) dersini almıştır ve bir daha benimle kılıç ölçüştürmeye kalmışmayacaktır."*

Mustafa Kemal'in bu açıklamasının hemen ardından, bu politikadan rahatsız olup direnişe geçen Kürtler, Ağrı ve Zilan'da yenilgiye uğrayınca, Türk basınının verdiği bilgilere göre 30 bin dolayında kayıp veriyorlardı.

B- Sıra Dersim'e Geliyor...

1927 yılında, kimi Dersim aşiret reislerinden 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi aleyhtarı demeç alan Kemalist muhbir- gazeteci **Naşit Hakkı Uluğ,** bu kez kaleme aldığı 1931 tarihli ***„Derebeyi ve Dersim"*** konulu rapor- kitapla, adeta Dersim katliamının habercisi oluyordu. 1925'te gizlice hazırlanıp yürürlüğe konulan ***Şark Islahat Planı*** ile işbirlikçi Kürt ağa, eşraf ve derebeylerinin daha da „teçhiz" edilmesini yani güçlendirilmesini karara bağlayan Kemalist yönetim, sözde „derebeyliğe" savaş açıyordu. Kuşkusuz bu, işin kılıfıydı, asıl neden **„etno- dinsel arındırma ve Türk- İslamlaştırma"** idi.

Nitekim, 1934'te çıkarılan İskan Kanunu ile İsmet Paşa'nın 1935 tarihli ***„Kürt Raporu"*** doğrultusunda çıkarılan **Tunceli Kanunu,** soykırım eksenli bir katliamın açık habercisi niteliğindeydi. Başbakan İsmet Paşa, raporunda; oluşturulacak yeni ilin örgütlenme biçimi ile onun başına getirilecek Korgeneral rütbesindeki „Vali- Paşa" ya kadar herşeyi adeta dizayn etmişti. Bir nüfus sayımı yapılması ile silahların toplatılması, sevkiyat yollarının açılması ve dayanıklı hükümet binaları kurulmasına varıncaya kadar herşey planlanmıştı. İsmet Paşa, Erzincan ve Elazığ bölgeleri bir „Türklük merkezi" durumuna getirilmezse, „Kürdistan"ın kaçınılmaz olacağı kanaatindeydi. Bu nedenle plan, son derece gizli ve hızlı biçimde uygulanmalıydı.

İsmet Paşa'nın bu raporunun yanısıra Jandarma Genel Komutanlığı da, gizli bir ***„Dersim"*** rapor-kitabı hazırlayarak 100 adet bastırıyor ve ilgililerin kullanımına veriyordu. Bu rapor- kitapta; Dersim'e karşı yürütülecek askeri harekatın esasları belirlendiği gibi, Dersim vurulduktan sonra, geriye kalan aşiretlerden hangilerinin Batı'da nerelere sürüleceğine ilişkin bir listeye de yer veriliyordu. Kitabın cebinde yer alan çeşitli askeri harekat planlarından biri de, bizzat Mustafa Kemal tarafından çizilmişti ki, bu plan, halen Trabzon'daki Atatürk Köşkü'nde sergilenmektedir.

Dönemin İktisat Vekili **Celal Bayar** da, 1936'da hazırladığı gizli ***„Şark Raporu"***nda, askeri harekatın kaçınılmaz olduğunu vurguluyor, ancak bazı ekonomik tedbirler de alınmasının gereğine işaret ediyordu.

İşte, tam bu aşamada M. Kemal, 1936 yılında yaptığı şu açıklamayla, bir yıl sonra başlayacak Dersim katliamının açık işaretlerini veriyordu: *„İç işlerimizde en önemli bir safha varsa, o da Dersim sorunudur. İçte bulunan işbu yarayı, bu korkunç çıbanı temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş yetki verilmelidir."* (Bkz. Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 259)

M. Kemal'in, Dersim'i „çıban" olarak algılaması daha Mülkiye Müfettişi **Hamdi Bey**'in 2 Şubat 1926 tarihli gizli ***„Dersim"*** raporundan beri yürürlüktedir. Hamdi Bey raporunda, Dersim'in giderek Kürtleştiğine vurgu yaparak, *„Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır; bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak mutlaka lazımdır"* diyordu.

Artık, „Dersim'in ıslahı esasları" belirlenmiş ve harekete geçme zamanı gelmiştir. Gerekli sayımlar ve incelemeler yapılmış, silahlar toplanmıştır. Hükümet için gerekli binalar yapılmış, askeri sevkiyat yolları açılmıştır. Dersimliler'in çalıştırıldığı bu yapılar Dersimliler'i uygarlaştıracakken, Dersimliler'in başına bombalar yağmaya başlamıştır... Bombacılardan biri de, Atatark'ün manevi kızı, Ermeni kökenli **Sabiha Gökçen**'dir. Gökçen, önüne çıkan her hareketli hedefe tereddüt etmeden bomba yağdırdığını söylerken; Seyid Rıza adına merkezi Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine ve büyük devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına bir mektup gönderen **Vet. Dr. Nuri Dersimi,** bu bombalı katliamda çok sayıda savunmasız kadının ve kızın hayatını kaybettiğini bildirerek, yardım istemektedir.

Katliamın devam ettiği sıralarda 14 Eylül 1937'de Suriye'ye çıkan Nuri Dersimi, burada da, çok sayıda Dersim aşiret reisinin mühürleriyle aynı uluslararası kuruma ve Dışişleri Bakanlıklarına başvuruda bulunur. Ancak, bu kurumlardan ve ülkelerden herhangi bir yardım gelmez. Dahası İngiltere, bu başvuruya rağmen yardım edilmediğini Türk Dışişlerine de bildirir. Belki, bu kayıtsızlığın sonucudur ki, Seyid Rıza ve arkadaşları 1937'de, Atatürk'ün

Dersim seyahati öncesinde idam edilir. 1938 yılında ise, mahalli kuvvetlerin yanısıra tam teçhizatlı üç Kolordu ile iki Süvari Tümeni'nin katılımıyla büyük bir katliam, daha doğrusu „soykırım" gerçekleştirilir.

Bu aşamada ve sonrasında; **te'dib** (hizaya getirme, edeblendirme), **tenkil** (cezalandırma), **taqtil** (katletme), **tehcir** (göçürtme, sürme), **temdin** (medenileştirme), **temsil** (asimile etme) ve **tasfiye** (imha etme, etkisizleştirme) türü askeri yöntemlerin tümü kullanılmıştır.

Yalnız Kemalist kalemşörler değil, birçok Dersimli'nin bile bugün iddia ettikleri, „katliamdan Akatürk'ün haberdar olmadığı veya katliamı Atatürk'ün durdurduğu" yolundaki söylem, tam anlamıyla „traji- komik" bir yalandır. Çünkü, katliamın en yoğun bölümünde bile Cumhurbaşkanı M. Kemal ile Genelkurmay Başkanı **Mareşal Fevzi Çakmak,** birbirlerini kutlayan talgraflar teati ederken; yine M. Kemal, ölümünden yalnızca 9 gün önce 1 Kasım 1938'de, Başbakanı Celal Bayar aracılığıyla Meclis'e şu mesajı gönderiyordu:

„Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir proğram içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır."

C- Başbakan Erdoğan'ın ve Kılıçdaroğlu'nun Tutumu

Katliamdan sonra adeta bir tabu haline getirilen Dersim katliamını işleyen tüm yazılarım ya da yayımladığım eserlerin tümü, Türkiye'de dava konusu olmuş ve cezalandırılmıştır.

1930'lu yıllarda Malatya'da Milli Emniyetçi olarak görevliyken, *„Dersim Kasabı"* Tunceli Vali ve Komutanı **Korgeneral Abdullah Alpdoğan**'la bir inceleme gezisi yapan Çerkez kökenli **İhsan Sabri Çağlayangil**'in 1980'li yılların sonlarına doğru **Güneş** gazetesinde yayımlanan anıları ve **Nokta** dergisinin ***„50. Yıl özel Sayısı"***yla yeniden gündeme gelen Dersim konusu, o zamanlarda birçok kişiyi hayrete düşürmüştü... O dönemde bürokraside çalışan şimdiki CHP Genel Başkanı **Kemal Kılıçdaroğlu** da bu dehşete düşünlerden olmalı ki, bir gazeteciyle birlikte Çağlayangil'le röportaj yaptığı gibi, bir ortak tanıdık arkadaş üzerinden benden de kaynak istemişti. Ben de o tarihte elimde bulunan Dersim'le ilgili tüm kaynakları kendisine yollamıştım ki, bunların arasında, Jandarma Genel Komutanlığı'nın gizli ***„Dersim Raporu"*** ile Nuri Dersimi'nin İsveç'te ilk kez yayımlanan ***„Hatırat"***ı da vardı.

Daha CHP Grup Başkanvekili iken, Partisinden **Onur Öymen**'in, Meclis konuşmasında Dersim'i yeniden gündeme getirmesi, „ırkçı" bir zihniyetin dışavurumu olduğu kadar, bu trajik olayın yeniden sorgulanmasına da kapı açmıştı.

Kılıçdaroğlu'nun, Genel Başkan seçilmesinden sonra konu, bu kez Başbakan

Erdoğan tarafından gündeme getiriliyor ve ilk kez bir Başbakan'm itirafıyla, Dersim'de 50.000 kişinin katledildiği söyleniyordu. Başbakan'ın amacı ne olursa olsun, bunun söylenmesi kuşkusuz önemliydi. Kılıçdaroğlu'nun, bu açıklama karşısında, *„o tarihte ben henüz doğmamıştım"* söylemi ise tam bir talihsizlikti. Çünkü, Kılıçdaroğlu'nun konuya ilgisinin doğrudan tanığıydım.

Başbakan'ın, kişi olarak özür dilemesi kuşkusuz yeterli değil ancak yine de önemlidir. Fakat, katliamı salt CHP'nin eski Genel Başkanlarından İsmet İnönü'ye maletmesi gerçekle bağdaşmamaktadır. Çünkü, o tarihte henüz tek parti rejimi egemendir ve üstte de vurgulandığı gibi tüm yöneticiler bunda sorumluluk sahibidir.

Ancak olay, tüm acılığı ve çarpıcılığıyla ilk defa geniş ölçüde kamuoyunun gündemine yerleşmiştir ve bundan sonra da sorgulanmaya devam edecektir. Geçmişten beri „Türk"lüğünü savunup, birden „Zaza"lığa soyunan **Kamer Genç** gibilerin, hedefi saptırmaktan başka konuya katacakları birşey yoktur. Katliam öncesi ve sonrası Devletle işbirliği içine giren **Karerli Mehmet Efendi** gibilerin anılarına sarılarak, katliamın faturasını adeta **Vet. Dr. Nuri Dersimi**'ye çıkarmaya çalışan „Zazacı" grupların bilerek veya bilmeyerek Devletin tuzağına düştükleri ise ortadadır. Bunca acıdan ve travmadan sonra, Nuri Dersimi kitaplarını kaleme alırken, kimi duygusallıklara düşebilir ve bu durum zaman zaman Kürt aydınlarınca da dile getirilmiştir. Ancak, o bu eserleri kaleme almasıydı, bugün Dersim'in serüveni adına elimizde hangi yazılı kaynak bulunacaktı?.. Sonra, Batılı herhangi bir dil bilmeyen Seyid Rıza veya Dersim liderleri adına, uluslararası kuruluşlara başvurmanın yanlış olan tarafı nedir?..

Bu konularda, bizim henüz ulaşamadığımız başkaca diplomatik kaynak varsa, bunlar da muhtemelen Devlet arşivlerinden çıkacaktır.

Ç- Arşivlerin Açılmasının Önemi

O halde, yapılacak ilk iş Devletin de konuya ilişkin arşivini açmasıdır. Konuyu tüm boyutlarıyla ortaya koymak adına doğrusu; Başbakan Erdoğan'ın, benzerleri daha önce yayımlanmış kimi belgeleri açıklamak yerine, tüm bu arşivleri araştırmacılara açmasıdır. Bu konuda, en zengin arşivin Genelkurmay'da olduğunu bilmek için kahin olmaya gerek yoktur. Çünkü biliyoruz ki, salt mağarada katledilen şair **Koçgirili Alişer**'in bir sandık dolusu defterine ve kitabına elkonularak Genelkurmay'a gönderilmiştir. Bunu bildiren ise, Alişer'le karısı **Zarife**'nin katlini organize eden **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'dir. İnanıyorum ki, bu arşivlerin açılması, daha 1937'de *„Dersim'de imha planı uyguladık"* diyen **İsmet Paşa**'nın söylemini de aşan bir *„Soykırım"* m tüm kanıtlarını ortaya koyacaktır. Zira, daha önce bizim yayımladığımız,

gerekse Başbakan'ın ortaya çıkardığı 13 bin küsur kişilik katliam bilançosu, 1938 katliamının sadece 1 aylık blançosudur...

Silahları toplatılmış bir topluluğa karşı „imha" hareketi düzenleyen ve katliam bitimine yakın Harput'ta 40.000 kişilik Orduyla gövde gösterisi yapan rejimin, nasıl bir soykırım uyguladığını tahmin etmek zor değildir...

Öte yandan, dost-düşman herkes bilmelidir ki; 31 Ağustos 1938'de yapılan bu resmi geçidi izleyenler arasında, başta **Fevzi Çakmak, Kazım Orbay, İzzettin Çalışlar, Fahreddin Altay** gibi Orgeneraller bulunduğu gibi, **A. Alpdoğan** ve **Ergüder** gibi Korgeneraller ve birçok Tümgeneralin yanısıra; **İngiliz, Yunan, Bulgar kara ve hava ateşeleri ile Sovyet, Fransız, İtalyan, Yugoslav ve Romen ateşemiliterleri** de bulunmaktadır...

Bu da, Dersim katliamını „Hatay" sorununa bağlayan ve altında „yabancı" parmağı arayanların kulağına küpe olsun!..

Resim - 32) Başbakan Celâl Bayar, Genelkurmay Başkanı **Fevzi Çakmak** ve Milli Savunma Bakanı **Kâzım Orbay**'la 1938'de bölgede askeri teftişte (H.Saltık Arşivi)

VII.BÖLÜM: SÜRGÜN'ÜN VE TRAVMA'NIN ÖBÜR ADI: DERSİM

*Ol **Yezid**'in fikri **Dersim**'i vura*
*Silahlar toplanıp **çöllere süre***
Zalimler, zannetme bu size kala
İnşallah bir eroğlu meydana gele
Hak yolunda intikam ala...

Dersim- Koçgiri'nin efsanevi şairi **Alişer,** 1937/38 katliamından birkaç yıl önce, adeta Dersim'in başına gelecek tertele ve sürgünü sezerek, duygu ve düşüncelerini bu dizelere dökmüştü. Bu dizeleri dillendirdikten yaklaşık iki yıl sonra 1937'de, Dersim'de sığındığı bir mağarada karısı **Zarife** ile birlikte hunharca katledilen **Alişer;** bir toplum önderi, halk şairi ve *Kürdistan Teali Cemiyeti* üyesi bir politikacı olarak, İttihad-Terakki'den Kemalizm'e geçen politika serüvenini yakından bildiği gibi, muhtemeldir ki bir Dersimli aydın olarak daha 16. yüzyıldan başlayarak Horasan'a yapılan Dersim göçürtmelerini de biliyordu.

17. Yüzyıl ortalarına kadar Dersim bölgesi, yoğunlukla Safeviler'e bağlıydı. Nitekim, 16. yüzyıl başlarından itibaren **I. Şah İsmail (Hatayi)** ile başlayarak, bu yöreden Horasan'a kitlesel göçürtmeler ve iskanlar gerçekleştirildi ki, bunlar esas olarak „sürgün"den başka birşey değildi. Yaklaşık 100 yıl boyunca yapılan ve Horasan'ın kuzeyindeki Sünni Özbek ve Türkmenler'in güneye sarkmalarını engellemeyi amaçlayan bu göçürtmeler; Safeviler için bir „sınır muhafazası" görevlendirmesi, Dersimliler için tümüyle bir „sürgün ve zoraki iskan"dı... Böyle olduğu içindir ki, 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Osmanlı- Safevi sınırı yeniden düzenlenip, aşağı- yukarı bugünkü Türkiye- İran sınırı belirlenince, göçürtülmüş olan bu ailelerden binlercesi eski yurtlarına geri dönüyorlardı.

A- Dersim'in Başağrısı ve Başbelası: Sürgün

Başta Dersimliler olmak üzere, herhalde Kürt halkı tarih boyunca en çok göç ve sürgün serüveni yaşayan halkların başında geliyor. Topraklarında binlerce yıldır yerleşik bir halk olarak yaşayan Kürtler, geçmiş yüzyıllarda kimi göç serüvenleri yaşamakla birlikte, özellikle son yüzyıllık süre içinde tarihlerinin en acımasız ve en yaygın göçünü yaşıyorlar ve bu süreç bugün de devam ediyor.

Bundan yaklaşık 20 yıl önce, insanlık suçu bir kimyasal katliamın ardından Güney Kürdistan'dan Kuzey'e akan Kürtler'in bir bölümünün ABD tarafından **Guam Adası**'na götürülmesi üzerine şu başlıkla bir yazı kaleme almıştım: ***„Horasan'dan Guam Adası'na Güneşin Doğduğu Ülkelere Kürt Göçü".***

„Horasan“ , Doğulular'ın dilinde *„Güneşin doğup- yükseldiği ülke“* anlamına gelirken; ***„Guam Adası“*** da Batılılarca aynı isimle anılıyormuş. Dünyanın tamamen zıt noktalarında yer alan bu iki bölgenin yeni ortak paydasını ise *„Kürt göçü“* oluşturuyordu. Dersimli sürgünlerin ve bir bütün olarak Kürt sürgün ve göçlerinin bir başka ortak yanı ise sosyolojik ve psikolojik olarak ***„gurbet içinde gurbet“*** anlamına gelmesidir. Yerlerinden-yurtlarından koparılıp Türkiye ve Kürdistan içlerine ve başka ülkelere serpilmeye mecbur edilen yoksul kitlelerin acılı göçü ve serüveni ise, herhalde daha birçok tarihsel, kültürel, etnolojik ve sosyolojik eserle birçok sanatsal yapıma kaynaklık edecek niteliktedir...

B- Sürgün ve Katliam „İkiz Kardeş“tir

Neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye giden katliam ve sürgünlerin tarihine baktığımızda; görüyoruz ki bu uygulamalar genellikle hanedanlıklar ve devletler eliyle ve yönlendirmesiyle yapılmış. Öte yandan, milliyetçilik hareketlerinin boyverdiği dönemlere kadar katliam ve sürgünler, genellikle „dinsel“ ve „sınıfsal“ karakterli olmuş. Milliyetçiliğin ırkçılığa dönüştüğü aşamalarda ise bu katliamlar „ırkçı“ bir özelliğe bürünmüş. Başka bir söyleyişle; Osmanlı döneminde, bu göçürtme ve sürgünler dinsel temelde daha çok bir ***„iskan ve kolonizasyon“*** yöntemi olarak uygulanıyorken, milliyetçilik akımlarının ırkçılığa evrilmesiyle birlikte, bir ***„etno-dinsel arındırma, tektipleştirme ve Türk- İslamlaştırma“*** stratejisinin halkaları olarak uygulamaya sokuyor.

Dersim'i de yakından ilgilendiren bu dinsel, sınıfsal ve etnik katliamların tarihinin epeyce eskilere gittiğini görüyoruz. 1-Halifeliği elinde bulunduran Arap Hanedanlığı; daha 7. yüzyılda İran'da **Mazdekçiler**'e karşı büyük bir katliam gerçekleştirdiği gibi; 9. yüzyıl başlarında, içinde **Mazdekçi** ve **Hürremi Kürtler**'in de yeraldığı **Babek** Direnişini kırabilmek için görünürde İslamlık, ancak gerçekte Kürdistan'a ve Azerbaycan'a yayılmak amacıyla binlerce **Yaresan Kızılbaş**'ı katletmiştir.

2- 13. Yüzyılda Kürtler dahil, içinde her soydan, her boydan emekçi kitlelerin yeraldığı **Babailer**; yine İslam adına, ne yazık ki Kürt savaşçıları ve paralı Frenk askerleri de kullanılarak, Malya Ovası'nda 7'den 70'e katledilmişler ve bunun üzerine yoğun bir kaç-göç hareketi yaşanmıştır.

3- 16. Yüzyılda Halifelik zırhına bürünen **Yavuz Sultan Selim**, görünürde Müslümanlık ancak gerçekte toprak ve nüfuz genişletme amacıyla, içinde Kürt ve Türk Aleviler'in bulunduğu 50 binden fazla kişiyi katletmiş, evlerini yakmış, yıkmış, önemli bir bölümünü de adalara sürmüştür. Bu tarihten sonra, fethedilmiş olan adalar, Aleviler için sürgün yeri olarak kullanılmıştır: Kıbrıs, Girit, Rodos, Modon, Koron adaları bunların bir bölümüdür.

Dinsel ve sınıfsal karakterli bu katliamları ve sürgünleri alabildiğine

çoğaltmak mümkündür. Ancak, konumuz *„soykırım eksenli Dersim katliamı ve sürgünleri"* olduğu için bu birkaç örnekle yetiniyoruz.

C- Kemalist Yönetimler Döneminde Dersim Katliam ve Sürgünleri

Mustafa Kemal yönetimleri döneminde Dersim'e yönelik etno-dinsel karakterli iki büyük katliam gerçekleştiriliyor. Bunlardan biri 1920'li yılların başlarında **Koçgiri Kürt- Alevileri**'ne, biri de 1937/38'de **Dersim Kürt-Alevileri**'ne karşı gerçekleştirilmiş ve bazı verilere göre 50 bine yakın insan katledilmiş, onbinlerce insan ise son derece insanlık-dışı koşullarda sürgün edilmiştir...

Batı- Dersim olarak da nitelendirebileceğimiz Koçgiri'de, 1921 yılında 140 dolayında köyün yokedilmesiyle sonuçlanan katliam, aynı zamanda dramatik bir sürgüne de sahne olur.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın, 1937 ve 38'de iki yıl devam eden katliam ve sürgünden birkaç yıl önce yayımladığı ***„Dersim"*** konulu rapor-kitapta, ta Yavuz dönemine atıfta bulunularak şöyle deniyor: ***„Yavuz Sultan Selim'****in gazabı olmasaydı, bugün güzel Türkiye'mizde tek bir Sünni'ye tesadüf etmek imkanı belki de mümkün olmayacaktı./.../* ***Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı, herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük."***

„Azınlık içinde azınlık" statüsüyle Dersim'de yürütülen „soykırım" eksenli katliam ve sürgünün ipuçlarını, burada rahatlıkla görebiliyoruz... Dahası Dersim, iki kimliğiyle de özellikle **II. Abdülhamid**'den itibaren Osmanlı yönetiminin , ardından da İttihad- Terakkiciler'in ve Kemalistler'in „boy hedef"i halindedir. Nitekim, daha 1877-78 yıllarına tekabül eden ve literatüre „93 Harbi" olarak geçen Osmanlı- Rus Savaşı öncesi hazırlık sürecinde, 1875'te yani bundan yaklaşık 140 yıl önce Erzurum Müşiri **Samih Paşa,** ırmaklar üzerinde „blok havuzlar" yapılmak suretiyle, asker vermeyen Dersim halkının dağıtılmasını ve demografik yapısının değiştirilmesini önerir. Benzeri bir öneri de, Cumhuriyet'in „dindar" Genelkurmay Başkanı **Mareşal Fevzi Çakmak** tarafından 1930'de dile getirilecektir. Dahası bu yeni askeri yönetici, *„blok havuzlar oluşturulup, Dersimliler'in çok uzak ovalara sürülmesini ve Türk köylerine dağıtılmasını"* önerecektir.

***Ç- „Şark Islahat Planı"* ve Dersim Sürgünleri**

Köy boşaltmalar ve sürgün yöntemiyle Kürdistan'm demografik yapısının değiştirilmesi, Lozan Antlaşması'na aykırı olarak 1925'te gizlice yürürlüğe konan ***Şark Islahat Planı****'nın* bir öngörüsüdür. Gerçekten, sözkonusu Plan'm birçok maddesi, köy boşaltmalar ve sürgün yoluyla Kürt ulusal hareketini etkisizleştirmeyi ve asimilasyonu yaygınlaştırmayı öngörüyordu.

28 Maddeden oluşan Plan'ın 7. maddesi; *„Kürtler'in yerleştikleri Ermeni*

topraklarından çıkarılarak eski yerlerine gönderilmesini ya da Batı'da iskan edilmelerini; Ermeni topraklarınaysa Türkler'in yerleştirilmesini" öngörüyordu.

Aynı Plan'ın 9. maddesi ise, *„Hükümetin Doğu'da kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batı'da Hükümetin göstereceği yerlerde iskan edilecektir"* hükmünü içeriyordu. Plan'da, Kürtler'in Batı'ya göçünü özendirecek veya zorlayacak başka önlemler de öngörüldüğü gibi; Devlet ile işbirliği içinde olan Kürt ağa, bey ve eşraf kesiminin ise yerlerinde kalmaları ve daha da güçlendirilmeleri kararlaştırılıyordu. Hamidiye Alayları'nı 1924'te feshetmiş görünen irade, bu yolla „Koruculuk" sisteminin temellerini atıyordu.

Plan'da, doğrudan Dersim'i hedefleyen maddeler de bulunuyordu. Sözgelimi, Plan'ın 15. maddesinde „leyli ibtidailer" yani yatılı okullar açılmak suretiyle Dersimliler'in asimile edilmesini öngörürken; 16. madde doğrudan Dersimliler'in Batı'ya nakli yani sürgünüyle igliliydi:

„Madde-16) Dersimliler'in Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas'ın batısında gösterilecek yerlere nakledilebilirler. Müfettişlik bölgesinden bu suretle Anadolu içlerine nakledilmek isteyenlerin, Hükümetçe belirlenecek yerlere nakilleri de mümkündür." (Bkz. M. Bayrak: **Şark Islahat Planı,** Özge yay. Ank. 2009,s. 130).

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı ***„Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garb Vilayetlerine Nakline Dair Kanun"***la, bu sürgünler yasallaştırılmış ve boyutları daha da genişletilmiştir. 1934 yılında yürürlüğe konan 2510 Sayılı ***„Mecburi İskan Kanunu"*** ile 1935'te çıkarılan ***„Tunceli Kanunu"*** ile diğer düzenlemelerin tümü, gizli ***Şark Islahat Planı***'nın dışavurumu olduğu içindir ki, yüzlerce köyün yakılıp-yıkılmasına ve kitlesel sürgünlere kaynaklık ediyordu...

Kuşkusuz, Dersim'e ilişkin gizli plan ve raporlar sadece bunlardan ibaret değildi. Sözgelimi, 1903 yılında Dersim Mutasarrıfı **Arif Bey**'in, yine Dersim Mutasarrıfı **Celal Bey**'in 1903-1906 yıllarını kapsayan *„Islahat Raporları"* bulunduğu gibi; ***Şark Islahat Planı***'nın hemen akabinde 1926'da Mülkiye Müfettişi **Hamdi Bey** tarafından bir rapor hazırlanıyodu ki, bu raporda Dersim, sonradan M. Kemal'in de telaffuz ettiği gibi *„sökülüp atılması gereken bir çıban"* a benzetiliyordu. Aynı yıl içinde, daha önce Elazığ Valiliği de yapan yeni Diyarbakır Valisi **Cemal Bardakçı,** bir rapor hazırladığı gibi; Birinci Müfettişlik bünyesinde çalışma yürütün **Halis Paşa** 1930'da, İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya** 1931'de, Birinci Genel Müfettiş **İbrahim Tali Bey** aynı yıl içinde raporlar hazırlarlar. 1933 yılında ise İran Büyükelçisi **Hüsnü Gerede,** *„Doğu'nun Islahı"* başlığı altında bir rapor hazırlar.

Yazanı ve basım tarihi belirtilmediği için, kiminin **Jnd. Genel Komutanı Orgeneral İzzettin Çalışlar'**a, kimininse **Org. Kazım Orbay'**a malettiği; basım tarihi ise 1932-34 arasında tahmin edilen, kayıt altında yalnızca 100 adet

basılan, „gizli ve zata mahsus“ ibareli ***„Dersim“*** rapor- kitabı ise, konumuz açısından daha da önemlidir.

Bu gizli rapor-kitapta; tüm eski raporlardan yararlanılarak, Dersim'de hangi aşiretlerin öncelikle vurulacağı belirtildikten ve buna ilişkin plan ve krokilere yer verildikten sonra, geriye kalan aşiretlerden hangilerinin Batı Anadolu'da ve Trakya'da nerelere sürüleceği önceden belirlenmiş ve dökümü çıkarılmıştır. Aşiret ve hane bazında hazırlanan bu dökümde, hangi aşiretten hangi ailelerin nerelere sürüleceği de tek-tek belirlenmiştir. Aşiret reisi ismi bazında ayrıntıya girmeden, hangi aşiretten kaç ailenin nereye sürülmesinin planlandığına ilişkin küçük bir liste vermekle yetinelim:

1- Laçin aşiretinden 6 aile, Kırklareli kazasına;
2- Aşağı Karaballı aşiretinden 18 aile, Lüleburgaz kazasına;
3- Yukarı Karaballı aşiretinden 2 aile, Bandırma kazasına;
4- İksor aşiretinden 2 aile, Kırklareli kazasına;
5- Ferhaduşağı (Ferhadan) aşiretinden 13 aile, Bergama kazasına;
6- Bozukanlı Keçelan aşiretinden 4 aile, Hayrabolu kazasına;
7- Baluşağı (Balan) aşiretinden 6 aile, Akhisar kazasına;
8- Yukarı Abbasan aşiretinden 6 aile, Akhisar kazasına;
9- Perihan aşiretinden 3 aile, Bandırma kazasına;
10-Beytan aşiretinden 9 aile, Salihli kazasına;
11-Aslanan aşiretinden 4 aile, Salihli kazasına;
12-Kocan aşiretinden 10 aile, Balya kazasına;
13-Maksudan aşiretinden 9 aile, Turgutlu kazasına;
14-Besikan aşiretinden 3 aile Babaeski, 14 aile Manisa kazasına;
15-Koçgiri aşiretinden 8 aile, Tekirdağ kazasına;
16-Yusufan aşiretinden 6 aile, Keşan kazasına;
17-Suran aşiretinden 9 aile, Çorlu kazasına;
18-Haydaran aşiretinden 9 aile, Susurluk kazasına;
19-Şıx Mehmetli Modan aşiretinden 7 aile, Keşan kazasına
20-Xormek aşiretinden 13 aile, Malkara kazasına;
21-Pilvenk aşiretinden 4 aile, Malkara kazasına;
22-Şamuşağı aşiretinden 7 aile, Babaeski kazasına;
23-Karsanlı aşiretinden 8 aile, Uzunköprü kazasına;
24-Selamlı aşiretinden 9 aile, Bayındır kazasına;
25-Botanlı aşiretinden 7 aile, Uzunköprü kazasına;
26-Kureşan aşiretinden 19 aile, Saray kazasına;
27-Arelli aşiretinden 17 aile, Balıkesir kazasına;
28-Hıran aşiretinden 8 aile, Pınarhisar kazasına;
29-Demenan aşiretinden 4 aile, Bandırma kazasına;
30-Şadilli aşiretinden 8 aile, Bandırma kazasına...

Bu liste böyle devam edip gidiyor. Kitaptaki döküme göre, sürülen aşiret sayısı 100'e yaklaşıyor. Zaten, Umumi Müfettişliklerce önceden yerleşim yerlerine göre ayrıntılı aşiret listeleri hazırlandığı biliniyor. (Sözgelimi, bunların bir örneği için bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri,** Ank. 1994)

1937-38 yıllarında iki yıl boyunca devam eden büyük katliamdan sonra, bunlardan kaç kişinin hayatta kaldığı veya sürüldüğüyse tam olarak bilinmiyor. Bilinen bir şey varsa, kara vagonlarla ölümcül bir yolculuğa çıkarılan 10 binlerce Dersimli'nin gittikleri yerde, dillerini ve dinlerini bilmedikleri köylerde, birer aileyi geçmeyecek biçimde trajik bir hayata sürüklendikleridir. Yaşamları yeni yeni anlatı ürünlerine ve filmlere konu olan Dersimli her sürgün ailenin yaşamında bir dram gizlidir. Bu ailelerden halen haber alınamayanlar olduğu gibi, çeşitli biçimlerde Türk görevlilere verilen ve bir belgesele konu olan Dersimli kızlardan sadece birkaçının dramatik yaşamı, zaten herşeyi anlatmaya yetiyor...

Katliamın 37'deki birinci aşaması devam ederken 13 Eylül'de Suriye'ye çıkmayı başaran **Vet. Dr. Nuri Dersimi,** buradan Dersim Aşiret Reisleri adına Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği ile büyük devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına gönderdiği 20 Kasım 1937 tarihli *Muhtıra-Mektup*'ta planlanan sürgünlere dikkat çekerek şöyle haykırıyordu:

„Diğer bir kısım Kürtler'i , bütün mal ve eşyalarından mahrum ederek beşer, onar kişilik kafileler halinde Türk mıntıkalarına, Türk ahalisinin yüzde beşini geçmemek üzere tehcir etmek ve diğer bir kısım Kürt kızlarını ve genç kadınlarını da ailelerden cebren ayırarak Türk evlerine gayr-ı resmi haremlerine kapatmak, velhasıl Kürt milletinin bir kısmını Türkleştirmek ve daha büyük bir kısmını da muhtelif suretlerle imha etmek, Türk iç siyasetinin en başta gelen icraat ve gayesidir." (Bkz. ***Kürdistan Tarihinde Dersim)***

D- Sonuç

Baştanberi anlatmaya çalıştığımız tüm bu rapor ve çalışmaların, İttihad ve Terakki yönetimiyle başlayıp, Kemalist yönetimlerce uygulamaya konan ***„etno-dinsel arındırma ve Türk- İslamlaştırma"*** politikalarının yani bir ***„toplum mühendisliği"*** projesinin halkaları olduğu ortadadır.

Gerek İttihad- Terakki'nin, gerekse Kemalist yönetim dönemlerinin başlıca „toplum mühendisliği" mimarlarından ve uygulayıcılarından biri, her iki dönemde de yöneticilik yapan, 1930 yılında yayımladığı bir genelgeyle Aleviler'in ibadet enstrümanı sazı bile yasaklayan Kemalizmin en uzun süreli İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**'dır. Bu şahsın, en iyiniyetli çabası asimilasyondur. Nitekim, ***„Dersim Kız ve Erkek Çocuklarının Yatı Mekteplerinde Yetiştirilmeleri"*** ne ilişkin 4 Haziran 1937 tarihli yazısı bile, bu konuda ipucu verecek niteliktedir. Kültür Bakanlığı'na hitaben yazılan yazının girişinde şöyle deniyor:

„Bugünlerde Dersim'de yapılmağa başlayan Islahat çerçevesinde Türk yoğunluğu olan ve Dersim'den oldukça uzak yerlerde kız ve erkek yatı mekteplerinin de açılması ve bu mekteplerde Dersim'den getirilecek olan beş yaşını doldurmuş kız ve erkeklerin okutturulup büyütülmesi ve buna paralel olarak yetiştirilecek olan bunların diğerleriyle evlendirilerek, baba ve analarından miras kalan malları ve arazileri içinde birer Türk yuvası kurmalarının temini ve bu suretle Türk kültünün Dersim'de esaslı bir surette yerleştirilmiş olacağı düşünülmektedir. (...)" (Bkz. Ayşe Hür: ***Avar, ne olur kızımı götürme!..,*** Taraf gaz. 4 Ekim 2009).

Bu asimilasyoncu talimat doğrultusunda Dersim dağlarında, *„Dağ Çiçeklerim"* dediği Dersimli kız çocuklarını toplayan öğretmen **Sıdıka Avar'** ın arkasından Dersimli analar, *„Avar, ne olur kızımı götürme"* diye yakaradursun; biz sözlerimizi Dersim'in tanığı ve mağduru büyük şair **Cemal Süreya'**nın, daha çocuk yaştaki sürgün anılarını ve travmasını işleyen bir şiiriyle noktalayalım:

„Bizi kamyona doldurdular/ Tüfekli iki erin nezaretinde/ Sonra o iki erle yük vagonuna doldurdular./ Günlerce yolculuktan sonra bir köye attılar./ Tarih öncesi köpekler havlıyordu./ Aklımdan hiç çıkmaz o yolculuk, o havlamalar, polisler./ Duyarlığım biraz da o çocukluk izlenimleriyle besleniyor belki./ Annem sürgünde öldü, babam sürgünde öldü..."

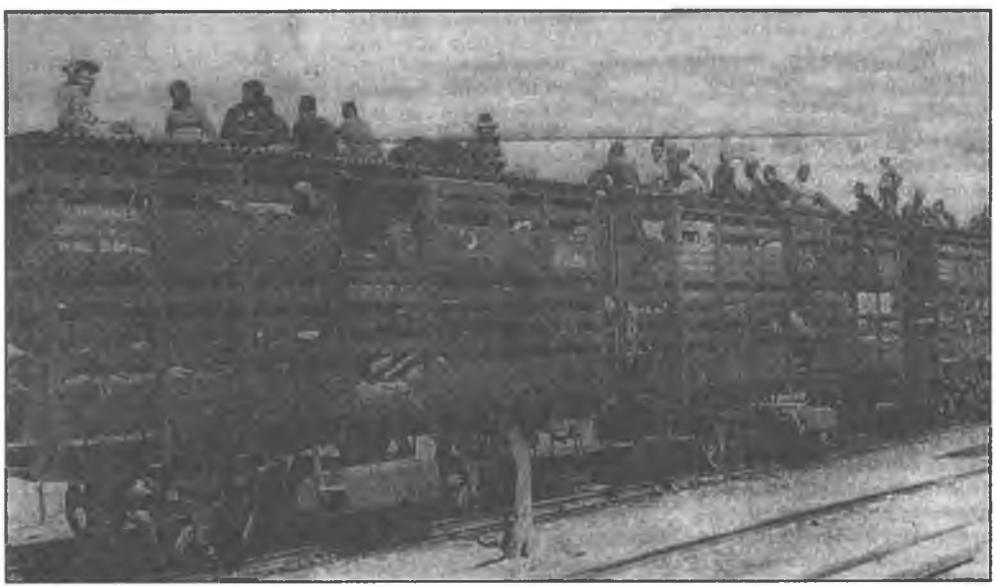

Resim - 33) Kara vagonlarla katliam sonrası ölümcül bir yolculuğa çıkarılan Dersimliler

VIII.BÖLÜM: SÜRGÜN'DEN DÖNENLERİN DRAMI

A- Türk Irkçılığıyla Yaşıt Kürt Sürgünleri

Genelde Kürt, özelde Dersim sürgünleriyle ilgili ilk yazım 1990'da yayımlanmış: (Nesimi Fıratlı: **Kürt Sürgünleri Türk Irkçılığıyla Yaşıttır,** Riya Azadi, Temmuz- 1990). O tarihlerde, bir kardelen gibi 12 Eylül faşist karabasanını delerek ortaya çıkmaya başlayan demokratik Kürt hareketini bastırmak ve susturmak için Hükümet tarafından, bizim *„SS Kararnameleri"* olarak nitelendirdiğimiz *„Sansür- Sürgün Kararnameleri"* çıkarılmış, kimi Kürt aydınları Batı illerine sürülürken, Kürt kimlikli basın- yayın organları üstünde de terör estiriliyordu. Biz ise, 1988/89 yıllarında çıkardığımız **Özgür Gelecek Dergisi**'ni, iki tutukluluğun ve açlan 30 davanın ardından çıkaramaz olmuştuk.

1990'da yayma başlayan Deng dergisi, konuya ilişkin bir soruşturma açmış ve benim de görüşlerime başvurmuştu. Özetle, şunları söylemiştim:

*„**SS Kararnameleri**, başka bir deyişle **Yeni Takrir-i Sükun** yani **Susturma Yasası;** 1925'te yürürlüğe konan **Takrir-i Sükun'**un ve ona bağlı olarak ikame edilen **Şark Islahat Planı'**nın yeni bir örneği ve günümüzdeki devamıdır. Resmi ideolojinin 1925'te Şark Islahat Planı ile temellerini attığı Kürt politikası, son derece acılı bir süreçten geçerek bugünlere geliyor. Bundan dolayıdır ki, Kürdistan'a yönelik yönetim yasaları hep farklı olmuş. Takrir-i Sükun ve bu çerçevede düzenlenen **Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntakasında Tatbik Edilecek Sansür ve Sürgün Talimatnameleri**, 1927'de çıkarılan **Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun,** bugünkü Koruculuk sisteminin öncelini oluşturan **İzale-i Şekavet Kanunu,** 1934'te yürürlüğe konan **Mecburi İskan Kanunu,** daha sonra gelen **Tunceli Kanunları** hep bu politikanın ürünleriydi ve büyük bir toplumsal yıkıma yolaçmıştı."* (Bkz. **Deng** , Sayı:6/1990)

İnsanlık tarihi boyunca koşullara göre çeşitli cezalandırma yöntemleri uygulanmıştır ki, bunlardan yaygın olarak başvurulanlardan biri de „Sürgün"dür. Sözgelimi Osmanlı devleti, kimi zaman sürgünleri, Prof. Ömer Lütfü Barkan'ın deyişiyle bir „iskan ve kolonizasyon" yöntemi olarak kullanılırken; çoğu zaman da bir cezalandırma yöntemi olarak uygulamıştır. (Bu konuda yeni bir çalışma olarak bkz. Kemal Daşçıoğlu: **Osmanlı'da Sürgün,** Yeditepe yay. İst. 2007).

Kürt sürgünlerinde asıl dönemeç ise, 1925 **Takrir-i Sükun**'u ve **Şark Islahat Planı**'dır. Bu Plan'ın birçok maddesi, doğrudan sürgün yoluyla Kürtler'in eritilmesini öngördüğü gibi, kimi maddeleri de „milliyetçi"

nitelikteki Kürt önderlerinin sürülmesini kararlaştırmaktadır. Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra birçok Kürt aydınının, belirlenen sınırların dışında kalarak „sürgün" durumuna düşmesi; kiminin 150'likler listesine alınması; 1925 Hareketinden sonra birçok Kürt aydınının idam edilmesi; geriye kalan çok sayıda önderin Batı'ya sürülmesi; sonraki yıllarda bu sürgünlerin devam etmesi; 1960 Darbesinden sonra da 55 Kürt aydınının sürgün edilmesi hep bu politikanın halkalarıdır. İttihad- Terakki yönetimi döneminde, 1916-1917 yıllarından beri *„toplum mühendisliği"* görevi yapan ünlü ırkçılardan **Şükrü Kaya,** Dersim katliamından sonra yapılan „sürgün"ün de baş aktörlerinden biridir. 1930-40 yılları arasında İçişleri Bakanlığı yapan ve tüm aşamalarıyla Dersim soykırımında ve sürgününde düşünce, öneri ve uygulamalarıyla söz ve karar sahibi olan **Şükrü Kaya**'nın bu alandaki çabalarını görmek için, Bakanlığın Şark Islahat Planı çerçevesinde Kürdistan'da yapılan iskan ve sürgün uygulamalarına ilişkin yarı-gizli nitelikteki şu dokümanlarına bakmak yeterlidir: Dahiliye Vekilliği: **Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yılda Yapılacak İşler Hülasası(1935), Geçen Yıllarda Yapılan ve Gelecek Yıllarda Yapılacak Olan İşler Hülasası (1938).** Ayrıca, **„Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936,** Ank. 1937.

Bu önemli dokümanlarda; „genellikle Türk kültüründen olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan" Dersim için özel bir uygulamanın planlandığı ve yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Dersim'e ilişkin bir bölümde şöyle denmektedir: *„ Cumhuriyet idaresi 1935 senesine kadar yaptığı idari çalışmalarla bu zavallı halka hakikati öğretmeye çalışmış ise de, bu mıntıkada bulunan ve alelekser harici (genellikle dış MB) entrikalara ve gayrımeşru paralara temayül eden* ***kalpsiz ve milliyetsiz bir-iki ağa, seyyid*** *binbir tahrikat ve melanetlerle hükümetin bu müşfik çalışmalarına engel olmağa başlamışlardı. (...) Temiz Türk ülkesinin bu kısmındaki itaatsizlik ve asayişsizliği ortadan kaldırarak, onları ıslah ve salaha (kurtuluşa MB) doğru götürmek ve faydalı birer uzuv haline getirebilmek için 1935 tarihinde 1884 sayılı Kanun ile bu mıntıkada* ***(Tunceli)*** *adıyla bir vilayet teşkil edilerek,* ***umumi idaresinde muhitin vaziyet ve icaplarına göre istisnai hükümler kondu.*** *1 Kanunsani (Ocak MB) 1940 tarihine kadar muteber olan bu kanun layık olduğu ehemmiyet ve hassasiyetle tatbik edilmekte ve lüzumlu devlet tedbirleri vaktinde alınmaktadır."* (Dahiliye Vekilliği, İşler Hülasası-1938, s. 226-227).

Halk arasında „Dersim Kasabı" olarak nitelendirilen „Tunceli Vali ve Komutanı ve 4. Umumi Müfettiş" **Korg. Abdullah Alpdoğan**'ın, 1936'da Umumi Müfettişler toplantısına sunduğu rapor da, soykırımın habercisi niteliğinde son derece çarpıcı bir belgedir. Raporda, Dersim aşiret liderlerinin mektuplaşarak ya da aralarında toplanarak, Devletin başlattığı uygulamalar

karşısında kimi kararlar aldıkları bildiriliyor ve bunlar şöyle sıralanıyor:

„A- Bizleri Ermeniler gibi kırıp imha edecekler,

B- Öldürücü havalı yerlere göndermek/sürmek suretiyle öldürecekler,

C- Islahat yapıp hizaya getirecekler.

(A,B) maddeleri tatbik olunursa, silahla ölünceye kadar karşıkoymak kararı halk tarafından alınmış olduğu işitilmiş ve öğrenilmişti. Halkın kafasında esen rüzgar bu idi.“ (Bkz. **Umumi Müfettişler / Yapılan İşler Rapor ve Hülasaları,** Başvekalet Matbaası, Ank. 1937; Yeni bas. Haz. M. Bülent Varlık/ Önsöz- Cemil Koçak **: Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936,** Dipnot yay. Ank. 2010,s. 142- 143).

Alpdoğan, bu istihbaratı aldıktan sonra gerek kaymakamlar aracılığıyla, gerekse kendisinin bizzat halkla yaptığı görüşmelerde; amacın, bölgeyi ıslah ve imar etmek olduğunu, halkın esasen (Türk tohumundan ve aslından) geldiğini, iyi vatandaş olmak için hepsinin Türkçe öğrenmesi gerektiğini, kendilerine bir başka ırktan gelmiş insan muamelesi yapılmayacağını; Hükümetlerin Sünni ve cahil memurlarının bugüne kadar kendilerine (Kızılbaş ve gavurdan da aşağı dine bağlı) insan muamelesi yaptıklarını kendilerine telkin ettiklerini ve suç işleyenler dışında kimsenin cezalandırılmayacağını savunmaktadır...

B- Sürgün'e Gidenlerin ve Dönenlerin Dramı

Dersim soykırımında katledilen insan sayısı ya da sürgüne yollananların gerçek rakamlarını belirlemek, herhalde konuya ilişkin tüm arşivin açılmasıyla mümkün olabilecektir. Sözgelimi, şimdiye kadar ortaya çıkarılan bir resmi belgede, katledilenlerin sayısı 13.000 küsur olarak verilmektedir. Oysa, belgenin üstündeki tarihlere dikkat edildiğinde bunun, sadece 1 ayın blançosu olduğu görülecektir... Öte yandan, dönemin İskan Müdürlerinden **Reşat Tanyeri**'nin kişisel arşivinden çıkan bir belgede, sürgüne gönderilen kişilerin sayısı 12.000 olarak veriliyor. Gerçek sürgün rakamının da bundan epeyce yukarda olduğu tahmin ediliyor.

Bu sayı nerelerde olursa olsun, II. Dünya Savaşı sonrası çıkarılan Af'tan yararlanarak 1947'den itibaren yurtlarına dönenlerin dramı ve yaşadıkları travma da başlıbaşına bir inceleme konusudur. Kıyım bir dert, sürgün bir dert, geriye dönüşler başka bir dert... Sözgelimi **Sema Buz**, sürgün travmasına ilişkin şu belirlemeyi yapıyor:

„Sürgün öncesi herhangi bir hazırlığa izin verilmez. Yasal güvenceler tanınmaz, geleceğin belirsizliği güven duygusunu da ortadan kaldırır. Sürgün yerine varıldığında ise yıkım duygusu daha da yoğunlaşır. Ailesini, sevdiklerini, evini, toplumsal çevresini yani bütün bir yaşam alanını kaybetmek; dilini ve kültürünü unutmaya zorlanmak, gelenek zincirinin kopması, bir

tür (tarihsizleşme) olgusu; sürgün yerinde yaşanan dil ve uyum sorunları, yabancılık, kimsesizlik, aidiyet duygusunun kaybolması... Bütün bunlara, somut düzlemde yaşanan beslenme, barınma, sağlık sorunları, işsizlik vb. eklendiğinde ortaya çıkan manzara gerçekten dehşetlidir..." (R. Zarakolu: **Dersim-38 ve Zorunlu İskan,** Agos Kitap, Eylül-2009).

Uzun bir korku, ürküntü ve suskunluğun ardından, şimdilerde Dersim'le ilgili çeşitli belgeseller yapıldığı gibi, sürgün yıllarının ve sürgünden dönenlerin yaşadıkları dramları anlatan çeşitli yazılar ve kitaplar yayımlanıyor. Bu anılar ve yaşanmışlıklar içinde son derece ilginç anekdotlara da tanık oluyoruz.

Araştırmacı **Şükrü Aslan,** bu konuda 100 yaşındaki **Ali Oturan** ile **Keko Ergin**'in anılarına ve izlenimlerine yer veriyor. Görgü tanıkları, 1938'deki büyük askeri operasyonlar üzerine ormana girdiklerini, ama birlirlerini kaybettiklerini, üstlerine mermilerin yağdığını ve topların atıldığını, herkesi can derdine düştüğünü; kadm, çocuk ve yaşlıların ne yapacaklarını şaşırdıklarını; kah ormanda kah mağaralarda saklanarak büyük bir korku içinde yaşamaya çalıştıklarını anlatıyorlar. Askerlerin eline geçmemek için, çocukların suya atılmasının bile konuşulduğunu kaydediyorlar. „Bir gün mağaradayken (milis) geliyor ve artık kırım yapılmayacak, teslim olursanız devlet sizi başka yere gönderecek ama öldürmeyecek" diyor. Bunun üzerine teslim olmaya karar veriyorlar...

Tunceli'de resmi işlemler yapıldıktahn sonra kamyonla Elazığ'a getiriliyorlar. Orada, önce hamama götürülüyorlar. Saçları kesiliyor, yıkanıyorlar. Bir handa üç gün kalıyorlar. Sonra, Elazığ'dan kara trenlerle istif edilerek yola çıkarılıyorlar. Başlarında askerler var. 1938 yılı sonbaharında yapılan bu yolculuğun süresini hatırlamıyor ama ilk grup Kayseri'de indiriliyor. 25 dolayında aile, Kayseri'nin Develi ilçesine bağlı köylere yerleştiriliyor ki, bunlar arasında ***„Kopo"*** romanının kahramanı **Kopo Hüseyin** de bulunuyor. (Bkz. Ş. Aslan: **Dersim Sürgünleri,** Dersim'de İklim gaz. Sayı: 22-24/ 2005).

Dersim sürgünü **Keko Ergin** de, gerek katliama, gerek sürgün yerine, gerekse sürgünden dönüşe ilişkin son derece ilginç anekdotlar aktarıyor: *„Gece olunca çıkıp ölülerimizi buluyorduk. Nerede buluyorsak hemen orada toprağı kazıp öyle gömüyorduk. Nasıl cenazelerini kaldıralım ki. Birçok kadın da intihar etti. Munzud suyuna attılar kendilerini."* (Agy, Sayı:24-2005) Kekolar'ın sürgün yılları ilk dönemlerde çok zor geçmiş. Yoksulluk ve kültürel farklılık en büyük sorun olarak ortaya çıkmış. Herkes, „Kürt sürgünleri" olduğunu hemen anlıyormuş, çünkü hepsinin üstü-başı perişan vaziyetteymiş...

Sürgünlere ilişkin çarpıcı bir anekdotu da, altı yaşında katliama tanık olan ve sürgüne yollanan Dersimli **Hasan Alpaslan** anlatıyor:

„Anlatırken bile içim acıyor. Düşman düşmana yapmazdı ki onların yaptığını. Ne isyanı, ne eşkıyalığı. Silah bile bırakmamışlardı ki köyde askerler. Katliamda yakınlyamırımı, komşularımı, ailemi öldürdüler. Ortalık resmen kann kokuyordu. Yanan evlerin tahtalarından çıkan sesler hala kulaklarımda... Sonra sürgün lafı çıktı. Çıkmaz olaydı, doğruymuş. Harput'ta topladılar bizleri. Ölmeyip de sağ kalanları. Esir kampı gibi bir yer. Bizi Batı'ya süreceklermiş. Batı neresidir, nasıldır, gidip ne yapacağız bilmiyoruz ki. Trenler geldi bizim için. Trenlerin de kara vagonlarını layık gördüler bise. Hani hayvan taşınan, ağırlıklı da kara sığır götürülen o vagonları. Bindirildik onlarca insan. Hayvan kokusu neyse de o kadar kalabalık, nefes alamıyoruz. Kapılar üstümüze kapatılmış. Ben dahil çocuklar ağlar, analar susturmak ister, susmayınca analar da ağlar... Saatler günlere karıştı. Kaç gün oldu bilmiyorum vallahi. Durdu tren, indik vagonlardan. Balıkesir'miş getirildiğimiz yer. Tam dokuz yıl kadık Balıkesir'de. Sonra af çıktı, dönebilirsiniz dediler, döndük yakılmış, yıkılmış Dersim'imize..." (Bahar ve Remzi Budancir: **Katliamı Yaşayan Tanıklar Anlatıyor,** Taraf gaz. 26 Kasım 2011).

Sürgünden dönenlerin yaşadıkları dramın ilginç örneklerinden birini, Dersim'in Pülümür ilçesinin Danzik nahiyesinin Çirik köyünden, çocuk yaşlarda ailesiyle

birlikte Kastamonu'ya sürülen ve halen Almanya'da yaşayan **Hüseyin Kaya** anlatıyor:

„Etrafı dağlarla çevrili Pülümür'de sabah oldu. Güneşli ve umutlarla dolu bir gündü. Köye vasıta yolu yoktu. Tanyeri istasyonundan gelişi beklenen at, inek ve öküzlerin sırtına yükler sarıldı. Yollarda soğuk pınar suları içilerek, beş saatlik bir dağ yolculuğundan sonra köye gelindi. Dokuz buçuk yıl önce Devlet

Babamızın (!) emriyle askerlere yaktırılan evlerin yıkıntılarının yanıbaşındaki ağaçların altına indirildi göçler. Köyün etrafındaki yüksek dağların tepelerine kar düşmüştü. Genelinde sevinçli olmaları gereken insanlar, üzüntülü görünüyorlardı. (Birkaç haftaya kalmaz, kar köye de iner) deniliyordu. (Biz bu karda- kışta kalabileceğimiz bir evi nasıl inşa edebiliriz? Devlet Babamız(!) görünürlerde yok) yönlü konuşmalar oluyordu. Zorluklar karşısında yılmayan insanlar, kısa zamanda köyü bir inşaat şantiyesine çevirdiler.

Her aile kışı geçirmek amacıyla, arsalarının üzerine moloz taşlardan ve çamurdan birer kulübe yapmaya başladı. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gelen sürgünlerin çocukları değişik şivelerle konuşuyorlardı. Giyim ve kuşamımızda bile farklılıklar vardı. Bu farklılıklar nedeniyle biz çocuklar, birbirimizle dostluk ve arkadaşlık kuramıyorduk. Yapılmakta olan evlerin

inşaatlarına yardımcı oluyorduk. Planlanan evler, bir göz ev damı, bir ahır ile samanlıktan ibaretti. ***Biz çocuklar, o kışı hayvanlarımızın nefesiyle ısınan ahırların bir köşesinde geçirdik.*** *Kış çok zorlu geçti ve metrelerce kar yağdı. İnsanlar bu ani iklim değişikliğinden oldukça etkilendi ve hastalananlar çoğaldı. O kar ve soğuktan hastaları Pülümür'deki hükümet tabibine veya Erzincan'a götürmek mümkün olamıyordu. Pülümür'de hastane de yoktu zaten. Aşağı yukarı 500 kişiden fazla insanın en ilkel koşullarda yaşadığı köyde ne bir ebe ne de bir sağlık memuru görevlendirilmişti. Epeyce insan, belki de kurtarılabilecekken yaşamını yitirdi.*

İlk yıl, gelirken birlikte getirilen erzakla sorunsuz geçirildi. İkinci yıl tükenmeye başlayan erzakı, köylülerimiz ellerindeki hayvanlarının bir bölümünü, köye gelen hayvan simsarlarına ucuz, pahalı satarak temin ettiler. Hayvan fiyatları konusunda köylünün pek deneyimi yoktu. Simsarlar, sürgünden gelen bu insanların sırtından vurgunlar vuruyorlardı.

Arazinin dar ve gelir kaynaklarının kıt olduğu köyümüze, gelişimizin üçüncü yılının karakışında, açlık başgösterdi. Bu durumda ***bu yoksulluk ve sahipsizliğe dayanamayan bazı aileler, yine gözyaşlarıyla yıllarca hasretini çektikleri***

Dersim'in kutsal mekanlarından, köylerinden ve tanıdıklarından ayrılarak geldikleri sürgün yerlerine gerisin geri gittiler...

Köyde açlık hüküm sürdüğünden, Kaymakamlık, ilçeye bağlı köylerin muhtarlarına, Çirik köyü halkının çektiği açlığa çare olarak un toplama emri verdi. Köyün genç insanlarından oluşturulan gruplar, sürgüne tabi tutulmamış ve Kaymakamlıkça belirlenen köylere gideceklerdi. Kara batmamak için (leken) denilen kar ayakkabılarıyla yollandılar. Gittikleri yerde, köyün bekçisinin refakatinde, kapı- kapı dolaşarak, toplayabildikleri bir-iki çuval unu getirdi gruplar. Değişik köylerden getirilen unların tamamı birleştirildi ve dağıtım sonunda her haneye iki pişirimlik un düştü.

Böylece Devlet Baba (!) aç insanlarına büyük hizmet (!) vermenin mutluluğuna kavuşmuş oldu. Devlet silolarında bulunandan bir-iki kamyon zahireyi açlık çeken bizlere yollayabilirdi, ama bunu bizlere layık germedi ve yapmadı. Dünyayı kana bulayan Alman faşizmine yüzbinlerce ton buğday gönderilirken, kendi insanları açlıkla savaşıyordu dağların başında çaresiz. Daha da ileri giderek Devlet Baba (!) ***köyün insanlarını dilenci ederek, o kar ve kışta, diğer köylerdeki zaten yoksul olan insanların kapılarına yolladı.*** *Bu utanç, o zamanki hükümetin hanesine kaydedildi mi bilemiyoruz. Ama bizler bu rezaleti nasıl unutabiliriz ki? Bu utanç, yüreğimizde kanayan bir derin yaradır ve hala işliyor...* " (**Dersim'de İklim,** Ekim-2004)

Bilmem, sürgünden dönenlerin dramını ve yaşadıkları travmayı bu kadar

özlü biçimde anlatan bu anekdottan sonra fazla söz söylemeye gerek var mı? Bence yok. Biz yine de, sözü, tüm bu travmaları yaşayan Dersim'in sürgün çocuğu şair **Cemal Süreya'**ya bırakalım:

Biz kırıldık daha da kırılırız
Ama katil de bilmiyor öldürdüğünü
Hırsız da bilmiyor çaldığını
Biz yeni bir hayatın acemileriyiz
Bütün bildiklerimiz yeniden biçimleniyor

Şiirimiz, aşkımız yeniden
Son kötü günleri yaşıyoruz belki
İlk güzel günleri de yaşarız belki...

Dersimli çağdaş şairlerden **Fadıl Öztürk** de ***„Sürgün"*** ü şöyle şiirleştiriyor:

Şimdi, bir yerde doğup, bir yerde büyüyüp,
Adı gurbet olan bir yerde ölüyoruz.
Yurdumuzda gömülmek ya gözümüzde,
ya da vasiyetimizde kalıyor sadece.
Doğduğumuz yerde yaşlanmayı bizden aldılar.
Bizim de sularımız gibi hayata akmak,
dağlarımız gibi omuzları dik durmak,
mevsimleri karşılayıp uğurlamak gibi hakkımız var...

Resim - 34) Dersim'i bombalamaktan dönen **Sabiha Gökçen**'in Ankara'da **M.Kemal** ve kurmaylarınca 22 Mayıs 1937'de karşılanışı.

IX.BÖLÜM: ZORUNLU İSKÂN VE KİMLİK DEFORMASYONU(*)

A- Giriş:

Ol Yezidin fikri Dersim'i vura/ Silahlar toplanıp çöllere süre/ Zalimler zannetme bu size kala/ İnşallah bir eroğlu meydana gele/ Hak yolunda intikam ala.

Değerli dostlar Alişer Efendi'nin katliamdan takriben iki yıl önce kaleme aldığı bu dizeler, 1937-38 Dersim soykırımının adeta bir habercisi niteliğindeydi. Nasıl oldu, nasıl gelindi o konuya... Önce bir panorama çizmek istiyorum. Ve öncelikle diyorum ki ,gerek Dersim soykırımı gerek ondan önce başlayan Ermeni, Süryani ve Ezidilere dönük katliamlar ve soykırımlar, gerek 1921'de Kızılbaş Kürt kimliğiyle Koçgiri'de cereyan eden ve 140 köyün yok edilmesiyle sonuçlanan katliam, gerek 1922'de İzmir'in ateşe verilmesiyle Rumların kaçırtılmasıyla sonuçlanan süreç... 1923'te Lozan anlaşmasının imzalanması çerçevesinde çıkarılan Mübadele Kanunu çerçevesinde geriye kalan Rumların dışarıya gönderilmesi, dışarıdan Türklerin getirilmesi süreci. 1925'te gizlice hazırlanan **Şark Islahat Planı**...

Taa 1990'lı yılların başlarında ilk kez yayınladığım, ortaya çıkardığım daha sonra bir kitabıma konu olan **Şark Islahat Planı**. 1925'te red ve inkâr politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkan Kürt Ulusal Direnme Hareketinin bastırılması üzerine 15.000 kişinin imha edilmesiyle sonuçlanan ve kasden **Şeyh Sait İsyanı** olarak nitelendirilen Kürt isyanı ve ona bağlı katliam. Buna bir tepki olarak ortaya çıkan **Ağrı- Zilan İsyanı** ve buna bağlı olarak yine Türk basınının verdiği verilere göre 30.000 Kürdün katledilmesiyle sonuçlanan bir hareket. 1930'lu yıllardan itibaren Trakya'daki Yahudilerin etkisizleştirilmesine dönük hareketler, artı **Şark Islahat Planı** çerçevesinde hazırlanıp yayılan gizli bir **Genelge**. Dönemin içişleri Bakanı **Şükrü Kaya** tarafından 1930 yılında gönderilen bir Genelge ki, bu Genelge ile Alevilerin ibadet enstrümanı sazın bile yasaklanması ve görüldüğü yerde fırınlara atılması, yani "fırınlanması" trajedisi yaşanıyor. Arkasından 1932'de çalışmaları başlatılan **Mecburi İskân Kanunu**. 34'te bunun realize edilmesi, ortaya çıkarılması. 1935'te **İsmet Paşa**'nın Kürdistan'da yaptığı gezi ve hazırladığı Dersim üzerinde yoğunlaşan **Kürt Raporu**. İsmet Paşa'nın Raporundaki öngörülerinin tamamı 1935'te çıkarılan **Tunceli Kanunu** ile hayata geçirilmiştir. Yine, **Tunceli Kanunu**'nun öngörülerinin bir bölümü de, dönemin İktisat Vekili **Celal Bayar**'ın 1936'da hazırladığı gizli **Şark Raporu**'nda yer alıyor ki, onu da yayınladık daha önce. Bu Tunceli Kanunu çerçevesinde yeni bir il teşkili, oraya tam yetkiyle teçhiz edilmiş bir Vali -Komutanın atanması, oraya görkemli hükümet binalarının, karakolların, hapishanelerin yapılmasının yanısıra "sevkül ceyş" adıyla sevkiyat yollarının açılması. Bu çerçevede silahların öncelikle toplatılması ki, Dersim soykırımı sonrasında toplandığı ifade edilen 9.000 dolayında silahın 7.000'i 1936 yılı içinde toplanmıştı.

Biliyorsunuz bir karar çerçevesinde topluma duyuruda bulunulur. İnsanlar götürür silahları verirler ki, bu silahların önemli bir bölümü Osmanlı -Rus Harbi dolayısıyla Osmanlı yönetimlerinin Dersimlilere dağıttığı silahlardır. Öyle ki, bunun listesi zaten devlet tarafından bilindiği için **Kürdoloji Belgeleri**'nin 1. Cildinde ben bunların dökümünü yayınladım. 1. Umum Müfettişliğin hazırladığı bir döküm... Nerden biliyorlar hangi aşirette ne kadar silah olduğunu?.. Geçmişte kendileri dağıttığı için... Dolayısıyla, bu silahlar toplandığı ve köylere mezralara kadar girilerek, engelli insanların bile tespit edilmesi koşuluyla bir nüfus sayımı yapıldığı halde, Dersim'in isyanda olduğu iddia edilmiştir...

Bir yandan bu çalışmalar sürdürülürken bir yandan da halkevi araştırmacıları, folklor ve etnografya araştırmaları adı altında köylere, mezralara dağılarak bir takım ön çalışmalar yaptılar. Ve tüm bunlar hazırlandıktan, insanlar silahsızlaştırıldıktan sonra katliam başladı... Öyle ki, şu köyden şu kadar silah gelecek deniyor, vergi konuyor adeta, o insanlar parayla silah satın alıp getirip vermek zorunda kalıyorlar. Yakın dönem 80 Cuntasının yaptığı gibi, onun bir benzeri. Dolayısıyla orada bir isyan asla söz konusu değildi. Dediğim gibi 1935'te bir genel sayım yapıldığı , silahlar toplatıldığı halde ve bizzat o "temdin" yani " medenileştirme" adı altında yaptırılan tüm inşaatlarda Dersimliler çalıştırılmak suretiyle bir hazırlık yapıldıktan sonra 1937'de düğmeye basıldı.

Değerli arkadaşlar, gerek ondan önce gerekse ondan sonraki tüm soykırımların, katliamların, tehcirlerin sebebi hepsinde o "dinsel arındırma tek tipleştirme ve Türk İslamlaştırma" politikasıdır. Tümünün özeti budur. **Abdülhamit** döneminden başlayarak bu konuda çalışmalar yapıldığı gibi, - ki bugün Dersimlilerin karşı karşıya olduğu tehlikeye ilişkin raporlar daha Abdülhamit döneminde bile veriliyor-... Sözgelimi, Munzur nehri üzerinde blok havuzlar yapılmak suretiyle oranın demografik yapısının değiştirilmesinden başlayın da, 1930'lu yıllarda **Fevzi Çakmak** tarafından gizli bir raporla aynı konunun dile getirilmesine, ordan başlayın yakın dönem uygulamalarına kadar tümünün amacı " etno dinsel arındırma, tek tipleştirme ve Türk İslamlaştırma"dır.Başka bir söyleyişle, devlet zoruyla bir Türk milletinin ve Hanefi Müslümanlığı ekseninde bir devlet dininin yaratılması amaçlanmıştır.

Dikkat edin, 1940'lı, 50'li yıllarda da gayrı Müslümlere dönük birtakım uygulamalar yapıldı, yasalar çıkarıldı. 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evi MİT tarafından bombalanarak, bunun Rumlar tarafından yapıldığı iddia edilerek, İstanbul'da ve İzmir'de Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere karşı bir yağma ve talan hareketi gerçekleştirildi. 1950'lerin sonlarında Kürt aydınlanma hareketinde bir kıpırdanma başladı. Önce 500 Kürt aydınının tutuklanması

öngörülmüşken, ilk aşamada 50 kişi tutuklandı ki, **Canip Yıldırım** va **Naci Kutlay** abiler de bunlardan ikisi idi. İçerde bir kişinin ölmesiyle **"49'lar"** olarak adlandırılıyor bu hareket. 1960 Darbesinden sonra bu insanlar serbest bırakıldı, fakat arkasından tekrar davalar açılarak tutuklandı o dönemin Kürt aydınları.

1965'te ben üniversiteye başladım. Üniversiteye başladıktan sonra Alevi toplumunun yoğun olarak sol düşüncelerle buluştuğunu gördük. Benim kendi köyüm 65 ve 69 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisine deliksiz oy veren bir köydür. İşte, yeni bir muhalefet hareketi ortaya çıktığı içindir ki, devlet derhal bir karşı atağa geçerek komando kamplarını örgütledi. Aynen yakın dönemdeki **Hizbullah** olayı gibi. Komando kampları örgütlendirildi Türkiye'nin yaklaşık 31 yerinde. Ve yine aynı **Hizbülkontra**'da olduğu gibi emekli olan ya da olmayan devlet yetkilileri, askerler ya da emniyetçiler bunları örgütlediler. Kime karşı. Bir yandan üniversitelerde sola karşı, bir yandan fabrikalarda işçilere karşı, bir yandan köylü kesimlerine, köylülere karşı ve en yoğun olarak da **Alevi** toplumuna karşı...

B- Koçgiri'den Gazi'ye Alevi Katliamları

Koçgiri bir Kızılbaş Kürt katliamı idi. 37-38 Dersim bir Kızılbaş Kürt katliamı idi. Dikkat edin son 50-60 yıllık Türkiye tarihi aynı zamanda bir Alevi ve Kürt katliamları tarihidir. Alevi katliamları derken, 1967'deki **Elbistan** katliamını birçok kişi belki bugün bilmiyor. 1971'deki **Hatay- Kırıkhan** katliamını birçok kişi bilmiyor. 1975'teki **Malatya** katliamını, 78'deki **Malatya, Sivas, Maraş** katliamlarını, 1980'de **Çorum**'daki katliamı, 1993'te **Sivas-Madımak**'ta, 1995'te İstanbul **Gazi**'deki katliamları. Nedir bunların ortak paydası? Alevi- Kürt yoğunluklu yerler olması... Tüm bunlar, ciddi katliam girişimleri ve katliam boyutundadır. Geçmişte bütün bu katliamlara bir kılıf bulunmaya çalışılır ki, biz de zaman zaman bu tuzaklara düşüyoruz. Demirel bir 28-29. isyan lafı çıkardı. Hemen arkasından koşturmaya başladı bizim toplumumuz. Bu büyük bir yanıltma ve bilgi kirliliği idi. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde üç tane Kürt isyanı var. Bir tanesi 1925. Bir tanesi Ağrı Zilan. Bir tanesi de, mevcut Kürt isyanıdır. Bütün bu katliamların redeni, demin söylediğim gibi, etno dinsel arındırma, tek tipleştirme, Türk İslamlaştırmayı hedefleyen bir politika idi...

Bunları hayata geçirmek için başvurulan yöntemlerin tamamı, benim **"7 uğursuz T"** olarak nitelendirdiğim askeri yöntemlerdi. Bu yöntemlerden birisi, **"tedip"** idi. Tedip, askeri yollarla edeplendirme, hizaya getirmedir. İkincisi, **"tenkil"**. Tenkil, Arapça'da doğrudan cezalandırma demektir. **"Taktil"**, katletme. **"Tehcir"**, zorla göçürtme, hicret ettirme, mecburi iskâna tabi tutma. **"Tensil"** asimile etme. **"Temdin"** medenileştirme adına Türk-İslamlaştırma.

Ve sonuçta **"tasfiye"**. Amaç, tüm bu yöntemleri uygulamak suretiyle bu kimlikleri yok etmektir. Bunları Türk- İslam kimliği içinde eriterek, tek tip toplum yaratmak. Bütün olayın özü, özeti bu...

Bu vesileyle belirteyim ki, ilki 1980'de olmak üzere **Dersim** konusunda bugüne kadar yayımladığım hemen bütün yazı ve kitaplar hakkında davalar açıldı zaman zaman cezalar aldım. 1980 yılında **Demokrat** gazetesinde, **"Halk Şiirinde Toplumsal Olaylar"** konulu bir yazı dizisi içinde bir **Zazaki** ağıt yayınladığım için ilk defa ceza aldım. O tarihten sonra Dersimle ilgili ne yazdıysam ya da ne yayınladıysam tümünden ya davalar açıldı ya da cezalar aldım. ***"Dersim- Koçgiri"*** konulu son eserim hariç. 2008'de yayımlanan bu kitap hariç, geçmiştekilerin tümünden muhtelif cezalar aldım. Bu nedenle, özellikle başkent Ankara'da böyle bir toplantının yapılmış olması son derece önemlidir . Ve , burda ortaya çıkacak bilgiler umarım birilerinin kulağına gider...

Resim - 35) Kimlik deformasyonunun bir boyutu da ihanetçiliktir. Üstte, katliama katılan mahalli milisler görülüyor. (H.Saltık Arşivi)

C- Birkaç Önemli Husus...

Bu vesileyle, bir iki hususun özellikle altını çizmek istiyorum. Katliamın 50. Yılı dolayısıyla dönemin **Nokta** dergisi bir özel sayı yayınlamıştı. O dönem için bu yayın önemliydi, adlandırması yanlış olsa bile. Çünkü Dersim katliamı, **"50. Yılında Dersim İsyanı"** adıyla bir dosya konusu yapılmıştı. Hazırlayanların da birçoğu benim arkadaşlarımdı. Burada, ilk kez yayınladıklarını öne sürdükleri bir belgeye yer verdiler. **Nuri Dersimi**'nin, **Seyit Rıza** adına

muhtelif yerlere gönderdiği ve bugün Türk gazetecilerinin ya da aydınlarının tahrif etmeye çalıştıkları bir belge. Nuri Dersimi daha Dersimdeyken yani 13 Eylül 1937'de yurtdışına çıkmadan önce, Dersim'den, Seyit Rıza adına gönderdiği bir belgeye yer verilmişti. Fakat çevirisi yayınlanırken, ne yazık ki o zamanki solcu arkadaşlarımız da sansür uygulamışlar veya uygulamak zorunda kalmışlar. Özellikle, iki noktada sansür uygulanmış. Belgeyi, Kızıma Fransızca'dan çevirttim. İşleme girmiş bu belgenin sansürlenen bölümü son derece önemli.

Öncelikle şunu söyleyeyim, bazı kesimlerin **Nuri Dersimi** üzerinden bir anti-propaganda ve politika yürütmeleri son derece yanlış ve utanılacak bir olaydır. Açık söylüyorum. Şimdi, Seyit Rıza'nın Fransızca bilmediğini herkes biliyor. Şimdiki başbakan bilmiyor mu yabancı dilleri de diploması yürütüyor. Aşiret Mektebinde subay olarak yetişmiş olan Nuri Dersimi ki, kendisi de birçok Dersimli ve Koçgirili ile birlikte , 1918'de kurulan **Kürdistan Teali Cemiyeti**'nin üyelerinden biridir... O tarihte Seyit Rıza'nın isteği üzerine hazırlanan ve **" Dersim Generali Seyit Rıza"** imzasıyla yayımlanan bu muhtıra-mektup, ilk defa Dersim katliamını uluslararası platformlara bildiren bir mektuptu. Ve iddia edildiği gibi İngilizler'den yardım istemek için değil. İşleme girmiş olan ve bu kitapta tıpkıbasımını verdiğim sözkonusu muhtıra-mektup, merkezi Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği başta olmak üzere Amerika, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına gönderilen bir muhtıra- mektuptur.

İkincisi, yurtdışına çıktıktan sonra Nuri Dersimi'nin Dersim aşiret reislerinin mühürleriyle -o tarihte biliyorsunuz mühür kullanılıyordu-, yine aynı makamlara gönderdiği dört sayfalık son derece önemli bir Muhtıra Mektup'tur. Bu da yine aynı mahfillere yani merkezi Cenevre'de bulunan Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği ile diğer Dışişleri Bakanlıklarına gönderiliyor. İki ay önce Cenevre'ye gittiğimde, özellikle o tarihte Birleşmiş Milletler yani Cemiyeti Akvam'ın Genel Sekreterliğine evsahipliği yapan binanın önünde bu resmi çektim. İşte, başta burası olmak üzere büyük ülkelerin dışişleri bakanlıklarına göndereiliyor bu iki tarihi muhtıra- mektup...

Sözkonusu dergide sansürlenen bölüm şöyle: *" Türk uçakları kasabaları bombalıyor ve yakıp yıkıyor. Savunmasız kadınları ve çocukları öldürüyor. Türk hükümeti başarısızlığının acısını bütün Kürdistan'da yaşayanları yok ederek çıkarıyor.*(Başarısızlığı dediği ittihat ve Terakki'nin büyük Turan devleti kurma amaçlı çabasının sonuç vermemesi ve başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Yani pirince giderken evdeki bulgurdan olmakla karşı karşıya kalınan başarısızlıktır.) İkinci sansürlenen bölümde de şöyle diyor: *"Kendi topraklarında özgürce dillerini, orijinlerini, gelenek ve göreneklerini, kültür ve uygarlıklarını barış içinde yaşayan 3 milyon Kürt benim aracılığımla*

ekselanslarına sesleniyor ve Kürt halkına uygulanan bu vahşice haksızlığa son verilmesi amacıyla Genel Sekreterliğinizin - öte yandan da hükümetlere gönderiyorsa- *Hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor."*

Peki, ne yapacaktı başka türlü. Yani uçaklarla hava bombardımanlarıyla bir katliam başlıyor. Değerli arkadaşlar, bizzat bu katliama katılan **Hrant Dink**'in de başını yemeye sebep olan **Sabiha Gökçen** o tarihlerde kendisi ile yapılan mülakatlarda, - ki bunlar o dönemin halkevi dergisi Elazığ Halkevi Dergisi Altan'da yayınlandı bunların birçoğu- diyor ki Sabiha Gökçen; *"canlı olan her şey benim için hedefti. Ben bunlara insan gözüyle bakmıyordum bombalarımı atarken"* diyor. Nitekim, Seyit Rıza ile birlikte idam edilen oğlu **Resik Hüseyin,** onun attığı bombalarla kolu parçalanmış olarak Elazığ hastanesinde yatarken kaldırılıp, getirilip o düzmece mahkemede mahkûm edildi ve idam edildi. Bu ve buna benzer sayısız trajik örnekler verilebilir...

Ç- Yakın Dönem Alevi- Kürt Katliamları ve Sürgünler

Benim asıl konum sürgünler ve bunun toplum üzerinde yarattığı olumsuzluklar olduğu için şöyle bir özet yapmak istiyorum.

Dersim geçmişten bu yana birçok kez bu sürgünlere maruz kalan bir coğrafyadır. Biliyorsunuz ki, Dersim geçmişte bugünkü birçok ili içine alan bir eyaletin adıydı. Bu arada şunu da unutmadan söyleyeyim. Bütün bu politikaların bir "etno dinsel arındırma, tek tipleştirme, Türk İslamlaştırma" amacı güttüğünü şöyle bir örnekle ortaya koymak mümkün. Cumhuriyete gelindiğinde Diyarbekir'in nüfusunun yüzde elliden fazlası gayrı- Müslüm idi yani gayrı- Müslüm ve gayrı Kürt idi... Bugün kaç tane gayrı Müslüm var Diyarbakır'da, onu siz bir düşünün.

Öte yandan, yine **İsmail Hoca**'ya da katkı olsun diye söylüyorum. Son elli yılın, aynı zamanda Alevi katliamları tarihi olduğunu söyledim. Buna Alevi Kürt katliamları demek lazım, özellikle bu son elli yıldakilere. Demin söylediğim gibi; 67'de Elbistan'da, 71'de Hatay Kırıkhan'da – ki burada da direkt Elbistanlı Alevi Kürtlere karşı yapıldı-; 75'te Malatya'da, 78'de Malatya, Sivas ve Maraş'ta, 93'te Madımak'ta, 95'te Gazi'de yapılan katliamların tümünün ortak paydası, özellikle Alevi Kürt toplulukların hedef alınmasıdır. Bir taşla iki kuş vurma politikasıdır sözkonusu olan. Dolayısıyla hem Kürt kimliğiyle, hem de Alevi- Kızılbaş kimliğiyle resmi ideolojiye ters bir toplum... Dolayısıyla buna dikkat etmek lazım. Bunların tümünün arkasında devletin olması, bunların neredeyse tümünün Cuma günü yapılmış olması, tümüyle Alevilerin ve Kürtlerin korkutulması suretiyle bu şehirlerin boşaltılması, bunların ortak paydalarındandır.

Evet, Dersim taa 15. Yüzyıldan, 16. Yüzyıldan itibaren bir takım mecburi iskânlara muhatap olmuş bir coğrafya. Dolayısıyla, yaklaşık onbeş yıl önce yazdığım bir yazıda 16. Yüzyılda Horasan'a yapılan mecburi göçürtmelerle, Halepçe Katliamı sonrası Güney Kürdistan'dan Guam Adası'na yapılan Kürt tehciri, Kürt göçürtmelerini göz önüne alarak **"Horasan'dan Guam Adası'na, Güneşin Doğduğu Ülkelere Kürt Göçü"** diye bir yazı yazmıştım. İkisi de, gerek Horasan gerek Guam Adası "güneşin doğduğu ülke" olarak nitelendiriliyormuş. Bir ortak enteresan olgu.

Dersim'in demografik yapısının değiştirilmesi, kimliğinin -yapısının değiştirilmesi için böyle bir uygulamaya maruz bırakılmasının somut ipuçlarını öncelikle **Şark Islahat Planı'**nda görüyoruz. Şark Islahat Planı'nın iki maddesi doğrudan Dersim'i hedef alıyor. Daha sonraki uygulamalar söylendi. Söyleyebileceğim aslında çok şey var, fakat konu sadece sürgünler olduğu için iki alıntı okumak istiyorum. Bizzat bu olayı ve travmayı yaşayanlar, bu olayı çok daha iyi ortaya koyabilirler diye düşünüyorum. Çünkü Dersim'de katledilen insanların sayısı bile henüz tam net olarak ortaya çıkarılamamış. Ama bir hususa özellikle dikkatinizi çekmek istiyorum. Son dönemlerde, Başbakanın Meclis'te gösterdiği bir belge var. Sözü edilen belge, şu belgedir. Bu belge çoktan beri elimizde var. Burda gözden kaçan önemli bir husus var. Düne kadar Dersim'de katledilen insan sayısı çok düşük gösterilirken, bugün 10.000'in üzerine çıkılıyorsa bunun sebebi bu somut kanıttır. Fakat unutmayalım ki, bu belgenin üst başlığı gözden kaçırılıyor. Üst başlıktan anlaşılıyor ki, bu 13.000 küsur kişilik katliam dökümü, 21 İkinci Teşrin 1938 ile 24 Birinci Kânun 1938 tarihleri arasının bilançosudur. Nedir bu yeni takvimde. 21 Kasım 38 ile 24 Aralık 938 arası. Yani arkadaşlar bu 10.000 küsur kişilik katliam bilançosu bir tek ayın bilançosudur. Bir tek ayın bilançosu. Oysa, Dersim katliamı iki yıl devam eden bir katliamdı. Ve yine devletin belgelerinden görüyoruz ki, mahalli kuvvetler hariç tam teçhizatlı üç kolordu ile iki süvari tümeni silahları toplanmış olan Dersim'de bir katliam yapıyor... Ve katliam bittikten sonra Harput merkezinde 40.000 kişilik Türk ordusu gövde gösterisi yapıyor zve başarısını kutluyor... 40.000 kişilik Türk ordusunun bu gövde gösterisi dönemin Elazığ Halkevi dergisi **Altan'**a da yansıyor...

Dolayısıyla, daha aydınlığa çıkarılması gereken çok hususla karşı karşıyayız. Bu nedenle, Genelkurmay arşivlerinin açılması son derece önemlidir. Ama gerçekçi biçimde açılması. Mesela daha 1950'de Koçgirili şair ve önder **Alişer Efendi** üzerine bir yazı yazan Jandarma Albayı **Nazmi Sevgen,** mağarada öldürülen ve başları kesilen Alişer ile karısı **Zarife'**nin yanında bulunan bir sandık dolusu kitaba ve deftere el konarak Genelkurmay'a

gönderildiğini söylüyor, itiraf ediyor...

Sürgün travmasıyla ilgili olarak özetle şunları söylemem lazım. Bir defa soykırım, katliam ve sürgün ikiz, üçüz kardeşlerdir... Bunu unutmayacağız. Bunların olduğu her yerde sürgün olayı da vardır. Nitekim, daha 1990'da yazdığım bir yazıda **"Kürt Sürgünleri Türk Irkçılığıyla Yaşıttır"** başlığını atmışım. Bu konuda çalışma yapan bir arkadaştan bir alıntı yapmak istiyorum. Bu sürgünlerin yarattığı travmayı yansıtan. Diyor ki; *"sürgün öncesi herhangi bir ön hazırlığa izin verilmez"*. Dersim'de, zaten böyle bir şey söz konusu değildi. *"Yasal güvenceler tanınmaz, geleceğin belirsizliği güven duygusunu da ortadan kaldırır. Sürgün yerine varıldığında ise yıkım duygusu daha da yoğunlaşır. Ailesini, sevdiklerini, evini, toplumsal çevresini yani bütün bir yaşam alanını kaybetmek, dilini ve kültürünü unutmaya zorlanmak, gelenek zincirini kopması bir tür tarihsizleşme olgusu sürgün yerinde yaşanan dil ve uyum sorunları"*

Şunu söyliyeyim, 30 yıl önce Türk Tarih Kurumundan kopi çekerek yaklaşık 25 yıl önce bir nüshasını İsmail Hoca'ya , bir nüshasını da şimdiki CHP Genel Başkanı sayın **Kemal Kılıçdaroğlu**'na, bir arkadaş aracılığıyla verdiğim şu kitapta ; katliamdan yaklaşık üç dört yıl önce hazırlandığını düşündüğümüz ve kayıt altında 100 tane basılan şu kitabın **"Lahika"** başlıklı ek bölümünde; hangi aşiretlerin batıda nereye sürüleceklerinin dökümü bile var. Ve burada, sürgüne tabi tutulacak 90 küsur aşiretin dökümü yapılıyor, katliam öncesinde. Tabi katliamdan sonra bunların ne kadarı kaldı, ne kadarı sürüldü o ayrı bir konu. Ve tümü Kırklareli, Lüleburgaz, Bandırma, Bergama, Hayrabolu, Akhisar vs. gibi tamamen Dersimli'nin diline ve dinine aykırı olan bölgelerdir; bu asimilasyonu gerçekleştirmek amacıyla...

Bir şey daha söyleyip, sözlerimi noktalayayım. Dediğim gibi, sürgüne gidenlerin ve sürgünden dönenlerin dramım ve yaşadıkları travmayı, ancak yaşayanlar bilir ve hisseder gerçek anlamda... **Dersim'de İklim, Munzur, Newede Rensim** gibi Dersim'le ilgili kimi gazetelerde, bu konuda son derece çarpıcı anılar ve anekdotlar bulunuyor... Sürülenlerin dramı ve yaşadıkları travma bir yana, 1947'de çıkarılan sözde Af ile geriye dönenlerin yaşadıkları dram da ayrıca üzerinde durulması işlenmesi gereken ayrı bir konu... Eğer İkinci Dünya Savaşının sonuçları böyle olmasaydı, belki de Dersimliler hiçbir zaman yurtlarına dönemeyeceklerdi... Zaten, dönenler de büyük bir travma ile büyük bir felaketle karşılaştılar. Burada, onlar anlatılıyor. Ama ben zamanınızı almamak için onları tek tek okumak istemiyorum.

D- Sonuç

Bir halk şarkısı *"Seneler, seneler, kötü seneler/ Gide de gelmeye o kötü sene"* diyor. Evet, bizim de dileğimiz bu tür insanlık suçlarının bir daha işlenmemesi, herkesin tarihiyle yüzleşmesi ve bir daha bunların tekrarlanmaması; insanların kendi kimlikleriyle özgürce ve gerçek anlamda kardeşçe birlikte yaşayacakları bir toplumsal düzenin bir demokrasinin kurulmasıdır. Teşekkür ediyorum.

(x) ***Barış ve Demokrasi Partisi****'nin 2012'de Ankara'da düzenlediği* ***"Dersim Konferansı"***nda yapılan konuşma.

X.BÖLÜM: **1925 KÜRT ULUSAL DİRENME HAREKETİNDE DERSİM**

A- Giriş

Halkların tarihi açısından oldukça yakın bir tarih olmasına rağmen, **1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi** ve bu hareketin çevredeki titreşim ve bağlaşıkları üzerindeki giz perdesi hâlâ yeterince aralanabilmiş değil.

1925'te, salt elli dolayında Kürt aydın ve önderinin idamıyla sonuçlanan Şark İstiklâl Mahkemesi yargılamaları; başta ABD olmak üzere İngiliz, Fransız, Alman ve Sovyetler Birliği gibi beş büyük ülkenin misyonlarınca izlendiği ve filme alındığı halde, ne bu filmler ortaya çıkarılmakta ne de mahkeme safahatı ayrıntılarıyla bilinmektedir.

Bunda kuşkusuz; Kemalist yönetimlerin uyguladığı sansür ve saptırma büyük rol oynamıştır. M. Kemal'in kendisiyle birlikte neredeyse yüzde 95'lik kadrosu, eski İttihad ve Terakki Hareketi'nin devamıdır. Bu kadro dışında kalan Ermeni aydınlarının bir bölümü 1915 Ermeni Katliamıyla tasfiye edilmiş; her milliyetten 150 kişilik bir grup, Lozan'dan sonra **„150'likler"** listesine alınarak ülke dışına sürülmüş; geriye kalan yurtsever nitelikte 10'larca aydın 1925 Hareketiyle ilişkilendirilerek idam edilmiş; muhalif nitelikteki kimi Türkiyeli aydınlarsa ya faili meçhule kurban edilmiş ya da Ankara başta olmak üzere Batı'da kurulan İstiklâl Mahkemelerinde etkisizleştirilmiştir.

Yine tüm bu tasfiyenin rahatlıkla yürütülmesi için 1925'te bir **Takrir-i Sükun Kanunu** (***Susturma Yasası***) **ve İzale-i Şekavet Kanunu** (***Eşkıyalığı Ortadan Kaldırma***) çıkarılmış ve tam bir tek parti diktası kurulmuştur. Böyle olunca da, muhalif unsurların sesleri kesilmiş ve her kesimin yerine tek parti rejimi konuşmuştur. Sözgelimi yakın döneme kadar, Kürtler'e ilişkin tüm yayınların asker ve sivil Kemalist kadrolarca yapılması bu yüzdendir.

Bu nedenle ***Kemalist ideoloji, resmi planda red ve inkârcı; gizli planda itirafçı ve kabulcü bir politika*** izlemiştir. Çoğu kez, resmi belgeleri bile incelemek mümkün olmadığı için, tarihsel ve toplumsal gerçekliklerin ortaya çıkarılması mümkün olamamaktadır...

Bu olguya çarpıcı bir örnek olarak, 1980'li yıllarda bir tesadüf sonucu ulaştığımız, 1946 yılına ilişkin bir gizli araştırmayı verebiliriz. 1980'li yıllarda, tanıdık sahaf dostum aracılığıyla kitap-kurdu bir zabıtadan, daktilo yazımı bir doküman satın almıştım. Bunu, daha sonra ***Kürtler ve Ulusal-Demokratik***

Mücadeleleri konulu çalışmamda değerlendirmiştim. Bu, 1945-46 yıllarında dönemin Hükümetince, geçmişte Kürdistan'da ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde valilikler yapmış, aslen Kıbrıslı olup 1933'te Türkeş'le birlikte TC vatandaşlığına geçmiş, 1940'lı yıllarda Mülkiye Başmüfettişi olarak görev yaptığı bir dönemde, -birkaç yabancı dil bildiği için- bu çalışmayı hazırlamakla görevlendirilmiş bir yönetici tarafından hazırlanmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, Türkiye'nin yeni yöneliminin belli olduğu bir süreçte hazırlanan bu çalışma, birçok açıdan son derece önemliydi. Yeni dönemde, bastırılmış gibi görünen Kürt sorununun yeniden gündeme geleceği bilindiği için; **Zilan/ Oramar ve Dersim**'le birlikte üçlü bir çalışmanın ilki olarak hazırlanan bu çalışma; Kürtler'in tarihi, coğrafyası, etnolojisi, dinsel – toplumsal yapılanması, siyasal örgütlenmesinin yanısıra, 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi açısından da son derece çarpıcı gerçekler ve belgeler sunmaktadır.

İstiklâl Mahkemeleri üstüne doktora çalışması yapan Kemalist aydınlardan **Prof. Dr. Ergün Aybars**- ki bu doktora çalışması o tarihlerde mahkemelik olmuş, ancak Danıştay kararıyla kabul edilmişti-; Şark İstiklâl Mahkemesi'ni incelerken dosyalara ulaşamadığını, bu dosyaların geçmişte bir Devlet çalışması için İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olduğunu öğrendiğini belirtir. İşte, sözkonusu dosyalar dahil, daha nice gizli devlet yazışması, yukarda andığımız çalışmanın emrine verildiği için, yakın döneme ilişkin birçok gerçeği bu belgelerden öğrenebiliyoruz... Şunu hemen belirteyim ki, biz gerek bu dokümanlardan, gerekse dönemin gazetelerinden yola çıkarak, 1925 Hareketi'ne ilişkin 350 sayfa dolayında belgeye yer verdik, ki bunlara, gizli ihbar mektupları da dahildir.

B- Koçgiri'de Yaşanan Düşkırıklığı

Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki ayrışma ve düşkırıklığı, öncelikle Hamidiye Alayları yoluyla yaşanmıştır. II. Abdülhamid'in, Kürtler'i kendisine bağlamak ve muhalefetlerini kesmek amacıyla Sünni Kürtler'den oluşturduğu Aşiret Alayları'nın kimi uygulamaları, iki toplum arasında bazı kırılmalara ve güvensizliklere yolaçmıştı. 1890'da, Seyid Rıza'nın babası Seyid İbrahim ve Gangozade Yusuf Ağa öncülüğündeki Dersim aşiret reislerinin, bu konuda Saray'a yaptıkları şikayet, bu olgunun çarpıcı bir örneğidir.

İkinci önemli düşkırıklığı, Koçgiri Hareketi döneminde yaşanmıştır.

Kürdistan Teali Cemiyeti'ne bağlı bazı Dersim- Koçgiri aşiret reis ve aydınlarının; 1918 sonlarından itibaren başta Hürriyet ve İtilaf Partisi olmak üzere kimi Osmanlı örgütleriyle yaptığı – Kürtler'e muhtariyet verilmesi temelindeki- anlaşma çerçevesinde ileri sürdükleri hak talepleri; o tarihte Kürt Cemiyeti tarafından desteklenmemiş ve Koçgiri Hareketi yalnız bırakılmıştı. Büyük bir katliamla noktalanan bu süreç de, Alevi ve Sünni Kürt bloku arasında ciddi bir yarılma ve düşkırıklığı yaratmıştı...

Aynı dönemlerde, Padişah görevlendirmesiyle Samsun üzerinden Erzurum'a giden M. Kemal'in, yaptığı açıklamalar ve imzaladığı protokollerle, kendisini ve arkadaşlarını „**Halaskâran-ı İslâm**" yani „İslâm Kurtarıcıları" olarak sunan kartpostal ve afişler de, bunda etkili olmuştu. Dahası, 5 yıl sonra Şark İstiklâl Mahkemesi'nce idam edilen Cemiyet Başkanı **Seyid Ebdülkadir Efendi**, yaratılan bu güven havasının yanısıra, *„Türkler'i bu zor gününde yalnız bırakmanın ve arkadan vurmanın Kürtlük şiarıyla bağdaşmadığını"* söyleyerek, Koçgiri Hareketine arka çıkmıyordu...

C- Kemalizmin Dezenformasyonu

Kemalist Hareket, bir yandan Kürtler'in önüne „birlikte mücadele, birlikte kurtuluş" belgisiyle çıkıp, Kürtler'in önemli bir bölümünün desteğini alırken; 1921/1922 yıllarında da İngiliz ve Fransızlar'la gizli anlaşmalar yapıyordu. Bir yandan **Şeyh Mahmud Berzenci** öncülüğündeki Güney Kürdistan Kürtler'i, İngilizler'e karşı kışkırtılır; Güneybatı Kürdistan'daki Kürtdağı Kürtleri'nin Fransızlar'a karşı başlattıkları anti- emperyalist mücadeleye destek verilirken; Ankara'da her iki devletle de gizli anlaşmalar yapılıyor ve alttan-alta Kürtler satılıyordu. Nitekim, bunu anlayan Kürtdağı Kürt aşiret reisleri Ankara'ya çıkarma yapıp, 1922'de Meclis'e bir muhtıra veriyorlardı. (Bu konuda bkz. M. Bayrak: *Kürddağlı Kürtler'in 1922'de Meclis'e Verdikleri Muhtıra*; Kürdoloji Belgeleri-II içinde, Özge yay. Ank. 2004)

Hemen belirtelim ki, Kürddağı Kürtleri'nin Fransızlar'a karşı çıkması, Hasan Tahsin olayından daha eski olduğu gibi; daha sonra adına „Gazi"lik unvanı eklenen Antep Direnişinde yer alan 18 çetenin 14 tanesi Kürt çetesiydi...

Kürtler'in ve Kürdistan'ın dörde bölünmesiyle noktalanan sürecin temeli, daha 1921/22'de atılmışken; Kemalistler, bu gerçeği karartarak, 1925 Kürt Hareketi'ni Musul-Kerkük sorununa bağlamaya çalışırlar. Oysa, bu gizli anlaşma daha 1922'de deşifre edilip rahatsızlık dile getirildiği gibi; İngiliz,

Fransız, İtalyan ve Yunan işgalindeki Türk toprakları güvenceye alındıktan sonra, Kemalist kadro gerçek İttihadçı yüzünü ortaya çıkarıyor ve 1923'ten itibaren her tür Kürt örgütlenmesini ve yayınını yasaklıyordu... Dahası, 1924'ten itibaren „*Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter*" sloganı gazetelere yansımaya başlamıştı. Ayrıca, şunu da belirtelim ki, 1925 Hareketi'nde hiç bir „İngiliz parmağı" bulunmadığını, bizzat İsmet İnönü hatıralarında açıklamaktadır...Bu nedenle, 1937/38 Dersim Katliamının, Hatay meselesine bağlanması gibi; 1925 Direnme Hareketinin Musul/ Kerkük meselesine bağlanması da büyük bir dezenformasyon ve yutturmacadır.

Bilindiği gibi; 1918 yılında son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı ile Ankara'daki Meclis'te kararlaştırılan milli sınırlar, Türkler'in ve Kürtler'in yaşadıkları toprakları kapsıyordu ve buna kuşkusuz Güney Kürdistan'da yer alan Musul bölgesi de dahildi. Dönemin yurtsever Kürt mebuslarından **Yusuf Ziya Bey**, 1921/22'lerde yapılan gizli görüşmeleri ima ederek, „*Kürdün birliği, Kürdün itaatı, Kürdün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde idare edilmesindedir...Türk'le Kürt işbirliği ederek yaşamazlarsa, ikisi için son yoktur. Bundan dolayı herhangi birisi diğerine ihanet ederse, ikisi için de akibet (san, gelecek MB) yoktur*" diyor ve Lozan öncesi Kemalist yönetimi uyarıyordu. Bu sözler, tüm Meclisçe ayakta alkışlanıyordu. Buna rağmen, Lozan'da Güney Kürdistan sorununun çözülmeyerek, meselenin Musul Komisyonu'na havale edilmesi de başta M. Kemal'e büyük dayanak olan ***Vilayat-ı Şarkiye Müdafa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti*** (*Doğu İlleri Ulusal Hakları Koruma Örgütü*) olmak üzere tüm Kürt kesimlerini rahatsız etmişti.

Bu durumun Dersim cephesinde de rahatsızlık yarattığı, 1924'ten itibaren yönetime verilen gizlilik dereceli ihbar mektiplarında da ve raporlarda da yer alıyor. Nitekim, Genç eski Mebusu **Hamdi Bey**'in aşağıda irdelenen 1924 tarihli bir ihbar mektubunda; I. Meclis'teki yurtsever Kürt aydınları ile Kürdistan Azadi Cemiyeti liderleri arasında da Musul meselesi yüzünden M. Kemal'in ve İsmet Paşa'nın eleştirildiği bildirilmektedir.

Öte yandan; 1925'te birçok Kürt aydınının idamına gerekçe yapılan „*İngiliz casusu Mr. Templon*" olayı da, bir zabıta aracılığıyla başvurulan bir ajan-porovokatör olayı olup, bunun tüm belgeleri 1993 tarihli yasaklanmış eserimizde mevcuttur.

Ç- Şeyh Said ile Seyid Rıza'nın Görüşmesi Olayı...

Kemalist hareketin, özellikle Dersim Kürtler'i arasında yaydığı asılsız bir iddia da, Şeyh Said'le Seyid Rıza'nın görüşmesidir. Kemalistlerin yaydığı bir söylentiye göre; Şeyh Said'in adamları, destek amacıyla Dersim'i ziyaretleri sırasında, Seyid Rıza'nın adamlarının yani Kızılbaşlar'ın kestiği eti yemek istemezler; bu nedenle de bu duruma kızan Dersimliler, 1925 Hareketine destek vermezler...

Hemen belirtelim ki, bu iddianın ve söylentinin, tarihsel ve toplumsal gerçeklikle hiç bir ilgisi yoktur. Gerçek neden, daha birkaç yıl öne Koçgiri'de yaşanan düşkırıklığı ve Kemalistler'in, 1925 Hareketine ilişkin „hilafet eksenli" anti-propagandalarıdır. Bu propagandalardır ki, 1926'da 15 dolayında Dersimli aşiret reisini M. Kemal'in isteği üzerine Ankara'ya getirtmiş ve aynı aşiret reislerinin tamamım 1937-38'de katlettirmiştir...

D- İşin Aslı...

İşin aslı bilinmeyince, 1923'teki konuşması Meclis'te ayakta alkışlanan Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey** ile aynı yıl milli giysilerle Meclis'e çağrılıp yine aynı yıl yani 1925'te idam edilen Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey**'in neden idam edildikleri de bilinmez.

Nitekim, bilinen yasaklar, karartmalar, saptırmalar ve gizlemeler dolayısıyla, 1925 Direnme Hareketi'nin liderleriyle Dersim aşiretleri arasındaki ilişkiler pek bilinmez. Bu aşamada, hareketin liderlerinden Şeyh Said ile onun tarafından asayişi sağlamakla görevlendirilen ve „İnzibat Memuru" sıfatı kullanan **Hasan Fehmi** ve Harput/ Elaziz Cephesi Komutanı **Şeyh Şerif** aracılığıyla Dersim'e çeşitli haberler gönderilmiş ve yazılar yazılmış; ancak gerek hareketin dinsel görünümü, gerekse Ankara Hükümeti'nin birçok Dersim aşiretini elde etmesi dolayısıyla harekete karşı çekimser davranmışlar veya teyakkuzda kalmışlardır.

Sözgelimi, „Darahini İnzibat Memuru Hasan Fehmi" imzasıyla bu konuda hareketin görünen lideri **Şeyh Said**'e ve bir sureti de Elaziz/Harput Cephe Kumandanı **Şeyh Şerif**'e yazılan 9.3.1341 (1925) tarihli bir mektupta şöyle deniyor:

„Dersimliler, Kiğılılar malumuâlinizdir ki bendenizden uzakdırlar. Bunları dâire-yi ittifaka (işbirliği ve güçbirliğine MB) getirmeleri için evvel ve ahir Çanlılar'a (Çan Şeyhleri MB), cephe kumandanına, Şeyh Şerif Efendi'ye yazmış ve yazıyorum. Bilcümle muhalifleri ittifaka getirmelerini ve bu babda

(bu konuda MB) son derece çalışmalarını tebliğ etmiştim ve yine de edeceğim."

Bu aşamada, emekli Binbaşı Hıdır ve Ağuçan Ocağından Doğan oğlu Hüseyin (Doğan) dede – İzzettin Doğan'ın babası-; kimi Doğu Dersim aşiretlerini Kürt Hareketine karşı kışkırtırken; bir bölümünün destek verme eğiliminde olduğu, büyük çoğunluğun ise teyakkuzda kaldığı anlaşılıyor.

Bu durum; gerek Koçgiri gerekse Dersim hareketlerini birebir yaşayan **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**'nin iki eserine yansıdığı gibi; 1923'ten itibaren yönetime gizli ihbar mektupları veren Genç eski Mebusu **Hamdi**'nin (Yılmaz) raporlarına da yansımaktadır. Nitekim, Genç eski Mebusu Hamdi Bey'in, daha 28.5.1924'te Diyarbakır Valiliğine verdiği ihbar mektubunda; Bitlis eski Mebusu **Yusuf Ziya, Erzurum eski Mebusu Süleyman Necati, Dersim eski Mebusu Hasan Hayri**, Varto aşiret reisi olup o tarihte Erzurum'da bulunan **Miralay Kürt Halit Bey** ve Muşlu **Hacı Musa Bey**'in, Palu'nun Dikvan nahiyesi ahalisinden olup Genç- Çapakçur-Palu-Kiği bölgelerinde propaganda faaliyetleri yürüten **Şeyh Şerif Efendi** ile ilişki ve haberleşme içinde oldukları bildirilmektedir. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler**...,Ank. 1993, s.218)

Bilindiği gibi, buradaki isimlerden Hasan Hayri Bey, Yusuf Ziya Bey, Miralay Halit Bey ve Şeyh Şerif 1925'te idam edilmişler, diğerleri de bir biçimde etkisizleştirilmiştir. Burada dikkati çeken husus, adı geçenlerin 1924'ten itibaren ihbar edilmeleridir.

Resim - 36) Kürtlerin desteğiyle hareketini başarıya götüren, ancak daha sonra onları inkâr eden M. Kemal dönemin Dersim milletvekili Diyap Ağa ile birlikte.

Yine, 3.Ordu Müfettişliği'nin Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği 24 Şubat 1925 tarih ve 261 nolu şifre ile 28.2.1341 (1925) tarih ve 347 nolu şifrelerde

de; *„Dersim Ekradı'nın (Kürtleri'nin MB) bilhassa Karaballı, Ferhaduşağı, Abbasuşağı aşiretlerinin Bitlis, Hozat veya Pertek'i basmak hususunda yaptıkları müzakerelerde; evvela Hozat'ı basarak mahpusları tahliye ettikten sonra Pertek'i basmaya karar verdikleri pek mevsuk olarak (kanıtlı, belgeli olarak MB) haber alınmıştır*" denilmektedir. (Bkz. M. Bayrak. Age,s. 280)

Aynı Müfettişlikten alman 1/3/1341 (1925) tarih ve 358 numaralı şifrede ise, **Hasan Hayri- Şeyh Şerif** ilişkileri şöyle ortaya konuyor:

„Elaziz'in sükutu (düşmesi MB) üzerine, Dersim'de galeyan olup Kürtler'in vilayet merkezinde toplanmağa başladıkları, bazı memurinin (memurların MB) *irticaı andırır sözler söyledikleri; **Şeyh Şerif** ve Dersim Mebus-u sabıkı (eski mebusu MB) **Hasan Hayri** imzasıyla Elaziz'de rüesaya (reislere MB) gelen telgrafta, Elaziz'de asayişin ihlal edilmemesinin bildirildiği, Garbi Dersimliler'in işbu taşkınlıklarına karşı Şarki Dersim ve bilhassa Mazgirt aşairinin (aşiretlerinin MB) lehde samimi tezahüret gösterdikleri; ussatın (âsilerin MB) Elaziz'den tenkili (uzaklaştırılması MB) üzerine kuvva-yı maneviyeleri (moralleri MB) kırılarak, peyderpey dağılmakta oldukları ve Çemişkezek, Çarsancak kazalarının da ussata (âsilere MB) karşı müdafaa (savunma MB) vaziyeti aldıkları; (...) Çemişkezek kazasının dün Ekrad(Kürtler) tarafından ihata olunduğu (kuşatıldığı MB), kısmen kaza içinde müsademe (çatışma MB) başladığı ve tarafeynden (taraflardan MB) dört-beş telef (kayıp) olduğu öğrenilmiştir.*" (Bkz Age, s.280)

Sözkonusu şifreli telgrafın bir yerindeyse; ilk Meclis'te Mustafa Kemal'le yakın ilişki içinde bulunan Dersim eski Mebuslarından **Diyab Ağa** ile **Mustafa Ağa**'nın, yandaşlarıyla birlikte 24.2.1341 (1925) tarihinde gizli bir toplantı yaparak, durumu değerlendirdikleri ve Sultan Hamid'in büyük oğlu Selim Efendi'ye yazılmış olan bir mektup üzerinde konuştukları bildirilmektedir.

E- Sonuç

Görüldüğü gibi, 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'nin titreşimleri neredeyse bir bütün olarak Dersim'i de etkilemiş ve Kürt hareketini öncü aydınlarından koparmak için bir fırsat sayılmıştır. Nitekim, sadece Kürdistan Azadi Cemiyeti Başkanı **Cibranlı Halit Bey** ve **Hasan Hayri Bey** gibi asker arkadaşları değil; Türk- Kürt kardeşliği üstüne hararetli nutuklar atıp Meclis'te ayakta alkışlanan **Yusuf Ziya Bey**, „Milli Mücadele"ye destek veren **Seyid Abdülkadir** gibileri bir yana; ilk Meclis'te birlikte poz verdikleri **Diyab Ağa**

ve **Mustafa Ağa**'lar bile durumdan ve gelişmelerden rahatsızdır ve arayış içindedirler. Üstte de vurgulandığı gibi; bunların bir bölümü 1925'te katledilmiş, bir bölümüyse süreç içerisinde etkisizleştirilmiştir.

Daha da önemlisi; geçmişte yaşanan düşkırıklıklarına rağmen, Dersim'in, söylentilerin tersine, ***1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi***'ne hiç de duyarsız kalmadığıdır...

XI.BÖLÜM: İSMET PAŞA'NIN "KÜRT RAPORU"NDA DERSİM (1935)

A- Kemalizm'in Kürt Politikasının Mimarlarından İsmet Paşa

Lozan görüşmeleri sırasında, *„Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türkler'in olduğu kadar Kürtler'in de hükümetidir. Çünkü Kürtler'in gerçek meşru temsilcileri milletvekilleri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türkler'in temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadır"* diyen İsmet Paşa; aynı görüşmelerde -Kürddağı Kürtleri'nin 1922'de Ankara'daki Meclis'e verdikleri Mutalebat'ı kastederek-, *„Güneydeki Kürt halkı pek az bir süre önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak 1918 Mütarekesi'nden sonra işgal edilen ülkelerin Türkiye'ye geri verilmesini sağlamak bakımından sarsılmaz kararlarını bildirmişlerdir"* diyen İsmet Paşa; *„Kürtler, Milli Mücadele'nin devamınca canla-başla beraberlik gösterdiler; Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı (biz Türkler ve Kürtler) diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik"* diyen İsmet Paşa; 1925 Kürt İsyanı'mn bastırılmasından sonra Başvekil sıfatıyla şu ırkçı söylemle ortaya çıkacaktır:

„... Milliyet yegâne vasıta-i iltisakımızdır (milliyetçilik tek birleştiricimizdir M.B). Diğer anâsır (unsurlar) Türk ekseriyeti (çoğunluğu) karşısında hâiz-i tesir (etkileme gücüne sahip) değildir. Vazifemiz, Türk vatanı içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anâsırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf (nitelikler) herşeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır." (Vakit gaz. 27 Nisan 1925. İsmet Paşa'nın bu tür ırkçı söylemleri ve uygulamaları konusunda bkz. Dr. Naci Kutlay: **İsmet Paşa'da Dönemsel Irkçı Anlayışlar**, Özgür Politika, 9-12 Kasım 2003).

Aynı İsmet Paşa, 1926'da Başbakanken, sürgündeki Kürt aydınlarının bugüne de ışık tutacak çok önemli bir muhtıra-mektubuna muhatap olmuştu. Kürt aydınları, Lozan görüşmelerinde Kürtler'e dönük birçok vaadlerde bulunan, Lozan Antlaşması'm imzalayan, 1925 Isyanı üzerine Başbakanlığa getirilen Kürt kökenli İsmet Paşa'yı, yürütmenin başı olarak muhatap almışlardı.

Kürt aydınları, bu son derece önemli deklerasyonun sonunda şöyle diyorlardı: *„Eğer genç Türkiye Cumhuriyeti ve muhterem yöneticileri, Türk*

ve Kürtler'in birarada yaşamasını gerçekten istiyor ve Kürtlüğün kuvvet ve kudretinden yararlanmayı ve Kürtlükten çok Türklüğün varlığını sağlamlaştırmak ve en azmdan Kürt milletini kazanmayı hedefliyorsa, tek çözüm yolu ve ilaç 20. yüzyıl uygarlığının ulus ve özgürlük prensiplerine saygı ve uyma ile Kürtler'in yaşam hakkını kabullenmek ve bu suretle Avrupalılar'a, dost ve düşmana karşı olgunluğunu ve siyasi yeterliliğini göstermektir... Aksi takdirde, mevcut politikanın ve durumun devam ettirilmesinde ısrar edilirse, Kürdistan veya Şarki Anadolu kıtası büyük bir kin ve kırgınlık yuvasına dönecektir.„ (M.Bayrak: **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri**, Özge yay. Ank .1993, s. 498)

1925'te zamansız patlak veren Kürt isyanını bastıran İsmet Paşa yürütmeli Kemalist yönetim, zafer sarhoşluğuyla ***„Kürt kimliğini zor yöntemleriyle yokederek çözme„*** esasına dayanan **Şark Islahat Planı**'m 1925 Eylülünde yürürlüğe koyar. Kürt aydınlarının, 1926 Mayısında Ankara'ya ulaşan deklerasyonu görmezlikten gelinir. Ancak aynı yıl **Ağrı İsyanı**'nın başlaması ve 1927'de **Kürt Özgürlük Örgütü** (Hoybun)nün kurulması; Ankara Hükümeti'ni 1928'de bir Af çıkarmaya zorlar. Ancak bu, gerçek bir af olmaktan çok, savaş taktiği olarak çıkarılmış bir aftır. Nitekim bu isyanın da ateş ve kanla bastırılmasından sonra, Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla çıkarılan Genel Aftan Kürtler yararlandırılmaz.

Öte yandan, 1925'ten buyana Başbakanlığı elinde tutan İsmet Paşa, **Şark Islahat Planı**'nın 10 yıllık sonuçlarını incelemek amacıyla 1935 yılında Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerini kapsayan bir gezi yapar ve gezinin sonunda 21 Ağustos 1935 tarihli „**Kürt Raporu**"nu hazırlar.

Sözkonusu gezinin ana nedenlerinden biri de, „son çıban" olarak görülen Dersim sorununun çözümüdür. Gezinin tanıklarından olup Dersim üstüne iki ayrı kitap yazan Naşit (Hakkı) Uluğ, İsmet Paşa'nm gezisine ve „Şark Seyahati Raporu" olarak adlandırdığı Kürt Raporu'na ilişkin olarak şunları söylüyor:

„İnönü, üç yıl önce (1935), bir Doğu seyahati yapmıştı. Doğu illerimizde büyük imar ve temdin (uygarlaştırma M.B.) hareketinin hızlanıp programlaşmasına esas olan bu kutlu gezide, büyük devlet adamı Dersim muhitini de gördü. (...) Türk inkılabının tarihe intikal edecek büyük vesikalarından bir belli başlısı mahiyetinde olan Inönü'nün (Şark Seyahati Raporu) Dersim'in de temdin ve imarı esaslarını tesbit eden bir eserdir. Inönü, Doğu'dan dönünce, bu memleketşümul (tüm ülkeyi kapsayan) kararlarını

tatbik için liyakatinden emin olduğu vatan çocuklarına vazifeler verdi: Kâzım Orbay ve Abdullah Alpdoğan, Dersim'i baştan başa dolaşmak ve verilen direktiflere göre Dersim'in medeniyete açılması için lâzım gelen tekliflerle Başbakanın önüne gelmek vazifesini aldılar. Iki Komutan Doğu'ya gittiler, Birinci Genel Müfettişle görüştüler, Dersim'i gezdiler, halkı dinlediler, araziyi, kasabaları, köyleri, yolları yeni baştan etüd ettiler; dönüp geldiler ve Inönü'ye mütalealarını (görüş ve düşüncelerini) arzettiler.

Bunun üzerine verilen karar hulasaten şu oldu:

Dersim'de bir vilayet kurulacaktır, Vali aynı zamanda bu Vilayetin Komutanı olacaktır.Dersim ve muhiti (çevresi) bir Genel Müfettişliğe bağlanacak ve bu Vali ve Komutan aynı zamanda Genel Müfettiş olacaktır. Dersim imar ve temdin edilecektir. (...)

Hükümetin teklif ettiği bu esaslar, Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek Tunceli Kanunları derhal tetbik mevkiine (uygulamaya) kondu.

Dördüncü Genel Müfettişlik ve Tunceli Vali ve Komutanlığı vazifesi Korgeneral Abdullah Alpdoğan'a verildi (1936).„ (Naşit Uluğ: **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, Cumhuriyet Matb. Ist.1939, s. 151-152)

Halk arasında „Dersim kasabı" olarak adlandırılan General Alpdoğan'ın uygulamaları şimdiye kadar birçok anı kitabında yerini almış bulunuyor.

Resim - 37) Dersim katliamı sırasında Türk ordusunun bir kurmay grubu harekât alanında.

İsmet Paşa'nın 1935 yılında Başbakan sıfatıyla Kürdistan'a yaptığı inceleme gezisini değerlendirmek amacıyla, o tarihlerde yurtdışında bulunan Elektrik Mühendisi Muşlu Hilmi Yıldırım, *„Kürdistan'da Yirminci Asırda Türklerin Medeniyeti/ Gaziya Welati Kurdan*" başlığıyla bir cevabi broşür yayımlar.

Adı geçen Kürt aydını, *„Türkiye Başvekili İsmet Paşa Hazretlerinin Kürdistan'a Seyahati" başlıklı giriş bölümünde şöyle diyor: „14.6.1935 tarihinde Kürdistan'ın hukuku için Türkiye Başvekili İsmet Paşa hazretlerine yazdığım mektup üzerine Başvekil Kürdistan vilayetlerini ziyaret etmek için seyahate çıkmış ve Kürdistan ahalisinin gözünü boyamak için bazı siyasi nasihatlarda bulunuyormuş...*"

Kuşkusuz İsmet Paşa'nm Kürdistan gezisi, salt Hilmi Yıldırım'ın bir mektubuna indirgenemez. Tersine, bu gezinin genelde Kürt sorunu, özelde Dersim sorununun çözümü(!) için gerçekleştirildiği ortadadır.

Hilmi Yıldırım, basım yeri ve tarihi bilinmeyen, ancak İsmet Paşa'nm gezisinden hemen sonra yayımlandığı anlaşılan Broşüründe; 26.10.1935 tarihinde gönderdiği mektubun da 30.11.1935 tarihli Köroğlu gazetesinde tekzip edildiğini söylüyor ki, bu da Broşürün yayın tarihi konusunda yaklaşık bir fikir verebiliyor.

Kendisini „Kürdistan fedaisi" olarak tanıtan Elektrik Mühendisi **Muşlu Hilmi Yıldırım**, kuşkusuz cevabi-broşürünü İsmet Paşa'nın gezisi ve basına yansıyan kimi sözlerine dayandırmaktadır, ancak onun hazırladığı Kürt Raporu'ndan habersizdir.

„Kürt siyasetinin temellerini atan kişi„ olarak sunulan İsmet Paşa'nm sözkonusu **Kürt Raporu**, ilk kez gazeteci Saygı Öztürk tarafından özetlenerek ve ara başlıklarla beslenerek 7-10 Eylül 1992 tarihleri arasında Hürriyet gazetesinde yayımlandı.

Sözkonusu **Kürt Raporu**, Kürt sorununun çözümünde şiddet yönteminde ısrarın yanısıra, Dersim katliamının da adeta habercisi ve başlatıcısı olur...

Kendisi de Bitlisli Kürümoğlu ailesinden Kürt kökenli olan Dönemin Başbakanı **İsmet Paşa**, Türk ırkçılığının şahlandırıldığı 1930 yılında, Sivas demiryolunun açılışında diğer Bakanlarıyla ağızbirliği etmişçesine şunları söylüyordu: *„Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırkî birtakım haklar isteyebilir. Başka hiç bir kişinin buna hakkı yoktur...*" (Milliyet gaz. 31.8.1930)

İsmet İnönü'nün İktisat Vekili **Celal Bayar** da, bundan bir yıl sonra yani 1936 yılında bölgeyi gezerek bir **Şark Raporu** hazırlıyordu. Dersim katliamı döneminde, İsmet İnönü'nün yerine Başbakanlığa getirilen Celal Bayar, bu raporunda; Kürt sorununun salt askeri yöntemlerle çözümlenemeyeceğine, ekonomik ve toplumsal önlemler de alınması gerektiğine işaret ediyordu:

„Doğu illerinde hakimiyet ve idare bakımından göze çarpan bariz bir

hakikat vardır. Şeyh Said ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı şahlanmıştır. İsyan edenleri tenkil etmek (cezalandırmak MB) için şiddetin mânâsı anlaşılır ve yerindedir. İsyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de, bundan ayrı mutedil (soğukkanlı MB) bir sistemdir." (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-II**, 2004,s.415) Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı döneminde 2. Adam konumundaki İsmet Paşa, üstte de vurgulandığı gibi, Kürt aydınlarının 1926'da kendisine verdikleri son derece önemli **Talepler Muhtırası**'na rağmen, Kürt sorununun şiddet yoluyla çözümünde ısrarcıdır ve 1937/38 Dersim katliamıyla sonuçlanan bu tutumu, 1935 tarihli **Kürt Raporu**'na açık biçimde yansımaktadır.

İsmet Paşa, Raporunda, Dersim bölgesindeki Erzincan'a önemli bir işlev yükleyerek, buranın bir „*Türklük*" üssü olarak konumlandırılmasını önermektedir. 1925'teki **Şark Islahat Planı**'nın bir gereği olarak, Ermeniler'den boşaltılan bu topraklara yerleştirilen Balkanlı ve Kafkaslı göçmenlerin buralardan ayrılmalarına hayıflanan İsmet Paşa, şöyle demektedir:

„Dersim Kürtleri'ne karşı vaktiyle set olan Türk köyleri dağılıp zayıflayarak ve Ermeniler kâmilen kalkarak Dersimliler'in istilâsına karşı meydan tamamen boş kalmıştır. Erzincan'ın yanındaki boş köyler, Dersim'in semiz ve mütehakkim (bakımlı ve zorba MB) halkı ile süratle dolmaktadır. Erzincan beyleri, arazilerini işletmek için Dersimliler'i maraba adı altında kullanmaktadırlar. Bu, beylerin, bir nevi Dersimliler'in himayesine sığınmasıdır.

Bu köyler ve marabalar,Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yatak rolü yapmaktadırlar. Az zamanda ***Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir.***"

Bilindiği gibi; Şark Islahat Planı, Ermeniler'den boşalan arazilerin Kürtler'e verilmemesini, yerleşmiş olanların çıkarılmasını ve buralara dışardan getirilecek göçmen Türkler'in yerleştirilmesiyle bir „Türklük Barajı" kurulmasını öngörüyordu. Ancak, buralara yerleştirilen Balkanlı ya da Kafkasyalı göçmenlerin bir bölümünün, doğa ve toplum şartlarına uyum gösteremeyerek buralardan ayrılıp Batı Anadolu'ya yerleşmeleri, besbelli ki İsmet Paşa'yı son derece rahatsız etmektedir. Oysa İnönü, „**Aslında Erzincan, bir Türk mamuresi olmak için bütün şartlara maliktir**" diyor ve bu yörenin bir an önce öngörülen şekilde donatılmasını istiyor.

B- Dersim'den Tunceli'ne Geçiş...

İdari ve demografik açıdan Dersim'in Tunceli'ye dönüştürülmesi süreci de İsmet Paşa'nın Dersim eksenli **Kürt Raporu** ile başlıyor. Açık biçimde ***„Dersim Vilayeti'nin yeniden teşkili ile askeri bir idare kurulması ve Dersim ıslahının bir programa bağlanması lâzımdır***" diyen İsmet Paşa; tümü birkaç yıl içinde gerçekleştirilecek bir tasfiye planının temelini atıyor. Aynı yıl içinde **Tunceli Kanunu** çıkarılarak, bu Raporda önerilenlerin tümü yasalarla hayata geçirilmektedir. İnönü'nün önerilerini izlemeye devam edelim:

"Kazalarda bazı değişiklikler ve yeni kazalar yapılması zaruridir. Bunlar, Genel Müfettişle birlikte yapılmalıdır.

Genel Müfettişlerin asayiş, iskân ve proğram hususlarında Vekâletlerin (Bakanlıkların MB) yegâne muhatabı olması başlıca meseledir. ***Bununla beraber Genel İnspektörler'in müdahale edemeyecekleri iş olmayacaktır. Genel Müfettişler, lüzumlu ve âcil gördükleri anda, mıntıkaları dahilindeki herhangi bir emri veya tedbiri durdurmaya, tadil etmeye selahiyetli olacaklardır.***"

Resim - 38) Dersim Harekâtında devrin Başbakanı İsmet İnönü, bir harekât sırasında General Salih Omurtak'la.

Burada İnönü, Genel Müfettişlerin Bakanlardan da daha yetkili olduklarına vurgu yaparken; *„Genel Müfettişlerin müracaatı, Devlet kuvvetleri üzerinde de aynı hükmü haiz olacaktır*" diyerek, Genel Müfettişler'in askerlere de emir verebileceğine işaret etmektedir.

İnönü'nün Kürt Raporu ile başta Dersim olmak üzere , Kürt coğrafyasında yeni bir Adalet uygulaması da getiriliyor: "*Doğu illerinde tatbik edilmek üzer, özel bir Adli rejimi kanun ile tayin olunacaktır. Böyle bir proje bilhassa Birinci Genel Müfettişle birlikte hazırlanacaktır.*"

C- İnönü'nün Öngördüğü „Dersim'i Islah Proğramı"

İnönü, o dönem Dersim'de Birinci Umumi Müfettiş olarak görev yapan **Abidin Özmen**'e geniş yetkiler verirken; özellikle **İlbay** yani Vali olarak buraya atanması öngörülen **Vali-Paşa Abdullah Alpdoğan**'ı da sınırsız yetkilerle donatmaktadır.

İnönü'nün planladığı Dersim'i Islah Proğramı; **1-Hazırlık, 2- Silahtan Tecrit, 3- Yeniden İskân** safhalarından oluşmaktadır. Birlikte izliyoruz:

„*Hazırlık ve silahsızlanma üç senede olacaktır.*" (Gerçekten de üç yıl içinde hazırlık yapılmış, insanlar silahtan arındırılmış ve katliama geçilmiştir. MB)

„*Dersim Vilayeti'ni yeni usulde teşkil edeceğiz. Muvazzaf bir Kolordu Komutanı, vali ve üniformalı muvazzaf zabitler kaza kaymakamları olacaktır. Keza memurlardan hiç biri yerli olmayacaktır. Bulundukça mütekait zabitler (emekli subaylar MB) tali (ikinci derece MB) memuriyetlere tayin olunacaktır.*"

İnönü'nün belirlediği Vali- Paşa, Koçgiri katliamcısı **Sakallı Nureddin** Paşa'nın damadı **Korgeneral Abdullah Alpdoğan**'dır, kaymakamlar ise subaydır.

İnönü, İlbaylık olarak adlandırdığı Valiliğin de yeniden donatılmasını önermektedir: „*İlbaylık Dairesi, bir Kolordu karargâhı gibi fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür ve sağlık şubeleri olacaktır.* **İdama kadar infaz İlbaylıkta bitecektir**. *Adliye usulü basit, hususi ve kesin olacaktır.*"

Görüldüğü gibi; Genel Müfettişliklerde olduğu gibi, idam kararlarını infaz etme yetkisi de doğrudan Vali'ye verilmektedir. Bu, bir bakıma „önce idam et, sonra usulen yargıla" yöntemidir.

İnönü'nün askeri donanım konusunda da önerileri var: „*İlbaylığın emrinde asgari 7 seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Sabit jandarma ayrıdır. İlbaylığa yardım etmek Genel Müfettişlerin vazifesidir. İlbaylık bu teşkilatı ile idareyi alacaktır.* ***1935 ve 36'da yolları, karakolları yaptıracaktır. 1937 İlkbaharı'na kadar hazır olursa mürettep (düzenlenmiş MB) ve seferber iki fırka kuvvet***

İlbaylığın emrine 1937 ilkbaharında verilecektir. Süratle bütün Dersim silahtan tesrit olunacak, İlbaylığın o zamana kadar tetkiki neticesinde kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır. *Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlayacaktır.* ***Bütün bu tasavvurlar gizlidir.***"

Görüldüğü gibi, İnönü'nün Raporu, esasında bir Dersim'i vurma ve tasfiye proğramıdır. Gerçekten de, derhal ulaşım yolları yapılmaya girişilmiş ve doğrudan Vali'nin emriyle infazlar yapılmıştır. Toplu bir operasyona başlanması ise, gerekli hazırlıkların tamamlanmasına endekslenmiştir. Dahası İnönü; „***Dersimliler, bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarsa, proğramı acilen tatbik etmek zaruridir***" diyerek, bu kararın son derece gizli tutulmasını istemektedir: „*Bu tasavvurları (planlamaları MB) İcra Vekilleri (Bakanlar MB) ve Genelkurmay Başkanı ile Kamutay (Meclis MB) Başkanı'ndan başka yalnız İlbay (Vali MB), iki Genel Müfettiş ve 3 Ordu Müfettişi şahsen bilecektir. Maiyet memurları bilmeyeceklerdir.*"

Görüldüğü gibi, son derece gizli tutulan bir katliam hazırlığı sözkonusudur. İnönü, bu katliam ve tasfiye hareketi gerçekleştirildikten sonra, bölgenin yeniden iskânı konusunda da önerilerde bulunmaktadır: „*Van, Muş ve Erzincan ovaları Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da acele olarak, Muş Ovası'nda tedricen, bir de Elazığ Ovası'nda* ***Kuvvetli Türk kitleleri vücuda getirmek zorundayız.*** *Yalnız Erzincan Ovası için, Dersim ıslahından sonra karar vereceğiz.*"

Dikkat edilirse, burada planlanan hususların önemli bir bölümü, 1925'te gizlice hazırlanıp yürürlüğe konan **Şark Islahat Planı**'nın da öngörüleri arasındadır. Askeri yöntemlerle Kürt kimliği yokedilerek Kürt sorununun çözülmesi ve „*Türkleştirme*" hedefi burada da açıkça vurgulanmaktadır. Zaten iki yıl sonra katliam başlamış ve iki yıl içinde tamamlanmıştır.

Dersim katliamı sırasında Albay olarak görev yapan **Hulusi Yahyagil**'in şu itirafları zaten herşeyi açıkça ortaya koymuyor mu? „*1938'de bizi Dersim isyanını önlemeye ve bastırmaya memur etmişlerdi. İsyan dedikleri şey de, bazı dağ köyleri o yıl vergi vermemişti. Bize verilen emir ise tek kelime idi:* ***İmha.*** *Vergi vermedikleri için yok etmek... Bu düşünceyi, bu uygulamayı kim yapabilir? Zorbalar, insanlık suçunu işleyenler. Elbette vergi işin bir yönü; gerçek neden Dersim'i Türkleştirmekti. Ben kıta komutanıydım, bize verilen emir (Canlı hiç bir şey bırakmayın) şeklindeydi...*" (Bkz. N. Şahiner: **Son Şahitler**)

Atatürk'ün savaş pilotu **Sabiha Gökçen**'in, *„Bombalama sırasında benim için insan önemli değildi, hareket halindeki her şey benim için hedefti"* yolundaki sözleri de, bu anlatımları doğrulamıyor mu?..

Subay olarak iki ay süreyle Dersim katliamında bulunan **Muhsin Batur** gibi canlı tanıklar, *„Okuyucularımdan özür diliyorum ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum"* diyerek, gördüklerini ve yaşadıklarını anlatmaktan kaçınmasalardı, kimbilir insanlık adına ne tür trajik ve ayıplı manzaraya tanıklık edecektik...

Resim - 39) Katliamda, mağaralara sığınanlara karşı gaz bombası kullanıldı (H.Saltık Arşivi)

XII.BÖLÜM: *SEYİD RIZA*'NIN İDAMI VE *ÇAĞLAYANGİL*'İN İTİRAFLARI

A- Kılıçdaroğlu ve Çağlayangil'le İlgili Bir Anımsama

1980'li yılların ikinci yarısıydı, 86/87 yılları olmalı. Şimdi İsveç'te yaşayan Dersimli bir ortak arkadaşımız; o zamanlar Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdür Yardımcısı olarak çalışan **Kemal Kılıçdaroğlu**'nun Dersim konusunda bir çalışma yaptığını, bu nedenle bendeki kaynaklardan da yararlanmak istediğini söyleyerek, kitaplığımdaki mevcut kaynakları kopi çekmek üzere kendisine götürmüştü. Götürdüğü birçok kaynak arasında; Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1930'lu yıllarda hazırladığı gizlilik dereceli "**Dersim**" rapor-kitabı ile 1937'de yayımlanmış Askeri Mecmua eki "**Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**" konulu bir çalışma da vardı. Dönemin 2000'e Doğru Dergisi'ne de verdiğim bu kaynakların, o zamanlar İşçi Partisi yöneticisi olan **Faik Bulut**'a da geçtiğini ve "**Dersim Raporları**" konulu çalışmasının omurgasını oluşturduğunu gördüm. Dersim'le ilgili rapor-kitap, iç kapak cebinde yer alan harita ve krokiler olmaksızın, daha sonra Kaynak Yayınları'nda kitap olarak da çıktı. Bu harita ve krokileri, o zamanın şartlarında ben de kopi edememiş ve kendilerine verememiştim...

Sonradan öğreniyoruz ki, Kemal Kılıçdaroğlu, benden yayın istediği yıllarda, **Seyid Rıza**'nın asılmasını bizzat organize eden **İhsan Sabri Çağlayangil**'le sözlü bir röportaj yapmış ve devlet sırrı gibi yakın tarihlere kadar saklamış. Çağlayangil, ne itirafta bulunuyor şimdilerde internet sitelerinde yeralan bu röportajda: "*Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı, mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehirledi.Yediden yetmişe o Dersim Kürtleri'ni kestiler...*"

Kılıçdaroğlu ile SSK Genel Müdürü olduğu dönemde zaman zaman görüşmelerimiz oldu. İlk görüşmede, benden aldığı kaynaklardan dolayı teşekkür ederek konuyu kapattı ve sonraki süreçte bir daha konuşmamaya özen gösterdi. Ta ki, sözkonusu röportajın çok küçük bir kesimi **Ayşe Hür** aracılığıyla internet sitelerinde yer alıncaya ve CHP Genel Başkan Yardımcısı **Onur Öymen**, "bin nasihate bedel o müsibeti" söyleyinceye kadar... Aslında bu, bir zihniyetin ve bilinçaltının dışarıya vurumundan başka bir şey değildi...

1989 yılı içinde, çıkardığım **Özgür Gelecek Dergisi**'ndeki yazılarımdan dolayı iki kez tutuklandım. İlk tutukluluğum kış mevsimine, ikinci tutukluluğum

ise yaz mevsimine rastlıyordu. İkinci tutukluluğumda, Güneş gazetesinde **İhsan Sabri Çağlayangil**'in anıları yayımlanıyor ve büyük yankı yapıyordu. Ben de cezaevi koşullarında bu anıları büyük bir ilgiyle izliyordum. 1960'lı yıllardaki Senatörlüğü, Senato Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Vekilliğinden beri tanıdığım bu Çerkez kökenli Türk yönetici; Devlet politikalarını ne kadar savunursa savunsun, olayın birincil tanığı sıfatıyla **Seyid Rıza** ve yoldaşlarının idamına ilişkin son derece çarpıcı itiraflara ve anekdotlara yer veriyordu... Bu röportajda; Çağlayangil, M. Kemal 1937 Kasımında Dersim'e gitmeden önce, Seyid Rıza ve arkadaşlarının idamının tamamlanması için nasıl görevlendirildiğini, hafta sonu toplanan bir düzmece mahkeme kararıyla idamların nasıl gerçekleştirildiğini bütün çıplaklığıyla anlatıyor ve bu anlatımlar o dönem insanlar üzerinde adeta bir bomba etkisi yaratıyordu... Seyid Rıza'nın, "*Ankara'dan beni asmaya mı geldin?*" yollu çıkışından başlayarak, bir dizi ilginç anekdota yer veriyordu. Sözgelimi, **Seyid Rıza**'nın idam ediliş sahnesini ve son sözlerini şöyle veriyordu:

"*Seyid Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyid Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitab etti:* ***Evlad-ı Kerbelayıh, Bihatayıh, Ayıptır, Zulümdür...*** *dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağıyla tekme vurdu, infazını yaptı...*" (Güneş gaz. 19.8.1989)

B- Seyid Rıza ve Yoldaşlarının İdamında Kuşku Bulutları

Babası **Seyid İbrahim**'in yolunu izleyerek, **Dersim**'in siyasi ve dini lideri konumuna ulaşan **Seyid Rıza** ve yoldaşlarının katledilmeleri üzerindeki kuşku bulutlarının tümüyle dağıldığı söylenemez.

Bu, hem idamların tarihi, hem idam edilenlerin sayısı, hem idamların yeri, hem cenazelerin gömülme biçimi, hem de gömüldükleri yer açısından geçerli.

Seyid Rıza ve arkadaşlarıyla ilgili güdümlü yargılamayı ve idamları yönetip fotoğraflayan Milli Emniyetçi **İhsan Sabri Çağlayangil**, idam edilenlerin sayısını 7 kişi olarak veriyor. Bu ve başkaca kimi kaynaklara göre, idam edilenler şunlardır:

1- Seyid Rıza
2- Seyid Rıza'nın küçük oğlu Resik Hüseyin

3- *Şeyhan aşireti reisi Hasso Seydo*
4- *Yusufan aşireti reisi Kameroğlu Fındık*
5- *Demenan aşireti reisi Cebrail oğlu Hasan*
6- *Kureşanlı Ulkiye oğlu Hasan*
7- *Mirza Ali oğlu Ali.*

Buna karşın, yine Milli Emniyet bağlantılı bir gazeteci olan ***Barbaros Baykara*** sayıyı 8 olarak vermekte, başta **Nuri Dersimi** olmak üzere kimi Kürt yazarlar ile **Mahmut Goloğlu** gibi Türk yazarlar ise 11 olarak vermektedirler. Anlaşılan o ki, Savcı 11 kişinin idamını istemiş; bunlardan 7'si idam edilmiş, 4'ü ise yaşlarının büyüklüğünden dolayı 30'ar yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Bunların dışında yine 33 kişi ağır hapis cezalarına çarptırılmış, 14 kişi ise beraat etmiştir.

Resim - 40) 1937'de Seyid Rıza Elazığ'da mahkemeye götürülürken.
[*Kalan Müzik Arşivi*]

Burada, üzerinde özellikle durulması gereken husus, Kemalist rejimin kendi yasalarını da Seyid Rıza olayında nasıl açıkça çiğnediğidir. İdam sırasında

yaşı 75'i geçmiş olan Seyid Rıza, yaşı 54'e indirilerek idam edilir. Tıpkı 12 Eylül Cuntası döneminde **Erdal Eren** örneğinde olduğu gibi; Seyid Rıza'nın oğlu **Resik Hüseyin**'in 17 olan yaşı 21'e çıkarılarak idam edilir. İdam edilenlerin birbirine gösterilmemesi kuralına ise zaten uyulmaz...

Seyid Rıza, kendisini idama götürecek düzmece tanık konusunda mahkemede şu anlamlı cevabı verir: ''*Tanık benim büyük oğlumdan iki yaş küçüktür. Oğlumdan küçük biri yaşımı belirler ve yasa da bunu kabul ederse, benim itirazım olmaz...*''

Seyid Rıza'nın yaşının o tarihlerde 80'e dayandığını, Kemalist rejimin yayın organları olan **Cumhuriyet** ve **Ulus** gazeteleri itiraf ediyordu. Örneğin 28.6.1937 tarihli Cumhuriyet gazetesi, daha o tarihlerde şu bilgiyi veriyordu:''*Yetmişlik Seyid Rıza'ya genç ve güzel karısı Bese tarafından teslim olmaması için sürekli telkinler yapılıyormuş.*''

Resim - 41) Yıl 1937; Seyid Rıza ve oğlu idama giderken...
[*Hasan Saltık Arşivi*]

Kısaca, idam tarihinde yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu'nun 56. maddesine göre Seyid Rıza'nın, 55. maddesine göre de oğlu Resik Hüseyin'in idam edilmemesi gerekiyordu . (Bkz. Kamil Ateşoğulları: **Ölüm Cezası–Bir İnsanlık Suçu**, Belge yay. İst. 2000, s.138)

Ancak, daha 1930'lu yılların başlarında Dersim'i vurmayı kararlaştırmış olan Kemalist rejim, saygın siyasi ve dini önder kimliğiyle Seyid Rıza'yı ortadan kaldırarak, Dersim toplumunu öndersiz bırakmaya; mezar yerini karartarak da, manevi önderliğini engellemeye çalışıyordu...

Öyle ki, onun cansız bedeninden bile korkulduğu için, yaygın görüşe göre, cansız bedeni 24 saat boyunca Osmanlı yöntemiyle halka teşhir edildikten sonra belirsiz bir yere gömülür. Cesedinin yada küllerinin gömüldüğü yer, kuşkusuz resmi makamlarca bilinmektedir. Mezar yeri gibi, idam tarihi konusu da hala tartışılmaktadır. 14 ile 18 Kasım 1937 arasında değişen bu tarihlerin en gerçekçisi, 14 Kasımı 15 Kasıma bağlayan gece olarak görülmektedir.

Dersim katliamı gibi, Seyid Rıza ve yoldaşlarının katli de, Osmanlı'dan beri uygulanagelen *''oldu bittiye getirerek yok etme''* politikasının bir versiyonudur. Aynı yöntem, M. Kemal'in bilgisi dahilinde **Sakallı Nureddin Paşa** tarafından Koçgiri katliamında uygulanmıştır. O dönem bir süre Sivas Valiliği yapmış olan, günümüz tanınmış gazetecilerinden **Oktay Akbal**'ın dedesi **Ebubekir Hazım Tepeyran**'ın, ***Kurtuluş Savaşı Anıları***'nda (Çağdaş yay. İst. 1982, s.69-88) bu konuda son derece ilginç anekdotlar yer almaktadır.

Açıktır ki, yasadışı, hukuk dışı, çağdışı ve insanlık dışı yöntemlerle bir toplumun önderlerini katlederek yok edenler; onları toplumun belleğinden ve bilincinden hiçbir zaman koparamazlar... Çağlayangil'in, çektiği idam resmi bizzat M. Kemal tarafından imha ettirilse ve mezarı belirsiz hâle getirilse de...

C- Çağlayangil Kürtler İçin Ne Diyor?..

Demokrat Parti ve Adalet Partisi geleneğinden gelen **İhsan Sabri Çağlayangil**, yukarıda değinilen anılarının 1989'daki yayınınından sonra aynı gazetede haftada bir köşe yazıları da yazıyordu. Bu yazılardan birini de "**Kürtler**" e ayırmıştı. Bu yazı, lideri Demirel'in "*Kürt realitesini tanıyoruz*" dediği 1991 yılına rastlıyordu. Sözkonusu yazı, Kürtler'in tarihine ve toplumsal-siyasal yaşamına önemli bir şey katmasa da, Dersim katliamının çeşitli evrelerine bizzat tanıklık etmiş ve bunu açıkyüreklilikle ortaya koymuş bir Devlet yetkilisinin resmi tanıklığı olarak önem taşıyor. Bu nedenle, biz de

1991 yılı itibarıyla 50 yıl önceki Darsim katliamının bu önemli tanığının ve itirafçısının **Kürtler**'i ilişkin görüşlerinin paylaşılmasında yarar gördük.

Çağlayangil'in anlatımıyla ***Kürtler'in Tarihi***:

"Kürtler çok eski bir topluluktur. Yüzyıllar önce vardılar. Bu yargı ilimleşmiştir. Bir Yunan filozofu olan ***Ksenefon*** *da bunu söylüyor.Bu zat, İsa'dan dört yüz otuz bir yıl evvel eski Atina'da doğdu. Aynı zamanda tarihçidir. Bu niteliği filozofluğu kadar ünlü değilse bile yine de zamanındaki olayları sağlıklı ve doğru biçimde, kendinden sonraki kuşaklara aktarmakla tanınmıştır. (...)*

Ksenofon, ***Anabasis*** *adlı kitabında şöyle yazıyor: Eski Atinalılar komşularıyla iyi geçinemezler, sık sık çekişirlerdi. Yine böyle bir savaş sırasında, şimdiki Dicle Nehri'nin kollarından Bohtan Suyu Vadisi'nde durakladılar. Gecikmenin nedeni olarak* ***Karduklar*** *gösterildi. Çünkü karşılarında onlar vardı. Hâlen bile Kürtler'in aynı bölgede yaşar olmaları, aynı zamanda kelimeler arasındaki yakınlık;* ***Karduklar'ın bugünkü Kürtler olduğu*** *izlenimini veriyor. Onbinlerin Ricatı (Dönüşü MB), İsa doğmadan dört yüz yıl evvel vukubulduğuna göre,* ***Kürtler'in çok eski bir varlık oldukları böylece gerçekleşiyor demektir.***" (Bkz. İ. Sabri Çağlayangil: **Kürtler**, Güneş gaz. 25 Mart 1991)

Ç- Kürtler'in Nüfusu

Çağlayangil, Kürtler'in tarihine ilişkin bu belirlemeden sonra, Kürtler'in nüfusuna ilişkin olarak da şunları söylüyor:

"Eskiden Devlet İstatistik Enstitüsü, nüfusumuzun ana dillerine göre dağılımını yayınlardı. Hangi dinle ilişkisi bulunursa bulunsun, memlekette yaşayan ve Türkçe'den başka dil konuşan azınlıkların sayısını tam olarak söylemek imkânı vardı. Sonradan bu usulden vazgeçildi. Şimdi Kürtler'in tam sayısını herkes bilmiyor.

Bütün dünyada bugün yirmi beş milyondan fazla Kürt yaşıyor. Bizim Laruslar (Larousse MB) bu miktarı onbeş milyon olarak gösteriyorlar. Bunun aşağı yukarı yarıdan fazlasının topraklarımızda bulunduğu iddiası güdülüyor. ***Türkiye, Irak ve İran Kürtleri****, coğrafi bir birlik oluşturuyor. Yakın gelecekte bağımsız bir Kürt devleti kurulması için çalışanlar var.*"

Burada hemen belirtelim ki; Türkiye'nin Milli Eğitim Bakanlığı'nca

hazırlanmış **İnönü/Türk Ansiklopedisi**'nin Kürtler'e ilişkin maddesiyle, Fransız Larousse Ansiklopedisinden yararlanılarak çeviri ve te'lif yöntemiyle hazırlanmış **Meydan-Larousse Ansiklopedisi**'nin *Kürtler* maddesi, doğrudan MİT tarafından hazırlanmış traji-komik maddelerdir. Üstteki Ansiklopedi, İnönü döneminde onun adıyla yayına başlamış, ancak DP döneminde Türk Ansiklopedisi olarak yayınını sürdürmüş, Türkiye'nin devlet eliyle hazırlanmış en kapsamlı ansiklopedisidir.

Resim - 42) M. Kemal'in Dersim gezisinden ilginç bir görüntü. Bu kez yanında (sol baştaki), kendisinden önce gelip **Seyid Rıza** ve arkadaşlarının idamını gerçekleştiren Çerkez kökenli Milli Emniyetçi **İhsan Sabri Çağlayangil** (Kasım-1937)

Çağlayangil, ***Kürtler'in Kökeni*** konusunda da; kimi Batılı, kimi Pers, kimi Arap, kimiyse Türk kaynaklı dört tez üzerinde durarak; kendisinin de "*Kürtler'in Turanî bir kavim oldukları*" yolundaki Türk tezine yakın durduğunu vurgulayarak, sözlerini şöyle sürdürüyor:

"*Ne olursa olsunlar, bizim içimizdedirler ve bizdendirler. Et-tırnak gibiyiz. Birbirimizden ayrılınca sudan çıkmış balığa döneriz. Yaşamımızda hangimizin soyunda karışıklık yok. Hepimize başka bir kan karışmış. Kimimizin soyunda Çerkes, kimimizin geçmişinde Laz ve Kürt var. Özetle başka kan karışmayanımız parmakla gösteriliyor. Yeter ki kendimizi Türk sayalım, öyle düşünelim.*"

Özellikle Balkan kökenli ya da Çağlayangil gibi Kafkas kökenli unsurların

"Türk" kimliğine sıkısıkıya sarılmalarının kuşkusuz birçok nedenleri vardır. Gerçek kimlikleriyle ortaya çıksalar, toplumda yeterli kabul görmeyecekleri ve Devlette yer tutamayacakları ortada. Bu nedenle, önce Osmanlı-İslam, İttihad'dan sonraysa Türk-İslam kimliği onlar için adeta bir cankurtaran simidi...

D- Özeleştiri Niteliğinde Bir İtiraf: Uygulanan Yanlış Politikalar

Çağlayangil, adeta özeleştiri niteliğindeki şu itiraflarda bulunur:

"Geçmiş yanlışlarla dolu. Gâh bizden olmayanları, kendimizden saydık. Gâh bizden olanları ittik, uzağa kaçırdık. Gâh zaten bizden olanları asimile etmeye kalktık. Gâh ne yapsak bizden olamayacakları aramıza almaya yöneldik. Batı'ya yolladıklarımız oldu, sonra vazgeçip tekrar geri çektik. Bunları yeniden taşıdık, hulâsa ne yaptığımızı bilemedik.

Devlet büyükleri tanıdım ki, Doğu'nun kalkındırılmasına karşı çıkıyordu. Azınlıklara dokunmaktan çekinirlerdi. İsterlerdi ki, onlar olduğu gibi kalsın, kimse el sürmesin."

"Benim gibi hem padişahlık, hem cumhuriyet dönemlerini yaşayanlar çok şeyler gördüler" diyen Çağlayangil, sözlerini şöyle noktalıyor:

"Kürtler'in iyisi bulunmaz insanlardır. Mert, cesur ve sadık olurlar. Hangimizin böylelerine ihtiyacı olmaz... Zamanla her şey değişiyor. Bugün devletteki zihniyet de, kendini (Türk) saymayanlar da başka türlü oldu. (Bu vatan hepimizin) görüşü genellik kazandı." (Agy)

İşte, yine geç gelen bir itiraf. "Doğu"nun kalkınmasına karşı çıkanlardan birinin de, dönemin anlı-şanlı Genelkurmay Başkanı **Fevzi Çakmak** olduğunu biliyoruz... "Kürt kimliğini yokederek Kürt sorununu çözme" gafletine düşen ırkçı, şoven ve asimilasyoncu lider ve kadroları da... Oysa, yüzbinlerin, milyonların yaşamına malolan ve bizzat Çağlayangil'in de içinde yer aldığı bu talihsiz politikalardan nice zaman önce, daha 1920'lerde ülke dışına savrulmuş **Kürt aydınları** ne diyordu?;

*"Türkiye'nin demokratikleşmesinin ve Kürtler'i kazanmanın tek yolu ve ilacı; **20. yüzyıl uygarlığının ulus ve özgürlük prensiplerine saygı ve uyma ile Kürtler'in yaşam hakkını kabullenmektir.**"*

İşte, Kürtler'in daha 1920'lerdeki bu öngörülü sesine kulak verilseydi, ne bunca hasar verilir, ne **Seyid Rıza**'lar asılır ne de Seyid Rıza'nın idamını üstlenip organize eden **İhsan Sabri Çağlangil**'ler bu özeleştirel itirafları yapmak zorunda kalırlardı!..

XIII.BÖLÜM: *SEYİD RIZA*'NIN BABASI *SEYİD İBRAHİM*'İ TANIR MISINIZ?

Dinsel ve siyasal lider kimliğiyle **Seyid (Sêy) Rıza**'yı tanımayan Alevi yok gibidir. Onun, darağacında söylediği şu son sözler, onun idamında bizzat bulunan İhsan Sabri Çağlayangil tarafından ilk kez bilince çıkarılmış ve insanların belleğine kazılmıştı:

„*Seyid Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyid Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitabetti:* ***Evlad-ı Kerbelayıh. Bihatayıh. Ayıptır. Zulümdür*** *dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap-rap yürüdü. İdamı yapacak çingeneyi itti.İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını yaptı.*" (Güneş gaz. 19.8. 1989).

Resim - 43) Kızılbaş Kürtler'in ileri gelenleri. 2. sıradaki Seyid Rıza'nın babası Seyid İbrahim, 3. sıradaki Gangozade Yusuf Ağa, yanındaki oğlu İbrahim.
[*H.N. Barnum:* ***The Kuzzelbash Koords****; American Missionary Herald, Boston-1890*]

Bugün mezarı bile bulunmayan, ancak başta Dersim bölgesi olmak üzere Alevi toplumunda büyük bir saygınlığı bulunan **Seyid Rıza** da, kuşkusuz her insan gibi, içinde bulunduğu toplumsal ortamın ürünüdür. Ancak, idamını bizzat yürüten kişide bile saygınlık uyandıran bu kişinin yetiştiği toplumsal ortam bir yana, üzerinde birinci derecede etkisi bulunan babası **Seyid (Sêy) İbrahim** bile yeterince bilinmemekte ve tanınmamaktadır.

A- Seyid İbrahim Kimdir?

Belirlediğimiz kadarıyla, Seyid İbrahim konusunda ilk bilgileri veren ve resmini yayımlayan, Amerikalı araştırmacı **H. N. Barnum**'dur. Barnum, 1890 yılında yayımladığı „*Kızılbaş Kürtler*" konulu bir incelemesinde şu bilgileri aktarmaktadır:

„*Birkaç hafta önce bu bölgenin önderlerinden olan dört kişi beni aradı. Devlet paşasının davetlileriydiler. Sultanın hükümeti önünde and içtikten sonra, Paşa her birine yeni giysilerin yanısıra birçok hediye armağan etti. Yeni kıyafetleriyle resim çektirdikten sonra, bunları Sultanın yanına yolladı. Fotoğraftakilerden İbrahim adındaki kişi, Seyidler arasında en çok sayılanlardandır. Üzerinde, göze çarpan, gösterişli,ağır, altın işlemeli kırmızı bir pelerin var. Sağındaki yaşlı adam, dağlarda en etkili kişilerden olan Yusuf Ağa'dır. Yıllar önce köyüne yapmiş olduğum bir gezi sırasında, eşinden çok etkilenmiştim. (...) Yusuf Ağa'nın yanındaki kişi ise oğludur. Ancak, kendisi babasından daha yaşlı görünüyor.*" (Bkz. M. Bayrak: **Alevilik ve Kürtler**, 1997, s. 326)

Burada sözü edilen **Yusuf Ağa**'nın; Seyid İbrahim'in yakın dostu ve daha sonra **Hasan Hayri** ve **Ahmet Ramiz** gibi yakınları, Aşiret Mektebi'nde okuyarak subay yetişecek olan **Gangozade Yusuf Ağa** olduğunu sanıyorum. Seyid Rıza'nın torunu, Seyid İbrahim'in babasının adının **Qere Sılema**, onun babasının adının da **Bava** olduğunu söylüyor (Bkz. **Sêy Rıza'nın Torunu Anlatıyor**, Pir Dergisi, Sayı:4/1995).

Dersim'i ilgilendiren her konuda olduğu gibi, kaderbirliği yaptığı Seyid Rıza'nın babası Seyid İbrahim hakkında da en ayrıntılı bilgiyi veren kişi Dr. **Vet. M. Nuri Dersimi**'dir.

Dersimi, Seyid İbrahim hakkında öncelikle şu bilgileri bize ulaştırıyor:

„*Seyid İbrahim, Batı Dersim'in Şeyh Hasanan aşiretinin kabile reisleri yani Ocak sülalesinden sürüp gelen ve Kürtler'ce en asil sayılan bir ailenin oğludur. Tarikat noktasından dahi en yüksek derece olan* ***Rahber*** *mertebesine varmış olduğu için, kendisine Seyid unvanı verilmiş ve bu suretle gerek asalet cihetinden ve gerek manevi cihetten Dersim'in Şeyh Hasanan aşiretlerinin cümlesi kendisini aşiretlerin baş evladı tanımıştır.*

Deri Ari köyünü Seyid İbrahim kendisine yerleşim yeri olarak seçmişti. Seyid İbrahim, oğlu ***Rıza****'da gördüğü zeka ve direnme gücü dolayısıyla onu çok severdi. Bu nedenle, ölümünden sonra aşiretlerin idare önderliğini Rıza'ya*

bıraktığını vasiyet etmişti.

Seyid İbrahim, tahsilini dedem ***Colikzade Mehmet Ali*** *efendiden görmüştü. Seyid İbrahim de, oğlu Rıza'yı yurtseverlik bilinciyle yetiştirmişti. Yöre insanları Seyid Rıza'ya* ***Rızo*** *ve* ***Rayber*** *veya (babasının oğlu) anlamına gelen* ***Lacê Baboyî*** *unvanlarıyla hitap ederlerdi.*" (Kürdistan Tarihinde Dersim , yeni bas. 1988, s. 291)

Nuri Dersimi , **Hatırat**'ında yukardaki bilgilerin yanısıra , konuya ilişkin kimi yeni bilgiler de veriyor. Bölgenin başlıca eğitimcilerinden ve şairlerinden olan babası **Mıla (Hoca) İbrahim**'in; yörede „**Bavo**" adıyla anılan Seyid İbrahim'e uzun süre özel kâtiplik yaptığını ve zaman zaman ders verdiğini belirttikten sonra , şu eklemeyi yapıyor:

„Bavo adıyla anılan Seyid İbrahim döneminde Dersim, tam anlamıyla kesin surette bağımsız olarak Osmanlı saltanatına boyun eğmemiştir."

Dersimi, Seyid İbrahim'in ölümünden sonra oğlu Seyid Rıza'nın, babasından ders almaya devam ettiğini; öte yandan babasının, Karabal Aşireti Reisi **Gangozade Yusuf Ağa**'nın katkılarıyla Hozat'a bağlı Ağzunik köyünde bir medrese açarak yörede önde gelen ailelerin çocuklarını okuttuğunu bildirir. Okuyanlar arasında, Yusuf Ağa'nın oğlu **Mehmet Ağa, Mehmet Ali**; kardeşinin çocukları **Hasan Hayri, Ahmet Ramiz, Ali Niyazi** ve amca çocukları **Yusuf Cemil** ve daha çok sayıda kişi vardır.

B- II. Abdülhamid'in Dersim Politikası ve Aşiret Mektebi

Nuri Dersimi, Abdülhamid'in, Dersim'in asimilasyonu ve yöreye Kuran'ın girmesiyle noktalanan pazarlıklı politikası konusunda da ilginç ipuçları verir. Birlikte izliyoruz:

„Pederim Mılla İbrahim, Ağzunik köyünde açtığı medresede, isimleri zikredilen aşiret reislerinin evlat ve efradının tahsillerine çaba göstermiş, ruhunda kaynayan milli emelleri bu gençlere telkin etmişti. Pederim Mılla İbrahim'in yetiştirmiş olduğu bu talebeler, Türk hükümdarlarından Sultan Hamid tarafından İstanbul'a götürülerek, dört yıl süreyle Yıldız Sarayı'nda eğitim gördükten sonra çeşitli Kürt illerine (yaver yüzbaşı) ve (vali yardımcılığı) görevleriyle ödüllendirilmişlerdir.

Sultan Hamid'in en çekindiği şey, Kürt aşiretlerinin herhangi bir yabancı teşvikiyle istiklal talebinde bulunmak üzere isyan etmeleri sorunuydu. Bunun için, Kürt aşiret reislerini İstanbul'a getirterek, Yıldız Sarayı yakınlarında

özel bir dairede misafir ederek, hürmet ve muhabbetlerini kazanmak istemişti. Bu amaçla, Kürt aşiret reislerinin çocuklarına İstanbul- Beşiktaş'ta ***Aşiret Mektebi*** *adı altında bir okul kurmuştu. 1895 yılında kurulmuş olan sözkonusu okula 4 ve 6. Ordular bölgesinde bulunan aşiret reislerinin 10-15 yaşlarında olan çocukları getirildi. Ve dört yıl süreyle bir eğitim yaptırıldıktan sonra herbiri (Yaver-i Fahri Hazret-i Şehriyari) unvanıyla kendi bölgelerine gönderilerek, reislerinin memnuniyetleri sağlanırdı. Ve bunlar, kendi çevrelerinde Padişah'dan gördükleri iltifat ve yardımları aktarır ve aşiretlerin Padişah'a olan bağlılıklarını sağlamaya yardımcı sayılırlardı.*" (Bkz. N. Dersimi: **Hatıratım**, Yay. Haz: M. Bayrak, Özge yay. Ank. 1992,s. 20).

Nuri Dersimi'nin, burada kısaca değindiği politikanın gerçekten ilginç temelleri vardı ve bu politika ilginç sonuçlar verdi. Bu politikanın, Dersim Aleviliğinde bir yozlaşmanın başlangıcı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kendisinin bizzat Sünni Kürtler'den oluşturduğu **Hamidiye/ Aşiret Alayları** politikası kendi açısından amacına ulaşmıştır. Bu Alaylar, bölgedeki muhalif unsurlara karşı kullanıldığı gibi; Alevi ve Sünni Kürtler arasında da tam bir yarılmaya ve güvensizliğe yolaçmıştır. Paşa'lık unvanı verilen ve hediyelere boğulan kimi cahil aşiret reislerinin, Alevi aşiretleri üzerinde kurmaya çalıştığı egemenlik bu unsurları rahatsız etmiştir. Bu durumdan rahatsız olan kimi Alevi Kürt önderleri, Saray' a başvururak rahatsızlığını dile getirir. Bunu fırsat bilen Abdülhamid, Hamidiye Alayları örneğinde olduğu gibi, yine bir taşla birkaç kuş vurmak amacındadır. Bazı Kızılbaş gruplarının, kendi kimliklerini ve toplumsal rollerini yeniden tanımlama doğrultusundaki girişimleri Saray'ı rahatsız etmektedir.

Bu nedenle, Abdülhamid, Hamidiye Alayları karşısındaki rahatsızlığını dile getiren Dersim bölgesi Alevi önderlerine, bir karşı- öneriyle gider. Bu aşiretlerin önde gelen ailelerinin çocukları, İstanbul'da açılan Aşiret Mektebi'nde okuyarak subay yetiştirilecek, ancak bunun karşılığında „halkı irşad etmek" amacıyla ilgili bölgelere Hanefi din adamları gönderilecektir... Sözde, Hıristiyan misyonerlerin çalışmalarına karşı çıkan Abdülhamid'in yaptığı, tam da Alevileri Sünnileştirme doğrultusunda bir misyonerlik faaliyetidir.

Konunun uzmanlarından İsviçreli bilimadamı **Hans-Lukas Kieser**, Abdülhamid'in bu yeni politikasını şöyle özetliyor: „*Abdülhamid, 1880'lerde İmparatorluğun bölünme tehlikesine karşılık İslamî birlik stratejisini kullanmaya başladı. Onun bu politikası, özellikle Doğu vilayetleri için geçerliydi.(...)*

Abdülhamid, başta Aleviler olmak üzere diğer İslamiçi aykırı toplulukları (Yezidiler gibi) ***Sünnileştirmek*** *amacını güdüyordu. Sünni Kürtler'e Hamidiye isimli ayrıcalıklı süvari birlikleri vererek, onları yeniden kendisine bağlamayı başardı. Abdülhamid, aşiret ağalarının çocukları için seçkin okullar (Aşiret Mektebi) kurdu ve* ***kendi politikası doğrultusunda taşralı Müslümanları seferber etmek için buralara kendi Hanefi misyonerlerini atadı.,,*** (bkz. H. Kieser: **Osmanlı Anadolusu'nda Aleviler İle Misyonerler Arasındaki Etkileşimler,** Munzur der. Sayı: 13/2003,s. 9)

Sonuç olarak; Abdülhamid, gerek Hamidiye Alayları gerekse Sünnileştirme politikası dolayısıyla Doğu Alevileri'ne ve özellikle Dersim Aleviliğine ağır darbeler vuran bir Padişah olarak misyonunu tamamlarken; din adamlarını bırakamadıysa da „Kur'an" ı yöreye hediye olarak bıraktı !.. İşte, kimi pirlerin/ dedelerin sımsıkı sarıldıkları Kur'an'm bölgeye girişinin 110- 120 yıllık ilginç tarihi...

XIV. BÖLÜM: KAN VE BARUT GÜNLERİNDE DİPLOMASİ

A-Giriş

1918- 1921 yılları arasında, Kürdistan Teali Cemiyeti gibi dönemin en etkin demokratik Kürt örgütlerinde yer alan **Vet. Dr. Mehmet Nuri Dersimi,** Koçgiri Konfederasyonu'nun liderlerinden **Alişan Bey,** kardeşi **Haydar Bey** ve şair **Alişer Efendi** gibi aydınların önderliğinde **Koçgiri** halk hareketinin gerçekleştirilmesi aşamasında, Cemiyet Merkezi'nin çalışmaları doğrultusunda birtakım diplomatik girişimlerde bulunulur.

Kürt delegasyonu adına **Paris Barış Konferansı'**na katılan **Şerif Paşa,** sonradan kimi Cemiyet üyelerinin tepkisiyle görüşmelerden çekilse bile, **Sevr Barış Antlaşması'**nın 62-64. maddeleri uyarınca *„özerk bir Kürt yönetimi"* nin kurulması kararlaştırılmış olduğu için, hem Ankara'da açılan Meclis'in bu karara uyup uymayacağı soruluyor hem de daha güçlü ifadelerle, iktidardaki **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** ile **Kürdistan Teali Cemiyeti** arasında varılan anlaşma geregince *„Kürdistan'da kurulacak özerk yönetim"* kararına M. Kemal Hükümeti'nin de uyap uymayacağı soruluyordu. 5 Maddelik Muhtıra-Mektub'un içeriği şöyleydi:

„1- Kürdistan özerk yönetimine olur veren İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu konudaki kararını Mustafa Kemal Hükümeti'nin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması,

2- Kürdistan özerk yönetimi hakkında M. Kemal Hükümeti'nin görüş noktasının ne olduğu konusunda Dersimliler'e acele cevap verilmesi,

3- Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan bölge hapishanelerindeki Kürt tutukluların derhal serbest bırakılması,

4- Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerde Türk hükümeti yöneticilerinin çekilmesi,

5- Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askeri birliklerin derhal geri alınması (15 Kasım 1920)".

Bu diplomatik girişimin asıl öncüleri **Nuri Dersimi** ile **Alişer Efendi** idi. Ancak, Muhtıra- Mektubu asıl kaleme alanın, daha önce Seyid Rıza'nın babası **Seyid İbrahim'**in Ağdat'taki evinde bir özel „mektep" açmış olan, Nuri Dersimi'nin babası **İbrahim Efendi** olduğu belirtilmektedir. Koçgiri Aşiret Reisi **Alişan Bey**'e ve **Nuri Dersimi**'ye, ilk Meclis'e katılmaları için M. Kemal'den davet gelmiş, ancak bunun „Kürt hareketini pasifize etmeyi" hedeflediği için kabul edilmemişti. Nitekim, üstteki diplomatik girişimden sonra **Nuri Dersimi** tutuklanarak, Divriği Hapishanesi'ne atılmış; elegeçirilemeyen

Alişer hakkında da Meclis gizli toplantılarında yoğun tartışmalar yaşanmıştır.

Her Kürt talebine bir „dış mihrak" yaftası yapıştırmayı bir alışkanlık haline getiren İttihadçı- Kemalist zihniyet, burada da aynı yola başvurarak, konuyu Meclis gizli oturumlarında tartışma ve zaman kazanma yolunu seçmiştir. Oysa, üstteki talepler daha Aralık- 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti ile dönemin iktidar partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında bir protokole bağlanmış; yeni Kuva-yı Milliyeci Kemalistler de aynı doğrultuda Kongre kararları almışlardı. Nitekim, Harbiye Nezareti'nce Dışişleri ve İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 16.8. 1335 (1919) tarihli bir gizli yazıda; *„Sivas vilayeti dahilinde **Dersim Kürdleri ile Koçgiri aşiretinin siyasi bir ihtilal tevlidine** (yaratılmasına MB) çalışacakları"* haber verilmektedir. (Bkz. **Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sayı:9/ 1954).

Bu nedenle, 11 Nisan 1921 tarihinde Meclis'te yapılan gizli görüşmede okunan Adliye Encümeni mazbatasında; bazı üyelerin *„Vatana ihanet suçundan dolayı **Alişer Efendi** ile arkadaşlarının Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun 2. maddesine göre idamla cezalandırılmalarını"* istedikleri; üç üyenin ise *„on sene süreyle kürek cezasına çarptırılmasını"* istedikleri bildirilmektedir. Gizli görüşmelerde, Alişer Efendi ile arkadaşlarının *„Kürdistan namıyla bir hükümet teşkil etmek istedikleri"* vurgulanmaktadır. (Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt-10, 25.4.1337/ 1921)

1921 yılına ait gizli celse görüşmelerinde; Koçgiri hareketini bastırmakla görevlendirilen Arnavut kökenli **Sakallı Nurettin Paşa** ile onun himayesindeki **Topal Osman** çetesinin yaptığı zulüm, Millet Meclisi'nde şiddetli tepki görür. Bu konuda Kürdistan mebuslarınca dile getirilen hususlar o zamanki ortamı yansıtmak açısından önemlidir:

Mustafa Durak Bey (Erzurum): *Gizli celseyi bir memlekette yabancıya karşı ilan etmeliyiz. Herkes duymalı. Mesele gayet mühimdir... Bütün dünya görmelidir... Çünkü efendiler, memlekette yapılan bütün felaket, bütün mezalim, bütün kötülük, bunların milletten saklanmasından doğmaktadır...*

Emin Bey (Erzincan): *Efendiler, gizli celseyi biz istedik. Ben Koçgiri hadiselerini tamamen takip etmiş bir arkadaşınızım. Orada öylesine bir mezalim yapılmıştır ki, tüyleri ürpertir... Efendiler, memlekete yapılan bütün mezalim Millet Meclisi namına yapılmıştır...*

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): *Arkadaşlar, memleketi kurtarmaktan bahsedelim.*

Mustafa Durak Bey (Erzurum): *Memleket adaletle kurtulur...*

Hüseyin Avni Bey (Erzurum): *Bu zulüm her tarafta işitilmiştir. Avrupa'da işitilmiştir, bütün safhalarına vakıftır. Bütün kudretimizi göstermek üzere açık yapalım. Bu adam (Sakallı Nurettin Paşa MB) vazıfesini suistimal etmiş, cezasını görsün...*

Hasan Hayri Bey (Dersim): *Zannedersem Kürdler'in durumu meçhul gibi görünüyor ve Kürdler de bütün fikirlerini beyan etmiştir. Buna karşı bir güvensizlik veyahut başka bir şey hatıra geliyorsa, Kürdler'in ruhi durumlarını yüce milletimize arz etmek isterim...*(TBMB Gizli Celse Zabıtları-II, s.248-253)

Lütfü Bey (Siverek): *Efendiler, bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum... Kürdistan ahalisi ihaneti, isyanı katiyyen hatırına getirmemiştir. Efendiler, Fransız ordusunu Urfa'da mağlup eden, hakikatte isyan telakki ettiği Kürd askerleridir. Hakikatte isyan telakki ettiği Kürd aşiretleri sayesinde olmuştur, Nihat Paşa'nın askerleri sayesinde değil...* (TBMM GCZ-II, s. 564-565)

Fevzi Efendi (Erzincan): *Alevi Kürtler'in Ermeniler gibi tehcir edilecekleri hakkında, yine fesatçılar tarafından ortaya atılan söylentiler bu meselenin alevlenmesi sonucunu vermiştir.*

Emin Bey (Erzincan): *Umraniye meselesi şu surette meydana gelmiştir. (Emin Bey, isyanın çıkış nedenini açıklıyor) ve devamla isyanı bastırmaya gönderilen Komutan* ***Halis Paşa'****nın Umraniye'de Haydar Beyin konağında şöyle konuştuğunu belirtiyor:* ***Sizi Ermeniler'e benzetir ve tamamıyla imha ederim.*** *Bunun söylenmesi üzerine Kürtler'in ekserisinde tabii bir galeyan başlamış ve bizi Ermeniler'e benzetmek ne demektir, demişlerdir...Tuttuğunu öldürmeye, ırzlarına geçmeye, namuslarına taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu fecaatler karşısında sabredebilirsiniz?.. Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız?.. Efendiler, dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki babasının evladının elinde bir ip, diğer evladının elinde bir ip olarak çekiştirilerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür?.. Rica ederim efendi, sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın?* ***(Sakallı MB) Nurettin Paşa'****nın emriyle buraya gelen sorumsuz* ***Osman Ağa (Topal Osman MB)*** *kuvvetleridir. Elbette Nurettin Paşa'ya,* ***Cemal (Paşa MB)*** *tarafından mesele ihtar edilmiştir. (...) Sonra, efendiler diyeceksiniz ki, Dersim buna ne surette iştirak etmiştir. Bunu da*

söyleyeceğim. ***Abdülkadir*** *isminde bir Valinin yok yere meseleler ihdas etmesi...(...) Kürdistan namına gelen mevkuteleri doğrudan doğruya Dersim'e dağıtırmış ve o gazetelerde Kürtler'i de Ermeniler'e benzeteceklerdir, diye yazılmıştır.*

Hacı Ahmed Efendi (Muş): *Hakikaten buraya gelirken uğradığım yerlerde „**Bizi de Ermeniler gibi keseceklermiş**" diye dalgalanan bu havadis Dersim'e kadar gitmiştir.* (TBMM GCZ-II, s. 267- 270, 4 Ekim 1921)

Mustafa Bey (Dersim): *Beyler, esas meseleyi arkadaşlar tamamen izah etmiştir. Yapılan facialar söylenmiş ve gören arkadaşlar da şahitlik etmişlerdir.* ***Nureddin Paşa*** *Hazretleri, Umraniye üzerine süvari fırkası tahrikinde gidiyor. Ahali ona sığınmaya hazırlanıyor Süvari fırkası orada iken kendisine şifre veriyor ve bunlar hazırdır, bunlara ne yapalım?.. Siz çekiliniz,* ***Topal Osman Paşa'****ya emir verdim, o yapacaktır diyor* ***Nureddin Paşa.*** *(...)Bunları kimden soralım. Bu adamlar diyorlar ki, bir heyet gelsin, heyet gelmeden bütün milletin kalbinde, Müftü Efendi'nin buyurdukları gibi* ***kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir.*** *Söylesin Müftü Efendi, verilen vesikayı gidiniz görünüz, kulağı kesilip fenalık yapılmıştır. (...)* ***Dersim isyan etti diyorlar. Namusumla temin ederim ki hepsi isyan etmemiştir. Birbirine karıştırılmıştır. Beni döğersen, ben de seni döğerim. Dersimliler diyor ki Meclis-i Ali'ye, bu Hükümet peygamber olsa bile Hükümetin sözünü tanımıyoruz. Yalnız Büyük Millet Meclisi'ne arzediyoruz ki, bölgede büyük fenalıklar yapılmıştır.*** (TBMM GCZ-II, s. 274-275).

Meclis'te, başta Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey** ile Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey** olmak üzere başkaca Kürt milletvekilleriyle kimi Türk vekiller arasında yoğun tartışmalar yaşanır. Divriği'de tutuklanmış olan **Nuri Dersimi**, Hasan Hayri Bey'in girişimleri sonucu serbest bırakılırken; tartışmaların odağında olan **Alişer**, Dersim'e sığınmış olduğu için gıyabında yargılanır ve cezalandırılamaz.

B-Koçgiri'ye İlişkin Bilinmeyen Bir Diplomatik Girişim

Koçgiri'ye ilişkin bugüne kadar bilmediğimiz bir diplomatik girişime , tanınmış Kürt araştırmacılardan **İsmail Hakkı Şaweys** yer vermektedir. Buna göre, Dersim/ Koçgiri Kürtleri'nin güçlü göründüğü bir dönemde, 10 Mart 1921'de **Mustafa Kemal,** Sivas Valisi aracılığıyla taleplerin bildirilmesini ve korunan Ermeniler'in teslim edilmesini ister. Onlar da, telgrafla şu şekilde

cevap verirler:

„Temiz bir kalple görüş ve düşüncelerimizi aşağıda geçtiği şekilde size sunuyoruz:

1- Savaş ve kan dökmek Kürt ve Türk'ün çıkarına değildir;

2- Mustafa Kemal Paşa, Sivas ve Erzurum Kongrelerinin kararı üzerine Kürdistan'ın sınırlarının büyük ölçüde ayrılması gerekiyor;

3- Hükümetin kararıyla Kürdistan idari, ekonomik ve bilgi açılarından bağımsız olmalı ve Türkiye ile aynı olacak şekilde bakılmalı;

4- Osmanlı'nın eski siyaseti Kürdistan için canlandırılmamalı. Kürd'ün hakları tanınmalı. Türk nasılsa Kürd'e de o şekilde bakılmalı ve devlet işlerine katılmalı;

5- Koçgiri Kürtleri'nin isteklerine karşı güç kullanmanın sonucu kötü olur. Değil sadece Koçgiri, ağır vergi yükü altında hepimizin hayatı zehir oldu. Biz bütün Kürtler, okulsuz, hastanesiz ve doktorsuzuz. Dünya Savaşı evimizi viran etti. Bundan dolayı Kürdistan'ın yeniden yapılanmaya ihtiyacı var;

6- Bütün mahkumlar bırakılmalı. Türk askeri Kürd'e düşman gözüyle bakmamalı. Biz zorunlu ve meşru olmadığı sürece kan dökmeyiz;

7- Yanımızdaki Ermeniler'in hepsi çocuk, kadın ve yaşlılardır. Silahsızlar, bize sığındılar ve de masumlar. Bundan dolayı onları teslim etmeyiz." (Bkz. Sabah Galib: **1919- 1923 Yılları Arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kürt Meselesi Karşısındaki Tutumu ve 1922 Tarihli Kürt Otonomisi Kanununun Metni,** Birnebun, Sayı:39/ 2008).

Bu diplomatik girişimler devam ederken Ankara Hükümeti, bir oldu-bitti yaratıp Merkez Ordusu Komutanı **Sakallı Nurettin Paşa** öncülüğünde, subay üniforması giydirilen **Topal Osman**'ın milislerinin de yardımıyla Koçgiri'de büyük bir katliam gerçekleştirir... Ankara Hükümeti, Kürtler'i oyalamak için bu arada 1921 Anayasası'na da *„vilayetler esasına uygun bir muhtariyet"* ilkesini koyar. Ertesi yıl da buna uygun olarak Meclis gizli görüşmesinde Kürdistan'a „muhtariyet" verilmesine ilişkin bir karar alır ve bir genelge yayımlar. Bunların tümünün, Kürtler'in oyalanması amacını taşıdığı, ancak Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra ortaya çıkacaktır.

Bunlar olup-biterken yine Kemalist yönetimin Fransa ve İngiltere ile de gizli görüşmeler yaptığını haber alan Kürt aydınları, kimi bölgelere gönderilen

genelgelerin bir oyalamadan ileri gitmeyeceğini ve hükümsüz kalacağını görerek bir arayışa girerler. Tam da bu tarihlerde, **Kürtdağı Kürtleri**, Ankara'ya gelerek Meclis'e bir muhtıra- mektup verirler. Dönemin Başbakanı İsmet Paşa ise, uyarı amaçlı bu muhtıra- mektubu Lozan görüşmeleri sırasında, *„Kürtler'in ayrılmak istemedikleri"* nin kanıtı olarak sunar.

Kürt demokratik örgütlenmesi, bu gelişmelerden sonra yasaklanmış ve **„Kürdistan Azadi Cemiyeti"** adıyla illegaliteye kaymıştır. **Miralay Cibranlı Halit Bey** başkanlığında kurulan örgütün, bugün elimizde birçok aktif yöneticisinin ismi bulunmaktadır. Örgütün en aktif şubeleri İstanbul, Erzurum ve Diyarbekir şubeleridir. Ankara Hükümeti'nin Fransız ve İngilizler'le gizli anlaşmalarından sonra, Kürtler yönünü Sovyetler Birliği'ne çevirirler. Nitekim, Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey,** 1923'te İstanbul'da Sovyet temsilcileriyle görüşür, 1924'te de **Komiteya Merkeziya Kurdistan'**m proğramını Sovyet yetkililere sunar.

Cibranlı Halit Bey'in öncülüğünü yaptığı **Erzurum Komitesi** de 10 maddelik kararlar alarak, bunu taraflara bildirir. Ancak, Sovyetler Birliği, Ankara Hükümeti'ni Fransa ve İngiltere'ye, daha doğrusu bir bütün olarak Batı'ya kaptırmak istemediği için geri durmayı tercih eder. (Bkz. Osman Aytar: **Sovyet Arşivini İnceleyen Fevzi Namlı İle Röportaj/ SSCB, Şeyh Said'e Neden Yardım Etmedi,** Nuroj gaz. Sayı:31/1997).

İngiliz arşivlerinde çalışan **İhsan Şerif Kaymaz** ise, 1 Ağustos 1924 tarihinde Diyarbakır'da bir **„Türk- Kürt Kongresi"** yapıldığını bildiriyor. Buna göre, Ankara yönetiminden 6 istekte bulunulur. Türk tarafı, ilke olarak bu talepleri kabul eder ancak bundan somut bir sonuç alınamaz. (Bkz. Ayşe Hür: **Kürtlere Özerklik Sözü Verildi Mi?,** Taraf gaz. 19 Aralık 2010)

Ordu Müfettişliğince, İçişleri Bakanlığı'na yazılan 18.2. 1925 tarih ve 148 sayılı bir şifrede ise; Kürt millicilerinin bir „Federasyon" planından söz ediliyor. Bu şifrede; Diyarbekir'de Kürtçülük veya muhalefetle tanınmış kimselerin, *„Kürdistan'a istiklal merkezi temin ve Türk hakimiyetinde bulunmak ve aynı zamanda hükümet ve Reisicumhuru da tanıyarak **Federasyon** tarzında yönetim ile herhangi bir yabancı saldırı karşısında memleketi ortaklaşa dışarıya karşı savunmak ve ulusal gelişmelerini sağlamak"* amacında oldukları bildiriliyor. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri,** Özge yay. Ank. 1993, s. 260- 261).

Burada, herhangi bir Türk- Kürt Kongresi'nden değil, Kürt millicilerinden

ve muhalif kesimlerden söz ediliyor. Dolayısıyla, üsttekiyle aynı olgunun kastedilip edilmediğini tam olarak bilemiyoruz. Burada, üzerinde durulmaya değer bir başka belge ise, Genç eski Mebusu **Hamdi Bey** tarafından verilen 28.5.1924 tarihli ihbar mektubudur. Sözkonusu mektupta; geçmiştenberi Kürt ulusal hareketinin içinde bulunan *„Bitlis mebus-u sabıkı **Yusuf Ziya**, Erzurum mebus-u sabıkı **Süleyman Necati**, Dersim mebus-u sabıkı **Hasan Hayri** ile Erzurum'da bulunan Emekli Miralay Kürt **Halit Bey** ve Muşlu **Hacı Musa Bey** ile **Şeyh Şerif** **Efendi**'nin gizli faaliyetler içinde bulundukları"* bildiriliyor ki, bu, Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey**'in de en azından 1924'ten itibaren ihbar edildiğini ve bu gerekçeyle diğerleriyle birlikte idam edildiğini gösteriyor. (Bkz. Age, s. 218).

Bir başka önemli diplomatik faaliyet de, Lozan'da kesin çözüme kavuşturulamamış olan **Güney Kürdistan**'la ilgilidir. İngilizler, bir yandan Ankara ile gizli görüşmeler yapılırken, bir yandan da Lozan'da Türk tezlerini boşa çıkarmak için Kürt temsilcilerle ilişki içindedirler. İlk aşamada, güneyde Kürt özerkliği görüşmeleri yapılırken, Türk istihbaratının tahrikleri sonucu **Şeyh Mahmud Berzenci** öncülüğündeki Kürtler isyana teşvik edilirler. İsyanın, hava saldırısıyla bastırılmasından sonra Ankara Hükümeti, yeni bir Kürt oluşumuna fırsat vermemek için azami çaba harcar.

Mustafa Kemal, gazetecilere yaptığı açıklamada; sınırın Misak-ı Milli'ye uygun olarak Güney Kürdistan'ı da içine alacak çekilde belirlenmesini iki ana nedenle istediklerini bildirmektedir: Birincisi, orada sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır; ikincisi, İngilizler orada bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar, bu kurulduğu takdirde etkisi Türkiye içindeki Kürtler'e de yansıyacaktır.

Ankara'daki Meclis görüşmelerinde de, özellikle Kürt milletvekilleri arasında Kürdistan'ın bölünmesini engelleyecek yoğun bir çaba gösterildiğini görüyoruz. Nitekim, konuşması 1923'te Meclis'te ayakta alkışlanan Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey,** bir ileri görüşlülükle, Musul ve Kerkük'ün milli sınırlar içine alınmamasının, ilerde büyük sorunlara yolaçacağını vurguluyor ve şöyle diyordu:

„...Musul'u ertelemek ve Musul'suz barış yapmak, barışın hemen ertesi günü Şarki Anadolu'da (Kürdistan'da) mühim bir cephe hazırlamak demektir...Türk- Kürt işbirliği yaparak yaşamazlarsa ikisi için akibet yoktur.

Bugünkü vaziyet böyle geliyor. Arkadaşlar, toplumsal durumumuz bunu gösteriyor. Dolayısıyla herhangisi, henhangisine ihanet ederlerse ikisi için de akibet yoktur...

Ben Musul'u istemiyorum, Musul'u atıyorum. Musul'u kime verirlerse versinler. Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla Türk'ün, Kürd'ün birliği onunla temin edilir." (Dr. Osman Sönmez: **Misak-ı Milli ve Musul- Kerkük,** Kerkük dergisi, Nisan/ Temmuz- 1994)

Kürtler'in bu yoğun çabasına rağmen, Lozan'da bu konuda kesin bir karar alınamamış ve sorun **Musul Komisyonu**'na havale edilmiştir. İşte, tam bu aşamada İngilizler'in de boş durmayıp Kürt tarafını yanına almak için yoğun bir çaba içerisine girdiği görülüyor. Nitekim, yine Sovyet belgelerinden yararlanan Kürt araştırmacı **Dr. A. Hawrami, *„Sovyetler Birliği ve Piranlı Şex Said Devrimi"*** konulu doktora çalışmasında; İngilizler'in 1924 yılı içinde Musul ve

Bağdat'ta birçok Komite kurduklarını, bunlardan birinin de **Kürd Subaylar Cemiyeti** olduğunu bildiriyor. Bağdat'ta Binbaşı **Salih Zeki** başkanlığında, Türkiye ordusundan emekli Binbaşı **Emin Zeki'**nin, İngiliz yönetimindeki bazı subaylarla birlikte bu Cemiyeti kurduklarını ve örgütün, kurulduktan hemen sonra Milletler Cemiyeti'nden ***„Bağımsız ve Birleşik Kürdistan"*** kurma talebinde bulunduklarını haber veriyor. (Bkz. Aris Arda: **Belgelerle Şex Said Hareketi, Bolşevikler ve Kemalistler'in Suç Ortaklığı,** Newroz Com sitesi).

Burada adı geçen **Emin Zeki'**nin, Harbiye'den M. Kemal ve İsmet Paşa'nın arkadaşı olan, Irak'ta kurulan ilk hükümette Savunma Bakanlığı görevi yapan, bizim de ***„Meşahir-i Kurd u Kurdistan"*** adlı biyografik eserini ilk kez Türkçede yayımladığımız ünlü Kürt tarihçisi **Mehmed Emin Zeki Bey** olduğunu tahmin ediyoruz.

1924 Yılına ilişkin önemli bir diplomatik belge de, **Kürd Özgürlük Komitesi'**nin *(Cıwata Azadiya Kurd)* , Türkiye'deki gelişmelerden duydukları rahatsızlığa dair İngiliz yetkililere verdikleri bir rapordur. 1925 Kürt İsyanı'nın gerekçelerini içeren bu Rapor, son derece önemlidir. 11 Maddelik Rapor şöyledir:

„1- Yeni azınlıklar yasası şüphe yaratmıştır. Türkler'in Kürtler'i Batı'ya sürmeyi ve yerlerine Türkler'i yerleştirmeyi planladığından korkulmaktadır.

2- Türkler'le Kürtler'i birbirine yaklaştıran son kurum, halifelik,

kaldırılmıştır.

3- Okullarda ve mahkemelerde Kürtçe konuşulması kısıtlanmıştır. Kürtçe eğitim yasaklanmış ve bu da Kürtler'in eğitimsiz kalmaları sonucunu doğurmaktadır.

4- (Kürdistan) kelimesi, (daha önce coğrafik bir terim olarak kullanılıyordu) coğrafya ders kitaplarından çıkarılmıştır.

5- Kürdistan'daki bütün üst düzey yöneticiler Türktür. Yalnızca alt düzeylerdeki görevlere, dikkatle seçilmiş Kürtler atanmaktadır.

6- Vergiler gene verilmekte fakat bunlarla kıyaslanabilir yararlar Hükumetten sağlanamamaktadır.

7- Hükumet, 1923'teki T.B.M.M. seçimlerine, Doğu illerinde müdahale etmiştir.

8- Hükumet, sürekli olarak aşiretleri birbirine karşı kışkırtmaktadır.

9-Türk askerler, sık sık Kürt köylerini basıp hayvanları götürüyorlar; ürünlerin karşılığı hiç, bazen de yetersiz ödeniyor.

10- Ordu'da Kürtler'in rütbeleri düşüktür ve geri hizmetlerde görevlendirilmektedir.

11- Türk hükumeti, Alman sermayesini kullanarak, Kürtler'in maden zenginliklerini sömürüyorlar." (Bkz. Prof. Dr. Martin van Bruinessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet/ Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi,** Özge yay. Ank. 1992, s. 454-455).

C-Dersim Katliamında Bombardıman Altında Diplomatik Girişimler

Bu tarihten sonra, gerek Ağrı- Zilan İsyanı, gerekse Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla da çeşitli diplomatik girişimlere tanık oluyoruz. Ancak, bu aşamada muhalif hareketler „kan ve barut siyaseti"yle bastırıldıktan sonra tüm ilgi Dersim üzerinde yoğunlaşmıştır.

Resmi kalemşör **Naşid Hakkı (Uluğ)**un ***"Derebeyi ve Dersim"*** kitabı, adeta sonraki gelişmelerin bir habercisi gibidir. Nitekim, 1934'te bir *Mecburi İskan Kanunu*, 1935'te *Tunceli Kanunu* çıkarılmış ve Dersim'in tasfiyesi süreci başlatılmıştır. ***"Temdin"*** yani "uygarlaştırma" adına çıkarılan bu kanun çerçevesinde sayım yapılmış, silahlar toplanmış, çok sayıda hükümet binası

ve askeri sevkiyat için yollar yapılmış ve 1937 yılında düğmeye basılmıştır.

Gerekli askeri tedbirler alındıktan ve donanımlar yapıldıktan sonra, Atatürk'ün manevi kızı **Sabiha Gökçen'**in de içinde bulunduğu, Diyarbakır kalkışlı bir uçak filosu tarafından Dersim bombalanmaya başlanmıştır. Öncelikle, başta **Dersim'**in efsanevi lideri **Seyid Rıza** olmak üzere, özellikle lider kesimi hedef alınmıştır.

Sabiha Gökçen, anılarında ve sonradan kendisiyle yapılan konuşmalarda; *"Hedefin doğrudan Dersim olduğunu"* vurguladığı gibi, hareket halindeki her şeyin kendisi için hedef teşkil ettiğini belirtiyor. (Bkz. **50. Yılında Dersim İsyanı,** Nokta Dergisi, Sayı:25/ 1987).

Dönemin Başbakanı **İsmet İnönü** de, katliam başladıktan sonra Meclis'teki gizli oturumda yaptığı konuşmada; *"Dersim'de imha planı yani yok etme proğramı uyguladıklarını"* açık bir ifadeyle söylüyordu.(Bkz. Vakit gaz. 27.8.2010)

Said-i Kürdi'nin talebelerinden Emekli Albay **Hulusi Yahyagil,** harekata bizzat katılan subaylardan biriydi. O, kendilerine verilen emrin tek kelime ile "imha" yani yoketme olduğunu belirtiyordu: *"Bize verilen emir, Dersim ahalisini külliyen (tümüyle) imha emriydi. Canlı bir tek insan bırakılmayacak, genç, ihtiyar, suçlu suçsuz, kadın erkek, ne varsa hepsi imha edilecekti. Buna bitkiler ve hayvanlar dahildi; hayvan bitkiyi yer, insan da hayvanı yer şeklinde idi. O tarz muamele ve emir nasıl bir uygulama şekli idi bilemiyorum."* (R. Peşeng: **Said-i Kürdi ve Şeyh Said,** Esmer der. Sayı:37/ 2008).

Said-i Kürdi de, Dersim soykırımı üstüne yaptığı değerlendirmede; ***"Beşer bu zulme isim bulamamıştır..."*** diyerek, durumu özetliyordu...

İşte, 1937 Baharında başlayan katliamın en yoğun olduğu bir aşamada, bir bakıma bomba sesleri altında **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi,** ***"Dersim Generali Seyid Rıza"*** imzasıyla, başta merkezi Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanlıkları nezdinde girişimde bulunarak, bu "imha" hareketinin engellenmesi için yardım istiyordu.

Tüm bu gelişmeleri birinci elden anlatan başlıca kaynaklar, Nuri Dersimi'nin 1952'de Halep'te yayımlanan ***"Kürdistan Tarihinde Dersim"*** adlı ilk eseri ile ilk basımı İsveç'te, 1992'de Türkiye'deki ilk yayını da bizim tarafımızdan yapılan ***"Hatırat"***ıdır. Bugün bu eserler olmasa, Dersim soykırımı büyük ölçüde karanlıkta kalacaktı.

Ç- Yüzyılların Boy Hedefi: Dersim

Hemen belirtelim ki, **Seyid Rıza** ve ailesi, "sıradan" bir aile değil; daha 19. yüzyılın ortalarından buyana Dersim'in kaderinde söz ve karar sahibi olan saygın bir ailedir. Bir defa, Seyid Rıza'nın babası **Seyid İbrahim,** 1864 yılında kurulan ***Ermeni- Kürd İstiklal Komitesi'***nin kurucu üyelerinden biridir. Dersim'in özerk yapısının Babıali tarafından da tescil edilmesini sağlamak amacıyla 1865'te İstanbul'a gönderilen Dersim heyeti, tutuklanmış ve ancak 1867'de serbest bırakılmıştır. İngiltere ve Fransa gibi büyük Batılı devletlerle birlikte Ruslar'a karşı Kırım Harbi'ne katılan Osmanlı Devleti, bu aşamada azınlıklara vaadettiği haklar dolayısıyla bunları serbest bırakmak zorunda kalmıştır. O. Celil ve C. Celil'in de vurguladıkları gibi, bir bakıma Dersimliler'i katliamdan Kırım Savaşı kurtarmıştı.(Bkz. Newede Dersim, 4 Aralık 2009)

Resim - 44) Elazığ Valisi Cemal Bardakçı ve Malatya Valisi Bozan Bey öncülüğünde 1926'da Ankara'yı ziyaret eden, ancak 37/38 Katliamında hemen tamamı ortadan kaldırılan Dersim aşiret reisleri heyeti

Öte yandan, 1890'lı yıllarda Aşiret Mektebi'ne Dersimli gençlerin alınması da, **Seyid İbrahim** ve **Gangozade Yusuf Ağa** gibi Dersim ileri gelenlerinin girişimleriyle gerçekleşmişti.

Bu nedenle, soykırım eksenli Dersim katliamına giden süreçte hazırlanan

gizli raporlarda ve askeri yetkililerin anılarında da, **Seyid Rıza** ailesi boy hedefi halindedir.. Sözgelimi, **Kur. Bnb. Burhan Özkök** tarafından hazırlanıp 1937'de ***Askeri Mecmua Eki*** olarak yayımlanan bir kitapta; 1907/8, 1909 ve 1916 yıllarında Dersim'e karşı yürütülen askeri harekatlarda; başta Karabal aşiretinden **Gangozadeler** olmak üzere Dersim'deki birçok aşiret reisinin ve dini önderlerin Hükümete karşı toplantılar yaptıkları, bu nedenle Dersim'i dize getirmek için bu aşiret reislerinin ve dini önderlerin elde edilmesi önerisinde bulunuluyor.

Bu resmi ve yarı-resmi kaynaklarda; II. Meşrutiyet Hareketi'nin toplumun üzerinde olumlu bir etki yarattığı ve 35 kadar aşiret reisinin karargaha gelerek, Meşrutiyet'in esaslarından haberdar oldukları ve Meşrutiyet yönetimini desteklediklerini belirtiliyor. Zaten, Meşrutiyet Hareketi üzerine, Dersim'de yürütülen askeri harekat durdurulmuş ve bu durum Dersim'de olumlu etkiler yaratmıştır. Nitekim, II. Meşrutiyet'in ilanı ve askeri harekatın durdurulması üzerine binlerce Dersimli, Pertek- Harput arasında bir kutlama gösterisi yapmıştır.

Sözgelimi **Tuğgeneral Ziya Yergök**'ün ***"Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)"*** konulu anılarında (Yay. Haz: S. Önal, Remzi Ktb. İst. 2006); Meşrutiyet Devrimi'nin Dersim üzerindeki etkisi ve askerlere yansıması şöyle anlatılıyor:

*"Dersim'i baştan başa yakıp yıkmaktan, isyancı Kürtler'in aman dilemelerini beklemekten başka çare yoktu. Üstelik bu sırada **1908 Hürriyet Hareketi** olmuş ve **II. Meşrutiyet** ilan edilmişti. Herkes başının çaresine bakıyordu. Dersim işi önemini kaybetmiş olmalı ki geriye dönüş emri verildi, isyancılar da ağır bir felaketten kurtuldular."* (Age,s. 193)

Oysa, General Yergök'ün, burada "isyan" dediği şey, diğer askeri kaynaklarda "te'dip veya tenkil harekatı" olarak geçiyordu...

Aynı kaynakta, **Seyid İbrahim ve oğlu Seyid Rıza**'nın, doğrudan Osmanlı yönetimlerinin hedefinde olduğunu görüyoruz. Nitekim, aynı kitapta ***"Seyyid Rıza'ya Taarruz"*** başlıklı bir bölüm de bulunmaktadır ki, daha 1908 yılında **Seyid Rıza**'nın doğrudan Devletin hedefi durumunda olduğunu göstermektedir:

*"**Seyyid Rıza,** Dersim'in en nüfuzlu, adeta hükümdarı sayılan bir kişiydi. Ona iyi bir darbe vurmak, burnunu kırmak, devlete karşı isyan etmesinin bedelini ödetmek gerekiyordu. **Seyyid Rıza**'ya verilecek ceza öbürlerine de örnek olacaktı.*

Seyid Rıza'nın evi yönünde ilerlendi. Topçular, hakim bir tepe üzerinden ateşe başladılar. Topçu ateşi başlar başlamaz ***Seyyid Rıza'****nın evinin bir köşesi yıkıldı. Babasının* ***(Seyyid İbrahim MB)*** *mezarı olan kubbeli türbenin içi- dışı allak bullak oldu.*

Askerlere evin ve komun yıkılması emredildiği zaman o tarafa doğru hızlı bir koşuşma başladı. Evi ve türbeyi koruyan birkaç isyancı, bizim (Allah! Allah!) diye bağırmalarımız üzerine ormanlara doğru kaçtı, kayboldular.

Böylece, ***Seyyid Rıza'****nın evine ilk girme şerefi bizim bölüğe nasip oldu. Biz komları ateşe vermekle uğraşırken, yağmacı bir güruh konağı yağmalamakla meşguldü. Ancak* ***Seyyid Rıza,*** *evi zamanında boşalttığı için ikinci kattaki arı kovanlarından başka bir şey bulunamamıştı. Bal kovanları ikinci kattan atılıyor, dalaklar yerlere saçtlıyordu. Artık emir- komuta bozulduğundan, kimse evlerin yakılması konusundaki emirleri hatırlamıyordu.*

Ben, birkaç erle hem evleri tutuşturuyor, hem de gökyüzünü kara bir bulut gibi saran, üzerimize gelen arı sürüsünden korunmaya çalışıyordum. Erler, arıların saldırılarına aldırmayarak mendillerine sardıkları, bazen de iki çarık arasına koydukları bal dalaklarını arkadaşlarına götürüyorlardı. Bu arada, bizim 3. Bölük yüzbaşısı yanıma geldi. (Azizim, bu halin sonu felakettir. İsyancı Kürtler nerede ise ormanlardan ateşe başlayacaklar. Vaktinde buradan sıvışalım) dedi" (Age. S. 190-191)

Bölümün devamında, askeri birlikçe halka dağıtılan bir bildiriye de yer veriliyor: *"Bu bildiri yayımlandıktan itibaren 15 gün içinde bildiri hükümlerine uymayan aşiretlerin mallarına elkonulacak, evleri yakılacak, kendileri cezaya çarptırılacaklardı. Bununla birlikte* ***Seyyid Rıza*** *gibi nüfuzlu kimseleri elde etmek için el altından onlar korunur, Fırkaya (askeri birlik MB) yardımcı olacaklarsa affedilecekleri; kendilerine rütbe, memuriyet ve ödül verileceği vaat edilirdi. Bunun üzerine* ***Seyyid Rıza*** *gelip teslim olmuş, en azılı eşkıyadan* ***İdare*** *yakalanmış, 200 kadar da mavzer ele geçirilmişti. Bu silahlar tahmin edilenin yüzde beşi bile değildi.* ***İdare,*** *iki-üç sıralı kordon altında getirildiği halde* ***Seyyid Rıza'****nın misafiri gibi ağırlanıyordu.*

Fırkada ne konuşulmuş, hangi amaç gözetilmiş ise ***Seyyid Rıza*** *serbest bırakılmıştı. Fakat serbest bırakıldıktan sonra bir daha gelmedi ve beyanname hükümleri de yürümedi. Bunun üzerine harekata yeniden başlandı."* (Age,s.192)

Görüldüğü gibi, Osmanlı döneminden bu yana **Seyid Rıza** ile resmi

yetkililer arasında yürütülen, temelde bir diplomasi savaşıdır. Bu diplomasi savaşı, Cumhuriyet döneminde de devam edecektir. Nitekim, sadece **Nuri Dersimi** gibi Kürt aydınları değil; **Mehmet Zülfü Yolga** gibi yöre bürokratları da anılarında bu diplomatik ilişkilere yer verirler.

Sözgelimi, adı geçen bürokrat- yazar ***"Dersim (Tunceli) Tarihi"*** adlı kitabında (Türk Halk Kültürü Araştırma Vakfı yay. Ank. 1994); bir bölge insanı olarak Devlet yetkilileri ile **Seyid Rıza** arasında yaptığı aracılıklara ilişkin bilgiler verir. Mehmet Zülfü Bey, bölge ileri gelenlerini; onlar da Zülfü Bey'i iyi tanımaktadırlar. Bundan dolayıdır ki, Elaziz Valisi **Ali Cemal Bey (Bardakçı), Seyid Rıza** ile görüşmek istediğinde onu devreye sokmuş ve Nuri Dersimi'nin de ***Kürdistan Tarihinde Dersim***'de anlattığı bu görüşme Temmuz-1928'de Pertek'te gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme şöyle aktarılmaktadır: *Vali Bey, biraz dinlenme gerekçesiyle, Zülfü Bey'in evinin bahçesinde kurdurulan bir çadırda birkaç gün geçirmiştir. O arada **Seyyid Rıza,** korumaları ile birlikte gelmiş ve görüşme bir gün sürmüştür. **Seyyid Rıza,** herhangi bir taciz sözkonusu olmadan daha sonra köyüne dönmüştür."* (Bkz. S. 14-15)

O yöreden çıkmış bir bürokrat olarak Mehmet Zülfü Bey, sözgelimi **Koçgirili Alişer** hakkında da yorumsal bilgiler verir:

*"Koçgiri hadisesinden firaren Dersim'e iltica eden **Alişer** ve adamları, Dersim'e dağıldı. Bunlar da icra-yı melanetten hali (olumsuzluklar yapmaktan uzak MB) kalmadılar. Büyük Harbin başına kadar bazı ufak tefek hadiseler oldu. 1332 (M. 1916) yılı ibtidasında (başlarında MB) Erzurum ve Erzincan'ın sükutundan (düşmesinden MB) sonra ordu efradı perakende olarak Dersim'in muhtelif yerlerinden cenuba (güneye MB) doğru sarktı. Bu efradın (askerlerin) silahlarını topladılar. Bu devir içinde Dersim yeniden silahlandı ve Ruslar'ın da etkisiyle Nazimiye'den isyan başladı. Nazimiye, Mazgirt, Çarsancak ve Pertek kazalarını sükut ettirdiler (düşürdüler MB). Bu kazalar halkı ve memurları Harput, Elazığ köy ve şehirlerine hicret ve iltica etti. İsyanı bastırmak için gelen **Galatalı Şevket Bey** firkası bu alevi söndürdü ve haklarından geldi."* (Age,s.72)

Bu vesileyle belirtelim ki, bu aşamada bile Osmanlı yönetimi boş durmamakta ve Kürdleri, Kafkasya sınırındaki Ermeniler'e karşı kullanmaya çalışmaktadır. Nitekim, İngiltere Fevkalade Komiserliği'nin uyarısı üzerine, Harbiye (Savaş) Bakanlığı'ndan Dışişleri ve İşiçleri Bakanlıklarına gönderilen 16.8. 1335 (1919) tarihli bir gizli yazıda; *"Kürdler'in Ermeniler'e hücum etmek üzere Osmanlı zabitanı (subayları MB) tarafından tahrik edilmekte*

olduğuna dair" 9.8. 1919 tarihli tezkireye dikkat çekilmektedir. (Bkz. HTVD, Sayı:9/1954)

Bürokrat-yazar, Cumhuriyet yönetiminin Dersim işini 1926'da ele aldığını, ancak 1931'e kadar tam bir başarı gösteremediğini belirtiyor ve ***"Dersim'in dili olan Koçgirili Alişer"*** in meşhur şiirinin ilk dizelerini buna örnek olarak gösteriyor:

Aslanlar yurdudur, tilkiler girmez

Gerçekler sırrıdır, akıllar ermez.

Evliya gülüdür, zalimler dermez,

Cümleye üstündür eli Dersim'in

Havariciler, yedi devlet sakınır

Allah'dan kavidir beli Dersim'in.

Nice padişahlar geldi cihana

Bunu almak için düştü gümana

Her birini kesip atdı bir yana

Kesilmemiş kıyl ü kali Dersim'in. (Age,s. 72)

Görüldüğü gibi, gerek Dersimli yazarlar, gerek bölgeden çıkmış Devlet yanlısı yazarlar, gerekse bizzat askeri harekatlara katılan komutanlar; hem **Seyid Rıza'**nın hem de **Alişer'**in toplum önderi kişiliğine vurgu yapmaktadırlar.

Koçgiri'de Uygulanan Vahşet

Başta dönemin Sivas Valisi **Ebubekir Hazım Tepeyran** olmak üzere kimi yetkililer, dönemin Merkez Ordusu Komutanı Arnavut kökenli **Sakallı Nurettin Paşa** ve Laz (veya Rum dönmesi) **Topal Osman** çeteleri tarafından Koçgiri'de gerçekleştirilen büyük vahşeti anılarında dile getirirken; olayın doğrudan tanığı Koçgirililer de son derece çarpıcı anekdotlar aktarıyorlar.

Sözgelimi Tepeyran, ***Kurtuluş Savaşı Anıları*** adlı kitabında; " 76'sı Zara ilçesinin merkezine ve Umraniye bucağına, 57'si Divriği ilçesine bağlı toplam

132 köyün; savaştaki düşman istihkamları gibi yakılıp yıkıldığını ve yüzlerce insanın öldürüldüğünü; ayrıca mal, eşya, zahire ve hayvanların her iki kuvvet tarafından yağmalandığını; binlerce nüfusun da dağlarda, kırlarda açlıktan ve sefaletten ölüme mahkum edildiğini bildirir.

Günümüzde, Koçgiri toplumundan yetişen kimi aydınlar da, bu konuda alan çalışması yapmakta ve izlenimlerini bizimle paylaşmaktadırlar. Sözgelimi, Koçgiri aşiret yöneticisi bir aileden gelen **Dr. Ali K. Yıldırım,** bize gönderdiği bir alan çalışmasında, salt kendi ailesinden giderek yaşanan katliamın boyutlarını ortaya sermektedir:

*" Öldürülen insan sayısı binlercedir Bunların arasında büyük dedem **Sıddık oğlu Nuri** ve ağabeyi **Mustafa** da vardır. Büyük dedemler **Alişer Efendi** ile amca çocukları olup, eski ismi Azger olan bugünkü ismiyle Atlıca köyünün **Sıddıklar** mezrasında otururlardı. Mezra ismini, kurucusu olan dedemin dedesi **Sıddık Bey**'den alırdı. Sıddık Efendi, ekonomik olarak palazlanınca, o zamanlar Osmanlı Paşası olan **Mustafa Paşa*** (Büyük Alişan Bey'in oğlu, Hamidiye Paşası MB) *tarafından öldürtülür. Onun oğullarından Hasan, 93 Harbi'nden dönerken Erzincan'da ölür. Geriye üç kardeş kalır: **Mustafa, Rıza ve Nuri.***

***Nurettin Paşa** komutasındaki Merkez Ordusu etrafı sarıp, **Topal Osman**'ın (Kara Zıpkalı) olarak anılan birliklerini katliam için içeri salınca; **Alişer Efendi,** büyük dedem ve kardeşini (Sıddıklılar durmayın dağa kaçın, katliama geliyorlar) diye uyarıyor. Büyük dedem ve ağabeyi, herhangi bir olaya karışmamış olduklarından, kendilerine bir şey olacağına inanmak istemiyorlar Ailesini ve çocuklarını bırakıp daha kaçmayı kabullanmiyorlar. Mal ve davarlarını alıp Sünni bir Türk köyü olan **Bapsu**'ya gidiyorlar. Kendileriyle iyi ilişkiler içerisinde oldukları kirvelerinden yardım sözü almışlardır ve onlara güveniyorlar. Fakat korkudan mı, ganimetten alınacak payın cazibesinden mi, büyük dedem **Nuri ve ağabeyi Mustafa,** Topal Osman'a teslim edilir. Ve sonuçta büyük dedemler, en azından yüz kişilik bir kafile ile birlikte **Çengelli Dağı**'nın dibinde, Boynak ve Ortaklar köyü arasındaki değirmenin çevresinde kurşuna dizilirler. Bizim köyün bitişiğinde olan **Haydar Bey**'in köyü cesetlerle doludur. Öyle ki, birkaç kişinin cesetler arasına girip ölü taklidi yaparak kurtulduklarından bahsedilir. Gene başka bir komşu köy **Qutan**'ın (Gökdere) altındaki çayır cesetlerle kaplıdır ve bu nedenle olmalı ki, şimdilerde oraya **(Kanlı Çayır)** denir.*

*Dedem o sıralar 12 yaşlarında. Kendisinden yaşça büyük amcaoğlu **Nair,***

balkı 14 yaşlarında. Ama kısa boyu yaşını göstermez. ***Topal Osman, Bapsu'****ya esir ve ganimetleri toplamaya gelince, dedemler de neredeyse yakalanırlar.* ***Suna Hanım*** *isminde insan yürekli bir hanım,* ***(Ulan Kürd uşağı kaçın, askerler geldi)*** *der ve dedem ile emmioğlunu kaçırtarak hayatlarını kurtarır.*

Sakallı Nurettin Paşa'ya bağlı Askerler ile Topal Osman kuvvetleri çekildiğinde, geriye yaşanılır hiçbir şey bırakılmamıştır. Hayvanlar ve evler talan edildikten sonra geriye kalan her şey yakılmıştır. Koçgiri'nin zenginlikleri Batı'ya akmış, Yunan savaşının finansmanına bu yolla katkı sağlanmıştır. Çevredeki ormanlar da katliamdan nasibini almış ve neredeyse tümden yakılmıştır."

Dr. Yıldırım'ın annesinin amcası **Kevenlilik Mehmet (Karakuş) Dede** ise, son derece çarpıcı gözlemler aktarır. Biz, bunlardan sadece Topal Osman çetelerinin mezalimine ilişkin bir gözlemini aktarmakla yetinelim:

"Babam bizi köyün dışında yer altında kazdığı mahzene götürdü. Diğer insanlar dağlara vurup Dersim'in yolunu tutmuştu.

Sonra dedemin evine gitmek için ***Qarlıx*** *köyüne gittik. Oraya vardığımızda* ***Topal Osman*** *çetelerinin* ***Ortaköy, Kevreş, Kanisorık, Qelereşik****'ten kadın ve çocukları toplamış olduklarını gördük. Lazlar, orada silahları çatmışlar, bir tir tir titriyoruz. Lazların hepsi başlarına siyah başlık geçirmişlerdi. Onlar dereye gidip iki ihtiyarı* ***Hesene Seyid ile Husene*** *Seyid'i getirdiler. İkisini birbirine bağladılar. Biri kamasını çekerek Hesene Seyid'in sırtına sonuna kadar sapladı. Adam öyle bağırdı, öyle bağırdı ki... Diğeri de çökerek iki- üç sefer ateş etti, her ikisini de yanımızda devirdiler*

Lazlar, orada silahlarını aldılar. Bizi toplayıp sığır sürüsü gibi önlerine kattılar... Belki 200- 300 kişiydik. Hepsi de çoluk- çocuk ve kadınlardan oluşuyordu. İçimizde yetişkin hiçbir erkek yoktu. Oradan ***Gırrık'****a gittik; oradan da kadın ve çocukları topladılar...* ***Qonax*** *köyünde dereyi geçerken, vurularak öldürülmüş delikanlıları gördük. Cesetleri şişmiş, üzerlerine kartal ve akbabalar konmuş, bir cesetten kalkıp diğerine konuyorlar... Biz bir taraftan ağlıyor, bir taraftan da yürüyoruz... Bizi* ***Cefan*** *köyüne götürdüler O insanların hepsini* ***Cefolu Haydar Bey'****in ahır ve samanlığına sürdüler. Kapıyı üzerimize kilitlediler.* ***Topal Osman,*** *kendisi de Koçgirili olan* ***Cefolu Haydar Bey'****in yanında idi. O, daha önceden devletle ilişki kurmuştu.*

Haydar Bey, *yalvanıp yakarmış ve demiş ki: Bu fakır- fukaraları bırak, niçin oları öldüreceksin?..*

Biz her an ateşe verilip yakılacağımızı bekliyoruz. Sabaha kadar aç ve susuz... Bağırıp, yalvarıp yakarıyoruz... Aç ve susuzuz... Millet yer darlığından iyice sıkışmış. İçerisi çok sıcak. Nesye, sabahleyip kapıyı üstümüze açtılar. Dışarıda karla karışık yağmur yağıyor. Sokakta kirli bulanık bir su akıyor. Kalabalık çöküp o suyu içti.. Herkes çilyavrusu gibi dağılmaya başladı... Haydar Bey'in sayesinde kurtulmuş olduk..."

Dr. Yıldırım'ın canlı tanıklara dayalı anlatımlarından; **Alişer'**in köyü **Axızger'**den de çok sayıda kişinin öldürüldüğünü ve Alişer'in **Büyük Axdepe**'nin dibindeki evinin de Topal Osman çetelerince ateşe verildiğini öğreniyoruz... Bu anlatımlardan; katliamdan geriye kalan belli başlı Alevi Kürt ailelerine, 500 ile 800 altın arasında değişen "varlık vergisi" kesildiğini öğreniyoruz. Yine bu anlatımlardan; Sakallı Nurettin Paşa'nm Kurmay Başkanı ve damadı **Abdullah Alpdoğan'**ın, 1937/38'de Dersim'de uyguladığı bir yöntemi **Topal Osman'**la birlikte burada da kullanmış olduğunu öğreniyoruz:

*"İmranlı'nın **Pevrizyan** (Eskidere) köyünde bir mağara. Çevre köylerden kaçıp bu mağaraya sığınanlar, **Topal Osman** güçlerince mağaranın girişine yığılan samanın yakılması sonucu dumanla boğularak öldürüldü... Altta **Ana Fatma** olarak anılan başka bir mağara. Buraya sığınan **Eskidereliler** kurtulmayı beceriyor. Mağaranın girişi dar ve içerisinde su akıyor. Birilerinin buraya saklanacağı tahmin edilemediğinden Eskidereliler kurtuluyor. Bu nedenle buraya **Ana Fatma** deniliyor ve **ziyaret** olarak kabul ediliyor..."*

D-Halk Arasında Bir Efsane: *Baytar Nuri*

Dersim soykırımının son yıllarda gündeme oturmasıyla birlikte, konuya ilişkin sorgulamalar artmaya ve buna bağlı olarak yeni belgeler ortaya çıkmaya başladı. Nitekim, Şubat- 2012 ayı içerisinde **Radikal** gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan kimi belgelere yer veriliyordu. Yukardan beri anlattığımız somut verilere rağmen, Seyid Rıza'yı "Nuri Dersimi ve Alişer gibi toplum önderlerinin elinde bir oyuncak" gibi sunmaya çalışan bazı şahsiyetler gibi, bu belgelerin birinde de *"Seyid Rıza'nın mektubunu kimin yazdığı"* sorgulanıyor. Dizide şöyle deniyor:

"Köşk Arşivinde yer alan bir belge de, Seyit Rıza'nın Türkiye Cumhuriyeti'ni Milletler Cemiyeti'ne şikayet ettiği ve yardım istediği iddiasıyla ilgili. Daha önce de Seyit Rıza imzasıyla İngiltere'ye gönderilen bir mektup ortaya çıkmıştı. Ancak mektubun Seyit Rıza tarafından değil, o dönem Kürt

*hareketini örgütlemeye çalışan **Nuri Dersimi** tarafından Suriye'de kaleme alındığı ortaya çıkmıştı.*

Resim - 45) Katliam yıllarında uluslararası kuruluşlar nezdinde çeşitli diplomatik girişimlerde bulunan **Vet.Dr. M.Nuri Dersimi**, sürgün yıllarında eşi **Feride Hanım** ve bazı yakınlarıya (B.Beyaztaş Arşivi)

*Milletler Cemiyeti'ne gönderilen mektup için de İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya,** Seyit Rıza'nın yazdığına dair kendilerinde kanaat oluşmadığını söylüyor. Mektubun büyük ihtimalle **Bedirhanlılar** tarafından yazılmış olabileceğini belirtiyor."* (Bkz. Ömer Şahin: **İşte Gizli Dersim Arşivi,** Radikal, 10.2. 2012)

Burada sözü edilen mektup, **Nuri Dersimi**'nin kitaplarında özetlendiği gibi; **Nokta Dergisi'**nin, katliamın 50. yılı dolayısıyla yayımladığı **Dersim** özel sayısında (Sayı:25/ 1987) ilk kez yayımlanmıştı ve kuşkusuz bu açıdan önemliydi. Sözkonusu mektup, iddia edildiği gibi Bedirhaniler tarafından değil; *"Dersim Generali Seyid Rıza"* adına 1937'de *"Dersim- Kürdistan"* ibaresiyle doğrudan **Nuri Dersimi** tarafından kaleme alınmıştı ve bu durum kitaplarında da belirtiliyordu.

Dersim katliamının 50. yıldönümü dolayısıyla bir özel sayı olarak çıkan **Nokta Dergisi**'nin yayın yönetmeni **Adil Özkol**'un da, çoğu tanıdığım olan dosyayı hazırlayanların da iyi niyetinden kuşkum yok. Ancak, yine de İngiliz arşivlerinde bulunup yayımlanan belgede sansüre gidildiğine tanık oluyoruz.

Sözgelimi, Seyid Rıza adına Nuri Dersimi tarafından Fransızca olarak kaleme alınan 30 Temmuz 1937 tarihli bu mektubun iki yerinde sansür uygulandığını

görüyoruz. Zaten, herhalde sakıncalı buldukları için kendilerince sansürlenen bölümleri (...) şeklinde geçmişler. Aslıyla karşılaştırdığımızda, sansürlenen bölümlerin en canalıcı yerler olduğunu görüyor ve salt bu iki hususa burada yer vermekle yetiniyoruz:

"1- ...Türk uçakları kasabaları bombalıyor ve yakıp- yıkıyor; savunmasız kadınları ve çocukları öldürüyor. Türk Hükümeti, başarısızlığının acısını bütün Kürdistan'da yaşayanları yok ederek çıkarıyor.

2-... Kendi topraklarında özgürce dillerini, orijinlerini, gelenek ve göreneklerini, kültür ve uygarlıklarını barış içinde yaşayan 3 milyon Kürt; benim aracılığımla Ekselanslarına sesleniyor ve Kürt halkına uygulanan bu vahşice haksızlığa son verilmesi amacıyla Örgütünüzün/ Hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor."

Bilindiği gibi **Nuri Dersimi,** 13 Eylül 1937'de Suriye'ye geçtikten sonra, beraberinde götürdüğü birçok Dersimli aşiret reisinin mühürleriyle yine aynı makamlara, bu defa daha kapsamlı bir mektupla başvurur. Beş sayfalık bu muhtıra- mektup, önce **Nuri Dersimi** tarafından kaleme alınır, daha sonra diplomasi dili açısından, o tarihlerde Nuri Dersimi'yi koruyan ve Şam'daki **Kürt Özgürlük Örgütü**'nü (XOYBUN) yöneten **Celadet ve Kamuran Bedirhan Beyler** tarafından redakte edilir...Tıpkıbasımını, Türkçe yayın olarak ilk kez **Dersim- Koçgiri** adlı çalışmamızda yayımladığımız bu 5 sayfalık mektubun; Fransızca metni ile Türkçe metni aynı zamanda **Dersimi**'nin ilk eserinde ve bizim yayımladığmız **Hatırat**'ın eklerinde yayımlandığı için, burada tekrarlamaya gerek görmüyor ve aynı zamanda saz (tembur) çalan ve şiir yazan bir kişi olarak **Nuri Dersimi**'nin "hasret" temalı bir ağıtlama-şiiriyle sözlerimizi bağlamak istiyoruz:

Esir Milletleri Kurtaracak Zihniyet

Nihayi bir derde düştüm

Şifaya erer mi bilmem?

Ayrıldım yüksek ma'mureden

Matlubuma erer miyim bilmem?

Her gün güneş orda doğar
Kızıl nuruyla bizi yoklar
Dosttan dosta selam yollar
Mukabele etsem, varır mı bilmem?

Ceddimin pınarı orada çağlar
Elim yetmedi gözlerim ağlar
Gazeller döküldü bozuldu bağlar
Fidan diksem uzar mı bilmem?

O idi kardeşimin ta kendisi
Kimin vardı ki buna şüphesi
Kapıya yapışan kan lekesi
Gelip de birgün bilinir mi bilmem?

Dersimi, *metin ol sen de*
Buna çare yine sende
Zaman fırsat olduğu yerde
O zaman gelir mi bilmem?

(Kaynak: **Mehmet Elbistan)**

Resim - 46) M.Bayrak, N.Dersimi'nin diplomatik girişimlerde bulunduğu **Milletler Cemiyeti**'nin Cenevre'deki merkezinin önünde.

XV. BÖLÜM: **KÜRT ULUSAL MÜCADELESİNDE ÜÇ DİNİ ÖNDER:** ***ŞIX SAİD, SEYİD RIZA VE SAİD-İ KÜRDÎ***

A-Resmi Tarihin Yalanları ve „İki Said - Bir Seyid"in Acılı Büyük Yaşamı

Osmanlıcılıktan, milliyetçiliğe, oradan Türk ırkçılığına evrilen resmi Türk tarih tezine göre, „Türk Tarihi" topluma şöyle öğretilecektir:

*„**Türk tarihi**, Türk milletine, dünya yüzünde insanlığın doğduğundan beri en asil ve yüksek insan tipini **Kendi ırkının** temsil ettiğini, asırların yürüyüşünce beşeriyetin karanlık göklerinde **müselsel medeniyet ufuklarının** kendi ırkının zeka ve kabiliyet elleriyle açıldığını anlatır. **Türk tarihi** Türk milletine kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltraşlık gibi sanatlarda dahi ne kadar eşsiz bir istidat ile yoğrulmuş olduğunu anlatır.*

***Türk tarihi,** Türk milletine, dünyanın insan izi taşıyan her parçasında kendi ırkının zamanla silinmemiş ve silinmeyecek hakimiyet ve hars damgası basılı olduğunu, başka milletlerin tek nümunesiyle öğündükleri devletlerin en büyüklerinden çok daha büyüklerini yüzlerle kurmuş, her mana ve mahiyette şan şeref kaynaklarından kana kana içmiş, görgülü bir soydan geldiğini anlatır.*

*Fakat, **Türk tarihi,** Türk milletine, aynı zamanda kendi ırkının binlerce yıllık tecrübelerle vardığı manevi tekamül esaslarından ayrıldığı, bilhassa irfan ve medeniyetin yüksek ve temiz havalı yaylasından taasup ve cehaletin sıtmalı bataklığına indiği zamanlarda uğradığı belaların sertliğini, varlığına sarılan karanlıkların kolay yırtılmaz koyuluğunu anlatır."* (Bkz. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti: **Türk Tarihinin Anahatları,** 1930 ve **Tarih-IV**, 1932, s.258-259)

1930'dan itibaren öğretilen Türk tarihinin anahtar kitapçığından alınan bu „ırkçı" tarih anlayışıyla hangi olguyu tarihsel ve toplumsal gerçekliğine uygun olarak irdeleyebilirsiniz?.. İşte, **Şehmus Diken**'in konumuzla çakışan şu isyanı böylesi bir tarih algısınadır:

*„Kimilerine göre **Şex Said** bir İngiliz ajanıydı. Genç cumhuriyeti kaynağında boğmak ve hilafeti diriltmek isteyen Nakşibendi şeyhi bir „İngiliz" tezgahçısı!*

***Said-i Kürdi (Nursi)** ise „mürteci" bir yobazdı, gericiydi!*

*Dersimli **Seyid Rıza** kaale bile alınmamalıydı. Çünkü etrafı düşmanla kuşatılmış ve rüştünü ispata gayret eden cumhuriyetin, yeminli düşmanlarının Alevi toplumunu kışkırtmaya soyunan bir cemaat dedesiydi!*

*Yalanlarla, riyalarla, sahtekarlıklar ve halk düşmanlıklarıyla bezeli **resmi tarih**'in yukardaki üç paragrafı üç Kürt şahsiyetine binaen epeyce yıllardır her defasında yeniden servis ediliyor Servisin türleri farklı elbette. Kimi kez*

,bilim' adına üniversite hocaları dile getiriyor. Kimi kez basın mensupları aracılığıyla. Kimi kez de tarihçiler ,sol'dan, sağdan çarklı aydın ve siyasetçiler üzerinden.

Dayandıkları ve dayandırdıkları bir tek ***resmi tarih tezi*** *var, o da şu: Kürd'ün ,ihaneti' ve Kürt liderlerinin „modern cumhuriyeti alaşağı etmek için yabancı kışkırtmaların aleti' olup cumhuriyete isyan etmeleri üzerine!(...)*

Ne ***Şıx Said****'in, ne* ***Said-i Kürdi (Nursi)****nin ne de* ***Seyid Rıza****'nın mezar yerlerini, ne aile fertleri, ne torunları ne de hiçbir Kürt bilmiyor. Bilmemeleri bir tarafa çeşitli ideolojiler adına iki Said'le bir Seyid'e ve diğer Kürt şahsiyetlerine sıkça saygısızlık da yapılıyor..."* (Ş. Diken: **İki Said, Bir Seyid;** Öz-Po, 28.6.2010)

Her zaman söylemişimdir; resmi tarihin yapıcıları açık planda „red ve inkarcı", gizli planda „itirafçı ve kabulcu"dur. Özellikle, 1993 yılında yayımladığım ve haklarında dava açılan ***„Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri"*** konulu ve 1994 yılında yayımladığım ***„Kürdoloji Belgeleri"*** adlı büyük bölümüyle gizli belgelere dayalı çalışmalarımda, bunun yüzlerce örneğine yer vermiştim... Burada, sadece „Cumhuriyet" konusunda vereceğim iki örnek bile bir fikir vermeye yetecektir.

Örneğin, önce Kuva-yı Milliye Komutanlığı, sonra Diyarbakır Milletvekili olan ***Diyarbekirli Hacı Şükrü Bey*** öncülüğünde, daha 1920 yılında bir *„Cumhuriyet"* kurma girişiminde bulunulduğunu, bugün kaç kişi biliyor? (Bkz. Lütfi Arif: **1923 Senesinden Evvel Kurulmak İstenen Cumhuriyetler: Dün ve Bugün,** Yakın Tarih Mecmuası, Sayı: 1, Kasım-1955).

Peki, Kürt aydınlarının 20 Mayıs 1926'da Başbakan İsmet Paşa'nın şahsında Hükümet'e verdikleri Muhtıra- Mektup'taki şu ifadeler biliniyor mu?: *„Biz Kürtçüler, Kürtlüğün hayat ve bekasına suikast edilmemek şartıyla müthiş ve müfrit Cumhuriyet ve uygarlaşma taraftarıyız ve tam anlamıyla sapkınlık ve efsane kaynağı olan istibdatın ve zorbalığın aleyhtarıyız".* (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler...,** ve **Şark Islahat Planı,** Özge yay. Ank. 2009,s. 20)

Tabii, M. Kemal'i bir Milat olarak görüp, herşeyi Kemalizm'le başlatma alışkanlığında olan zihniyet; 1928 yılında üç ay gibi kısa bir süre içinde Latin alfabesini uygulamaya sokan anlayışın, binlerce yıllık bir bilim ve kültür dünyasına neler getirip, neler götürdüğünü anlamak bile istememektedir... Dahası, yüzlerce yıllık Osmanlı resmi arşivinin önemli bir bölümünün Bulgaristan'a „kağıt çöp" olarak satılmasını da...

TRT'de çalıştığım yıllarda, Enver Paşa'nın kızı **Türkan Sultan,** Fransızca monitör olarak çalışıyordu. Almanca ve Rusça'dan Türkçeye birçok kitap çevirisi yapan ve o tarihlerde Yabancı Diller Şube Müdürü olarak çalışan arkadaşım **Metin Alemdar,** zaman zaman Türkan Hanım'ı kızdırmak için

Atatürk'ten övgüyle söz ederdi. Türkan Hanım'ın ona cevabı belliydi: *„Metin Bey, herhalde sen Türk tarihinin M. Kemal'le başladığını sanıyorsun!.."* Metin, iş olsun diye gerekçeler gösterse bile, Türkan Hanım dediğinden geri kalmaz ve haklı olarak ısrarla aynı görüşünü yinelerdi.

B-Uğur Mumcu'ya ve İlhan Selçuk'a Eleştirel Cevaplar

Ulu-orta, cevabi yazı yazmak gibi bir alışkanlığım yoktur. Geçmişte, Kürdoloji alanında toputopuna üç-dört cevabi yazı yazmışımdır. Bunlardan biri, 1989'da tutukluyken bir yazıdizisi dolayısıyla **Uğur Mumcu**'ya, biri 1993 yılında **İlhan Selçuk**'a, biriyse 1994 yılında yine bir yazıdizisi dolayısıyla gazeteci **Koray Düzgören**'e gönderilmişti.

Uğur Mumcu'nun, Cumhuriyet gazetesinde haftalarca devam eden ***„Şeyh Said Ayaklanması"*** konulu yazıdizisine sadece maddi yanlışlarını gösteren 15 sayfalık cevap yazmış ve o tarihlerde **Hasan Cemal** tarafından yönetilen gazeteye, yayımlanmak üzere göndermiştim. Sadece, dizideki maddi yanlışlarla yetinmiş, ideolojik eleştirilere bile girmemiştim. O dönemler, Cumhuriyet'te Alevilik'le ilgili diziler „pehlivan tefrikası" gibi yayımlanırken, gönderdiğim cevap yayımlanmamıştı. **İsmail Beşikçi** ve **Munzur Çem**'in de ayrı-ayrı cevaplar gönderdiklerini ve onların da yayımlanmadığını sonradan öğrenecektim.

Önceden tanıştığımız **Mumcu**, ben cezaevinden çıktıktan sonra, bulunduğu tatil yerinden beni aramış; ekonomik nedenlerle gazetenin sayfa sayısını azaltmak zorunda kaldığını, bu nedenle cevabi-yazımın yayımlanamadığını, ancak kitap olarak yayımlandığında yazımdan yararlanacağını söylemişti. Gerçekten de, sonradan kitabın ismi bile ***„Kürt- İslam Ayaklanması"*** olarak değiştirilmişti.

1991 yılında Deng dergisinin 13. sayısında yayımladığım bu yazıya, 1993 yılında yayımladığım ***„Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri"*** konulu, alanının referans kitabında da yer vermiştim (s.429-445). (Kaynak kitap olma özelliğine; **Prof.Dr. Martin van Bruinessen, Prof. Dr. H. Lukas-Kieser** ve **Prof. Dr. B. Oran** da vurgu yaparlar).

1993 yılı başlarında **Mumcu**, alçakça katledilmiş ve kitabı görememişti. Sözkonusu kitabı, bir hususa dikkatini çekerek uzun bir ithaf yazısıyla **İlhan Selçuk**'a göndermiştim.

20'yi aşkın yıl önce Mumcu'nun ve Selçuk'un dikkatini çektiğim husus, tam da Şehmus Diken'in üstünde durduğu belirlemeydi. Şu eleştirel uyarıda bulunmuştum: *„Özellikle belirtmeliyim ki, Kemalist aydınlar resmi ideolojiyle fazlaca donandıkları için, bilimsel ve toplumsal gerçekliği kavramakta ve kabullenmekte zorlanıyorlar...Kuşkusuz en büyük eksiklikleri, düşünceyi*

Resim - 47) Bir ara Kürdistan'dan getirilen Kürt taburlarının başına Saidi Kürdi geçirilmek istenmişti. İstanbul Abdülhamit zamanından beri göz altında bulundurulan Said-i Nursi, ya da o zamanki adı ile said-i Kürdi beyaz bir at üzerinde cepheye gitmek üzere hazırlanmıştı. Sonradan hükümet bu karardan vazgeçmişti. (M.Bayrak: Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Özge Yay. Ank. 1993)

temellendirememekten kaynaklanıyor. 1- Bu aydınların öncelikle saplantısı Batılalır'ın Kürt sorunuyla ilgilenmesi dolayısıyladır. 2- Resmi ideoloji bağımlılarının ikinci önemli yanlışları, milliyetçilik hareketlerine yaklaşım biçimleridir Toplumsal gelişmeleri salt Kemalist pencereden bakan, bu ideolojiyle fazlaca yoğrulmuş aydınlara göre (Kürt sorunu eşittir emperyalist oyun)dur. Ayrıca bu aydınlar, milliyetçiliği yalnızca Türkler'e yakıştırmakta ve milliyetçilikten yalnızca (Türk milliyetçiliği)ni anlamaktadırlar."(Bkz. age)

Kitaptaki bu uzun hitaptan sonra, İlhan Selçuk Cumhuriyet gazetesindeki „Pencere" köşesinde ***„3'üncü Bin Yılın Eşiğinde Kürtçülük..."*** (Cum. 5 Kasım 1993) başlıklı bir yazı yazmıştı. Sözkonusu eserimde, Devletin resmi raportörü, eski Vali ve Mülkiye Başmüfettişi **Ahmet Hasip Koylan**'ın *„Kürt Milliyetçiliği"*ne ilişkin bir belirlemesine dikkat çekiyordum. Bu bölümde Koylan; gerek ünlü Kürt aydını **Celadet Bedirxan**'ın 1933'te ***Mustafa Kemal'e Gönderdiği Açık Mektup***'tan, gerekse resmi/gizli raporda Koylan'ın ***„Kürtler'de Milliyetçilik ve Bağımsızlık Akımları Ne Zaman, Nasıl Başladı ve Nasıl Gelişti?"*** başlıklı bölümdeki görüşlerinden yararlanarak; *„Kürtler'de vatanseverlik ve milliyetçilik tohumlarının daha 17. yüzyılın başlarında* ***Ahmede Xani*** *ile atıldığını"* söylüyordum. Resmi raportör, *„Anmede Xani'nin serptiği bu milliyet tohumlarının Kürt milletinin kuraklığı içinde mahvolduğunu"* da vurguluyordu. Koylan, vatanseverlik bağlamındaki bu Kürt milliyetçiliğine kanıt olarak, ***Mem u Zin***'in *„Derdimiz"* bölümünü gösteriyordu ki, M. Emin Bozarslan bile 1969 yılındaki yayında bu bölümü sansürlemek zorunda kalmıştı. Bu durumdan ve Ferhad Şakeli'nin 1992'de Avrupa'da yayımladığı ***„Ahmed-i Xani'nin Mem u Zin'inde Kürt Milliyetçiliği"*** kitabından habersiz olan Selçuk, düşünceyi temellendirmeye gerek görmeden, bizi „Kürtçülük"le suçluyordu. Bu suçlama üzerine ben de kendisine ***„Mem u Zin'de Kürt Milliyetçiliği Dolayısıyla İlhan Selçuk'a Açık Mektup"*** başlıklı bir yazıyla cevap vermiştim (Bkz. **Azadi** gaz., Sayı:79, 14-20 Kasım 1993).

Hiç unutmam, Baskın Oran birgün büroma geldiğinde büyük bir şaşkınlık içinde, *„Yahu Mehmet, sen somut kaynaklarını göstermesen, gerçekten insanın inanası gelmiyor"* demişti.

Bunlardan sonra, Kürt diline ve kültürüne ilişkin cevabi olmaktan çok, tamamlayıcı bir yazıyı da 1994 yılında Hürriyet gazetesinde çalışan **Koray Düzgören**'e yollamıştım.

TRT'den ve Çağdaş Gazeteciler Derneği'nden arkadaşım olup, 12 Eylül Cuntası döneminde kurumdan birlikte uzaklaştırıldığımız **Düzgören,** o tarihlerde Hürriyet gazetesinde ***„Kürt Dili ve Edebiyatı"*** konusunda bir yazı-dizisi yayımlıyordu. Ancak, 3. bölümden sonra dizinin yayını durdurulmuş

ve Koray, gazeteden atılmıştı. İlk bölümler için hazırladığım tamamlayıcı yazıyı ise yine Azadi gazetesinde ve aynı yıl içinde yayımlanan ***Kürdoloji Belgeleri-1*** adlı eserimde değerlendirmiştim.

Dizinin yayınının kesilmesinin ve Koray'ın gazeteden uzaklaştırılmasının nedenini ise; Koray'a Kürt Dili ile ilgili görüş bildiren, kızımın hocası ünlü dilbilimci **Prof. Dr. Talat Tekin**'in o tarihlerde asistanı, **Prof Dr. Mehmet Ölmez**'den öğrenecektim. Meğer İttihadçılar'ın, Arnavut kökenli Milli Emniyetçi **Naci İsmail Pelister**'e ***„Dr. Friç"*** adıyla yazdırıp 1918'de yayımladığı düzmece kitaptan buyana savunulan teze aykırı şeyler söylediği, daha doğrusu Kürtçe'nin bağımsız bir dil olduğunu söylediği için, yazı dizisine son verilmiş, Koray işten atılmış; İstanbul'dan Ankara'ya gelen iki dilci Prof. da Talat Hoca'yı Hacettepe Üniversitesi'ndeki odasında tehdit etmişler ve tabii Talat Hoca'dan da gerekli cevabı alıp İstanbul'un yolunu tutmuşlar...

Günümüzde, birileri çıkıp uzun bir yasaklamadan sonra, Türkiye'de yeni yeni gelişmeye başlayan „Kürdoloji'nin Yalanları"nı yazmaya kalkışsa da, asıl büyük oyun Alevilik üzerinde oynanmaya çalışılıyor. Dünün solcuları **Cemal Şener** ve **Rıza Zelyut**'ları mı dersiniz, İlahiyatçı **Hasan Onat**'ları mı? Kürdoloji alanındaki üstteki üç olaydan sonra, Alevilik bağlamında şimdiye kadar yazılarımla eleştirdiğim bu üç şahıstan Şener, genç sayılacak bir çağda ne yazık ki hayata veda etti. Resmi ideolojinin diğer kalemşörleri ile hempalarını ise izlemeye çalışıyorum...

Sanırım, bu noktada asıl konumuzu oluşturan Kürt dünyası içindeki **Said-i Kürdi**'ye yani ***„hayatı inzivada, tımarhanede, hapishanede ve sürgünde geçen fikir ve mücadele adamı"*** **Kürdizade Said**'e, **Molla Said**'e, **Bediüzzaman Said-i Nursi**'ye geçebiliriz...

اشارات الاعجاز فى مظان الايجاز

لبديع الزمان

٢٦١٤/٧٢٤

اوزون برزمان رفاقتده ودرسنده بولنان حزه افندى طرفندن قلمه آلنمشدر

بديع الزمان سعيد كردينك ترجمهٔ حالندن برخلاصه‌در

Resim - 48) Ünlü Kürt aydını **Müküslü Hamza** tarafından hazırlanan Said-i Kürdi'ye ilişkin broşürün başlığı ve künyesi: Hamza: **Bediüz-zaman Said-i Kürdî'nin Terceme-i Hâlinden Bir Hülasadır.** İst. 1334 (1918), Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 7 s.

C-Satırbaşlarıyla Said-i Kürdi'nin Efsanevi Yaşamı

Kimi yönleriyle Said-i Kürdi'ye benzetilen **Musa Anter,** anılarında şu ortak özelliklere dikkat çeker *„Ben ve Said-i Nursi"* başlıklı bölümde:

„Irken ve şeklen benzerliğimizi biliyorum. Hatta gözlerimizin birinin küçük, birinin büyük olduğunu söyleyerek bizi benzetenler de çoğunlukta. Uzun yaşama azmimizde de bir benzerlik vardır. O, 90'ını geçti, ben 76 ile onu kovalıyorum. Ya yakalarım, ya geçerim. Mala- mülke olan nefretimiz de aynı. O'na yüksek maaşlar, altınlar teklif edilmiş, almamış. Ben de öyle. Bana nice para ve makam teklif edildi; ben idealim için eziyeti, işkence ve hapisleri tercih ettim. O, mahkemelerde dobra dobra konuştu, ben de ona yaklaşmaya çalıştım.

O, Kürt ve Kürdistan dağlarının riya bilmez bir sembolü oldu. Deli sayıldı, tımarhaneye koyuldu. Ben de„ 40 yıl halkımca bile ne davasında olduğum bilinmeden serseri sayıldım. O, İttihad- Terakki gibi bazı siyasi partiler tarafından aldatıldı, ben de Demokrat Parti'yi tuttum. Girmedim ama zaman zaman aldatıldım. ***O, hiçbir zaman ,bölücü' olmadı, ama hep Kürtçü oldu.*** *Kürt halkının sefalet ve zilletten kurtulması için başını koydu. Övünmek gibi olmasın; ama ben de öyleyim.*

Örfi İdare Mahkemesi Başkanı Şakir Paşa soruyor:

- *Sen hangi Kürt aşiretindensin? Cevabı:*
- *Sen hangi Tatar aşiretindinsin? Ne lüzum var bunlara? Ben Kürdistan dağlarının çocuğuyum, insan ve müslümanım.*

Bunları 1908'de söylüyor. Ben de 1991'de İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde dedim ki:

- *Sayın hakimler ben Kürtçüyüm ama Savcının dediği gibi bölücü değilim. Eğer ben Kürt asıllı olmasaydım yine 20 milyon Kürt insanının insan haklarının yok edilmesine karşı savaşırdım. Ama ben bölücü değilim. Aptal mıyım, Rumeli ve Anadolu'yu ve tüm denizleri Türkler'e vereyim ve 1400 yıldır Arap, Acem ve Türklerce talan edilen cahil bırakılan ülkeme çekileyim. Esas bölücü, 70 yıldır TC ve idaresidir."* (Bkz. **Musa Anter Giderken,** Mezopotamya yay.1995).

Said-i Kürdi kadar yaşayamasa bile ardında onurlu bir miras bırakan **Musa Anter**'in buradaki anlatımları, bugün mezarı bile meçhul olan ancak 20. yüzyıl siyasal, dinsel ve kültürel yaşamına damgasını vuran bir „efsanevi kişiliği" çok özlü biçimde anlatıyor. Ancak, biz yine de satırbaşlarıyla da olsa, onun yaşamından ilginç kesitlere özetle de olsa gözatalım.

1876 Yılında Bitlis'in Hizan kazasına bağlı Nurs köyünde dünyaya gelen ve gerek köyünün ismine gerekse kuramcısı olduğu *Nurculuk* tarikatına izafeten, tevriyeli olarak **Bediüzzaman Said-i Nursi** adıyla ünlenen Said-i

Kürdi; eğitimini Kürdistan'ın çeşitli köy, belde ve şehirlerinde özel eğitim ve medrese ortamında tamamladıktan sonra, 1900'lü yılların başlarında İstanbul'a gelir. Dönemin padişahı II. Abdülhamid'den Kürdistan'da Van şehrinde ***Medresetü'z- Zehra*** adıyla El- Ezher benzeri bir üniversite kurulmasını isteyen Said-i Kürdi'nin isteği yerine getirilmediği gibi tımarhaneye atılır. Said-i Kürdi, üniversitenin üç dilli olmasını istemektedir: „Arapça farz, Osmanlıca- Türkçe vacib, Kürtçe ise caiz olsun" demektedir.

Uğur Mumcu'nun, 1900 yılında kurulan **Kürd Azm-i Kavi Cemiyeti**'ne de üye olduğunu söylediği (bkz. ***Said-i Nursi Kimdir?,*** Cum.27 Mart 1990) Said-i Kürdi, 1908 Meşrutiyet Devrimi'ni destekleyen Kürt aydınları arasındadır. Nitekim, bu devrimin motor gücünü oluşturan *İttihad ve Terakki Cemiyeti'*nin beş kurucu üyesinden ikisi **Dr. Abdullah Cevdet** ve **Dr. İshak Sükuti'**dir. Hatta bu Cemiyetin Diyarbekir şubesi *Osmanlı- Kürd İttihad ve Terakki Cemiyeti* adıyla kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Arapgirli Dr.Abdullah Cevdet Bey'le *Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti* gibi Kürt örgütlerinde faaliyet yürüten Said-i Kürdi ile ilgili **Abdurrahman Nursi** tarafından kaleme alman ilk kitap da 1919'da Abdullah Cevdet Bey tarafından yayımlanıyor.

Bezmi Nusret Kaygusuz gibi Türk yazarları, Meşrutiyet dönemine ilişkin anılarında; Said-i Kürdi'nin İttihadçılar'la ilişkilerini *„İttihadçılar, bu adamı çok şaşırtmışlardı. Önceleri Said-i Kürdi'ye büyük bir paye verdiler. Güya Kürt meselelerinde ondan istifade edeceklerdi"* sözleriyle özetler. (Bkz. Bezmi Nusret: **Fırkalar ve Ben,** İst. 1328).

O, 31 Mart 1908 ayaklanmasında yatıştırıcı rol oynar ve Meşrutiyet'ten yana olduğunu gazete ve dergi yazılarıyla dile getirir. Balkan Savaşı döneminde, bir ara İttihad yöneticilerince at sırtında, askeri özendirmek ve yönlendirmek amacıyla, Hamidiye alaylarının da katıldığı Balkan cephesine gönderilmek istenir. Nitekim Sultan **Beşinci Mehmed Reşat'**la birlikte 1911'de Rumeli seyahatine katılır. Bu girişime ilişkin elimizde bir resim bulunuyor ki, bu seyahat sırasında Padişah'ın, Said-i Kürdi'nin istediği üniversite için 20 bin altın tahsisat ayrılır. Bundan sonra Said-i Kürdi'nin Doğu cephesinde görevlendirildiği anlaşılıyor. Nitekim o, İttihad- Terakki yönetimince „Harb-ı Mukaddes" (Kutsal Savaş) ilan edilen I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde Ruslar'a karşı savaşır ve esir düşer.

Bu döneme ilişkin (1914-1916) gözleme dayalı bir çalışmada askeri yönetici gözüyle şu tesbitler yapılıyor:

*„Erzurum ricatinden (dönüşünden MB) sonra **Dersim** ve **Kızılbaşlık** meseleleriyle de ordu rahatsız oluyordu. Tercan kazası ahalisi kamilen **Kızılbaş**'tır. Cehalet saikası (nedeni MB) ile bizim askere ve **Sünniler**'e adeta düşmanlık gösteriyorlar. (s.106)*

Resim - 49) Osmanlı döneminde **Ahmed-i Xanî**'nin ünlü eseri **Memû Zi**n'i 1919'da İstanbul'da yayımladığı gibi Said-i Kürdî'nin hayatı üstüne 1918'de bir broşür de kaleme alan **Müküslü Hamza** (solda) ile Said-i Kürdî'nin kardeşi **Abdülmecid Ünlükul** birarada. (Ruhat Alakom: *Said-i Kürdi ve Kardeşi Abdülmecid'in Konya Günleri,* Bimebun, Sayı:18/2002)

Resim - 50) Bediüzzaman Said Nursi(sağda), Aleviler ile Sünnileri, aralarındaki anlaşılmaz ayrılığa son vererek, birlik olmaya çağırdı.

Vehip Paşa *evvelce Erzincan'da bulunmuş ve bu havaliyi tanıyordu. Dersimlilerin beylerini ihsanla tutarak kullanmağı münasip görerek hepsini çağırtmıştı. Sırasıyla gelen beylere iltifat ediyor, ziyafet veriyor ve avuçlarını altın ile doldurarak gönderiyordu. (s.107)*

Kürtler, gerek cehalet ve gerek teşvik neticesinde kaçıyorlar. Süvari Kolordusunda ve 33-34. fırkalarda bizzat gördüm ki, hiç birisi gönülden harbe sokulmuyor, ilk fırsatta kaçıyorlar. Bunların halini o sırada Orduya nasihat için gelen ***Şeyh Said-i Kürdi****'ye gösterdim. Dedi ki; (Her şeyi söyledim, fakat nasihat kar etmiyor. Bu halleri görünce Kürt olduğuma utanıyorum."* (Bkz. Aziz Samih: **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları,** Büyük Erkanıharbiye Mtb. Ank. 1334).

Gerek Dersim Kızılbaş Kürtleri'ne gerekse başka bölümlerde Ermeniler'e ilişkin anlatımlar, bu iki kesimin de bu savaşı bir *„Harb-ı Mukaddes"* olarak görmediklerini gösteriyor...

Esaretten İstanbul'a döndükten sonra, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmalarına katılır. Aynı zamanda Milli Mücadele'yi desteklediği için, Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne „onur konuğu" olarak davet edilir ve Meclis'te ayakta alkışlanır. Bu ziyaretin amaçlarından biri de, önce Abdülhamid'e, daha sonra İttihad- Terakki yönetimine önerdiği ***Medresetü'z-Zehra*** adlı üniversite projesinin Mustafa Kemal yönetimince desteklenmesidir.

1914'te Van valisi olan **Hasan Tahsin (Uzer),** bu tarihlerde Evkaf Nazırı Hayri Bey'in desteğiyle Van'da büyük bir ***Medrese-i Zehra-yı Reşadiye'***nin yapımına başlandığını bildiriyorsa da, bunun tamamlanıp Said-i Kürdi'nin istediği doğrultuda faaliyet yürüttüğüne ilişkin elimizde bir veri yoktur. (Bkz. Y. Demirel: **Van Valisi Tahsin (Uzer) Bey'in Mektubu/ Van'da Asayiş Berkemal,** Toplumsal Tarih, Sayı:27/1996).

Said-i Kürdi, belli bir umut bağladığı ve destek verdiği Ankara'daki yönetimin, gerek Fransız ve İngilizler'le gizli görüşmelerinden gerekse **Koçgiri**'de yapılan katliamdan sonra uğradığı düş kırıklığıyla Ankara'dan ayrılarak Van'da inzivaya çekilir.

1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'nin bastırılması üzerine, birçok Kürt aydını idam edilirken, muhtemelen Sevr Antlaşması'na karşıt tutumu ve „Milli Mücadele"yi desteklemesi dolayısıyla, birçok Kürt aydınının yanısıra o da, Van'dan Isparta'nın Barla nahiyesine sürülür. Said-i Kürdi, burada göreceli olarak politikadan uzak kalarak kendisini dini çalışmalara verir ve ***„Risale-i Nur Külliyatı"*** adını verdiği Kur'an tefsirini incelemeye ve irdelemeye başlar. Bu tarihten sonra, daha çok **Bediüzzaman Said-i Nursi** adını kullanır.

1925'te diğer Kürt aydınlarıyla birlikte idam edilmese de, bundan sonraki

yaşamı sürgünlerde ve hapishanelerde geçer, adeta o, 1960'ta ölünceye kadar süründürülür... Nitekim, 1935'te Eskişehir'de hapsedilen Said-i Nursi, 1936-1943 yıllarını Kastamonu'da sürgünde geçirir. 1943'te Denizli'ye sevkedildiği mahkemede beraat ettikten sonra Afyon'un Emirdağ kazasına yerleşir. Ancak, 1947'de yeniden tutuklanan Said-i Nursi, Afyon Hapishanesi'nde iki yıla yakın süre kaldıktan sonra tahliye edilir. Ömrünün bundan sonraki bölümünü çoğunlukla Emirdağ ve Isparta'da geçiren Said-i Nursi, 23 Mart 1960'ta Urfa'da vefat eder. Bundan birkaç ay sonra, 27 Mayıs 1960'ta darbeyle işbaşına geçen askerler, Konya'da bulunan kardeşine zorla bir dilekçe imzalatarak, mezarını açar ve naaşını bilinmeyen başka bir yere gömerler.

Said-i Nursi, yayımladığı ***„Risale-i Nur Külliyatı"*** adı altındaki binlerce sayfalık eserlerinde; çoğunlukla inancın, akli ve mantıki olarak isbatına çalışır. Bellibaşlı eserleri şunlardır: ***Sözler, Mektubat, Lem'alar, Şualar, İşaratü'l-İ'caz, Münazarat, Hutbe-i Şamiye, Sünuhat, Muhakemat.***

Araştırmacı Müfid Yüksel'in ortaya çıkardığı, daha önce yayımlanmamış bir risalesi ise ***Rumuzat-ı Semaniye*** adını taşıyor ki, bu örnek, Said-i Nursi'nin sürgün yıllarında da Kürt meselesine duyarsız kalmadığını gösteriyor. Said-i Kürdi burada, 1937/38 Dersim Katliamını *„Dünyada örneği olmayan bir zındıklık"* olarak nitelendiriyor. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da kaynak olarak kullandığı, **Necib Fazıl Kısakürek**'in yönetiminde çıkan ***Doğu Mecmuası***'na atıfta bulunarak, Dersim Katliamını şöyle eleştiriyor:

„1938 Senesinde (Dersim Faciası) ki, Doğu Mecmuası 17. sayısında (Doğu Faciası) başlığıyla, bu olayın tamtamına aynını yazdı ki, dünyada hiç örneği görülmemiş öyle bir zındıklık, münafıklık ve vatana-millete hadsiz bir düşmanlık olduğunu kesinlikle isbat ediyor. Elbette, öyle fevkalade canavar memurlara bin defa zındık dense, değil suç olmak, bilakis tasdik ile mukabele lazım." (Ayrıca bkz. R. Peşeng: **Said-i Kürdi ve Şeyh Said,** Esmer der. Sayı:37/2008).

Esasen, Said-i Kürdi'nin Kürtler'e ve Kürt sorununa ilişkin belirlemeleri ve çalışmaları başlıbaşına bir inceleme konusudur. Özellikle İslami çevrelerce bu konuda yapılan saptırma ve sansür, özellikle araştırmacı **Rohat Alakom** ile **Malmisanij**'in **Said-i Kürdi**'yle ilgili çalışmalarında ortaya konmuştur.

Ç-Kürdistan'da Sivil Toplum Örgütü Olarak Tekkelerin İşlevi

19. Yüzyılın başlarından itibaren Kürt mirliklerine karşı yürütülen askeri harekatlarla, mirliklerin nüfuzu önemli ölçüde kırılmış ve özellikle yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kürt ulusal hareketlerinin öncülüğü daha çok dini önderlere ve Şeyh ailelerine geçmişti. Nitekim, 1880'de ortaya çıkan **Şeyh Ubeydullah Nehri İsyanı**'ndan sonra, birçok şeyh ailesi önderlikli hareket

gerçekleşmişti. Güney Kürdistan'da faaliyet yürüten **Barzani Şeyhleri, Talabani Şeyhleri, Berzenci Şeyhleri** bunlar arasında sayılabileceği gibi, Kuzey Kürdistan'da da daha 1864'te Dersim bölgesinde,Seyid Rıza'nın babası **Seyid İbrahim'**in de içinde yer aldığı bir ***Kürt- Ermeni İstiklal Komitesi*** kuruluyordu.

20. Yüzyıl başlarında da, Bitlis yöresi başta olmak üzere kimi Şeyh ve Molla önderlikli hareketlere tanık olunuyordu. Bu önderler, İslam'ı olduğu gibi benimsemek yerine, eski din, inanç ve kültürleriyle mezcederek yeni bir yorum katıyorlardı. Nitekim, bölgede yaygın olan **Nakşibendi** tarikatının da daha çok, bir Kürt tarafından kuramsallaştırılan **Halidiye** koluna mensuptular. **Said-i Kürdi'**nin ortaya çıkmasından sonraysa, İslam'ı 20. yüzyılın gereklerine uyarlamaya çalışan **Nur (Işık)** tarikatı yayılmaya başlamış ve kabul görmüştü. (Prof. Dr. Martin van Bruinessen'in, bu konuda özellikle 1992'de ilk kez Türkçe olarak yayımladığımız önemli eseri ***„Ağa, Şeyh ve Devlet"*** de önemli belirlemeleri bulunuyor. Çünkü bu çalışma, Kürdistan'ın sosyal ve politik örgütlenmesi üzerine yoğunlaşan bir çalışma).

Bir sivil toplum örgütü olarak Kürdistan'daki tekkelerin „Kürt milliyetçiliği" işlevi gizli belgelere de yansır. Sözgelimi, 1925 Kürt Hareketi yargılamaları için hazırlanan „Esas Hakkındaki İddianame"de; *„Silahlı ayaklanmanın tek silahının din, tekke ve şeyhlik olduğu"* vurgulanarak şöyle deniyor: *„...Bir hakikat daha vardır ki, içeride senelerdenberi memleketin Doğu bölgelerinde bir silahlı ayaklanma meydana getirmek için bir silah vardır; o da din silahı, tekke silahı, şeyhlik silahıdır."*

Tekkelerin birer hafiy ictimagah (gizli toplantı yeri MB) olarak işlev gördüğünü belirten Savcılık İddianamesi, aynı zamanda *„Tekke ve zaviyeler, siyasi ve ilmi örgütler haline gelmiştir"* belirlemesinde bulunarak, şöyle devam ediyor:

„Bu tekkeler ve zaviyeler, kurucuları tarafından ancak ibadet maksadıyla açılmış birer mahalli ibadet yeri iken bugün bu hakikatten uzaklaşarak, hakikatte birer siyasi, birer ilmi siyasi cemiyet haline dönüşmüş ve gizli siyasi görüşmelerin merkezi haline gelmiştir." (M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri,** Ank. 1993, s. 364-365).

1925'te Diyarbakır'da yürütülen Şark İstiklal Mahkemesi yargılamaları sırasında da, bu tekkelerde İslami kitaplardan çok Kürtçe **Mevlid** ve **Mem u Zin** gibi Kürtçe eserler okunarak, Kürtler'de milliyetçilik fikrinin diri tutulduğu belirtiliyordu. Zaten, Şark İstiklal Mahkemesi'nin idam kararında da, *„ayaklanmanın din perdesi altında tamamiyle milli bir hareket"* olduğuna vurgu yapılıyordu.

Tüm bu hususlar, **Şark Islahat Encümeni'**nin kendileriyle görüştüğü

Şark İstiklal Mahkemesi Heyeti'nce de ifade edildiği gibi,; Kürdistan'daki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına gerekçe yapılmak üzere, daha önce adı geçen **Hasan Tahsin Uzer**'e de bir rapor hazırlatılır. Sadece **Barzan, Hizan, Sultan Memduh, Pervari, Küfrevi** tekkelerine ait bölümlerini 1994'te yayımlayabildiğim (Bkz. **Kürdoloji Belgeleri-I,** s. 183-193) bu raporun hüküm bölümünde, *„İşte Vilayat-ı Şarkiye tekkelerinin mahiyeti ve siyasi safhaları"* dendikten sonra şu hüküm veriliyor:

„Bunlar bir tekke mi, bir ihtilal, isyan, eşkıyalık ve kötülük ocağı mıdır?.. Ve bu ocakları kapamak değil yakmak, yıkmak bir devlet görevi midir, değil midir?" (Bkz. age, s. 187, 193)

1960 Darbesi üzerine yönetime „Kürt Sorunu"na ilişkin bir rapor veren **Prof. Hasan Reşit Tankut,** *„Nakşi şeyhlerinin sürekli olarak Kürt milliyet hissini uyandırmaya çalıştıklarını ve tanınmış Kürt yazarı Ahmed-i Hani'nin* ***Mem u Zin*** *eserini ayinlerden sonra okutarak Kürtler'de milli duygu cereyanını uyarmaya çalıştıklarının* ***Şark İstiklal Mahkemesi'****nce de tesbit edildiğini"* vurgulamaktadır. (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I,** s. 249).

Kürdistan'da saygın bir kişilik olarak anılan ve Doğu Beyazıt'taki mezarı ziyaretçi akınına uğrayan **Ahmed-i Xani**'nin Said-i Kürdi üzerinde de etkili olduğunu biliyoruz. Daha 1919'da Said-i Kürdi üstüne ***„Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı"*** adlı ilk kitap çalışmasını yapan yiğeni **Abdurrahman Nursi,** şunları söylüyor:

„Kürdler'in edib dahilerinden ***Molla Ahmed-i Hani Hazretleri****'nin, gündüz bile korku ile girilebilen türbesine kapanır, bazan geceleyin de orada kalırdı. Bundan dolayı halk* ***Molla Said*** *için, (Ahmed-i Hani Hazretleri'nin feyzine mazhar olmuştur) diyor ve bu hali onun kerametlerine yüklüyorlardı."* (Bkz. A. Nursi: **Bediüzzaman'ın Hayatı,** Nubihar yay. 3. bas. 1993, s. 20).

Aynı kaynak, Molla Said'in İstanbul'a gitmeden önce Kürdistan'ın tanınmış şeyhlerinden **Şeyh Seyyid Nur Mehmet**'ten ***Nakşibendi*** tarikatini; **Şeyh Abdurrahman Tağı** ve **Şeyh Fehim**'den meslek, muhabbet ve ilmi; **Şeyh Mehmed Küfrevi'**den son dersini aldığını; yine dönemin ulemasından **Şeyh Emin Efendi** ile **Molla Fethullah** ve **Şeyh Fethullah**'a sevgi duyduğunu bildiriyor. Yine aynı kaynaktan, Said-i Kürd'nin Kürt toplumunun ve bir bütün olarak Kürdistan'ın aydınlanması için, üniversite düzeyinde ***Medresetü'z-Zehra*** adıyla çok yönlü faaliyet yürütecek bir yüksek eğitim kurumunun kurulması amacıyla İstanbul'un yolunu tuttuğunu öğreniyoruz...

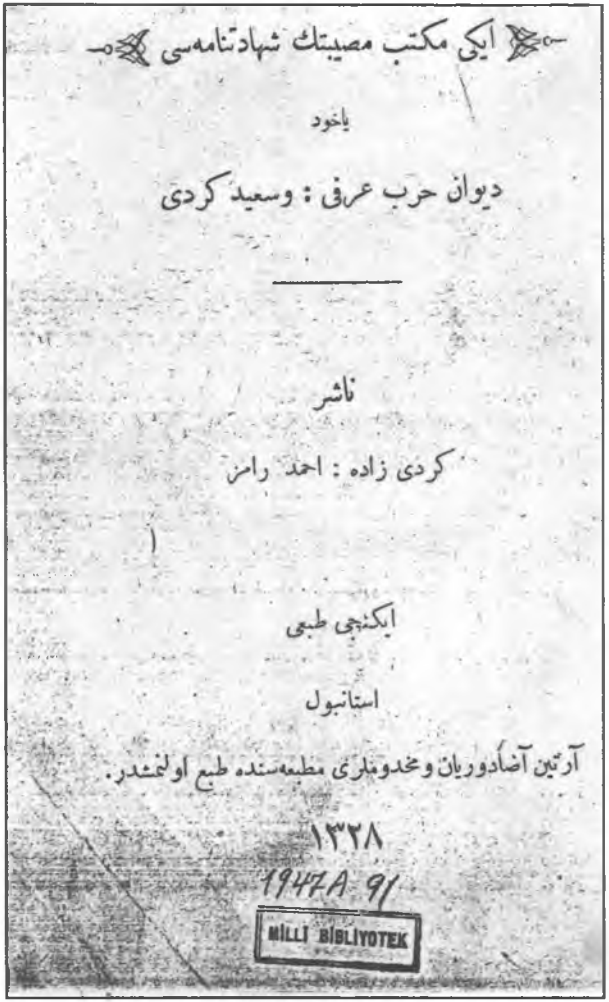
ایکی مکتب مصیبتك شهادتنامه‌سی

یاخود

دیوان حرب عرفی : وسعید کردی

ناشر

کردی زاده : احمد رامز

ایکنجی طبعی

استانبول

آرتین آصادوریان وبخدومدری مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر.

۱۳۲۸

1947.A 91

MİLLİ BİBLİYOTEK

Resim - 51) Kürdizâde Ahmed Ramiz tarafından yayımlanan *"Divan-ı Harb-ı Örfi ve Said-i Kürdî"* kitapçığının kapağı

بدیع الزمانك تاریخچهٔ حیاتی

مؤلفی : عبدالرحمن

استانبول — نجم استانبال مطبعه‌سی

باب عالی جوارنده ابوالسعود جاده‌سنده نومرو ۷۵

۱۳۳۵

Resim - 52) Abdürrahman'ın 1335'de (1919) *"Bediüzzaman'ın Tarihçe-i Hayatı"* adı altında Necm-i İstikbal Matbaasında bastırdığı kitabının o günkü kapağı

D-Said-i Kürdi'nin *„Özerklik"* Eksenli Siyasi Çalışmaları

Yiğeni Abdurrahman Nursi, Said-i Kürdi'nin siyasetle ilk defa Mardin'deyken uğraşmaya başladığını ve siyasi faaliyetleri yüzünden bir mutasarrıf tarafından tutuklatılarak, jandarma gözetiminde Bitlis'e gönderildiğini söyler.

1907'de İstanbul'a gittikten hemen sonra, Sultan II. Abdülhamid nezdinde Kürdistan'da kurulacak üniversite konusunda girişimlerde bulunur. Ancak, bu girişim tutuklanmak ve tımarhaneye atılmakla sonuçlanır. Said-i Kürdi, bu sürece ilişkin izlenimlerini ***„İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi"*** adıyla 1911'de bir kitapçık halinde yayımlar. İki mektepten kastettiği, o günlerde atıldığı tımarhane ve hapishanedir. Eserin bir diğer adı ise, ***„Divan-ı Harb-ı Örfi ve Said-i Kürdi"*** dir. Çünkü, aynı tarihlerde 31 Mart ayaklanması dolayısıyla Örfi İdare Mahkemesi'nde yaptığı Sokratvari ünlü savunmaya da bu kitapçıkta yer vermiştir. Said-i Kürdi, bu noktada verdiği bir söylevde; *„İstadiğim nokta, Kürdlük namus ve haysiyetini muhafazadır... Ey Kürdler! Tımarhaneyi kabul ettim ama Kürdlüğü lekedar etmemek için irade-i padişahı ve maaş ve ihsan-ı şahaneyi kabul etmedim"* diyordu. (Bkz. **Lem'alar, s.22,29)**

Said-i Kürdi, dönemin birçok aydını gibi II. Meşrutiyet hareketini sevinçle ve övgüyle karşılar. Onun, *„Ey umum Kürdler, gözünüzü açınız, sabah geldi"* veya *„Ey bağlı arslanlar gibi Kürd bireyleri, Meşrutiyet'e her cihatle hizmet ediniz"* söylemleri bu mutluluğunun bir ifadesiydi. Bu dönemde, 1908- 1923 yılları arasında 20 dolayında demokratik Kürt örgütü kurulmuş ve bunların 15 dolayında periyodu yayıklanmaktadır ki, çoğunluğu kültür örgütleridir.

Uğur Mumcu, Said-i Kürdi'nin bilinen diğer birkaç örgütün yanısıra **Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti'**ne (Kürdistan Güçlü İrade Derneği) de üye olduğunu söylemektedir ki, bu derneğin büyük olasılıkla 1904 yılında Abdülhamid yönetimince kapatıldığı gözönüne alınırsa, bunun pek mümkün olmadığı kanısındayız. Ancak bu derneğin kurucularının bazılarıyla dostluğuna ve bu derneğin yararına sonradan kimi yayınlar yapıldığına bakılırsa, derneğin sonradan yeniden faaliyete geçtiği düşünülebilir. „Kürdler Cemiyeti adına Lütfi (Dr. Abdullah Cevdet)" tarafından, *„Geliri Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti'ne aittir"* ibaresiyle ve ***„Bediüzzaman'ın Birinci Nutku"*** ile birlikte yayımlanan ***„Emir Bedirhan"*** adlı bu kitapçığı 1990'h yılların başlarında rahmetli **Musa Anter**'e ***„Hinker-i Zıman-ı Kurdi"*** ile birlikte çevrimyazı ve çeviri için vermiş, ancak sonucundan bir daha haber alamamıştım. Bu nedenle, Abdullah Cevdet'in himayesinde bu faaliyet sürmüşse, Said-i Kürdi'nin de ilişkilenmesi mümkündür. (Bu dernek hakkında bkz. M. Lewendi: **İlk Kürt Kültür Derneği/ Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti,** Azadi, Sayı:2/1992).

Said-i Kürdi'nin doğrudan üye olduğunu bildiğimiz 3 Kürt örgütü

bulunuyor: 1-**Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti 2-Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti 3-Kürdistan Teali Cemiyeti**

Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti, 19 Eylül 1908'de İstanbul'da kurulmuştu. Bu örgüt bir bakıma daha sonra 1918'de kurulacak olan **Kürdistan Teali Cemiyeti**'nin öncelidir. Cemiyetin kurucuları arasında **Seyid Abdülkadir, Müşir Ahmed Paşa, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), (Babanzade) Ahmed Naim Bey** gibi şahsiyetler vardır.

İşin ilginç yanı, 7. maddeyle sürekli Genel Başkanlığa seçilen Danıştay Başkanı ve Ayan Meclisi Başkanı **Seyid Abdülkadir**'in, **Seyid Taha** ile birlikte I. Dünya Savaşı yıllarında Mısır'da kurulan **İstihlas-ı Kürdistan Cemiyeti**'nin (Kürdistan'ın Kurtuluşu Derneği) kurucularından da olmasıdır.

Derneğin kuruluş amacı, bugünkü Türkçeyle şöyle belirlenmiştir:

*„İslamiyetin ulu hükümlerine uygun ve ulusun mutluluğu ile vatanın güvenliğini güvence altına alan **Kanun-u Esasi**'nin (Anayasa) ilke ve faydalarını bu gerçeklere vakıf olmayan birtakım Kürtler'e anlatmak ve Osmanlı yüce sıfatını her zaman korumakla birlikte din ve milletin başlıca ilerleme ve yaşam nedeni olan Meşrutiyet ve meşveret sistemini (parlamenter sistemi) koruyup ilerlettikçe, yüce hilafet ve padişahlık makamına Kürtler'in bağlılıklarını artırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nasturi ve diğer Osmanlı halkları ile iyi geçinmek ve ilişkilerini daha da geliştirmek, kabile ve aşiretler arasındake düşmanlıkları ve çekişmeleri gidermek ve tümünün bir meşru merkez çevresinde ilerleme, gelişme koşullarını yaratmak ve eğitim, sanayi, ticaret ve tarımı yaymak ve düzenlemek...“* (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler...,** Ank. 1993,s. 83)

Gerçekten de bu örgütün en önemli eylemlerinden biri, öncelikle Kürdistan'da Kürtler'le Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için bir Muhtıra hazırlayıp, hem Kamil Paşa hükümetine hem de Ermeni Patrikhanesi'ne sunmak olur. (Bkz. Prof. Dr. T.Z. Tunaya: **Türkiye'de Siyasi Partiler,** Cilt-1, İst. 1984,s. 405).

Bu Cemiyetin yayın organı olan ***Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi***'nin daha ilk sayısında **Said-i Kürdi**'nin önemli bir Kürtçe yazısı yayımlanır. ***„Bediüzzaman Molla Said-i Kürdi'nin Nesayihi“*** *(Nasihatleri)* başlığıyla verilen Kürtçe yazı ***„Ey Geli Kurdan“*** yani (Ey Kürt Halkı) sözleriyle başlıyor. Tıpkı, **Dr. Abdullah Cevdet**'in 1909'da yayımladığı ***„Bir Hutbe“*** gibi, Said-i Kürdi de Kürt halkına sesleniyor. Önemi dolayısıyla bu yazının Türkçe çevirisini birlikte izleyelim:

„Ey Kürt halkı! İttifakta kuvvet, ittihadda hayat, kardeşlikte saadet, hükumette selamet vardır. İttihad bağını ve muhabbet şeritini sağlam tutun. Ta ki sizi beladan kurtarsın. İyi kulak verin, size bir şey söyleyeceğim: Biliniz

ki, üç cevherimiz vardır; bizden korunmalarını isterler. Birincisi ***İslamiyettir*** *ki, binler ve binlerce şehidin kanları, ona paha ve bedel olmuştur. İkincisi* ***insaniyettir*** *ki, halkın nazarında akıllıca hizmetlerle, yiğitliğimizi ve insanlığımızı dünyaya gösterelim. Üçüncüsü* ***milliyetimizdir*** *ki, bize üstün meziyetler vermiştir. Bizden öncekiler iyilikleriyle yaşıyorlar. Biz kendi gayretimizle milliyetimizi koruyarak, onların ruhunu kabirlerinde şad etmeliyiz.*

Bunun ardından bizim üç düşmanımız var; bizi harab ediyorlar. Biri, ***fakirliktir****. İstanbul'daki kırk bin hammal, bunun delilidir. İkincisi* ***cehalet*** *ve* ***eğitimsizliktir*** *ki, içimizden binde bir kişinin bile gazete okuyamayışı, bunun bir delilidir. Üçüncüsü,* ***düşmanlık*** *ve* ***anlaşmazlıktır*** *ki, bu iç düşmanlık, gücümüzü kaybettiriyor, bizi terbiyeye müstehak kılıyor ve Hükümet de, insafsızlığından bize zulmediyor.*[4]

Siz eğer bunları işittiyseniz, biliniz, bizim tek çaremiz şudur ki: Biz üç elmas kılıncı elimize alalım, ta ki bu üç cevherimizi elden çıkarmış olmayalım, bu üç düşmanı üstümüzden atalım. Birincisi ***adalet, eğitim*** *ve* ***okuma*** *kılıcıdır. İkincisi* ***ittifak*** *ve* ***milli muhabettir****. Üçüncüsü* ***herkes kendi işini bizzat kendisi yapsın****, sefiller gibi başkasının kudretinden ümid beklemesin ve sırtını hiç bir vasiye dayamasın...*

Son olarak da: ***Okumak, okumak, okumak!.. El ele vermek, el ele vermek!"*** (Yazının özgün Kürtçesi ve Türkçe çevirisi için ayrıca bkz. Malmisanij: **Said-i Nursi ve Kürt Sorunu,** Doz yay. İst. 1991, s.80 ve M. Latif Salihoğlu: **Bediüzzaman'dan Tesbitlerle Türk- Kürt Kardeşliği ve Ülkenin Huzur Reçetesi,** Gençlik yay. İst. 1994,s. 135-136).

Said-i Kürdi'nin eğitime ilişkin önemli bir yazısı da 1908 yılında ***Şark ve Kürdistan*** gazetesinde yayımlanmıştır ki, bu aynı zamanda Hükümete, açılması istenen üniversite için verilen bir dilekçedir. (Çevrimyazısı için bkz. Malmisanij: Age, s. 84-85).

Said-i Kürdi'nin üyesi bulunduğu ve çalışmalarında yer aldığı bir başka Kürt örgütü ise, 1910'da kurulan ve tüzük - proğram yerine geçen *Nizamname'*sini ilk kez bizim yayımladığımız **Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti** *(Kürt Eğitim- Öğretimi Yayma Derneği)*dir. Said-i Kürdi, 13. sırada derneğin kurucu üyelerindendir.

Nizamname'nin 2. maddesinde, Derneğin amacı; *„ Ülke içinde en çok eğitim nimetinden yoksun olan Kürtler arasında eğitim ve sanayii yayıp geliştirmek „* olarak belirtiliyor. 3 . Maddede ise; *„Derneğin şimdilik İstanbul'da Kürt çocuklarına özgü ilkokullar açacağını ve mali durumu dernek mensupları ve yardımsavarların katkılarıyla yeterli düzeye gelince, sakinlerinin çoğunluğu Kürt olan kasaba ve köylerde ve özellikle mazlum bir halde kalan aşiret*

ve kabileler arasında okullar kurup yoğunlaştırarak cehaletini gidermeye çalışmak olduğu" belirtilmektedir. (Bkz. M. Bayrak: **Govend** der. 1990 ve **Kürdoloji Belgeleri-I,** Ank. 1993,s. 544- 549).

Kadri Cemilpaşa (Zinar Silopi), anılarında, bu tarihlerde **Said-i Kürdi** ile karşılaşmalarını şöyle anlatır:

*„Tatil günleri okuldan çıkıp Diyarbakırlı hemşehrimiz Erganili Abdullah Çavuş'ın kahvehanesinde biraraya geliyorduk. Bu esnada Kürt kıyafetiyle kahveye gelen Kürtleri gördüğümüzde içten gelen bir sevinçle bunları hayran hayran seyretmekten büyük bir zevk duyardım. Özellikle Nur talebeleri üstadı **Molla Said'**in yakışıklı, babayiğit tavrıyla Kürtlere mahsus giydiği (şal u şapik) elbisesi ve koloz mendili ile başı yükseklerde dolaşmasını izlemekten pek çok zevklenirdim."* (**Doza Kurdistan/ Kürdistan Davası,** Yay. Haz. M. Bayrak, Özge yay. Ank. 1992,s. 28).

E-Said-i Kürdi *„Özerklik"* Anlaşması İmzalıyor

Kuşkusuz, Said-i Kürdi'nin yaşamındaki en önemli dönemeçlerden biri, 1918'de kurulan **Kürdistan Teali Cemiyeti** adına, dönemin iktidar partisi **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** arasında yapılan *„Özerklik Anlaşması"* dır.

Bugün elimizde 150'ye yakın üyesinin listesi bulunan **Kürdistan Teali Cemiyeti,** bildiğimiz kadarıyla en yaygın Kürt örgütlerinin başında geliyor. **Vet. Dr. Mehmed Nuri Dersimi, Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü, Miralay Halil Bey, Tıbbiye öğrencisi Necib Bey, Sarısaltıklı Halil Bey, Koçgirili Alişan Bey, Haydar Bey ve Koçgirili Alişer Efendi** gibi birçok Dersimli Kürt aydını da bu örgütün içindedirler. Üyelerinin yüzde 80'i yüksek eğitimli asker ve sivil bürokratlar ile öğretim üyelerinden oluşan **Kürdistan Teali Cemiyeti'**nin kurucu ilk üç üyesi de **Müküslü Hamza, Mutkili Halil Hayali Bey ve Bediüzzaman Molla Said (Kürdizade Said)**dir. Ekrem Cemilpaşa ise, ilk kurucu üyeler arasına, **Erganili Dr. Mehmed Şükrü Sekban Bey'**i de ekler. T. Z. Tunaya ise, bunlara ek olarak şu kurucu ve yöneticilerin isimlerini verir: **Seyid Abdülkadir, Hüseyin Şükrü Baban, Muhiddin Nami Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey.**

Tunaya, 1976 yılında Ord. Prof. **Şükrü Baban'**la bir araya gelerek diğer yönetici ve üyelerin de isimlerini belirlemek isterler, ancak hazırladıkları liste 23 üyeyi geçmez. Oysa biz, ilk aşamada 100'e yakın isim belirledik ve **İsmail Göldaş,** buna 50 dolayında isim daha ekledi ki bugün bu sayı daha da artmıştır.

F-Meşrutiyet Sonrası ve Mütareke Zamanında Kürt Örgütlenmesinde İki Yaklaşım

Meşrutiyet'in ilanından sonra çeşitli isimlerle kurulan Kürt örgütlerini

yönetenler iki bölüme ayrılmaktaydı. Bunlardan birinci grup, büyük devletlerce kurulmak istenen Ermenistan'a yurt olarak gösterilen bölgelerde Kürtler'in çoğunluk oluşturduğunu ve Ermeniler'in ancak nüfusun yüzde 8'i oranında olduğunu ileri sürerek yalnız buna engel olmağa çalışmak; ikinci grup da bir Ermeni Hükümeti yanında bir Kürt Hükümeti de kurmak için çalışıyordu.

Osmanlı'nın yenilgisinden sonra Mütüreke (Silah Bırakışması) zamanında Kürtler yeniden iki gruba ayrılarak, bunlardan birinci grup, Hilafet ve Osmanlı saltanatına bağlı bir **Kürt özerkliği,** ikinci grup ise Türkler'den tamamen ayrılarak, tümüyle **bağımsız bir Kürt hükümeti** kurulması için çalışıyordu.

Bilindiği gibi, Türkçü İttihad ve Terakki yönetimi, genişleme uğruna Alman militarizmiyle Birinci Dünya Savaşı'na girmiş, savaş sonunda yenilgiye uğramış ve bunun üzerine toprakları galip devletlerce işgal edilmişti. Bu yenilgi, İttihad ve Terakki hareketini iktidardan etmiş ve bu harekete muhalif **Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası (Partisi)** iktidara gelmişti. Daha önce de vurgulandığı gibi, 1908- 1920 yılları arasında 20 dolayında demokratik Kürt örgütü kurulmuş ve bunlar 15 dolayında gazete ve dergi çıkarmaktaydılar.

Bu örgütlenmeler arasında siyasi partiler, kadın ve gençlik örgütleri bulunduğu gibi, en yaygın örgütlenme **Said-i Kürdi'**nin de kurucuları arasında bulunduğu **Kürdistan Teali Cemiyeti** idi.

İşte, Osmanlı'nın bu yenilgisi ve işgalinden sonra, başta iktidara geçen **Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası (Partisi)** olmak üzere, kimi Osmanlı siyasi partileri Kürtler'le ittifaka girişiyorlardı. Çünkü bu oluşumlar, Kürtler'siz bir kurtuluşan olamayacağını biliyorlardı. (M. Kemal'in de, 1919'da yönünü Kürdistan'a çevirmesi bu düşünceden kaynaklanıyordu).

Nitekim, o zaman **Selamet-i Osmaniye Fırkası** adında bir siyasi parti, doğrudan kendi proğramına, Kürdistan'a „muhtariyet" verilmesini öngören bir hüküm koyuyordu. 19 Aralık 1918'de İstanbul'da yayımlanan Parti Nizamnamesi'nin 2. maddesinde; *„Memlekette ademimerkeziyeti idare (yerinde yönetim MB) kurulması ve özel kanunlar çıkarılıp gerektiğinde ülkenin bazı bölümlerinde **siyasi muhtariyeti kabul eylemek** amacını güttüğü"* belirtiliyordu. (Bu Fırka'nın kısa tanıtımı için bkz. T.Z. Tunaya: Age, Cilt-2, s. 183-185 ve Proğramı va Dahili Nizamnamesi için bkz. Mehmet Ö. Alkan: **Selamet-i Osmaniye Fırkası,** Toplumsal Tarih, Sayı:38/1997)

Öte yandan, **Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti** adında yaygın örgütlenmelerden biri, yine Kürtler'e „özerklik" öngören bir hükmü doğrudan proğramına koyuyordu. Ancak, daha önemlisi İttihad ve Terakki'den sonra en büyük güç olup iktidara geçen **Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası (Partisi),** doğrudan **Kürdistan Teali Cemiyeti** ile ilişkiye geçerek ***„Kürtler'e özerklik verilmesi"*** temelinde bir Anlaşma yapıyordu. **Kürdistan Teali Cemiyeti** ile Damat Ferit

Paşa'nın **Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası** arasında **Genel Merkezler** düzeyinde imzalanan bu Anlaşma'da aynen şöyle deniyor:

„Proğramında esasen mahalli yönetim biçimini kabul eden Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası Genel Merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında, aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak, her iki taraf Tanrı'nın yardımına dayanarak, ülkenin kurtuluşu ve halifeliğin haklarının korunması için ortak çalışmaya söz verirler.

Madde: *Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler siyaset olarak İslam halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak şartıyla, toplam halkın çoğunluğu tarafından seçilecek bir Emir (Mir)in başkanlığı altında* ***özerk*** *yönetime sahip olacaktır."* 20 Aralık 1918

Karesi (Balıkesir) Mebusu ***Vasfi***
Kürdistan Cemiyeti Üyesi ***Kürdizade Said***

Konya Mebusu ***Zeynel Abidin***
Cemiyet Üyesi ***Mehmed Ali***

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ***Genel Merkez Mühürü***
Başkan Kürdistan Cemiyeti Mührü ***Seyid Abdülkadir***

Görüldüğü gibi, **Said-i Kürdi,** Kürdistan Cemiyeti adına bu anlaşmayı imzalayan önemli şahsiyetlerden biridir. Diğer imzacı üye ise Emekli Miralay **Mehmed Ali Bedirhan'**dır. 1925'te Şark İstiklal Mahkemesi'nce idam edilen **Seyid Abdülkadir,** yargılanma sırasında 13 Mayıs 1925 tarihli duruşmada; *bu belgenin doğruluğunu ve kendisiyle arkadaşları tarafından imzalandığını doğrulamış ve bundan amacın Ferid Paşa'nın Ermenistan emellerini kırmak olduğunu ve* ***Kürdistan'a yalnız muhtariyet (özerklik) vermek istediklerini,*** *yoksa Osmanlı Hükümetinden ayrılmak istemediklerini söylemiştir.*

Gerçekten de, o tarihlerde Ermeniler'le de benzeri bir anlaşma imzalanmış ve **Dr. Ali Birinci,** Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili doktora çalışmasında buna yer verdiği halde, Kürtler'le yapılan anlaşmaya yer vermemiştir.

Öte yandan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nizamnamesi'nin 20 maddesinde, gerçekten de *„Köy okullarında ve tüm ilkokullarda eğitimin yerel dil ile yapılması"* kabul edilmiş ve 31. maddede de bunu tamamlayıcı görüşlere yer verilmişti.

Hemen belirtelim ki, Sevr Barış Konferansı'ndaki görüşmeler, başlangıçta Kürt aydınlana hareketinde sevinç ve umut yaratmış, **Şerif Paşa'**nın Kürtler'i temsilen Konferansa katılması istenmiştir. Nitekim, ünlü Kürt şairlerinden **Abdurrahman Rahmi,** ***„Şerif Paşa İçin"*** başlıklı bir şiirinde bu sevinci paylaşmaktadır:

„Disa ji şecaeta te ey xan/ Deriyek vebu jibo me Kurdan" dizeleriyle başlayan 1 Haziran 1919 tarihli şiirin Türkçesi şöyledir:

Yine senin yiğitliğinden ey han
Açıldı bir kapı biz Kürdler için

Yeter artık bu eziyet, bu hor görülüş
Yeter bilimsiz, erdemsiz kaldığı ulusun

Kalkınmak ister bu çağda ulus
Ta ki yaşam nedir tanısın diye

Seninle övünürüz biz, Kürdsün sen
Gerçekten yiğitsiz ve de mertsin sen

Arkandadır senin tüm Kürdler, Kurmanclar
Gerçekleştirdin çünkü amacımızı bizim

Kürdler bilirler gerçekleri
Çünkü feda olurlar o yolda (Bkz. M. E. Bozarslan: **Jin – 1918/19** yayını, Cild-I, Uppsala, 1985, s. 121; Cild-V, s. 907).

Bu arada belirtelim ki, **Said-i Kürdi**'nin içinde yer aldığı heyet, gelişmelerden rahatsızlık duyarak, Kürt delegasyonu adına **Şerif Paşa** ile Ermeni delegasyonu adına **Bogos Nubar Paşa** arasında imzalanan *Kürt-Ermeni Anlaşması ve Ortak Muhtırası*'nı tanımadıkları gibi; Şerif Paşa'yı, Paris Barış Konferansı'nı da terke zorlamışlardır.

Kimi gizli belgelerde *„Kürd bilgini"* olarak nitelendirilen **Said-i Kürdi,** Hizan seyyidlerinden ihtiyat Binbaşısı **Mehmed Sıddık** ve Berzenciye seyyidlerinden Davavekili **Ahmed Arif** imzalarıyla 22 Şubat 1920 tarih ve 824 sayılı ***Vakit Gazetesi***'nda şu bildiriyi yayımlarlar:

„Önceki günkü gazeteler, Paris'te Şerif Paşa ile Ermeni heyeti başkanı Bogos Nubar Paşa arasında Kürdistan ve Ermenistan hakkında bir anlaşma imzalandığını yazarak, Kürt kamuoyundan açıklama istiyorlardı.

Dörtbuçuk yüzyıldan beri İslam birliğinin fedakar ve yiğit koruyucu ve yandaşları olarak yaşamış ve dini geleneklerini hayatının ayrılmaz ögeleri olarak bilmiş Kürtler (...) İslamlığın zararına olarak tarihi ve hayati rakipleriyle anlaşma yapmak suretiyle dinlerinin emirleri dışında ayrışma düşüncesine girişemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal vicdanının bu özgür tutumuna aykırı hareket eden kişileri de tanımazlar. Ve başlıca emelleri de dinsel ve ulusal bütünlüklerini korumak olduğundan durumun açıklığa kavuşturulmasına aracılık edilmesi rica olunur." (Bkz. Bayrak: Age,s.99)

Bu açıklama üzerine, **Şerif Paşa,** *„Kutsal halifelik makamına derin surette bağlı bulunduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı bozmak istemediğimden* ***Paris Barış Konferansı*** *nezdindeki* ***Kürdistan*** *yetkili heyeti başkanlığından istifa ettim"* diyerek, sözkonusu gazeteye telgraf gönderir ve bu telgraf sözkonusu gazetenin 24 Nisan 1920 tarih ve 882 numaralı sayısında yayımlanır.

G-Sonuç

Kürt yurtsever aydınlarının bu tutumuna ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Millet Meclisi'nin, 1921 Anayasası'na bu konuda bir madde koymasına ve 1922'de Meclis'in gizli oturumundaki „Kürt özerkliği" kararına rağmen; 1923'te **Lozan Antlaşması**'nın imzalanmasıyla tüm sözler unutulur ve moda deyimle *„ülkesi ve milletiyle dörde bölünmek"* suretiyle, Lozan'ın bedeli Kürtler'e ödetilir. Buna bir tepki olarak ortaya çıkan 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi, kanlı biçimde bastırılır. **Said-i Kürdi,** idam edilmese bile birçok Kürt aydınıyla birlikte sürgüne yollanır ve hayatı zından edilir. 1921'deki **Koçgiri** katliamından sonra, 1925-27 yılları arasında 15 bin kişinin katliyle sonuçlanan yeni bir dönem başlamıştır ve şu uyarıda bulunmaktadır:

„Said Nursi, bu tarihi tecrübeye şahit olduktan sonra, ***Aleviler ile Sünniler'i aralarındaki anlaşılmaz ayrılığa son vererek birlik olmaya çağırırken, (Yoksa birinizi ötekinin aleyhine kullanır, sonra o kullandıkları aleti de kırarlar."*** (Bkz. S. Nursi: **Lem'alar**'dan aktarılarak, Mehmet Akif Beki: **Afrika- Orta Asya- Türkiye Üçgeninde Nakşibendilik (3),** Yeni Yüzyıl, 1. 6. 1995)

Oysa, Kürt aydınları daha 20 Mayıs 1926'da dönemin Başbakanı **İsmet Paşa**'ya gönderdikleri *Muhtıra*'da ne uyarıda bulunmuşlardı?..

„Eğer genç Türkiye Cumhuriyeti ve muhterem yöneticileri, Türk ve Kürtler'in birarada yaşamasını gerçekten istiyor ve Kürtlüğün kuvvet ve kudretinden yararlanmayı ve Kürtlükten çok Türklüğün varlığını sağlamlaştırmak ve en azından Kürt milletini kazanmayı hedefliyorsa, ***tek çözüm yolu ve ilaç, 20. yüzyıl uygarlığının ulus ve özgürlük prensiplerine saygı ve uyma ile Kürtler'in yaşam hakkını kabullenmek ve bu suretle Avrupalılar'a, dost ve düşmana karşı olgunluğunu ve siyasi yeterliliğini göstermektir."***

Kürt aydınları, daha 1926 yılında, tersi durumda ne olacağını da ogünden söylemiş ve uyarmışlar:

„Aksi takdirde, mevcut politikanın ve durumun devam ettirilmesinde ısrar edilirse, Kürdistan veya Şarki Anadolu kıtası büyük bir kin ve kırgınlık yuvasına dönecektir..." (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler'e Vurulan Kelepçe/ Şark Islahat Planı,** *(Önsöz),* Özge yay. Ank. 2009).

Evet, ne dersiniz, kim haklı çıktı acaba; 1923'te red ve inkar politikasını başlatan zihniyet mi, yoksa daha 1926'da bu uyarıyı yapan Kürt aydınları mı?..

XVI. BÖLÜM: **1960 CUNTASI'NIN KÜRT POLİTİKASI VE DERSİM**

A- Tektipleştirme Adına Katliam ve Etnik Arındırma

Zoraki yöntemlerle "*tek-tip toplum*" yaratmayı önüne temel hedef olarak koyan 1910'lu yılların Türkçü İttihad ve Terakki yönetiminden bu yana, Kürtler'e ve diğer halklara dönük politikada şartlara göre kimi zikzaklar yaşansa da, genel eğilim hep red ve inkâr temelinde seyrederek yakın zamana kadar gelmiştir.

Alman militarizminin yedeğinde Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İttihad- Terakki yönetimi, Türk- İslâm ekseninde bir tektip toplum yaratmak amacıyla 1915-16'da **Ermeni ve Asuri- Keldani** katliamıyla işe başlamış; yenilginin ardından, kadrolarının neredeyse tamamına yakını bu hareketten gelen Kemalistler'ce devam ettirilmiştir.

Nitekim, 1919-1921 yılları arasında Kızılbaş- Kürtler'i hedef alan **Koçgiri** katliamı; ardından da 1923-24 yıllarında **Grekler**'in, anayurtlarından sürülmesi olayı yaşanmıştır. 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'nin bastırılması üzerine 15 bin dolayında **Kürt** katledilmiş, **Asuriler** de bundan nasibini almışlardır. Aradaki küçük çaplı "taqtil" olaylarından sonra, 1935- 1938 yıllarında **Dersim**'de sayısı bugün kesin olarak bilinmeyen, ancak onbinlerle ifade edilen yeni bir Kızılbaş- Kürt katliamı gerçekleştirilmiştir.

Bundan sonra birtakım yeni ırkçı yasalar çıkarılarak, 1942'de **Ermeni, Yahudi** ve **Grek** sürgününe kapı açılmıştır. 1955'te İstanbul ve İzmir'de cereyan eden 6-7 Eylül türünden yağmalama olayları da, yine aynı gayrimüslim ve gayritürk unsurları yani **Rum, Ermeni** ve **Yahudiler**'i hedef alıyordu.

Bundan yaklaşık 12 yıl sonra yani 1967'de **Elbistan**'da, 1978'de ise **Maraş**'ta yine Alevi Kürtler'e dönük bir katliam yaşanıyor ve bunları **Çorum, Alaca, Malatya, Erzincan, Sivas** katliamları veya benzeri olaylar izliyordu. 1993'te yine Sivas'ta gerçekleştirilen katliam ile 1995'te gerçekleştirilen **Gazi** katliamları, eskilere eklenen yeni halkalar oluyordu. 1984'ten beri **Kürt** halkına karşı yürütülen ve yine onbinlerce insanın hayatına malolan sınır ve kural tanımaz savaş ise hâlâ sıcaklığını korumaktadır.

Görüldüğü gibi, bu topraklarda "*Türk- İslam İdeolojisi*"nin yolaçtığı, yaklaşık 100 yıllık bir katliam süreği yaşıyoruz... Bir başka söyleyişle, etnik ve dinsel kökenli bugünkü sorunları, bu tek-tipleştirme politikaları yaratmıştır. Yine bir başka deyişle; Kürt, Alevi ve diğer azınlık sorunları bu politikalarla yaşıttır.

B- 60 Darbecilerinin 61 Anayasası

Değer yargılarına ve dünya görüşlerine göre kavramların anlam değiştirmesi kuramına uygun olarak, yasaların ve anayasaların "*ilerici*" veya "*gerici*" olması hususu da kişilere, zümrelere, etnisitelere ve sınıflara göre değişmektedir. Nitekim, Kemalist yönetimin 1925'teki büyük atılımı ve devrimi kabul edilen *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* yani Eğitimin- Öğretimin Birleştirilmesi Yasası, kimi yönleriyle çağdaş yani "ilerici" kimi yönleriyle ise "gerici"dir. Çünkü bu yasayla, bir bölüm gayrımüslim azınlıklar dışında, anadilde eğitim hakkı yasaklanmış ve Kürtçe eğitimin önü kesilmiştir. Oysa bu yasak, bırakın evrensel insan haklarını, **Lozan Antlaşması**'nın 37- 45. maddelerine de aykırıdır. Bu yasak, **Şark Islahat Planı** ile gizlice karara bağlanmış ve en katı biçimde uygulamaya konmuştur.

1921 Anayasası'nda, "***Vilayet manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir***" başlığı altında, bütün vilayetlere idari açıdan özerklik tanıyan bir hüküm getirilmişti. Aynı Anayasa'nın 22. maddesinde; "*Aralarındaki ekonomik, toplumsal ve dilsel ilişkilere göre iller birleştirilerek* ***Genel Müfettişlik*** *bölgeleri oluşturulması*" öngörülüyordu. Bu maddeler, dönemin Kürt aydınlarında belli bir umut yaratmış, ancak 1924 Anayasası bir düşkırıklığına yolaçmıştı. 1927'de kurulan **Umumi Müfettişlikler** ise tam bir Sömürge Valiliği işlevi yüklenmişlerdir.

Göreceli olarak ilerici kabul edilen, sosyalizme açık olduğu vurgulanıp, ilk defa bir Sosyalist Parti'nin kurulmasına ve yaşamasına cevaz veren **1961 Anayasası** ise yine 12 Mart Cuntası tarafından değiştirilmiş ve sözkonusu **İşçi Partisi** de, 4. Büyük Kongresi'nde "*Kürt halkının ve dilinin varlığına vurgu yapan*" bir maddeden dolayı kapatılmıştır. Yani, bu olayda da Kürt kimliği turnusol görevi yapmıştır.

Önce 12 Mart, ardından da 12 Eylül 1980 darbecilerinin elinde bir oyuncak haline gelen Anayasaların ardından, yeni ve sivil bir Anayasa ihtiyacının kendisini dayattığı günümüzde; örnek gösterilen ve "ilerici" kabul edilen 61 Anayasası'na da ciddi eleştiriler yöneltilmektedir. Bu eleştirilerden biri, **Prof. Dr. Mustafa Erdoğan**'a aittir. "*1961 Anayasasının son derece özgürlükçü ve demokratik bir anayasa olduğu düşüncesi bir hurafedir*" diyen Erdoğan, eleştirilerini şöyle sürdürmektedir:

"*Bir kere, bu Anayasanın yapılış süreci demokrasi bakışaçısından tam bir skandaldır. Nitekim Anayasayı yapmak üzere teşkil edilen (Kurucu Meclis),*

darbecilerle CHP ittifakına dayanan ve halkın yarısının temsilcilerini kategorik olarak dışlayan yapısıyla açıkça plebisitçi- otoriter bir organdı. (...)Öte yandan, temsili- demokratik kurumlara karşı askeri- bürokratik isyanın resmi bir meşrulaştırmasına (Başlangıç)ında yer vermesi bakımından bu Anayasa, 1982 Anayasası'na da öncülük etmiştir. Bununla uyumlu olarak bu Anayasa, milliyetçilik ve Atatürkçülüğü harmanlayan bir ideolojiyi resmileştirmiştir. Kurduğu Milli Güvenlik Kurulu ve özerk Silahlı Kuvvetler marifetiyle askeri gücü iktidara ortak etme (onur)u da 1961 Anayasası'na aittir." (1)

C- Cunta Lideri Gürsel'in Sloganı: "*Size Kürt Diyenin Yüzüne Tükürün!..*"

1960 Askeri darbesi olduğunda, Ortaokuldaydım. Ortaokula Kayseri'de başlamış ve Pınarbaşı'da bitirmiştim. Okula giderken, hergün Hükümet Meydanı'mn en görkemli yerine asılmış bir bez afişle burunburuna gelirdik: "***Size Kürt diyenin yüzüne tükürün!..***" O sıralar, çevre ilçelerden gelen Kürt öğrencilerle, buranın 93 Göçmeni Çerkez çocuklar arasında söz ve karar sahibi olma temelinde bir çekişme ve gerginlik yaşanıyordu. Nitekim, bu çekişme Kürt gençlerin önderliğini yapan ağabeyimin okuldan süresiz uzaklaştırılmasına yolaçmıştı.

Ancak, Cunta'nın anlı- şanlı lideri, Erzincanlı Kürt ve Alevi olduğu (!) söylenen **Org. Cemal Gürsel**'in üstteki sözlerine bir anlam veremiyorduk. Sanki bu slogan doğrudan bizi hedefliyordu. Kendini "Kürt" bilen insanlar olarak, neden Kürtlüğümüzden utanmalı ve bize "Kürt" diyenin yüzüne tükürmeliydik?.. Bu, bize bir iyilik mi, yoksa hakaret miydi? Biz bilmiyorsak bile, okumuş büyüklerimiz, bu topraklarda yörenin Afşarlar'ından da, o tarih itibarıyla 100 yıllık geçmişi olmayan Çerkezler'den de daha eski bir halk olduğumuzu söylüyorlardı. Öyleyse, üstelik "Kürt" olduğu söylenen ve "Cemal Aga" olarak adlandırılan bu askeri yönetim lideri, neden bize sesleniyordu? Bu durumda, övünmeli mi, yoksa yerinmeli miydik?..

Bu karmaşık duygularla, Lise son sınıfa kadar geldim. Lise son sınıfta, askerlerle birlikte 60 darbesini yapmakla övünen Tarih öğretmenimiz Lala Paşa, birgün okul bitimine yakın bir zamanda sınıfta attığı Kürt ve Kızılbaş karşıtı bir nutukla, hem utanmama hem de isyanıma yolaçtı. Sınıfa fötr şapkayla ve paltoyla giren ve dilinden hiç bir şey anlaşılmayan bu 40 yıllık Kayserili öğretmen, askeri yönetimin doğum ve nüfus kontrolüyle ilgili tutumuna karşı

çıkıyor ve böyle bir uygulamaya girişilirse; buna uymayacak Kürtler'le Kızılbaşlar'ın ülkede yönetimi ele geçireceklerini savunuyordu... O anda, tüm gözlerin üzerimde odaklandığını hissetmiştim, çünkü sınıfta tek Kızılbaş- Kürt bendim. Bu nedenle, tam hocanın çıkacağı sırada kapıyı kapatmış ve ağlamaklı bir sesle, ayrımcılık ve düşmanlık yaptığını yüzüne haykırarak, kendisini yönetime şikayet edeceğimi söylemiştim. Yapmıştım da. Ancak, kişiliksiz lise müdürünün birşey yapmayacağını ve Lala Paşa karşısında el-pençe divan durduğunu da biliyordum. Sonuçta, faturayı yine ben ödemiş ve sözkonusu hoca tarafından tek dersten ikmale bırakılmıştım. Bir yıl sonraysa, Ankara'da yüksek eğitime başlamıştım. Yıllar sonra Kayseri'ye bir gidişimde, sinema çıkışında Balkan göçmeni bir sınıf arkadaşım yanıma yaklaşarak, "*Biliyor musun, tartışmanızdan sonra Lala Paşa, beni ve Çerkez Mehmet'i çağırarak; (bu tehlikeli bir adam, bunu izleyip bana bilgi verin) diye bizi görevlendirdi*" demişti!.. Evet, bugün de olduğu gibi, onlar "güvenilir", binlerce yıldır bu topraklarda yaşayan bizler ise "güvenilmez" insanlardık... 27 Mayıs'ın bu kahramanı, yeterince bilinçli olmasam da beni 27 Mayısçılar'dan soğutmaya yetmişti...

Ç- Atatürk'ün Danışmanı Tankut'un 60 Cuntası'na Hazırladığı "*Etno-Politik İnceleme Raporu*"

Kemalistler'in Kürtler'e yönelik politikasında belirlenmiş bir çizgi ve süreklilik olduğunu; eski rapor ve planlarda gördüğümüz gibi, 1960 darbesinden sonra hazırlanan çalışmalarda da rahatlıkla görüyoruz.

Yakın dönemlerde anılarını yazan **Numan Esin** gibi kimi 27 Mayısçı subaylar; sorguladıkları **Adnan Menderes**' in, idamından 11 ay önce "***Kürt sorununu demokrasiyle çözeriz***" dediğini açıklıyor. Esin, sorgulama esnasında "*Kürt sorunu, Türkiye'nin en önemli sorunudur. Siz hükümet olarak ne yapmayı düşünüyordunuz?*" diye sorduğunu belirtiyor ve Menderes'in şu yanıtını aktarıyor: "*Bizim çözümümüz demokrasiydi. Halka vereceğimiz serbestlikle bu işe bir çözüm geleceği kanaatindeydik. O yönde hareket ettik. Halkı yönetime ve ülkeye bağlama yolunu seçtik.*" (2)

Tabii, burada sormak gerekir. 10 yıl iktidarda kaldınız. Madem demokrasiyle Kürt sorununu çözecektiniz, neydi o örfi idareler yani sıkıyönetimler. Neydi, o güney sınırındaki mayınlanmış tel örgüler. Daha önemlisi, yönetiminizin son yılındaki yani 1959'daki Kürt aydınları tutuklaması... Bilindiği gibi, Kürt

aydınlanmasını ve uyanışını önlemek için, yüzlerce Kürt aydınının ve önderinin tutuklanması öngörülmüş, ilk partide 50 Kürt aydını tutuklanmışken, 27 Mayıs darbesiyle kendileri iktidardan uzaklaştırılmışlardı.

Bilindiği gibi, 1930'lu yıllardan sonra Kemalistler, Kürdistan yanında özellikle Dersim üzerinde yoğunlaşmaya başlamışlardı. Kemalist gazeteci-danışman **Hakkı Naşid Uluğ**, daha 1931'de **Derebeyi** ve **Dersim** konulu bir rapor-kitap hazırlarken; dönemin Erzincan Valisi **Ali Kemali (Aksüt)**'de "**Erzincan**" adıyla tümüyle Dersim üstüne bir kitap yayımlıyordu. Hakkı Naşid, Tunceli Kanunu'nun çıkarılması ve Dersim katliamı üstüne de "***Tunceli Medeniyete Açılıyor***" adlı bir yeni rapor-kitap çıkarıyordu. Dönemin Elazığ Valisi **Ali Cemal Bardakçı**'nın da "***Dersim'de Üç Yıl***" adıyla yayımlanmamış anıları bulunduğu biliniyor. Murat Bardakçı'da olduğunu sandığımız bu anıların yayımlanması, yakın dönem Dersim tarihine önemil bir katkı olacaktır.

1925 yılında bizzat M. Kemal tarafından "*Şark İlleri Asayiş Müşaviri*" olarak görevlendirilen ve daha sonra (Prof) olarak atanan **Hasan Reşit Tankut**'un Dersime'e devlet ilgisinin arttığı (!) 1930'lu yıllarda, dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Tunceli Vali ve Komutanı Genera Abdullah Alpdoğan ve Türk Tarih Kurumu ile müşavere / danışma içinde "***Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler***" adıyla, ilk kez bizim 1994 yılında ***Kürdoloji Belgeleri*** içinde yayımladığımız bir güdümlü çalışması bulunuyor. Zaten yazar, bu çalışmayı "milli politikalara aykırı olmayacak tarzda" hazırladığını ve denetlettiğini söylüyor. Yayımlandığında, ciddiye alınsın diye biraz "bilimsellik" kattığını da ihmal etmiyor. Öyle anlaşılıyor ki, Dersim vurulmadan birkaç yıl önce Jandarma Genel Komutanlığı adına "***Dersim***" adıyla daha resmi bir rapor-kitap hazırlandığı ve kayıt altında yüz adet basıldığı için; bu çalışmaya ve Dersim'i bizzat vuranlardan **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'in çalışmalarına yol verilmemiştir.

Çünkü, Sevgen'in, 1950 yılından başlayarak çıkardığı *Tarih Dünyası* adlı dergide, yine "***Dersim ve Zazalar***" üstünde yoğunlaşan yazılarına tanık oluyoruz. Aynı yıl içinde 10-13. sayılarda yayımlanan bir yazı dizisi şu başlığı taşıyor: **Yaşayışları Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Bir Aşiret: Zazalar.**

Askeri yazar burada; *Zazalar'ın Kürt değil Türk olduklarını; Zazaca'nın da Kürt diliyle ilgisi bulunmadığını* savunmaya çalışır. Alişvr'in ve Zarife'nin öldürülmelerini organize eden aynı yazar, "***Kızılbaş-Aleviliğin Gizli Felsefesi***" konulu bir başka incelemesinde de, Aleviliğin eski Türk dini Şamanizm'den

kaynaklanan "*Türk Müslümanlığı*" olduğunu savunur.

Bu sürece katılanlardan biri de; katliam öncesi çoban ve benzeri kılıklarda Dersim'de inceleme gezileri yapıp, katliama altyapı hazırlayan muhbir-gazeteci **Niyazi Ahmet Banoğlu**'dur. O da, 1951-53 yılları içinde **İnci/Yeni İnci** dergilerinde "***Dersim İsyanının İçyüzü***" konulu yazıdizileri yayımlar. Burada, Dersim "*cehalet, kin, aşk ve ihtiras diyarı*" olarak nitelendirilerek, olayın etnik yönü örtelenip, Kemalist politikalara haklılık kılıfı uydurulmaya çalışılır.

Tüm bu belgelerde yapılmaya çalışılan şey, Kızılbaş Dımılı/Zaza ve Kurmanç kimliğinden dolayı Dersim'i diğer bölgelerden yalıtma ve sırası gelince de "hizaya getirme"dir.

Yukarda; tek-tip toplum yaratma eksenindeki politikaların temelinin İttihad döneminde atıldığını ve Cumhuriyet döneminde bu politikanın daha kurumsallaştırılarak uygulamaya konduğunu söylemiştim. 1925'te Kürtler'e vurulan darbeden, 1960'da sivil yönetime vurulan darbeye kadar; **Kürt sorunu** ekseninde "*Etno- Politik İnceleme Raporları*" hazırlayan başlıca danışman ve raportör **Prof. Hasan Reşid Tankut**'tur.

Bu kişinin, 24. 3. 1961 tarihinde Cemal Gürsel başkanlığındaki Askeri yönetime "***Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Üzerine Etno- Politik Bir İnceleme***" adıyla bir Rapor verdiğini görüyoruz. Tankut, kendisi dışında hazırlanan eski raporların ilham kaynağı olduğu gibi, 1960 darbesi sonrasında hazırlanan ve Ecevit'in kasasından çıkan Rapor üzerinde de etkili olmuştur.

"Türkçülük" ve "Türkleştirme" hareketinin ideologlarından olan **Hasan Reşit Tankut**, 1925 yılında bizzat Mustafa Kemal tarafından Şark İlleri Asayiş Müşaviri ve Türk Ocakları Şark Mıntıka Müfettişi sıfatıyla Kürdistan'da görevlendirildikten sonra, ilk Raporunu 23.7.1928'de dönemin Birinci Umumi Müfettişi **İbrahim Tali**'ye (Öngören) verir. Elyazması bu gizli Rapora, ilk kez ***Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri*** adlı eserimizde yer vermiştik. (3)

Resmi- ideolog Hasan Reşit Tankut, bundan sonra 1930, 1938 ve 1961 yıllarında Kürtler Hakkında Andaçlar ve Etno-Politik İnceleme Raporları ve yayımlama düşüncesiyle "***Zazalar***" hakkında araştırmalar hazırlar. (4)

Bu raporlar incelendiğinde; tümü arasında bir ideolojik örgü bütünlüğü ve devamlılık olduğunu görürsünüz. Seyid Rıza'nın babası **Seyid İbrahim**'in de içinde bulunduğu Dersimli Zazalar ile Ermeniler'in, daha 1865'te Dersim'de bir "***Kürt- Ermeni Hakları Milli Komitesi***" kurduklarından söz etmese de;

1925 Kürt İsyanı öncülerinden **Şeyh Said**'in ve Dersim direnişinin dini ve siyasi lideri **Seyid Rıza**'nın "Zaza" kökenli olduğuna dikkat çekerek, bundan sonuç çıkarılmasını önerir.

Öneri şudur: Kürdistan, Fırat nehri esas alınmak üzere (T) harfi şeklinde üçe bölünmeli ve bu (T) nin üstünde bir "Türklük Barajı" kurulmalıdır. (T)nin batısında daha çok Kızılbaş- Alevi Kurmançlar, doğusunda daha çok Şafiî Kurmançlar, kuzeyinde ise daha çok Kızılbaş Zazalar yaşamaktadır. Öyleyse, önce Kızılbaş Zazalar'la Şafiî Zazalar arasına, daha sonra da Kızılbaş Kurmançlar'la Şafiî Kurmançlar arasına bir "Türklük Barajı" kurulması gerekmektedir. Özellikle, Alevi kimliklerinden dolayı Kızılbaş Zazalar'la Kızılbaş Kurmançları "Türkleştirmek" daha kolaydır. Ancak, bu dafa da "Ali-İlahilik" yani Kızılbaş- Aleviliği çelişkisi ortaya çıkmaktadır. Şöyle diyor resmi Raportör: "*Bu farklılıklar, Türklüğün lehine büyük bir kazanç ve Türkçüler için bulunmaz bir fırsattır. Buna karşılık Ali- İlahi Zazalığını Türklük'ten ayıran gayet derin ve tehlikeli bir uçurum daha vardır ki, o da Kızılbaşlıktır, Ali- İlahiliktir. (...)Osmanlı ve Osmanlı'yı ifade eden Türk isminden istikrah ettiği için Ali-İlahi Zazalar, kendisini fuzulice görmeye adanmış gitmiştir. Türk milletinin yakın vakte kadar ıslah olmamış yaralarından biri olan Dersim, bu nevi insanlarla meskundur. Bunlar da tıpkı Sivas, Tokat ve Canik Dağlarında ve ovalarında yaşayan Kızılbaşlar gibi;(Varma Yezid'in yanına/ Kokusu siner tenine) derler, ve Yezid onlarca Türk'tür. Bunları Bektaşiler'e benzetmek büyük bir hatadır. Bektaşilik, Melamilik felsefi birer tarikat olduğu halde, Ali-İlahilik bir dindir.*" (5)

Tankut, daha 1928'de hazırladığı bu ilk Raporunda 16 maddelik "*Türkleştirme Önlemleri*" sunar ve sonraki raporlarında bu "Türkleştirme Paketi" ni daha da geliştirir.

Türkiye'de Kemalizmin en önemli teorisyenlerinden biri olan ve Profesör olarak Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi'ne atanan *Güneş- Dil kuramcısı* **Hasan Reşit Tankut**, 1960 darbesi sonrasında da Askeri yönetime bir Etno-Politik İnceleme Raporu verir.

Sözkonusu Raporunda, "*Dünkü Ermeni meselesi bugün bir Kürt meselesi olarak hortlamak üzeredir*" uyarısında bulunan Tankut, dış basının ve ülke çevresindeki gelişmelerin bunda rol oynadığını belirterek, "*dışardaki gazete ve dergilerde zaman zaman yayımlanan bilimsel incelemelerin Kürt aydınlarının beyinlerinde şimşekler parlattığına*" dikkat çekmektedir. Öyleyse, bu durumun

bilincinde olarak önlem almak gerekmektedir. Şöyle diyor Raportör:

"Bugünkü Kürt topluluğunda – Türkiye topraklarında- birbirinden ayrı iki unsur vardır: ***1- Kırmanç, 2- Zaza... Zazalar'ın bir kısmı da her ikisine de zıt olan Dersimli Aleviler'dir****. 30 Yıl önce bu üç unsur birbirini yadırgardı. Son üç yıl içinde her üçünün de bir ırktan olduklarını ileri sürenler çoğaldı. Bunun başlıca sebebi devamlı tenkillerdi (cezalandırmalar MB). Ve tenkil sırasında* ***Kırmanç, Zaza ve Dersimli Alevi ayırmasını bilmemektir****. Bugün bir plebisit yapılsa, Kırmanç olmayanların içinde Kürtlük lehine oy verenlerin sayısı çoğalabilir."* (6)

Sözü, alınacak önlemlere getiren Raportör, şunları söylüyor: *"Şurasını cesaretle arz ederim ki,Kürt, Türk'ün bugün için hâlâ düşmanı değildir. Kürt unsuru ayrılsa da, Türk toplumuna düşman olmaz. Bu çok ilerlemiş, gövdelenmiş, dal- budak salmış tehlikeyi önlemenin çeşitli yolları vardır. Fakat çok gecikmiş olduğumuz için* ***şimdi tek bir yol üzerinde yürümeğe mecburuz. Bu yol şudur: Kırmançlık'la Zazalığın arasında bir Türklük barajı kurmak...***" (Agy, s. 220)

Burada dikkati çeken husus, bu dönemde "**Zazalık**" olgusunun daha bir bilinçle öne çıkarılmasıdır. Azınlık içinde azınlık statüsünden kaynaklı bir olgu olarak, *"Dersimli Alevi Zazalar'ın kendilerini diğer Zazalar'dan ayırdıklarına*" ilişkin belirleme de, özellikle altı çizilen bir hususdur.

Daha sonra Kürt toplumu üzerinde çeşitli etno-politik tahliller yaptıktan sonra, sözü yeniden bölgeyi ikiye bölecek Türklük barajına getirerek, şöyle der:

"Erciyes'ten Tunceli yakınlarına kadar uzanan bir hattın güneye doğru 50 kilometre derinliğinde bir yerleştirme bölgesi saptamak, - amaca çabuk ve kolay varmak bakımından- gerekli görünür. Bu yerleştirme,(bölgeyi ikiye bölen Türk barajı) olacaktır." (Agy,s.230)

Buraların demografik yapısını değiştirmek için *"nereden ve nasıl göçmen getirmeli, yerleştirme şartları nasıl olmalı?"* sorularına da cevap veren Raportör, Karadeniz bölgesini adres olarak göstermektedir...Zaten, daha 1925 tarihli **Şark Islahat Planı**'nın 5. maddesinde; Karadeniz'den bu bölgelere iskân öngörülmekteydi.

Tankut, "***Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler***" adlı çalışmasındaysa; sözü Aleviliğe getirerek şu önemli belirlemede bulunuyor: ***"Görünürde Türkiye'de yalnız Müslümanlık var sayılır. Halbuki işin içyüzü hiç de öyle***

değildir. Aleviliği İslâmın bir mezhebi veyahut bir tarikatı sayanlar, tamamıyla aldanmışlardır. Alevilik, Müslümanlık değildir; onu Şiilikle karıştırmak da hata olur." (Age, s. 435)

D- 60 Cuntası'nın "Kürt Raporu"

Hasan Reşit Tankut'un hazırladığı 24 Mart 1961 tarihli ***Kürt Raporu*** esas alınarak, yeni unsurların eklenmesiyle oluşturulan ***Yeni Kürt Raporu***; hem üsttekiyle benzerlik gösteren hem de farklı önlemler içeren ilginç bir belgedir.

İlk kez **Can Dündar** ile **Rıdvan Akar**'ın, Ecevit'in Gizli Arşivi'nde bularak yayımladıkları bu Kürt Raporu, "*Arşivden çıkan şok belge*" olarak sunuluyor ve "***Kürt Sorununa (Hicret) Planı***" başlığıyla veriliyordu.

Cemal Gürsel kabinesince 18 Nisan 1961'de görüşülerek kabul edilen bu Rapor, 1963 yılında da Politika Dairesi Başkanı Kurmay Albay **Haşim Tosun**'un "muhtıra" niteliğindeki bir kapak yazısıyla **İnönü Hükümeti**' ne sunuluyor ve uygulamaya devam edilmesi isteniyordu. İlk kez 22 Ocak 2008 tarihinden itibaren Milliyet gazetesinde yayımlanan Rapor, Türk basınında da geniş yankı buluyordu. Oysa, temelde bu Rapor, öncekilerin devamından başka birşey değildi. Sözgelimi, demografik yapıyı değiştirerek Kürtler'i asimile etme, eskiden beri öngörülen bir yöntemdi:

"*Bölgenin, kendilerini Kürt sananlar lehindeki nüfus strüktürünü Türk lehine çevirmek için, Karadeniz sahillerindeki fazla nüfusla, memleket dışından gelen Türkleri (Balkanlar ve Kafkaslar amaçlanıyor MB) bu bölgeye yerleştirmek. Kendilerini Kürt sananları da bölge dışına hicrete teşvik ve memleketin Türk çoğunluğu (yayındaki ,çocuğu' kavramı yanlıştır MB)bulunan yerlerine iskân etmek...*" (7)

Mevcut İskân Kanunu'nun politik ihtiyaçları karşılayacak ve asimilasyonu sağlayacak biçimde incelenmesi ve gerektiğinde değişiklikler yapılması hususu, eskiden beri başvurulan hususlardır. Türk yönetimlerini rahatsız eden hususlardan biri de Erivan, Tahran, Bağdat gibi dış radyolarda Kürtçe yayın yapılması ve eğitim haklarının kullanılmasıdır. Bu nedenle, özellikle Türkiye Kürtleri'ni dış Kürtler'den koparmak amaçlanmaktadır.

Tankut'un, son dönemlerde yapılan yayınların Kürtler'de milliyetçilik fikrini geliştirdiğine ilişkin belirlemesi, bu Rapor'da da kendini göstermektedir. Sözgelimi, temelleri daha İttihadçılar döneminde **Naci İsmail** (takma ismi

Dr. Friç) gibi düzmece uzmanlar tarafından atılan (*Dağlı Türkler*) tezinin, bizzat Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan **İslam Ansiklopedisi**'ndeki, Minorsky' nin "***Kürtler***" maddesiyle boşlukta kaldığı ve bu durumun derhal düzeltilmesi gerektiği üzerinde durulması, birçok çağrışımlar yapan ilginç hususlardan biridir.

1940'lı yıllarda fasikül halinde yayına başlayan, Türkiye'nin ilk kapsamlı ansiklopedisi, CHP döneminde **İnönü**, DP dönemindeyse **Türk Ansiklopedisi** adıyla yayımlanan ansiklopedidir. Bilimsellik iddiasıyla yayımlanan bu ansiklopedinin "***Kürtler***" maddesi MİT tarafından yazılmış, küçük çaplı traji-komik bir maddedir. Demokrat Parti döneminde **Prof. Dr. Fuat Köprülü** öncülüğünde yayımlanan uluslararası nitelikteki **İslâm Ansiklopedisi** ise; tercüme, te'lif ve ta'dil özelliklerine rağmen, o zamana kadar yayımlanmış en önemli Türkoloji yayınıdır ve Kürdoloji alınında da büyük önem taşımaktadır.

Bu Ansiklopedinin yayın kurulunda, kimi yakınları "49'lar Davası"ndan yargılanan, Kürt kökenli edebiyat tarihçisi **Prof. Dr. Abdülkadir Karahan** da bulunmaktadır ve bu maddenin, onun çabasıyla bir fasikül halinde eserde yer aldığı bilinmektedir. Salt bu makale bile, resmi tezleri alt-üst eder nitelikte görüldüğü için, derhal önlem alınması istenmektedir. Nitekim, 1960'lı yıllarda yayımlanan **Meydan Larousse Ansiklopedisi** ile 1980'li yıllarda yayımlanan **Ana Britannica Ansiklopedisi**'nin "Kürtler" maddesi de MİT tarafından yazılmış traji-komik maddelerdir. Türkiye İşçi Partisi, Anayasa Mahkemesi'nin 12 Mart darbesi sonrasındaki kapatma davasında, kendisini bu maddeyle savunmaya çalışmıştır. A. Karahan ise, 1980 Darbesinden sonra Üniversite'den atılan ilk öğretim üyelerinden biri olmuştur.

1930'lu yıllardan başlayarak kültürel yasaklar ve asimilasyon konusunda çeşitli önlemler alınmakla birlikte, 60 Cuntası'nın hazırladığı bu yeni Kürt Raporu'nda son derece ilginç bazı yeni önlemlere de başvurulmuştur. Sözgelimi, Kürt mahalli sanatçılarının ve âşıklarının, radyolarda, mahalli ezgilerle Türkçe şarkı söylemeye özendirilmesi bunlardan biridir ve oldukça etkili olmuştur. Gerek bu propagandaların etkisi , gerekse Kürt yazı dilini bilmeyen âşık ve sanatçıların, yoğun biçimde Türkçe söyleyişe yönelmeleriyle; ana dili Dımılki olan **Davut Sulari** ve **İsmail Daimi** gibi Dersimli âşıklarla, İçtoroslar'dan anadili Kurmanci olan nice âşıklar ve ozanlar, hemen bütünüyle Türkçe söyleyişe yönelmişlerdir.

60 Cuntası'nın Kürt Raporu'nda önerilen kurumlardan biri de, bir Türkoloji

Enstitüsü kurularak, "*kendilerini Kürt sananların Türk olduklarının ispatlanması amacıyla, Doğu'nun Türk tarihi*" ni yazacak bir kadronun oluşturulması ve bu doğrultuda yayın yapılmasıdır.

Gerçekten, 1960'lı yıllardan başlayarak bu da gerçekleştirilmiş ve önce Devlet güdümlü *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* adıyla bir yayın faaliyetine girişilmiş; yukarda anılan Jnd. Alb. Nazmi Sevgen dahil birçok kişi burada "Kürtler"e ilişkin yazılar yazmışlardır. Kürtler'in Türklüğünü ispatlamaya çalışan yeminli kalemşörlerden ikisi de **Prof. Fahrettin Kırzıoğlu** ile **Prof. Mehmet Eröz**'dür.

Bu doğrultudaki yayın faaliyetleri, 12 Mart darbesinden sonra "*Türk Kültürünü Araştırma Ensitüsü*" bünyesinde devam ettirilmiş, bu kurumun niteliği deşifre olunca da Türk- İslamcı bir yayınevi olan *Boğaziçi Yayınları* adıyla devam ettirilmiştir. Bu kurumlar bünyesinde , terminolojisi "*Kürt-Türkleri*" olarak değiştirilen onlarca kitap yayımlanmıştır.

Bu yayınlarda, özellikle Aleviler'in Türklüğünü ispatlamaya çalışan bir isim de dikkat çekmektedir: **Haydar Başbuğ**. Gerçek adı **Hayri Başbuğ** olan bu Diyarbakırlı Türkçü Zaza, söyledikleri inandırıcı olsun diye, Aleviler'in sempati duydukları "Haydar" adını kullanmaktadır!.. Aynı kişiyi, daha sonra ***Türk Dünyası Araştırmaları*** adlı yayın faaliyeti ile ***Zaza Kültürü Yayınları***'nda da görüyoruz. Bu defaki adı "M. Tetik"dir ve bu defa "Zazacılık" akımını yönlendirmeye çalışmaktadır. Buna eğilimli kimi Dersimliler'e de elatmış ve yayın faaliyeti içinde onlara da yer vermiştir.

Yine Diyarbakırlı bir Zaza olan, öğretmen kökenli **Ebubekir Pamukçu** aracılığıyla bu akım Avrupa'ya taşınmaya çalışılmış, ancak ölümünden önce yaptığı itiraflarla çabuk deşifre olmuştur...

E- Darbe Dönemlerinin Gözde Kitabı: *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*

Yetiştiğim dönemlerde, Alevi Kürt toplumu arasına bilinçi olarak sokulan ***Hz. Ali Cenkleri*** türünden dini halk kitaplarının yanısıra bir de Vartolu bir Alevi Kürt olan **Mehmet Şerif Fırat**'ın "***Doğu İlleri ve Varto Tarihi***" adlı kitabı, adeta sihirli bir deynek gibi evlere sokuluyor ve sıklıkla okunuyordu.

Yukardan beri anlatmaya çalıştığımız resmi tezlerin bir Alevi- Kürd'ün ağzına sokulmuş şekli olan bu kitap, 1940'lı yıllarda iktidarca hazırlatılmış ve 1947'de doğrudan **Cumhurbaşkanı İnönü**'nün önerisiyle yayımlanmıştı. Aynı kitabın, 1960 darbesinden sonraki basımı da, yeni Cumhurbaşkanı **Cemal**

Gürsel'in önsözüyle yayımlanıyordu. 12 Eylül faşist darbesinden sonra, dönemin I. Ordu Komutanı **Faik Türün**'ün önsözüyle yayımlanan kitap, bu tarihten sonra iyice deşifre olmuş ve eleştirilere uğramıştı. Yukarda andığımız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) yayınları arasında çıkan bu kitabın ağır eleştirilere maruz kalması karşısında, oğlu **Av. Atilla Fırat** babasını ve kitabı savunmaya çalışan bir broşürü, yine aynı yayınevinden çıkarıyor, ancak yayınevinin adını kullanmıyordu!..

F- Sonuç

Yukardan beri sergilediğimiz olgular; Devletin, baştan beri bölerek-yönetme doğrultusunda bir politika izlediğini açıkça ortaya koyuyor. Amacımız, sağlıklı bir değerlendirme için, resmi ideolojinin bu "câri yani yürürlükte olan hesabına" dikkat çekmektir.

Dersimliler'in Kırmanci veya Dımılı olarak adlandırdıkları ***Zazalar***'ın, ayrı bir millet mi, ya da bizim *Kırmancki ya da Dımılki* olarak adlandırdığımı ***Zazaca***'nın bağımsız bir dil mi yoksa tıpkı *Kurmanci, Sorani, Gorani ve Lorani* gibi Kürt dilinin lehçelerinden yani diyalektlerinden biri mi olduğu, herşeyden önce bilimadamlarının ortaya koymaları gereken hususlardır. Bu irdelemeyi ve değerlendirmeyi yapacakların ise herşeyden önce Kürt dilinin bütün lehçelerini iyi bilmeleri, bunlar arasında karşılaştırma yapabilmeleri gerekir. Kürt toplumunun, devlet olamama gibi özgül koşullarından ve halkıyla birlikte alfabesiyle de dörde bölünmesinden dolayı, bırakın lehçelerarası ayrılığın derinleşmesini, ağızlar ve şiveler arasında bile önemli farklılıklar doğabileceğini bilmek gerekiyor. Ayrıca Dımılki'nin, yedi ayrı bölgede farklı konuşulduğunu da. Bu arada, o dilde güçlü bir edebiyatın doğması da, herşeyden önce o dilin hükümran olmasına ve kurumlaşmasına bağlıdır.

Bırakın kaybolmakla karşıkarşıy gelme tehlikesinin bize yüklediği sorumluluğu; Kürt kültürünün ana öğelerinden ve insanlık kültürünün ana damarlarından biri olarak gördüğüm Zazaki'nin gelişimini ve eşitliğini savunmak, kuşkusuz herşeyden önce bir yurtseverlik ve demokratlık görevidir.

Kendi payıma, en az otuz yıldır bu konuda üstüme düşeni yapmaya çalışıyorum. Ocak/1980'de Demokrat gazetesinde yayımladığım Zazaki ağıtlardan dolayı ilk kez ceza aldım. Sonraki süreçte de, Alevilik'le ilgili çalışmalarımda Zazaki birçok ayet ve beyte yer verdiğim gibi; ***Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*** konulu inceleme-antoloji çalışmamada, yüzlerce Zazaki

kılam ve stranı ilk kez notalarıyla birlikte yayımladım ve bu eserden de ceza aldım. Ceza aldığım Dersim'le ilgili iki eser de; Nuri Dersimi'nin ***Hatırat***'ı ile Ozan Telli'nin ***Dersim ve Koçgiri Destanları***'dır. Yazımına ve yayınına doğrudan katkıda bulunduğum bu Destanlar, türünün harikaları arasındadır.

Danışman olarak yayınına katkıda bulunmakta olduğum önemli bir proje ise, sinema sanat yönetmeni bir hemşehrimin ***Zakırdım*** (*Zazaki-Kırmancki-Dımılki*) adlı Zazaki müzik projesidir. "*Azınlık içinde azınlık*" statüsündeki bu topluluğun edebiyat, sanat ve inanç kültürünü derlemek ve bilince çıkarmak ise, hem bu topluma, hem Kürt halkına hem de tüm insanlığa yapılacak en önemli hizmettir...

G- Kaynaklar:

1- Mustafa Erdoğan: **Bir Hurafe/ 1961 Anayasası'nın Özgürlükçülüğü**, Star gaz. aktarılarak, Özgür Politika, 12.2.2010
2- Numan Esin: **Menderes'in Darağacı'ndan 11 Ay Önce Kürt Analizi**,Hür. 28.3.2005
3- M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri**, Özge yay. Ank.1993,s. 510-523
4- Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri- I**, Özge yay. Ank. 1994,s. 197, 208, 211, 218, 409
5- Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ..., s. 515- 516**
6- M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I, s. 209**
7- Can Dündar- Rıdvan Akar: **Ecevit'in Gizli Arşivi**, Milliyet, 22.1. 2008

XVII. BÖLÜM: **ETNO-DİNSEL ARINDIRMA, TEKTİPLEŞTİRME, TÜRK-İSLAMLAŞTIRMA İHANETİ VE DERSİM**

A- Kemalizmin „Etno- Politika" Danışmam Prof. Hasan Reşit Tankut'u Tanır Mısınız?

1891- 1980 yılları arasında yaşayan Maraş- Elbistan doğumlu **Prof. Hasan Reşit Tankut**'un ilginç bir yaşam serüveni var. Hassa subayı olan babasının görev yaptığı Şam'da koleradan ölmesi üzerine öksüz kalınca birkaç yıl süreyle Elbistan- Kalaycıklı Seydo Ağa adında bir Alevi Kürt tarafından korumaya alınıyor. Şam'da İdadi eğitimini 1909 yılında tamamladıktan sonra, daha sonra devletin sahiplenmesiyle önce Hukuk, ardından da Siyasal Bilgiler eğitimi yapıyor ve yurt dışına gönderiliyor.

Sivas- Hafik'te Maiyet Memurluğu, Niksar ve Erbaa'da Kaymakamlık, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı, Mülkiye Müfettişliği, Türk Ocakları Genel Koordinatörlüğü, Valilik ve birçok dönem Muş, Maraş, Hatay ve Mardin Milletvekilliği görevinde bulunuyor.

Türkçe dışında Arapça, Fransızca ve Almanca bilen Tankut, idari görevlerinin yanısıra Birinci Dünya Savaşı yıllarında ünlü Alman oryantalisti **Prof. Dr. Nöldeke**'ye rehberlik yaparak, Fırat nehri boyunca Kürdistan'ı ve tüm Mezopotamya'yı gezme olanağına kavuşuyor.

Biyografik eserlerde ve Meclis albümlerinde, onun yalnızca resmi yaşamına yer verilir. Oysa, birçok dokumanını satın aldığım Tankut'un özel arşivinde, çok daha önemli belgelere ulaştım ve bu gizli raporların büyük bölümünü **Kürdoloji Belgeleri-I** adlı eserimde yayımladım (1974).

Özgeçmişine ait bu belgelerin birinde; „*Gençliğimden itibaren çok gezerim. Bütün Anadolu'yu, Hazar Denizi'ne dek Doğu'yu, tepesine dek Ağrı Dağı'nı gezdim*" diyen Tankut; bu dağdaki bir izlenimini şöyle aktarıyor:

„*Bu dağda bir mağaraya sığınmış, inziva hayatı yaşayan genç kadınlar gördüm. Bunlar talihsiz aşk kurbanları idiler. Orada, mağaranın ışıklı bir yerinde duvarda hançer ucuyla oyulmuş Kürtçe bir yazı okuttular. Bunu, bir kadın yazmış:* ***Ben ne açlıktan öldüm ne susuzluktan! Beni öldüren ıssız dağların uğultusudur!..***" (Bkz. Age,s. 199)

Tankut'un buna benzer birçok ilginç anısı bulunuyor. Sözgelimi babasının Havran yakınlarındaki Cebelü'd-Dürüz'deki (Dürziler Dağı) görevi sırasında,

altı yaşma kadar asker ve hayvan dışında hiç bir şey görmediğini anlatır.

Kürt toplumunu ve Ortadoğu halklarını geçmişten beri tanıyan Tankut'un konumuz açısından en önemli görevi, 1925'ten sonra bizzat Mustafa Kemal'in görevlendirmesi ve yetkilendirmesiyle yürüttüğü **Şark İlleri Asayiş Müşavirliği**'dir.

Zamanın Dahiliye Vekaletinin 12.2. 1927 tarihli emriyle Diyarbekir Valiliğince kendisine verilen 1.5. 1927 tarihli resimli bir belgede; kendisinin Örfi İdare ve Umumi Müfettişlik bölgesine giren „*...merkezi Diyarbekir olmak üzere Diyarbekir, Urfa, Mardin, Hakkari, Van, Bitlis, Siirt, Elaziz, Malatya Vilayetlerinin Asayiş Müşaviri*" olduğu, kendisi her yerde serbestçe dolaşacağı gibi, gerek resmi kişilerin gerekse aşiret reislerinin kendisine her türlü yardım yapmakla yükümlü bulundukları bildirilmektedir.

Bu görevinin yanısıra, ***Birinci Umumi Müfettişlik Koordinatörlüğü, Türk Ocakları Genel İnspektörlüğü, Türk Dil ve Tarih Kurumları yöneticiliği*** gibi görevlerde bulunması ve 1928 yılından itibaren yönetime gizlilik dereceli Etno- Politik İnceleme Raporları vermiş olması ve bu raporları 1960'h yıllara kadar sürdürmesi dolayısıyla, onu, rahatlıkla „***Kemalizmin Etno-Politika Danışmanı***" olarak nitelendirebiliriz.

Başta „*Güneş- Dil Teorisi*" gibi ırkçı tezler olmak üzere, resmi düzlemde çeşitli teoriler üreten Tankut'un; Hatay meselesi dolayısıyla Atatürk'ün isteği üzerine hazırladığı ***Nusayriler ve Nusayrilik (1938), Köylerimiz (1939), Maraş Yollarında (1944), Köy ve Kalkınma (1960)*** gibi başkaca kitap çalışmaları da bulunuyor.

Resmi ideolojinin kuramcıları, açık planda red ve inkârcı, gizli planda itirafçı ve kabulcü bir yöntem izledikleri için; Tankut'un 1928 yılından itibaren yönetimlere verdiği gizlilik dereceli ***Etno-Politik İnceleme Raporları***, gerek genelde etnik topluluklar, gerek Kürtler ve Aleviler, gerekse özelde Dersim için büyük önem taşımaktadır. Onun, bir Devlet politikası olarak hazırladığı „***Zazalar***" konulu sosyolojik incelemesi ise, Dersim katliamından sonra yayımlanmamış ve ilk kez tarafımızdan anılan eserimiz içinde 1994 yılında yayımlanmıştır.

Prof. Hasan Reşit Tankut'un, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Atatürk'le özel bir ülfeti bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Ankara'daki Millet Meclisi'nin açılışından hemen sonra **Ziya Gökalp**'e hazırlattırılan „***Kürt Aşiretleri***" çalışmasının kendisindeki nüshasını Hasan Reşit Tankut'a verdiği

gibi; Atatürk'e eski Türk dinleri konusunda rapor-kitaplar hazırlayan **Prof. Yusuf Ziya Yörükan**'ın *„Alevilik"*le ilgili araştırması da onun arşivinden çıkmıştır. Anılan çalışmamızda yer verdiğimiz bu ilginç araştırma; Yörükan'm eserlerinde bulunmamaktadır. Tankut'u, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türkoloji profesörlüğüne atayan da, bizzat Atatürk'ün kendisidir.

B- İttihadçılık'tan Kemalizme Etno- Dinsel Arındırma, Tektipleştirme, Türk- İslamlaştırma Politikası

Bir kez, Selçuklu'dan günümüze Türk yönetimlerinin Kürtler'e dönük politikalarında „İslamiyet" ortak bileşkesini kullanma esası vardır.

Selçuklu Sultanı Alpaslan, kendisini bu topraklardan silmek isteyen Bizans İmparatoru Romen Diyojen karşısında tutunabilmek için Veziriazamı Nizamülmülk'ü Kürt mirlerine göndererek, „İslamiyet" ortak bileşkesi çerçevesinde yardım sağlıyor ve savaştan zaferle çıkarak Anadolu'ya yerleşiyordu.

16. Yüzyılda Yavuz Selim, halifeliği aldıktan sonra yine „İslamiyet" ortak bileşkesini kullanarak, İdris-i Bidlisi aracılığıyla çok sayıda Kürt mirliğini yanına alıyordu. Yavuz Selim'in oğlu Padişah Kanuni de, bu ittifakı sürdürebilmek için, Kürt mirlerinin ayrıcalıklarını perçinleyen şu Hükm-ü Şerif'i ilan ediyordu:

„...Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlar' a karşı cephe alarak müsbet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de Devlete doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa (Serasker-i Sultan İbrahim Paşa' nın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşların yenilmesinde yararlık gösteren Kürt beylerine gerek devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilaverlikleri karşılığı olarak ve gerek kendilerinin vaki müracaat ve istirhamları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler, geçmiş zamanlardan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi, ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir. „

Hükm-ü Şerif'in devamında da; herhangi bir varis bulunmaması veya anlaşmazlık çıkması durumunda ise, bu mülklerin tasarruf yetkisinin Kürdistan beylerine ait olacağı hükme bağlanıyor ve böylelikle „İslami" nitelikteki Kürt feodalitesi yasal statüye kavuşmuş oluyordu.

İslam eksenli tüm bu ittifaklar devam ederken, Osmanlı şeyhülislamları ve uleması, Anadolu ve Kürdistan Kızılbaşları hakkında sayısız ölüm ve cezalandırma fetvaları veriyorlardı. Daha 19. yüzyıl ortalarında bile Kızılbaşları suçlayan broşürler yayımlanmaktaydı. Asayişte İslamiyeti kullanma anlayışı, *„Dini yaklaşımla halk kazanılabilir"* sloganıyla 1989'da bile tekrarlanıyordu.

Türk yönetimlerinin Kürtler'e karşı „İslamiyet" ortak bileşkesini yoğun olarak kullandıkları dönemlerden biri de, II. Abdülhamid'in saltanat yıllarıdır. Abdülhamid'in, hemen tamamı Sünni Kürtler'den oluşan Kürt Aşiret Alayları uygulaması, bunun ilginç bir örneğidir. 19. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Dersim-Malatya hattında Kızılbaş Kürtler'i hedef alan katliamlar, bu dönemden itibaren gayrımüslim / gayrıtürk eksenli ve „Türk-İslam" kaynaklı bir etnik arındırma politikasına dönüşmüştür. Nitekim, yüzyılın ilk yarısında Süryani- Keldaniler'e ve Yezîdi Kürtler'e karşı yapılan saldırılardan sonra, 1890'lı yıllarda Osmanlı'nın milis kuvveti niteliğindeki Hamidiye Aşiret Alayları'nın da kullanıldığı bir Ermeni katliamı gerçekleştirilmiştir.

Abdülhamid, Türk ve Müslüman olmayan bir unsur olarak Ermeniler'e karşı bu politikayı uygularken; başta Dersim bölgesi olmak üzere Kızılbaş Kürt yoğunluklu bölgelere karşı da askeri, siyasi ve dini bir saldırıya geçerek, bu insanları Sünnileştirmeye çalışıyordu. Kuran'ın Dersim'e sokulması bu politikanın sonucu gerçekleşiyordu.

Ancak, bu etnik arındırma ve tektipleştirme politikasının asıl hayatiyet bulduğu dönem; II. Meşrutiyet sonrası ülke yönetiminin bütünüyle Türkçü İttihad ve Terakki Fırkası'nın eline geçtiği 1912'den sonraya rastlıyordu.

Osmanlı İttihad- Terakki yönetimi; **Ziya Gökalp**'ın başkanlığında kurduğu komisyonlarla etnik arındırma ve tektipleştirme doğrultusunda politikalar üretirken; işe yine Türk ve Müslüman olmayan unsurlardan başlanıyordu.

Nitekim, bu uygulama 1915/16'da **Ermeni ve Asuri-Keldani** katliamlarıyla başlıyor; yenilginin ardından kadrolarının neredeyse tamamına yakını bu hareketten gelen Kemalistler'ce devam ettiriliyordu.

Tüm ülke çapında yürütülen bu etno-dinsel temizliğin Ermeni boyutu, tanınmış Türk tarihçisi **Ahmed Refik Altınay**'ın dizelerine şöyle yansıyordu:

„Ertesi gün Eskişehir'in biçare aileleri, ellerinde birer sepet kollarında paltoları hayvan vagonlarına bindiler. Gözleri yaşlarla dolu, kalbleri müteheyyiç, asırlardan beri sevdikleri, oturdukları, yaşadıkları evlerin çiçekli bahçelerini, muazzez hatıralarını bıraktılar...Konya ovasını kuşatan dağlara, Pozantı'nın

yalçın geçitlerine, Elcezire'nin ateş çöllerine, açlığa, sefalete, perişanlığa, ölüme doğru gittiler..." (Eskişehir, 3 Ekim 1915; Evrensel gaz. 14 Haziran 1995)

İttihad Hareketinin ideologlarından **Bahaeddin Şakir**, Jön- Türkler'in gizli ajandasını şu sözlerle ortaya koyuyordu:

„Biz inkılapçılar Türk milleti namına ele geçirdiğimiz bu iktidar mevkiinde Osmanlı Devletini; milliyet prensipleri üzerine bina edip, İttihad ve Terakki saltanatını kurduk. Bizim milli haritamızda yalnız Türk tahakkümünün temasına müsaade edebiliriz. Eskiden kalmış yabancı milletleri, yabancı ve zararlı otlar gibi köklerinden söküp atarak yurdumuzu temizlemeye mecburuz. İnkılabımızın gayesi, düsturu budur..." (R. Zarakolu: **Kürt Aydını Mevlanzâde Rıfat,** Evrensel, 10.9.2008)

İttihad ideologlarından **Doktor Nazım** da, en az öbürü kadar katıdır: „ *Türklüğü ihya etmek için size arkadaş, yoldaş, kardeş oldum. Ben Türkün, yalnız Türkün yaşamasını, bu toprakta hâkim-i müstakbel olmasını istiyorum. Türk'ten gayrı anasır mahvolsun. Ne dinde ne mezhepte olurlarsa olsunlar; bu diyarı Türk'ten gayrı anasırdan tathir etmek (temizlemek) lazımdır. Dinin benim nazarımda hükmü, kıymeti yoktur. Benim dinim Turan'dır.*" (Agy)

Bahaeddin Şakir, 1921'de düzenlenen suikast sonucu öldü. Doktor Nazım ise, 1926 yılında M. Kemal'e suikast girişimini azmettirmekten idama mahkum edildi ve asıldı.

C- Etno- Dinsel Arındırma ve Türk- İslamlaştırmada Kemalist Dönem

Bu katliamlarda sorumluluk sahibi olan Arnavut kökenli **Sakallı Nureddin Paşa**, „*Zo diyenlerin işini bitirdik, sıra Lo diyenlere geldi*" diyerek, 1921'de Koçgiri katliamını gerçekleştiriyor ve 1922'de Grekler'i kaçırtmak için İzmir'i ateşe verdiriyordu. Nitekim, Lozan Anlaşması'na bağlı olarak çıkarılan Mübadele Kanunu dolayısıyla, Gerekler anayurtlarından sürülüyordu.

Türk- Yunan Nüfus Mübadelesinde yurdundan ayrılmak zorunda kalan bir papazın, Elence harflerle Türkçe olarak yazdığı Mübadele Destanı'nda 1924'te yaşanan bu trajedi şu çarpıcı dizelerle yansıtılır:

İsmet Paşa, Venizelos geldiler
Trampa yapmaya karar verdiler
Acep bunu bir ferde mi sordular?

Dünya kurulalı görülmemiştir
Türkiye'den kaldırdılar bizleri
Kan ağlıyor hepimizin gözleri (Elif Görgü: **Fotoğraflarda Mübadele**, Evrensel, 13.6. 2007)

Oysa, İttihadçı gelenekten geldiği halde **Mustafa Kemal** ve yakın arkadaşları, bir yandan Halifeliği kurtarma savıyla ortaya çıkarak, kendilerini „İslâm kurtarıcıları" olarak sunan kartpostallar yayımlıyor, bir yandan da Meclis adına Halifeye bağlılık telgrafları gönderiyorlardı.

Gerek İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, gerekse Ankara'da toplanan ilk Millet Meclisi'nde kabul edilen **Misak-ı Milli** ***(Milli And)***'m birinci maddesinde; „*...birtakım dinsel ve kültürel bağlarla birbirine bağlı ve aynı amaç ile duyguyu taşıyan unsurlardan oluşan ve işgal çizgisinin ötesinde ve berisinde yaşayan Osmanlı ve Müslüman çoğunluğundan oluşan ahali,* ***ırksal*** *(ulusal)* ***haklarına ve toplumsal koşullarına karşılıklı saygılı olmak şartıyla*** *hiç bir bahane ile fiilen ve hukuken ayrılmayı kabul etmezler*" hükmü yer alıyordu. 1921 Anayasası'nın 22. maddesinde de; „*...aralarındaki ekonomik, toplumsal ve dilsel ilişkiler gözetilerek, vilayetlerin birleştirilmesi ve Genel Müfettişlikler kurulması...*" suretiyle mahalli özerklik verilmesi öngörülüyordu. Buna bağlı olarak, 1922'de Meclis'te bir kanun tasarısı kabul ediliyor ve „Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" sıfatıyla M. Kemal tarafından, Doğu Cephesi Komutanlığına bir Genelge bile gönderiliyordu.

Ancak, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gerçek anlamda bir red ve inkâr politikası başlatılıyordu. Lozan Antlaşması'na bağlı olarak çıkarılan Mübadele Kanunu ile bir etno-dinsel arındırma hareketi başlatılırken; Kürtler'e dönük olarak da, „*Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlük biter*" sloganı gazetelere taşınmaya başlamıştı. Zaten bu politikanın sonucudur ki, illegal planda **Kürdistan Azadi Cemiyeti** kurulmuş ve bu kadro 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'ni örgütlemişti. Bu hareketin bastırılmasından sonra; hem çok sayıda Kürt aydını idam edilmiş, hem de iki yıl içinde 15 bin dolayında Kürt katledilmişti. Sürgüne çıkmak zorunda kalan Kürt aydınlarıysa bu sayıların dışındadır.

Zaten Kemalizmin İttihadçı yüzü, kısa zamanda kendisini göstermeye başlamış ve bu, hem 1924 Anayasası'na, hem de kimi köklü yasalara yansımıştı. Sözgelimi, 1924 Anayasası, „Türkiye halkı" kavramının yerine „Türk" kavramını

ikame etmiş ve bu durum sözkonusu Anayasa'nın 88. maddesine şöyle yansımıştı: „***Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur.***"

Yine önceki Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin kanunla; „***Türkiye Devletinin dini İslâmdır***" ibaresi getirilerek, „**İslam**" yeni Türk Devletinin resmi dini haline getiriliyordu. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı Kanunla da; Hanefi- Müslümanlığı ekseninde Sünni bir kurum olarak **Diyanet İşleri Başkanlığı** kuruluyordu.

Bunun hemen sonrasında, 30.11. 1925 tarihinde çıkarılan „***Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun***" la da; tüm tekkeler, zaviyeler, dergâhlar toptan kapatılırken, sadece cami ve mescidler bundan muaf tutuluyordu. Başta Aleviler olmak üzere İslamdışı din ve inançların ibadet yerleri yasaklanırken; onların dini unvanları da kaldılıyordu:

„*Alelumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur.*" (Bkz. Alevilerin Sesi, Sayı:28/ 1998)

Görüldüğü gibi, burada Alevi din önderleri ile üfürükçüler, muskacılar aynı statüde görülüyor. Zaten maddenin devamında da, bu ibadet yerlerini açanların ve bu ünvanları kullananların hapis ve para cezalarına çarptırılmalarına hükmediliyor. Hemen belirtelim ki; gerek dinsel arındırma bağlamında getirilen bu hükümler, gerekse 1925'te gizli **Şark Islahat Planı** ile getirilen Kürtlüğü tasfiye düzenlemeleri, bir uluslararası antlaşma olan **Lozan Antlaşması**'nın 37- 45. maddelerine de açıkça aykırıydı.

Kemalist rejim, 18 Mart 1924 tarihinde kabul ettiği 442 sayılı Köy Kanunu ile de, Köy tüzel kişiliğine tam bir „Sünni" yorum getirilerek; cami köyün ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmak suretiyle, „*köyde bir cami veya mescid yapmak*" ibaresiyle, bu konuda tüm köylülere görev veriliyor. (Bkz. Müslüm Doğan: **Osmanlı'dan Sonra Cumhuriyet'le Devam Eden Alevi İhlalleri**, Alevilerin Sesi, Sayı:47/ 2001). Alevi- Bektaşi tekkelerinin ve türbelerinin de aynı kapsamda 1925 yılında kapatıldığını ve yasaklandığını söylemiştik. Sözgelimi, salt Hacı Bektaş Tekkesi, ancak 1950'den sonra müze olarak açılabilmiştir.

Tüm bu uygulamaların temelini oluşturan, **etnik arındırma/ tektipleştirme/ Türk- İslamlaştırma** politikasının önemli ipuçlarını da bu aşamada açıkça görebiliyoruz. Hanifi- Müslümanlığı ekseninde bir „Devlet Müslümanlığı" yaratmak isteyen Kemalist rejimin başı olan Cumhurbaşkanı M. Kemal, yeni oluşturulan Diyanet İşleri Teşkilatı'na verdiği ilk görevde; yeni bir **Kuran** tefsiri yapılmasını istiyor ve bu tefsirin ilkelerini de kendisi belirliyordu.

M. Kemal'in yedi maddeyle ortaya koyduğu bu ilkeler, daha sonra Diyanet İşleri Teşkilatı ile tefsiri yapacak **Muhammed Hamdi Yazır** arasında imzalanan protokolde de aynen yer alıyordu. Yani Müslümanların dini kitabının tefsirini de, bizzat Devlet Başkanı M. Kemal belirliyordu.

Aradan 70 yıl geçtikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeniden yapılacak Kur'an tefsiri ve Hadis ayıklaması dolayısıyla Kemalizmin etno-dinsel arındırma, tektipleştirme ve Türk- İslamlaştırma politikası gündeme geliyor ve „ihanet" olarak nitelendirilecek çarpıcı belirlemeleri ortaya koyuyordu:

„Mustafa Kemal, nasıl bir tefsir istediğini yedi maddeyle ortaya koydu. Bu yedi madde daha sonra Diyanet İşleri Riyaseti'yle Elmalılı Hamdi Yazır arasında imzalanan protokole de kondu. Atatürk, Diyanet'e gönderdiği yazıda özellikle iki maddenin üzerinde duruyordu. ***Yeni tefsir ehl-i sünnet itikadına ve Hanefi mezhebinin görüşlerine göre hazırlanacaktı. Atatürk, başta Alevilik olmak üzere ehl-i sünnet (Sünnilik) dışındaki görüşlere ve Hanefilik dışındaki diğer Sünni mezheplerin görüşlerine tefsirde yer verilmesini istemiyordu.*** *Diğer bir isteği de, ibret ve öğüt mahiyeti taşıyan âyetlerin de* ***Türk- İslâm Geleneği gözönünde bulundurularak yorumlanmasını arzu ediyordu.***" (Bkz. Metin Yüksel: **Yeni Kuran Tefsiri**, Hür. 19 Kasım 1997).

„**Hak Dini Kuran Dili**" adıyla hazırlanan bu yeni tefsir 1926- 1938 yılları arasında tamamlanıyor; 1935-39 yılları arasında dokuz cilt olarak 10 bin takım bastırılıyordu. İki bin takımı yazara verilirken, geriye kalan sekiz bin takımı başta din adamları olmak üzere İslami kamuoyunun önde gelen isimlerine ücretsiz olarak dağıtılıyor ve bunun daha sonra da birçok basımı yapılıyordu.

Aslında, Hanefi-Müslümanlığı ve Türk- İslam Sentezci bu tektipleştirme yalnızca resmi makamlar eliyle sürdürülmüyor; Kemalist basın- yayın organları da bu sürece eşlik ediyordu. Sözgelimi, Kemalist rejimin yarı-resmi yayın organı olan Cumhuriyet gazetesinin 1927 yılında yayımlanan ***„Haftada Bir Gün***" adlı haftalık ekinde, kimi yazarlar gerçek veya takma isimlerle *„Dersim Kızılbaşları*" üzerine yazıdizileri yayımlıyor ve Alevilik gibi İslamdışı din ve inançları alabildiğine aşağılayan görüşlere yer veriliyordu.

Sözgelimi, 1925'te yasaklanan **pir, dede, seyyid** gibi Kızılbaş din önderleri kıyasıya aşağılanıyorlardı:

„Bir seyidin manzarası kadar korkunç, iğrenç bir şey tasavvur eylemek için bizzat seyidi görmelidir. Babalarını istihlaf edegelen bu gulyabaniler ahaliye karşı mafevkelbeşer bir kuvveti haiz görünmek için kılık ve kıyafetlerini, şekil ve hallerini öyle bozmuşlardır ki... İri bir keçe külah üzerinde kat kat sarılmış muhtelif renklerde fakat pislikten renklerini kaybetmiş bin türlü bez parçasından bir sarık, kirli, dolaşık bukleli saçlar bu külahın kenarlarından omuzlarına sarkar... Sakal, alelekser yarım arşın uzunluğunda, göğüs üzerinde dalgalanır. Üst üste giyinilmiş, kat kat, türlü türlü cübbeler, mintanlar, entariler, gömlekler, ceketler... Dikkatlice muayene ediniz! Üşenmeyiniz, iğrenmeyiniz!.. (...) Seyidi bu galebelik libası altında uzaktan tetkik eyleyebilirsiniz. Çünkü yanına yaklaşmaya imkân yoktur... O kadar pis kokar ve kokusu o kadar boğucudur ki, yaklaşanlar adeta tesemmüm etmiş (zehirlenmiş MB) gibi mide bulantısına uğrarlar." (M. Bayrak: **Ortaçağ'dan Modern Çağa Alevilik**, Ank. 2004).

Hemen belirtelim ki; İttihad- Terakki döneminden buyana etno-dinsel arındırma bağlamında önemli roller üstlenen ve Atatürk döneminde uzun süre Dahiliye Vekilliği görevinde bulunan **Şükrü Kaya**, ırkçı fikirlerini açıkça ifade ettiği gibi 1930 yılında Valiliklere gönderdiği bir gizli Genelge'de, Alevi toplumunun başlıca çalgısı olan sazı (bağlama, tanbur) bile yasaklıyordu. Bu yüzden de, Alevi ozanları, âşıkları, pirleri uzun süre sazlarıyla şehirlere inemez olmuşlardı.

Bir süre sonra Bakanlıktan ayrılarak, Atatürk'ün emriyle gençliğe ***„İhtilâl'in Hukuk Tarihi***" ni üniversitede ders olarak okutan **Mahmut Esat Bozkurt** (1892- 1943), burada şu değerlendirmeyi yapıyordu:

*„Zamanımızın bir Alman tarihçisi gerek **nasyonal sosyalizmin, gerekse faşizmin Mustafa Kemal rejiminin çok az değiştirilmiş birer şeklinden başka bir şey olmadıklarını söylüyor. Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür.** Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktır, Türk milletidir. Piramide benzer; temelleri halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki bizde buna şef denilir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir.*" (M. E. Bozkurt: **Atatürk İhtilâli**, Kaynak yay. s. 88'den aktarılarak; M. Barlas: Sabah gaz. 6 Nisan 2006).

Tam da bu aşamada oluşturulan ve kısa süre sonra Türk Tarih Kurumu'na dönüşecek olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1930 yılında *„**Türk Tarihinin Ana Hatları**“* adında bir klavuz- kitap yayımlar. Tamamen Türk ırkçısı bir nitelik taşıyan bu klavuz- kitapta, Türk tarihinin nitelikleri şöyle ortaya konur:

*„**Türk tarihi**, Türk milletine, dünya yüzünde insanlığın doğduğundanberi en asil ve yüksek insan tipini **kendi ırkının** temsil ettiğini, asırların yürüyüşünce beşeriyetin karanlık göklerinde **müselsel medeniyet** (devam edegelen uygarlık) **ufuklarının** kendi ırkının zekâ ve kabiliyet elleriyle açıldığını anlatır. **Türk tarihi** Türk milletine, kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltraşlık gibi sanatlarda dahi ne kadar eşsiz bir istidat (yetenek) ile yoğrulmuş olduğunu anlatır.*

***Türk tarihi**, Türk milletine, dünyanın insan izi taşıyan her parçasında kendi ırkının zamanla silinmemiş ve silinmeyecek hakimiyet ve hars (kültür) damgası basılı olduğunu, başka milletlerin tek nümunesiyle öğündükleri devletlerin en büyüklerinden çok daha büyüklerini yüzlerle kurmuş, her mana ve mahiyette şan şeref kaynaklarından kana kana içmiş, görgülü bir soydan geldiğini anlatır.“*

Görüldüğü gibi, daha sonra 10. Yıl Marşı' na da ilham kaynağı olan bu Tarih Klavuzu, bütünüyle ırkçı bir yaklaşımı ve aşağılık komleksini yansıtmaktadır. Ne deniyordu 10. Yıl Marşı'nda;

Türk'üz bütün başlardan üstün olan başlarız
Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız.

İşte, **Prof. Hasan Reşit Tankut** ve diğer Kemalist aydınlarca ileri sürülen ve Türk dilini tüm dillerin anası, Türk kültür ve uygarlığını da tüm dünya kültür ve uygarlığının babası sayan ***Güneş- Dil Teorisi***, böylesi bir anlayışın sonucu ortaya çıkıyordu.

Bilim adına üretilen bu düzmece tezler toplum ve dış bilim çevreleri nezdinde kabul görmese de; 1937/38 yıllarında onbinlerce Dersimli Kızılbaş-Kürt üzerinde yürütülen soykırım; 1940'lı yıllardan sonra çıkarılan ve Ermeni, Yahudi ve Grek sürgününe yolaçan ırkçı yasalar ve nihayet 1955'te İstanbul ve İzmir'de Rum, Ermeni ve Yahudiler'i hedef alan 6/7 Eylül olayları tümüyle sözünü ettiğimiz Etno-Dinsel Armdırma'nın sonuçlarıydı.

Bu etno- dinsel arındırma, tektipleştirme ve Türk- İslamlaştırma politikası, aynı zamanda 100 yıllık bir katliam sürecini de beraberinde getiriyordu.

Ç-Tankut'un Gizli „*Etno-Politik*" İnceleme Raporlarının Sunduğu Gerçekler

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren yaptığı önemli görevler ve hazırladığı etno- politik inceleme raporlarıyla toplum yaşamı üzerinde etkili olan **Prof. Hasan Reşit Tankut**'un, özellikle gizlilik dereceli rapor ve çalışmaları konumuz açısından büyük önem taşıyor. 1928 yılından itibaren hazırladığı ve birçoğu da doğrudan Dersim'le ilgili olan bu gizlilik dereceli inceleme raporlarının hemen tamamını ***Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*** (Ank. 1993) ve ***Açık- Gizli/ Resmi-Gayrıresmi Kürdoloji Belgeleri*** (Ank. 1994) adlı eserlerimizde değerlendirdik. Yayımlandıklarında, haklarında derhal toplatma kararları verilen ve dava konusu olan bu kitapların; Genelkurmay ve Jandarma Genel Komutanlığı'nca doğrudan yayın bürosundan satın alınmasıysa ayrıca ilginçti.

Her zaman söylediğim gibi; resmi ideoloji açık planda red ve inkârcı, gizli planda itirafçı ve kabulcüdür. Arşivinden çıkan Kürtler'e, Aleviler'e ve diğer azınlıklara ilişkin birçok belgesini satın alarak çeşitli eserlerimizde yayımladığımız Tankut'un, bu gizli belgelerde birçok önemli olguyu da ortaya çıkardığına tanık oluyoruz. Çalışmalarımızda zaman zaman değerlendirdiğimiz bu belgeler; Batılı bilim çevrelerinin de dikkatini çekmiştir. Bu anlamda, Hollandalı bilimadamı **Prof. Dr. Martin van Bruinessen** ve İsviçreli bilimadamı **Prof. Dr. Hans Lukas-Kieser**, bu belgelere birçok kez atıfta bulundukları gibi; **Prof. Dr. Baskın Oran, Doç. Dr. Mesut Yeğen** ve **Dr. Hamit Bozarslan** da, bu belgelerin Kürt, Alevi ve diğer azınlık sorunları açısından önemine vurgu yapmaktadırlar.

Sözgelimi **Prof. Dr. M. Bruinessen**, şu belirlemede bulunuyor:

„Ben kendimi özellikle iki çok önemli kitabı dolayısıyla Mehmet Bayrak'a borçlu bilirim. Ankara'da yayımladığı ***Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*** *(Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar, 1993) ile* ***Açık/Gizli- Resmi/ Gayrıresmi Kürdoloji Belgeleri*** *(1994). Kürtler'in 20. yüzyıl tarihini inceleyen herkes bu kitaplardan faydalanmalıdır."* (Bkz. F. Baran: **Karanlığa Süzülen Işık/ Mehmet Bayrak**, Belgesel Biyografi, Özge yay. Ank.2008, s. 19)

Fransa'da yaşayan Kürt bilimadamı **Dr. Hamit Bozarslan** ise, sözkonusu belgelerin önemini şöyle vurguluyor:

„Mehmet Bayrak'ın yayınladığı belgeler, Kemalist iktidarın Kürdler'in varlığı ve Kürd milliyetçiliğinin dinamikleri konusunda en ufak bir tereddüde sahib olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadırlar." (H. Bozarslan: **İfade Özgürlüğünün Berisinde ve Ötesinde, İfade Özgürlüğü** kitabı içinde).

Prof. Dr. Baskın Oran'ın şu belirlemesi ise, bu belgelerin Kürt tarihi açısından önemini son derece özlü biçimde ortaya koyuyor:

*„Mehmet Bayrak'ın **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri** ve **Kürdoloji Belgeleri** isimli kitapları, fevkalade önemli referans kitaplarıdır. Bu kitaplardan sonra artık havaya konuşmuyoruz...*" (F. Baran: Age, s. 20)

Evet, tüm mesele belgeli, bilgili ve bulgulu konuşmakdır. Yoksa, 1930'lu yıllardan beri bilimdışı tezlere sarılan kimi Kemalist yazarlar ve sözde bilimadamları örneğinde olduğu gibi, Yenisey ve Elegeşt yazıtlarındaki „Güzel" anlamına gelen „Körtle" sözünü „Kürt" olarak okuyarak, tarih yazmaya ve böylece Kürtler'in Türklüğünü ispatlamaya çalışanlar; sonuçta mahçup olmaya mahkumdurlar...

...m - 53) Atatürk'ün 1925'ten itibaren Şark İlleri Asayiş Müşavirliğini yapan ve "Etno-Politik İnceleme ...ları" hazırlayan **Prof. Hasan Reşit Tankut.** 1891 Elbistan/Maraş doğumlu olup Siyasal Bilimler eğitimi ...n **Prof. Hasan Reşit Tankut**, Türkçülüğün Cumhuriyet dönemindeki yansımalarından biri olan **Güneş-Dil** ...l'nin kuramcısı; Mülkiye Müfettişi, Türk Ocakları Genel Enspektörü; IV. Dönem Muş, V-VI-VII-VIII. ...m Maraş; IX. Dönem Hatay ve XI. Dönem Mardin mebusluğu yapmış bir **"resmi ideolog"**dur. Türkiye'de ...Parti Yönetimlerinin karakteristik uygulaması gereği, resmi görüşün Kürt politikasında söz ve karar sahibi ...uygulayıcıları, başka bir söyleyişle "Kürt gerçeği"ne karşı olanlar, genellikle Kürdistan temsilcisi olarak ...sluğa atanmışlardır. **Hasan Reşit Tankut** ile Şark İstiklâl Mahkemesi Reisi **Mazhar Müfid**, üye **Ali Saib**, ...mi Müfettiş **Dr. İbrahim Tali** gibi kişiler çoğunlukla Kürdistan illeri temsilcileri olarak atanmışlardır. Prof. ...n Reşit Tankut'un, çoğunluğu Devlet tarafından yayımlanmış Güneş-Dil Teorisi konulu birçok kitabının ...ra; **"Köylerimiz: Dün Nasıldı, Bugün Nasıldır, Yarın Nasıl Olmalıdır?", "Maraş Yollarında"** adlı ...ları ve **"Kürtler"**e ilişkin çeşitli gizli araştırma raporları bulunuyor.

XVIII. BÖLÜM: **DERSİM SOYKIRIMI'NIN SUNDUĞU GERÇEKLER**

A- Dersim Toplukırımını ve Soykırımını İrdelemek Neden Önemli?

1930'lu yılların ortalarına doğru yayımlandığı tahmin edilen Jandarma Genel Komutanlığı'nın **„Dersim"** konulu gizli rapor-kitabında deniliyor ki; *„Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı, herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük..."*

37/38 Dersim toplukırımına ve soykırımına giden süreçte bu ve başka gizli raporlarda yer alan buna benzer belirlemeler neyi ifade ediyor acaba? Ya da biz, bu belirlemeleri nasıl okumalıyız?..

Kesin tarihini belirleyemeyeceğimiz çok eski dönemlerden buyana birçok halka, inanca ve kültüre yataklık eden Dersim bölgesi, hemen her dönem egemen güçlere, yönetimlere, inançlara ve kültürlere ters düşmüş; bunların egemenlik ve tahakküm etme çabalarına direnmiş bir bölgedir. Tarihten buyana Zerdüştilik başta olmak üzere değişik inanç ve kültürlerle içiçe yaşayan Kızılbaş Kurmanc ve Dımılı Kürtler'le, İslam'ın çeşitli tarikatlerine mensup Müslüman Kürtler; daha çok Gregoryan nitelikte olan Hıristiyan Ermeniler birlikte ve içiçe yaşamışlardır. Bunlara, sonradan kimi Müslüman Türk unsurlar da eklenmiştir.

İşte, bu çok milliyetli, çok inançlı ve çok kültürlü yapıdan dolayı; etnik unsurlardan biri belli dönemlerde egemen güçlerle barışık yaşamışsa, diğeri ayrışmış; diğeri göreceli olarak barışık olmuşsa, komşusu olan diğer unsur çelişki yaşamıştır.

17. Yüzyılın ortalarına kadar ağırlıkla Safevi egemenliğinde olan Dersim bölgesi, Med- Arya uygarlığının varislerinden biri olan Safeviler'den devraldığı kimi dinsel-inançsal kurum ve yetkileri Osmanlı döneminde de yaşatagelmiştir. Osmanlı ile ters düşen ailelerin dinsel önderlik yetkileri zaman zaman ellerinden alınmışsa da, çoğu aile bu yetkileri uhdelerinde tutabilmiş ve özellikle Kızılbaş Kürt toplumu üzerinde etkili olmuştur. Yöredeki en önemli Kızılbaş ocaklarının kuramcıları **Hallac-ı Mansur** (Baba Mansur Ocağı) ve **Baba Tahir Uryan** (Hızır Uryan Ocağı) gibi Yaresan inancının kutsal kişilikleridir. Yani çoğunluğu, 7/8. yüzyıldan başlayarak 13/14. yüzyıla kadar devam eden ve günümüzde de *Sorser, Kızılbaş, Ahlê Haq, Raê Heq, Kakai,*

Ali- İlahi, Yarsanizm gibi adlarla devam eden ***Yaresan*** inancının „Baba" ve „Dayê" unvanlı kadınlı- erkekli, derviş- şair öncülerinin ismiyle anılmaktadır.

Bundan dolayıdır ki, 37/38 Dersim Katliamı öncesinde hazırlanan gizli raporlarda da vurgulandığı gibi; yörede *„Türk ile Sünni, Kürt ile Kızılbaş kelimesi aynı telakki edilmektedir."* (Gerek Osmanlı dönemine ilişkin gizli raporlarda, gerekse bizim muhtelif eserlerimizde yayımladığımız Cumhuriyet dönemine ilişkin gizli etno-politik raporlarda, bu hususa sıklıkla vurgu yapılır).

B- Etno-dinsel Arındırma ve Türk- İslamlaştırmada Bir Pilot Bölge: Dersim

Bu özelliklerinden dolayıdır ki; geçmişteki yöresel politikalar bir yana, en az 200 yıldan bu yana Dersim'e dönük bir etno-dinsel arındırma ve Türk- İslamlaştırma politikası sürdürülmektedir.

1- 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Serdarı Gürcü kökenli Sadrazam Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Dersim'e saldırarak, çok sayıda köyü yakıp-yıktığı gibi, bir gecede hile ile 150 dolayında aşiret reisinin kellesini keser. Konuya ilişkin ***„Ziyanâme"*** gibi özel tarihlerde; Dersim'in Kızılbaş- Kürt kimliğine ve yönetimle çelişkisine özellikle vurgu yapılır.

2- Yine 19. yüzyılın ortalarında Dersim'e ve komşu Malatya'nın Kızılbaş Kürt köylerine baskın yapılarak, kadın-çocuk denilmeden binlerce insan katledilir. Çerkez kökenli Hafız Paşa'nın ordugâhını da ziyaret eden gezgin ***Poujoulat'nın Seyahatnâmesi***'nde, bu katliama ilişkin son derece çarpıcı gözlemlere ve anekdotlara yer verilir.

3- Erzurum Müşiri Samih Paşa, daha 1875'te yani bundan yaklaşık 140 yıl önce, akar sular üstünde „blok havuzlar" yapılmak suretiyle, Dersim'in kontrol altında tutulmasını önerir ve bu politika, günümüzde de devam etmektedir.

4- Tanzimat kanunları çerçevesinde Kürdistan'da ve Anadolu'da faaliyet gösteren Protestan Kilisesi mensuplarının, Ermeni ve Süryaniler'in yanısıra Kızılbaş Kürtler'le diyaloga girmesi, hem mahalli yöneticileri hem de II. Abdülhamid yönetimini rahatsız ettiği için, bu Kilisenin faaliyetleri yasaklanırken; Dersimli birçok „Hakikatçı" Kızılbaş Kürt önderi ya tutuklanır ya da Anadolu içlerine ve Balkanlar'a sürgün edilir.

5- Kızılbaş Kürt toplulukların, Hamidiye Alaylarından şikayetçi olmasını fırsat bilen Abdülhamid, Dersimler'i kazanmak için, kimi aşiret önderlerinin çocuklarını Aşiret Mektebi'nde okutup subay yetiştirirken; bunun karşılığında da Dersim Kızılbaşları'nı asimile etmek üzere bölgeye halkı „irşad" edecek Hanefi din adamları gönderir.

6- Dersimliler'in, 1908 II. Meşrutiyet hareketini desteklemesine ve alkışlamasına rağmen, İttihad ve Terakki yönetiminin de hedef bölgelerinden biri Dersim'dir. Nitekim, bu dönemde kurulan Göçmenler ve Aşiretler Genel Müdürlüğü'nün başına getirilen Şükrü Kaya adındaki ünlü İttihadçı- Kemalist ırkçı, 1937/38 Dersim Katliamı'mn da baş mimarlarından ve uygulayıcılarından biridir.

7- 1925'te gizlice hazırlanıp uygulamaya konulan ***Şark Islahat Planı*** üzerine, dönemin Mülkiye Müfettişi **Hamdi Bey** ile Elazığ Valisi **Cemal Bardakçı** da, aynı doğrultuda raporlar hazırlarlar. Cemal Bardakçı'nın, bu tarihlerde Dersim'de Alevilik dersleri verileceğine ilişkin iddiaları tümüyle düzmecedir, çünkü 1925'te Alevilik, Kemalist rejimce resmen yasaklanmıştır.

8- Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 1930 yılında hazırlanan **Dersim Raporu**'nda da; Dersimliler'in *„çok uzak ovalara gönderilmesi ve Türk köylerine dağıtılması"* önerilir. Fevzi Çakmak, gereken yerlere „blok havuzlar" yapılmak suretiyle bölgenin insansızlaştırılmasını da önerir ki, bu öneri, Osmanlı'dan devralınan ve bugün uygulanmaya çalışılan bir plandır. Bu plan, bölgeyi insansızlaştırmayı, demografik yapıyı değiştirmeyi öngördüğü gibi; insanları „kutsal mekânları"ndan ve inanç- kültürlerinden koparmayı hedeflemektedir.

9- 1930'lu yılların ortalarına doğru Jandarma Genel Komutanlığı'nca, bağımsız bir ***Dersim*** rapor- kitabı hazırlandığı gibi; dönemin Başbakanı İsmet Paşa tarafından da *„Dersim"* merkezli bir ***Kürt Raporu*** hazırlanır ki, 1937/38'de uygulamaya konan toplukırım, soykırım ve tasfiye hareketi tümüyle buna uyumlu olarak yürütülür.

10- 1925 tarihli Şark Islahat Plam'ndan buyana, Dersim için öngörülen en yumuşak yöntem, yatılı bölge okulları açılmak suretiyle eğitim yoluyla asimilasyondur. 12 Eylül Cuntası döneminde, diğer Kürt yerleşkelerinin yanısıra Dersim bölgesinde çok sayıda köy ve mezranın boşaltılması ve köylere cami yapılması, herhalde birçok şeyi anlatmaya yetiyor.

Bu kısa özetleme de gösteriyor ki; *te'dip* (edeplendirme), *tenkil* (cezalandırma), *taqtil* (katletme), *tehcir* (göçürtme), *temsil* (asimile etme), *temdin* (Türk- İslamlaştırma) ve *tasfiye* (etkisizleştirme) yöntemlerinin tümü kullanılarak hayata geçirilmeye çalışılan bir ***„etno-dinsel arındırma ve Türk-İslamlaştırma"*** politikasıyla karşıkarşıyayız. Dahası, Dersim Katliamı, 1960'lardan itibaren yürürlüğe konan yakın dönem Alevi katliamlarının da bir habercisi niteliğindedir. Şu var ki, Dersim katliamı doğrudan ordularla gerçekleştirilmiş; yakın dönem Alevi katliamları ise Devlet organizeli çeteler ve aldatılmış güruhlar eliyle gerçekleştirilmiştir…

O halde, yapılması gereken şey, olup- bitenleri doğru tahlil etmek, bunlardan ders çıkarmak ve bir daha bu tür insanlık suçlarının işlenmesinin önüne geçmektir. Bu, bir insan katliamı olduğu gibi, bir kültür katliamı ve doğa katliamıdır da… Unutulmamalı ki, tarihten ders almayan halklar, er veya geç benzer felaketlerle karşılaşabilirler…

C-*„Zazacılık/ Dersimcilik"* Diye Bir Akım…

Her zaman söylediğim birşey var: ***„Devlet gizli planda itirafçı ve kabulcü, açık planda red ve inkârcıdır…"***

Bu gerçekliği, bugüne kadar ulaştığım birçok belgede defalarca gördüm. Bu belgelerden biri, Atatürk'ün 1925'te tam yetkiyle görevlendirdiği etno-politika uzmanı Prof. Hasan Reşit Tankut'un Dersim'e ilişkin gizli raporları ve *„Zazalar"* konulu çalışmasıdır. Bu çalışmanın ismine, ilk kez, devlet güdümlü Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) yayınlarının birinde rastlamış ve bir sahaf aracılığıyla satın almıştım. Başta, dönemin Başbakanı İsmet İnönü ile Dersim Vali ve Komutanı General Abdullah Alpdoğan olmak üzere kimi yetkililere; yine başta Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu olmak üzere kimi kurumlara danışılarak hazırlanan çalışma, ilginç

DERSİM'E SON NOKTA

Vakit „27.8.2010

İnönü: Dersim'de İMHA PLANI UYGULADIK!

● Vakit, 1937 tarihli Meclis zabıtları ile Dersim tartışmalarına son noktayı koyuyor. Yıllarca gizli kalan 1937 tarihli Meclis zabıtları "Dersim'i İnönü ve CHP bombaladı" diyen Başbakan Erdoğan'ı doğrularken, Kılıçdaroğlu'nu yalanlıyor. İnönü, gizli celse zabıtlarına geçen ateşli konuşmasında, "Bu harekâtı, mıntıkayı medenileştirmek için yapıyoruz. Yok etme programı uyguladık. Sel seferlerivle ciddi tedibat (yok etme) yaptık. Artık yol yapıyoruz, karakol ve mekteb yapıyoruz" diyor. • 13

*Resim - 54) Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 1937 tarihli Meclis gizli zabıtlarında **"Dersim'de imha planı uygulandığı"**nı itiraf ediyor*
*Hemen belirtmeliyiz ki, Dersim'de "soykırım" niteliğindeki asıl büyük katliam ise, **Celal Bayar**'ın Başbakanlığı döneminde 1938'de gerçekleştirildi.*

özellikler taşıyor. Kemalist rejimin Etno-politika uzmanı Tankut'un 1928 yılından itibaren hazırladığı çeşitli gizli raporlarla, sözkonusu *Zazalar* çalışmasına ilk kez Kürdoloji Belgeleri-I (Özge yay. Ank. 1994) adlı eserimde yer vermiştim. Daha sonra, aynı çalışma iznimle Kalan yayınları arasında bağımsız bir kitapçık olarak çıktı.

Sözkonusu güdümlü çalışmanın 1930'lu yıllarda yayımlanmamasının nedenini sonradan anladım. Hem yukarda anılan Jandarma Genel Komutanlığı'nın gizli çalışmasında bundan yararlanılmış, hem de Dersim'i vuran **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'in ***„Zazalar ve Kızılbaşlar"*** çalışmasında bundan faydalanılmıştı. Dersim'in vurulması kararlaştırılmış olduğu için de; **Hakkı Naşid Uluğ**'un ***„Derebeyi ve Dersim"*** ve ***„Tunceli Medeniyete Açılıyor"*** türünden güdümlü kitaplarıyla yetinilmiş ve bu çalışma arşivde kalmıştı.

Bu gizli çalışmalarda, özetle, birçok Kürt ulusal önderinin Zaza kökenli olduğuna dikkat çekilerek; Kürdistan'ın Fırat nehri esas alınmak üzere (T) harfi şeklinde üçe bölünmesi; bu bölünme esnasında öncelikle Kurmançlar'la Zazalar arasında, ardından da Alevi Kürtler'le Sünni/ Şafii Kürtler arasında bir „Türklük" barajının kurulması öngörülüyordu. Tankut, 1960'ta yönetime el koyan Askeri Cuntaya verdiği gizli Raporda da, benzeri görüşleri vurguluyor ve *„Dersim Zazalar'nın, kendilerini diğer Şafii Zazalar'dan da ayrı gören ilginç bir topluluk"* olduğunu dile getiriyordu ki, bu, üzerinde durulması gereken ilginç bir saptamaydı.

Dersim Dımılileri'nin en azından bir bölümünün, kendilerini diğer Kürt unsurlardan farklı olarak algılamalarının kuşkusuz kimi toplumsal, sosyolojik ve psikolojik nedenleri olmalıdır. Geçmişten bu yana süregelen dış etkimeler işin bir yanı, ***„azınlık içinde azınlık"*** statüsündeki etnik topluluklarda böylesi bir algılama anlaşılır bir husustur. Literatürdeki yaygın söyleyişiyle Kızılbaş Zazalar, gerek Türkler gerekse Sünni Kürtler içinde „azınlık" konumunda oldukları gibi, Kızılbaş Kurmançlar içinde de „azınlık" durumundadırlar. Türkiye'deki Kızılbaş Kürtler'le Yezidi Kürtler'in, İran'daki Ahlê Haq Kürtler'le Irak'taki Kakai Kürtler'in „azınlık içinde azınlık" statüsünde olmaları gibi, onların bir bölümü de, kendilerini farklı bir etnik topluluk veya farklı bir halk olarak görebilir. Ayrıca, Zazaca'nın Kürdistan'ın birçok farklı bölgesinde farklı konuşulduğuna bakmaksızın, sadece Dersim'e özgü bir dil yani „Dersimce" olarak da algılayabilirler. İnsanların kendilerini algılayış biçimleri, tarihsel ve toplum gerçeklik kuramlarıyla çelişse de, önemlidir.

Bu noktada, konuya iyi niyetle ve bilimle yaklaşmanın son derece önemli olduğunu düşünüyorum. İster, tarihi bir „bağımsız dil" olarak savunulsun, ister kapalı bir toplumda yaşamasının gereği olarak „farklılıkları derinleşmiş bir lehçe" olarak algılansın; isterse tıpkı Kurmanci, Sorani, Gorani, Lorani lehçeleri gibi Kürt dilinin güncel bir lehçesi olarak görülsün; Zazaki/ Kırmancki/ Dımılki' nin ve kültürünün yaşatılması son derece önemlidir.

Kendi payıma, bu gizli belgelerin dünyasına girmeden önce de, sonra da bir araştırmacı olarak üzerime düşeni yapmaya çalıştım. Daha 1980 yılında Demokrat gazetesinde yayımladığım bir yazı dizisinde yer verdiğim, Dersim katliamına ilişkin Zazaki ağıttan dolayı ilk kez ceza aldım. Daha sonra Dersim'e ilişkin birçok yazı ve kitap yayımladım ve 2010 yılında çıkan **Dersim- Koçgiri** kitabı hariç, bunların tümünden ceza aldım ve hakkımda soruşturmalar açıldı. Salt, 2002 yılında yayımlanan 3 ciltlik ***Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*** kitabımda yüzlerce Zazaki/ Dımılki kılam ve strana notalarıyla birlikte yer verdim. Birçok önemli filmde sanat yönetmenliği yapan bir hemşehrimin ***„Zakırdım"*** *(Zazaki/ Kırmancki/ Dımbılı)* konulu müzik projesinde ise kaynak sağlıyor ve danışmanlık yapıyorum.

Aslolan, tehlikeyle karşıkarşıya bulunan bu dilin ve onun yarattığı kültürün yaşatılması ve daha da geliştirilmesidir...

Tüm bunlardan sonra, Dersim kültürü ve sorunu adına ortaya çıkan kimi internet gazetelerinde hakkımda çıkan yakışıksız, düzeysiz, talihsiz ve Dersim kimliğini kirleten suçlamaların sahiplerini; haktanır ve kadirbilir Dersim toplumuna havale ediyorum...

Ç- Sonuç

Kendi kitaplarım dışında, Kürdoloji alanında birçok eser yayımladım ve bunlardan bir bölümü için de hakkımda davalar açıldı. Yayımladığım eserlerden biri de, ***„Lı Kurdistana Bakur û Lı Tırkiye Rojnamegeriya Kurdî"*** yani *Kuzey Kürdistan'da ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği* idi. Bu kitapta; Osmanlı döneminde yayımlanmış 15 dolayında Kürt kimlikli gazete ve dergiye yer veriliyordu. İsveç'te iki cilt olarak çıkan bu kitabı; *„Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Kürt Kimlikli Arap Harfli Süreli Yayınların Katalogu"* nu ekleyerek 1992'de tek cilt olarak yayımlamıştım.

Bu eser yayımlandıktan sonra belirlediğim, **Mehmed Salih Bedirhan Bey**'in 1900 yılında yayımladığı ***„Ümmid"*** adlı 15 günlük siyasi gazetenin 2. sayısında yer alan *„Hitâb-ı Mûr be Süleyman"* yani *„Karıncanın Hz.*

Süleyman'la Söyleşmesi"ni yansıtan bir şiirden birkaç beytle, - anlayana sivrisinek saz diyerek- sözlerimizi noktalamak istiyoruz:

Merd-i hakbîn(x) olmayan nâdâna(xx) etmem serfürû(xxx)
Derd ile kan ağlarım dermana etmem serfürû

Kûşe-gîr genc-i istiğnayım istikbâl için
Mûcib-i ikbal olan dâmâna etmem serfürû

Dikkat et karşındaki Osmanlı'nın etvârına
Kahraman evladıyım şîrane etmem serfürû

Nân için sanma mudara eylerim nâ-ehle ben
Gerçi beyz-i âdem fakat Sultana etmem serfürû

Vakt olur ki her tarafdan ceyş-i gam savlet eder
Ben yine imdat için devrana etmem serfürû

Ma-hasıl mahvım mukarrer olduğun bilsem de
İzzet-i nefsim yolunda cihana etmem serfürû.

*(x)**Hakbîn**: hakbilir, kadirbilir*
*(xx)**Nâdân**: cahil, bilmez kimse*
*(xxx)**Serfürû**: baş eğme*

XVIII. BÖLÜM: AĞITLAMA - ŞARKILARDA DERSİM SOYKIRIMI

„Seneler seneler kötü seneler
Gide de gelmeye o kötü sene..."

A- Ağıtlar Üstüne Birkaç Söz

Böyle diyor bir halk ağıtlama- şarkısı. Gerek Türkçe edebiyatta gerekse Kürt edebiyatında daha nice örnekleri var bu ağıtlama- şarkıların... Kuşkusuz başka edebiyatlarda da... Ancak sürgün, katliamın ve soykırımın ikizkardeşi olduğu için, özellikle katliamlara ve soykırımlara maruz kalmış halkların edebiyatlarında bunun en en ölümcül, en kahredici örneklerine rastlarsınız.

Hiç unutmam, 1970'li ve 80'li yıllarda halk arasında eşkıya ağıt ve türküleri derlerken, bir yandan da kaynak taramaları yapıyor ve geçmişte halkbilimi alanında çalışmalar yapmış saygın kişilerle de yazışmalar yapıyordum. Bunlardan üçü, 1946'dan sonra, eğitim yaptığım bölümden uzaklaştırılmış **Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Prof. Dr. İlhan Başgöz** ve **Dr. Mehmet Tuğrul**'du. Ayrıca, doğrudan bu konulara ilişkin folklorik araştırmalar yapmış **Sadi Yaver Ataman**'la da hem yazışmış, hem de İstanbul- Şehremini'deki evinde doğrudan görüşmüştüm.

Özellikle, Boratav Hoca'dan yararlı bilgiler aldığım gibi, Başgöz Hoca'yla da yıllarca yazışmamız ve daha sonra görüşmemiz devam etmişti. Başgöz'ün, 70'li yılların ikinci yarısında Politika gazetesinde ***„Halk Şiirinde Protesto"*** konulu bir yazı-dizisi yayımlanıyordu. Başgöz burada; Kemalist yönetim döneminde halk memnun olduğu için, onun sözcüleri niteliğindeki halk şairlerinin ve aşıklarının yönetime dönük eleştirel- protesto şiiri yazmadıklarını iddia ediyordu. Ben ise, bundan bir süre sonra (Ocak- 1980) Demokrat gazetesinde yayımladığım 30 gün süreli bir yazı-dizisinde; Başgöz'ün görüşlerini eleştiriyor ve bunu mektupla kendisine de bildiriyordum. Özellikle, Dersim katliamı üstüne yakılmış ağıtları ve ağıtlama- şiirleri de buna örnek olarak gösteriyordum.

Başgöz Hoca ise, daha sonra bana gönderdiği bir mektupta, bana hak verdiğini, doğrusu olayın bu yönünü düşünmediğini söylemişti.

Beni şaşırtan bir belirlemeye de, 1991 yılında ***„Kürt Müziği ve Şarkıları/ Kılam u Stranen Kurdi"*** çalışmasını hazırlarken tanık olmuştum. Dersim katliamına paralel olarak, **Ferruh Arsuner** gibi Kemalist folklorcular ***„Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları"*** veya ***„Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik"*** gibi düzmece kitaplar yayımlayıp, sonradan Dersim'in Türklüğünü ispatlamaya çalışan **Ali Kaya** gibi „araştırmacılar"ca olduğu gibi benimsenirken; katliam döneminin Halkevi dergileri de bu propagandaya eşlik ediyordu...

Dahası, yine Türkiye'de barınamayıp çalışma hayatını ABD'de geçiren

Prof. Dr. Kemal Karpat da, Türkiye Kemalistler'i ve solcularınca baştacı edilen ***„Türk Edebiyatı'nda Sosyal Konular"*** (Varlık yay. İst. 1971, s.99) adlı bir kitapçığında şu iddiaya yer veriyor ve bu görüşleri 3 cildlik ***„Kürd Müziği, Dansları ve Şarkıları"*** konulu çalışmamın önsözünden başlayarak irdeliyor ve eleştiriyordum:

„Doğu Anadolu'daki bir öğretmenin anlattığı şu durum karşısında, şairler çekimsel kalamaz elbette:(Bingöl'de neşe diye birşey yok. Hiç şarkı duymadım. Arkadaşım öğretmen Hanefi Bey, üç yıldır buradaymış, o da şarkı diye birşey duymamış)".

Prof. Karpat'ın, Elazığ Halkevi'nin yayın organı ***Altan*** dergisinin Nisan- Haziran/1938 tarihli sayısından yaptığı bu alıntı, birçok açıdan ilginç ve düşündürücüydü. Sözü edilen yer Dersim'di ve Dersim, Osmanlı dönemindeki sürgünler biryana, 1925 Kürt ulusal direnme hareketinden sonra birçok sürügüne sahne olmuş; 1934'te çıkarılan İskan Kununu'ndan sonraysa kıyımın, kırımın ve sürgünün adresi haline gelmişti. Kürtçe konuşmanın ve Kürtçe ağlamanın yasak olduğu, 50 bine yakın insanın katledildiği ve onbinlerce insanın sürgün edildiği Dersim'de „şarkı duyulmaması"ndan söz ediliyor. Oysa, şarkıyla düşünüp şarkıyla söyleşmeyi bir gelenek haline getiren bölge insanının, öğretmenlerin gözlemlediği ve bir bilim adamının da aktardığı gibi „hiç şarkı söylememesi" mümkün müydü?...(Bu görüşleri irdelediğim eserimde, salt Bingöl yöresinden 200'ü aşkın stran ile şin kılamı yayımlamıştım. MB).

B-Ağıt Toplumunda Şarkıların Sunduğu Gerçekler

Yanlış hatırlamıyorsam, Diyarbakır kökenli Köy Enstitülü yazar **Adnan Binyazar,** ilk kez Türkiye toplumunu *„Ağıt Toplumu"* olarak nitelendirmişti bir yazısında. Gerçekten de, geçmiş yüzyıllar biryana bırakılırsa en azından son 100 yıllık tarihi adeta bir etno-dinsel arındırma, toplukıyım ve soykırımla geçen Türkiye'nin, bir „ağıtlar ülkesi" ve toplumunun da „ağıt toplumu" olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Aynı zamanda birer *„manzum halk tarihçisi"* olan Ermeni aşuğların, geçmiş olayların yanısıra yaşanan soykırım üzerine de birçok destan dizdiklerini ve ağıt yazdıklarını tahmin etmek güç değildir. Nitekim, **Hacı Orman**'ın derlemesi olarak yayımlanan bu türden bir kitapçık ***„Anılarda Ermeni Soykırımı ve Tehcir Şarkıları"*** adıyla , **Verjine Svazliyan**''in ***„Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza"*** adlı daha kapsamlı çalışması ise 2005 yılında İstanbul'da yayımlanmıştı. Kuşkusuz, çok sayıda Ermenice ağıtlama- şarkıya da konu olan bu soykırım, kitaplarda kimi Türkçe şarkı sözleriyle veriliyor.

Bunların birinde, katliamın baş aktörlerinden **Enver Paşa**'ya ilençte bulunulur:

Kör olasın sen, Enver Paşa!
Ermeni cehal kalmadı
Gitti gül, gitti bülbül, ne diyelim!
İster ağla, ister gül, ne diyelim!

Bir başka dörtlükte, ona **Talat Paşa** da eklenir;

Atımı bağladım delikli taşa
Kör olasın sen Enver Paşa!
Sen olamayasın, sen geberesin,
Şun' Talat Paşa!
Ermeniler'i dağıttın dağlara, taşa.

Vet. Dr. Nuri Dersimi'nin 1952'de Halep'te yayımladığı ***Kürdistan Tarihinde Dersim*** kitabındaki, **Alişer**'e ait kimi ağıtlama- şiirler biryana bırakılırsa, son 30-40 yıl öncesine kadar Dersim katliamının ağıtları yazılı kaynaklara yansımamıştı. Bildiğim kadarıyla **Zılfi,** ilk kez *Özgürlük Yolu* dergisinde (1977) birkaç örnek yayımlıyor ve bunların başka versiyonlarını da 1980'li yılların ortalarında Avrupa'daki periyodlarda tekrarlıyordu. Biz de, 1 Şubat- 1 Mart 1980 tarihleri arasında Demokrat gazetesinde yayımlanan 30 gün süreli bir yazıdizisinde, bu ağıtların bir örneğine yer vermiş ve daha sonra 1992'de yayımladığımız N. Dersimi'nin **Hatırat**'ına eklediğimiz notlar bölümünde de üç ağıt olarak yayımlamıştık. Bunlar, **Sıloqız**'dan derlenmiş şu ağıtlama-şarkılardı: *Ondero Xozato/ Zalim Hozat, Ax Ondera Çukur a/ Ah Şu Zalim Çukur'da, Şeyusen/ Şeyh Hüseyin.* Hemen belirtelim ki, Dersim halkındaki yanılsamanın tersine bu ağıtlama- şiirlerde, Soykırımın acı gerçeği tüm çıplaklığıyla gözler önüne seriliyordu ve şarkılar asla acı gerçeği gizlemiyorlardı. Bu şarkılarda **M. Kemal** ***„Mısti Kor "*** olarak nitelendirildiği gibi; **Celal Bayar , Fevzi Çakmak** ve „Dersim Kasabı" **Abdullah Alpdoğan** da açık açık suçlanıyorlardı... Yine belirtelim ki, **Munzur Çem**'in, Katliamın 50. yılı dolayısıyla yayımladığı ***„Halk Türkülerinde Dersim İsyanı"*** (Denge Komkar, 1987) konulu yazıları, bu türün ilk örnekleri arasındadır. **Munzur Çem, Mustafa Düzgün** ve **Mesut Özcan** daha sonra yayımladıkları antoloji çalışmalarında, ağıtlama kılam ve stranlarının birçok örneğine yer verdiler.

Bu arada, 1990 yılında ilginç bir yazıya da araştırmacı **Malmisanij** imza atmıştı ve bu konuda yaptığı derlemeleri daha sonra kitap olarak da yayımladı. ***„Ülkemizde Zulüm Tabloları"*** konulu bu yazısında (bkz. *Medya Güneşi,*

Sayı:14/ 1990); Dersim yöresinden derlenmiş birçok Dımılki/ Kırmancki şin kılam ve stranım hikayeleriyle veriyordu.

Hemen belirtelim ki, bu şiirler, resmi söylemin ve bir yanılsama içinde olan kimi Dersimliler'in söyleminin tersine; gerek Nuri Dersimi gibi öndertanıkların, gerekse Devletin gizli ya da yarı- açık eserleriyle de çakışıyor. Dahası, **Nazım Hikmet**'in de dediği gibi *„türküler yalan söylemiyor"*. İşte, Devlet Başkanı sıfatıyla Dersim soykırımında söz ve karar sahibi olan **Mustafa Kemal** ile Başbakanı **Celal Bayar**'ın bu „Soykırım Şiirleri"ndeki yansıması:

Ya de dina,dina
Bira ver a hegay,
Bira, Mısti fermane Dersimi veto,
Do ra deste terese Celal Bayari,
Bira, kardi da werte Dersim ro,
Zalim onceno je mal u gay,
Axlere Koye Dersim qir kerdi, qedenay,
Feqire ke vere desu de mendi,
Kerdi makna hokmati, vor de rusnay.

Türkçe çevirisiyle söylersek:

Vay dünya, dünya,
Kardeş, aşağıda tarlalar,
*Kardeş **Mısto** Dersim'in fermanını çıkarmış,*
*Vermiş **Celal Bayar** teresinin eline,*
Kardeş saplamış Dersim'e bıçağı,
Zalim, davar ve sığır gibi kesiyor,
Dersim Dağı'nın ağalarını kırıp bitirdiler,
Duvar diplerinde kalan yoksulları ise
Koyup devletin arabalarına aşağı gönderdiler.

Gerçekten de, elde bulunan 4 Mayıs 1937 tarihli bir gizli belgede; Dersim'de yürütülecek katliamın, Atatürk'ün ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın da hazır bulunduğu bir toplantıda kararlaştırıldığı görülüyor. Gizli yazıda şu görüşlere yer veriliyor:

„1- Toplanan kuvvetlerle Nazimiye, Keçizeken, Sin, Karaoğlun hattına kadar şedit ve müessir (şiddetli ve etkili MB) bir taarruz (saldırı MB) hareketi ile varılacaktır.

2- Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil

Resim - 55) Dersim'de 30 Ağustos 1937 kutlamaları sırasında, bayrağın hemen arkasında elinde kemanıyla görülen **Silo Qız,** sonraki yıllarda bölgenin en önemli halk ozanlarından biri oldu. Hadiseler sırasında ölüme götürülen bir kafilenin arasındayken, bir subayın "keman çalıyor, askeri eğlendirir" demesi üzerine hayatta kaldı. Halen Dersim'de yaşıyor. (H.Saltık Arşivi)

olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi (işlemi MB) de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe (yetindikçe MB) isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür. (Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.)" (Bkz. Agy)

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nca 1972'de yayımlanıp, ardından kendilerince toplatılan ***„Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar"*** kitabında yer alan bu belge, birçok şeyi açıkça anlatmıyor mu?

Alb. Reşat Hallı tarafından hazırlanan kitapla başka kaynaklarda; Laç Deresi bölgesinde, savunmasız insanların sığındıkları mağaralarda nasıl imha edildikleri de açıkça anlatılır:

„Haydutların sığındığı ağızları mazgallı taş duvarlarla kapatılmış mağaralar, cesur askerlerimiz tarafından kuşatılmış, top ve makineli tüfek ateşinden başka 25'inci Alay'dan gönderilen istihkam müfrezesi tarafından tahrip kalıpları atılmak suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş, can havli ile dışarı fırlayanlar da ateşle imha edilmişti. Böylece tarama sahası içindeki mağaralarda toplam olarak 216 haydut imha edilmiş, ayrıca 12 haydut cesedi Munzur suyu üzerinde görülmüştü." (Bkz. Agy)

Öyle görünüyor ki, *„Dere Laçi/ Laç Deresi"* konulu ağıtlama- şarkı tam da bu olaylar üzerine yakılmış:

Wela wela, wela yaman o!
Ordu urzo ra amo, dorme ma qapan o.
Çe aşiro birijiyo!
Kes dest ra ma nedano.

Şere Dere Laçi,
Te de miz u duman o;
Bexte Heyder be Demeni re,
Kes xirave nevano.

Orduye hokmati zaf o,
Caye welaxe me nedano,
Ma zuvini qır keme,
Çeme Muziri laso ano.

Bira, pero de! Na qawxa aşire niya,
Mireve Kirmancan u zalimane Tirkan o!

Deste xwo ra xwo ra mecere,
Sar ma re kolaye vano.
(.....)

Yalnızca giriş bölümünü aldığımız bu ağıtlama- şarkının Türkçesi ise şöyle:

Halimiz çetindir, çetin!
Ordu sökün edip gelmiş, etrafımız çevrili.
Aşiretlerin ocağı sönsün!
Kimse yardım elini uzatmıyor.

Gidin görün Laç Deresini,
Tozdan dumandan göz gözü görmüyor;
Haydaranlılar'ın ve Demenanlılar'ın yiğitliğine
Söylenecek söz yok

Hükümetin ordusu çok,
Geçit vermiyor bize.
Birbirimizi tüketiyoruz,
Munzur Irmağı cesetler taşıyor.

Kahrolası yerde savaş sürüyor,
Ortalık feryad u figanla dolup taşıyor.
Yansın Laç Deresi!
İvis'im geçit vermiyor.

Vurun kardeşlerim! Bu aşiret kavgası değil,
Kürtler'le zalim Türkler'in kavgasıdır!
Ellerinizi bağlayıp durmayın,
Başkaları aşağılamasın bizi...

Yalnızca bir bölümünü aldığımız bu ağıtlama- şiirin bir başka versiyonu için bkz. Mustafa Düzgün: **Dersim'den Üç Türkü/ Ağlama Yavrum Ağlama, Şahan, Laç Deresi;** Berhem, Sayı: 11-12/ 1991.

Dersim soykırımına ilişkin gerek Kırmancki, gerek Kurmanci gerekse Türkçe olarak birçok ağıt bulunuyor bugün elimizde. İçinde bulunduğumuz süreçte, bu konuda çeşitli yazıdizileri çıktığı gibi (örneğin bkz. Ö. Elaldı-D. Bilgin: ***Ağıtlarda Dersim Soykırımı,*** Özgür Politika, 8-10 Aralık 2011), kuşkusuz yakın bir gelecekte kitap bütünlüğünde çalışmalar da yapılacaktır. Ancak biz, sözü daha fazla uzatmadan, katliamı yaşayan birçok insanın anılarına ve gözlemlerine konu olan „çocuk ölümleri"ne ilişkin bir çocuk ağıtı ile sözlerimizi noktalayalım.

Duri ra venge tifango yeno,
Pite min newes o, cizik neceno.
Meverve pite mi, meverve,
Dismen bervise to hesneno.
(.....)
Vaji, vaji, eve heşiriye vaji,
Na tari de çina çileka qaji,
Veng ro pite mi biriyo,
***Oli** ine re ki meverdo juye aji.*

Yakalanmama uğruna birçok çocuğun feda edildiği Dersim soykırımına ilişkin bu ağıtlama- şarkının Türkçesi şöyle:

Uzaktan tüfek sesleri geliyor,
Bebeğim hasta, meme emmiyor.
Ağlama bebeğim,ağlama,
Sonra düşman duyar sesini.
(...)
Söylüyorum acı ve esaret içinde,
Bu zifiri karanlıkta bir gaz fenerimiz bile yok,
Yavrumun sesi duyulmaz oldu artık,
(Hz) Ali onların soyundan da tek fert komaz inşallah...

II.KESİM

DERSİM'DE DİNSEL YAPILANMA, EDEBİYAT VE MÜZİK

I.BÖLÜM: ÂLEVİ KÜRTLER'DE ÂŞIKLIK VE OZANLIK GELENEĞİ

A- Giriş

Düşünceyi temellendirmeden, tüm uygarlık ve kültür ürünlerini kendisiyle başlatan, kendinden önce bu topraklarda yaşayagelen kültür birikiminin sonradan gelenlere eklemlenmesi gerçeğini görmezlikten gelen resmi kültür anlayışı bir zamanlar büyük revaç görmekteydi. Oysa, bu tür bir yaklaşımın tarihsel ve toplumsal gerçeklikle ilgisi bulunamazdı. Eğer bir coğrafyada tarihtenberi birçok uygarlık gelip-geçmişse, bu uygarlık ürünleri sonradan bu topraklara yerleşenleri de etkileyecek ve öncekiyle sonraki kültürler emişerek yeni sentezlere ulaşacaktı. Daha ilkçağlardanberi Anadolu ve Mezopotamya'da yaşayagelen bilginleri, şairleri, aşıkları, müzisyenleri ve müzik enstrümanlarını bilmeden tüm kültürel üretimleri sonradan gelen bir halkla başlatmak açıktır ki bilimsel gerçeklikle bağdaşmaz. Sözgelimi, bugün Anadolu'da ve Mezopotamya'da kullanılan çalgıların, bağlama dahil neredeyse tamamının eski Hititler ve Sümerler döneminde kullanılmakta olduğunu bilmeden, doğru bir çözümlemede bulunabilir miyiz?

Değerli araştırmacı **İsmet Zeki Eyuboğlu, *„Anadolu Şiiri"*** konulu bir incelemesinde; bu tarihsel ve toplumsal gerçeklikten yola çıkarak şu haklı saptamada bulunuyordu:

„Bizim şiirimiz, köklerini bugün üzerinde yaşadığımız toprağın derinliklerinde bulan, tarihin akışı içinde birtakım dış kaynaklardan beslenmesine karşılık, özünü Anadolu'nun eski uygarlık ürünlerinden aldığı kültür besinleriyle geliştiren bir sanat varlığıdır. Öteki sanat ve kültür ürünleri gibi, şiir de doğduğu ortamın tarih çizgisi dışında bir yaratma olarak düşünülemez./.../ Anadolu'da gelişen, değişik biçimler gösteren, Türk şiirinin bir bütünlük içinde dıştan geldiğini, Anadolu'da doğup komşu ülkelere yayılan eski çağ uygarlık ürünlerinden ayrı bir yapısı olduğunu, onlarla ilgisi olmadığını söylemek, ona kendi gerçek kaynakları dışında kaynak aramak, ölçülü bir kültür anlayışından, tarih görüşünden uzaklaşmak, yoksun kalmaktır açıkça." (İ.Z. Eyuboğlu: **Anadolu Şiiri,** Cumhuriyet Sanat- Edebiyat Eki, Sayı:5, Eylül-1970)

Türk şiirinin ve Anadolu'da yaratılan bütün Türk sanat ürünlerinin Asya'dan geldiğini, kaynağının yalnız Asya Türk kültür varlıkları olduğunu, İslami Anadolu'dan önce bir kaynağı olmadığını ileri sürenleri eleştiren Eyuboğlu, sözü **Fuad Köprülü'** ye getirerek, şu değerlendirmeyi yapıyordu:

*„Fuad Köprülü'nün, özellikle Anadolu'da gelişen birçok tasavvuf çığırlarını **Hoca Ahmed Yesevi'** ye bağlaması, onun izinden gidenlere büyük*

bir dayanak olmuştur. ***Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*** *adlı eserinde bu görüşü ileri süren Fuad Köprülü'nün ençok yanıldığı yer, İslâmlıktan önceki Anadolu uygarlıklarının çağlar boyunca süren derin etkilerini düşünmeyişidir. Asya'da doğup geliştiği söylenen Türk şiirinin yalnız Hind, Çin, İran uygarlıklarını etkilediğini ortaya atmakla işe girişen böyle bir görüş, bir toprak üzerinde yaşayan ulusların, sonradan gelenleri hangi yolla etkileyebileceğini anlamaktan oldukça uzaktır." (agy)*

„Bektaşilikten en koyu, en bağnaz bir tarikat olan Nakşibendiliğe kadar, Anadolu'da tutulmuş, yayılmış bütün tasavvuf çığırlarının temelinde eski Anadolu uluslarının inançlarını, geleneklerini, törelerini bulmak güç değildir" diyen yazar, sözlerini şöyle sürdürüyor:

„Yunus Emre'den tutun da günümüzün bütün tarikatçı ozanlarına kadar kullanılagelen tasavvuf deyimlerinin, en önemli kavramlarının kökeni İlkçağ Anadolu inançlarıdır. İÖ. VI. yy.da Anadolu'da bir felsefe çığırının doğduğunu, Thales'in düşüncesinde düzene ulaştığını, bütün varlıkların özünde „su"yun temel ilke olarak yeraldığını biliyoruz. Thales ***„bütün varlıkların temel ilkesi sudur"*** *demişti. Onun bu görüşü „ve min el- mai külli şey'un hay-* ***bütün varlıklar sudan hayat bulmuştur"*** *biçimine girerek İslâmın ana düşüncelerine karıştı. Thales'ten sonra Anaksimenes* ***„soluk bütün varlıkların özüdür, bütün varlıklar soluktan türemiştir"*** *diyerek* ***„soluğu, havayı"*** *temel ilke saymıştır. Sonra gene Anadolulu Herakleitos* ***„ateş"*** *temel ilkedir,* ***„bütün varlık türleri onun değişmesi sonucu ortaya çıkmıştır"*** *demiş. Onlardan sonra gelen, Anadolu bilgelerinin izinden yürüyen, komşu ülkenin çocuğu, Sicilyalı Empedokles bu üç ana ilkeye* ***„toprak"****ı katarak, varlığın temeli* ***„sevgi"****yi birleştirip,* ***„tiksinme- nefret"****in ayırdığı* ***„su, soluk(hava), ateş, toprak olmak üzere dörttür"*** *görüşünü ileri sürdü. (...) İşte Anadolu tasavvufunun* ***„anâsır-ı erbaa"*** *diye adlandırdığı dört ilkenin kaynağı." (agy)*

Bilindiği gibi, bu düşünceler ünlü tasavvuf ozanı Yunus Emre'de şöyle ifadesini bulur:

Padişahlar padişahı ol gani
Emrile veribidi bize canı
Od u su vü toprağı yeli bile
Anın ile bünyad eyledi teni.

B- Sözlü Şiirden Yazılı Edebiyata

İnsanlık tarihi boyunca herhalde şiir hep vardı ve insanlar öncelikle *„şiir söyleyerek"* bu sanatı başlattılar ve zamanla önce resimle, yazının bulunmasından sonraysa ürünlerini *„sesin işaretlenmesi"* anlamına gelen yazıyla bilince çıkararak bugünlere geldiler.

En eski edebiyat türünün şiir olduğu, düz anlatı yani nesir tarzının ise çok sonra ortaya çıktığı, genellikle kabul gören bir düşüncedir. Eski insan topluluklarının en yakın devamı olarak kabul edilen köylülerin; tüm düşüncelerini dörtlük gibi kısa, destan gibi uzun şiirlerle ifade ederken, düz yazılı anlatımda duraklamaları buna kanıt olarak gösterilir.

Kuran'ın *„Şuara/ Şairler"* sûresindeki aşağılayıcı ve kötüleyici ifadelerin olmadığı dönemlerde, başta Zerdüştiliğin kutsal kitabı *Avesta* olmak üzere birçok kutsal kitapta ve metinde şiirsel anlatım önemli yer tutuyordu. Nitekim, Avesta'nın *„Gatalar"* ı, esas olarak manzum lirik parçalardan oluşmaktadır. Sonraki süreçte de, doğal-felsefi din ve inançlarda şiir ve müzik son derece önemli bir yer tutmuştur. Nitekim, salt *Yaresan Aleviliği'* ne mensup, 7-13. yüzyıllar arasında yaşamış 40 dolayında kadın ve erkek şairin ürünleri var bugün elimizde.

Kürt toplumunun başka kesimlerinde örgütlü **Êzidilik, Ahlê Haqlık ve Kakailik** gibi inançlar, dini Kürt şiiri ve müziği açısından daha şanslı durumdadır ve Kürt literatüründeki yerini almıştır.

Bu nedenle, en azından Sümerler'den bu yana yani yaklaşık 4500 yıllık süreçte; insanların „her zaman, her yerde, her tarzda ve her biçimde şiir söylediklerini ve destanlar yarattıklarını" rahatlıkla söyleyebiliyoruz. (A. Kaynardağ: *Sözlü Şiirden Şiir Kitabına,* Dünya, 24.4.1979)

Aşıkların, ozanların ve dengbêjlerin şiir yazmaktan çok, şiir söylediklerini; daha sonraysa kendilerine ait eserleri veya anonimleşmiş halk şiirlerini bir enstrüman eşliğinde terennüm ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

C- Âşıklık ve Ozanlık Geleneğinin Tarihsel Kökleri

Mezopotamya ve Anadolu; tarihsel geçmişi yedibin yıla dayanan, yazının ilk kullanıldığı bir coğrafya olmasının yanısıra, birçok köklü uygarlığın ve halkın gelip geçtiği kültür ve uygarlık beşikleridir. Tüm bu halklar, kültürler ve uygarlıklar birbirlerine karışarak, birbirlerine eklemlenerek ve birbirlerini etkileyip dönüştürerek bugünlere geldiler. Bu halkların bir bölümü, süreç içerisinde diğer halklara karışarak yeni bir kimlikle yaşamaya devam ederken, bir bölümü tümüyle yokolup gitti. Bunlara bugün, arkaik halklar ve kültürler deniyor.

Ancak, özellikle güçlü uygarlıkların, dillerin ve kültürlerin, günümüze miras olarak bir kültür birikimi ve mozayiği bıraktıkları açıktır. Bir piramit örneğinde olduğu gibi, sonraki kültürler öncekilerden etkilenerek yükselmeye devam edegeldi. İşte, bu uygarlıkların varislerinden biri olarak bu mozayiğe katkı sunan en kadim ve önemli halklardan biri de Kürtler'dir. Dolayısıyla, eski Mezopotamya ve Anadolu şiirinin halkalarından birisi olması da son derece doğaldı.

Bir görüşe göre, en eski edebiyat türü şiirdir. Düzyazılı anlatı türü ondan sonra doğmuştur. Tahmin edildiği gibi, insanlar çok eski zamanlardan beri şiir söyledikleri halde, bunları çok sonraları yazıya geçirebilmişlerdir. Bir başka söyleyişle eski ozanlar şiir yazmaz, söylerlerdi. Bu gelenek âşıklar açısından bugün bile geçerlidir.

Eski uygarlıkların şiirleri, dünyanın gelişmiş ülkelerinde çeşitli antolojilere konu olduğu gibi; 1974'ten başlayarak Türkiye'de de kimi kitaplara konu olur. (Bkz. T. S. Halman: ***Eski Uygarlıkların Şiirleri,*** İst. 1974). Bu şiirler Mezopotamya'dan başlayarak eski Yunan, Çin, Hint, Arap yarımadası, Afrika, Orta ve Güney Amerika ve Asya üzerinden Pasifik'e kadar uzanıyor.

Ç- Kürt Şiirinin Temelini Atan Yaresan-Aleviler

Literatürde bilinen en eski Kürt şiiri, Milattan Önce 4. yüzyıla aittir. İngiliz arkeologların 19. yüzyılda İran Kürdistanı'nın Hewraman bölgesinde buldukları bir mezar taşı üstüne işlenmiştir. Londra'da bir müzede korunduğu belirtilen şiirin yer aldığı mezar taşının, şiirin sahibi **Borazboz** adlı, bilinen ilk Kürt şairine ait olduğu söyenmektedir. Yaşayan pek az dilde bu kadar eski bir şiire rastlanmaktadır. Çünkü şiir, MÖ 330 yılına tarihlendirilmektedir. Borazboz'un, şiiri karısına ya da sevgilisine yazdığı anlaşılmaktadır. Bugün bile büyük ölçüde anlaşılabilen şiir Kurmanci lehçesinden *„Xwazdî ez tu bi hevre bin/ Bi hevre herin xorînê"* sözleriyle başlamaktadır. Şiirin Türkçe çevirisi şöyledir:

Birlikte geçen günleri özlüyorum
Hele sabah çıkıp gidişimizi

Seninle dağlara çıkar, dolaşırdık
Birlikte söylerdik türkülerimizi

Ben o dağların ruhundan öğrenmiştim
Ta yürekten, candan, içli söylemeyi

Hem dağlarda, hem kırlar, hem sahralarda
El aman, medet aşkın elinden yani

İkimiz tam da tek bir gönül olmuşken
Sonbahar gelip böyle, ayırdı bizi

Ancak birlikte olunca küflenmez aşk
Ya bağır bir ses ver, ya da uyu hadi.

(Bkz. Selim Temo: **Bilinen En Eski Kürt Şairi Borazboz,** Esmer Dergisi, Sayı: 8/ 2005)

Bundan sonra bilinen en eski Kürt şairi MS 5. yüzyılda Bağdat'ta yaşadığı bilinen **Nuşirvan** adlı bir şairdir. Bu da, eski Türk şairlerinden **Çuçu** gibi ismi bilinip, eserleri elde edilemeyen bir şairdir. Kürt şiirinde bilinen diğer örneklerse, İslâmiyetin doğuşundan sonra, ancak bu dinin etkisine girmeden önce yaratılan ürünlerdir. Bu eserlere, İslâm öncesi Kürt şiiri diyoruz. Kürtler'in eski dinlerinden Zerdüştiliğe mensup olduğu anlaşılan bir şairce 7. yüzyılda ceylan derisi üzerine Hewrami (Gorani) lehçesiyle yazılan bir şiir, dini temalı en eski şiirlerden biridir. Bu şiirde, İslâm Halife ordularının Zerdüşti topluluklara karşı yaptığı katliam anlatılmakta ve lânetlenmektedir.

Kürt şairleri, İslâmiyetin etkisine girmeden önce kendi özgün dilleriyle yazarken; Arapça'nın din ve kültür dili olmasından sonra Arapçaya, daha sonraysa Farsçaya yönelmişlerdir. (**Melik Şarayê Bihar**'ın , İslâmiyetten sonra Fars dilinde ilk şiir yazan Kürt şairi olduğu söylenir. Fars edebiyatının temellerini atan en büyük şairlerden biri kabul edilen, 1140- 1202 yılları arasında yaşayan **Nizamî-i Gencevî**' nin de Kürt kökenli olduğu biliniyor). Bu özelliği; önce Zerdüştî, daha sonraysa Mazdekçi, Hürremi ve Yarsanî şairlerde rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz.

Göreceli olarak coğrafik ve kültürel açıdan İslâmiyetin etkisinden uzak kalabilen **Yarsancı Goran şairler**'de bu özelliği daha iyi izleyebiliyoruz. Özellikle Yaresan Edebiyatı üstüne önemli çalışmalar yapan Maruf Haznedar'ın dediği gibi,**Yarsancı Goranlar, inançlarının Zerdüştîliğe bağlanması nedeniyle, Arapça yerine Kürtçe düşünmüş ve Kürtçe yazıp konuşmuşlardır.** Yarsan dininin şiire aktarılması bu edebiyatın oluşumunda önemli bir rol oynar. Maruf

Haznedar'ın, **„Kürt edebiyatı Gorani lehçesi ve Ehl-i Hakka (Yarsanizm) dayanır"** yolundaki tespiti, bu açıdan önemlidir.

Kürt şiiri üstüne önemli bir antoloji çalışması hazırlayan genç ve yetenekli araştırmacı **Selim Temo'** nun, şiir örneklerinden yola çıkarak yaptığı şu belirleme de konumuz açısından son derece önemlidir:

„ Yarsancıların aynı zamanda şair de olan pîr ve ulları, Kürtçe düşünüyor ve Kürtçe yazıyorlardı. Dinlerinin inanç ve esaslarını halk şarkısı formunda şiirlerle anlatıyorlardı. 8. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bu şiirleri, aynı zamanda kayıt altına da alındıkları için Kürt yazılı edebiyatının en önemli kaynakları saymak mümkündür." (Selim Temo: **Kürt Şiiri Antolojisi,** 2 Cilt, Agora yay. İst. 2007)

Tıpkı daha sonra Yezidiler'in kutsal kitaplarında olduğu gibi, bu eserlerin gizlilik dereceli bir yazıyla ve özel şifrelerle yazılması, belki de İslâm

tasallutundan kurtulmalarını ve bugüne ulaşmalarını sağlamıştır.

Adıyla anıldıkları şairlerin ya da dönemin diğer şairlerinin şiirlerini kapsayan bu eserlerin bazıları şunlardır: ***Serencam, Dewrey Balûl, Defterî Pîrdîwerî, Defterî Dîwanî Gewre, Dîwanî Sawa, Defterî Ramyaw, Defterî Zulal Zulal, Defterî Gewayî Xulaman, Defterî Şindirwe, Defterî Abidinî Caf, Kelamî Almas Xan, Kelamî Derşêş Kulî Kirindî, Dewrey Qirmîzî, Kelamî Zulfikar, Dîwanî Şa Teymûr Banî Yaranî, Dîwanî Kasîd, Dîwanî Şah Amîr, Kelamî Newroz.*** *(Bkz. Age).*

Bunlardan ***Serencam, Defterî Pirdiwerî*** , ***Defterî Diwanî Gewre*** ve Balûlî Dana'nın şiir ve hikmetli sözlerini kapsayan ***Dewrey Balûl*** adlı eseriyle, sonradan oluşturulan ***Zebûrê Haqiqat*** adlı kutsal kitap, Yarsanizm dininin temel kaynaklarını oluşturuyor.

D- Kadın ve Erkek Yaresan/ Alevi Şairler ve Âşıklar

Bugün Kürt şiirinde, Balulî Dana'yı izleyerek sonraki yüzyıllara sarkan onlarca erkek ve kadın Yaresan şairi ve âşığı biliniyor. Bu erkek şair ve âşıklar; Kürtçe'nin yanısıra Farsça, Türkçe, Rusça ve Romen dillerine de yansıyan ve dinsel bir mansıp olan ***„Babe/ Baba"*** unvanıyla anılmaktadırlar. Bilindiği gibi***„Bab"*** , Alevilikte de ***„Kapı"*** anlamında bir kutsallık ifade etmekte ve Kalenderilik, Haydarilik , Bektaşilikte bir dini unvan olmaktadır. Anadolu'daki ilk Alevi önderlerinin *Baba İlyas, Baba İshak* gibi şahsiyetler olduğu ve bunların önayak olduğu 13. yüzyıl isyanının da *Babaî Hareketi* olarak adlandırıldığı unutulmamalıdır.

Önce, hemen tamamı (Babe/Baba) unvanlı olup, elimizde eserleri bulunan erkek şair ve âşıklarla, yaşadıkları dönemlere göz atalım:

Babe Raxê Hemzanî (8/9. yüzyıl)
Babe Hatemê Loristanî (8/9. yüzyıl)
Babe Lorey Loristanî (8/9. yüzyıl)
Babe Nicumê Loristanî (8/9. yüzyıl)
Babe Recebê Loristanî (8/9. yüzyıl)
Baba Serhengî Dewdanî (935- 1007)
Baba Tahirê Uryan (938 ? – 1010/ 1020 ?)
Evdılsemedê Babek (972- 1019)
Babe Gerçekê Hewramî (10. yüzyıl)
Babe Sırıncê Kelatî (10. yüzyıl)
Pîr Şalyar (1006- 1098)
Elî Herirî (1010- 1078)
Şa Xweşinê Loristanî (1016- 1077)

Şêx Adî (1073- 1162)
Babe Nawsî Caf (1084- 1161)
Abidinî Caf (1320- 1394)
Baba Yadigâr (1359- 1480)
Qırmızî- Şaweys Qûlî (1407- 1514)
Alî Qelender (1434- 1484)
Seyid Ekabîrî Xamoşî (1440- 1493)
Babe Celilî Dewdanî (1578- 1560)

Resim - 56) Halk resminde Âşık tipi (Malik Aksel Koleksiyonu)

Burada anılanlar, Yaresan- Aleviliği doğrultusunda Kürtçe şiirsel üretim yapıp, bir bölümü de saz eşliğinde bunları icra eden şair ve âşıklardır. Kürt kökenli olup, Osmanlıca, Farsça ve Arapça gibi üç dilde önemli divanları bulunan Alevi edebiyatının en büyük temsilcilerinden büyük divan şairi Fuzulî gibi önemli temsilciler burada anılmamaktadır. Aynı dönemde yaşamış ve büyük bölümü eserlerini sazla terennüm eden kadın şair ve âşıkları ise şöyle sıralayabiliriz:

Celale Xanıma Lorıstanî (985- 11. yüzyıl)
Daye Tewrêza Hewramî (10/11 yüzyıl)
Rıhan Xanıma Lorıstanî (11. yüzyıl)
Liza Xanım (11. yüzyıl)
Xatû Mey Zerd (11. yüzyıl)
Daye Xezana Serketî (11. yüzyıl)
Fatıme Loreya Goranî (11. yüzyıl)
Yay Hebîbeya Şarezurî (1282- 1348)
Nazdar Xatûna Şirazî (13. yüzyıl- 1363)
Xatûn Dayrakî Razbar (13. yüzyıl- 1345)
Nergiz Xanıma Şarezûrî (1301- 14. yüzyıl)
Xatun Zerbanûya Derzyanî (14. yüzyıl- 1440)
Semen Xanıma Devdanî (16. yüzyıl)

Tüm burada anılan şair ve âşıkları tek tek irdelemenin yeri burası değil. Ancak şu kadarını belirtmeliyim ki; 10/11. yüzyıllarda yaşamış olan Baba Tahir Uryan, ünlü İranlı şair Ömer Hayyam ile Türk şairleri Yunus Emre ile Mevlana' nın düşünce babası ve şiirsel öncüsü konumundadır. Zaten, kendisi *„Kürtler'in Ömer Hayyam'ı"* olarak da nitelendirilmektedir. Onlara önderlik yapmasına ve adına Balkanlar'da bile dergâhlar bulunmasına rağmen, bu büyük filozof- şair, Türkçe tasavvuf literatüründe adeta görmezden gelinmiştir.

Yaresan/ Alevi edebiyatında yer alan üstteki kadın şairler de, bu inancın ve kültürün kutsal kişilikleri arasındadır. Bunlardan 13/14. yüzyıllarda yaşamış olan Xatun Dayrakî Razbar' ın, Ehl-i Hak dininde Hakk'ın tecellilerinden biri kabul edilen ve bazı yönleriyle Hacı Bektaş-ı Veli ile benzeştirilen Sultan İshak (Sultan Sohak) ın anası olduğu söylenir. Bilindiği gibi, günümüzde *Razbar* adıyla bir Ehl-i Hak müzik topluluğu bulunmaktadır.

E- Cumuriyet Döneminde Kürt ve Alevi Kültürüne Dönük Yasak ve Asimilasyon

Lozan Antlaşması'nın 38-45. maddelerinde; Kürtler gibi ulusal ve Aleviler gibi dinsel azınlıklara çeşitli kültürel ve dinsel haklar öngörülmesine ve bu haklar Kemalist yönetimce de kabul edilmesine rağmen; gerek 24 Eylül 1925 tarihinde gizlice çıkarılıp uygulamaya konan **Şark Islahat Planı** , gerekse aynı yıl yapılan çeşitli kanuni düzenlemelerle, bu haklar gizli ve açık planda hile yöntemleriyle gasbediliyordu.

Şark Islahat Plam'mn 14,15,16,17'nci maddeleri *„Kürt dilinin yasaklanmasını ve eğitim yoluyla Kürtler'in asimilasyonunu"* hükme bağlıyordu. 14. maddede; Kürt yerleşim merkezlerindeki *„hükümet ve*

belediye daireleri ile diğer kurum ve kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananların Hükümetin ve Belediyenin emirlerine karşı gelmekle suçlanarak cezalandırılmaları" öngörülüyordu.

Sanki 13. yüzyılın **Karamanoğlu Mehmed Bey**'i geri gelmiş ve Türkçe'den başka dillerin kullanılmasını yasaklıyordu!.. Oysa, bir Türkmen köylüsü olan Karamanoğlu Mehmed Bey, iki ay gibi kısa bir süre için yönetimi elegeçirmiş ve Türkçe'den başka dil bilmediği için, resmi dilin Farsça veya Osmanlıca olmasına karşı çıkıyordu...Ancak, bundan 700 yıl sonra gelen bu Kemalist yasak, ötekinden bütünüyle farklı olarak diğer kültürlerin ve kimliklerin bitirilmesini hedefliyordu.

Şark Islahat Planı'nın 17. maddesinde; *„Fırat'ın batısındaki illerin bazı kesimlerinde dağınık olarak yerleşmiş olan Kürtler'in Kürtçe konuşmalarının mutlaka yasaklanması ve kız okullarına önem verilerek kadınların Türkçe konuşmalarının sağlanması"* kararlaştırılıyordu.

Yine aynı Plan'ın 15. maddesi, **Türk Ocakları** ve **Okullar** aracılığıyla Kürtler'in asimilasyonunu; aynı maddenin ikinci fıkrası ile Plan'ın 16. maddesi ise özellikle ***„Dersim'in yatılı bölge okulları yoluyla Türkleştirilmesini"*** öngörüyordu.

Asimilasyon ve Türkleştirmeye tabi tutulması kararlaştırılan öncelikli bölgenin ***Alevi- Kürt*** yoğunluklu Fırat'ın batısı olması, konumuz açısından özellikle önemlidir.

Aslında Kemalist yönetim, bu tarihten sonra toplumda tektipleştirmenin doğal sonucu olarak ***„Türk- İslâm geleneği"*** ne ters düşen her türlü müzik akımını da engellemeye çalışıyordu. Nitekim, M. Kemal 14 Ekim 1925'te İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda bu niyetini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

„Hayatta musiki lâzım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlukat insan değildir...Musikisiz hayat zaten mevcut olmaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyidir..." (Bkz. Cumhuriyet Hafta, 15 Kasım 2002).

Bu çelişkili sözleri okuyan, ilk bakışta buna bir anlam veremez. Oysa, 1926 yılında geleneksel müziğin eğitimi resmen yasaklanırken; yalnızca İstanbul Belediye Konservatuvarı'nın tasnif ve derleme kurulu çalışmalarına devam eder.

Bu derlemelerin temel amacı ise, sonradan oluşturulması planlanan Türk müziğine altyapı ve kaynak oluşturmaktır.

Nitekim, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nca Anadolu'nun ve Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde yapılan ilk derlemeler, daha çok ***„Şarkı"*** adıyla yayımlanırken, bu isim sonradan yerini tümüyle ***„Türkü"***ye terkediyordu. Bu halk şarkılarındaki ***„Kürt"*** kavramı yerini sonradan ***„Türkmen"*** ve ***„Türk"***

e bırakıyordu. Yine bu çerçevede ***„Kürdün Kızı"*** yerini ***„Türkmen Kızı"*** na, ***„Kürdün Gelini"*** yerini ***„Türkmen Gelini"*** ne bırakıyordu. Aynı süreçte ***„Halk dansları"*** da Türkçeleştirme adına yerini ***„Halk oyunları"*** na kaptırıyordu...

Türk kültürüne ve müziğine altyapı oluşturma adına, **Koçgiri ve Dersim'**in efsanevi şairi, ***„Taki"*** mahlasıyla Kürtçe ve Türkçe şiir söyleyen **Alişêr'**in de üç ezgili şarkısı hapishane ortamında başka şahsiyetlerden derlenerek, taşpılak haline getirilmiştir.

Mustafa Kemal'in 1925'te yetkilendirerek, başta Dersim olmak üzere Kürt illerine gönderdiği *etno- politik raporlar* hazırlamakla görevli resmi danışman **Prof. Hasan Reşit Tankut,** 1949'da Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine verdiği Aleviler'e ilişkin gizli raporda; Türkler'in yanısıra Kurmanç ve Zaza Kürtler'in ibadet dilinin Türkçe olduğunu, ancak *„Alişêr'in Türk yönetimine inat olmak üzere eserlerini Zazaca verdiğini"* iddia ediyor ki, bunun yaşanan gerçeklikle ilişkisi yoktur.

F- Asimilasyon Adına Aleviler'e Uygulanan „Saz" Yasağı

Şark Islahat Planı, 1926 yılından başlayarak uygulamaya konmuş, ancak üstüste gelen direnişler yüzünden tümüyle başarıya ulaşamamıştır. Ancak, bellibaşlı direnişlerin bastırılmasından ve Kemalist rejimin kendini bütünüyle güvencede görmesinden sonradır ki, 1930 yılında İçişleri Bakanlığı'nca Kürtler'in ve Aleviler'in yaşadığı bölgelere bir gizi ***Genelge*** gönderilir.

İttihad ve Terakki dönemindeki yöneticilikleri sırasında da Aşiretler konusunda raporlar hazırlatan, etnik arındırma çalışmaları yapan ve Dersim katliamında da önemli rol oynayan **Şükrü Kaya** tarafından hazırlanıp illere gönderilen bu çok gizli ve önemli Genelge'nin özellikle iki maddesi konumuz açısından son derece ilginçtir.

Genelge'nin 9. maddesinde şöyle denmektedir: *„Türklüğe ve Türkçeye pay ve paye vermek, som Türklüğün ve özellikle Türkçe konuşmanın yalnız şerefli olduğunu değil, maddeten kârlı olduğunu da kendilerine doğrudan göstermek."*

Genelge'nin 12. maddesi ise konumuz açısından daha da ilginçtir: *„Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk duygularını daima uyanık tutan ve toplumları geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı. Bu nedenle,* ***lehçeyle birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek ve özellikle kötü göstermek,*** *(...) özetle* ***dillerini, âdetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türkün tarihine ve bahtına bağlamak her Türk'e düşen milli ve önemli bir görevdir."*** (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri,** Özge yay. Ank. 1993,s. 508)

Resim - 57) Tanbur türü telli bir çalgı çalan müzisyen kadın. (Dr.M.Mokri: *La Musique Sacrees des Kurdes "fideles de Verite"en İran;* Encycolpedie des Musiques Sacrees; Paris-1968)

Görüldüğü gibi, günümüzde „Türk-İslam Sentezi" olarak değerlendirilen „Türk- İslam geleneği"ne aykırı görülen tüm zenginliklerin yokedilmesi ve toplumun bu yolla „temdin" edilmesi yani Türkleştirilmesi öngörülmektedir. Bu kavram, resmi kalemşörler tarafından „Dersim" olgusu için sıklıkla kullanılmıştır.

Kürt kimliğinin bir parçası olarak Kürt ve Alevi kültürü üzerinde uygulanan yasaklama, asimilasyon ve ipotek koyma politikaları; Kürt aydın ve örgütlerince her vesileyle eleştiri konusu edilmiştir. Sözgelimi Kürt **Xoybun** Örgütünce 1945 yılında Sanfransisko Konferansı'na verilen ***„Muhtıra- Mektub"*** un 4. maddesindeki şu belirleme, özellikle Kürt ve Alevi kültürüne konan yasak ve ipotek açısından daha bir anlam kazanmaktadır:

„Türkler; Kürt dilinin kullanılmasını, Kürt giyim- kuşamının taşınmasını, Kürt şarkılarının söylenmesini yasaklamışlardır. (...) ***Resmi Türk politikasıyla, zararsız halk şarkıları, ,irtica şarkıları' oldu.„*** (Bkz. M. Bayrak: age, s. 595)

Açıktır ki, Kürt aydınlarınca bir uluslararası platformda 1940'larda dillendirilen, 1930 tarihli gizli Genelge'ye tepki niteliğindeki bu belirleme, özellikle konumuz açısından son derece önemlidir.

Nitekim, 1960 Cuntası'nın, *„Alevi Kürt ozan ve âşıklarının, Kürtçe ezgilerle Türkçe söylemeye özendirilmesini"* öngören gizli Raporundan ve üstteki gizli Genelge'den habersiz olduğu anlaşılan ünlü romancı **Yaşar Kemal**'in, daha 1960'lı yılların başlarında Ant Dergisi'nde anlattığı ilginç bir olay, son yıllarda yeniden bilince çıkarılmış bulunuyor. Yaşar Kemal'in, düzenle her dönem barışık yaşamaya çalışan ünlü halk ozanı **Aşık Veysel**'den kaynaklı anlatımı son derece ibret vericidir.

Bu konuda yapılan yorumlarda; *„işin dikkat çeken yanı, sistemle barışık olan Aşık Veysel'in bile sistemin hışmına uğraması. Aşık Veysel bile sistemin hışmına uğruyorsa, artık muhalif olan âşıkların halini varın düşünün!"* deniyor, haklı olarak. (Bkz. Rıza Aydın: **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Saz Yasağı**, Birgün gaz. 18 Haziran 2006; Ahmet Güven: **Türkülerimiz**, Kırkısrak dergisi, Sayı:2/2008)

Kemalistler, sözkonusu olayın perde arkasını bilmeden, 1930'lu yıllarda Fransa'da eğitim yapmış Ahmet Kutsi Tecer'in öncülüğünde Sivas'ta ***„Aşıklar Bayramı"***nı düzenlemek ve birçok âşığın tanınmasını sağlamakla övünürler. Oysa, işin içyüzü budur ve bu türden asimilasyoncu ve ipotekçi politikalar, ne yazık ki özellikle ***Alevi- Kürt Âşık ve Ozanlar*** üzerinde son derece etkili olmuştur...

1950'li ve 60'h yıllarda Kürt toplumu arasında Kürtçe/Türkçe şarkı derlemeleri ve röportajlar yapan ve bu röportajları **Ahmed Arif**'in şiirleriyle süsleyen gazeteci- yazar **Fikret Otyam,** konuyla ilgili ilginç bir anekdotu şöyle aktarır: *„(Yazı ve kitaplarımı) yayımlarken yıllarca (Kürt) diyemedim, (Türkmen) demek zorunda kaldım. Öyle bir manevi baskı vardı ki...Gazete koymazdı yazımı.*

*Doğu'dan Kürtçe türküler derlemiştim. Akılalmaz şeyler...**Mustafa Geceyatmaz** diye bir türkücü vardı. Şahittir. Ankara Gazeteciler Cemiyeti'nde, rahmetli **Cemal Gürsel,** o zaman Devlet Başkanı, sordu: „Ne haber, ne yaptın?". „Doğu'dan geldim paşam, türkü derledim. Kürtçe türküler."*

Ben biliyorum, bunları alacaklar, Türkçeye çevirecekler. Dedim ki: „Zaten Ankara Radyosu orada zor çeker. İran, Irak, Suriye radyoları dinleniyor. Bunları burada yayınlasak."

Şöyle bir etrafına baktı: Yahu, bunu ne sen söylemiş ol, ne ben duymuş olayım" dedi." (Fikret Otyam: **Yıllarca Kürt Diyemedim,** Özgür Ülke, Sayı: 221/ 1994)

Fikret Otyam, başka bir açıklamasında ise, Kürt toplumundan derlediği Kürtçe şarkıların, sözleri çevrilerek veya üstüne Türkçe sözler yazdırılarak, 1960'lı yıllarda radyolarda yayımlandığını itiraf etmektedir. (Bkz. Baskın Oran: **Türkiye Kürtleri Üzerine Yazılar,** İletişim yay. İst. 2010, s. 413).

Geçmişte Kürt müziği icra eden nice mahalli sanatçı, Cumhuriyet'ten sonra zorunlu olarak Türk kültürü kulvarına girerken; bu sanatçılar *„özü Kürt, sözü Türk"* olan şarkılarla kitlenin karşısına çıkıyorlardı. Gerçekten Atatürk'ün döneminden beri Halk Müziğinin en ünlü isimleri, bir anlamda *„Türkçe sözlü Kürt halk müziği"* icra eden Kürt sanatçılar veya bu gelenekten gelenler olmuş. Atatürk döneminin ünlü sanatçılarından Diyarbekirli **Celal Güzelses**'in; Urfalı **Mukim Tahir, Cemil Cankat** ve **Kel Hamza**'nın; Erzincanlı **Salih**'in ,

Zaralı **Halil**'in, Malatyalı **Fahri**'nin ve bunların günümüzdeki devamcısı Kürt kökenli sanatçıların bu anonim halk şarkılarını tepe tepe kullandıklarını kim inkâr edebilir?..

Acı gerçek buyken; Diyarbakır'daki görevi sırasında **Celal Güzelses**'e *„Şark Bülbülü"* unvanı veren Atatürk'ün, 1930'lu yıllarda onun „Türk"lüğünü kanıtlamak için, Almanya'dan getirttiği kafatası ölçüm âletiyle kafatasını ölçtürmesine ne demeli?..

G- Kürdistan'dan Horasan'a Dengbejlik, Âşıklık ve Ozanlık Geleneği

Milat'tan önce 4. yüzyıldan başlayarak, belli dönemlerde konaklayarak, 8-10. yüzyıllarda yükselişe geçen Kürt halk şiirinin, Kürt halkının anlatım dünyasında özge ve özgün bir yeri vardır. Acısını- sevincini, kederini-

Resim - 58) Kemençe ve kudüm çalan Kürt kadınlarını yansıtan bir XVIII. yüzyıl minyatürü (***Xurşîd û Xâwar*** adlı Goranice elyazmadan)

kıvancını, tevekkülünü- isyanını şiire, türküye dönüştürmeyi ve kendisini böyle ifade etmeyi bir gelenek haline getirmiş olan Kürt halkının çok zengin bir halk edebiyatı yarattığı bilinmektedir. Ancak ne yazık ki, bu yaratmalar daha çok „Sözlü Halk Edebiyatı" geleneğine dayalı olduğu için, bu ürünlerin büyük bir bölümü günümüze ulaşamadan yitip gitmiştir. Bunun önceki sorumlusu, modernleşip halk katında yazılı edebiyata geçemeyen gerikalmış toplumlar ve yönetimler ise, yakın dönemdeki sorumlusu ise bu ürünlerin yazıya aktarılmasını engelleyen, yukardanberi anlatmaya çalıştığımız şovenist- asimilasyoncu yönetimlerdir.

Yaşayageldiğimiz bu acılı süreci,1970'li yıllarda **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri** adlı çalışmayı hazırlarken bir kez daha duyumsamıştım... Eşkıya ağıtlama- türküleri denince; ilk akla gelen bölgelerden biri Kürdistan, ilk akla gelen toplumlardan biri de Kürt toplumudur. Böyleyken, yöremizde sözlü edebiyat geleneği çerçevesinde üretilen eşkıya türkü ve ağıtları, anlatım dili Kürtçe ile yazılı edebiyata hemen hiç yansımamış, yansıyanlar ise Türkçe olarak verilmişti.

Geçmişte halk şiiri yazılmak için değil, söylenmek için üretilirdi. Yaratanı ya da aktaranı tarafından yazıya geçirildiğinde yitip gitmekten kurtulur, yazıya geçirilmezse süreç içerisinde kaybolup giderdi. Anonim halk ürünlerinin yani folklor ürünlerinin bu acılı durumu ortadadır. Yazarı belli Kürt halk şiirinin ne kadarının cönklere ve şiir mecmualarına geçirilip kurtarıldığını bilemiyoruz. Ancak sahipsiz malların açıkgözlerce yağmalanması hesabı, bu ürünlerin sürekli egemen/ başat kültürlerce gasbedildiğini ve ipotek altına alındığını sürekli gözlemliyoruz...

Yalnız müzik folkloru açısından değil, Âşıklık ve Ozanlık Geleneği açısından da durum aşağı yukarı aynıdır. Türk Müziği üzerine çalışma yapan başlıca Batılı araştırmacılardan **Bela Bartok** ile **Kurt** ve **Ursula Reinhard**, bunu doğrudan bana söylediği gibi; ***„Sånger und Poeten mit der Lute/ Türkische Âşık und Ozan"*** (Berlin, 1989) adlı çalışmasıyla ortaya koyuyor. Dünden bugüne bu geleneği sürdürüp, kitapta yer verilen Âşık ve Ozanlar' ın büyük bir bölümünün **Sivas, Maraş, Antep, Urfa, Malatya, Elazığ, Dersim, Erzincan, Erzurum, Kars** ve **Çorum**'lu olması anlamlı değil midir? Buradaki **Sivas, Maraş, Malatya, Elazığ, Erzincan** ve **Erzurum**'un bir biçimde Dersim'le ilişkili olduğunu da unutmamak gerek.

Çalışmalarını başta İran ve Horasan mistik müziği olmak üzere Doğu müzikleri üzerinde yoğunlaştıran ünlü Fransız araştırmacı- müzikolog **Jean During;** önemli bir bölümü Dersim bölgesinden göçmüş ya da göçürtülmüş olan **Albruz ve Horasan Kürtleri**'nin müziği ile Anadolu arasında karşılaştırma yaparken, ***„Türkçe sözlü Kürt müziği geleneği"*** nin ikinci

versiyonu konusunda şu ilginç sonuca varıyor:

„Türkçe şarkı söyleyen ve atalarının dilini bilmeyen Anadolu saz şairleri ve âşıklarının büyük çoğunluğunun aslen ***Kürt Alevileri*** *oldukları ve Kürt müzik kültürünün mirasçıları oldukları genelde bilinmiyor. Anadolu âşık müziğinin karakteristik özelliklerinden biri, bütün havalarını; Araplar'da, Farslar'da olduğu gibi ¾'lük tondaki bir gama üzerinde söylemeleridir. Ancak bu özellik, Türkler'de az kullanılan bir özelliktir Anadolu saz şairlerinin bu çok eski geleneği İran Horasan'ındaki* ***bakhshiler'*** *in* ***(baxşiler)*** *geleneğine paraleldir. Türkçe şarkı söyleyen bu ozanlar, gerçekten de sanat olarak yaptıklarıyla, tümüyle Kürt müzik kültürüyle bağlantılıdır. Gerçekten, amatörce korunan başlangıçtaki repertuarları dışında dörtyüz yıldan beri bulundukları topraklara yerleşmiş olan* ***Horasan Kürtleri,*** *Türk şiirini ve dilini birleştirip Horasan'ın Türkçe konuşan saz şairleri hâline gelmişlerdir Bu sayede de mükemmel bir ortak yaşam standardı yakalamışlardır. Bu olay pek de bilinmiyor. Horasan'daki Türk bakhsi (baxşi) ve ozanların oluşturdukları büyük ailelerin orijinlerinin Kürt olduklarını ortaya çıkarmak için titiz bir araştırma gerekiyor." (Bkz. J. Düring:* **Kürt Müziği Üzerine Notlar,** *Özgür Politika Eki, Sayı: 55/ 1998).*

Jean Düring; *„Kürt halkı Ermeni, Türk, Arap ve Fars kültürleri gibi değişik kültürlerle içiçe yaşamıştır; komşularınınkiyle bazı ortak noktaları olmasına rağmen Kürt müziği bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kendine özgü müzikal ifade biçimleriyle apayrı bir yere ve öneme sahiptir"* dedikten sonra, sözü **Horasan ve Zağroslar'daki Baxşiler'** e getirerek; bu bölge Ahlê Haqlar'ı ile Kürdistan ve Anadolu Alevileri arasında şu benzerlikleri koymaktadır:

„Çalgıları, Batı Kürtleri'nin de kullandığı ve saz veya tanbur gibi adlarla adlandırdıkları uzun saplı dotar olacaktır. Bu çalgıların, tipik Kürt çalgıları olduğu yaygın olarak söylenmektedir. Araplar bu çalgıyı çalmazlar, çünkü Kürt diline uygundur. Ahlê Haq Kürtler'de tambur kutsaldır ve Yezidiler'de kamış flüt, ney, darbuka ile aynı kutsal yerlere uygun görülür. Aleviler'de de aynı şekilde saz yaygın ve semboller yüklenen bir çalgıdır." (Agy)

Gerçekten de Kürdistan'da va Anadolu'da özellikle Aleviler arasında tambur, saz ya da Türkçe deyişiyle bağlama; töre ve törenlerin vazgeçilmez çalgı aracı ve kutsal simgesidir.

Ancak, saz çalma tekniği, Anadolu Alevileri arasında bile değişmektedir. „Teke yöresinde yani Burdur, Antalya, Fethiye dolaylarında üç telli cura ile sap üzerinde çalınarak müzik icra edilmektedir. Denizli yöresinde özellikle Zeybeklerde ,dövme' diye adlandırabileceğimiz, parmak uçlarıyla perde üzerinde tellere vurularak çalınmaktadır. Buna karşılık ***Horasan'*** *da yaşayan*

Alevi ozanları, sazı ,şelpe ve pençe' tekniğiyle çalmaktadırlar. ***Maraş, Dersim, Malatya, Erzincan, Sivas*** *bölgelerinde sıkça kullanılan şelpe tekniğinde, özellikle* ***Elbistan*** *dedelerinin ustalığı ve otantikliği dikkat çekmektedir. „ (Bkz. Ali Alagöz:* ***Bağlama ve Şelpe'nin Tarihi ve Kökeni,*** *Gözcü der. Sayı:2/ 1998).*

Konuya ***„Alevi- Bektaşi Müziği"*** açısından yaklaşan araştırmacılar da, Anadolu ve Kürdistan'da aşağı- yukarı aynı müzik coğrafyası ve insan dokusuyla karşılaşmaktadırlar. Sözgelimi Alevi- Bektaşi Müziği konusunda bir çalışma yapan araştırmacı **Melih Duygulu**'nun üzerinde yoğunlaştığı ve odaklandığı bölgeler şunlardır: **Adıyaman, Çorum, Erzincan, Antep, Maraş, Malatya, Sivas, Urfa, Tokat, Tunceli.**

Atatürk'ün etno- politika danışmanlarından **Prof. Hasan Reşit Tankut** da, Anadolu ve Kürdistan Alevileri'nin bağlı bulunduğu şıx, seyyid, pir, dede ve babalar' ın, bilimsel deyimle bablar' ın **Malatya, Elazığ, Tokat, Dersim, Merzifon** ve Suriye'de **Lazkiye** gibi yerlerdeki ***Ocaklar***'dan çıktığını söyler ki; bu gizli belirleme de, Alevi- Bektaşi Müziği yayılım alanıyla çakışmaktadır. (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I,** Özge yay. Ank. 1994,s. 298).

Burada, değişik kaynaklardan giderek verdiğimiz iller dökümünün ***„Fırat'ın batısı"*** na rastlayan ve sıkı bir eritmeye tabi tutulan ***Alevi- Kürt*** yoğunluklu coğrafyaya tekabül ettiği hemen dikkat çekmektedir. Yine Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanagelen politikalar sonucu, başta Dersim/ Sivas/ Malatya ekseni olmak üzere Alevi- Kürt kökenli unsurlar önemli ölçüde eriyerek Türkleştiği gibi; sanatsal üretimde de gizli ve açık politikalarla özendirilen ve kayırılan Türkçe'ye bir akışın olduğu ortadadır...

Bu konudaki önemli dönemeçlerden biri, Kemalist yönetimin baskı ve zoraki asimilasyonu ise, ikinci önemli dönemeç de 1950'lerde yoğunlaşan köyden kente göçler ve 1960 Askeri yönetiminden sonraki bilinçli yönlendirme ve edebiyatı „Türkleştirme" dir...

Kürtçe eğimin yasaklı olduğu Kürt yerleşimlerinde bir bütün olarak Kürt yazarların, özelde de Kürt halk ozanlarının Türkçe'ye yönelmelerinde bu süreç son derece etkili olmuştur. 1960'dan sonraki Sosyalist hareket de, kitlelere ulaşmak için Türkçe söylemede bir itme görevi görmüştür, dersek sanırım yanılmış olmayız. İki kimliğinden dolayı da rejimle ters düşen Alevi- Kürt halk ozanlarının yoğun biçimde Türkiye İşçi Partisi saflarında va daha sonraki sol akımlar içinde yer almaları, bu açıdan anlamlıdır.

Evlerinde, sokakta Kürtçe konuşup, Kürtçe düşünürken eserlerini ağırlıkla Türkçe vermelerinin kuşkusuz ana etkenlerinden biri de, Kürt yazı dilini bilmemeleridir. Bir bölümü okuma- yazmasız olan bu halk ozanlarının Türkçe eğitim görenleri de, Kürt yazı dilini bilmemektedir. Bilindiği gibi Kürt dilinde,

Türkçe'de bulunmayan bazı farklı sesler vardır: î, ê, v, w, q, x, xw gibi. Kürt yazı dilini bilmeyen bir kişinin Kürtçe düşünse bile, düşünce ve anlatımlarını yazıya aktarması mümkün değildir. Bu nedenle, Kürt literatüründe âyet ve beyt olarak nitelendirilen ve sözlü gelenekte kalan Kürtçe Alevi deyişlerinin önemli bir bölümünün yitip gittiğini, yukarda vurguladığımız gerekçelerle Alevi-Kürt ozanların da ürünlerini çoğunlukla Türkçe vermek zorunda kaldıklarını belirtmeliyiz. Alevi deyişlerinin çoğunlukla Türkçe olmasının temel nedenleri bunlardır. Nitekim, sözlü gelenek çerçevesinde Dedem tarafından söylenen yaklaşık 20 dolayında Kürtçe âyet ve beytin; dayılarım zamanında 10 dolayına indiğini, günümüze ise bunlardan yalnızca birkaçının kalabildiğini üzülerek hatırlıyorum. Boşuna demeyişler, „hafıza-i beşer nisyan ile maluldür" diye. Yazılı literatüre geçmeyen bir zihinsel ya da sanatsal üretim, süreç içerisinde yitip gitmeye mahkumdur.

Ancak belirtelim ki, bu deyişler Türkçe bile verilmiş olsalar, özünde Kürt Aleviliğini terennüm ederler. Zaten deyiş makamları da, hemen tümüyle Türk Alevileri'nin makamlarından farklıdır. Öte yandan, gerek Kürt Alevi ezgileri, gerekse Kürt kökenli Alevi ozanları, günümüz Aleviliğinin adeta omurgasını oluşturmaktadır.

II.BÖLÜM: ATATÜRK VE ÂLEVİLER

„Milli Mücadele" yıllarının saygın, hatta efsanevi kişiliklerinden biriyken, Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında Mustafa Kemal'le ters düşerek, eşiyle birlikte Birleşik Amerika'nın yollarını tutan romancı ve hikayeci **Halide Edib Adıvar,** kendisinin de doğrudan tanığı ve sözcülerinden olduğu dar ve zor günleri işleyen bir romanına ***„Türk'ün Ateşle İmtihanı"*** adını verir.

Biliniyor ki, kişi veya toplumlar için hayati önem taşıyan sorunlar karşısında verilen ölümcül sınavlar, *„imtihan"* olarak adlandırılıyor. Öte dünya inancı ve algısı olan insanlar için, en büyük imtihan „ruz-i mahşer"de yani mahşer gününde verilecek olan sınavdır...

Ancak bu tür algısı ve inancı olmayan insanlar için de, olguların sorgulanması, başka bir deyişle imtihana tabi tutulması son derece hayati nitelikte önemli bir konudur. Nitekim, **Hülya Yetişen** adlı bir gazeteci arkadaşın, 2009 yılı sonlarında bizimle yapıp, 8 Ocak 2010'da ***„Kurdistan Post"*** adlı internet gazetesinde ve Ocak-2012 ayında da ***„Kürd Sorununda Çapraz Sorgu"*** adıyla yayımladığı kitapta yer verdiği röportajın sonunda görüşlerimi şöyle noktalamıştım:

„Artık günümüzde, Koçgiri'den başlayarak Dersim'le devam eden ve yakın dönemde Elbistan'la başlayıp günümüze kadar gelen tüm Alevi katliamları sorgulanmaya başlandı... Bu, bence Alevi toplumu için son derece önemli bir dönemeçtir. Artık ***Aleviler, Kemalizm'le bir imtihana girdikleri gibi,*** *CHP'ye besledikleri tek yanlı aşkı da terk edeceklerdir. Kısaca, yaşadığımız süreç Alevi toplumu ve Alevilik için bir Milat olabilir..."* (Age, s. 139 ve M. Bayrak: **Dersim- Koçgiri,** Özge yay. Ank. 2010, s. 487).

Dersim- Koçgiri konulu kitabımın son sözlerini teşkil eden bu görüşlerim, sözkonusu çalışmamdan da yararlanan **Cafer Solgun**'un ilgisini çekmiş olmalı ki, aynı yıl içinde ***„Aleviler'in Kemalizm'le İmtihanı"*** adıyla bir kitap yayımlamıştı. Gerek bu kitapta gerekse **Neşe Düzel**'in kendisiyle yaptığı bir konuşmada; bir ibadet yeri olan Cemevleri'nden Atatürk'ün resimlerinin indirilmesi gerdektiğini söylediği için, tehditler almaya başlamıştı.

Aleviler gibi örgütsüz bir toplumun; 1993'te Sivas- Madımak katliamı, 1995'te İstanbul- Gazi katliamı ve nihayet CHP Grup Başkanvekili **Onur Öymen**'in Meclis konuşması üzerine gecikmeli olarak girebildiği bu sorgulamaya; ezilen bir kimlik olarak **Kürdler,** 1920'li yılların başlarından itibaren girdiği halde, küçük istisnalar dışında, **Türk Solu** hiç bir zaman gerçek anlamda giremedi.

A- 1925 Takrir-i Sükun'u Üç Kimliğe De Savaş Açtı

1925 Takrir-i Sükun'u, gerek Kürd, gerek Alevi gerekse Sol kimliklerin reddi ve imhası üzerine ikame edilmiş bir „gerici" harekettir. „Susturma rejimi" olarak da nitelendirebileceğimiz Takrir-i Sükun'la birlikte; tek-tipleştirme ve Türk- İslamlaştırma politikasının „kaba ve zoraki dizaynı" için düğmeye basılıyor ve pervasız bir uygulamaya geçiliyordu.

Yeterince olgunlaşmadan patlak veren 1925 Kürt İhtilali'nin bastırılmasından sonra Kürdler'e karşı topyekün bir mücadele başlatıldığı gibi; aynı yıl içinde çıkarılan ***Tekke ve Zaviyeler Kanunu*** ile de Alevilik resmen yasaklanıyor ve o tarihten sonra ibadetleri hem kolluk kuvvetleri hem de CHP teşkilatlarınca izlemeye başlanıyordu. Bu gerçeklik, 1949 yılında, Aleviler'i CHP'ye bağlı tutma bağlamında etno-politika röportörü **Prof. Hasan Reşit Tankut** tarafından hazırlanan bir gizli raporda da itiraf ediliyordu.

O tarihten sonra Aleviler, hiç bir zaman özgürce ibadetlerini yürütemedikleri gibi, dini önderleri izlenmeye alınmıştı. Alevi ayet, beyt ve deyişlerinin radyolarda okunması da yasaktı. Dahası, İttihad'dan miras kalan ırkçı „toplum dizaynıcısı" **Şükrü Kaya** zamanında, Aleviler'in ibadet enstrümanı sazın şehre sokulması da yasaklanmıştı. 1930 yılında Valiliklere gönderdiği bir Genelgeyle, etnik ve inançsal kültürlere yasaklar getiren Kaya, 1932'de hazırladığı bir gizli raporla, en büyük Alevi havzalarından biri olan Dersim'den yapılacak sürgünlere ve göçürtmelere zemin hazırlamıştı.

Tek parti rejimi döneminde, CHP teşkilatları Devlet'le o kadar içiçe geçmişti ki, etno-dinsel arındırma ve tek-tipleştirme bağlamında gerçekleştirilecek uygulamalarda ve Aleviler'in izlenmesinde adeta bir kolluk kuvveti görevi yapmaktaydı. Nitekim, yine Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanı olduğu 1930'lu yıllarda, en büyük Alevi havzalarından biri olan İçtoroslar bölgesi Alevilerini izlemek ve asimile etmek amacıyla yoğun bir çaba gösterildiğine tanık oluyoruz.

Geçmişte, ***İçtoroslar'da Alevi- Kürt Aşiretler*** konulu çalışmam başta olmak üzere, Maraş'ın Çiğil köyü örneğinden giderek, cem töreni yapan köylülerin bir jandarma onbaşısı tarafından nasıl toplanıp Pazarcık'ta tutuklatıldığını, mağdurların yakınları olan sözlü kaynakların anlatımıyla ortaya koymuştum. Şimdiyse, buna çarpıcı bir örnek olarak, doğrudan resmi yazışmalarla yürütülen bir izleme ve cezalandırma operasyonuna yer vermek istiyorum.

B- Kemalist Devlet İle Kemalist CHP Kolkola

İçişleri Bakanlığı ile Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) Genel Katipliği (Sekreterliği) ve CHP İl Teşkilatları arasında sürdürülen gizli yazışmalarda; özellikle İçtoroslar'a tekabül eden **Maraş, Malatya, Antep, Adıyaman** ve

Sivas il sınırları içerisinde bulunan Aleviler'in izlenmesi ve Aleviliği fiilen yürütenlerin cezalandırılması istenmektedir.

Sözgelimi, İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliği'nce inceleme yapmakla görevlendirilen Burdur Saylavı (Milletvekili) **H. Onaran,** Parti Genel Sekreteri **Recep Peker'**e gönderdiği 15 Nisan 1935 tarihli gizli rapor-yazıda şu hususlara yer verilmektedir:

„1- Bektaşilik hareketleri hakkında İçişleri Bakanlığı'ndan verilip örneği gönderilen bilgiyi Maraş'a avdetimde (dönüşümde) okudum.

Bakanlığın bildiriminde sözü geçen ve kökü Sivas vilayitinde olan işin Maraş Vilayetini alakalandıran yönü;

A) Bundan birkaç ay önce, Maraş Vilayetinden İçişleri Bakanlığı'na da bildirildiği gibi, Sivas'ın Şarkışla'sında elde edilen bu hareket ipuçlarının açılması için yapılan sorgularda ***dedelik ettikleri anlaşılan üç kişinin*** *(Şarkışla'nın Höyük köyünden Mehmed Ali, Ali ve Veli) Pazarcık kazasının bazı köylerine giderek* ***Dedeliği yürütmeleri,***

B) Maraş'ın Müslim mahallesi eski muhtarları mührü ile bazı imzaları ve bu arada bu mahallenin eski muhtarlarından Halil Kahya'nın imzasını taşıyıp Sivas'tan bize gönderilen iki mektuptur.

2- Vilayetimiz, Maraş'ın Müslim kıpti mahallesi eski muhtarları Kıpti Memed ve Halil Kahya'ların evlerini araştırmış ve her ikisini de sorguya çekerek kendilerini, bunlardan Halil Kahya'nın evinde bulunan ve ***dedelikle*** *alakadar beş parça kağıtla beraber Adliye'ye vermiş ve Sivas ile, Pazarcık'ın bağlı olduğu Antep Vilayeti'ne de yazmıştır*

3- Birinci maddede adları geçen üç kişiden Veli, Pazarcık kazasında yakalanmış ve Antep Vilayetinden bura Adliyesine gönderilmiş ve burada yakalananlarla birleştirilmiştir.

4- Adliye, bu adamlardan yalnız Veli'yi alıkoyarak, diğerlerini bırakmıştır. Tevkif edilen Veli ise, duruşma için Sivas Vilayetine gönderilecektir.

5- Maraş'ın Müslim mahallesi, şehrin kenarında Kıpti mahallesidir. Bu Kıptiler, Alevidirler fakat ne bu mahallede ne de Maraş'ın diğer mahalle ve köylerinde ***dedelik*** *için hiç bir harekete geçmemişlerdir. Maraş şehrinin diğer mahallelerinde ve Maraş kazası köylerinden – san zamanlarda Pazarcık'tan bize geçen birkaç köyden başka- hiç birinde Alevilik'le alakadar ve Alevi meslekinden kimse yoktur.*

6- Eskisine nisbetle çok kırılmış ve azalmış olan Maraş'ın tanınmış taassubu sevkiyle bazı mahallelerde, Arap harfleriyle küçük çocukları okutmağa yeltenen bazı cahil kadınlar Vilayetçe yakalanmış ve mahalle aralarında bazı evlerde kapatılarak burada okutanlar Adliyeye verilmiş ve cezalandırılmıştır.

7- Gerek Vilayet ve gerekse teşkilatımız (CHP), bu çeşit hareketler

üzerinde ve hassaten Elbistan ve Göksün kazaları köylerinde biraz fazlaca bulunan ***Kürdler*** *ve* ***Çerkezler*** *hakkında daima uyanık bulunmaktadırlar.*

Derin saygılarımı sunarım. C. H. F. V. I. H. Başkanı/ Burdur Saylavı".

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nde (490-01/ 587-24-3) numara ile kayıtlı bu belgenin, yüzlerce örneğinin bulunduğunu tahmin etmek güç değildir... Bu belgeler Alevi toplumunca bilinmese bile, uygulamaları insanların bilincinde yer ettiği için, köylerde ancak köy girişlerine ve dam başlarına gözcü konarak cem törenleri yürütülebiliyordu...

Gerçek buyken ve bugün bile Aleviler'in ibadet yeri olan Cemevleri/ Cemxaneler resmen ibadet yeri olarak kabul edilmezken; gerek resmi ideolojinin yeminli kalemleri gerekse sözde sol gelenekten gelen kimi yazarlar, Kemalist rejimin Aleviliği ve Alevileri nasıl kurtardığını; dahası, bir kardeşinin adının „Ömer" olduğunu bilmeyerek, Atatürk'ün „Alevi" olduğunu ballandıra- ballandıra anlatmaktan geri durmamaktadırlar. Hele bunu, son yüzyılın en büyük soykırımlarından birine uğramış olan Dersim'in kimi yazarları yapınca, insan ne diyeceğini bilemiyor...

Bir traji-komik olaya da, 10 Kasım 2011 tarihli Taraf gazetesi manşetten yer veriyordu. ***„Atatürk için yas orucu tutacaklar. Allah akıl fikir versin"*** başlıklı haberde, şöyle deniyor: *„Geçen hafta CHP'ye katılan Zöhre Ana lakaplı Süheyla Gülen'in onursal başkanlığını üstlendiği Açık Kapı Derneği, bugün Atatürk için (yas orucu) tutma kararı aldı."*

Genel Başkan **Kemal Kılıçdaroğlu** tarafından parti rozeti takılan resimle verilen haberde; Zöhre Ana'nın „ *üfürükçülük ve para karşılığı şifa dağıttığı"* gerekçesiyle geçmişte 1 yıl hapis cezası aldığına vurgu yapılıyor ve partililerin, adı geçenin üyeliğine karşı çıktıkları hatırlatılıyor... Bir zamanlar, başını sokacak bir gecekondu için, Belediye Meclisi üyesi olan eşimden yardım gören bu ailenin, sonradan „köşeyi döndüğü" söyleniyordu. Ancak, bu noktada benim için önemli olan, üstteki suçlamalarla geçmişte birkaç kez gözaltına alınan Zöhre Ana'nın, uğruna „yas orucu" tuttuğu M. Kemal Atatürk'ün 1925'te çıkardığı ve kendisini de doğrudan ilgililendiren ***Tekke ve Zaviyeler Kanunu*** hakkında ne düşündüğüdür!..

C- 1960 Darbesi Alevilik'te ve Edebiyatında Bir Kırılma Yarattı

1925-50 Yılları arasında halkın ensesinde boza pişiren tek-parti rejimi, diğer ezilen kimlikler gibi Alevi toplumunu da bir arayışa itmiş ve özgürlük-demokrasi gibi sloganlarla ortaya çıkan Demokrat Parti'ye yöneltmişti.

Fakat bu partinin de kimi olumsuz uygulamaları, diğer ezilen unsurlar gibi Alevi toplumunu da bu partiden uzaklaştırmaya yetmişti. Hatta ünlü halk ozanı **Aşık Ali İzzet Özkan,** yaşanan düş kırıklığını şu diZelerle ifade etmekten kendini alamıyordu:

Demokrat Parti'yi taze kız sandık
Kahpe çıktı, çirkin çıktı, dul çıktı
Alnım açık, yüzüm ağ dedi kandık
Yüzü kara çıktı, başı kel çıktı.

1960 Darbesi'nden sonra kurulan **Türkiye İşçi Partisi** ile Alevi toplumu ve Alevi halk ozanları arasında doğal bir buluşma oldu. Aynı dönemlerde Ankara'da kurulan **Halk Ozanları Kültür Derneği** üyelerinin önemli bir bölümü İçtoroslar'dan gelen Alevi Kürt kökenli ozanlardan oluşuyordu ki, **Aşık Mahzuni** de bunlardan biriydi.

Türkiye İşçi Partisi, bu ozanlar üzerinden toplumla buluşmaya çalışırken; ogüne kadar Alevi müziği icra etmesi yasaklanan bu ozanlar da, dışarıya açılmanın ve halkla buluşmanın mutluluğunu yaşıyordu. Oysa, 1960 Cuntacıları'nın hesabı ise daha farklıydı. Onlar, büyük çoğunluğu Kürt kökenli olan bu Alevi halk ozanlarının eserlerini Türkçe icra etmelerini sağlamaya dönük gizli planlar yapıyorlardı ki, bu konudaki bir gizli rapor, nice zaman sonra Ecevit'in gizli kasasından çıkacaktı...

Doğrusu,TİP'in de bu konuda ciddi bir politikası yoktu ve onlar için aslolan bu ozanlar üzerinden halka gidebilmekti... Bu yöntem, TİP'in kitle tabanı bulmasında etkili de oluyordu. Bu ozanlar içinde en etkili olanlardan biri **Aşık Mahzuni** idi. Mahzuni, Aleviliği Sosyalizmle bütünleştiren şarkı ve deyişleriyle toplum üzerinde oldukça etkili oluyordu ve bu görüşlerimi, daha 1975 yılında **Mahzuni** ile ilgili ilk kitap hazırlanırken de ifade etmiştim: Bkz. Süleyman Yağız: **Berçenekli Aşık Mahzuni,** May yay. İst. 1976, s.84-86 ve M. Bayrak: **„30 Yıl Önce Bir Mahzuni Değerlendirmesi", İçtoroslar'da Alevi Kürt Aşiretleri** içinde, Özge yay. Ank. 2006, s. 583-585.

Ancak, ideolojik donanımı yetersiz olan halk ozanlarında rastladığımız kimi çelişki ve yanılgılar Mahzuni'nin şiirinde de kendini gösteriyordu ki, bunlardan birini o tarihte de eleştirmiştim. Mahzuni, 1974'in hamaset havasına kendisini kaptırarak yazdığı ve plak olarak çıkardığı Kıbrıs'a ilişkin bir şarkısında, *„Ey kahpe Yunan, biz göğsü kıllı Memed'in çocuklarıyız"* türünden ırkçı bir söylem kullanıyordu. Sonradan, bundan büyük bir pişmanlık duyduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek.

Mahzuni'nin, böylesi bir dolduruşla yazılmış ve hamaset kokan bir şiiri de, Atatürk'e yazdığı *„Mavi gözlüm nerdesin?"* nakaratlı bestelenmiş bir eserdir ki, bu eser de, sonradan kimi halk ozanlarınca ve yazarlarca eleştiri konusu edilmiştir. Sözgelimi, bizim de **Alevilik ve Kürtler** adlı eserimizde (Ank. 1997,s. 98) yer verdiğimiz bir şiirde, yine Afşinli hemşehrisi **Ozan Emekçi,** onu şöyle eleştiriyordu:

Halk zulüm içinde, o gönül eğler
„Yeşil Gözlü"sünün ardından ağlar
„Yiğitler" deyince yürürdü dağlar
Binboğa'ya selam veremez oldu.

Emekçi, 2000 yılında Alevi Federasyonu'nca düzenlenen *„1000 Yılın Türküsü!* etkinliği dolayısıyla birlikte oldukları ve evde misafir ettiği Mahzuni'nin, sözkonusu kitabımı alıp incelemeye koyulunca, daha önce görmediği bu şiire rastlayıp huzuru kaçmasın diye, kitabı elinden nasıl aldığım, ölümünden sonra hoş bir anı olarak gülerek anlatmıştı.

Mahzuni'nin bu şarkısı, şimdilerde Atatürk'ten görüntülerle bir klip olarak yayımlanıyor. Üstelik, klipte yer verilen görsel ürünlerin çoğu da, Atatürk'ün Dersim katliamı sonrası bölgeye yaptığı seyahatten alınmış resimler... Yani Mahzuni'nin, atalarının geldiğini söylediği Dersim'de yapılan katliam sonrası çekilmiş resimler...

Peki, kendine Kemalist diyen 12 Mart darbecilerinin tutuklayıp, benim de 1972'de Kartal- Maltepe Askeri Cezaevi'nde ziyaret ettiğim Mahzuni'nin gerçek düşünceleri neydi bu konuda?

İsterseniz, bunun cevabını da doğrudan **Mahzuni'**ye bırakalım. Mahzuni'nin, 1974 yılında Kürecikli bir aile dostunun evinde, Aşık Veysel'in *„Atatürk Ağıtı"*na bir cevap olarak, aynı makamla irticalen söylediği bir eserinin sözlerini birlikte izleyelim:

Ata'm dünyadan gideli
Ata'ya vatan ağladı
Başbuğu olmuştu mülke
Sabanı tutan ağladı

Fakirler ortada kaldı
Aradı belayı buldu
Sanki Ata'ya ne oldu
Tarlada kalan ağladı

İp- yorganla bulduk bela
Şükür ile Cennet-ala
Memed aldı Çanakkale
Sanki Anıtkabir'de yatan ağladı

Tren hattı tayyareler
Bizler giydik hep karalar

Senin idi Buharalar
Hep sana çatan ağladı

O kırmızı çizmelerin
Bir millet yapmıştı derin
Bu milletin son neferi
Kan ile yatan ağladı

*Eğil gel **Atatürk** eğil*
Kurtardığın insanı bil
Bu milleti baban değil
Kan ile yapan ağladı

Bu sözlerim olmaz tabir
Yendik gittik hatte bir bir
Benim midir Anıtkabir
Helada yatan ağladı

Osmanlılar bizi boğdu
Sanki yeni güneş doğdu
Her doğan şah bizi sağdı
İneği tutan ağladı

Bu yurdu baban mı kurdu
Kafanız böyle buyurdu
Senin miydi yedi ordu
İsimsiz yatan ağladı

Selanik'i almak için
Başeyledin bize .....(x)
Bilir misin kavgan için
Kıbrıs'ı satan ağladı
(Orada yatan ağladı)

Kimden aldın kime verdin
Gene harbi sen savurdun
Osman yıktı, Ömer kurdu
***Ali'ce** duran ağladı*
*Der **Mahzuni** hele hele*
Derde düştük bile bile

*Maaşlar verdin **Veysel**'e*
Telli şehidan ağladı
(Zındanda yatan ağladı)
(x)Tek kelime çıkarıldı.

Ç- „Türk ve Kemalist" Mahreçli Sol, Bir „Kemalizm Tapkını" Olarak Liderlerine Bile Sahip Çıkamadı!..

Siyasetçi Suat Bozkuş, ***„Büyük Katliamlar"*** konulu bir yazısında şöyle diyor: *„28 Ocak 1920 tarihinde (1921 olacak MB) Trabzon'da tekneye bindirilip götürülen TKP kurucusu ve MK üyeleri olan (Onbeşler) in hançerlenerek dalgalara yem edilmesi bir işaret fişeğidir. O günden sonra sol ve komünizm adına ot bitmesine bile izin verilmemiştir. Her türlü engele rağmen taş-toprak altından filizlenen kardelenler, asker postalı ve tanklarla ezilmiştir."* (Öz-Po,18.2.2012). Bozkuş'un verdiği ikinci önemli katliam ise, 1 Mayıs 1977 katliamıdır.

1925 Tekrir-i Sükun'uyla Kürtler'in ve Aleviler'in haklarının gasbedilmesi biryana; bu tarihten sonra çok partili sisteme son verilmiş, Komünist Parti yasaklanmış, işçi sınıfının dernek ve sendikeleri kapatılmış, 1 Mayıs işçi bayramı yasaklanmış, daha da önemlisi „işçisi sınıfını savunmak" cezai müeyyideye bağlanmış ve bundan milyonlarca insan zarar ve hasar görmüştü. Buna rağmen, emek cephesi ve sol açısından Kemalizmin ciddi bir eleştirisi yapılmadığı gibi, **Rasih Nuri İleri** gibiler ***„Atatürk ve Komünizm"*** gibi kitaplarla, **Çetin Altan** gibi gazeteciler ***„Atatürk'ün Sosyal Görüşleri"***, **Attila İlhan** gibi yazarlarsa ***„Hangi Atatürk"*** gibi kitaplarla onu *„Solcu"* olarak sunmuşlardı.

Bu nedenle de, Atatürk'ün ciddi bir sorgulanması yapılmadığı gibi, onun ***„Onbeşler"*** in katlindeki rolü de esgeçilmişti. Kuşkusuz bunda, Sovyetler'in ülke ve sistem çıkarları ile onun güdümündeki TKP'nin tutumu önemli rol oynamıştı.

1970'li yıllarda çıkan Politika gazetesinde, **M. Suphi** ve arkadaşlarının öldürülüşüyle ilgili bir yayın yapıldığını hatırlıyorum. Ancak, ***„İstiklal Mahkemeleri"*** üstüne yaptığı doktora çalışması Danıştay kararıyla kabul edilen, günümüz Kemalist tarihçilerinden **Prof. Dr. Ergün Aybars**'ın 1980 yılında yayımladığı ve kendisinin aklama çabalarına rağmen, M. Kemal ile Kazım Karabekir'in bu katliamdaki rolünü açıkça ortaya koyan makalesi, ogünden beri kitaplığımda.

İsmet İnönü'nün damadı **Metin Toker** başta olmak üzere, birçok yazar M. Suphi ve arkadaşlarının öldürülme olayının Ankara'nın bilgisi altında olduğunu söylediği gibi, Aybars'ın kendisi de şunu söylemek zorunda kalmıştır:

„Tuabse yoluyla Kars'a gelmekte olan bu heyetin Ankara'ya gönderilmemesi, B.M.M. Başkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı tarafından bildirilmişti. Ancak zor kullanılmadan ikna yoluyla Subhi ve arkadaşlarının geri dönmeleri isteniyordu. Kazım Karabekir, halk tarafından tepki gösterilmesine ve Subhi'nin kendi isteğiyle Anadolu'yu terk etmesine çalışıyordu. Bu sebeple M. Subhi'ye, Bidlis yoluyla Ankara'ya gitmek istemesine rağmen, Trabzon yoluyla gitmesi empoze edilmiştir" (Asis. Dr. Ergün Aybars: **Mustafa Subhi'nin Anadolu'ya Gelişi, Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler;** A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi/ 1979- 1980, Cild: XIII, Sayı:24, Ank. 1980).

Türk İnkılab Tarihi Enstitüsü arşivinden alınan, Onbeşler'in tasfiyesiyle ilgili bu belgelerin hemen tamamı; Büyük Millet Meclisi Reisi **Mustafa Kemal** ile Şark Cephesi Kumandanı **Kazım Karabekir** ile Valilerden **Hamdi** ve **Rüşdü Beyler** arasındaki gizli yazışmalardan oluşmaktadır.

M. Subhi ve arkadaşlarının Karadeniz'de boğdurulmalarında doğrudan görev alan **Yahya Kahya'**nın, *„Daha üstüme varırlarsa, herşeyi olduğu gibi ortaya dökerim"* dedikten hemen sonra, 3 Temmuz 1922'de „fail-i meçhul"e kurban gitmesi zaten herşeyi anlatmıyor mu?..

Sözün özü; insanların öz kimlikleriyle ve özgürce yaşayabilecekleri gerçek bir demokrasi, herşeyden önce bunun önündeki en önemli engel olan resmi ideolojinin yani Kemalizmin sorgulanmasına ve bununla girilecek imtihandan başarıyla çıkılmasına bağlıdır. Ve tabii, Alevi toplumunun bir önceliği ise, bu sorgulamaya bağlı olarak, içinde bulunduğu „tek yanlı aşk"tan kurtulmaktır...

D- Sonuç

Aleviler'in Kemalizm'e tek-yanlı aşkı, önemli ölçüde Kemalist elitin **Aşık Veysel** ve Sosyalist kesimin **Aşık Mahzuni** gibi halk ozanları üzerinden yürüttüğü propagandayla gerçekleşti. Buna, kuşakdaşları başka halk ozanları da eşlik ettiler. Oysa, Kemalist rejim gerçekte Alevi toplumu için hiç de özgürlük getirmemiş, tersine Aleviliği resmen yasakladığı gibi, Alevi toplumunu izlemeye almış ve resmi söylemle Aleviliği „kovalamıştı". **Mahzuni** gibi halkçı aşıkların, bu gerçekliği içdünyalarında hissetmemesi ve bir biçimde bilince çıkarmaması mümkün değildi. Çünkü, bir bakıma onların

da bir „zahiri“ söylemi, bir „batını“ söylemi vardı. İşte, ilk kez yayımlanan üstteki şiir örneği, bunun bir dışavurumuydu.

Resim - 59) Kemalizmin önceli İttihad ve Terakki yönetimi siyasi çıkarları gereği Mevlevi ve Bektaşi tekkeleriyle yakın ilişkiye girmişti. Üstte, İttihad yönetiminin isteği üzerine Birinci Dünya Savaşı'na hazırlanan Mevlevi Dervişleri Birliği (Rafael de Nogales: **Vier Jahre unter dem Halbmond,** Berlin-1925)

III.BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÂLEVİ MÜZİĞİ YASAĞI

12 Eylül faşist darbesinin ilk yıllarında, henüz TRT'deki görevimden uzaklaştırılmadan özellikle iki husus dikkatimi çekmişti. Cunta yönetiminden gelen bir emirnameyle, **Yılmaz Güney**'in filmleri ile halk danslarının televizyondaki gösterimi yasaklanıyordu...

Hadi Güney, önce solculuktan tutuklu, daha sonra da ülke dışına çıktığı için Cunta açısından bunun anlaşılır bir yanı vardı. Peki, halk danslarının televizyondan gösterimi neden yasaklanıyordu?..

O tarihlerde ***„Folklor, Sanata Düşman Mı?"*** tarzındaki bir tartışmaya; ***„Eşkıya Türküleri"*** konusunda derleme çalışmaları yürüten bir araştırmacı olarak ben de katılmış ve ***„Folklor, Neden Sanata Düşman Olsun..."*** başlıklı bir yazıyla görüşlerimi sergilemeye çalışmıştım (Bkz. Yazko Edebiyat, Kasım- 1983 ve **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri,** Ank. 1985,s. 379-386).

Sözkonusu yazıda, Cumhuriyet dönemi kültür politikasında dikkatimi çeken bazı çarpıklıkları şöyle özetlemiştim: *„Cumhuriyet döneminde, Radyolarda ve Halkevleri gibi kuruluşlarda icra edildiği için, sanatın öteki dallarına oranla müziğin belli bir çizgide kurumlaştırılması ve yönlendirilmesi kolay olmuştur. Bu denetimin dışına çıkan toplumcu sanatçıların başına gelenler ise bilinmektedir. Demokrat Parti döneminde, öncekilere ek olarak halk türkülerine bile elatıldığı ve **Köroğlu, Dadaloğlu** ve benzerlerinin türkülerinin **(eşkıya türküleri)** oldukları gerekçesiyle Radyolarda okunmalarının yasaklandığı unutulmamalıdır...*

***Muzaffer Sarısözen**'in öncülük ettiği halk müziği alanındaki yanlış bir tutuma da burada değinmek istiyorum. Sarısözen ekibi, Türkler'in gerçek çalgısının (kopuz) olmasından yola çıkarak, halk müziğinde yalnız bunun türlerine (divan sazı, bağlama, cura vs.) yer vermiştir. Oysa, halk müziği gerçekte yalnızca bunlarla mı icra ediliyordu? Sözgelimi tek başına sanat icra eden bir **Malatyalı Fahri Kayahan,** bir **Diyarbakırlı Celal Güzelses** sanatlarını neyle icra ediyorlardı; öteki halk kesimleri sadece sazla mı yetiniyorlardı? Kuşkusuz değil. Bugün sazın türlerinden başka cümbüş, keman, kabak kemane, tar, davul, zurna, tef, zil, kaşık, klarnet, sipsi, mey gibi çalgılar halk müziğine eşlik ediyorsa, bu boşuna değildir. Bence halk müziği gerçek yatağına yeni akıyor. Bu noktaya da, otantik müziğin doğal gerekleri zorladı.*

Yoksa, birbirinden pek farklı olmayan on dolayında sazın(bağlamanın) yanyana gelmesiyle yapılan müzik değildi herhalde halk müziği. İşte bu uygulama, geçmiş dönemde halk müziğinde büyük bir kısırlık, bir tıkızlık, bir sığlık yarattı.

Folklorun bir başka kolu olan halk oyunlarında (danslarında) da yanlış bir politika gözlüyoruz. Bölücülük yaratacağı gerekçesiyle, halk oyunları ekiplerinin giyim- kuşamlarına müdahale edildiği gibi, bir ara TV'de gösterimleri bile sakıncalı bulunarak yasaklanmıştı. Çeşitli toplumsal ilişkileri ve iş yaşamını yansıtan, sergileyen halk oyunlarına yer verilmemesi de sansürün bir başka çeşidi..." (Agy)

Bu yazıyı ve **Eşkıya Türküleri** kitabını yayımladıktan birkaç yıl sonra Ankara'da bir akraba düğününde ilk kez yüzyüze görüştüğümüz **Ali Ekber Çiçek,** şimdilerde büyük beğeniyle dinlenen *„Haydar Haydar"* nakaratlı ünlü eserini, ilk kez 1960 Darbesi'nden sonra **Muzaffer Sarısözen'**in özel izniyle radyoda okumaya başladığını söyleyince, bazı düşünceler kafamda daha netleşmeye başladı...

Bu tarihlerde Ortaokula başlamış ve radyoları daha çok dinler hale gelmiştik. Dahası, Çiçek'in hemşehrisi **Aşık Davut Sulari** için, babamın da yardımıyla Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinde, kiliseden dönüştürme sinema salonunda bir konser düzenlenmiş ve Sulari'yi doğrudan ilk kez dinlemiştim. Ancak, 1960 Cuntası'nın da halk ozanları ve halk müziği üzerinden başka hesap yürüttüğünü sonraki kimi uygulamalarla gözlemleyerek ve gazeteci **Fikret Otyam**'ın açıklamalarıyla, daha sonra da Ecevit'in ölümü üzerine kasasından çıkan gizli raporlarla anlayacaktık. Askeri Cunta, 1961'de hazırladığı gizli bir Kürt Raporu ile, Kürt kökenli Alevi ozanlarının Türkçe söylemeye yönlendirilmelerini, Otyam gibi gazetecilerin yaptığı Kürtçe şarkı derlemelerinin de, üzerlerine Türkçe sözler yazılarak radyolarda icra edilmesini planlamıştı...

A-Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Başlayan Alevilik ve Saz Yasağı

İttihad ve Terakki yönetiminin, *„etno- dinsel arındırma, tektipleştirme ve Türk- İslamlaştırma"* politikasını miras alan Kemalist yönetim; **Lozan Antlaşması'**nın *„din ve inançlar karşısında eşitlik ve herkesin kendi dilinde yayın ve ibadet yapma"* ilkelerine uymayarak, 1925'te çıkardığı ***„Tekke ve Zaviyeler Kanunu"*** ile Aleviliği ve Alevi din önderlerinin sıfatlarını resmen yasaklıyordu. Yönetim, buna bağlı olarak aynı yıl içinde çıkarıp Resmi Gazete'de yayımladığı bir Genelgeyle de; Alevi- Bektaşi tekke ve dergahlarında bulunan *„saz, ney, kudüm vb. her çeşit müzik aletlerinin ve Alevi- Bektaşi beyt ve nefeslerini içeren resim ve levhaların"* diğer malzemelerle birlikte toplanarak Etnoğrafya Müzesi'ne gönderilmesi kararlaştırılıyordu. Dergah kütüphanelerinde bulunan kitapların da muhtelif şehir kütüphanelerine gönderilmesi öngörülüyordu. Diğer müzelik eşyanınsa, Milli Eğitime bağlı müzelere gönderilmesi isteniyordu.

İttihad ve Terakki döneminden beri „toplum mühendisliği" yapan fakat kimliği özellikle karartılmaya çalışılan ünlü ırkçılardan **Şükrü Kaya,** 1930-40 yılları arasında İçişleri Bakanı'dır ve tüm hızıyla „zoraki asimilasyon" görevine devam etmektedir. Üstteki yasa ve Genelgeye paralel olarak, Kızılbaşlık ve Bektaşilik karşıtı bir yayın kampanyası başlatıldığı gibi, 1930 yılında yayımlanan bir gizli **Genelge** ile de, yukarda anlattığımız 12 Eylül faşist darbecilerinin 1980'dan sonraki yayın uygulamalarının ideolojik temellerini atar ki, bu **Genelge**'nin öncelikli muhatapları Kürtler ve Aleviler'dir...

Sözgelimi Genelge'nin 12. maddesi şöyledir: *„Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve toplumları geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı; bundan dolayı lehçeyle birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek ve bilhassa kötü göstermek ve hiç bir suretle rağbet edilmeyerek ve cesaretlendirilmeyerek, adi ve ilkel özellikleri her vesileyle sergilenerek kötülenmeli ve ayıplanmalı; o lehçeyi konuşan zümrelere mensup kişilerin ve ailelerin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, nüfustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe düzeltmek."*

İşte, bu Genelge'den haberi olmayan ünlü yazar **Yaşar Kemal,** salt **Aşık Veysel**'in anlatımlarından yola çıkarak şu anekdotu aktarıyordu: *„Uzun yıllar önce **Veysel** anlatmış, demişti ki: Bir zamanlar Sivas'a sazımla inemez olmuştum. Bir polis, bir candarma sazımı görmesin, hemen elimden alıyorlar, doğru fırına atıyorlardı. Bir zamanlar Sivas'a saz dayandıramaz olmuştum. O zamanlar Sivas'ta niçin **Aşık Veysel**'in sazını alırlar da yakarlardı? **Şükrü Kaya**'nın Dahiliye Vekilliği sıralarındaymış. **Ahmet Kutsi Tecer** de, Sivas'ta öğretmenmiş. Bir gün Veysel ona gelmiş. Tecer, (Hani sazın) diye sormuş. Veysel de başına gelenleri anlatmış. Ahmet Kutsi Tecer, Valiye gitmiş. (Vali Bey) demiş, (Bugün polisler Aşık Veysel'in sazını elinden almışlar, fırınlamışlar. Doğru mu bu?). Vali, (Doğru) demiş. (Neden?). (Saz çalmak gericiliktir. Saz gerici bir müzik aletidir. Dahiliye Vekaletinden öyle emir aldık). Tecer, Valiye sazın öyle bir şey olmadığını dili döndüğünce anlatmaya çalışmış; olmamış, Ahmet Kutsi Tecer gelmiş Ankara'ya, sazın gericilik olmadığını anlatmak için akla karayı seçmiş ama anlatmış sonunda. Halk şairlerinin sazları da fırınlanmaktan kurtulmuş..."*

Yaşar Kemal'in, ilkin Ant Dergisi'nde anlattığı bu olay, yakın dönemde **Kelime Ata, Şükrü Günbulut, Rıza Aydın** ve **Ahmet Güven** gibi Alevi araştırmacılarının da gündeminde. Rıza Aydın, „Modernite" adına yapılan bu yasaklamaya değinerek, şöyle diyor: *„Şükrü Kaya'nın saz yasağını kişisel bir yetkiye dayanarak ya da sözlü bir emirle uygulayacağını sanmıyorum. Bunun mutlaka bir genelgeye ya da benzer bir kararnameye dayanılarak*

uygulandığını düşünüyorum, ama bunun nasıl olduğunu henüz bilmiyorum. Araştırmacı bir arkadaşın ya da bunu bilen bir kişinin bu konuda bizleri aydınlatmasını bekleyeceğiz. Kesin olan şu ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında bir saz yasağı uygulanmış. Bu yasağın, Cumhuriyetin kurucu iradesindeki (modernite) düşkünlüğünden mi, yoksa tekkelerle zaviyelerin kapatılmasıyla başlayıp, Aleviliğin yasaklanmasını getiren sürecin bir ürünü mü olduğunu bilmiyoruz; şimdilik bildiğimiz böyle bir yasağın uygulandığı..." (**Birgün** gaz. 18 Haziran 2006).

İşte, Rıza Aydın başta olmak üzere konuyu irdeleyen arkadaşların kaynağını bulmaya çalıştığı yasak, üstte sözünü ettiğimiz ve ilk kez 1993'te yayımladığımız bu **„Gizli Genelge"**dir. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri,** Özge yay. Ank. 1993,s. 506-509)

Yukardanberi değindiğimiz tüm açık ya da gizli düzenlemeler, burada rol oynamıştır. Ancak, bunların tümünün temeli *„etno-dinsel arındırma ve tek-tipleştirme"* dir. Bu temel olgu bilinmeden ne saz yasağını, ne Alevi müziği ne de sanat müziği yasağını doğru algılayabiliriz... Avrupa'da eğitim görmüş, kafası bu boyuttaki bir „gerici- ırkçı" uygulamayı almayan **Ahmet Kutsi Tecer** gibi aydınların bu yasaktan bir yıl sonra Kasım- 1931'de düzenlediği **Sivas Halk Şairleri Bayramı** da **Aşık Veysel, Revani, Suzani** gibi kimi ozanları ortaya çıkarsa da esas olarak uygulanmakta olan „yasak" politikasını değiştirmeye yetmez. Köy Enstitüleri döneminde bir süre Veysel'e saz dersi verdirilmesi de, bazı aydınların bir iyiniyet göstergesi olarak kalır.

Aşık Veysel ile **Ali İzzet Özkan**'ı, üniversite yıllarında A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde verdirilen birer konserde doğrudan dinleme olanağı bulmuştum. Ancak, bu tarihlerde halk ozanları, toplumsal gelişmeye koşut olarak kabuklarını kırmış ve şehirlerde seslerini duyurmaya başlamışlardı zaten.

B-"Modern Türk Müziği" Yaratma Adına Diğer Müziklere İpotek ve Yasak Koyma..

Başta Kürt kimliği, kültürü ve müziği olmak üzere diğer halkların ve toplulukların müziklerine yasak ve ipotek konurken; temel iddia „zengin ve modern bir Türk kültürü" yaratmaktı. Bu amaçla, 1926 yılından başlayarak, önce İstanbul Belediye Konservatuvarı, daha sonraysa Ankara Konservatuvarı, Anadolu'da müzik derlemelerine girişiyorlardı. Zengin bir Türk kültürü yaratma adına, aranmakta olan Koçgirili şair **Alişer**'in bile bazı eserleri hapishane ortamında başkalarından derleniyor ve taş- plaklara alınıyordu. 37 Dersim Katliamı döneminde bir sandık dolusu kitabına ve defterine elkonan Alişer'in, plağa alınan bu eserlerine de maalesef henüz ulaşılmış değil...

Ekipler halinde belli aralıklarla yürütülen bu çalışmalar, kuşkusuz özellikle Fırat'ın batısında kalan Kürt yoğunluklu illerde de yapılıyordu. **Ferruh Arsuner** gibi halkbilimi araştırmacıları başta olmak üzere, Halkevleri adına özellikle „Dersim" adına yayımlanan kitapların, sonraki birçok örnekleri gibi düzmece ve güdümlü olduğunu belirtmeliyiz. „Dersim'in Türklüğünü ispatlamak" adına yapılan bu tür derlemelerde insanlar Türkçe söylemeye zorlanıyorlardı. Müzisyen **Mikail Aslan,** katliamdan hemen önce yapılan bu derlemelerin amacını *„ son darbeyi vurmadan önce, bir halkın asırlardan beri oluşturduğu hafızasına ve kültürel mirasına elkoyup, bunu kendine dahil etmek"* olarak nitelendiriyor ve Ankara grubu olarak **Muzaffer Sarısözen** ile arkadaşlarının 1944'te Dersim'de yaptıkları derlemelere ilişkin şu anekdotu aktarıyor:

„Bölge halkı, köy- köy dolaşıp derleme yapan bu yabancı insanlara temkinli yaklaşıyor. Bunun başka sebepleri olmasının yanında, kayıtlarda Asker zorunun da kullanıldığını bizzat ***M. Sarısözen*** *kendi yazılarında aktarıyor. Lakin Elazığ'da bir derleme sırasında klam söylemeye gelenlerden biri, fırsat bulup pencereden atlayıp kayıplara karışıyor. Bu kaçan kişinin ise* ***Sılo Qız*** *olduğunu sonradan öğreniyorum."* (M. Aslan: **M. Sarısözen'in 1944 Dersim Derlemeleri Üzerine,** Dersim'de İklim, Sayı:8-9/ 2004)

M. Aslan, ikna edilerek eserleri alınan iki Dersimli pirin kayıtlarından dinlediği *„Gül Türküsü"* ve *„Siyah Perçemleri"* adlı eserlere ilişkin belirlemelerini şöyle paylaşıyor: *„Eserleri söyleyen dedeler, sanırım Türkçe'yi çok yeni kullanmaya başlamışlardı. Çünkü aksanları o kadar güçlüydü ki, neredeyse Türkçe olduğu bile anlaşılmıyordu. Sanki Zazaca söylüyorlardı. Melodik, ritmik ve makamsal olarak Dersimli, ama sözler Türkçeydi. (...) Okul yüzü görmemiş bu yaşlı insanların bağlama üzerindeki hakimiyetleri süper virtüözlüğün ötesinde olağanüstü bir performans, sür'at ve başka hiç bir yerde görülmeyecek düzeyde kompleks ritimler mevcuttu.* ***Alişer Efendi'****nin deyişiyle bir* ***ruh-u acayıp...***"

M. Aslan'ın şu belirlemesi de burada anılmaya değer: *„Bir döneme kadar kendi eserlerini Kırmancki okuyan Dersim'in en önemli kaynaklarından* ***Sey Qaji****'nin ardılları olan* ***Davut Sulari, Aşık Daimi, Ali Ekber Çiçek*** *gibi ozanlar, yeni dönemde devlet yetkililerinin de teşvik ve destekleriyle eserlerini Türkçe yazmaya başlıyorlar. Bu asimilasyon politikasıyla Dersim'in en köklü geleneği bir dönem sonra dilini değiştirmek zorunda kalıyor. Böylece köklü bir miras Türkçe dili üzerinden, Türk Halk Müziği'ne hicret ediyor."* (M. Aslan: **Kültürel Mirasımızın Yeniden Hatırlanması,** Politik Art, Sayı:79/ 2011) Buradaki belirleme, kuşkusuz sadece Dersim bölgesini değil; başta **İçtoroslar** havzası olmak üzere Alevi yoğunluklu birçok kültür coğrafyasını

hatırlatıyor. Alevi pirler, aşıklar, ozanlar ve dengbejler Türkçe söylemeye özendirilir ve yönlendirilirken; Kürt coğrafyasındaki mahalli sanatçılar da bu süreçten kendilerini kurtaramazlar. Bu yasak ve asimilasyon politikası olmasaydı, salt bir Urfa (Ruha) yöresinden otantik söz ve müzikleriyle daha nice **Mukim Tahir, Tenekeci Mahmut, Bekçi Bakır, Kel Hamza, Şükrü Hafız ve Kazancı Bedih** gibi ustalar yetişecekti. Üstelik bunlar, Cumhuriyet tarihi boyunca yaratılan sığlıktan uzak, başta Kürdili makamlar olmak üzere Doğu müziğinin zengin makamları ve rengarenk enstrümanlarla nice müzik eserleri yaratacaklardı...

Cizrewiler başta olmak üzere nice Kürt dengbeji ya da stranbeji, özgün müziklerini icra edebilmek için bu ülkenin dışına çıkmak zorunda kalırken; **Atatürk**'ün ***„Şark Bülbülü"*** unvanını verdiği, Diyarbekir (Amed)in ölümsüz sesi **Celal Güzelses;** *„Türklüğünün ispatlanması"* adına *„kafatası ölçümü"*nden kurtulamıyor ve Kürdi makamlarla söylediği Türkçe şarkılarla hayata veda ediyordu...

Resim - 60) Kürt müziği yasağı dolayısıyla eserlerini Türkçe icra etmek zorunda kalan "Şark Bülbülü" **Celal Güzelses.**

Resim - 61) Urfa yöresinde yetişen ve çoğu eserlerini Kürt müziği eşliğinde Türkçe olarak icra eden mahalli sanatçılardan Tahir Oturan **(Mukîm Tahir)**

IV.BÖLÜM: KÜRT-KIZILBAŞ EDEBİYATININ YASAKLI TARİHİ

A- Giriş

Sözlerime, 2009 yılında TBMM Onur Ödülü verilen ve uzun yıllar Amerika'da bilim adamı olarak çalışan **Prof. Dr.Kemal Karpat**'ın trajikomik sayılabilecek bir belirlemesiyle başlamak istiyorum. Profesör Karpat ki, Türkiye'de saygın kişiliklerden bir tanesidir ve bu yıl da TBMM Onur Ödülü kendisine verilmiştir.

Bu kişi, 1960'lı yıllarda yayımlanan **Türk Edebiyatında Sosyal Konular** konulu bir kitabında şöyle ilginç bir belirlemede bulunuyor. Bu, aslında bize göre trajikomik bir belirleme. Alıntı aynen şöyle, oradan alıyorum bunu. Diyor ki Karpat: "*Doğu Anadoluda bir öğretmenin anlattığı şu durum karşısında şairler çekimser kalamaz elbette. Bingöl'de neşe diye bir şey yok. Hiç şarkı duymadım. Arkadaşım öğretmen Hanefi Bey 3 yıldır buradaymış, o da şarkı diye bir şey duymamış.*"

Şimdi Prof. Karpat'ın, dönemin Elazığ Halkevi yayın organı Altan Dergisi'nin 38'inci sayısından yaptığı bu alıntı birçok açıdan ilginç nitelikler taşıyor. Bir defa bu belirlemeyle yöre halkının yani Dersim eyaleti içinde yer alan Bingöl ilinde ve çevresinde insanların hiç şarkı söylemedikleri, dolayısıyla oraya giden öğretmenlerin de hiç şarkı duymadıkları söyleniyor, iddia ediliyor. Bununla, bir bakıma Kürtler'de şarkı geleneğinin, kültürünün olmadığına bir karine oluşturulmak isteniyor. Çünkü metnin bütünlüğü içerisinde bunu görüyoruz, anlıyoruz. Bunu söyleyen, bu belirlemeyi yapan Altan dergisinin, Elazığ Halkevi'nin yayın organı olarak devlete yakın bir kurum olduğu; bu kurumların temel amacınmsa, bir yandan Türk kültürü adına halk kültürlerini derleyip onlara ipotek koyma yoluyla, Türk kültürünü zenginleştirme gibi bir amacı olduğu gibi; kitleleri Kemalistleştirme, Kemalist ideoloji doğrultusunda yönlendirme amaçlı bir kurum olduğu biliniyor zaten. Bu alıntıyı yaparken şu hususa dikkat edilmiyor... 1937-38, Dersim'de 10 binlerce kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan büyük bir katliamın gerçekleştiği bir tarih. Oradaki insanların dili ne? Ya Kurmanci'dir ya da Dımılki , yani Kürt dilinin Kurmaci ya da Dımılki/Zazaki lehçeleridir. Durum böyle olunca o insanlar şarkı söyleyecek olsalar, bunu mutlaka kendi dillerinde söyleyecekler, kendi dillerinde şarkı söylemek bile yasak o tarihte. İkincisi o insanlar öylesine şartlarda olsa

olsa ağıtlar yakarlar. Bu ağıtları yaksalar yine kendi dillerinde yakacaklar. Bunun da bir suç teşkil edeceği bilindiği için devletin bir temsilcisi gibi görülen bir öğretmeninin yanında kendi ana dillerinde şarkı ya da ağıt yakmayacaklarına göre, o insanların bu konuda sessiz kalmaları son derece doğal. Gel gör ki, bu olguyu anlamayan, bunu hissetmeyen oradaki bir öğretmen ya da ondan alıntı yapan bir bilim adamı, orada insanların şarkı söyleyemediğini, şarkı unsurunun yer almadığını, adeta bir Kürtçe edebiyatın olmadığını, şiirin olmadığını söylemeye getiriyor lafı... O nedenle diyorum, trajikomik bir olay diye... Bu sebeple, ben bu alıntıyı daha önce **Kürt Müziği Dansları ve Şarkıları** adlı üç ciltlik eserimin ikinci cildinin önsözünde yer vermiştim. Bu çarpıcı iddiaya cevap olmak üzere, sadece bu kitapta bile Bingöl ve çevresi başta olmak üzere sözü edilen bölgeden 300 'den fazla Dımılki yani Zazaki yani Kırmançki ağıt ve şarkıya yer verdim. O bölgede, bilindiği gibi daha çok kılam ve stran ya da kılamê şîn olarak nitelendirilen edebiyat türlerine yer verdim. Tamamı notalı. Şimdi, o tarihlerde insanların bilinci daha yeniyken; sözlü edebiyat çok daha gelişkinken, bunların tabii ki tespit edilmemiş olması, bunların o zaman derlenmemiş olması büyük bir kayıp. Aradan nice zaman geçtikten sonra ki, bugün 2009 'da olduğumuza göre 70 yıl gibi bir zaman geçiyor; 70 yıl sonra bunları biz derliyoruz, topluyoruz. Kaldı ki, benim bu derlemem bile sadece kimi ülkeye gidemeyen yasaklı birkaç Kürt aydının bölgede yaptığı ve büyük bir bölümü de yasaklı olan, ülkeye bile giremeyen insanların dışarıdaki Dersimliler'den ya da Bingöllüler'den yaptığı derlemelerden oluşuyor. Açık ki, o bölgenin hâlâ sözlü gelenekte yaşayan kültür ürünleri karşısında devede kulak bile değil derleyip yayımladığımız bu ürünler.

B- Müzik Cephesinden Bir Başka Sığ Değerlendirme

Şimdi bu belirlemeyi yaptıktan sonra , buradan başka bir hususa geçeyim. Bir vesileyle, halihazırda Alevi müziği konusunda yer yer derlemeler ve çalışmalar da yapan **Arif Sağ** adlı arkadaşımızın, Dersim'de adeta Alevi Edebiyatı bulunmadığına ilişkin bir iddiasına da kısaca değineyim. Şimdi, olguları toplumsal gerçeklik, diyalektik birlik, sonra toplumsal ortamla toplum ilişkisi ya da toplumsal ortamla birey arasındaki ilişkiyi kuramadan değerlendiren insanlar için bir yanılgı adeta kaçınılmaz olur. Şunu bilmesi lâzım bir kişinin: Alevi Edebiyatı denen olgu sadece Kürt veya Türk dilinden oluşanlardan ibaret değildir. Açıktır ki, her toplumda yani Türkler'in yanısıra Kürtler'de

Araplar'da ya da Balkan unsurlarında da birçok Alevi var. Kürtler, dünden bugüne bu Alevi Edebiyatını hangi dilden işleyip icra ediyorlardı? Kendi dilleriyle... Neydi bu? Sözgelimi İran'daki Goran bölgesinde daha çok Goranice olarak bunu uyguluyorlardı. Kaldı ki, Goraniler'in kutsal kitaplarında da çok yoğunlukla manzum parçalar vardır. Aynen Zerdüştilerin **Zendavesta**'sındaki **Gatalar** yani "*manzum lirik parçalar*" gibi, Goranların kutsal kitaplarının da omurgasını şiir ve edebiyat ürünleri oluşturuyor. Öte yandan, bakıyorsunuz **Kakeiler**'de benzeri şeyle karşılaşırsınız . Öte yandan , Kürtler'e özgü bir din olarak kabul edilen **Ezidilik**'de aynı şeyi görüyorsunuz. Ezidiler ağırlıkla Kurmanci konuştukları için kendilerinin gerek **beyitleri** gerekse **qawilleri** Kurmanji lehçesinde üretilmiştir. Aynen bunun gibi, Türkiye'de yaşayan Zaza/ Dımıli unsurların ve toplulukların da kendi şarkısını, kendi dini metinlerini, âyet, beyit ve ilahi gibi manzum parçalarını kendi dillerinde oluşturmaları son derece doğaldır. Bunun gibi, Alevi Kurmanc Kürtler'in de kendi dillerinde bu ibadetlerini yürütmeleri, öte yandan kendi dillerinde klamlar stranlar gibi beyitlerini , âyetlerini oluşturmaları son derece doğal bir oluşumdur. Gel gör ki, özellikle Kürdistan'ın kuzey parçasında, özellikle Türkiye içinde Kürt kültürü üzerinde ve Kürt dili üzerinde büyük bir yasak ve asimilasyon uygulandığı için ne yazık ki buradaki Kızılbaş Kürtlerin edebiyatı daha çok Türkçe'ye evrilmek durumunda kaldı. Dolayısıyla, benim yetiştiğim dönemde Alevi meclislerinde, onlarca Kürtçe âyet ve beyit okunmakta iken, bilinen asimilasyon ve baskı dolayısıyla bunlar hızla azaldı. Daha doğrusu bu unsurlar, gerek Kurmanji lehçesinde gerek Zazaki/ Dımılki lehçesinde yazı dilini bilmedikleri ve öğretilmediği için ve bunlar yazıya da geçirilmediği için, bunların önemli bir bölümü kayboldu. Bizim bugün derlediklerimiz, ancak bunların geriye kalan çok sınırlı ürünlerinden oluşuyor. Bu sebeple de özellikle bütün yaşamı boyunca şiirle düşünüp şiirle söyleşmeyi gelenek haline getiren Kürt toplumunun bu özelliği sözlü edebiyatta yaşıyor. Böyle olduğu içindir ki, bize düşen görev öncelikle bu ürünler büsbütün yok olup gitmeden, sözlü edebiyat düzleminde kalan bu son ürünleri mutlaka tespit edip yazılı literatüre geçirmektir.

C- Dersim Kızılbaşlığının İnanç ve Kültür Kaynakları

Şimdi gelelim Dersim bölgesi ya da daha özetle Kızılbaş Kurmanclar'la Kızılbaş Dımililer'in inanç kaynakları ile yarattığı edebiyat ürünlerine.

Şunu öncelikle söyleyelim ki; insanlık tarihi boyunca inançlar, dinler hep varola- geldi. Bugün, din denince hemen semavi dinler akla geliyor. Eee, semavi dinlere bakıyorsunuz; en eski semavi dinlerin en eski kitabı milattan 300 yıl önce tamamlanıyor. Yani bundan 2300 yıl önce. Oysa insanlık tarihine baktığınızda bunun kat kat fazlası olduğunu göreceksiniz. Dolayısıyla, insanoğlu var olduğu sürece, insanların inanıp bağlandığı dinler ve inanç sistemleri hep vardı. Neydi bunlar , bunlar semavi olmayan semaya yani göğe atfedilmeyen doğal dinlerdi. Bu nedenle bugün bile dünya yüzünde iki kategoride din var.

Resim - 62) 19. yüzyılda İstanbul'da bir Alevi Âşık. Sağ altta Osmanlıca olarak "Âşık" yazıyor. [*Seyhun Binzet Arşivi*]

Temel olarak bunlardan bir tanesi eskiden beri insanoğlunun yaratıp yaşatıp bugünlere getirdiği doğal, evrensel, felsefi dinlerdir. Bir tanesi de, önce **Tevrat**'la ortaya çıkan semavi dinlerdir. Salt **Tevrat**'tan bile baksak, Tevrat'ın sahibi kabul edilen **Musa Peygamber** Milattan 1300-1400 yıl önce yaşıyor. Oysa Tevrat'ın tamamlanması Milattan 300 yıl önce. Bu demektir ki, sadece Tevrat'ın tamamlanması 1000 yıllık bir süreyi kapsıyor ve açıktır ki Musa bin yıl yaşamadığına göre, Tevrat çeşitli kişiler eliyle yazılıp gelmiştir. Zaten Tevrat'ın da 5'te 1'i Musa'nın sözü, Musa ve çevresinin sözü olarak kabul

edilir. Geriye kalan 5'de 4'ü sonraki bin yıllık süreç içerisinde o inancı, o dini benimseyen dini önderlerin eklemeleriyle oluşuyor. Ve Milattan 300 yıl önce Tevrat tamamlanıyor. Peki, gerek bu bölümler gerekse bizzat Musa'ya atfedilen daha çok mitolojik öğeler nerden kaynaklanıyor. Bir bakıyorsunuz ki, bu 5'te 1'ini oluşturduğu söylenen ve Hz. Musa'ya atfedilen o mitolojik olaylar, olguların da nerdeyse tamamı eski efsanelerden, başta **Gılgamış Destanı** olmak üzere eski destanlardan kaynaklanıyor. Gılgamış olayına bakıyosunuz, bunun da yine eski uygarlıklarla eski inançlarla birebir alakası var. Böyle olunca bugün Kızılbaşlık'tan Alevilik'ten söz edildiğinde bizim coğrafyamızda yaşayan inanç sisteminden söz edildiğinde ki, ben bunu "doğal ve felsefi, evrensel bir din" olarak nitelendiriyorum; bugün Kızılbaşlığı ve Aleviliği, bunların çok somut kaynaklarını bir defa Sümerler'de ve Hititler'de görmek mümkün. Sümerler ve Hititler'den bu yana yazılı kaynaklar ve görsel ürünler bu güne aktarıldığı ve elimizde olduğu için biz rahatlıkla o döneme yaslıyabiliyor, dayandırabiliyoruz. Çünkü **hiçbir dinin ve inancın başlangıç noktasını tam belirlemek mümkün değil.** Başlangıçta bir noktada insanlıkla birlikte varolup geldiği için, belli bir dönemde yazıya dönüştürüldüğü için, biz çok sonra kaynak olarak eski Sümer ve Hitit uygarlıklarını görüyoruz ve gerçekten Sümer ve Hitit uygarlıklarıyla bugünkü Kızılbaş Aleviliği arasında çok büyük benzerlikler var. Nedir bu benzerlikler:Alevilik'te de, tanrı insanda görülüyor, o uygarlıklarda da.

Hatta Gılgamış'ta da böyle bir belirleme var: "*İnsanlar ölümcül tanrılar, tanrılar ölümsüz insanlardır*" . Ve bakıyorsunuz erkek tanrılar olduğu gibi kadın tanrıçalar da var o uygarlıklarda. Eee, Alevilik'te de cins ayrımı olmaksızın erkeklerde de kadınlarda da bu tanrısal güç görülür. Tanrı- insan anlayışı egemendir. Bakıyorsunuz ibadetler, kadınlar ve erkeklerle birlikte yapılıyor, bugün de öyle. Bakıyorsunuz o dönemde ibadetler çeşitli **müzik enstrümanlarıyla** bugünkü **bağlama, tamburun** benzeri ya da Ezidilerin ve kimi başka tarikatların kullandığı def, erbane türü çalgılarla yapılıyor, bugün de bu sürdürülüyor. O zaman da dem ve lokma olgusu var, bugün de var. O zaman da semah gösterisi var bu dini ritüellerin ayrılmaz bir parçası olarak, bugün de Aleviler'de var. Tanrıyı insanda görme olgusundan ve bu ritüellerin benzerliğinden yola çıkılarak bugünkü Kızılbaşlığın; Kürdistan , Anadolu ve Mezopotamya Kızılbaşlığının doğrudan o eski kültürler,uygarlıklar ,inançlarla, bağlantılı olduğunu biz rahatlıkla görebiliyoruz. Şunu ayrıca söylemeliyim,

Kürtler özelinde geçmişte de bu coğrafyada varolan birçok kültür, birçok uygarlık aynı zamanda Kürtler'in de öncelini oluşturuyor. Başka bir söyleyişle, Kürtler de bu uygarlıkların bu kültürlerin bu inançların günümüzdeki varislerinden bir tanesidir. Ve başka bir önemli saptama da şudur: Demin sözünü ettiğim bütün bu felsefi doğal dinler o coğrafrayada, Mezopotamya coğrafyasında çıktığı gibi, en kapsamlı kitaba sahip olan **Zerdüşt** dini de bu coğrafyada ortaya çıkmıştır . Milattan 600-700 yıl önce bir kitaba sahip olan Zerdüşti dini- inancı, bugün elimizde belgesi de olan bu din, aynı coğrafyada sonradan boy veren birçok dinin, uygarlığın da en temel taşlarından bir tanesidir. Bunu gerek ritüellerde, gerekse felsefenin özüne ilişkin hususlarda görüyoruz. Daha sonra, bu coğrafyada bunun en yakın takipçilerinin, Mazdekçiler olduğunu görüyoruz ki, Mazdekçilik Batı literatüründe "*Mazdekçi Komünizm*" olarak adlandırılmaktadır. Hümanist, toplumcu yapısından sonra, Mazdek öldürüldükten sonra onun yerine geçen karısı Hurreme bu düşünceyi, bu inancı daha da sistemleştirerek *Hurremiliğe* dönüştürüyor ve Hurremilik, Mazdekcilikle beraber bu coğrafyada 500 yıl devam ediyor. Onun akabinde, bakıyorsunuz yine kaynağını buradan alan Yaresanlık diye bir din, bir inanç sistemi var ki, bu, başta Kürtler olmak üzere bu coğrafyadaki kimi halkları oldukça etkilemiş ve bugünkü Kızılbaş Aleviliğinin de en yakın, en temel kaynaklarından birini oluşturmuştur. Bu noktada, şunu özellikle söyleyeyim; biz uzak dönemi bir tarafa bırak, yakın dönemimizi bile yeterince bilmiyoruz; dahası sadece öğretilen resmi ideolojinin bize öğrettiği ile yetiniyoruz çoğu kez.

Oysa ben şunu sadece söyleyeyim, bugünkü Kızılbaş Aleviliğinin temel kaynağı olarak nitelendirdiğim Yaresanlık hakkında Batıda doktora çalışmaları yapıldığı halde, bugün Türkiye'deki bir Alevi araştırmacı bile çoğu zaman bundan haberdar değil. Oysa bizim açımızdan, gerçekten Kızılbaş Aleviliğini kavramak açısından bu son derece önemlidir. Çok somut olarak örnek vereyim size. Bilinen en eski Türkçe yazı ürünleri Milattan 800 yıl sonraya , 8. yüzyıla dayanıyor. Oysa, bilinen en eski Kürt şairi Milattan 400 yıl önceye kadar uzanıyor. En eski Kürt şair **Borazboz** adında bir şair. Sadece 8.yüzyılla 12. yüz yıl arasında bugün elimizde 40 civarında Yaresan Kürt şairinin eserleri var. Yine onbeş civarında o dönemde yaşamış, yetişmiş, ürün vermiş Yaresan Kürt kadın şairi var. Ve bunların yarısı eserlerini bir tambur eşliğinde terennüm ediyor, icra ediyor. Aynen bugünkü kadın ya da erkek âşıklar gibi. Hepsinin adını tek tek okuyacak değilim. Bunların bir sıfatı, bir özelliği var. Bunların

sıfatı "*baba*" ya da "*babe*"dir. Şimdi "baba"lığın ya da "babe"liğin ya da bizim Anadolu Kürtçe'sinde "*bave, bavo*" söylemlerinin eski Kürtçeden ve Farsçadan geldiği bilinmeden, bunların Türkçe olduğunu sanan -ki bu aynı zamanda Rusça'ya da geçmiştir-, bu sıfatın Türkçe olduğunu sananlar, Aleviliğin temel kaynağı olarak Türk kültürünü gösterme eğilimindedirler ki, bu aynı zamanda büyük bir yanılgıdır. Ben, hem şairlik hem dini misyonundan dolayı baba sıfatıyla anılan bu şairlerden sadece birkaç tanesinin adını aktarayım: **Babe Raxê Hemzani, Babe Hatemê Loristani, Babe Lorey Loristani, Babe Nicumê Luristani, Babe Serhengi Devdani, Baba Tahirê Uryan, Babe Gerçekê Hewrami** ve daha onlarcası...

Şimdi burada dikkati çeken husus, bunların hem şairlik sıfatının hem de dini sıfatının "babe" ya da "baba" olmasıdır. Daha sonra Anadolu'da boy veren Alevi önderlikli isyanların liderlerinin, **Baba İlyas** ya da **Baba İshak** olarak nitelendirilmesi,adlandırılması herhalde dikkatten kaçmamıştır. Bugün Anadolu'nun ilk önemli mutasavvufları ya da Kalenderi, Haydari, Hurufi gibi Alevi dini önderlerinin önemli bir bölümünün sıfatı baba'dır, babe'dir. Yaygınca bilinen **Barak Baba** dışında, **Baba Ali, Baba Cafer, Baba Dilenci, Baba Hasan, Baba Hemşa, Baba Hoşgeldi, Baba Hüseyin, Baba Kemal, Baba Safa-yı Kalender, Baba Sultan-ı Kalender, Baba Süngü** gibi birçok Anadolu ermişi ve halk filozofu hep bu sıfatla anılmışlardır. İşte bu sıfatlar, bu düşünceden, bu inançtan, bu mansıptan kaynaklanıyor...

Yine şair- kadınların sıfatlarından bir tanesi "dayê"dir. Bugün Alevilikte dini bir misyon olarak kullanılan "ana" sıfatı, Yaresan Kürtleri'nde "dayê"dir, "xanım"dır, "xatun"dur: **Celale Xanıma Loristani, Daye Tewraza Hevrami, Rıhan Xanıma Loristani, Liza Xanım, Nazdar Xatun, Nergiz Xanım** gibi 7/8. yüzyıldan 12/13. yüzyıla doğru giden 12 -15 civarında kadın şair gelip geçmiş ki, tamamı o dönemin Kızılbaş/ Yaresan Kürt şairleridir.

Şimdi, özellikle bu bölgeden yani Loristan bölgesinden bunların çıkmış olmasının temel sebebi, İslamiyetin en geç o bölgelere ulaşmasındandır. Yani bunlar eski inançlarını, din sistemlerini korudukları için, hem kendi ana dilleri olan eski Kürtçe'de eser veriyorlar, hem de hâlâ İslamiyetin etkisinde değiller; Yaresan /Kızılbaş Kürt kimlikleriyle sürdürüyorlar. Bunlardan mesela bir tane örnek vereyim: 10. yy'da yaşamış 11.yy başlarında ölmüş **Baba Tahir Uryan** diye bir şahsiyet vardır ki, bugün bunun divanı elimizde. Bu şahsiyet, İran'ın ünlü şairi **Ömer Hayyam**'dan 150 yıl önce, Anadolu'nun ilk Alevi şairi kabul

edilen **Yunus Emre**'den 200 yıl önce, yine tasavvufi düşüncenin, Mevlevi düşüncesinin piri- babası konumunda olan **Mevlana Celaleddin-i Rumi**'den 200 yıl önce yaşadığı ve bunların hem şiir hem düşünce babası olduğu halde, bırakın dışarıdaki insanı ne yazık ki Kürt araştırmacılar bile yeterince tanımıyor, bilmiyorlar. Bunun temel sebebi, **Baba Tahir Uryan**'ın Yaresan Kürdü olması yani Kızılbaş Kürt olmasıdır. Oysa diğerlerini bütün dünya bugün tanıyor. Bugünkü Kızılbaş/ Aleviliğini anlamak için bizim öncelikle bu Yaresan Aleviliğini bilmemiz, bu geleneği bilmemiz gerekiyor. Yani bugünkü Kızılbaşlarm Aleviliğinin ataları, geçmişte aynen bu 40-50 civarında şairle örneklediğim gibi, kendi ana dillerinde şiir yazıp kendileri ibadetlerini, ritüellerini, törenlerini tambur türü bir enstrüman eşliğinde icra ederlerken; bugün insanların anadillerinden uzaklaşarak, egemen moda dille ibadetlerini yapmalarını doğru algılamak gerekiyor. Bu, bir özelliği gösteriyor. Burada şairlerin aynı zamanda "babe, baba" ya da kadınların "daye" yada "xatun" olarak adlandırılmaları; aynı zamanda şiirin, edebiyatın dini kimliklerle, dini misyonla ne kadar içiçe geçtiğini gösteriyor. Yani bunlar hem şair hem de dini önder. Zaten Kızılbaş Aleviliğini, edebiyattan soyutlamak mümkün değil. O sebeple de edebiyat bilinmeden Aleviliği anlamak mümkün değil. Çünkü, hem kutsal metinlerini kendileri manzum olarak yazmışlar, kaleme almışlar ve öylece edebiyat yoluyla yaşatmışlar, hem de bunun yanısıra birer kutsal kişilik gibi algılanmış bugünkü yakın dönemin âşıkları, şairleri, dervişleri, hakikatçileri gibi. Bunlar da birer kutsal kişilik olarak kutsanmışlar, benimsenmişler. Çünkü ritüellerine esas alınan şiirsel ürünlerin aynı zamanda yaratıcıları, dahası kutsal kitapların da yazıcıları olmuşlar.Bunlar gaybi bir güce atfedilmiyor, bunların kişiler eliyle yazıldığı biliniyor. Yani bir yandan Musa ve yandaşları Tevrat'ı yazıp düzdükleri, İsa ve çevresi İncil'i yazıp düzdükleri, öte yandan Muhammet ve çevresi Kuran'ı yazıp düzdükleri ve sonradan gelenler öncekilerden kopya aldıkları halde, bunlar bir gaybi güce atfedilir. Halbuki Alevilikte, doğrudan o işin yaratıcısı tanrı- insan, ermiş kişilerin şahsında tecelli eder ve öyle benimsenir. Bir başka önemli hususu da şöyle açıklayayım. Sadece şiirsel ürünlerde değil; ahlakî,dinî öğüt ve ibadet esaslarını belirleyen dinsel metinlerin de bir bölümü erkek, bir bölümü kadınlar tarafından yazılmıştır. Yaresan dini ve devamı inançların kutsal kabul edilen dini metinleri, ister sözel anlatı bölümü olsun, isterse manzum -şiirsel bölümleri olsun, hep kendi dini önderleri eliyle yazılmıştır . Bugün

haklı olarak Kürt edebiyatı tarihçileri diyorlar ki, " *eğer Yaresan- Aleviliği olmasaydı Kürt edebiyatı bugün böyle gelişmiş olmazdı. Başka bir deyişle, Kürt edebiyatının temelini atan Yaresan Alevi Kürtler'dir*" deniyor ki, bu belirleme son derece önemlidir.

Resim - 63) Osmanlı döneminde saz çalan bir Kürt Âşığı.
[*Prof. Felix von Luschan:* ***Das Volk der Kürden****, Globus, 1890*]

Günümüzde, yakın döneme kadar Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt müziği yasaklanmış olduğu için ne yazık ki Kürtçe'nin -buna Kırmanci lehçesini de Zazaki/Dımılki lehçesini de katabilirsiniz- aleyhine bir gelişme seyri izledi. Şimdi siz bir dilin eğitimini vermiyorsunuz; dolayısıyla bir dilin eğitimini almayan, bunun gramerini bilmeyen, bunun yazılı ses değerlerini tanımayan bir insanın, kendi ana dilinde ürettiği bir şiiri ya da bir müziği yazıya geçirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu, sözlü gelenekte kalmaya mahkum oluyor. Yazılı edebiyata geçenler ancak bugüne kalabiliyor , onlar bilince çıkartılabiliyor. Ötekilerin çok önemli bir bölümü, yüzyıllar içerisindeki bu yasaklar, özellikle de İttihat -Terakki'den bu tarafa olan yasaklamalar dolayısıyla, ipotek koymalar dolayısıyla alabildiğine yıkıma ve kayba uğradı. Bu sebeple de, günümüzde en azından dediğim gibi son ürünleri tespit etmek, belirlemek, derlemek başlıbaşına bir görevdir.

Ç- Dersim'in Özgün Konumu

Dersim birçok açıdan önemli bir coğrafya. Bir defa şunu unutmayalım ki, özellikle Yukarı Mezopotamya bölgesinde bulunan Dersim eyaleti, geçmişten bu yana büyük bir topluluğu barındıran bir coğrafya idi. Bu coğrafyanın bir özelliği var. 17. yy'ın ortalarına kadar bu coğrafya ağırlıkla Safevi toprakları içindeydi. Safivi toprağı içinde olduğu için, oradaki eski tasavvufi inançlar, dinler ve kültürlerle de ciddi bir etkileşim içerisindeydi. Nitekim, Erdebil Tekkesi olarak nitelendirilen Tekke'nin bizatihi Kızılbaş Aleviliği üzerinde önemli bir rolü vardı. Öte yandan, Dersim bölgesi tarihten bu yana en çok göç veren yerlerden bir tanesidir. Kızılbaş -Kürt kimliğiyle o coğrafya; tarihte ne Hanefi Müslümanlığı ekseninde Hilafeti benimsemiş olan Osmanlı'ya yaranabilmiştir, ne de öte yandan Şiiliği kurumsallaştıran İran'a yaranabilmiştir. Dolayısıylá, tarih içerisinde sürekli olarak batıya ya da doğuya perakende göçler yaşandığı gibi, 17. yy'ın başında özellikle İran hükümdarı Şah Abbas döneminde, on binlerce ailenin Horasan'a göçürülmesi, mecburi iskâna tabi tutulmasıyla büyük bir göç süreci, bir dönüşüm yaşanmıştır. Amaç, kuzeydeki Sünni Özbek ve Sünni Türkmenlerin Horasan'a akışını engellemektir. Kızılbaş Kürt kimliği ile Sünni Özbek ve Sünni Türkmenlerin İran toprağına sarkışını, saldırısını engellemek için özellikle Horasan sınırı boyunca iskâna tabi tutulmuşlardır. 1638-39'daki Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla, Dersim'in tamamına yakını Osmanlı ülkesine geçince, oraya daha önce yerleştirilmiş olan ailelerin önemli bir bölümü kendi eski topraklarına göç etmek zorunda kaldılar. Bunlardan bir bölümü gelip eski topraklarına yerleşti, bir bölümü ise eski toprakları bir biçimde işgal edilmiş, ellerinden çıkmış olduğu için bu göçlerini Orta Anadolu'ya doğru sürdürdüler. Bu nedenle de, özellikle 16. yy'dan itibaren perakende olarak, 17. yy'dan sonra da daha yoğunlaşmış olarak Orta Anadolu'ya doğru yoğun Kızılbaş Kürt göçleri yaşandı. Dersim, gerek bu Kızılbaş Kürt kimliğinden dolayı gerekse az önce söylediğim gibi geçmişten bu yana İran ve Mezopotamya coğrafyasıyla olan yakınlığından dolayı, gerek nitelik gerek nicelik olarak Kızılbaş Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bir coğrafya idi. Bugün Tunceli adıyla küçültülen Dersim, geçmişte Bingöl ve Muş'un bir bölümünü, Elazığ ve Erzincan'ın tamamını, Sivas'ın önemli bir bölümü, Malatya'nın önemli bir bölümü içine alan geniş bir coğrafya idi. Bu sebeple orada gerek Kurmanci gerekse Dımılki lehçeleri konuşulmaktaydı ve her iki unsur da önemli bir sözlü edebiyat yaratmışlardı ve ritüellerinde de çok yoğun olarak bunu kullanıyorlardı.

D- Şark İlleri Asayiş Müşaviri Tankut'un "*Alevi*" Raporu

1949 yılında yani çok partili sisteme geçilen bir süreçte Atatürk'ün danışmanlarından **Prof. Hasan Reşit Tankut**, Alevi toplumunun Cumhuriyet Halk Partisi'ne nasıl bağlı tutulacağına ilişkin bir rapor hazırlıyor. Bu raporu hazırlarken bazı ilginç belirlemelerde bulunuyor. Resmi ideoloji, Aleviliği Türklükle özdeşleştirir yani "Alevi sadece Türk olur ya da sadece Türkler Alevi olur" derken, bu gizli raporlarda her şey açık açık itiraf edilir. Nitekim bu gizli raporda da; Alevilerin yaşadığı coğrafya anlatılıyor, Alevilerin konuştuğu diller anlatılıyor uzun uzadıya. Sözgelimi Aleviler'in yayılım coğrafyası konusunda şöyle diyor:

"Bizde Alevilerin yayıldığı alanlar yoğunlukla Orta Anadolu'dadır. Muş ilinin Varto ilçesinden sonra Ceyş üzerinden Erzurum ve Kars içinde ince bir koridor halinde Ermenistan'a kadar uzanır. Malatya ve Elazığ'dan başlayarak Maraş ve Antep üzerinden Suriye sınırına yoğun olarak dayanır. Bunlar Kürtçe konuşan aşiret hayatına bağlı 12 İmamcı'lardır. Mersin'den başlayarak Ege'ye kadar bir Tahtacı şeridi vardır. Trakya'da Alevilik Gelibolu yarımadasının içinden başlayarak Karadeniz kıyılarından Bulgaristan'a ve Romanya'ya kadar girer."

Görüldüğü gibi, burada bir yandan Kurmanç ya da Dımılı Kızılbaş Kürtlerinin yerleri belirlendiği gibi, aynı zamanda Tahtacı ve Yörük Türkmenlerinin, Çukurova bölgesinde Arap Alevilerinin, aynı zamanda gerek sürgün gerekse sonradan dönüşmüş olan Balkanlar'daki Kızılbaş ve Bektaşilerin yayıldığı coğrafya veriliyor. Yine dil olarak da söyleniyor, şu bölgelerde Türkçe, özellikle Dersim'de ağırlıkla Zazaca, ondan sonra Malatya , Maraş hattında çok yoğun olarak Kurmanci lehçesi, Hatay ve Çukurova'da Arapça kullanırlar, diyor. Anadil olarak ve ritüel dili olarak da ilginç tesbitlerde bulunuyor. Burada dikkat edilecek başka enterasan bir husus da şöyle . Kızılbaşları elde tutma bağlamında diyor ki; *"Alevileri safımızda tutmak için bunlar kazanmak en kestirme yoldur. Kültürlü şehir Bektaşileri de içinde olmak üzere kütle halinde bütün Aleviler, şeyhlere hatta seyitlere, pir, dede ve "bab" lara yani bilimsel deyimle bablara yani kapılara/ ocaklara bağlıdırlar . Binaenaleyh, Alevileri safımızda tutmak için bunları kazanmak en kestirme yoldur."* (Bektaşilikte de en önemli dini rütbenin "baba"lık olduğunu unutmayalım ve söz konusu olan "babalık"ın da Yaresanlıktan geldiğini tekrar hatırlatmış olalım.MB)

Tankut, devam ediyor: "*Bu bablar Malatya , Elazığ, Tokat, Dersim, Merzifon ve Suriye'de Lazkiye gibi 5-10 yerdeki Ocak'lardan çıkar.*" Şimdi burada dikkati çeken husus şudur: Bu sayılan bölgelerin tamamına yakını, yani Malatya , Elazığ , Tokat, Dersim , Merzifon , Suriye / Lazkiye diyor ki, bunlar ağırlıkla Kızılbaş Kürt bölgeleridir . Tankut, devam ediyor: "*Bu Bab'lar 5-10 yerdeki Ocak'lardan çıkar ve sayıları elliyi geçmez. Her bab'ın 500'e yakın yerde vekilleri vardır. En kestirme yol bunlarla temasa geçmektir.*"

Sonuçta bütün "bab"ların, bu ocaklardan çıktığından söz ediyor, bunların yayılım alanlarını veriyor. Verdiği yerlerdeki pirlerin , dedelerin tamamının bu bab'lara bağlı olduğunu söylüyor.Dolayısyla Alevi toplulumunu CHP 'ye tâbi kılmak için öncelikle babalara, dedelere, pirlere el atmak gerektiğini, bunları elde etmek gerektiğini söylüyor ve enterasan belirlemelerde bulunuyor.

E- Dersim'den İçtoroslar'a "Hakikatçı Alevilik"

Ağır Ceza Reisliği yapmış **Hüseyin Özcan** adında emekli hakim bir arkadaş, bir kitap yazmış. Bizim, literatürde "*Hakikatçi Alevilik*" olarak nitelendirdiğimiz Alevilik akımıyla ilgili bir çalışma. Kitabının adını "***Aleviliğin Çagdaş Yorumu /Purotluk***" koymuş. Şimdi bu kitaba bakan, Purotluğu tamamen Alevilikten ayrı bir inanç sistemi olarak görebilir. Oysa biz biliyoruz ki, "Purotluk" olarak burada nitelendirilen şey *Hakikatçi Aleviliktir.*

Bu noktada, daha önce sözünü ettiğim **Prof.Hasan Reşit Tankut**'un 20. yüzyılın başlarındaki bir belirlemesine, tespitine yer vermek istiyorum. **Hasan Reşit Tankut**, daha Erzincan / Refahiye'de Maiyet Memuru olarak - maiyet memurluğu, kaymakamlığın bir öncelidir, yani yardımcı kaymakamlık gibi bir şey - görev yaparken, o tarihte oradaki bir Kızılbaş Kürt köyünde geceliyor ki, biz başka bir gizli raporunda, bunun bir Kızılbaş Kürt piri olduğunu öğreniyoruz. Aralarında şöyle bir konuşma geçiyor . Hasan Reşit Tankut, siz diyor, "*kendinizi Hristiyan Ermeniler'e mi daha yakın buluyorsunuz, yoksa Müslüman Türklere mi daha yakın buluyorsunuz?*" Soru da şuradan kaynaklanıyor... Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir plebisit yapılması söz konusuydu, Ermeniler'e dönük olarak. O çerçevede bir soru soruluyor. Şimdi köylü bir pir de olsa, son tahlilde bir Kızılbaş Kürt köylünün şu belirlemesi enteresandır. Diyor ki; "*Alevilerle Hristiyan Ermeniler arasındaki fark soğan zarı kadardır. Ermeni Hristiyanlar Tanrı'yı Baba- Oğul ve Ruh olarak anar; biz bu üçlemeyi Hak- Muhammed-Ali biçiminde söyleriz. Onların 12 Havarisi*

vardır, bizim 12 İmamımız... İbadet ve oruçların vakit ve şekliyle bayramlar her iki millette de aşağı yukarı aynıdır. Onlar da kadınlı- erkekli ibadet yaparlar, biz de öyle; onlar da demli- lokmalı ibadet yaparlar, biz de öyle; onlar da müzikli ibadet yaparlar, biz de öyle; onlar da rakslı yani semahlı ibadet yaparlar, biz de öyle." Sonra devam ediyor, kadın- erkek eşitliği, kadına verilen saygı -değer bağlamında; "*onlar tek kadınla evlenir ve kadın boşamazlar, biz de öyle; onlar sakal -bıyık kestirmez, kıl düşürmezler, biz de öyle*" diyor. Oysa Müslümanlıkta sünnet vardır, sakalın, bıyığın sünnet edilmesi vardır. "*Onlar gusul etmezler diyor, biz de öyle*". Yani biz, bir kadın erkeğin ilişkisiyle bedenin kirlendiğine , ruhun kirlendiğine inanmayız" diyor. Dolayısıyla "onlar gusul etmezler, biz de öyle" diyor. Bilindiği gibi, Müslümanların yönelttiği büyük suçlamalardan biri de budur. Dersimli Pir devam ediyor: "*Onlar göğüslerinde haç çıkartmak yoluyla şahadet getirirler, biz açık avcumuzu bağrımıza basmak suretiyle...*" Çünkü Alevilikte insanı kutsama, insana tapma- tapınma esastır; gaybi bir güce değil... Kızılbaş- Kürt pirinin 20. yüzyıl başlarındaki şu sözü çok önemli: "*Biz sonradan Hz. Ali efendimize uyduğumuz için adımız Alevi oldu, yoksa aramızda bir fark yoktur...*"

Resim - 64) Özgün giyimiyle saz çalan bir Dersimli Alevi Âşık.

Şimdi bunu biraz açmak gerekiyor... Elbette, Alevilik Hristiyanlık değil, Hristiyanlık da Alevilik değildir. Fakat burada söz konusu olan tarih içinde birbirine yakın yaşamış içiçe yaşamış iki etnik topluluğun birbiriyle olan benzerlikleridir. Bunların dilleri farklıdır. Biri Ermenice'dir biri Kürtçe ya da Türkçe'dir belli bölgelerde. Fakat inanç olgusu, din olgusu daha farklı bir olaydır. Bunlar pekâlâ birbirlerini etkileyebilir, birbirlerine yakınlaşabilir ve dönüşebilirler. Fakat burada özelikle vurgulanan belirleme şu: Sözkonusu Dersimli Pir, bunu söylemekle biz Hristiyanız falan demiyor. Başka bir yerde, "*biz çok eskiden beri vardık; sonradan Hz. Ali efendimize uyduğumuz için adımız Alevi oldu; yoksa başka bir farkımız yoktur*" diyor. Bunu niye söyülüyor? Ali'nin ortaya çıkışı milattan 600 yıl sonradır. Oysa Alevi söyleminin bizim coğrafyamızda literatürümüze girmesi neredeyse İttihat -Terakkiyle yaşıttır. Ondan önce bizim yazılı literatürümüzde ya da sözlü literatürümüzde *Aleviyye* ya da *Aleviyyun* diye bir kavram yoktur. Zaten Alevilik karşılığı olan Aleviyye ya da Aleviler karşılığı olan Alevinyyun, Arapça söylemlerdir ve Arabistan yarımadasında Ali yandaşlığına ya da Ali yandaşlarına verilen isimdir. Yani doğrudan İslam içi çekişme, iktidar kavgası sonucunda Ali'ye yandaşlık edenler Aleviyyun; Ali yandaşlığına da Aleviyye adı verilmiştir. Bizde böyle birşey söz konusu değildir. Bizde bunun ortaya çıkışı, dediğim gibi nerdeyse İttihat-Terakki hareketiyle yaşıttır. Bunun sebebini de biz biliyoruz: İttihat Terakkinin tek tip toplum yaratma amacı, stratejisi çerçevesinde, "Aleviliğin ayrı bir din, ayrı bir inanç, ayrı bir kültür olmadığı, bunun Türk Müslümanlığı olduğu" şeklinde bir tez ileri sürüldü ve bu tez ikame edilmeye çalışıldı. Aynen, Kürtler'in de ayrı bir halk olmadığı, bunların dağ Türkü olduğu, kart-kurt seslerinden dolayı bunların adının Kürde dönüştüğü; bunların ayrı bir millet, bir halk olmadığı, bunların dağ Türkü olduğu yolundaki bilimdışı tezi gibi, aynı tez Aleviler'e de böylece uygulanmış oldu.

Bu noktada ben, yine bizim yöremizden hakikatçi Alevilik akımından önderlerinden **Momki Kosa** sanıyla bilinen bir Hakikatçı-Dervişle,Alman bilim adamı **Hugo Grothe**'nin, 20. yy'ın başlarında yaptığı bir görüşmede tespit etmiş olduğu bir anektota yer vermek istiyorum. Alman bilim adamı **Hugo Grothe**, 1906 yılında bizim yöreyi yani İçtoroslar yöresini geziyor. Komşu köyümüz Kırkısrak'ta Hakikatçi Aleviliğin önderlerinden biri olan Köse Momo (Momki Kosa)yla bir görüşme yapıyor. Alman bilimadamı, Kızılbaşlık'la İslamiyeti karşılaştıran sorular soruyor... Diyor ki: "*Kızılbaşlar*

kime inanır?" Bizimki cevap veriyor: "*Hak, Ali ve Hüseyin'e...*" Dikkat edilirse burada "Muhammed" kavramı çıkıyor. "*Bunlarla yetinmeyenler Abbas ile İmamlara da başvurabilirler...*" Bu biraz Hristiyanlıktaki "baba-oğul ve kutsal ruh" nitelemesinin geçmişte " Meryem-oğul ve kutsal ruh" olmasına benziyor. Fakat daha sonra süreç içerisinde bunun yerine "baba"lığın konması, Meryem'in çıkması gibi; İçtoroslar yöresinde de, bu daha da yerine oturtulmak amacıyla "*Hak-Ali ve Hüseyin*" teslisiyle (üçlemesiyle) veriliyor. "*Bunlarla yetinmeyenler Abbas ile İmamlara başvurabilirler*" diyor. Soru: "Hocanız ve caminiz var mı?" Cevap: "*Bu yaşıma kadar hoca görmedim. Canı dua etmek isteyen evinde etsin, birgün birisi köye bir cami yapalım diye bir teklifte bulundu ama öyle bir şeyi yaparsak ancak içine eşekler doluşur*" yanıtını aldı. Niçin, çünkü kullanılmayan ibadet yeri ya da başka bir fonksiyonla kullanılmayan bir yer, sonuçta hayvanların barınağına dönüşecektir...

"Sünnet eder misiniz?" diye soruyor. Bilindiği gibi Tanrı'nın emirleri farz; Muhammed'in emirleri ,istekleri sünnet olarak kabul edilir Müslümanlıkta. Bu çerçevede, erkeklerin sünnet edilmesi de İslamiyetin önemli bir ölçütü, bir göstergesi gibi algılanır ve Kızılbaşların sünnet olmadıkları iddiasıyla Kızılbaşlara bu konuda da bir dizi töhmetler yapılır. Bu sebeple soruyor ve "sünnet eder misiniz?" diyor. Bizimki cevap veriyor: "*Evet ama bu bir gelenektir zaten*". Dikkat edilirse "bu bir gelenektir" diyor, "bu dinimizin gereğidir, inancımızın gereğidir " demiyor. "*Bu bir gelenektir zaten. Gerçi bu adamda fazla bir şey değiştirmiyor, sanki horozun gerdanından ya da köpeğin kulağından bir parça kesmişsin, aynı şey...*" diyor. Dikkat edilirse bir kutsiyet atfedilmiyor kesinlikle. "Ramazan'ı tutar mısınız?" diye soruyor, Alman bilimadamı ve gezgin. Öyle ya İslamiyet'in çok önem verdiği, yılda bir ay tuttukları bir Ramazan orucu var. Bizimki bunu şahsileştiriyor ve mizahi anlamda şu cevabı veriyor: "*Ha, o benim dostum, o gelince ben onu tutmam, istediği gibi yoluna devam eder gider...*" Yani ben Ramazan orucunu tutmam. Benim Kızılbaş olarak orucum farklıdır. Nedir bu oruç: Kızılbaş Kürtler'de daha çok Hızır orucu vardır. Buna ayrıca Alevi toplumunun genelinde bir de 12 İmam orucu eklenmiştir. "Sizde düğün nişan nasıl yapılır" diye bir soru var. Ona da son derece makul bir cevap veriliyor.

Sonra, "sizde tek eşlilik mi, çok eşlilik mi hakim?" diye soruyor. Cevap şöyle: "*Töremize göre tek kadın alırız*" diyor. Kadın erkek eşitliği dolayısıyla.Ondan sonra," En önemli görevleriniz nelerdir?" diye bir soru

geliyor.Cevap şöyle: *"En önemlisi misafirperverlik, verdiği hizmet için misafirinden para alan birisine iyi gözle bakılmaz. Köy halkı onu cezalandırabilir ya da köyden kovabilir .İnsanlar çıkar gözetmeksizin birbirleriyle yardımlaşmak için doğarlar..."* Özellikle burası çok önemli. *"Hani sizin kitabınız ne?"* diye - sanki bütün dinler kitabî olmak zorundaymış gibi – Kızılbaşlar'a yöneltilen ya da bazı bilinçsiz Alevilerin, yönelttiği bir soru var. Grothe soruyor: "Öğretilerinizi yazan ve yayılmasını sağlayan bir kitabınız var mı?" Yani semavi addedilen kitap soruluyor. Komşu köylümüz **Momki Kosa** şöyle cevap veriyor: *"Bende yok, zaten okumasını da bilmem..."* Yani bilsin ya da bilmesin böyle cevaplandırıyor. ***"Yaradana ve insanoğluna karşı yükümlülükleri emreden kitap, erdemli insanın kendi içindedir..."*** Bu çok önemli, işte bunu kavramadan , buradaki kitap ve Tanrı olgusunu kavramdan, Aleviliği anlamak mümkün değil..

F- Dersim-İçtoroslar Hattında Kızılbaş-Hıristiyan Etkileşimi

İşte, böyle bir anlayıştan gelen Kızılbaş Kürtler özellikle 19.yy da dünyanın giderek küçülmesi, Osmanlı'nın batıya açılması, Osmanlı'nın batılılaşma çabaları, modernleşme çabaları çerçevesinde ilk defa Batılı misyon şefleriyle, Batılı misyonlarla ondan sonra gezginlerle ve misyonerlerle görüştüler, tanık oldular. O güne kadar bu toplumun yaramaz çocukları, sahipsiz çocukları iken ilk defa Batılı misyonlarla, gezginlerle, araştırmacılarla, misyonerlerle karşı karşıya geliyorlar ve bu karşılıklı görüşme algılama ilk defa Batılıların Kızılbaşlığı ki, Kızılbaş Aleviliği diyoruz biz bugün buna, daha iyi algılamalarına yol açıyor, vesile oluyor. Bu konuda bir sürü raporlar hazırlanıyor, yayınlanıyor. Fakat özellikle buna önayak olan Amerika'daki Protestan Kilisesinin bu faaliyetleri çerçevesinde, bir yandan Gayrimüslim unsurlar, Hristiyan Ermeni, Keldani, Süryani gibi unsurlarla yakın diyaloglar kurulurken, bir yandan da Kızılbaş Kürtler'le yakın diyaloglar kurulması, Sarayı çok rahatsız ediyor. Bu kişiler izinli geldikleri ve faaliyet yürüttükleri halde, bu durum yönetimi rahatsız ediyor ve hem çevreden, hem de bizzatihi devlet yöneticilerinden çeşitli şikayetlere vesile oluyor. Nitekim, 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren, özellikle son çeyreğinde bu konuda yani Kızılbaşların Hristiyanlaştıklarını içeren çeşitli şikayet yazıları yazıldığına tanık oluyoruz. İşin aslına bakılırsa, bu, aslında o tarihe kadar dışarıya vurulmayan, bilince çıkmayan duyguların, düşüncelerin dışa vurumuydu...

Bu tabiî ki Sarayı rahatsız ediyor. Özellikle, Hamidiye Alaylarının kurulması çerçevesinde Sünni Kürtler'le önemli ölçüde yakın diyalog kurulması karşısında, Kızılbaş Kürtler'in bu mevcut konumu Sarayı rahatsız ediyor. Bu nedenle, Protestan Kilisesinin faaliyetleri yasaklandığı gibi, bu akıma öncülük eden - ki biz buna Hakikatçi Alevi akımı diyoruz –muhtelif kişiler tutuklanıyor ve gerek Anadolu içlerinde başka yörelere, gerekse Balkan ülkelerine kadar sürülüyor. (Daha 15. yüzyıldan itibaren Balkanlar'a ya da fethedilen adalara Kızılbaş sürgünleri yapıldığı biliniyor). Nitekim ***Purotluk*** kitabında anlatılan Erzincan/ Dersimli hakikatçı şahsiyetler, 19. yüzyılın ortalarında Bulgaristan'a sürülmüşlerdir...

Resim - 65) Çubuğunu tellendiren tütün tiryakisi bir Dersimli Alevi...

V. BÖLÜM: **KIZILBAŞ KÜLTÜRÜNE BASKI VE DİL YASAĞI**

A- II. Abdülhamid'in Dersim'e Dönük Politikası

Abdülhamit şöyle bir politikaya imza atıyor. Hristiyan ve Protestan kilisesinin faaliyetlerini yasakladığı gibi Katolik kilisesinin faaliyetlerine izin veriyor ve Hamidiye Alaylarının tutumundan şikayetçi olan Kızılbaş Kürtler'e karşı diyor ki: "Tamam sizden Aşiret Alayları oluşturmadım, yani Hamidiye alaylarına insan almadım. Fakat şimdi bir Aşiret Mektebi kurucağım . Bu Aşiret Mektebine sizin çocuklarınızı alıp subay yetiştireceğim..." Şunu da ayrıca söyleyim; Hamidiye Alaylarından en çok zarar görenlerden birisi Dersim bölgesi oluyor. Çünkü yoğunlukla Kızılbaş Kürt bölgesi olarak o bölge, Sünni Kürtlerle komşu ya da iç içe belli ölçülerde, dolayısıyla bu şikayeti onlar önceden iletiyorlar zaten. Hatta bu şikayeti iletenler arasında **Seyit Rıza**'nın babası **Seyit İbrahim** de var. Bunların o şikayetinden sonra, Abdülhamit bir taşla yine birkaç kuş vurmak amacıyla, "Tamam, ben, sizin çocuklarınızı alıp Aşiret Mektebinde okutup subay yetiştireceğim, fakat bunun karşılığında benim bir şartım var" diyor. "Sizin toplumda, Hristiyanlığa meyletme, Müslümanlıktan tamamen uzaklaşma biçiminde bir eğilim görüyorum, raporlar geliyor. Bu sebeple sizin çocuklarınızı ben alıp,okuturken; sizin bölgeye de Hanefi din adamları göndereceğim, sizin toplumu irşad etmek amacıyla...İşte, bu Hanifi din adamları ellerinde Kuran'larla gittiler, o coğrafyaya ve ellerindeki Kuran'larla bunları Müslümanlaştırma faaliyeti içine girdiler. Bu arada o belli ailelerin çocukları da okudu, bunlar subay yetiştiler. Bunlardan bir bölümü, **Hasan Hayri** gibi bazıları 1925'te idam edildi. Bir bölümü ülkeyi daha sonra terk etmek zorunda kaldı, vesaire... Yani Dersim pirlerinde kısmen tanık olduğumuz, ancak diğer Kızılbaş topluluklarda bulunmayan bu Kuran ve dini kitap sevdasının 120 yıllık bir geçmişi var. Daha önceye gidemezsiniz, daha önce örneğini gösteremezsiniz; bu, tamamen Abdülhamit döneminin bu coğrafyada ikame ettiği bir politika. Bu çerçevede şunu söyleyim: Dersim'de tabii Zazaki/ Dımılki lehçesinde konuşan önemli bir Kızılbaş topluluğu var.

Bu topluluk daha önce de söylediğim gibi kendi ibadetlerini, kendi ritüellerini kendi dilleriyle yapıyorlardı. Kendine özgü ritüelleri, ilişkileri vardı. Zaten bu ilişkileri de koparmak, bu topluluğu dağıtmak için de ilk çalışmalar Abdülhamid'in ardından İttihat döneminde yapıldı. Nitekim, İttihat

döneminde bütünüyle tamamlanmıyan, yarım kalan bu politikayı Kemalist yönetimler sürdürdüler daha sonra. Neydi bu politika? İnsanları, o Kızılbaş Kürt kimliklerinden uzaklaştırmak amacıyla bir dizi faaliyet yürütüldü. Hatta 1927'de dönemin yarı resmi yayın organı Cumhuriyet Gaztesinin haftalık eki **Haftada Bir Gün**'de, 8-9 sayılık bir dizi yayınlanıyor, "***Dersim Kızılbaşları***" diye. "Tek tip toplum" yaratma politikasının bir halkası olarak; Kızılbaşlar kendi pirlerinden, kendi seyitlerinden, kendi dedelerinden nefret etsinler onları dıştalasınlar ve kendi dillerinden giderek uzak kalsınlar, Hanefi Müslümanlığı kulvarına girsinler diye ne gerekiyorsa o yapılıyor. Zaten 1924-25' te tekkelerin, zaviyelerin kapatılması, ondan sonra Aleviliğin resmen yasaklanması, Diyanet İşleri Teşkilatının kurulması bu işin resmi boyutu. Bir de gayri resmi planda, demin söylediğim şekildeki propagandalar ve faliyetler vardı.

Resim - 66) Dersimli bir Kızılbaş Kürt, Zerdüşt inancından bir etkilenmeyle güneşe karşı dua ederken.

Şimdi tam da yeri gelmişken, bu Aleviler ile Hristiyan Ermeniler arasındaki bağlar ve yakınlık vurgulanırken; bir şey daha hatırlatayım. 2005'te yayımladığım "***Alevi Bektaşi Edebiyatında Ermeni Aşıkları/Aşuğlar***" adında bir kitabım var. Şimdi, apayrı bir mesaj veriyor bu kitap. Nedir bu? Bu, Aleviliği Türklüğe, Türkçülüğe indirgeyen, özdeşleştiren anlayışın adeta iflası anlamındadır.

Neden? Bugüne kadar Alevilikle hiç de bağlantılandırılmayan yüzlerce Hıristiyan aşığı, Türkçe-Osmanlıca yazdıkları gibi, bunların önemli bir bölümü de gönüllü olarak Aleviliğe, Bektaşiliğe intisab ediyor. Dolayısıyla, bugün başta tabii serbest olduğu için Türkçe ya da moda dil olduğu için ya da imparatorluğun egemen dili olduğu için ağırlıkla Osmanlıca ve Türkçe dillerinde zengin bir Alevi litaratürü oluşmuşsa; diğer Alevi toplulukların dillerinde gerek Kırmanji'de, gerek Zazaki'de, gerek Arap edebiyatında, gerekse diğer dillerde zengin ve renkli bir Alevi- Bektaşi edebiyatı oluşmuştur. Dolayısıyla, alanının ilk eseri olan ***Alevi- Bektaşi Edebiyatında Ermeni Aşıkları/ Aşuğlar***, bu olgunun ilginç bir örneğidir.

B- Koçgiri Hareketi'nin Sunduğu Gerçekler

Şunu öncelikle unutmayalım ki, Kemalist Cumhuriyet'in kadroları, hemen bütünüyle eski İttihadçı kadrolardır. Yani Kemalist aydınlar kadrosu olarak bildiğimiz topluluk, yüzde 90-95 oranında eski İttihadçı kadrolardan oluşuyordu.. Dolayısıyla İttihatçıların başlattığı tek tip toplum yaratma anlayışı esas olarak Cumhuriyet döneminde hayatiyet buldu yani yaşama geçirildi. Şimdi bu algıya, İttihat döneminde başlatılan bu politikaya ilk gelen tepkilerden bir tanesi Kuzeybatı Dersim olarak bildiğimiz **Koçgiri** bölgesinde oldu. Koçgiri bölgesi ve Koçgiri aşiretler konfederasyonu, dediğim gibi, Dersim'in bir parçasıdır. Bunun önderlerinden birçoğu **Alişan** beyler, **Haydar** beyler, **Alişer** efendiler ve **Baytar Nuri** başta olmak üzere Dersim'li daha birçok üzere aynı zamanda **Kürdistan Tarihi Cemiyeti**'nin üyesiydi. Bunlar, İttihadçı yönetimin yenilgisinin ardından, bazı Osmanlı partileriyle bu konuda yapılan görüşmeler ve anlaşmalar üzerine, belli hak talepleriyle, özellikle de özerklik talebiyle ortaya çıktılar. Osmanlı'dan çok çekmiş bir Kızılbaş- Kürt topluluğu olarak, özgün konumundan dolayı ilk hareket **Koçgiri** bölgesinde başladı. Bunların temel talebi, bölgeye özerklik verilmesiydi. Şunu da ayrıca söyleyeyim ki, böyle bir karar öncelikle Kürt örgütlerinde alınmıştı. Fakat sonradan Kürt örgütleri böyle bir dönemde ayrı baş çekmenin doğru olmayacağını, Türk kardeşleri arkadan vurmanın doğru olmayacağını söyleyerek, destek vermediler. Fakat dediğim gibi, özellikle Kızılbaş Kürt yoğunluklu bu topluluk, o coğrafyada farklılıklarını bilince ve açığa çıkaran özerklik talebiyle ortaya çıktılar, fakat açıkçası yalnız bırakıldılar. Çünkü daha sonra görüş değişti. Kürt örgütleri içinde bölgenin insanları yalnız bırakıldı. Bu yalnız bırakılma dolayısıyladır

ki; Sivas'ta Merkez Ordusu Komutanlığı yapan Arnavut kökenli **Sakallı Nurettin Paşa**, Karadeniz'deki **Topal Osman** çetelerini, milislerini de yanma alarak konfederasyona bağlı 140 Koçgiri köyünü yerlebir etti. Büyük bir katliam yapıldı. Önemli bir bölümü sürüldü. Mallarına el konularak bir bölümü orduya maledildi, bir bölümü Karadenize sürüldü, götürüldü. O tarihten sonraki yaşam biliniyor.

Resim - 67) Dersim yöresinde bir Kızılbaş Kürt piri.

1930'lu yıllara gelindiğinde önce Lozan Antlaşması imzalanıp Türk yönetimleri kendilerini güvencede hissetikten sonra eski sözlerinden bütünüyle cayarak, Kürt kimliğini red ve inkâr temelinde, " Türk'ün süngüsünün göründüğü yerde Kürtlüğün biteceği" iddiasıyla tamamen bir red ve inkâr politikasına, bir asimilasyon politikasına, bir bastırma politikasına yöneldiler. Bu çerçevede çeşitli isyanlar oldu, katliamlar yaşandı. 1930'lu yıllara gelindiğinde, Kemalist kadroların kafasında hem Kızılbaş kimliği hem de Kurmanç ya da Dımılı/Zaza kimliğinden dolayı bir çıban olarak görüldüğü için, Dersimle ilgili özel programlar, politikalar yapıldı.

Geçmişte yayımladığım Dersim'e ilişkin kimi belgelerde; 1916 İsyanı -ki bu Birinci Dünya Savaşı içerisindeki bir olaydır-; Dersimliler'e gerekli cezanın verilemediği, Dersimliler'in gerektiğince cezalandırılamadığı görüşünden yola çıkılarak; Dersimliler'e son bir darbe vurma ve Dersim olayını tarihten silme politikası izlendi. Bu nedenle de, elimizdeki belgelere -bulgulara göre,

30'lu yıllardan itibaren Dersimin vurulması Kızılbaş Kürt kimliği ile Dersimin tasfiyesi yolunda bir dizi politikalar üretildi ve yavaş yavaş uygulamalara geçildi. 1937'ye gelindiğinde, manevra adı altında, bir askeri harekâtla bu işin bitirileceği görülerek ya da düşünülerek, büyük bir katliam gerçekleştirildi, Dersim'e karşı. Rakamlar kesinlikle bilinmiyor, ama Dersim'de katledilenlerin 10 binlerce olduğu tahmin ediliyor. Bunun bir başka boyutu da şu: Kızılbaş Kürt kimliğiyle ikili muhalif kimliği sahip Dersim'in, adeta Kürt kültürünün ya da Kürt Kızılbaş kültürünün de merkezlerinden biri olarak Dersimin tasfiyesi, Cumhuriyet döneminde hep elde tutulan, gözetilen bir politika oldu. Bu nedenle 1937-38 de çok önemli bir katliam yapılarak bu insanlar darmadağın edildikleri, sağa sola savruldukları halde, daha sonraki süreçte özellikle 2. Dünya Savaşının patlak vermesi, ondan sonra Türkiye'nin yönünü bütünüyle Batıya çevirmesi, Batıya entegre olabilmek ya da kendini savunabilmek için çok partili sisteme geçilmek zorunda kalması gibi etkenlerle bir af çıkarmak zorunda kaldılar ve 1947'den itibaren tasfiye amacıyla Batıya sürülen Dersimliler'in önemli bir bölümü tekrar topraklarına gelmeye başladılar. Şunu da ayrıca söyleyeyim. 1925'te hazırlanan gizli **Şark Islahat Planı**'nda, özellikle Kızılbaş Kürt kimliğinden dolayı Dersime ayrı bir yer veriliyor. Bu Plan ve raporlarda; Dersim'in Kızılbaş Kürt kimliğinden dolayı eğitime yatkın olduğu, aydınlanmaya açık olduğu düşünülerek; özellikle yatılı bölge okulları açılmak suretiyle bunların Kürtlükten uzaklaştırıp Türkleştirilmesi hedefleniyor. Bir başka husus da, Kürt coğrafyasının "Fırat'ın batısı- Fırat'ın doğusu "olarak ikiye bölünmesidir. Fırat'ın batısında ağırlıkla Kızılbaş Kürtlerin yaşadığı, kuzeyde daha çok Kızılbaş Zaza'ların, doğuda daha çok Şafii Kürtlerin yaşadığı görüşünden yola çıkılarak, öncelikle Kızılbaş ve Sünni olarak Kürtler'in ikiye bölünmesi, arkasından Kurmanç ve Zaza olarak Kürtlerin ikiye bölünmesi hedef olarak konuyor ortaya.Ve özellikle Fırat'ın batısında yoğun ama dağınık biçimde, Türkler'le komşu olarak yaşayan Kurmanç Aleviler'in asimilasyona tabi tutulucak öncelikli unsurlar olarak seçilmesi de kayda değer bir olgudur. Yani hem Dersim Kızılbaşları üzerinde , hem de Fırat'ın batısında kalan Kurmanç Kızılbaşlar üzerinde bu politika uygulanıyor.

C- Zaza/ Dımılı Kültürü

Zazaki yani Dımılki, benim tespit ettiğim kadarıyla, kapalı bir toplum olarak yaşamalarından ötürü,dışarıya diğer lehçeler kadar açılamıyor. Söz

gelimi Türkiye'de kullanılan iki temel lehçe var. Bunlardan bir tanesi Kurmanci, bir tanesi de Kırmançki diye nitelendirilen, yöresel olarak daha çok Dımılki olarak adlandırılan ama litaratüre daha çok Zazaki olarak geçen lehçe. Kurmanciler, Kürdistan'ın diğer parçalarında yaşadıkları için oradaki mirlik düzenlerine, oradaki özerklik düzenlerine, rejimlerine paralel olarak, orada bu lehçelerde daha gelişkin bir edebiyat ortaya çıkıyor. Fakat Dımılki'ye yani Zazaki'ye, Kırmançki'ye bakıldığında; bunun yoğunlukla kullanıldığı bölgelerden biri olan Dersim, Türkiye Kürdistam coğrafyası içerisinde yer alan Kızılbaş yoğunluklu bir topluluk olduğu için, bunlar "*azınlık içinde azınlık*" statüsünde kalıyorlar. Dışarı açılamıyorlar, dolayısıyla burada Kürt kültürü üzerindeki yasaklar, özellikle Zaza/Dımıli Kürtleri'ni daha çok etkiliyor. Çünkü, Kurmanci burada yasaklansa bile Güney Kürdistan'da, Güneybatı Kürdistan'da, Doğu Kürdistan'da, Ermenistan'da yaşamını,gelişmesini sürdürüyor. Ama Dımılki öyle değil. Sadece bu coğrafyada kullanıldığı, dışarıya açılamadığı için daha çok sözlü kültür geleneğinde yaşıyor. 19 yy'dan başlayarak Zazaki lehçesinde bazı eserler de verildiği görülüyor, ***Mevlid*** türü başta olmak üzere. Adından da anlaşılacağı gibi, Mevlid, Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan bir manzum edebiyat türüdür ve bu tür birçok dillerde, lehçelerde Müslüman unsurlar için ortaya konan bir tür olduğu için, Zazaca'da da Kurmanci'de de benzer manzum eserler, dini mesneviler yaratılıyor. Buna rağmen, göreceli olarak bu Kürt dili lehçeleri içerisinde yazılı edebiyatı en geri kalan ne yazık ki Kırmançki yani Dımılki yani Zazaki olmuş. Bu sebeple de, özellikle bu unsurlarda sözlü edebiyat çok gelişmiş. Yani bir insanın meramını, duygusunu, düşüncesini, kederini anlatması, ağıtını dillendirmesi için mutlaka bir edebiyat kanalına bir söz kanalına ihtiyacı var. Bunu yazıyla yapamayınca yazılı olanaklar olmayınca ister istemez sözel olarak sözlü gelenekle bunu yaşatıyor. Sözlü gelenek açısından bir bütün olarak Kürtler'de edebiyat gelişkin olduğu gibi, özellikle de Dımıli Kürtleri'nde yani Dımılki ya da Zazaki'de özel olarak sözlü edebiyat çok gelişiyor .

Özellikle şunu vurgulayalım ki, bir toplumsal yapıyla o toplumsal yapıyı üreten ya da o toplumsal yapının ürettiği edebiyat, bir edebiyat türüyle yine sanat adamı arasında diyalektik bir ilişki vardır. Yani bir toplum sanatçısını, sanatçı ise sanat ürününü üretiyor. Kısaca, bunlar arasında diyalektik bir birlik vardır. Şimdi, özellikle Dımılki/Zazaki konuşan topluluklara bakıldığında, bunu çok çarpıcı olarak yaşıyor ve görüyoruz. Biraz önce söylediğim gibi,

özellikle yazılı edebiyat kulvarı yasak olduğu için, bir de bunun eğitimi verilmediği, dolayısıyla insanlar yazılı olarak meramını, düşüncesini, duygularını, dileklerini,isteklerini edebiyata dökemedikleri için, bunu daha çok sözlü gelenekle yapmışlar.

Resim - 68) Dersim'de karakteristik iki Alevi / Zaza tipi

O nedenle de, özellikle bu topluluklarda oral tarih yani sözel tarih artı sözlü edebiyat çok gelişmiş ve yine bu topluluklarda bunun en çarpıcı iletişim aracı olarak gördüğümüz müzik oldukça gelişmiş, yani çok uzun erimli mensur edebiyat ürünleri, anlatı ürünleri yerine özellikle bu topluluklarda şiirsel ürünler gelişkinlik gösteriyor. Çünkü , doğuştan itibaren ninnisini , ağıtını, sevincini, kederini, halayını, tümüyle müziğe ve şarkıya dökmüşler bu topluluklar.Bu nedenle de, özellikle Dersim bölgesinde çok sayıda âşığın ve dengbejin ortaya çıkmasında, çok sayıda müzik adamının ya da müzik topuluğunun ortaya çıkmasında, bölgenin bu özelliğinin, özgün yapısının önemli rol oynadığına inanıyorum...

Ç- Sonuç

Aslında, kültür denen olay insanlığın ortak ürünü, ortak üretimi. Şimdi bunu böyle algılamayıp ve insanlığı güzelleştiren,yücelten, toplumları yücelten yine güzelleştiren bir olgu olarak görmeyip, tek tip toplum yaratma adına kültürleri katleden, kültürleri tasfiye eden bir anlayış elbette aynı zamanda insanlığa ihanet eden bir anlayıştır. Bu çerçevede bakılırsa her şey bir dilin özgünlüğüyle güzeldir. Şöyle söyliyelim, "**Xızır**" kavramı bir Dersimli'de apayrı bir anlam ifade ederken, başka bir toplulukta hiç bir şey ifade etmiyor

olabilir.Bunun gibi bir yer adı, bir ova adı, bir dağ adı, bir yerleşim adı, bir bileşkenin adı aynı zamanda o toplumda apayrı insani değerler, apayrı kutsal değerler çağrıştırır. Bugün biliniyor ki,bizim ülkemizde bu sığ, şoven politikalar yüzünden sadece 28.ooo yer ismi değiştirilmiş. Bunlar, tek tip toplum adına yani Türkçeleştirme adına yapılıyor.Ama bunlar yapılırken insanlığın katledildiği,kültürün katledildiği dolayısıyla insanlığın değerlerinin katledildiği anlaşılmıyor. Bu çerçevede bakıldığında her şey o bölgenin ana diliyle güzel. Eğer kültürel haklar verilseydi, bu diller yasaklanmasa, bu anadilde eğitim, anadilde müzik, anadilde şarkı ve edebiyat yasaklanmasaydı, bugün acaba ne kadar önemli değerler ortaya çıkacaktı. Ben bunu biraz şuna benzetiyorum... Batı'da, insanlığın en önemli buluşlarından biri olarak matbaa bulunduğunda, dini nedenlerle Osmanlı topraklarına 300 yıl gecikmeyle girdi. Halbuki insanlığın bu en önemli buluşu, eğer zamanında Osmanlı topraklarına girseydi, kültür bugün çok önemli bir noktada olucaktı. Öte yandan, resim çizmek ve heykel yapmak, insanoğlunun en önemli sanatsal yaratımlarından biriyken; insan resmi yapmak ya da canlı resmi yapmak Tanrı'ya şirk koşmak olarak anlaşıldığı için, dini nedenlerle bu toplumda yasaklandı ve resim bu ölçüde geri kaldı. Batı dünyası daha 15-16. yüzyılda Rönesansını- Reformunu yaparken, bu konuları dini bir tabu olmaktan, bir engel olmaktan çıkarırken, ne yazık ki Türkiye'de yakın dönemlere kadar bir tabu olarak devam etti ve bu dalı kısırlaştırdı. Onlar dini nedenlerle oluyordu, feodal nedenlerle, ümmetçi anlayış yüzünden oluyordu. Peki şimdi, şimdi ise ulusal değerler adına, milliyetçilik adına ya da ulusçuluk adına yine katlediliyor kültür. Bu sefer de, her şeyi Türklüğe indirgeyen bir anlayış yürütülüyor ki, bu o insanların anadillerini yasaklıyor,bunların yerleşim yerlerinin,dağının, tepesinin, ziyaret yerinin adını yasaklıyor. Oysa, bunların hepsinin o mahalli ve özgün anadildeki kavramlarla, o kutsi değerlerle bir anlamı var. Bugün Dersim, birçok Kızılbaş/Alevi Ocağının merkezi konumunda. Aynı zamanda, Munzur nehri aynen Hindistan'ın Ganj nehri gibi kutsal kabul edilen bir yığın kutsal mekânlarının olduğu yerin siz adını değiştirmekle, onun o değerlerini de alıp götürüyorsunuz. Dilini yasaklamakla bir insanlık değerini kaldırıp götürüyorsunuz. Buna kimsenin hakkının olmaması lazım.Tabii ki demin söylediğim gibi, resmen yasaklandığı anadilde eğitim yapılmadığı için özellikle Dersim insanı müziğe ağırlık vermiş,her şeyisini müzikle şarkıyla, kılamlarıyla, sıtranlarıyla, şin türküleriyle ifade etmeye çalışmış. Ama bu, dile ve kültüre önemli bir katkı sunsa da, tek

başına ben bunun yeterli olacağına inanmıyorum. Hangi dil olursa olsun, o dilin anadilde eğitimi, öğretimi yapılmazsa; insanlar onun yazılı seslendirilmesi anlamına gelen alfabesini bilmez ve yazıya dönüştürmezlerse, o yine de kaybolmakla yüzyüze kalır. Her ne kadar teknoloji geliştiyse ve bugün kaset, cd ya da internet ortamı varsa da, bu bir başına yeterli değildir o kültürün gelişmesi için. Bu nedenle, ister Kurmanci olsun, ister Dımılki olsun; anadilde eğitim ve üretim özellikle o kültürün gelişmesi açısından son derece önemlidir. Eğer bugün Zaza dili yani Kırmaçki yani Dımılki'nin bir tehlikeyle karşı karşıya geldiği söyleniyorsa, ki bunun gerçek payı var, yukarda söylediğim nedenlerledir. Çünkü Kurmanci, dediğim gibi geniş bir alana yayıldığı için başka yerlerden kurtarıyor, Goranice başka yerlerden kurtarıyor, Soranice başka yerlerden kurtarıyor. Fakat dar çerçevede kalan Dımılki lehçesinde yapılan edebiyat üretimi yazıya dönüşmezse, bunun dil eğitimi yapılmazsa, yazılı edebiyatı yapılmazsa, kurtarılması ve daha da gelişmesi, geliştirilmesi adeta mümkün değil.

Tüm bu dilsel ve kültürel gelişmenin, gerçek anlamda demokratik bir ortama ve demokratik- kültürel hakların alınmasına bağlı olduğu ise ortadadır...

VI.BÖLÜM: **DERSİM'DE DENGBÊJLİK GELENEĞİ VE *SÊY QAJİ***

Şiirin ya da şiirsel söyleyişin, insanlık tarihinin en eski sanat dallarından biri olduğu kabul edilir. İnsanlar, öncelikle sözlü kanalları kullanarak şiir söylemeye başladılar, daha sonra bu anlatımlarını resme döktüler, alfabenin bulunmasından sonraysa ürünlerini sesin sembollerle işaretlenmesi anlamına gelen yazıyla bilince çıkardılar.

En eski edebiyat türünün şiir olduğu, düz anlatı yani nesir tarzının ise çok sonra ortaya çıktığı, genellikle kabul gören bir düşüncedir.

En eski insan topluluklarının en yakın devamcısı kabul edilen köylülerin; tüm duygu ve düşüncelerini dörtlük (mani, çarîn, dûrik) gibi kısa, destan gibi uzun şiirlerle ifade ederken; düzyazılı anlatımda duraklamaları buna kanıt olarak gösterilir.

Semavi dinlerden önceki doğal ve felsefi dinlerin kitap ve kutsal metinlerinde, şiirsel ve müzikal anlatım önemli bir yer tutuyordu. Nitekim, Kürtler'in ve Ari birçok halkın geçmişte mensup bulunduğu **Zerdüştiliğin** kutsal kitabı ***Avesta***'nın „Gathalar"ı, esas olarak manzum-lirik parçalardan oluşmaktaydı. Sonraki süreçte de, kaynaklarını eski kültür ve uygarlıklardan alarak bu coğrafyada ortaya çıkan doğal- felsefi din ve inançlarda şiir ve müzik son derece önemli bir yer tutmuştur. Nitekim, gerek eski Hitit uygarlığı kalıntılarında, gerekse Zerdüşti tapınaklarında, bugün başta **Alevilik** olmak üzere kimi dinsel ritüellerde kullanılan çalgıların benzerlerine ilişkin çok sayıda kabartma resme rastlanmaktadır ki, bunların icracılarına adeta birer kutsal kişilik olarak bakılmakta ve öyle algılanmaktadır.

Sözgelimi, Batı literatüründe daha çok **Yarsanizm**, Doğu literatüründe daha çok **Ahlêhaqlık/ Ali- İlahilik/ Kakailik** olarak bilinen **Yaresan Aleviliği** çerçevesinde, salt 7-13. yüzyıllar arasında yaşamış 40 dolayında kadın ve erkek şairin eserleri bulunuyor bugün elimizde. Kürt edebiyatının da bir bakıma temelini oluşturan ve bir dinsel-kutsal kişilik gibi görülen bu şairlerin erkek olanlarının dini mansıbı „**Baba/Babê**", kadın olanlarınsa „**Dayê veya Xatun**"dur. Bu sıfatlar, sonraki Aleviliğe ve Bektaşiliğe de geçmiştir.

Bu nedenle; en azından Sümerler'den başlayarak yani yaklaşık 4500 yıllık süreçte , insanların „her zaman, her yerde, her tarzda ve her biçimde" şiir söylediklerini ve destanlar yarattıklarını rahatlıkla söyleyebiliyoruz.

Kendisi de Selahaddin Eyyubi soyundan gelen, tanınmış ressam ve şair Prof. Dr. Bedri Rahmi Eyuboğlu, ne diyordu köy şairleri ve türküleri için:

Ah bu türküler
Türkülerimiz
Ana südü gibi candan
Ana südü gibi temiz

Türkülerde tüter dağ dağ yayla yayla
Köyümüz, köylümüz, memleketimiz
Ah bu türküler köy türküleri
Dilimizin tuzu biberi
Memleketin ahvalini onlardan sor
Kitaplarda değil türkülerde ara Yemen'i
Öleni kalanı gidip gelmeyeni
Ben türkülerden aldım haberi
Ah bu türküler köy türküleri
Mis gibi insan kokar mis gibi toprak
Hilesiz hurdasız çırıl çıplak
Dişisi dişi erkeği erkek
Kaşı kaş gözü göz yarası yara
Bıçağı bıçak
Ah bu türküler köy türküleri
Karanlık kuyularda açılmış çiçekler gibi
Kiminin rayhasından geçilmez
Kimi zehir gibi zemberek gibi
(...)
Ah bu türküler köy türküleri
Ne düzeni belli ne yazanı
Altlarında imza yok ama
İçlerinde yürek var
Cennet misali sevişen
Cehennemler gibi döğüşen
Bir çocuk gibi gülüp
Mağaralar gibi inleyen (Türküler Dolusu, **Dol Karabakır Dol**, 1974)

Gerçekten, ayakları bu topraklara basan, bu topraklarla yoğrulmuş insanların canlı tarihi gibidir türküler, kılamlar ve halk şiirleri. Yüzlerce, binlerce yıllık tarihinde Anadolu ve Mezopotamya insanı *„şiirle düşünüp, şiirle söyleşmeyi"* bir gelenek haline getirmiş. Yine aynı aileden gelen **İsmet Zeki Eyuboğlu** ise, *„Bir türküdür Anadolu insanı"* diyerek özetliyor görüşlerini. Bu nedenle, *„Anadolu insanını anlamak, tanımak, türkülerini/ kılamlarını anlamakla, tanımakla olur"* dersek, sanırım yanılmış olmayız.

A- Çarpık Bir Yaklaşım

Tarihsel ve toplumsal gerçeklik böyleyken, 2009 yılında kendisine *TBMM Onur Ödülü* verilen, ömrünün büyük bölümünü Amerika'da geçiren ünlü tarihçi **Prof. Dr. Kemal Karpat**; Kemalizmin kültür ve iletişim birimleri olarak kurulan Halkevi'nin Elazığ Şubesinin yayın organı ***Altan*** dergisinin, Dersim Katliamı döneminde yayımlanan Nisan-Haziran/1938 tarihli sayısından şu alıntıyı aktarmaktadır: *„Doğu Anadolu'daki bir öğretmenin anlattığı şu durum karşısında, şairler çekimser kalamaz elbette. (Bingöl'de neşe diye birşey yok. Hiç şarkı duymadım. Arkadaşım öğretmen Hanefi Bey, üç yıldır buradaymış, o da şarkı diye birşey duymamış...)"* (Bkz. **Türk Edebiyatında Sosyal Konular**)

Bu alıntıyı aktaran Karpat, Altan Dergisi'nin Dersim katliamı döneminde Kemalizmin ateşli yöresel sözcüsü olduğunu; Kürtçe müzik ve şarkının yasak olduğunu, dahası bölgede onbinlerce insanın katledilmesiyle sonuçlanan büyük bir trajedinin yaşandığını unutarak, bir bakıma Kürt dilinde şarkı yaratılmadığını söylemeye getiriyor...

Türkiye'de, 1991 yılında ilk kez Kürt Halk Şarkıları'ndan oluşan (***Kılam û Stranên Kurdî***) ve toplatılıp, iki yıl hapis cezası almama yolaçan bir inceleme-antoloji çalışması yayımlamış bir araştırmacı olarak, bilim adına bu söylemden utanç duymuş ve bu belirlemeyi, 11 yıl sonra üç cilt olarak yayımladığım **Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları** konulu çalışmamın önsözünde şöyle eleştirmiştim:

*„Bu alıntı birçok açıdan ilginç ve düşündürücü...Acaba, neden bu görevli öğretmenler, Bingöl yöresinde hiç şarkı duymamışlar? Bu yörelerde şarkı söylenmediği için mi, yoksa başka nedenlerle mi? Halk kültürünün başka dallarının yanısıra **şarkı** ya da **türkü** dalında da zengin bir potansiyele sahip, şarkıyla düşünüp şarkıyla söyleşmeyi adeta bir gelenek haline getiren bölge*

insanının, öğretmenlerin gözlemlediği gibi (hiç şarkı söylememesi)nin kuşkusuz başka nedenleri olmalıdır ve bunun nedenleri yazarın sandığı kadar da zor değildir..."

Yüzlerce yıldan buyana değişik siyasetlerle bunaltılan; varlık- yokluk kavgası ve kimlik mücedelesi vermek zorunda bırakılan, başı binbir sorunla ağrılı ve dumanlı Kürt toplumunun, hele hele Kızılbaş- Kürt/ Dımılı kimliğiyle Dersim'in yaşadıkları bilinmeden veya gözetilmeden nasıl sağlıklı bir yargıya varılabilirdi. Kürtçe şarkı söylemenin ve müzik yapmanın, daha 1925'te ***Şark Islahat Planı*** ile yasaklandığı bilinmeden, sağlıklı bir yargıya varılabilir miydi? Kürt halk müziği ve şarkıları konusunda ilk derlemeleri yapan Ermeni araştırmacı **Xaçatur Abovyan**; „*Şarkı söylemeyen Kürt yok gibidir, her Kürt aynı zamanda bir halk sanatçısıdır*" derken bir gözlemini dile getiriyordu. Yine aynı dönemlerde Alman gezgin ve araştırmacı **Moritz Wagner**, „*Kürt şarkılarının Önasya'da çok yaygın olduğunu ve bunların bazılarının çevrilerek Ermeniler ve Türkler tarafından da söylendiğini*" belirtirken, bir gerçeğe parmak basıyordu.

Yine 2002 yılında yayımlanıp, toplatılmış ve yargılanmış olan 3 Ciltlik inceleme- antoloji çalışmam (Büyük boy, 1842 sayfa) ,Kürdoloji literatüründeki en kapsamlı çalışma niteliğinde. Bu çalışmada, salt Dersim bölgesinden 300 dolayında Dımılki ve Kurmanci kılam ve strana yer verilmiştir. Bilinmektedir ki; **bugüne kadar ipotek konan Kürt halk şarkılarının büyük bölümü, ezgileri korunup sözleri çevrilerek , değiştirilerek ya da üstüne yeni söz yazılarak Türk Halk Türküleri olarak okunmaktadır. Bunlar bir bakıma (Türkçe sözlü Kürt halk şarkıları)dır. Eserimizde verilen çok sayıda örnek, bunun açık kanıtlarıydı.**

1930 Yılında, İçişleri Bakanlığınca Valiliklere gönderilen bir Genelge ise, konumuz açısından son derece önemlidir. Sözkonusu Genelge'nin 12. maddesinde şöyle denmektedir:

„*Kıyafetin, **şarkıların**, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin, milliyet duygularını daima uyanık tutan ve toplumları geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı. Bu nedenle **lehçeyle** birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek ve özellikle kötü göstermek, (...) özetle dillerini, âdetlerini **Türk yapmak**...önemli bir görevdir...*" (Bkz. M. Bayrak: Age, s.734)

Bu Genelge doğrultusundaki uygulamalar, Kürt aydın hareketince İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Sanfransisko Konferansı gibi dönemin en önemli

uluslararası platformunda da dile getiriliyor; *„Kürt dilinin kullandırılmasının, Kürt giyim-kuşamının taşınmasının, **Kürt şarkılarının** söylenmesinin yasaklandığı“* belirtiliyor ve *„Türk resmi politikasıyla, zararsız halk şarkılarının bile (irtica şarkıları) olarak sunulduğu“* vurgulanıyordu. (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler**..., 1993, s. 595)

Irkçılığın ve asimilasyoncu politikaların şahlanmaya başladığı 1930 yılında çıkarılan bu Genelge'den dolayı, Kürtçe şarkı ve müzik duyulmaz olmuş, dahası Türkçe söyleyen **Aşık Veysel** gibi halk ozanlarının bile, sazları ellerinden alınarak fırınlara atılmıştır...

1960 Askeri darbesinden sonra; darbenin lideri **Cemal Gürsel**, *„Size Kürt diyenin yüzüne tükürün!“* diyerek, Kürtler'i kimliklerinden utanır kılmaya çalışırken; aynı Cuntanın hazırladığı gizli bir Plan'da da; *„Kürt Halk Şairleri gibi mahalli sanatçıların özgün dilleriyle söylemeleri yasaklanıyor ve bunların özgün ezgileriyle Türkçe söylemeye yöneltilmeleri“* kararlaştırılıyordu. Ana dilleri Dımılki olan Dersimli **Aşık Davut Sulari** ve **Aşık Daimi** gibi tanınmış halk ozanları, ancak böylece kendilerine piyasada yer bulabiliyorlardı...

B- Dersim Kültüründe Saptırma

Osmanlı ve Safevi imparatorluklarının kesişme ve tepişme alanı içinde olduğu için, yüzyıllarca göç ve katliam dahil birçok acıya tanıklık eden Dersim, geçmişten günümüze birçok oyuna da sahne olmuştur. Bu oyunların en korkuncu ise, 1937/38'de sahnelenen katliam ve katliamı örtelemek için yapılan propagandalardır.

Kemalist rejim, daha 1925'te **Şark Islahat Planı** ile Dersim'i asimilasyona tabi tutulacak öncelikli bölge olarak seçerken; büyük bölümünün Dımılki/ Kırmancki konuşmasından ve Kızılbaş inançlı olmasından dolayı yani *„Azınlık içinde azınlık“* statüsünde olmasından ötürü, „bölüp- parçalama“ politikasının da bir unsuru haline getirdi. Atatürk'ün, 1925 yılından itibaren bu bölgede tam yetkiyle görevlendirdiği *Şark İlleri Asayiş Müşaviri* **Prof. Hasan Reşit Tankut**; 1928 yılından itibaren, Kürdistan coğrafyasının Fırat nehri esas alınmak üzere (T) harfi şeklinde üçe bölünmesini, bu (T) harfi üzerinde bir **Türklük Barajı** kurulmasını öneriyordu. (T) Harfinin üst yakasında yer alan Dersim bölgesi ile Fırat nehrinin batısında Türkler'le komşu olarak yaşayan Alevi Kürtler'in, okumaya ve aydınlanmaya yatkınlıklarından dolayı daha çabuk asimile edilebilecekleri öngörülüyordu.

Bunun için yapılan ilk iş, farklı bir diyalekt kullanan Dersimliler'in, zaten diğerlerinden farklı ve „Türk" kökenli oldukları propagandasının yapılmasıydı. Bu amaçla, Şark İlleri Asayiş Müşaviri sıfatıyla **Prof. Hasan Reşit Tankut**; 1930'lu yıllarda dönemin Başbakanı **İsmet İnönü**, Dersim Vali ve Komutanı **Abdullah Alpdoğan** ve **Türk Tarih Kurumu** gibi yetkili ve kurumların gözetim ve denetiminde „***Zazalar***" konulu bir sosyolojik çalışma hazırlıyor ve burada Dersim'in ne kadar „Türk" olduğu anlatılmaya çalışılıyordu !.. Bu çabaya eşlik edenlerden biri de, 1937'de Dersim katliamına bizzat katılan **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen** idi. Zaten ikisi de, gizli çalışmalarında, birbirlerini referans olarak veriyorlardı.

Tankut, İsmet Paşa'nın Dersim Katliamına hazırlık niteliğindeki **Kürt Raporu**'nu hazırladığı sıralarda, kendisine gönderdiği gizli **Zazalar** çalışmasının 10.19.1935 tarihli kapak yazısında şöyle demektedir:

„Sayın Başbakanımızın son günlerde Zaza ve Dersimliler'le yakından ilgilendiğini öğrendiğimden, kitabı bu haliyle sunmayı borç bildim. Esasen sahifaları arasında iç siyasamızla ilgili birçok satırlar bulunduğu için bastırmadan önce ne yolda olursa olsun bir kerre Partiye (CHP) ve Hükümete gösterecek idim." (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I**, 1994,s. 410)

Tankut, aynı mektupta *„ilim adamlarından ziyade idare meslektaşlarıma yazdığım bu kitaba ne de olsa biraz ilmi kıymet vermek gerekti"* derken de, amacının bir başka boyutunu ortaya koyuyor.

Kürt dilinin hiç bir lehçesini bilmeyen, bunlar arasında bir karşılaştırma yapamayan; Kürdistan'ın özgül koşullarından dolayı, bırakın lehçelerarası ayrılığın derinleşmesini, ağızlar ve şiveler arasında bile önemli farklılıklar doğabileceğini algılayamayan; öte yandan Zazaki'nin (Dımılki/ Kırmancki) Dumbeli, Şabak, Bucak, Kur, Mudki, Hazro, Sivereki ve Dersimi biçimleri olduğunu gözetmeyen Kemalist resmi kalem ve ideologlar, **Koçgiri'nin ve Dersim'in efsanevi şairi Alişêr**'in veya başka halk şairlerinin şiirlerini de tersyüz ederek vermekten geri durmuyorlardı. Bu örneklerin birçoğunu üstte anılan eserimde göstermiştim.

C- Koçgiri ve Dersim'in Efsanevi Şairi *Alişêr*

Bilindiği gibi Alişêr, Kürtçe ve Türkçe gerek politik şiir gerekse dini şiir yazan önemli bir şairdir ve daha 1930'lu yıllarda, bestelenerek okunan üç deyişi, Konservatuvar elemanları tarafından Hapishane ortamında derlenerek

taşplak haline getirilmiştir.

Alişêr'in 1920'li yıllarda Koçgiri Hareketi sırasında kaleme aldığı kimi şiirlerin özgün şeklinin Kürtçe olduğu, ancak Kürtçeyi unutmuş olanların da anlayabilmesi için Türkçe'ye çevrildiği, **Vet. Dr. Nuri Dersimi** tarafından belirtilmektedir.

Yalnızca bir örnek olması açısından, Alişêr'in şiirinin bir dörtlüğü ile Tankut tarafından nasıl verildiğine bakalım;

Kahramanı çoktur kılınç takınır
Bütün Kürdistan'a yardım dokunur
Havariçler yedi devlet sakınır
Allahtandır kavi beli Dersim'in

Tankut'ta ise içeriği değiştirilmiş ve ölçüsü bozulmuş olarak şöyledir:

Evliyalar çok kılınç takınır
Hep İslamlara yardımı dokunur
Havarici yedi devlet sakınır
Allahtandır kavi beli Dersim'in.

Dersimliler'in, Kızılbaş olmanın verdiği bir özellikle kendi özgün eserlerinin yanısıra; **Fuzuli, Nesimi, Niyazi-i Mısri, Seyid Nizamoğlu** ve **Virani** gibi Alevi edebiyatının önemli şairlerinin eserlerini de cemlerde okuduğunu belirten Tankut; 1935'te tamamlanıp, 1937/38 katliamından sonra bir daha yayımlanmayan ***Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler*** adlı çalışmasında; kimi zaman -kendi deyimiyle- esere bilimsellik katarak, Dersim insanı ile şiir ve şair arasındaki ilişkiyi şöyle özetler:

„Bu güzide insanlar, güzide eserleriyle birlikte gene kıymet ifade eden birçok kasideler, methiyeler, hicviyeler, aç ve çıplak dağ adamlarının her toplanışında hararetle ve heyecanla söylenir ve okunur. Sanki Dersim'in kısırlığını gideren nimet, bu felsefe bolluğu ve boş mideleri dolduran bu şiir bereketidir.

Cemaat derme-çatma ve varlık çerden-çöpten olduğu halde, âyinlerde şiirin en beliğ parçasını dinler, felsefenin en kandırıcısına çatarsınız. Ayin gerek niyaz, gerek matem, gerek aşk için olsun; çalınan, çağrılanlar hep ciddi

eserlerin ciddi ve samimi parçalarından seçilir. Böyle olmakla beraber, yüksek dağların karanlık derelerini dolduran herhangi bir cemde, neş'e ve şetaretle beraber sinsi bir kin ve kanıksanmış bir infialin hatları gizlidir." (Age,s. 463)

Tankut'un, 1930'lu yıllarda hazırlayıp yayımlayamadığı bu çalışmasının ardından; 1940'lı yıllarda da, Dersim katliamına katılıp, Alişêr'in kesik başının resmini çekip bunu 1950'deki „***Koçgirili Alişir***" adlı bir yazısında yayımlayan ve aynı yıl „***Zazalar ve Kızılbaşlar***" konulu birkaç yazı yazan **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'in, **Alişêr**'e ait bazı eserlere yer verdiğine tanık oluyoruz. Sevgen'in, bu konudaki tüm yazıları ile Dersimli şairlere ait kimi şiir örnekleri ise aynı isimle ancak 1999 yılında yayımlanabildi (Bkz. Kalan yay. Ank. 240s.)

Bu şiirlerden Alişêr'e ait siyasi şiirlerin saptırıldığı; diğer Dersimli şairlere ait olanlarınsa çeviri koktuğu görülüyor. Alişêr'in, ilk kez yayımlanan bir Türkçe deyişini, yazımını düzelterek veriyoruz:

Bismillah diyelim Hak'dan inayet
Ta ezelden mazhar insan-ı Dersim
Muhammed Mustafa Şah-ı Vilayet
Oniki İmam'ın nişanı Dersim

Ceddimiz Şeyh Hasan Şah-ı Horasan
Hizmeti bizlere olmuş sâyeban
İkilik perdesin atalım heman
Birlik makamıdır zeman-ı Dersim

Yarabbi, lutfet bu çarhı dönder
Gerçek erenleri her yere gönder
Aliyle ihvanı hıfzeyle Settar
Hem kurtarsın ehl-i imanı Dersim

„Nesri minallah ve fetbün-garib"
Beşere'l-mümini ya heyyü'l-mûcib
***Taki** (Alişêr) zuhur etti bir nûr-i acib*
Bi iznillah kurtarsın ehl-i imanı Dersim

Bu arada, Dersim'in iki efsanevi şairi **Sêy Qaji** ile **Alişêr**'in, yine Dersim'in efsanevi dini ve siyasi önderi **Seyid Rıza**'nın evinde biraraya geldiklerini belirtelim. Burada oluşan muhabbet ortamında **Sêy Qaji**, karizmasından etkilendiği, kendisi gibi şair- dengbêj olup *„Taki"* mahlasıyla şiirler yazıp sazıyla terennüm eden **Alişêr** üstüne şu maniyi yakar:

Zere vêsayenia welatê ho
Vera dısmeni qar u yınatê ho
Sare bıda-e mede sır u binate ho
De çıp bıkuye per u qeynatê ho

Türkçe söyleyişiyle;

Olanca yurtseverliğinle
Düşmana kahır ve inadınla
Serini ver, verme sırrını, gizini
Hadi çırp kolunu kanadını

1937/38'de Dersim'de büyük bir katliam yaşanırken, bir yandan da Dersim'in „Türk" kimliğini kanıtlamaya dönük bir propaganda yürütülüyordu. Yörede Türk unsurlar arasından derlenmiş kimi ağıt ve türküler Altan dergisinde *„Tunceli Halk Türküleri"* olarak yayımlanırken (Bkz. Sayı:29/ 1937); bir yandan da **Ferruh Arsuner** gibi Türk halkbilimi araştırmacıları, bu görüşü kanıtlamaya çalışan zoraki eserler meydana çıkarıyordu: ***Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik***. (Elazığ Halkevi yay. İst. 1937); ***Elaziz Bakırmadeni Kazası Halk Türküleri***, İst. 1937)

İşin asıl düşündürücü yanıysa, **Ali Kaya** gibi Dersimli yazarların da ***Tunceli Kültürü*** adına buradaki örnekleri olduğu gibi benimsemesi ve kitabında kullanmasıdır... (Bkz. A. Kaya: **Tunceli Kültürü**, İst. 1995)

Ç- Sazı Söze Omuzdaş ve Yoldaş Eden Sêy Qaji

Halk şairlerinin, âşıkların ve dengbêjlerin şiir yazmaktan çok, şiir söyledikleri; öte yandan kendi eserlerini veya anonimleşmiş halk şiirlerini bir enstrüman eşliğinde veya enstrümansız elini kulağa yaslayarak çıplak sesle terennüm ettikleri bir gerçektir. Ancak, her şiir yazan „şair" olarak

nitelendirelemeyeceği gibi, sazla halk şiiri terennüm eden herkes „âşık" sayılmaz ve sesi güzel olup stran söyleyen herkese de „dengbêj" denemez. Gerçek anlamda „halk şairi, âşık ve dengbêj" olabilmek için güzel sesin yanısıra, nitelikli şiirsel anlatım kurma ve zengin bir repertuara sahip olma gibi özellik ve niteliklere ulaşmak gerekir.

Onlar, bir yönüyle halk filozofu, bir yönüyle manzum tarihçi, bir yönüyle toplumlarınm efsanevi kutsal kişilikleridir. Hele, onun bir de **Sey Qaji (Seyid Qazi)** gibi âmâ yani kör olması, onun manevi değerini bir kat daha artırır.

İşte, Dersim'in halk filozofları ve Dersim'in manzum tarihçileri olarak nitelendirebileceğimiz **Alişêr** ile **Sêy Qaji**, dizelerinde yansıttıkları ve sazlarıyla dillendirdikleriyle şimdiden birer efsanevi kişilik kazanmışlardır. Alişêr'in, katledildikten sonra elkonan bir sandık dolusu kitap ve defterlerinde kimbilir nice önemli şiirsel ürünler bulunuyordu. Onun katlini organize edip, kesik başının resmini çekip ilk kez yayımlayan Jnd. Alb. Nazmi Sevgen; onun elkonan eserleri arasında bir ***Dersim Destanı***'nın bulunduğunu bizzat açıklıyor.

Sêy Qaji'ye gelince... Tarihten bu yana birçok halk âşığının ve dengbêjin âmâ yani kör ve ümmi (okuma-yazmasız) olması, insanların dikkatini çeken son derece ilginç ve anlamlı bir konudur. Eski kaynaklarda ve ***Şairnâmeler***'de, birçok âmâ ve ümmi âşığa ve dengbêje rastlıyoruz. Tümünü sıralamanın yeri burası değil. Ancak 19. yüzyılın efsanevi Kürt dengbêji **Evdalê Zeynikê**'den başlayarak **Sêy Qaji**'ye ve **Aşık Veysel**'e kadar onlarca isim sayılabilir...

Hem Dımılki/Kırmancki halk müziği icracısı, hem de derlemeci ve araştırmacı olarak Dersim folkloru üstüne çalışmalarıyla tanınan **Dr. Daimi Cengiz**; yaklaşık 30 yıllık bir alan çalışması sonucu, Dersim'in efsanevi şair-dengbêji, halk filozofu ve manzum tarihçisi olarak adlandırabileceğimiz **Sêy Qaji** üstüne derli-toplu bir çalışma yapmış bulunuyor. Sêy Qaji'nin 1860-1936 yılları arasında yaşadığı kabul edildiğine göre, demek ki bu çalışmayla, Dersim'in yaklaşık 70 yıllık toplumsal ve siyasal tarihine tanıklık ediliyor.

Nitekim o, 1877/78 Osmanlı- Rus Harbinden başlayarak, II. Abdülhamid istibdatını, Hamidiye Alaylarını, II. Meşrutiyet'i, I. Dünya Savaşı'nı, Ermeni katliamını, Osmanlı'nın 1908 ve 1916 Dersim Harekâtlarını, 1921 Koçgiri katliamını, 1925 Kürt İsyam'nı, Koçuşağı Harekâtını ve nihayet 1937/38 Dersim katliamı hazırlık sürecini yaşamış ve muhtemelen bunları şiirlerine taşımıştır. Sêy Qaji'nin şu şiiri, bu olguyu özlü biçimde yansıtmaktadır:

„Dewrê Tanjimati
Dewrê Hurati
Dewrê Cumrati
Pêro ki mı di
Bara marê bi tertele u afati"

Türkçe söyleyişiyle:
Tanzimat Devrini
Hürriyet Devrini
Cumhuriyet Devrini...
Hepsini gördüm
Payımıza sadece kırım ve âfet düştü...

Seyid Gazi'nin (Sêy Qazi) Baba Mansur ocağının Seyid Sovunan koluna mensup bir şair- pir olduğu ; sazıyla kılamları, manileri, beytleri eşliğinde sıklıkla cem bağladığı söyleniyor ki; bu, onun önemini daha da artırıyor.

Nitekim araştırmacı, onun bu yaygınlığını ve saygınlığını şöyle yansıtıyor:

„Sey Qaji halkın şairi imiş. Dersim halkı ona büyük kadir-kıymet vermiş. Toplum içinde itibarı büyükmüş. Seyid Rıza ve Şah Hüseyin Bey gibi, Dersim toplumunda ayrı ve büyük bir saygınlığı varmış. Çünkü o, hem seyid hem de nâmlı bir şairdir. (...) Şairlik bu yöre halkı nezdinde kutsal bir haslettir. Hak vergisidir. Herkese de nasib olmaz. Bu sanat kimin payına düşerse, halk ona büyük hürmet gösterir ve kadir-kıymet verir. Büyük şair, nefesi ve sözü tükenmeyen şairdir." ***(Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sêy Qaji).***

Sêy Qaji, salt Alevilik üstüne dini beytler düzen bir şair değil, aynı zamanda çevrede gördüğü haksızlıklara karşı duran bir mücadele adamıdır da aynı zamanda. Sözgelimi, Selçuklu yönetiminin geçmişte Dersim'e yönelik bir haksızlığı ve adaletsizliği şu dizelerle yerilir:

„Kafir, to tac u taxtê ho gonâ kami de şuto
Mı araqê çarê ho ramıto, çınıto
Hata nıka bınê keşi nêketino
Tomırê cemê haqıye cınıto"

Türkçe söyleyişiyle;

Kâfir, tacını tahtını kimin kanıyla yıkadın
Ben alınterimi ektim, biçtim
Şimdiye dek, entrika düşünmedim
Hakikat Cemi'nin sazını çaldım.

Sêy Qaji'nin buradaki yergisi ve sitemi; bana, 10-11. yüzyıllarda yaşamış; **Ömer Hayyam, Mevlana ve Yunus Emre**'nin şiir ve düşünce babası olup, „Kürtler'in Ömer Hayyamı ancak birçok açıdan ondan daha büyük bir şair" olarak nitelendirilen **Baba Tahir Uryan**'ın şu dizelerini hatırlatıyor:

Elime geçerse eğer feleğin çarkı
Ona yedi ceddin hesabını sorarım
Birisinde yüz nimet
Diğerinde kanlı ekmek
Sorarım hesabını felekten
Bu neden böyledir
Ve o neden öyledir
Versin bana hesabını.

Sêy Qaji, Devletle işbirliği içindeki yöre egemenleriyle de kavga içindedir. Nitekim, 1970'li yıllarda ona atfedilen Dımılki bir Dersim Ağıdı'nı ilk kez yayımlayan yurtsever Kürt aydını **Dr. Şıvan** (Sait Kırmızıtoprak)ın dedesi, Xormekli **Bertal Efendi**'nin (Yurtsever) asılsız bir ihbarıyla hapsettirilir. Şair, Türkçe söyleyişiyle şu dörtlükleri dizer:

Xormekliler'in kırk hanesi
Birbirini destekliyor
Benim tutunacak dalım kalmadı
Ben de Düzgün Baba'nın eteğine tutunmuşum
(...)
Sazım hakikat ceminin sazıdır
Sille vurur kötülüğe ve haksızlığa
Pençelerim, iniler, sızılar
Gecenin karanlığı üstümüzden gidene kadar.

Bu vesileyle, Dr. Şıvan tarafından ilk kez yayımlandığını söylediğimiz Dersim Ağıtı'nın, 1936'da hayata veda eden Sey Qaji'ye ait olamayacağı söylenir. Ancak, unutmayalım ki, Dersim'in gördüğü zulüm ve katliam sadece 1937/38'le sınırlı değildir. Bir kez, 1908'de **Neş'et Paşa** komutasındaki askeri harekâta, 1916 Harekêtına ve 1930 Koçuşağı Olayı'na ilişkin birçok Kürtçe ve Türkçe ağıt bulunmaktadır bugün elimizde. Bir eşkıya ağıt- türküsü olarak sunulan *„Keki Ağa Ağıtı"* bile 1908 katliamına ilişkin bir ağıttır. Bu nedenle, içinde *„Kim böylesine beddua etti ki, tüm Dersimliler muratsız ve mutsuz ölsünler"* tarzında dizelerin bulunduğu sözkonusu ağıt da belki ona, belki de aynı geleneği sürdüren bir başka Dersimli halk şairine aittir. Ama Sey Qaji'nin, 1937/38 katliamını görmemesi, en azından bu katliamın edebiyatı açısından büyük bir kayıptır.

Şair kızı **Xumar**'ın, Sey Qaji'nin kaybını dile getiren şu dizeleri de söylediklerimizi haklayan bir belirleme ve betimleme değil mi?

„Sayıro, sayıra
Bakılê mı sayıro
Ewro şiyo haqiya ho
Dêsim bê wayıro
Dêsım bê sayıro"

Türkçe söyleyişiyle;

Şairdir, şairdir
Babacığım şairdir
Bugün Hakka yürümüş
Dersim sahipsizdir
Dersim şairsizdir.

Sözlerimizi, (1900- 1980) yılları arasında yaşayan Dersimli bir başka kadın şair Wakıle'nin, Dersim'in iki sembol ismi **Seyid Rıza** ile **Sêy Qaji (Seyid Gazi)** üstüne yaktığı bir şiirden dizelerle noktalayalım:

„Dêsim welatê Kırmanciyo
Tenga Sey Rıza u seda Sêy Qajiyo"

Türkçe söyleyişiyle;
Dersim, Kırmancların vatanı
Seyid Rıza'nın darı,
Sêy Qaji'nin sesinin yankılandığı diyar...

VII.BÖLÜM: **DERSİM-KOÇGİRİ'NİN EFSANEVİ ŞAİRİ ALİŞÊR VE ŞİİR DÜNYASI**

A- Giriş

En eski insan topluluklarından bu yana, duygu ve düşünceleri şiirle söyleme geleneği, özelde Dersim ve Dersim dengbêjleri ile şairleri için de geçerlidir. Aynı zamanda ***manzum halk tarihçisi ve sazı sözüne yoldaş şair- dengbêjlerin en önemlilerinden biri de, (Takî) mahlasıyla Türkçe ve Kürtçe şiirler yazan, mücadele adamı Dersim/ Koçgirili Alişêr Efendi' dir.***

1919- 1921 Yılları arasında cereyan eden **Koçgiri** olaylarının en önemli ideologlarından ve tanıklarından olan **Alişêr**, bu olayların akabinde Dersim'de **Seyid Rıza**' nın yanma gelerek, 1937 yılındaki ölümüne kadar yaşamının kalan bölümünü burada geçirmiş[4] ve buradaki gelişmelere de kaynağından tanıklık etmiştir. Dolayısıyla, hem bir düşünce adamı, hem bir eylem adamı, hem de bir şair olarak ***İttihad ve Cumhuriyet döneminin manzum- tarihçisi*** sıfatını kazanan başlıca kişilerden biridir.

Nitekim, 1930'lu yılların başlarından itibaren İstanbul Konservatuvarı adına yapılan müzik ve şarkı derleme çalışmaları aşamasında, onun da üç şarkısı hapishane ortamında derlenerek, taşplak haline getirilmiştir. **Taki** mahlasıyla yazan **Alişer**, şiirlerini Türkçe ve Kürtçe olarak kaleme almış veya doğaçlama söylemiştir. Kendisini çok yakından tanıyan **Nuri Dersimi**, onun Kürtçe olarak söylediği bazı şiirlerini, geniş kitlelere ulaşabilmek için sonradan Türkçe olarak da kaleme aldığını söylemektedir.

Buna karşılık, 1925 yılından itibaren Şark İlleri Asayiş Müşaviri olarak görev alıp, 1930'lu yıllardan itibaren yönetime *Etno-Politik İnceleme Raporları* veren **Prof. Hasan Reşit Tankut**, 1949 yılında Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine *Alevilik ve Aleviler* konusunda verdiği bir raporda; tüm Aleviler'in ibadet dilinin Türkçe olduğunu, ancak **Alişêr**'in yönetime inat olmak üzere kimi eserlerini Kürtçe olarak kaleme aldığını iddia etmektedir ki; bunun, toplumsal gerçeklik ve kültürel gelişim yasalarıyla ilişkisi bulunmamaktadır. Çünkü, Arap Aleviler ibadetlerini ağırlıkla Arapça yaparken, Türk Aleviler Türkçe; İran ve Irak Ahlê Haqlar'ı hemen tümüyle Kürtçe, Türkiye Kızılbaş Kürtler'i ise önceleri tümüyle Kürtçe, Cumhuriyet döneminde Kürtçe ve Türkçe karışık, şimdilerdeyse bilinen nedenlerle ağırlıkla Türkçe olarak icra etmektedirler.

B- Bir Mektubun Sunduğu Gerçekler

Dersimli araştırmacı- müzisyen **Kemal Kahraman**, eline geçen geçmişe ait bir müzik kaydında söz ve müzik açısından son derece ilginç bir Kurmanci beyte rastlamış ve sahibini bilmediği bu eseri hem albümünde, hem de klibinde kullanmıştı.

Yıllar önce, benim konuşmacı, onun müzisyen olarak katıldığı Berlin Alevi Kültür Merkezi Cemevi'ndeki Dersim katliamıyla ilgili bir toplantıda; kendisinde sadece iki kıtası bulunan sözkonusu beytin tamamının benim Müzik ve Alevilik çalışmalarımda bulunduğunu görünce hem şaşırmış hem de sevinmişti. Çünkü kendisinin „hit" eser olarak kabul ettiği bir deyişin tümüne ulaşıyordu.

Resim - 69) Alişer ve karısı **Zarife,** dağlarda korunmak amacıyla silahlı gezdikleri zaman.

„*Ez qisek bibêjim le boyê Eba Tûrab/ Li eşqê wî ciger bûye lehd-i kebab*" sözleriyle başlayan ve tamamı yedi kıta olan bu âyet/ beyt, gerek söz gerekse beste olarak türünün en güzel örneklerindendi. Sözkonusu eser, İçtoroslar bölgesinde dedem Haydar Bayrak zamanından beri aile ve köy ortamımızda okunan deyişlerden biriydi. Bu görüşmeden sonra, Kemal'e, yöremizde okunan

Kürtçe ya da Osmanlıca beytler konusunda gönderdiğim bazı örnekler üzerine, kendisinden şu mesajı almıştım:

„Mehmet Abi, sizin kayıtlarınızdan fark ettiğim kadarıyla gerek Türkçe gerekse Kürtçe literatür anlamında sizin bölgeniz son dönemlere kadar daha zengin ve seçkin ozanlar tarafından temsil edilmiş. Dersim, 38 Katliamı dolayısıyla, özellikle toplumun inanç önderlerinin, âşıkların, şairlerin, ağaların, beylerin yani toplum içinde ismi duyulmuş bütün ileri gelenlerin ailece yok edilmek üzere hedef seçildiklerini gözönünde bulundurduğumuzda bu durum daha anlaşılır oluyor.

Dersim-38'de sözlü literatürün ve sözlü belleğin en seçkin temsilcileri ortadan kaldırılınca bütün gelenek ve kültür, deyim yerindeyse ancak 2'nci hatta 3'üncü sınıf temsilciler tarafından aktarılmıştır. Yani son yıllara kadar hem sözlerin hem de gerek melodik gerekse de icra açısından müzikal düzeyin sizin bölgenizde (İçtoroslar bölgesi MB) daha yüksek bir kaliteyle temsil edildiğini söylemek mümkün.

Ancak Alevilik konusunda Dersim'de daha otantik kurgu ve uygulamaların yaşandığı da bir gerçek. Çünkü gerek nüfus yoğunluğu olarak daha az sayıda Kürt- Alevi tarafından temsil edilmesi, gerekse bölgedeki Türkçe ağırlıklı diğer Alevi merkezlerine yakın olması İçtoroslar dediğimiz bölgeyi Dersim'e göre daha erken yıllarda Türkçe'ye doğru kanalize ediyor; hatta Türk olmadıkları halde Türkçe literatürün de en seçkin ürünlerini veriyorlar.

Ancak son yüzyıla kadar bütün bölgelerde gerek Kürtçe gerekse Zazaca çok zengin bir literatürün olduğu, bütün ibadetleri herkesin kendi dilinde yaptığı da bir gerçektir. Yani bugün bunların çok az örneklerinin kalması ya da son kuşak taşıyıcıların artık bunları bilmemesi bu konuda bir gelenek olmadığı için değildir. Dolayısıyla bugün, özellikle son yıllarda bölge gençlerinin bu alanda yaptığı çalışmalar, her geçen gün büyük bir erozyona uğrayarak azalan Kürtçe literatürün kalan işaretlerine yoğunlaşacağına, kolaycı yaklaşımlarla bugüne kadarki önyargıları pekiştiren ürünler veriyorlar."

Evet, Kemal Kahraman'ın bir dayanışma üzerine yolladığı 17 Mart 2009 tarihli bu mesaj, konumuza ışık tutacak birçok gerçekliği beraberinde getiriyordu. Genelde Kürt Aleviler'in, özelde Dersim Kızılbaşları'mn ibadet geleneğinin Cumhuriyet dönemindeki serüvenini özlü biçimde yansıtan bu belirleme; kuşkusuz Alişêr'den başlayarak bir bütün olarak Dersim ozanlarını da ilgilendirmekte ve kapsamaktadır.

C- Alişêr'in Şiir Dünyası

„**Takî**" mahlasıyla yazan Alişêr'in şiirlerinin düşünsel ve felsefi omurgasını, Dersim'e özgü *Kızılbaş- Kürt* kültürü oluşturmaktadır. Alişêr'in bugün elimizde sınırlı sayıda şiiri bulunmaktadır. Bu sınırlı sayıdaki şiirler bile, onun şair olarak önemli bir sanatsal düzeye çıktığını göstermektedir. Bir sandık dolusu kitap ve defterine elkonduğunu, Jnd. Alb. **Nazmi Sevgen** açıklamaktadır. Günün birinde bu şiirlere ulaşılabilirse, bu, hem Dersim için hem de insanlık kültürü için büyük bir kazanç olacaktır...

Daha 1920'li yılların sonları ile 1930'lu yılların başlarında, İstanbul Belediye Konservatuvarı müzik elemanlarınca Dersim ve Koçgiri üstüne üç eseri derlenerek, taşpılak haline getirilen **Alişêr Efendi**; gerek Nazmi Sevgen ve Niyazi Ahmet Banoğlu gibi resmi görüş yanlılarınca, gerekse muhtelif Kürt aydınlarınca toplum önderi ve şair kimliğiyle saygıyla anılan bir şahsiyettir. Gerek 1921'deki Meclis görüşmelerinde, gerekse parayla tutulan ajanlar tarafından başı kesilerek katladildiği 1937'den sonra hakkında çıkan yazılarda; onun Kürt ulusal haklarının güçlü bir savunucusu olmasına ve Dersim'deki etkinliğine ve saygınlığına sıklıkla vurgu yapılır. Yine bu sanatsal, sözel ve örgütsel etkinliğinden dolayıdır ki; 1921'de Koçgiri önderlerinin affına ilişkin yasadan o yararlandırılmaz. Ancak, buna rağmen yukarda da vurgulandığı gibi, onun cezaevlerinden derlenen üç eseri taşpılak haline getirilir.

Toplumsal ortamla sanatçı, sanatçıyla sanat ürünü arasında bir diyalektik birlik ve kanbağı olduğu bir gerçektir. Bu gerçekliğin yansımalarını Alişêr'in şiirlerinde de rahatlıkla görebiliriz. Nitekim, 1919-1921 yılları arasında Batı Dersim olarak nitelendirdiğimiz Koçgiri'de cereyan eden olaylar, onun şiirine politik bir içerik verirken; sonraki dönemde Dersim'deki yaşamı içinde ürettiği eserler daha çok felsefi ve Alevilik içeriklidir.

Resim - 70) Alişer'in kalleşçe öldürüldükten sonra Zeynel tarafından kesilen başı.

Sözgelimi, *„Koçgiri başladı harba/ Sesi gitti şarka garba/ Bir ordu asker geldiler/ Dayanamı bu darba" sözleriyle başlayıp, „Dılo yeman yeman yeman/ Çiyan gırto berf u duman/ Me ra bışin Şah-i Merdan/ Ew dermanê hemû derdan"* nakaratıyla devam eden ünlü eseri bu döneme ilişkindir. Zaten bu tür eserleri, Koçgiri ve Dersim'in manzum tarihi niteliğindedir. Nuri Dersimi gibi siyasi önderlerin eserlerinde anlattığı Koçgiri ve sonraki Dersim olaylarının tüm seyrini Alişêr'in şiirlerinde görmek mümkündür. Hangi aşiretler direnişte yer almış, hangileri elma üstüne yemin etmelerine rağmen yan çizmişler, dahası sözünde durmayan hangi aşiretler geriden „biz eşkiyaya uymayız" diyerek Ankara'ya teller çekmişler, bunların tümünü şiirlerde izlemek mümkündür. Dahası, bu şiirsel anlatımlar yalnız Dersimli aydınların eserleriyle değil; doğrudan harekete katılan resmi kalemlerin anlatımlarıyla da önemli ölçüde çakışmaktadır.

Alişêr'in, Koçgiri katliamının ardından Dersim'e Seyid Rıza'nın yanına gittiği dönemdeki eserleri hem doğa güzellemeleri hem de bir toplumsal-tarihsel hesaplaşma niteliğindedir:

Gönül gel gezelim Munzur Dağını
Ne hoş memlekettir ili Dersim'in
Seyran eyleyelim Sultan Dağını
Ne hoş çiçektir gülü Dersim'in

Bunu izleyen dörtlük ise adeta Dersim'in özet tarihi gibi:

Nice Padişahlar geldi cihana
İli almak için düştü gümana
Her birin bir çeşit atmış bir yana
Kesilmemiş kıyl ü kali Dersim'in.

Alişer'in eşi **Zarife Hanım** da, hemen tüm eserlerde güzelliği ve yiğitliğiyle kendisinden söz ettiren bir şahsiyettir. Alişêr'in eşi, yoldaşı, „hevalê"si olan Zarife de, onun şiir kahramanlarından biridir. Nitekim, Alişêr'in yalnızca ilk ve son dörtlüklerini verdiğimiz şu Kürtçe şiiri, bu türden bir aşk ve sevda şiiridir:

Ey canan bi eşqa te jî hatım
Demê te yad mekim, çi bikim?
Ji hisna te re ez jî mat im
Lê ez feryad mekim, çi bikim?
(...)
***Teqî** bere yarê te ye*
Dijminê axyarê te ye
Maîlê didara te ye
Ez jî bi te xeşat mekim, çi bikim?

Alişêr, Dersim'de Seyid Rıza nezdinde kaldığı 16 yıllık süre içerisinde, zaman zaman gündelik hâlet-i ruhiyesini ve özlemini dillendirmekten de geri kalmaz:

Hasretin beni yakıyor
Boynuma zencir takıyor
Pîrim kaldı Erzincan'da
Tâlipler yola bakıyor

Onun yarım kalmış düşünü gerçeklendirecek Aleviliğe özgü kurtarıcı özlemi hep devam etmiştir:

Rahm eyle bize putların şahı
Benim çektiğimi erd u sema çekemez
Zâlimin zulmu, mazlumun âhı
Azim olan âşık-ı âlâ çekemez
(...)
İnâyet eyle şâhım geldi zamanı
Hoş merhem bağla bu derd-i nihanı
Lutf eyle mahv et şu kavm-i Mervan'ı
*Hem bu hâli **Takî**- i şühedâ çekemez.*

Ancak, Alişêr'de Alevi nefesleri toplumsal mücadele ile içiçe geçmiştir. Sadece ilk ve son dörtlüklerini verdiğimiz şu Kürtçe şiir bunun örneklerinden biridir:

Alema ervahê cema elestê
Axyar li illah got min illellah got
Li asanê taqwîm li hêla rastê
Cemalê te ra min bismillah got
(...)
Amentûbillah ***Taqî*** *min mazlum meke*
Li heyeta ebed min mahdûm meke
Li meqama ewliyan min mahrûm meke
Bi heqqê Muhammed Alî te ra Allah got.

Yine baş ve son dörtlüklerini aldığımız şu Türkçe deyiş de, üsttekinin bir versiyonu niteliğindedir:

Cemalım murad cihan- nümadır
Barekallah gördüm elhamdülillah
Cemalım hikmet-i sırr-ı Xudadır
Zerresine erdim elhamdülillah
(...)
Serab-ı aşkınla şehâ beyhûşem
Medh-i muhabbetle mest-i meyhûşem
Ben ***Takî*** *halka bir gûşem*
Pâyine yüz sürdüm elhamdülillah

Belirlemelerimize göre, bu tarz Kürtçe Alevi nefesleri geleneğini, 1960'lı yıllardan sonra ağıtlama- deyiş biçiminde devam ettiren Koçgirili ozanlardan biri de, **Aşıq Mûsa Perwanî**'dir. „İmam Husên dest zalemê Yezîd da yareli bû" tarzında Türkçe katışımlı Kürtçe ağıtlama- beytler söyleyen ve bir dönem plak ve kasetleriyle Alevi Kürt toplumunu oldukça etkileyen ozanlardan biri olmuştu Aşık Musa Perwanî.

Ancak, biz onun bu türdeki eserlerine yer vermek yerine, komşu halk ve kültürler arasındaki etkileşimi gösteren ilginç bir örnek olarak, Serhad bölgesinin ünlü ozanlarından **Aşık Şenlik**'in bir deyişine yer vermek istiyoruz.

1878 Osmanlı- Rus Harbi'nde, Ruslar'ın Çıldır'ı işgali sırasında, Ruslar'a karşı savaşmak üzere Aşık Şenlik'in ilk yardıma çağırdığı halklardan biri Kürtler olmuştu. Aşık Şenlik, çağrısını şu dörtlükle dillendiriyordu:

Bir kâğız (kâğıt) yazmışam ***Celali Kürd****'e*
O zaman cevap ver merdoğlu merde
Seksen min (bin) pür-silah tamam bir yerde
Yêriyip (yürüyüp) ***Kürdistan*** *küllî var gelir.*

Resim - 71) 1937-38 Dersim katliamının ünlü ihanetçilerinden Rehber bir jandarma komutanıyla birlikte
[Kaynak: ***Kârerli Mehmet Efendi***'nin Anıları].

Aşık Şenlik tarafından Türkçe- Kürtçe karışık olarak kaleme alınan ve ünlü Kürt kadın dengbêj **Ayşe Şan** tarafından ölümsüzleştirilen şu deyiş ise, bir kültür harmanlamasının yanısıra halkların kardeşliğini de yansıtan anlamlı bir örnektir:

Salını salını tu ji virda hatî
Aşkın ateşinden dilê min ketî
Dilber söz vermiştin tu çıma natî
Yabancı değilem kurê xalê te me

Yekî Tirkî bibêjim dudu Kurmanci
Yanağı gırmızı sêva narıncî
Dedim bir bûse ver etme narincî
Yabancı değilem kurê meta te me

Evimi sorarsan, nêzika mala te ye
Keyfimi sorarsan keyfim halê te ye
Aslımı sorarsan kurê apê te ye
Yabancı değilem cîranê te me

***Aşık Şenlik** bêjî tu yarê min î*
Bıldır kızdın îsal tu jin î
Çima xeber neda demek tu jin î
Yabancı değilem yar yarê te me (x)

Sözlerimi, Dr. Daimi Cengiz'in derlediği Dersim'in efsanevi şairi **Sey Qaji**'nin **Alişer**'e dair bin manisi ile noktalamak istiyorum:

Zere vêsanieia welatê ho
Vera atısmeni gar u yınatê ho
Sare bıda mede sır u binate ho
De çıp bıkuye per u geynatê ho

Olanca yurtseverliğinle
Düşmana karşı kahr ve inadınla
Serini ver, verme sırrını, bin atına
Hadi çırp kolunu kanadını. (xx)

*(x) Ensar Aslan: **Çıldırlı Aşık Şenlik**'ten (Ank. Ün. Yay.) aktarılarak, Tayfun Karabedel: **Aşık Şenlik ve Halkların Kardeşliği**", Jiyana Nû, Sayı: 24/ 1995*
*(xx) Dr. Daimi Cengiz: **Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji** (Horasan Yay. İst. 2010)*

VIII.BÖLÜM: KEMALİZMİN'İN KÜLTÜR POLİTİKASININ OTOPSİSİ VE DERSİM'Lİ OZANLAR

A- Kürt ve Alevi Kültürüne Dönük Yasak ve Asimilasyon

Lozan Antlaşması'nın 38-45. maddelerinde; Kürtler gibi ulusal ve Aleviler gibi dinsel azınlıklara çeşitli kültürel ve dinsel haklar öngörülmesine ve bu haklar Kemalist yönetimce de kabul edilmesine rağmen; gerek 24 Eylül 1925 tarihinde gizlice çıkarılıp uygulamaya konan **Şark Islahat Planı** , gerekse aynı yıl yapılan çeşitli kanuni düzenlemelerle, bu haklar gizli ve açık planda hile yöntemleriyle gasbediliyordu.

Şark Islahat Planı'nın 14,15,16,17'nci maddeleri *„Kürt dilinin yasaklanmasını ve eğitim yoluyla Kürtler' in asimilasyonunu"* hükme bağhyordu. 14. maddede; Kürt yerleşim merkezlerindeki *„hükümet ve belediye daireleri ile diğer kurum ve kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe' den başka dil kullananların Hükümetin ve Belediyenin emirlerine karşı gelmekle suçlanarak cezalandırılmaları"* öngörülüyordu.

Sanki 13. yüzyılın **Karamanoğlu Mehmed Bey**'i geri gelmiş ve Türkçe'den başka dillerin kullanılmasını yasaklıyordu!.. Oysa, bir Türkmen köylüsü olan Karamanoğlu Mehmed Bey, iki ay gibi kısa bir süre için yönetimi elegeçirmiş ve Türkçe'den başka dil bilmediği için, resmi dilin Farsça veya Osmanlıca olmasına karşı çıkıyordu...Ancak, bundan 700 yıl sonra gelen bu Kemalist yasak, ötekinden bütünüyle farklı olarak diğer kültürlerin ve kimliklerin bitirilmesini hedefliyordu.

Şark Islahat Planı'nın 17. maddesinde; *„Fırat' ın batısındaki illerin bazı kesimlerinde dağınık olarak yerleşmiş olan Kürtler' in Kürtçe konuşmalarının mutlaka yasaklanması ve kız okullarına önem verilerek kadınların Türkçe konuşmalarının sağlanması"* kararlaştırılıyordu.

Yine aynı Plan'ın 15. maddesi, **Türk Ocakları** ve **Okullar** aracılığıyla Kürtler'in asimilasyonunu; aynı maddenin ikinci fıkrası ile Plan'ın 16. maddesi ise özellikle ***„Dersim'in yatılı bölge okulları yoluyla Türkleştirilmesini"*** öngörüyordu.

Asimilasyon ve Türkleştirmeye tabi tutulması kararlaştırılan öncelikli bölgenin **Alevi-Kürt** yoğunluklu Fırat'ın batısı olması, konumuz açısından özellikle önemlidir.

Aslında Kemalist yönetim, bu tarihten sonra toplumda tektipleştirmenin

doğal sonucu olarak *„Türk- İslâm geleneği“* ne ters düşen her türlü müzik akımını da engellemeye çalışıyordu. Nitekim, M. Kemal 14 Ekim 1925'te İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda bu niyetini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

„Hayatta musiki lâzım değildir. Çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan mahlukat insan değildir...Musikisiz hayat zaten mevcut olmaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, süruru ve her şeyidir...“ (Bkz. Cumhuriyet Hafta, 15 Kasım 2002).

Bu çelişkili sözleri okuyan, ilk bakışta buna bir anlam veremez. Oysa, 1926 yılında geleneksel müziğin eğitimi resmen yasaklanırken; yalnızca İstanbul Belediye Konservatuvarı'mn tasnif ve derleme kurulu çalışmalarına devam eder. Bu derlemelerin temel amacı ise, sonradan oluşturulması planlanan Türk müziğine altyapı ve kaynak oluşturmaktır.

Nitekim, İstanbul Belediye Konservatuvarı'nca Anadolu'nun ve Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde yapılan ilk derlemeler, daha çok *„Şarkı“* adıyla yayımlanırken, bu isim sonradan yerini tümüyle *„Türkü“*ye terkediyordu. Bu halk şarkılarındaki *„Kürt“* kavramı yerini sonradan *„Türkmen“* ve *„Türk“* e bırakıyordu. Yine bu çerçevede *„Kürdün Kızı“* yerini *„Türkmen Kızı“* na, *„Kürdün Gelini“* yerini *„Türkmen Gelini“* ne bırakıyordu. Aynı süreçte *„Halk dansları“* da Türkçeleştirme adına yerini *„Halk oyunları“* na kaptırıyordu...

Resim - 72) "Leyla" adını verdiği atıyla diyar-diyar dolaşan gezgin-ozan Aşık Davut Sulari [*Kalan Müzik Arşivi*]

Türk kültürüne ve müziğine altyapı oluşturma adına, **Koçgiri ve Dersim**'in efsanevi şairi, *„Taki"* mahlasıyla Kürtçe ve Türkçe şiir söyleyen **Alişêr**'in de üç ezgili şarkısı hapishane ortamında başka şahsiyetlerden derlenerek, taşpılak haline getirilmiştir. Sözkonusu taşpılakların Konservatuvar yayınlarında yeralan künyeleri şöyledir:

Plak No/	Türkünün Yeri ve İsmi/	Okuyanın İsmi ve Memleketi / Alındığı Yer
7	**Koçgiri Türküsü** (1337 Koçgir Hadisesi üzerine)	*Tokatlı Mehmetoğlu DumanAhmet* Trabzon Hps.
70	**Dersim Medhiyesi**	*Koçgirli Ali Şir'in (ki hayattadır)* Erzincan Hps. *Hükümet memuru(!) Koçgirli Sabri*
75	**Koçgir Türküsü** (Sivas'ın Koçkırı'nda Alişir tarafından)	*Umraniye'nin Ağızkır karyesinden* Erzincan Hps. *Kasımoğlu Sabri Bey*

Mustafa Kemal'in 1925'te yetkilendirerek, başta Dersim olmak üzere Kürt illerine gönderdiği *etno- politik* raporlar hazırlamakla görevli resmi danışman **Prof. Hasan Reşit Tankut**, 1949'da Cumhuriyet Halk Partisi yönetimine verdiği Aleviler'e ilişkin gizli raporda; Türkler'in yanısıra Kurmanç ve Zaza Kürtler'in ibadet dilinin Türkçe olduğunu, ancak *„Alişêr'in Türk yönetimine inat olmak üzere eserlerini Zazaca verdiğini"* iddia ediyor ki, bunun yaşanan gerçeklikle ilişkisi yoktur.

B- Asimilasyon Adına Aleviler'e Uygulanan „Saz" Yasağı

Şark Islahat Planı, 1926 yılından başlayarak uygulamaya konmuş, ancak üstüste gelen direnişler yüzünden tümüyle başarıya ulaşamamıştır. Ancak, bellibaşlı direnişlerin bastırılmasından ve Kemalist rejimin kendini bütünüyle güvencede görmesinden sonradır ki, 1930 yılında İçişleri Bakanlığı'nca Kürtler'in ve Aleviler'in yaşadığı bölgelere bir gizi ***Genelge*** gönderilir.

İttihad ve Terakki dönemindeki yöneticilikleri sırasında da Aşiretler konusunda raporlar hazırlatan, etnik arındırma çalışmaları yapan ve Dersim katliamında da önemli rol oynayan **Şükrü Kaya** tarafından hazırlanıp illere

gönderilen bu çok gizli ve önemli Genelge'nin özellikle iki maddesi konumuz açısından son derece ilginçtir.

Genelge'nin 9. maddesinde şöyle denmektedir: „*Türklüğe ve Türkçeye pay ve paye vermek, som Türklüğün ve özellikle Türkçe konuşmanın yalnız şerefli olduğunu değil, maddeten kârlı olduğunu da kendilerine doğrudan göstermek.*"

Genelge'nin 12. maddesi ise konumuz açısından daha da ilginçtir: „*Kıyafetin, şarkıların, oyunların, düğün ve toplum gelenek ve göreneklerinin de milliyet ve ırk duygularını daima uyanık tutan ve toplumları geçmişlerine bağlayan bağlar olduğu unutulmamalı. Bu nedenle,* ***lehçeyle birlikte bu gibi aykırı gelenekleri de fena ve zararlı görmek ve özellikle kötü göstermek, (...) özetle dillerini, âdetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türkün tarihine ve bahtına bağlamak her Türk'e düşen milli ve önemli bir görevdir.***" (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri**, Özge yay. Ank. 1993,s. 508)

Görüldüğü gibi, günümüzde „Türk- İslam Sentezi" olarak değerlendirilen „Türk- İslam geleneği"ne aykırı görülen tüm zenginliklerin yokedilmesi ve toplumun bu yolla „temdin" edilmesi yani Türkleştirilmesi öngörülmektedir. Bu kavram, desmi kalemşörler tarafından „Dersim" olgusu için sıklıkla kullanılmıştır.

Kürt kimliğinin bir parçası olarak Kürt ve Alevi kültürü üzerinde uygulanan yasaklama, asimilasyon ve ipotek koyma politikaları; Kürt aydın ve örgütlerince her vesileyle eleştiri konusu edilmiştir. Sözgelimi Kürt **Xoybun** Örgütünce 1945 yılında Sanfransisko Konferansı'na verilen „**Muhtıra- Mektub**"un 4. maddesindeki şu belirleme, özellikle Kürt ve Alevi kültürüne konan yasak ve ipotek açısından daha bir anlam kazanmaktadır:

„Türkler; Kürt dilinin kullanılmasını, Kürt giyim- kuşamının taşınmasını, Kürt şarkılarının söylenmesini yasaklamışlardır. (...) ***Resmi Türk politikasıyla, zararsız halk şarkıları, 'irtica şarkıları' oldu.***„ (Bkz. M. Bayrak: age, s. 595)

Açıktır ki, Kürt aydınlarınca bir uluslararası platformda 1940'larda dillendirilen, 1930 tarihli gizli Genelge'ye tepki niteliğindeki bu belirleme, özellikle konumuz açısından son derece önemlidir.

Nitekim, 1960 Cuntası'nın, *„Alevi Kürt ozan ve âşıklarının, Kürtçe ezgilerle Türkçe söylemeye özendirilmesini"* öngören gizli Raporundan ve üstteki gizli Genelge'den habersiz olduğu anlaşılan ünlü romancı **Yaşar Kemal**'in, daha 1960'lı yılların başlarında Ant Dergisi'nde anlattığı ilginç bir olay, son

yıllarda yeniden bilince çıkarılmış bulunuyor. Yaşar Kemal'in, düzenle her dönem barışık yaşamaya çalışan ünlü halk ozanı **Aşık Veysel**'den kaynaklı anlatımı şöyle:

*„Bir zamanlar sazımla Sivas'a inemez olmuştum. Bir polis, bir jandarma sazımı görmesin; hemen elimden alıyor, doğru fırına atıyorlardı. O zamanlar Sivas'ta niçin Aşık Veysel'in sazını alırlar da yakarlardı? Şükrü Kaya'nın Dahiliye Vekilliği sıralarındaymış. Ahmet Kutsi Tecer de tam bu sıralar Sivas'ta öğretmenmiş. Bir gün Veysel ona gelmiş. Tecer (Hani sazın?) diye sormuş. Veysel de başına gelenleri anlatmış. Ahmet Kutsi Tecer, Vali'ye gitmiş. (Vali Bey) demiş, (Bugün polisler Aşık Veysel'in sazını elinden alıp fırınlamışlar. Doğru mu bu?). Vali, (Doğru) demiş. Tecer (Neden?) diye sormuş. Vali: (**Saz çalmak gericiliktir. Saz gerici bir müzik âletidir**. Dahiliye Vekaletinden böyle emir aldık.*

Tecer Vali'ye, sazın öyle bir şey olmadığını dili döndüğünce anlatmaya çalışmış, olmamış. Anan yahşi, baban yahşi...Kutsi Tecer gelmiş Ankara'ya, sazın gerici bir âlet olmadığını anlatmak için akla karayı seçmiş ama anlatmış sonunda. Halk şairlerinin sazları da fırınlanmaktan kurtulmuş."

Bu konuda yapılan yorumlarda; *„işin dikkat çeken yanı, sistemle barışık olan Aşık Veysel'in bile sistemin hışmına uğraması. Aşık Veysel bile sistemin hışmına uğruyorsa, artık muhalif olan âşıkların halini varın düşünün!"* deniyor, haklı olarak. (Bkz. Rıza Aydın: **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Saz Yasağı**, Birgün gaz. 18 Haziran 2006; Ahmet Güven: **Türkülerimiz**, Kırkısrak dergisi, Sayı:2/2008)

Kemalistler, sözkonusu olayın perde arkasını bilmeden, 1930'lu yıllarda Fransa'da eğitim yapmış Ahmet Kutsi Tecer'in öncülüğünde Sivas'ta ***„Aşıklar Bayramı"***nı düzenlemek ve birçok âşığın tanınmasını sağlamakla övünürler. Oysa, işin içyüzü budur ve bu türden asimilasyoncu ve ipotekçi politikalar, ne yazık ki özellikle ***Alevi- Kürt Âşık ve Ozanlar*** üzerinde son derece etkili olmuştur... (Fikret Otyam'ın derlemiş olduğu Kürtçe şarkıların, sözleri çevrilerek veya Türkçe sözler yazdırılarak 1960'lı yıllarda radyolarda yayınlanması konusunda bkz. Baskın Oran: ***Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar***, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 413)

Geçmişte Kürt müziği icra eden nice mahalli sanatçı, Cumhuriyet'ten sonra zorunlu olarak Türk kültürü kulvarına girerken; bu sanatçılar *„özü Kürt, sözü Türk"* olan şarkılarla kitlenin karşısına çıkıyorlardı. Gerçekten Atatürk'ün

döneminden beri Halk Müziğinin en ünlü isimleri, bir anlamda „*Türkçe sözlü Kürt halk müziği*" icra eden Kürt sanatçılar veya bu gelenekten gelenler olmuş. Atatürk döneminin ünlü sanatçılarından Diyarbekirli Celal Güzelses'in; Urfalı Mukim Tahir, Cemil Cankat ve Kel Hamza'nın; Erzincanlı Salih'in , Zaralı Halil'in, Malatyalı Fahri'nin ve bunların günümüzdeki devamcısı Kürt kökenli sanatçıların bu anonim halk şarkılarını tepe tepe kullandıklarını kim inkâr edebilir?..

Acı gerçek buyken; Diyarbakır'daki görevi sırasında Celal Güzelses'e „*Şark Bülbülü*" unvanı veren Atatürk'ün, 1930'lu yıllarda onun „Türk"lüğünü kanıtlamak için, Almanya'dan getirttiği kafatası ölçüm âletiyle kafatasını ölçtürmesine ne demeli?..

C- Alevi - Kürtler'de Âşıklık ve Ozanlık Geleneği

Milat'tan önce 4. yüzyıldan başlayarak, belli dönemlerde konaklayarak, 8-10. yüzyıllarda yükselişe geçen Kürt halk şiirinin, Kürt halkının anlatım dünyasında özge ve özgün bir yeri vardır. Acısını- sevincini, kederini- kıvancını, tevekkülünü- isyanını şiire, türküye dönüştürmeyi ve kendisini böyle ifade etmeyi bir gelenek haline getirmiş olan Kürt halkının çok zengin bir halk edebiyatı yarattığı bilinmektedir. Ancak ne yazık ki, bu yaratmalar daha çok „Sözlü Halk Edebiyatı" geleneğine dayalı olduğu için, bu ürünlerin büyük bir bölümü günümüze ulaşamadan yitip gitmiştir. Bunun önceki sorumlusu, modernleşip halk katında yazılı edebiyata geçemeyen gerikalmış toplumlar ve yönetimler ise, yakın dönemdeki sorumlusu ise bu ürünlerin yazıya aktarılmasını engelleyen, yukardanberi anlatmaya çalıştığımız şovenist- asimilasyoncu yönetimlerdir.

Yaşayageldiğimiz bu acılı süreci,1970-80'li yıllarda ***Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*** adlı çalışmayı hazırlarken bir kez daha duyumsamıştım... Eşkıya ağıtlama- türküleri denince; ilk akla gelen bölgelerden biri Kürdistan, ilk akla gelen toplumlardan biri de Kürt toplumudur. Böyleyken, yöremizde sözlü edebiyat geleneği çerçevesinde üretilen eşkıya türkü ve ağıtları, anlatım dili Kürtçe ile yazılı edebiyata hemen hiç yansımamış, yansıyanlar ise Türkçe olarak verilmişti.

Geçmişte halk şiiri yazılmak için değil, söylenmek için üretilirdi. Yaratanı ya da aktaranı tarafından yazıya geçirildiğinde yitip gitmekten kurtulur, yazıya geçirilmezse süreç içerisinde kaybolup giderdi. Anonim halk ürünlerinin yani

folklor ürünlerinin bu acılı durumu ortadadır. Yazarı belli Kürt halk şiirinin ne kadarının cönklere ve şiir mecmualarına geçirilip kurtarıldığını bilemiyoruz. Ancak sahipsiz malların açıkgözlerce yağmalanması hesabı, bu ürünlerin sürekli egemen/ başat kültürlerce gasbedildiğini ve ipotek altına alındığım sürekli gözlemliyoruz...

Yalnız müzik folkloru açısından değil, Âşıklık ve Ozanlık Geleneği açısından da durum aşağı yukarı aynıdır. Türk Müziği üzerine çalışma yapan başlıca Batılı araştırmacılardan **Bela Bartok** ile **Kurt ve Ursula Reinhard**, bunu doğrudan bana söylediği gibi; ***„Sänger und Poeten mit der Lute/ Türkische Âşık und Ozan***" (Berlin, 1989) adlı çalışmasıyla ortaya koyuyor. Dünden bugüne bu geleneği sürdürüp, kitapta yer verilen ***Âşık ve Ozanlar***'ın büyük bir bölümünün **Sivas, Maraş, Antep, Urfa, Malatya, Elazığ, Dersim, Erzincan, Erzurum, Kars** ve **Çorum**'lu olması anlamlı değil midir? Buradaki Sivas, Maraş, Malatya, Elazığ, Erzincan ve Erzurum'un bir biçimde **Dersim**'le ilişkili olduğunu da unutmamak gerek.

Çalışmalarını başta İran ve Horasan mistik müziği olmak üzere Doğu müzikleri üzerinde yoğunlaştıran ünlü Fransız araştırmacı- müzikolog **Jean During**; önemli bir bölümü Dersim bölgesinden göçmüş ya da göçürtülmüş olan **Albruz ve Horasan Kürtleri**'nin müziği ile **Anadolu** arasında karşılaştırma yaparken, ***„Türkçe sözlü Kürt müziği geleneği***" nin ikinci versiyonu konusunda şu ilginç sonuca varıyor:

„Türkçe şarkı söyleyen ve atalarının dilini bilmeyen Anadolu saz şairleri ve âşıklarının büyük çoğunluğunun aslen **Kürt Alevileri** *oldukları ve Kürt müzik kültürünün mirasçıları oldukları genelde bilinmiyor. Anadolu âşık müziğinin karakteristik özelliklerinden biri, bütün havalarını; Araplar'da, Farslar'da olduğu gibi ¾'lük tondaki bir gama üzerinde söylemeleridir. Ancak bu özellik, Türkler'de az kullanılan bir özelliktir. Anadolu saz şairlerinin bu çok eski geleneği İran Horasan'ındaki* ***bakhshiler****'in* ***(baxşiler)*** *geleneğine paraleldir. Türkçe şarkı söyleyen bu ozanlar, gerçekten de sanat olarak yaptıklarıyla, tümüyle Kürt müzik kültürüyle bağlantılıdır. Gerçekten, amatörce korunan başlangıçtaki repertuarları dışında dörtyüz yıldan beri bulundukları topraklara yerleşmiş olan* ***Horasan Kürtleri****, Türk şiirini ve dilini birleştirip Horasan'ın Türkçe konuşan saz şairleri hâline gelmişlerdir. Bu sayede de mükemmel bir ortak yaşam standardı yakalamışlardır. Bu olay pek de bilinmiyor. Horasan'daki Türk bakhsi (baxşi) ve ozanların oluşturdukları büyük ailelerin*

orijinlerinin Kürt olduklarını ortaya çıkarmak için titiz bir araştırma gerekiyor." (Bkz. J. Düring: **Kürt Müziği Üzerine Notlar**, Özgür Politika Eki, Sayı: 55/ 1998).

Jean Düring; „*Kürt halkı Ermeni, Türk, Arap ve Fars kültürleri gibi değişik kültürlerle içiçe yaşamıştır; komşularınınkiyle bazı ortak noktaları olmasına rağmen Kürt müziği bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kendine özgü müzikal ifade biçimleriyle apayrı bir yere ve öneme sahiptir*" dedikten sonra, sözü **Horasan** ve **Zağroslar**'daki ***baxşiler***'e getirerek; bu bölge Ahlê Haqlar'ı ile Kürdistan ve Anadolu Alevileri arasında şu benzerlikleri koymaktadır:

„*Çalgıları, Batı Kürtleri'nin de kullandığı ve saz veya tanbur gibi adlarla adlandırdıkları uzun saplı* ***dotar*** *olacaktır. Bu çalgıların, tipik Kürt çalgıları olduğu yaygın olarak söylenmektedir. Araplar bu çalgıyı çalmazlar, çünkü Kürt diline uygundur. Ahlê Haq Kürtler'de tambur kutsaldır ve Yezidiler'de kamış flüt, ney, darbuka ile aynı kutsal yerlere uygun görülür. Aleviler'de de aynı şekilde saz yaygın ve semboller yüklenen bir çalgıdır.*" (Agy)

Gerçekten de Kürdistan'da va Anadolu'da özellikle Aleviler arasında tambur, saz ya da Türkçe deyişiyle bağlama; töre ve törenlerin vazgeçilmez çalgı aracı ve kutsal simgesidir.

Ancak, saz çalma tekniği, Anadolu Alevileri arasında bile değişmektedir. „*Teke yöresinde yani Burdur, Antalya, Fethiye dolaylarında üç telli cura ile sap üzerinde çalınarak müzik icra edilmektedir. Denizli yöresinde özellikle Zeybeklerde ,dövme' diye adlandırabileceğimiz, parmak uçlarıyla perde üzerinde tellere vurularak çalınmaktadır. Buna karşılık* ***Horasan****'da yaşayan Alevi ozanları, sazı ,şelpe ve pençe' tekniğiyle çalmaktadırlar.* ***Maraş, Dersim, Malatya, Erzincan, Sivas*** *bölgelerinde sıkça kullanılan şelpe tekniğinde, özellikle* ***Elbistan*** *dedelerinin ustalığı ve otantikliği dikkat çekmektedir.* „ (Bkz. Ali Alagöz: ***Bağlama ve Şelpe'nin Tarihi ve Kökeni***, Gözcü der. Sayı:2/ 1998).

Konuya „***Alevi- Bektaşi Müziği***" açısından yaklaşan araştırmacılar da, Anadolu ve Kürdistan'da aşağı- yukarı aynı müzik coğrafyası ve insan dokusuyla karşılaşmaktadırlar. Sözgelimi Alevi- Bektaşi Müziği konusunda bir çalışma yapan araştırmacı **Melih Duygulu**'nun üzerinde yoğunlaştığı ve odaklandığı bölgeler şunlardır: **Adıyaman, Çorum, Erzincan, Antep, Maraş, Malatya, Sivas, Urfa, Tokat, Tunceli.**

Atatürk'ün etno- politika danışmanlarından **Prof. Hasan Reşit Tankut**

da, Anadolu ve Kürdistan Alevileri'nin bağlı bulunduğu *şıx, seyyid, pir, dede ve babalar*'ın, bilimsel deyimle *bablar*'m **Malatya, Elazığ, Tokat, Dersim, Merzifon** ve Suriye'de **Lazkiye** gibi yerlerdeki ***Ocaklar***'dan çıktığını söyler ki; bu gizli belirleme de, *Alevi- Bektaşi Müziği* yayılım alanıyla çakışmaktadır. (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri-I**, Özge yay. Ank. 1994,s. 298).

Burada, değişik kaynaklardan giderek verdiğimiz iller dökümünün ***„Fırat'ın batısı***" na rastlayan ve sıkı bir eritmeye tabi tutulan ***Alevi-Kürt*** yoğunluklu coğrafyaya tekabül ettiği hemen dikkat çekmektedir. Yine Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanagelen politikalar sonucu, başta Dersim/Sivas/ Malatya ekseni olmak üzere Alevi- Kürt kökenli unsurlar önemli ölçüde eriyerek Türkleştiği gibi; sanatsal üretimde de gizli ve açık politikalarla özendirilen ve kayırılan Türkçe'ye bir akışın olduğu ortadadır...

Bu konudaki önemli dönemeçlerden biri, Kemalist yönetimin baskı ve zoraki asimilasyonu ise, ikinci önemli dönemeç de 1950'lerde yoğunlaşan köyden kente göçler ve 1960 Askeri yönetiminden sonraki bilinçli yönlendirme ve edebiyatı *„Türkleştirme*" dir...

Kürtçe eğimin yasaklı olduğu Kürt yerleşimlerinde bir bütün olarak Kürt yazarların, özelde de Kürt halk ozanlarının Türkçe'ye yönelmelerinde bu süreç son derece etkili olmuştur. 1960'dan sonraki Sosyalist hareket de, kitlelere ulaşmak için Türkçe söylemede bir itme görevi görmüştür, dersek sanırım yanılmış olmayız. İki kimliğinden dolayı da rejimle ters düşen Alevi- Kürt halk ozanlarının yoğun biçimde Türkiye İşçi Partisi saflarında va daha sonraki sol akımlar içinde yer almaları, bu açıdan anlamlıdır.

Evlerinde, sokakta Kürtçe konuşup, Kürtçe düşünürken eserlerini ağırlıkla Türkçe vermelerinin kuşkusuz ana etkenlerinden biri de, Kürt yazı dilini bilmemeleridir. Bir bölümü okuma- yazmasız olan bu halk ozanlarının Türkçe eğitim görenleri de, Kürt yazı dilini bilmemektedir. Bilindiği gibi Kürt dilinde, Türkçe'de bulunmayan bazı farklı sesler vardır: î, ê, v, w, q, x, xw gibi. Kürt yazı dilini bilmeyen bir kişinin Kürtçe düşünse bile, düşünce ve anlatımlarını yazıya aktarması mümkün değildir. Bu nedenle, Kürt literatüründe âyet ve beyt olarak nitelendirilen ve sözlü gelenekte kalan Kürtçe Alevi deyişlerinin önemli bir bölümünün yitip gittiğini, yukarda vurguladığımız gerekçelerle Alevi- Kürt ozanların da ürünlerini çoğunlukla Türkçe vermek zorunda kaldıklarını belirtmeliyiz. Alevi deyişlerinin çoğunlukla Türkçe olmasının temel nedenleri bunlardır. Nitekim, sözlü gelenek çerçevesinde Dedem

tarafından söylenen yaklaşık 20 dolayında Kürtçe âyet ve beytin; dayılarım zamanında 10 dolayına indiğini, günümüze ise bunlardan yalnızca birkaçının kalabildiğini üzülerek hatırlıyorum. Boşuna dememişler, *„hafıza-i beşer nisyan ile maluldür“* diye. Yazılı literatüre geçmeyen bir zihinsel ya da sanatsal üretim, süreç içerisinde yitip gitmeye mahkumdur.

Ancak belirtelim ki, bu deyişler Türkçe bile verilmiş olsalar, özünde Kürt Aleviliğini terennüm ederler. Zaten deyiş makamları da, hemen tümüyle Türk Alevileri'nin makamlarından farklıdır. Öte yandan, gerek Kürt Alevi ezgileri, gerekse Kürt kökenli Alevi ozanları, günümüz Aleviliğinin adeta omurgasını oluşturmaktadır.

Kürt toplumunun başka kesimlerinde örgütlü **Êzidilik, Ahlê Haqlık** ve **Kakailik** gibi inançlar, dini Kürt şiiri ve müziği açısından daha şanslı durumdadır ve Kürt literatüründeki yerini almıştır.

Ç- Dersim'in Gezgin Ozanları: *Âşık Davut Sulari, Âşık Daimî*

İşte, günümüz Aleviliğinin en güçlü temsilcilerinden ikisi de Dersimli **Âşık Davut Sulari** ile **Âşık Daimî**'dir.

Resim - 73) Şark köşesinde elinde sazıyla Âşık Daimî

Âşık Davut Sulari'yi ilk kez, 1960'lı yılların başlarında Ortaokul'da okurken Kayseri- Pınarbaşı'da tanımıştım. Bir dostunun önerisiyle, babamın önayak olmasıyla kiliseden bozma sinemada bir konser düzenlenmiş ve Davut

Sulari'yi ilk kez orada görmüştüm. Yanılmıyorsam, meşhur atı „Leyla" ile gelmişti. Sazı ve atıyla tam bir geçmiş zaman âşığı profili çiziyordu. O, benim gözümde ve beynimde tam bir *„sazı sözüne omuzdaş gezgin ozan"* imajı yaratmıştı.

1925 yılında Erzincan'ın Tercan ilçesinin Çayırlı bucağında doğan ve 18 Ocak 1985'te Hakka yürüyen Aşık Davut Sulari; **Aşık Daimi, Aşık Muhlis Akarsu, Aşık Serdari** ve **Aşık Burhani** gibi birçok yöre ozanına ustalık ederken; daha 1952'de kendisini tanıyan **Aşık Mahzuni** gibi birçok ozanı da etkilemiştir.

Bugün Türkiye'de okunan *„Bugün Bayram Günü Derler, Ela Gözlerini Sevdiğim Dilber, Yaktın Yandırdın Beni, Dağlar Sizi Delik Delik Delerim"* gibi birçok ölümsüz esere imza atan **Aşık Davut Sulari**'nin köken olarak Dersimli Zaza/ Kürdü olduğu ve az da olsa Dımılki/ Zazaki beyt de yazdığı genellikle bilinmez. İşte, bunlardan *„Rew Bê, Rew Bê, Da Duzgın"* nakaratlı olanını biz ilk kez ***Alevilik ve Kürtler*** adlı eserimizde yayımlamıştık (1997). Bunun ilk ve son dörtlükleri şöyleydi:

De sewe nawa şikiye
Vırêniya Taburû vejiye
Ez qurbanê xortê veri bi
İmdadê minê sêy de bêro
Qılawızê mı Sah Hêyderi

Rew be, rew be, rew be, rew bê
Da da, da da, da da Duzgınê mın

(.....)
To ke nina ez namê wayiri
Dina mı rê bena tari
To mı meverde bavokê sari
Cêreno to sultani vera
Qulê tu yo ***Davud Sulari***

Da da, da da Duzgunê mı
Ez qurvane ta bi.

Tam bir geleneksel Anadolulu âşık tipi çizen Davut Sulari, toplumsal sorunlara da bigâne değildir. İşte, sadece iki dörtlük:

Dünya arsızındır fırsat pîrsizin
Rağbet yalancının refah arsızın
Azap yoksulundur göçük yersizin
Sefil sergan olmak bu da mı hayat

*Mazlum **Davut Sulari**'ye yaradır*
Gelen günler geçen günü aradır
Aradan kalktı mı himmetnen hatır
Sararıp da solmak bu da mı hayat

Aşık Davut Sulari, ölümünden 8 yıl sonra kızı **Edibe Sulari**'yi, 1993'te Sivas'ta düzenlenen *Pir Sultan Abdal Festivali*'nde yani bir Alevi etkinliğinde şehit verdi. Bu noktada da, hemşehrisi ve öğrencisi **Aşık Daimi** (İsmail Aydın) ile bir kaderbirliği yaşıyordu. Çünkü, Aşık Daimi'nin oğlu **Kâzım Aydın** da, 9 Kasım 1981'de Dersim/ Pülümür'de Kürt davası için şehit düşmüştü...

D- Ve Hüzünlü Bir Ozan: Aşık Daimî

Aşık Daimî'yi de ilk ve son kez 1973 veya 74 yılında İstanbul-Tepebaşı'ndaki bir salonda bir dayanışma gecesinde görmüştüm. Aşık İhsani'nin slogancı türküleri ve marşları karşısında fazla alkış almayan Aşık Daimî'nin biraz hüzünlendiğini bugünkü gibi hatırlıyorum. Oysa, Daimi Alevilik yönü daha ağır basan deyişler ve sevda türküleri okuyordu. Sanırım, programını tamamladıktan sonra salondan biraz buruk ayrılmıştı.

Oysa, okuduğu eserler günümüz Alevi edebiyatının en seçkin ürünlerindendi ve benim hiç de yabancım değildi. Asıl kalıcı olanlar da bu ürünlerdi. Bugün Alevi müziğinin en özgün eserleri arasında Daimi'nin deyiş ve türküleri okunuyorsa, bundan ötürüydü. Sözgelimi Daimi'nin, tümü 7 dörtlükten oluşan şu deyişi, söz ve müziğiyle her zaman yaşarlığını koruyacak değerdeydi:

Kâinatın aynasıyım
Madem ki ben bir insanım
Hakkın varlık deryasıyım
Madem ki ben bir insanım

İnsan Hak'da, Hak insanda
Ne ararsan bak insanda
Çok marifet var insanda
Madem ki ben bir insanım

Tevrat'ı yazabilirim
İncil'i dizebilirim
Kur'an'ı çözebilirim
Madem ki ben bir insanım

***Daimî**'yem harap benim*
Ayaklarda turab benim
Aşk ehline şarap benim
Madem ki ben bir insanım

Aşık Daimi de, bir bakıma Davut Suları gibi bir gezgin ozandır. Çünkü, aslen Erzincan'ın Tercan ilçesinin Çayırlı bucağına bağlı Kara Hüseyin köyünden olan Daimi; ailesinin bir dönem yerleşik olduğu Kangal'ın Alibey köyünden Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'a göçmesi üzerine 1932 yılında orada doğar. Dört- beş yaşlarındayken ailesi önce Tercan'a, sonra Kangal'a, İkinci Dünya Savaşı sırasında yeniden Tercan'a göçer. 1950'li yıllardan sonra ise tekrar İstanbul'a yerleşir ve sanatını burada icra eder.

Aşık Davut Sulari gibi Aşık Daimî'nin Zaza/ Kürt kimliği de, erken yaşlarda Dersim'den büyük şehirlere göçmesinden ötürü yeterince bilinmiyordu. Onun Dımılki/ Zazaki bir deyişini de ilk kez Ozan Rençber'den alarak yukarda anılan eserimde yayımlamıştım. Eşine yazdığı bir kılam olan eserin ilk dörtlüğü şöyle:

Oy melemê, melemê
Çımi şiya yê, buri qelem ê
Ez biyû meftunê to
Biyûne dısmanê alemi

Çênê to çı kıvar a
Royê mı guret mı ra

Ez bızoni ke mırenû
Vırare fin vılê to ra

Yukarda andığımız türden küçük olaylar, kuşkusuz bir duygu adamı olarak Daimî'yi yaralar. Ancak, onu asıl yaralayan oğlu Kâzım'ın, 1981 yılı sonlarında Dersim'de şehit edilmesiydi. Bir Alevi Kürt ozan olarak Aşık Daimi de, oğlunun acısına daha fazla dayanamayarak 17 Nisan 1983 gecesi Hakka yürür. Daimî'nin, gerilla oğlunun acısıyla, annesini teskin etmek üzere yazdığı ünlü eseri, bu bölümün de bitiş şiiri olsun:

Ne ağlarsın benim zülfü siyahım
Bu da gelir bu da geçer ağlama
Göklere erişti figanım ahım'
Bu da gelir bu da geçer ağlama

Bir gülün çevresi dikendir hardır
Bülbül har elinden ah ile zardır
Ne olsa da kışın sonu bahardır
Bu da gelir bu da geçer ağlama

***Daimî** yem her can ermez bu sırra*
Gerçek kâmil olan yeter o nura
Yusuf sabır ile vardı Mısır'a
Bu da gelir bu da geçer ağlama..

III.KESİM

TARİHTE VE EDEBİYATTA DERSİM KADINI

I.BÖLÜM: KÜRT KADININ TARİHİNDE DUYARLI ÇİZGİLER VE DERSİM KADINI

A- Giriş

1989 Yılında ***Özgür Gelecek*** adlı bir dergi çıkarıyordum. Genelde Türkiye'nin demokratikleşmesini , özelde Kürt sorununun demokratik çözümünü ve Kürt kültürünün bilince çıkarılmasını hedefliyordum.

Bu süreçte, İstanbul'da *„1. Kadın Kurultayı"* adıyla ilk kez bir kadın kurultayı düzenleniyordu. Ülkemizde, ezilen bir cins olarak „kadın sorunu" önceliklerimiz arasındaydı. Dolayısıyla bu kurultayı da izlemiş ve kurultay çalışmalarıyla ilgili iki yazı yayımlamıştık. Bunlardan biri, tanınmış TRT spikerlerinden ve Türk aydınlarından **Jülide Gülizar**'a aitti. Jülide Gülizar, düzenleyicilerinden biri olduğu Kadın Kurultayı'nın genel bir değerlendirmesini yapıyordu. Diğer yazıysa, bir okuyucu mektubuydu. *„İzleyici Gözüyle Kadın Kurultayı"* başlığıyla sunulan bu yazıda; o tarihlerde Diyarbakır İnsan Hakları Derneği'nde çalışma yürüten, Türk kökenli **Dr. Nuray Özkan**'ın *„Kürt Kadınının Sorunları"*na ilişkin bildirisinden bir tek paragrafa da yer verilmişti. Burada **Dr. Özkan**, Kürt kadınları üzerindeki ulusal, sınıfsal ve cinsel baskıları dile getiriyor ve *„Kürt halkının sorunlarının varlığının kabul edilmesini, Kürt halkına ve kadınlarına uygulanan baskı, terör ve işkencenin kaldırılmasını, herkese anadilini özgürce kullanma hakkının tanınmasını, asimilasyon politikasına son verilmesini, Kürt kadınlarının örgütlenme hakkının bir an önce gündeme getirilmesini ve savunulmasını istiyoruz"* diyordu. (1)

Salt bu sözlerinden dolayı Dr. **Nuray Özkan**, yedi aylık hamileyken tutuklanıyor ve iki ay hapishanede kalıyordu. Doğumuna on gün kala, Türkiye'ye özel olarak gelen Amerikan Kongresi Helsinki İzleme Komitesi heyeti, bizi Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde ziyaret ediyor ve dönemin Başbakanı **Turgut Özal**'a bu konuda eleştirel bir mektup veriyordu. Bunun üzerine, Nuray Özkan, doğumuna günler kala tahliye edilmişti.

İşte, bizzat tanığı ve mağduru olduğum bu olaydan 20 yıl sonra, Türkiye'de Hakkari Üniversitesi'nin bir *„Kürt Kadın Konferansı"* düzenlemiş olması önemli ve o ölçüde de anlamlı bir olguydu.

Bu nedenle, Kürt kadınının tarihi üstüne bir kitap, bir de albüm- kitap çalışması yapmış bir araştırmacı olarak, bu konuda bildiri sunmam için öneri geldiğinde, hem mutlu olmuş hem de üstte özetlediğim olayı adeta yeniden yaşamış ve Konferanstaki sunumumun en başına oturtmuştum...

B- Tarihte Kürt Kadını

Bir toplum içindeki bireylerin ve cinslerin ilişkilerini belirleyen asıl etkenler, toplum düzenini biçimlendiren üretim ilişkileri ile o toplumun inançsal-kültürel yapılanmasıdır. Kürt kadınının tarihteki konumunu belirlerken; bir semavi din olarak İslâm öncesi Kürt kadını ile İslâm sonrası Kürt kadını; yine İslâmiyet sonrası bu öğretiye bağlı Kürt topluluklarıyla, İslâmdışı veya heterodoks öğretilere bağlı Kürt topluluklarında kadının konumu arasındaki bariz farkları görmek gerekiyor. Başka bir deyişle; toplumsal/ kültürel ve inançsal ortamla cins ilişkileri arasında diyalektik bir birlik vardır.

Semavi dinlerin ortaya çıkmasından önce, cinsiyet ayrımı olmaksızın *„tanrılar diyarı*"na dönüşen Mezopotamya ve Anadolu'da; semavi dinlerin erkek cinsini önceleyip, kadın cinsini gerilere iten yaklaşımından dolayı, kadın kimliği giderek silikleşmeye başladı. Oysa, geçmişte hayatın tüm alanlarına ve özelliklerine ilişkin *erkek tanrılar* yanında, *kadın tanrıçalar* da vardı.

Resim - 74) Dersimli Kürt kadını
[*Kaynak: Seyhun Binzet Arşivi*]

Bölgede yaşayan topluluklar, Milat'tan önceki dönemlerden başlayarak günümüze kadar, genellikle hayvancılık ve tarımla geçiniyordu. Hayvancılık,

çoğunlukla ortak mülkiyeti ve ortak üretimi de beraberinde getirdiği için; bu üretim ilişkisi zorunlu olarak kadını, çalışma yaşamının içine çekiyor ve dinin, toplumsal yaşamın bu gerçekliğine uymayan katı kurallarını ya benimsemiyor ya da törpülüyordu.

İslamiyetin benimsenmesi ve feodal beyliklerin- mirliklerin oluşmasından sonra, özel mülkiyetin yaygınlaşması ve İslamî ümmetçi düşüncenin etkisiyle kadm sosyal yaşamdan giderek çekilirken , erkek, yaşamın her alanında başat cins konumuna geldi. Feodal ilişkiler ve onun ideolojisi olan ümmetçi düşünce, bunun en büyük etkeniydi.

Bu nedenle, İslamî öğretilere bağlı topluluklarla, heterodox öğretilere bağlı topluluklar arasında karşı-cins yani kadın- erkek ilişkileri açısından belirgin farklar vardır. Bunu, İslamiyetten önceki toplumlarla, bunların İslamiyet'ten sonraki uzantılarını karşılaştırdığımızda da rahatlıkla görüyoruz.

Sözgelimi İran ve Mezopotamya'daki birçok halkın geçmişte bağlı bulunduğu *Zerdüşt* düşüncesi ile onun güçlü ve yenilikçi devamı niteliğindeki *Mazdekçilik* öğretilerinde, kadm-erkek eşitliğini esas alan bir anlayış vardır. Hatta *Mazdek* öldürüldükten sonra karısı *Hurreme*, onun yerine geçerek düşüncelerini yaymaya devam ediyor. Peşine takılanlara *Hurremdin* adı veriliyor. Hurremdinliler, İran- Kürdistan- Mezopotamya bölgelerinde geniş alanlara dağılarak bu öğretiyi yayıyorlar. Bugünkü *Alevilik'le Yaresanlık, Ahlêhaqlık* ve *Êzidilik*'e damgasını vuran birçok düşünce, kaynağını, onun kuramcısı ve isim-anası olduğu *Hurremilik*'ten alıyor. Nitekim, dini töre ve törenlerin kadın ve erkeklerce birlikte yapıldığı *„Melek Kültü*"ne bağlı bu topluluklarda, kadının önemli bir rolü vardır. Bu dinlerde, toplumu yönettiğine inanılan Kırklar Meclisi'nin (Kürtçe'de Çihiltan) 40 üyesinden 17'si kadındır. Öte yandan, 20. yüzyıl başlarında faaliyet gösteren dini lider **Nimetullah Ceyhunabadi**'nin beraberindeki 1145 sûfinin yaklaşık 500'ü kadm olduğu gibi; Ahlê Haq (Yarsanizm) dininin kutsal metinlerinden bazıları da **Mama Nergiz Şahrazuri** gibi kadınlarca yazılmıştır.

İslâmiyetin doğuşundan sonra bile, eski inanç ve kültürlerini sürdüren ve bugünkü *Alevî, Ahlêhaq, Kakaî* ve *Êzidiliğin* kaynağı niteliğindeki Yaresanlık, 8- 12. yüzyıllar arasında 15 dolayında Kürt kadm şair yetiştirmiştir. Bunların şairlik sıfatı *„Dayê, Xatun veya Xanım*" dır. Bu kadınların yarıya yakını da, bir tanbur eşliğinde kendi eserlerini terennüm etmekte ve Yaresan cemlerinde baş köşede yer almaktadır.

İslamiyetin kurumsal etkisine girmeden önce bu toplumlarda kadınların da tıpkı erkekler gibi, ekonomik ilişkilerin yanısıra politikada, dinde ve askerlikte görev aldıklarını görüyoruz. Bu topluluklarda, onlarca yıl aşiretlerini yöneten çok sayıda kadın bulunduğu gibi; Kürtler'de „**savaşçı kadın**" tipi de gezginlerin dikkatinden kaçmayan ilginç bir olgudur.

Sözgelimi, 19. yüzyılda mîrliklerin çözülmesinden ve Kürt halkının Osmanlı'ya başkaldırmasından sonra, kadının yeniden savaş ve politika sahnesine çıktığı görülüyor. Nitekim, 19. yüzyıla ilişkin Batılı seyahatnameler; bu kadınların ustalıklı at biniciliğinden (süvarilik) ve savaşçılığından övgüyle söz ederken; onların semavi dinlere bağlı komşu halkların kadınlarına oranla daha özgür olduklarını vurguluyorlar.

Batılılar, geçmiş yüzyıllardaki bu kadın profiline daha çok ekzotik ve romantik bir bakışaçısıyla yaklaşmış, Doğulu aydınlar ise kadını adeta esgeçmişlerdir. Bundan dolayı da, Doğulu kadın konusunda bir literatür eksikliği ve bellek zayıflığı yaşanmıştır. Hemen belirtelim ki, sözkonusu aydınlarca çoğu kez görmezlikten gelinen „Doğulu veya taşralı kadın" olgusunu da, öncelikle Batılılar gündeme getirmiştir. Batılı gezginler, yazarlar ve ressamlar; çoğu kez doğrudan gözlemleyemedikleri Osmanlı haremini söylentilere dayalı olarak resmederken; yaşamı açıkta geçen taşralı kadın gravür, fotoğraf ve kartpostallarla ete-kemiğe büründürülerek sergilenir.

Resim -75) Dersim'de Kızılbaş Kürtler. Ağa'nın eşi ve hizmetçisi.
[*L. Molyneux-Seel:* ***A Journey in Dersim****, The Geographical Journal Vol: 94, London-1914*]

Ünlü Kürdolog **Martin van Bruinessen**, 17. yüzyıl başlarında İtalyan gezgin Pietro della Valle'yi ağırlayan İran Kürdistanı'ndan kadın lider **Hanım Sultan**'dan başlayarak yine aynı dönemde Soran ve Harir çevresini yöneten **Hanzade Sultan**'a, 19. yüzyılın ikinci yarısında yöneticilik yapmış **Kara Fatma**'ya **(Fataraş)** ve yine 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Güney Kürdistan'ın ünlü aşiretlerinden Caf aşiretinin yöneticisi **Adile Hanım**'a varıncaya kadar birçok Kürt kadın yöneticiden söz etmekte ve şöyle demektedir:

„Kürt tarihi boyunca kendi toplumlarında yüksek mevkilere ulaşmış, politik olarak söz sahibi olmuş ve hatta askeri komutanlıklar yapmış kadınlara rastlamak olanaklıdır. Bu kadınlar, Kürtler arasında bir ulusal sembol ve Kürtler'in komşularına karşı ahlak üstünlüğünün bir göstergesi olmuşlardır." (2)

Osmanlı-Kürt tarihinin çeşitli dönemlerinde birçok kadın aşiret reisi, aşiretlerinin başında Osmanlı'ya karşı savaşıyor. **Fizhdarlı Mama Pura Halime**, Şivan aşireti lideri **Mama Kara Nergiz** ve Milan aşireti lideri **Mama Perşeng**, bunlardan yalnızca birkaçı.

[*Durmak ve bakmak: Tüm Yakındoğu'nun ortak eğlencesi*]

[*Bu taraçada yazarın ekibi bir gece geçirdi*]

Resim -76) 1920'li yıllarda Dersim bölgesinde inceleme gezisi yapan M. Chater'in objektifinden Dersim kadınları.
[*Melville Chater: **The Kızılbash Clans of Kurdistan**, The National Geographic Magazine, Cilt-54/1928*]

1849 Yılında, Babizm hareketinin kadın lideri **Tahire Qurretü'l-Ayn**, herkesin içinde eşarbını indirerek, „***kadın ve erkeklerin eşit olduklarını***" ilan ediyordu. (3)

Maraşlı Kürt aşiret reisi **Kara Fatma**'nın **(Fataraş)**, 1854 yılında Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla 300 süvari ve piyadenin başında İstanbul'a gidip Saray'la görüşmeler yapması ise, dönemin Batılı gazete ve dergilerinde yoğun biçimde işleniyor ve kendisi „*Kürt Amazonu*" olarak nitelendiriliyordu. Denebilir ki, Osmanlı kadınını, belirli bir kişilik olarak Batı'da en çok tanıtan ve birçok gravüre ve kartpostala konu olan en tanınmış kadın **Kara Fatma**'dır. (4)

19. Yüzyılda, İstanbul'da uzun süre bulunup „***Türkiye'de Düğün Törenleri***" konusunda önemli bir çalışma yapan ve literatürde daha çok „*Löbel Efendi*" olarak tanınan, Hollandalı araştırmacı **D. Theophil Löbel**, şu tesbitte bulunur:

*„Kürt kadınları, Şark' taki diğer kadınlardan daha fazla özgürlüğe sahiptir ve erkekleri kadar yiğittir. Bunun güzel bir örneğini Kürt kadını **Kara Fatma** sergilemektedir. İçtoroslar' da yaşayan Kara Fatma, Kırım Savaşı çıktığında bir süvari bölüğünü toplayıp, Padişah' a, Ruslar' a karşı savaşmaya hazır olduklarını belirtmek için İstanbul' a gitmiştir. Kürt kadınları ve genç kızları genel olarak peçesiz dolaşır. Bazen zengin ve soylu aşiret kadınları, başlarını kırmızı bir örtüyle örterler."* (5)

Resim - 77-a) 1930'lu yıllarda Dersimli bir Kürt kadının özgün giyimi "üç peşli entari"

Resim - 77-b) 1930'lu yıllarda ağır yük işçisi görünümünde bir Dersimli kadın

1881'de yayımladığı *„Das Frauenleben der Erde"* (*Yeryüzü Kadınlarının Yaşamı*) konulu gravürlü çalışması ile 1904'te yayımladığı *„Die Frauen des Orients"* (*Doğu Kadınları*) adlı fotoğraflı çalışmasında, Kürt kadınlarına epeyce geniş yer ayıran Avusturyalı araştırmacı **Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld**, konuyu oldukça araştırmış bir oryentalist olarak ilginç belirlemelerde bulunur:

„Kürtler'in bağımsız ve özgür olma tutkusunun gelişip yerleşmesinde, Kürt kadınının önemli bir katkısı olmuştur. Doğanın en ağır ve hırçın ortamında şekillenen Kürt kadını, aylarca yaylalarda kendi başına kalırken, bazen de eski bir kalede kocasının yanında misafirlerine ev sahipliği yapar. Kürt kadını, Türk ve Persli kadınlar gibi haremi tanımadığı gibi, ev yaşamında ve ev işlerinde oldukça hünerli ve çabuktur. „ (6)

C- Dersim Kadını

Meşhur Kürt kadınları üstüne Kürt literatüründe kimi kitaplar yayımlanmıştır. Bu eserlerde; politikacı ve savaşçı kadın tiplerinden başka, Eyyübiler döneminden bu yana yetişmiş din bilgini, edebiyatçı, şair ve sanatçı birçok kadına da yer verilmiştir. Ancak çoğunluğu Güney Kürdistan'da çıkan bu eserlerde; Kuzey Kürdistan'daki önemli kadın şahsiyetlere yeterince yer verilmemiştir.

Hele, göreceli olarak daha yakın dönemde yaşamış ve adeta „kadın kahramanlığı" mn simgesi haline gelmiş **Koçgiri ve Dersim** direnişlerinin liderlerinden Alişêr'in karısı **Zarife** ile Seyid Rıza'nın karısı **Besê**, Ağri hareketinin lideri İhsan Nuri'nin eşi **Yaşar Hanım** gibi isimler, neredeyse unutulmakla yüzyüzeler.

Oysa, salt Dersimli bir aydın olarak Nuri Dersimi değil; katliama bizzat katılmış olup Alişêr'le birlikte **Zarife**'nin kesilmiş başını teslim alan Jnd. Alb. Nazmi Sevgen bile, **Zarife**'den övgüyle söz etmektedir. Alişêr'in elkonan kitap ve defterleri arasında bulunup, ilk kez 1950'de bu Albay tarafından yayımlanan ünlü ikili- silahlı resmi ortaya çıkarıp, afiş haline getirilmesini sağlamasaydık, belki bugün Zarife'nin de adı hatırlanmayacaktı.

Alişêr'le can yoldaşı **Zarife**'nin, Türk devletince parayla satın alınmış Rehber, Zeynel ve Efendi gibi kaatillerce katledilmesi, **Ozan Telli**'nin dizelerine şöyle yansıyacaktır:

Resim - 78) Katliamın büyük mağduru Dersimli kadın ve çocuklar korku dolu gözlerle...

Resim - 79) Dersim'de özellikle yetim kalan kız çocuklarının bir kısmı evlatlık olarak alındı. (H.Saltık Arşivi)

(...)
Bir süre sonra
***Tujik** dağındaki mağaraya vardılar*
ses verip/ ses alıp
içeriye bir dost gibi girdiler
kendilerine ekmek ve cephane hazırlayan
***Alişêr**'i arkasından vurdular*

*Ve **Alişêr**'in eşi **Zarife***
ne söze gelir/ ne tarife
öylesine görkemli
güzel
yiğit bir insan
ilkin şaşırdı bir an
*arkasından atıldı üstüne **Alişêr**'in*
- Arkadaşımı vurmayın aman
dedi
ve çekip silahını can yoldaşının,
***Vanklı**'yı yere devirdi.*
sonra satılmışlar
soluğunu söndürdüler onun da
*ve **Zarife***
*çiçekli bir dal gibi düştü **Alişêr**'in üstüne...*

Yalnızca Zarife değil, katledilen ya da ele geçmemek için Dersim'in uçurumlarından çılgın sularına atlayarak yaşamını yitiren Dersimli genç kızlar ve kadınlar da, bu şiirsel anlatımda yansımasını bulur:

*- Ben **İksor** uçurumu*
yüzlerimi yel okşar
köz yakar içerimi
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
atıldılar kollarıma.

*- Ben **Munzur**'un deli suyu*
çarparım taşlara başım
bir acıyı akmak işim
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kapıldılar sellerime...

Bu acılı tarihinden dolayı, Dersim, gerçekten *„hüzünlü bir coğrafya ve yaralı bir toplumun"*un adıdır...

Dersim'de, yalnızca mücadele ortamında değil, normal toplumsal yaşamda da çeşitli özellikleriyle öne çıkan ve kendisini kabul ettiren kadın simalar vardır. İşte, bunlardan tipik bir örnek olarak Dersim'in Mazgirt ilçesinin **Xurçık** köyünden **Zerif Xatun**:

*„Köylülerimiz ona Meta Zerif, çevre köyler ise Zerif Xatun derlerdi. Zerif Xatun hiç evlenmemiş oluşuyla, giyim- kuşamıyla, davranışları ve konumuyla sıradan bir kadına hiç benzemiyordu. Kürt kadınının geleneksel giysilerinden hiç giymezdi. O, sırtına bir erkek ceketi, altına pantolon giyer, pantolonon paçalarını çorabının içine koyar, başına da puşi ile bağlı bir fes takardı. Fesin altında tek örgülü kırlaşmış saçları beline kadar inerdi. Elinde bastonu ya da Kürtler'in meşe ağacını ateş üstünde kavurduktan sonra, kabuğunu soyarak, özene bezene yaptıkları bir değnek bulunurdu. Cebinde tütün kutusu, parmaklarının arasında ve ağzından eksik etmediği sigarası, çenesinde 3-4 kılla, Zarif Xatun bir kadından çok yaşlı bir dedeyi, bir dervişi hatırlatıyordu. (...) Zarif Xatun, ünü köylere yayılmış bilinen, tanınan bir kadındı. **Köylüler, üzerinde anlaşmazlığa düştükleri konularda Zarif Xatun gelir, taraflardan biri yakın akrabası olsa bile, tarafsız, adaletli, yerinde kararlarıyla sorunu çözerdi.**"* (7)

Mehmet Metiner'in, günümüz Dersim kadınlarına ilişkin şu gözlemi, tüm yukardanberi anlatılanların bir özeti adeta:

*„Dersim'in kadınları giyim- kuşamlarında oldukça özgürler. Kadın ve erkek, biri diğerinden üstün veya aşağı iki parça değil; birbiriyle bütünleşmiş iki ayrı özne gibi Dersim'de. Kadının toplum içindeki rolü en az erkekler kadar işlevsel. **Seyid Rıza** ve **Besê** gibi, **Alişêr** ve **Zarife** gibi. Dersim kadınlarının mağrur ve albenili bir güzelliğe sahip olduğunu söylemek, yanlış olmasa gerek."* (8)

Ç- Sonuç

Babizm hareketinin saygın kadın lideri **Tahire Qurretü'l-Ayn**'ın, daha 19. yüzyıl ortalarında, herkesin içinde eşarbını çıkararak *„kadınların ve erkeklerin eşit olduğunu"* ilan etmesine ve geçmişte Batılı gezginlerce de tesbit edilip resmedildiği üzere; üretim ilişkilerine ve içinde bulunulan etnik ve etik özelliklere göre değişiklik gösteren göreceli bir kadın özgürlüğüne rağmen, kuşkusuz Kürt toplumunda da kadın *„ezilen"* bir cinstir ve günümüzde ciddi bir kimlik sorunu vardır.

Bu ezilmişlik, günümüzde savaş koşullarında yaşayan İslami topluluklarda daha da ileri boyutlara varmış ve belli bir İslami Kürt kesimi ile İran, Irak, Pakistan , Afganistan ve Sudan gibi birçok Müslüman ülkede kadın bir *„töre kıskacı"* içine sokulmuştur. Savaş ortamlarında bu kıskaç daha da daralmakta ve çekilmez bir hal almaktadır. Yalnızca „namus" adına işlenen töre cinayetleri değil; *„kadın sünneti"* ile *„berdel"* yöntemi de bir İslâm algılaması olarak uygulanmaktadır.

Resim - 80) Kürdistan'da alışık olunmayan bir sahne. Dersimli kadınlar, inançsal ve kültürel yapılarının verdiği rahatlıkla Munzur nehrinde yıkanıp güneşleniyorlar.
[*Taraf ve Radikal gazeteleri, 11.08.2009*]

Bu nedenle, baskı altında tutulan ve ezilen bir cins olarak kadının gerçek anlamda özgürleşmesi de, herkesin doğal ve özgül kimliğiyle eşitçe yaşadığı bir demokratik toplumun yaratılmasına bağladır. Bu ise, her şeyden önce şiddet ve savaş kültürünün sona erdirildiği gerçek anlamda demokratik ve laik bir toplumdan geçmektedir.

D- Kaynaklar

1- **Özgür Gelecek Dergisi**, Sayı: 8/ 1989
2- Prof. Dr. Martin van Bruinessen: **Kürdistan'da Anaerkillik ve Kürt Tarihinde Kadının Rolü**, Özgür Ülke gaz. 4. 12. 1994
3- Prof. Dr. Mehrdad R. İzady: **Kürdistan'da Kadının Rolü ve Aile Hayatı**, M. Bayrak: ***Geçmişten Günümüze Kürt Kadını*** içinde, Özge yay. Ank. 2004,s. 333
4- Kara Fatma gravür, fotoğraf ve kartpostalları için bkz. M. Bayrak: **Osmanlı'da Kürt Kadını/ Jına Kurd Dı Serdema Osmani De**, Özge yay. Ank. 2008
5- M. Bayrak: **Geçmişten Günümüze Kürt Kadını**, Özge yay. Ank. 2002, s. 26
6- Age, s. 28
7- Age,s. 52
8- Mehmet Metiner: **Dersim/Hüzünlü Bir Coğrafya, Yaralı Bir Toplum**, 2 Binde Yeni Gündem, 8 Ağustos 2000

II.BÖLÜM: PÜLÜMÜR'ÜN *"GERİLLA KIZI"*NDAN MEKTUP VAR...

A-Edebiyatın Özgün Türlerinden Biri Olarak *„Mektup"*

Mektup, edebiyatta bir türdür ve bugüne kadar bu türe ilişkin çok sayıda inceleme- araştırma yapılmış ve birçok ünlü kişinin kendi mektupları veya ona yollanmış mektuplar, külliyat halinde yayımlanmıştır.

Henüz internet yazışmaları yaygınlaşmadan, birçok yazar gibi ben de çok sayıda mektup yazmış ya da mektup almışımdır. Bunların birçoğunu, yaşadığımız sıkıntılı zaman ve aramalarda kaybetsem de, kimi hâlâ arşivimdeki yerini korumaktadır. Üstelik, bunların bir bölümü daha Üniversitede okuduğum 1960'lı yılların ikinci yarısından başlayarak, sözgelimi ünlü Macar Türkolog **Hazai** gibi şahsiyetlerle yapılan mektuplaşmalardır. Ancak, hemen belirtmeliyim ki, bunlar, neredeyse yarı-resmi rutin yazışma mektuplarıdır.

Özellikle, 1988-89 yıllarında toplam 8 sayı olarak çıkardığım, onlarca davaya konu olan ve aynı yıl içinde iki kez tutuklanmama yolaçan ***Özgür Gelecek Dergisi*** dolayısıyla, yakın diyalog kurduğumuz cezaevlerinden de dergiye ya da şahsıma çok sayıda mektup gelmekteydi. Dergi ya da daha sonra kitap isteyen her cezaevine istedikleri her yayını yollamayı ilke edinmiştik. Yayın gönderdiğimiz şahsiyetler arasında unutamadığım isimlerden biri de, o tarihlerde Gaziantep Cezaevi'nde ömürboyu hapse mahkum edilmiş olan ve hapis arkadaşı **Beşikçi**'nin yönlendirmesiyle araştırmaya koyulan yazar **Cemil Gündoğan**'dı. Gündoğan, cezaevinden çıkıp ülke dışında yaşamaya başladıktan sonra birçok önemli kitaba imza attı.

Cemil'in, hapishane ortamında ***Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri*** konulu çalışmam dolayısıyla kaleme aldığı ve şimdiki Dersim Belediye Başkanı olan kardeşinin yönetiminde çıkan ***Dewşen Dergisi'***nde yayımlanan yazısı, bugün için de geçerliliğini sürdüren önemli bir yazıydı.

B-Kadın Gerillanın „Ağlatan" Mektubu ve Hatırlattıkları...

İtiraf etmeliyim ki, bugüne kadar aldığım hiç bir mektup, Pülümürlü kadın gerilla **Saadet Dersim**'in, yaklaşık dört ay gecikmeyle elime yeni ulaşan mektubu kadar beni ve ailemi etkilemedi, dahası ağlatmadı!..

Pülümürlü kadın gerillanın mektubuna geçmeden, yarattığı bazı çağrışımları paylaşmak istiyorum. „Pülümür" denince, ilk akla gelen edebiyat ürünlerinden biri, kendisi de Kastamonu'nun **Xulam** köyünden Kürt kökenli olan politikacı ve şair **Bülent Ecevit**'in ***„Pülümürün Yaşsız Kadını"***

adlı şiiridir. Ölümünden sonra Kürt kökenine vurgu yapılan Ecevit, başta **Viranşehir** beldesi olmak üzere, geçmişte önemli Kürt yerleşkelerinden biri olan Kastamonu'nun **Xulam** köyündendir. Şimdiki Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın dünürü İslamcı gazeteci- yazar **Sadık Albayrak**'ın, Erdoğan'ın İstanbul Belediye Başkanlığı döneminde yayımlanan ***Son Devrin Osmanlı Uleması*** adlı eseri ile ***Devrimin Çakıl Taşları*** adlı eserinde; dedesi **Kürdizâde Mustafa Efendi** ile babası hukuk profesörü **Fahri Ecevit** hakkında belgelerle ayrıntılı bilgi verilir. Ancak, Bitlis'in „Kürümoğlu" ailesinden gelen **İnönü** ailesinin Kürtlüğünün **Erdal İnönü**'nün ölümü üzerine gündeme gelmesi gibi, Ecevit'in Kürtlüğü de ancak ölümü üzerine dillendirilmişti...

Tagor'dan yaptığı mistik şiir çevirilerinin ötesinde kendisi de şair olan **Bülent Ecevit**'in Kürtler arasında en çok bilinen şiiri ***Pülümürün Yaşsız Kadını*** adlı şiiridir. Hatta bu şiirden dolayı, Ecevit'in Dersim kökenli olduğu bile söylenmiştir. Ecevit'in şiiri şöyle başlamaktadır:

Pülümürün bir dağ köyünde gördüm onu
yaşını sordum bir giz gibi güldü
kimi seksen dedi köylülerden kimi yüz
yüzüne baktım bir giz gibi güldü
bir asa vardı elinde
bir solmuş krallığın
kadifeden harmanisi üzerinde
bir hititliydi o bir selçukluydu
bir ermeniydi bir kürttü
bir türk...

Bir bütün olarak **Kürt Kadını** ve özelde **Dersim Kadını**, benim ana temalarımdan biri olmuştur. Daha 1980 yılındaki bir yazı-dizisinde, bazı kesitleri kadınlarca yakılmış Dersim Katliamına ilişkin kimi Dımılki/ Zazaki ağıtlara yer verdiğim gibi; 80'li yılların sonlarında da şair dostum **Ozan Telli**'nin „Cemşid Mar" imzasıyla, şehid olan bir kadın gerilla üstüne yazdığı ***„Badem Çiçeği"*** şiirini, sözünü ettiğim dergide yayımlamıştım. Şehid olan kadın gerillayı işleyen ve bugüne de ışık tutan şiirin son bölümünü birlikte izleyelim:

kekliğin sesine kandın
susuz pınarlara indin

tepelerde alev alev
niye böyle erken yandın
daha vardı ***newroza***
kayaları yastık
toprağı döşek eyledin
şiirler okudun ***cigerxwin****'den*
şivan*'dan türküler söyledin*
yemek pişirdin dostlara
diktin söküklerini
yırtıklarını yamadın
dağ taş demedin
kara kış demedin
dolaştın dağları boylu boyunca

düştüğünü duyunca
botan *bulandı*
ağrıdı ***ararat***
cudi *sancıdı*
sol yanım incidi
dağların dişi aslanı
sormaya gerek yok aslını
sen ki benim ikizimsin
aynı kutsal ananın
memesinden süt emmişiz
bu topraklarda açmışız gözlerimizi
bu topraklarda yummuşuz
uyu benim nazlı bacım
koyu kara gözlü bacım
badem çiçeğim

yanmış kavrulmuş bedenini
demirci*'nin üç renkli*
önlüğüyle saracağız
sulayıp özgürlüğün fidanını
zincirini kıracağız
despot dehak*'ın...*

1980'deki Zazaki ağıtlardan sonra, gerçek adını vermediğim için şair dostum Ozan Telli'nin bu şiiri dolayısıyla da hakkımda dava açılmıştı. Bununla bitmemiş, aynı şair dostumun yine takma isimle 1992'de yayımladığım **Koçgiri-Dersim Destanları** dolayısıyla da 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştım. Şiirsel söyleyişin doruğuna varan bu destanlarda; hem Dersim kadınının direnişi hem de acımasızca katledilişi büyüleyici bir şiirsel anlatışla yansıtılıyordu. Bunlardan bir şiir kesitini yine birlikte izleyelim:

*Ben **munzur**'un deli suyu*
çarparım taşlara başım
bir acıya akmak işim
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kapıldılar sellerime
*Ve **fırat***
*ve **murat***
*ve **mercan***
*ve **harçik***
bir de ben
suyumuzda bölük-pörçük
nice can
kızıl kan
verdik kol kola
***kürdistan**'ı dolandık*
işte bundan bulandık
türkülendik al güle
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kondular dallarıma
şakıdılar özgürlüğü.

C- Çalışmalarımda Kadın Gerillalar

„Geçmişten Günümüze Kürt Kadını" ve „Osmanlı'da Kürt Kadını" adl iki çalışmamda **„Kadın Gerillalar"** konusuna da yer verdim. Bir kadın gerill resmi eşliğinde verdiğim bu bölüm ile 19. yüzyılda Yezidi kadınlarınca yakılar bir Kürtçe ağıt, Ankara DGM'de dava konusu oldu. Davayı açan kişi, sor zamanlarda Ergenekon belgelerini karartmakla suçlanan DGM Savcılarından

Hamza Keleş'di...Bu şahıs, benim neden Türk ya da Gürcü kadınını değil de, Kürt kadınını işlediğimi soruyordu!.. „Gürcü" kökenli olduğunu tahmin ettiğim Savcıya, kendisinin de „Gürcü" kadınını yazabileceğini hatırlatmıştım. 19. Yüzyılda bir Osmanlı/Türk katliamını eleştiren ağıtın dava konusu edilmesi ise, başlıbaşına utanılacak bir olaydı... Katliama uğrayan Yezidi kadınların 19. yüzyılın ortalarında yaktığı ağıtta, Osmanlı'nın Yezidi Kürtler'e uyguladığı katliam ilençler ve beddualarla dillendiriliyor ve destan şöyle noktalanıyordu:

__Türkler__'in paşası, hunhar vahşi,
Boz kartal gibi kan içer hep.
Bak çocuk, babanın kanayan başına,
Seninse aldılar elinden sevdiğini...
Lânet olsun iki seven kalbi ayırana,
Lânet olsun acımadan yoksun katile!
Toprak geri vermez ölüleri
Bedduamızı duy __Melek Tavus__!..

Kadın gerillanın mektubuna geçmeden önce, küçük bir eleştirisine veya hatırlatmasına da kısaca cevap vermekte yarar var. Şöyle diyor: *„Kitaplarınızda kadını işlemeye çalışmışsınız; özellikle öne çıkan bazı kadın isimleri vesilesiyle işlemişsiniz. Ancak, gerek yaşamsal, gerekse de direnişsel boyutuyla kadının Alevilikteki varlığı bence çok çok yoğunluktadır. Bir şekilde bunun da üzeri kapatılmış, yok edilmeye çalışılmış. Bu boyutta araştırmanızın derinleşmesinin, hem Aleviliği ve hem de sizin değerli çalışmalarınızı daha güçlü bir yere oturtacağını düşünüyorum."*

Kürdoloji alanında araştırma yapan arkadaşların bir belirlemesi var. Diyorlar ki, „hangi dala el atıyorsak, karşımıza M. Bayrak çıkıyor!..." Bu belirleme bir yönüyle doğrudur. Ancak, Türkiye'de Kürdoloji yayıncılığının son 30-40 yıla kadar neredeyse tümüyle yasaklı olduğu gözönüne alınırsa, daha yolun başında olduğumuz kendiliğinden anlaşılır. Bugüne kadar Kürdoloji biliminin birçok alanında çalışma ve yayın yaptığım doğrudur. Ancak, ben de hangi alana el attıysam, karşıma Doğu Kürdistanlı bilim adamı **Dr. Mohammed Mokri** çıkmıştır. Bu anlamda, gerek monarşiyle yönetilen İran'da, gerekse Baas ırkçılığıyla yönetilen Irak'ta Kürdoloji çalışmaları birçok açıdan bizden daha öndeydi. Güney Kürdistan'lı devlet adamı ve yazar **Mehmed Emin Zeki Bey**'in çalışmaları önemliydi ve bunlardan **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri** adlı biyografik çalışmayı bir „Önsöz"le ilk kez

Türkçede yayımlamıştım. 2 Ciltlik kitabın ***„Meşhur Kürd Kadınları“*** ile ilgili bölümünü, daha sonra yayımlanmış olan ***Afreti Navdarakanı Kurd***'daki ünlü kadın şahsiyetlerle birlikte kendi çalışmama da almıştım. Bu iki çalışmada da, **Seyid Rıza**'nın ve **Alişêr**'in eşleri başta olmak üzere, kuzeydeki önemli kadın şahsiyetlere yer verilmemişti ve ben de bunu eleştiri konusu etmiştim. Buna rağmen, Dersimli gerilla arkadaşımızın *Alevi Kadınlar*'ın toplumdaki konumlarına ilişkin belirlemelerini önemsiyorum. Birçok yazımda bu konuya vurgu yaptığım gibi, özellikle 2010 yılında çıkan ***Dersim- Koçgiri*** konulu kitabımda ***„Kürt Kadınının Tarihinde Duyarlı Çizgiler ve Dersim Kadını“*** başlıklı bölümde Dersim kadınına 10 sayfalık bir yer ayırdım ve görmediğini sandığım bu kitabı da kendisine armağan olarak göndereceğim...

Ç-Dersim/ Pülümürlü Kadın Gerillanın „Öğretici“ Mektubu

„Sayın Mehmet Bayrak'a;
Merhaba!

Öncelikle, kitaplarınızdan tanıdığım sizi, özgür dağlardan bir kadın gerilla olarak selamlıyorum. Belki size bir tuhaf gelecektir, ama kitaplarınızı okuyup kendi kökenlerimi daha derinlikli tanıyınca, bir şekilde size ulaşmak ve bunu paylaşmak istedim.

Resim - 81) Dünya kadınlarına mektup yazan bir kadın gerilla (Öz-Po, 8.3.2011)

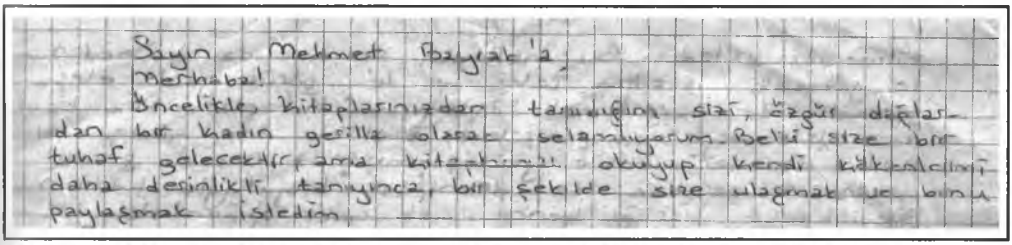
Sayın Mehmet Bayrak'a,
Merhaba!
Öncelikle, kitaplarınızdan tanıdığım siz, özgür dağlardan bir kadın gerilla olarak selamlıyorum. Belki size biraz tuhaf gelecektir, ama kitaplarınızı okuyup kendi kökenlerimi daha derinlikli tanıyınca, bir şekilde size ulaşmak ve bunu paylaşmak istedim.

Resim - 82) Dersim-Pülümürlü kadın gerillanın gönderdiği mektubun giriş bölümü...

Ben Dersim- Pülümür Alevilerindenim. Bir Dersim âşığıyım. Yirmi dört yıldır gerillada, dağdayım. Dağlar benim evim gibidir, onsuz yaşayamayacağım bir gerçekliktir. Belki de Dersim Aleviliğinin direnişçiliğinin, o görkemli dağlarının bendeki kalıtsal bir özelliğidir. Dağlar da canlıdır, Quantum teorisini bilmeden de insan onların bir ruhu olduğunu biliyor, hissediyor. Biliyorum ki, bu, binlerce yılın direniş ruhunun kendisi aslında. Acısıyla, tatlısıyla, güzelliğiyle dağların görkeminde, direnişin güzelliğinde yaşamak en anlamlısı. Çağımızın efendilerine, tanrılarına, Yezitlerine karşı buradan bir cevap olma, hakiki bir insan olma gerçeğini ve umudunu diri tutuyor. Aynı zamanda bir Alevi olarak da dağda, PKK gerçekliği içerisinde kendimi bulmanın, asimile edilmeye, yozlaştırılmaya çalışılan Alevi kültürünü daha da derinleştirmenin gururunu yaşıyorum. PKK, yarıda kalmış ya da susturulmuş, bastırılmış Alevi felsefesini, her boyutta daha da geliştiriyor, derinleştiriyor. Ben kişi olarak bunu hep hissettim.

Savaşın en kızgın, en yoğun olduğu dönemlerde kaldım. Savaşıyorduk, ama ideolojik, felsefik birikim elde etme, yoğunlaşma anlamında hiç fırsat bulamıyordum. Sıcak savaşın ortasında bunun fırsatı hemen hiç yoktu. Ancak 99 sonrası biraz durum değişti, kısmen okuyabilme- öğrenme şansını buldum. Ama özellikle bu son aylarda büyük bir açlıkla okumaya, derinleşmeye çalışıyorum. Tesadüfen bulunduğum yerde kendisi de Maraş Alevilerinden olan bir arkadaşımın elinde kitaplarınızı buldum ve heyecanla okudum. Hep hissederek Aleviliği yaşamıştım, ama tarihini, bilgisel detaylarını fazla öğrenememiştim. Sizin kitaplarınızı okumamla birlikte bu şansı yakalamış oldum.

Ben Türk eğitim sisteminde okumamışım; dağa geldiğimde okuma-yazmam yoktu. Dağda okuma-yazmayı öğrendim, zorlukların tam ortasında öğrendim. Bu nedenle benim için okumak- yazmak, araştırmak çok değerli ve anlamlı. Dağ ortamının koşulları içerisinde ne kadar yapabilirsem, bunu yapmaya çalışıyorum.

Kitaplarınızı büyük bir heyecanla, düşmanın yaptıklarına karşı öfke ve intikamla, tarihimizin direnişçiliğine karşı büyük bir sevgi ve gururla okudum. Çok duygulandığımı söyleyebilirim. Belki biz elimizde silahla savaşıyor, direniyoruz. Ama sizin de elinizde kalemle tarihin gölgede, karanlıkta kalan yanları açığa çıkararak savaştığınızı, direndiğinizi, bedel ödediğinizi biliyoruz. Küfür olarak belleklere yazılan bir tarihi anlamak, hakikate dönüştürmek gerçekten onurlu, anlamlı ve güzel bir eylem. Bunu takdir ettiğimi, ettiğimizi bilmenizi istedim. Bu mektubu en çok da bu nedenle yazmak istedim.

Tabii bir de görüş ya da eleştirimi de vurgulamak istiyorum. Kitaplarınızda kadını işlemeye çalışmışsınız, özellikle öne çıkan bazı kadın isimleri vesilesiyle işlemişsiniz. Ancak gerek yaşamsal, gerekse de direnişsel boyutuyla kadının Alevilikteki varlığı bence çok çok yoğunlukludur. Bir şekilde bunun da üzeri kapatılmış, yok edilmeye çalışılmış. Bu boyutta araştırmalarınızın derinleşmesinin, hem Aleviliği ve hem de sizin değerli çalışmalarınızı daha güçlü bir yere oturtacağını düşünüyorum.

Şimdilik bunları belirtiyor, çalışmalarınızda başarılar diliyorum. Umut ediyorum bir gün bu özgür dağlarda görüşme, tanışma şansını yakalayabiliriz. Nerede olursak olalım, nihayetinde onurlu insanlar olarak tarihimizi açığa çıkartmanın ve onu hak ettiği onurlu yere kavuşturmanın mücadelesini veriyoruz. Zaten umudumuz, arayışımız ve mücadelemiz bizleri böyle buluşturuyor.

Devrimci selam ve saygılarımla.
Saadet Dersim, 4 Temmuz 2011

III.BÖLÜM: ROMAN DİLİYLE DERSİM KATLİAMI VE *"KAYIP KIZLAR"*...

1970'li yıllardan bu yana Dersim'le ilgili birçok yazı yazdım, çalışma yaptım ve kitap yayımladım. Gerek alıntı, gerek yazı, gerekse kitap boyutunda yaptığım Dersim'le ilgili hemen tüm yayınlardan dolayı hakkımda davalar açıldı.

İlkin, „halk şiiri, eşkıya ağıtlama-türküleri ve köy edebiyatı" açısından konuya eğilmiş ve 1973 yılından itibaren Dersim'i de içine alan konularda yazılar yazmıştım. Edebiyat coğrafyası açısından Türk edebiyat ürünlerini irdelerken, konusunu 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'nden alan **Kemal Bilbaşar'ın** ***Cemo*** ve ***Memo*** adlı romanlarıyla **Hasan İzzettin Dinamo**'nun ***Kutsal İsyan*** adlı belgesel romanını; konusunu Dersim'den alan ve salt adlarından dolayı çok satan **Barbaros Baykara**'nın ***Dersim 937*** (1974'te yayımlanan roman 1975'te bu kez ***Tunceli 1938*** adıyla yayımlandı) ve ***Şirzi/ Nefret Köprüsü*** adlı romanlarını, olaya resmi görüş açısından yaklaştıkları için eleştirmiştim. *Madaralı Roman Ödülü* seçici kurul üyesi olduğum bir sırada, bu kez Erzincanlı bir Emekli Başkomiser olan **Mustafa Yeşilova**'nın yine Dersim katliamını işleyen ve Milliyet gazetesi Roman birincilik ödülünü kazanan ***Kopo*** adlı romanı yayımlanmış ve epeyce ses getirmişti (1978). Bunun ötekilerden farkı, Erzincanlı olması dolayısıyla göreceli olarak olaya biraz daha içerden bakmasıydı. Fakat bu roman da, estetik güzelliğine ve kimi çarpıcı anlatımlarına rağmen tam da resmi ideolojinin sözcülüğünü yapmaktaydı.

Seçici kurul üyesi olarak hazırladığım değerlendirme raporunda, birincilik ödülü almasına rağmen romanın bu ideolojik örgüsüne dikkat çekiyor ve eleştiriyordum. Sözgelimi yazar, herşeyden önce Dersim halkını „Türkmen" olarak sunuyor ve 1937/38 katliamını da bir „isyan" olarak yansıtıyordu. Ona göre, olayların gerekçesi şuydu: „*Dersim yasasızlıklara oyuncak ediliyordu. Çıkarcılar bin türlü dâvâyı körüklüyorlardı; Kürtlük- Türklük, Sünni- Alevi dâvâsı, can dâvâsı, kan dâvâsı, mal dâvâsı... Devlet avcı, Dersim de kovalanan avdı sanki... 1936 yılı Dersim'i çomaklama, 1937 ise av mevsiminin resmen açılış yılı oldu.*" (s.32)

Yazar, Kutuderesi ve Laçderesi'ndeki katliamlara sözü getirerek, şu çarpıcı ve acılı tabloyu çizer: „*Genelkurmay Başkanı olayları yerinde görmek üzere kalkıp Dersim'e gelmişti. Durum hiç de içaçıcı değildi. Sivil halk yok ediliyordu.*

Kayıp fazlaydı. Türüşmek ve Kalan bölgelerine toplanan halk ölümü bekliyordu. Fevzi Çakmak, Alpdoğan Paşa'nın katılığını şimdi daha iyi anlıyordu (s. 102). Halk yaşam hakkını yitirmişti. Altmış bini aşkın insan, hayvanlarıyla birlikte dağlara tırmanıyor, çil yavrusu gibi dağılıyordu. Kutuderesi, Keçisekmezi kayalıkları, insan kanıyla noktalandıktan sonra, toptan yoketme yöntemleri hızlandı. Kaçan aşiret artıkları da, Kırmızı dağ, diğer bölgelerde, hayvanlarıyla birlikte mağaralara çekildi. Pisliğe, bite tutsak bu insanların karınları da açtı..." (103)

Hemen belirtelim ki, „askeri manevra" adı altında katliamı yürüten Fevzi Çakmak, olayların baş aktörü olarak her safhasından haberdardır.

Resim - 83) Dersim katliamında ortada kalan kız çocuklar.
[*Kalan Müzik Arşivi*]

Dersim'in durumunu, „*Dersim, yaşamı boyunca ölümle karşı karşıya oturmuştu*" (s.87) sözleriyle özetleyen yazar, yukarda görüldüğü gibi, dönemin Genelkurmay Başkanı'nı katliam planlamasından habersiz gibi yansıtarak, aklamaya çalışıyor. Oysa, bilindiği gibi Dersim katliamı, içinde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Başbakanlar İsmet İnönü ile Celal Bayar'ın ve Genelkurmay Başkanı olarak Fevzi Çakmak'ın yıllar önceden planladıkları ve uygulamaya koydukları bir katliamdı. Katliamın 1937'deki bombardımanlı bölümü biryana, salt 1938 yılının iki aylık blançosu resmi rakamlara göre 12 bin dolayındaydı.

Katliama tam teçhizatlı tümenler ve kolordular katılmıştı. Katliam „başarıyla" tamamlandıktan sonra, bizzat Genelkurmay Başkanı ile Cumhurbaşkanı, birbirlerini kutlayan mesajlar göndermişlerdi. Dahası, katliam sonrası 40 bin askerin katıldığı bir gövde gösterisi düzenlenmişti.

Yazar, burada Atatürk'ün en yüksek askerini aklamak adına General Abdullah Alpdoğan'ı eleştirir gibi görünürken; başka yerlerde de onun ne kadar halkla içiçe olduğunu ve roman kahramanı **Kopo**'yu sürgüne yollarken onu nasıl harçlığa boğduğunu anlatır...

Oysa, ölmekten kurtulduğu için şanslı gibi görünen Kopo'nun, Alpdoğan'ın vali ve komutanlık yönetimindeki yaşamı bile bir işkencedir. İsterseniz bu sahnelerden birini doğrudan romandan izleyelim:

„Evine dalan birkaç er onu kapıya kadar çıkardılar. Tekme dipçik durmadan vuruyorlardı. Sonunda Kopo dört eri çarpıverdi birbirine. Aldı tüfekleri ellerinden, savurup attı alanın ortasına doğru. Kıyasıya bir boğuşma başladı. Yetişen diğer erlerin yardımıyla ellerini, ayaklarını sıkıca bağladılar. Ayaklarından sürüyerek alanın ortasına kadar götürdüler. Komutan (karşı geleni kurşuna dizerim) diyordu. Fatıma ana düşe kalka oğluna doğru koşuyordu. Bir dipçikle yıkıverdiler yere. Çavuş Kopo' nun üzerine atıldı. Elindeki bıçak iniverdi gırtlağına doğru. Kopo' nun tok sesi halkın çığlığına karıştı...Çavuş gururla komutanının yanına yürüdü. Elindekini komutanına uzattı. Bu Kopo' nun bıyıklarıydı. Komutan, (Askere karşı gelene erkek demem, her bıyığı olanı erkek mi sanıyorsunuz) diyerek bıyıkları halka gösterdi, sonra atıverdi yere. Başgedikli gülerek çiğnedi onları. Kopo öfkeyle ayağa fırladı. Elleri ayakları bağlıydı. Kolaylıkla yıkıverdiler yere. Ayakları tüfeğin kayışına geçirdiler. Dövdüler onu. Tekmelerden yüzü gözü kan içindeydi. Hareketsiz kalınca ellerini, ayaklarını çözdüler. Artık hiç kıpırdamıyordu." (s. 85)

Kopo'nun, pelte halinde birinin sırtına yüklenerek sürgüne yollanması bu çarpıcı ifaoelerle anlatılırken, başka bir yerde de General Alpdoğan'ın, subaylardan para toplayarak ona harçlık verdiği savunulur.

Oysa, Koçgiri katliamcısı **Sakallı Nureddin Paşa**'nın Kurmay Başkanı ve damadı olup Kemalist yönetimce tam yetkiyle Dersim'e gönderilen „**Dersim Kasabı" General Alpdoğan**, uygulamalarından ötürü birçok Dersim ağıtının „lânetli" baş kahramanıdır.

1 Şubat- 1 Mart 1980 aylarında **Demokrat** gazetesinde yayımladığım bir ay süreli „***Halk Şiirinde Toplumsal Olaylar ve Başkaldırmalar***" konulu yazı

dizisi içinde yer verdiğim ve üç ay hapis cezası almama yolaçan bir Dımılki ağıtta o şöyle anılıyordu:

***Hozati** persana cade tomofili,*
*Heâ adırbe **Avdıla Pasay** vırdo,*
Koto qerace mordeme pili!
***Şahin** vano qedere canê xwo bizane,*
Ma sero cerene qanunê i...

Türkçe söyleyişiyle;
Hozat'ı sorarsan, otomobil caddesi,
*Ocağı sönsün **Abdullah Paşa**'nın,*
Kökünü kazıyor yiğit adamların!
Şahin diyor; canınızın kıymetini bilin,
Başımızda dolaşan ...ın kanunu...

Son dizedeki *„Kör Mısto'nun kanunu"* sözü noktayla geçiştirildiği halde, yine de Dersim katliamını ve Dersim kasabı Alpdoğan Paşa'yı anlatan bu ağıt, ceza almamıza yetmişti.

Resim - 84) Katliamın ardından Dersimli kadınlar ve çocuklar.
[*Kalan Müzik Arşivi*]

Hem bu romanı, hem de **Prof. Dr. İlhan Başgöz**'ün bundan iki yıl önce 1976'da yayımlanan *„**Türk Halk Edebiyatında Protesto Geleneği**"* konulu

bir yazıdizisindeki (Politika, 21-25 Temmuz 1976) ; *„2. Dünya Savaşı'na kadar Cumhuriyet dönemi edebiyatında protesto şiiri bulunmadığı"* na ilişkin görüşlerini eleştirerek, Dersim ağıtları örneğinden yola çıkarak şunları söylüyordum:

„Cumhuriyet dönemi protesto şiirini salt 2. Emperyalist Savaşı'ndan sonra başlatmak herhalde doğru olmaz. Çünkü özellikle Dersim olaylarından kaynaklanan çok yoğun bir (Kürtçe) protesto şiiri vardır. Bu ürünlerin yayımlanamadığıysa açık bir gerçektir. Yoksa bu ürünlerin ne kadar etkileyici ve çarpıcı eleştiriler taşıdığı biliniyor." (Sözkonusu diziden aktarılarak, **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**, Yorum yay. Ank. 1985,s. 76).

Bu görüşlerimi, daha 1970'li yılların ikinci yarısında o Amerika'da iken de kendisiyle paylaşmış ve eşkıya türkü ve ağıtları konusunda, o tarihlerde Fransa'da bulunan **Prof. Pertev Naili Boratav**'ın yanısıra, kendisinden de destek istemiştim. İlhan Başgöz Hoca da, gönderdiği mektupta; bana hak verdiğini bildiriyor ve işin bu yönünü hiç düşünmediğini belirtiyordu.

Mustafa Yeşilova, bir yandan **Kopo**'dan giderek son derece sevecen bir tip yaratıyor, bir yandan da onu sürgüne yollayan ve toplumunu katleden Kemalist yönetimi sevimli ve „Alevi kurtarıcısı" olarak sunuyordu. Sözgelimi Kopo'yu şöyle betimliyordu:

„O sefil yaşamı içinde bile Kopo çok sevimliydi. Başındaki o rengi uçmuş puşusu, beline sarılı örkeni, fişeklikleri, çarıkları ve nakışlı yün çoraplarıyla sevimliydi Kopo. Kömür karası gözleri gülüyordu. Heybetliliğinin üstündeki sevimliliği, bir altın takı gibiydi." (s.115)

Romancı, Kopo'nun kişiliğinde tam bir Dersimli Kızılbaş portresi çizer:

„Parmak darbeleri telleri yaralıyordu. Kopo'nun gönlüne kadar uzanan, ince uzun bir yara. Keder yüklü sazın ağlayan telleri, Kopo'nun duygularıyla birleşince, sulanıverdi dünyası. İçindeki ateşi söndürecek olan yaşları, göz pınarlarından çıkardılar başlarını..." (s. 29)

Kürt kimliğine hiç bir vurgu yapmadan onu bir „Türkmen Alevisi" gibi sunan romancı; Devletin Alevi politikası konusunda da tam bir idealizasyona ve saptırmaya gider:

„Cumhuriyet ve Atatürk, Alevilerin özlemiydi. Yobazın semirdiği Osmanlı tarlasından Alevi nefret ediyordu. Orada acıdan başka birşey tatmamıştı. Laiklik onun için bir yaşam koşuluydu. Alevi, Bektaşi yaşamında bir gün doğuşuydu. İran- Arap kültürüne karşı durmuşlardı. Omuzlarında üç telli

sazlarıyla ozanlar, Türk kültürünün bekçiliğini ve savunuculuğunu yapmışlardı." (s.76)

„Gerçekte bir Dersim başkaldırısı yoktu. Hukuki dayanağı ne olursa olsun bu bir gerçekti" (s. 76) türünden belirlemeler de yapan romancı; Dersim'den Batı'ya sürgünleri de gerçek temelleriyle anlatır: „ *Doğudan batıya nakledilen sürgünler, köylere birer aile olarak dağıtıldı. Birbiriyle ilişkileri yasaklanmıştı. Muhtarlara, (Bunlar tehlikeli insanlardır. Göz altında bulundurulmaları gereklidir) denilerek kuşkulu davranmaları sağlanmıştır. Bir tür cezaydı bu. Yerli halkla kaynaşmaları önlenmiş, bir peşin hükümle halk bunların hep kusurlu taraflarına bakmıştı. Bu halsiz ve dilsiz insanlar böylece, ithal malı olarak, üçüncü sınıf vatandaş duvarını aşamamışlardı.*" (s. 141)

Romancının anlatımına göre, **Kopo Hüseyin**'in sürgüne gönderildiği yer Kayseri / Pınarbaşı'na bağlı Kızılviran köyüdür. Oysa, kendisini doğrudan tanıyan babamdan öğrendiğim kadarıyla Kopo, Pınarbaşı'nın köyüne değil; yine Kayseri'ye bağlı Develi kazasının Taşçı (Bakırdağ) bucağına yerleştirilmiştir. Bir roman kurgusu içinde bu maddi yanlış hoş görülebilir. Ancak romancı, resmi ideolojinin tümden güdümüne girip, onun karısı Elife gittiği yerde „*Kürdün gelini*" denmesinden bile rahatsızlık duyarak; „*Elif'e Kürdün gelini diyorlardı. Kim olursa olsun, doğulular için bu deyimi kullanmaktan çekinmezlerdi.*" (s. 172) diyorsa,bu, estetik dokusu ne olursa olsun, bir romanın işlevi konusunda bizi sorgulamaya itecektir.

Nitekim, sözkonusu romanın yayınından bir süre sonra bir eleştiri kaleme alan, Köy Enstitüsü kökenli romancı ve hikâyeci **Osman Şahin**, „***Kopo romanı Kürt halkını Türkmen asıllı gösteriyor***" başlıklı yazısının hemen girişinde; „*Bir roman, dili, anlatımı ve kurgusuyla ne denli özgün, ne denli sanat yüklü olursa olsun; özünde yanlış siyasi görüşler taşıyor ve bir takım tarihi gerçekleri çarpıtıyorsa, romanlığından çok şey yitirir ve halkımıza zararlı olur*" belirlemesinde bulunuyordu. (Bkz. Aydınlık gaz. 8 Eylül 1978)

Bu yazıdan ötürü ceza alarak 1980 Cuntası döneminde 9 ay hapis yatan **Osman Şahin**; sözkonusu yazısında özetle; yazarın, 4 bin yıllık Kürt halkını Türkmen gösterdiğini, Dersim halkını katleden Abdullah Alpdoğan'ı olumlu bir tip olarak çizdiğini, Dersim olayının altındaki temel gerçekleri söylemediğini ve Dersim olayının altında yabancı parmağı varmış gibi gösterilmeye çalışıldığını vurguluyordu.

Dersim'de katledilen onbinlerce insan bir yana, Dersim'den sürülen

insanların ve kayıp kızların dramı da başlıbaşına bir inceleme konusudur. Uzunca bir süre tabu haline getirilen bu konu, belgelerle yeni yeni bilince çıkarılıyor. Başka konularda olduğu gibi bu konularda da şimdiye kadar resmi tarihçiler ve resmi görüşlü yazarlar konuştular. Olayların doğrudan aktörlerinden biri olarak **Nuri Dersimi**'nin 1952'de Halep'te bastığı ***Kürdistan Tarihinde Dersim***'in yakın dönemlere kadar Türkiye'ye girmesinin yasak olduğu; bizim 1992'de ülkede ilk kez yayımladığımız ***Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*** adlı eserinin yasaklanıp, bizim 2 yıl hapisle cezalandırılmamız gözönüne alınırsa; ortaya çıkan yeni belgesel ve yazılı ürünlerin önemi daha iyi anlaşılır.

Bu noktada; Dersim Harekâtıyla birlikte aileleri katledilen kız çocukların rütbeli askerlere evlatlık verilmesi konusunu işleyen ***„Dersim'in Kayıp Kızları***" belgeselinin , yakın dönemin büyük bir dramına ayna tuttuğu açıktır.

Ancak, bu „Dersim'den evlatlık edinme" olayının ideolojik temelleri bulunduğunu ve bir devlet politikası olarak uygulandığını bilmeliyiz. Ayrıntıya girmeden, yalnızca 1930'da Valiliklere gönderilen gizlilik dereceli bir İçişleri Bakanlığı Genelgesi'ne değinmek istiyorum. Daha önce 1993 tarihli bir eserimde ve en son ***Şark Islahat Planı*** (2009) adlı eserimde yer verdiğim bu genelgenin 10. maddesinde; bir asimilasyon politikası olarak, *„Türkçe bilmeyen köylü kadın ve kızların, şehirlere getirilerek Türk evlerine uygun hizmet ve yöntemlerle yerleştirilmesi*" öngörülüyor. Bu nedenle, Dersim'in kayıp kızları üzerinde durulurken; tıpkı Dersim katliamı gibi bunun da bir Devlet politikası olduğu unutulmamalıdır...

IV.BÖLÜM: **BİR ANLATI ESERİNDE DERSİM VE MARAŞ KATLİAMI**

Evrim Alataş ismini, 1995 yılında Yeni Politika gazetesinden başlayarak kimi Kürt kimlikli gazetelerle eklerinden ve başkaca periyodik yayınlardar tanıyordum. 2003'te çıkan *Mayoz Bölünme Hikâyeleri*'ni ise sadece isim olarak biliyordum. 2009 yılında yayımlanan ve bir *Alevi- Kürt köyünün filozofik-sosyal monografisi* niteliğindeki "***Her Dağın Gölgesi Denize Düşer***" adlı anlatı eseri, birçok açıdan beni yakından ilgilendiren bir özellik taşıdığı için bir solukta olmasa da, bir günde okuyup notlar aldığım ve birçok açıdan kendimi bulduğum bir ürün oldu.

Resim - 85) Eserin çıkmasından birkaç ay sonra bir tatil ortamında. M. Bayrak, Evrim Alataş ve eşi Dr. Fikri Kutlay ile birlikte. Bu resimden yaklaşık altı ay sonra Alataş aramızdan ayrıldı.

Aslında Evrim Alataş, daha 4- 10 Mayıs 2002'de Yedinci Günden gazetesinde yayımladığı "*Nurhaklar'dan Batman'a En Uzun Koşu*" konulu yazısında, bu anlatı kitabının ipuçlarını verir gibiydi. Bu yazıda; yakını **Teslim Töre**'nin de içinde aktif olarak yer aldığı 47'liler Kuşağı'nın ortaya çıkışı kırla tanışmaları, Filistin maceraları, Nurhak'taki çatışmada kiminin katledilmesi kimininse 72'de idamıyla sonuçlanan bir sürecin özet hikâyesi veriliyordu Evrim Alataş, son kitabında da bu olguyu, belgesel-roman tadında bir anlatı eseriyle gözler önüne seriyor. Bilinmelidir ki; bir halkın tarihi, coğrafyası kültürü, sosyolojisi, etnoğrafyası ve bir bütün olarak toplumsal yaşamının temel kaynağı köy monografileridir. Dil çalışması yapacak kişinin ilk başvuracağ

adres de köy olmalıdır, folklor ve müzik derlemeleri yapacak bir kişinin ilk başvuracağı adres de...

Geçmişte, toplumcu gelenekten gelen **Behice Boran** ve **İbrahim Yasa** gibi kimi biliminsanlarının bu tarzda köy monografileri hazırladıkları bilinmektedir. 1970'li yıllarda bu alan daha çok resmi ideolojiye bağlı dar milliyetçi araştırmacıların tekeline bırakıldı. Oysa, bu tür monografik çalışmaların mutlaka resmi ideolojinin dar bakışının dışına taşması gerekiyordu.

İşte, Evrim Alataş'ın anlatı eseri, böyle bir iddia ile ortaya çıkmasa ve metodolojik olarak bu yolu izlemese de, tam bir Alevi- Kürt köyü sosyal monografisi niteliği taşıyor. Başka bir yaklaşımla, kitap bir bakıma yakın geçmişe ilişkin bir "sözlü tarih" çalışmasıdır. Çünkü, Evrim Alataş'ın "***Her Dağın Gölgesi Denize Düşer***" (İletişim Yay. İst. 2009) adlı anlatı kitabı; 1940 sonrası Cumhuriyet döneminin **Alevi-Kürt** köyünün sosyolojisini, Alevi-Kürtler'in toplumsal halk tarihini yazacakların temel başvuru kaynaklarından biri niteliğindedir. Son 50 yılın Türkiye toplumsal- siyasal tarihini öğrenmek, panoramasını izlemek isteyenler için bulunmaz bir kaynak niteliği taşıyor kitap.

'Kürt' yok 'Dağ Türkü' vardı...

Resmi ideolojinin düne kadar Kürt ulusal kimliği ile Alevi- Kürt etnik kimliğini ve bir inanç kimliği olarak Aleviliği yadsıdığı göz önüne alınırsa, söylemek istediğimiz herhalde daha iyi anlaşılır. Çünkü düne kadar resmi söylemde "Kürt" yok "Dağ Türkü" vardı; "Alevilik" yok, "Türk Müslümanlığı" vardı. Alevilik bir "Türkmen öğretisi" idi; "Alevi Kürtler" ise son zamanlarda "maalesef Ermeni dönmesi" olmuş çıkmışlardı!.. Bu nedenle; Alevi Kürtler üstüne birçok araştırma yapmış bir yazar olarak, Evrim Alataş'm bu belgesel-roman tadındaki anlatı eserini önemsiyorum. Her şeyden önce, kimi zaman gülerek, kimi zaman hüzünlenerek okunacak bir anlatı eseri bu... Bir Alevi-Kürt köyünün 1940- 1994 sürecini tahkiye eden yani hikâye eden kitabın ilk dönem kaynaklarından biri yazılı kaynaklar ise diğeri doğrudan halk anlatmalarıdır. 1960'lı ve 70'li yıllarını kapsayan siyasi sürecin büyük bölümü, doğrudan bu sürecin aktörlerinden, aynı köylü ve yazarın yakını **Teslim Töre**'nin anlatımlarından hikâyeleştiriliyor.

Kitap bir belgesel- roman niteliğinde...

Aralara eklenen kimi bağlantı cümleleri olmasa, eser tamı tamına bir belgesel- roman niteliğinde ve tadında. Bence, ya bu bağlantı cümleleri atılarak

kitap bir belgesel- roman olarak kurgulanmalıydı ya da anısal bir anlatı eseri olacaksa; kitapta yer alan halk filozofu niteliğindeki önemli şahsiyetler biraz daha araştırılarak işlenmeliydi.

Sözgelimi, **Ali Başke** veya **Ali Tumki** olarak adlandırılan şahsiyet, yazarın bulunduğu yörede (Kürecik), Hakikatçı Alevilik akımına bağlı olup 19. yüzyılın sonlarında (tahminen 1895) Osmanlı mahalli kuvvetlerince adamlarıyla birlikte katledilen bir bilge kişidir. Keza, Pazarcık yöresinden **Ali Qutte** de, 20. yüzyıl Hakikatçı Aleviliğine damgasını vurmuş önemli bir sima. Yörede bir Kızılbaş piri ve şairi olarak tanınan **Çolak Dede** de, sıradan bir nüktedan ve halk aydını değil; **Mücrimi** mahlasıyla şiirler yazan ve deyişleri okunan önemli bir şairdir.

Ancak, hemen belirtelim ki yazar, sanatsal anlatım olarak önemli bir çizgiye ulaşıyor. Doğrudan yaşanmışlık ve içerden gözlem sonucu ilginç bir anlatım kuruyor yazar. Sözgelimi, köylerinin ve yörenin demografik yapısını değiştirme amaçlı bir Devlet girişiminin halktaki yansıması şöyle anlatılıyor: "*Kara haber tez ulaştı köye. Sabah vakti inekleri sürüye katan kadınlar, ayazda burunları donmuş halde, ellerini koltuk altlarına yerleştirip yeni haberi birbirlerine anlattılar. Haber hızla yayıldı. Dişi dökülmüş yaşlıların gözleri büyüdü, gençler damızlığa gelmiş boğa gibi burnundan soludu. Korku, cümle ahaliye tebelleş oldu; buz gibi yılanlar gezindi koyunlarda. Milletin gözüne uyku girmedi*".(s.13)

Dersim Katliamının Yansıması

Yazar, Alevi- Kürt toplumunu derinden sarsan Dersim katliamının köydeki yansımasını, yerini-yurdunu terk etmek zorunda kalmış Dersimli aşık **Faqiro**'nun kişiliğinde dillendirir:

"*O, 1938'de Dersim'de yaşanan korkunç kıyımdan sağ kalan bir garibandı. Belki de sağ kalmış olmanın verdiği yalnızlıkla, orada, Kutu Deresi, Aliboğazı ve Dersim'in tüm vadileri, dağları, dere kenarlarında yaşananları herkes duysun, bilsin ve kimse unutmasın diye sırtına aldığı tanburu, heybesindeki kuru ekmeği ve soğanıyla köy yollarına vurmuştu kendisini*".(s.47)

Alevi- Kürt köylerindeki Ermeniler...

20. Yüzyılın başlarında cereyan eden Ermeni dramı da, Alevi toplumunun yaşadığı pek çok dramatik olgu gibi kitaptaki yerini alır:

"*Malatya'nın pek çok köyünde muhakkak acılı bir Ermeni hikayesi olurdu. Kadınların eteklerinin altına saklanarak kurtardıkları Ermeni çocukların*

öyküsü, gaz lambalarının dibinde anlatılır, ahlar vahlar edilir ve bu korkunç bellek, gaz lambalarının ışığıyla beraber çocukların beyinlerindeki yerini alırdı. (...) Şimdilerde b ilinen tek şey, bir Ermeni çocuğunun Alevi- Kürt bir aile tarafından kendi kızlarıymış gibi büyütülüp, evlendirildiğiydi. Kurtulan pek çok Ermeni çocuk gibi..." (s. 67-68)

Devletin yöreye götürdüğü başlıca hizmet olarak **Akçadağ Köy Enstitüsü**'nün, yöre halkı üzerindeki etkisi de, sıklıkla dillendirilen konulardan biridir. CHP'nin tek parti yönetiminde 1940'larda kurulan Köy Enstitüsü'nün ve bu okullar kapatıldıktan sonra bunların yerine geçen Öğretmen Okullarının, asimilasyon amacının yanında nasıl bir uyanışa da yol açtıkları doğrudan gözlemlerle anlatılıyor.

Maraş Katliamı

Tüm bunların ötesinde; gerek köydeki inançsal yapılanma, gerekse yakın geçmişte yörede cereyan eden Malatya ve Maraş'taki Alevi katliamlarının köydeki yansıması da çarpıcı bir anlatımla kitaptaki yerini alır:

"*Maraş, Kürecik'in dağ sınırında başlıyordu. Bu dağlık sınırda her şey birbirine benziyordu. Köylerin biçiminden tutalım, Kürtçe'nin şivesine kadar... Şimdi dağlar silsilesinin hemen öte tarafından yükselen ağıtlar, feryatlar Kürecik'ten duyuluyordu. (...) Maraş'ta yükselen uğultu, Kürecik'e ulaşıp, Alevi köyleri sarmıştı...*"(s. 151)

İçtoroslar'daki kimi Alevi- Kürt köylerinin 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'ne verdikleri yoğun destek dolayısıyla "Sosyalizmin manevi kentleri" olarak nitelendirilmesinden, büyük bölümü bu bölgede ölümcül bir kavgaya dönüşen gençlik eylemlerine, 1970'li yıllarda bilince çıkan Kürt örgütlerinden 1980'lerde ortaya çıkan PKK Hareketi'ne kadar birçok sosyal ve siyasal oluşumu bir panorama halinde kitaptan izlemek mümkün...

Bu nedenle, Evrim Alataş'ın "***Her Dağın Gölgesi Deniz'e Düşer***" adlı anlatı eseri, gelecekte Alevi- Kürt toplumu özelinde halkın filozofik- toplumsal tarihini yazacak olanların mutlaka başvurması gereken bir kaynak özelliği taşımaktadır. Hatırlatalım ki; buradaki dağlar Selçuklular'dan beri halk önderlerine ve hareketlerine yataklık eden bir silsile; Deniz ise bu silsileye iz düşüren yeni bir simge- isimdir...

IV.KESİM

DERSİMLİ AYDINLARIN ANLATIMIYLA KOÇGİRİ VE DERSİM

I.BÖLÜM: VET. DR. NURİ DERSİMİ'NİN "*HATIRAT*"INDA KOÇGİRİ VE DERSİM (*)

Sunu

Kürt toplumunun geçmişteki siyasal ve sosyal tarihi ile Kürt ulusal hareketleri üzerine kendi kaynaklarımız son derece sınırlı ve yetersizdir. Kürtler'in yaşamında önemli rol oynamış, dahası bizzat ulusal hareketlere öncülük etmiş Kürt aydınlarının anılarını yazma geleneği ne yazık ki yeterince gelişmemiş.Bu alanda dengbêjlerin yaptığını bile Kürt aydınları yapamamış. Bu gelenek kısırlığı ise, ister istemez bizi dış kaynaklara başvurmaya yöneltiyor. Gerek 19, gerekse 20. yüzyılda birçok önemli toplumsal ve siyasal harekete öncülük etmiş Kürt aydın ve önderleri, yaşadıklarını anılara dökmedikleri için çoğu kez ya Türk kaynaklarına ya da Batılı kaynaklara başvurmak durumunda kalıyoruz.

Bu belirlemeyi yaparken, her zaman aklıma bir olay gelir. 1919 Yılı, Türkiye ve Kürdistan tarihinde adeta bir dönemeç niteliğindedir. Çünkü Osmanlı yenilmiş ve halklar bir arayış içerisine girmişlerdir. Yenilgiye neden olan İttihadçı kadrolar bir biçimde sıvışıp ortadan kaybolmuş, onların devamı olup bu mirası reddederek ortaya çıkan yeni Jöntürkler yani Kemalistler ise Padişah görevlendirmesiyle yönünü Kürdistan'a çevirip Kürt halkının desteğini almaya çalışmaktadır. Çünkü Kürtler'in desteğini almadan Türk topraklarını işgalden kurtarmak mümkün değildir. Nitekim, Antep, Urfa ve Maraş gibi Kürt yoğunluklu topraklarda bir anti-emperyalist çete savaşı başlamıştır. Dahası, ağır bir Ermeni travması yaşanmakta ve dünya genelinde tartışılmaktadır.

İşte, tam bu aşamada Kürdistan'a gelen İngiliz siyasi subay **Binbaşı Noel**, hem Ermeni katliamına ilişkin iddiaları yerinde incelemek hem de Kürtler'in eğilimlerini belirlemek amacıyla 1919 yılı yazında bir grup Kürt aydınıyla birlikte Fırat'ın batısındaki Kürt bölgelerinde bir inceleme gezisi yapar. Yanında ünlü Kürt aydınlarından **Celadet Bedirhan, Kamuran Bedirhan ve Ekrem Cemilpaşazade** ile fotoğrafçı, tercüman, aşçı, rehber, katırcı ve koruma gibi elemanlardan oluşan toplam 17 kişilik bir heyet vardır.

Binbaşı Noel, yaklaşık üç ay süren bu gezi esnasında Fırat'ın batısındaki Kürt önde gelenleri ve halkla iletişim kurarak görüş alış-verişinde bulunduğu gibi; yöre halkının aşiret yapısı ve özellikleri, gelenek-görenekleri, dili, inancı, folklorik ve etnolojik özellikleri konusunda bir dizi malzeme toplayarak 1920

yılında Irak'ta "***Kürdistan-1919***" adıyla kapsamlı bir kitap halinde yayımlar. Bugün, İçtoros Aşiretleri konusunda en önemli ve ayrıntılı bilgileri bu kitaptan sağlayabiliyoruz. Aynı gezinin, kendisine eşlik eden **Ekrem Cemil** ile **Celadet Bedirhan**'ın anılarına son derece sınırlı olarak yansıdığına tanık oluyoruz. Ekrem Cemil, bir-iki sayfayla bu geziyi geçiştirmiş; Celadet Bedirhan'in yazılı notlardan oluşan anıları ise yazar **Mehmet Deniz**'in bir romanında malzeme olarak kullanılmıştır.

Bu nedenle, bir bütün olarak Doğulu aydınla Batılı aydın arasındaki büyük uçurumu düşündüğümde bu olgu aklıma gelir. Oysa, yerel halkla daha rahat diyalog kurabilecek Kürt aydınları sorumluluk duyup konuya ilişkin anı ve izlenimlerini yazsalardı, kuşkusuz bugün elimizde önemli bir literatür bulunacaktı. Bu anlamda, eski kuşakların iyi bir miras bıraktıklarını söylemek oldukça güçtür.

Resim - 86) Baytar Nuri, Suriye'deki evinin çalışma odasında

İşte, bu gerçeklik gözönüne alındığında; Dr. Nuri Dersimi'nin diğer eseri ***Kürdistan Tarihinde Dersim***, Kadri Cemilpaşa'nın ***Doza Kurdistan***, Ekrem Cemil'in ***Muhtasar Hayatım***, İhsan Nuri'nin ***Ağrı Dağı İsyanı*** ve Musa Anter'in ***Hatıralarım***'ı gibi, Kürt aydın ve önderlerinin doğrudan gözleme dayalı az sayıdaki ürünlerinden biri olan Nuri Dersimi'nin ***Hatıratım*** adlı eseri de, Kürt yaşam ve ulusal mücadelesi açısından büyük önem taşıyor.

Yirminci yüzyılın başından itibaren Kürt ulusal uyanışını bizzat yaşayan, **Koçgiri ve Dersim Hareketleri**'ni doğrudan yönlendiren aydın ve önderlerden biri olan **Nuri Dersimi**'nin, çok yakın gözlem ve değerlendirmeler içeren anılar kitabı, açıktır ki birinci elden bir kaynak olarak Kürdoloji çalışmalarının vazgeçilmez kaynaklarından biridir.

Nuri Dersimi'nin, 20. yüzyıl başlarında İstanbul'daki Kürt ulusal örgütlenmesine ve ulusal hareketlerin seyrine ilişkin belirlemeleri, Türk ve Batılı kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Olayları değerlendirmelerdeki farklılık, kuşkusuz doğrudan bakışaçısı farklılığından kaynaklanmaktadır. Nuri Dersimi'nin, daha hayattayken eleştiri konusu ettiği kimi şahsiyetlerin, zamanında cevap veremeyip sonradan dedi-kodu tarzında eleştiriye girmelerinin bir kıymet-i harbiyesi olmasa gerek. Bilgi ve yurtseverlik donanımı farklı olan bu insanlardan hangilerinin haklı olduğunu zaman göstermiştir ve daha da gösterecektir.

Sözgelimi, tanınmış yurtsever aydınlardan **Dr. Şıvan** (Sait Kırmızıtoprak), efsanevi Dersim şairi **Sêy Qaji**'yi (Seyid Gazi) hapsettiren dedesi **Bertal Yurtsever**'i değil de, **Sêy Qaji**'yi destekliyorsa, bu bir hakbilirlik örneğidir. Dr. Nuri Dersimi'nin, çektiği acılardan ötürü zaman zaman duygusallaştığı bir gerçektir. Ancak, Kürtler açısından öncelikli olan, onun söylediklerinde maddi bir yanlış olup olmadığıdır. Yoksa, 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı katliamlarına muhatap olan Dersim/38 katliamından N. Dersimi'yi sorumlu tutmanın tarih bilinciyle ve iz'anla bir ilgisi olamaz... Bir de, Dersim'i "Kürt" gösteriyor diye ona kin beslemek, akılcı ve mantıklı bir düşüncenin eseri olamaz... Böylesi şahsiyetlerin, Nuri Dersimi'nin her iki eserini de dikkatle bir kez daha okumalarını öneriyorum. Hem 1952'de Halep'te bastığı ilk eserini, hem de *Sadeleştirerek, Notlayarak ve Resimleyerek* 1992'de Türkiye'de yayımladığımız ve iki yıl hapis cezası almamıza yolaçan "***Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım***" adlı eserini...

Dr. Nuri Dersimi'nin "***Hatırat***"ında kullandığı Türkçe, uzun süre yurt dışında kalmış olmasının da etkisiyle oldukça eskiydi. Bugünkü kuşakların bu dili anlaması mümkün değildi ve bugünkü dile uyarlanması, en azından anlaşılır kılınması zorunluydu.

Bu duygu ve düşüncelerle; **Vet. Dr. Nuri Dersimi**'nin, notlayarak yayına hazırladığımız **Koçgiri ve Dersim Hareketleri**'ne ilişkin anılarını birlikte izleyebiliriz. Yazarın anlatımına ve terminolojisine karışmadan anılarını aktaracak ve ekleyeceğimiz notlarla düşünceyi temellendirmeye ve daha da anlamlı kılmaya çalışacağız...

KOÇGİRİ KÜRT İSTİKLÂL SAVAŞI

Koçgiri Kürt İstiklâl Savaşı için Sivas'ın Kangal, Divriği, Zara mıntıkalarında teşkilat yapmakta idim. İşte, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen ihbar mektubu aynı senede Divriği Kaymakamlığı'na verilmişti. Aynı zamanda Kürt hakimiyetini artırmak için, Kürt halkında dikkate değer bir hazırlık ihtiyacı ve sabırsızlık da baş göstermişti. Bu sebeple Sivas, Kangal ve Divriği Türk postası Dumura dağlarında Canikan aşireti tarafından müsadere edilerek posta müdürü Divrikli Türk **Ayanoğlu Mustafa** imha edilmişti (20 Aralık 1336/1920). Aynı günde Divriği merkezinde bulunuyordum. Fırsat ve bahane arayan Divriği Kaymakamı Sermet, bu hadisenin tertipçisi sıfatiyle beni tevkif etmiş ve Sivas Valisi Reşit Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya keyfiyet bildirilmişti. Teskilatı Mahsusacılar aynı zamanda vaziyet bu merkezde iken hâlâ İslam âlemini projeleri bakışaçısından ayaklandırma hülyasından vazgeçmemekte idiler.

Çünkü **Enver** ve **Talat Paşalar** Berlin ve Moskova'da aynı maksatla teşkilat yapacaklarını ve netice itibariyle muvaffak olacaklarını arkadaşlarına vaad edip bu zavallıları da inandırmışlardı. Fakat son ümitleri kırılmış olduğundan, Anadolu'da yapılması ümit edilen Türk Milli Müdafaa Kuvvetleri namına silahlı milis kuvvetleri teşkilatına başlamışlardı. Ve kendilerini Anadolu'da kurulması tasarlanan Milli Müdafaa hükümetine bağlamışlardı.

Maksatları başta İstanbul ambarlarından Anadolu'ya silah kaçırmak idi. Ve en mühim vazife ve çalışmalarından biri de, Anadolu'nun şarkında Kürt ve Ermeni Cemiyetleri tesis edenleri tesbit etmek meselesi idi. Tabiatiyla bu esnada **Mustafa Kemal; İsmet, Fevzi Çakmak** vb. arkadaşları da Anadolu'ya kaçmış olduklarından Teşkilatı Mahsusa efradı bunlarla irtibat tesis etmişlerdi. Divan-ı Harb-ı Örfi **Kürt Mustafa Paşa** hazretlerinin riyasetinde **Mirliva Zeki Paşa, Mirliva Recep Paşa, Miralay Recep Efendi, Miralay Kazım, Kaymakam Fettah** beylerden müteşekkil idi. Bu mahkeme Mustafa Kemal ve arkadaslarını, Padişaha muhalefet suçundan idama mahkum etmişlerdi. Bekir Ağa Bölüğü'ne gönderilen İttihatçıları da tabiatıyla Umumi Harp suçluları sıfatiyle itham ediyorlardı. Kısmen de Ermeni katliamı suçluları idiler.

Fakat Avrupa'ya kaçan İttihatçıları **Mustafa Kemal** kabul etmiyor, reddediyor ve hatta **Enver Paşa**'nın da Anadolu'ya gelmesini asla kabul etmiyordu. Çarlık Rusyası'nın daha 1917'de harpten çekilmesi üzerine Bolşevikler ve basta liderleri Lenin, Almanya ve müttefikleriyle her ne pahasına

olursa olsun anlaşarak, 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Anlaşması ile sahneden çekilmişti.

Enver Paşa fırsattan istifade edip Bolşevikler'le birleşerek ve İslam âlemini de ayaklandırarak İngiliz, Fransız ve müttefiklerine karşı harbetmek maksadını güdüyordu. Fakat Bolşevik hükümeti henüz bu derecede düşünülmeyeceğinden Enver Paşa ümitsiz kalmıştı. Galip devletler ise Almanya ve Türkiye'nin tasfiyesinden sonra Bolşevikler'i de ortadan kaldırma ve imha etme emelini şiddetle belirtiyorlardı.

Sevr Antlaşması ve Kürt Sorunu

Gerek Rusya dahilindeki Çar taraftarı kuvvetler ve gerekse Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin hücumları 1919'da Bolşevikleri çok müşkil bir vaziyette bırakmıştı. Fakat az zamanda Rusya dahilindeki kralcı kuvvetler tamamen mağlup olmuşlar, Bolşevikler galip gelmişlerdi. Diğer taraftan Amerika Reisicumhuru **Wilson Prensipleri**'ne göre 10.8.1920'de Kürdistan'da 6 vilayetin Ermeniler'e verilmesi ve aynı zamanda Kürt nüfusun yoğun olduğu mıntıkaların da Kürdistan'a ait kalması ve mahallinde teşkilat da bulunmasını öngören **Sevr Antlaşması** imzalanmıştı. Sevr Anlaşması'nda bu konuda hüküm bulunduğundan, **Kürdistan Teali Cemiyeti**'nde ve **Seyid Abdulkadir Efendi** önderliğinde geceli gündüzlü münakaşalar ve mücadeleler devam ediyordu. İstanbul şehri üç bölge üzerinden galip kuvvetlerin işgali altında idi. Beyoğlu ve Karaköy İngilizler'in, İstanbul ciheti Fransızlar'ın, Kadıköy ciheti de İtalyanlar'ın askeri isgali altında idi.

İstanbul'da Bulgaristan Ermenileri'nden **Pandikyan** ve bilahare **Necati** ismini alarak Müslüman olan diğer bir Ermeni; Türk Teşkilati Mahsusası'na dahil olarak **Kürdistan Teali Cemiyeti** hakkında, İngiliz, Fransız kuvvetleri hakkında müthiş casusluk yaparak melanetlerini isbat etmişlerdi. Bu casuslar sayesinde İstanbul'da Türk Teşkilatı kuvvetlenmişti.

Şayanı şükrandır ki, yapmış oldukları casusluktan hiç bir fayda ve istifade görmemiş olan bu hainler, yine Türk kurşunuyla imha edilmişlerdi. Çünkü Türkler kendi hesaplarına istifadelerini temin etmişlerdi. Türkler mezkur Ermeniler'in intihar etmiş olduklarını iddia ediyorlardı. Bu sırada İstanbul'da bazı mahallerde Bolşevik propagandası da baş gösteriyordu. Bu sebeple İngilizler aleyhinde çalışmakta olan Bolşevik ajanları da araya girmiş; İngilizler, Fransızlar aleyhinde Türkler'le teşriki mesayiye başlayarak; Türkler'in arzu

etmedikleri Kürdistan-Ermenistan-Wilson Prensipleri gibi haklarımıza karşı görünmüşlerdi. Hatta Moskova'dan Ankara'ya gönderilen Komünist murahhası Bolşevik hükümeti namına İngilizler aleyhine yapılan Türk milli harekâtını desteklemiş ve Bolşevik hükümetinin her hususda maddi ve manevi yardımlarını temin etmiş ve İtilaf devletlerinin Türkiye'deki azınlıklar hakkındaki karar ve prensiplerine Bolşevikler karşı olmuşlardı.

O devirde Bolşevikler, kendi menfaatleri ve kendi idareleri açısından İngilizler aleyhine olan Türk inkılabı önderlerine maddi ve manevi yardımda bulundular. İtilaf devletlerinin prensipleri olan Türkiye azınlıkları hürriyetlerini ve süregelen haklarını reddettiler. Acaba bu hal komünist ilkelere ve insanlık hukukuna aykırı değil miydi?

Gerçi İtilaf devletleri de, keza kendi menfaatlarına uygun gördüğü prensipler bakımından Kürt-Ermeni istiklâlini ileri sürmüşlerdi. Nitekim bilahare kendi menfaatleri uğrunda keza aynı prensipleri ortadan kaldırmışlardı. Tabiatiyla Itilaf Devletleri daimi surette faydacı devletler olması hasebiyle bu hareketlerinde haklıdırlar. Fakat insanlık ve beşeriyetin kurtuluşu haklarını ve yerleşik beşeri haklarına bir hakiki düstur ve ilke saymış olan Komünist devletinin kendi menfaati dolayısıyla mağdur milletlerin haklarını gözetmeyerek dünya tarihinde en zalim bir millet olarak tanınmış Türk teşkilatıyla teşriki mesayi etmesi ve dahilinde bulunan azınlıkların haklarına göz yummasının, insanlık prensiplerinin haricinde bir hareket olduğuna hiç de şüphe yoktur. Fakat şurasını da ilave etmek lazımdır ki, Komünist Rusya hükümetinin ilk teşekkül devresinde kendi menfaat ve ilk kuruluşu bakışaçısından ancak bu suretle hareket etmesi icap etmekte idi. Bulunduğu pek nazik bir devirde Türkiye'yi feda ederek Türkiye'deki ekalliyetlerin (azınlıkların) hukukunu mevzubahs etmek meselesi, siyasi bakışaçısından caiz görülmediği de şüphesiz bir mesele idi.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Tutumu

Vaziyet bu merkezde iken **Kürdistan Teali Cemiyeti** de geceli gündüzlü faaliyete devam ediyordu. İstanbul Polis Müdürü ve Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden **Miralay Halil Bey** bir an evvel Dersim'e hareketimi bildiriyordu. Ben Cemiyetin toplantılarına iştirak ediyordum. Bir aralık cemiyetin bir toplantısında söz aldım ve Alevi-Sunni Kürtler arasındaki soğukluğu ret etmek için bir an evvel bir heyetin Alevi Kürt mıntıkalarına gönderilmesini izah ettim. *„Çünkü yapılacak herhangi bir teşkilat neticesinde yapılacak harekatın*

Alevi Kürt mıntıkalarında icrasında, Sünni Kürtler'in ilgisiz kalacağı ve Sünni Kürt mıntıkalarında vaki olacak milli kurtuluş harekatında ise Alevi Kürtler'in ilgisiz kalacağı hatıra gelebilir. Ve Türk hükümeti kuvvetleri de bu ayrılıştan istifade eder." yolundaki müdafaam genel kurul heyeti tarafından şiddetle reddedilmişti. Maalesef Kurdistan'da gercekleşen isyanlarda, nitekim Sünni Kürt isyanlarında Alevi Kürtler alakadar olmadılar ve Alevi Kürt isyanlarında ise Sünni Kürtler katiyen alakadar olmadılar. Ve bu suretle her iki mıntıka isyanları da Türk hükümeti lehine neticelenmiş oldu. Ve aynı üzücü durum, Irak ve İran Alevi-Sünni Kürtler'i arasında da bu son zamanlara kadar maalesef tesirini göstermiş oldu. Maksadımı, Meclis haricinde Kürt münevver arkadaşlarıma da bildiriyor ve Sünni-Alevi Kürtler arasında bir birlik teşkilatının kuvvetli bir surette icrasını ileri sürmekliğimden de bir netice hasıl olmuyordu. Hatta Alevi Kürtler'in Sünni Kürtler'e nazaran mevcudiyet noktayı nazarından bir kıymetleri bulunmadığı da ileri sürülüyordu. Bu durumda ileride bir felaketle karşılanacağına artık inanmıştım. Fakat elimden başka bir şey gelmiyordu. En çok devam ettiğim Divanyolu'nda Diyarbekir Kıraathanesiydi. Diyarbekir gençleri ekseriyetle oraya devam ederlerdi. Aynı arkadaşlardan da bu hususta bir ümit görmediğimden çarnaçar Cemiyetin umumi kararlarına bağlanmaya mecbur idim. Tabiatıyla meciste iki cereyan vardı. Gençler; Kurdistan istiklâlinin ilanına karar verilmesini istiyorlardı. Meclis reisi Seyid Tahaoğlu **Seyid Abdulkadir** bu isteğe muhalefet ediyor ve *Türkler'in şu düşkün zamanında onlara darbe indirilmesinin Kürtlük şiarına yakışmadığını* ileri sürüyordu. Ve şimdilik Türkler'e yardım etmekliğimiz lüzumunda ısrar ediyordu. Ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir Kürdistan kurulmasında Türk saltanat hükümeti olan Ferit Paşa kabinesiyle de anlaşma bulunduğunu mecliste ifade ediyordu. Mumaileyh aynı vakitte imparatorluk Şurayı Devlet Reisi (1) bulunuyordu. Gençlerin hemen Kürdistan mıntıkalarına gitmesini ve Amerika Reisicumhuru Wilson Prensiplerine dayanarak Kızılırmak nehrine kadar Ermeniler'e verilen büyük Ermenistan tezini ve Kürdistan topraklarını içine alan bu projenin katiyen reddedilmesini ve Sevr Muahadesi mucibince teşkili mukarrer olan Kürdistan'ın, öz Kurdistan toprakları üzerinde hakiki bir surette tesbit ettirilmesi hususunda yoğun nüfusu bulunan yerlerde teşkilat yapılmasını da ileri sürüyordu. Bu sebeple Mecliste iki cerayan baş gösterdi.

Koçgiri-Dersim Yöresine Gidişim

Birçok görüşme, tartışmalar ve mücadeleler yapıldı. Bir kısım gençler Kürdistan'ın muhtelif noktalarına gittiler ve bir kısımları da İstanbul'da kaldılar. Benim Sivas-Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle münasebetlerini tesis etmek ve bu suretle teşkilat yapmak üzere Sivas mıntıkasına hareketim tensib edildi. Bana resmi bir sıfat verilmesi için de Sivas'ın Kürt mıntıkalarını ihtiva eden; Kangal-Divriği-Zara mıntıka Veterinerliği vazifesi de verilmek için Cemiyet Reisi **Seyid Abdulkadir** tarafından Ziraat Vezaretine bir tavsiye yazıldı. Vezaretten hemen aynı vazifeye tayinim emri de verildi. O esnada Koçgiri aşiretleri reislerinden Mustafa Paşazade **Haydar Bey** de İstanbul'da bulunuyordu. Aynı mesele hakkında Kürt Teali Cemiyeti'nden mumaileyh Haydar Bey'e de gerekli talimat verilmişti. Haydar Bey'le birlikte 1919 senesi Haziran başlarında İstanbul'dan ayrılmış bulunuyordum.

Resim - 87) Vet. Dr. M. Nuri Dersimi, Suriye'deki sürgün yıllarında eşi Feride Hanım'la.

1919-1920 Sivas Mıntıkası Mücadele Hayatım ve Mustafa Kemal'in Önerisi

1919 Senesi Haziran başlarında İstanbul'dan ayrılarak Karadeniz yoluyla Giresun'a ve ordan Haydar Bey'le birlikte Sivas'ın Zara kazasının Ümraniye nahiye merkezine ve oradan Boğazviran köyünde Mustafa Paşazade **Haydar** ve kardeşi **Alişan Bey**'le müzakerelerde bulunarak teşkilatımızın esasının ana hatlarını kararlaştırdık. Ve Alişan Bey'in katibi olan merhum **Alişer Efendi**'nin(2) Dersim'e giderek orada teşkilat yapmasını ve bizimle daimi surette irtibat tesis etmesini de uygun gördük. Ben Koçgiri mıntıkasından ayrılarak, Kangal kazasının Çamşıxı mıntıkasında Şahin köyünde bulunan refikam nezdine (eşimin yanına) geldim.

Bir hafta sonra Sivas merkezine giderek Vilayet vasıtasiyle Divriği - Zara - Kangal kazaları mıntıka baytarı (veterineri) olduğumu mezkur Kaymakamlıklara resmen tebliğ ettirdim. Resmi vazife dolayısiyle aynı mıntıkada Kürt Alevi aşiretleriyle temasa geçtim. **Kürdistan Teali Cemiyeti** programı dahilinde aynı mıntıkada **Ginyan, Çarekan, Şadiyen, Kurmeşan** ve **Canikan** aşiretleri vardı.

Bu faaliyet devrelerimizde **Mustafa Kemal**, Erzurum'dan Sivas'a geldi. Sivas Sultanî Mektebi'nde **Koçgirili Alişan Bey**'i ve beni Sivas'a istedi. Benim, Dersim mebusu ve Alişan Bey'in Zara mebusu sıfatiyle kendisi ile teşriki mesaimizi taleb etti. Mazeret beyan ettim, gitmedim. Alişan Bey'i gönderdik. Mustafa Kemal, Alişan Bey'e "*Gerçi ne rnaksatla çalıştığınızı biliyorsam da, bizzat sizden öğrenmek isterim.*" demiş. Alişan Bey; "*Amerikan Reisicumhuru Wilson Prensiplerine göre Vilayeti Şarkiye'nin Kürt yoğunluklu çoğu vilayetlerinin Ermeniler'e verilmiş olduğu anlaşılmis olmakla bu karara karşı olmak üzere Şark Vilayetlerinde teşkilat yapmak ve Kürt nüfus yoğunluğunu meydana koyarak vatanımızın Ermeniler'e verilmesini red etmek esasına binaen çalışmakta olduğumuzu*" bildirdi. Mustafa Kemal cevaben; "*Wilson Prensiplerini millet paçavra yapmış, yırtmıştır. Sizi Sivas mümessili, Baytar Nuri'yi de Dersim mümessili sıfatiyla ileriye hareket etmenizi görmek isterim.*" demiş. Alişan Bey, Sivas'tan avdet etmis, milli mücadelede azimkar bir arzu ile çalışmaya devam ederek, Ankara hükümetinin müteaddit taleplerine mazeret beyan etmek suretiyle uymamıştı.

Bu aşiret reisleri ve fertleri tarafından gördüğüm muhabbet, samimiyet hayatımın çok kıymetli safhalarının bir parçasıdır. Geceli gündüzlü bu aşiretlerle görüşüp Kürt milli davası hakkında konuşmalar yapmakta idim. Aynı mıntıkada Türk hükümeti hiç bir surette kuvvet ve kudretini gösteremiyordu. Esasen Türkiye İmparatorluğu çökmüs, mahalli hükümet saltanat yürütmekten aciz bir vaziyete girmiş, Kürt fedai çeteleri Sivas'ın doğu ve kuzey mıntıkalarını tamamen nüfuzları altına almışlardı. Ve bütün Türkiye'nin her tarafı anarşi halindeydi ve ekseri mıntıkalarında ve hatta Sivas merkezine kadar Fransız askerleri yerleşmişerdi.

Divriği'de Tutuklanmam ve Mustafa Kemal'in Emriyle Tahliye Edilmem

Ekseriyetle Sivas merkezine giderdim. Çok sevdiğim vilayet başmühendisi

ve Kürt vatanperveri **Emin Bey**'le hasbihal ederdim. Sivas merkezinde bulunan Bitlisli münevver Kürt tüccarlariyle de görüşürdüm. Bir aralık Sivas valisi vaziyetimden kuşkulanmıştı. Ve Sivas merkezinde bulunduğum bir günde idareten beni Jandarma dairesinde nezarethaneye aldırarak tevkif etmişti. Beni ziyarete gelen kardeşim Hıdır, Dersim mebusu **Hasan Hayri**'nin aynı günde Dersim'e izinli olarak gitmek üzere Sivas merkezine geldiğini öğrenmis ve vaziyetimi Hasen Hayri Bey'e bildirmişti. Hasan Hayri Bey, bizzat nezarethaneye gelerek kapıya bir ayak tekmesi vurmuş ve benim kolumdan tutarak çıkarmış, nöbetçi jandarma neferine de bir kart vermişti.

Beraberce otele gitmiştik. Gece gidip Sivas Valisi'ni görmüş ve tevkifin sebebini de sormuştu. Sivas Valisi beni idareten Dersim'e göndereceğini bildirmiş ve Hasan Hayri de reddetmişti. Hasan Hayri Bey'den ayrılarak Zara mıntıkasına gelmiş ve mesaimi değerlendirmeye başlamıştım. Zara mıntıkasiyle Çamşıxı-Divriği, Kangal, Koçhisar bölgelerinde, halk ve aşiretler tarafından şevkle karşılanmakta idim. Kangal'ın Yellice nahiyesinin **Sultanabdal Tekkesi**'nde umumi toplantı ve iştimalar yapılıyordu. Istanbul'dan Teşkilatı Mahsusa ajanları tarafindan Mustafa Kemal Paşa'ya mühim bir ihbar mektubu gelmişti. Bu mektubu **Mustafa Kemal Paşa**, Sivas Valisi bulunan **Reşit Paşa**'ya göndererek tevkifimi emretmişti. Reşit Paşa da keyfiyeti Divriği Kaymakamı **Sermet Bey**'e bildirmişti.

Divriği merkezinde bulunduğum bir hafta da Kangal-Divriği postası Canikan aşireti tarafindan müsadere edilip, Divrikli Ayanoğlu Mustafa imha edilmisti. Mezkur hadiseden alakadar olmaklığım bahane edilerek 20 Aralık 1920'de Divriği merkezinde tevkif edilerek hususi bir odada bulundurulmuştum. Kaymakamlığa bir dilekçe vererek mevkuflar içerisine gitmekliğim arzusunda bulunduğumu bildirmiştim. Talebim üzerine mevkuflar dahiline alındım. Ayağıma zincir takılmıştı. Havalandırma zamanlarında uzun zinciri omuz üzerine atarak dolaşmaktan zevk duyardım. (3)

Tevkifhane hükümet konağına bağlı olduğundan, hükümet konağı koridor ve pencerelerinden halk tarafından selamlanıyordum. Tevkifhanedeki mevkuflar tamamen Kürtler'den ibaret idi Odamızda duvara dayatılmış bir kömür çuvalının arkasında uzun ve geniş bir taşın duvardan çıkarıldığı takdirde duvarın tamamen delinmesinin kabil olacağını düşünmüştük. Ayağımda mevcut zincirin bukağı demiriyle duvardaki büyük taşın etrafını hergün bir miktar delip komür çuvalım da önüne bırakırdık. Günler geçti, bir gün taşı yerinden çıkardık. Duvarın

geriye kalan kısmı ufak taşlardan ibaret idi. Duvardan ufak bir delik açılmıştı. Oraya bir paçavra gibi mevkuflardan birinin fesini sokmuş ve muvakaten deliği kapatmıştık.

İçimizde Divrikli tek bir Türk genci vardı.. Bu gencin her akşam yeni izdivaç etmiş olduğu refikası gelir kocasına yemek vs. getirirdi. Aynı gün bu kadın tekrar gelmiş ve kocasına çamaşır getirmişti. Bu Türk elbiseyi almamış ve refikasına aynı gece tevkifhaneden kaçacağını söylemiş ve hatta kömür çuvalının arkasından duvarı delmiş olduklarını da ailesine bildirmiş ve bu Türk kadını sevinerek evine gitmiş. Yemek pişirip sevinmekte iken komşularından bir ihtiyar kadın tesadüfen bu kadını ziyarete geşmiş.. Kadının çok sevinmiş bir halde bulunduğunu görerek ihtiyar kadın "*Kızım hergün çok mahzun görünüyordun. Bugün de çok sevinçlisin. Hayırdır inşallah*" Gelin: "*Ah anne rica ederim kimseye söyleme, bu gece kocam hapishaneden kaçacak.*"
İhtiyar kadın: - *Kızım nasıl kaçacak?*
Gelin: - *Hapishaneyi delmişler.*
İhtiyar: - *Nasıl delmişler? Olabilir mi?*
Gelin: - *Evet delmişler, kömür-çuvalının arkasından delmişler.*

Resim - 88) Ortada Baytar Nuri. Solda eşi Feride. Sağda kızkardeşi Heyecan. Aşağıda solda 1938'de Baytar Nuri'nin vurulan kardeşi Rız'nın oğlu Mustafa Özçelik. Altta soldan ikinci Kızkardeşi Heyecan'm kızı Gülseren Supur. Altta soldan üçüncü, hizmetçileri Mevli (Mevli yetim bir kızmış. Baytar Nuri onu Kürt Dağı'ndan getirtmiş, büyütmüş, evlendirmiş). Altta en sağda 1938'de Baytar Nuri'nin kardeşi Rıza'nın oğlu Hasan Özçelik. Bu fotoğraf Suriye'de Baytar Nuri'nin evinin terasında çekilmiş. Baytar Nuri'nin oturduğu apartmanın en üst katında. Fotoğraftakilerin kıyafetleri Kürt Dağı'ndan alınmış. [*Barlas Beyaztaş Arşivi*]

Bu konuşma üzerine koca kadın kalkıp doğruca jandarma kumandanının evine gidiyor. Keyfiyeti ihbar ediyor. Arkasından mevkufhane, askeri abluka altına alınır. Kaymakam, Savcı muavini Mustafa ve jandarma kumandanı

tevkifhaneye girip beni, Kürt gençlerinden **Kımıl Aziz** ve **Mehmet Ali** ile zincirli laleye vurmuşlardı. Keyfiyeti bilahare Divrikli mevkuf Türk'ten öğrenmiştik. Bu tafsilat "***Kurdistan Tarihinde Dersim***" adlı eserimin Koçgiri Kürt İstiklal Savaşı faslının 120. sahifesinden 172. sahifesine kadar bütün tafsilatıyla yazılmş olduğundan burada tekrarına artık lüzum görülmemiştir. Ancak şurasını tekrar edeyim ki, ***Dersim Tarihi***'nde de tafsilatıyla bildirdiğim üzere, mevkufiyetimi kardeşim Hıdır pederime haber vermiş ve bütün Dersim aşiretleri Mustafa Kemal Paşa'dan tahliyemi talep etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, bir şifre ile tahliyemi Sivas Valisi Reşit Paşa'dan talep etti. Hemen tahliye edildim.

Mustafa Kemal'in Beni Kazanma Çabaları

Reşit Pasa beni Sivas'a davet etti. Birçok nasihatler arasında bana bir harita gösterdi: „*İngiliz Hariciye Veziri Loyd Corg (Türkiye dünya haritası üzerinde siyah bir lekedir. Bunu bıçakla kazıyıp çıkarmak lâzım) diyor; (Şimdilik Türk mücadele hükümetiyle birleşmek ve hizmet etmek lâzımdır*" dedi. Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür telgrafı ve Dersimliler'e tahliyeme ait telgraf yazmaklığımı bildirdi. Sivas vilayeti başmühendisi ve vilayet daimi meclis encümeni hakiki ve ciddi dostum merhum **Emin Bey** hükümet sırlarından ve Mustafa Kemal Paşa'nın Reşit Paşa'ya verdiği mahrem şifrelerden beni haberdar ediyordu. Nihayet, taltif edilmek suretiyle milli arzularımı körletmek gayesiyle ve Mustafa Kemal Paşa emirleriyle **İskân-ı Aşayir Kanunu**'na istinad edilerek Sivas kazasının Koçhisar kazanına bağlı Celallı nahiyesi dahilinde Sivas'ın Fertellizadeler'inden hazineye intikal eden Süleymaniye ismindeki çiftlik namıma tahsis edilmişti. Mezkur çiftlik, Kurmeşan aşireti dahilinde bulunduğundan kabul etmiştim. Ve milli duygularım üzerinde zerre kadar bir tesir etmeden aşiretler arasında çalışmalarıma geceli-gündüzlü devam ediyordum. Koçgiri milli mücadelemiz neticesinde mezkur çiftlikteki ilk üretimim olan hayvanlarım ve ineklerim tamemin Türk hükümeti tarafından zapt ve müsadere edildi. Ve çiftlik tekrar hükümete intikal etti.

Koçgiri Kürt İstiklal Savaşı'nda harp ederek 15 Mayıs 1337 (1921)'de Dersim'e iltica etmiştim. Sivas merkezinde **Nurettin Paşa** ordusu tarafından teşekkül eden Divanı Harp'te 25 Haziran 1921'de gıyaben mahkum edilmiştim.

Koçgiri Dönüşü Dersim'deki Çalışmalarım

Koçgiri Kürt İstiklal Savaşı, Kürdistan istiklal savaşının bir merhalesiydi. Onunla bir meydan muharebesi kaybetmiştik, fakat harp bitmemişti. Biz son zaferi kazanacağımıza inanmış ve iman getirmiştik. Arzu ve inancımıza hiç bir şekilde halel gelmemişti.

Garbi Dersim'in Hozat civarında **Zive** köyüne varmıştım. Orada Abbasan aşiret reisi **Miço Ağa**'nın, Karabal aşiret reisi **Mehmet Ali** ve **Zeynozade İbrahim Ağalar**'ın Ziyaret Tekkesi'nde bulunduklarını gördüm. Hadiseleri kendilerine anlattım. Dersim'in çok kurnaz ve menfaat düşkünü **Gangozade**, evvelemirde **Seyit Rıza** ile müşaveremi ileri sürdü. Zeynozade İbrahim Ağa'nın Hozat civarında Erkan köyündeki konağına geldim. Ertesi gün vaki ihbar üzerine Hozat'tan jandarma kumandanı Melekoğlu Ahmed'in kumandasında bir jandarma kuvveti Erkan köyüne geşmiş ve beni derdest etmeye yeltenmişti. Fakat Erkan'da Kürt kadınlarının ve başta İbrahim Ağa'nın kızkardeşi meşhur **Anê Hatun**'un kumandan Ahmet'e hücumu ve tahriki neticesinde askeri müfreze Hozat'a geri dönmüştü. Aşiret efradının hiç de müdahalesine lüzum kalmamıştı. Ertesi günü Erkan köyünden bir kısım Kürt kuvvetleriyle hareket ederek Munzur nehrini geçerek Pertek mıntıkasındaki meşhur Tujik Dağı civarında **Ağdat** köyünde Seyit Rıza'nın konağına vasıl olmuştum. Seyit Rıza ile sarılıp kucaklaşmıştım. Kadinlar, kızlar, hatunlar etrafımı kuşatmıştı ve Koçgiri harp tafsilatını sormakla beraber çok saygı duydukları **Seyit Aziz**'in ve **Haydar Bey**'in hallerinden bilgi edinmek istiyorlardı.

Tabiatıyla Haydar Bey'le Seyit Aziz'in 4-5 yüz taraftarıyla Sivas Divan-ı Harbi'nde olduklarını da haber almışlardı. Ertesi gün Ovacık'ta bulunan pederim **İbrahim Efendi** ve Haydar Bey'in kardeşi **Alişan Bey** ve Ovacık aşiret reisieri de Ağdat merkezine gelmişlerdi. İki gün sonra Ovacık'a iltihak eden Koçgiri kuvvetleri reisi **Mahmut Bey** ve **Alişer Efendi** de Ağdat'a gelmişler ve yapılacak hareket hakkında tedbir yapılması çareleri düşünulmüştü.

Topal Osman Kuvvetlerinin Cezalandırılması

Alişan Bey müteessir, ailesi efradı esir, hanumanı imha edilmiş, kardeşi Haydar ve 4-5 yüz aşiret efradının Sivas'ta Divan-i Harp'te idama mahkum edilmeleri muhakkak gözüküyordu. O esnada Koçgiri hadisesine iştirak eden Giresunlu **Topal Osman**, Koçgiri'de yapmadığı melanet kalmadığı yetmiyormuş gibi, kendisine bir kahraman süsü vererek avanesi olan Laz çeteleriyle

Erzincan'ın Kemah kaza merkezine gelerek ve Dersim'e sokularak bir çete muharebesi yapmak tasavvuru'na kadar kendisinde bir varlık görmüştü. Dersim'den hemen bir kısım Kürt fedaileri gönderildi. Birçok Laz efradı tepelendi. Topal Osman da yaralı olarak Giresun mıntıkasına kaçtı.

Ankara Hükümeti Nezdinde Girişimlerimiz

Alişan Bey'in cezalandırılmasını önlemek maksadı ile Ankara hükümetine, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Türk Millet Meclisi'ne, Dersim aşiretleri namına telgraflar ve mazbatalar yazmağa ve göndermeğe başladım.

Seyit Rıza bana "*İmza benim, fakat umum Dersim nâmına şana selahiyet veriyorum. Her ne suretle yazarsanız, yazınız*" demekte olduğundan çok etkili telgraflar, mazbatalar yazmayı kendime bir görev bildim.

Bu müracaatların neticesinde Mustafa Kemal, **Dersimli Baytar Nuri** ve **Koçgirili Alişer** müstesna olmak üzere Sivas mevkuflarını tamamen af ve tahliye etmişti. İkinci bir af ile de Dersim'den çıkmak üzere Alişan Bey ve mahiyetindeki Koçgirililer'i af etmişti.

Alişan Bey, Erzincan vilayeti vasıtasiyle Erzincan'a ve oradan Koçgiri'ye ve bilahare İstanbul ve Ankara'da kardeşi Haydar'la birlikte ikamete memur edilmişlerdi. Bu mesele ilkinden sonuna kadar "***Kürdistan Tarihinde Dersim***" namlı eserimin 120. sahifesinden 172. sahifesine kadar ayrıntılarıyla yazılmış olduğundan burada ayrıntılarını biryana bırakarak yalnız Dersim'de kaldığım sıralarda gördüklerim ve yaptıklarımı yazmakla yetineceğim.

1920'den 1926 Başlarına Kadar Dersim'deki Hayatım ve Aşiretleri Barıştırma Çabalarım

Seyit Rıza, Dersimliler namına bütün selahiyeti Türk hükümetine müteveccih olmak üzere bana tevdi etmişti. Fakat bu selahiyetin kullanılma ve tatbik dereceleri çok müşkül idi. Çünkü Dersim'de 60 aşiret mevcut ve iş bu 60 küsür aşiret arasında kesin bir irtibat, kardeşlik ve samimi bir dostluk asla mevcut değildi. Bu sebeple bu aşiretleri birleştirmek, aralarında hiç olmazsa gerici bir sulh tesis etmek yegane emelimdi. Aksi halde başarısızlık tabii idi. **Alişan Bey**'in Erzincan'a gitmesinden evvel Dersim aşiretlerinin birleştirilmesi hususundaki fikrimi mumaileyh ümitsiz bir şekilde kabul etmişti. Ve **Seyit Rıza**'yı beraberimize alarak Alişan Bey'le Seyit Rıza'nın muhasımı olan Kalan aşiretleri reisi **Halit Ağazade Ali Ağa**'nın Budik ismindeki köyüne gitmiştik.

Bu iki düşmanı birleştirmek ve sulh yapmak imkânı başarıyla neticelenecek olursa diğer aşiretlerin de peyderpey birleşeceklerini ümit ediyorduk. Çünkü Seyit Rıza, Dersim'in umum Seydan Aşiretleri Reisi bulunmakta idi. Bu içtimada Ali Ağa evvelemirde söze başladı. Seyit Rıza aşiretiyle 60 seneden beri aralarında birçok kıtal ve muharebe ve mücadeleler vaki olduğunu, arazi ve hayvan meselelerinden bu sebeple yüzlerce kişinin telef olduğunu ve aralarında onulmaz acılar bulunduğunu ileri sürerek umum aşireti efradının reyini almadıkça hasımlıktan vazgeçmeyeceğini kati bir lisanla beyan etti. Seyit Rıza, Alişan Bey'le benim yüzüme baktı. Ve, *„Sizin sözünüzü kırmadım geldim. Ali Ağa sulh yapmaz deseydim siz beni itham ederdiniz" dedi. Seyit Riza, Ali Ağa'ya hitaben, „Alişan Bey Mustafa Paşa'nin oğludur. Dersim'e gelmis, biz şimdilik aramızdaki muhasemati terkedelim de Türk hükümetince gasp edilen hakkımızı arayalım*" dediğinde, Ali Ağa "*Mustafa Paşa Kürdistan ümerasından idi. Paşalığa nail oldu. Alişan Bey de aklı başında olsaydı bu hale düşmezdi*" dediğinde Zaza lisanıyla yapılan bu konuşmayı Alişan Bey tamamen anlayamamış ve arkadaşı Halil'den sormuş ve tamamına vakıf olmakla çok müteessir olan Alişan odadan çıkmıştı. Bir müddet geciktiğini gördüm ben de çıktım. Ne tarafa gittiğini hizmetçilerden sordum. Gittiği tarafa gittim, çok derin bir vadiye nazır olan bir tepe üzerindeki uçurumlu bir kaya dibinde Alişan Bey'i refiki Halil'in kolları arasında hüngür hüngür ağlamakta bulunduğunu gördüm. Alişan Bey'in kaya üzerinden kendisini vadi uçurumlarına atmak suretiyle intihar etmek emelinde bulunduğunu arkadaşı Halil'den öğrendim. Alişan Bey'e birçok istirhamkâr sözlerle nasihatte bulunarak kendisini baygın bir şekilde odaya getirdim. Seydan aşiretlerinden birçok kimseler de toplantı mahaline akın ettiler. Her taraftan cahilane ve şuursuz sözler, mantıksız hitabeler beyan edildi. Sıkıntılı bir hava içerisinde meclis dağıldı.

Seyit Rıza'nın Ağdat köyündeki konagında sürekli içtimalar yapılıyordu. Bu içtimalarda Ankara hükümetine ancak umum Dersimliler adına, kanıt telgraflar yağdırmaktan başka bir semeremiz yoktu. Ve Ağdat konağında Tujik Dağı karşısında, tarafımızdan tertiplenen "***Kırmızı, yeşil, beyaz renkli Kürdistan bayrağı***" da dalgalanıyordu. Tabiatıyla Dersim'in hiç bir mıntıkasında Türk nüfuzu, Türk neferi, jandarması ve memuru katiyyen hüküm yürütemiyordu. Ve esasen o esnada Türkiye'nin ekseri mıntıkaları da anarşi halinde idi.

Alişan Bey'in Hükümete Teslim Olması Sonrası Çalışmalarımız

İkinci bir içtima da Ovacık aşiretleriyle Seyit Rıza arasında Ovacık'ın Pulur köyünde yapıldı. Alişan Bey'le bir aralık teneffüs yapmak üzere dışarı çıkarak bir gezinti yaptık. Bu arada ihtiyar bir kadın, Alişan Bey'in arkasından küfürler savurarak bir parça taşla Alişan Bey'i arkasından vurdu. Bu kadın Ovacık aşiretleri reislerinden Seyit Alizade Mahmut Ağa'nm kardeşi validesi idi. Koçgiri İstiklal Savaşında birçok fedakarlık gösterdikten sonra şehit olan Seyit Alizade Ali'nin annesiydi. Alişan Bey çok müteessir, her ne pahasına olursa olsun Türk hükümetine teslim olmayı o günden itibaren kendisine bir arzu ittihaz ederek Dersim'den çıkmak hülyasına düşmüş ve buna çare bulmak istiyordu. Ve nitekim Seyit Rıza'nın Erzincan hükümet memuru ve Vali Ali Rıza Bey'le Erzincan'ın Kesmkur köyünde içtima ve müzakereleri esnasında Alişan Bey'in bir gece bizden habersiz Erzincan hükümet memurunun vasıtasıyla Erzincan merkezine gitmiş olduğunu gördük. Ve Seyit Rıza ile birlikte bulunan umum Ovacık aşiret reisleri ve efradiyle Dersim'e döndük. Alişan Bey'in yaptığı hareketi Dersimliler'in bazıları haklı ve bazıları da haksız gördüler. Esasen Erzincan hükümetiyle Koçgiri meselesi, zarar ve ziyanı tazmin, mevkuftarın tamamının serbestisi ve Koçgiri'de adil bir hükümet tesisi ve Nurettin Paşa ordu selahiyetinin Koçgiri'den kaldırılması hususları için müzakereye gidilmiş ve M. Kemal Paşa tarafından gönderilmiş olan Erzincan mebusu **Hacı Fevzi Efendi** de taleplerimizi yarı-resmi surette kabul etmişti. Ve o esnada başta Erzurum mebusu merhum **Hüseyin Avni** bulunduğu halde bir kısım Şark mebusları da taleplerimizi desteklemiş bulunuyorlardı. Fakat Alişan Bey'in ani olarak bir gece Erzincan hükümetine dehaleti Dersimliler'i müteessir etmişti. Gerçi Alişan Bey'in ailesi fertleri, **Nurettin Paşa** ordusu tarafından esir edilerek, Sivas merkezinde Sivas beylerinin dostları hanelerinde göz hapsinde bulunduruluyorlardı. Konakları harap ve bütün mallarına el konulmuştu. Fakat buna tahammül etmenin vatani bir borç olduguna hiç de şüphe yoktu.

Koçgiri Hareketi Sonrasında Durum

Başta yüksek vatanperver olan **Koçgirili Alişer Efendi** maiyetindeki kahramanlarla acizane olarak benim de malımız yağma edilmiş çiftliklerimiz alınmış ailemiz mahvolmuş ve hatta istikbalimiz mahvolmuştu. *Fakat hiç bir an, hiç bir dakika vatan, millet, hürriyet, istiklal aşkı fikrimizden çıkmamış ve*

hiçbir kuvvet ve kudret bu arzu ve emelimizi dindirmemişti. Ve Dersim'de geceli gündüzlü savaşmak da bize sevinçli bir gaye ve aşklı bir sevda idi. Koçgiri hadisesinde **Ali** isimli oğlum da ölmüştü. Koçgiri şehitleri meyanına gömülü olan bu oğlumun ölüm merasiminde bile bulunamadım. Annesi **Selvi**, namı diğerle **Tamiş** tarafından Çamşıxı'nın Şahin köyünde defn edilmiş olduğundan ancak bilahare mezarını ziyaret etmiştim. Bu hadisede refikası Selvi de birçok sıkıntılar geçirmiş yeraltı mahzenlerinde haftalarca saklı kalmakla hayatını kurtarabilmişlerdi.

Bunlardan dolayı Alişan Bey'in esasen asabı çok hafifti. Ve Dersimliler'in vaadlerine, ananevi yeminlerine inanmıştı ve başlangıçta Alişer Efendi'ye de Dersim'den bir mektup yazmış ve Dersim'de „ahdi peyman" neticesinde 45 bin kişilik mücehhez ve silahlı bir kuvvetin emre amade olduğunu bildirmişti.

Alişan Bey, Koçgiri kuvvetleriyle beraber 45 bin kişilik mühim bir kuvvet teşkiliyle Ankara Türk hükümetini tehdit etmek ve hatta ufacık bir yürüyüş hareketi yapmakla Wilson Prensiplerine istinaden Kürdistan istiklâlinin Ankara hükümeti tarafından hemen teyit edileceğinden hiç de şüphe etmediğinden, bu emel ile Dersim'e gelmişti. Fakat Koçgiri'de büyük bir heyecan baş gösterdi. Her tarafta bir sabırsızlık vardı. Aynı zamanda muvaffakiyet büyük bir ümit dahilinde idi, ancak mevsim kıştı. Dersim'den kuvvet gelmesi müşküldü. Türk hükümeti fırsattan istifade ederek **Nurettin Paşa** ordusunu Koçgiri'ye sevk etti ve harp başladı. Dersim'den karlı dağlardan ayaklarında kalbur (hedik) olmak üzere Ovacık aşiretlerinden ancak 500 kişilik bir kuvvet geldi. Koçgilililer'le müttefik olan ve vaadde bulunan **Dırejan** ve Arapgir'in **Atma** aşiretleri bigâne kaldılar. Erzincan'da **Kureşan** aşireti de Koçgiri aşiretlerine hücum ve muhasara gösterdi. Her taraftan ümitsiz ve desteksiz kalan Koçgiri, aylarca tek başına Türk mücehhez ordusuyla harp ederek mağlup oldu. Ve mühim fedai kısımları da harp ederek Dersim'e iltica ettiler. Koçgiri mağlup olur olmaz cahil Dersim aşiretlerinin Alişer Efendi ile yapılan ittifaknamesi sarsıldı, bozuldu ve Türk hükümetinin kurnaz siyasetiyle ittifaka bağlı ve yeminli bulunan bir kısım aşiret reisleri M. Kemal Paşa ile muhabere ve netice itibariyle ittifak ederek, Ankara Türk Millet Meclisi'nde kürsü işgal ettiler. Ve menfaatleri uğrunda milli ve vatani duygularını unutarak and ve peymanlarına yüzkaralık gösterdiler. Hatta merhum Alişer Efendi bir şiirinde şöyle dedi:

Yemin edenler elmaya
Zülfikarı Murtezaya
Geriden teller çektiler
Biz uymayız eşkiyaya

Dilo yeman yeman yeman
Çiyan girte berf û dûman
Me ra bışin şahê merdan
Ew dermanê hemû derdan(4)

Çünkü yeminli yalancı aşiret reisleri, Alişer Efendi'yle yaptıkları ittifakta bir zülfikar, bir de elma getirip Hz. Ali'nin zülfikarına ve kesip yedikleri elma üzerine Fatimatül-Zehra niyazına yemin etmişlerdi ve Koçgiri'nin yenilgisinden sonra da M. Kemal Paşa'ya çektikleri telgraflarda "*Koçgililer şakidir, biz şakilere uymayız*" demekte idiler.

Resim - 89) Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey'in eşi [*Barlas Beyaztaş Arşivi*]

Binaenaleyh **Alişan Bey** bu vaziyeti görür görmez ümitsiz bir halde Türkler'e dehaletten başka çare bulamadı. Ve en azmdan şahsen bir kaç senesini ailesi efradıyla birlikte en köhne dünyada Türk devlet rejimine yüzsuyu dökmekle geçirdi. Ve nihayet **Dersim Tarihi**'nde tafsilatını bildirdiğim üzere, yine Türk hükümeti tertibiyle yatak odasına bombalar atilmak suretiyle imha edildi. Alişer Efendi'yle Alişan Bey huzurunda Zülfikar-i Murtezaya yemin edenlerin en başlıcası Abbasan aşireti reisi **Miço Ağa** ve Ferhadan aşiret reisi

Diyap Ağa Ankara'ya giderek M. Kemal Paşa ile teşriki mesayi ettiler. M. Kemal, yüzeysel iltifat gösterdi. Otomobil içerisinde kendileriyle fotoğraf aldırdı. Bunlardan başka süvari binbaşılığından emekli **Hasan Hayri**, amcazadesi **Ahmet Ramiz** de Dersim mebusu olarak Ankara'ya gittiler. Bunlar Dersim'in Karabal aşiretine mensup olduklarından, mezkur aşiret de Türk idaresine eğilimli harekette bulundu. Şarki Dersim aşiretleri de tarafsız bir vaziyet aldılar. Sonuç olarak Dersim'de birliksizlik ve uyumsuzluk mevcudiyeti bütün mânâsıyla göründü. Dersim aşiretleri cehaletle birlikte kurnaz ve menfaatlerini her şeyin üstünde biliyorlardı. Oysa Kürdistan hakkında Sevr Muahedesi ahidnamesinden haberli idiler.

Koçgiri İsyanı neticesinde kendilerinin de katılımı suretiyle başarı elde edileceğine de kani bulunuyorlardı. Çünkü o esnada Türk hükümetinin de pek düşkün zamanı ve Türkiye baştan başa anarşi halinde idi. Bu bakışaçısından, gerek **Alişer Efendi** ve gerekse **Alişan Bey**'le vaad-yemin üstüne kesin bir ittifakta bulunmuşlardı. Fakat Koçgiri hareketinin vaktinden önce patlak vermesi ve kış nedeniyle yeterli derecede kuvvetlerin gönderilmesine imkân bulunmaması ve Koçgiri isyanına Ankara hükümetinin muazzam askeri kuvvetler göndermesi ve sonuç olarak yenilgiye uğramış olmaları ve Ankara hükümetinin de günden güne başarıları ve Yunanlılar'ı yeneceklerine dair Türk neşriyatı ve aynı zamanda Hozat-Elaziz vali ve kumandanlarının Dersim dahilinde aşiretler arasında özel ajanlar aracılığıyla önemli miktarda para tevzi etmek suretiyle *Dersim aşiret reislerinin büyük bölümü Türk hükümetine taraftar olmuşlar ve and û peymanlarını kıymetsiz bilmişlerdi. Fakat şurasını da ilave edeyim ki, o sıralarda Türkler'le teşriki mesayi etmiş olan Dersim aşiret ağa ve reisleri bilahare hiç biri müstesna olmayarak muhakemesiz herbirileri kurşuna dizilmek, boğazlarına ip takılmak suretiyle kamilen imha edilmişler* ve bu suretle andlarına peymanlarına riayet etmeyerek dinlerine, ananelerine, vatanlarına, milliyetlerine, namus ve şereflerine yaptıkları ihanetin çok acı cezalarını çekmişlerdi. İşte tarihin böyle amansız ve kahredici istihzaları vardır. (5)

Dersim'de artık Koçgiri fedaileri (Dersim'e iltica eden bin küsür kişilik fedai kuvvetleri) Türk mıntıkalarına sürekli akınlar yapıyorlardı. Mülteciler, Ovacık aşiretleriyle Koçan aşireti dahilinde idiler. Gerek Koçan aşiretleri ve gerekse Ovacık aşiretleri efradı da bu vatanperverlerle birleşmişlerdi. Başta Alişer Efendi de, Ovacık merkezinde aynı mıntıka aşiretleri arasında

propaganda ve manevi güçlerini takviyeye çalışıyorlardı. Ben de Ağdat merkezinde Seyit Rıza namına sürekli neşriyatta bulunuyordum. Seyit Rıza'nın çok büyük bir vatanperver ve milliyetperver olduğuna hiç de şüphe yoktu. Ve lakin yakınlarına söz anlatmak pek güçtü. Keçalan ve Seyit Kemalan aşiretleri kendisine karşı idiler. Seyit Rıza'nın yaptığı ve yapacağı herhangi hayırlı bir muameleye bu aşiret reisleri aksi muamele yapıyorlar ve hatta *Seyit Rıza'nın hal ve hareketini, yakın yöredeki Erzincan Türk hükümetine ihbar etmek alçaklığında bile bulunmaktan geri kalmıyorlardı.*

Vaziyetim çok müşküldü. Merakımdan bazen çok ağlıyor ve hüngür hüngür ağladığımı görmüş olan Seyit Rıza, üzüntüsünden ne yapacağını bilmiyordu. Ve hatta bir çok kez hasımlarına istirhamda bulunucu mektuplar yazarak, hangi şartlar dahilinde olursa olsun kendileriyle birleşerek Türk hükümetine karşı cephe almak teklifinde bulunduğu halde maalesef kendilerinden red cevabı alıyordu.

Seyit Rıza'yı artık Ovacık aşretlerinden ancak **Arslan, Binsan, Maksudan, Pezgoran, Koçan, Şemikan, Reşikan** aşiretleriyle kati ve sarsılmaz bir ittifak suretiyle diğerleriyle birleşmeğe muvaffak oldum.(6) Bu ittifak tam bir and ile mühim bir ittifak idi. Bu ittifakta, arkadaşım merhum **Alişer Efendi**'nin de çok mühim hizmetleri olduğunu burada zikr etmeyi kendime bir vazife biliyorum. Bu ittifaka dahil olan aşiretler Seyit Rıza'nın ve familyasının asırlardan beri düşmanı olan Seydan kabilesinden olan aşiretler idi. Binaenaleyh Seydan aşiretlerinin en büyük manevi reisi ve Seyit Kemalan ve Seydan aşiretlerinin menşei olan **Keçalan, Balan, Biriman, Abadan** bulunuyorlardı. Bu şiddetli çatışma ve çelişkileri ortadan kaldırmak için iki sene müddetle geceli gündüzlü çalışmalarımdan maalesef hiç bir semere elde edemedim. En nihayet bu aşiretierin yani Seydan kabilesinin baş ocağı olan ve hem de Keçalan aşiretleri reisi olan **Munzur Ağazade Ali Ağa**'nın ailesiyle ailevi bağımlılık yapmamı ve ailevi bir münasebetle **Seydan** ve **Şıxhasanan** aşiretleri arasında mevcut düşmanlığın izalesine muvaffak olacağımı düşündüm.

Esasen Dersim'de gerek Seydan ve gerekse Şıxhasanan aşiretleri arasında sitayişle tanınmış ve sevilmiştim. Ve mensup olduğum ecdadımın menşe köyü de Seydan aşiretleri dahilindeki Burnak köyü idi. Bu köy, Seydan aşiretlerinin manevi reisleri Seyit Kemalan kabilesinin **Balan** aşireti reislerinin işgali altında idi. İleride zikrettiğim veçhiyle mezkur köye alamamız kalmamıştı. Ancak köydekilerin çoğunluğu ceddim **Colo (Colik)** ismiyle yad ediliyordu.

Ecdadımın miras kalmış sülale ahfad ve efradı da Şarki ve Garbi Dersim aşiretleri dahilinde asırlarca hocalık vazifesiyle iştigal etmiş olmaları dolayısiyle mensup olduğum familyaya "**Mulla**" (Hoca) deniliyordu. Gerek pederimin ve gerekse büyük ceddimin Molla Mehmed Ali Efendi ve amcamın Dersim aşiret reislerinin ahfad ve evladının çocuklarının tahsil ve ilim-irfanma hayatlarını vakf etmişlerse de umumi noktayı nazardan aşiretler arasında bu şahsiyetlere laik oldukları derecede ehemmiyet, itibar ve takdiri göstermiyorlardı. Aralarında hoca (mulla) tabiri maalesef adeta tahkir konusu oluyor ve hatta kıymetsiz bir şey gibi telakki ediliyordu. Bittabi ben de aynı hoca, mulla ahfadının bir evladı idim.

Fakat **Seyit Rıza**'nın Dersim'de ve Türkiye makamları arasında belirmesi, tanınması, namlanması ve son derece şöhret bulması, umum Dersim aşiretlerinin nazarı dikkatini celb etmişti. Keyfiyeti Seyit Rıza'nın fikri kabiliyetinden ziyade maddeten ecdadımın mezkur aileye hocalık yapması ve son zamanlarda benim kendisinin yanında bulunarak yazışma işlerini ve hatta idari işlerin tamamını elde bulundurmaklığımın Seyit Rıza'nın Türkiye'de ve devlet makamları nezdinde şöhret bulmasına sebep oldugu zehabına kapılmışlardı. İste bu keyfiyet dolayısıyla gerek Şıxhasanan ve gerekse Seydan aşiretleri ve bilhassa Şarki Dersim aşiretleri arasında çok büyük bir hürmetle karşılanıyordum. Muhabbet ve sevgi görüyordum. Dersim gençleri arasında derin bir samimiyetle karşılanıyordum. Sevgi, muhabbet, samimiyet bittabi cahilane bir kitle şahsında idi. Ve lakin bu cahilane deryanın dağdağalı bakışlarında çok sevecen alevler parlamakta olduğunu görüyordum.

Genç kitlenin bana dönük cahilane bakışlarının derinliklerinde hakiki, samimi düello ve milli savaş emellerini hissediyordum. Ve hatta ekser günler bu masum Dersim gençlerinin yüzlerine gözlerine baktıkça ve o masum bakışlarda saklı emelleri tetkik ettikçe yemin ediyorum ki öfkemden ağlıyordum. Fikri asaleti, milli duygu ve inkâr edilemeyen tarihi bir varlığı olan bu kahraman unsurun şu devirde umumen cahil bırakılmasının müsebbiplerine lânet etmekten kendimi alıkoyamıyordum. Dersim'de hürmet, çok büyük silahşöre, vurucu, kırıcı, harpçı, nişancı bir katile gösteriliyor. Diğer taraftan bir hoca, bir çiftçi, zelil ve hakir görülüyordu. Bu zihniyeti değiştirmek, aralarındaki düşmanlığı kaldırmak, yeni ve üretken bir neslin vücuduna bağlıydı. Dersim'de okur yazara pek güç tesadüf edilmekte idi. Yukarıda bildirdiğim sebeplerle Dersim'de son derecede mevki kazanmıştım. Aşiretler arasında, kalemimden bir çok

defalar kan damladığını gördüklerini iddia ederlerdi. Bu münasebetle de her tarafta kadın, kız ve umum Dersim gençleri büyük bir sevgiyle beni karşılarlardı. Ve aşiret reisleri birer bahaneyle beni Seyit Rıza'dan almak ve kendileriyle münasebet tesis etmek fikrini izhar ederlerdi. Böyle olmakla beraber molla ve hoca değil, çok büyük akil ve zeka sahibi olmaklığımla beraber **Koçgiri Kürt İstiklal Savaşı**'nda büyük bir rol oynadığımı düşünerek harpçı, cesur bir ahis olduğuma inanmışlardı. Ve bu noktayı nazardan her tarafta büyük sevgi ve muhabbetle karşılıyorlardı.

Resim - 90) M. Kemal'in isteği üzerine Ankara'yı ziyaret eden Dersim Aşiret Reisleri heyeti [*Bkz. 5 Nolu Dipnot*]

Pederim İbrahim Efendi bir zaman bana bir hikâye anlatmıştı. Şöyle: Birgün, bir-iki Kürt efradi eşliğinde Seyit Rıza'nın konağına gidiyorlarmış. Mevsim kış, birkaç metre kar üzerinde ve Kürt efradının yolunu açmak suretiyle arkasından ve üzerinden siyah ve uzun bir palto oldugu halde yürümekte imiş. Etrafta birkaç köylünün bakışları dikkatini celbetmis. Beyaz kar üzerinden uzun boylu ve hiç görmedikleri siyah paltolu şahsın kim olduğunu uzaklardan bağırarak sormuş: "*Law omurdan gamo, law omurdan gamo?*" yani (lo, adam kimdir, lo adam kimdir?) çağırışlarına pederimin önü sıra yol açmak üzere yürümekte olan Kürtler'den biri,"*law murdam niyo millo, law murdam niyo millo*" (lo, adam değil mılla'dır) diye bağırarak cevap vermişler.

Pederim, bunu Seyit Rıza'ya anlatmış ve Dersimlilerin mılla, hoca olan kimseleri adamdan geri, bilmem hangi sınıfa dahil etmelerini hayretle karşılamış. Ben de bir mesele karşısında kalmıştım. Suran aşiret reisi Paşa Ağa'nın oğlu Yusuf Ağa ile Haydaran aşiret reisi Kamber Ağa'nın kerimesinin (kızının)

düğün merasimine ben de davetli idim. Ve hatta Yusuf 'un arzu ve ısrarı üzerine sağdıç (musahip) vazifesini de yerine getirmiş, kız evine bir iki yüz atlı ile vasıl olmuştum. Davullar çalınıyor, nişan taslarına binlerce silah atılıyor ve şenlikler yapılıyordu. Bu halden biraz uzaklaşıp köy kenarında bulunan çeşme başında istirahat edip cebimden çıkardığım bir hatıra defterindeki notlarımla meşguldüm. Vaziyetimi gören köy kız ve kadınları gidip aşiret reisine haber vermişlerdi. Tabiatiyla düğüncüler arasında kıymetli addediliyordum. Ve bu sebeple aşiret reisi bizzat hatununu ve küçük oğlu Haydar'ı yanıma göndermiş ve bir teklifte bulunmayı bu hatun vasıtasiyla icra edip, darılmaklığıma meydan verilmemesi için tembih edildiğini gördüğümde elimde defter bulunduğu halde hürmeten ayağa kalktım ve kendisine iltifatta bulunarak ne istediğini sordum.

Hatun cevap olarak, „*Amân Nuri Bey, çok rica ederim, gücenmeyiniz, haber aldım ki siz burada oturmuş Kur'an okuyorsunuz. Geçen sene bir defa pederiniz de bize misafireten gelmiş, bizde Kur'an okumuştu. Fakat bunun üzerine süt kesildi, hayvanlar kırıldı, çocuklarımız hasta oldu. Şimdi de siz misafirsiniz. Kur'an okuyorsunuz. Kur'an okunması bize gelmez, binaenaleyh elinizdeki Kur'an ı okumayınız*" dedi. Elimdeki müzakereler defterini Kur'an bilmişler. Ben defteri cebime koydum. Pekala okumayayım dediğimde oğlu karakaşlı ve zeka fışkıran karagözlü küçük Haydar boynuma sarıldı. Ve "*Amca Kuran Türkçe midir, Kürtçe midir?*" sualine, "Niçin sordun?" dediğimde, "*Amca, Kürtçe okursan ben anlarım, günah mıdır, değil midir babama söylerim olmaz mı?*" demiş idi.

Haydar'ın zeka fışkıran o hüzünkâr gözlerinden öptüm. Dersim dağ ve yaylalarının yetiştirdiği bu Kürt yavrusunun halinden cidden bir ilham aldım. Ve o günden itibaren Dersim'de gençler arasında *latin harfleriyle Kürtçe tedrisatta* bulunmaklığı kendime bir görev bildim. Ve Seyit Rıza'nin konağmda hususi bir medrese açtım. Başta Seyit Rıza'nın oğlu **Şıxhasan** ve kardeşi **İbrahim** (Bra) ve diğer aşiret gençlerine Kürtçe ders vermeye başladım. Geceli ve gündüzlü mesaim neticesinde altı ay zarfında birçok gencin Latin harfleriyle maksatlarını Kürtçe yazmaya muvaffak olduklarını bu yazılarımda itiraf edersem mübalağa etmemiş olurum.

Bu arada şurasını da ilave edeyim ki, Dersim'de İslamiyet mefhumu çok basit bir şekilde seyrini ifade ediyordu.

En basit bir Dersimli Kürt kendisinin „Alevi" olduğunu, Aleviden maksat

ise, Hz. Ali'nin cesareti, harpçılığı, sehaveti, kahramanlığı noktayı nazarından Hz. Ali'ye ve hanedan Ehlibeyti sevdikleri cihetle Alevi olduklarını ve bu sevgi ve muhabbet dolayısiyla kendilerine "**Alevi**" denildiğini ve Hazreti Peygamberin esasen **Kürt** olduğunu iddia ederler.

Hz. Ali ile evladına bağlı bulunduklarını ve Hz. Ali'nin dostuna dost, düşmanına da düşman olduklarını beyan ederler ve bu nazariyeyi de okuma yazmadan değil ancak bir seyidin veya şeyhin kendilerine kalmış nasihatından dolayı unutamamışlardır. Ve lakin Aleviliğin şeri ve dini hususlarına ait merasimi icra etmekten kattiyen mahrum bulunmuyorlardı. Ve pek eski ecdatlarının Arya dinine göre dinlerinin ekseri kısımlarını da muhafaza etmişlerdir.

Dersim'de Karşılaştığım Zorluklar

Koçgiri Kürt İstiklâl Savaşları dolayısıyla gıyabi idama mahkum edilmiştim. Fakat Türkiye hükümetinin hakimiyetini katiyyen tanımayan Dersim mıntıkasında hakkımda verilen idam kararını yerine getirmesi tabiatıyla mümkün değildi. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir devrinde ve gerek M. Kemal Türkiyesi zamanlarında kelimenin tam mânâsıyla Dersimliler'e hiçbir surette Türk kuvvetleri ve idaresi nüfuz edememişti ve Dersim tam manasıyla Kürt derebeylik bağımsızlığını 1938 senesine kadar muhafaza edebilmişti. Fakat Dersim bölgesinde mevcut bulunan bu Kürt derebeyliğinin mevcudiyeti, aynı mıntıkanın 52 aşireti arasında maalesef mevcut olan rekabet, husumet ve kavgalar yüzünden ihlal ediliyordu. Ve bu 52 aşiret arasında tam bir birlik ve samimiyet ahengi yok gibiydi. Bu sebeple Dersim'de adeta birbirlerine düşman ve karşıt 52 çelişkili aşiret arasında yapmakta olduğum milli mücadele ve Türkiye devletine karşı gösterdiğim milli talepler karşısında maruz kaldığım ve kalacağım müşkülatın takdirini size bırakıyorum.

Seyid Rıza: Saygın Bir Yurtsever

Bu vaziyet karşısında yine de kudretimde ve takip etmiş olduğum emelimde hiç bir sarsıntıya girmedim. Ancak üzüldüm, çok yoruldum, öfkemden bazan hüngür hüngür ağlamaktan kendimi alamazdım. Yine de çalışırdım. Aşiretler arasında kesintisiz çalışmalarıma devam ederdim. Öncelikle memnuniyete değer bir şey varsa, o da **Seyid Rıza**'nın bütün kuvvet ve kudretiyle ve hakiki bir imanla beni sevmesi ve takdir etmesi ve her türlü hareket arzularımı kayıtsız ve şartsız kabul etmesi idi.

Seyid Rıza'nın bana bu derecede itimadı Türkiye hükümet makamlarının nazarı dikkatini celb etmiş bulunduğundan, her ne suretle olursa olsun Dersim'den çıkarılmam veya yokedilmem konusunda gizli yöntemlere başvurulduğu da anlaşılmıştı. Malum olduğu üzere Garbi Dersim'de Seyid Rıza, umumi Şêx Hasanan asiretleri rehberi ve manevi reisi ve hem de baş evladı bulunuyordu. Pederim **Mılla İbrahim**'den hususi tahsil görmüştü. Mütefekkir, milliyetperver ve fıtri zekası dolayısıyla Türkiye hükümeti Seyid Rıza'yı umum Dersim'in yüksek bir reisi ve bu surette beni de Seyid Rıza'nın kati surette ideoloğu tanımakta idi.

Hükümetçe Benim İçin Planlanan Suikast Girişimleri

Bu sebepten o zamanlar ortadan kaldırılmaklığıma Türkiye hükümetince karar verilmis olduğundan Erzincan ve Elaziz merkezlerine ticaret için gidip gelmekte olan Kürtlere külliyetli paralar vaad edilmek suretiyle hakkımda suikast tertibatına teşebbüs edildiği Seyid Rıza'nın hususi adamları tarafından haber alınmakta idi. Ve aldığımız tedbirler sayesinde müteaddit defalar maruz kaldığım suikastler semeresiz kalmıştı. Hatta bir aralık Ovacık'ın Pülür köyüne Seyid Rıza'nın oğlu İbrahim kumandasında 25 kişilik silahlı muhafız ile gitmiş ve Arslanan aşiret reisi **Mahmut Ağa**'nın konağına misafir olmuş ve Seyid Rıza ile kararlaştırdığımız bir meseleyi, aşiretler arasındaki düşmanlığı hal etmek için Pülür'de bir hafta on gün kalmam icab etmişti. Bu sebeple **Bıra İbrahim** müfrezesiyle Ağdat'a geri dönmüştü. Bu sebeple bir mahaldan diğer mahale gönderildiğimde teslim edildiğim yere Seyid Rıza tarafından "*sana ölü teslim ediyorum ve lakin diri olarak teslim almak isterim, sen mesulsün*" emri tebliğ ediliyordu. İşte Seyid Rıza'nın kahraman oğlu, Arslanan aşiret reisi Mahmut Ağa'ya pederinin aynı telkinatını yaparak geri dönmüştü. Bulunduğum Pülür köyünde artık Mahmut Ağa benim hayatımla ilgili bulunmağa aşiretler ananesi dolayısiyla mecbur bulunuyordu. Bu arada Mahmut Ağa'nın bulunmadığı bir günde Pülür köyüne bir saat mesafede bulunan "Bitan" aşiretine mensup Kudi köyünden Kılıç Rıza isminde Erzincan'la ticaret yapmakta olan bir Kürt beni ziyarete gelerek, Erzincan'dan çok güzel elbise vs getirmiş olduğunu ve her ne lazımsa vereceğini ve bu münasebetle bazı ticari hesaplarını da görmekleğimi ısrarla istirham ederek beni **Kudi** köyüne davet etmişti. Gayrıihtiyari bir kuvvet beni bu davete yöneltmişti. Hiç kimseye haber vermeden Pülür'den ayrılmış ve iyiniyetle Kudi köyüne gidip, Kılıç Rıza'nın düz ayak

ve uzun bir dehlizinden içeri oldukça geniş bir odasına girdiğimde, yüksek bir köşk üzerinde döşek ve etrafında müteaddid yastıklar bulunduğunu görmüştüm. Kılıç Rıza bir hürmet gösterir gibi kolumdan tutup beni köşke oturtmuştu. Yanımdaki yastığın kenarında oldukça kalın bir iki metre uzunluğunda bürülmüş yeni bir kendir ipi de hemen dikkatimi çekmişti. Kılıç Rıza'da bir telaş belirtisi başgöstermiş, odada bulunan refikasına "*Siz gidiniz Nuri Bey bizim hesaplarımızı görecek*" diye hitab etmiş ve kadın hemen çıkmış gitmişti. Bunu müteakip diğer bir odadan uzun boylu bir şahıs içeri girerek Kılıç Rıza tarafından sol tarafıma oturtuldu. "*Dışarı gidip geleyim, defter hesaplarımı lütfen göresiniz*" dediğinde, Kılıç Rıza'dan bu şahsın kim olduğunu sormuş ve önceden Erzincan'dan getirmiş olduğu eşya ve elbiseleri çıkarmasını şiddetli bir sesle emrettiğimde, Kılıç Rıza'da gayritabii bir heyecan görmüş, her ikisinin renkleri sararmış ve elleri titremiş ve birbirlerinin yüzlerine şaşkın şaşkın bakmakta iken, Kılıç Rıza'nın sürekli bakışları ihanetçi bir tarzda yastık dibinde olan ipe çevrilmiş ve adeta birbirlerine karşı "ipi sen al" öteki ise "sen al da boynuna tak" imaları gibi hareketleri artık bana tereddütsüz bir suikast tertibatı durumunu göstermiş olduğundan, hemen bir anda tabancamı çekerek köşkün üzerinden bir kuş gibi fırlamamla beraber uzun dehlize ve ardından Kılıç Rıza'nın henüz kapamağa fırsat bulamadığı kapıdan dışarı fırlamıştım. Arkamdan Kılıç Rıza bir feryatla gelip ellerime sarılmış rica ve istirhamlarda bulunmuş ve yanlış düşünceye kapıldığımı ağlayarak beyan etmişti. Hemen hayvanıma binip Pülür köyüne gelirken yolda 5-10 silahlının Mahmut Ağa tarafından yanıma gönderildiğini görmüş ve beraberlerinde Pülür köyüne gelmiştim. Aşiretler arasında bir dedikoduya ve benim yüzümden bir düşmanlığa yolaçmamak için keyfiyeti Mahmut Ağa'ya söylememiştim. Ancak meseleyi Ovacık'ta bulunan fikir ve gaye arkadaşım **Alişer Efendi**'ye ve **Seyid Rıza**'ya arz etmiştim. Seyid Rıza keyfiyeti her nasılsa Mahmut Ağa'ya söylemiş ve uzun uzadıya yapılan tetkik ve tahkikat neticesinde Erzincan Valisinin, Kılıç Rıza ve arkadaşına 300 altın mukabilinde bana bir suikast tertibatını teklif ettiğini velâkin suikasti yapmakta müterreddit ve hatta tamamen pişman olduklarını tamamen açıklamışlardı ve her iki aşiret arasında büyük bir hadisenin çıkmasına sebebiyet verilmemesi için de mesele gizli tutulmuştu.

Bu hadiseden sonra Dersim'in herhangi bir noktasında seyir ve seyahatim esnasında en az 20-30 kişilik mühim muhafızlarla yola çıkmam Seyid Rıza tarafından karar altına alınmış bulunuyordu. Gerçi umum Dersim aşiretlerinin

kayıtsız şartsız teveccühüne mazhar bulunmuştum. Ancak bazı Türk hükümet merkezleri ile temasta bulunan menfaatperest ve kötümser kimselerin ihanetinden son derecede korunmak zaruretini de hissetmiştim.

İşte yukarıdan beri bildirdiğim üzere 25-60 aşiretten müteşekkil olan Dersim aşiretleri arasında bir birlik teşkil etmek imkânsuz olduğuna kani olmuştum. Yukarda bildirdiğim Seydan, Şıxhasanan aşiretleri arasında bir birlik hasıl etmekliğe vesile olmak düşüncesiyle umum Seydan aşiretleri reisi Mahmut Ağazade Ali Ağa ile bir ailevi bağlılık hasıl etmek fikriyle Ali Ağa'nın kızıyla evlenmeyi uygun bularak, Budik köyünde Ali Ağa'nın kızıyla evlendim. Ve Seyid Rıza ile daima temas ve haberleşmeye de devam ettim. Fakat bu ailevi damatlığımda Ali Ağa'yı Seyid Rıza ile milli sahada ittifaka bir türlü ikna edemedim. Bu arada pederim merhum İbrahim Efendi, kardeşim Rıza'yı daima yanıma gönderirdi. Kardeşim Rıza ile Seyid Rıza'ya, kayinpederim Ali Ağa'yı bir seneden beri ikna etmeye imkân olmayacağını bildirmekte idim. Netice itibariyle Seydan aşiretlerinin Şığhasanan aşiretleriyle birleşmesine imkân olmayacağını tamamen anladığımdan ve esasen Ali Ağa'nın kızıyla evliliğimi Seyid Rıza'nin muvafakatıyla yapmış bulunduğumdan 'Seydan' aşiretlerinden ayrılmak ve Seyid Rıza aşiretlerine ilhak etmek fikrini uygun bularak keyfiyeti Seyid Rıza'ya bildirdim ve Seyid Rıza'nm göndermiş olduğu iki yüz elli kişilik bir kuvvet kumandasında bulunan oğlu Baba İbrahim vasıtasiyla bir gece Budik köyünden ailemle birlikte çıkarak Seyid Rıza'nın merkezi olan **Ağdat** köyüne geldim. Tabiatıyla bu hadise yüzünden Seyid Rıza aşiretleriyle Keçalan (Seydan) aşireti arasında bir müddet tartışma oldu. Ve netice itibariyle susmaya mecbur kaldılar. Bu suretle Seyid Rıza ile eskisi gibi milli dava uğrunda çalışmaya devam ederek, Ovacık aşiretlerini de birlik dairesine alabilmiştik. Dersim 11 kaymakamık, bir de merkezi Hozat olan mutasarrıflıktan ibaret olduğundan, bu merkezlere daimi surette silahlı kuvvetlerle seyahat etmekte idim. Bu merkezlerde bulunan Türk hükümeti hiç bir surette yönetme gücüne sahip olmayıp bir isimden ibaret bulunmakta idi. Ve hatta Dersim Mutasarrıflığı bir de bana resmi bir vesika vermişti. Bu vesika açık ve düzenli olmakla beraber bizce hiç bir anlamı yoktu. Vesika aynen şöyledir:

Dersim Mutasarrıflığı (Vesika)

Aslen Dersim'in Hozat kasabasından olup, Kangal kazasının Yellice nahiyesinin Şahin karyesinde mukim ve Zara ve Divriği kazaları eski Sihhiye Baytarı ***Colikzade Mehmet Nuri Efendi****'nin dehaletinin kabulü, Merkez Ordusu Kumandanlığının 1 Haziran 1337 tarih ve 1977 nolu telgrafnamesi hükmünden olmakla ol veçhile mümaileyhin Mutasarrıflık bölgesine girmesi kabul edilmiş ve iş bu vesika kendisine verilmiştir.*

22 Ağustos 1337
İmza
Dersim Mutasarrıflığı
Mehmet Nazmi

Koçgiri Hareketinin Sonuçları

İşte yukarıdan beri bildirdiğim üzere Dersim'de 60 aşiret arasındaki husumet ve arada tafsilatını yazdığım Seyid sülaleleri, Ocak kavgaları, aile gürültüleri arasında 1921'den 1926 senesi başlarına kadar iptidai devir insanları arasında yaşamakta olan bir hayat devresini geçirdim. Ancak burada Seyid Rıza başta olmak üzere bazı fikir, zeka ve milli duyguya malik reisler ve gençligin mevdudiyetini de zikr etmekten zevk duymaktayım. Esasen hayatımın bu mücadele safhasında ancak bu gibi şahısların mevcudiyetiyle hayatımı sürdürmeye muvaffak oldum. Ve gençliğim dolayısiyle bu arada milli gayeyi de hiç bir surette bir durgunlukta hissetmedim. Ancak çok öfkem, galeyanım ve fikrim dolayısiyle gözyaşlarım beni teskine yardım ederdi. Bu da, büyük cehalet ve hatta vahşet deryası arasında milli duyguyu ve bir birlik düşüncesini uyandırmak ve muvaffak olmak için daima devam etmeyi ve mücadeleden yılmamayı gerektiriyordu. İşte bu gürültülü patırtılı hayatım devam ediyor, arasıra arkadaşım **Alişer Efendi** ve eşi **Zarife** ile de buluşarak dertleşiyorduk. *Alişer Efendi daimi olarak Ovacık aşiretieri arasında sazı sözü ile propagandasına devam ediyordu.* Tabiatiyle bu hengâme arasında Dersim'e iltihak eden Koçgiri fedaileri Dersim kuvvetleri ile işbirliği yaparak Erzincan, Erzurum, Trabzon, Sivas kollarından Türk merkezlerine baskın yaparak Türk hükümetini rahatsiz etmekten de asla vazgeçmiyorlardı. Diğer taraftan **Seyid Rıza** adıyla milli isteklerin temini için Türk hükümet merkezierine mütemadi nüracaatim da vaki olmakta idi. Bu tartışma ve müracaatlar neticesinde umum

Koçgiri tutukluları tahliye edilmiş ve hadise dolayısiyle ilk hamlede melun hayin **Murat Paşa** vasıtasıyla (7) ihanetle tutulup Sivas'ta idam edilen **Zalim Çavuş** adıyla maruf Hasan Ağa ve kardeşi **Hüseyin**'den başka hiç bir fert idam edilememişti. Koçgiri hadisesinde mevkuf ve mahkum olanlar tümüyle af kanununa tabi tutulmuştu. Koçgiri askeri hadisesinden zarar gören ailelere ve mıntıkalarına tazminat verilmişti. Ancak bir müddet Alişan ve Haydar Beylerin Koçgiri mıntıkasından uzak İstanbul'da bir mahallede iskanları kararlaştırılmıştı ve 1924'te tekrar yerlerine dönmelerine müsaade edilmiş ise de maalesef ihanetle Koçgiri'nin Ümraniye merkezinde **Alişan Bey** imha ettirilmiştir . Seyid Rıza, Kürdistan'm dış mıntıkalarıyla da temasını ve haberleşmesini daimi bir şekilde temine muvaffak olmuştu. Dersim Tarihi'nde zikr ve tafsilati ile bildirildiği üzere Ağrı Kürt hadisesinde mühim bir tertibat alınmış fakat neticede bir başarı hasıl olmamıştı.

Seyh Sait İsyanı'nda Dersim'in Tutumu

Bu arada Erzurum'da kurulan **Kürt İstiklâl Teşkilatı** (8) ile daimi bir ilişki kurulmuştu. Ve büyük harekatın neticesi beklenerek mühim kuvvetler tertibatı ile harekata bizzat iştirak etmek hazırlığı yapılıyordu. Günden güne umumi Kürdistan harekâtının başlamasi için bekleniyordu. Nihayet hareketin Palu'da başladığı, Elaziz'in Kürt kuvvetleri tarafından işgal edildiği ve Elaziz merkezinde Kürt hükümeti teşekkül ettiği, Seyid Rıza'nin Elaziz merkezine gönderdiği postalar vasıtasıyla anlaşılmıştı. Dersim'de umumi bir galeyan ve heyecan da başgöstermişti. Seyid Rıza'nın düşüncesine göre, Elaziz'i işgal eden Kürt kuvvetlerinin Malatya ve Diyarbakır istikametinden ileri hücumları tasarlandığı için, Seyid Rıza'nın da Dersim kuvvetleriyle Erzincan üzerinden Sivas'i isgal etmesi yönünde karar verilen emir beklenmişti. Çünkü Elaziz'den aşağıdaki telgraf Dersim'e teblig edilmişti.

Hozat'ta Celalzade Mehmet Efendi vasıtasıyla umum Dersim aşiret reislerine; Sükuneti muhafaza ediniz. Yakında bir heyetle Dersim'e geleceğiz.

*Dersim Mebusu **Hasan Hayri***
*Elaziz Cephe Komutanı **Şeyh Şerif***
6 Mart 1925

Bu telgraf üzerine Dersim aşiretleri bir heyecan içerisinde neticeyi

bekleyerek başarısızlık neticesi gördüklerinde, Şarki Dersim Aşiretleri **Doğan Dede oğlu Hüseyin**'in teşvikiyle Türk kuvvetleriyle teşriki mesai ederek Kürt kuvvetlerine arkadan saldırı yapmak alçaklığında bulunmuşlardı.(9) Keyfiyet ***Kürdistan Tarihinde Dersim***'de yazıldığından bu hadiseden bahsi fazla gördüm. Neticede Elaziz, Diyarbakır merkezlerinde İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve binlerce Kürt idam ediliyorlardı. Seyid Rıza sürekli olarak resmi makamlar nezdinde girişimlerde bulunmakta idi. İstiklal Mahkemeleri tarafından mütemadi idam cezaları, Umumi Müfettişlik teşkilatları ve bu teşkilatlar vasıtasıyla Kürdistan'da zorunlu göç, sürgün ve yollarda envai çeşit ihanet ve cinayetler işleniyordu. Hükümet tebligatlarında, *Dersimliler'in Şeyh Sait hadisesiyle hiçbir alakaları olmadığı ve hükümete sadakatları ilan edilerek Dersimliler iğfal ediliyordu.*(10) Esasen Dersimlilerin bu vaziyet karşısında hiç bir müdafaada bulunmağa iktidarları da bulunmuyordu. Çünkü Türk orduları Kürdistan'ın her tarafını tamamen işgal etmiş bulunuyorlardı.

Sıra Dersim'e Geliyor...

Bu müessif hal aylar ve seneler devam ettikten sonra ve Kürdistan mıntıkası tamamıyla Türkiye hükümetinin zulüm pençesi altında ve Türk orduları tarafından imha edildikten sonra, sıranın Dersim'e geleceğine hiç de şüphe yoktu. Gerçi Dersimliler, Türk hükümetinin maksadını bilmekte idiler. Fakat aralarındaki anlaşmazlıklar dolayısıyle kayıtsiz kalıyor ve hatta birbirleri hakkında çirkin ihbarlarda dahi maalesef bulunuyorlardı. Diğer bir kısım aşiretler de yerlerinin korunaklı olduğunu, yüksek dağlar, vadiler, mağaralar dolayısıyla müdafaada bulunacaklarını ve Türk ordularının kendilerine tecavüzde muvaffak olamaycaklarına inanıyorlardı. Bu düşünce, cümle Dersim'in büyük kısmını ve cesur aşiretlerini ihtiva ediyordu. Hükümete ihbarlarda bulunan aşiretler küçük bir azınlığı teşkil ediyor ve yaptıkları ihbarların başlıcası Seyid Rıza'yı hükümete âsi ve düşman göstererek kendilerinin hükümete sadık bulunduklarını beyan etmek suretiyle Seyid Rıza'nın hükümete isy[f0ankâr bulunduğu müddetçe Türk hükümetinin kendilerine hiç bir tecavüzü olmayacağı kanaatini güderek kurnazca bir siyaset takip edip, diğer taraftan da Seyid Rıza'ya samimiyet göstermek küstahlılığıyla iki yüzlü bir siyaset takip ediyorlardı. Bu aşiret reislerinin başlıcaları Ferhadan aşiret reisi **Kahramanağazade Cemşid** ve Karabal aşiret reisi **Gangozade M. Ali** ve Abbasan aşiret reisi **Zeynozade Mıço Ağa** idiler.

Şayanı dikkattir ki Türk hükümeti tarafından icra edilen (1938) Dersim katliamı srralarında ilk hamlede ve en evvel safhada işte bu üç aşiretin reisleri kurşuna dizilmişlerdir. Her üçü de bir araya getirilerek ve cüsseleri birbirlerine gösterilerek imha edilmişlerdir. Çünkü Türk hükümeti, bu reislerin iki yüzlü siyaset takip ettiklerine tamamen vakıf olmuştu. Vaktini beklemiş ve ilk safhada bunları yok etmişti.

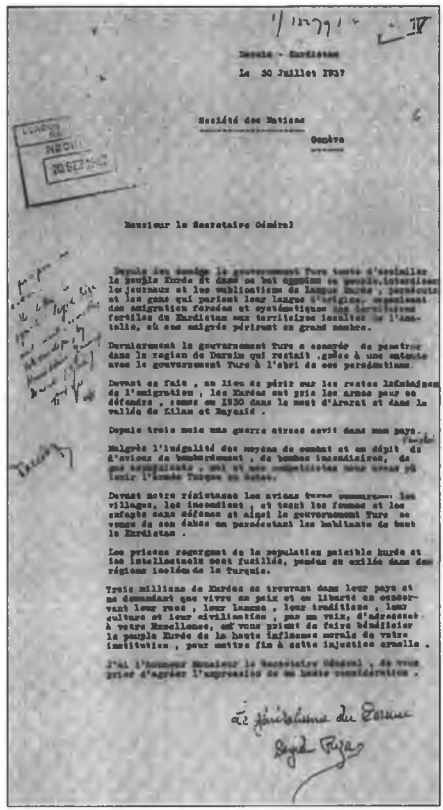

Turquie - Kurdistan

Le 30 Juillet 1937

Société des Nations

Genève

Monsieur le Secrétaire Général

Depuis deux années le gouvernement Turc tente d'assimiler le peuple Kurde et dans ce but opprime ce peuple, interdisant les journaux et les publications de langue kurde, persécutant les gens qui parlent leur langue d'origine, organisant des émigrations forcées et systématiques des territoires fertiles du Kurdistan aux territoires insalubres de l'Anatolie, où ces émigrés périrent en grand nombre.

Dernièrement le gouvernement Turc a essayé de pénétrer dans la région de Dersim qui restait, grâce à une entente avec le gouvernement Turc à l'abri de ces persécutions.

Devant ce fait, au lieu de périr sur les routes lointaines de l'émigration, les Kurdes ont pris les armes pour se défendre, comme en 1930 dans la mont d'Ararat et dans la vallée de Zilan et Bayazid.

Depuis trois mois une guerre atroce sévit dans mon pays.

Malgré l'inégalité des moyens de combat et en dépit de l'avions de bombardement, de bombes incendiaires, de gaz asphyxiants, qui et non contentes leurs armes pour tuer l'armée Turque en entier.

Devant notre résistance les avions turcs commencent les villages, les incendient, et tuent les femmes et les enfants sans défense et ainsi le gouvernement Turc se venge de son échec en persécutant les habitants du haut le Kurdistan.

Les prêtres regorgent de la population paisible kurde et les intellectuels sont fusillés, pendus ou exilés dans des régions isolées de la Turquie.

Trois millions de Kurdes se trouvent dans leur pays et ne demandent que vivre en paix et en liberté en conservant leur race, leur langue, leur traditions, leur culture et leur civilisation, par ma voix, d'adresse à votre Excellence, ont vous prient de faire bénéficier le peuple Kurde de la haute influence morale de votre institution, pour mettre fin à cette injustice criante.

J'ai l'honneur Monsieur le Secrétaire Général, de vous prier d'agréer l'expression de ma haute considération.

Le Généralissime des Forces

Seyid Riza

Resim - 91) "**Dersim Generali Seyid Rıza**" imzasıyla Nuri Dersimi tarafından 37 katliamından kısa süre önce 30 Temmuz 1937'de Cenevredeki **Milletler Cemiyeti Genel Sekrterliği**'ne ve İngiltere, Amerika ve Fransa gibi büyük devletlerin Dışişleri Bakanlıklarına gönderilen, genelde Kürt sorunu özelde Dersim'in durumuna ilişkin muhtıra-mektub'un kayda alınmış özgün Fransızca metni.

[*Özgün metin H. L. Kieser'in adı geçen eserinden alınmıştır. Türkçe çevirisi için bkz. M. N. Dersimi (Haz: M. Bayrak):* ***Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım****, Özge yay. Ank. 1992,259*]

Mezkur aşiret reislerine yüzlerce defa yapmakta olduğum telkinleri maalesef hafife almaktaydılar. Ve hatta vatandan ayrıldığım son günlerde bizzat kendilerini çiftliğime davet etmiş ve müteaddit istirhamlarla kendilerinin **Seyid Rıza** ile

birlikte davranmalarını ve bütün Dersim aşiretlerinin birleşme neticesinde güçlü bir birlik meydana geleceğini ve mezkur birlik üzerine Dersim'e Türk idaresi kuvvetlerinin asla nüfuz edemeyeceğini söylediğim halde; Dersim'de Seyid Rıza isyan halinde bulundukça kendilerine hiçbir zarar gelmeyeceğini ve Seyid Rıza'nın da muhit ve mevkii dolayısıyla Türk kuvvetlerinin başarılı olmayacaklarını katiyyen beyan ederek, benim de korkak bir insan olduğumu sözlerine ilave etmekte idiler. Eyvah aldaniyorlardı. Çünkü Türk hükümeti Dersim aşiretlerini bölgelere ayırmış ve ancak Seyid Rıza mıntıkasını isyan ve tehdit mıntıkası göstererek, diğer mıntıkaları kısmen bitaraf, kısmen hükümete tabi kıldığından ve arz edilen muhbir reislerinin de harekâtından istifade ederek Dersim'de genel bir birlik kurulmasına kaynaktan engel olduğundan askeri harekati tamamiyle Dersim etrafına yığdıktan sonra evvelemirde muhbir aşiretleri ve bilahare bitaraf aşiretleri ve sonra da hükümete tabi ve sadık aşiretleri münferiden ortadan yokettikten sonra isyan mıntıkasına üçüncü senede askeri hareket icra ederek isyan mıntıkası aşiretlerinden üçte biri imha edilmiş ve diğer savunma durumundaki ve coğrafi durdumdan istifade eden cesaret ve şecaatleriyle harb eden aşiretlerden yüzde beş telef olmayarak kurtulmuşlardır.(11) Ancak öteden beri hükemete sadakati bulunan civar aşiretler Batı vilayetlerine tehcir edilerek 10 seneden sonra tekrar Dersim'e iade edilmişlerdir. Netice olarak Dersim'in imhasına, birleşmeme ve aralarındaki kırgınlıklar ve husumet ve düşmanlık sebebiyet vermiştir. Umumi bir birlik gerçekleşseydi coğrafi ve doğal yapı yüzünden ve kendilerinin cesur ve cengâver olmaları, bu elim neticeyi husule getirmeyecekti kanaatindeyim. Bu şüphesiz idi. Savunma vaziyetinde bulunan aşiretler (başlıca **Demenan, Koçan** ve **Seydan** gibi aşiretler) tamamen katliamdan kurtulmuşlardır.(12)

* *Vet. Dr. Nuri Dersimi (Sadeleştirerek, Notlayarak, Resimleyerek Yayına Hazırlayan M. Bayrak):* ***Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım****; Özge Yayınları, Ankara/1992*

Dersim, le 20 Novembre 1937

VI

Monsieur le Secrétaire Général de la Société des Nations

GENEVE

Monsieur le Secrétaire Général,

Après avoir exposé, par différentes voies, jusqu'ici à l'attention du monde civilisé la politique d'extermination que le gouvernement turc poursuit depuis 15 ans dans tout le Kurdistan, sous différentes formes, et qu'elle a concentrée notamment depuis deux ans, dans notre région, dite "Dersim" nous nous trouvons aujourd'hui dans l'obligation de faire appel encore une fois à votre institution, suprême cour de justice du monde, de l'humanité et de la civilisation.

Dans le but de mettre fin à la vie nationale des Kurdes (qui se distinguent des Turcs, par des différences essentielles de race, de langue, d'histoire, de culture et de civilisation) sur leur sol propre et historique, où ils vivent depuis des siècles et même des siècles avant les Turcs, le gouvernement turc, ne rend compte devant l'histoire et devant l'univers, du plus odieux mensonge, en couvrant ses cruautés, qui feraient rougir même les inquisiteurs, du mot de "civilisation". La nation Kurde, avec ses jeunes gens, ses vieillards, ses femmes, ses jeunes filles et ses enfants, qui n'a d'autres ambitions que d'accomplir la mission sacrée que l'histoire et la civilisation lui ont confiée en développant sa langue et sa culture sur son foyer historique, devient victime de la politique

.....

- 2 -

d'extermination que le gouvernement turc s'acharne à accomplir contre elle sous différentes formes et systèmes.

Le gouvernement turc, pour mettre fin à l'existence de la nation Kurde n'hésite à employer aucun moyen d'anéantissement en commençant par la déportation de ses éléments, famille par famille, groupe par groupe et village par village, jusqu'aux attaques à coups de canons et de mitrailleuses, aux bombardements d'aviation et aux gaz asphyxiants.

Nous exposons à votre haute attention certaines formes de cette politique d'extermination d'ensemble à laquelle le gouvernement turc donne le nom, d'opération de civilisation. La politique intérieure turque vise et poursuit essentiellement les points suivants :

Fermer toutes les écoles Kurdes, interdire par des menaces les plus sévères, toutes publications, tout enseignement (lecture et écriture) entre les conversations dans la langue Kurde;

Prendre les mesures les plus rigoureuses pour priver les enfants Kurdes de l'enseignement secondaire et supérieur, même en langue turque et dans les écoles turques;

Veiller dans les casernes pour empêcher la formation des officiers Kurdes dans l'armée Turque;

Ne pas autoriser à un Kurde à occuper une fonction, même civile, dans la région kurde (la loi y afférente a déjà été promulguée);

Eliminer des ouvrages et imprimés scientifiques tels que l'histoire et la géographie, tous les mots et les expressions se rapportant aux caractères kurdes comme "Kurd" "Kurdistan";

Employer une partie des Kurdes en allant jusqu'à leurs femmes et leurs filles, dans l'anatolie, aux constructions militaires, sous les coups de fouets et d'une

.....

- 3 -

façon tellement impitoyable qu'elles laisseraient à l'ombre les périodes mêmes les plus cruelles;

Déporter une autre partie des Kurdes après les avoir privés de leurs biens et effets, par groupes de 10, dans la région turque à condition de ne pas dépasser les 5% de la population de cette même région;

Arracher les jeunes femmes et filles Kurdes à leurs familles et les placer en concubinage illicite auprès des familles turques;

Enfin turquiser une partie de la nation kurde et exterminer l'autre partie, par différents moyens.

Le gouvernement turc donne ainsi à ces cruautés sans exemple, le nom de "civilisation". Plus ce gouvernement agit à l'encontre de la vérité et de la justice, plus la nation kurde se voit expédié aux malheurs en n'arrivant pas à faire entendre sa voix au monde civilisé.

Les opérations auxquelles le gouvernement turc se livre suffisent à démontrer clairement quelle vie infernale ce gouvernement a créé de six deux ans, notamment pour Dersim, région de 100.000 habitants, dans le Kurdistan turc comptant 4.000.000 d'âmes. A Dersime toutes les fonctions administratives et civiles des plus hautes jusqu'aux plus petites sont confiées aux militaires. Chaque affaire - jusqu'aux affaires civiles les plus simples- est jugée par un tribunal composé de militaires , sans interjection d'appel ni de recours en Cassation. Les condamnations à mort même, prononcées en masse par ce tribunal, ne sont soumises à une révision ni à l'homologation d'une autorité supérieure. Les jugements d'acquittement -chose d'ailleurs très rare- rendus par ce tribunal, sont annulés immédiatement par le Vali qui fait en même temps fonction de commandant supreme, en attendu et la plupart du temps, en peine capitale, sans et principe inconnus par aucune organisation judiciaire ni dis-

.....

- 4 -

ciplinaires juridiques. Cela veut autrement dire, que l'unique sort qui attend les malheureux déférés devant ce tribunal c'est la mort. Cette fin ne fait pas l'ombre du doute, pour les Kurdes inculpés et c'est la raison pour laquelle que confiants dans la loi d'amnistie, fastueusement proclamée les derniers temps par la Turquie, il ont 55 Kurdes qui se sont soumis après une défense légitime qui a durée des mois, ont été immédiatement condamnés à mort et les autres aux travaux forcés. Dans notre région, certains Kurdes sont exterminés, soit par anéantissement de nuit à leurs familles sans aucun simulacre de jugement, soit par voie d'exécutions, en surprises, à l'aide des bandits payés.

L'organisation particulière créée sous le nom "d'inspection générale" propre, exclusivement à tout le Kurdistan et rien qu'au Kurdistan, a pour mission d'appliquer et d'exécuter ainsi par le fer et le sang, les lois édictés au secret par le gouvernement turc.

Ces tyrannies du gouvernement turc contre le droit humain de la nation Kurde dont l'existence ethnique et nationale a été plusieurs fois reconnus par des conférences diplomatiques et des conventions internationales , sont incompatibles de fond en comble, avec les principes sublimes et libérateurs de votre institution qui est pour nous l'autorité unique et la plus grande et nous avons grande foi dans ce que cette institution ne saurait jamais rester indifférente devant les tyrannies. Pour que la S.D.N. puisse prendre des mesures propres à empêcher la continuation de ces tyrannies et l'extermination totale de la nation kurde, il lui faudra, dirons-nous peut-être, se pénétrer de l'exactitude de ces tragédies. A cela nous pourrons répondre : il suffira d'envoyer sur notre sol, une commission internationale d'enquête.

.....

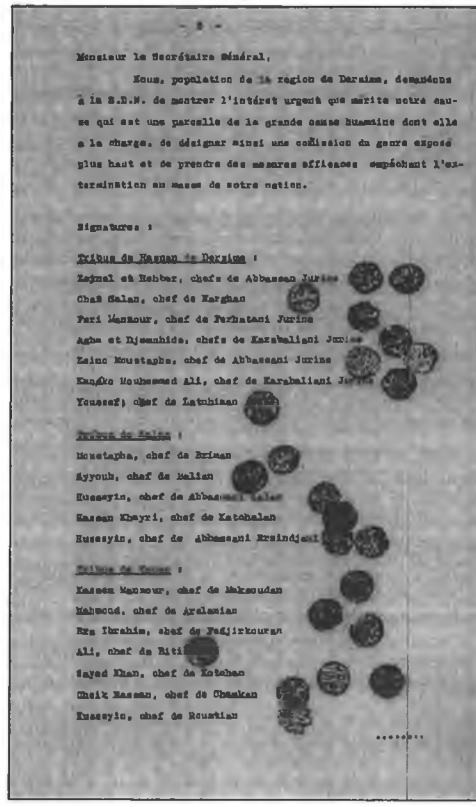

Monsieur le Secrétaire Général,

Nous, population de la région de Dersime, demandons à la S.D.N. de montrer l'intérêt urgent que mérite notre cause qui est une parcelle de la grande cause humaine dont elle a la charge, de désigner ainsi une commission du genre exposé plus haut et de prendre des mesures efficaces empêchant l'extermination au sein de notre nation.

Signatures :

Tribus de Hassan de Dersime :

Zeynel et Rehber, chefs de Abbassan Jurine

Chah Salan, chef de Kargban

Pari Mansour, chef de Farhatani Jurine

Agha et Djemshide, chefs de Karabaligni Jurine

Zaino Moustapha, chef de Abbassani Jurine

Kandro Mouhammad Ali, chef de Karabaliani Jurine

Youssef, chef de Latchinan Jurine

Tribus de Balan :

Moustapha, chef de Erinan

Ayyoub, chef de Balian

Hussayin, chef de Abbassani Balan

Hassan Khayri, chef de Katchalan

Hussayin, chef de Abbassani Ersindjani

Tribus de Dersim :

Kasem Mansour, chef de Maksoudan

Mahmoud, chef de Aralanian

Rza Ibrahim, chef de Fadjirkouran

Ali, chef de Ritiki

Sayed Khan, chef de Kotchan

Cheik Hassan, chef de Chankan

Hussayin, chef de Koustian

.....

Resim - 92) Vet. Dr. Nuri Dersimi'nin, Dersim'den çıktığı 11 Eylül 1937'den önce birçok Aşiret reisinin onayını ve imzasını alarak 20 Kasım 1937'de İsviçre'nin Cenevre kentindeki **Milletler Cemiyeti Umumi Katipliği**'ne (BM Genel Sekreterliği) sunduğu beş sayfalık **Muhtıra Mektub**'un kayıtlara alınmış Fransızca özgün metni.
[*Bkz. Haz.: Hans-Lukas Kieser: Kurdistan and Europa, Zürich, 1997*]
Metnin Türkçesi için bkz. Dr. Vet. M. Nuri Dersimi: ***Kürdistan Tarihinde Dersim***, 2. bas. Köln, 1988, s. 295-299

DİPNOTLAR [*M. BAYRAK*]

1- Şûra'yı Devlet, bugünkü Danıştay'dır.
Kürdistan Teâli Cemiyeti ile Ferid Paşa kabinesi arasında Kürdistan'a özerklik verilmesi konusunda yapılan anlaşma şöyle:
„Programında esasen mahalli yönetim biçimini kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında, aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak her iki taraf Tanrı'nın yardımına dayanarak ülkenin kurtuluşu ve halifeliğin haklarının korunması için ortak çalışmaya söz verirler.
Madde: Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler siyeset olarak İslâm halifeliğine ve Osmanlı Saltanatı'na bağlı olmak şartıyla, toplam halkın çoğunluğu tarafından seçilecek bir Emirin başkanlığı altında özerk yönetime sahip olacaktır. 20 Aralık 1918

Karasi (Balıkesir) Mebusu **Vasfi**	Konya Mebusu **Zeynel Abidin**	Hürriyet ve İtilaf Fırkası **Gn. Mrk. Mühürü**
Dernek Üyesi **Sait**	Dernek Üyesi **Mehmet Ali**	Kürdistan Cemiyeti Mühürü

Başkan
Seyit Abdülkadir

2- Alişer Efendi hakkında resmi bir yaklaşım için bkz. Nazmi Sevgen: „**Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve KOÇGİRİLİ ALİŞİR**", Tarih Dünyası, Sayı: 9/1950.

3- Özgün bir yaklaşım olması ve Alişer'in Kürt ulusal hareketindeki yerini (Koçgiri ve Dersim bağlamında) biraz daha yakından kavramak için, Dersim'i vuranlardan **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'i birlikte izleyebiliriz.
N. Sevgen, Alişer'in Kürdistan Teali Cemiyeti'yle ilişkilerini ve Koçgiri/Dersim yöresindeki etkinliğini şu sözlerle anlatıyor: *„Sevr anlaşmasına, Kürtler'in çoğunluk oluşturdukları yerlere muhtariyet idaresi verileceği yolunda bir madde konulmuş olması, Kürtler'i ümitlere düşürmüştü. Bu sırada Koçgirili Mustafa Paşa'nın oğlu **Haydar Bey**, İstanbul'a girerek Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne girmiş, Koçgiri'ye dönüşünde Ümraniye'de Cemiyetin bir şubesini açmıştı. Şubenin başkanlığını da yürüten **Haydar Bey**, Dersim'deki aşiret reisiyle öteki seçkin kişileri ve Koçgiri'nin ileri gelenlerini Cemiyete kaydetmiş, Kürt emellerine ilişkin eserlerle birlikte Cemiyetin yayın organı olan Kürtçe 'Jin' gazetesini de getirterek işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek gerekir ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perdenin arkasında **Alişer** vardır, asıl faal ve yönlendirici olan odur.*
*Nihayet **Alişer**'i, 1920 senesi Mart'ında, gerçek siyasi kimliğiyle Dersim'de Ovacık ve Hozat'ta halkı harekete geçirici konuşmalar yaparken görüyoruz. Yanında Refahiye'nin Şadilli aşireti reisi **Paşa Bey** ve arkadaşları vardır. Alişer, bu cüreti Kürdistan Teâli Cemiyeti reisi **Abdülkadir**'den almıştır. Çünkü Dersim'e gelmeden bir süre önce, Koçgiri'nin Armudan Köyü'nden Mıgırdıç isminde bir Ermeni'yi özel olarak İstanbul'a göndermiş, bu yolla Seyit Abdülkadir'den talimat almıştır.*" (a.g.y).
Alişer'in bu yolla talimat alıp almadığını bilmiyoruz ama Kurdistan Teali Cemiyeti üyesi **Colikzade Mehmet Nuri Dersimi** (Vet. Dr.) ve Koçgiri aşireti reislerinden **Haydar** ve

Alişan Beyler'le yakın ililkilerini biliyoruz. Zaten Dersimi'nin Koçgiri hareketine ilişkin anlatımları bunu doğruluyor.
Alişer'in, içinde "*Arslanlar yurdudur tilkiler girmez/Gerçekler sırrıdır akıllar ermez/ Evliya gülüdür zalimler dermez/Ona bağlıdır yolu Dersim'in*" dörtlüğünün geçtiği ünlü şiiri, bu tür resmi ideoloji mensuplarının yazı dizilerinde suç kanıtı olarak gösterilir. Bu ve benzeri şiirleri suç kanıtı gibi gösteren bir başka yazıdizisi de **Niyazi Ahmet Banoğlu**'nundur. Dersim katliamı sırasında bölgeye "gazeteci" olarak giden Banoğlu, İnci Mecmuası'ndaki yazı dizisini "***Cehalet, Kin, Aşk ve İhtiras Diyarı Dersim İsyanı'nın İçyüzü***" başlığıyla veriyor. (Bkz. İnci mec. 1951 sayıları).
Şimdi de yeri gelmişken bir başka resmi ideoloji mensubunun, **Celal Bayar**'ın Koçgiri ve Dersim olaylarına ilişkin görüşlerine yer verelim:
"*Şeyh Sait, bir Kürt Cumhuriyeti kurmak istiyordu.(...)* ***Dersim İsyanı****, tamamen Kürtler'in siyasi düşünceleridir. Bunlar ne anarşisttir, ne şudur budur. Bunlar doğrudan doğruya müstakil bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlardı. (...) Dersimliler'in, Kürtlük hesabına en idealistleri* ***Koçgiri****'de toplandılar, teşkilat yaptılar. Sivil, asker bütün kuvvetleriyle oraya toplandılar. Orada mühim bir kuvvet teşekkül etti. Koçgiri'de isyan çıktı..(...)* ***Koçgiri*** *bence diğer isyanların hepsinden mühimdir. Yunanlılara karşı durmak için nasıl tedbir alıyor isek, orada da aynı surette teşkilat yaptık. Koçgiri'de bir ordu merkezi yapıldı. Onun başına da* ***Nurettin Paşa****'yı tayin ettiler. Koçgiri'de çok mühim muharebeler oldu. İki taraftan da çok telefat verildi. (...) Hadiseler üzerine Merkez Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilen* ***Nurettin Paşa*** *duruma el koydu ve bölgede tam bir tenkil harekatı başladı. İki taraf da büyük zayiat verdi.*" (Bkz. Tercüman gaz. 10.9.1986). Ayrıca bkz. Kurtul Altur: **Celal Bayar Anlatıyor** (Kritik Olayların Perde Arkası bölümü).
Koçgiri hareketinin çağdaş şiirsel anlatımı için bkz. Cemşid Mar: **Çağdaş Kürt Destanları**, Özge yay. Ank. 1992 içinde.

4- Bilindiği gibi Alişer, bir halk lideri olmasının yanısıra, Kürtçe ve Türkçe şiir yazan önemli bir halk şairidir. Daha 1930'lu yıllarda İstanbul Konservatuvarı'nm türkü derlemeleri sırasında onun üç türküsü de taşplak yapılmıştır. Öte yandan, Dersim katliami sırasında doğrudan görev yapan Alb. Nazmi Sevgen, onun Dersim'e ilişkin manzum bir destan yazdığını da anlatır.
Koçgiri ve Dersim isyanlarını birçok şiirinde işleyen Alişer'in yanısıra **Sefil Gazi** adında bir halk ozanı da, birkaç dörtlüğünü verdiğimiz, son derece içli şu destanı düzer:

Pavlükalar yandı gel sen de dayan
Vallahi **Bey**'ime çok oldu ziyan
Dersim Beyleri'ne olmadı ayan
Kırıldı kırk yerden beli **Koçkiri**'n

Mevziler kazıldı toplar atıldı
Mallar geldi dellallarda satıldı
Asker kalkıp geldi **Bey**'im tutuldu
Söylemeye aciz dili **Koçkiri**'n

Görünüyor **Alişan**'m söğüdü
Alişir **oturmuş verir öğüdü**
Acep n'oldu **Koçkirler**'in yiğidi
Kırıldı kanadı kolu **Koçkiri**'n

Kimisi vurulmuş kimi yatıyor
Yüz senelik emlakından çıkıyor
Araziyi eller ekip biçiyor
Yıkıldı bentleri suyu **Koçkiri**'n

5- Koçgiri ve 1925 Kürt ulusal hareketleri sırasında bu hareketlere destek vermeyip, Ankara Hükümetiyle dayanışma içine giren aşiret reislerinin hemen tamamı sonradan Dersim hareketi gerekçe gösterilerek çeşitli yöntemlerle tasfiye edilmişlerdir. 1926'da Ankara'da Atatürk tarafından kabul edilip "toplu resim"de yer alan aşiret reislerinin adları ile tasfiye biçimleri şöyle:

Oturanlar, soldan sağa:

1. Abbasan aşireti reisi **Mıço Ağa**, 1938'de Dersim'de kurşunlanarak öldürüldü.
2. Pezgoran aşireti reisi **İbrahim Ağa**, 1938'de yakılarak öldürüldü.
3. Karabal aşireti reisi **Kangozade M. Ali Ağa**, 1938'de öldürülddü.
4. Malatya Valisi **Bozan Bey**, Malatya adına toplantıya katılmıştır.
5. Elaziz Valisi **Ali Cemal Bey (Bardakçı)**
6. Ferhedan aşiret reisi **Cemşit Ağa**, 1938'de öldürüldü.
7. Abbasan aşireti reislerinden **İbrahim Ağa**, 1938'de öldürüldü.
8. Yusufan aşireti reisi **Kamber Ağa**, 1938'de Elaziz'de öldürüldü.
9. Kırgan aşireti reisi **Zeynel Ağa**, 1938'de Dersim'de öldürüldü.

Ayaktakiler soldan sağa:

1. Karabal aşiret reislerinden **Koco Ağa**, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
2. Albeyan aşiret reislerinden **Koco Ağa**, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
3. Karabal aşiretinden emekli subay **Haydar Efendi**, 1938'de İstanbul'a sürüldü.
4. Beran aşireti reislerinden **Hasan Efendi**, 1938'de İstanbul'a sürüldü.
5. Seydan aşireti umumi mümessili **Dr. Nuri Dersimi**, 1937'de Suriye'ye iltica etti.
6. Pevangan aşiret reisi **Cafer Ağa**, 1936'da Dersim'de öldürüldü.
7. Peyavangan aşiret reislerinden **Süleyman Ağa**, Antalya'ya sürüldü, orada öldü.
8. Bamasoran aşiret reisi **Yusuf Ağa**, 1936'da 30 kişi ile beraber çığ altında kalarak öldü.
9. Bahtiyaran aşiret reisi **Yusuf Ağa**, 1936'da 30 kişiyle beraber çığ altında kalarak öldü.
10. Alan aşiret reisi **Ali Ağa**, 1936'da Dersim'de öldürüldü.
11. Şadyan aşiret reisi **Veli Haki Rejiki**, Dersim'de kalmıştır.
12. Krıgan aşiret reislerinden **Mustafa Ağa**, 1938'de öldürüldü.
13. Soran aşiretinden **Hıdır Ağa**, 1938'de öldürüldü.

6- 1926'da Dersim aşiret erislerini Ankara'ya getirip Atatürk'le görüştüren zamanın Elaziz Valisi Cemal Bardakçı, ***Anadolu İsyanları*** (1940) adlı kitabında, başta **Kocan** (Koşuağı) aşireti olmak üzere çeşitli aşiret reislerinin ve aşiretlerinin tasfiyesini daha önce Ankara'ya önerdiğini ifade eder. Jnd. Um. Kumandanlığınca 100 adet basılan gizli ***Dersim*** raporunda da, hangi aşiretlerin nereye sürgün edileceği tek tek belirlenir.

7- Nuri Dersimi, Ginyan aşireti reisi **Murat Paşa**'nın Kangal ağası **Kürt Hacı Ağa** ile birlikte „**Koçgiri Kürt İstiklâl Savaşı**"nda yaptığı ihaneti, ***Kürdistan Tarihinde Dersim***

adlı eserinin ilgili bölümünde şöyle yansıtır: „*Kangal Ağası Kürt Hacı Ağa (ki İttihad ve Terakki Partisi)ne mensup idi.) Türk hükümetinden aldığı talimat üzerine, Ginyan aşiret reisi Murat Paşa ile Yılanlı Dağlarında gizli bir görüşme yapmış ve cephede harbin durdurulmasını kendisinden istemişti. Murat Paşa, Hacı Ağa ile kurduğu plan dairesinde Beypınar nahiyesine dönerek, Celallı mıntıkasında bulunan cephe kumandanlarımızdan* ***Seyit Aziz****'i ve Kürt kahramanlarından* ***Zalim*** *ve kardeşi* ***Hüseyin*** *çavuşları cephane ve erzak dağıtımı bahanesiyle aldatarak konağına davet etmişti. Bu saf ve temiz Kürt cengâverleri, Murat Paşa'nın kurduğu tuzağı anlamayarak konağına gelmişler ve silahlarını misafir odasına bırakarak kabul salonuna girmişlerdi. Aradan yarım saat geçmeden, Murat Paşa'nın hazırladığı 40 kişilik silahlı bir kuvvet gafil Kürt yiğitlerini yakalamış, ellerini ve kollarını bağlayarak tutuklamışlardı. Hayin Murat, ordu kumandanına yazdığı bir mektupla, öteden beri Türk hükümetine sadakattan dolayı ordu ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu ve bunun başlangıcı olarak Kürtler'e yaptığı hiyaneti haber vermişti... (...) Murat, aynı gece tutukluları 200 silahlının koruması altında ve kendisi bizzat beraber olduğu halde Kangal merkezine götürüp Türk hükümetine teslim etmiş ve bu talihsiz kahramanlar derhal Savas'a nakledilerek 24 saat sonra Divan-ı Harp'te ölüme mahkum edilmişlerdi. Namuslu ve vatansever her Kürdün kalbinde ebediyen yaşayacak olan bu kahraman Kürt çocukları, darağacına giderken '****Yaşasın Kürdistan, yaşasın Kürdistan Teali Cemiyeti, kahrolsun Nureddin Paşa!****' diye haykırmışlar ve Kürt milli marşını söyleyerek, Kürde yakışır bir cesaretle ölümü karşılamışlardı. Alçak ve hain Murad'ın bu cinayetine rağmen, aşiretinden bir kısmı Kürt milli mücadelesini terketmemiş ve harbe devam etmişlerdi...*" (a.g.e. s. 150-151) Burada ihaneti anlatılan Murad Paşa, Abdülhamid'in „paşa"lık ünvanı verdiği kişilerdendi.

8- Cibranlı Miralay Halit Bey'in liderliğinde kurulan **Kürdistan Azadi Cemiyeti** amaçlanıyor. Örgütün en tanınmış liderleri arasında şu isimler bulunuyordu:

- **Cibranlı Halit Bey**: Genel Başkan (Erzurum)
- **Kör Hüseyin Paşa**: Milis Komutanı (Malatya Örgütü Başkanı)
- **Hesananlı Halit Bey**: Milis Komutanı (Varto Örgütü Başkanı)
- **Yusuf Ziya Bey**: Eski Milletvekili (Bitlis Örgütü Başkanı)
- **Ekrem Cemil Bey**: Cemilpaşazâdeler'den (Diyarbekir Örgütü Başkanı)

Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin van Bruinessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet** (Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi), Özge yay. 1991 ve Robert Olson: **The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925** (Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, 1880-1925), Texas, 1989.

9- 1925 Kürt Ayaklanması sırasında, ayaklanma liderleriyle Dersim aşiretleri arasındaki ilişkiler pek bilinmez. Bu aşamada hareketin liderlerince, Şeyh Said tarafından asayişi sağlamakla görevlendirilen ve „İnzibat Memuru" sıfatı kullanan **Hasan Fehmi** ve Harput Cephesi Komutanı **Şeyh Şerif** aracılığıyla Dersim'e de çeşitli haberler gönderilmiş ve yazılar yazılmış, ancak gerek hareketin dinsel görünümü, gerekse Ankara hükümetinin birçok Dersim aşiretini elde etmesi dolayısıyla harekete karşı çekimser davranılmıştır. „*Darahini inzibat memuru Hasan Fehmi*" imzasıyla bu konuda hareketin lideri **Şeyh Said**'e ve bir sureti de Elazığ-Harput Cephe Kumandanı **Şeyh Şerif**'e yazılan 9.3.1341 (1925) tarihli bir mektupta şöyle deniyor:

„Dersimliler, Kigılılar malumuâlinizdir ki bendenizden uzakdırlar. Bunları daire-i ittifaka (işbirliği ve güçbirliğine) getirmeleri için evvel ve âhir Çanlılar'a (Çan şeyhleri), o cephe kumandanına, Şeyh Şerif Efendi'ye yazmış ve yazıyorum. Bilcümle muhalifleri ittifaka getirilmelerini ve bu bapda son derece çalışmalarını tebliğ etmiştim ve yine de edeceğim."

10- Zamanın Kemalist yönetimi, bilinçli olarak hareketin ulusal yönünü gizlemeye çalışmış ve hareketin bir „irtica" hareketi olduğunu yaymaya, böylelikle Alevi Kürt aşiretlerinden soyutlamaya çalışmıştır. Bir yandan sürekli propagandalarla Dersim aşiretleri etkilenmeye çalışılırken, bir yandan da hareketi doğru yansıtan İstanbul basını susturulmaya ve dünya kamuoyu yönlendirilmeye çalışılmıştır. Hareketin liderleri „müstakil Kürdistan kurmaya çalışmak"la suçlanırken, şu resmi girişimin yapılması ilginçtir.
İsmet Paşa başkanlığındaki dönemin Bakanlar Kurulu, 3 Mayıs 1925 tarih ve 1845 sayılı kararında; Genelkurmay Başkanlığı'nın 30 Nisan 1925 tarih ve 1835/2270 nolu tezkeresi üzerine „***Şeyh Said İsyanı'nın genelde basında ve özellikle İstanbul basınının hemen tamamında bir Kürt ayaklanması olarak yeralmasının 'siyaseten mahzurlu' olduğunu içte ve dışta yönetimin aleyhine bir etki yarattığını belirleyerek; isyanın bir Kürt meselesi olmaktan çok 'irtica, cehalet ve iğfal eseri olduğu' doğrultusunda yayın yapılması için*** ilgili kuruluşları ve Dışişleri Bakanlığı'nı görevlendiriyor. İşte, resmi kurum ve organlar o gün bugündür bu talimatın gereğini yapıyorlar...

11- Geçmişten beri Dersim aşiretleri hakkında „hain" ve „yandaş" aşiretler olarak bölümlemeler yapılmış ve gizli raporlar düzenlenmiştir. (Bkz. **Devlet Gözüyle Hain ve Yandaş Aşiretler**, 2000'e Doğru Dergisi, 13 Aralık 1987).

12- Dersim'in bu özelliği resmi makamlarca da bilinmekte ve bu konuda çeşitli ön hazırlıklar ve yayınlar yapılmış bulunmaktadır.
1935 yılında **Tunceli Kanunu**'nu çıkaran Kemalist yönetim, Milli Eğitim ve Halkevleri gibi kuruluşlar aracılığıyla 1936'dan itibaren de 'alan çalışmaları'na koyulmuştur. Elazığ Halkevi'nin yayın organı **"Altan"** dergisi 1936, 1937, 1938 yıllarına ait sayılarındaki yazılarıyla bu konuda ilginç gelişmelere tanıklık etmektedir. Bu yazılardan da anlaşılacağı üzere Devlet, "İrşat ve Tetkik Heyetleri" oluşturmuş ve bu heyetlerin "*Elazığ, Bingöl, Tunceli (Dersim) kaza ve nahiyelerinde, köylerinde değerli tetkikler yapacaklarını*" duyurmuştur. (Bkz. Altan der., sayı: 28/1937, 24 Temmuz 1937).
Aslında "alan çalışmaları" niteliğindeki ön hazırlıklar, 1930'ların başlarına götürülebilir. Hakkı Naşit (Uluğ)'in **"Derebeyi ve Dersim"** kitabı 1931 tarihini taşıyor. Bu kitap, aslında devlete sunulan bir rapor niteliğindedir. Daha sonra 1935 tarihli **Tunceli Kanunu'nu (bkz. İ. Beşikçi: Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi**, İst. 1991); Jandarma Umu Komutanlığı'mn krokili **"Dersim"** raporunu; Kur. Bnb. Burhan Özkök'ün **"Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları"** (1937) adlı Askeri Mecmua eki kitabını görüyoruz. Bir yandan, yukarıda anılan heyetçe, "tetkikler" yapılıp, bunlar propaganda amacıyla kısmen yayımlanırken; bir yandan da gizli **"Dersim"** raporu ile (üstünde tarih yok, ancak 1936-1937 olması mümkündür) hangi aşiretin ve ailenin, Batı'da nerelere sürgün edilecekleri bile önceden belirlenmiştir. Bu nedenle Dersim hareketi, Devletçe önceden hazırlıkları yapılmış bir "jenosid" ve "etkisizleştirme"ye dayanıyor.
Altan'daki yazılarda, Dersim'in sözde tarihi ve toplumsal yapısı irdelenmekte; bu arada hangi köylerde ne kadar insanın yaşadığı, bunların ne kadarının Türkçe bilip bilmediği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan Kürt aydınları,, Türk yönetiminin, Devletin

"**tunç eli**"nin Kürtler'e vurduğu darbeyi anımsatması için "**Dersim**" adının "**Tunceli**" olarak değiştirildiğini söylerken; katliamı yürüten komutan **General Abdullah Alpdoğan** derginin deyişiyle "derin" bilgisiyle bu ismin kaynağını şöyle açıklıyor:

"*Bizim büyük dedelerimiz henüz Orta Asya'da yaşadıkları zamanlarda tunç yapmasını öğrenmişlerdi. Bugünkü medeniyetin bayraktarlığını yapan Avrupa kıtası daha taş devrini yaşamakta iken Orta Asya'da Türkler, Tunç Devri'ne çoktan girmişler ve tunç medeniyetini de çok ileri götürmüşlerdi. Madenleri işlemesini çok hünerli bir şekilde becermişler, bakırla kalayı yekdiğerine karıştırarak daha kuvvetli ve daha dayanıklı şeyler vücude getirmişler ve hatta ince sanat denilen işlemler ve zarif âletler yapmışlardı. Lâkin artık bütün dünyaca öğrenilmiş olan o büyük kuraklık Asya kıtasının ortasındaki büyük denizleri bile kurutunca medeni hayat çölde kalamamış ve büyük göç başlamıştır. (...) İşte büyük göç ve akın günlerinde Asya dağlarını yol tutan Türkler, bu yolları takip ederek bugün Dersim dağları dediğimiz ve fakat Asya dağlarının devamı olan Toros dağlarına ulaşıyorlar. Şimdi Dersim denilen bölgede kendilerine en uygun tabiat şartlarını buldukları için burada yerleşip kalıyorlar. Maden işletmesini çok iyi bilen adamlar, Dersim'de bakır ve kalay madenlerinin yanyana ve pek zengin halde bulunduğunu görüyorlar, burda da yerleşiyorlar. Dersim'de ve bu dağlarda yerleşenler orada hemen kendi medeniyetlerini kuruyor ve bakırla kalayı işleyip yine tunç yapmaya başlıyorlar. Burada o günlerden kalma maden ocakları hâlâ görülmektedir. İşte şimdiye kadar zanlar ve tahminler üzerine uydurmalarla **Dersim** adı ile anılan bu güzel yerlere en uygun ve tarihin özünden süzülüp çıkarılan bu ad, yeni **TUNÇELİ** adı verilmiştir. Bu bölgenin bakırı ve kalayı, taşı ve toprağı kadar sakinleri de **Türk**'tür. Hem de soyları karışmamış dipdiri ve tam manasıyla **öz Türkler**'dir." (Altan, sayı: 15/1936).*

Şimdi tarihsel ve toplumsal gerçekliğe uymayan bu senaryonun neresini düzelteceksiniz?.. Avrupa daha "taş devri"ni yaşamaktayken, Türkler Orta Asya'da "tunç devri"ne çoktan girmişler ve "tunç medeniyeti"ni çok ileri götürmüşler... Maden devri var da, böyle bir "medeniye" var mı? Zavallı Türkler, o dönemde hayvancılıktan başka ne biliyorlardı ki!.. Sonra Anadolu'da tarımsal üretime bile öteki halklardan çok sonra girmediler mi? Bugünkü Dersim halkının madenlerle ülfeti belliyken, nasıl oluyor da 11. yüzyılın "öz Türkler"i bu kadar ilerlemiş oluyor. Sonra, bunlar madem öylesine "öz Türkler"di de, bu büyük komutan ve "derin" bilgin Abdullah Alpdoğan onları niçin kırıp, Dersim'i kana buluyor?..

Kuşkusuz bunlar gülünç şeyler. Tabii "bilim"i asker üretip, "ıslahat"ı da asker yaparsa, ortaya bu tür traji-komik durumlar çıkar...

Bakınız Dersim halkının **Abdullah Paşa**'ya bakışı ağıtlarına nasıl yansıyor: (M. Bayrak: ***Halk Şiirinde Toplumsal Olaylar ve Başkaldırmalar***, Demokrat gaz. 1 Şubat-1 Mart/1980)

Xozati persena cade tomofili,
*Heâ adırbe **Avdıla Pasay** vrdo,*

Koto qerace mordeme pili!
Şahin vano qedere cane xwo bizane,
Ma sero cerene qanune i...

Türkçe söyleyişiyle;

Hozat'ı sorarsan otomobil caddesi,
Ocağı sönsün ***Abdullah Paşa'nın,***
Kökünü kazıyor yiğit adamların!
Şahin diyor, canınızın kıymetini bilin,
Başımızda dolaşan ....in kanunu....

Ağıtta geçen **Şahan Fethi Bey**, Dersim'de katledilen, sevilen liderlerden biridir. Dersim halkı, katliama ilişkin sayısız ağıt yakmıştır. İşte bunlardan yalnızca birkaçı:

ONDERO XOZATO
Ondero **Xozato**
Bra lemin ci welato
Ma û piye mıra vazê
Cıxa mal gaye ho roto
Pê malê dina gureto

Way way way
Bra bra wa
Tedıma greday
Hurdi be hurdi bray

Hese vano "**Uşe** ifade ho rındıbe
Mın terê ya berato ya cellato"
Vano bra "ifade ho rınd bıde
Marê ya berato ya cellato.
"Vano" tıra merdena ho vermequye
Na zalımu fermane ma veto
Mı terê cellato".

Way way way
Bra bra way
Tedıma greday
Hurdi be hurdi bray
Peye **Xozatro** poynay

ZALİM HOZAT
(Hasan'la Hüseyin'e Ağıt)
Şu Zalim Hozat
Aman ne biçim memleket
Anamla babama söyleyin
Niçin mal-melalini satıp
Onunla dünya malını almış

Vay vay vay
Kardeş kardeş vay

Peşpeşe bağladılar
Her iki kardeşi

Diyor ki **Hasan**; "***Hüseyin**, iyi ver ifadeni*
Benle sana ya berattır, ya cellat..."
Diyor ki kardeşi: "İfadeni iyi ver
Bizlere ya berattır, ya cellat..."
Diyor ki "Sen ölümüne aldırma
Bu zalimler fermanımızı çıkarmışlar
Benimle seninki idamdır..."

Vay vay vay
Kardeş kardeş vay
Peşpeşe bağladılar
Her iki kardeşi
Hozat'ın arkasında çürüttüler.

AX ONDERA ÇUKUR A
Ax ondera **Çukur a**, lemın sono gavano.
Celal Bayar ame emso marê meymano.
Non sola ma nêwone made xaym nadano.
Vano "*zeremı terseno, zalım az mara nêverdano.*"

De way way way, uy begemı way
Dest û bojiye ma zubinra greday

Te' dıma gredayme ma ceni û camerdi
Kerdime top berdime verê kertê **Mazgirti**
Ardi verva ma ağır makineliye qurmus kerdi

De way way way, uy begemı way
Vake "zalımu rêw marane domane ma vışiyayi

De biye biye biye uy begemi biye
Berbera dana horo, **Fida Xatun**'a ceniye
Vano "*pil qıze **Dersim** qırkerde tıra ho vermequye*
*Urzera na makinaliye bice **Dersim**'ro bıfeteliye*"

De way way way, uy begemı way
Peyra süngü sanay ma cigerone made vejiyay

Verra naybe mara qulucane mara perayi
Ma uza vındernayme bra vişt u çor saati
Zalım ma zerede ciğere ma poti
Hên kerdi nay mara top u qersuna polati.

De way way way, uy begemi way
Tijya amınon verra cendeğe ma poyay.

AH ŞU ZALİM ÇUKUR'DA
*Ah şu zalim **Çukur**'da*
Aman bir akşam vakti
*Gelmiş **Celal Bayar***
Bu gece bize misafir
Ekmeğimizi aşımızı yemeyip
Bize hain hain bakıyor

Vay vay vay, vay beyim vay
Elimizi kolumuzu bağladılar

Peşpeşe bağlandık kadınlı erkekli
*Toplayıp götürdüler bizi **Mazgirt**'in tepesine*
Kurdular önümüze ağır makinelileri

Vay vay vay, vay beyim vay
Dediler "zalimler çabuk bizi vurun, çocuklarımız ürktüler..."

Vay olan oldu, beyime oldu
*Ağlayıp dövünüyor karısı **Fadime Hatun***
Diyor ki, "Dersim'in büyüğünü küçüğünü kırdılar, sen kendine hayıflanma
Kalk silahını al eline, Dersim'de dolaş..."

Vay vay vay, vay beyim vay
Arkadan vurdular süngüyü, çıktı ciğerimizden...

Önden bizi kurşunladılar, sırtımızı delip geçti
Bizi orda durdurdular kardeş, tam yirmidört saat
Zalimler içerimizde ciğerimizi pişirdiler
Öylecene vurdular bizi, top ve çelik kurşunlarla

Vay vay vay, vay beyim vay
Yüz güneşinin altında kokuttular cesetlerimizi...

ŞEYUSEN
Dê wela wela
Beğemı **Şeyuseno**
Terese şofer beye mı kerdo makina
Ha o düze **Seyxanro** beno
Beyamı zaft onto helaliya ho wazeno
Wano "*qomu Xatırbe sırna*
Ezo goçeriyau sonu."
De welat welat merat cıxa şirino
Hal be hali deste mordemı cıra nê beno
Beyamı kardo vıle Sorpiyan...

Hona welat cıra axseno.
"Rêye hora têpa nade
Berbisê dar û kemêr torê yeno"

Şeyuşen vano "Axlerê koye **Dersim**'i daybe arê (axayene)
Ma berdime kerdime tüm vilati.
Emser amey ma serde alay tabure hukmati.
Ma dayme arê berdime, kerdime tüm vilati
İfade ho zalımu ma sero vati...

Vano **Şeyrıza**'ra vazê
Roz qediye menda deka û saati
De biye biye wela beye mı biye
Hêfe mı yeno obe **Seyuşeni.**
Heqe dina de zor vinino **reise kırmanciye...**

Evro axaene **Dersim** deare, berdê vere dar ağacıye
(Faşistu) **Tirki** cıra perskene sorgiye dina **İslamiye**.

Seyuşe vano "**Seyrıza**
Tıra merdêna ho vermekuye
Evro roza des ûdı imamona
Ekizema kafir destte hit biye...

ŞEYUSEN (ŞEYH HÜSEYİN)
Ah aman aman, paramparça oldu
*Beyim **Şeyusen***
Teres şoför, arabaya aldı beyimi
Seyxan düzünden götürüyor
Beyim çokça eziyet çekmiş
Helalleşmek istiyor konukomşuyla
Diyor ki, "Hoşça kalın komşular
Ben artık gidiciyim..."
Ah yurdum yurdum, ne kadar da tatlı
Kolay kolay insanın eli olmuyor ondan
*Beyim **Sorpiyan** beline girdiğinde*
Daha yurdu gözüküyordu

"Bir kere dön arkana bak
Sana ağlayası geliyor dağın taşın..."

Şeyusen diyor ki, "Dersim ağalarını topladılar
Bizi götürüp tüm illere dağıttılar
Bu sene üstümüze geldi hükümetin alayı
Bizi toplayıp yadellere yaydılar
Zalimlerin tümü üstümüze ifade verdiler..."

*Diyor ki, "**Seyit Rıza**'ya söyleyen*
Gün bitmeye şurda birkaç saat kaldı..."

İşte en son oldu, olan beyime oldu
*Yiğidim geliyor **Seyusen**'le*
Dünyada zor bulunur, Kürtler'in reisi

***Dersim** ağalarını toplayıp götürdüler bugün darağacına*
Zaptiyeler soruyor onlardan, İslâmın şartlarını
Şeyusen** diyor ki, "**Seyit Rıza
Sen üzülme
*Bugün **12 İmamlar** günü*
Hepimiz kâfirlerin elinde yok olacağız..."

* Vet. Dr. M. Nuri Dersimi (Yayma Hazırlayan: M. Bayrak): **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım**, Öz-Ge Yay., Ank./1992

„*KÜRDİSTAN TARİHİNDE DERSİM*"DE KOÇGİRİ VE DERSİM(*)

Vet. Dr. M. Nuri Dersimi

Dersim'i İmha İçin Türk Askeri Harekâtı Başlangıcı (1936)

General Abdullah Alpdoğan, bir beyanname ile; Dersim, Elaziz ve Çabakçur vilayetleri mıntıkalarının Sıkı yönetim bölgesi olduğunu bildiriyor ve bütün ahaliyi bir takım korkunç sözlerle tehdit ediyordu.

Teftişlerin sonunda, **Dersim** adının **Tunceli** adına değişildiği bildiriliyordu. İkinci bir beyanname ile de; Çemişkezeğin **Amutka**, Ovacığın **Burnak** ve **Pulur**, Hozatın **Karaoğlan** ve Mazgirt ilçesinin **Mamikân** merkezlerinde birer askeri kışla ve bu kışlaları biribirine bağlayacak birçok askeri binalar (karakol) yapılacağı ilan ediliyordu.

Dersimliler bu faaliyetin hedefini anlamış ve Dersim için idam sehpaları hazırlanmakta olduğunu sezmişti...

Ne yazık ki, teahüdü üzerine alan, Dersimli askeri Kaymakam mütekaidi **Hıdır** ve Palulu **Abdurrahman** adlı iki Kürt olmuş ve bunlar Ovacık'ta kışla binasına başlamışlardı. Müteahitlerin Kürt olması dolayısıyla civar Kürt aşiretleri kendilerine engel olmuyor ve binalardan maksat ne olduğunu anlamalarına rağmen, Kürtlere has bir nefse güvenme ile bu teşübbüsleri ehemmiyete almıyorlardı.

Korkunç istikbal beliriyordu. Dersimli aşiret reisleri toplantılar ve danışıklar yapıyorlardı. Herkes durumun nezaketini idrak etmişti. Fakat, ne yazık ki geceli gündüzlü devam eden danışıklara rağmen, reisler arasında tam bir fikir birliği, müşterek bir faaliyet planı üzerinde ittifak hasıl olamıyordu.

Aşiretler arasındaki eski husumet ve iğbirar, ittifak hasıl olmasına önemli bir engel teşkil ediyordu. Bu sebeple ancak birbiriyle dost olan aşiretler, kısım kısım, bölge bölge ittifaklar yapabiliyordu.

Başta Seyid Rıza olduğu halde, **Yukarı Abbasan**, **Ferhadan**, **Karabalyan** aşiretleriyle **Bahtiyar**, **Yusufan**, **Demenan**, **Haydaran** ve kısmen de **Kalan** aşiretleri kuvvetli ve sıkı bir ittifak yapabilmişlerdi.

Ovacık, Koçan, Şemkan, Mazgirt, Pülümür ve Nazımiye mıntıkaları aşiretleri tamamen tarafsız ve yalnız tedüfüi vaziyette kalmağa, Hozat aşiretleri ise hükümete teslim olmaya karar vermişlerdi. Bu aşiret reisleri, Elaziz'e gelmiş, Alpdoğan'a dehalet etmiş, hükümetin her türlü tekliflerini kabul

edeceklerini bildirmişlerdi.

General dahi, bu iki yüzlülerin mahiyetini anlamış olduğundan, müracaatlarına ehemmiyet vermemiş ve onlara; kendisi için matlup olan şey, **Seyid Rıza**'nın Elaziz'e gelmesi olduğunu bildirmişti.

Alpdoğan, müteakait Hıdır'ı, bir taraftan kışlaların inşasında kullanmakla beraber, diğer taraftan da Seyid Rıza'yı kandırarak Elaziz'e getirmek hususunun teminine tavzif etmişti.

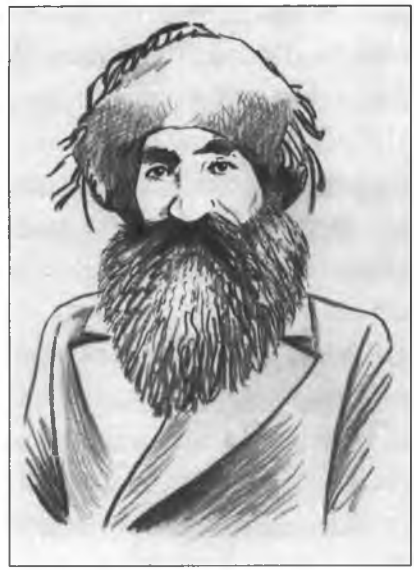

Resim - 93) Seyid Rıza

Mahut Hıdır, Seyid Rıza'ya vaatlerde bulunuyor, teminatlar veriyor ve mahza şahsi menfaatını temin ve general nezdindeki mevkiini tarsin için mumaileyhin Elaziz'e gelmesine canla başla çalışıyordu...

Bir aralık, mahut Hıdır'ı gördüm, Dersim hakkında mutalaasını sordum, cevaben:

- Bizim için biricik çare, kayıtsız şartsız silahı terkederek hemen Türk hükümetinin her türlü emirlerine boyuneymektir, dedi.
- Türk hükümetinin gayesi bizi imha ve tehcirdir, dediğimde:
- Tehcir hayırlıdır. Müdafaa ise, hepimizin toptan mahvimize sebep olacağına şüphe yoktur, demişti.

Hıdır, General Alpdoğan'dan aldığı teminat üzerine tekrar Dersim'e gelmiş ve Seyid Rıza'yı kandırarak Elaziz merkezine getirmeye ve General ile görüştürmeye muvaffak olmuştu. Bir fırsat bularak, ben dahi Seyid Rıza ile

görüşmeye muvaffak oldum. Seyid Rıza bana: General Alpdoğan'ın fikri pek fena olduğuna tamamen kanaat getirdiğini ve bu sebeple mukavemetten başka hiçbir çare kalmadığını, Türk ordularının Dersimlilerle başa çıkamayacaklarını, fakat her ihtimale karşı, benim bir ayak önce Türkiye dışına çıkarak, durumumuzu büyük ve adil devletlere iblağ etmekliğimi tavsiye etti.

Reyid Rıza Elaziz'e geldiğinde, General ile yalnızca görüşmüş ve bu görüşmelerde başka hiçbir Kürt önderi hazır bulundurulmamıştı. Zaten mumaileyh Elaziz'de ancak 24 saat kalarak Dersim'e dönmüştü. Bu müddet zarfında Seyid Rıza'nın zekâsı Alpdoğan'ın bütün ruhiyatını anlamaya kâfi gelmiş ve aldığı intibaatı aşiretlere tebliğ etmişti.

Bir müddet sonra, Alpdoğan, Kurmay Binbaşısı ve İstihbarat Reisi olan Şevket'i Dersim mıntıkasına göndermişti. Bu zat, aşiretlere misafirliğe gitmek kabilinden, ilk önce Hozat ve daha sonra Ovacık merkezine giderek, oradan yanına aldığı bir iki aşiret reisi ile birlikte Seyid Rıza'nın mıntıkasına gitmek arzusunu göstermişse de, buna Seyid Rıza muvakata etmemişti. Şevket, almış olduğu istihbarata bianen, Seyid Rıza'nın öteden beri hasmı olan ve arazi meselesinden aralarında ciddi münazaalar mevcut olan biraderzadesi **Rehber**'e misafir olmak üzere **Haçili** köyüne gideceğini bildirmiş ve Rehber'in gönderdiği muhafızla Haçili'ye giderken karşısında arkadaşım **Alişêr**'i bulmuştu. Alişêr, Şevket'in Rehber nezdine gideceğini daha evvelden hissettiş almakla, bir an evvel Rehber'in yanına giderek Şevket'i kabul etmemesini, mumaileyhin kendisiyle amcası arasına fesat bırakacağını bildiği için, bu bapta Rehber'i ikaz etmek fikri ile Seyid Rıza'nın yanından Haçili'ye gelmişti. Şevket, Rehber nezdinde bir gün misafir kalmış ve ertesi gün Rehberi bareber alarak Elaziz'e getirmiş, General ile konuşturmuştu. General, Rehber'e birçok vaadlerde bulunmuş, paralar vermiş, hülasa, amcası Seyid Rıza'ya karşı muhasım bir cephe almasını temine muvaffak olmuştu. Seyid Rıza, bütün bu olaylardan bilvasıta haberdar olmuştu.

Alpdoğan, yayınladığı umumi bir tebliğ ile umum Dersim aşiretlerinden 200 bin martin tüfengi istiyordu. Bu yekûna her aşiret nüfus kesafetine göre iştirak edecekti.

Dersimliler, yapılan tebligattan hiçbir şey anlamamazlığa geliyor ve ellerinden geldiği kadar müdafaa hazırlıklarında bulunuyorlardı.

Kurmay Binbaşısı Şevket, Hozat aşiretleri arasında mütemadiyen dolaşmakta ve nifak ve tefrika çıkarmaya çalışmakta idi. Yaptığı propagandalarda, hükümetin

bütün tedbirleri Dersim'in ıslahı maksadına matuf bulunduğunu, başlıca ıslah edilecek, Seyid Rıza ve taraftarı olan aşiretler olduğunu, diğer aşiretler de silahsızlandırıldıktan sonra yerlerinde serbest bırakılacaklarını telkin ediyordu.

Hain Rehber dahi; her hususta Şevket'le işbirliği yapıyor ve bir taraftan da amcası Seyid Rıza'ya ve aşiretler halkına sadık görünmeye çalışıyordu. Hükümeti aldatmakta olduğunu ileri sürüyor ve netice itibarıyla amcasıyla işbirliği yaparak Türk ordularıyla çarpışacağını ve aşiretlere karşı ihanette bulunmayacağını bildirerek, ikiyüzlü bir siyaset takip ediyordu. Hal bu ki, Elaziz ve Hozat kahvehanelerinde; Şevket'in her defasında kendisine beşer bin lira verdiğini övünmek suretiyle boşboğazlık ederek, foyasını meydana koyuyordu.

Bu sırada Demenan ve kısmen de Nazmiye aşiretleri, hudutlarında yapılmasına teşebbüs edilen askeri karakolların binalarına hücum ederek-henüz ikmal edilmeden-bu binaları tahrip ve muhafızlarını silahtan tecrit etmeye başlamışlardı.

Seyid Rıza ise General Alpdoğan'dan; dersim hakkındaki kanunun ilga edilmesini ve Dersim için hususi ve milli hakları temin eden mümtaz bir idarenin ihdasını mütemadiyen istiyordu. Bu teklife karşı; general Alpdoğan jandarma alayını ve 9. fırkayı Dersim hudutlarına tahşid ediyor ve Diyarbekir'den her sabah onar tayare gelerek Dersim üzerinde uçuyordu.

Artık sükûn bozulmuş ve ortalık karışmış olduğundan, her tarafta müsademe başlamıştı.

Kış basmış olduğundan, harp faaliyeti uzun sürmemiş ve Dersim mahsur halde kalmakla beraber, müsademelere son vermek mecburiyeti hasıl olmuştu.

Dersim Harbi (1937)

1937 yılı ilkbaharında her tarafta Türk faaliyeti başlamıştı. Merkezlere civar bulunan Dersimliler, toplanılarak kıtalara sevkolunuyorlardı. Kışlaların yaptırılmasına tekrar başlanmıştı.

Harp uçakları, silahsız mıntıkaları bombalıyordu.

Silah toplamak bahanesiyle, **Yusufan** aşireti üzerine askari bir müfreze gönderilmişti. Bu müfreze askerlerinden bazıları, fakir bir kıza filişeni icra etmişlerdi. Bunu haber alan aşiret reisinin oğlu Fındık, askeri müfrezeye hücum ederek mıntıka dışına püskürtmeye mecbur kalmıştı. Bu sebeple Mazgirt mıntıkasında çarpışmalar başlamıştı.

Seyid Rıza'nın oğlu **Bra İbrahim** Hozat'a gelerek Abdullah Alpdoğan idaresi ricalile temasa geçmiş ve yapılmakta olan askeri hareketin adilane bir şekilde icrasını babası adına dilemişti. Bra İbrahim geri dönerken **kurmay Şevket**'in hazırlamış olduğu bir plan mucibince, Kırgan aşireti dahilinde Deşt köyünde misafir bulunduğu evde **gece uyurken feci bir surette imha ettirilmişti**. Genç evladının kahbece öldürülmesinden müteessir olan Seyid Rıza, Kırgan aşiretinin merkezi olan Sin köyünü kuşatarak katillerin teslimini dilemişti.

Türk Generali bu haklı isteği yerine getirmedikten başka, Bra İbrahim'in katilleri, kurmay Şevket'in mahiyetine alınarak taltif edilmişlerdi.

Bu sıralarda Suriye'ye iltica eden Kürt vatanilerinden ve Hasanan aşiret reislerinden Mehmed Emin Bey oğlu **Fasih** bir Kürt fedai müfrezesiyle Diyarbekir'e 12 km. mesafede **Kara Köprü** mevkiinde Türk karakollarına tesadüf eseri olarak baskın yapmıştı.

Ankara hükümeti, bu hadiseyi dahi Dersimle ilgili görerek, Dahiliye Vekili'ni Diyarbekir'e kadar göndermiş ve Diyarbekir Kolordusu'nu dahi Yusufan aşiretine hücum ettirmişti. Diğer taraftan da Elaziz'den Fırka kumandanı İsmail Hakkı kuvvetleri Seyid Rıza'nın mıntıkasına hücuma başlamışlardı. General Alpdoğan, Kırgan aşiretini iğfale muvaffak olmuş ve bu gafil aşiret, Türk kuvvetlerine piştarlık yapmıştı.

Seyid Rıza ile birlik Bahtiyar aşireti de harba girmeye mecbur kaldığından, harp alanı genişlemiş ve muharebeler Hozat'ın Bahtiyar, Yukarı Abbas, Karabal ve Ferhat aşiretleriyle Nazmiye ilçesinin Haydaran, Mazgirt ilçesinin Demenan ve Yusufan aşiretlerinden ibaret olan yedi aşiret üzerinde şiddetlenmişti. Baki kalan aşiretler ise tarafsız kalmışlardı.

Kürtler, saldırış durumuna geçmiş ve İsmail Hakkı kuvvetlerini Hozat istikametine gerilemeye mecbur etmişlerdi.

Bu durum sebebiyle, Erzurum-Erzincan Kolorduları dahi tahrik edilmişti. Diyarbekir'den Yedinci Kolorduya bağlı uçak karargâhı dahi Elaziz'e getirilmiş, harp alanında zehirli ve boğucu gaz bombardımanlarına başlanmış ve Dersimliler bir Türk tankını tahribe muvaffak olmuşlardı.

Türk hükümeti, Batı vilayetlerinde mevzii seferberlik ilan ederek, 26-27-28 doğumluları silah altına almış ve general İsmet İnönü, Dersim'deki kıtaları teftişe gelmişti.

Seyid Rıza, General Alpdoğan'a bilvasıta yeniden başvurmuş ve Kürt

milli haklarına saygı gösterilmek ve oğlunun katilleriyle müşevvikleri kanun pençesine teslim olunmak şartıyla askeri kuvvetlerden müsadere edilen harp teçhizatını ve esir edilen subay ve erleri geri döndürmeye razı olacağını bildirmişti. Alpdoğan ise bu teklife karşı, Seyid Rıza ile müttefiklerinin 80 bin mavzeri hamilen kayıtsız şartsız teslim olmalarından başka çare olmadığını bildirmişti.

Harp yeni bir şiddet safhasına girmiş, taraflar çok büyük zararlar vermeye başlamışlardı.

Türkler teslim olan fakir ve silahsız halkı tamamen imha ediyorlardı.

Bu sırada Seyid Rıza'nın kardeşinin oğlu Rehber, Hozat civarında Pehami köyünde tarafsızlığını ilanla beraber Türklerle temasını muhafazaya devam ediyordu.

Dersim'de Mercan Dağı'nda bir yayla

Dersim'de bir Kızılbaş aşiret grubu

Resim - 94) 20. yüzyıl başlarında Dersim'den görüntüler
[*L. Molyneuex-Seel: The Geographical Journal, London-1914*]

Kürt umumi efkârını aldatmak için Türkler, Rehber'in Hozat'tan kaçarak âsi kuvvetlerle işbirliği yapmakta olduğunu resmi bir tebliğ ile ilan ediyorlardı.

Rehber, bir kısım maiyetiyle ilk önce Bahtiyar aşireti ile birleşmişti. Rehber, bir Türk casusu olarak Kürtler arasına girmişti ve Kürt kuvvetleri hakkında elde ettiği istihbaratı günü gününe Türklere ulaştırmakta olduğu anlaşılıyordu.

Rehber, amcası Seyid Rıza'ya haber göndererek elini öpüp af dilemekte olduğunu, Türk hükümetinin planlarını anlamış olduğundan nefret ettiğini ve Türk ordularıyla çarpışacağını bildirdiğinde; Seyid Rıza bu sözlere inanmadığını bildirmişti. Diğer aşiret reisleri ise Seyid Rıza'nın bütün irşat ve ısrarlarına rağmen Rehber'e inanmış ve Batı cephesinde harp etmek üzere Rehber'in gelmesine razı olmuşlardı.

Rehber, tertip ettiği plan mucibince, **Alişêr**'in idaresindeki mıntıkada, amcazâdelerinden olup aldatmaya muvaffak olduğu **Mısto Suren**'in torunu Vanklı **Efendi**'yi yanına alarak Türklere karşı harbe başlamıştı. Zaten Rehber'in harpçılığı, silahşörlüğü, cesareti ve barbarlığı Kürtlerce malum idi.

Harbın ağırlık merkezi **Seyid Rıza** üzerinde olup harp planlarını da **Alişêr** tanzim ediyordu. Bu sebeple, General Alpdoğan'ın biricik gayesi **Alişêr**'i imha ettirmekti. Bu gayenin husulünü temin içindi ki, Rehber onbeş gün müddetle harbe iştirak ettirilmişti. **Kahbe ve kurnaz Rehber**, Seyid Rıza'dan başka diğer bütün reislerin hatta Alişêr'in bile itimadını kazanabilmişti.

Seyid Rıza'nın karagâh merkezi **Halvori Vank**, Alişêr'in ise **Ağdat** idi. **Tujik dağı eteğinde bir mağarada ailevi bir melce'i dahi vardı.** Rehber, her zaman Alişêr ile temas ettiğinden Seyid Rıza'nın bütün planlarına vakıf olmuştu.

Daha fazla insan kanı dökülmesini önlemek gayesiyle, Seyid Rıza, Alişêr'in İran veya Irak'a iltica ederek, Fransa ve İngiltere hükümetlerinin tavassutunu dilemesini kararlaştırmıştı. Bu karara vakıf olmuş olan Rehber, Alişêr'in harp mıntıkasından uzaklaşması mukarrer olan günden bir gün önce, *sekiz silahlı arkadaşıyla birlikte Alişêr'in ziyaretine gitmişti. Bu ani ziyaretin sebebini soran Alişêr'e, aç ve yorgun olduğundan birkaç saat istirahat edeceğini söylemişti. Zavallı Alişêr, misafirine yiyecek hazırlamakla meşgul iken, namert ve alçak Rehber mumailehin üzerine apansız ateş etmiş ve bu emsalsiz Kürt kahramınını şehid etmiştir. Şaşalayan eşi, kendisini kocasının üzerine atarak, „Aman havalê min mekûjin" -Aman arkadaşımı vurmayın- diye feryat etmiş*

ve ölmüş olduğunu görünce, tabancasını çekerek hain Rehber'e ateş etmiş, mermi Vanklı Efendi'nin tepesine isabet ederek cansız düşürmüş ve fakat alçaklığın sonuna kadar gitmeye karar vermiş olan Rehber, silahını Alişêr'in emsalsiz eşi bu kahraman Kürd kızına da tevcih ederek, onu da kocasının cesedi üzerine cansız düşürmüştür.

Kürtlüğün ve insanlığın yüz karası olan ve Kürdistan kurtuluş savaşları tarihinde adı ilelebet lânetle anılacak olan alçak ***Rehber****, dimağlarında Kürt istiklal ve kurtuluş güneşlerini taşıyan Alişêr ve refikasının başlarını kestirmiş, torbalara kodurmuş ve aynı günün gecesinde adı geçen mıntıkadan kaçarak mukarrer parolayı verip Türk mıntıkasına geçmiştir. Şehidlerin başları, tanıyanlar tarafından iyice teşhis edildikten sonra, hain Rehber bunları yine bizzat Elaziz'e getirmiş ve resmi dairesinde Alpdoğan'a teslim etmiştir... Elaziz Türkleri bile bu hadiseyi nefretle karşılamışlardır.*

Alişêr ve eşinin şehadeti, Seyid Rıza ile Dersim aşiretleri üzerinde pek derin bir teessür ve aksülameli mucip olmuştur.

Rehber haini ise, artık yüzündeki maskeyi atarak, açıktan açığa Türk istihbaratı emrinde çalışmaya başlamıştır.

Burada hikâyemize bir fasıla vererek, şehid Alişêr'in hal tercümesini vermeyi muvafık buluyoruz.

Kürd Aydını Alişêr

Dersim'in Şeyh Hasanan aşiretinin çocuğudur. **Koçkiri'nin Ümraniye** nahiyesindeki çiftliklerinde doğmuş, tahsilini Sivas'ta ikmal etmiştir. Fıtri zekâsı, kuvvetli mantık ve muhakemesi ve olağanüstü natıkasıyla son derece şöhret kazanmış bir Kürt şairidir.

Sultan Hamit devrinde, Koçkiri aşiretleri reislerinden **Mustafa** beyin kâtibi olmuştur. Mustafa bey Koçkiri aşeritlerinin menşe'i olan **İbolar** kabilesinden olup, emsalsiz güzelliği, tenasüb endamı ve aynı nisbette zekâsıyla belirmiş bir zat olduğundan, dedesi **Alişan bey**, ziameti kendisine bırakmış ve bütün ailesi efradı ve aşiretler mumaileyhe inkıyat etmişlerdi. Sultan Hamit dahi mumaileyhe bir "**fahri paşalık**" rütbesi vermiş olduğundan, artık o havalide **Alişan Beyzade Mustafa Paşa** en büyük nüfuzu haiz bir Kürt emiri olmuştu. Mustafa Paşa'nın fazla nüfuz ve hakimiyet kazanması, Sultan Hamidin hoşuna gitmediğinden, 1218 11. tarihinde Sivas'ta Doğu Seraskeri ve valisi sıfatıyla vazife görmekte olan sabık Sadrazam Gürcü Deli Reşit Paşaya gizlice

verilen bir emir gereğince, Mustafa Paşa Sivas'a davet edilmiş ve yolda zehirlettirilerek öldürttürülmüştür. Mustafa Paşanın mevkiini oğulları **Alişan** ve **Haydar** beyler işgal etmişlerdir.

Mustafa Paşa'nın vefatından sonra, **Alişêr**; merhumun büyük oğlu **Alişan Beye** vasi tayin edilmiş ve bu sebeple de, umum Koçkiri aşiretleri üzerinde büyük bir nüfuza malik olmuştur. Alişêr, bu nüfuzunu kelimenin bütün mânâsıyla, Kürtlük ve Kürdistan istiklali davası uğrunda kullanmış ve bu maksatla Dersim aşiretleri arasında kuvvetli bir birlik yaratmaya muvaffak olmuştur.

Alişêr, kendi akrabasından **Zarife** adında bir kızla evlenmiştir. Zarife dahi, kocası gibi Kürt milli davasına bağlı, aynı yüksek gayeleri takip eden emsalsiz bir Kürt kızı olduğunu hayatta bilfiil isbat etmiştir. Zarife, Kürt kadınları arasında milli uyanış için emsalsiz bir propagandacı olmuş ve Alişêr'in milli faaliyetinde onun sağ kolu ve iş arkadaşı olmuştur. Zarife, Alişêr'e daima Kürtçe arkadaş anlamına gelen "**Hevale**" sözüyle hitap ederdi. Ne yazık ki, duygu ve fikir itibarıyla tam bir birlik olan bu ailenin çocuğu olmamıştır.

Zarife, uzun boylu, irayarı ve her hususta bir Kürt fizyonomisini haiz, simasında bir erkek cesaret ve besaleti okunan emsalsız bir Kürt kızı idi. Her yıl Dersim'e gider, milli gayeler hakkında nutuklar söyler ve aşiretler arasındaki ihtilafları ciddi bir hâkim gibi hal ederdi.

*Kürt dilini mükemmel tetkik ve tetebbü etmiş olan **Alişêr**, Kürtçe birçok milli şiirler tanzim etmiş ve bu şiirleri pek güzel çaldığı sazla halka teganni ederek aşiretlerin milli duygularını heyecana getirmiş, Kürdün yüksek emellerini sözünde ve sazında ihtizaz ettirmiş, Kürdün elem ve kederlerini yüksek ruhuyla, söz ve sazıyla ağlamış bir Kürt edibi olmuştur.*

Alişêr, 1914 Cihan Harbinde, Kürdistan istiklalini temin maksadıyla Rus ordusuna iltihak etmişti. Koçkiri, Sivas, Malatya ve Dersim mıntıkalarının Kürt mümesili sıfatıyla, Rus himayesi altında Muhtar bir Kürdistan İdaresi kurulması için çalışmıştır. Rusların Erzincanı işgali sırasında, Alişêr bir askeri müfreze ile Ovacık ilçe merkezine gelmiş ve orada Türk idaresini lağvederek bir Kürd idaresi kurmuştu. Bu başarı, Rus ordularının Dersim'le irtibat noktalarını emniyet altına almıştı. Zaten bu devirde Dersim tamamen müstakil bir idare tesis edebilmişti.

Ne yazık ki, Rus orduları, çekilmeğe başlamış ve bu sebeple Alişêr onlardan ayrılmaya ve Dersim'e dönerek burada kalmaya mecbur olmuştu.

Türk kumandanı Vehip Paşa; siyasi bakımdan Dersim'in durumunu pek önemli gördüğünden, Kürtleri kazanmak için Alişer'in onlardan ve onunla beraber Rusya'ya iltihak eden diğer Koçkiri ve Dersim gençlerinin afedilmelerini temin ederek, bu suretle Alişêr'in tekrar Koçkiri'ye dönmesine imkân hasıl olmuştu.

Alişêr'i hiçbir taltif aldatamaz ve derin bir imanla sarıldığı milli emelden vazgeçiremezdi. 1335 H. yılında İstanbul „**Kürdistan Teali Cemiyet**"ine bir **mazbata** göndererek, Koçkiri ve Dersim Kürtlerinin Cemiyete bağlılıklarını bildiriyor ve ayni zamanda her tarafta bu Cemiyete şubeler kuruyordu.

1336 H. yılının ilkbaharında, Dersim'e geliyor ve „Sevr" Muahedesi mucibince Kürdistan'ın muhtariyetinin tastiki hususunda Dersimlilerle birlikte Ankara hükümetine telgraflar yağdırıyordu. Diplomasi alanında yaptığı bu faaliyetlerden başka Dersim'de bulunuşundan faydalanarak, halka Kürtçe konferanslar veriyor ve önemli cereyanlar yaratmakla beraber Kürt istiklalini fiilen temin için teşkilatlar vücuda getiriyordu.

Koçkiri savaşlarına bilfiil iştirak etmiş ve bu yüzden ölüm cezasına mahkum olmuş olduğundan, artık Ovacık mıntıkasını ikametgâh ittihaz etmişti. Dersim'de yıllarca kalmış ve Türk hükümetinin bütün mümanaat ve tedbirlerine rağmen bu Kürt yurdunda gençliği uyandırmak ve teşkilatlandırmak işine devam etmiştir.

1937 Dersim harbinde, Seyid Rıza ile işbirliği yapmış ve sözle, kalemle ve fiilen Dersimlilerin maneviyatını takviyeye ve umumi birliği perçinlemeye çalışmıştır.

Alişer'in 75 yıl süren hayatı; sevdiği, tapındığı, emel ve iztiraplarını bütün derinliği ile duyduğu milletinin kurtuluş mezbahası üzerinde kurban giden Kürt yiğidinin, milleti için ve yalnız milleti için yaşamış olan namuslu bir fedainin hayatı olmuştu.

75 yaşında olmasına rağmen, beli eğilmemiş, yorgunluk ve fütur duymamış olan bu Kürt kahramanı ve onun eşi ve yoldaşı olan **Zarife**, şayet düşmana satılmış bir alçağın eliyle kahbece şehid edilmemiş olsalardı, muhakkak ki Kürdistan istiklali güneşinin doğduğunu görecekler ve emeklerinin mükâfatını alacaklardı... Türk paşasına teslim edilen **Alişêr**'in ve **Zarife**'nin kanlı başları, muhakkak ki Kürt milletinin kurtuluş ilahına sunduğu en kıymetli kurbanlardır...*

Harp bütün şiddetiyle devam ediyor ve siklet merkezi Bahtiyar aşireti

üzerine yüklenmiş bulunuyordu. **Seyid Rıza** bizzat harp sahasında idi.

Türk askeri kuvvetleri, Dersim ormanlarına ateş vermiş olduğu için, yangınlar Dersim mıntıkasının birçok yerlerini sarmış ve geceleri dehşet verici yanardağlar manzarası arzetmekte bulunuyordu.

Kureyşan aşireti dahi Seyid Rıza'nın yardımına koşarak harba iştirak etmişti. Bahtiyar aşireti reisi **Şahin**, harbi idare ediyordu. Hain Rehber, Bahtiyar aşireti arasında bulunduğu zaman onun iğfalatına kapılmış olanlardan Pırço'nun oğlu Hıdır'ın hakikaten hainler safına geçmiş bulunduğunu, hadiseler isbata gecikmedi.

Şahin Ağa, haftalarca uykusuz kaldığından, bir iki saat uyumak mecburiyetinde olduğunu Hıdır'a bildirmiş ve kendi uyanıncaya kadar nöbet beklemesini teklif etmişti. **Şahin** uykuya dalar dalmaz, **mel'un Hıdır, Şahin'in başına bir kurşun sıkmış, onu yerli yerinde şehid etmiş, hiyanet ortağı Rehber'in yaptığı gibi, bu da Şahin'in başını kesmiş**, gece karanlığından faydalanarak aşiret mıntıkası dışına çıkmış, doğruca Hozat'a giderek Şahin'in başını kumandanına teslim etmiş, kendinin afedilmesini dilemişti. Fakat düşman hesabına katilliği irtikâp etmiş olan bu alçak ve arkadaşları Hozat'tan avdetlerinde, önlerinde pusu kurmuş olan şehid Şahin'in kardeşi ve amcazadeleri tarafından derhal mitralyöz ateşiyle imha edilmişlerdir.

Kıymetli önderini kaybetmiş olan Bahtiyar aşireti, faik düşman kuvveti karşısında bir müddet dayandıktan sonra, mukavemeti kırılmış, kısmen mağlup ve kısmen imhaya maruz kalmıştır. Bu suretle, bu mıntıka düşman işgali altına geçmiş ve sağ kalan bir kısım kuvvet Seyid Rıza aşiretine iltihak etmiştir.

Seyid Rıza'nın küçük oğlu **Hüseyin Resik**, muharebe esnasında tayyare şarapneliyle yaralanmıştı. Bunu haber alan Türk istihbarat reisi Şevket, Seyid Rıza'nın büyük karısına haber göndererek kendisiyle görüşmek istediğini bildirmişti.

Seyid Rıza'nın küçük karısına muğber olan büyük karısı **Elif Hatun**, Şevket'in görüşme tekliğini kabul etmiş ve bu mülakat sonunda zavallı ihtiyar kadın aldatılarak yaralı oğlu Hüseyin'i tedavi etmek üzere Şevket'e emanet etmişti. Şevket, yaralı çocuğu Elaziz merkez hastahanesine yatırtmış ve tedavi ettirecek yerde, babasının planları hakkında malumat vermesi için kendisine hayli işkence yaptırdıktan sonra, bu cesur arslan yavrusundan hiçbir şey anlayamayacağını kestirince, kendisine bir annenin emanet bıraktığı bu çocuğu idam ettirmiştir.

Elaziz askerle dolmuş, bir mahşer manzarası arzediyordu. Her tarafta hummalı hazırlıklar, geceli gündüzlü Dersim'e doğru akan asker, harp malzemesi ve tanklar akını görülüyordu.

Seyid Rıza, mıntıkasını terke mecbur olmuş, bitaraf kalan aşiretler arasına geçerek bunları dahi harekete iştirak ettirmeye ve harp sahasını genişlettirmeye çalışıyordu.

Türkler Tujik dağı eteklerini tamamen işgal etmiş ve buralarda ellerine geçen Kürt halkını merhametsizce öldürmüşlerdi. *Tujik dağı eteklerinden İksor vadisindeki büyük mağaralara sığınmış olan binlerce çocuk, kadın ve kızlar, bu mağaraların menfezleri –Genel Kurmayın emir ve mürakabesi altında- çimento ile kapattırılmak suretiyle mahvedilmişlerdi. Türk askeri tarihinin yüzler kızartıcı bu olayının vesikaları, Genel Kurmay dosyalarında mevcut planlarda bu mağaralara 1-2-3 numaralar konulmak suretiyle işaret edilmiş haritalardır. Bir takım mağaraların dahi menfezlerinde ateş yaktırılarak, içeriye boğucu tütsü verilmiş ve içindeki zavallılardan birçokları dumandan boğularak ve boğulmamak için dışarıya can atanlar dahi süngülenerek imha edilmişlerdir.*

Bahtiyar ve Kureyşan aşiretlerinin kadın ve kızlarından büyük bir kısmı dahi, şeref ve namus düşmanı Türkün eline düşmemek için kendilerini uçurumlardan sarp taşlar üzerine veyahut Munzur ve Parçik sularının kurtarıcı derinliklerine atarak, Kürt kadınına yakışır bir şerefle ölmüşlerdir.

Tarihin amansız cilvelerinden birisi de, milletine, milli davasına hıyanet edenlerin, bizzat hesabına hareket ettikleri kuvvetler tarafından ceza görmüş olmalarıdır ki, bunun bir misali de Kirgan aşiretinin akıbetidir.

Kırgan aşireti, Türklerin iğfalatına kapılarak, Seyid Rıza'nın oğlu Bra İbrahim'i Türklerin hesabına kahpece öldürmüş oldukları hatırlarda olsa gerektir. İşte bu aşiret dahi, Seyid Rıza ve Bahtiyar aşiretleri kuvvetlerinin çekilmesinden sonra **Türklere güvenerek yerlerinde kalmış oldukları için, Türk kuvvetleri tarafından imha edilmiş** ve reisleri **Şat oğlu Salman** ile karısı **Hadice** dahi, birçok işkencelere maruz kaldıktan sonra, Sin köyünde kurşuna dizilmişlerdir. Kırgan aşiretinden ordu kıtaatı arasına sığınanlar dahi birer birer toplatılarak, erkekler yerli yerince kurşuna dizdirilmiş, **kadın, kız ve çocuklar samanlıklara kapatılarak ateşle yakılmışlardır**. İşte Türk'e güvenen ve milletine hiyanet eden bu aşiretin feci akibeti...

Türkler Kırganlıların yerlerini askeri karargâh ittihaz etmişler, meydanda

kalan mevaşileri orduya mal edilmiş ve eşyaları soygunculukta emsalsız olan Türk askeri tarafından yağma olunmuştur.

Seyid Rıza'nın Koçan aşireti dahilinde Uzun Meşe mıntıkasında bulunduğunu sezen Türk kuvvetleri, bu mıntıka üzerine tayyare bombardımanı ve topçu hazırlığından sonra şiddetli bir hücum yaparak mıntıkayı muhasara altına almışlardı. Durumun ciddiyetini takdir eden Seyid Rıza, bir yarma hareketiyle muhasara çemberini kurmaya ve Ovacık istikametine çekilmeye muvaffak olmuştu. Fakat bu başarı pek pahalıya mal olmuştu. Çünkü; **Kozluca muharebesi adıyla anılan bu savaşta, Seyid Rıza ile bilfiil harba iştirak eden küçük karısı Besê ve büyük oğlu Şeyh Hasan, üç torunları ve bin kişiye yakın bir kuvveti şehid düşmüşlerdi.**

Bu mıntıkalarda Türkler için kış mevsiminde harb etmek imkânsızdı. Bu sebeple çarpışmalara ara vermek zarureti vardı. Sükûnet mevsiminde hile yoluyla çalışmanın maslahata daha ziyade uygun olduğunu takdir eden Ordu Kumandanı, Munzur dağlarında mevzi almış olan Seyid Rıza'ya Erzincan Valisi vasıtasıyla haber göndererek; Dersimlilerin isteklerinin kabul edileceğini, şimdiden bütün orduya –ateş kes emri verilmiş olduğunu, esasen Dersim'in münferit bazı aşiretleri müstesna, diğer aşiretler üzerine henüz askeri hareket yapılmadığını, yapılmasına da lüzum görülmediğini ve vaki zararları tazmine hükümetin hazır olduğunu bildirerek, Seyid Rıza'yı Erzincan merkezine getirmeye muvaffak olmuş ve maiyetiyle birlikte tevkif ettirmişti. (5 Eylül 1937)

Seyid Rıza, mevkufen Vilayet konağından çıkarılırken etrafında bulunan ahaliye –**şerefsiz ve yalancı hükümet!**- sözlerini söylemekten başka hiçbir cümle sarf etmemiştir. Mumaileyh, Erzincan'dan Elaziz'e sevk edilmiş ve askeri Harp Divam'na verilmiştir. Muhakemesi yapılırken verdiği ifadede; milli emel uğrunda çalıştığını, her yaptığı işte vicdanının sesine uyduğunu, milletinin ve vatanının yüksek menfaatlarından ve hürriyetinden başka bir amaç gütmediğini, yetmiş yaşını geçmiş bir ömürden sonra da milli borç uğrunda ölümü pek necip bir sonuç bildiğini, mensup olduğu ailenin hiç bir zaman ecnebi âmâline, dış propagandalarına kulak asmadığını ve asırlardan beri yalnız vatani duygular uğrunda çalıştığını ve fakat muvaffak olamadığını cesaret ve vakarla söylemiştir.

Harp Divanı reisi tarafından vaki olan sorgular arasında en ziyade dikkati çeken güya Seyid Rıza nezdinde Rus Kurmay subaylarının mevcut bulunduğuna,

Rusların mumaileyhe cephane ve silah göndermiş olduğuna ve buna benzer bir takım hurafelere ait olanı idi. Halbu ki; Türkler tarafından, güya Koçan aşiretleri dahilinde İngiliz ve Fransız Kurmay subaylarının bulunduğuna dair çıkarılan yalan havadislerin gayesi, silahsız Kürt halkına karşı yapılan mezâlimi haklı göstermek ve bu suretle cihan umumi efkârını, Kürt milli hareketini bir ecnebi teşviki mahsulu göstererek aldatmak idi.

Muhakeme uzun sürmemiş, **Seyid Rıza**'ya idam kararını tebliğ etmişti. Seyid Rıza, kararı metanetle dinlemiş ve idamına dair son cümleleri işidince simasında meserret alâimi belirmiştir.

Seyid Rıza'nın küçük oğlu **Resik Hüseyin** dahi tedavi edilmekte olduğu hastahaneden aynı gece kaldırılarak, babası ve amcazadeleri ile birlikte idam edilmişlerdir. Bu vatan şehidlerinden başka, aynı gece, Yusufan aşireti reisi **Kanber**, Kureyşan aşireti reisi **Seit Hüseyin** ve **Ali** ağalarla diğer üç kişi idam edilmişlerdir.

Kürdistan'ın istiklâli ve Kürt milletinin azadlığı davası uğrunda şehid olan bu 11 Kürt kahramanları hakkında 10 Kasım 1937 tarihinde verilen idam kararı, 18 Kasım 1937'de Elaziz'in Buğday meydanında şafakla beraber tenfiz edilmişti.

İdam olunurken Seyid Rıza yüksek sesle: *„75 yaşındayım, şehid oluyorum. Kürdistan şehidlerine karışıyorum. Dersim mağlup oluyor, fakat Kürtlük ve Kürdistan yaşayacaktır. Kürt genci intikam alacaktır, kahrolsun zalimler! Kahrolsun kahbe ve yalancılar" sözlerini Zaza diliyle söylemiş ve bu emsalsız Kürt kahramanı fütursuz ölümü karşılamıştır.* Bu arslanın yavrusu **Resik Hüseyin** dahi babasına dönerek: „B*aba, Kürt milleti sağ olsun!*" demiştir.

Bu 11 mübarek Kürt şehitlerinin cenazeleri darağaçlarından indirilerek Elaziz sokaklarında halka teşhir edildikten sonra yakılmıştır.

Bu münasebetle **Seyid Rıza**'nın hâl türcümesini aşağıya dercetmeği bir mukaddes borç sayıyorum.

Büyük Kürt Kahramanı Seyid Rıza

Seyid Rıza, Dersim'de doğmuştur ve Dersim'in belirli önderlerinden **Seyid İbrahim**'in oğludur. Seyid Rıza'nın soy durumunu izah için ilk önce Seyid İbrahim'in kim olduğunu bilmek gerektir.

Seyid İbrahim, Batı Dersim'in Şeyh Hasanan aşiretinin kabile reisleri yani **Ocak** sülalesinden sürüp gelen ve Kürtlerce en asil sayılan bir ailenin oğludur.

Tarikat noktasından dahi en yüksek derece olan **Rahber** mertebesine varmış olduğu için, kendisine Seyid ünvanı verilmiş ve bu suretle gerek asalet cihetinden ve gerek manevi cihetten Dersim'in Şeyh Hasanan aşiretlerinin cümlesi kendisini aşiretlerin baş evladı tanımıştır.

Dersim'in Kuzeydoğu mıntıkasında Dersimlilerin esas cedleri adına ithaf edilen **Kalmen Sor** ve **Lirtik** mıntıkalarının Deri Ari köyünü Seyid İbrahim kendisine makar ittihaz etmişti. Dört erkek evladı olup bunlardan en küçüğü Rıza idi. Seyid İbrahim, oğlu **Rıza**'da gördüğü zekâ ve dirayet hasebiyle onu çok severdi. Bu sebeple vefatından sonra aşiretlerin idare önderliğini Rıza'ya baraktığım vasiyet etmişti.

Dersimliler Seyid İbrahim'e baba anlamına gelen „**babo**" ünvanını da veriyorlardı ve bunda haklı idiler. Çünkü; Seyid İbrahim zamanında Dersim tamamen müstakil bir durumda ve Türk hükümetinin zulüm ve ihtiraslarından vareste bir halde kalmıştı.

Merhum Seyid İbrahim, tahsilini büyük ceddim **Colikzade Mehmet Ali Efendi**'den görmüştü. Mehmet Ali Efendi, Seyid İbrahim'e Kürtlük mefkuresini telkin eden emsalsiz bir Kürt bilgini idi. Seyid İbrahim, oğlu Rıza'yı aynı mefkure ile terbiye etmişti.

Kürtler, Seyid Rıza'ya **Rızo** ve **Rayber** ve babasının oğlu anlamına gelen **Lace Baboyi** ünvanlarıyla hitap ederlerdi. Şahsında, tavır ve hareketlerinde Kürt karakteristiği, Kürt civanmertliği ve Kürt fizyonomisinin bütün vasıfları tecelli etmekte idi.

Babasının vefatını müteakip, Lirtik'ten hicret ederek, **Tujik** dağı eteğindeki **Ağdat** köyüne yerleşmişti.

Seyid Rıza, neş'eli ve latifeyi sever bir zat idi. Aşireti efradıyla şakalaşmaktan ve en küçük efradına bile hizmet etmekten zevk duyardı. Kendisini ziyarete gelenlerin –kim olursa olsun- istikbaline koşar, fakirlere yardım eder ve herkese elinden gelen iyiliği yapardı. Kendisi de daima fakirdi. „*Ben fakir bir Rızoyum*" derdi. Aşireti efradıyla bir sofraya oturur, güler, ikramlar eder, yaşlılara hürmet, küçüklere bir kardaş muamelesi yapar ve bütün Kürtlerin kardeş olduklarını tekrar ederdi.

Seyid Rıza, hem yüksek bir Kürt ve hem de yüksek ruhlu bir insandı. Kibir ve azamet gösterenlerden nefret ederdi. Aşireti efradı gibi giyer ve onlardan seçilecek hiçbir işaret taşımazdı. Alicenaplığı o kadar geniş idi ki hırs, kin ve adavet taşımazdı. Aşireti dahilinde bütün fertlerin yaşayış tarzlarında maddi

ve manevi bir müsavat ve muvazene tesisine dikkat ederdi. Umumi toplantılarda daima bütün Kürtlerin bir aile ve ocak evladı olduklarını ve kardeşlik bağlarıyla biribirlerine bağlı bulunduklarını, saadet ve felakette müşterek olduklarını propaganda ederdi. Kürtlüğün esaretten kurtulması, müstakil ve hür bir vatana sahip olması için, her Kürdün çalışmaya ve icabında ölmeye borçlu olduğunu ilan ederdi.

Şehidlerin cenazelerini omuzlarında taşır, her ailenin, her ferdin elem ve ıztıraplarına ortak olur ve şahsi ihtiras ve emellerden vareste olduğunu her fırsatta isbat ederdi.

Seyid Rıza, tam bir insan idi demiştik. Bunun kuru bir sözden ibaret olmadığını, **bu büyük Kürdün bilhassa Türk zulümlerinden kaçıp Dersim'e iltica eden onbinlerce biçare Ermenilere gösterdiği himaye ve öz kardeş muamelesi en bariz delillerden birisidir.**

Her işte aşireti efradıyla müşavere ve müzakere edip onların reylerini almadan asla bir teşebbüs yapmazdı. En basit bir Kürdün bile fikir ve mütalaasına ehemmiyet verirdi. Bunu bir vaka ile anlatmaktan kendimi alamıyorum:

Seyid Rıza'nın, bir çeşme başında, Erzincan Valisi Ali Rıza ve Ankara'dan gönderilen Erzincan Mebus ve müftisi **Hacı Fevzi** ile müzakerede bulunduğunu geçen fasıllarda yazmıştım. Bu müzakereler arasında, çeşme başındaki büyük bir dut ağacı üzerinde dut yemekte ve aynı zamanda Türk heyetiyle yapılan müzakerelere kulak vermekte olan Seyid Rıza'nın genç hizmetçisi Kumo, bir aralık ağaç üzerinden söze karışarak, Zaza diliyle Seyid Rıza'ya hitaben; *„Rayber Rızo, fikirlerin doğru değildir"* demiş ve efendisini tenkide koyulmuştu. Seyid Rıza başını yukarı kaldırıp dut üzerindeki Kumo ile bir hayli muhavere ve müşaverede bulunmuştu. Bu muhavere, toplantıda hazır bulunan binlerce halkın ve hatta Türk heyetinin hayret ve dikkatini çekmişti. Zaza diliyle yapılmış olan bu münakaşa sonunda; Seyid Rıza, hizmetçisi Kumo'ya, *"Oğlum senin sözlerin ve fikirlerin daha muvafıktır"* demiş ve bundan sonra Türk heyetiyle yaptığı müzakerelerde Kumo'nun fikirlerini ileri sürmüştür. Cihan demokrasisine en güzel bir ibret numunesi olmaya değen bu hadise, bütün aşiretler efradının alkış tufanlarıyla karşılanmıştı.

Şu bir tek misal, Seyid Rıza'nın ne derece halkçı ve ne yüksek bir cümhurcu olduğunun en belli bir delilidir.

Seyid Rıza Erzincanlılara itimat eder ve Hozat-Elaziz merkezlerinden dilgir olduğu zamanlar, Erzincan merkezine müracaat ederdi. İşte bu itimadı

dolayısıyla idi ki, kendisine Erzincan'ın yaptığı taahüt ve vaada inanarak, Erzincan merkezine gitmiş ve orada yukarıdaki satırlarda bildirdiğimiz akıbete maruz kalmıştı.

Seyid Rıza, yaşının ilerlemiş olmasına rağmen kaviülbünye, dinç ve çevik kalmıştı. Hususi tahsilini merhum pederim **İbrahim Efendi**'den görmüş ve fıtri zekâsı sayesinde bilgilerini genişletmiş bir zat idi. Hayatını milleti uğruna sarf etmiş olan bu emsâlsiz Kürt kahramına Allah rahmet eylesin...

Yaşasın **Seyid Rızalar, Laci Baboyiler** doğuran Kürt milleti!

*** Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep/1952**

II.BÖLÜM: **KADRİ CEMİL PAŞA'NIN ANLATIMIYLA KOÇGİRİ VE DERSİM**

Koçgiri İsyanı

Kürt ulusal tarihinde önemli bir yer alan Koçgiri, Zara, Divriği, Kangal, Refahiye, Hafik, Dumurcuk kaza ve nahiyeleri aşiretleri reisleriyle Zaralı Mustafa Paşa'nın oğlu **Alişan Bey**, Kürdistan'ı milli haklarına kavuşturmak için 1918 yılından beri aralarında yapmağa çalıştıkları ittifakı anlaşmayla sonuçlandırarak gerçekleştirdikleri 1920 yılı hareketi, yüklendikleri fedakârlıklar, maddi ve manevi zararlara rağmen istenen sonuca ulaşamadı.

Daha isyanın başlangıcında aşiret reislerinin bir bölümü, hareketin iyi organize edilmemesinden dolayı kararlı biçimde işe girişmiş değillerdi. Bu reislerin tanınmış olanlarından bazıları **Mustafa Kemal Paşa**'yı Sivas'ta ziyaretinde, büyük devletlerin Kürdistan'ı Ermenistan yapmak istediklerinden, buralardaki nüfus çoğunluğunun Kürt olduğunu ispat ederek, „*Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Kürdistan özerk yönetimi istemekten başka bir amaçları olmadığını*" söylemişti.

Diğer taraftan o günlerde Kangal kazasının Yellice nahiyesinin **Hüseyin Abdal Tekkesi**'nde **Canikan** ve **Kureyşan** aşiretlerinin katılımıyla yapılan toplantıda; Sevr Andlaşması gereğince Diyarbekir, Van, Bitlis, Elaziz, Dersim, Koçgiri bölgelerini içine alan yerlerde „**bağımsız bir Kürdistan**" kurulması için silaha sarılmağa, bu uğurda sonuna kadar savaşmağa oybirliğiyle karar verilmişti.

Yukarıda adı geçen yerler halkının ve dayandıkları Dersim'in kahramanlıklarını zalim Türk hükümeti yönetimine karşı ötedenberi besledikleri düşmanlık duygusu heyecanlanmış olduğundan, amaçlanan hedefe ulaşmak için halk savaşmakta sabırsızlanıyordu.(1)

Refahiye ilçesinde **Şadan** aşireti reisi **Paşo**, Refahiye kaza merkezini işgal ve Türk kuvvetlerini esir almış, kendini **Kürt milli kuvvetleri komutanı** ilan etmişti. Koçgiri aşiretlerinin önde gelen reislerinden Zaralı Mustafa Paşa'mn oğlu **Alişan Bey**, isyan hazırlıklarını görmek için Dersim'de bulunduğu bir zamanda Hozat merkezinde yapılan toplantıda, bir Kürt Hükümeti kurulması için and içildiğinde hazır bulunmuştu. Yine bu günlerde Dersimliler Elaziz (Elazığ) Valiliği aracılığıyla Ankara Millet Meclisi Başkanlığı'na 25 Kasım 1920 tarihinde verdikleri telgrafta; „*Sevr Andlaşmasında Diyarbekir, Van, Elaziz, Bitlis vilayetlerinde ugulanması kararlaştırılan Kürt özerk yönetiminin kabul edildiğinin açıklanması, yoksa bu hakkı silah kuvvetiyle almağa ve meseleyi bu yolla çözmeğe başvuracaklarını*" bildirmekteydiler.(2)

Resim - 95) Kadri Cemil Paşa, milli kıyafetiyle.

Bazı başların gevşek bağlarla bağlı olmasına rağmen fiilen savaşa kalkan Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay, Kemah kazaları ta Dersim sınırına kadar uzanan bölge tamamen Kürt savaşçıların eli altına girmişti. Hükümet, Koçgiri'ye bir öğüt kurulu (nasihat heyeti) göndererek, ayağa kalkan halkı sakin olmaya davet ve herhangi bir ayaklanma hareketine engel olmak için türlü yalanlarla halkı aldatmaya çalışıyordu. Bu yalanlara herkesten çok Koçgiri aşireti reislerinden **Haydar Bey** inanmıştı. **Haydar Bey**, kan akıtmadan Türkler'le anlaşarak Kürt milli haklarının sağlanabileceğini sanıyordu. Oysa, öğüt kurulunun bütün çabası isyanı bastırmağa hazırlanan **Nurettin Paşa** ordusunun eksiklerini tamamlayarak isyan alanına yetişebilmesi için gerekli zamanı kazanmaya dönüktü. Haydar Bey, nasihat heyetinin vaadlerine aldandığından, isyanın örgütlendirilmesi ve düzenlenmesi işlerinde bir gevşeklik hasıl olmuştu. Kısa bir süre sonra Koçhisar, Zara, Kangal yönlerinden Nurettin Paşa ordusunun öncü kuvvetleriyle başlayan savaş, şiddetini gittikçe arttırıyordu. Meşhur **Laz Osman** çetesinin de Refahiye üzerinden Koçgiri'ye saldırıya geçmesiyle her tarafta şiddetli çarpışmalar başlamıştı. Aldandığını anlayan Haydar Bey, artık vargücüyle savaşa katılarak yararlıklar gösterdiğinden, çok kanlı savaşlar günlerden beri devam etmekteydi. Türk taraftarlığı yapan Kangal kazası ağalarından **Hacı Ağa** Milan Dağı'nda **Ginyan** aşireti reisi **Murat Paşa** ile yaptığı gizli bir görüşmede, Murat Paşa'yı Türk tarafına geçmeye ikna

etmiş olduğundan; Murat Paşa, Beypınar nahiyesindeki evine döndüğünde, cephane ve erzak dağıtılacak bahanesiyle Türkler'le savaş halinde olan **Seyid Aziz, Zalim (Çavuş)** ve kardeşi **Hüseyin**'i evine davet ederek kancıklıkla yakalayıp, Türkler'e teslim etti. Yiğit ve değerli kumandanlardan **Sabit** ve **Bahri** Beylerle **Güzel Ağa** da şehit düştüklerinden neredeyse kumandansız kalan savaşçı Kürt kuvvetleri cepheyi terkederek geriye çekilmeye başlamışlardı. Koçgiri aşiret reisi Haydar Bey, ikibin kişilik bir kuvvetle Dersim'e çekilirken Türkler'e hoş görünmek için **Kureyşan** aşireti reisi **Kör Paşa** birkaç bin kişilik bir kuvvetle yolunu keserek Dersim'e gitmesine engel olmuştu. Bazı aşiret reislerinin Türk tarafına geçmesi, bir kısmının da ihanete uğrayarak Türkler'e teslim edilmesi ve önemli bir bölümünün de kahramanca yaptıkları savaşta şehit düşmeleri sebebiyle Nurettin Paşa ordusu ile 180 km. genişliğinde savaşa devam etme imkânı kalmadığından onbeş arkadaşıyla birlikte Türkler'in eline esir düşen **Haydar Bey** ve **Seyid Aziz**, sevk edildikleri Askeri Mahkeme'de haklarında idam hükmü verildiyse de bu hüküm değiştirilerek sürgün edilmeleriyle yetinildi. Çok yazık ki, epey uzun süren ve önemli bir kuvvetle yapılan ve birçok fedakarlığa malolan temiz ve asil bir düşünce ürünü **bu ayaklanma hareketi de, belli bir düzene tabi olmaksızın aşiretvari hareket edilmesi yüzünden istenen yararı vermeden sönüp gitti.**

Vatan uğrunda can veren şehitlerimizin hatırasını derin bir saygıyla anar, Kürt gençlerinin bu bırakılan eser üzerinde yürüyerek bağımsız bir Kürt Hükümeti kurulmasına muvaffak olacaklarına bütün kalbimizle inanırız.

Kürt milliyetçilerinden merhum **Alişêr**, bütün bu olup bitenlerden etkilenerek yazdığı bir manzumede, Hozatlılar'ın da yardıma gelmediklerinden şikayet etmektedir. Manzume'nin ilk dörtlüğü ve nakaratı şöyle:(3)

Koçgiri başladı harbe
Sesi gitti şarka garba
Bir ordu asker geldi
Dayanamadılar bu darbe

Dılo yaman yaman
Çıyan gırto berf u duman
Mera bışin Şâhê Merdan
Ew dermanê hemû derdan

Dersim Direnişi ve Türk Askeri Harekatı

Kürdistan kıtasında önemli varlığı ile başlı başına bir âlem olan aslanlar

yatağı, bulutlara baş çeken Dersim dağlarının sadık ve vefalı evladı, buralara gelip geçen fatihlerin hiç birine boyun eğmemiş ve Türk hükümeti hakimiyetini de sözle kabul etmişti. Fiilen Türk hükümetinin de bu diyarda bir devlet mahiyeti yoktu.

Öteden beri Dersimliler'i tamamen hükümleri altına almak arzusunu beslemekte olan Türk hükümeti bilahare Koçgiri isyanı sırasında, Koçgililer'i korur durumu olmasından kuşkulu bulunan Mustafa Kemal hükümeti, Dersim'e ağır bir darbe vurmayı planlamakta idi. Bu niyetle 1936 senesinde idari, askeri hazırlıklara başlamıştı.(4)

Abdullah Alpdoğan Paşa, askeri kumandanlığına tayin edilmiş, mıntıkanın valilik görevi de ek olarak kendisine verilmişti. Abdullah Paşa vilayet merkezi olan Elazığ'dan yayınladığı beyannamelerde Dersim, Palu, Çabakçur mıntıkalarının ıslaha muhtaç olduğunu bildiriyor, ahalinin hükümetin emrine itaat etmek lüzumunu tehdit edici bir lisanla ilan ediyordu. İkinci bir beyanname ile Dersim adının Tunceli adı ile değiştirildiğini ve Dersim'in muhtelif mahallerinde askeri kışlalar yapılacağını ahaliye bildiriyordu.

Dersimliler, bu teşebbüslerin Dersim'e karşı yapılacak askeri hareketin başlangıcı olduğunu anlamakta olduklarından aşiret reisleri toplantılar yapıyor, durumun vahim akibetini önlemek üzere ittifak yapmak ihtiyacını duydukları halde yaradılışlarındaki benlik yüzünden birinin diğerini çekememesi söz birliği yapmalarına mani oluyordu. Reislerin felaketin yaklaşmakta olduğunu kesin olarak gördükleri halde aralarındaki anlaşmazlığı bırakarak tüm bir ittifak yapamadılar. Yalnız birbirine dost olan aşiretler aralarında ittifak yapabildi. Bu da bölge bölge ittifaklar meydana getirdi.

Seyid Rıza kendisi ile dost olan **Yukarı Abasan, Ferhadan, Kara Baliyan, Bahtiyaran, Yusufan, Demanan, Hayderan** kısmen **Kalan** aşiretleri ile sıkı fıkı bir ittifak yapabilmişti. General Alpdoğan askeri kaymakamlıktan emekli Dersimli Hıdır ismindeki şahıs vasıtası ile Seyid Rıza'yı kandırmaya ve hükümetin iyi niyetli olduğu konusunda iknaya çalışıyordu. Kaymakam Hıdır'ın teşviki ile ve verdiği teminata güvenerek Elazığ'da Abdullah Paşa ile görüşmeye gelen **Seyid Rıza**, Abdullah Paşa ile yaptığı toplantıda Paşanın gizli fikirlerini sezinlemiş, Dersim'e dönünce bu gaddar düşünceleri aşiretlere bildirmişti.

Bir müddet sonra **Abdullah Paşa**, istihbarat şefi Binbaşı Şevket'i aşiret reislerini ziyaret niyetiyle Dersim'e gönderdi. Ovacık aşiretleri arasına gelen Binbaşı Şevket, oradan iki üç aşiret reisi ile birlikte Seyid Rıza'yı ziyarete

gitmek istediyse de Seyid Rıza bunların ziyaretini kabul etmedi.

Binbaşı Şevket, Seyid Rıza'nın kendisini kabul etmediğini görünce Haçlı köyünde oturan kardeşinin oğlu Rehber'in yanına gitti. Arazi meselelerinden dolayı aralarında soğukluk bulunan Rehber'e Seyid Rıza Alişêr'i göndererek, Binbaşı Şevket'e aldanmamasını tembih ettiyse de Rehber amcası Seyid Rıza'nın sözlerini dinlemeyerek Şevket'in sözlerine uyarak kendisi ile beraber Elazığ'a gelerek Abdullah Paşa ile görüştü. Abdullah Paşa, Rehber'e bolca para vererek ve birçok vaadde bulunarak amcası aleyhinde bulunmasını tembih etmişti. Paşa, Rehber'i tarafına kazandırdıktan sonra Dersimliler'e yaptığı bir tebligatta genel Dersim aşiretlerinden ikiyüzbin tüfek istiyordu. Dersimliler bu tebligat sonucunda ne olduğunu anlıyor ve savunma hazırlıklarını yapıyorlardı. Binbaşı Şevket Hozat aşiretleri arasında dolaşarak aralarına ayrılık sokmaya çalışıyor ve hükümetin alacağı tedbirlerin Dersim'in ıslah ve refahına yarayacağını propaganda ediyordu. İlk önce ıslah edileceklerin Seyid Rıza ve müttefikleri aşiretler olacağını söylüyordu. Diğer aşiretlerin silahları alındıktan sonra yerlerinde serbest bırakılacakları havadisini halk arasında yayıyordu. Bu sırada Demanan ve kısmen de Nazimiye aşiretleri, hudutları üzerinde yapılmakta olan askeri binaları tahrip etmişlerdi.

Seyid Rıza Dersim'e uygulanmak istenen baskı siyasetinden vazgeçilmesini, Dersim'e milli hakları tanıyan bir idare sisteminin uygulanmasını, Abdullah Paşa'dan istiyordu. Abdullah Paşa, Dersim hududuna askeri birlikler yığıyor ve her sabah Diyarbakır'dan kalkan uçaklar Dersim üzerinde tehdit uçuşları yapıyorlardı.

Her tarafta Dersimliler'le askerler arasında çarpışmalar başgöstermişti.

1937 senesi ilkbaharında silah toplamak üzere Yusufan aşireti mıntıkasına gönderilen bir askeri müfreze neferlerinden birinin, bir kızın namusunu bozduğunu haber alan aşiret reisinin oğlu **Fındık**, müfrezeye saldırarak, silah kuvvetiyle müfrezeyi aşiretlerin mıntıkası dışına çıkardı. Seyid Rıza, oğlu İbrahim'i, Elazığ'a Abdullah Paşa'ya göndererek, yapılan pisliği paşaya bildirmiş; Elazığ'dan dönüşünde Kırgan aşireti içinde Deşt köyünde uyurken, İstihbarat Şefi Binbaşı Şevket'in adamları tarafından öldürülmüştü. Genç oğlunun bu şekilde öldürülmesinden müteessir olan Seyid Rıza, Kırgan aşireti merkezi olan Sitti köyünü kuşatarak, katillerin kendisine teslim edilmesini istemişti. Sitti köyünde hazır bulunan Binbaşı Şevket, katilleri teslim etmediği gibi, bunları açıkça himaye ediyordu.

Dersim'e getirilen Diyarbakır kolordu birlikleri fiilen harekete geçerek,

Yusufan aşireti mıntıkasına saldırıya başladı. Elazığ fırkası kumandanı **İsmail Hakkı Bey** kuvvetleri de hükümetin sözlerine kanan **Kırgan** aşireti efradının kılavuzluğu ile Seyid Rıza'nın mıntıkasına taarruz ediyordu. Harp, Seyid Rıza ve müttefikleri Hozat'ın yedi aşireti üzerinde şiddetlenmişti. Kahramanca çarpışan Kürtler, İsmail Bey'in yüksek ve her türlü araçla donatılmış kuvvetlerine karşı saldırıya geçerek, Hozat mıntıkası dışına attılar. Bu hezimet (yenilgi) üzerine Erzincan ve Erzurum askeri birlikleri de harbe iştirak ettirildi. Askeri uçakları boğucu gaz bombalarıyla Kürt kuvvetleri mıntıkalarını bombalamakta idiler. Seyid Rıza, dolaylı olarak yine Abdullah Paşa'ya müracaat ederek, Kürt milli haklarının tanınması ve oğlunun katillerinin kanun pençesine teslim edilmesi şartıyla askeri birliklerden ele geçirilmiş olan malzeme, teçhizat ve silahlarla Kürtler'in elinde esir bulunan subay ve erlerin hükümete iade edileceğini bildirmişti. Abdullah Paşa, Seyid Rıza ve müttefiklerinin seksen bin mavzerle beraber kayıtsız şartsız hükümete teslim olmalarından başka çare olmadığını cevaben bildirdiğinden; harp yeniden şiddetini arttırmış ve askerler, elleri altında bulunan silahsız Kürt ahaliyi, çoluk, çocuk, kadınlar da dahil olduğu halde hepsini imha ediyorlardı.

Seyid Rıza'nın kardeşinin oğlu **Rehber**, Hozat kasabası civarındaki Peyami köyünde oturuyor, tarafsız olduğunu söylüyorsa da alttan alta hükümet görevlileri ile alıp vermekte idi. Kürtler'i kandırabilmek için, Türkler, Rehber'in kaçarak isyana katıldığını ilan ettiler. Rehber bir kısım adamları ile Bahtiyar aşireti arasına girmişti. Amcası Seyid Rıza'ya haber göndererek, pişman olduğunu, hükümetin fena niyetlerini anladığını söyleyerek, elini öpüp af edilmesini rica ediyordu. Seyid Rıza'nın istememesine rağmen, Rehber'in aralarına girmesini muvafık görüyorlardı. Rehber, Seyid Rıza'nın askeri harekâtını tanzim eden ve her umurunu çeviren **Alişêr**'in bulunduğu mıntıkaya yakınlarından **Efendi** ve bir kısım adamları ile beraber gelerek, Türkler'le harbe başladı. Seyid Rıza'nın sağ kolu olan, şecaat ve mertliği ile tanınmış muhlis bir Kürt milliyetperveri olan Alişêr'i Rehber'e bırakmıştı. Rehber'in Türkler'den kaçarak isyana iltihakı hep bu isteği yerine getirmek maksadı ile idi. **Seyid Rıza, Alişêr'i büyük devletler nezdine göndererek, Türkler'in yaptıkları zulümden şikayet etmek istiyordu.** Alişer ile daima ilişki içinde olduğu için bu fikirden haberdar olan Rehber, Alişêr'in hareketinden bir gece evvel kendisine misafir olmuştu. Beklenilmeyen bu ziyaretin sebebini Alişêr sorunca, Rehber, yorgun ve aç olduğunu söyleyerek yemek yiyip birkaç saat istirahat için geldiğini söylemişti. Alişêr misafirine yemek hazırlığı yaparken, Rehber

ikinci bir kurşunla Alişêr'in eşi **Zarife**'yi de öldürerek başlarını kesip Türkler'e götürdü.(5)

Artık hain alçak Rehber yüzündeki perdeyi atarak, açıkça Türkler'le beraber çalışmaya başladı. Harp bütün şiddetiyle devam ediyor, askerin yaktığı ormanların bütün alevi geceyi gündüz gibi aydınlatıyordu. Bahtiyar aşireti mıntıkasındaki savaşı aşiret reisi **Şahin Ağa** idare ediyordu. Şahin Ağa birkaç günden beri yorgun ve uykusuzluğunu gidermek için aşiretin ileri gelenlerinden Hıdır'ı yerine vekil bırakarak birkaç saat istirahat etmek istemiş. Hain Hıdır, Şahin ağayı uykusu esnasında öldürerek, Rehber'in Alişêr'e yaptığı gibi kafasını keserek, götürüp Hozat'ta Türk askerine teslim etmiş ve af talebinde bulunmuştu.

Hıdır, Hozat'tan dönüşünde yoluna pusu kuran şehid Şahin'in kardeşi ve akrabaları tarafından kendisi ve beraberinde bulunanlar öldürülerek cezaları verildi. Reisini kaybeden Bahtiyar aşireti bir müddet harbe devam ettiyse de sonradan direnişleri kırıldığından, Türk askeri, mıntıkalarını işgal etti.

Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır'dan gelen büyük askeri kuvvetlerin saldırısına ilaveten bir takım hain kimselerin de Türkler'e yardım etmelerinden Seyid Rıza mıntıkasını bırakarak, tarafsız kalmış olan aşiretler mıntıkasına geçti. Bu aşiretlerin de harbe girmesini istiyordu. Türk askeri Tujik Dağı eteğinde İksor vadisindeki **mağaralara sığınmış zavallı binlerce çoluk çocuk ve kadını mağaraların ağızlarını kapatarak, sıvayarak içerdekileri boğmuşlardı.** Türkler'in eline geçmemek için birçok kadın ve genç kız kendilerini uçurumlardan kayalar üstüne atarak intihar etmekteydiler.(6)

Kış mevsiminin gelmesinden dolayı Dersim dağlarında harp etmek imkânsız olduğundan çarpışmalara ara verilmişti. Türk ordusunun ağır kayıplar verdiğini gören askeri kumandan, Erzincan Valisi vasıtasıyla Munzur dağında karargâh kuran Seyid Rıza'ya haber göndererek, hükümetin Dersimliler'in isteklerini kabule karar verdiğini, askerin kışlalarına dönmeleri emri verildiğini bildirerek görüşüp anlaşmak için **Seyid Rıza'yı Erzincan'a davet ediyordu.**

Seyid Rıza bu söze inanarak, Erzincan'a geldiğinde kendisi ve beraberinde bulananlar tevkif edilerek, mahkemeleri yapılmak üzere, Elazığ Askeri Mahkemesi'ne getirildi. Şekli bir mahkemeden sonra oğulları ve Yusufan aşiret reisi **Kamber**, Kureyşan aşiret reisi **Seyid Hüseyin** ve **Ali Ağa**larla beraber idam edildiler.

Seyid Rıza idam edilirken, Zazaca lehçesi ile *„75 yaşındayım. Kürdistan şehitlerine kavuşuyorum. Kürt gençleri intikamımızı alacaklardır. Yaşasın Kürtlük ve Kürdistan*" diye kaykırmıştı.

Seyid Rıza idam edildikten sonra, sıra kardeşinin oğlu **Rehber**'e gelmişti. Türkler Rehber'in, amcası Seyid Rıza ve vatanı aleyhine yaptığı ihanete ödül olarak Tışan mevkiinde kendisi ve oğlunu kurşuna dizdikleri gibi, Peymani köyündeki evini de işgal ederek karısını ve diğer aile fertlerini Anadolu'ya sürgün ettiler. Hain Rehber'e yapılan bu uygulamalardan her Kürt ibret almalıdır. Türk hükümeti, daima ister kendine hizmet eden olsun, ister tüfeğiyle kendiine karşı koyan olsun; her Kürdün yokedilmesini isteyen bir düşmandır.

Seyid Rıza, Türk hükümetinin sözüne aldanarak ele geçtikten sonra, yine isyan hareketi devam ediyordu. Yeğenleri **Hüseyin** ve **Halil Ağazade Hasan**, Yusufan aşireti reisi, Karnik dağının yükseklerini ellerinde bulunduruyorlar, kahramanca savaşıyorlardı. Şiddetli bir kışın başlaması ile kar fırtınalarının devamı askeri birlikleri kışlalarına dönmeye mecbur etmişti. Bu nedenle 1938 Kasımı'nda Türk askerleri kışlalarına çekilmiş ve Dersim hareketi 1938'dan başlayarak 1938 Kasımı'na kadar devam eden kanlı savaşlarla Türk ordusunun vahşi, canavarca uygulamalarına sahne olmuştu.

Kürtler'i imha etmek isteyen Türk hükümetleri, Kürt reislerini birbiri aleyhine kışkırtmak sureti ile siyasetlerini yürütmekte, Kürt milli muvvetlerinin birleşmesine mani olmak için ne lazım ise yapmaktan geri kalmamakta idiler. Amcası aleyhine hareket eden **Rehber**'in milletine karşı yaptığı hıyanet, **Alişêr** gibi kıymetli bir şahsı öldürerek başını kesmesi, tanınmış şahıslardan olan **Hıdır**'ın reis **Şahin**'i öldürerek başını kesip Türkler'e götürmeleri gibi alçakça yapılan yüz kızartıcı olaylar bütün Kürt milleti tarafından lanet ve nefretle karşılanan suçlardandır. Cehalet ve kişisel ihtirasla yapılan bu gibi hıyanetlerde geçici olarak belki Türkler istifade etmişlerdir. Fakat milli hukukunu elde etmeye azmetmiş Kürt milleti bu hıyanetlerin intikamını sahiplerinden almakta gecikmeyecektir.(8)

DİPNOTLAR [*M. BAYRAK*]

1. Dersim halkının Osmanlı'dan beri çeşitli başkaldırıları, resmi organlarca da bilinmektedir ve gizli-açık çeşitli yayınlarda ele alınmıştır:
   * **Dersim** (Jandarma Umum Kumandanlığı yayını, Ank. Tarih yok; gözetim altında 100 adet basılmış.)
   * Kurb Bnb. Burhan Özkök: **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**, Askeri Mtb., 1937
   * Kurb Alb. Reşat Hallı: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.'hğı, 1972. (Bu kitap yayımlandıktan hemen sonra dağıtımı durdurulmuş ve yasaklanmıştır.)

2. Dersim aşiret reislerince bundan önce 15 Kasım 1920 tarihinde de Dersim Mutasarrıflığı aracılığıyla Ankara Hükümetine şu Muhtıra gönderilmiştir:

Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu baptaki kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.
Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal hükümetinin görüş noktasının ne olduğu hususunda Dersimliler'e acele cevap verilmesi.
Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkaları hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mevkufların hemen serbest bırakılması.
Kürt çoğunluğu bulunan mıntıkalardan Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi. Koçkiri mıntıkasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri alınması. (15 Kasım 1336/M-1920)

3. **Koçgiri ve Dersim hareketlerinin ideolog-liderlerinden olan Alişêr**, aynı zamanda Kürtçe ve Türkçe şiirleri bulunan ünlü bir şairdir. Alişêr'in Dersim direnişi aşamasında, bu hareketi uzun bir manzumeyle (destan) anlattığını ve sözkonusu destanı da içeren şiir defterlerine, öldürülmesinden sonra elkonulduğunu, hareketi yöneten, Alişêr'in kesik başının resmini ilk çekip yayımlayan ve Kürtler'le ilgili çeşitli çalışmaları da bulunan **Em. Jnd. Alb. Nazmi Sevgen** bildiriyor. (Bkz. Nazmi Sevgen: **Koçkirili Alişir**, Tarih Dünyası, sayı: 9/1950).
N. Sevgen, Alişêr'in Kürdistan Teali Cemiyeti'yle ilişkilerini ve Koçgiri/Dersim yöresindeki etkinliğini şu sözlerle anlatıyor: *„Sevr Anlaşmasına, Kürtler'in çoğunluk oluşturdukları yerlere muhtariyet idaresi verileceği yolunda bir madde konulmuş olması, Kürtler'i ümitlere düşürmüştü. Bu sırada Koçgirili Mustafa Paşa'nın oğlu **Haydar Bey**, İstanbul'a giderek **Kürdistan Teali Cemiyeti**'ne girmiş, Koçgiri'ye dönüşünde Ümraniye'de Cemiyetin bir şubesini açmıştı. Şubenin kaşkanlığını da yürüten Haydar Bey, Dersim'deki aşiret reisleriyle öteki seçkin kişileri ve Koçgiri'nin ileri gelenlerini Cemiyete kaydetmiş, Kürt emellerine ilişkin eserlerle birlikte Cemiyetin yayın organı olan Kürtçe 'Jin' gazetesini de getirterek işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek gerekir ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perdenin arkasında **Alişêr** vardır, asıl faal ve yönlendirici olan odur.*
Nihayet Alişêr'i, 1920 senesi Martında, gerçek siyasi kimliğiyle Dersim'de Ovacık ve Hozat'ta halkı harekete geçirici konuşmalar yaparken görüyoruz. Yanında Refahiye'nin Şadilli aşireti reisi Paşa Bey ve arkadaşları vardır. Alişêr, bu cüreti Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Abdülkadir'den almıştır. Çünkü Dersim'e gelmeden bir süre önce, Koçgiri'nin Armudan köyünden Mıgırdıç isminde bir Ermeniyi özel olarak İstanbul'a göndermiş, bu yolla Seyit Abdülkadir'den talimat almıştır."(a.g.y.)
Alişêr'in bu yolla talimat alıp almadığını bilmiyoruz ama Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi **Colikzâde Mehmet Nuri Dersimi** (Dr. Vet.) ve Koçgiri aşireti reislerinden **Haydar** ve **Alişan Beyler**'le yakın ilişkilerini biliyoruz. Zaten Dersimi'nin Koçgiri hareketine ilişkin anlatmaları da bunu doğruluyor.
Alişêr'in, içinde *„Arslanlar yurdudur tilkiler girmez/Gerçekler sırrıdır akıllar ermez/Evliya gülüdür zalimler dermez/Onlar bağlıdır yolu Dersim'in*" dörtlüğünün geçtiği ünlü şiiri, bu tür resmi ideoloji mensuplarının yazı dizilerinde suç kanıtı olarak gösterilir. Bu ve benzeri şiirleri suç kanıtı gibi gösteren bir başka yazı dizisi de **Niyazi Ahmet Banoğlu**'nundur. Dersim Direnişi sırasında bölgeye „gazeteci" olarak giden Banoğlu, İnci Mecmuasındaki yazı dizisini **„Cehalet, Kin, Aşk ve İhtiras Diyarı Dersim İsyanı'nın İçyüzü**" başlığıyla veriyor. (Bkz. İnci mec. 1951 sayıları)
Şimdi de yeri gelmişken bir başka resmi ideoloji mensubunun, Celal Bayar'ın bu isyanlara ilişkin görüşlerine yer verelim:

*„**Şeyh Sait**, bir Kürt-İslam Cumhuriyeti kurmak istiyordu. (...) **Dersim Koçgiri İsyanı**, tamamen Kürtler'in siyasi düşünceleridir. Bunlar ne anarşisttir, ne şudur budur. Bunlar doğrudan doğruya müstakil bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlardı. (...) Dersimliler'in, Kürtlük hesabına en ideailistleri Koçgiri'de toplandılar, teşkilat yaptılar. Sivil, asker bütün kuvvetleriyle orada toplandılar. Orada mühim bir kuvvet teşekkül etti. **Koçgiri**'de isyan çıktı. (...) Koçgiri bence diğer isyanların hepsinden mühimdir. Yunanlılar'a karşı durmak için nasıl tedbir alıyor isek, orada da aynı surette teşkilat yaptık. Koçgiri'de bir ordu merkezi yapıldı. Onun başına da **Nurettin Paşa**'yı tayin ettiler. Koçgiri'de çok mühim muharebeler oldu. İki taraftan da çok telefat verildi. (...) Hadiseler üzerine Merkez Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilen Nurettin Paşa duruma el koydu ve bölgede tam bir tenkil harekâtı başladı. İki taraf da büyük zayiat verdi.*" (Bkz. Tercüman gaz. 10.9.1986) ayrıca bkz. Kurtul Altuğ: **Celal Bayar** Anlatıyor (Kritik Olayların Perde Arkası bölümü.) Koçgiri hareketinin çağdaş şiirsel anlatımı için bkz. Cemşid Mar: Koçgiri Destanı, Özgürlük Yolu yay. 1987. Ayrıca Koçgiri hareketi üzerine başka bağımsız çalışmalar da bulunuyor.

4. 1935 yılında Tunceli Kanunu'nu çıkaran Kemalist yönetim, Milli Eğitim ve Halkevleri gibi kuruluşlar aracılığıyla 1936'dan itibaren de „alan çalışmaları"na koyulmuştur. Elazığ Halkevi'nin yayın organı **„Altan"** dergisi 1936, 1937, 1938 yıllarına ait sayılarındaki yazılarıyla bu konuda ilginç gelişmelere tanıklık etmektedir. Bu yazılardan da anlaşılacağı üzere devlet, **„İrşat ve Tetkik Heyetleri"** oluşturmuş ve bu heyetlerin „Elazığ, Bingöl, Tunceli (Dersim) kaza ve nahiyelerinde, köylerinde değerli tetkikler yapacaklarını" duyurmuştur. (Bkz. Altan der., sayı: 28/1937, 24 Temmuz 1937).
Aslında „alan çalışmaları" niteliğindeki ön hazırlıklar, 1930'ların başlarına götürülebilir. Hakkı Naşit (Uluğ)'un **„Derebeyi ve Dersim"** kitabı 1931 tarihini taşıyor. Bu kitap, aslında devlete sunulan bir rapor niteliğindedir. Daha sonra **1935 tarihli Tunceli Kanunu**'nu (bkz. İ. Beşikçi: **Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi**, İst. 1991); Jandarma Umum Kumandanlığı'nın krokili „Dersim" raporunu; Kur. Bn. Burhan Özkök'ün **„Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları"** (1937) adlı Askeri Mecmua eki kitabını ve İsmet Paşa ile Celal Bayar'ın gizli raporlarını görüyoruz.
Altan'daki yazılarda, Dersim'in sözde tarihi ve toplumsal yapısı irdelenmekte; bu arada hangi köylerde ne kadar insanın yaşadığı, bunların ne kadarının Türkçe bilip bilmediği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan Kürt aydınları, Türk yönetiminin, devletin **„tunç eli"**nin Kürtler'e vurduğu darbeyi anımsatması için **"Dersim"** adının **„Tunceli"** olarak değiştirildiğini söylerken; katliamı yürüten komutan **General Abdullah Alpdoğan** -derginin deyişiyle- „derin" bilgisiyle bu ismin kaynağını şöyle açıklıyor: *„Bizim büyük dedelerimiz henüz Orta Asya'da yaşadıkları zamanlarda tunç yapmasını öğrenmişlerdi. Bugünkü medeniyetin bayraktarlığını yapan Avrupa kıtası daha taş devrini yaşamakta iken Orta Asya'da Türkler, Tunç devrine çoktan girmişler ve tunç medeniyetini de çok ileri götürmüşlerdi. Madenleri işlemesini çok hünerli bir şekilde becermişler, bakırla kalayı yekdiğerine karıştırarak daha kuvvetli ve daha dayanıklı şeyler vücude getirmişler ve hatta ince sanat denilen işlemler ve zarif aletler yapmışlardı. Lâkin artık bütün dünyaca öğrenilmiş olan o büyük kuraklık Asya kıtasının ortasındaki büyük denizleri bile kurutunca medeni hayat çölde kalamamış ve büyük göç başlamıştır. (...) İşte büyük göç ve akın günlerinde Asya dağlarını yol tutan Türkler, bu yolları takip ederek bugün Dersim dağları dediğimiz ve fakat Asya dağlarının devamı olan Toros dağlarına ulaşıyorlar. Şimdi Dersim denilen bölgede kendilerine en uygun tabiat şartlarını buldukları için burada yerleşip kalıyorlar. Maden işletmesini çok iyi bilen adamlar, Dersim'de*

için burada yerleşip kalıyorlar. Maden işletmesini çok iyi bilen adamlar, Dersim'de bakır ve kalay madenlerinin yanyana ve pek zengin halde bulunduğunu görüyorlar, burda da yerleşiyorlar. Dersim'de ve bu dağlarda yerleşenler orada hemen kendi medeniyetlerini kuruyor ve bakırla kalayı işleyip yine tunç yapmaya başlıyorlar. Burada o günlerden kalma maden ocakları hâlâ görülmektedir. İşte şimdiye kadar zanlar ve tahminler üzerine uydurmalarla Dersim adı ile anılan bu güzel yerlere en uygun ve tarihin özünden süzülüp çıkarılan bu ad, yani Tunçeli adı verilmiştir. Bu bölgenin bakırı ve kalayı, taşı ve toprağı kadar sakinleri de Türk'tür. Hem de soyları karışmamış dipdiri ve tam manasıyla öz Türklerdir." (Altan, sayı: 15/1936)
Şimdi, tarihsel ve toplumsal gerçekliğe uymayan bu senaryonun neresini düzelteceksiniz?.. Avrupa daha „taş devri"ni yaşamaktayken, Türkler Orta Asya'da „tunç devri"ne çoktan girmişler ve „tunç medeniyeti"ni çok ileri götürmüşler... Maden devri var da, böyle bir „medeniye" var mı? Zavallı Türkler, o dönemde hayvancılıktan başka ne biliyorlardı ki!... Sonra Anadolu'da tarımsal üretime bile öteki halklardan çok sonra girmediler mi? Bugünkü Dersim halkının madenle ülfeti belliyken, nasıl oluyor da 11. yüzyılın „öz Türkler"i bu kadar ilerlemiş oluyor. Sonra, bunlar madem öylesine „öz Türkler"di de, bu büyük komutan ve „derin" bilgin Abdullah Alpdoğan onları niçin kırıp, Dersim'i kana buluyor?..
Bakınız Dersim halkının Abdullah Paşa'ya bakışı ağıtlarına nasıl yansıyor: (M. Bayrak: **Halk Şiirinde Toplumsal Olaylar ve Başkaldırmalar**, Demokrat gaz. 1 Şubat-1 Mart/1980)

Xozati persena cade tomofili
*Heâ adırbe **Avdıla Pasay** vrdo,*
Koto qerace mordeme pili!
Şahin vano qedere cane xwo bizane,
Ma sero cerene qanune i...

Hozat'ı sorarsan otomobil caddesi,
Ocağı sönsün **Abdullah Paşa**'nın
Kökünü kazıyor yiğit adamların!
Şahin diyor, canınızın kıymetini bilin,
Başımızda dolaşan ...in kanunu...

Ağıtta geçen Şahin Fethi Bey, Dersim'de tatledilen sevilen liderlerden biridir. Kuşkusuz, resmi sözcülerin üstte anlattıkları gülünç şeyler. Tabii „bilim"i asker üretip, „ıslahat"ı da asker yaparsa, ortaya bu tür traji-komik durumlar çıkar...

5. Dersim hareketine doğrudan katılan **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**, Alişêr'in ve karısı Zarife'nin öldürülmesinden sonra, bir sandık dolusu kitabına elkonduğunu bildiriyor. Bunların bugün Genelkurmay Arşivi'nde olabileceğini sanıyoruz. (bkz. N. Sevgen: a.g.y.) Bilindiği gibi, Em. Jnd. Alb. Nazmi Sevgen'in 1960'lı yıllarda „Belgelerle Türk Tarihi Dergisi'nde Kürtlerle ilgili bir dizi yazısı yayımlanmış ve „**Kürtler**" başlıklı bu yazılar terminolojisi değiştirilerek daha sonra Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) yayınları arasında „**Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri / Osmanlı Belgeleriyle Kürt-Türkleri Tarihi**" adıyla yayımlanmıştır (1982).
Tümü resmi ideoloji mensubu olan Nazmi Sevgen'in bir bölümü dergilerde yayımlanmış olan „**Dersim ve Zazalar**"; Hasan Reşit Tankut'un „**Zazalar**" ve Kürdistan'da uzun

süreler valilik yapmış olan Cemal Bardakçı'nın „**Dersim'de Üç Yıl**" adlı yayımlanmamış kitapları bulunduğu biliniyor. Barbaros Baykara'nın „**Dersim**" ve „**Şirzi**" adlı romanlarıyla Mustafa Yeşilova'nın „**Kopo**" romanı da, resmi görüşe dayalı sanatsal ürünlerdir. Ali Arslan'ın „**Serçe**" (1988) adlı romanı ile Munzur Çem'in „**Gülümse Ey Dersim**" (1990) ve Haydar Işık'ın „**Dersimli Memik Ağa**" (1990) adlı romanları ise toplumcu-gerçekçi bir bakışın ürünleri.

6. Cemşid Mar, bu acılı sahneleri „**Koçgiri ve Dersim Destanı**"nda şiirleştiriyor:
„Şêr şêr e
çi mê ye
çi nêre"

-Karnı deşilen kadın
bir sefer doğdun
öldün iki sefer
doğmadan ölen
bebenle beraber/

-Ben yangınlı mağara
ay bata gün ağara
sesim duyuram sağıra
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
karıştılar küllerime

-Ben İksor uçurumu
yüzlerimi yel okşar
köz yakar içerimi
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
atıldılar kollarıma

-Ben karanlık bir kör kuyu
diri diri gömdüler
koynuma kısrağı tayı
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
üğrülendi dillerime

-Ben Munzur'un deli suyu
çarparım taşlara başım
bir acıyı akmak işim
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kapıldılar sellerime

Ve **fırat**
ve **murat**
ve **mercan**
ve **harçik**
bir de ben
suyumuzda bölük-pörçük
nice can
kızıl kan
verdik kol kola
kürdistan'ı dolandık
işte bundan bulandık
türkülendik al güle
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kondular dallarıma
şakıdılar özgürlüğü

7. Resmi bir emniyet görevlisi olarak Seyid Rıza ve arkadaşlarının idamında bulunan, hatta bu işlemi Ankara'nın isteği üzerine çabuklaştıran Çerkez kökenli **İhsan Sabri Çağlayangil**, Seyid Rıza'nın idam sephasındaki resmini çekip, idamdan hemen sonra **Elazığ'a gelen Atatürk**'e verdiğini, ancak onun derhal resmin ortadan kaldırılmasını istediğini belirtir.

8. Hain Rehber (Rayber)'in öldürülmesi, ihanetçi döneklere inanılmamasının ilginç ve anlamlı bir örneğini oluşturuyor. „Soyunu ele veren keklik" örneği, hain Rehber'in Türk resmi makamlarına da güven vermediğini gösteren bir olayın anlatımı için bkz. N. A. Banoğlu: **Dersim İsyanının İçyüzü**, İnci, sayı: 3/1951.
Nazmi Sevgen'in yukarda anılan yazısıyla Banoğlu'nun yazı dizisinde; Alişêr'i ve karısı Zarife'yi öldüren kişi olarak Zeynel, arkadaşı ise Rehber olarak veriliyor. Yazı dizisinde „hainlerden ikisinin de daha sonra idam edildiği" bildirilmektedir. Yaygın anlatımlara göre, bu ihaneti organize eden kişi Rehber (Rayber)'dir. Ve o tarihten sonra bu ad Dersim'de çocuklara takılmamakta ve nefretle anılmaktadır.

** Kadri Cemil Paşa/Zinar Silopî (Yayına Hazırlayan: M. Bayrak): **Doza Kurdistan (Kürdistan Davası)**, Öz-Ge Yay., Ankara/1992*

III.BÖLÜM: **DR. ŞIVAN'IN (SAİT KIRMIZITOPRAK) ANLATIMIYLA DERSİM MİLLİ DİRENME HAREKETİ (*)**

Kürt milli haklarının istirdadı uğrunda, Türkiye'nin ırkçı-faşist cunta iktidarlarına karşı girişilen silahlı Kürt halk hareketlerinin, şüphesiz en kanlı olanı ve en az bilineni **Dersim Kürt Milli Derinme Hareketi**'dir. Bu nedenle, Dersim Kürt Silahlı Direnme Hareketini özetle anlatmaya çalışacağız.

Dersim (**Derê Sim** *yani gümüş kapı*) adını taşıyan Kürdistan toprakları, Kuzey Kurdistan adı da verilen Türkiye Kürdistanı'nın, Anadolu'nun ortasına doğru bir yumruk gibi sokulmuş, en sarp ve en müstahkem bir parçasıdır. Murat ve Karasu, Dersim'i kuzey, batı ve güneyden tabii coğrafi hudutlarla ayırmaktadır. Kurdistan'ın Dersim parçasında, Kürtçe **zozan** (yayla) kelimesinin uzun tarihi devirler içerisinde "**Zaza**" deyimine dönüştürülmesiyle, aynı adı taşıyan Kürtlerin büyük ve çok eski bir kolu oturmaktadır. Dersim Zaza Kürtleri, Müslümanlıktan önceki ecdatlarının kutsal dini olan **Zerdüşt** (Ateş-Güneş) inançlarına sahipken, Horasan mıntıkasından hicret etmek suretiyle Dersim'e gelip yerleşen Goran Zaza Kürt aşiretlerinden **Şeyh Hesenan, Kureyşan, Bamasuran, İzolan, Hormekan** v.s. aşiretlerinin etkisinde, **İmamî Caferî Sadık**'ın (M.S. XI. Yüzyıl) **Alevilik** adı da verilen mezhebini kabul etmişlerdir.(1)

Şu kadar ki, Dersim Kürtleri bu mezhebin fikri ve ameli muhtevasına tamamen kendi milli karakterlerine en uygun şekilde ve eski Zerdüşt dinleri ile mezc etmek suretiyle, milli bir nitelik kazandırmışlardır. Kureyşan ve Bamasuran aşiretine mensup ve halis Kürtçe konuşan ve başka dil de bilmeyen seyitler, Dersimlileri dini meseleler hakkında irşat eder ve son derece sadeleştirilmiş bulunan dini görevlerinin yerine getirilmesi için, onlara rehberlik ederler.

Özellikle Osmanlılar zamanında bazı Türkmen aşiretlerinin benimsemiş bulundukları **Bektaşilik** tarikatı, Dersim Alevi Kürtlerini tesir sahası içine almak için çok gayret harcamıştır. Ama, **Hz. Ali**'ye ve Hz. Peygamberin aile efradına (Ehli-Beyt) sevgi ve manevi bağlılık duyan Dersim Kürtleri, sırf bu nedenle Bektaşiliğe karşı duygusal bir yakınlık duymalarına rağmen, Bektaşiliği ve özellikle onun ibadet usullerini asla benimsememişlerdir. Mesela, Bektaşi ayin-i cemlerinde içki kullanılmasını ve pek uzun tarikat ibadet formlarını, Alevi Kürtleri hiç bilmezler. Kısaca denebilir ki, Dersimiler, haksızlıklara ve

zulme uğradığına inandığı Ehli-Beyt'e karşı duyduğu çok insani ve mertçe sevgiyi, kendi milli-tabii Kürt karakterleri içerisinde birleştirmek suretiyle, tamamen nev'i şahsına münhasır bir İslamî inanç geleneği vücuda getirmişlerdir.

Ve Dersim, bütün tarihi boyunca, 1938 yazının son aylarına kadar -bazı şehir merkezleri hariç- kendi bağrına Kürt'ten başka hiçbir yabancıyı sokmamıştır. Ne Bizanslılar, ne Moğollar, ne Selçuk Türkmenleri ve ne de Osmanlılar girememişlerdir. Dersim'e, 1938 Harekâtına tekaddüm eden günlerde Başbakan **Celal Bayar**, Dersim Bölgesi'nin devlet içinde devlet olduğunu ve o güne kadar 48 defa askeri harekata girişilmiş bulunulmasına rağmen bu çıbanın (!?) hiçbir zaman deşilemediğini, Mecliste itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki tarihler içinde, Dersim'in sözü en fazla geçen ve saygı duyulan gerçek lideri **Seyid Rıza** idi. Dersim, yüzyıllar boyu koruyabildiği fiili milli otonomisini müesseseleştirmişti. Her mıntıka topluluğunun (aşiretin) bir meclisi ve ayrıca bir de Dersim Genel Meclisi (**Cemaatê Eşîran**) vardı. Bu meclislerin aldıkları kararlar, aşiret şefleri ve silahlı kuvvetleri tarafından aynen uygulanmak zorunda idi. Ayrıca adlî, idarî ve kültürel kurumlar da, Dersim Kürtlerinin milli özelliklerine uygun bir şekilde geliştirilmişti.

Resim - 96) Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr.Şıvan), 1959'da "49'lar" duruşmasında.

1936 yılma kadar, merkezî hükümetlerin Dersim'e yolladığı bütün askeri seferler sonuçsuz kalmış ve Dersim, hükümetin kontrolünü imkansız bırakmıştır. Aynı yılın sonbaharında, Meclisi açış konuşmasında, M. Kemal sözü Dersim'e intikal ettirir ve zabıtlara geçen şu korkunç kararını açıklar:

„Dahili işlerimizde en mühim bir safha varsa, o da Dersim meselesidir. Dahilde bulunan işbu yarayı, bu korkunç çıbanı ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi, her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş selahiyetler verilmelidir."

Bu konuşma, Türkiye'nin en yüksek kurumu olan Parlamento'da yapılmıştır. Ve Türk ırkçı-faşizminin ve yıllardan beri uyguladıkları insanlık dışı "Türkleştirme" politikasının en açık ve en özlü bir ifadesidir. Türk ırkçı-faşizmini Hitler'e rahmet okutturacak jenosid katliamları ve sürgünler yolu ile, en yüksek derecede yıllarca temsil etmiş bulunan diktatör, göstermelik bile olsa, ıslahattan(!), medenileştirmekten(!), kamu hizmetlerinin Dersim'e getirilmesinden(!) dahi söz etmek gereğini duymamış ve katliam planını, fütursuzca açıklamaktan çekinmemiştir.

Kararın anlamı açık ve kesindir. Yüzyıllardan beri ecdatlarından kendilerine intikal eden ve üzerinde oturageldikleri öz topraklarında, dahili milli otonomilerini yiğitçe sürdürmekten başka hiçbir kabahatları bulunmayan 200.000 (ikiyüzbin) kişilik bir Kürt topluluğunun bulunduğu Dersim halkını toptan imha etmek, elinde en son model katliam vasıtalarının bulunduğu koca ordulara sahip, modern ve demokratik bir cemiyet nizamı kurmak çabasında bulunduklarını iddia eden zevatın, gerçek kimlikleri ve ırkçı-faşizmi buydu işte.

Katliam planı gereğince, aynı yıl, Mecliste kabul edilen ve bütün dünya tarihinde bir başka benzerine zor rastlanır bir özel kanunla (*Tunceli Kanunu*) Dersim bölgesinde özel bir askeri idare kuruldu. Ve bu idareye -mahkemesiz insan öldürmek de dahil- akla gelebilen bütün yetkiler tanınmak suretiyle, hemen tatbik alanına kondu. Dersim Örfi İdare Kumandanlığına cellatbaşı olarak, hunharlığıyla şöhret yapmış insan kasabı general **Abdullah Alpdoğan** getirildi. Alpdoğan, aynı zamanda Dersim Valisi ve Bölge Umum Müfettişi sıfatları ve yetkilerini de taşımakta idi. Zira, karagâhnmı Elazığ (Xarpêt) da kuran askeri idare, gereğinde savaş alanını genişletmek için, Çapakçur (Bingöl) ve Elazığ vilayetlerinin de kontrolünü ellerinde tutmakta idi. Çünkü; Dersim ile komşu bulunan bu iki vilayetin, özellikle köyleri halkının tamamı Kürttü

ve harekatın seyri esnasında, Dersim'in tamamen muhasara edilerek imha edilmesi ve Kürdistan'ın hiçbir yerinden yiyecek yardımı dahi alabilmesine imkân bırakılmaması, karar altına alınmış bulunmakta idi.

Hükümetin (imha) planını tatbik mevkiine koyması için, gereken ön hazırlıklara, birkaç yıldanberi başlanılmış bulunuluyordu. Stratejik askeri yollar, köprüler, nisbeten kalabalık ve hükümet kontrolü altında bulunan yerleşme yerlerinde ise büyük askeri kışlalar (müstahkem yerleşme yerleri) inşa edilmekte idi. Dersimliler kendilerine güvenlerini asla kaybetmemelerine rağmen, bütün bu hazırlıkları büyük bir endişe içinde izlemekte idiler.

1937 yılı ile birlikte, tüm hazırlıklarını tamamlayan hükümet „*iş bu korkunç çıbanı(!), her ne pahasına olursa olsun, kökünden temizleme*" hareketine girişti...

Hiç şüphesiz, Dersim'de iki yıl fasılasız bir şekilde devam eden savaş, bütün Kürt tarihinin en acı, en kanlı ve korkunç bir sayfasını teşkil eder. Kuvvetlerin mukayese kabul etmeyen insan ve malzeme nisbetsizliği, Dersim'in dış dünyadan son derece uzak ve tabii hudutları dolayısıyla da dört bir tarafından rahatlıkla muhasara edilebilinir durumu, Kürdistan'ın diğer bölgelerinin daha önce kısa zaman aralıklarıyla patlayan Kürt direnme savaşlar boyunca ve sonrasında, son derece zarar görmeleri ve yorgun düşmeleri...Bunlara, o tarihlerde Nazi Almanyası'nın bütün dünya için arzettiği tehlike ve hür devletlerin Dersim katliamına benzer durumlarda seslerini çıkaramamış bulunmaları da eklenmelidir.

Biz bu bahsin sonunda söylenmesi gereken yargımızı başından yani tam bu noktada açıklamak ve sonra da olayı özetlemeye devam etmek istiyoruz:

Dersim'in yiğit evlatlarının bugün de Kürt halkının hakları ve meşru milli hakları uğrunda Kürt milliyetçilerinin en ön saflarında daima göre aldıklarına bakılacak olursa, „*Korkunç çıban(!)*" „*Her ne pahasına olursa olsun(!)*" asla değişememiştir. Ve Kürt halkı demokratik milli haklarının sahibi oluncaya kadar da, işlemekte devam edecektir.

Dersim, bu kanlı savaşların korkunç darbeleri altında, yüzbin civarında şehid verdi. Ne var ki %90'nmı kadınların, ihtiyarların ve çocukların teşkil ettiği bu şehidlerin kanları asla boşa gitmedi. Çünkü bu şehidlerin kanları, Kürt milli hak isteklerinin ve memleketlerinin tüm zenginliklerine insanca sahip çıkmak istemenin ücreti idi ve geleceğin Kürt mücahitlerinin asla teslim olmamalarını hatırlatan ve mücadelelerini pekiştiren harçtı.

Ama, Ankara ırkçılarının *„Her ne pahasına olursa olsun(!)"* deymiyle ifade ettikleri ve ödedikleri ücret hem daha yüksek oldu ve hem de boşa gitti.

Yüksek oldu, çünki, Anadolu'dan toplatılarak Dersim Dağlarına sevkedilen binlerce Türk asıllı işçi-köylü evladı, Dersim katliamlarına şuursuz ve ne yaptığını, Dersimli Müslüman kardeşlerini niçin öldürmeğe gönderildiklerini anlamadan, Dersimli gerillaların demir gibi inen darbeleri altında can verdi. Yollar, binalar, herbiri birer büyük kale cesametinde inşa edilen muazzam askeri kışlalar, stratejik köprüler ve tam iki uzun yıl, iki tam teçhizatlı ordunun son derece asi ve muntazam ordular için gayri müsait savaş şartları içerisinde ikmali, iaşe ve ibadesi (beslenme ve barındırması)... Bütün bu ağır masraflar, Ankara Hükümetlerini iflasa götürdü. Ve Dünya Savaşına bile girmediği halde, onları dünyanın diğer güçlü devletlerinden yardım sağlamak için, aklın hayâlin alamayacağı tavizler karşılığında, milletlerarası piyasanın en itibarsız hükümetleri safına düşürdü.

Boşa gitti, çünki, yukarıdaki yargımızda da belirttiğimiz gibi, hükümetin korkunç ve tiksindirici katliamlarından kurtulabilen Dersimliler, asla Türkleşmek ve Kürdlüklerini unutmak zilletini kabul etmediler ve etmeyecektir de.

Resim - 97) Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr.Şıvan), 1959'da "49'lar" davasından tutukluyken. Ayaktakiler, soldan sağa 4. sırada Dr. Şıvan.

1937 yazında, başlarında **Seyid Rıza** olmak üzere, hemen bütün Batı Dersim ve Demenan-Haydaran mıntıkası şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Sonbaharın sonunda kesin bir sonuç alamayan hükümet kuvvetleri, karşılaştıkları

bu amansız mukavemet karşısında, büyük kayıplar vererek Elazığ'a geri çekilmek zorunda kaldılar.

1937 yılının başlarında, Türkiye'nin Türklerle meskûn Batı ve Orta Anadolu vilayetlerinde, kısmi bir seferberlik ilan edilerek, 26-27-28 doğumlular askere çağrılmışlardı. Büyük askeri harekattan önce de Seyid Rıza, bir kere daha, hükümet kuvvetlerinin geriye çekilmesi, stratejik askeri yollarla, müstahkem mevki inşaatlarının durdurulması ve Dersim'de Kürt milli haklarına saygı gösterilmesi şartıyla, meselenin barışçı yollardan hallini teklif ettiyse de sonuç alamadı.

Yaz ortalarında savaşlar bütün şiddetiyle devam ediyordu. Harekâtı bizzat Seyid Rıza yönetiyor ve Kürt mukavemetçileri, teslim çağrılarının kayıtsız şartsız boynunu cellada teslim etmek anlamına geldiğini, bizzat tecrübeleriyle bildikleri için, sonuna kadar savaşmak ve eğer mukadderse, silahların arkasında, erkekçe şehid olmak kararında idiler.

Seyid Rıza'nın en yakın yardımcı ve Kürt milliyetçiliğinin gerçekten eşsiz mücahidi ve fikri dehası, **Ali Şêr**'di. Ali Şêr'in mukavemet hareketi içindeki rolünü ve kişisel meziyetlerini bilen **Alpdoğan**, O'nun başına büyük mükafat vaad ediyor ve devamlı olarak bu işi yapanın mazhar olacağı büyük dünyalığı ve Dersim'in de böylece kurtulacağını ilan etmekte idi.

Seyid Rıza'nın akrabalarından **Rehber** (ötedenberi Seyid Rıza'ya içinden düşman, kıskanç ruhlu ve hain mizaçlı bir insandı) gece evine misafir olarak gittiği Ali Şêr'i, **Ağdat** köyündeki ikametgâhında kaphece katletti. Ve eşiyle birlikte Ali Şêr'in kafasını kesmek suretiyle, Elazığ'da bulunan cellatbaşı Alpdoğan'a götürdü.(2)

Bu dehşetengiz cinayet olayına ve Seyid Rıza kuvvetlerinin Kozluca mevkiinde bir pusuya düşerek büyükçe telafat vermesine rağmen, savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Özellikle genç **Şahinê Baxtiyari**'nin komuta ettiği Kürt kuvvetleri, hükümet kuvvetlerine büyük kayıplar verdirttiler. Ve Batı Dersim'den hükümet kuvvetlerini geriye püskürttüler.

Yazın sonlarında bir ara savaş sakinledi. Bu, zorun sökmediğini gören hükümetin, perde arkasında tertiplediği bir başka oyunun sahneye konması için, başvurulan taktik bir manevradan ibaretti.

Hükümet, Erzincan Valisi kanalıyla Seyid Rıza'ya müracaat ederek konuşma teklifinde bulundu. Zira vali, ötedenberi Seyid Rıza'nın şahsi dostluğunu ve güvenini kazanmış biri olarak bilinmekte idi. O'nun vasıtasıyla

yapılan teklife ve yeminlerle verilen teminatlara inanan **Seyid Rıza**, maiyetinde bulunan en yakın adamlarından bir grupla Erzincan'a geldi ve aynı gün müzakere yerine (!) tevkif edildi. 5 Eylül 1937. En adi bir eşkıya, bir gangster kadar bile sözne sadık olmayan hükümetin gerçekten bu utanılacak basit ve namert hilesi karşısında, kanı beynine sıçrayan yaşlı lider, vilayet konağından çıkarken, etrafını çeviren büyük halk kalabalığına doğru dönerek, haykıran bir sesle: „***Hukumata bêşeref û zureker!***" (*Yalancı ve şerefsiz hükümet!*) sözlerini söylemiştir.

Birkaç hafta sonra, **Şahin**'de şehid düşünce, Dersim Mukavemet Hareketi, tamamen başsız kaldı. Yine de kıştan önce, hükümet kuvvetleri Dersim'i kontrollarına alamadılar ve yukarıda da söylediğimiz gibi, Elazığ'a geri çekilmek zorunda kaldılar.

1937-1938 kışında, Hükümet ilgilileri, Dersim'de harekâtın bittiğini, kanun kaçaklarının teslim olduklarını ve Dersimlilerin hükümete sadık bulunduklarını Türkiye ve Dünya halk oylarına ilan ettiler.

Fakat bu kocaman yalandan ancak birkaç ay sonra, başbakan Celal Bayar: „*İki büyük ordunun bu yaz da Dersim'deki manevralarına devam edeceğini... Ve asi eşkiyaların medenileştirileceğini(!)...*" söyleyecektir.

1938 Büyük Dersim Katliamı

Liderlerinin birer birer ortadan kaldırılmalarından sonra, Dersim Mukavemet Kuvvetleri (özellikle Batı Dersim'de) tamamen başsız kalmışlardı. 1938 baharında, hükümet „*Bütün silahlarını teslim edecek olan asilerin „afedileceğini*"! ilan etti. Bu çağrı üzerine Hükümet Kuvvetlerine teslim olan ve silahlarını veren **Karabel, Ferhad, Pilvank, Şêx Memedan ve Karacaseyidleri hemen hemen tamamen imha edildiler**. Arkasından Mazgirt **Kureyşan Aşireti** mensuplarıyla, **Yusufan, Baxtiyar** Kürtlerinin de çoğunluğu kadın, çocuk, emzikli, gebe, ihtiyar farkı gözetilmeksizin, kitleler halinde, çoğu defa da süngülenmek suretiyle yok edildiler.

Yazın sonlarına doğru Nazimiye'nin **Hormekan, Kureyşan, Alan** ve Mazgird'in bir kısım **Bamasuran** mensupları da aynı şekilde zehirli gaz bombaları, süngüler ve cesetlere dökülerek ateşlenen petrol yangınlarıyla yokedildiler.

Dünya tarihinin şahit olduğu en korkunç, en tüyler ürpertici bir jenosid hareketi idi bu. Bir kavim, bir millet sırf boyun eğmediği ve sırf köleliği,

asimilasyonu reddettiği için, kendi ecdatlarının, kendi öz anayurdunun bağrında petrolle, gaz bombalarıyla, kurşunlarla, süngü darbeleriyle küme küme, grup grup yok ediliyordu...

1938 Eylül ve Ekim aylarında Dersim artık bir virane idi. Bu çetin ve dılhıraş (yüreği tırmalayan) günlerin insan havsalasına sığmayan cinayet hikâyeleri ve acı hatıraları, bugün de bütün dehşetiyle anlatılmakta ve özellikle o günleri yaşayıp da hayatta kalabilmiş olanlar tarafından en ince tefeeruatına kadar bilinmektedir.

Binlerce Dersimli genç kız, namuslarını kurtarmak için, Kürdistan şehidlerinin kanlarıyla kıpkırmızı akan Munzur sularına, kendilerini kayalıklardan atarak, zulme ve insanlık dışı muameleye, insan ruhunun en yüksek davranışı ile cevap veriyorlardı. Davar sürülerini beklemek için, imha edilmek üzere bekletilen gruplardan çobanlık için seçilenler, şehidlik mertebesinden alıkonmayı reddetmiş ve yakınlarıyla birlikte ölmeyi tercih etmişlerdi.

Ordu yetkililerinden Erzurum Kolordu Komutanı **Tevfik Paşa** yetkililerden daha insani muamele yapılmasını istediği için, geri çektirilmiştir. Aynı kolordu subaylarından **Binbaşı Hayri**, mitralyoz ateşine tutularak öldürülen kadınların kucaklarında bulunan küçük yavruların kurşun yedikçe hoplayıp zıplamalarından dehşete kapılmış ve bunlardan birini kendi öz çocuğuna benzettiği zaman da, düşüp bayılmış ve daha sonra akli melekelerini kaybetmişti. Bütün bunlar, tarihin gördüğü en zalim, en barbar, katliamlardan biri olan Dersim Faciası'nın binlerce olaylarından sadece birkaçıdır.

Cıvraklı büyük Kürt halk şairi **Seyid Qazi**'nin o günleri anlatan yürekler parçalayıcı ağıtlarından birinde, Dersim Faciası şöyle dile getirilmektedir:

Dersimi vera sona kare,
Mordemke sonora Dersimi ser cero yêne vencê şin û şıware
Cenu xo do dewursu sero, „vanê zoro zoro derdê cigera hare".
Nê zalimunê dina xortê Dersimi qırkerdê cêr û cor kerdê tê vırare

Dersimi sero mız û dımano,
Usar nawo ame, derdê marê pepug û sosın gılê kowura niso bıwano
Kami zot dave pıro, vake „mırodê pêrune çımde bımano".
Nê zalımınê dina ferman do, vato „Dersimde az nemano!"
(xx)

Dersim'in önü sarp ve kayalıktır
Dersim'e uğrayanlar, feryat ve çığlık sesleriyle sarsılacaktır.
Beşiklere kapanmış kadınlar, ciger (evlat) derdi herşeyden zordur diyorlar,
Bu dünyanın zâlimleri, Dersim'in gençlerini öldürmüş ve bir baştan bir başa istif etmişlerdir.

Dersim'in üstü sisli ve dumanlıdır.
Bahar geldi, bizim derdimize pepug dağların tepelerindeki sosında ötsün,
Kim böylesine beddua etti ki, „Tüm Dersimliler muratsız ve mutsuz ölsünler."
Bu dünyanın zalimleri emir göndermişler: „Dersim'de tek canlı kalmasın!"
(xx)

Evet, Dersim'de bütün 1938'in uğursuz yazı boyunca kan gövdeyi götürdü. Dersim en gözde evlatlarını, yiğitlerini, gelinlerini, yavrularını, genç kızlarını kaybetti. Fakat Dersim o yaz yine de teslim olmadı.

Demenan aşiretinin kahraman evlatları, teslim olan bütün Dersimlilerin toptan kılıçtan geçirildiklerini bizzat gözleriyle görünce: „*Son ferdimize kadar çarpışacağız ve asla bu zalimlere teslim olmayacağız...*" diye yemin ettiler. Bu kutsal yeminlerine sonuna kadar sadık kalan yiğit Demenanlılar, **Ivisê Seykali**lerin, **Silê Pıt**lerin komutasında, Kutu ve Laç Derelerinde, hükümetin ırkçı-faşist kuvvetlerine darbe üstüne darbeler indirdiler. Bir müddet sonra **Xıdê Alê İsmê** komutasındaki Haydaran kuvvetleri de Zel mıntıkasında, hükümet kuvvetlerine yüklendiler.

Yaz başlarında savunmasız, silahsız Kürt halkını süngüden geçirirken, en ufak merhamet göstermemiş olan ırkçı-faşist hükümet askerlerine Demenanlılar da aman vermediler. Sonbaharda ordu birlikleri büyük kayıplar vererek Demenan mıntıkasından geri çekilmek zorunda kaldı. Ve 1942 yılına kadar da Dersim'de asla çırpışmaların arkası kesilmedi ve hiçbir zaman tüm Dersimlileri yok etmek iktidarını gösteremeyen hükümet, yeniden „umumi af" çıkarmak zorunda kaldı.

DİPNOTLAR

1. Bilindiği gibi, Horasan, Tahran'ın kuzeydoğusuna düşen ve bugün dahi Kürtler'le meskûn (Muşhur Şivan ve Goran aşiretleri) bir bölgenin adıdır.

2. Ali Şêr, Seyid Rıza'nın en yakın fikir ve silah arkadaşı idi. Okumuş, ileri görüşlü, şair ve gerçek bir halk aydını olarak isim yapmıştı. Dersim'de Kürt milli varlığının dinamizmi ve direncinde, Seyid Rıza'nın sağ kolu olmuştu. Bütün bu meziyetleri, O'na ırkçı-faşist hükümetin neden diş bilediğini izah eder. İşte Ali Şêr'i, kendisine yemek hazırlamakla meşgul bulunduğu bir sırada, arkadan kalleşçe ve kahpece Rehber'e öldürten nedenler bunlardı.
   Ali Şêr'in sırtından vurularak şehid düştüğünü gören eşi Zarife (duygulu, cesur, fedekâr ve eşinin en yakın yardımcısı idi) bir yandan O'nun cesedine sarılarak „Sıma xainû hevalê mın kişt!" (siz hainler eşimi öldürdünüz!) feryadıyla sarsılırken, öbür taraftan da, tabancasını çekmiş ve sekiz kişilik hiyanet çetesinin en azılılarından olan Pılvanklı Efendi'yi alnından vurarak gebertmiştir. Ve kendisi de diğer namertlerin kurşunlarıyla, şehid düşerek kocasının cesedi üzerine yığılmıştır.

(x) Dr. Şıvan: ***Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali****, Apec yay. Stockholm, 1997, s. 80-88*

(xx) Bazı araştırmacılar, bu ağıtın, 1936'da ölen ***Sêy Qaji****'ye ait olamayacağını söylerler.*
MB

IV.BÖLÜM: ÇARPITILAN GERÇEKLER YA DA *KÂRERLİ MEHMET EFENDİ*'NİN HEZEYANLARI...

Cumhuriyet dönemi Kürt tarihi adeta tabulaştırılmış olsa da, Kürt ulusa mücadelesinde temsil niteliği olan şahsiyetlerin hangi çizgide yer aldıkla yine de bilinmekte ve gerekli yere oturtulmaktadır. Bu anlamda, sözgelim 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'nde bir **Miralay Cibranlı Halit Bey**'l **Şeyh Said**'in ve bunların karşısında yer alıp muhbirlik yapan; birincini aşiretdaşı, ikincinin bacanağı olan emekli binbaşı **Cibranlı Kasım Bey**'i tarihteki yeri ve konumu bellidir.

Yine 1940'lı yıllarda, kendisine güdümlü ***Doğu İlleri ve Varto Tarih*** tarzında kitap yazdırılan **Mehmet Şerif Fırat**'ın, Kürt toplumu ve Devle ikilemindeki durumu da bilinmekte ve torunları dahil birçok kişi tarafında eleştirilmektedir.

Bu türden, aynı karede yeralan ve yakın ilişki içinde olan üç kişi ise Prof Dr. İzzettin Doğan'ın babası, eski milletvekili **Hüseyin Doğan (Dede)** il tanınmış Kürt aydım Dr. Sait Kırmızıtoprak'ın (Dr. Şıvan) dedesi **Berta Yurtsever** ve Ali Rıza Erenler'in babası **Kârerli Mehmet Efendi**'dir

Hüseyin Doğan'ın, gerek 1925 Kürt İhtilâli'nde, gerekse 1937/38 Dersin katliamında nasıl Devletin yanında yer aldığını çeşitli vesilelerle vurgulamıştık Yine Dersim'in efsanevi şairi **Sey Qaji**'yi hapsettiren Bertal Yurtseve karşısında; Dr. Şıvan'ın, dedesinin değil Sey Qaji'nin yanında yer aldığın da...

Bugün, Dersim'de adı lânetle anılan **Rehber**'in, **Zeynel**'in ve Vankl **Efendi**'nin çocuklarının ve torunlarının da bu ihanetçilere iyi gözl bakmadıklarını ve farklı bir çizgi izlediklerini tahmin etmek zor değildir..

Kârerli Mehmet Efendi'ye gelince, önce hatırlamamız ve hatırlatmamı gereken birkaç husus var...

A- Vet. Dr. Nuri Dersimi'nin Sunduğu Gerçekler

Vet. **Dr. Mehmet Nuri Dersimi**'nin ***Hatırat***'ını yayımlayıp, bundan ik yıl hapis cezası almış bir yazar olarak; salt Türk devletinin değil, Kârerl Mehmet Efendi'nin ağır suçlamaları karşısında kendimi, bazı konulara açıklık getirme ihtiyacında hissettim.

Vartolu Mehmet Şerif Fırat gibilerin eserleri 1940'lı yıllardan itibare

bilinçli olarak Alevi- Kürt topluluklar arasına sokulmaya çalışılırken; biraz da buna ve Dersim katliamına bizzat katılan asker ve sivil yazarların yayınlarına bir tepki olarak **Nuri Dersimi** tarafından 1952'de Halep'te yayımlanan ***Kürdistan Tarihinde Dersim*** üzerinde nasıl bir yasak uygulandığını, o günleri yaşamış olan herkes bilir. Birincisi Devlet tarafından evlere sokulurken, ikincisinin Türkiye'ye girişi bile yasaklanıyordu.

Türkiye'de, askeri yönetimlerin gözde kitabı ***Doğu İlleri ve Varto Tarihi***'nden sonra, Dersim katliamına bizzat katılıp Alişêr ve Zarife'yi katlettirdikten sonra kesik başlarının resmini çekip 1950'de Tarih Dünyası dergisinde yayımlayan **Jnd. Alb. Nazmi Sevgen**'den sonra, yine katliam döneminde muhbir-gazetecilik yapan **Niyazi Ahmed Banoğlu**'nun 1951 yılında İnci ve Yeni İnci dergilerinde resmi görüş doğrultusunda yayın yapması üzerine, 1910'lu yıllardan itibaren Kürt ulusal mücadelesinin, Koçgiri ve Dersim katliamlarının doğrudan tanığı olan **Nuri Dersimi** de mağdurlar cephesi adına olup-bitenleri ilk kez 1952'de Halep'te yayımladığı ***Kürdistan Tarihinde Dersim***'le bilince çıkarıyordu.

Yaşanan ağır travmanın etkisiyle yazarın, gerek bu ilk eserde, gerekse bizim sadeleştirerek, notlayarak ve resimleyerek Türkiye'de 1992'de ***Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*** adıyla yayımladığımız ikinci eserinde, zaman zaman duygusallığa düştüğünü de belirtiyor, ancak buna rağmen eserlerin önemini şu sözlerle vurguluyorduk: *„Dersimi'nin eserleri, Kürt toplumsal yaşamı ve ulusal mücadelesi açısından büyük önem taşıyor. Yirminci yüzyılın başından itibaren Kürt ulusal uyanışını bizzat yaşayan, Koçgiri ve Dersim Hareketlerini doğrudan yönlendiren aydın ve önderlerden biri olan Nuri Dersimi'nin, çok yakın gözlem ve değerlendirmeler içeren eserleri, açıktır ki birinci elden kaynaklar olarak Kürdoloji çalışmalarının vazgeçilmez kaynaklarından biridir.*" (Bkz. **Hatırat**'a yazılan Roja Nû ve Özge Yayınları Önsözler).

Daha sonra, bu eserleri Devletin resmi ve gayrı-resmi gizli belgeleriyle test ettiğimizde; anlatılan olayların ve kişilerin bu belgelerle de doğrulandığına tanık oluyoruz. Bu, gerek Osmanlı dönemindeki Kürt ulusal- demokratik örgütlenmeleri içinde yer alan Dersim ve Koçgirili aydınlar açısından böyle, gerekse Koçgiri ve Dersim hareketlerinin gelişim süreci açısından böyle. Dersim olaylarının gelişim seyri, bütünüyle planlı bir katliama tekabül ederken, bunun bir „isyan" olarak nitelendirilmesi açıktır ki yanlıştır, çünkü olsa olsa

bir direnişten söz edilebilir. Devletin, bilerek öne çıkardığı ve giderek Hatay meselesiyle ilişkilendirmeye çalıştığı bu nitelemenin, açıktır ki tarihsel ve siyasal gerçeklikle hiç bir ilgisi bulunmamaktadır. Dahası, sol gruplar da dünden bugüne aynı nitelemeyi bir slogan olarak kullanagelmişlerdir.

B- „Kızılbaş"lıktan „Karabaş"lığa Giden Yolda Kârerli Mehmet Efendi'nin Anıları Neyi Anlatıyor?

Öncelikle, bu anıların, Kârerli Mehmet Efendi hayattayken neden ortaya çıkarılmadığı ve yayımlanmadığı, üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken bir konudur. Eğer adı geçen, Nuri Dersimi'yi eleştirecek ve yalanlayacaksa, bunu ikisi hayattayken yapmalıydı. Çünkü, Kârerli Mehmet Efendi, Dersimi'nin ilk kitabı çıktıktan 7 yıl sonra vefat etmiştir. Bu yapılmadığı gibi, kitabın yayınının, Dersimi'nin vefatından 34 yıl sonra 2007'de yapılmış olması ilginç değil mi?

Bildiğimiz kadarıyla, kitabın yayını için önce başvurulan yayınevlerinden biri Yurt Yayınları olmuş. Burada kabul görmeyen kitap, daha sonra Kalan Yayınları arasında çıkarılmış.

Edindiğimiz bilgilere göre, varislerinin elinde tapu kayıtları dahil birçok belgenin yanısıra, **Kârerli Mehmet Efendi**'nin ***„Şabaniyye"*** adındaki Sünni tarikata intisab ettiğine ilişkin bir belge de vardır.

Kitapta da kimi ipuçları bulunmakla birlikte, Mehmet Efendi'nin izlediği çizgi açısından böylesi bir değişim süreci son derece önemlidir. Onlarca Ermeni âşık gönüllü olarak Kızılbaşlığı ve Bektaşiliği seçerken; yine şair Dertli gibi Halvetiye tarikatı mensubu birçok Sünni âşık, Kızılbaşlığa girerken; Kârerli Mehmet Efendi'nin **Kızılbaşlığı** bırakıp **Şabaniyye** tarikatına girmesi ve namaz kılmaya başlaması ilginç değil mi?..

Peki, nedir bu **Şabaniyye** tarikatı? Kısaca gözatmakta yarar var: ***Şabaniyye, Halvetiyye**'nin ana kollarından biri. Tarikatın kurucusu Şeyh Şaban-ı Veli el-Kastamoni'dir. Şaban-ı Veli, aynı zamanda **Nakşıbendiyye** mensup olduğundan, kendisinden sonra kurulan **Karabaşiyye** şubesinin de kökenini teşkil eder.* (Bkz. ***İslâm'da Mezhepler ve İnanç Yolları Ansiklopedisi***, Güneş gaz. yay. s.89)

Burada; Nakşibendiliğin 19. yüzyıl başlarında Bektaşi tekkeleri yerine ikame edilmeye çalışılan Sünni bir tarikat; Şabaniyye'nin şubelerinden olan **Karabaşiyye**'nin de, „Kızılbaş" suçlamasına karşı Sünniler için kullanılan bir

niteleme olduğunu hatırlayalım. Batı Anadolu'daki Türkmen Aleviler'in, yine „Kızılbaş" suçlamasına karşılık bölgedeki Sünniler'e „*Kara Ağızlılar*" adını yakıştırdığını da burada belirtelim. İşte, ara başlık olarak kullandığımız niteleme de, bu değişimi yansıtmaktadır.

Gelelim, Kârerli Mehmet Efendi'nin „***Yazılmayan Tarih ve Anılarım*** (1915- 1958)" adlı kitabına...Oğlu, Ali Rıza Erenler tarafından yayına hazırlanan ve Birinci Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim olaylarını kapsayan kitabın, maddi ve ideolojik temelde bütüncül bir irdelemesini yapacak değilim. Böyle bir şeye yeltenirsem 432 sayfalık bir kitap da benim yazmam gerekecek...

Resim - 98) Kârerli Mehmet Efendi'nin kitabında da silik bir örneği bulunan ve "Kârerli, Hüseyin Doğan ve Bertal Efendi" üçlüsünü yansıtan üstteki resim **Susan Meiselas**'ın albümünden alınmıştır.

Hiç unutmam; **Uğur Mumcu**'nun Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan „*Şeyh Said Ayaklanması*" konulu yazıdizisi üstüne salt maddi yanlışlarını gösteren 15 sayfalık bir cevap yazdığımda, yazı yayımlanmamış ancak daha sonra kitap ismi „*Kürt- İslam Ayaklanması*" olarak değiştirilmişti...O halde, ben sadece boy hedefi haline getirdiği ve belden aşağı vurmaya çalıştığı **Nuri Dersimi**'ye ilişkin suçlamalarına kısaca değinmekle yetineceğim.

1- Herşeyden önce, Kârerli Mehmet Efendi'nin yaşamında önemli bir dönemeç olarak sunulan 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'yle

ilişkisine ve cezalandırılmasına dair bir belirlemeye değinmek istiyorum. Zamansız patlak veren bu Hareketin ön raporlarına, ihbar mektuplarına, eylem aşamalarına, yargılama süreçlerine ve sonuçlarına ilişkin ***„Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri***" adlı eserinde (Bkz. Özge yay. Ank. 1993) 350 sayfalık belge yayımlayan bir araştırmacı olarak; ne iddianâmede ne de mahkeme kararında **Kârerli Mehmet Efendi**'nin ismine rastlamadığımı belirtmeliyim. Oysa, adı geçenin bu davadan 101 sene hapis cezası aldığı söyleniyor.

2- Adı geçen, Nuri Dersimi'ye düşmanlığını ve hasmane tutumunu daha ilk satırlardan itibaren ortaya koyuyor: *„Hayatı boyunca aile varımının kompleksinden kendini kurtaramamış", „Onu tanıdığım günden beri, hakkında konuşulabilinir bir varlık olarak görmemiştim", „Şaibeli bir kaçışla Suriye'ye giden*"...(s.333) Böylesi bir duygusallık ve hasmane tutumla bir kişinin muhatabı hakkında doğru değerlendirmeler yapmasını beklemek herhalde safdillik olur.

3- Adı geçen, Nuri Dersimi'nin okulu bitirmediğini ve sahte belgeyle veterinerlik yaptığını ima ediyor. Oysa, Dersimi, I. Dünya Savaşı dolayısıyla Hükümet emriyle nasıl askere alındığını ve daha sonra okula devam ederek diplomasını aldığını her iki kitabında da anlatır.

4- Koçgiri'den **Alişan Bey, Haydar Bey ve Alişêr** ile Dersim'den **Vet. Dr. Nuri Dersimi, Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü, Miralay Dersimli Halil Bey, Dersimli Tıbbiye öğrencisi Necib Bey, Sarı Saltıklı Dersimli Halil Bey** gibi birçok aydın *Kürdistan Teali Cemiyeti* üyesidir ve bu gerçeklik başka belgelerle de kanıtlanmakdır. Dolayısıyla Koçgiri'den Ankara Hükümetine çekilen telgraflar, bir örgütsel kararın sonucudur ve başka belgelerle de desteklenmektedir. Sözgelimi, daha 20 Aralık 1918'de Kürt örgütüyle Hürriyet ve İtilaf Partisi arasında, Kürdistan özerkliği konusunda bir anlaşma imzalanmıştır ve telgrafta bu husus Ankara'daki hükümete de hatırlatılmaktadır.

5- Dersimi, Kârerli'nin iddia ettiği gibi 1934/35 yıllarında değil; 11 Eylül 1937'de Suriye'ye nasıl gittiğini bütün ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Kârerli'nin hayıflandığı husus, onun yakayı ele verip ölmemesidir!.. Yoksa bir katliamın ayak sesleri, İnönü'nün 1935'teki gezisi ve hazırladığı **Kürt Raporu** ile iyice hissedilmektedir. Bunu, Alişêr'in tam da bu sıralarda kaleme aldığı şu dizeler de göstermektedir:

Ol Yezid'in fikri Dersim'i vura
Silahlar toplanıp çöllere süre
Zâlimler, zannetme bu size kala
İnşallah bir eroğlu meydana gele
Hak yolunda intikam ala...

Nuri Dersimi'yi Kırıkhan bölgesinde koruyan, Elbistan kökenli Sinemilli aşiretinden **Koco Ağa**, babamın da yakın dostuydu. Oradaki yaşamını hâlen hayatta olan çocukları anlattığı gibi; Türk devleti tarafından Dersimi'yi imha etmek için çeşitli vaadler karşılığı tutulan kişiler de, aynı çevrelerce bilinmektedir.

6- İşin ilginç yanı, Nuri Dersimi'ye karşı son derece acımasız ve hasmane davranan **Kârerli Mehmet Efendi**'nin, birçok olayın tam da ortasında rol alan dönemin Elaziz Valisi **Cemal Bardakçı**'ya ve tüm gelişmelerin tepe noktasında bulunan Başbakan **İsmet İnönü**'ye gösterdiği toleransın yüzde birini ona göstermemesidir.

Bir başka ilginç husus, Kârerli'nin bu noktada, tam da asimilasyonu ve Türkleştirmeyi „temdin" yani „medenileştirme/ uygarlaştırma" olarak nitelendiren resmi ideolog ve muhbir- gazeteci **Hakkı Naşid Uluğ** yaklaşımıyla konuşmasıdır. Bakınız, Elaziz Valisi Bardakçı'ya yüklenen misyon:

„Valinin tek amacı, yüzyıllar boyu kapalı tutulmuş Dersim kapılarını uygarlığa açmak; açlık, cehalet ve şekavetin kol gezdiği bu belde yaşayanlarını ekonomi, kültür ve uygarca yaşama imkânıyla buluşturmaktı. (...) Yegâne gayesi tarihler boyu alışagelmiş devlet tanımlamasının ötesinde varlığını idame ettiren Dersim halkını, şehre taşıyıp devletin asimile politikasını uygulamak ve bu vesile ile halkla idare bütünleşmesini sağlamak olan valinin..." (Age, s.335)

Görüldüğü gibi Kârerli Mehmet Efendi, tam da devletin istediği gibi „asimilasyon" politikasını savunuyor. Adı geçen, yalnız Vali'yi değil; daha 1935'te Dersim'i imha planının temellerini atan ve 1937'de Dersim'i bombalayan **Sabiha Gökçen**'i ödüllendiren dönemin Başbakanı **İsmet Paşa**'yı da aklamaktadır.

Atatürk, Celal Bayar ve İsmet Paşa üçlüsünün, Dersim'le ilgili olarak yaptıkları toplantının ardından, kimi politikacıların „kan kokmaya başlamış"

değerlendirmesinde bulunmaya başladıklarını belirten Kârerli, İnönü'yü aklamak için ona atfen şu sözleri aktarmaktadır: *„Islahat adı altında yapılacak tedip ve tenkilin bir çare olmadığını hep yaşadık gördük. Bugüne kadar yapılmışların acısı henüz dinmiş değildir. Yapılması istenilen yeni bir tenkil harekâtı devlet varında izalesi mümkün olmayan kalıcı izlerin yaratılmasına neden olur ki; bu da âtide bizleri, makul yanıtı olmayan tarihi sorumluluklara götürür.*" (Age,s. 347)

Adı geçenin bu sözleri nereden aldığını bilmiyoruz; bildiğimiz bir şey var ki, o da, 1937/38 Dersim katliamının temellerinin İnönü'nin 1935 **Kürt Raporu** ile atıldığıdır. Bunu, o tarihlerde ülke dışında bulunan Kürt aydınlarından Elektrik Mühendisi **Muşlu Şabanzâde Hilmi Yıldırım** da iyice hissetmiş olmalı ki, bu konuda ***„Kürdistan'da Yirminci Asırda Türkler'in Medeniyeti***" adlı, kimi yerlerini bizim bile sansürlemek zorunda kaldığımız zehir- zemberek bir broşür yayımlamıştır. (Bkz. M. Bayrak: *Kürdoloji Belgeleri- II*, Özge yay. Ank. 2004, s.323- 336).

Sonuç olarak; *„Dersimlilik*" adına Nuri Dersimi'ye ve Kürtler'e çatmak için fırsat kollayan bazı „malum" unsurların, cankurtaran simidi gibi sarıldıkları **Kârerli Mehmet Efendi**'nin kitabının maddi ve ideolojik yanlışlarını sergileyecek, yüzlerce sayfalık eleştiri yapılabilir. Ancak, biz şimdilik bu kadarıyla yetinerek; **Şabaniyye** tarikatinden Bingöllü **Kârerli Mehmet Efendi**'nin anlamadığı, ancak Dersim katliamını bizzat yaşayan **Nur** tarikatinden Elazığlı emekli albay **Hulusi Yahyagil**'in gayet iyi kavrayıp dillendirdiği gerçeklikle sözlerimizi noktalamak istiyoruz:

„1938'de bizi Dersim isyanını önlemeye ve bastırmaya memur etmişlerdi. İsyan dedikleri şey de, bazı dağ köyleri o yıl vergi vermemişti. Bize verilen emir ise tek kelime idi: (İmha). Vergi vermedikleri için yok etmek. Bu düşünceyi, bu uygulamayı kim yapabilir? Zorbalar, insanlık suçunu işleyenler. Elbette vergi işin bir yönü; gerçek neden Dersim'i Türkleştirmekti. Ben kıta komutanıydım, bize verilen emir (Canlı hiç bir şey bırakmayın) şeklindeydi..." (Bkz. N. Şahiner: ***Son Şahitler***'den aktarılarak, *NTV Tarih Dergisi*, Aralık-2009).

C- Kârerli'nin Anıları Dolayısıyla Mehmet Gülmez'e Kısa Bir Cevap

İnternete düşen çarpık yazısına rağmen; Mehmet Gülmez, muhatabım olmadığı için kendisine cevap vermeyi düşünmüyordum. Ancak doğru algılaması için,

kısaca da olsa bazı hususlara vurgu yapma gereğini duydum:

1- M. Gülmez'in yazısı, baştan sona yazım yanlışlarıyla dolu. Keşke, ilk Zazaki kitabını kime redakte ettirdiyse , bunu da ona ya da Türk dilini iyi bilen birisine düzelttirseydi!.. Çünkü yazarlığa soyunan birinin, öncelikle düşüncelerini ifade ettiği dili iyi bilmesi gerekir...

2- Bu dil yanlışlarını, benden alıntıladığı şiirlere de bulaştırmış. Sözgelimi "Kesilmedi khali kolu Dersimin" değil; "*Kesilmedi kil u kali Dersim'in*" olacak.

3- Ali Rıza Erenler, çok az görmüş olsam da, beyefendiliğine tanık olduğum bir insan. İki kızını da doğrudan tanıdım. Tıp Fakültesinde okumaktayken katledilen kızları Nuray'ın ailede bir yıkım yarattığını da, 2000 yılında Milli Kütüphanede çalışan küçük kızlarından öğrenmiş ve hatırladığım kadarıyla kendisine, ablasının öldürülmesinden sonra Hacettepe'de görev yapan polislerle eşim arasında geçen bir olayı da anlatmıştım. Çünkü, Nuray'la ilgili bir tartışma dolayısıyla eşim, mesai bitimi karanlıktan faydalanılarak bizzat polisler tarafından taşlanmıştı. İşin ilginç yanı, bu taşlama işinin, daha sonra Demirel'in koruma müdürlüğü görevini yapan, Sarız Afşarlarından bizi ailece tanıyan bir polis amiri tarafından organize edilmesiydi...

4- Karerli Mehmet Efendi'nin görüşleriyle, kitabı yayma hazırlayan Ali Rıza Erenler'in görüşlerinin birbirine karıştığını öncelikle söyleyen; kitabın ayrıntılı bir irdelemesini yapan Doğan Munzuroğlu'dur ve haklı gerekçeleri vardır. Kitabın yayınının, bu kadar geciktirilerek iki yıl önceye bırakılması bile ister istemez bazı kuşkulara yol açmaktadır.

5- Mehmet Gülmez, Nuri Dersimi'nin Hatıratı'nı sadeleştirirken, dürüst davranıp davranmadığımı sorgulamaya kalkışıyor!.. Oysa, bunu en kolay belirleyebileceklerden birisidir kendisi. Çünkü kitabın ilk yayını Roja Nu yayınları arasında, 1986 yılında İsveç'te Özgürlük Yolu yani PSK Hareketi tarafından yapıldı. Ben bu kitabı, sadeleştirerek- notlayarak- resimleyerek yayımladım. Yaptığım iş, eski deyimle "ta'dil veya tercüme" değil; Osmanlıca'dan bugünkü Türkçeye aktarma yani sadeleştirmedir. Merak ediyor ve Osmanlıcayı biliyorsa, karşılaştırıp bir fikir sahibi olabilir ve dürüst davrandığıma doğrudan tanıklık edebilir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için eklediğim 40 sayfalık not ile 60 sayfalık görsel ürün ise; bugün Dersim'le ilgili hemen bütün yayınlarda kaynak olarak kullanılmaktadır ve kendisi de birçok şeyi yayınlarımdan öğrendiğini çeşitli vesilelerle ifade etmiştir.

6- Karerli'nin kitabının imzalı bir nüshasını Mayıs- 2010 ayı içinde Stockholm'de Kemal Burkay'da da gördüm. Ali Rıza Erenler, 30 küsur yıl önce daha Kemal Burkay Türkiye'de iken; "Nuri Dersimi'nin, Hasan Hayri Bey'e ilk kitabında hakaret ettiğini" kendisine de söylemiş. Yine o tarihte de Burkay, böyle bir hakaretin asla sözkonusu olmadığını kendisine belirtmiş; bugün de aynı görüşü taşıyor ve doğrusu biraz da bu yaklaşıma bir anlam veremiyor...

7- 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi'ne ilişkin 350 sayfa dolayında belgeyi ilk kez ***Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri*** (Ank. 1993) adlı kitabımda yayımlamış bir araştırmacıyım. Üç muhbirden biri olan, Emekli Binbaşı ve Şeyh Said'in bacanağı **Cibranlı Kasım Bey**'in ihbar mektupları ile Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki aleyhte ifadeleri dahil, her şeyi burada görebilir... Anlaşılan, bu arkadaşımız bu kitabımı görmemiş veya inceleyememiş veya anlayamamış. Görme ve inceleme zahmetine katlanırsa; harekete sonradan dahil edilen **Şeyh Said**'in Nakşibendi kimliğinin, Devlet tarafından aleyhte kullanıldığı gibi, Kızılbaş Kürtler üzerinde olumsuz etki yarattığına ilişkin kimi belirlemelerimi de görecektir. Kaldı ki, Kemalist yönetim, açık planda bunun anti-propagandasını yaparken; gizli raporlarla ve mahkeme kararlarıyla, Hareketin önderlerinin temel amacının "Kürtlük" olduğuna vurgu yapılarak onlar idama mahkum ediliyorlardı. Bu arada, Şeyh Said'in Nakşibendiliğinin, Karerli'nin Şabaniyye tarikatına geçişiyle ilişkilendirilmesine bir anlam vermediğimi de belirteyim.

8- Kemalist yöneticilerin organizasyonuyla, Nuri Dersimi de dahil, çok sayıda Dersimli aşiret reisinin 1926'da M. Kemal'in daveti ile Ankara'ya gittiği ve bunların hemen tamamının 1937/38'de imha edildiği biliniyor... 1927 yılında ise Kemalist gazeteler; eski Dersim Mebusları **Diyab Ağa, Mustafa Ağa** ve **Köroğlu Süleyman Ağa** gibi aşiret reislerinden isyan karşıtı demeçler alıyorlardı...

1930'lu yıllarda ise artık sıra "son çıban" olarak görülen Dersim'e gelmişti. Nitekim, dönemin Başbakanı **İsmet Paşa**'nın 1935'te hazırladığı gizli ***Kürt Raporu*** ile düğmeye basılmış ve Dersim katliamının taşları döşenmeye başlamıştır. İşte, tam bu sırada da yine Dersimliler'e başvurulup, onlardan Devlet güdümlü demeçler alınmıştır. Devletin kullandığı bu aktörler de, ne yazık ki yine Vali Cemal Bardakçı'nın yönlendirdiği **Karerli Mehmet Efendi** gibileridir...

Bu tür gereksiz polemiklerle zaman kaybetmemek için kısaca iki konuya daha değineyim.

9- Sözlü kaynaklar, bir toplumun tarihini yazarken başvurulacak kaynaklardan sadece birisidir. Yakın zamana kadar M. Kemal'in Dersim katliamındaki rolünü bile bilmeyen insanların yapacağı tanıklık ise açıktır ki bizi her an yanılgıya götürebilir. Bu tanıklıklara, yazılı kaynaklarla desteklenmediği sürece hep kuşkuyla bakmak gerekir. Bu yazılı kaynaklar ise, ya olayların tanığı Kürt aydınlarının belirlemeleri ya da bazılarının önemini bir türlü anlayamadığı İttihadçılar'ın ve onların devamı niteliğindeki Kemalistler'in gizli ya da açık, resmi ya da gayrı-resmi belgeleridir. Bir de açıktır ki, Batılı misyonların kaynaklarıdır.

Sözgelimi, **Nuri Dersimi**'nin gerek Seyid Rıza'nın gerekse birçok Dersim aşiret reisinin onayı ve mühürleriyle **Milletler Cemiyeti**'ne ve Batılı ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarına yaptığı Fransızca başvuruların, kayda geçmiş tıpkıbasımlarını bilmeden ahkam kesmek tarih yazıcılığı olmadığı gibi, "Seyid Rıza veya Dersim aşiret reisleri Fransızca mı biliyordu?" demek, en azından diplomatik mücadeleyi bilmemektir. O tarihlerde, okuma-yazması olmayan insanların tunçtan kazılmış mühür kullandıkları bilinmeyen bir şey değildir. (Konuya ilişkin iki belgenin tıpkıbasımları için bkz. Hans- Lukas Kieser: ***Kurdistan und Europa***, Zürich, 1997,s. 211- 216)

10- Bu zihniyeti temsil eden arkadaşlar zaman zaman çok kötü ve çarpık noktalara savrulabiliyorlar. Buna, sadece küçük bir örnek vererek sözlerimi noktalamak istiyorum.

Bu çevrelerden **X. Çalker** adında bir arkadaş, benim yukarda anılan eserimden yararlanırken, bir alıntı yaparak şu garip iddiada bulunuyor: " *Mülkiye Başmüfettişi Ahmet Hasip Koylan'ın Kürtler'in Kökenine (burada Kürt terimi ile Dımılı halkı vurgulanıyor,* ***çünkü Kürtler'de Alevi yoktur****, ancak sonradan Kürtleşmuş Aleviler vardır X.Ç.) ilişkin Raporuna bakalım...*" (Bkz. Ware, Sayı: 5/ 1993).

Şimdi, bu arkadaşın sözlerinin, "***Kürt Alevi yoktur***" diyen Kürt kökenli Türk- İslamcı **Cemal Şener**'den; Abdal kökenli **Rıza Zelyut**'tan ve Urmiye Afşarları'ndan olduğunu söyleyen **Yusuf Hallaçoğlu**'nun iddialarından ne farkı var, bana söyler misiniz?..

V.BÖLÜM: RESMİ İDEOLOJİNİN KANLI MÜREKKEBİYLE YAZILAN "*DERSİM TARİHİ*"

19. Yüzyıl toplumcu ozanlarından **Serdari**'nin çok sevdiğim bir dörtlüğü var:

Nesini söyleyim canım efendim
Gayrı tutmaz düzen telimiz bizim
Arzuhal eylesem deftere sığmaz
Omuzdan kesilmiş kolumuz bizim.

Tam da o hesap! Kalemini resmi ideolojinin kanlı mürekkebine batırmış bu „Alevi Türk" yazarın hangi yanlışını düzelteceksiniz?.. Bunun hezeyanları karşısında kalemin düzen tutması çok zor... İdeolojik ve maddi yanlışlarını yazsanız, kitaplar almaz... Üstelik bu yazılarını bir de kitap haline getirmiş ve bu kitabın salt bir ay içinde üç baskı yaptığı duyuruluyor. İnsan, bu kadar yanlışlık karşısında tarihsel ve toplumsal gerçeklik adına insanlığından utanıyor!..

Bir dönem, „*Alevi- Kürt Kimliğine Karşı Sansür ve Saptırma*" başlıklı bir yazımda; „*Aleviler Kürt olmaz, Aleviler Türktür*" fetvası veren Zelyut ve benzerlerini eleştirmiş ve bu yazı hem bazı dergilerde, hem de **Firaz Baran**'ın bizimle ilgili Belgesel Biyografi çalışmasında yayımlanmıştı (Ank. 2008).

Burada; Rıza Zelyut ve kimi hempaları üstüne yazılmış eleştirilere de kısaca değinmiştim. O tarihte görmediğim **Bedran Yılmaz**'a ait bir yazıya ise dosyamda yeni rastladım. Daha 1994 yılında yayımlanan bu yazıda, Zelyut için şöyle deniyordu:

„Dersim Katliamı'nı savunmaya cüret eden bu şaşkın; binlerce şehidi, Seyid Rıza'nın son sözlerini, İstiklâl Mahkemesi kararlarında yazılanları ve o zamanki Ankara Meclisinin zabıtlarını bilmediğimizi sanacak kadar gafilleşerek; şehit olan Aleviler'in kanı üzerinde, Türk özel savaşına bağlılık mesajları gönderiyor.

*Kendisine yönelik sert cevaplar geleceğini tahmin ettiğinden ve gelecek eleştirilerin önünü kesmek amacıyla „**beni kimse Kürt karşıtı göstermesin**" diyor. Sen kalk bir ulusu ve onun mücadelesini yok say; özgürlük mücadelesine küfret; Aleviler'in Kürtlüğünü inkâr et; Dersim katillerinin avukatlığına soyun..*

*Ve karınları deşilen Kürt gelinlerinin, gün yüzü göremeden çığlığı yüzünde donup kalan bebelerimizin yüreğimize oturan acısı ile adeta alay et; ondan sonra da çık, „**ben Kürt karşıtı değilim**“* de.“ (1)

Yazının devamındaysa, *„Dersim katliamını devlet adına savunmanı yadırgamıyoruz ancak devletin resmi ideolojisini savunmak için bu kadar ‚bilimsel' cambazlık yapmana gerek yoktu. Bir de kendini ‚otorite' gibi gösterecek ve kitaplarını salık verecek kadar ayağa düşmene de gerek yoktu. (...) Evet, Rıza Zelyut efendi, sen ilerici olamazsın. Sen olsan olsan, Kürt-Alevi ve insanlık düşmanı bir **özel savaş demokratı** olabilirsin...“*

Tarihin adeta ilginç bir cilvesiyle, Rıza Zelyut, bundan tam on yıl sonra *„**Türkeş'i Ararken**“* başlıklı bir yazısında; dört DEP'li milletvekilinin, on yıllık hapsin ardından serbest bırakılmasına hayıflanarak, şu utanç verici cümleleri kuruyordu:

„Korkut Eken hapiste, dört DEP'li ise serbest. Korkut Eken (iki sene içinde Apo da serbest kalır) diyor. PKK'nin yerine kurulan bilmem ne, Türkiye'ye harp ilan etmiş ama DEHAP (Ateşkesi bozmayın) diye haber yolluyor ve ilave ediyor: (Biz TC'ye de Kongra-Gel'e de eşit mesafedeyiz). Irak'taki Türkmenler'in hali perişan. Amerika, Irak işgali esnasında epey gururumuzu kırdı. Bu listeyi daha da uzatabiliriz. Neden bahsetmek istediğimi anladığınız için sözü bu kadar misal ile kesiyorum.

Acaba rahmetli Alparslan Türkeş hayatta ve MHP'nin başında olsaydı, bu işler böyle olur muydu? Bence hayır. Onun için Türkeş'i arıyorum ve Türkeş'i özlüyorum...“ (2)

Şimdi bu sözler; 1970'li yıllarda Kızıldere katliamı ütüne destan düzen ve bundan hüküm giyen bir „Solcu“ya yakışıyor mu? Derin devlet adına TİT, ETKO ve Ergenekon türü, salt Solcular'ın ve Kürtler'in değil; birçok kez Aleviler'in de kanına eli bulaşan bir MHP'linin tutuklanmasına hayıflanırken; salt düşüncelerinden dolayı on yılı aşkın süre hapis yatan insanların serbest bırakılması karşısında öfkelenen Rıza Zelyut'u nereye oturtacaksınız?.. 1967 Elbistan katliam girişiminden başlayarak Maraş, Çorum, Alaca, Malatya, Erzincan, Sivas ve Gazi'de gerçekleştirilen Alevi katliamlarının kimler tarafından planlanıp uygulandığını hâlâ anlamamışsa; bir gazeteci olarak Ecevit'in kasasından çıkan Maraş katliamıyla ilgili raporu da mı bilmiyor. Bunları bilmiyorsa, bir dönem yakın durduğu ***Demokrat Gazetesi***'nin 21 Şubat 1980 tarihli **Emil Galip Sandalcı** köşesine ve bizim *„**Alevi Katliamlarında Derin***

Devlet" konulu yazımıza baksın. (3) Bu katliamların hemen tümünde, özlediği Türkeş'in eli olduğunu bilmiyorsa, en azından Ecevit'in arşivinden çıkan gizli raporlara baksın!..

Türk Devleti gibi Zelyut da, birdenbire Irak Türkmenleri'ni hatırlamaya başladı. Biz, neden geçmişte Türk yönetiminin, Irak Baas yönetimi ve İran monarşisiyle, ABD ve İngiltere'nin gözetiminde CENTO'da birleştiğini gayet iyi biliyoruz. Bunların tümünün ortak bileşkesi Kürtler ve Kürt sorunuydu. Acaba, Zelyut ve benzeri solcular, birgüne birgün Kürtler'e karşı kurulan bu organizasyonu sorguladılar mı?..

Ne zaman ki, Kürtler güneyde belli ulusal- demokratik haklar elde ettiler; birdenbire Irak Türkmenleri hatırlandı. Zelyut bilmiyorsa, hatırlatalım. Irak Türkmenleri ilkokul, ortaokul ve lisede anadilde yani Türkçe eğitim görüyorlar, dergi- gazete, radyo ve televizyon yayınları var. Beş siyasi partileri var ve bunların çoğu Kürtler'le ittifak içerisindeler. Yani, Türkiye'deki Kürtler'den çok daha fazla demokratik hakları var. Kendi payıma, Irak Türkmenleri'nin en geniş anlamda özerkliğinden yanayım ve bu görüşlerimi çok önceden yazıp-çizdim. Peki, Zelyut bu hakları Türkiye Kürtleri için de savunuyor mu?

A- Bilim Adına „Sansür ve Saptırma" Üçlüsü: Şener- Halaçoğlu-Zelyut

Bu kategoriye giren şahsiyetlerden biri **Cemal Şener**'di ve kendisini üstte anılan yazımda cevapladığım için yeniden ayrıntıya girmek istemiyorum. Ancak, bu şahısla ilgili şu kadarını söylemekle yetineyim. Kendisiyle ilgili eleştirime cevap veremediği için, beni, „*Deng yazarı*" veya „*Kürtçü yazar*" olarak nitelendirerek „*tezyif*" ettiğini sanıyor. Sadece şuncasım hatırlatayım ki, benim gibi tüm kimlikleriyle barışık yaşayan ve tüm ezilen kimliklere sahip çıkan ikinci bir Türkiyeli yazar belki gösteremez. Kendisinden çok önce emek eksenli ve Alevi kimlikli yayınlar yaptığım gibi, ezilen bir cins kimliği olarak kadınlar üzerine de çalışmalar yaptım. Öte yandan, salt kendim Kürt olduğum için değil; hakkı yenen bir halk olduğu için Kürt halkına sahip çıktım ve bu halkın bitirilmeye çalışılan ve gasbedilen kültürünü bilince çıkaran birçok çalışma yaptım. İşin ilginç yanı, Türkoloji çalışmalarından dolayı hakkımda hiç bir dava açılmazken, Kürdoloji alanında yaptığım tüm çalışmalardan ötürü hakkımda davalar açıldı ve hüküm giydim. Bu bile, Kürtler'e yapılan haksızlığın göstergesiydi.

Bu arada, şunu da belirterek Şener'e ilişkin bölümü kapatmak istiyorum: Aleviler'in çok sevdiği ve sıklıkla kullandığı bir söz vardır: ***Aslını inkâr eden haramzadedir!..*** Ben, kendi payıma hiç bir kimliğimi red ve inkâr etmedim. Peki, „***Şıxhasan Ekrâd taifesinden***" gelen Şener, aynı şeyi söyleyebilir mi?..

"*Kozan- Saimbeyli Avşarları*"ndan olan **Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu** üzerinde de fazla durmak istemiyorum. Kardeşimin Pınarbaşı Ortaokulu'ndan sınıf arkadaşı, Avşar kökenli AKP Kayseri Milletvekili ve Meclis Başkan Yardımcısı **Sadık Yakut**'un davetiyle 2007 yılında Kayseri çevresindeki bir toplantıda; „*Kürtler' in Türkmen, Alevi- Kürtlerin Ermeni dönmesi*" oldukları yolundaki hezeyanlarına o dönem Su-TV ve Yol -Tv gibi çeşitli Alevi kanallarında gerekli cevabı vermiştim. Üstlelik bu savları, o dönem Türk basınında bile alay konusu olmuştu. Özetin özeti bir söyleyişle; benim „***Alevi-Bektaşi Edebiyatında Ermeni Aşıkları***" konulu çalışmamı Türk Tarih Kurumu Başkanı iken gören – bu kitabı doğrudan kendim sözkonusu kuruma vermiştim- Halaçoğlu'nun, sözkonusu kitabımı tersinden okuduğunu ve söylediklerinin tarihsel- toplumsal gerçeklikle ilgisi bulunmadığını söylemiştim. Çünkü, Aleviliğe ve Bektaşiliğe intisab etmelerinin gönüllü bir tercih olduğunu; uygulanan yasal ve toplumsal baskılar dolayısıyla çok daha fazla kitlenin Devlet dini olan İslamiyet'e geçmek zorunda kaldığını vurgulamıştım...Bir şey daha söylemiştim: Halaçoğlu, kökenine ilişkin tartışmalar üzerine, ailesinin İran'ın Urmiye bölgesinden geldiğini ve Afşar olduğunu söylüyordu. Ünlü Kürdolog ve Oriyentalist Bazil Nikitin ise, kapsamlı bir makalesinde „*Urmiye bölgesi Afşarları' nın köken olarak Ermeni olduklarını*" söylüyordu. Sadece, bunu hatırlatmakla ve incelemesini salık vermekle yetinmiştim. Kürt ve Ermeni düşmanlığına soyunup Türk- İslam Sentezi'ni savunanlar, genellikle farklı etnik topluluklardan geliyorlar da, bunu hatırlatma ihtiyacı duymuştum!..

B- Zelyut'un Hataları Deftere Sığmaz!..

Halaçoğlu'nun bu fetvasından sonra, **Rıza Zelyut** da kaleme sarılmış Akşam gazetesinin birinci sayfasında „sürmanşet" ve „Tarihin Gizli Sayfası" köşesinde tam sayfa olarak ikinci fetvayı patlatmıştı: „Resmi Tarihçiler De Kürtçüler De Yanılıyor: Kürt Alevi Yoktur". (4)

Gördünüz mü, eski solcu, „Alevi Türkmen" yazar Zelyut; İbn-i Kemal ve Ebu's- Suud örneği ne kadar rahat „fetva" veriyor?!.. Buna da o dönem Su Tv'de gerekli cevabı vermiştim. Çünkü bir sayfalık yazı, sonraki Dersim'le

ilgili kimi yazıları gibi, yaptığım düzeltmelerle gelincik tarlasına dönmüştü. Verdiğim cevabın tümünü tekrarlamanın yeri burası değil; ancak birkaç noktaya da değinmeden geçmem doğru olmaz. Öncelikle şunu sorayım:

Peki, Rıza Zelyut! Benim de zaman zaman yazdığım **Demokrat** gazetesinde; *„Osmanlılar'ın Doğu'ya yönelik siyaseti, Kürt kabileler üzerinde egemen olmaya dayanıyordu. Yavus Sultan Selim, Bitlis Emiri Şeyh İdris'i kullanarak, İslamiyet adına Kürt aşiretlerini Alevi- Sünni diye ikiye ayırdı. Bu ayrım günümüze değin sürüp geldi*" (5) diyen sen değil miydin? **İdris-i Bidlisi**'nin, Bitlis Emiri olmaması bir yana da; 16. yüzyılda varolan „**Alevi Kürtler**" birdenbire buharlaşıp uçtu mu da, günümüzde hiç „**Alevi Kürt**" kalmadı?!..

Rıza Zelyut, üstteki fetvasının daha girişinde, **Yusuf Halaçoğlu**'nu düzelteyim derken, kendisi çuvallamaya başlıyor. İzliyoruz:

„TTK Başkanı Prof. Yusuf Hallaçoğlu, bir hafta önce Kayseri'de bir konuştu pir konuştu. Prof. Halaçoğlu; (Bugün Kürt olarak bilinen hatta hatta söyleyeyim; Alevi Kürt olarak bilinen insanlar maalesef Ermeni'den dönmedir) demişti.

Şimdi soru şudur: *Türkiye'de Kürt Alevi var mıdır? Ermeniler'in bazıları 1915 sürgününden sonra Alevi olup Kürt Alevisi haline mi gelmişlerdir?*

*Bugün resmi tarihçi Yusuf Halaçoğlu'nun da PKK çizgisindeki Kürtçülerin de (**Alevi Kürt**) veya (**Kürt Alevisi**) gibi terimlerle anlattığı kesim; özbeöz Türk'tür*". (6)

„Şimdi gördünüz mü, gayr-ı resmi tarihçiyi? Biri „Ermeni dönmesi" yapıyor, diğeri „özbeöz Türk". Al birini vur ötekine!.. „*Kürtler, tarihte adı çok az geçen bir kavimdir.Bunlar, Doğu Anadolu'nun dağlık kesiminde yaşayan göçebelerdir. Bir devlet kuramamışlardır. Anadolu'daki Alevilik özü itibarıyla Türk kimliklidir. Kürtler'de bağlama olmadığı gibi onun kutsanması da yoktur. Bu topraklarda asla Kürtçe cem yapılmamıştır. Bugün Kürt Alevi diye bilinen veya kendilerini öyle sananlar bile cemlerini Türkçe yapmaktadırlar. Sadece bu olgu bile **Kürt Alevi**'nin, **Türk Alevi** olduğunu göstermeye yeter. Anadolu Alevileri'nin „**Yedi Ulular**" diye kutsadığı ozanların tümü Türk'tür. Günümüzde bile Kürt kökenli bir Alevi ozanı yoktur. Anadolu'da dikkat çekecek bir kitle olarak **Kürt Alevisi** veya **Alevi Kürt** olmamıştır. Bu terimler, son yirmi yılda ortaya çıkmıştır. Bir taraftan Osmanlı zihniyetindeki resmi tarihçiler; bir taraftan Aleviler'i de Kürt göstermeye çabalayan PKK'lılar, **Alevi Kürt** terimini icat etmişlerdir.*" (Agy)

Görüldüğü gibi, salt Alevilik konusunda bu hazretin herzeleri ve hezeyanları, anlatmakla bitecek gibi değil. Şimdi, MHP'ye yakın bir Tv kanalının bu proğramcısı,günlük bir gazetenin tarih yazarı Zelyut'un neresini düzelteceksiniz!

„Kardaka" adıyla milattan 2000 yıl önce iki Sümer eşik taşında Kürtler'in adının geçtiğini mi; milattan 400 yıl önce Xsenefon'un „Karduklar" olarak Kürtler'den uzun uzadıya söz ettiğini mi; Türk gizli belgelerine bile geçen kadarıyla 8- 12. yüzyıllar arasında **Eyyubi, Mervani, Şadli, Hasankehfli** Kürt hanedan-devletlerinin kurulduğunu mu; 12. yüzyıldan itibaren yoğun biçimde Selçuklu ve Arap tarihlerinde Kürd ve Kürdistan kavramlarının geçtiğini mi; ilk Türk tarihi ***Oğuznâme*** 14. yüzyıla tarihlendirilirken, ***Tarih-i Devlet'ül-Ekrâd*** adlı ilk Kürt devletleri tarihinin 13. yüzyılda kaleme alındığını mı; ilk Türkçe yazan Alevi şairi **Yunus Emre** 13. yüzyılda yaşamışken, salt 8- 13. yüzyıllar arasında yetişmiş 40 dolayında Yaresan- Kürt şairi bulunduğunu , bunlardan 12'sinin kadın şair olduğunu ve çoğunun eserlerini tambur eşliğinde terennüm ettiğini mi; Alevi edebiyatının ve müziğinin en yaygın olduğu bölgelerin ağırlıkla Alevi Kürt bölgeleri olduğunu mu; Kuzey Kürtleri yaklaşık Cumhuriyet dönemine kadar tüm ibadetlerini Kurmanci ve Dımılki lehçelerinde yani Kürtçe yaparken, İran ve Irak Alevileri olarak Ehl-i Haklar'ın ve Kakailer'in hâlen ibadetlerini Gorani ve Kurmanci lehçelerinde yaptıklarını, keza birçok yönüyle Aleviliğe benzeyen Ezidiler'in ibadetlerini tümüyle Kürtçe yaptıklarını mı; Dersim katliamının sorumlusu gibi sunduğu **Alişêr**'in hem Türkçe hem Kürtçe eser verdiğini mi; Ulu Ozan sayısının yediyle sınırlandırılmasının yanlışlığı bir yana, bu ozanlardan **Şah Hatayi** ve **Fuzuli**'nin Kürt kökenli olduğunu, **Nesimi**'nin de Diyarbekirli olduğunu mu hatırlatalım?.. Hangi birini hatırlatalım, bu kerameti kendinden menkul ve „sahibinin sesi" araştırmacıya?..

Hızını alamayan bu „resmi olmayan Türk tarihçisi", Malatyalı Alevi Kürt Barış ve Demokrasi Partisi milletvekili **Sabahat Tuncel**'i „Türk" yaptığı gibi; ünlü sanatçı **Hülya Avşar**'ı da „Türk" yapıyor. Tabii, bunu yaparken Hülya Avşar'ın amcası **Dr. Fevzi Avşar**'ın **„49'lar Davası"**ndan tutuklanmış bir Kürt aydını olduğunu ve Hülya Avşar'ın birçok yakınının 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde ***Özgürlük Yolu Davası***' ndan tutuklandıklarını ve yargılandıklarını bilmiyor?..

Gazetesinde, *„Alevileri en iyi tanıyan gazeteci"* olarak sunulan Rıza Zelyut'un „hilkat garibesi" bu Alevilik yazısıyla ilgili bir de haber yapılmış. **Volkan Yanardağ** adlı birinin yaptığı haberde; tümü de Alevi- Kürt olan

birkaç kişinin görüşlerine de yer verilmiş. (7)

Bunlardan Tunceli Bağımsız Milletvekili **Kamer Genç**, Dersim konusunda Zelyut'u zımnen haklı bularak şöyle diyor: „*Rıza Zelyut'un (Tunceli halkı ile Kürt halkı arasında ne dil, ne kültür, ne tarih bağı vardır) sözleri doğru. Ben de bunu zaman zaman söyledim. Bizim orada konuşulan dil Dersimce'dir. Yani ne Zazaca'dır, ne Kürtçe'dir. Geleneklerimiz, inançlarımız tamamen ayrı.*"

Traji-komik bir cevap da, eski Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu Başkanı ve eski CHP Milletvekili **Ali Rıza Gülçiçek**'den geliyor. Annesi doğru- dürüst Türkçe bilmeyen, babası Kürtçe deyiş ve türküler söyleyen Gülçiçek ise şöyle diyor: „*Rıza Zelyut'un tahlilleri çok doğrudur. Ben Sivas Koçgirili'yim. Kürtçe konuşuyoruz. Ama köken olarak Türkmeniz. Tarih de bunu doğruluyor.*" (!)

Gülçiçek'in okuduğu hangi tarih bunu doğruluyorsa!..Oysa, bunu böyle belletenin Azeri kökenli **Nejat Birdoğan** olduğunu biliyorum. Birdoğan, sonradan görüş değiştirdi ama birileri hâlâ geçmişte öğretilenle duruyor!..

Buna karşılık, Türkiye'deki Alevi- Bektaşi Federasyonu Genel Sekreteri **Turan Eser** ise, Zelyut'un açıklamalarının tarihsel verilerden ve bilimsel yaklaşımlar- dan uzak olduğunu belirterek, şöyle diyor: „B*u tek tipleştirme modası doğru değil. Dışarıdan kimlik kalıpları uydurulması ırkçı bir yaklaşımdır. Bu tür milliyetçilik ekseninde yapılan yaklaşımları ciddiye almıyorum. Kürt Alevi, Arap Alevisi, Balkan Alevisi vardır. Bulgaristan'da Bektaşi tekkeleri var. Böyle antropolojik araştırmaları, bir köşe yazarının yapması abartılı.*"

En çarpıcı cevabı ise dönemin DTP Tunceli Milletvekili **Şerafettin Halis** veriyor: „*Rıza Zelyut'un Tunceli ile ilgili söyledikleri doğru değil. Tunceli'de hem Kürtçe hem Zazaca konuşan iki kesim var.* ***Yusuf Halaçoğlu'nun bir başka versiyonu olarak Rıza Zelyut devreye giriyor. Resmi ideolojinin kalemşörlüğü var burada. Kendisinin Kürt Alevi olduğunu gören Tunceliler'i yargılamak Zelyut'un görevi değil****. (...) Bunların yaptığı, kendi ırkçı çabalarını Kürt Aleviler üzerinden destekleme girişimleridir.*" (8)

Yol Tv'deki bir programda; Zelyut'un bu tür sakat söylemleri karşısında, diğer katılımcı **Erdoğan Aydın**, Kürt Aleviler'in Türkiye ve Avrupa'daki etkinliği bir yana, Aleviliğe ve Bektaşiliğe gönüllü geçen birçok Ermeni bulunduğunu hatırlatarak, kendisine bizim „***Alevi-Bektaşi Edebiyatında Ermeni Aşıkları***" konulu çalışmamızı örnek olarak vermişti. Zelyut'un bu türden „red ve inkâr" söylemleri üzerine proğrama katılan hemşehrim **Av. Kemal**

Alhaslıoğlu ise, kendisine haklı bir tepki göstererek, bizim *„Alevilik ve Kürtler"* çalışmamızı görüp görmediğini sormuş ve bir Alevi Kürt olarak, Zelyut'un kendisi ve toplumu hakkında ahkâm kesmesini protesto etmişti...

C- Zelyut Dersim'i Yazarsa, Gör Başına Neler Gelir...

Tüm bu herzeler yetmezmiş gibi, Zelyut bir de *„Dersim İsyanları ve Seyid Rıza Gerçeği"* diye bir kitap yazmış ve piyasaya sürmüş. Bir de bunu *„Dersim'de anaları ağlatanların kitabı"* olarak nitelendiriyor. Peki kimmiş Dersim'de anaları ağlatanlar: **Seyid Rıza, Nuri Dersimi, Alişêr**. Yani 40 bin kişilik ordusu, savaş uçakları, makinelileri ve mitralyözleri ile Kemalist ordu değil; bu Dersim aydınları... Bu zata göre, *Dersim 37/38 gerici bir ayaklanmaydı. Seyid Rıza bir pir ya da seyid değil, çete başıydı. İddia edildiği gibi öyle bir katliam falan da olmadı. Sadece, götürülmek istenen medeniyete yani temdin'e karşı çıkan aşiret ağalarına karşı bir askeri harekat yapıldı. Zaten Mustafa Kemal de hastaydı. Ufak tefek bazı şeyler olmuşsa, bunların sorumlusu da Celal Bayar'dı...*

Daha önceki yazılarından da en basit deyimiyle „çarpık" yaklaşımını bildiğimiz Zelyut'un bu kitabını eleştirmeye kalksam, bir kitap da benim yazmam lâzım. *„Dersim ayaklanmasını çıkaranların ve yürütenlerin belgelerini temel alarak"* çalışmasını yaptığını iddia eden Zelyut, hareketin öncülerinden **Nuri Dersimi**'nin iki kitabından biri olan ve 1992'de 40 sayfa not ve 60 sayfa fotoğrafla birlikte Türkiye'de yayımladığımız **„Hatırat"**ını görmediği gibi; efsanevi şair Alişêr'in çeşitli eserlerinde yayımladığımız Kürtçe şiirlerini de görmemiş. Şayet bu Hatırat'ı görseydi; **M. Kemal**'in isteği ve sözünü ettiği Elazığ Valisi **Cemal Bardakçı**'nın organizasyonuyla Ankara'ya çağrılan Dersim aşiret reisleri heyetinin neredeyse tamamının 1937/38'de imha edildiğini görecek ve böylesi büyük bir yanılgıya düşmeyecekti. Bardakçı'nın torunu **Murat Bardakçı**'nın iddia ettiği ve kendisinin savunduğu gibi Dersim'de Alevilik eğitimi verilecekse, 1925'te neden Alevilik yasaklanmış ve Alevi din önderlerinin sıfatları kaldırılmıştı?.. **Murat Bardakçı** bir iyilik yapacaksa, dedesinin *„Dersim'de Üç Sene"* adlı anılar kitabını bir an önce ortaya çıkarsın!..

Bilmem, baştan sona ideolojik ve maddi yanlışlarla örülü böylesi bir kitapla daha fazla zaman kaybetmeye gerek var mı? Bir deli bir kuyuya taş atıyor, siz kırk kişiyle kırk yıl bunu çıkarmakla uğraşıyorsunuz. Zaten, Cumhuriyet tarihi boyunca, gerek Kürtler gerekse Aleviler hakkında bu türden taş atan

asker ve sivil kalemşörler o kadar çok ki!.. Bizzat Zelyut'un kitabının çıktığı yayınevinde boy gösteren yazarlar bunun tipik örneği. Bunların en tanınmışı, Türkeş'le birlikte 1960 darbesini yapanlardan Çerkez kökenli Muzaffer Özdağ'ın oğlu **Prof. Dr. Ümit Özdağ**. Ancak o, etnik kökenini inkâr eden bir „Türk-İslam Sentezci" olarak MHP başkanlığına aday...

Şimdi, bunlara solculuk ve Alevilik adına **Rıza Zelyut** gibi yeni kalemşörler ekleniyor. Oysa, ezilen ve hakkı yenen kimliklerin daha kolay empati kurması ve diğer kimlikleri anlaması gerekmez mi?.. Açıktır ki, bunun için de en azından resmi ideolojiden arınmış çağdaş bir kafaya ihtiyaç vardır. Yoksa, dönüp dolaşıp *„kimse beni Kürt düşmanı olarak görmesin"* demekle olmuyor. Devletin resmi belgelerini bile görmeden, Dersim'de katledilenleri bir- iki bin olarak gösterip, Tv proğramında sıkıştırılınca bu rakamı sekiz-on bine çıkarmakla da olmuyor.

Rıza Zelyut, 1987 yılında İstanbul'da birlikte katıldığımız bir Alevilik paneli öncesinde, benim ***Pir Sultan Abdal*** çalışmamı görmeden ve elyazması Osmanlıca eserleri okumasını da bilmeden ahkâm kesmiş ve uyarılarım karşısında mahçup olmuştu... Resmi ideoloji eksenli bir yaklaşımla Dersim'in tarihi üzerine ulu-orta ahkâm kesmeden önce, bizim yeni çalışmamızı mutlaka görmesini tavsiye ediyorum.

Neydi, çalışmamızın düşünsel omurgasını ortaya koyan ismi: ***Dersim-Koçgiri/Te'dib, Tenkil, Taqtil, Tehcir, Temsil, Temdin, Tasfiye.***

Rıza Zelyut, *„7 Uğursuz T"* olarak adlandırdığım bu kavramların anlamını doğru algılarsa, belki titreyip kendine döner ve hem Alevi Kürtler'e, hem de Dersimliler'e olan vicdan borcunu öder...

Ç- Bir "*Sonsöz*"

Her nedense, "Türk- İslam Sentezi"ne en çok sahip çıkanlar, Türk ve Müslüman kökenine mensup olmayanlar veya etnik ve dinsel kimliklerini karartmak amacında olanlar oluyor. Yukarda anılanlardan sonra, Rıza Zelyut da, bu zincire eklenen bir halka niteliğinde. Neden mi?

Tokat'ın Ormansırtı köyünden olan Rıza Zelyut, esas olarak **Geygel** adlı bir Abdal grubuna yani boyuna mensuptur. Rıza Zelyut'un da Abdallar'ın tarihsel kökenini ve Geygel'in bir Türk obası olmadığını bilmesi gerekir. Abdallar'ın, genellikle beraberinde bulundukları topluluklara uyum sağladıkları ve onların dillerinden etkilendikleri ise bir tarihsel ve toplumsal gerçekliktir.

Bu konudaki birçok yayının yanı sıra, **Prof. Dr. Fuat Köprülü**'nün Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi' nin ilk ve tek fasikülünü oluşturan "***Abdal***" maddesine bakarsa, bunu rahatlıkla anlayacaktır. Neyse, asıl amacımız insanların etnik kökenine değil, resmi ideolojinin etkisiyle Türkiye'de sıklıkla yaşanan bu "kimlik karartma" politikasına vurgu yapmaktır...

D- Kaynaklar

1- Bedran Yılmaz: **Rıza Zelyut Efendi**, Özgür Ülke, 5 Ekim 1994
2- **www.alevi.com/aabf**, 13 Haziran 2004
3- M. Bayrak: **Alevilik, Kürdoloji, Türkoloji Yazıları**, Özge yay. Ank. 2009
4- Rıza Zelyut: **Alevi Kürt Yoktur**, Akşam/Pazar, 26 Ağustos 2007
5- Rıza Zelyut: **Pir Sultan Abdal İçin Satırbaşları**, Demokrat gaz. 28.6.1980
6- Agy
7- Volkan Yanardağ: **(Aleviler) Türk Mü, Ermeni Mi?**, Akşam gaz. 27.8. 2007
8- Agy

V.KESİM

DESTAN DİLİYLE DERSİM VE KOÇGİRİ

OZAN TELLİ'NİN DESTANSI ANLATIMIYLA KOÇGİRİ VE DERSİM (*)

Nazım Hikmet, "*dünü bugüne, bugünü yarına bağlamak*" ve "*halk hareketleriyle kahramanlarını resmi yazıcıların kaleminden kurtarmak*" amacıyla Şeyh Bedreddin hareketini şiirleştirirken; Anadolu halkının tarihi ve toplumcu savaşımının köklerini ve boyutlarını ortaya koymak için halk hareketlerini bütün görkemiyle inceleyen bilimsel çalışmalar ve eyleme katılanları etleri, kemikleri, kafaları ve yürekleriyle oldukları gibi diriltecek ürünler öneriyor; bunun ilk örneğini de kendisi "***Şeyh Bedreddin Destanı***"yla veriyordu.

Nazım, bu halk hareketinden sonra çağdaş destanın yeni bir halkası olarak Türk ulusal kurtuluş mücadelesini "***Kuvayı Milliye Destanı***"yla şiirleştirdi. Şair, bununla da yetinmeyip "***Jokond ile Si-Ya-U***" ile Çin kurtuluş savaşını;

Resim - 99) M. Nuri Dersimi, Kımıl Aziz, Mehmed Ali 1921'de Divriği Hapishanesi'nde.

"***Benerci Kendini Niçin Öldürdü?***" ile Hindistan kurtuluş savaşını; "***Taranta Babu'ya Mektuplar***" ile Habeşistan'dan giderek Afrika'nın siyah halklarının anti-sömürgeci mücadelesini destanlaştırıyordu. Ne yazık ki sıra Kürd halkının özgürlük ve eşitlik için verdiği mücadeleye gelince şair o noktada sessiz kalıyor ve kuşkusuz bu durum Kürd aydınlarının eleştirilerine yolaçıyordu.

Nazım Hikmet, sonradan Kamuran Bedîrxan'a gönderdiği bir mektupta

adeta özeleştiride bulunur ve Antep savunmasına ilişkin „*Vurun Kürd uşağı namus günüdür*“ nakaratlı türkünün sonradan Türk idarecilerince yasaklanmasını eleştirir. Çünkü aynı nakaratı kendisi de destanına „*Vurun ha yiğitler namus günüdür*“ biçiminde yansıtmıştır.

Resim - 100) Seyyid Rıza, Hüseyin ve Fındık yakalandıktan sonra.

İşte, Nazım Hikmet'in yerine getirmediği bu işlevi 80'li yıllarda ilk kez bir Kürd şairi gerçekleştiriyordu: **Ozan Telli**. Yaptığım kaynak katkılarıyla hazırlanan "***Koçgiri Destan***" 1987'de, "***Dersim Destanı***" ise 1990'da Avrupa'da yayımlanıyor ve bu iki destan daha sonra hazırlanan "***Ağrı (Ararat) Destanı***" ve "***Newroz***" destanlarıyla birlikte 1992'da ***Çağdaş Kürt Destanları*** adıyla tarafımdan yayımlanıyor ve iki yıl ceza almama yolaçıyordu. O tarihte, Ozan Telli, destanlarda yasal risk dolayısıyla **Cemşid Mar** adını kullanmıştı.

Destanlar; öneren, kaynak sağlayan ve yayımlayan kişi olarak, kimi yazılarımda kullandığım "***Nesimi Fıratlı***" adıyla bana ithaf ediliyor ve bu ithafta şöyle deniyordu: "*Destanlarımın yazılmasında, sağladığı kaynaklarla çok önemli katkılarda bulunan değerli şiir emekçim, güzel dost* ***Nesimi Fıratlı****'ya sevgiler sunarak...*"

Resim - 101) Ahmed Ramiz

Resim - 102) Hasan Hayri

Türkiye'de "destan şairi" olarak bilinen **Ozan Telli**'nin, geçmişte Anadolu halk hareketlerine ilişkin "***Baba İshak, Şahkulu ve Pirioğlu Mehmet Bey***" destanlarına da kaynak sağlamış ve önsöz yazmıştım.

Bilindiği gibi "destan" şiirde kendine özgü bir türdür. Kurgusunda bir yandan öykü vardır, bir yandan şiir. Bir başka söyleyişle destana "öykülemeli şiir" de denebilir. Destanda öykü ve şiir iyi emiştirilmediği zaman ortaya ancak kötü bir kanzum hikâye çıkar ki bunun çağdaş destan anlayışıyla ilgisi yoktur. İşte şair **Ozan Telli**, destan türünün zamirine ulaşmış ve tarihsel belgelerden yola çıkarak yaşanmış gerçeği şiirin büyülü potası içinde eritmesini bilmiştir. Bir yandan Kürt halk hareketlerinin çoşkulu öyküsünü sunarken aynı zamanda güçlü, etkileyici, çarpıcı, kuşatıcı bir şiir de dokumuştur. Sonra yalnız bu hareketlerin dar çerçevesi içinde kalmaz, özelden genele tikelden bütüne uzanarak **Koçgiri**'yi **Ağrı**'ya, **Ağrı**'yı **Dersim**'e, **Dersim**'i Kürd ulusunun dayanışma ve kurtuluş bayramı ***Newroz*** aracılığıyla tüm **Kürdistan**'a bağlar. Destanlarını kotarırken geçmişle bugün, bugünle gelecek arasında bir köprü kurar. Bu yönüyle destanlar, salt belirli Kürt ayaklanmalarını öykülemekle kalmaz Kürt tarihini, coğrafyasını, efsanelerini de bir bütünün nakışları olarak dokur.

Resim - 103) Atatürk ve Dersim mebusu Diyap Ağa

Kürt ulusal kültürünü ve Alevilik öğretisini iyi kavrayan şair, ***Koçgiri*** ve ***Dersim*** destanları ile ***Newroz*** tekstlerinde bu kültürel ögeleri yoğun biçimde işler. ***Ağrı Destanı*** ise daha çok Kürt kültürüyle yoğrulur. Hemen belirtelim ki destanlar özelde üç hareketin ve bir bayramın, geneldeyse bir ulusun köklü

tarihinin destanıdır. Destanlarda ulusun tarihinin derinliklerine iniliyor, kültürel kaynaklarına, ulusal motiflerine, şarkılarına, törelerine, deyimlerine, ulusal kahramanlarına ve benzeri değerlere göndermeler yapılıyor. Kuşkusuz bu özellikler de destanlara hem özgünlük, hem de zenginlik kazandırıyor.

Resim - 104) Dersim'li bir tutsak

Bu noktada bir hususu özellikle belirtelim ki, destanlarda geçen „düşman" türü ifadeler, o anki durumu yakalamak ve anlatmak için, destansı anlatımın gereği başvurulan ifadelerdir; yoksa değil iki halkın birbirine düşmanlığı, tersine gerçek anlamda kardeşliği işlenmektedir.

Resim - 105) 97 yaşında Dersim'li bir pir.

Sözlerimizi bağlarsak; özcesi bu destanlar, emekten ve ulusallıktan yola çıkarak dünü bugüne, bugünü yarına bağlamaktadır. Destanlar, „*bir yolun, bir yürüyüşün uzun havasıdır. İnişli-yokuşlu, halk nakışlıdırn. Soylu bir isyan damarının, insan hamurunun, emek mayasının, demir çarıklı pirlerin, kızıl sarıklı erlerin büyük ve bilge seslerinin destansı bir şiiridir. Dünün isyan, umut ve aşk geleneğinin, ulusal töresinin, kanayan yarasının, sönmeyen çırasının türküsüdür.*"

Resim - 106) Seyid Rıza

Sizleri destanlarla başbaşa bırakırken, destansı anlatımın coşkun seline kendinizi kaptıracağınıza ve şiirin büyüleyici güzelliğine bir kez daha tanık olacağınıza inanıyoruz...

***

Dilo Yaman

Ateşe atılan bendim
yandım külüm bulut oldu
Taşa tutulan candım
çığlığım umut oldu
Boğduruldum *kızılırmak*'ta
can çektim tahta çarmıhta
al kanım kalıt kaldı
benim büyük halkıma

Kırıldı bitmedi halkım
sürüldü gitmedi halkım
sarıldı güzel ülkeme

Şimdi kara bahtını
    ak etmeye ahdetmiş
sömürgenin tahtını
    yoketmeye ahdetmiş
düşmüş yollara yollara
Karakollara
baskın başlamıştır

Duyduk ki
    daha temmuz ayında
mısto ve çetesi
- Yok ölümden ötesi
    diyerek atılmış öne
ve sağı solu
    çevrilen
çulfa ali
    türk karakolu
geçirilmiştir ele

Ve ağustos'un sıcağı
    kaynatırken kanı
sabık jandarma komutanı
şadan aşireti başkanı *paşo*
buyruğunu vermiştir canlara:
    - Artık davranın
zalim devranın
    dönesi geldi
gün oldu
    harman oldu
Ve davranıp
    kesmişiz yolu

kuruçay'a cephane taşıyan düşman kolu
tutsaktır bize
ve *refahiye*
geçmiştir elimize
hükümet konağında dalgalanan
bayrak bizimdir

Bu sırada *ankara*
sıkışıp dara düşmüştür
Bundandır ki *haydar*
ümraniye bucak müdürüdür
ve kardeşi alişan
refahiye'de kaymakam

Ve dokuzyüzyirmi'nin ekimi
kuruçay'ın *kamho* yöresi
dağların tepelerin arası
geçit vermemiştir düşmana
giresun'dan gelen askeri güç
uğramıştır *alişer*'in hışmına

Musa oğlu alişer
imranlı'daki dernekte sekreter
"jin" adlı bir gazete çoğaltan
devrim ateşinin rüzgar soluklu körüğü
bir topak köz gibidir yüreği
eli yazandır
dili ozandır
kavgamıza sevgimize
türkü düzendir:
"*Dılo yeman yeman yeman*
Mera bişin şahı merdan
Ev dermane hemu derdan
Çiyan gırto berfo duman"

***

Şavkıyan Şafak
Karakış kara kanatlarıyla
    üstümüze konmuştur
rüzgar akmaya başlamış
    sular donmuştur
saçaklarda buzdan kamalar
tepelerde dağlarda kardan kümeler
Ve kırbaçlayan ayazı gecenin
gecenin itleri ve kurtları uluyan
yarasaya yarayan
    baykuşu koruyan gecenin
bizimdir şavkıyan şafağı
    toprak buğulandığı an

Malatya'nın **arapkir** yöresi
atma/divriği ve **dırejan**
    dağlarında yaşayan
büyük bir aşiret
    adı: **parçıkan**
davamıza destek sözü vermiştir.
Devenin karnına girmiştir
    devrimin dost çocuğu
günü güne eklemekte
    ilkyazı beklemektedir
tutuşturmak için ocağı

Gelince o gün
duyurulacak bağımsızlığımız **dersim**'den dünyaya
başlayacak bayram
    başlayacak düğün
ilkin
    hozat'ta çekilecek bayrağı **kürdün**
Kürdistan'ın koca yurdun
    kurtarılması için
erzincan – elaziz – malatya

istikametinden
    yürünecek **sıvas**'a doğru
ankara hükümetinden
tanınması istenecek bağımsızlığımızın

bu sırada egemenler
koçkiri çevresine
    askeri birlikler göndermekte
kimi payeler vererek kandırmakta
    hayınlığa teşne olanları
Meço ağa / diyap ağa
    dersimli mustafa
gango oğlu **ahmet ramiz**
    ve **kürt hasan hayri**
    bizden değildir gayri
Bunlar
    kapılanıp **ankara**'daki meclise
düşmanın tuzağına
halkının uzağına
    düşmüşlerdir

***

Dersim

„Aslanlar yurdudur kimseler girmez
Gerçekler sırrıdır akıllar ermez
***Kürdistan** gülüdür zalimler dermez*
*Onlara bağılıdır yolu **Dersim**'in"*
Alişer

Dersim
fırat'ın ve **murat**'ın
mavi kollarıyla kucakladığı doruk kent
kürdistan'ın kadim kalesi

dostuna dost
düşmanına asi
taşı çatlatan bin yıllık bir çığlığın sesi
duyulur her yöresinde

Dağında
taşında
deresinde
bir uğultu
bir çağıltı
bir çınlama
bir çağrışım
çoğalır yürür
dağılır durur
Dersim'in yüreği saniyede bin vurur
söylenmemiş bir başka türküdür bu
ermail'den **kermail**'den beri
biraz ateş
biraz çelik
biraz su
Bu toprağın tutkusu
özgürlüktür
özgürlük deyince erir **munzur** dağının karı
kardelen kaldırır başını
keskin kokar kekik
çiğdem bükmez boynunu
suya türkülenir yarpuz
peryavşan yaralara em olur

Bre dostum
düğün olur
dernek olur
cem olur
çalınır sazlar
kavga kurulur

kutu deresi'nde
laç deresi'nde
sıvanır silahın sırtı
bıyık burulur

Ve buzlar çözülende
yarlığ yazılanda
çakıl atılır **munzur** suyuna
munzur suyu hırçın akar
Derken ortaya
değirmen taşının mili
seyit rıza çıkar
bayrağı burca çeker
dalgalanır ebemkuşağı gibi
gönül göklerimizde üç renkli.

***

Sıvas Zındanında
Kestirme yol ararken
hep dolambaç
düştü bize
Ekmek ve gül dururken
yağlı kırbaç
düştü bize
Zeytinden dal dererken
dağlanmış taç
düştü bize

Sıvas zındanında **nuri dersimi**
bir yanında **kımız aziz**
bir yanında **mehmet ali**
ayakta pranga
boyunda lale
çekmekte çile
öbür **kürt** tutsaklarla birlikte

Ve zindanın duvarı taş
    kapısı demir
aldığı can
    yediği ömür
ömür neyse ne
tutsaklar yanmaktadır
kavgadan ayrı düştüklerine

Ve haber ulaşınca yerine
seyit rıza
oniki telli saza
bir kez daha dokunmuştur **dersim**'de
Bunun üzerine
ankara'nın baş paşası
gizli buyruk yollamıştır
sıvas valisi **reşid**'e
Ve sürgüler çekilmiştir geriye
baytar nuri'ye
güneş görünmüştür yeniden

Ve dışarda kavga rahvan
yiğit aşiret canbegan
yirmi aralık dokuzyüzyirmi'de
domurca dağlarında pusu kurmuştur
sivas – kangal – divriği
postasını vurmuştur
ayan oğlu müdür mustafa'nın
defterini dürmüştür

At eşkindir
çatal dilli kılıç keskin
dost baskındır
düşman suskun

Kürdistan denilen
    büyük anada

doğmaktadır yeniden
parlak **hitit güneşi**

***

Sevgili Vatan

„Kürdistan'ın orduları
Kahrettiler barbarları
Vatan için öleceğiz
İstemeyiz Moğolları"

Alişer

Bir kızıl öfke
yayılmış ufka
ağarırken tan

Dalları ülkeler boyu uzayan
kökünde ter ve kan olan
ulu bir ağaçtır **kürdistan**

Ve **kürdistan**'ın bağrında
özgürlüğün uğrunda
savaşan peşmergeler
korkusuz kaplanlar kadar atak
kayalarda kartallar kadar kahraman
sakalları bulut
bıyıkları kaytan

Ve ellerinde martin
çantalarında çortan
bellerinde borasor şal
ayaklarında ham çarık
sırtlarında mintan

İşte bunlar
yani dostlar ve canlar

tanrıça **anahit**'in göğsünden akan
ölümsüz suyun
sütle yunmuş ayın
gül yüzlü günün oğulları
gözleri geyik
kaşları **zülfikar**
yeleleri aslan

ve **demirci kawa**'nın
nakışını demire/bakıra/çeliğe işlediği
mührünü mermerlere vurduğu
büyük ve kutsal davanın
özveren adanmışları
dağlarda ateşler yakan
aşktan ve umuttan

Ve ışığın
ve rengin
ve sesin
türkülü efsanesi
sevgili vatan
bir yanı **nemrut**
bir yanı **nuh-nebi**
bir yanı tufan
ve terinde gemiler yüzdürüp
tufanları yenen insan

Ve **baba zel**
baba tujik
baba sultan
bu topraklarda yatan

Ahh sevgili vatan
gönlümüzün ölümsüz gelini
telleri gözyaşından **duvağı kan**

***

Kürt Nakışlı
Hazar denizinden taştım
devrilip dağları aştım
dolaştım **basra**'yı **hind**'i
ta **akdeniz**'e ulaştım
ve buluştum **kızılırmak**'la
Kanatları **kürt** nakışlı
can bakışlı hüma kuştum
devran döndü yere düştüm
kırıldı teleğim telim
toprağa değince elim
dirildim kendi kendime
büyük ulusal andıma
bağlı kalıp varoldum

Soluğu meşe yeli
ak teri meşe seli
yolu özgürlük yolu
olan benim bu çağda
her tepede her dağda
kavgalara pir oldum

Zerdüşt'ün dediğince
hatti'dir **mar**'dır adım
munzur'dan yudum yudum
içtiğim su aşkına
hep ölümsüz yaşadım
yurdumun kucağında
sönmeyen ocağında
bir sevdalı nâr oldum

Emeğin mihengine
vurdum tarihi bugün

bir kurtuluş cengine
girdim tarihi bugün
mazlumlara car oldum

Ben **munzur**'un kerameti
ve **husrev**'in adaleti
ve bereketi **halil**'in
ve mahzunun melulün
gözündeki acıyım
inancm/umudun/aşkın
ve bilincin gücüyüm
bir yıkılmaz ar oldum.

***

Gelincik Gelinler Kızılcık Kızlar
„Şer şere
çi mêye
çi nêre"

/Karnı deşilen kadın
bir sefer doğdun
öldün iki sefer
doğmadan ölen
bebenle beraber/

- Ben yangınlı mağara
ay bata gün ağara
sesim duyuram sağıra
    Gelincik gelinler
    kızılcık kızlar
    karıştılar küllerime

Ben **iksor uçurumu**
yüzlerimi yel okşar

köz yakar içerimi
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
atıldılar kollarıma

- Ben karanlık bir kör kuyu
diri diri gömdüler
koynuma kısrağı tayı
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
üğrülendi dillerime

- Ben **munzur**'un deli suyu
çarparım taşlara başım
bir acıyı akmak işim
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kapıldılar sellerime

Ve **fırat**
ve **murat**
ve **mercan**
ve **harçik**
bir de ben
suyumuzda bölük-pörçük
nice can
kızıl kan

verdik kol kola
kürdistan'ı dolandık
işte bundan bulandık
türkülendik al güle
Gelincik gelinler
kızılcık kızlar
kondular dallarıma
şakıdılar özgürlüğü

***

Bitmeyen Destan

„Dersim'e sefer olur
zafer olmaz"
Halk Sözü

Dersim'in deli dalgaları
dövmekte döşünü düşmanın
domurca ve **yılanlı** dağlarında
Beypınar ve **zara**'nın
zorlanmakta kapıları
ve şavkımakta şimşeği kaykıran sesimizin
bakır tellerde

Ve sonunda **ankara**
dayanmayıp baskılara
peşi peşine iki ayrı af kararı almıştır
ve meclis **dersim**'e
hacı osman fevzi başkanlığında
yeni bir öğüt kurulu salmıştır
ve başlamıştır görüşmeler

Ne var ki
artık soğumuştur kavganın közü
ve yarı yolda bırakmıştır bizi
osman fevzi'ye uyan **alişan**
uzlaşmanın utancıyla perişan
erzincan'a inmiştir

Ve **seyit rıza**
ağdat köyündeki otağına dönmüştür
görklü **tujik dağı**'nın
ve dalgalanan **kürt bayrağı**
duldasında

bir avuç pirinç
bir deste başak
bir top ışık gibi güzel düşü
yelesi kabarmış aslan başıyla
devrimci bir dev gibi durmaktadır

Ve amansız atmaca akınlarıyla
bezirgânı kırmakta
haramiyi vurmaktadır
Ve bitmeyen bir kavganın
şahdamarında seyiren kanda
newroz'lu akşamların ateşindedir
Ve her dumanlı zor günde
seher sesli gülibiklerin
uykuları yenen ötüşündedir
Ve yanındadır **alişer**
alişer ki
    gölgesi hep ardına düşer
    işleyen demir gibi yaşar
    Kürdistan illerinde
türküsü dillerinde
der ki:
- **Dicle-fırat** gibi birbirine
kavuşur kollarım günün birinde

***

Kürdistan'ın Ben
Kürdistan'ım ben
izoryen dağlarından
kuzey-batı **ermenistan**
    dağlarına doğru uzayan yay
    gerili telidir inancımın
titreşir
    türküleşir

ayrılır sesler içinde
Kürtlüğüyle/mertliğiyle
ipekten inceliği
yumuşaklığı ak pamuktan
granitten sertliğiyle
asuri'dir
nasturi'dir
kalde'dir

Kürdistan'ın ben
yağla yanan kandil
terle ıslanan mendil
kanla kızaran şafak
yani gönüllerde bayrak
kutsal buyruk yani
avesta'da yazılan
Ve **ahmedi hani**
bir ulusal ulu çığlık
tarihin derinliklerinden süzülen
ve yiğit **zaloğlu rüstem**
cömert ve cengâver **selahaddin**
kahraman **eba müslimi horasani**
gözleri oyulan **bad**
ve çarmıha gerilen **daysam**

Kürdistan'ın ben
belat suyu kıyısında kemerli yol
kadim kent **ahlat**
dımdım kalesi
dicle ve **fırat**
Ve tarihin kanlı kervanı
cizre'de **bedirhan**
harzan'dan **peri-han**
meyafarkin'de **mervani**
türkün terleyeni dostumdur
kardeşimdir **ermeni**

Kürdistan'ın ben
asur kitabelerinde adım var
iraniye
turaniye
samiye
ve **hamiye** sor beni
Antakya'dan **horasan**'a
uzeyd'ten **kermanşah**'a
kol germişim
nice gazi yaratmış
nice şehid vermişim
uşnu'da **simko**
bitlis'te **said ali**
ve **bilbas** beyleri **mindoab**'da
ve **diyarbekir** düzü
bingüf geçidi
tanzi dağı
zilan deresi bir de

kürdistan'ın ben
tabanlarında kızgın sac
başlarında dağlanmış taç
kan-revan içinde yürüyenlerin yurdu
Hünerli ellerim kurdu
cezire'yi **ahlat**'ı
bilginler **piri zeyneddin** bebi
nasreddin tûsi
muhyiddin ahlati
benim bağrımda boy verdi
kısrak kişneyip tay verdi
yer-gök tanıktır buna

***

Dersim Destan İçinde
Dersim destan içinde

dersim kürdistan'dır
dersim kürdistan içinde
Önce **işuva**
sonra **medya**
şimdi de **ili tunc**un

umudun
    inancın
    hıncın
katmer açan kangülü
Doğudan **erzurum/muş** ve **çapakçur**
kuzeyden **fırat**
batıdan **fırat** ve **malatya**
güneyden **murat**'la çevrili
Ve kayaları kartal yavrulu
munzur ve **mercan**
döşü çimen
başı duman ve kar
Ve tam ortasından akar
munzur suyu **dersim**'in

acıyla
    aşkla
    ışıkla
türküsünü söyleyerek **gürgür** dağının
eski çağların ve çağının
anlatarak öyküsünü

Uğrular uğursuzlar gelip geçmişler buradan
    salgınlar/saldırganlar
kabuk kazıyıp yaradan
    kan içmişler
düğümcü **iskender**
topal timur
    barbar hülâgü

ve **uzun hasan**
ve kötülük tanrısı **ahriman**
Ve yine de her zaman
tırnaklarını avuçlarına saplamış
ısırmış dişleriyle dilini dersim
dilememiş düşmandan aman

***

Özgürlük
Esiyor yel
savruluyor kül
kıvılcım düşüyor saçlarıma
-saçlarım bulut-
Ölsem de sönmüyor gözlerimdeki ışık
-gözlerim umut-

Ve eğnimde al harmani
başımda sarık ve çember
ve ses gönül kubbelerimde çınlayan
Def vuruyor
derviş dönüyor
yanıyor ateş
ve aşk **yezidi güneşi** gibi ısıtıyor kök saldığım
toprağı
ve ben öpüyorum onu
tapıyorum ona
kürdistan'a
ve **demirci**'nin terini sildiği
kutlu önlüğü sarıyorum yarama

Derken kırmızı gül
sarı çiğdem
yeşil yaprak
urmiye'den **botan**'a

beziyor şanlı yurdu
başlıyor **ayd-ı kürdi**
Ve çarkta biçimlenen çamur
teknede yoğrulan hamur
közde kızaran demir
örs açıyor döşünü
çekiç biliyor işini
Ve uyanıyorum tanda
iki ellerim kanda
savaş atına binmişim
terkimde özgürlük
ekmeği aşka banmışım
türkümde özgürlük

Seni kanat seslerinden tanırım özgürlük
gül kokundan
mavi renginden
Sen gökyüzü
duru akan
nar gibi kızarmış ekmek
ve kırık zinciri **spartaküs**'ün
ve dağ yeli
dere seli
çıra türküsü
-dilimin şakıdığı-
elimin dokuduğu
en güzel nakış
özgürlük

***

Alişêr ile Zarife
Türk hükümeti
suyu başından kurutmak
çınarı içinden çürütmek ister

bunun için kurmay **şevket**'e
-Öldürülmeli **alişêr**
buyruğunu verdi
Şevket tuzağını kurdu
rehber kop
zeynel top
ve **vanklı efendi**
derken bir kancık çete
Bunlar satılıp lirasına **türkün**
soyundular ihanete
yürekleri kuşkulu ve korkak
gözleri ürkek
yüzleri çirkin
üzengide karıncalı ayakları
elleri tetikte tedirgin
koyuldular karanlık koynuna gecenin
Bir süre sonra
tujik dağındaki mağaraya vardılar
ses verip / ses alıp
içeriye bir dost gibi girdiler
kendilerine ekmek ve cephane hazırlayan
alişêr'i arkasından vurdular
Ve **alişêr**'in eşi **zarife**
ne söze gelir/ne tarife
öylesine görkemli
güzel
yiğit bir insan
ilkin şaşırdı bir an
arkasından atıldı üstüne **alişêr**'in
-Arkadaşımı vurmayın aman
dedi
ve çekip silahını can yoldaşının
vanklı'yı yere devirdi
Sonra satılmışlar
soluğunu söndürdüler onun da

ve **zarife**
çiçekli bir dal gibi düştü **alişêr**'in üstüne
Yıl otuzyedi
ay temmuz
gün karalı dokuzdu
ve sehere doğru
kesilmiş iki ışıklı baş
paşa **alpdoğan**'a teslim edildi

Yel sustu
ay bulutu kuşandı
su akmadı bir an
ürperdi bakır teller
sarsıldı **kürdistan**

Ve **seyit rıza**
bir topak tuzun yarayı yakması
erimiş ateşin yüreğe akması
gibi duydu özünde acıyı...

(*) Cemşid Mar (Ozan Telli): Çağdaş Kürt Destanları (Koçgiri-Ağrı-Dersim-Newroz), Özge yay. Ank. 1993

Resim - 108) Destanların yazıldığı yıllarda **M.Bayrak** ve **Ozan Telli,** Bayrak'ın çalışma odasında

VI.KESİM

DERSİM VE KOÇGİRİ KATLİAMLARI ÜSTÜNE SÖYLEŞİLER

I- MEHMET BAYRAK İLE KOÇGİRİ VE DERSİM KATLİAMLARI ÜSTÜNE SÖYLEŞİ

Söyleşi: **Ali Güler**

Uzun yıllardır Dersim ve Kürdoloji alanında çalışmalarını yürüten araştırmacı yazar **Mehmet Bayrak**, 1938 katliamıyla ilgili ortaya çıkardığı yeni bilgi ve belgeleri ANF'ye açıkladı.

Dersim'e dönük ilk ciddi katliamın 1800'lerin sonunda Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa öncülüğünde Osmanlı ordusu tarafından yapıldığını söyleyen Bayrak, "*1930'lu yıllarda Dersim'de bir isyan olmadı, katliam yapıldı. 37/38'e giden yolda herhangi bir isyan yoktur. Dersim'i tasfiye girişimi sözkonusudur. İsyan yanılgısı, devletin resmi ideolojisinin tuzağına düşmektir. Devlet katliamı meşrulaştırmak için isyan olduğunu iddia etti*" dedi.

Araştırmacı yazar Bayrak, Koçgiri isyanı lideri Alişêr'in kitap ve defterlerinin bulunduğu bir sandığın ise Genelkurmayın elinde olduğunu söyledi. Alişêr öldürüldükten sonra el konulan bu sandıkta Alişêr'in kaleme aldığı '**Dersim Destanı**' adlı kitabın da bulunduğunu belirtti. Mehmet Bayrak, Dersim katliamıyla ilgili ortaya çıkardığı yeni belge ve bilgileri ANF ile paylaştı.

-1937-1938 Dersim Olayı, sizce bir isyan mı yoksa katliam mıdır?

-Dersim'de 1937 ve 1938 yılında yapılanlar bir isyan değil, katliamdır. Herkes bunu çok iyi anlasın. Ancak Osmanlı döneminde çeşitli isyanlar yaşanmış ve askeri hareketler gerçekleştirilmiş. Buna bağlı olarak kimi katliamlar da yapılmıştır. Benim tespit ettiğime göre, Dersim'e dönük ilk ciddi katliam 1800'lerin sonunda oluyor.

-Bu hangisi ve nasıl gerçekleşiyor?

Bu, literatürde pek fazla bilinmeyen Gürcü kökenli Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa öncülüğünde Osmanlı ordusunun Dersim merkez olmak üzere Kürdistan'a yaptığı saldırı ve buna bağlı olarak yapılan katliamdır.

-Peki o tarihte herhangi bir isyan mı var, yoksa planlı bir saldırı mı?

-Her zaman olduğu gibi gerekçe şu: "Kürt aşiretlerini dize getirmek ve onları Osmanlı'ya tabi kılmak." Hareket noktası bu.

-Peki o tarihte Kürt aşiretlerinin yaptığı bir isyan ya da isyana hazırlık var mı?

-Kıpırdama olmasa zaten Osmanlılar böylesi bir hareket düzenlemeye

ihtiyaç duymazlar. Burada önemli olan şu: Herkes 1806 yılında Babanzade Abdurahman Paşa İsyam'yla Kürtlerin Osmanlı'ya karşı isyan başlattığını biliyor. Osya bizim bu söylediklerimiz 18. yüzyılın sonunda gerçekleşiyor. Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa, Dersim aşiret reislerinden 150'sini Erzincan'a görüşme ve uzlaşma talebiyle çağırıyor. Fakat bir gecede bu 150 aşiret reisinin kafasını uçuruyor. Burada amaç şu: Dersim aşiret reislerini öldürüp aşiretleri dizi getirmek! Mesela bu bilinmeyen bir katliamdır. Sizin söylediğiniz Dersim katliamına giden süreçte bu ilk önemli halkalardandır. Özellikle Kızılbaş Kürt katliamı bağlamında... Aslında şunu şöyle söylemek gerekir; Dersim olayı Kızılbaş Kürt kimliğiyle ele alınması gereken bir olaydır. Diğer Kürt gruplarına bir saldırı olmadan önce Dersim'e dönük bir saldırı var. Dediğim gibi bir gecede 150 aşiret reisinin başı kesiliyor. 1937-1938 olaylarıyla ilgili de bir yanılgıya düşmemek gerekiyor.

-Evet... Kürtler arasında da bu düşünce yaygın. Kimi çevreler katliam derken, kimi çevreler de isyan olarak ele alıyorlar.

-Bu büyük bir yanılgı. Böyle bir şey söz konusu değil. Benim ortaya koyacağım belgelerde siz de zaten göreceksiniz. "İsyan", geçmişte bizim sol grupların kendilerine pay çıkarmak için söyledikleri birşey. Artı, devletin söylediği birşey. İsyanın olduğu yerde isyan olduğunu söylemek gerekir. Ama isyanın olmadığı yerde de doğruyu söylemek lazım. 38'e giden yolda herhangi bir isyan yoktur. Burada bir katliam vardır. Daha da büyük bir plan; bir Dersim'i tasfiye girişimi söz konusudur. İsyan yanılgısı, devletin resmi idelojisinin tuzağına düşmektir. Kemalist rejim büyük bir katliam gerçekleştirdi. Bunu meşrulaştırmak amacıyla burada bir isyan olduğunu iddia etmesi gerekiyordu. Katliama gidilen süreçte dönemin başbakanı Celal Bayar şunu söylüyor: "*Dersim'de bir takım hareketler duyuyorduk. O sıralar askeri manevralar vardı.*" Oysa "askeri manevralar" dediği de iki kolordu ve bir tümen ile başlatılan manevralardır. Bu, katliama dönük yapılan bir hazırlıktır. Ve Bayar devamla şunları söylüyor: "*Mareşal (Fevzi Çakmak) bu manevraları idare ediyordu. Bir haber geldi. Eşkiyalar bizim 3 karakolumuzu basmış, bazı askerlerimizin tüfeklerini almış. Durumu Atatürk duymuş, hemen beni çağırdı. Dedi ki 'durumu biliyorsun. Hemen gerekeni yap.' İşe başladık ve Dersim'i vurduk.*"

-Bu ifadeler nerede geçiyor?

-Bu diyaloglar, Akis dergisinin 1987 yılı 13. sayısında yazılıyor. Daha

birçok şey var. Bu birincisiydi. Celal Bayar'ın başka bir söyleyişisi daha var. Tercüman gazetesi, 10.9.1986 tarihli sayısında da Celal Bayar, "*Atatürk ile Elazığ'dayken eşkiyalar bir karakolu basarak jandarmaların silahlarına el koymuştu. Atatürk yüzüme bakarak, 'ne olacak' dedi. Biz de memleketin selameti için Dersim'i vurduk*" diyor. Şimdi böyle birşey olabilir mi? Bir Başbakan, bir ifadesinde "3 karakol basıldı" diyor, başka bir ifadesinde "1 karakol basılıyor" diyor..

- *Çelişkili açıklamalar...*

- Evet, büyük bir çelişki. Ben bunun planlı ve hazırlıklı Dersimi tasfiye girişimi olduğunu söylüyorum. Elimde kitap var. Jandarma Genel Komutanlığı'nca gözetim altında 100 adet basılmış. Bu kitabın orjinalini ben bizzat gördüm. Bu kitabın arka kapağının iç cebinde askeri harekatlar için krokiler ve planlar var. Tarihsiz basılan bu kitabın 1934 yılında yayımlandığı tahmin ediliyor. Bu kitapta Dersim'in nasıl vurulacağı, hangi aşiretlerin vurulacağı ve katliamdan sonra batıya sürgüne gönderilecek aşiretlerin listeleri veriliyor. Bu da gösteriyor ki, Dersim Katliamı daha önce hazırlanmış planlı bir katliamdır. Ve Dersim'i tasfiye girişimidir. Bunu özellikle vurgulamak istiyorum.

Resim - 108) M. Bayrak, Berlin Alevi Kültür Merkezi Cemevi'nin 2006 yılında düzenlediği Dersim konferansında

- *Peki bu dönemde Türk devleti neden Dersim'i tasfiye etmeye çalışıyor?*

- Çünkü; Dersim, Kızılbaş Kürt kimliğiyle, doğasıyla, kimliğiyle ve

demokratik yapısıyla, kültürüyle farklı bir bölge. Adeta farklı bir eyalet konumunda. İşte bütün amaç; bu kimliği tasfiye etmektir. Ben, bunun katliam olduğunu ve planlı bir şekilde yapıldığını ispatlayan belgeleri alabildiğine çoğaltabilirim. Özellikle diyorum ki, yanılsamaya son vermeliyiz.

- *Özellikle bazı kesimlerde şöyle bir düşünce yaygın: "Fevzi Çakmak bizi vurdu ama Atatürk geldi bizi kurtardı."* Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

- Bunun gerçeklikle bir alakası yok. Ne yazık ki Dersim toplumunun ve Alevi kesimin resmi ideolojinin propogandası karşısında düştüğü bir tuzaktır. Bir yanılgı... Bir kere Atatürk'ün gökten zembil ile gelen bir kutarıcı olarak görülmesi büyük bir yanlış. Bütün hereketlerin Atatürk bilgisinde yapıldığına dair elimizde sayısızca belgeler var.

- Örneğin...

Sana sayısız belgeler göstereceğim. 1936 yılında Mustafa Kemal şu açıklamayı yapıyor: "*İçişlerimizde en önemli bir safha varsa o da Dersim sorunudur. İçte bulunan iç bu yarayı, bu korkunç çıbanı temizleyip koparmak ve kökünden kesmek her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için hükümete tam yetki verilmelidir.*" Bu, aynı zamanda bir direktiftir de. Sonra Mustafa Kemal ölmeden 9 gün önce Celal Bayar mecliste şu mesajı veriyor.

- *Bu Atatürk'ün mesajı mı?*

- Evet Atatürk'ün mesajını veriyor. "*Atatürk hasta yatağında yatıyordu. Bu olaylardan haberi yoktu" diyenlerin şunu iyi dinlemesi gerekiyor. Mesajda şunlar belirtiliyor: "Uzun yıllardanberi süregelen, zaman zaman gergin bir şekil alan Tunçeli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmıştır. Bölgedeki bu tür olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır.*" Eğer bununla da yetinmek gerekmiyorsa, o taktirde Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in görüşlerine ve fotoğraflarına göz atmak gerekiyor. Şu görülen fotoğraflarda (Bayrak, burada Nuri Dersimi'nin "**Hatıratım**" isimli kitabındaki fotoğrafları gösteriyor) Atatürk'ün manevi kızı, Türkiye'nin ilk kadın pilotu, - sonradan Ermeni asıllı olduğu ortaya çıkınca Hrant Dink'in başını yiyen bu kadın- , babası Atatürk ile vedalaşıyor. Yolculuk Dersim'edir. Ayrılırken Atatürk kendisine bir tabanca veriyor. Şayet başına birşey gelirse, düşürülürse; Kürtlere teslim olmaması ve kendisini koruması amacıyla bir tabanca veriyor. Burada Atatürk'ün elini öpüyor. Diğer fotoğrafta da, uçak havalanırken Atatürk aşağdan

bakıyor. Aynı karenin içinde hem Sabiha Gökçen'in uçağı, hem de Atatürk var. Türk devletinin bazı kurum ve kuruluşlarında bir fotoğraf var. Bu fotoğrafta Atatürk göğe bakıyor ve altında şu yazılıyor: "*İstikbal göklerdedir.*" İşte o sözün kaynağı bu fotoğraftır.

Bu aşağdaki fotoğraf da Dersim vurulduktan sonra keşfe giden Atatürk ile Sabiha Gökçen'i Singeç Köprüsü'nde gösteriyor. Bu yanındaki fotoğraf da Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Sabiha Gökçen'in ödüllendirildiğini gösteriyor. Bu fotoğrafları Sabiha Gökçen'in "**Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**" kitabından aldım. Herşeyi kendisi anlatıyor. Hem de fotoğraflarla... Dersim'i nasıl başarıyla vurduğunu ve nasıl geri döndüğünü açık açık bir şekilde anlatıyor.

-*Burada Seyid Rıza'nın rolü nedir? Bir isyancı mı yoksa bu katliamlara karşı direnen bir aşiret reisi mi?*

-Gerek Seyid Rıza gerekse babası Seyid İbrahim, Osmanlı döneminden itibaren Dersim'de aşiret önderliği yapan insanlardır. Seyid Rıza'yı en belirgin bir biçimde 1919 ve 1921 yıllarındaki Koçgiri İsyanı'nda görüyoruz.

-*Koçgiri'deki isyanın temelleri nelerdir?*

-Koçgiri isyanının temeli şudur. Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlandığında, o tarihte Hürriyet ve İtilaf Fırkası başta olmak üzere çeşitli Osmanlı siyasi partileri, Kürdistan Teali Cemiyeti ve diğer Kürt örgütleriyle anlaşmalar yapıyorlar. Birlikte kurtuluşa gitme, ondan sonra Kürdistan'a özerklik verme temelinde. Aynı anlayış, daha sonra ifadesini Mustafa Kemal'in sözlerinde de buluyor. Mustafa Kemal de aynı vaadlerde bulunuyor.

-*Tarihten gelen bir oyun...*

-Maalesef o tarihten bu yana kullanılan bir enstrüman. Seyid Rıza dışındaki birçok Dersimli aydın o dönemde Kürdistan Teali Cemiyeti'ne üyedir. Benim tespit ettiğime göre burada önde gelen altı kişi var. **Nuri Dersimi**, Koçgiri aşiret reisi **Alişan Bey**, kardeşi **Haydar Bey** ve ünlü şair ve düşünce adamı **Alişer Efendi**. Bunlar Koçgiri bölgesinden Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyeleridir. Nitekim gerek bu vaadler, gerekse Sevr Anlaşması'nda Kürdistan'a özeklik verilmesine ilişkin maddeler çerçevesinde bu Dersim ve Koçgiri önderleri ilk önce genel hak talepleriyle ortaya çıkıyor. Ancak o zaman Kürdistan Teali Cemiyeti buna yeşil ışık yakmıyor. Cemiyet reisi Seyid Abdulkadir bu dönemde açıklama yapıyor ve diyor ki: "Türk kardeşlerimizi

bu dar ve zor gününde arkadan vurmak Kürtlük şiarıyla bağdaşmaz." Yani Kürdistan'm tümüne dönük bir talebe karşı çıkıyor. Dolayısıyla bu desteği görmeyen Dersim ve Koçgiri aşiret önderleri uzaklaşıyorlar. Zaten Kürdistani örgütler içinde de bölünmeler oluyor. Koçgiri halkı yalnız bırakılıyor. O dönemde Ordu Komutanı olan Arnavut kökenlis Sakallı Nureddin Paşa, o dönemde Sivas valisi olan Ebubekir Kazım Tepera'nın görüşlerine rağmen bu katliamı gerçekleştiriyor. Yüzlerce köy yakılıp yıkılıyor, ortadan kaldırılıyor. Bir yığın insan katlediliyor, düzenli ordular ve Karadeniz'den getirilen **Topal Osman** çeteleri yoluyla... Bunların mallarına ve hayvanlarına el konuluyor. Bundan sonra **Seyid Rıza** kendi bölgesine çekiliyor. **Alişer** de oraya gidiyor. Seyid Rıza ve çevresi bir teakuz içerisine giriyor. Çünkü gelecek yönetimlerin ne yapacağı noktasında kuşkuları var. Nitekim, daha sonra 1926 yılında Dersim aşiret reislerinin bir bölümü Mustafa Kemal'in talibiyle Ankara'ya getirtiliyor. Elazığ valisi **Ali Cemal** (Bardakçı) ve Malatya valisi **Bozan Bey** öncülüğünde. *„Siz 1925 isyanına katılmadınız, siz Alevisiniz, iyi ettiniz"* sözleriyle bunların sırtları sıvazlanıyor. Ancak, bu Ankara'ya çağrılan aşiret reislerinin hepsi 1937-1938 yıllarında katlediliyor. Seyid Rıza ve çevresi böyle olacağını bildiği için hep bir teyakkuz durumunda.

- Zorunlu bir teyakkuz mu?

- Evet tabii ki zorunlu. Mevcut yönetime güvenilmiyor. Atacakları adımın bir tehlike yaratacağını biliyorlar ama boyutunu bilmiyorlar. Onun için tedbirli davranıyorlar. Zaten 1935 yılında bir kanunla Dersim'in ismi Tunceli olarak değiştiriliyor. Tunceli vilayetinin başına da *„Dersim kasabı"* olarak nitelendirilen Abdullah Alpdoğan getiriliyor. **Abdullah Alpdoğan**, Koçgiriyi vuran Sakallı Nureddin Paşa'nın damadıdır. Bu, zaten başlı başına kuşku yaratıyor.

- Yani Seyid Rıza durup dururken bir isyan başlatmadı öyle mi?

- Ya bir isyan söz konusu değil ki. Tersine Kemalist yönetim, sonuncusu 1930'da olmak üzere yaptığı çeşitli katliam ve askeri hareketlerden sonra sıranın Dersim'e geldiğini 1936 yılında açıklıyor. Son çıban olarak görülüyor. Ama halk tedirgin, bundan dolayı bir direnme içerisinde. Öyle anlatıldığı gibi isyan falan söz konusu değil. Fakat bu da 1937-1938 yıllarında bilinen katliamla noktalanıyor.

- Dersim Koçgiri bağlantılarının tarihi ilişkileri nelerdir? Nereye dayanıyor?

- Doğal bir bağlantıdır. Koçgiri dediğimiz bölge Kuzeybatı Dersim'dir. Coğrafik, sosyal ve insan dokusu üzerine kurulu bir bağlantı. Tarihi bağlantılar

var. Onun için Koçgiri'yle Dersim'i ayrı tumak doğru olmaz. Koçgiri hareketinde birçok Dersimli şahsiyet yer almaktadır. Örneğim **Seyid Rıza** ve Koçgiri hareketinin ideologlarından **Nuri Dersimi** bunlardan sadece iki isimdir.

-Geçmişte verdiğiniz bir söyleyişide, "Alişer'in yakalandıktan sonra başının kesildiğini ve sandığına el konulduğunu ve sandıkta birçok belgenin olduğunu" söylemiştiniz? Bunu neye dayanarak söylüyorsunuz? Elinizde belge var mı?

-Ben hiç bir zaman belgesi- bilgisi-bulgusu olmayan birşey söylemem. Bunların belgesi zaten var. Koçgiri'yi vuran, Alişer'in sandığına el koyan Jandarma Albayı **Nazmi Sevgen** bunları söylüyor zaten. Nazmi Sevgen bunları çıkardığı "*Tarih Dünyası*" isimli dergide yazıyor. 1950 tarihli bir dergi. Yazının başlığı ise şöyle: "*Yakın Tarihin Sırlarla Örtülü Hadiseleri ve Koçgrili Alişer.*" Alişer ile ilgili bir devlet kalemşörünün yazdığ ilk yazı budur. Sandıktan ele geçirdikleri birçok fotoğrafı burada yayınlıyorlar. Alişer'i öldüren Zeynel'in fotoğrafından tutun da, Alişer ile Zarife'nin elele tutuştukları fotoğrafına kadar...

-Zarife ile Alişer'in bilinen fotoğrafı mı?

-Evet, şu anda her tarafta olan fotoğraf. Ben bu dergiden buldum ve yayınladım. Daha sonra afiş haline geldi. Yine Alişer'in kesik başının fotoğrafı var. Bu fotoğrafı da Nazmi Sevgen çekmiştir. Burada daha açıklayamayacağımız birçok fotoğraf var. Yine Sevgen o yazıda, "*Alişeri ve Zarife'yi öldürdüklerinde sandıklarında birçok belge ve hiçbir yerde yayınlanmamış yazılarına el koyduklarını ve bunların içinde Dersim'e ilişkin bir destanın da bulunduğunu*" yazıyor. Bunları genelkurmaya gönderdiklerini belirtiyor.

-Şu anda bu sandık nerede?

-Genelkurmay'dadır. Tabii imha etmemişlerse oradadır. Ben hâlâ orada olduğunu düşünüyorum.

-Bu sandığa ulaşmak için girişimleriniz oldu mu?

- Ulaşamazdım. Bizim gibi birinin Genelkurmay'da bulunan bir arşive ulaşması oldukça zor.

-Dersim ve Koçgiri katliamları öncesinde o bölgede baskı vardı. Ancak özellikle 37-38 yılları sonrasında bir sessizlik çöktü. Bunların nedeni nelerdir?

-Dersim katliamıyla ilgili bir belgesel çekildi. Yaşlılara gidildiğinde şöyle bir şartları var. "*Kamerayı kapatmazsanız konuşmayız.*" Demek ki çok büyük ve tarifi imkânsız bir katliammış ki, bu insanlar hâlâ korkudan konuşmuyorlar.

Tabii biz rakamları bilmiyoruz, 70 bin insanın katledildiği anlatılıyor. Tam bir rakama ulaşamayız ama onbinlerce kişi katledildi. Dersim'den sürülüp hâlâ aileleriyle ve atalarıyla buluşamayan insanlar var. 1925 ile 1927 yılları arasında katledilen Kürtler'in sayısı 15 bindir. Bunlar bile daha yeni yeni konuşuluyor. Dahası o dönem sürgünlerinin bazıları aileleriyle yeni yeni buluşuyor. Hikâyeleri yeni yazılıyor. Gittikleri yerlerde karşılaştıkları felaketler de yeni yeni anlatılıyor. Dolayısıyla Dersimliler gittikleri yerlerde Kızılbaş ve Kürt oldukları için karşılaştıkları zorluklar ve çektikleri acıları yeni yeni anlatıyorlar. Her bir insanın dramı bir roman olacak türden.

-Peki Koçgiri ve Dersim yönetiminin Şêx Said isyanıyla ilişkileri ne düzeydeydi?

- Osmanlı impratorluğunun yenilgisinden sonra ilk kıpırdanış Koçgiri'dedir. Bu hareketlilik diğer Kürt örgütlerinden bağımsız değildir. Zaten o dönemde de Kürt örgütleri arasında tam bir birlik yok. Kürt Teali Cemiyeti Başkanı ve yöneticileri daha çok bir özerklikten yanadır. Oysa Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti adı altında Bedirxanlılar öncülüğündeki örgütlenme daha çok bağımsızlığı savunmaktadır. Fakat bunlar özeklik bağlamında bir ortak paydada buluştular. Bunun için de Koçgiri bölgesi uygun görüldü. Ama sonra Koçgiri ve Dersim aşiret reislerine gereken destek verilmedi ve yalnız kaldılar. Yalnız kalınca istekler de değişti. Neler talep edildi? Kaymakam ve Vali aracılığıyla yönetimden, bölgesel-kültürel özgürlük istendi. Öte yandan, bu destek olmama tutumu Alevi Kürtler ile Sunni Kürtler arasında bir güvensizlik ve kırgınlık yarattı. Zaten eskiden kalma Hamidiye Alayları'ndan dolayı bir kırgınlık vardı. Bu olayla birlikte bu daha da derinleşti. Ardından 1925 İsyanı patlak verince bu sefer onlar destek vermede tereddüt yaşadılar. Ve gereken desteği vermediler; bazı şahsiyet ve aileler dışında... İsyana destek veren **Hasan Hayri** idam edildi. Bazı aileler de sürüldü. Bilindiği gibi isyan 1923 yılında kurulan **Kürdistan Azadi Cemiyeti**'nin bir organizasyonuydu. Şêx Said , sonradan isyanın içine çekiliyor. Ancak o dönemde Şêx Said cehpe komutanlıklarına sürekli mektuplar yazıyor. Harput- Elazığ Cehpe Komutanı olan Şêx Şerif'e yazdığı mektupta, "*Dersimlilerin desteği mutlaka alınmalıdır*" diyor. Fakat, Koçgiri'de yaşananlardan dolayı Dersimliler destek vermiyorlar. Bunun dışında devletin propagandası var. "Gerici ve dinci bir harekettir" türünden... Bütün bunlarlardan dolayı bir kopma yaşanıyor. Bu isyanları bastıran Kemalist yönetim daha sonra 1937-1938'de Dersim'i de katlediyor.

- Kürtler bu tarihten nasıl bir ders almalı? (Bölünme, birbirini desteklememe konularına ilişkin)

- Tarihten ders almasını bilmeyen halklar, her zaman yenilmeye mahkumdur. Bunun içinse, öncelikle yakın tarihimizi bilmemiz gerekiyor. Ancak bu bilindiği zaman tarihten doğru dersler çıkarabiliriz.

Kürt halkının somutunda; gerek Selçuklu'nun, gerek Osmanlı'nın, gerekse Kemalist rejimin her zaman dinsel- inançsal farklılıkları bir strateji olarak sürekli kullandığını gözlemliyoruz.

O halde, Kürt halkının bu tarihsel- toplumsal- siyasal gerçekliği doğru algılayıp, ona göre politika belirlemesi ve ortak paydaları öne çıkarması gerekiyor. Bunu yaparken de, farklılıklarının aynı zamanda renkliliği ve zenginliği olduğunun bilinciyle hareket edip, dostlarının uzağına ve karşı-güçlerin tuzağına düşmemek gerekiyor...

II- OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KIZILBAŞ-KÜRT KATLİAMLARI ÜSTÜNE M.BAYRAK İLE SÖYLEŞİ (*)

Sorular: **Erdal Alıçpınar**

Osmanlı döneminden bu yana Aleviler katledildi. Yerlerinden sürüldü... Cumhuriyet dönemi ile Aleviler'e yönelik katliam politikası da değişmedi... Nitekim 19. yüzyıl ile birlikte değişen politikanın hedefi **Alevi Kürtler** oldu. Kızılbaş Kürtleri yok etmek, onları sürgün etmek Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli politikalarıydı.

Aleviler ve Kürtler üzerine araştırmaları ile bilinen **Mehmet Bayrak** ile geçmişten bu yana Alevi katliamlarının seyri ile Maraş'ta yaşanan katliamlarda hiç bilinmeyenleri konuştuk. Nitekim Maraş katliamından önce Maraş'ın başka bir kazası olan Elbistan'da Alevi Kürtlere yönelik gerçekleştirilen katliam bilinmiyordu. Yine 1973 yılında Maraş katliamından bir kaç yıl önce çıkarılan bir kitapçık ile Maraş katliamına giden süreç nasıl oldu; Bayrak'la onu da konuştuk.

Alevilerin tarihi hep katliamlar ve sürgünlerle dolu. Önce, Alevi katliamların izlediği seyirden bahsedelim.

Özellikle Selçuklu döneminden itibaren devletin resmi ideolojisi Hanefi Müslümanlığı olduğu için bu resmi ideolojiye ters düşen bütün İslam dışı inançlar boy hedefi haline geldiler. Nitekim 1238/39'de Sarayın tutumuna tepki olarak ortaya çıkan Babai isyanı ve buna bağlı olarak yapılan büyük katliam, Anadolu'da İslami nedenler ile yapılmış en büyük katliamlardandır. 16. yüzyıldan sonra hilafetin alınması ile birlikte Alevi katliamlarında bir yoğunlaşma görülüyor.

Babai isyanı dediniz.... Onlar da Kızılbaş Kürt müydü?

Her soydan, her boydan insanlar vardır. Kızıbaşların yanısıra, içlerinde Hıristiyanlar dahil, İslama ters düşen ne kadar din, inanç varsa hepsinin mensupları var bu hareketin içinde. Nitekim yapılan çatışmaların ardında Kırşehir'in Malya ovasında bütün Babailer yediden yetmişe kılıçtan geçirildi. Üstelik Selçuklu, paralı Frenk askerlerini çağırarak bu katliamı gerçekleştirdi. Daha sonraki süreçte 15 yüzyılda Şeyh Bedrettin isyanı, Şah Kulu isyanı gibi Alevi önderlikli hareketler ve bunlara bağlı büyük katliamlar yaşandı.

Hilafetten sonra nasıl oldu?

16. yüzyılın başlarında Hilafetin alınmasından sonra Alevi katliamları alabildiğine arttı. çünkü bu kez Hanifi Müslümanlığı ekseninde **Yavuz Sultan Selim** hilafeti zorla aldı. Dolayısıyla kendisini zorla halife padişah ilan etti. Böyle olunca Alevi Kızılbaş unsurlar ile Sarayın ilişkileri tamamen bozuldu ve tamamen uzaklaştılar. Çelişkiler alabildiğine arttı. O tarihden itibaren Alevi önderlikli halk hareketleri ile Osmanlı'nın yaptığı katliamlar doruk noktasına vardı.

Bunlardan sadece ben iki tanesini söyleyim. Yavuz'un Çaldıran seferi döneminde 50 binden fazla Kızılbaşın katledildiğini o tarihteki tarihler veriyor. Yine 16. yüzyıl sonlarında özellikle Hırvat asıllı veziri azam olan **Kuyucu Murat Paşa** -ki adını insanları diri diri kuyulara atarak katletmekten alıyor bu şahıs- döneminde 80- 90 bin civarında Alevinin katledildiğini veriyor tarihler.

19. yüzyıldan sonra katliamların seyri değişiyor.

Daha sonraki süreçte peyder pey katliamlar devam etmek ile birlikte, özellikle 19 yüzyıl başından itibaren Alevi katliamlarının seyrinin kısmen değiştiğini gözlemliyoruz

Özellikle o tarihten itibaren bugüne kadar fazla bilinmeyen **Dersim** bölgesinde Kızılbaş Kürt katliamı var, 19. yüzyıl başlarında... Yine Gürcü kökenli **Kör Yusuf Ziyadettin Paşa** adından bir sadrazam ve seraskerin komutasında Osmanlı ordusu Dersim'e saldırıyor. Sadece bir gecede hile ile Erzincan bağlarına düzlük alana görüşmek için çağırdığı 150 Kızılbaş Kürt aşiret reisinin kellesini kesiyor. Burada doğrudan Osmanlı'nın Kızılbaş Kürtler'e yöneldiğini görüyoruz.

Neden Kızılbaş Kürtler hedef alınıyor?

Kızılbaş Kürtler geçmişten bu yana ne Osmanlı ile ne Safeviler ile tam anlaşabiliyorlar. Çelişkilerden dolayı istenmez unsurlar ilan ediliyorlar. Dolayısı ile bunlar bir yandan batıya, bir yandan doğuya doğru tarih içinde perakende göçler yaşıyorlar. Kızılbaş kimliğinden dolayı zaten çelişkiler var. Burada Hanifi Müslümanlığı devletin resmi ideolojisi; öbür tarafta Şiilik devletin resmi ideolojisi; Kızılbaşlar iki yönlü bunlarla ters düşüyorlar. Dahası Sünni Kürt mirlikler ve beylikler, büyük ölçüde Osmanlılarla, kısmen Safeviler ile

işbirliği yaptıkları halde, Kızılbaş Kürtler, ikisi ile de çelişki içinde. Dolayısıyla yalnız olan Kızılbaş Kürtlerin üzerine yöneliyor Osmanlı.

Resim - 109) Kasım 2009'da Brüksel'de Avrupa Parlamentosu'nda düzenlenen "1937/38 Dersim ve Kürt Alevi Katliamları Konferansı"nda
[*Foto: E. Alıçpınar*]

19. yüzyılda bilinmeyen katliamlar da var mı?

Yine 19. yüzyıl içerisinde bugüne kadar bilinmeyen iki tane önemli Kızılbaş Kürt katliamı daha var. Bunlardan bir tanesi 19. yüzyıl ortalarına doğru özellikle **Mareşal Moltke**'nin Osmanlı ordusunda müşavir subay olarak bulunduğu 1835-1839 yılları arasında Akçadağ bölgesinde çok büyük bir Kızılbaş Kürt katliamı gerçekleştiriliyor. Bunu gerek Mareşal Motke, gerekse Fransız gezginci **Poujoulat**, o tarihte bizzat olayı gözlemleyerek bütün ayrıntıları ile anlatıyorlar. Kadınlar, çocuklar perişan oluyor. Binlerce insan katlediliyor. Geriye kalanı da sürgün ediliyor. Bunlar hiç bilinmiyor. Yine 19.yüzyıl sonlarında Kızılbaş Kürtler arasında *Hakikatçı Alevilik* diye bir akım boy veriyor. Bu Hakikatçı Alevilik, o tarihteki Hıristiyan kökenli misyonlarla, Ermenliler ile yakın dialoga girdikleri için Sarayın tepkisini çekiyor. Özellikle yönetim bu Kızılbaş Kürtlerin üzerine yöneliyor. Hakikatçılardan bir bölümü Dersim'den Maraş'a kadar devam eden mihverde Kızılbaş Kürt bölgesinde yaşıyor. Bunlar bir yandan Anadolu içlerine sürülürken bir yandan da Balkanlar'a sürülüyorlar. Bunlara *Protlar* da deniliyor (İslamı protesto eden unsurlar). Sözgelimi 1895'te Malatya **Kürecik**'e bağlı **Dümüklü** köyünde ciddi bir katliam yaşanıyor. Mahalli **Sünni** unsurların Osmanlı müfrezeleri ile birlikte yaptıkları saldırı sonucunda gerçekleştiriliyor bu katliam. Daha sonra Saraydan, yaşanan katliamın kapatılması isteniliyor.

Daha sonraki süreçte 1908 Meşrutiyet hareketi oluyor. Meşrutiyet hareketi "eşitlik, kardeşlik, ilerleme" gibi sloganlarla gerçekleştirdirildiği için, o zaman Kızılbaş Kürtler de umut bağlıyor. Nitekim destek veriyorlar. 1912'den sonra İttihat ve Terakki'nin yönetimi Balkanlı dönmelerin eline geçtikten sonra işin seyri tekrar değişiyor. "Tek tip toplum" yaratma programı uygulamaya konulduğu için ilişkiler tekrar bozuluyor. Nitekim 1916'da Dersim'e karşı bir hareket var. Fakat özellikle 1921'de Kuzeybatı Dersim olarak nitelendirdiğimiz **Koçgiri** bölgesine karşı, **Mustafa Kemal**'in bilgisi dahilinde yapılmış ciddi bir katliam var. Koçgiri Kızılbaş Kürtleri o tarihte, daha önce Kürdistan Teali Cemiyeti ile Osmanlı Partileri; özellikle muhalif, Hürriyet ve İtilaf Fıkrası gibi Kürdistan'a siyasi özerklik ve kültürel özerlik verilmesine ilişkin protokoller imzaladılar. Mustafa Kemal'in de bu konuda söylemleri var. Erzurum'da, Amasya'da, Ankara'daki ilk Meclis'te bu konuda söylemleri var. Koçgiri ve Dersim aşiret reisleri işte bu imzalanan protokollere uymalarını zorlamak için bir teklif (Memorandum) veriyorlar.

Fakat Kürdistan Teali Cemiyeti bu aşamada Kemalist harekete destek vermek gerektiğini, "Türkleri arkadan vurmanın Kürtlük şiarı ile bağdaşmadığını" gerekçe göstererek Dersim halkına destek olmuyor. O aşamada görüşmeler yapılmakta iken, Sivas'ta Merkez Ordusu Komutanlığı yapan Arnavut kökenli **Sakallı Nurettin Paşa**, bizzat dönemin Sivas Valisini de aşarak; ki dönemin Sivas valisi **Ebubekir Hazım Tepeyren** anılarında açıkça bunu anlatıyor. Çözüm görüşmeleri devam etmekteyken Merkez Ordusu Komutanlığının kendisini atlatarak, Mustafa Kemal ile bizzat nasıl haberleşmeye girdiğini ve ona dayanarak Karadeniz'de **Topal Osman** çetelerini de çağırarak nasıl Dersim üzerine gittiklerini ayrıntılı olarak anlatıyor. O katliamda 140 Koçgiri köyü yerlebir ediliyor. İnsanlar katlediliyor. Bir bölümü batıya sürülüyor. Mallarına el konuluyor.

Bu sebeple özellikle Kemalist hareketin güdümündeki ilk ciddi Kızılbaş Kürt katliamı Koçgiri'dir. Daha sonra bilindiği gibi muhtelif Kürt kimliğinin reddi ve inkarı sürecinden sonra, Lozan'dan 1923 sürecinden sonra Kürt hareketine legal örgütlenmesine izin verilmiyor. Şunu ayrıca söyleyim ikinci Meşrutiyet döneminde 20 dolayında Kürt kimlikli demokratik örgüt kurulmuştur. 1908-1923 arasında. İçinde siyasi partilerin, **Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti** gibi, kadın ve gençlik örgütleri de dahil, çeşitli kültürel örgütler ve Kürt siyasal partileri gibi örgütlenmeler kuruluyor. Bunların

15 civarında Kürt kimlikli gazete ve dergileri bulunuyor. Fakat bunların tamamı Lozan ile birlikte yasaklanıyor. Kürt hareketine illegaliteye geçmenin dışında olanak tanınmıyor.

Mustafa Kemal'in arkadaşları, kendisi de dahil yüzde 95'i eski İttahatçıdır. Dolayısıyla Lozan ile birlikte kendisini güvenceye aldıktan sonra, tamamen Kürtlere dirsek çevriliyor. Önceden vaadedilen şeylerin hiç birisi yerine getirilmediği gibi bir red ve inkâr politikası başlıyor. Zaten bu politikadan bir dizi Kürt isyanına ve ona bağlı Te'dip, Tenkil, Taktil (katletmek), Temsil (asimilasyon), Tehcir (göçürtme) ve Tasfiye hareketi yaşanmış.

Diğer hareketler bastırıldıktan sonra geride Dersim kalıyor. 1926'da Dersimli Kızılbaş Kürt önderlerin bir bölümü Ankara'ya çağrılıyor. Mustafa Kemal bunların sırtlarını sıvazlıyor. Fakat 1930'lu yıllardan sonra Ağrı-Zilan hareketleri bastırıldıktan sonra artık sıranın Dersim'e geldiği çok belli oluyor. Bu konuda elimizde belgeler var. Bunlardan bir tanesi katliamdan bir kaç yıl önce gizli Jandarma Genel Komutanlığı'nın gizli ***Dersim*** raporudur. Bu rapor kayıt altında 100 adet basılmıştı. Bu raporun arkasında bir cep var. Bu cebin içerisinde olanları ben alamadım. Haritalar ve askeri krokiler var. Daha önce Dersim'e dönük olarak yapılmış askeri harekâtların planları ve krokilerinin dışında yeni yapılacak hareketin bütün planları ve krokileri de yer alıyor. **Mustafa Kemal**'in kendi eliyle çizdikleri de dahil. Bu sebeple, Dersim planlı bir katliamdı. Dersim son çıbanbaşı olarak görülmekteydi. Eğer Dersim de tasfiye edilirse, Kürt meselesinin bitirileceği varsayılmaktaydı.

Elbistan bilinmiyor... Yakın döneme gelindiğinde neler yaşanıyor?

Şimdi bütün devletin resmi gizli belgelerinden anlıyoruz ki, Atatürk'ün danışmanı **Prof. Hasan Reşit Tankut**'un, bizzat 1927'den itibaren sürekli olarak yönetime etno- politik inceleme raporları veriyor. Onun da belirlediği gibi Türkiye'de **Kızılbaş Kürtler** Kızılırmak'ın doğusunda ağırlıkta yaşamaktalar. Toroslarda **Kızılbaş Türkmenler** yaşamakta, Çukurova bölgesinde **Arap Alevileri**, Balkanlarda **Kızılbaş** ve **Bektaşi** unsurlar yaşamakta. Durum böyleyken 1967'de Maraş'ın kazası Elbistan'ta ciddi bir katliam girişimi var.

Bu katliam çok yeni olduğu halde bilinmiyor. Halbuki o daha sonraki katliamların adeta habercisidir. 1960 ihtilalinden sonra göreceli olarak özgürlükçü bir Anayasa yapıldı. Bu Anayasa çeşitli özgürlükler getirdi. İlk defa Türkiye

genelinde bir sosyalist parti örgütlenebildi. O dönem Kızılbaş Kürtler yoğun olarak TİP'e (Türkiye İşçi Partisi) teveccüh gösterdi. 1960'lı yılların başlarında halk ozanları ilk defa resmen örgütlenmeye başladı, **Devrimci Halk Ozanları Kültür Derneği** adıyla. Bu halk ozanlarının tamamına yakını Alevi Kürt kökenliydi.

Hangi ozanlar vardı?

Halil Öztoprak, Hasan Altun, Aşık Mahzuni, İhsani, Osman Dağlı, Kul Ahmet, Kul Hasan, Nesimi Çimen, Şah Turna dahil birçok halk ozanı vardı. Bu halk ozanlarının hepsi, TİP'e üyeydi. Onlar TİP üzerinden kendilerini ifade etmeyi, kitlelere gitmeyi hedefliyordu. TİP de bu halk ozanları üzerinden propagandasını yapıyor, kitlelere gidiyordu. Dolayısı ile bu belli çevreleri rahatsız etti. Nitekim bu aynı zamanda bir siyasi ve dini tartışmayı da beraberinde getirdi. İlk defa o tarihe kadar belki kapalı kapılar arkasında yapılan tartışmalar meydana döküldü. Konserler, Alevi geceleri ve belli çevrelerin tahrikiyle düşünsel planda ideolijik ve dinsel tartışma başlandı. Bazı softa unsurlar Kızılbaş ozanlara sataşmaya başlıyordu. Özellikle 1967 yılında Elbistan'da yapılan bir Alevi kültür gecesinde bir katliam girişimi yaşandı. Bazı karanlık güçler, o zamanki softa ve faşist unsurları örgütleyerek geceyi bastılar.

Bazı yerlerde bazı sataşmalar oluyordu. Ama Elbistan'da hazırlıklı planlar yapıldı. Sinema salonu basıldı. İnsanlar öldü. İnsanlar canlarını zor kurtardılar. Tutuklanan halk ozanları oldu. Bu tamamen örgütlü ve provaktif bir eylemdi. Bu daha sonraki katliamların bir bakıma habercisiydi. Elbistan'ın içindeki Kızılbaş Kürtler iş güç sahibi olmaya varlık göstermeye başlamıştı. Onları oradan tasfiye etmek amaçlandı. Nitekim o katliam girişiminden sonra, oradaki eczacı, doktor ve esnaf bir çok kişi ordan göç etmek zorunda kaldı.

Sizin elinizde 1973 yılında Maraş'ta çıkan bir kitapçık da var. Maraşa giden süreç ile bağlantılı bir durum mu?

Evet, bu da bilinmiyor. Bu kitapçığın başlığı şöyledir: "**Hakiki Aleviler Müslümandır**". Mustafa Ramazanoğlu adında bir tarikat mensubu bu kitapçığı çıkarıyor. Bu kitapçıkta açıkça Alevilere sataşılıyor. Özellikle solcu Aleviler açıkça mahkum ediliyor ve hedef gösteriliyorlar. O tarihte olay itibari ile 3K devreye giriyor. **Kızılbaş, Kürt** ve **Komünist** kimliği ile doğrudan insanlar hedef alınıyor. Bir taş ile üç kuş hedeflenmekte...Nitekim 1973'de yayınlanan

broşürde, doğrudan **Solcu, Kızılbaş Kürtler** hedef alınıyor. Ve Elbistan'ın faturası da onlara çıkarılıyor. O büroşürle bu 3K sıfatlarına mensup Kızılbaş Kürtler tehdit ediliyor. Bu, Maraş'a giden süreçte alt yapı hazırlanmasıdır.

Siz o tarihte TRT muhabiriydiniz. POL-DER'li bir polisin size anlattığı da var?

Doğru. CHP dönemi olduğu için katliam döneminde Maraş'ta POL-DER şube başkanlığı yapan, Birinci Şubede istihbaratçı olarak çalışan Antalyalı bir polis memuru, aynen şunu anlattı: "İllerde Asayiş Komisyonu diye komisyon var. Valinin başkanlığında, İl Jandarma Alay Komutanı, İl Emniyet Müdürü, MİT Bölge Temsilcisi, ilgili Vali Yardımcısından oluşan bir komisyondur bu. Bu İl Asayiş Komisyonu her ay İçişleri Bakanlığına rapor verir. Polis memuru diyordu ki, "Ben 4 ay kala devlet içindeki bazı unsurlar ile faşist unsurların işbirliği halinde bir katliam hazırlığı içinde olduklarını tespit ettim ve rapor ettim". Fakat diyor, "ilk üç ay boyunca İçişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda yer almadığını fark ettim." Ama, olayın olmasına bir ay kala İçişleri Bakanlığı'na raporların gittiğini ama, ona rağmen Hükümet tarafından hiç bir adım atılmadığını söyledi. Ve Maraş katliamı oldu. Nitekim Ecevit'in kasasından çıkan bir belge, bu POL-DER Şube Başkanın söylediklerini bütünüyle doğruluyor. Başka bir belge de şudur: O tarihte TİT (Türk İntikam Tugayı) , ETKO (Esir Türkleri Kurtarma Ordusu), o tarihteki derin devlet yapılanmalarının adıydı. O dönem bütün eylemler, TİT ve ETKO adıyla yapılıyordu. O zaman gazetelere gönderilen bildirilerde açıkca tehditler sıralanıyordu.

Maraş aslında yıllar öncesinden bir planlamaydı değil mi?

Elbette. 1973'teki broşürü onun için söylüyorum. '**Hakiki Aleviler Müslümandır.**' Onların yazdıklarında, Şiilik gibi bir Alevilik anlatılıyor. Yani İslamiyetin, Sünni bir mezhep gibi. Eğer bunlardansanız Alevisiniz, eğer bunlardan değilseniz Komünistsiniz. Yıllar öncesinden başlayan bir hazırlık.

Maraş'ta Kızılbaşların çok büyük bir bölümü Kürt ve solcuydu. Dolayısı ile bunların istediği 3K orada hazırdı. Kızılbaş Kürtler önemli ölçüde iş güç sahibi olmuşlardı. Pazarda pay sahibiydiler. Bir amaç da bu pazarda pay almasına darbe vurmaktı. Maraş'm merkezinden söküp atmaktı. Dikkatle bakılırsa katliamcı güruhun saldırdığı yerlerden biri de Kızılbaşların işyerleridir. Hem evlerine hem işyerlerine saldırıyorlardı.

Maraş katliamının çok dramatik bir özelliği de sanıkların serbest kalıp, mağdur olanların yargılanmasıdır!

Evet, dramatiktir. Sanıklar belli, olayın fâileri belli ve, devletin gizli belgeleri ve Sıkıyönetim Mahkemesi'nin kararları ile ortadayken. Özellikle Sıkıyönetimin ilanından ve **Yusuf Haznedaroğlu** adında bir Paşa sıkıyönetimin başına getirildikten sonra, mahkeme seyrinin tamamen değiştiğini gözlemliyoruz. Bir bakıyorsunuz katliamın en önemli, bir numaralı sanığından başlayarak bir çoğu beraat ettiği gibi; bu katliamda sırf insanları kurtardığı benim de bizzat tanıdığım YSE müdürü Fevzi Onaç gibi insanları katliamdan kurtaranlar sanık olarak yargılanarak yıllarca cezaevinde kaldı. Katliam hazırlıklarını devletin planlı olarak yaptığı aşikârdır.

Bakın 4 ay önce istihbarat birimlerinin böyle bir katliam hazırlığı olduğunu Emniyetin Asayiş Komisyonu'na rapor ediyor. Yılbaşına giden bir süreçte adamları değişik kıyafetler ile ya milli piyango görevlileri, ya belediye yetkilileri diyerek adamları dışardan mobilize güçler olarak otobüsler ile getiriyorlar. Ecevit'in kasasından da çıkan belge gösteriyor ki, bu, planlı bir katliamdı.

Demografik yapı mı değiştirilmek isteniliyordu?

Asıl amaç oydu. Merkezde Kızılbaş Kürtler ekonomik güç sahibi oluyorlardı. Demografik yapıyı değiştirmek istiyorlardı. Bugün de Narlı Ovasına yapılan çimento fabrikaları Maraş'ın demografik yapısını değiştirmeye dönük. Başka türlü değiştiremeyince bu şekil yönelimler var. Sonraki katliamlardan bahsedersek... Yine Kızılbaşlar hedef alınıyor. Dikkat edilirse, katliamlar genellikle Kızılırmak'ın doğusunda kalan bölgelerde oluyor. Kızılbaş Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde. Dikkat çekmek lâzım buraya. Arap Alevilerin yaşadığı bölgelerde değil, Çukurova'da değil, Yörük Alevilerin yaşadığı Toroslar'da değil, Balkanlar'da değil. Nerede katliamlar olduğuna bakarsak, Maraş, Malatya, Sivas, Çorum, Alaca, Erzincan'dır. Çorum deyip geçmemek lazım. Çorum merkeze bağlı 35 Kürt Kızılbaş köyü var. Alaca gibi kazalar hariç.

Maraş 12 Eylül sürecini getirdi.

Maraş katliamı ardından diğer katliamlar, tamamen askeri yönetime

davetiye çıkarmadır. Tamamen bilinçli, Devletin, faşizan unsurları aracılığı ile gerçekleştirdiği bir katliamdır. Katledilen insanların sayısı konusunda farklı söylentiler var. Resmiyette 112 olduğu söyleniyor ama gerçekte çok daha fazla insan katledildi. Bunun, yeni askeri yönetime zemin hazırlamak amacı ile gerçekleştirildiği ortadadır. Bir yandan insanlar katledildi, bir yandan da anında sıkıyönetim çağrıları yapıldı. Türkeş ve Demirel'in o dönem çağrıları vardı. CHP yönetimi döneminde sıkıyönetim ilan edildi. Türkeş'in, sıkıyönetimin alanlarının genişletilmesini istediğine dair açıklamaları var.

Burada neden Kürt Alevileri hedef haline geliyor?

Kızılbaş kimliklerinden dolayı, devlet aygıtı ile geşmişinden bu yana ters düşüyorlar. Selçuklu'dan bu yana, zaten-Kızılbaş kimliğinden dolayı devletin resmi dini ile çelişkileri var. İkincisi Kürt kimliğinden dolayı devletin resmi ideolojisinden dolayı çelişkileri var. Üçünsü de solculukdan dolayı çelişkileri var. Ondan dolayı bu (3K) hedeflenerek katliam yapıldı.

**** Yeni Özgür Politika, 24.12.2009***

III- CHP VE DERSİM KATLİAMI

Sorular: **Ali Unlübayır**

1- Onur Öymen'in Dersim'le ilgili söyledikleri birdenbire köklü bir tarih tartışmasına yolaçtı. Herkes Dersim katliamını konuşuyor. Dersim'de ne oldu? Nasıl oldu? Özetle sizden dinleyebilir miyiz?

1- Bir atasözü vardır; „*Bir müsibet bin nasihatten iyidir*" diye. Bu olayda, tam da bu gerçekleşti ve İttihad- Terakki'nin devamı olarak kurulan Cumhuriyet Halk Partisi zihniyeti, bir yetkilisinin ağzından kendini ele verdi. Kimi bilgisizlikten, kimi korkudan, „Sol"dan gelen kimiyse kendilerine bir övünme payı çıkarmak için, Dersim /37-38'in bir isyan olduğunu; katliama uğrayanların çocuklarıysa bunun bir isyan değil katliam olduğunu; ancak olup-bitenlerden M. Kemal Atatürk'ün haberdar olmadığını iddia ederler.

Açıktır ki, bunların tümü yanlıştır. Çünkü Dersim/37-38, gerçek anlamda bir katliam ve tasfiye hareketidir. Ben Dersim'le ilgili yaşanagelenleri; **Te'dib** (askeri yollarla edeplendirme, hizaya getirme), **Tenkil** (cezalandırma), **Taqtil** (katletme), **Tehcir** (göçürtme), **Temsil** (asimile etme) ve **Tasfiye** (etkisizleştirme ve yoketme) politikası olarak nitelendiriyorum. Dersim/37-38 katliamının, tam teçhizatlı iki kolordu ve bir tümen tarafından yürütüldüğünü, bizzat dönemin Başbakanı **Celal Bayar** söylüyor.

Katliam tamamlandıktan sonra, dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'e çektiği müjde telgrafında; bu hareketle 16 yıl önce 1922'de Yunanlılar'a karşı kazanılan zafer arasında bir paralellik kurar ve M. Kemal de, başarılarından dolayı Çakmak'ın şahsında Orduyu kutlar... Bu nedenle, Onur Öymen'in Çanakkale, Milli Mücadele ve Kıbrıs ile bu Hareket arasında bir benzerlik kurmasına şaşmamak gerekir. Çünkü, konuşan aynı zihniyettir...

2- Cumhuriyet rejimi sizce böyle bir katliama neden başvurmuştur? Zira Cumhuriyet'in ilanından 15 yıl sonraki bir zamandan bahsediyoruz. Atatürk rejimi bütün muhaliflerini bertaraf etmiş, tek parti yönetimi tamamen egemen durumda.

2- M. Kemal'in kendi muhaliflerini bertaraf etmesi yetmiyor. Kemalist rejimin, daha 1925'te önüne koyduğu bir yol haritası var. Amaç, İttihad-Terakki'den miras alman „tek tip toplum" yaratmaktır. Bunun için, 1925'te

Takrir-i Sükun (*Susturma Yasası*) ve **İzale-i Şekavet** (*muhalefeti yoketme*) kanunları çıkarılarak; önce emek cephesini „imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle" sloganıyla etkisizleştirme operasyonu gerçekleştirilmiş; Alevilik, Alevi kimliği ve kurumları resmen yasaklanmış ve sıra etnik planda en büyük güç olan **Kürtler**'e gelmiştir. Bunun için de, 1925'te gizli bir **Şark Islahat Planı** hazırlanmış ve derhal uygulamaya konmuştur. Burada, Kızılbaş-Kürt kimliğiyle Dersim'e ilişkin de hükümler yer almaktadır. Diğer Kürt kesimleri, 1925, 26 ve 1930 hareketleriyle etkisizleştirilmiş ve sıra „son çıban başı" olarak görülen Dersim'e gelmiştir. Nitekim, 1933'de Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarından sonra kendisini tümüyle güvencede gören Kemalist rejim, hazırlıklara girişmiş ve 1937'de Dersim'i vurmaya başlamıştır. Tüm olup-bitenlerin M. Kemal'in ve tek parti yönetimi CHP'nin bilgisi ve yönlendirmesi dahilinde yapıldığını, bugün hem belgeleriyle hem de resimleriyle biliyoruz.

Resim - 110) 2008 yılında Almanya'nın Frankfurt şehrinde düzenlenen **Koçgiri** konulu toplantıda M. Bayrak sunuşunu yaparken.
[*Foto: C. Turan*]

M. Kemal'in Kasım- 1937'de Dersim'e yaptığı inceleme gezisi öncesinde Ankara'dan giderek, düzmece bir mahkemede **Seyid Rıza** ve arkadaşlarını idam ettiren Milli Emniyetçi **İhsan Sabri Çağlayangil**'in sözlü ifşaatleri ise, kanları donduracak niteliktedir. Çağlayangil, mağaralara sığınan Dersimliler'in, içeriye zehirli gaz salınarak nasıl „fare gibi" zehirlendiğini ve 7'den 70'e katledildiğini açıkça yöylüyor...

3- Onur Öymen katliamı överken, Recep Tayyip Erdoğan, Başbakan sıfatıyla ilk defa resmi bir ağızdan olup biteni „katliam" olarak nitelendirdi. Yani başka bir ifadeyle, Öymen, katliamı yapanların diliyle, Başbakan ise Dersimliler'in diliyle konuştu. Buna karşın Aleviler CHP'ye yakın, AKP'ye uzak duruyorlar. Bir Alevi aydını olarak bu çelişkiyi nasıl izah ediyorsunuz?

3- Osmanlı döneminde çok çekmiş Aleviler, Saltanat'ın kaldırılmasının ardından Cumhuriyet rejiminin gelmesi ve Hilafetin kaldırılmasının ardından „Laiklik" iddiasıyla ortaya çıkılması üzerine artık kurtuldukları ve özgürleşecekleri zehabına kapıldılar. Onlar, başlangıçta İttihadçı mirası reddeder görünen Kemalist hareketi bu oluşumun sahibi olarak görüyor ve CHP'nin, İttihad ve Terakki'nin devamı olduğunu kavrayamıyordu... Dahası, Kur'an'ı „Türk- İslam" geleneğine göre yeniden tefsir ve tercüme ettiren Kemalist rejimin; kendi kimliklerini yoksayarak, „Hanefi Müslümanlığı" ekseninde yeni bir Devlet dini yaratmaya çalıştığını ve burada kendilerine yer olmadığını kavrayamadı. Çünkü tüm bunlar, onların gözlerinden uzakta ve bilgisi dışında cereyan ediyordu. Bu nedenle de, son Sivas ve Gazi katliamlarına kadar hem Kemalist rejime, hem de onun partisi CHP'ye „tek yanlı bir aşk" yaşadı.

Maraş katliamı dolayısıyla Ecevit'in gizli kasasından çıkan raporlar ve gün geçtikçe ortaya çıkan belge ve görsel ürünler; 1921'deki **Koçgiri**, 1937/38'deki **Dersim** başta olmak üzere, yakın döneme kadar uzanan tüm Alevi katliamlarında doğrudan Devletin veya onun derin yapılanmasıyla, maşaları konumundaki faşizan Türk- İslamcı unsurların bu katliamlarındaki rolü tüm çıplaklığıyla ortaya çıktı. O halde, Aleviler'in önündeki en önemli görev, CHP'yi yeniden sorgulama ve CHP ile hesaplaşmadır...

Hacı Bektaş Veli gibi Alevi toplumunda benimsenen ve kutsanan önemli kişiliklerin bir tarihsel gerçek yaşamı, bir de efsaneleştirilmiş yaşamı vardır.

Bu efsanevi kişilik, 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl başlarında onun adı kullanılarak Osmanlı'nın icazetiyle kurulan Bektaşi tarikatından sonra yani ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra yazılan *Menakıbnâmeler* yoluyla oluşturulmuştur. Bunlar, Hacı Bektaş'ı olduğundan tamamen farklı bir yere koyma, dolayısıyla Babai Kızılbaşlığını da tamamen farklı bir yere çekme politikasının bir sonucudur.

Oysa, gerçekte biliniyor ki, **Hacı Bektaş Veli** ve **Baba İlyas** ile **Baba İshak**; ünlü mutasavvıf **Ebu'l- Wefa-yı Kürdi**'nin halifeleridir ve 13. yüzyıl

ortalarında **Babai Hareketi**'ne öncülük etmişlerdir. Bu harekette; Hacı Bektaş'ın kardeşi **Menteş** Sivas'ta, Baba İlyas Amasya'da, Baba İshak ise Kırşehir yakınlarındaki Malya Ovasında katledilmişlerdir. Hacı Bektaş, bu savaşta canını kurtarıp Sulucakarahöyük'te yaşamını sürdüren başlıca önderlerden biridir. Ahmed Yesevi'nin ona hocalık yapması da, hakkında üretilen düzmece hikâyenin sadece bir boyutudur.

Bu nedenle, Hacı (Hace) Bektaş Veli'yi, Yaresan Kızılbaşlığı'nın, Wefailiğin ve Babailiğin bir uzantısı olarak görmek gerekir. Zaten bunlar bilinmeden, Anadolu ve Mezopotamya Kızılbaş Aleviliğini anlamak mümkün değildir...

** Global Pazarcık, Sayı: 3/2009*

IV- KEMALİZM VE KÜRT KATLİAMLARI ÜSTÜNE RÖPORTAJ (*)

Sorular: **Hülya Yetişen**

Mehmet Bayrak Kimdir?

M. Bayrak, 1948 yılında, Yaşar Kemal'in eserlerinde çokça işlediği Binboğa Dağları eteklerindeki Alevi-Kürt köyü Dallıkavak'ta doğdu. 1953'te kayıtsız olarak devam ettiği ilkokula gittiğinde, Türkçenin (T)sini bilmiyordu. Ders yılının ikinci yarısında okula kaydedildiğinde henüz beş yaşındaydı. O tarihten sonra, anadili Kürtçe'yi öyle bir bıraktı ki, bu talihsiz sürecin izlerini hâlâ üzerinde taşıyor. Ortaokulu ve Liseyi, Kayseri'de okuduğunda; Türk ve İslâm eksenli ikili mahalle baskısını iliklerinde yaşadı...1965'te başladığı Üniversite eğitimini Ankara'da Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Bölümünde tamamladı. Daha ilk yıl Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. Kürt, Alevi kökenli olması ve içinde yer aldığı Sosyalist dünyagörüşü, benzerleri gibi onun da sonraki yaşamını ve çalışmalarını biçimlendirdi.

Üniversiteyi, çalışarak okudu. Bu, emeği daha bir bilinçle savunmasını birlikte getirdi. Türkoloji eğitimini, öğrenci boykotları nedeniyle 1970'te tamamladıktan bir yıl sonra yazmaya başladı. 1971'de, dönemin eski ve yeni kuşak sosyalistlerini biraraya getiren **Gelecek** dergisindeki ilk yazısı da, 1973'te **Asım Bezirci**'nin önerisiyle bir yayınevi adına hazırladığı ilk kitap çalışması da, toplumcu- hümanist şair ve aydın **Tevfik Fikret**'le ilgiliydi. O tarihten itibaren 40 yıla yakındır sürekli yazıyor ve bugüne kadar yayımlanmış 25 eseri bulunuyor. Eserleri Türkoloji, Kürdoloji ve Alevilik alanlarında.

1988/89 yıllarında çıkardığı **Özgür Gelecek Dergisi**'nin ve Yayınlarının serüveni ise oldukça uzun. Burada, ayrıntıya girmeye gerek yok...

Sunu

Resmi tarih tezlerinin dogmatik tekrarından kurtulabilmenin yolu, yeni bir tarih bilinciyle ortaya çıkabilmektir. Tabu haline gelmiş konuların özgürce tartışılabilmesi, Türkiye'nin geçmişi ile yüzleşmesinin yolunu açar. Bu da toplumun iç huzura kavuşmasını ve kendisiyle barışmasını sağlar.

Cumhuriyet Türkiye'sinin Kürt politikasının özünü oluşturan "Şark Islahat Planı'nı" belgeleriyle gün ışığına çıkaran ve Kürt toplumu üzerine

değerli araştırmaları bulunan Mehmet Bayrak, bu nedenle bu ay ki söyleşimizin konuğu oldu.

Mehmet Bey, ülkenin en ciddi ve yakıcı meselesi olan Kürt meselesinin, Türkiye'de bilimsel uğraşın ve çalışma alanının dışında tutulduğunu biliyoruz. Sergilenen suskunluğun, farklılaşma ve tartışma ortamıyla kısmi de olsa bozulduğunu, Kürtlere ve Kürt meselesine yönelik olumlu ilginin arttığını görüyoruz.

Araştırmalarınız, sistematik, örgütlü yalan bilgi üretimine karşı bilimsel bir duruşu simgeliyor. Biz de araştırmalarınızdan yola çıkarak sorularımızı iki ana başlık altında topladık.

Resim - 111) Avrupa Parlamentosu'ndaki Dersim Konferansı'ndan başka bir görüntü.

A- Cumhuriyet Türkiyesi'nin Kürt Politikası

1- Kemalizm bir ideoloji mi? Kemalizm'in çekirdeğini oluşturan temel unsurlar nedir?

1- Kemalizm, ister bir ideoloji isterse bir doktrin olarak nitelendirilsin, Cumhuriyet dönemi boyunca Devletin resmi ideolojisinin adıdır.

Bilindiği gibi, hem Mustafa Kemal'in kendisi hem de asker ve sivil kadrolarının yüzde 90/95'i , önceki İttihad ve Terakki Hareketi'nin devamıdır. Kendisi, 1912'de yeniden biçimlendirilen Devlet aygıtında Milli Emniyet Teşkilatı'nda istihbarat subayı olarak çalışacak kadar bu harekete yakındır. Sonradan bu hareketi reddeder görünerek ortaya çıkması, tamamen diğer

muhalif unsurların ve en başta da Kürtler'in desteğini almaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır ve bunu da başarmıştır.

Bu ideoloji, İttihad ve Terakki Hareketi'nce temelleri atılan "*Tek tip toplum*" esasına dayanmaktadır ve bu nedenle de tarihsel ve toplumsal gerçekliğe terstir. Devlet eliyle zorla bir "Türk" milleti yaratılmaya çalışıldığı için, Osmanlı'dan devralınan "milliyetler" olgusuna ters düşülmüş; "Hanefi Müslümanlığı" eksenli bir Devlet dini yaratılmak istendiği için devam edegelen dinsel/inançsal/kültürel yapılanmaya ters düşülmüş; "halk" kavramının arkasına saklanılarak "*imtiyazsız- sınıfsız kaynaşmış bir kitle*" söylemiyle de sınıf gerçeğine ters düşülmüştür. Bu ülkede, gerek etnik kimliği, gerek inanç kimliği, gerekse sınıf kimliği dolayısıyla insanların ne kadar büyük hasarlar gördüğü ve acılar çektiği gözönüne alınırsa; bu ideolojinin çağdışılığı ve uygarlık karşıtlığı daha iyi anlaşılır... [4]

2-Bu ideolojik bağlamda Ulus-Devlet kurulması sürecini deneyimleyen Türkiye'nin, Kürtlerle olan meselesini yerli yerine oturtamamasının tarihsel nedenleri nedir?

2- Hemen belirtelim ki, başka toplumlarda uluslar devletleri kurar ve biçimlendirirken, Türkiye'de bunun tersi bir süreç yaşandı ve Devlet zoruyla bir "ulus" yaratılmaya çalışıldı. Açıktır ki, bu, eşyanın tabiatını aykırıydı ve tez zamanda patlak vereceği belliydi. Nitekim, daha 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa), Kürtler'e bir çeşit özerklik verilmesi öngörülmüşken; Lozan'ın imzalanmasından sonra çıkarılan 1924 Anayasası'nda bu hak geri çekilmişti. Kongrelerde ve Protokollerde belirlenen haklarla, bu konuda gazetecilere yapılan açıklamaları bir yana bırakıyorum.

İşin aslına bakılırsa; Lozan'ın bedeli bütünüyle Kürtler'e ödetilerek, onlar, moda deyimle "*ülkesi ve milletiyle*" dörde bölündü. Özetle, Kemalist hareket, Lozan'dan sonra yüzündeki maskeyi çıkartarak, eski İttihadçı ilkelerine geri döndü. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilk 5 kurucu üyesi Kürt olsa da, özellikle 1912'den sonra izlediği süreç bütünüyle tarihsel ve toplumsal gerçekliğe ters düşüyordu ve Kemalistler de bu mirası hayata geçirmeye çalıştıkları için, bir başka söyleyişle bünyeye uymayan bu deli gömleğini zorla topluma giydirmeye çalıştıkları için; sorun çözen değil, sorun yaratan bir anlayışı ve politikayı bugünlere kadar taşıdılar...

3- "Şark Islahat Planı" nedir? Planın oluşturulmasında kimler yer almıştır. Bu Planla oluşturulan Kürt politikasının esasları ve uygulamaları neler olmuştur?

3- Şark Islahat Planı, Kemalist hareketin Kürtler için gizlice biçtiği bir kefendir. Bu Plan'la birlikte, Lozan Antlaşması'nda öngörülenler dahil, önceki vaadlerin tümü geri alındığı gibi; Kürt meselesinin **te'dip** (edeplendirme, hizaya getirme), **tenkil** (cezalandırma), **taqtil** (katletme), **tehcir** (göçürtme, başka yere iskân etme), **temsil** (asimile etme), **temdin** (medenileştirme adına Türkler'e benzetme) ve **tasfiye** (etkisizleştirme) etme gibi tüm yöntemler kullanılmak suretiyle Kürt kimliği yokedilerek Kürt sorununu çözme ve bu işi askere havale ederek halletme hedeflendiği için, son derece acılı ve sancılı bir süreç izlenerek bugünlere gelindi...

Resim - 112) Haziran 2010 ayı içinde Almanya'nın Rüsselsheim şehrinde düzenlenen Dersim Kültür Festivali'nde

4- Lozan Antlaşması'nın 39-45. maddeleriyle Kürtlere sosyal ve kültürel haklar tanındığı, bu görüşmelerde devlet yapısının Türk-Kürt kardeşliği üzerinde inşa edildiği açıkça ifade edildiği halde birlikten yana olan Kürtler neden gözden çıkarıldı?

4- Lozan Antlaşması'yla, Kürtler'in "ülkesi ve milletiyle" dörde bölünmesi yetmiyormuş gibi, sonraki hak gaspları da Güney Kürdistan toprak ve petrollerinin alınamamasına bağlanıyordu. Sözgelimi, Şark Islahat Plam'na ilişkin ön raporlarda, gerek Şark Islahat Komisyonu Başkanı **Abdülhalik**

Renda, gerekse Genelkurmay İkinci Başkanı **Kâzım Orbay**; elde kalan Türkiye arazisinde iki milletin eşit haklarla yaşamasının mümkün olamayacağını, bu nedenle Türk milletinin her alanda hâkim kılınması gerektiğini iddia ediyorlardı ve Kemalizmin yeni Kürt politikası bu esaslar üzerine inşa edildi...

5- Şeyh Said Direnişi, modernite karşıtlığı, dinci-gerici bir isyan olarak okundu okutuldu. Şeyh Said, Ağrı ve Dersim direnişlerinin arkasında yatan asıl nedenler neydi? Direnişlere önderlik eden Kürt aydınları kimlerdi?

5- Öncelikle belirteyim ki, 1937/38'de Dersim'de yaşananlar bir isyan değil; planlı bir katliamdı. Bir yönüyle, 1919-21 döneminde Kuzeybatı Dersim olarak da nitelendirilen Koçgiri 'de yaşananların rövanşı ve devamıydı. 1926/27 yıllarında cereyan eden Ararat/ Ağrı Direnişi ise, literatüre bilerek Şeyh Said İsyanı olarak sokulmaya çalışılan **1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi**'nin devamıydı. Unutmayalım ki, 1925-27 yılları arasında katledilen insanların sayısı 15 bin dolayındadır. O zamanki Türkiye nüfusu içinde bunun ne denli büyük bir rakam olduğu ise ortadadır.

1925 Kürt Hareketine gelince...Bu konuda, yüzlerce sayfalık gizli belge yayımlamış bir araştırmacı olarak sadece iki belge vermekle yetineyim. Bu belgelerden biri, dönemin Genelkurmay Başkanlığı'nm 30 Nisan 1341 (1925) tarih ve 1835/2270 numaralı tezkeresidir. Sürekli olarak Türkiye yönetiminde söz sahibi olan Genelkurmay Başkanlığı, o tarihte de; 1925 Hareketi'nin iç ve dış basında bir "***Kürt milli isyanı***" olarak sunulmasının, Türkler'in ve yönetimin milli menfaatlerine aykırı olduğunu söyleyerek, tedbir alınmasını istiyor.

Genelkurmay'ın isteğini derhal "tezekkür" eden yani görüşen Hükümet, Genelkurmay'ın önerisini yerinde bularak; "***son hareketin bir Kürt milli isyanı değil; bir irtica (gericilik)ve iğfal (kandırma) hareketi***" olduğu yolunda yayın yapılması için dönemin Dışişleri Bakanlığı görevlendiriliyor. Unutmayalım ki, hareketin gerçek önderliği **Kürdistan Azadi Örgütü**'dür. Bu örgütün birçok lideri 1925'te katledildiği gibi; Şeyh Said ve arkadaşları da, günümüzde Öcalan'a yapılan suçlamayla idam edilmişlerdir...

6- Sark Islahat Plam'na karşı Kürt aydınlarının ne türden girişimleri oldu? Bu girişimler bir sonuç verdi mi?

6- Kürtler'e daha önce vaadedilen veya öngörülen hakları gasbeden bir

gizli Anayasa olarak hazırlanan Şark Islahat Planı'nın ayrıntılarını bütünüyle bilmese de, Kürt aydınları daha o dönemde uygulamalara bakarak, izlenen "*kan ve demir siyaseti*" nin tümden yanlış olduğunu ve halka felaket getireceğini algılayarak, 1925/26'nın kanlı ortamına rağmen Türk yönetimini uyarmaya çalışıyorlar ki, o zamanki görüş ve öneriler bugün için de tümüyle geçerlidir. Bakınız daha o tarihte getirilen çözüm önerisi nedir: "*Tek çözümyolu ve ilaç, 20. yüzyıl medeniyetinin millet ve hürriyet prensiplerine hürmet ve riayet ile Kürtler'e hayat hakkı bahşetmek ve bu suretle Avrupalılar'a, dost ve düşmana karşı tekâmül ve siyasi rüştünü (olgunluğunu ve siyasi yeterliğini MB) göstermektir...*"

Buradaki belirlemeler, günümüzde de tüm yakıcılığıyla geçerliliğini korumuyor mu?..

Resim - 113) Dersim Kültür Festivali'nde sanatçı Cihan Çelik, gazeteci Şükrü Yıldız ve gazeteci Cemal Turan'la

7- Katliam'dan kurtulup yurtdışına çıkan Kürt Aydınlarının 20 Mayıs 1926 tarihinde İsmet İnönü'ye gönderdikleri bir muhtıra var. Bu muhtıra neden İnönü'ye gönderildi? Muhtıranın içeriğinde neler vardı?

7- Sözkonusu "Muhtıra-Mektup", herhalde hem Lozan delegasyonunun lideri, hem dönemin Başbakanı, hem de Kürt kökenli olması dolayısıyla **İsmet Paşa**'ya gönderilmiş olmalı. Unutmayalım ki, ünlü Kürt aydını **Dr. Şükrü Mehmed Sekban** da, 1923'te kaleme aldığı "Kürtler, Türkler'den Ne İstiyorlar?"

konulu muhtıra-mektubunu, dönemin Diyarbekir Mebusu **Fevzi Pirinççizâde** aracılığıyla Hükümete göndermişti.

Muhtıra'de son derece önemli belirlemeler ve öneriler yer alıyor. Herşeyden önce bu Muhtıra dikkate alınsaydı; ne böylesi düzmece bir tarih yazımına gidilirdi, ne de bugün bir Kürt sorunu olurdu. Muhtırada; Devletin anti-propagandalarına karşılık, Kürt aydınlanma hareketinin gerçek anlamda uygarlık ve Cumhuriyet yanlısı olduğuna vurgu yapılıyor ve üstteki çözüm önerisi getiriliyor.

8-1928'te Kürt Xoybun Örgütü, 1930'da Celadet Ali Bedirhan, 1937'de Dersim Aşiretleri adına Nuri Dersimi, Milletler Cemiyeti Umumi Katipliğine (Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği), 1945'te Xoybun adına Dr. Ahmet Nafiz Yekbun 'San Fransisco Konferansı'na muhtıralar göndererek Cumhuriyet Türkiye'sinin Kürtlere uyguladığı zulmü uluslararası platforma taşıyorlar. Birçok dilde yazılan bu muhtıraların içeriğinde neler vardı ve sonuçları ne oldu?

8- 1927'de Şam'da kurularak faaliyet yürüten **Kürt Bağımsızlık Örgütü XOYBUN**, büyük bir katliamdan geçirilen Kürt halkının adeta başlıca umudu ve diplomatik sesidir. Ülke dışındaki Kürt aydın ve örgütlerinin diplomatik girişimleri, başlıbaşına bir inceleme konusudur ve bunları yakın dönemde ilk bilince çıkaran araştırmacılardan biriyim.

1898'deki ilk Kürt kimlikli gazete olan **Kurdistan**'ı sürgünde çıkaran ve 1900 yılında **Kürd Azm-i Kavi Cemiyeti**'ni kuran ve daha birçok demokratik Kürt oluşumuna önayak olan bir kadronun yönettiği Xoybun, dönemin acil gereksinmeleri neyi gerektirmişse o konuda yayın yapmış ve girişimlerde bulunmuştur. Osmanlıca/Türkçe dahil çeşitli dillerde yapılan bu yayınların yaklaşık 10 tanesi, benim aracılığımla günümüz literatürüne kazandırılmıştır.

Bir yurtseverlik ürünü olarak ortaya konan bu yayınların ve girişimlerin, büyük etkisi olduğu kuşkusuz söylenemez. Ancak, arkasız bir halk olarak yine de Kürtler'in sesini ve nefesini uluslararası platformlara taşımada önemli bir işlev yüklendikleri açıktır. Sınırlı bir ses olsa da, Kürt ulusal ve toplumsal mücadelesindeki saygın yerini inkâr etmek mümkün değildir. Çünkü diplomasi, Kürtler'in en çok ihtiyaç duyduğu bir mücadele kulvarıdır...

9- 1990'ların başında devlet, GAP dahilinde sosyal projeler oluşturmaya başladı. ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezleri-sanırım şu anda sayıları 23 oldu) gibi.. Cumhuriyetin "tedip ve tenkil destekli asimilasyon" siyasetinin yöntem değiştirdiği söylenebilir mi? Devlet, bu politikasıyla bir sonuca ulaştı mı?

9- "***Biz bu filmi önceden de seyrettik***" diye bir söz vardır. Şark Islahat Planı'ndan buyana bunun sayısız örneklerini ve uygulamalarını gördük. Solcularımızın bile bir dönem büyük bir "devrim" olarak nitelendirdiği ***Tevhid-i Tedrisat Kanunu*** bile bunun bir versiyonu değil mi, aynı zamanda. Kız ve erkek öğrencilerin birarada okuması kuşkusuz güzel; ancak eğitim dilini sadece Türkçe'ye indirgemenin, diğer ana dillerde eğitimin yasaklanmasının neresi devrim allahaşkına!.. Kısaca ÇATOM türü örgütlenmeler, Cumhuriyet dönemi boyunca isim ve kılık değiştirmiş olarak hep yaşandı. Açıktır ki, bu tür örgütlenmeler sınırlı insanı asimile etmede bir konak olarak kullanılsa da, temel sorunları çözmekten çok uzaktır...

10- 85 yıllık uygulama sonrasında "Takrir-i Sükun" ve "Şark Islahat Planı"yla biçimlenmiş Kemalizm'in Kürt politikası iflas mı ediyor?

10- Tek kelimeyle, "Evet"...

B- Kızılbaş (Alevilik) Sorunu

1-Kızılbaşlık (Alevilik) nedir ? Alevilik İslam dışı bir din midir? Tarihsel olarak bu inancın kökleri hangi dönemlere kadar gidiyor?

1- Kızılbaşlık/ Alevilik de, benim çalışma alanlarımdan biridir. 1970'li yıllardan beri bu konuda da kafa yorduğumu söyleyebilirim. Perakende yazılar dışında, 1984'te **Alevi Önderlikli Halk Hareketleri**'ni işlediğim gibi; 1986'da yayımlanan **Pir Sultan Abdal** konulu kitabım, Alevi kökenli bir yazar tarafından bu alanda kaleme alınmış ilk çalışmadır. Öte yandan, Kürt Aleviliği ve batıniliğinin (Dr. Cemşid Bender'in yanısıra) ilk kez benim çalışmalarımla bilince çıkarıldığını söyleyebilirim. Alevilik ve **Kürtler, Ortaçağ'dan Modern Çağa Alevilik, Alevi- Bektaşi Edebiyatında Ermeni Aşıklar(Aşuğlar), İçtoroslar'da Alevi- Kürt Aşiretler** adlı çalışmalarımın tümü bu konularda yoğunlaşmış "*farklı*" çalışmalardır.

Şunu hemen belirtmeliyim ki; başka konuların yanısıra Alevilik konusunda da, kendisini resmi ideolojiden kurtaramayan yazarların gerçeği algılaması

olanaksızdır. Çünkü Kemalizm, bu konuda da bir resmi ideoloji oluşturmuş ve Aleviliği "*Türk Müslümanlığı*" adıyla Müslümanlık içinde eritmeye çalışmaktadır. Ancak, bu konudaki politikalar da iflas etmiştir.

Bunca çalışmadan sonra geldiğim nokta şudur: Hiçbir dinin başlangıç tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte, Aleviliğin binlerce yıllık geçmişe dayanan, **doğal-felsefi ve evrensel bir din** olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Felsefe, öğreti, yaşam biçimi, inanç, erkân gibi kavramlar, Aleviliği tek başlarına ifade edemezler. Bunların tümü, Aleviliğin değişik boyutlarıdır. Bunlar olmaksızın dinler olmaz zaten. Aleviliği, semavi dinlerden ayıran temel fark, doğal ve felsefi bir din olmasıdır...

2-Kürdistan, Anadolu Aleviliği'yle, Ali yandaşlığı yapan İran-Arap Şiileri arasındaki ayrımı bize açıklar mısınız? Alevilerin Ali kültü ile Halife Ali arasındaki fark nedir?

2- Anadolu, Mezopotamya ve Kürdistan Aleviliği ile İran ve Arap Şiiliği arasında "**Ali**" ve "**12 İmam**" sembolleri dışında hiçbir benzerlik yoktur. Arap Şiiliği, iktidar kavgasında doğrudan Halife Ali yandaşlığına dayanmaktadır ki, Arapça'da bunun karşılığı *Aleviyyun (Ali yandaşları)* ve *Aleviyye (Ali yandaşlığı)* dır. Oysa, Anadolu ve Kürdistan Kızılbaş/ Aleviliğindeki teslisde (üçte-birleme) yer alan *(Haq, Muhammed,Ali)* üçlemesi, ya da Hakikatçı Alevilikteki *(Haq,Ali, Hüseyin)* üçlemesindeki *(Ali)*, tıpkı İsa örneğindeki gibi bir *(Tanrı- İnsan)* tasarımıdır ve Halife Ali'den köklü biçimde ayrılmaktadır. Başka bir deyişle Alevilik, tamamen farklı bir "Ali kültü" yaratmıştır. Çünkü Halife Ali'nin, kendisini ilahi gücün bir tecellisi olarak sunanları nasıl katlettiği, tarihsel verilerle bilindiği gibi, bizzat **Hazret-i Ali Divanı** da, bu farklılığın en çarpıcı kanıtıdır...

Zerdüştilik dahil, birçok eski dinde kutsal kabul edilen 12 sayısına, bu inançta, mazlumiyetleri ve mağduriyetleri dolayısıyla, tamamı katledilmiş Ali evlatları sokulmuştur. Yoksa, salt Halife Ali'nin on kadından 33 çocuğunun olduğu bilinmeyen bir şey değildir...

İran'daki Şiilik ise, eski İran dinlerinin İslamiyet formuna sokulmuş ve uyarlanmış şeklidir ve kuşkusuz Arap Şiiliğiyle de büyük benzerlikler göstermektedir.

3-Türkiye'de Alevilik bazı bölgelere göre çeşitlilik ve farklılıklar gösteriyor. Bunun politik ve kültürel nedenleri nedir?

3- Değişik halklar arasında örgütlenen inanç ve dinlerin, o halkların ulusal/etnik ve kültürel dokusundan da belli ölçülerde etkileneceği açıktır. Bu, doğal bir oluşumdur. Ne var ki, Osmanlı'nın icazetiyle Hacı Bektaş'tan yaklaşık 200 yıl sonra örgütlenen **Bektaşilik**; bir yandan Türkmen Aleviler'i, bir yandan Hıristiyan halkları hedef olarak aldığı ve bunları hem Müslümanlığa, hem de Saray'a yakınlaştırma gibi bir misyon üstlendiği için, doğal akışın dışına çıkmıştır. Ancak, gerek 200 yıl önce bu tekkelerin kapatılması, gerekse iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucudur ki, yeni durum birçok savrulmaya da yolaçmıştır.

Kitabi din mensupları arasında bile birçok farklar olabildiğine göre, Alevilik gibi daha çok sözlü gelenekle yaşayan bir inançta bu farklılıkları doğal karşılamak gerekiyor.

4-Alevi Kürt kimliğini azınlıklar içinde nasıl tanımlayabiliriz?

4- "*Alevi-Kürt kimliği*" bir "azınlık içinde azınlık" kimliğidir. Çünkü Alevi Kürtler, ulusal planda Türkler içinde azınlık, Alevi olarak Müslümanlar içinde azınlık, Alevi- Kürt olarak, Müslüman Kürtler içinde azınlıktadır. Bu durumdaki kimliklere, biz, "*azınlık içinde azınlık kimliği*" diyoruz. Ezidi Kürtler, Ahlê Haq, Kakai , Yaresan ve Musevi Kürtler de bu kategoriye giriyor.

5- Mustafa Kemal, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Diyanete verdiği talimatta, Kur'an'ın Türk İslam geleneğine göre tefsir (yorumlama) ve tercüme edilmesini istiyor. Kitabınızda da verilen bu tefsir sözleşmesinin içeriği nedir?

5- Osmanlı Devleti'nin Evkaf ve Şeriye Nezareti lağvedilmiş ve yerine Vakıflar ile Diyanet teşkilatları kurulmuştur. M. Kemal, İttihad'dan devraldığı "tek tip toplum" amacını gerçekleştirmek için, bu kez Diyanet İşleri Başkanlığı ile Müslümanlar'm kutsal kitabı Kuran'ı da harekete geçirmekte yani rejimin emrine sokmaktadır. Nitekim, Diyanet'e verdiği bir direktifte; Kuran'ın büyük paralar karşılığı yeni yaptırılacak tercüme ve tefsirinde, gerek Aleviliğe, gerekse Hanefi mezhebi dışındaki diğer Sünni mezheplerin görüşlerine yer verilmemesini ve Kuran'ın, *Türk- İslam Geleneği* gözönünde bulundurularak tercüme ve tefsir edilmesini istiyor ki, *Türk- İslam Sentezi*'nin temeli de esas olarak böyle atılıyor...

6- Günümüzde Kızılbaşlığın (Aleviliğin) konumlandığı yeri nasıl tarif edebiliriz?

6- Her zaman söylediğim bir söz var: *Toplumsal gelişme yasaları, tüm yasaların üzerindedir.* Kürt meselesinde olduğu gibi, burada da aynı şey gerçekleşiyor. Binlerce yıldan bu yana değişik ad ve kimliklerle devam eden, tüm katliam, baskı, yıldırma ve asimilasyon çabalarına rağmen bugüne kadar biteremediğiniz bir toplumu; "sözde laik" ve asimilasyoncu bir yapılanmayla bitiremezsiniz. Bir kimliği tasfiye amacıyla başvurduğunuz acımasız yöntemler, gün olur yeni bir uyanışa kapı açar... Sivas'taki katliam Devleti ele verir ve Alevi örgütlenmesinde bir patlama yaratır. Gazi katliamı, Devleti düpedüz suçüstü yakalatır... Ecevit'in gizli kasasından çıkan bir belge, Devlet aygıtlarının Maraş katliamındaki rolünü ortaya koyar. Küçük çaplı bir Ergenekon soruşturması, derin devletin tüm Alevi katliamlarındaki rolünü bilince çıkarır.

Ve nihayet, İttihad ve Terakki hareketinin en yakın takipçisi konumundaki CHP'nin Genel Başkan Yardımcısı **Onur Öymen**, "*şecaat arzederken, öylesine sirkatini söyledi ki*" , bu şahsiyetin "*bir müsibeti bin nasihate bedel*" oldu... Böylece, Koçgiri'den başlayarak Dersim'le devam eden ve yakın dönemde Elbistan'la başlayıp günümüze gelen tüm Alevi katliamları sorgulanmaya başladı... Bu, bence son derece önemli bir dönemeçtir Alevi toplumu için. Artık Aleviler, Kemalizm'le bir imtihana girdikleri gibi; CHP'ye besledikleri tek yanlı aşkı da terkedeceklerdir. Kısaca, yaşadığımız süreç Alevi toplumu ve Alevilik için bir Milat olabilir...

**** www.kurdistan-post.com, 8 Ocak 2010***

V- MEHMET BAYRAK'LA ÇALIŞMALARI ÜSTÜNE KONUŞMA

Ezeli Doğanay

Resim - 114) E.Doğanay, M.Bayrak'la röportaj yaparken

1. Sayın Bayrak 64 yıllık yaşamınıza 24 kitap sığdırdınız. Bu yapıtlarınız Türkoloji/ Kürdoloji/ Alevilik ve Kadın Sorunsalını konu alan çalışmalar. Tiroj Dergisi'nin 7'ci sayısında "Çalışmalarımı: Ezilen halk olarak Kürtler, Ezilen inanç olarak Aleviler, Ezilen sınıf olarak emekçiler, Ezilen cins olarak da kadınlar üzerine yoğunlaştırdım." Diyorsunuz. Özellikle bu konularda yoğunlaşmanızın gerekçesini açar mısınız?

C-1) 2011 tarihi itibarıyla, nüfusta kayıtlı tarihe göre 62, gerçek doğum tarihime göre 63 yaşındayım. Kitap çalışmalarımın sayısı ise 30'a varmış bulunuyor ki, sözgelimi bunlardan ***Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*** adlı eser 3 ciltten ve 1842 sayfadan oluşmaktadır. Bu yıl çıkan son çalışmam ise ***Bir Siyaset Tarzı Olarak Alevi Katliamları*** adını taşıyor. 554 sayfalık kitapta, ilk kez Maraş katliamıyla ilgili 50 dolayında Türkçe ve Kürtçe halk şiirine yer verildiği gibi; Dersim- Koçgiri'nin efsanevi şairi **Alişêr**'in 14 adet Osmanlıca ve Kürtçe ağıtlama- şiirine de ilk kez yer verilmektedir. Bilindiği gibi, Alişêr ile karısı **Zarife**, 1937'de Dersim'de katledildiğinde;bir sandık dolusu kitabına ve defterine de elkonulmuş ve Genelkurmay'a gönderilmiştir. Alişêr hayattayken, Türk folklor derlemecilerince hapishanelerden derlenip sonradan taşplak haline getirilen üç eserine bile bugüne kadar ulaşamadığımız gözönüne alındığında; bu 14 şiirin önemi daha iyi anlaşılır...

Öte yandan, bilindiği gibi, 1990- 1994 yılları arasında editör sıfatıyla da Kürdoloji alanında birçok yayın yaptım ki, bunların neredeyse tamamı Kürdoloji biliminin kaynak kitaplarıdır. Sözgelimi, bunlardan Güney Kürdistan'lı araştırmacı **J. Kurdo**'nun ***Kürt Kültürünün Kaynakları ve Uygarlıklar Beşiği Kürdistan*** adlı çalışmasının albüm bölümü ile **Malmisanij** ile **Mahmud Lewendi**'nin ***Lı Kurdistana Bakur û Lı Tırkiye Rojnamegeriya Kurdî*** adlı Kürt gazeteciliğine ilişkin eserinin ***„Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Kürt Kimlikli- Arap Harfli Periyodların Katalogu"*** nu **„Öz-Ge Yayınevi"** adına ben ekledim. Dahası, Kürdoloji literatürünün en önemli hatıra kitaplarından **Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopi)**nin ***Doza Kurdistan*** adlı anılar kitabı ile **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**'nin ***Hatırat***'ını da sadeleştirerek, notlayarak ve resimleyerek ilk kez Türkiye'de yayımladım. Ayrıca, yayımladığım birçok önemli Kürdoloji yayınına da „Önsöz" yazdım.

Türkoloji, Kürdoloji, Alevilik ve Kadın konularında çalışma ve yayın yapan bir araştırmacı olarak, sloganım açık ve anlaşılır. İnsanları, geçmişte iddia edildiği gibi tek kimlikli olarak değil; çok kimlikli olarak görüyorum ki, bunlardan bir bölümü insanların vazgeçilmez ana kimlikleridir. Bu nedenle, *„Çalışmalarımı ezilen halk olarak Kürtler, ezilen inanç olarak Aleviler, ezilen sınıf olarak emekçiler, ezilen cins olarak kadınlar üzerinde yoğunlaştırdım"* söylemim, bu düşüncelerimin , yaklaşımımın ve uygulamalarımın dışa vurumudur...

2. Siz aynı zamanda şiirde yazan bir kişisiniz. Bu şiirlerinizi Toplumbilimci Süleyman Yağız'ın bir dönem sorumluluğunu yaptığı Tan Gazetesinin ikinci sayfasında kimi zaman tek dörtlükler şeklinde yayınladınız/ ya da yayınlandı. Şairlik araştırmacılığınızın gölgesinde yaşamınızda bir serüveni olarak mı kaldı yoksa hala şiir yazmaya devam ediyor musunuz?

C-2) Şiir, duyguları dışa vurumun en kestirme yoludur. Bu nedenle, edebiyata az-çok ilgi duyan hemen herkes gibi ben de, özellikle gençlik yıllarımda iki defter dolusu aşk şiiri yazdım... Ancak, daha sonra bunları yırtıp attım ve inceleme- araştırma alanına yöneldim. Hemen belirtmeliyim ki, herkesin çok kolay bir edebiyat türü olarak gördüğü şiir, gerçekte en zor edebi türlerdendir. O zamanlar bunun çok ayrımına varmasam da, anı defterlerinde kalan birkaç örneğin hiç de sanat-dışı ürünler olmadığını, tersine belli bir seviyeye ulaştığını görüyorum.

Bunların hiç birini yayın organlarına göndermezken; 1980'li yılların başlarında kaleme aldığım kimi dörtlükleri gören gazeteci arkadaşlarımdan **Süleyman Yağız** ile aynı gazetede çalışan ve Sivas katliamından hemen sonra hayatını kaybeden gazeteci **Battal Pehlivan,** bu dörtlükleri benden alarak Tan Gasetesinde yayımlamaya başladılar. Bunlardan, elime ulaşan sadece 2 tanesi, benimle ilgili bir belgesel- biyografide yer aldı.

Asıl işim araştırma olduğu için, şiir üzerinde pek yoğunlaşamadım. Yine 80'li ve 90'lı yıllarda yazdığım tek-tük şiirler de, sözkonusu kitapta yer aldı. Şubat- 1978'da bir Avusturalya yolculuğumda, geceyarısı okyanus üzerinde yazdığım ve sonradan o ülkede **Hasat** adlı bir dergide yayımlandığını gördüğüm bir şiirime ise sonradan kavuştum. Oysa, o şiirin bir dörtlüğünü ta o tarihlerde Hakka yürüyen kaynanamın mezar taşına da yazdığımızı, sonradan hatırladım. Bu dörtlük, şöyleydi:

Ne varsa dostluktadır bil,
Gerisi tümden yalanmış,
Dostun dosttan ayrılması
İnan, ateşten gömlekmiş... "

Firaz Baran tarafından hazırlanan benimle ilgili belgesel- biyografide yer alan birkaç şiirim, bölgemiz sanatçılarından **Ozan Şêxo** tarafından bestelenmiş ve biri de yöre Kürtçesi'ne çevrilerek ***„Dengê Avê"*** albümünde yayımlanmıştır.

3. Aşıklık geleneği üzereinde yoğunlaşıp o konuda da önemli eserler ortaya koydunuz. Şiir kıskanç bir sevgilidir ve kendisinden başka hiç bir şeyle ilgilenilmesini istemez. Tek ilgi noktasının kendisi olmasını ister. Dörtlüklü şiir noktasında önemli eleştirmenler ortaya çıkmayınca günümüz Halk Ozanları (Aşıkları) kendi göbeklerini kendisi kesmek zorunda kaldılar. Kimi Halk Ozanları dörtlüklü şiirin (Ses bilimi/ söz bilimi açısından) teorisi ile ilgili kitaplar yazmaya başladılar. Hem bu konuyu biraz açmanızı rica edeceğim hem de günümüz dörtlüklü şiirin sorunları konusunda ki görüşlerinizi öğrenmek istiyorum.

C-3) Yazarlık hayatımın hemen her aşamasında Halk Şiiri'nin temelini oluşturan dörtlüklü şiir üzerinde durdum ve çalışmalarımda bunlara olabildiğince yer verdim. Sözgelimi, 1971'de yazmaya başladıktan bir yıl sonra İstanbul'da yayımlanan ***Yansıma*** Dergisinde ***„Edebiyatta Köy ve Köylü"*** konulu bir araştırmamda ve bundan hemen sonra Ankara'da yayımlanan ***Yenigün*** Gazetesinde ***„Halk Şiirinde Toplumsal Olaylar"*** başlıklı bir yazıdizisinde tümüyle halk şiiri üzerinde yoğunlaştım. Halk şiirine ilişkin en yoğunluklu çalışmalarım ise 1985'te yayımlanan ***Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri,*** 1986'da yayımlanan ***Pir Sultan Abdal***, 2005'te yayımlanan ***Alevi-Bektaşi Edebiyatında Ermeni Aşıkları (Aşuğlar)*** ve 2007'de yayımlanan ***İçtoroslar'da Alevi- Kürt Aşiretler*** adlı çalışmalardır.

Aşıklık geleneğine ilişkin ayrıntılı bir incelemeye, ***Ermeni Aşuğlar'*** la ilgili eserimde yer verdim. Aşıklık geleneğiyle ilgili çalışmaların „bir millet yaratma" aşamasında öne çıktığını, ancak serbest şiirle birlikte göreceli olarak

geriye itildiğini söyleyebiliriz. Kimi araştırmacılar, 1973'te **Aşık Veysel'**in ölümüyle birlikte, „halk şiirini öldürmeye" bile yeltenmediler mi?..

Türk Halk Şiirinin biçimsel özelliklerine ilişkin ilk çalışmalardan birini yapan, **Çankırılı Ahmed Tal'at'**dır. Yazar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu konuda ***„Halk Şiirinde Şekil ve Nev'i"*** adlı bir çalışma yaparak; Halk Şiirinde nazım türlerini ve biçim özelliklerini incelemiştir. Üniversitede okuduğum yıllarda ise, Türk Dil Kurumu, ***Halk Edebiyatı'***na ilişkin kitap boyutunda bir özel sayı çıkarmış; **Türk Dili Dergisi'** nin bu özel sayısında yer alan, **Hikmet Disdaroğlu'**nun ***„Halk Şiirinde Türler"*** adlı makalesi ise daha sonra bağımsız kitap olarak yayımlanmıştır.

Açıktır ki, halk şiiri sadece „dörtlük" düzeneğinde yazılmamıştır. „Beşlik" ve „altılık" düzenekte Tekke şiirleri bulunduğu gibi; Kürt Halk Şiirinde de ***„Dûbeyti"*** adı verilen „iki dizeli" şiirler ile ***„Se Xeştî"*** adı verilen „üç dizeli" halk şiirleri vardır ve özellikle İran Kürtleri arasında yaşayan bu tür şiirler, araştırmayı beklemektedir. ***„Kürt ve Alevi Tarihinde Horasan"*** konusunda yapacağım bir çalışmada bu türden birçok örneğe yer vermeyi planlıyorum.

4. Alevilikle ilgili her iki kitabınıza da baktım okudum. Günümüzde reel sosyalist sistemin tıkanması sonucu dünya iki kutupludan tek kutuplu yönetime geçti. Bu siayasal konjektörün doğurduğu bir sonuç olarak süreç tersinden işlemeye başladı. Yöreselden ulusala, ulusaldan evrensele ilkesi tersyüz edildi. Artık evrenselden Ulusal'a oradanda yöresele gözler çevrildi. Bir çeşit varlığını sürdüren etnik ve inançsal kültürler yükselen değerler içinde yerini aldı. Bu güne kadar İslamiyet içerisinde hetrodoks bir tapınım biçimi olarak kabul edilen Alevilik son 30 yılda farklı yorumlanmaya başlandı. Yeni yorumlardan bir tanesi "Alevilik İslam dışıdır" diyor. Bu görüşün savunucuları da kendi arasında üç kısıma ayrılmışlar 1. Kısım Türk anlayışına göre "iç Asya Şaman kökenlidir." diyor. 2. Kısım Kürt araştırmacılarına göre "Mezopotamya Zerdüşt, Melek Kültürü" kökenlidir diyor. Alevilikle ilgili ortaya atılan ikinci tez ise "Anadolu ve Helen kökenlidir." diyor. Üçüncü tez ise Aleviliğe etnik bir yapı kazandırmak için onun "Alevilik Hittit kökenli inanışının günümüzde ki uzantısı olduğu" söylüyor. Siz ise yaşayan Alevilikten yola çıkarak onun tarhisel toplumsal ve tapınım boyutu ile kendi başına bir inanç olduğunu söylüyorsunuz? Bunu biraz açar mısınız?

C-4) Hemen şunu belirtmeliyim ki, „evrenselden ulusala, ulusaldan yöresele" dizgesi, yanlış bir ilkeydi. Yerel kültürel birikim ortaya çıkarılmadan ulusal kültüre ulaşılamayacağı gibi, ulusal kültürler de tüm derinlikleriyle işlenmeden evrensel kültüre ulaşılamazdı. Bu, „Türk Solu"nun birçok yanlış ve çarpık önermesinden biriydi ve diğerleri gibi tutmadı.

Bir boyutuyla yöresel, bir boyutuyla ulusal, bir boyutuyla evrensel olan

Alevilik ve Alevi kültürü, bu ülkede uzun bir zaman diliminde yasak olduğu gibi; Sosyalist geçinenler de bu kültürü „dinci-gerici" olarak nitelendirip dışlıyorlardı. 1930'lu yılların başlarında Kemalist rejim, Alevilerin ibadet enstrümanı olan saz ile deyişleri bile yasaklayabiliyordu. 1960'lı yıllardan sonra ise Sosyalist hareket, ancak, halkla buluşmada bunlardan yararlanmaya çalışıyordu.

Alevilik, ibadet yerleri ve dini önderleriyle birlikte 1925'te resmen yasaklanmış ve „Türk- İslam Geleneği" çerçevesinde, „Türk Müslümanlığı" olarak sunularak red ve inkâr edilmişti. Bundan ötürü de, Aleviliğin kaynakları, inanç ve kültür boyutları ile ritüelleri üzerine ciddi çalışmalar yapılamamıştı. Ancak son dönemlerde, Kürt sorunu gibi Alevilik konusu da irdelenmeye başlandı.

Sözünü ettiğiniz yorumlar, kitap bütünlüğünde irdelenmesi gereken konulardır ve kendi payıma bugüne kadar Alevilikle ilgili 10 dolayında kitabımda bu konuları belgeleri ve örnekleriyle ortaya koymaya çalıştım. Burada, özetle söyleyebileceğim şudur: Hiç bir dinin başlangıç noktası tam olarak belirlenemez. Çoktanrılı dinlerden sonra, ortaya konan en eski kitaplardan biri **Zerdüşt**'ün ***„Avesta"*** sıdır. Zerdüşt'ün, Ahura Mazda adına ortaya koyduğu ilkeler ve lirik- şiirler toplamından oluşan bu Kutsal Kitap, eski efsanelerden, inançlardan, doğal-felsefi dinlerden, kültürlerden ve uygarlıklardan etkilendiği gibi; sonraki semavi din ve kitapların tümünü de etkilemiştir. Zaten Aleviler, bu kitapların tümünü semavi yani göksel değil, „mahluk" yani „kişi sözü" olarak görür ki, bu, tarihsel ve bilimsel gerçekliğin ta kendisidir.

Mezopotamya'nin ve Ariyen coğrafyasının, çoktanrılı- tektanrılı birçok dinin, birçok kültürün ve uygarlığın yatağı olduğu gözönüne alınırsa; Araplar'm „Muhammira", Farslar'ın „Surhser", Kürtler'in „Sorser", „Ahlê Haq" veya „Yaresan"; Türkler'in „Kızılbaş" veya sonradan tümünün „Alevi" olarak adlandırdıkları ***„Doğal ve felsefi din"*** in nereden kaynaklandığı ve nerelerde yayıldığı kendiliğinden ortaya çıkar...

5. Kürdoloji alanında yaptığınız çalışmalara tekrar dönersek; Kürdoloji noktasında da son 40 yıldır önemli çalışmalar yapıldı. Ancak kimi önemli noktalarda henüz odak sağlanılmış değil. Kürtlerin kökeni konusu,Newroz ve Zerdüşt konusu vs. Araştırmacılar ikiye ayrılmış durumda. Ayrıca Kürt dilinin bir etnografyası yapılmadığı için dil noktasında da kimi aykırı görüşler var. Örneğin bir dil hangi ölçülere sahip olursa lehçedir hangi ölçülere sahip olursa kendi başına müstakil bir dildir bu pek bilinmeden kimileri Kırmacki'yi (kırdkiyi, Dımılkiyi) ayrı bir dil olarak değerlendiriyor kimisi ise bir lehçe olarak değerlendiriyor. Dilbilimci değilsiniz ama genel anlamda bu konuda siz ne düşünüyorsunuz?

C-5) Türkoloji, Araboloji, Persoloji ve bir bütün olarak Oriyentalizmin olduğu gibi Kürdoloji'nin babası da Batı dünyasıdır. Bilindiği gibi, İtalyan araştırmacı **Garzoni**'nin ***„Kürd Dilinin Grameri ve Sözlüğü"***ne ilişkin 18. yüzyıla ait eseri; Kürdoloji biliminin Batı'daki başlangıcı olarak kabul edilir. Oysa, benim bulup ortaya çıkardığım ve Avustralya'da doktora olarak işlenen ***„Kürd Devletleri Tarihi"*** adlı Arapça bir tarih, 13. yüzyıla tarihlenmektedir.

Cumhuriyet döneminde, Alevilik gibi Kürdoloji de yasaklanmıştır. Bu yasağın aşılmasının tarihi 30-40 yılı geçmemektedir. Düşünün ki, 1930'lu yıllarda Ermenistan'da düzenlenen ilk **Kürdoloji Kongresi** bile bu ülkede kaygıyla izlenmiş ve Türkiye tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, böyle bir ortamda bilimin gelişmesi açık ki mümkün değildir.

1925'te gizlice hazırlanıp yürürlüğe konan ve bizim ilk kez ortaya çıkardığımız ***„Şark Islahat Planı"*** ile Kürt kimliği ve Kürt dili resmen yasaklanırken; bunun yerine Kürdistan'ın, Fırat nehri esas alınmak üzere (T) şeklinde üçe bölünmesi; önce kuzeydeki Zazalar'la Kurmançlar arasına, daha sonra bir bütün olarak Alevi Kürtler'le Sünni-Şafii Kürtler arasına bir „Türklük Barajı"nın kurulması öngörülmüştür. Böylece, bilimsel araştırmanın önü tıkanırken, politik oyunlar konuşmaya başlamış ve at izi, it izine karışmıştır...

Bu yasaklamayla birlikte, Kürtler adına asker ve sivil Kemalist bürokratlar konuşmaya başlamıştır. ***„Türkiye'de Kürdoloji Çalışmaları"*** konulu bir araştırmamda, salt bu konuda 50'yi aşkın kitabın ismi verilmiştir. 1960 Askeri Darbesinden sonra daha bir bilinçle ortaya çıkarılan bu yayınlar, tam da „evlere şenlik" niteliktedir ve kimi gizli Kemalist raportörler, kimi Dersim katliamcıları, kimiyse Askeri derbe görevlilerince ortaya salınmıştır. Zazaca üzerine kimi sınırlı derlemelerin, mahallinde daha 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Batılılarca yapıldığı bilinmektedir. Ancak, 1960'tan sonrakiler dilbilimci olmayan güdümlü şahsiyetlerce yapılmıştır. Dolayısıyla, dil- lehçe- alt lehçe- ağız- şive farklılıkları veya kategorileri onlar için önemli değildir. Dahası, Zazaca sözlü veya yazılı edebiyat ürünlerinin bilince çıkarılması da onlar için önemli değildir; aslolan Zazalar'ı Kürt halkından koparmaktır.

Tıpkı konuştuğum Kurmanci lehçesi ile Sorani, Gorani ve Lorani lehçeleri gibi Kürt dilinin bir lehçesi olarak gördüğüm ***Dımılki, Kırmancki*** veya yaygın söyleyişiyle ***Zazaki'***nin işlenmesi, sözlü kaynaklarının derlenmesi adına 1980 yılından beri elimden geleni yapmaya çalışıyorum. 1980 yılı başlarında dönemin **Demokrat** gazetesinde yayımladığım Dımılki ağıtlardan dolayı ilk kez yargılandım ve 3 ay ceza aldım. Daha sonra da, Dersim'e ilişkin birçok rapor yayımladığım gibi, birçok kitap da yayımladım. ***Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*** konulu üç ciltlik inceleme- antoloji çalışmamda, 300 dolayında

Zazaki kılam ve stranı ilk kez notalarıyla yayımladım. 2010'da yayımladığım ***Dersim- Koçgiri*** konulu kitabımda da, sözünü ettiğiniz konuları eni- konu işledim. Özetle, Dımılki ister Kürt dilinin bir üst-lehçesi olarak algılansın, isterce ayrı bir dil olarak algılansın, önemli olan bunun yaşatılması ve ürünlerinin bilince çıkarılmasıdır. Bir başka deyişle, „bağcıyı dövmek değil, üzüm yemek"tir...

6. Kimi Kürt araştırmacılar ulusal basınç sonucu Kürt tarihinin son dönemlerde kaleme alındığını bu araştırmalarında bilimsel eleştiriye dayanıklı olmadıklarını söylüyorlar/ yazıyorlar. Bu anlamda Kürt Tarihinin henüz yazılmadığını iddia ediyorlar. Kürdoloji konusunda ki çalışmalarınızıda göz önüne alırsak sizce Kürt Tarihi yazıldı mı? Resmi bir tarih yazımı dışında kalarak Kürt tarih ve araştırmacılarının odak sağladığı bir tarihimiz var mı?

C-6) İlk sorunuza verdiğim cevabı burada da hatırlamakta yarar var. Kürdolojiye ilgi duyan hemen herkes, ilk aşamada bir sözlük, gramer veya bütüncül bir tarih çalışmasına niyetlenirdi. Oysa, bunların tümü Kürdoloji biliminin en derinlikli konularıydı. O halde, mahalli ve dönemsel tarihlerden başlayarak genel tarihlere gitmek gerekiyor ki, sağlıklı bir tarih yazılabilsin. Bir de, unutulmamalı ki, **Arnold Toybee**'nin de dediği gibi, bir halk için en büyük felaket, tarihlerinin düşmanları tarafından yazılmasıdır... Bugün Kürt tarihi üzerindeki en büyük tehlike ve önündeki en büyük hendikap budur.

Hiç unutmam, o, çıkardığı ***Toplumsal Kurtuluş*** dergisinden, ben ise çıkardığım ***Özgür Gelecek*** dergisinden Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılandığımız 1989 yılında, **Prof. Dr. Yalçın Küçük** bana şöyle demişti: *„Kürt gençleri Kürdistan tarihini bilmiyorlar; eve kapanıp 1 ayda bir Kürdistan Tarihi yazayım de, gençler tarihlerini öğrensinler!.."* O güne kadar Kürtler'den doğru- dürüst söz açmamış olan yazar, bir ayda Kürdistan Tarihi yazacağını söylediğinde; yüzüne bakmış ve acı- acı gülümsemiştim. Durumu, **İsmail Beşikçi**'ye açtığımda, Beşikçi müstehzi bir tavırla gülmüş ve aynen şöyle demişti: *„Mehmetciğim, şükret ki sana 1 ay demiş, bana 1 hafta demişti!.."*

Her şeye rağmen; başta ünlü Kürdolog ve Doğubilimci **Minorsky** olmak üzere, Batı'da yapılan çalışmalardan sonra, Doğu'da ve Kürt yerleşkelerinde özellikle son 100 yıl içinde önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. 1910'lu yıllarda **Dr. Friç** gibi düzmece araştırmacılara (gerçek adıyla **Naci İsmail**) ***Kürtler'***e ilişkin kitap yazdırıp 1918'de yayımlayan ırkçı İttihad ve Terakki yönetiminin ve onun devamcısı Kemalistler'in Devlet zoruyla kabul ettirmeye çalıştıkları „düzmece tarih" kuramının ardından Kürt tarihini yeniden ele almak ve işlemek, bizim açımızdan zor olduğu kadar, daha da önem kazanmıştı. Henüz mükemmel bir tarihten söz etmek elbette mümkün

değil, ancak son dönemlerde Kürt ve Kürdistan tarihi üzerindeki karanlıkların önemli ölçüde yırtıldığını söyleyebiliriz.

7. Sayın Bayrak Kürt Kadını adlı çalışmanızdan dolayı birbiri ile ilişkili olduğu için üç soruyu bir arada soracağım. Birinci sorum Kürt halk kültüründe ve sanatında kadının yeri nedir? İkinci sorum İslam öncesi ve sonrası toplumsal yaşam açısından olaya bakacak olursak kadının konumu nedir? Üçüncü sorum ise mezopotamyada Kürtler 40 milyonluk nüfusu ile çok dinli bir topluluğu oluşturuyorlar. İslamiyet/ Ezidilik/ Alevilik/ Ehli Hak/ İranda yaşayan Kürt kökenli küçük bir topluluk olarak Zerdüştüler. Bu inanışlar içinde kadının erkekle atbaşı kendisini ifade ettiği innaç topluluğu var mıdır?

C-7) Ezilen bir cins olarak kadın ve özellikle Kürt kadını da benim çalışma alanlarımdan biri. Bu konuda yayımladığım iki bağımsız çalışmanın dışında, çeşitli kitaplarımda da kadın konusunu işlemeye ve irdelemeye çalıştım. Bu konuda çeşitli konferanslar verdiğim gibi, 2009 yılında Hakkari Üniversitesi'nde düzenlenen ***Kürt Kadın Konferansı***'nda da bir bildiri sundum.

Tüm bu etkinliklerde işlediğim tez şudur: Kürt kadınını öncelikle, a- İslam öncesi ve İslam sonrası Kürt kadını; b- İslami öğretilere bağlı Kürt kadını ve İslam dışı öğretilere bağlı Kürt kadını olmak üzere ayırmak ve incelemek gerekiyor. Bu bağlamda; bilinçli olarak adeta Kürt kimliğiyle özdeşleştirilmeye çalışılan „töre ve namus" cinayetlerinin Kürt kültürüyle değil, İslamiyetle bağlantılı olduğunu; öte yandan „berdel" ve „kadın sünneti" gibi olguların da Kürtlük'le değil İslamiyet'le ilgili olduğunu savunuyorum. Konferansta sunulan çeşitli bildiriler de, bu gerçekliği ortaya koyuyordu.

Unutmayalım ki, „din" aynı zamanda insanların yaşam biçimini de etkileyen güçlü bir unsurdur ve adeta hayatın her alanını etkilemektedir. Buradan bakıldığında, yukarda eleştiri konusu olarak vurguladığımız olumsuz olguların, neden Alevi, Ehl-i Hak (Yaresan) ve Zerdüşti topluluklarda değil de; değişik milliyetlere mensup birçok İslam ülkesinde kendini gösterdiği kendiliğinden ortaya çıkar. *(Not:8 ve 9 nolu sorular çok farklı konular içerdiği için cevaplamıyorum.)*

Verdiğiniz bu yararlı bilgilerden dolayı size hem kendi adıma hem de gazetemiz Newroz adına teşekkür ediyorum.

C-10) Ben teşekkür ediyorum.

VI- MEHMET BAYRAK'LA ÇALIŞMALARI ÜSTÜNE KONUŞMA

Ahmet Abidin Özbek

Resim - 115) Söyleşinin yapıldığı sırada New York'ta **M.Bayrak, A.Özbek** ve Kürdolog **Prof.Dr. Mehrdad İzady**.

Ahmet Özbek - Sizin oldukça duyarlı olduğunuz insanın etnik ve dini kimliği niye bu kadar önemlidir. Olmazsa olmaz bir kimlikmidir

Mehmet Bayrak – Bir insanın birden fazla temel kimliği vardır. Geçmişte bahsedildiği gibi insanın salt sınıf kimliği insanın diğer kimliklerini karşılamaz. İnsanların ulusal kimliği de çok önemlidir. Ben yazılarımda bu bağlamda sıkça bahsettiğim gibi insanların 4 temel kimliği vardır. Bunlardan bir tanesi de ulusal kimliğidir. Diğerleri ise inançsal kimliği, sınıf kimliği ve cins kimliğidir. Bu bağlamda ben bir Alevi ve Kürt olarak aynı şekilde emek cephesinden de gelen biri olarak bu kimlikleri önemsedim, çalışmalarımı bu doğrultuda kurguladım. Artı ezilen kimliklerin yanında olduğum için kadın kimliği konusunda da yoğunlaştım. Nitekim araştırmalarımda ulusal kimlik

olarak Kürtler başta olmak üzere inançsal anlamda Alevilik sınıf bağlamında ise emek ezilenler ve kadın kimliğini de sorguladığımı görebilirsiniz.

AÖ- Siz konuşmalarınızda sıklıkla Alevilik ve Kürtlük iç içe geçmiş kimliklerdir dersiniz. Biraz açarmısınız bunu.

M.B. Alevi Kürt kimliği Ezidi kimliği gibi kimlikler birbirlerinin içine geçmiş azınlık içinde azınlık olan kimliklerdir. Alevi Kürt kimliğine daha yakından baktığımızda göreceğiz ki azınlık içinde azınlık statüsünde olan bir kimliktir. Kürtler içinde Türk olarak azınlıkta, Müslümanlar içinde ise Alevi olarak azınlıktayız.Dolayısıyla azınlık içinde azınlık olan bizim gibi toplumlarda din ve milliyet kavramı iç içe geçer.

Sende biliyorsun ki bizim yörede mesela "em Elevi" derken yani biz aleviyiz derken Kürtlüğünü de vurgulamış olur. Alevilerin tamamına yakını Kürttür yörede. Dolayısıyla kimlikler iç içe geçmiştir. Aynı zamanda Sünni Kürt ise onları gözünde Türktür. Sünniliği Kürtlükle özdeşleştirmişlerdir. Bu yüzden de Sünni Kürt bile olsa hepsine de Tırk yani Türk derler. Bu bir yanılsama olmakla beraber iç içe geçmiş olgulardır. Dolayısıyla Türkiyede Alevi Kürtler gerek ulusal planda, gerekse inançsal ve sınıfsal planda da en çok ezilen unsurlardan biridir. Sünni Kürt yalnızca ulusal kimliğiyle ezilirken Alevi Kürtler ise bir de inançsal boyutta ezilmektedir. Tabiri caizse çifte kavrulmuşlardır.

AÖ - Düşünür Krişnamurtiye göre farklı farklı kimliklere sahip insanları bir arada yaşamaları problemli bir sahadır ve çoğu zamanda farklılıklar malesef düşmanlık nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Siz araştırmacı bir yazar olarak yaşadığımız coğrafyada bugünkü sorunların temelini nereye dayandırırsınız.

MB- Benim her zaman söylediğim şudur. Bugünkü sorunların temel kaynağı Ittihat ve Terraki dönemiyle başlatılan etno-dinsel arındırma artı tek tipleştirme türk islamlaştırma politikasıdır. Buna dikkat etmemiz lazım. Eğer bugün bir Kürt Alevi sorunu varsa ve diğer sorunlar varsa – diğer kimliklerin sorunları varsa bilinmelidir ki bunun kaynağı İttahat ve Terraki hatta biraz daha geçmişte Abdülhamid dönemine götürülebilir.

AÖ- Yani asıl onların döneminde alınan bağlayıcı kararlar bugünkü sorunların temelidir diyorsunuz.

MB- Evet temelleri İttihat ve Terraki döneminde atılıp Cumhuriyet döneminde Kemalist politikalarla uygulamaya konulan bir politikadır. Nedir bu politikanın temeli etno-dinsel arındırma, tek tipleştirme veya türk İslamlaştırmaya dayanmaktadır. Eğer Osmanlıdan kurtulmaya çalışılan yeni Cumhuriyete bu gömlek giydirilmeye çalışılmasaydı bugün bu sorunlarla karşılaşmayacaktık. Halbuki mirasını devraldığı Osmanlı toplumcu çok kültürlü bir toplumdu ve çok sınıflı bir toplumdu.

Başlangıçta Meşrutiyet hareketiyle birlikte bu sorunları çözüm bulunacağı özgürlüklerin sağlanacağı sloganı ortaya getirildi. Eşitlik özgürlük kardeşlik sloganlarıyla çıkıldı. Bütün halkların aydınları Meşrutiyet hareketine destek verdiler. Fakat 1912 den sonra özellikle İttihat Terrakinin yönetimi balkanlı ve Kafkaslı dönme unsularının eline geçtikten sonra - bunu söylemekte sakınca duymuyorum – durum değişti. Türkiyede bütün politikalara yöne veren Balkanlarda veya Kafkaslardana dönme veya devşirme aydın kadrolarıdır.

AÖ- yönetim Göçmen asıllıların eline geçti ve herşey değişti demek istiyorsunuz

MB - Elbette. Yani köken olarak Türk olmadığı halde Türklüğe sarılan, köken olarak Müslüman olmadığı halde Müslümanlığa sarılan Osmanlının içinde yaşarken kendini Türk saydılar ve giderek Türk ırkçısı oldular. Türk ırkçılığının da çıktı ve gelişti detayların girmeyeceğim. Zaten çalışmalarımda da anlattım. Bunun bir kolu balkan olduğu kadar Kafkaslardır. Orada Rus çarlığıyla çelişki içinde olanlar şehit edebiyatını da katarak tek tipleştirme Türk İslamlaştırmada kullandılar. Bu panaromada 1912 yi bir nevi milat olarak alıyorum -dikkat edersen Türkiyenin 100 yıllık tarihinden bahsederken. 1915 de büyük bir Ermeni ve süryani soykırımı var. Bu olay etno-dinsel Türk islamlaştırmaya evrilme sürecinin ilk önemli fay hattıdır. 1921 de Koçgiri bölgesinde kızılbaş katliamı var. 1922 de sözde milli mücadelenin son halkası olarak İzmirde kendisi de Arnavut asıllı olan Sakallı Nurettin paşanın askerlerinin yaktığı mahellelerde bir Rum sürgünü sözkonusudur. Bir sene önce Kızılbaş katliamını da sağlayan aynı kişidir. Ondan önce Mustafa Kemal de dahil olmak üzere Enver paşa Talat Paşa ve Cemal paşa da tamamen balkanlıdır.

1923 de Lozan anlaşması imzalandıktan hemen sonra bir mübadele kanunu çıkarıldı. Bu kanun çerçevesinde burada yaşayan Rumlar Yunanistana gitmesi oradaki Türklerin ise getirilmesi sağlandı. 1925 de yeni Kemalist politikalara karşı gelen Kürt ulusal direnmesinde öldürülen Kürtlerin sayısı 15.000' i bulmaktadır. 1927 den 1930 a kadar devam eden Ağrı-Zilan isyanı çerçevesinde katledilen Kürtlerin sayısı 30.000 civarındadır. 1937-38 Dersim katliamında ölen Alevi Kızılbaş Kürtlerin sayısı ise 10 binlerle ifade edilmektedir. Başbakan bile 50.000 rakamını veriyor. 1940' lı yıllarda gayri-müslümlerin aleyhinde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1955 de MIT tarafından Atatürkün Selaniktedeki evi bombalanarak bir kargaşa-yağma hareketi gerçekleştirilerek İstanbuldaki gayri-Müslimlerin sürülmesi sağlanmıştır. 1960 da yeni bir darbe hareketinden sonra yenileşme reform adı altında Cemal Gürsel adı altında bütün meydanlara asılmış temel bir pankartı vardı. Bizzat şahit olduğum gibi – size Kürt diyenin yüzüne tükürün. Yani Kürtlük o kadar aşağılık birşey ki bunu söyleyerek insanları Kürt kimliğinden uzaklaştırma utanır duruma getirmek hedefleniyordu.

1960 darbesiyle birlikte TİP hareketiyle solda bir güçlenme oldu. Toplum kendini yaygın olarak solun içinde buldu. Devlet bu dönemde karşı önlem olarak bir sivil milis örgütü kurmak amacıyla, Türkiyedenin 31 yerinde komando kampları oluşturdu. Bu komando gruplarını ise muhalefetin üzerine saldı. 1960 lı yılların ikinci yarısında Demirel'inde başkanlığındaki bu komando birlikleri gerek solcuların fabrikalarda işçilerin ve Alevileri üzerine salındı. 1967 de Elbistan da bir katliam girişimi var. Burası Alevi Kürtlerin yoğunluklu olduğu bir yerdir. 1971 de Kırıkhanda ve 1975 de ise Malatya da benzeri girişimler var. 1978 Malatya Sivas ve Maraş da büyük bir Alevi Kürt katliamı var.

Ahmet Özbek – Türk basını ve yandaş medyayı incelediğimizde hiçbir zaman TC' nin kendisi değil malum komplo terorileriyle sürekli olarak dış güçler sorumlu tutulur mevcut ayaklanma ve olaylardan. Diğer bir deyişle dış güçlerin yaptırımları ve provakasyonları Kürtler başta olmak üzere yaşanan sorunlarda bağlayıcıdır. Buna nasıl bakıyosunuz. ?

Mehmet Bayrak – Kesinlikle bir dezenfermasyondur. 1978 de seninde bildiğin Maraş katliamı vardır. 1980 ortalarında Çorum Alevi katliamı var. Çorum de Alevi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdir. Bunu niye söylüyorum. Daha sonra 1993 de Sivas 1995 de Gazi de de Alevi Kürtlerin yoğun olması önemlidir. Salt Alevilik baz alınsaydı Çukurovada Arap Alevileri var ama onlara yönelik değildir bu katliamlar. Toroslarda Alevi Türkmenler veya batı Anadolu da Tahtacılar vardır dikkat edin.

AÖ – Yani dış destek veya provakasyonlar mantığı doğru değildir diyorsunuz.

MB- Bence hiçbir alakası yoktur. Demin dediğim politikalarla alakası vardır. Etnik-dinsel arındırma tek tipleştirmeyle orantılıdır. Türk resmi tarihçileri öyle utanmazca bir yola başvururlarki sözgelimi 1925 lerdeki Seyh Sait ayaklanmasını götürüp İngilizlere bağlarlar. Halbuki bu döneme ait İsmet İnönü bile anılarında hiçbir ingilizin izine rastlanmadığını söyler. Bunun ötesinde bir ajan provakatör olayı da vardır. İngiliz kılığına girmiş, bir Türk zabıtasının Kürtlerin arasında gönderilmesi sözkonusudur. Bu konuda belgelerin tamamını yaynladım. Dersime gelince 1934-35 den itibaren – planlı bir isyan sözkonusu değil tam tersine katliam olduğu halde götürülür, Hatay meselesine bağlanır. Bir Hatay meselesi varmış da Fransızlar- İngilizler Dersimlileri kışkırtmış isyan ettirmişler. Oysa Hatay meselesi 1938 de çözüldü biliyorsunuz. Hataydan en az 4-5 sene önce Dersim de olaylar başlamış ve çıkarılan kanunla 10 binlerce insanın katliamıyla sonuçlanmış bir süreçtir. Yani tamamen bir dezenfermasyon sözkonusudur. 1955' deki Selanikde Atatürkün evininin bombalanmasının Rumlara mal edilmesi gibi.

AÖ – Güncel bir soru sormak istiyorum. Sizce başbakan Erdoğan bugün

samimidir bu dezenfermasyonları ortadan kaldırmak ve gerek Alevi gereksi Kürt sorununda. Diğer bir deyişle tabuları yıkacakmıdır.

MB – Şuna inanıyorum ki toplumsal gelişme yasaları bütün yasaların üzerindedir. Diğer bir deyişle bütün yasalar toplumsal gelişme yasalarına uymak zorundadır. Bu bağlamda ben iç ve dış dinamiklerin bunu zorlayacağına ve kendisi şahsında İslami bir gelenekten gelen biri olarak devletin bazı resmi politikalarıyla çelişeceğine inanıyorum. Fakat ne kadar samimi olup olmadığını yaşanan olayların göstermesi gerekir. Mesela Kürtçe TV yapılması önemli bir adım ve toplumsam gelişmelerin sonucu ortaya çıkan bir olaydır. Bu olayların askeri yöntemlerle çözülemetceğini söyledi ama bu konuda barışçıl çözümlerle gerçekleştirmek konusunda samimi değildir. Bir yandan da sivil politika yapan insanlar içeriye dolduruluyorlar. Bu nedenle de bu ciddi bir çelişkidir telakuzdur ve toplumda bunu görmektedir.

AÖ – Türkiye de yaşayan başta Kürtler Aleviler olmak üzere farklı etnisitelerin kendi tarihi ve arkeolojik değerlerini korum hakkında ne düşünüyorsunuz.?

MB – Söylediğin çok önemli. İnsanlar daha yazı icat edilmeden önceki tarihlerini ancak arkeolojik bulgularla araştırabiliyorlar. Yazı daha sonra geliyor zaten. Arkeolojik çalışmalar, bir bölgenin tarihini geçmişini ve değerlerini bulmada araştırmada çok önemlidir. Fakat Türkiye de birçok şey gibi buda son derece sakat ve çarpık bir şekilde seyrediyor. Kürt coğrafyası adı altında bakıldığında bir yandan Hasankeyf in ortadan kaldırılması tahrip edilmesine yönelik çabalar var. Oysa Hasankeyf insanlığın en önemli miraslarından biridir. Buradaki arkeolojik bulgular yalnızca bölge değil insanlığın ortak ürünüdür tarihidir. Hasankeyf son derece ilginç ve çarpıcıdır. Eğer orada Kürtlerin Kürt aydınlarının çabası katkısı olmasa belki bugün bütün Hasankeyfi sular altında bırakıp bir tarihin yok edeceklerdi. Ben 1988-89 yıllarından çıkardığım özgür gelecek dergisinde bu konuda toplumu sürekli duyarlılığa davet ettim yazılar yazdım. Hasankeyfin ortadan kalkması önemli bir insanlık tarihinin de ortadan kalkması demek oluyor. Buna benzer olarak Dersim de barajlar yapılmak isteniyor. Dersim Alevi Kürtler için özelde ise Alevilik için çok önemli bir makandır. Birçok Alevi ziyaretgahının bulundğu yerdir. Munzur nehri adeta Budistlerin Ganj nehri gibi kutsaldır. Ganj Budistler için neyse Munzur da Aleviler icin o kadar önemlidir. Devlet çeşitli barajlar yapmak suretiyle bir yandan insanları oradan sürmeye çalışırken bir yandan da bu bahsettiğim tarihsel sosyolojik verileri suyun içinde bırakmak istemektedir.

AÖ – Resmi ideolojinin başını tutanlar arkeolojik araştırmaları ve tarihi de kendilerine göre mi yönlendirmektedir. Yakın tarihe bakıldığında Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Anadolu Medeniyetlerinden bahseden bir düşünce ağırlıklı olarak Hititler, Yunan ve Roma tarihi üzerinde durmuşdir.

Mesela Kürtlerin ve Ermenilerin ataları Hurriler, Medler veya Urartular üzerinde araştırmalar oldukça azdır.

MB- Elbette öyle Türkiyede bütün bilim dalları resmi ideoloji çizgisinde seyrediyor. Diğer konularda sağlıklı bir politikası olmayan bir zihniyetin bu konularda da sağlayamaz. Tam tersine diğer halkların tarihini karartma onun yerine bir Türk tarihi yaratma anlayışı vardır geçmişden bugüne. Zaten 1930 larda Türk tarihinin ana hatları diye bir kitapçık hazırlanmıştır. Türk tarihinin nasıl öğretileceğine dair hazırlanan bu metin tam bir ırkçılık göstermektedir. Yani herşeyi yalnızca Türklere bağlayan hatta Türkiye dışındaki bütün coğrafyayı Türklere bütün dilleri kültürleri, Türk kültürüne bağlayan son derece ırkçı bir anlayış sözkonusudur ve öğretilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla gerek Kürtlerin gerek se Ermeni ve diğer halkların tarihini ortaya çıkartacak araştırmalardan uzak durulmuştur.‹

AÖ – Son bir soru olarak Mehmet Bayrak olarak tercih yapmak zorunda kalırsanız Kürtlük mü yoksa Aleviliğimi tercih edersiniz .

MB – Ben Türkiyede horlanan ya da aşağılanan bütün bu kimliklerimi tesadüfen taşıyorum. Bir Alevi ve Kürt ailede doğmam ve emek cephesinde olmama rağmen her zaman bu kimliklerimle barışık yaşadım. Bu kimlikleri savunmak için illa o kimliklerin mensubu da olmam gerekmiyor. Mesele ezilen bir cins olarak kadınları kadın olmadığım halde savunmam gibi veya illa işçi olmadığım halde ezilen emekçi bir sınıf olarak – emeğe saygımdan dolayı işçileri savunmam gibi.

AÖ – Bu güzel sohbetiniz için teşekkür ederim.

VII.KESİM

BELGELER

I- KATLİAMCILARIN EŞGÜDÜMÜNDE "*ZAZALAR*" ARAŞTIRMASI

Hasan Reşit Tankut *hakkında yukarda yeri geldikçe gerekli bilgiyi vermiştik. Gerek Türk Ocakları Genel Koordinatörü ve gerekse Şark Vilayetleri Asayiş Müşaviri gibi görevleri dolayısıyla, Cumhuriyet'in başlangıç yıllarından başlayarak Kürtler'le ve Kürt sorunuyla yakından ilgilenmiş, Kürtler'i ve Kürt kültürünü yeni oluşturdukları* ***Güneş-Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi*** *çerçevesinde "Türklük" potasına oturtmaya çalışmış, ancak bunu yapmaya çalışırken o, bazı tarihsel ve toplumsal gerçekleri de sunmaktan kaçınamamıştır.*

Bu nedenle, onun ***"Türk"*** *terimini koyduğu yere* ***"Kürt"*** *kelimesini kullanırsanız, herşey çok daha yerine iyi oturuyor.*

Prof.Hasan Reşit Tankut*'un "****Zazalar****" çalışmasının adına ilk kez Devlet güdümlü Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının birinde rastlamıştım ve günün birinde yayımlanmasını bekliyordum. Ancak bu bir türlü gerçekleşmedi. Oysa çalışma, anlayışlarına tümüyle uysa "****Zaza Türkleri****" adıyla yayımlamaktan geri durmazlardı. Sonradan çalışmayı edinince, neden yayımlamadıklarını daha iyi anladım.*

*Tankut'un "****Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler****" çalışması, bazı açılardan ilginç ipuçları veriyor. Okuyucu bu çalışmayı okuyunca, Zazalar'ın Kürtler'den ayrı bir halk olduğu yolundaki resmi iddianın temellerini de bulacaktır. Aynı zamanda bir rapor niteliğinde de olan araştırmada; Kürtler önce* ***Zaza*** *ve* ***Kürt****, sonra da* ***Alevi Zazalar*** ve ***Şafi Zazalar*** *olarak ayrılmaya, bölünmeye çalışılmaktadır. Araştırma raporu sahibinin bu konuda önerdiği temel politika "****Kürtler'le Zazalar arasında bir Türklük barajı kurmak****" tır.*

Çeşitli Kürt boyları ve Kürt lehçeleri arasında bazı nüansların bulunması ve bunların incelenmesi son derece doğaldır. Ancak bilerek ya da bilmeyerek, Zazalar'ı ayrı bir halk, Zazaca'yı ayrı bir dil gibi sunmaya çalışanların bu araştırma raporundan alacakları önemli dersler olsa gerek..

Prof.Hasan Reşit Tankut*'*un ***"ZAZALAR"*** *çalışmasının ve buna benzer resmi kimlikli Kürdoloji yayınlarının tek parti döneminde nasıl üretildiğini göstermek üzere bazı belgelere aşağıda yer vereceğiz.*

Devamı da olduğu anlaşılan, ancak tamamı elimizde bulunmayan bu belgelerden de açıkça anlaşılacaktır ki, bilimadamı geçinen profesörler, Kürtlere ilişkin bir çalışma hazırlarken, bir yandan o halkı kimliksizleştirmeye çalışan bir yöneticiye (burada Başbakan ***İsmet İnönü****), bir yandan da bizzat o halkın katlini yöneten ve Dersim kasabı olarak da anılan bir Generale (burada General* ***Abdullah Alpdoğan****) başvurmakta ve onların önerileri doğrultusunda çalışmasını kotarmaktadır.*

Şark Vilayetleri Asayiş Müşaviri sıfatıyla "dört yıl kasaba kasaba, köy köy dolaşarak gözleme dayalı olarak çalışmasını hazırladığını" bir elyazması mektubunda belirten ***Tankut****, kitabını yayımlayabilmek için sözkonusu asker ve sivil yöneticilerden icazet istemektedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, yöneticiler Dersim sorununu çözdükleri varsayımıyla, bu çalışmanın yayınına hiç bir zaman izin vermemişlerdir...*

Bunlardan, ***İsmet İnönü****'ye yazılan 10.10.1935 tarihli mektup ile, 4. Umumi Müfettiş* ***H.Abdullah Alpdoğan****'ın cevap olarak yazdığı 7.7.1936 tarihli mektup ve* ***Hasan Reşit Tankut****'un kendisine gönderdiği 17.5.1937 tarihli yeni bir mektuba burada yer veriyoruz.* ***ZAZALAR*** *çalışmasının, birkaç yıl süreyle bunlar arasında mekik dokuduğu, ancak sonradan yayımlanmasından vazgeçildiği anlaşılıyor. İnönü'ye yazdığı mektupta yeralan,* ***"ilim adamlarından ziyade idare meslektaşlarıma yazdığım bu kitaba ne de olsa biraz ilmî kıymet vermek gerekti"*** *şeklindeki ibare ise birçok açıdan ilginçtir...*

(M. Bayrak)

Gizli Yazışmalar

Ankara: *10.10.1935*
Sayın **İsmet İnönü**
Parti ve Hükûmet Başkanım

Kitap olarak bastırmak üzere bundan üç yıl önce kaleme almış olduğum bu eserde Zazalar ve Dersimliler hakkında sosyolojik bir tetkik yapmak istedim. **İlim adamlarından ziyade idare meslektaşlarıma yazdığım bu kitaba ne de olsa biraz ilmî kıymet vermek gerekti.** *Bu istekle aradığım ve ısmarladığım kitapların bazılarını elime geçirdiğim için bu kış son şeklini verecek ve bastıracaktım.*

Ancak sayın Başbakanımızın son günlerde Zaza ve Dersimlilerle yakından ilgilendiğini öğrendiğimden kitabı bu hali ile sunmayı borç bildim. Esasen sahifaları arasında iç siyasamızla ilgili bir çok satırlar bulunduğu için bastırmadan önce ne yolda olursa olsun **bir kerre Partiye ve Hükûmete gösterecek idim.**

Çalışma dakikalarının teker teker her birine karşı ayrı ayrı saygı ve kaygı duyduğum Başbakan bu hareketimi yurt severliğime verirse çok sevineceğim.

Zaza dediğimiz küçük cemaati tanımak yolunda başka ulusların harcamış olduğu ilmî kıymet ve önem karşısında hürmet etmek biraz da utanmak bir ödev oluyor.

İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve Ermeniler o dağlık ve kısır yerlerin

darlığı içinde; üşenmeden bunalmadan neler incelememişler ki?

Yalnız Siverek ve Kor Zaza lehçeleri üzerine Karl Hadank'ın yazdığı kitap 398 sahife tutuyor; Parti ve Hükümet Başkanım bu eserim için şayet birkaç saat ayırabilirse okumaya kolaylık olsun diye tezelden bir fihrist ve bir de paragraf yaptım.

Tükenmez saygılar ve çözülmez bağlılık sunar ellerinizden öperim.

H.Reşit Tankut
Maraş Saylavı

* * * * *

Bay **Reşit Tankut,**
Türk Dil Kurumu Asbaşkanı
Ankara

Sayın Okutanım,

Bana gönderdiğiniz kitabı sevinçle aldım. Okumasını bitirdikten sonra duygularımı arzedeceğim.

Şimdi teşekkürlerimle, sevgi ve saygılarımı sunarım.

4. Umumi Müfettiş
H.A.Alpdoğan
17/5/1937

* * * * *

TÜRK DİL KURUMU
Özel

Sayın Generalim *(x)*

Zazalar ve Dersim üzerine vaktiyle hazırlamış olduğum kitap taslağını posta ile adınıza çıkardım. Bunu vaktiyle yapmış olsa idim eseri kitap şekline sokmak için bana yardım etmeniz imkânını da kazanmış olurdum.

Mamafih lûtfen okumanızı ve mütalâanızı bildirmenizi ehemmiyetle rica ederim.

Sizin kudretli el ve idarenizle **Dersim hadiseleri ve meselesi artık tarihe karışmış olacaktır** *buna inanıyoruz.*

Raporlarınızı muntazaman okuyoruz. Sıhhat, selâmet, muvaffakiyet diler, saygılar sunarım.

Kitap, ayrıca ve taahhütlü olarak Sayın adınıza postaya verilmiştir.

Maraş Saylavı
H.Reşit Tankut

(x) Bilindiği gibi bu tarihlerde H. Abdullah Alpdoğan; Elazığ, Bingöl, Dersim (Tunceli) ve Erzincan illerini kapsayan Dördüncü Umumi Müfettişi, Vali ve Komutan konumundadır.

Ankara: 10.10.1935

Sayın İsmet İnönü
Parti ve Hükûmet Başkanım

Kitap olarak bastırmak üzre bundan üç yıl önce kaleme almış olduğum bu eserde Zazalar ve Dersimliler hakkında sosyolojik bir tetkik yapmak istedim. İlim adamlarından ziyade idare meslektaşlarıma yazdığım bu kitaba ne de olsa biraz ilmî kıymet vermek gerekti. Bu istekle aradığım ve ısmarladığım kitapların bazılarını elime geçirdiğim için bu kış son şeklini verecek ve bastıracaktım.

Türk Dil Kurumu

Özel

17/5/1937

Sayın Generalim,(x)

Zazalar ve Dersim Üzerine vaktiyle hazırlamış olduğum kitâp taslağını posta ile adınıza çıkardım. Bunu vaktiyle yapmış olsa idim eseri kitap şekline sokmak için bana yardım etmeniz imkânını da kazanmış olurdum.

Dördüncü
UMUMİ MÜFETTİŞLİK
Hususi

Elaziz

7 -Tem.- 1936

Bay Reşit Tankut ,

Türk Dil Kurumu Asbaşkanı .

Ankara

Sayın Okutanım ,

Bana gönderdiğiniz kitabı sevinçle aldım . Okumasını bitirdikden sonra duygularımı arzedeceğim .

Resim - 116)(a-b-c) "Zazalar" araştırmasının yazarı, resmi raportör **Prof.H.R.Tankut**'un Başbakan **İsmet İnönü** ile Tunceli Vali ve Komutanı General **Abdullah Alpdoğan**'la' yazışmalarınnın giriş bölümleri

ZAZALAR HAKKINDA SOSYOLOJİK TETKİKLER

Prof. Hasan Reşit Tankut

FİHRİST

Yurt Bingöl
Coğrafya ve Sosyolojie
Yaşayış
Geçim
Teogoni ve Felsefe
Dil ve Din Değişmesi
Bütün Zazaları Birden Türkleştirmek Kabil Değilmidir?
Ortaçağda Orta Asya
Dil ve Din Ayrılığı Nasıl Başgösterdi?
Bugünkü Kürtler
Zaza adı Nereden Gelmiştir?
Zazalar Nereden Geldiler?
Zaza Tanrısı Homay
İlk Zazalarda Mezhep Farkı
Türkler; Müslümanlaştıktan Sonra
Yurtseverlik
Yurtseverliğin Hududu
İstihbarat İşleri ve Teşkilâtı
İlâhi Unsurlar
Dersim Edebiyatı
Afşin ile İslâm'ın Duruşması
Zazalar ve Ermenilik
Kutlu Kitap "Hüsniye"
Kaza ve Kader
Gizli İman
Türk Dili Tanrı Dili
Cavidanı Sağir
Dünya İşlerine Dair
Cemaat
Ruhanî Dereceleri
Cem'ler

YURT: "BİNGÖL"

Eskiler Fırat'ın Cennet'ten kaynadığına inanırlardı. Gerçek, Fırat'ın kaynadığı yerleri, hele Bingöl'ü gören bugünün insanları da o efsane êllerine Cennet ismini vermekte hiç duraklamaz. Çünkü yumuşak meyillerle sezdirmeden yücelen Bingöl 3500 rakımı bulunca "*Cyclops*" ile *Vulcan*"m Tanrılar için yarattığı yeşil âlemlere mahsus bir haşmet kazanır. O kertede beş hissin her biri ayrı ayrı ve bütün manasile memnundur. Uzak ufukların titrek mailliklerinde; seve seve kanmışlarm mutlu bakışları kıvılcımlanır ve meltem beşereyi, güçlüğü yenme zevkinin parmakları ile okşar.

Fırat'ın iki kolunu da besleyen Bingöller.., dokuz mabud "*Müses*"lerin müzik denilen şarkılarını okuyarak halay çektikleri ilâhi yerler gibi Apollo'yu kalbinden bağlayan bir güzellik ve şiir âlemidir. Oralarda bunaltan uğultunun ve heybetli sükunun nağmelerinden karışarak işlenmiş âhenkler okunur ve Bingöller'den her birinin bir damla suyunda, sonuna kadar yaşamanın zevki ve her mini mini dalgasında yaradılışın sırrı gizlenir. Tevrat ta bu cenneti göklerin dili ile methetmiştir:

"Ve Allah şark canibinde Aden'de bir bahçe tertibile teşkil eylediği Âdem'i oraya koydu ve Rabüllah zeminden güneşi, güzel ve yemek için iyi her bir ağacı ve bahçesinin ortasında hayat ağaciyle hayrüşşerri bilmeklik ağacını bitirdi ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir nehir çıktı ve oradan dört kola taksim olup, birincinin adı Feşun'dur ki kendisinde altın bulunan bütün Hüveyre diyarını dolaşır ve ol diyarın altını âlâdır. Orada ak künlük ile akik taşı vardır ve ikinci nehirin adı Ceyhun'dur ki bütün kuş diyarını dolaşır ve üçüncü nehrin ismi Dicle'dir ki aşurun şark canibinde caridir ve dördüncüsü Fırat'tır."

Âdem'in değilse de ilk insanların yaşamak için buraları tercih ettiği şüphesizdir. *"Ve Rabbullah Aden bahçesini timar ve muhafaza etmek üzere Âdem'i alarak oraya koydu. Tevrat Tekvin"*

Sular her tarafta berrak, tatlı ve gümüş köpüklü sular ... hiç solmayan baharın sinesini yer yer yakut ve sedef gibi renklerile, pırlanta kolyelerile süsleyerek aşağılara doğru köpüre köpüre iner ve orada kutlu ırmakları vücuda getirir. Bu yerler altında nehirler akan cennetlerdir.

"Cennetün terci min tahtihelenhar. Kur'an"

İster çoban olsun ister çiftçi batıya yönelmiş Türk ulusları Bingöl'ün bu feyzinden faydalanmayı unutmadı. Uzak Doğu'da Isığ gölü ne idiyse Yakın Şarkta da Bingöl o idi. Türk dünyasının şiirle neş'e ile dolu hayat safhalarını bu iki göllü yüceliğin ılık ve soğuk sularında harelenmiş buluruz.

İşte Fırat ve Murat eski Urarto'nun bu mübarek yerlerinde köpüre köpüre inen sularla beslenerek ovalara doğru akar. Her iki kol biraz sonra vahşi ve

kısır bir dağ kümesine dalar. O zaman yatakları çokluk kara ve korkunç olur. Çünkü Erzincan, Muş, Diyarbekir ve Urfa ovalarının arasını dolduran bu dağ kümesi bazı yerlerde çok güzel bir çehre göstermekle beraber çok yerlerinde dermansız ve çirkindir. Boğazları, dağ sırtları çok az geçit verir. Ruzigârın hızı vahşi derelerin içinde sinirleri dişleyen bir dev uğultusu yapar. Sanki yaradılış iklimin sertliğine tabiatın sakarlıklarını ekliyerek her hususta aykırı bambaşka bir yer karalaması işlemiştir.

Keskin kayaları, yalçın yamaçları, yıldırım gibi sularile gölgesiz bodur ağaçları ve silip süpüren boğucu sellerile bu çok yüksek çok dalgalı ve aşılması zor dağ kümesi ataların ilk barındığı ve sonra Dünyanın dört tarafına akın edip dağıldığı yüce Asya yaylalarının küçük nümunesi ve Elâm elinden garba, cenuba taşan göç sellerinin kaynağı Zarkurus dağlarının yavrusu gibidir.

4000 metreye yakın yükseklikler ve yüzlerce ılık ve durgun öz bir arada Fırat ve Murad'ı Keban madenine kadar şımarık bir çocuk oynatır gibi sektire sektire yürütür. Oradan sonra yığın yığın efsane bulutlariile dumanlanmış Nemrut tepesi, kartallar yuvasına benzeyen Gerger kalesi tâ Samsat'a hatta aşağı Hat'ilerin merkezi Karğamış'ın görüldüğü düzlüklere kadar tabiat aynı karışık ahengi muhafaza eder.

Şiirin, güzelliğin çirkin bir yabanlıkla örselendiği bu garip tabiat karalaması çaprazlama arızaları, üst üste terslikleriyle hakikaten eşi az görülür bir yer parçasıdır. Ve işte yekdiğerine bitişen bu Cennet ve Cehennem içlerinde Zaza olarak adlanan insanlar yaşar.

Coğrafya ve Sosyoloji

Zazalar'ın memleketimizin içinde en sık oturduğu yerler Murat ile Fırat'ın arasıdır. Fırat adeta keskin bir sınır teşkil eder. Onun poyraz ve batı kıyılarında Zaza'ya az tesadüf edilir. Fakat Murat öyle değildir. O Muş ovasını geçip dağlık mıntıkaya girince bütünüyle Zaza olan bir kesafetin ortasından geçer. **Genç, Çapakçur** ve **Palo** halkı kâmilen Zaza'dırlar.

Cenupta **Kulp** ve **Lice** kazalarıyle Diyarbekir'e doğru Dicle suyu boyunca Zaza obaları ve köyleri görülür. Fırat ve Murad'm birbirine çok yaklaştığı yerlerden Keban'a ve Samsat'a doğru sıklık seyrelir. Ve toprak açılmağa başlayınca bir tek bile Zaza kalmaz.

Toprağın tabiatına göre bölündüğü zaman Zazalar üç bölük gösterirler.

1. Munzur Suyu ve dağı uzunluğunca yaşıyan **Dersim Zazaları** ki bunlar daha fazla Fırat boyuna ve Erzincan ovasına bakarlar. Kendilerine **Dersimliler** ismi verilir.

2. Murat boyunca yücelen dağların kuytu yerlerinde yaşıyanlardır

ki kendilerine sadece **Zaza** denilir. **Genç, Çapakçur, Palo, Lice** Zazaları bunlardır.

3. Biraz daha alçak evlerde yarı-göçebe bir hayat süren kısım da **Dimili** ismile anılır. Bunlar Diyarbekir surları ile **Karacadağ** ve **Derik** arasında yaşarlar.

Bingöl'ün dört çevresinde Hınıs, Mutki, Çemişkezek, Pötürge kazalarında merkezden ayrılmış küçük Zaza kümelerine tesadüf edilirse de bunların başlıbaşına bir vasıfları yoktur. **Siverek** Zazaları bu kümelerin biraz daha büyükçesidir.

Zara ve **Koçgiri**'deki Kürtler de bu bütünden sayılmaz, onlar da Zazalar'dır. Bugünkü mülkî taksimlere göre halkı kâmilen Zaza olan kazalar şunlardır: **Palu, Çapakçur, Genç, Nazımiye, Mutki, Mazkirt, Siverek,**

Muş'un **Valir**, Lice'nin **Hani**, Pütürge'nin **Gerger** nahiyeleri.

Zazası çok kazaların başında Varto "**Gümgüm**"yu buluruz. Mamafih bu Varto ile Mutki, barındırdıkları insanların gerek etnoğrafyası gerek tarihi yanında başlı başına bir âlem oldukları için ayrıca tetkike değer.

Ötedenberi Diyarbekir şehrinde çalışan Zazalar'dan bazıları yerleşerek Diyarbekirli olmuştur. Bunların 300 haneden fazla bir varlık sahibi olduğunu söylerler.

Diyarbekir'de **Karacadağ, Siverek ve Derik** arasındaki köylerin hemen umumî Zaza'dır. Mutki, Varto, Lice, Kulp, nefsi Diyarbekir'deki kazaları kasaba ve köylerindeki çokluk Kırmanç gibi bir dil konuşurlarsa da ileride dil bahsinde yazılacağı gibi bunlar dilini unutmuş ve Kırmançca konuşmağa başlamış Zazalar'dan başka olmamak gerektir.

Diyarbekir surlarına kadar genişleyen Dımili *"Dumbili"* aşiretiyle Mahal ve Mathinan da Zazadır. Bu itibarla Zazalık hududunu Diyarbekir şehrinin cenubundan tutmak doğru bir hareket olur.

Sosyolojik görüşten Zazalar üçe ayrılır.

1. **Göçer Zazalar "Göçebeler"**
2. **Yarı Göçer Zazalar.**
3. **Yerli Zazalar.**

Bu üç kısmın bellibaşlı yerlerini işaret etmek güççedir. Zaza yaşıyan mıntıkanın hemen hemen her yerinde göçer, yarı göçer ve yerli Zaza'ya rast geliriz. Toprak, yukarıda izah edildiği gibi dalgalı çok karışık olduğundan muayyen içtimaî şartların genişçe bir sahada yerleşip hâkim olmasına imkân yoktur. Bununla beraber çöle ve dağ başına yakın olan Zazalar göçerlikten temamile vazgeçmişlerdir. Palo'da Bertiler, Lice'de Diçarlar, Dersim'in Ağdat yaylalarına ve Munzur'a yakın oturan obaların çöl ağzında yaşayan Dımili Mahal ve Methinan aşiretleri bugün de tam göçerdirler ve çadır hayatını dam altına tercih ederler.

Kasabalarda yaşayanlardan başka bütün Zazalar kışı dam altında geçirdikleri halde yaz mevsimini yaylalarda, muvakkat barakalar ve yahut kıl çadırlar altında geçirirler. Hayatları bütün manasile yarı göçer hayatıdır.

Zaza Kasabaları: **Siverek, Hani, Palu** ve sade bu üçü, hatta **Hani**, nahiye merkezidir. Bunlardan başka medenî hayata geçmiş ve Zaza kasabası yoktur.

Zaza yaşayan sahanın içinde Siverek, Hani ve Palu'dan başka kasabaların bir kısmında Türkçe, bir kısmında Kırmançca konuşulur. Çarsancak, Pertek, bir vakitler Dersim Vilâyetine merkez olan Hozat, Çemişkezek, Osmaniye, Çermik Türkçe; Lice, Kulp, Varto Kırmançca konuşur.

Nazimiye, Mazgirt, esasen kasaba değildirler. Tam Dersim'in göbeğinde ve Munzur çayının üzerindeki Ovacık kazasında sade ve tatlı bir Türkçe ile beraber Zazaca da konuşulduğunu gördüm. Dil bahsinde bu kısım tafsil edileceğinden bu birkaç satır coğrafi bilgiyi tamamlamak için ilâve edilmiştir.

Yaşayış

Zaza'ları bir de mezheplerine göre ayırmak zarureti vardır. Çünkü mezhep burada her iptidaî yerde olduğu gibi bütün sertliği ve keskinliğiyle hüküm sürer. İleride Kızılbaşların hususiyetlerini araştırırken bu görüşten bir bölme bize farkları daha iyi ayırtedebilmek kolaylığını verecektir. Mezhep, Zaza'lığı gerçekten parçalamış ve karanlık bir kin vicdanının kölesi kılmıştır.

Mezheplerine göre de Zazalar üçe ayrılır:

1. **Şafi Zaza,**
2. **Alevî Zaza,**
3. **Ne olduğunu bilmeyen Zaza.**

Şafi Zazalar Murat suyu boyunca yurt tutmuşlardır. Muş ovasından Elaziz ovasına kadar ve cenupta Dicle boyunca Diyarbekir'e kadar uzanırlar. Bir yanları Karacadağ üzerinden çöle iner.

Alevî Zazalar Bingöl'den başlayarak Fırat'ın sağ sahilini takiben Malatya toprağına kadar genişler ve Sivas ilçelerine kadar dayanırlar.

Ne oldukları bilinmeyen Zaza'lara gelince. Onları Mutki'de Sasun ve Şırnak'ın medeni insanlara kapalı ve vahşi kısır kayalıklarında buluruz. Ne olduklarını neye inandıklarını kendileri de bilmezler. Bu taksimlerden sonra Zaza'ları fert ve cemaat olarak ayrı ayrı tetkike çalışacağız. Mütalea ve mukayeseyi kolaylaştırmak için Zaza mıntıkasını gösterir bir Harita ile Zaza yaşıyan köy ve kasabaların isimlerini gösterir cedvel ilavesi faydalı görülmüştür.

Bu günkü Zazalar; tamamiyle dağ insanı, ekseriyetle çobandırlar. Çetin ve kısır dağ başlarında dağınık bir halde yaşadıklarından iptidaîliğin hemen bütün hususiyetlerini muhafaza ederler. Dam altına girmiş olmalarına rağmen gözleri

geçit vermez, korkunç dağ başlarındaki kayalıklardan ve vahşi meşeliklerden ayrılmaz. Onları oraya bağlayan iplerin ucu hâlâ kalplerine takılıdır. Zaza, göçebe, binaenaleyh derbeder olmağı sever. Fakat bu muhabbette Kırmanç gibi muannit değildir. Her ne şekilde olursa olsun şehir ve köy hayatına derhal intibak etmiş Zazalar da görülür. Dağlarına ve derbederliğine dönmiyen Zaza'mn şehirde bir şehirli gibi yaşadığına hatta biraz da ileri gittiğine şahit oluyoruz.

Küçük san'atkâr ve işçi olanların maharetinden şikâyet edilmez fakat işte sebat edeceklerinde, doğru olacaklarına muhitin şüphesi hem kat'i hem umumîdir.

Altı ay zarfında kibarca bir evin işlerini kavrayan Zaza kadını bir evde ancak altı ay sebat edebilir. Bu kararsızlığı dağ hayatının kalbinde ve vicdanında bıraktığı tesirden başka bir şeye hamletmek doğru olmaz. Zaza'yı tabiat dağ mahlûku olarak yaratmıştır. O zeki, müstait, uysal cemaatına karşı samimi, sıcak ve sokulgandır.

Ziya Gökalp, ***"Kürt Âşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler"*** ismini verdiği bir eserinde (bu eser matbu değildir) Zaza'ların bu halini aşağıdaki satırlarla tasvir etmiştir: ***"Zazalar şehirlerde yerleşince şehirlere mahsus teknikleri öğrenmekte büyük bir istidat gösterirler. Mesela Diyarbekir'e gelen Zazalar furunculuk, kadayıfcılık gibi hirfetleri öğrenebilirler. Bahçevanlıkta da büyük bir maharet gösterirler. Mühendisler taş kırdırmak için, bahçe sahipleri bahçe kazdırmak için Zaza amelelerin gelmesini beklerler. Çünkü bu gibi işlerde çok maharetleri vardır. Fakat manevî işlerde Kırmançlar daha çok kabiliyet gösterirler."***

Zaza çok yalan söyler, çok aldatır. Mamafih bu kusuru ancak bir maharet telâkki ettiği içindir ki yapar ve neticesine sıkılmaz. Duyulmıyan mahirane hırsızlıklariyle öğünür. İptidaî dağ insanları gibi bunlar da mübalağayı bediiyyettan sayar. Yalan ve dolanı zekâ çapkınlığı, hırsızlığı da çevikliğin ve cesaretin hakkı telâkki eder.

Bununla beraber Zaza hem korkak hem mütecaviz olmak gibi iki zıt kusuru birarada cemedebilmiştir. Korkak aynı zamanda mütecaviz kimse eğer Dersim gibi Çapakçur gibi kervan konmaz yol uğramaz yerlerin adamı ise pek yaman bir şeydir. Ve Zazalar bunun içindir ki her zaman zararlı ve tehlikeli olmuşlardır. Çünkü bunlar yurtların gizlendiği dağ kümesi gibi muhtelif tabiatları bir arada gösterebilen kimselerdir.

Şayanı hayret bir zekâ asarı gösterdiği halde Zaza çok zaman bir çocuk kadar kolay iğfal edilir ve fevkalâde tehevvür eden Zaza'yı bir kuzu yumuşaklığına düşürmek için asgarî derecede metanet kâŞ gelir.

Dağ başında kahramanlardan mürekkep bölükler nümayişile gezen Zazalar

hareketlerini iyice takdir etmiş iradeli bir karakol kumandanının korkusunu üç konak ötede duyarlar. Buna rağmen Zaza daima şımarık, daima itaatsızdır. Çünkü onun için bir günde otuz defa kafa tutmak ve otuz defa boyun kırarak özür dilemek işlerin en kolayıdır.

Çok merhamet dilendiği halde hiç merhamet hissi duymaz. Ha tüfengini bir insana ha tahrasını bir meşeye havale etmiş, onca aralarındaki fark hesaba bile değmez.

Zaza para canlıdır da. Bunu kazanmak için hem çok çalışır, hem çok asılır. Kırk para için kırk türlü dolap kurar çirkin bir kısmıklık ve keskin bir tama gösterdiğine herkes kanî ve şahittir. Böyle olduğu halde derbederliğine uc bucak bulunmaz ve iki yakasının bir araya geldiği görülmez.

Zazalar, gerek Dersim'de gerek Çapakçur'da olsun uzunca boylu mütenasip azalı, kumral saçlı ve beyaz tenlidirler. Erkekleri Ermeniler derecesinde olmamakla beraber yine kıllı sayılabilir. Çokluğunun kafatası yuvarlağa yakın söbedir (Mezosefal). İçlerinde (Mongoloit)lere de tesadüf edilir.

Kadınlar umumiyetle güzeldir. Erkek ve kadın Zaza hemen her zaman için güler yüzlü ve şen görülür. Sohbetlerinde sıcaklık ve dostluk vardır. Samiler gibi gürültüyü ancak paralı mevzularda yaparlar, yoksa umumî hayatta asıl bir Turanlı durgunluğu ve sessizliği gösterirler.

Tütüne fazla düşkündürler. Eline geçiren küçük yaştan itibaren içmeğe başlar. Otuz beşini hele kırkını geçen her Zaza kadınının ağzında bir çubuk görürsünüz. Tütün içebilenler artık tamamiyle erkekleşmiş sayıldığı için erkek toplanmalarında ve onların günlük sohbetlerinde yer ve hisse sahibidirler. Zaten Zazalar'da kadınlar erkekten kaçmaz, fazla olarak genç Zaza kadınının bütün cemaat hesabına bir borcu vardır ki o da umum için süslenmek ve şen olmaktır. Bir Zaza kızı evlenene kadar bütün Zazalar'ın çocuğudur. Herkes onun her hali ile alakadar olur. Bu derbeder insanların gençliğe ve güzelliğe karşı hissedilir derecede muntazam bir incizapları vardır. Erkek çocukların da delikanlı olana kadar çocukluklarına hatta şımarıklıklarına bilerek ve zevk duyarak katlanırlar.

Geçim

Zazalar levent ve düzgün vucutludur. Rielerini (ciğerlerini) şişiren hava, kanında dolaşan su, tabiat nimetlerinin en temizlerinden olduğu için sıhhatları da iyidir. Halbuki bu insanların çoğu pek az gıda alır. Ekseriyetin serveti iki keçi ve bir merkepten yukarı çıkmaz. Günlerce ekmek ve sıcak yemek yüzü görmedikleri vardır. Herhangi bir ova köyünden sürülen bir koyun veya keçi sürüsü Zaza dağlarına girdiğinin haftasında birdenbire ortadan kalkar. Aç mideler onları derhal haklamıştır. Bir koyun veya keçi çalan Zaza geyik

parçalayan arslan gibi onu derisine ve tırnaklarına kadar yer yutar. Bir oturuşta bir kuzu yuttukları gibi haftalarca, aylarca sade bir ayranla da geçindikleri vardır.

Hırsızlığa çıkan Zaza'nın *"Bilhassa Dersimli"* belinde bir tahrası, sırtında bomboş bir dağarcığı bulunur. Canı kadar aziz tuttuğu kıymetli bir şey daha var ki onu görmek kabil olmaz. O şalvar uçkuruna bağlanmış bir parça ***"Kurut"***tur. Kurut çok tuzlu bir ayranın suyu tehir edilerek komprime haline getirilmiş hulasasıdır. Zaza acıkınca bir pınar başına çöker tahrasile bu taş gibi sert maddeden bir miktar koparır, dağarcığına atar. Ve üzerine de su doldurarak ufacık dağarcığı bir müddet çalkalar ve sonra ağzını kendi ağzına yerleştirerek içindekileri mideye boşaltır. İçtiği şey tuzlu, köpüklü buz gibi ayrandır.

Ancak bu şekil ve kuvvette gıdalanan bacaklarında kendini üç gün ötedeki ova köylerine götürüp getirecek saldırmak için, kaçmak için koşturacak ve çaldığı malı sırtlayıp taşıyacak kadar derman da vardır.

Bu aç insanların bazen birleşerek çete teşkil ettikleri de görülür. Diyarbekir, Muş ve Elaziz ovalarına Erzincan düzlüklerine bakan dağlardan Sünni ve Alevî Zazalar küçük çeteler halinde aşağılara inip ova köylerine dehşet salarlar. O zaman arsız inatçı ve yapışkandırlar. Muharrikleri daha fazla açlık olduğu için yalınız midelerinin emrine uyarlar.

Nadiren mukabele görürler ve tenkil ekseriya Zazalar hesabına mühim bir zarar kaydetmez. Binaenaleyh ***umumî ve siyasi kıyamlara da cür'et ettikleri vakidir. Şeyh Sait kıyamı sünni Zaza'ların Koçgiri İsyanı Alevi Zaza'ların bu neviden iki hareketidir.*** Tedipleri kadar ayaklanmaları da kolay olan bu insanlar epeyce zamandan beri böyledirler. Ve galiba epeyce zaman da böyle kalacaklardır. Şlhakika eğer içtimaî şartların mülahazasız ve hesapsız pençesi bunların da yakasına yapışmaz ve asrî iktisaadın cazibesi merkeze doğru kuvvetile bunları da dağlardan aşağı çekmezse şüphe yok ki bugünkü hayatlarından ayrılmazlar. Çünkü kısır dağların perakende sekenesinde mide boş, kafa boş ve günün saatları bomboştur. Midelere açlığın, kafalara hürafatın zehiri ve saatlara işsizliğin mel'un ve fasit kuruntusu aktıkça onların iyi olması hakk-ı hayat tanıması düşünülmez.

Teogoni ve Felsefe

Bir an karnı doyan Zaza yalçın kayaları tırmalayarak uçan rüzgarın çelik kanadında kendini göklere çok yakın bir kartal kadar hakim ve bağsız görünce ancak mutlak hürriyetle duyulan mukaddes bir gurur hisseder. Mahiyeti itibarile hakikatan mukaddes olan o hürriyet dağlıya dımağının teşekkülü nisbetinde basit ilhamlar verir. O basit ilhamların nağme halinde

uçuşu ovalının tatmadığı zevkin musikisini teşkil eder. O zaman dağlı; tamamiyle ayrılmış bambaşka âlemlerin tafdil edilerek yaradılmış mümtaz bir mahluk'tur. Mücerredat ile alakası hiç şüphe yok ki bambaşkadır. O ezeli kudretin tecellisine şahittir. Ve zaten tecelli onumemnun etmek için vukua geliyor. İşte her şeyin haliki olan tabiat mukaddes kitabın sahifeleri gibi esrar ve ilham dolu hatlarile ufuklara doğru serilmiş duruyor. İşte erilmeyen noktadan kainatı oynatan kudret ufuktaki sisli ve silik varlıklar gibi bu esrarlı ilhamı perdeliyor. *İfadesi muğlak, mütaleası müşkil bu kâinatın içinde işte ben yani insan, hakikat, ayan zahir ve calî olarak bulunuyorum. Binaenaleyh her şeyin üstünde ben varım. Hürmete, ibadete, ancak ben lâyıkım. Ve hiç şüphe yok ki Hak münhasıran benim varlığımdır. Buradan itibaren insana tapmak başlar. Bilinmeyen noktalara bağlı akıl ipleri baltalanmıştır. Şeriat ve Allah kanunları yoktur. Bir hazret var ki adı dün de insandı bugün de insan.*

Bugünkü Zazalar'm hemen hepsi mahiyeti bundan ibaret olan bir din taşımaktadır. Filhakika yekdiğerinin düşmanı olan **Alevilik**'le **Nakşilik** arasında korkunç farklar görülürse de her ikisinin menba-ı maksadı tamamen yekdiğerinin aynıdır. Her ikisi de binnetice adama tapar. Yalınız biri "patriarchat"dır diğeri ise nesep ve sülale güder.

Riyazattin zikir mümaresesi ve esrar istiğrakından Allah'lık meziyyeti kazanmış bir Nakşibendi şeyhiyle haddizatında Allah olan Ali'nin sulbünden türemiş bir Alevî seyyidin tapılmak nokta-i nazarından hiç bir farkı yoktur. Her ikisi de mabuttur, her ikiside gök ve Allah ile temas halindedir. Zaten mazide Zazalar'm hemen hepsi toptan insana tapardı. Ve insan, Melamiler'in de dediği gibi "*miclayi ilâhî*" yani Allah'ın ayinesi idi. **(Fususülhikem)**

Dil ve Din Değişmesi

"Zaza'nın dili Fars kırmasıdır. İpi-sapı olmayan uydurma bir lisandır" diye tarif edenler belki aldanmıyorlar. Kırmaçca'dan başkadır. Onlar konuşurken çok uzak diyarların evladını işitir gibi olursunuz. Filhakika Zaza dili ne Kırmançca, ne Farsça ne Hintçe ne Kürtçe'dir. Gürcü diline asla benzemez. Çerkez'lerin muhtelif şive ve lehçeleriyle ölçülmesine imkân yoktur. Avar dili ile fonetik bir akrabalığı var gibidir. Zaza çokluk Türkçe Kırmançca yırlar (yırlamak tağanni etmek -şarkı söylemek- demektir). Alevî Zaza'ların ilâhileri, naitleri methiyeleri hep Türkçe'dir. Hele Ovacık'ta Koçuşağı içinde o kadar fasih ve düzgün Türkçe konuşulur ki şaşmamak elden gelmez. 928 senesinde Ovacık'ta Munzur suyunun kenarındaki kampımızda görüştüklerimin hemen hepsi açık ve pürüzsüz Türkçe konuşuyordu. Saz şairi bize başka hiç bir maksadı olmayan Türkçe sevgi şarkıları okudu.

Vardım odasına kahve pişirir
Kınalı parmakla fincan döşürür.
Gel beri gel beri gül yüzlü dostum
Uydun el sözüne selamı kesdin.

Beyitleri ne kadar berraktır. Sonra Gazi ve Gazi inkılâbını metheden bir manzume okudular ki o ıssız dağların bu perakende cemaatına bu kadar ince Şkrin ve hissin nasıl ve nereden geldiğini uzun uzun düşünmek lâzım geliyor. Manzumeyi bizzat nazmeden şair sazla ve âşık makamiyle okudu:

1
Bir Harp sardı dünyayı
Bütün arz u semayı
Türkiye Halaskârı
Yad et Gazi Paşayı
Alkışla Türkiye'yi
Muhakkak kurtaracak
Bütün bu Asya'yı
NAKARAT

2
Açtı İstiklâl Harbi
Düşmana urdu darbı
Hak müyesser eyledi
Kurtardı Şarkı Garbı
Ne zannettin Türkiye'yi
Titretti Avrupa'yı
Muhakkak kurtaracak
Bütün bu Asya'yı
NAKARAT

3
Cumhuriyet Kurdular
Tekemmülât gördüler
Kudretini görünce
Düşmanlar hep durdular.
NAKARAT

4
Kahramanlık halimiz
Medeniyet yolumuz
Birlikten feyz alırız
Türkçe söyler dilimiz
NAKARAT

5

Kurdular yeni Devlet
Mezhepler idi illet
Taassubu attılar
Vahdet buldu bu Millet
NAKARAT

6

Bu Naki'nin duası
Buydu asl-ü esası
Aff u adalet oldu
Sildi gönüller pası
NAKARAT

Şairin Türkçe'yi ne kadar kat'i bir surette tasarruf ettiğini, fikirlerini ifade için ne kadar kolay kelime ve cümle bulduğunu bumethiyesinden anlayabiliriz. Beş on kelime ile neler ifade etmemiş ki. İleride gene bu dağların içinde Türkçe söylenmiş Vatan-İstiklal marşları da okuyacağız. Bunları Dersimliler anlar ve anlatırlar. Fakat sizinle sizin dilimizle ve sizin gibi konuşurken bir bardak su isterseniz, ayaklarının başparmaklarım bir birinin üstüne koyarak dimdik ve emre âmâde duran delikanlıya onun vereceği emrin lisanı 'ır. Ve onu ihtiyarsız, hâkim bir adetin tesiri altında olarak kullanır. Delikanlıya gelince; O Türkçe anlar fakat meramını ifade edemez. Bu suretle Zazalar'ın Türklükle ve Türkçe ile alakadar kısmını ancak Çarsancak, Ovacık ve Çemişgezek'te bulabiliyoruz.

Evvelce bütün bu sahada yani Bingöl'den ta Koçkiri'ye ve Fırat boyu sırasında ta Çöle kadar Türkmen şivesile Türk dili konuşulurdu. Bunun çok eski bir maziye ait olmadığını anlayabilmek için şu kıt'ayı okumak kâfidir.

Şahin yüksek yere yapar yuvasın
Türkmen kızı yedeklemiş mayasın
Hanım nerden gider yolu yaylanın?
Canım nerden gider yolu Bingöl'ün?
(x) (Maye; genç deveye denilir)

Mayasını yedekleyerek şahinler gibi Bingöl'ün en yüksek tepesine çadır kurmak için yeşil yamaçları tırmanan suna boylu gül yüzlü Türkmen kızları bugün de yaşıyorlar. Bunların ince örülmüş melikler (Türkmen şivesinde saç örgülerine melik denilir) le taçlanmış yuvarlak küçük kafaları gene çok zarif ve vakurdur. Bunlardan hırızmaları (hırızma burun küpesine derler) ve ince bellerinden topuklarına doğru sarkan perişan ve serhoş şalları vardır. Neş'e eski neş'e, aşk yine eski aşktır. Fakat ne yazık ki analarının dillerini

artık kullanmıyorlar. Kınalı parmaklarının arasında tuttuğu kahve fincanını sunarken Güllü kız artık buyurun demeyi beceremiyor.

Bu acıklı erimenin sebebini aramayan aklı başında Türkler acaba kendi kendilerinden iğrenmezler mi? Hatta bu tatlaşmanın dilini bırakıp başka dil konuşmaya derler. Çok iğrenç ikinci bir tarafı var ki tüyleri ürpertir. O da yavaş yavaş Kürtçe dediğimiz Kırmançca'nın hâkim olması ve Türkçe gibi Zazaca'nın da bu tahakküm karşısında meydanı bırakıp konuşmaya başlamasıdır. İster Sünni ister Alevî olsun Zaza, artık Kırmançcaya ısınmağa başlamıştır. Her ikisi de öz Türk yaylası olan Bingöl Dağını tarif ederken "Bingöli Miriçina" tarifini hem kolaylıkla hem de seve seve yapıyorlar. Mamafih Alevî Zaza, Kürtçe yani Kırmançca'dan uzak kalmayı hâlâ tercih etmektedir. Fakat Sünni Zaza öyle değildir. Kahramanların destanını o dille nazmeder ve o dille okurlar. Alevî Zaza'ların ilahileri, naatleri, methiyeleri, Türkçe'dir. Zaten Zaza, bugünkü Türk gibi başka dilleri suhuletle öğrenir. Diyarbekir muhitinde enkazı hâlâ mevcut olan Türkmen şivesi nasıl erimiş ve kaybolmuşsa Zaza dili de bu gidişle yerini bir gün Kürtçe'ye terkedecek gibi görünüyor. Çünkü Zaza başka lisanı çabukça öğrenir. Kırmançlar'sa başka lisanı geç ve güç öğrenirler. Zazalar'ın halk edebiyatı fakirdir. Kırmançlar'ın halk edebiyatı ise çok zengindir. İhtimal ki Zazalar'ın yabancı lisanları kolay öğrenmesi milli harsın zaif olmasındandır. Kırmançlar'ın kolay öğrenmesi de milli harsın çok kuvvetli bulunmasındandır. (Ziya Gökalp: **Kürtler Hakkında Sosyolojik Tetkikat**)

Ziya Gökalp bütün Kürt lisanlarını tasnif ederken dört müstakil esasa vasıl olur: **Kırmanç, Zaza, Soran** veya **Gorân, Lûr.** Mamafih bu âlime göre bu dört lisan birbirine tamamiyle yabancı değildir. **Hepsi Kürdî kadim (Arapça, Kelt ve Asuri Tarihi) nâmı verilen eski Kürtçe'nin müştaklarıdır.** Neolatin lisanlariyle Lâtince'nin ne gibi rabıtları varsa Kürdî kadimle bu yeni Kürt dili arasında o rabıtalar vardır.

Bana kalırsa Küranca ile Zazaca, kökte birleşen iki Zaza lehçesinden başka şeyler değildir. Ve Diyarbekir havalisinde konuşulan Küran lehçesi Kırmançca'ya intibak etmiş Zazaca olmak gerektir. Noktai nazarımı ileride Kürt dili hakkında tafsilat verirken izah etmeye çalışacağım. Bu itibarla Sünni ve Alevî Zaza'nın Türklüğe intibakı Kırmanç'ınki gibi zor olmadığı hakikatına varırız. Fakat her ikisi de tekke ve tarikata son derecede bağlı ve bütün manasile köylü çoban ve iptidai olduğundan asri hayatımızın tesiri altına girerek Türkçe'yi öğrenmeleri güç olacaktır. Bunların tekke ve tarikata son derece bağlı olduğunu söylemiştim. İddia edebilir ki Zaza, fısk ile taassubu kolayca ve hoşça birleştirebilen Müslümanlar'ın başında gelir. Şafisi Kur'andan yalnız içkiyi meneden âyeti okumuş ve Müslümanlık işareti olarak

da sakal ve bıyık şeklini öğrenmiştir. Alevi'ye gelince; o da kendini imam İsmail sünnetlerinden birine yani sızana kadar içmek ve uyuşana kadar esrar çekmek sünnetine vermiş ve Alevilik işareti olarakta sakal ve bıyık uzatmağı tanımıştır. Her iki kısım bunların haricinde buyruk tanımaz.

Zazalar Alevilik'te Sivas içerilerine, Şafilik'te Lice, Kulp ve Karacadağ hattına dayanırlar. Şimal hudutları Artvin, Erzincan ovalarıdır.

Bütün Zazalar'ı Birden Türkleştirmek Kabil Değil Midir?

Bugünkü şartlar dahilinde nikbin olmak faide vermez. Ben ileride Zaza'nın Türk olduğunu iddia edeceğim, fakat bu iddiadan elime ne geçer- Farzı mahal olarak onlara bu hakikatı ayrı ayrı anlatmağa muvaffak olsam gene hiç bir şey kazanmış olmayacağım. Çünkü benden sonra Zaza gene Zazaca konuşacak, gene Zazaca yaşayacaktır. Muvakkat telkin ve propagandanın bu işte kâfi gelmeyeceğine inanmalıdır. Çünkü Zaza'ya "sen Türksün" dediğin zaman o size Kırmanç gibi "hayır ben Türk değilim" demez, hatta sizden atik davranarak "benim atalarım Horasan erlerindendir, ben tabii Türküm" cevabını verir, sevinirsiniz. Önünüzde nümayış yapan köy çocukları bir ağızdan Türkçe şarkılar da okurlar. Bu Karadeniz havalarının hangi poyraz kanadında uçup geldiğine şaşarsınız. Kürtlüğü asla kabul etmezler. Menfi tesir altında kalmış Zaza kızı aşkını inlerken...

Ben o Kürde varamam ayağı çarıklıdır. diye feryat eder.

Şeyh Sait bir Zaza İsyanı yaptığı için Zazalar bir müddet biz Kürdüz demeğe başlamışlar ve bu suretle Zaza'lığı maskelemek istemişlerdir. Fakat hakiki Kürt isyanı olan Ağrı hadisesinden sonra gene Zaza'lığa döndüler.

Ne olursa olsun **bunların hiç biri bugün için Türk değildir** ve kalben Türklüğe yabancı sinsi sinsi düşman ve Türklükten uzaktırlar. Aksini söyleyenlerin hakikata yaklaştıklarını kabul edemiyorum. Her iptidai cemaat gibi cesur, cömert ve bilhassa kuvvetli ve âdil kimselerin yani bu sıfattaki hükûmet mensuplarının dostu hatta fedakâr dostu olurlar, fakat bu onların Türk ve Türklüğe sadakatı ve bağlılığı demek değildir.

Bununla beraber Zazalar bile bile Kürtte olmak istemezler. Palu'da Zazalıkla iftihar edenlere rast geldim. Dersimliler "biz Kert'iz" dedikleri zaman Kırmanç yani Kürt olduklarını hatırlamış değildirler. Bu kelime ile Aleviler Türk yani Sünni olmadıklarını ve dağ adamlıklarını anlatmak isterler. Mezhebine göre değişmek şartıile Zazaca, Türkün sıfatları şunlardır;

Efendi — Memur

Şeriatçı — Müslüman

Yarı dinsiz insafsız tahsildar.

Binaenaleyh tarikatçı Şafi ve Alevî Zaza için hiç sevilmeyen bir insandır. Şu halde onlar için "*biz de Türküz*" demek Türk hayatına intibak etmedikçe

kabil olmayacaktır.

Fakat her şeye rağmen onlar ırkan Türk ve ismen de Türkçe manasile "*Kert*"diler. İddia ettikleri gibi Ortaçağ'da (kurunuvusta) kökleri Horasan'a ve daha evvelleri de klasik Arya vatanına dayanır.

Orta Çağda Orta Asya

Onüçüncü asırda Türk dünyasını şu şekilde mütalea edebiliriz. Federatif Çağatay İmparatorluğu belli dünyanın çok büyük bir bölüğüne hâkimdir. Türkler, muntazam teşkilata tabi satvetli bir askerlik, sağlam esaslara dayanmış çok parlak bir medeniyetin sahibidirler. Şehirler gittikçe büyüyor ve büyük şehirler çoğalıyor. İlim genişlemek, şubelerini arttırtmak suretile hemen her tarafa, her cemaata, her zümreye şamil oluyor. Devlet milli iradenin verdiği imkân ile Asya'daki bütün milletlerin Türk harsına intibakını temin ediyor. Hars çok kuvvetli, idare çok nafiz ve caziptir. Medeniyet merkezden hudut eyaletlerine ve oralardan da denizlere doğru yabancı illere taşıp gidiyor. Hudut eyaletleri bu sayede zengin olmuş, nüfus artmış ve kuvvet kazanmıştır. Zaten onlar da bütün manasile hemşehridirler. Kurultaya ve yasaya tabi Federasyonu her hususta Türk hukukunu haiz vassal hükümetleridirler. Bu hudut eyaletlerinden şarktakilere "*çat*" veya "*çit*" garptekilere "*kert*" veya "*kirt*" ismi verilir. *(Tarihin birinci cildinde ve sekizinci haritada "Çit"ler vardır Harita Sumer ve Elam devrini gösterdiğine göre Milâttan binlerce sene evvel Kafkasya'da da "Çit"ler bulunduğunu öğreniyoruz.)*

Fakat ondördüncü asrın ortalarına doğru federasyonun bağları gevşemiştir. Yeni din ve mezhep bilhassa tarikatlar yasayı ve kurultayı zayıf düşünüyor. Tamamiyle Türkleşmiyen veyahut Türklüklerini mühim mikyasta kaybeden hudut eyaletlerinde aykırı ve hâin emeller türemiştir. Merkezin günden güne artan zaafı hudut eyaletlerinin hiyanet kabiliyetini artırıp duruyor. Çeteler gibi "*kertler*"de ağıza almadıkları şeylere meylediyorlar. Kurultayı saymamak yasaya uymamak arzuları uyanmıştır. Onlar yabancı olduklarını iddia edemiyorlarsa da ayrılmağa çok fazla hevesleri vardır. Çünkü memurlar ve mütesellimler suistimale başlamıştı. Ahlak gevşediğinden vergiler pek zalimce toplanıyordu. Sertlik ve kötü idare, başka dil konuşan ve başka dine uyanları birleştirmeğe yetiyordu. Bu vaziyetten en çok faydalanan Herat "*kert*"i oldu.

Bu Dil ve Din Ayrılığı Nasıl Başgöstermiştir?

Trans oksiyanın bilhassa bu Herat ve Horasan cihetleri Orta Asya yaylalarından başka bir tabiat arzeder. Düz ve sıcak ovalariyle Farslar'ın, Beluclar'ın, Hindler'in ve Araplar'ın çok hoşuna giden bir memleketti. Bunun içindir ki bu kavimler oraya girince bir türlü çıkmak istemediler. Orta Asya'ya Fars ve Arap misyonerlerinin Fars ve Arap lisan ve harsını sokabilmeleri işte bu Horasan üssülharekesinden olmuştur. Oraya yalınız hacılar-hocalar değil, tezgâhından ötesini görmeyen hasisi ve tamamile kadınlaşmış yabancı

burjuvalar da sokuldu. Çünkü düzgün kılıkları ve Arapça, ("Kelt ve Asuri Tarihi", Addai Scher) güzel dillerile sahte ve durumlarile "saf ve çok açık" yayla halkını aldatmak o yapma kibarlar için en kolay işlerdendi. Bu suretle hacıların hocaların yanısıra mürailik ve antrikacılık yerleşmiş oldu.

Otoktonları, bu yeni müstevliler, bu zahiren değersiz yumuşak ve kadınlaşmış nazikler kısa bir zamanda kendilerine benzetebildiler.

O çevrelerde tanıdığımız şartlar, Lurlar, Harzemler ve Tacikler, işte bu suretle hüviyeti kaybederek Türklük'ten uzaklaştı.

Bunlar Farsça konuştular. Acem'in milli mezhebi olan Şiiliğe döndüler ve bilahare Nakşi oldular. Büyük bir kısımlarını da ileride Kızılbaş göstereceğiz (Alevî Zazalar'ın bir ismi de Taciktir. Türki Tacik dağ Türkler'ine verilen isimdir).

Bununla beraber yasaya bağlı olan "Kertler" yani hakim sülâle ve onların yakınları (Memur ve asker sınıfı)'Türklüklerini muhafaza ediyor ve Türkçe konuşuyorlar. Vakta ki Selçuklar'dan Sultan Sencer'in (eski soma mabudu Sin ismi Anadolu'nun her köşesinde hâlâ yaşayan bir isimdir. Ankara yakınındaki Sincan köyü gibi) bir şehzadesi Horasan kertliğini elde etti. O zaman mesele birden bire değişti. Çünkü bu yeni Kert, İran Selçukiler'den ve Fars dili idi. Padişahlıktan Kertliğe düştüğü için Türk an'anesine karşı kini vardı.

Harikulade Timur'un da yasaya kini bu yüzdendir. O hakanlığa yükselten herhangi bir hanedana mensup değildi. Halbuki Dünyanın en büyük kumandanı hadisatı kendi hesabına göre en iyi kombine edebilen en büyük adamdı. Kuvvetleri toplayıp elinde tutmak ve insanlara baş olmak istiyordu. Onun içindir ki milli İslâm fırkasını tuttu ve Sofizm'in piri Zeynettin Ebubekir ve Nakşibendi şeyhi Bahattin hoca ile ittifak etti.

Sincar sülalesinin "kertler"i başımıza bir Kürtlük çıkardılar. Fakat Timur'un şeriatçılığı bütün Orta Asya'yı dejenere etti.

Sincar sülalesinin bu kini kuvvetli bir düşmanlık uyandırdı. Zamanla düşmanlık arttı. Nihayet bir topluluğun vicdani mahiyetini aldı. O tarihte "kertler" mutaassıp bir burjuvanın başında bulunuyordu, şehirli idiler. Şehir hayatının tesiri altında hassas, endişeli, malumatlı, tanperver ve binaenaleyh dessas olmuşlardı.

Merkezi Asya Türkleri'nin arasında tefrika devam ettikçe Horasan, Herat kertlerinin Trans oksiyandaki nufusu artıyordu. Tekkeler din müesseseleri Hakiki Acem ve Araplar gizli gizli Türk husumeti besleyen fırkalar bu nüfuzu genişlettiler, kökleştirdiler. Ve nihayet bu kertlerden biri uykudaki köhne İran'ı uyandırmak cüretini gösterdi ve kendini Hüseyin Kert ünvanile Horasan kralı ilân etti. **(Leon Cahun, İntroduction a L'histoir de ı'Asie.)**

Hüseyin'in bu hareketi tam vaktinde idi, çünkü artık bir kertlik vardı. Ve bu kertlik Türk milli birliğine muarız, Farsça konuşur yabancılaşmış bir zümrenin ismi olmuştu. Bazı yerlerde "*kert*" bazı taraşarda "*kirt*" ve "*kürt*" şeklinde

talaffuz ediliyordu. İsim cazip ve umumi idi.

Fahrettin Kerdi'yi öven "*Kertname*" milli bir destan meziyetini kazanmıştı. Mir Şeref'in bu kitabı hususî bir milliyet epopesi oluyordu. O bu Şehname naziresinde Fahrettin'i methederken "*Sen Sincar familiyasının mesnedi ve İskender tacının pırlantasısın. Sincar familiyası seninle tekrar yaşayacak ve İskender tacı seninle onacaktır.*" diyordu.

Bitlis'te bugüne kadar haritası çok canlı olarak yaşıyan bu Mir Şeref "*Kertnâmesi*" ile denilebilir ki bir Kürtlük yaratmıştır. Halbuki methedilen gibi metheden de Türktür.

Bu destan zenginler ve ayan için bir milliyet idi. Avam için ise şeyhler, mollalar, dervişler, Nakşibendiler, çalışıyordu. Onlar Türk töresine sadık kaldığı için İslâm gözile dinsiz görülen yayla Türkleri'ne candan düşman idiler. Türkler'e karşı bu yıpranmış karakterlerden kendi şeriatçı veya tarikatçı zihniyetlerine göre bir varlık dokumak ve bu suretle Türk'e karşı koyabilmek dileğinde idiler.

Sünnîlikle Şiilik arasında Acem kılıcı gibi iki tarafa çalar bir tekke telkini uyuşuk korkak fakat miskinliğinin zıddına olan her hareketin mülahazası ve gaddar hasmı olan bir kesafet ortaya getirmişti. Din mefhumu herşeye şâmil ve hakim olmuştu.

"***Bizzat dinin ortada olmadığı zaman en çok dinden bahsedilen zamandır.***" O zaman da din ve şeriat namına her müesseseye, her fikre, her hususî hayata müdahale ediliyordu.

Bütün Tarans Oksiyanda hal bu merkezde idi.

Buzan'ın baş olduğu İslâm aleyhtarlarile Ebusait ve Bigo Arpahanın şeriatçıları arasında bitmez tükenmez kavgalar oluyordu.

Hüseyin Kert bu vaziyetten istifadeyi ihmal etmedi. Ve "Şeriat tehlikede" diye haykırdı. Artık kandökülmüş, ayrılık derinleşmiş ve düşmanlık kökleşmişti. Uğraş, büyük Timur'un cengizliği tahakkuk edene kadar sürdü.

Buzan ismi bugünkü Kürtler'in yani Kırmanç'ların en çok sevdiği isimlerden biridir. Daha ziyade asiller taşırlar. Aslı Bozan'dır. Eski Türkler bozan, basan gibi ismi fail halinde kullandılar. Danişmend diye sülalesinden ilm ü irfaniyle tanınmış (yağı basan) gibi işte yakın tarihte Kertliğin yani bugünkü Zazalığın çıkışı bu şekilde olmuştur.

Daha eski maziye gelince; orada Kert ismi çok derinlere kadar gider. Bazen Valilik bazen Hidivlik ifade eden ünvandır. Lugat manası ile Arapça had, Acemce, kenar mukabili olan "*Kert*" bir toprağı diğerinden ayıran fasıla sınır demektir. Kert, "*kertmek*" masdarının kökü olup bugün dahi bütün iştikaklariyle ve tasrişeriyle Türkçe'mizde kullanılmaktadır.

Türk İmparatorluklarının hemen hepsinde sarp serhatları kertliklerle idare edilirdi. Milat'tan ikibin sene evvel Suriye ve Şlistini Kuturnahunte metbuu leamar bir kert olmak gerektir. Her ne kadar Avrupalılar bunun ismini "Kutur

Leamar" diye kaydediyorlarsa da Keldani Rahip Addai Scher "*Kert Leamar*" şeklinde kaydetmiştir. Bu Kert dediğim gibi bir san'at veyahut bir rütbe ve makam olmak gerektir. Medya'da da Kertler'e tesadüf ediyoruz. Araplar bu kelimeyi dillerine uydurarak Cert şeklinde kullanmışlardır. İlk İslâmlarla çarpışan Yezd Cert gibi.

İran ve Turan muharebeleri, isyan eden Kertler'le ana vatan yani Türk vatanı arasındaki kavgalardan başka şey değildir. Müstakil İran zamanında da Kertler vardı. "*Hristiyan dinini kabul ve Hristiyanlar'ı himaye ettiklerinden dolayı Vali Azer Berz Kert ve Tahmasp Kert hükümdar tarafından idam edilmişlerdi.*"*(Arapça, "Kelt ve Asuri Tarihi", Addai Seher.)*

Bugünkü Kertler

Zazalar'ın Alevî kısmı kendilerine "*Kert*" der. Ziya Gökalp bu kelimeyi "*Kirt*" şeklinde zabtetmişti. Merhum der ki:

"Zazalar'a gelince bunlar kendilerine Arabî kâŞn kesriyle Kirt derler. Kırmaçlar da Kirdaş adını verirler. Türkler ise Kirt namını Kırmançlara tahsis etmişlerdir. Falan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır? denildiği zaman Kürt'ten maksat Kırmançtır. Dumbilelere Zaza adını veren yine Türkler'dir. Zaza kelimesini ne bizzat Zazalar ne de Kırmançlar kullanmaz." Dumbililer'e Zaza adı verildiğini söylediğine göre Gökalp'ın bu tetkiki Diyarbekir civarında yaptığı anlaşılıyor. Gerçek millilere zeil manasına gelen bu Dumbililer yukarıda arzettiğim gibi Kırmançlığa dönmüş ve o harsa uymuş Zazalar'dandır. Bu kelimeyi Kirt şeklinde kullanırlar.

Halbuki Dersimliler kelimenin ortasındaki hece harfini hem "e" hem "i" anlaşılacak bir çalımda söylerler. Dersim ve etrafında "kirt" ile sonlanan şehir adlarını kimisi kirtli kimisi kertli okumaz mı? Malazgirt, Mazgirt gibidir.

Leon Cahun'a göre en doğru talaffuz kerttir. Ve kitabında şöyle demiştir: "*Ben kert yazıyorum, çünkü yerliler öyle söylerler. Ancak imlaya uygun düşen Kürt şekli ise daha çok kullanılıyor.*"

Tetkikini Herat ve Horasan'da yapan Leon Cahun'un sözü hepsinden üstün ve doğru olmak gerektir.

Hal böyle olduğu halde biz onlara Zaza diyoruz.

Zaza Adı Nereden Gelmiştir?

Türkler kendilerinden olan veya kendilerine sıkı veya yakından bir bağlılığı bulunan kavimlere yurtlarının veya yaşayışlarının hususiyetine göre ad takarlardı. Daha eski zamanlarda zümre isimleri o zümrenin tümen ve ketişinden anılırdı.

Uğuz boylarının sayılmıyacak kadar çok adları vardır. Büyük ve tanınmış olanları şunlardır.

Karlı, Kanklı, Kalaç, Baydilli, Oklular vb.

Tütem adlarından mesela; Sungurlu, Koyunlu, Atmacalı, Parslı, Yorsuklu ve sonuna kadar misal getirebiliriz.

Şimdiki Zazalar çok eski çağlarda olduğu gibi bugün de yüksek kayalara ulu ağaçlara ve büyük sulara hürmet ederler. Allah'larının yüksek kayalar üzerinde durduklarına inanırlar. Ve sivri ucuna güneşin ışığı ilk defa çavan yüksek kaya onların mihrabı ve niyazlarının uçuşup toplandığı kutlu bir yerdir. Böyle olunca onlara da kayalıklar demek doğru olur. Eski Türkçe'de kayaya ve taşa "sak" derlerdi. Sak aslı ile kayalı sıfatı "sasak" olacağına göre Zazalar'ın asıl ismini "sasak" olarak kabul etmek kabildir.

K" harşeri ekseriya düşer ve o zaman sasak kelimesi sasa kalır.

Sakarat Dersim'in bu cinsden mukaddes bir kayasıdır. En yüksek kaya olmak dolayısıle Güneş Tanrı'nın ilk ışığı onun sivri tepesinde canlanır tıpkı Sümer'deki sitelerin şimdi "sigurat" ismi altında tanıdığımız kuleleri ve ihramları gibi.

Memleketin her tarafında "*sakar*" kaya ve "*sakart*" ismini taşıyan birçok ulu kayalar vardır. Palu civarındaki sakarat da bunlardan biridir.

"*Sak*" belki Araplar'ın, Samiler'in ağzında sakar ve sahr olmuştur. Onlar da Müslümanlıktan önceden beri kayaya taparlar. Kâbedeki Karakaya, Kudüs'teki Asmakaya ve Yahudiler'in ağlama kayası gibi onların hepsinin ismi de sahardır. Mezopotamya çölüne Sahr ismini taşıyan âşirette taş ve kayanın hususî bir yeri vardır. Sümerliler'in evladı olan Şamar âşiretinin hâlâ Sümer ağacına hürmet ettiği gibi.

Evet Zaza isminin aslı hiç şüphe yok ki "Sasak" idi. Çünkü sasaklar bugün de "*sak*" ve "*sakarat*" a karşı dua ederler. Homa mabudun ismini taşıyan ve içini bin bir dertten kurtaran süt asıllı su mukaddes Munzur kaynaklarından fışkırır. Bunlara baş kaldıran Munzur dağı tek bir parça kayadır.

Türkler bu kaideye uydurarak birçok adlar daha vermişlerdir.

Kır adamı manasına gelmek üzere "kırman", kırmızı adam demiş olmak için "*Alaman*" dedikleri gibi, "*Ermen*" veya "*Armen*"de Türkçe olmak gerektir. Türk'ün koman, kırgız ve asker adam manalarına kullanılmak üzere Çerkesler'e "*kerker*" ve "*çerikes*" dedikleri gibi.

Zazalar Nereden Geldiler?

Ben onların Sümerliler'le çok yakından alakadar olduklarını tanıyorum. Zaten Akdeniz ve Karadeniz'e kadar bütün Anadolu'da bugün de çok koyu çok canlı Sümer izleri vardır. Hiç tereddüde mahal bırakmıyan kat'i ve çok açık işaret ve âlâmetlerle bunları hemen herkesin gözüönüne açıp sermek zor olmayacak. Dersim'e ve bütün Sünni ve Alevî Zazalığın tümüne gelince orada Sümer izleri daha çok keskin daha çok delacandır.*(Delecan, Bariz yerinde kullanılmıştır.)*

Sümer'de güneşe taparlardı. Dersim'de de ona taparlar. İlk güneş ışığının çarptığı siguratlar birer mihrap idi, Dersim'de de Sakarat tepesi mihraptır.

Sümer'de "*sin*" ve "*in*" hem mabut idiler, hem mabetleri vardı. Dersim'de de "*sin*" ve "*in*" köylerinde ruhani sülaleler ve mukaddes yerler vardır. Sümer'in mukaddes saydığı ağacın aynı, indeki ruhani sülalede emanettir. Ve ne çalgın olduğu bilinmez, bir kütük halinde saklanır.

"*Hom*" Sümer'de mabuddur. "*Homa*" da Sünni, Alevi bütün Zazalar'ın bugünkü ilâhıdır.

Sümer'de Adad tıbkı Orkan*(Bizim Okan şeklinde kullandığımız isimdir.)*gibi fırtınaya ve korkunç hamlelere müekkil idi. Bugünkü Dersim'in korkunç fırtınaları da Ağdat tepesinden patlar. Üzerinde yaşadıkları Murat ve Fırat kulları da Sümer budunu hatırlatmağa yeter.

"*Dersimliler mi Sümer'den, Sümer mi Dersim'den kaynamıştır*" gibi bir sual sormak biraz mülahazasızlık olacağı için bu sorguyu yapmıyacağız. Yalınız inandığım bir gerçek var ki o da ne Dersim'in, ne Sümer'in Anadolu'dan ayrı olmadığıdır. Ve tarihin hiç bir devrinde ayrı olmamışlardır. Harslarının vakit vakit görünüşe ayrıldığı Eti gibi, Soma gibi, Lohorda gibi, Urarto gibi, başka başka siyasî halinde müstekil yaşadıkları vardır. Fakat esas olarak daima bir tek harsın ana hatlarına sadık kalmışlar. Ve onu asla unutmamışlardır. Kürtler kısmında enine boyuna anlattığım gibi onların topunun gönlü her devirde her türlü şartlar altında daima bir tek duyguya bağlı kalmışlardı: Türklük duygusu.

Zaza Tanrısı "Homay"

Türkler'in Tanrı, Araplar'ın Allah, Çerkeslerin Tha, Arnavutlar'ın Zoti dedikleri bugünkü yaratıcıya Zazalar "*Homay*" derler. Bu Homay Allah'ın şöyle ikinci üçüncü derecede kullanılır bir adı değildir. Zaza "*Tanrı canın alsın*" gibi küfürleri, "Allah şükür" gibi teşekkürleri ve bütün dua ve niyazları Homay ismiyle yapar. Ve Zaza, ister Alevi ister Sünni olsun, mecbur kalmadıkça Allah, Rap, Hüda gibi Allah'ın birçok isimlerinden hiçbiri kullanılmaz. Nitekim Kırmanç'ın da Allahı Chede'dur. O Arapça (h) ile (Hade) şeklinde telaffuz eder. Ve başka Allah ismini ancak Kur'an, Hadis veya naat okurken atar. O da bu (Hade) ismine çok sadıktır.

Homa nasıl bir Elâm ve Sümer mabudu idi ise, bu (Chede)de bir Sümer Allahı idi. (Gudea) ve (Chede) şeklinde söylenirdi.

Zaten bizim Tanrımız da bir Sümer Allahının adı değil midir?Sümerliler Tanrıyı o zaman (Dingir) biçiminde kullanırlardı.

Fakat bu (Homay) Allah bizi daha birçok hakikatlara vardıracağı için onunla biraz fazla uğraşabiliriz.

Alman âlimlerinden Dr. Huber "***Das trank Opfer***" adlı kitabında der ki *"Ariler klasik vatanlarından kopup üç zümre olarak ayrıldıkları zaman Büluca Afgan memleketleriyle Be Basra sahillerine giden kısımları Fars Arileri ismini aldılar. Ana vatandan çok uzaklaşmayanları da Madyalılar ismiyle anıldı. Dr. Huber'e göre, bu şubelerin üçü de Asya Arileridir. Ayrıldıkları yerlerin*

harsini gittikleri yerlere götürdüler. Fakat onu geniş ve kuvvetli olarak ancak Medya'da esirgeyebilirdiler. Hint'te ve Fars'da bugüne kadar eski Arya vatanının harsından izlere tesadüf edilirse de bunlar o kadar kuvvetli değildir."

Madya'da muhafaza edilen eski harsın en sağlam kalan unsuru dini olanlardı. Dinî âyinlerin içinde çok karakteristik olanlarına tesadüf edilir. Öyle âyinler var ki hususî renkleri ve heyecanlarıyle başkasına ilişik ve ortaklık etmeleri kabil olamaz.

Bunlardan biri Homa ayinidir. Homa hem bir Allah'tır. Hem bir içkidir. Bu Allah ile içkiye mahsus muazzam âyinler vardır. Sırasıyle Medya'da, Elam'da, Sümer'de yüzlerce asır bu âyine ve bu ayinden hoşlanan Allah ve içkiye sadık kalınmıştır. Bu sağlam bağlılıktan anlaşıldığına göre klasik Arya'da yani anavatanda da ona hürmet edilmişti. Nitekim Hint ve Fars Arileri de onu daima hoş görürler.

Anadolu'da da Homa bir mabuddu, biz ona (Oma) yahut (Uma) deriz. Sümer'deki Erek sitesinin kahramanı Kılgamış, Elam hükümdarı Hum Baba'yı mağlup etmişti.*(Arapça, Kelt ve Asur Tarihi.)*

Bu Hum Baba'yı "Chumbaba" gibi yazıyorlar. Geldanî Rahibi Addai Scher ise (Hombaba) olarak kaydetmiştir.

Omay ebedi hayatı veren bir Ana Allah yani çocukların ve neşvünümanın Allah'ıdır. Onun içindir ki ebediyat remzeden azmi herkefeye Türkler Oma kemiği demişlerdir. Eski ve yeni Türk itikadlarına göre kıyamet günü İsrafil borusunu öttürdüğü zaman, İnsan vücudundan yalınız oma kemikleri kalmış olacak ve vücudun yeni teşekkülünde bu Oma kemiği esas olacaktır. İslâm dininde bu itikad var ise de Kur'an oma kemiğine (remim) demiştir.

Omacı veya Umacı mana itibarile çelebi, ilahi, Rabbi demektir. Fakat okelime ile biz çocuklarımızı korkuturken mehabetli ve korkunç bir şahsiyet tanımak isteriz.

Dersim'deki Omacı ve Homacı da bundan başka bir şey değildir. O da tam lugat manasile bir Allahlık bir Allaha mensuptur. Bir ruhanidir. Allah nâmına telkinde bulunur ve Allah'a nezredilen, adanan malları toplar, dergâha doldurur. Görünüş itibarile ise tıpkı bizim çocuklarımıza tanıtmak istediğimiz şahsiyetin ta kendisidir. İri bir vücut yüz oylumunun beşte dördünü örten karmakarışık ve çok bol bıyık sakal ve beşdebiri dolduran korkunç iki göz. İşte Dersimli her Umacının şekli budur.

Bu Umacılar Dersimli Alevîler'in sadaka ve adaklarını toplayan ruhanilerdir. Bir nevi tekke tahsildarlarıdır. Allah yolunda adandığı için artı Allah evinin olan mal, para ve eşyayı bu omacılar toplarlar. Varisler Seyidin doğru-yalan verdiği hükümle babalarından kalanı bu umacılara vermeğe mecburdurlar. Tekkenin aile hukukuna ve diğer tasarruf şekillerinin hepsine

şamil olabilen dilekleri de bu umacılar marifetiyle infaz edilir. O itibarla Alevî olanlar için de korkunçturlar.

(Om) kelimesi Suriye Arapça'sına da geçmiştir. Türkçe'de de Hom dini nakaratiyle biten bir şarkı okunduğunu hatırlıyorum.

Yaylası, yüksek dağlara ve sulariyle Zakrus kıt'asına ve yüksek Medya yaylalalarına benziyen Elbistan'da Hom kelimesi bilinmiyerek Allah makamında kullanılır. Orada arsız çocuğundan usanmış biçare anneler afacanlarına zalim ve Allahsız makamında olarak Omaysız derlerdi. Fakat bu kelimeyi şimdi kimse bilmiyor.

Geçmişte bu Homa aynı zamanda ilahi bir içki idi. Sütten yapılırdı veyahut içinde süt zerreleri bulunurdu. Şimali Kafkaslılar'ın kısrak sütünden kımızın tahammüründe bu Homanın rolü büyüktür. Oraları tanıyan ve şimali Kafkaslar'ın arasında bulunmuş olan bir zatın anlattığına göre kımızların ekşime devirlerinden birine Homa derler. Ve kımız tadını ancak bu Homa ile bulur.

Homa'da asıl olan süttür ve neşvünümaya yarar. Gövdenin büyümesi anın genişlenmesi (An kelimesini idrak yerine kullandım.) ve düşüncenin kurulmasına yarar. İnsan gövdesinin ve melakâtının güçlenmesi hep Homadandır. **Zend-Avesta** mukaddes kitabında Allahları mesteden içkiye Homa deniyor. Sarı altın rengindedir. Bir de beyaz Homa var ki insanlar onu içmekle ayağa kalktıkları günden başlayarak ölmezliği kazanırlar. Beyaz homa şifalı on bin nebatın kralıdır. Allah **Ahura Mazda** onu gökden getirerek Vaora Rascha adasına **ebedi hayat ağacı olmak üzere** dikti.

"Ey Sara Tustr Homa bir şeydir ki mümin onu içtiği ve kurban ettiği müddetçe iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş sahibi olur kötü düşünceleri kötü sözleri ve kötü işleri kendiliğinden öğrenir farkeder."

Temizlik ruhun istirahatı iyi düşünceler, kinin uzaklaştırılmsı, kötülüğe galebe hep Homa'dan istenilir.

Ahur Mazda'nın dediği ve Saratustra'nın saygıyle dinlediği bu sözler ve fikirler bugün de Pülümür'de, Piçar'da ve Munzur'un dağ ve derelerinde Zazalar tarafından Zaza ilahi Homa'ya aynen tekrarlanmaktadır.

Homa namına dünyadan el çeken dervişlerin dergâhı senenin birkaç ayı sade süt fışkıran Munzur kaynağının başındadır. Ve Munzur süt fışkırırken Zend-Avesta'nın mukaddes kitabında dendiği gibi insanlara ayağa kalktıkları günden başlıyarak ölmezlik verir. Ve Munzur'un o sütten suyunu içenlerde düşünce iyileşir. Söz mâna kazanır ve iş yoluna girer.

Ey Ali kulu eğer yüreğinde temizlik, vicdanında ferahlık istiyorsan, eğer kininden usandı isen ve kötülükleri yenmene istekli isen Munzur'un süt olarak kaynadığı zamanda çoluk çocuğunla gel ve o ilâhi sudan önce üç defa, sonra on iki defa ve ayrılacağın gün kırk defa iç.

Bu Oma'nın klasik Arya'dan kopup yayılan bütün Türk zümrelerinde

vicdan olarak nasıl yaşamakta olduğunu bu kadarı isbata yeter, sanırım.

Bakınız Homa gazap ettiği insanlara nasıl ileniyor (ilenmek beddua etmektir)

"Çocuksuz kalasın
adın kötüye çıka
tıpkı hapis bir haydut gibi
ey benim suyuma hor bakan" *(Das Trank Opfer)*

27 senesinin yazında Munzur yaylasına geldiğim vakit not defterime şunları yazmışım. *"Dersim Zazaları içinde Türklüğü koruyabilmiş bir aşiret içindeyim. Çok cesur ve biraz da haydut tanınan bu âşirete Koçuşağı derler. İçlerinde yabancı olmadığımı seziyorum. Çok güzel ve tatlı bir Türkçe konuşuyorlar. Dersim."*

Aleviliğin kuvvetli dergâhlarından biri onlarındır. Şimdi o dergâhın eşiğinde bulunuyorum. Önümüzdeki mukaddes kayanın dibinde ve köpük halinde fışkıran Munzur suyu da mukaddestir. Munzur, Puzur gibi Sümerce olmak gerektir. Puzur'un Sümerce "sır" demek olduğunu Filip Selk yazıyor. O kaynakta Homa Allah'ın sırrı vardır. Tıpkı süt gibi beyaz ve koyu olarak kaynıyor, böyle Homa içkisi gibi kaynadığı müddetçe Munzur suyu bin bir derde davadır, onu içenler muratlarına ererler.

Dergâhın küçük ve örümcekli pencereleri bu kaynağa ve o mukaddes kayaya bakar sesizliğin heybetli bir heykeli gibi duran dergâh... kapısından başlayarak ta ilk insana kadar götüren karanlık dehlizi ile hâyâl kadar yavaş ve mânâsız dervişlerile hissi iptal eden ve insan beynini uyuşturan bir rüya yığını gibi duruyor. İçinde istiğraki inliyen bir sükût haykırıyor.

Esrar dumanı ve mukaddes Homa'nın çok kutlu yoldaşı Soma dağları, Soma bizim rakımızdır. O da mazide Homa ayarında mukaddes bir içki ve mabud idi, içinde canların Allah'a erdiği bu mabed Munzur'un kaynağında bulunmaktla öğünür. Çünkü o kaynakta Homa'nın sütü vardır.

Ham taş devrindenberi tapılan Allah ve yapılan ayını aynen burada görüyor gibiyim. İşte kirden yüz kılları keçeleşmiş ve çapaklı gözlerinde sinekler yuva yapmış şu ihtiyar, Sümer ve Elam mabetlerinden uyuşturucu maddelerin yardımıyle Allahlık kudreti kazanan sihirbazın da kendisi değil midir?

Kapının içinden beni gözetleyen Hoca'nın koca bıyıkları kıpırdadı ve maksatsız bir eda ile seslendi.

Oğlum mübarek sudan içtin mi? Ve Cevap beklemeden ilave etti; ona hor bakmağa gelmez çoluğuna zarar gelir. Tekkenin içinde yöneldikten sonra da kendi kendine *"Ne mutlu içenlere, ne devlet erenlere"* dedi ve yürüdü. Gölgesi tamamiyle eriyene kadar dehlizin kenarlığı içinde takibettim.

Acaba bu pîr bir Sümer i *"sangu"*su değil miydi? Onun *"sip"* olması da kabildir. Fakat Dersim'de yüksek ruhani sülaleler bulunduğunu öğrenmiştim. *"İn"*a ve *"sin"*e kökleri çok eskiye varan aileler vardır. "İn"de mukaddes ağacı

muhafaza eden **Ali Ağa**, Ağdad tepesinde Hızır Sultanı bekeleyen **Seyit Rıza** onlardandır. Sango ve Saip, Soma dilince Rahip demektir. Aralarındaki fark Sangular'ın hükümdar sülaleye mensup olmasıdır.

İhtiyarın sözlerinden de anlaşılacağı gibi Homa mabut yontulmamış (Leon Cahun; **İntroduction a L.Histoir de L.Asie.)** taş devirlerinden beri huyunu değiştirmemiştir. Gazap edince insanın çocuğunu alıyor ve neslini kurutuyor.

Müslümanlar bilhassa ümmiye uyduktan sonra korkunç bir şekil ve heyet almış olan bizim umacımız da şüphe yok ki bu eski ve yeni Homa'ya mensuptu. Belki bizzat kendisi idi.

Homa'nın nerelerde ne zaman ve ne biçimde tanınmış olduğunu bir dereceye kadar öğrenmiş bulunuyorum. İleride eski ve yeni âyinleri ölçüleştirirken bu Homa'yı tekrar tanıyacağım.

Zazalarda Mezhep Farkı

İlk tanıdığım zaman Zazalar için şu satırları kaydetmiştim. Zazalar Türk ırkından olmak gerektir. Ve hiç şüphe yok ki uzun müddet Türkçe konuşmuşlardır. Çapakçur'da, Hozat'ta, **Ovacık**'ta, Çimişgezeg'in de hatta Palu'da karşımıza çıkan Şafi veya Alevi her fert yüz çizgileri ve gövde kurumuyla sizlere sizden olduğunu ilk bakışta anlatır. Hele Zaza kadını çadırının direği dibinde yayık döğen Türkmen kadınından hiç ayırt edilmez. Zaza kadını Kırmanç kadını gibi erkekleşmemiştir. Kaşları sahte bir vakar ile çatılmaz. Tıpkı gezici Türkler'de olduğu gibi süslenmeyi seven neş'eli ve güler yüzlü bir kadındır. Evine bakar ve çok çocuk yapar. Ancak bunların da Sünni olanı Alevî olanından bazı cihetlerden farklıdır. İşte bu farkı iyice mütalea edebilmek için Zaza'yı Sünni ve Alevi olarak ikiye ayırmak gerektir. Sünni Zazalar yukarıda da söylendiği gibi mıntakanın şark ve cenup versanını işgal ederler.

Bingöl'den hatta Pasinler'den başlayarak Sivas içlerine kadar uzanan Zazalık tamamiyle Aevi'dir. Dersimliler bunlardandır.

Her iki kısım kaba bir taassup ve murar bir cehaletin kölesidir. İnsani ahlak kavaidine karşı kayıtsız fakat ameli dine zorlu ve inatçıdırlar. Şafiler bir gusül ve abdest ile iyice korkunç günahlardan kurtulduklarını sandıkları halde, mazeretsiz üç vakit namazını artardına kazaya bırakanları kâfir sayarlar. Bu itibarla ameli dinde mübalatsız olan Hanefi, nazarlarında dinsizdir.

Alevî Zazalara gelince; bunun için yazıyı biraz daha geniş tutmak lazım geliyor.

Görünürde Türkiye'de yalnız Müslümanlık var sayılır. Halbuki işin içyüzü hiç te öyle değildir. Aleviliği İslâm'ın bir mezhebi veyahut bir tarikati sayanlar, tamamiyle aldanmışlardır. Rabbülalemin olan ilahı, resulullah olan Muhammed'i, Kelamullah olan Kur'an-ı ve Hadis'leri bulunmasına rağmen Alevilik Müslümanlık değildir; onu Şiilik'le karıştırmak hata olur.

Açıkta fark, ancak koyu günah işlemek ve dini bir istilah ile *"zındıklık"*tan

ibaret görünür. Madem ki bu zındık Sünni Müslümanlar'dan da çıkıyor. Ve hürmetli bir tövbe ve istiğfar mukabili bağışlanacakları günahkârlara şefaat etmek şanından olan Muhammet vaat buyurmuştur.

O halde Alevi nihayet rakı içen, oruç yiyen, zina yapan ve din buyruklarına uymayan bir günahkârdan başkası olmamak gerektir.

Fakat işin kapalı kalan yanı acaba böyle midir?

Türklerin'in din telakkisi yurtlarına göre değişir. Arabistan'dan yukarı şimale ve şarka doğru çıkanlar toprağın rakımı artıkça Müslümanlık derecesinin azaldığını sezerler. Bu fark ölçülecek bir mahiyettedir. Yaylalalara çıkınca ölçü de büyür.

Sâmi dünya ile Türk bünyesi arasında ne kadar mesafe varsa Arap Müslümanlığı ile Türk Müslümanlığı arasında o kadar mesafe vardır. İlk defa Türkler'in Müslümanlığı ne şartlar altında kabul ettiğini tetkik etmek çok enteresan olacaktı, ne çare ki mevzuumuz buna müsait değildir.

Fakat şurası muhakkak ki ilk defa Müslüman olan Türkler kendilerini Müslüman edenler gibi olmalıdır. Uzun müddet milli ananelerini ve milli dinlerinin esaslarını muhafaza ettiler. İlk Müslümanlıkları siyasi bir muvazaa idi. Vaziyetin icbarı muvazaayı asırlarca uzattı ve yaşattı. Onun içindir ki Türk dünyasında bir irtidat ve bir cebrî Müslümanlaştırma cerayanının mütemadiyen çarpıştığını görürüz.

Bizde **Yavuz Sultan Selim**'in İslâm ittihadı fikrinden sonra **İkinci Selim** devrinde dönmelerin resikârı tamamen ele alması Türkiye'de cebrî bir Müslümanlaştırma hareketi doğurdu. İstibdat ve merkeziyet hükümet otoritesinin hâkim bulunduğu yerlerde bütün manasıyla Sami bir Müslümanlık işliyordu. Bu öyle içtimai bir dokuma idi ki iptidai maddesinin aynı zamanda bünyesini de bozuyordu.

O tarihten az evvel büyük Timur'la bu ameliyeyi Türkistan'da yapmış ve işte ondanberi cebri Müslümanlaştırma Türk dünyasının büyük bir kısmını ırki meziyetlerinden mahrum etmiş ve onu Arap ve Acem ahlaklı kılmıştı. Aynı zamanda çok hassas bir şair olan **Neyzen Tevfik** bu hakikatı inliyen bir manzumesinde şöyle söylüyor.

Ulu Tanrı bu Arap açmazı Türk'ü yendi
Bin kadar sene biçareye müsellem dindi.
Bin kûsur yıl bu meval gezdi ağızdan ağıza
Kapılan yandı bu iman denilen mihlatıza.

Kapılanlar hakikaten Sami Müslüman oldular. Kapılmayanlar da fırtınaya tutulmuş gemiler gibi uzun müddet bocaladıktan sonra sersem ve argın olarak bir fikir limanına sığınmıya mecbur oldular. Bunların hangisi kazandı, hangisi kaybetti bilmeyiz. Bu, tetkike değer mühim bir mevzudur. İçtimai ve teşrihi bünyesinin çok hoşlandığı Şamanizm'in zıddına İslâmizm ile karşılaşan Türkler, kısmen mücadeleyi kesmen muvazaayı tercih etmişlerdir. Mücadeleyi

tercih edip yenilenler ya öldü ya zorla Müslüman olarak benliğini sokarak milli dinlerinin yerine koyabildiler, yahut İslamiyet'i bir siper gibi kullanarak Şamanizm'i muhafaza ettiler. İslamiyetizm'i milli dinlerine nakledebilenler, Sünni Türkmenlerle Kafkas ve şimal Türkleri'nin bir kısmıdır. İslam maskesi altında Şamanizm'i muhafaza edenler arasında şimdi dinlerini tetkik etmek istediğimiz **Alevî Zazalar** vardır.

Bu hale göre Alevî Zazalar'ı Müslüman tanımak iktiza eder. Gerçek bu Zazalar Dürzi dağındaki Dürzîler **(Dürzüler terzi isminde bir Türkün insana tapan mürit ve mensuplarından türemiştirler.)** ırkın hemen hepsi Türktür. İskenderun Körfezi etrafındaki Nuseyrîler ve Orta Anadolu'daki, Azerbaycan'daki Kızılbaşlar gibi İslâmiyet'ten evvelki dinlerini muhafaza etmektedirler. Bunlar, ya Budist ya Şamanîdiler. Sonraları İsmailler, Hurufilik gibi yeni kisvelere bürünmüş iseler de esasattan ayrılmamışlardır.

Alevî ve Kızılbaş ismi altında yaşayan ve hakikatta yekdiğerine zıt itikatlara uymuş bulunan gizli dinlilerin içinde Venüs ve koman âyini yapanlara, cenazelerini yakanlara, hatta İsmailliler'in imamı Ağahan'a sadaka ve nezir gönderenlere bile tesadüf edilir.

Tokat civarında Yeşilırmak üzerindeki Kümenek köprüsünün yakınında büyükçe bir harabe vardır. O harabe etrafındaki Alevî köylerin din ve âyini, Hafik kazasındakilere benzemez. Onlar köprünün isminden de anlaşılacağı gibi Komana mabudesinin tapanlarıdır.

Gümenek Harabesinin efsanesini bana şu tarzda anlaşmışlardı: *"Bu harabenin yerinde büyük manastır varmış, kendisini Allah'a adayan kızlarla dolarmış, bu kızların her senenin ilkbaharında kurdukları panayıra dünyanın dört tarafından zahit erkekler gelirmiş ve orada cima âyini yaparlarmış; bu âyinin açıkta mermer taşlar üzerinde yapıldığını söylediler."* Halbuki bu köyler de Dersimliler gibi Alevî tanınmaktadırlar.

İşte bu biribirinden ayrı birbirine düşman zümrelerin birden yaklaştığı ve kaynaştığı cephe Müslümanlık cephesidir. Karşılarındaki Müslümanın kendileri gibi Türk olması ehemmiyete alınmaz. O ne olursa olsun, değil mi ki Müslümandır, kendilerinden değildir. Ve Müslümanlık karşısında cephe tutmaları hem dinlerinin emri hem menfaatlarının icabıdır. Böyle bir hal belirince Dersimli Alevî ile Komanlı Kızılbaş, Adanalı Nuseyri, Ege mıntıkasındaki Tahtacı, Hafik'teki Hubyarlı derhal birleşebilir. Çünkü düşman birdir ve Müslümanlıktır. **Zorla Müslüman edilmiş Ermeniler'in bu işte mühim rolü ve tesiri olduğunu unutmamak lazımdır.** Onlar bu Kızılbaşlar'ın içinde kin ve fesada dayanır bir yol açmaya muvaffak olmuşlardır. Ayırt edebilenler için bunun farkına varmak güç olmaz. İleride din bahsinde bundan da bahsedilecektir.

Bütün bu köhne dinlerin sarık ve cübbesi de vardır. Onlar da Sünnilikte olduğu gibi Allaha ve kitaba ve peygambere inanırlar. Fakat benim tanıdığım

Ege Kızılbaşlarının Allahı, tabitaın timsali olan insandır. Peygamber ise o hiç durmadan dinlenmeden sürüp çoğalan bir sülaledir, ki Dersim'de adına Seyyid denilir.

Dersim ve Şamanizm-Emir Kutayba'nın girdiği tarihlerde Horasan'da ve civar alçak ve sıcak arazide Zaratustra dinine uyanlarla yayladan inme **Şamaniler** ve Azarperestler vardı. Yani ne yüksek ne alçak Turan'da tek bir tapuk tanıyan "muvahhit" cemaatlar yoktu. Hıristiyanlık da ehemmiyetli değildi.

Araplar'ın uzun mızrakları kısa Türk kılıçları tarafından doğranmış ise de kelime-i vahide etrafında toplanan genç Müslümanlık bağları; gevşemiş Türk varlığını siyasi yollardan yürüyerek hükmü altına almakta gecikmedi.

Onbeşinci asırda M.Luter'in ıslahatına kılıç ve kan vakfeden asılzadeler gibi bu Türk diyarında da Müslüman istiklal kumandanının emrine giren nüfuz sahipleri bulundu. Bunlarda Avrupa'dakiler gibi, fakat yalnız dille din değiştirdiler.

Sefih ve Ayyaş olan Kutaybe ile birlikte durmadan içiyorlardı. O haldeki Müslümanlık vicdanlarında en azından bile olsun bir değişiklik yapmamıştı. Müslüman olmaları siyasi maksada dayanıyordu.

Türk'ün teşrihi bünyesi esasen tabiat-severlikten başka bir dini müşkülatı kabul eder bir gövde idi. Türk riyakârlığa mecbur olmadıkça sofu ve dindar görünmemiştir. Bunun içindir ki Müslümanlığın merkezi Asya'da eski ve Milli bir din olduğu tarihlerde bile; Arap ve Acemler Türkler'e "Türman-i Zaifülman" derlerdi. (1)

Bu zaifimanlı Türkler'in **Leon Cahun**'un anlattığına göre teşrihi bir aşkla bağlandıkları din milli dinleri olan Şaman veya Kaman dini idi. Onlar gecenin özünden ve gök kubbenin içinden haber verenlere, tabiat ve insanı tanıtanlara inanırlardı. İtikatlarında esas, aşk ve sevdiklerine mutlak bir bağlılık idi. Pazarlıklı ve ivaz mukabili ibadet ruhlarına ne kadar aykırı idi. Onun içindir ki **aşk ve şafkat esasına dayandığını söyliyen Ali Şiası**'na katılmakta duraklamadılar. Mezhep olarak ayrılan bu kol Şamanist babaların yardımı ile kısa bir müddet zarfında geniş bir din yolu oldu. Filozoflar bu yolu entellektüeller için bir hikmet ve felsefe yolu yaptılar. İlm-i Vahdet-i Vücud kavrayabilenler orada yürüdü, kavrayamayanlar Alevî yani Mülsüman perdesi altında gene Şamani kaldılar.

Dersim Zazaları işte bu sonunculardandır. Eğer mevzu müsait olsa İbahiller'in, Hurufiller'in, Dürzîler'in, Komana perestişkârlarının yavaş ve tedrici bir tesir ile bugünkü dinlerine dönmüş Şamaniler'den başka kimseler olmadığını tetkik etmek çok zevkli olacak idi. Mamafih mevzu müsait olsa da işin altından kalkmak kolay olmaz

---

(1) Leon Cahun; **İntroduction a L.Histoire de L.Asie.**

Dersim Zazalar'ının Şamani olduklarını bize anlatacak birçok delillerden en kuvvetlisi Şam ve Kam ismine hürmetleridir. Dersim'de hemen her erkeğin ismi "Kamo"dur. Kamo'ya Dersim'in her yerinde her köyünde tesadüf edersiniz. Bu yalnız Dersim'e mahsus değildir, bütün Zazalar Kamo ismini severler.

Bingöl Alevîileri'nin hürmetli köylerinden birinin ismi Şaman'dır. Aleviliğin birkaç menzilini ifade eden Avdalan (Abdallar), Sekeran (Kayalılar), Geneseran (Canlar), Ustukran (Köşklüler) arasında bir de Şaman yani Şamlar vardır. Şaman köyünde ruhanilik sezersiniz. O köylü her Alevî Zaza tavrını hususileştirir. Orada kazan kaynadığını söylemişlerdi.

Dersim'in içindeki Şam uşakları bütün Alevi Zazaları arasında bir yüksekli ve üstünlük sahibidirler. Her Şamuşaklı başka aşiretlerde ve obalarda hürmet görür Şamuşağı'ndan kız almak hem zordur hem şeref teşkil eder.

Bunlara ne için Şamu uşağı denildiğini sorduğum zaman Şam'dan gelmişler de onun için, demişlerdi. O cevabı işiten bir Alevî derhal doğruldu ve "hayır" dedi. *"Onlar Horasan erlerindendir, dediğiniz yerden gelmediler."* Alevî, Şam memleketinin talaffuzundan iğrenmişti, çünkü Şam her Alevî'nin nefret ettiği Yezitler'in vatanıdır.

Onlara göre, oradan temiz insan çıkmaz. Şam veya Kam şimdi de yaşayan mabutların "Dien Vevant" ismidir. Mongollar"ın yaşayan mabudu Vatikan'daki Papa'dan, Fener'deki Patrikten, Aka'daki Bahai şeyhinden ve Ağahan'dan farksızdır. Belki daha çok ilahi insandan daha çok farklıdır.

Şamaniliğin esaslarından biri olan *"Ateşe tapma"*; bugün dersim'de bütün adabiyle mevcuttur. Ve onlar ateşe bütün Türkler'in bir zaman dediği gibi Azer derler. *"Bno Azer bo"* (bu ateş hakkı için) yeminlerinin en çok kullanılanıdır.

Mukaddes kayaların başında ve kutlu ormanların bekalanlarında alan ormanlarının ağaçsız yerine denir. Uyandırılan mukaddes ateşler. Dersim Alevileri'nin en çok istekle canlandırdığı ibadetlerin esasıdır. Kış günleri bilhassa görülmüş çok geniş ocakların içinde çam kütükleriyle uyandırılan ateşler de mukaddestir. Cemaat iki metre bazen üç metre ve daha fazla genişlikte yarılmış olan bu dev ocaklarının karşısına sıra sıra otururlar. Şimdi Seyit veya Dede dedikleri Şam ruhanisi aralarındadır. Rakısı şişesi yanında ve sazı kucağında bulunur, en genç ve zarif kadın ayağa kalkarak ruhaniden bir kadeh içki ister. Bu kadeh havalandığı zaman ruhani ile birlikte bütün cemaat bir ilahi okurlar. Merasim yapılır ve kadeh dolusu rakı ateşe atılır. Ondan sonra raks başlar, içki başlar ve yemek başlar. Şamanilerin hatta Çin Hindin'deki aşete tapanların aşağı yukarı aynı âyini yaptıklarını öğreniyoruz. Çin Hindin'de Ankkor ateşgedesinde de âyanin esası bundan başka bir şey olmamak gerektir. Yalnız Dersim'den farkı onun bir medeniyet içinde ve medeni hayat şartlarının tesiri altında yapılmasıdır. Dersim'de ise iptidai kabileler ve iptidai yaşayışlara göre yapılmasıdır.

Mazide Elam'da Bekalanlar da aynı âyini yaparlardı. Tuhaf şeydir, bu Bekalam kelimesi şimdi de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde köy ve yer ismi olarak mevcuttur. Denizli'de Beklam nahiyesi aynen Elamdam gibi telaffüz ediliyor. Erbaa denilen Erok kazasındaki Beklam halkı Şamanilik'ten henüz tamamiyle ayrılmış değildir. Ve hakikaten diğer Elamlara bakarak bir bey Alamıdır. Çok eski devirlerin insanları suyu ve çayırı bulunan alanları Allah durağı sanırlar ve Tanrı adına içkili yemekli ve çalgılı ziyafetler verirlerdi. O anlarda ayin sürümü kutlu ateşler uyandırılırdı.

Şam bir kâhindir ki atalarının Allahlaşmış ruhlarıyla görüşür ve sadık kullara iyilik ve kötülüğü önceden bildiri, gök ve tabiat işaretlerini sezer, onlardan manalar çıkarır. Dersim'de Seyyid'in rolü de aynen odur. Onun istiğrak demelerinde atalarının ruhlarından öğrendiği doğrunun kendisidir. Ne derse mutlak olacak ve yapacaktır.

Meteorolojik hadiselerin mânâsını verir, hayvanların hareketinde gizlenen sırları okur. Şam aynı zamanda bir sihirbazdır.

Fena Allahların millete musallat edeceği kötülükleri büyü ile karşılar, haber getirmek için sihirler düzer, Seyit te sihir yapar düşmanlıkları bağlar, kötülükleri çürütür.

Bütün bunlar Dersim Alevileri'nin Şamani olduğuna inandıran deliller değil midir? Şaman dininin milli Türk dini olduğunu yukarıda izah etmiştim.

Müslümanlıktan Sonra Türkler

Abbasiler din hususunda çok kayıtsız davrandılar. Türkler zaten din ile dünya işini hiç bir zaman birleştirmek istemezlerdi. Sonraları Cengiz yasası ile güçlenen ve kökleşen layık idare din babalarını din yollarını açmakta tamamiyle serbest bıraktı.

Bazı filozoflar bu umumî Müslümanlaşma işinde Şamanizm'i bütün renkleri ve çizgilerile esirgemenin kabil olmadığını anlamıştı. Halbuki o ruhu sonuna kadar yaşatmak lâzım geliyordu. Fakat Şamanizm'i sade ruh olarak yaşatmak kâfi gelecek miydi? Onu herhangi içtimaî bir kımıldaşmanın sarsıntıları boğmaz mıydı?

Düşündüler danıştılar, Şamanizm'i İslâmizm'e nakletmeğe karar verdiler. Eserleri muvaffakiyetle ilerliyor, yeni Müslüman olmuş Türkler'in vicdanındaki eski yerini derhal tutabiliyordu.

Bu muvaffakiyet İslam ölülerini telaşa düşürünce takip başladı bu takibin vahşi ve çok zâlim olduğunu biliriz. Asırlarca süren hatta bugün bile dinmemiş olan Sünni ve Rafızî boğuşması Türkler'i esaslı olarak ikiye böldü. Sünnîler'in galebesi tahakkuk edince Şamaniler'in dillerini değiştirdiler. Artık istedikleri büyük Şaman'ın hakkı ve kanı değildi. Onlar Hüseyin'in kanını ve Ali'nin de hakkını dava ediyorlardı. Fakat Kerbelâ'da dökülen kan ödenmeli ve Siffiye'de gasbedilen hak geri verilmelidir, dedikleri zamanda kalplerindeki ikrar ne

Ali'ye ne Hüseyin'e idi. O ikrar canlarının ve gövdelerinin müştereken sevdiği bir ruhiye bir aşka idi.

Kirmut'un ihtilali o maksatla patladı. Alamutu o inancın aşkı ile yaptılar. **Fazlullah-ı Hurufi** o kararı deşifre etmek istedi.

Bayizid-i Bestami'nin Ankaralı Evren Baba'nın, Hacı Bektaş'ın Şah İsmail'i Safevi'nin dilekleri o aşktan başkası değildir.

Hepsi Ali veya Ali kulundan birinin adıyla huruç ediyorlardı. Hepsinin dileği tabiata ve insana taptırmak, Şaman Türklüğüne döndürmekti.

Dil Nasıl Yitti?

Dilleri başka olsa bile dilekleri ve hele aşkları birdi. Onlar Sami Müslümanlığın baskısından bunalmış gönüllerine genişliyecek sahalar arıyorlardı. Ve kara bulutların koynunu dolduran yıldırımlar gibi koyu karanlık ağır ve sakin ruhlarında ihtilâl volkanları taşıyorlardı.

Bizde bu ihtilâl ruhu en çok Türkmenler'i alevlendirdi ve Şeriatçı idareler o güzide Türkler'i hemen her devirde insafsızca kırdılar. **Gedik Ahmet Paşa**'dan başlayarak **Kuyucu Murat Paşa**'ya kadar islahatla şöhret kazanmış kumandanlarımızın hemen hepsi münhasıran Şamani Türkmen kırdılar.

Bu izansız hareketlerin neticesi şu oldu. Türkmenler dağılarak sarp yerlere çekildiler. Bohana'nın daima mücerret, daima zaptedilmez dağlıklarına dolarak Mutki ve Sasun âşiretlerini kuvvetlendirdiler. Bazıları Dersim'deki Şamaniler'e katıldılar. Ermeniler'e karışanları da oldu. Ben bunlardan birçoklarını gördüm. Muş ve Diyarbekir Vilâyetlerinin Elaziz'in çetin ve sarp yerlerinde dili hâlâ yarı yarıya Türkçe, aile ismi bütün manasile Türk kimselerle tanıştım. Yüz işaretleri ve gövde kurumları benden farksız idi.

Bazıları çöllere çekilerek yarı Türk yarı Arap fakat yarı Müslüman aşiretleri teşkil ettiler. Bugünkü Malatya Vilâyetimizin Fırat boyunda bir zamanlar çok sık bir Türklük varken, bugün Pütürge'de, Kâhta'da Türkçe konuşur bir tek canlıya kavşumazsınız. Halbuki orada evvelce Türklük ne kadar sık ve canlı idi. **Gerigoryus Ebülfereç**, bakınız ne diyor:

"Hicri 638'de Amasya'da bir Türkmen töreyerek peygamberlik iddia ve kendisni Baba tesmiye etti. Hile ve desiselerle birçok halk iğfal etti. Şeyh kıyafetinde gezen müridi İshak'ı Türkmenler'i yakına davet etmek üzere gönderdi. İshak bunu Samsat'da yaptı. Türkmenler'den birçokları biat ettiler. Etba çoğaldı piyadeden gayrı altı bin atlısı oldu. Kendilerine uymayanlar ve (Lai-Lahe illallah Baba Resulullah) demeyenlerle muharebe ettiler. Ve Hüsnümansur, Kâhta, Gerger kalelerinde Samsat'ta birçok Müslüman ve Hıristiyan öldürdüler." *(Arapça Mutazari'l-düvel)*

Georgiyos'un kitabı tarih kaynaklarının en dürüstüdür. Sözüne inanmak lazımgelir. Binaenaleyh o tarihte Hısnımansur'da, Kâhta ve Gerger'de piyadeden başka altı bin atlı çıkaracak kadar Türkmen yaşadığına inanmalıyız.

Bunlar şimdi nerededirler? Bu Türklük yerin dibine mi geçmiştir? Bilmenin ve öğrenmenin verdiği acıya ölçü olmaz. 28 senesinin Eylül'ünde Kâhta'nın Kölik Köyünde 18 yaşında bir gençle görüştüm. Bu köylü delikanlı Baba Resulullah'ın torunu idi. Halbuki o bana Kürtlükten ve Kürt edebiyatından bahsetti. Kırmanç diliyle ve *"siz bizim yakamızı ne vakite kadar pençenizde tutacaksınız?"* diyordu. İşte Dersim Zazaları da ardı arkası gelmiyen bu kovalama ve baskın yüzünden dinlerine ve kinlerine sımsıkı bağlanmış ve bu suretle Türklükden tamamiyle ayrılmışlardır. İçlerinde ana dili olarak Türkçe konuşanlar bulunduğunu ve Zazaca konuşanların da Türkçe anladığını yukarıda anlatmıştım. Böyle olmakla beraber onlar Türklüğü kabul etmezler. Dini âyinlerin hepsi dualar, niyazlar, münhasıran Türkçe hem de çok temiz Türkçe olduğu halde onlar o din dillerine bile Türk dili demezler.

Şamânilik, Şiîlik ve Türk düşmanlığı ile yuğrulmuş bir din öyle bir din ki Ermeni'de, Rum'da ve Yahudi'de olduğu gibi ananeyi doldurmuş masalları işlemiş âdetleri yapmış zevklerini renklendirmiş ve nihayet kan ve kemiğe sinmiş bir kuvvet ve hüküm.

Alevî Zaza dini milliyet ifade eder. Bunun içindir ki Dersimli hem kendini hem kendi varlığını koruyan dağları çok aziz ve mukaddes tutmaktadır.

Yurt Severlik

Dersimliler tıpkı Şamanlılar gibi din köküne dayanır. Bir vatana severlik sahibidirler. Onlar vatanlarını tabiat harikalarını göstermekteki müstesnalığı ve ulusiyeti memnun eden mazhariyetlerile kaynaştırarak ilahi bir tesis halinde düşündüler. Onun içindir ki ancak vicdanlarını duyurabilir. O zâlim Dersim'in kısır toprakları uğrunda çok şeye katlanırlar. Ölürler, öldürürler, fakat Dersim'i bırakmazlar. Çünkü bu açılmaz dağ kümesinin sakar tepelerinde ve çetin derelerinde tabiatın harikalarını ve esrarın hayallarını tıpkı eski Allahlar kadar serbest ve korku duymadan sakınmadan seyredebiliyorlar.

Çünkü onlar yalçın kayalar Allahların durağı meşelikler mukaddes seslerin kaynağıdır. Kam, Şam ve Seyitlerin dolaştığı dereleri coşkun seller ve Allahların durağı sakaratları fırtına topu bekler.

Bu itibarla Dersim, ebedi hâmileri ve daima muzaffer ruhanileri olan mübarek bir yurttur. Âşık onu öğerken bakınız ne demiştir:

Aşiretler cömert hakkın rahına
Munzur baba durmuş kablegâhına
Sultan baba derler bunun şâhına
Seslenir topları, yeli Dersim'in

*(Ünlü Kürt yurtsever şairi **Alişêr**'e ait "Dersim Türküsü"nde dörtlüğün esası şöyledir:*

Aşâyıri cömert hakkın rahına
Munzur Dağı durmuş kıblegâhına
Tujik Dağı derler onun şahına
Atılır topları belli Dersim'in ***(M.B'ın notu)***

Munzur baba Munzur suyunun süt fışkırdığı zannedilen kayangındaki yatırdır. Munzur Baba'yı Dersimliler yaşamış Allahların birinci safında tutarlar. Sultan Baba'ya gelince, onun Celalettin Havarizm (Harzem) Şah olduğunu iddia ederler. Bahtiyar uşağının içinde Ağdad tepesinde gömülür. Cengiz ordusundan son defa yakayı kurtarınca birkaç kölesiyle Kürdistan'a kaçtığını ve orada elbisesine tama ederek öldürüldüğünü hem **"Şecere-i Türki"** sahibi hem İbnülibrî kaydediyorlar. Sultan baba Bahtıyar uşağının içindedir. İran'daki Bahtiyarî aşiretinin Havarizimli olduğunu ve Türkçe konuştuğunu hatırlayınca bu rivayetin doğruluğu meydana çıkar.

Tenhalıkların şenliği evliyalar, ruhlar Dersim'de pek kalabalıktır. Alevî nerede olursa olsun mutlaka bir ruh ile omuz yürüdüğünü sanır. O da her âşık gibi cemadata bir ruhun sindiğine inanır. Bu ruhlar bütünüyle linç edilmiş veya eziyetle öldürülmüş kimselerin olduğundan cümlesini kahraman ve ihtilâlcı sanırlar.

İtikatlarına göre hiç biri rahat döşeğinde can vermemiş olan bu Ali sülalesi ve onların akibetine uğramış binlerce onbinlerce Alevî büyüğü, hep Alevîlik uğrunda şehit olduğu için şimdi tepeden tırnağa kadar silahlı olarak dolaşırlar. Alevilik düşmanlarını yani havarici daha açıkça Türkler'i tenkil etmekle meşguldürler. Bu suretle hür ve müstakil olan Dersim bütün Alevilik için bir siyanet ve himaye ocağıdır.

Çünkü:

Evliyaları çok kılınç takınır.
Hep İslamlara yardımı dokunur(1)
Havarici(2) yedi Devlet sakınır
Allahtandır kavi beli Dersim'in(3)

İşte Dersim'in böyle nefse güvenici ve gururu da vardır. Şamaniler gibi kâhinlere inanırlar. Gaipten haber vereler vatan kuvvetlerinin mühimlerindendir. Bazen bu evliya yatağı kudurunca esrar ve rakı istiğraklarında ervah ile görüşen dedeler, seyitler, rehberler, düşkün kaldıranlar, gördüklerini konuştuklarını Boy Beyine göklerin ifadesiyle anlatırlar. Göçenin Timuçin'e anlattığı gibi.

Boy beyleri entrika çevirmek zamanını kollarlar. Geldi çattımı, cahil

---

(1) İslamdan Maksat Aleviliktir.

(2) Havariç bizim ismimizdedir.

*(3) **"Kürdistan Tarihi'nde Dersim"**de Alişêr'e ait bu dörtlüğün aslı şöyledir:*

Kahramanı çoktur kılınç takınır
Bütün Kürdistan'a yardımı dokunur
Havariçler yedi devlet sakınır
Allahtandır kavi beli Dersim'in

*N. Dersimî, bu türkünün aslının Kürtçe olduğunu Kürtçe'yi unutmuş olanların anlayabilmesi için Türkçe'ye çevrildiğini de söyler. **(M.B.)***

fesat ve ihtiyaç bir arasa tahammüre düşmanlık kokuları dereleri doldurmağa yaylalara yükselmeğe başlar cemaatlar hükümlerini verir ve nihayet Allahların durağı yüce kayaların başında dernekler kurulur ve şair ilâhi sazını eline alarak Dersim'i methe başlar.

Gönül gel gezelim Munzur dağını
Ne hoş memlekettir êli Dersim'in
Seyran eyleyelim Sultan bağını
Ne hoş çiçekleri, gülü Dersim'in

Nice padişahlar geldi cihana
Onu almak için düştü gümana
Her biri bir çeşitten birer yana
Kesilmemiş kılükalı Dersim'in
(Doğrusu "Her birin bir çeşit attı bir yana" olacaktır (M.B.))

Arslanlar yurdudur tilkiler girmez
Gerçekler sırrıdır akıllar ermez
Evliya gülüdür kâŞrler dermez
Onlara bağlıdır yolu Dersim'in
(Doğrusu "Kürdistan gülüdür zâlimler dermez" olacaktır (M.B.)

Dersim'in bu bağlı yolu her zaman çekilmiş ve tenkil kuvvetleri her defasında onun kalbgânınagirmiş ise de Dersim'in sarsıntısı bir kış ve bir yaz geçince hemen zail olduğundan evliyaların kuvvetine asla halel gelmemiştir. Kinini asırlarca yenmeğe ve daima sabretmeğe alışık Alevilik cezasının şiddeti karşısında derhal eğildiğinden tenkil kuvvetleri Dersim'i dolaştıktan sonra dağları, evliyaları, seyitleri ve ağalarıyle bilhassa cahil taassup ve zaruretiyle başbaşa bırakarak çıkar gider. Binaenaleyh Dersim gene tuğyan eder durur.

Mamafih Dersim'in isyanı korkunç ve devamlı olmaz. Dersim ancak kendi oylumu kadar yakabilen bir ateş ve Dersimli sanki bağlarının dışında nefes almıyan bir mahluktur.

Sünni Zazalar da aşağı yukarı aynı haldedir. Onların tuğyanı kişneyen ve saran bir tuğyan şeklini almaz. **Şeyh Said**'in hareketi bir şerait ve bir gayrımemnunlar hareketi olmasına rağmen Çapakçur'la Piran arasındaki Sünni Zazalık hududunu aşmamıştı. Fakat Dersimli hududu haricine taşamaz amma Dersim'in daha uzaklarda duyulabilen bir sesi vardır. O vakit, Sivas Alevîler'ini kımıldatmış ve onlara emir ve işaret verebilmiştir.

Bunun için tekke nüfuzuna dayanan teşkilâtları ve tertipleri vardır.

Dersim'de dini bir vatanseverlik hüküm sürdüğünü yukarıda okumuş öğrenmiştik. Vatanseverliğin hududu bütün Aleviliği kucaklamak ve sarmak ister, fakat ancak ve yalınız Sivas içlerinde kabul ve hürmet görebiliyor. Başka yerlerde Dersim'in Alevi milliyeti his ve hareket uyandırmaz. Sünni ve Alevi Zazalar arasında din ayrılığı kökleşeli hiç bir gün bir fikir ve maksat üzerinde birleştikleri görülmedi. Onlar epeyce zamandır ve oldukça uzun bir istikbal için birbirlerinden tamamiyle ayrı, birbirine bütün manasiyle zıt ve düşman iki millet halini almışlardır.

Aralarına giren bu din zıddiyeti kendilerinden başka saydıkları her dine her millete ve zümreye karşı asla yenilmeyen bir nefret duygusu uyandırmıştır. Onlar kendilerinden olmayan kimseleri ve zümreleri Zaza da olsalar sevmezler, sever gibi görünüyorlarsa işin içinde mutlak bir çıkar meselesi vardır.

Bu yandan Sünni Zazayı daha çok hesapçı buluruz. O kendine tarikat bağlariyle bile bağlı olsa başkasına zor meyleder.

Hani'deki Şafi Zaza, Lice'deki Şafi Kırmanç, aynı şeyhin müridi ve aynı tekkenin dervişi olmalarına rağmen tek bir Şkir üzerinde birleşip anlaşamazlar. Şeyh Sait hadisesi bunu delecen (gösteren) bir misaldir.

Şeyh Sait Zaza'dır. Hani'de doğmuştur. Hınıs'ta tekke ve mürit sahibi idi. **O zamanın gazeteleri kötü görgülere kuvvet verecek çalımda bir ağız kullanıyorlardı. Umumî efkâr dehşetli bir surette kamçılanıyordu.** Kürtçüler ümide düşmüşlerdi hudut dışından düşmanların yaptığı propaganda şeriatçılara, hilafetçilere, halkçılık düşmanı mütegallibeye gün doğmuştu. Hepsinin elbirliğiyle çalışacağı eşref saat çalmıştı.

Öyle olduğu halde **Şeyh Sait** Kırmanç cinsinden olmak üzere nihayet kırk elli şehirli politikacıdan başka taraftar bulamamıştı. Bellibaşlı hiç bir Kırmanç aşireti bu Zaza isyanına katılmamıştı.

Şeyh Sait İsyanı tıpkı bir çığ gibi her adımda hacmini bir misli büyütürken yolu üzerinde Kırmanç olarak ancak **Cibrani** aşiretini sürükleyebilmişti. Kırmançların milli kavline bağlı olan bu Cibranlı aşireti esasen kadın-erkek bir zümre politkacının elinde idi. Politikacılar, Aşiret Mektebi'nden mezun rütbeli beylerdi ve Şeyh Sait'e Nakşibendilik aşkıyle değil aşiret kumandanlığının damaklarında kalan tadına tekrar kavuşmak hissile katılmışlardı. Nitekim Şeyh Sait'ten ilk ayrılanlar da onlar olmuştu. Hani'ye kadar Zaza sahasında bütün Zazalar Şeyh Sait'ten yana oldular ve çığ artık büyümeden orada kalarak birdenbire küçüldü ve sonunda darmadağın oldu. Diyarbekir'in içinde o isyana Şilen ortaklaşmak isteyenler yalnız Zazalar'dı. **Hakiki bir Kürt ayaklanması olan Ağrı ve Zeylan vak'alarında** tek bir Zaza'nın iştirakı yoktur. Hülasa edersek şu çıkar.

Sünni Zaza, Sünni Zaza'dan başkasını sevmez.

Alevî Zaza, Alevî olmak şartıyla herkesi sever.

Evet Dersimli Alevî, nerede bulunursa bulunsun Alevi'nin gönüldaşıdır. Onu seven onu kendisinden sayan aşkında samimidir. Vaktiyle Cebeldürüz yani Dürziler dağında askerlik ederken Dürzi âsilerine yardımdan kendilerini alıkoymazlardı. Tanıdığım Dersimliler vak'a gösteremediler amma böyle bir yardımı da inkâr etmediler. Ve Nidersin âşiret hali, elden gelince yardım gerek" dediler.

Zaza-Koçkiri İsyanı'nın kahramanlarını Dersim'deki seyitler koltukluyordu ve oralarda olan bitenlerin akisleri Munzur dağında büyüyor dalgalanıyor ve gönül duygusu yürek çarpıntısı halinde çalkalanıp duruyordu.

İSTİHBARAT İŞLERİ VE TEŞKİLÂT

Dersim vatanseverliği Dersim dışındaki Aleviler'le bağlılığı korumak için bir istihbar teşkilâtı yapmıştır. Din ve dünya in başılarını bütün kavilleriyle sıkı bir bağlılık muhafaza eder.

Teşkilat kademeleri vazife ve mes'uliyet yönünden bir derece yukarıya bakar, oradan aldığı buyruğu yerine getirir ve bildirir. **Sazcı âşıklar ve umacılar aradaki bağı devamlandırırlar.** Yukarıdan geleni aşağılara kadar ulaştırır ve olanı biteni hemen yukarıya kadar yetiştirirler. Bu vazife yalnız âşıkların ve umacıların değildir, Devlet hizmetindeki memurdan tutarak satıcıya, nakliyeciye ve dağbaşındaki çobanlara kadar şamildir. Herkes Cemaatın hayır ve şerrine ne duyarsa muhakkak bildirecektir. Bütün Alevilik ve Aleviliğe mensup bütün ruhlar bu işe nezaret ederler. Hainlerin cezaya çarpılması muhakkaktır.

Hain hakikaten ceza görür. Esasen bu basit insanlarda din yirmi asır evvelki nüfuzunu hâlâ muhafaza ettiği için buyruklarına aykırı duran ve ne derse ona boyun eğmiyen kimseler pek azdır.

Ben itikadlarından zerre kadar kaybetmemiş rütbeli Alevîler tanıdım. Onların bazıları hatta bütün manasiyle münevver idiler. Dağ başlarını izleyerek ve ağızdan ağıza aktararak haber taşımak ve götürmek işi Dersim'de çok ileri gitmiştir. Asırlar uzun sürengelen bu tabii bağlılık düzgün haberleşmek şüphe yok ki çok kuvvetli bir alakanın mahsulüdür. Yoksa herhangi resmi bir iş gibi gevşediği ve kuvvetini bitirdiği zamanlar ünlü "Koçgiri Türküsü"nü hatırlatıyorsa'da, bu türkünün Koçgiri İsyanı içinde söylenmiş da olabilirdi. Filhakika Dersim'de yazılmamış kanunların ananeye dayanan bir teşkilâtı teyit ettiği şüphesizdir. Çünkü Dersimliler vakit vakit isyan edince görünmez bir Erkânı Harbiyenin sevk ve idaresi ve bir reisin kumandasiyle hareket ederler, o zaman çok belli ve çok açık olarak bir teşkilat ve bir kadro görülür. Cemaatları bu teşkilâtın kuvvet ve idare kaynağıdır.

Dürziler dağında da hal bu merkezdedir. Araplaşmış Şamaniler'den başka kimseler olmıyan Dürziler yakalandıkları zaman şu manada bir ihtilal marşı okurlardı:

Arabistan'a saldırmak için
O emri yerine getirmek için
Divandan bize emir geldi
İşte uzun mızraklarımız var.

Dürzî'nin Divanı Dersimli'nin Cemaatıdır. Bu Cemaat ne derse o olacaktır. Ruhani, ismani, her fert milli meselelerde ancak Cemaatın buyruğunu tanır ve onu yerine getirmek için nesi varsa feda eder.

Cemaat seyitlerden, dedelerden ve yüksek dereceli bütün ruhanilerden teşekkül eder; bazı beyler ve ağalar da iştirak ederek isyan ve itaat kararları ittihaz ederler.

Bu ötedenberi Türk cemaatlarının tabi olduğu kurultayın aynıdır. Cengiz zamanına kadar kâhinler kamlardan teşekkül ederdi. Cengiz'le beraber yalınız asker ve idare âmirlerinden toplanmağa başladı.

Dersim'deki cemaat basit teşekküllerile sulh zamanının esaslı işlerine hükmeder. İhtilaşarının hallinde menfaatlarının yakınında dini merasim de müessirdir. Fakat seferdeki büyük toplanışında aynı zamanda milli erkânı harbiye sıfatını da kazanır.

Kararlarım o zaman için selahiyetlendirilen Boy Beyine bildirir ve yaptırır. 1920'deki **Koçkir İsyanı**'m hikâye eden bir destanda bunlardan bahis vardır. O destanı parça parça yazmağı ve biraz da tafsilat vermeği faideli buldum. Çünkü onun içinde aynı zamanda derin bir Türk düşmanlığı okuyacağız.

Boy Beyinden geldi haber
Tarih üçyüz otuz yedi
Koçgir'de oldu sefer
Aşirette oldu neler.

Dulo, Dulo yaman yaman
Bizim dağlar berf ve duman
Cephane tüne hal yaman *(Tüne) Kırmanç lisanınca (yok) demektir.)*

(Bu nakarat dörtlüğü **Alişêr***'in*

"Dilo yaman yaman yaman
Mera bışin Şah-ı Merdan
Ew dermanê hemü derdan
Çiyan gırto berf û duman"nakaratlı ünlü Koçgiri Türküsü'nü hatırlatıyorsa da, bu türkünün Koçgiri Direnişi içinde söylenmiş anonim bir türkü olduğu anlaşılıyor ***(M.B.)***

(2) Bu Kongre ile Sivas Kongresi kasdediliyor

O tarihte Boybeyi **Azamat Bey**'idir. Sivas çevresinde aynı zamanda Kürtçe de konuşan Aleviler o zata kıymet verirlerdi. Bilmem şimdi sağ mıdır? Kendisinin ve kardeşlerinin milliyetperverliğinden (Alevî milliyetperverliği) anlayış ve sezişlerinden emindirler. (Bu tetkikim yalnız işitmekle yapılmış değildir. Sivas taraflarında da bulundum ve bu işle uğraştım.) **Azamet Bey**'in akrabasıyle tanıştım ve görüştüm.

Bu sevgili Boy Beyinde, destanda ayrılan metin kıt'ası hakikaten yerindedir:

Azamet Bey bilir fendi
Kızıldağdan yürüyerek
Cihanda bulunmaz dengi
Arslan gibi etti cengi

Dulo, Dulo yaman yaman
Bizim dağlar berf ve duman
Cephane tüne hal yaman

Şehir hayatına uymuş inceleşmiş ve belki Türklüğü de anlamış olan Azamet Bey Koçkirli İsyanı'na kumanda ederken pek hain ve kindar idi. Şairin dediği gibi aynı zamanda çileci bir adamdı. O tarihte bir "Alevîye muhtariyet" sözü dolaşıyordu. Biz onun mehtaplı gece gölgeleri gibi titrek ve ölgün akislerini Tokat havalisinde de duyuyorduk. Dedeler gene her vakit olduğu gibi ezeli kinleri dizginli ve gözleri çok uzak ufukların ardındaki istikbale dikili manasız ve dalgın olarak geziyorlardı. Fakat daha çok ve daha sık dolaşıyorlardı. Bunlardan biriyle Niksar'ın Çamiçi nahiyesinde görüşmüş idim. Aleviye ulularından ve kendilerinin dediği gibi Horasan erlerinden İnegazi (İn azi)nin yattığı yerde idik. (İn) Dersim'de ve Sümer'de mabut ve mukaddestir.

Ümitlerinin nereye bağlı olduğunu sordum.

Dersim'e kadar yolu var demişti. Bereket versin ki öbür dünyaya çabuk göçtü de o dağları ifsada muvaffak olamadı.

Galiba isyan esnasında eğer cephaneleri tükenmeseydi veyahut dışardan maddi yardım görebilselerdi tecavüzleri durmayacak, hareketleri dinmiyecekti. Boy Beyi harekâtı bizzat idare ediyordu.

Yaslanmıştı Kızıl dağ'a
Meryemde erdi merdana
Ordusu döndü Tercan'a
Ağlamasın hanım ana

"Cemaatın kararları Boy Beyinin emirleri her Alevi için uyulması lazım buyruklardandır" demiştim. Alevî uymağa ve uysal olmağa mecburdur. Zaten dinin esası aşk ve teslimiyettir. Binaenaleyh büyük tanıdığı, o da uyar bütün Aleviyi oynatan, korkudan sevindiren mukaddes kitabın adı "Buyruk" değil mi ki? Cemaattan çok defa yanlış, hayata aykırı buyruklarda çıkar. Ve yanlışlığın verdiği zarar Dersimli'nin yüreğini sızlatıp ocağını söndürünce kalben ve ruhen isyan eder. Mırıldanır kırılır fakat kımıldanmaz. Nitekim Koçkiri İsyanı zorlu bir sille yiyince obalı dağılmış, ocaklar sönmeğe başlamıştı. Derelerde ateşe verilen köylerin dumanı yaylaların zâlim kısırlığı içinde çırpınan âsilere kadar yükseliyor, cesaret ve ümitlerini açlığın zehirli dişleri kemiriyordu. O zaman infial galebe çalmış ve bakınız şaire neler söylemişti.

Gözün kör olsun Boy Beyi
Nasıl şeytana uydun da

Gene sürdün âşireti
Harap ettin memleketi

Delû, delû yaman yaman
Bizim dağlar berf ve duman
Cephane tüne hal yaman

Ümraniye başladı Harbe
Aşiretin yüzü döndü
Sesi gitti şarka garbe
Boy Beyi cephane nerde

Bilindiği gibi bu dörtlük Alişêr'in "Koçgiri Türküsü"nde şöyledir:

Koçgiri başladı harba
Sesi gitti şarka garba
Bir ordu asker geldiler
Dayanamadı bu darba ***(M.B.)***

Her şeye rağmen fiili itaatsizlik yoktur. Hatalı fakat mutlak itaat edilmesi lazım gelen kararlar ve emirler feci akibetler hazırlamıştır. Artık muharebe kaybedilmiş ve maksadın yıldızı ümitsizliğin soğuk karanlığında eriyip gitmiştir. Bahtıkara şair, yesin kinin dilini kullanmağa mecbur oluyor. Suçlar kabahatlar onun hem yüzünü, hem gözünü, hem gönlünü tırmalıyor ve inliyor:

Karataş'da yol kesdiler
Türk'ten kurtuluş olmadı

(x) Bu Kongre ile Sivas Kongresi kasdediliyor.

Beyleri onlar basdılar
Dünyasından vaz geçtiler

Nasıl şeytana uydun da
Gene sürdün âşireti
Harap ettin memleketi

Delû, delû yaman yaman
Bizim dağlar berf ve duman
Cephane tüne hal yaman

Ümraniye başladı Harbe
Aşiretin yüzü döndü
Sesi gitti şarka garbe
Boy Beyi cephane nerde

Delû, delû yaman yaman

"Türk'ten kurtuluş olmadı" diyen bu Türk şairinin kendisini ve milletini ne kadar Türk saydığı bu mısradan anlaşılıyor:

Hozat *çekmez âşireti*
Geriden imdat gelmiyor
Delû, delû, yaman yaman
...
Gelin beyler görüşelim
Gidip teslim olanların
Delû, delû, yaman yaman
Ovacık bilmez işareti
Bire verdik **Azameti**

Haydar*(x) Beye kavuşalım*
Dertli günü ağlaşalım
(Bu dörtlük **Alişêr***'de şöyledir:*

Ovacığ'ın aşireti
Zapteyledi memleketi
Geriden imdat gelmedi
Hozat çekmedi gayreti **(M.B.)**

(x) Bu Haydar Bey, Azamet Beyin kardeşidir.)

Teslimiyet ve itaat an'anası kine dizgin vurmakta gecikmez nedamet hükmetmeğe başlayınca hisler incelir. Boynu bükük kimsesizlerin göz yaşını, tüten viranların sefil çehresini silmek için çareler aranır. Ve şair bakın ne der.

Beyim gözlerin süzülsün
İbrişim kuşak çözülsün
Delû, delû, yaman yaman
...
Ağam dersin paşam dersin
Kongre'ye zulum dersin
Delû, Delû, yaman yaman

Lebbinden şeker süzülsün
Êlinden haberin var mı

Her güzele yârim dersin
Ölümden haberin var mı?

Cemaatların kararı ve beylerinin nüfuzu hakkında fikir edinmek için bu destanı okumak kâfi gelir sanırım. Şair Ovacığ'ın işaret bilmediğini ve Hozat'ın aşireti çekmediğini söylüyor. Bunlardan istidlal edeceğimiz şeyler yukarıda izah ettiklerimin aynıdır.

Cemeat hangi dil konuşursa konuşsun kendi tabii lisanlarının umumuna hâkimdir. Bununla beraber bu hükmün dehşetli ve korkunç zamanlarda biraz daralıp kısaldığı da olur. Mesela bütün Dersim Koçkiri İsyanı'na yardım ettiği halde, Ovacık ile Hozat'ın bitaraf kaldığını bu destandan da anlıyoruz. Bunun sebebi şu olmak iktiza eder.

Hozat kasabası hem Türkçe konuşur hem Sünni'dir. Alevî mahallesinin bütün mevcudu yüz haneyi geçmez. Daima kuvvetli bir hükûmet merkezi olmuştur. Binaenaleyh halk, kadınlarına kadar Türk dili ve hükûmetçidir. Kasabanın bu hali merkeze bağlı köyleri de bir dereceye kadar yayılmış olduğundan her zaman Dersim âşireti ile beraber olmaması tabiidir.

Ovacığa gelince, Munzur kaynaklarında ve kısmende Çimişkezek'te oturan Koçuşakları'nın bu oymağında ne kasaba ne de büyük köy vardır. Tam bir aşiret hayatı yaşarlar. Elam ve Sümer arasında bir müddet yaşamış olan Kassit'lere benzerler. Kavgacılık, yağmacılık ve el sırtından geçinmek onların hayat ve âdetlerinde esastır. Dersim'in Allahlarına ve âdetlerine bütün manasiyle sadık oldukları halde Zazaca konuşanlarla aralarında sıkı bir dostluk teessüs edememiştir. Şairin de anlattığı gibi sıkı zamanlarda işareti bilmemezlikten geldikleri olur. Bu afacan aşiret tertemiz bir Türkçe konuşur ve Türkçe'den başka bir dil bilmez.

İşte Dersimliler'in hudutları dışına taşmak isteyen fakat Sivas Aleviliği'nden ileri gidemeyen vatanseverliklerinin derecesi ve şekli yukarıda izah ettiğim derece ve şekildedir.(*)

İlâhî Unsurlar

İnsan: İnsan mukaddestir, fakat insan-ı kâmil olan Ali, Allah'ın kendisidir. Hepimiz yaşadığımız müddetçe kemal derecesini bulmağa çalışmalıyız. O derece hiç birimizden uzak değildir. Hiç olmazsa yaklaşmak yolunda bulunmuş ve bu suretle "kemal"in kendisini memun etmiş oluruz derler. "Kemal" derecesine varmanın veya varma yolunu tutmanın ne olduğunu beyhude aramayınız. Çünkü biz o yolu asla tanımadık. O yol bir ibadet midir? Bir riyazet midir? tarif edemem. Fakat şurası muhakkaktır ki "kemal" yolunda ilerleyen her Alevî ruhunu ve vicdanını çok iyi tatmin edebilmiş bir bahtiyardır. Nasiyesine hürmet bulutundan bir parça belirir, yanaklar penpeleşir, bakışlarda doymuş bir sevgi yanar.

Her şeyden vazgeçmiş gibidir. Hırsı ölmüş ve dünyalık meyilleri üzülmüştür. Acaba Sokrat gibi dünyayı satmış veya kendisine köle mi etmiştir? Hayır, çünkü onu bazen ilm-i sina (simya?) gibi zevkin ve huzuzatın tam koynunda ve yalnız dünya için yaşar görürsünüz.

Ben serhoşlukta maskaralık derecesini geçmiş dindar Aleviler gördüm ki, onlar o günkü hallerini "*kemale erene kadar içmiştik*" diye tarif etmişlerdir. Her şeyin kemâlini bu gördüğüm serhoşluk derecesiyle ölçüyorlarsa iyi cihetlerinde elbette ki kemâlin gayesine varabiliyorlar, demektir.

Cemaatın içinde bir yaşayan mabut vardır. Bu bazı zümrelerde intihaplameydana çıkar ve bellenir, bazı zümrelerde tanınmaz ve gizli kalır. İkinci şekle göre yaşayan babut cemaatın içinde daima mevcuttur. O da bir insandır. Cemeaatın içinde yaşar fakat kendisini tanıtmaz. Belki şu değirmenci veya bu soydan demirci; yaşayan mabudun kendisidir. Dürzîler bu zata **İmamı Mahfi** derler ve şahsını öğrenmekten memnundurlar. Zaten öğrenemezler ki.

Bu itikat bütün Alevî kolları arasından yekdiğerine hürmet ve muhabbet göstermeyi bir birine canla başla yardım etmeği doğurmuştur.

---

*(*) Güneş-Dil Teorisinin kuramcısı ve atamalı profesör **Hasan Reşit Tankut**'un bilgi yanlışlarını ve yazım yanlışlarını düzeltmek neredeyse olanaksız gibi. **1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi** sonrasında Dersim'de yaptığı gezi izlenimlerine ve tarihsel zorlamalara dayanan **"Zazalar"** araştırması, birçok yönüyle ilginç özellikler gösteriyor. Araştırma terminolojisinde yeralan **"Türk"** kavramının yerine **"Kürt"** kavramını koyduğunuzda, birçok şey yerine oturuyor ve düşünce temelleniyor. Bu niteliğiyle Kürdoloji bilimi adına yararlanılacak bir nitelik taşıyor.*

Öte yandan, bugün artık iyiden iyiye aydınlanmış kimi edebi ürünlerin değiştirilerek ya da tümüyle özüne aykırı biçimde yorumlanması, araştırmada nasıl bir zorlamaya başvurulduğunu gösteriyor.

Dersim'de adiyle saniyle tanınmış bir yaşayan Allah bulunduğunu tesbit edemedim. Belki ileride kendisinden bahsedeceğim, düşkün kaldıran bu kırattan bir Allahtır. Şlhakika en büyük günahları bağışlayan, düşkün kaldıran nadiren kullandığı nüfuzunu azameti ile kat'i iradesile bir **Hacı Bektaş** halifesinden ve bir **İsmaili** reisinden farklı değildir. Yalnız Hacı Bektaş halifesiyle İsmailliler'in reisi Ağahan tıpkı Mongol (Yaşayan Allah) gibi insanca yaşayıp eğlendiği halde, Dersim düşkün kaldıranı ispirto, esrar, afyon ve arsenik(?) gibi uyuşturucu maddelerin hemen hepisini yutarak dünyadan alakasını kesmeği ve ervah ile temasa gelmeği tercih eder. O daima hücresinde bed mest bir haldedir. Uzun senelerin mümaresesi onda zehirli maddelere karşı bir mukavemet hasıl etmiştir. Ve tecrübesi artıkça tahayyül etmenin yollarını da öğrenmiş olduğundan, bütün Allahları Evliya ruhlarını toptan celbederek onlarla haşır-neşir olmayı bilir. Bunun içindir ki ona Allah gibi taparlar. İşte Dersim'de insana tapmanın da başlıca şekli şudur.

Alevîler insanla beraber, eşyaya, söze, saza ve içkiye taparlar. Bu onların bir noktada yani "*genie*" de birleştikleri beş unsurdur. Gerçi kitaplarında nakillerinde böyle bir tasnife rastlanmazsa da itikatlarını ve yollarını gözlerken sizde doğacak inan bütüniyle budur.

Beş unsur ayrı ayrı kutlu olmakla beraber hepsinin gayesi ve hepsinden maksat insana tapmaktır. İnsan kendisinde Allahlık damla damla artmak şartiyle nihayet bütünüyle Allah olabilen varlık! Ey ululuğun, kutluluğun ta kendisi, her şey senin için oldu ve yalnız sen her şeysin.

Animismede de bu itikat vardı. Tabiat kuvvetlerine olduğu gibi tabiat kuvvetlerini tanzir eden insanlarla da iyiliğe ve kötülüğe olan faik kudretleri bakımından Allah payesi verebilirdi.

Kendisine göre bir nevi Animisme olan Dersim itikadında da öyledir. Kendi görümlerinden fazla ve kemal sahibi olanlarına derece derece Allahlık verirler. Sazda, sözde, içki içmekte, kemal gösterenlerin Allahlık'tan olan nasibi tabii fazladır. İnsanlarına göre mutlak vucudu arızını teşkil eden ruh benimsediği cinslerde daha fazla ve devamlı olarak tecelli eder. **Muhittin Arabi** meşhur **Fusuhülhikmet**'te aynı şeyi iddia eder. Onun içindir ki bu Arap filozofu yalnız Türkler sevmiştir. Türk Melamiler'inin peygamberidir. En çok tecelli levhası olan vech-i Ali, en çok Allahlık gösterilen idi. Binaenaleyh Ali'nin, Sülâlesinden olan Seyitler Allah'tırlar veya hiç olmazsa bir derece nasiplidirler.

Madem ki Allah az çok ve devamlı olarak bir insan kalıbında misaŞr kalabiliyor, o halde doğru olan hareket insana tapmak değil midir?

Zaten Allah insanı ona olan aşkından ve onun kalıbında tecelli etmek için yaratmadı mı? Öyle ise insan kendisini tezkiyeye mecburdur. İnsan

kendisinde olan kemali kendinde olan ezeli kudreti tanımalı, hayat denilen varlıkta parlayıp sönme arasındaki mesafeyi Allah'ın rızası ve arzusu ne ise onunla doldurmalıdır.

Allah nedir? Bu yolda felsefî bir tahlil yapmak bizi mevzuun dışına fırlatır. Yalnız Allah ile eşyayı mezcetmek hususunda iddialı bir dil kullanan **Faziletname**'nin aşağıya çıkardığım bir kıt'ası bize Dersim Alevisinin Allahı hakkında aşağı yukarı bir fikir verebilir. **Faziletname** der ki:

Huda'nın emridir eşya Huda'nın
Huda'nın ismidir Esma Huda'nın
Huda'dan gayrının olaydı vucudu
Olaydı her birinin ayrık vucudu
Varırdı canı eşyanın efsada
Bu zannı eyleyen kaldı hatada(x) **(x) Das Trank Opfer.**

Söz:

Beş unsurdan biri de söz idi. Söz mukaddestir ve her şeydir. Güzel söz yapan ağız Allah bikesine açılır bir kapıdır. Onun içindir ki oradan kötü hiç bir şey çıkmaz. Kabalık ifade eden çirkin sözler esasen hiç ağıza alınmaz. Vücudun aşağılık azaları ve murdar şeyler için Alevîlikte isim yoktur. Ayı kabalık ifade ettiği için dağların tüylü ve büyük hayvanına "koca oğlan" ismini vermişlerdir. Gene o maksatladır ki ağızdan içeriye ancak iyi ve mütemadiyen iyi şeyler aktırılır. Bu iyi şeyler iyi söz söleten içki esrar ve afyondur. Mazide ağızdan çıkana ve ağızdan içeri girene çok dikkat edilirdi.

Taş devrinden evvel yaşayan Arî zümrelerinde aynı şeye dikkat ve hürmet ettiklerini öğreniyoruz. Bugünkü Zazalar'ın Allahı olan Homa onların da ilahı idi. Ve onu içki olarak içdikleri zaman "Homa" aynı zamanda ilahi bir içki idi. İyi söz söyleyebiliyorlardı. Zend-avesta, Allahların mestedici içkisine "Homa" diyor.

"Ey Zaratustra, o Homa öyle bir şeydir ki mümin onu içtiği ve kurban ettiği müddetçe iyi düşünce, iyi söz, iyi iş sahibi olur."

Soma bizim rakının ruhudur. O da hem Allah, hem içki idi. İyi içenlerde Homa'yı **Vadalar** gibi coşgun hallerinde Allahların kendileriyle bile görürler. Ve derler ki Allah bize şairin kudretiyle söz söyletir.

Hulasa söz mübarektir onu yapabilen kutludur.

Söz oldu kamu eşyanın vucudu
Söz idi kılan insan sucudu
Söz oldu çünkü icadı müzahir
Kamu eşya ile söz oldu zahir

"Faziletnâme"

Söze nefes ve nefha dahi derler. Bu, ihtimal ki beliğ söz söyleyine kutluları korumak için düşünülmüştür. Homa ve Soma'nın parlattığı söz gibi bir aşık damlası halinde çıkardığı nefes ve nefha da aziz ve mübarektir.

Dersim'de düşkün kaldırandan sonra en ulu can (Ankara'nın Ulucanlar mahallesinin ismine dikkat edile) sayılan kekê rehber hiç söz söylemiyen sade nefes için çalışan bir candır. O mütemadiyen içer ve çeker, zaten söz söylemez olduğunu ruhani rütbesinin isminden de anlamak kabildir. Onun ismi kekê rehberdir. Yani bizim kekeme dediğimizdir. Fakat bu nefes Allah'ın sözü olduğu için maddi değildir. O kutlu canların tilkine dolar boşalır. O zaman bu canlar sessiz ve tamamiyle istiğrak içinde masivayı ve onun dışını bülbül gibi şakırlar. Konuşmada gökten sağılan şahapların fırtınası vardır. Görenlere ve hele ona erenlere ne mutlu.

İşte Dersim Alevisi rakı ve esrar serhoşluğundan ayılmıyan dedelerinde bu mertebede bir fazilet görür ve ona hayran olur.

Bu mazhariyeti **Zaratustra (Zerdüştlük), Gathas**'ının (Gata) 28 inci Yasht'ında (Yaş) ne güzel izah ediyor.

"Ey kutlu nefes seninle yüzyüze geldiğim zaman sen şaşmaz aklın basireti ile mukaddes bir kral ve bir kalvuz oluyorsun. ve dilimi kötü sözlerin şerrinden koruyorsun. (İngilizce Gathas'dan / *Das Trank Opfer.*)

Saz:

Saz sözün omuzdaşıdır. İnsanın yüzünde ve gövdesindeki çizgiler sanki bir oran birliğidir.

Oran Türkçe'de bilhassa Aleviler arasında remiz manasına kullanılır. Aleviler'in Orannamesi "Kitabülrumuz" demektir. Ankaralı Ahi Oran (Evran) Baba'nın ve Gazi Oranus'un isimleri bu asıldandır. Sözde ne zaman toplu bir ahenk arzedebilirse ilahi olur. İşte söze onu veren sazdır.

İleride içki bahsinde görüleceği gibi eşya, söz ve sazdan maksat insandır ve bütün bunlar insanı kasdederken kemalin zatına işaret ederler.

Kemalin insanın bilen adem
Hemişe vahi mutlaktan uru dem

Bu insan hayranlığı üç bin dört bin yedi bin sene evvel ne idi ise bugün de Dersim'de odur.

O mazi ile bugün mukayese etmek çok tatlı olacağından Saratustra ile Seyit Nızamoğlu'ndan birer parçayı okuyalım.

Havani saatinde (yani 6 ile 12 arasında bizim şimdi kuşluk dediğimiz saatta) Homa Saratustra'ya O ateşi yakan ve Alevî'yi mukaddes kılana yüksek sesle Gathos ilahisi okuyarak geldi:

Ve Saratustra Homa'ya sordu
Ey adam (Homa'ya hitaptır)! sen önce ne idin

Kâinat yapılırken nerede bulunmuştun
Ey seni içinde gördüğüm varlığın en güzeli.
Ve Saratustra ilave etti:
Bütün övgüler (1) Homa'ya olsun
Homa güzel ve mükemmeldir.
Işık ve yücelik onun tabiatındandır.
İçi temizdir kendisi yargılayandır.(2)
En iyi yapıcı odur(3).

Doktor Huber'in **Saratustra**'ya atfettiği bu ilahideki Homa, bizim Türk Allahı Oma ve Zaza'ların Allahı Homay'dır. Fakat **Saratustra** ona insan diye hitab ediyor. Muhakkak ki bu bütün medeni dünyanın insana verdiği Homme isminin ta kendisidir. Arapça Amin ve Frankçe Ammin kelimeleri de bunlardır.

Gat kelimesine gelince bunun da Allah olmak olduğunu sanıyorum. Çünkü Etiler'in yurdunda bu kelimeye bugün de tasadüf ederiz. Yozgat, Mucurgat, Manavgat ve Ankara civarındaki Balgat gibi. Daha ileri vararak Almanlar'ın İngilizler'in Allahını da bu gökte aramak doğru olur.

İngilizce ***"Webster's nev İnternat Dictionary"*** Gıt kelimesi için şunları yazmıştır: Kelimenin aslı Sankirtçe (yalvarış istimdat) manalarını ifade eden (hu, huta) veya yine Sanskritçe (kurban etmek) manasına gelen (hu) ve kurban âyini demek olan (huta) kelimelerinden çıkmış olması çok muhtemeldir.

Müminleri tarafından mabut sayılan yüksek derecelerdeki bütün Allahlara bu sıfat (Got) verilmemiştir. Fakat putperestlerle vahşiler taptıkları yüksek rütbeli Allahlara (God) adını vermişlerdir. İkinci derecedeki mabutları ise (demigot) yarı ilah ifrit demon demişlerdir. İngilizler (god) kelimesini (Gad) şeklinde söylerler.

Hu ve Hü - Din yolu demek olan Şeriat'tan ayrılıp da Tarikat adı verilmiş hususi yollarda yürüyenlerin hemen hepsini bu (Hu) veya (Hü)ye fazlaca bağlı görürüz.

Şükür, teslimiyet, kanaat ve itimat gibi içinde zevkle bağlanmanın ve minnettarlığın sinip toplandığı her sözü bir (hu) tamamlar. Hu eyvallah, cümlesi erenleri hiç silinmemek üzere mühürlemiş gibidir.

Maneviyatın feyzi ile hem gönlü hem gözü doymuş Dersimli zahit bir seyide sordum:

— *Hu mukaddes bir kelime midir?*

Cevap verdi.

1- Övgü, medih makamında kullanılmıştır.

2- Münci yerine kullanılmıştır.

3- Das Trank Opfer.

— Hu, eyvallah ...

— Bütün tarikatlarda bu (Hu) kelimesini hürmetle muhabbetle anıyorlar. Hepimizin bu kelime üzerinde birleştiğini görüyoruz.

Cevap verdi:

— Hu, eyvallah ...

Sonra uzun bir muhavereye giriştik, muhaverenin bu bahsile alakadar cümlelerini yazıyorum:

Ben —Dede senin ki herkese nasip olmaz mazhariyetti.

O —Hu, eyvallah ..

Ben —Doğruluktan gelen zarara razıyım.

O —Hu, eyvallah .

Ben —Boynumuz kıldan incedir.

O —Hu, eyvallah

Bu muhaverede en çok tekrarlanan cümle görülüyor ki (Hu, eyvallah) dır. Ve hakikaten şükür teslimiyet, kanaat ve itaat gibi muhtelif manaları ayrı ayrı ifade edebiliyordu. Vahdet-i cücut felsefesinin kudretli filozofu **Arabî** de (Hu) kelimesini (ena) kelimesi gibi çok kullanır. Ve onun ağzından (Hu) kelimisin gaip zamir gibi dinlemek bence hiç te doğru olmaz. O da Sanskrit dili kullanan eski ataların Allahından başkasını anmış değildir (Lailaha illa hu) dediği zaman büyük Şlosof da bizzat (Hu allah) kasdediyordu.

Tarikat mensupları zikir esnasında (Hu, Hu, Hu) virtlerini tekrarlarken nasıl bir Allahın adını andıklarını belki bilmezler. Fakat aşklarının uçup gittiği noktada yaşayan Allah (Hu)dan başkası değildir. İslamiye'te karşı pusu kurmuş eski dinlere mensup Allahlardan birini bu (Hu)da keşfediyoruz. Bu (Hu) ve (Huta) yukarıda tanıdığımız Sümer ve Elam Allahı (Hede) ve (Chude) den başkası olmamak gerek. Çünkü kendisine biraz daha şarkta (Huda), daha şimalde (Kut) veya (Kuta), biraz daha garpte (Gat) olarak tesadüf ediyoruz.

Dersim Alevileri bu (Hu)yu daha ifratla kullanırlar. Hatta o kadar mubalağaya varır ki çok defa bu (Hu) ile neye karşılık verdiklerini kesdirmek bir Kızılbaş için bile kabil olmaz.

Bu (Hu) bugünkü Türkçe'mizde sağlam bir yer tutmuştur. Onu kadınla (Hu komşu hanım), erkekler (yahu birader) gibi söz arası kullanırlar. Hele şehir Bektaşiliğinin lisan ve edebiyatında (Hu) sık sık tesadüf edilir. Zaten onların hepsi (Hu erenler) değil mi ki?

Bektaşi olmayanların da "Hu Hu" su vardır. Şair Celal B.

"Hu huları pek derunî

Âşık begenir bu ergununu" dememiş midir?

Buna karşılık Zaza Alevisi insan sıfatiyle kendini öğerken der ki:

Cümle cihan men olmuşam

Bilen bilir ki men neyem
Cümle cihana dolmuşam
Bilen bilir ki men neyem
Şahid u meşhut menem
Âbid-i mabut menem
Cümledeki Cut menem
Bilen bilir ki men neyem
Cevher-i lâ mekân menem
Matlab-ı insican menem
Kevneyndeki var menem.
Bilen bilir ki men neyem
Hüseyin ile Hasan menem
Arşa kadem basan menem
Havarici kasan menem
Bilen bilir ki men neyem
Bermenem bahar menem
Kandu nebat Zehr menem
Lutf u kerem kahr menem
Bilen bilir ki men neyem
***Seyit Nizamoğlu** menem*
Şol yüreği dağlı menem
Bilen bilir ki men neyem

Bektaşi de âdeme tapar, onun bu ibadeti ile Alevi'nin âdeme tapışı kökte bir ayrılık göstermez. Bektaşi felsefede daha çok yükselmiş, duyguda biraz daha incelmiştir. Kasabalarda ve büyük şehirlerde dergâh kurduğu için dinin sırlarını Alevi kadar gizleyemezdi, başka yollarla çatışması tabii olduğundan şiir ve felsefe kuvvetiyle gönül çalan müdafaa silahları hazırlamağa mecbur olurdu. Bektaşi olsun olmasın herkesin vereceği hiç olmazsa hayretle merakla mütalea edeceği Şkirler halk etti.

Doğrudan doğruya Âdem'e taparım demedi amma namaza karşı isteksizliğini mazur ve haklı gösterirken Âdem'e tapmanın da bir fazilet olduğunu anlattı ve:

Duvara karşı secde etmek bize ne hacet
Bizim namazımızda Allah imamımızdır.

diyerek inanının kime ve ne suretle bağlı olduğunu anlatmak istedi. Bu suretle Alevî itikatta ne olduğunu tamamiyle tarif etmiş oluyor. Ali, Hasan, Hüseyin korkusu disiplinin temini için halkedilmiş umacılardır. Ve onların aşkı ancak önceleri iptidaileri bağlar derece kazanmış gizli esasları sezmiş erenlerce dini tesis yoktur. Onlar **İbnisina** gibi istikraki zevki fazla bir felsefe

dalgaları içinde kendilerini görürler. Ve gene **Seyit Nizamoğlu** ağzı ile müşahedeye şu şekilde nazım ile itiraf ederler:

Kâh görürem Âdem Havva menem
Kâh görürem anlara igva menem
Kâh görürem kendimi oldum Halil
Kâh görürem Nemrut gibi hal- zelil
Kân görürem Haydariyem Haydarî
Kâh görürem Hayberiyem Hayberî
Kân görürem Lâl ü Bedihşan menem
Kâh görürem san-i biyaban menem
Kâh görürem kendimi nûr olmuşam
Kâh görürem zulmet ile dolmuşam
Kâh görürem cümle menem cümle men
Kâh görürem ne men varam ne hut sen

Şiirini, Dersim'de okuduğu gibi geçirdiğim **Nizamoğlu,** Allahlık payesine yücelmiş azizlerle hain ve alçak olmuş bedbahtları insanlığa irca edecek bir derecede buluyor. Faillerini her insan yapabileceği için faikiyet esas olamaz onun nazarında bir tek varlık vardır. O da kendisidir. Fakat önü ve sonu karanlıklara dayanan bu varlığa güvenebilir miyiz? Bakışlarımızı gerçekler âleminin içine dikebilirsek varacağımız netice şudur.

Ne ben varam ne hut sen

Bu itibarla **Nizamoğlu** nihilistdir. Ve bütün Aleviye erenleri hakikaten adam olduğuna inanan Şlozoşardır. Bununla beraber akılları başlarında ve insanlıklariyle başbaşa bulundukları zaman bu hakikat nihilinde tıpkı kâhin ve kamlar gibi tıpkı Nakşi ve Melami ululari gibi halkın beynini iplikliyecek yolda sofuluk ve müminlik göstermekte kusur etmezler. Öyle methiyeler yazarlar ki Ali'nin sarsılmaz aşkına en büyük bürhan sayılır ve gerekçe o kudrette yazı yazar ve şiir koşarlar. Nigâhî bu riyakârlardan biridir. Hiç inanmadığı bir inana halkı kandırmak için bakınız neler uydurmuş:

Uyurken bu gece nagâh
Görüktü çeşmime bir er
Sualim ettim nedir ismi
Şerifin söyledi Haydar
Men Ali-yi namıdaram
Men Seyfullah-ı kahharem
Men Cibril-i eminim
Mürşid-i saki-i kevser
Kiraman kâtibinim men
Ulûmin babıyım tahkik

Men ol yari vefadar
Menem damadı peygamber

Nigâhî rüyasında Ali ile konuşuyor ve Ali Nigâhî'ye kim olduğunu anlatıyor, fakat bu öğünme Ali kadar Nigâhî'yi de yükseltiyor. Zaten onun maksadı o değil midir?

Bu methiyelerin haddi hesabı yoktur. Hemen her Baba hatta her âşık klasik methiyeler kaŞlesine bir de kendisini katar. Bu suretle methiyelerin sayısı arttıkça artar. Bu demeler çokluk sazla söylenir. Sazın bulunduğu yerde bir türbe kudsiyeti duyarsınız. Evinde bir saz bulundurmak küçük büyük hatta çocuk her Alevi'nin en aziz dileklerindendir. Her Alevi sözden sazdan anlamalıdır. Ağzı güzel söz yapmayan, eli saza uymayan Alevi çok eksik sayılır.

Fakat saz, derece sahibi Seyitler tarafından coşturulduğu zaman Allah'ın sesidir, hepsi de insanı kasdettiği için. Birbirine karıştırarak anlatmağa çalıştığım bu ilahî unsurlar arasında ateşe de hatırlıca bir yer vermeyi unutmamalıyız. Âyinler esnasında ister yazın açıklarda olsun ister kışın dam altında olsun ocaklara tercihan çok alev veren kütükler çatılır. Ve insan niyazını yaparken söze cila veren içkiye, ahenk veren saza, aydınlatan ısıtan ateşe muhtaçtır. Bunların hepsi bir araya getirilmelidir.(*Hafikli Balı Baba'dan)*

Kışın dam altlarında yazın yücelerde mukaddes ağaçlıkların balkanlarında yapılan bu âyinlerin tıpkısını yontulmamış taş devrinden evvelkiler de yapardı. Zaza'nın Homa'sına o tarihte de gene bu şekilde yalvarılırdı. "Ey Homa;

Şimdi süt gibi beyaz şimdi altın sarısı gibi parlasın
ve senin şifa verici suyun dindarları vecde getirir.
...
Böylece ölümü buradan defet
Buradan uzağa at düşünceleri
ki onlar beni fenalığa yollamak ister
...
Seni sütle karışık içen adamı
büyük kısmetlerle mükafatlandırırsın
onu muvaffak kılar ve aklını tamamlarsın
yağmura sinmiş gibi benden gizlenme ey Homa(Das Trank Opfer.)

Munzur'un kaynağında süt gibi fışkıran kutlu suya karşı uçsuz bucaksız bir teslimiyet ve büyük bir hayretle nefeslerini okuyan bugünkü Alevî dervişde "Koca Munzur der, sen sütünü sağmağa başladın, bin bir dert seni içenlerden uzaktır. Ve onları sen muratlarına erdirirsin."

Gene **Doktor Huber,** çok eski insanların bir âyinini şu şekilde tarif eder: "Bir dağın en yüksek tepesinde mukaddes mezbahalar kurulur. Taşsız

ve çemenden yapılmış mustatil şekilde bir minber yaparlar. Bu kabildir ki **Zend - Avesta** zamanlarında yontulmamış taşların kullanıldığı zamanlardan daha eski devirlere ait olsun, mihrabın tarafında dört çevre kutlu ateşler uyandırırlar. Ve Bayram biçimindeki kurban âyini için günlerce hazırlık yapılır. Sabahın seher vaktinde erken kalkan Allahların şereŞne şarkılar, sonra ilahiler ve tılsımlı demeler okunur. Nezir çörekler pişirilir ve sütler aktarılır. Sonra başlıca kurban hayvanı olan keçiler kesilir. Keçinin yağı ve Allahların hoşlandığı semiz parçaları mihraptaki mukaddes ateşe atılır. O arada Soma da hazırlanmağa başlar.

Soma'nın hazırlanması gariptir.

Onu öncül dört köşeli bir havana korlar, Rahip bir köşesine vurarak der ki (-bu vuruş mel'un Angra içindir, bir darbe de ölüm silahlı esmaye olsun, bu üçüncü vuruş mazananın ifritleri ve bu dördüncü de Varena'nın kötü düşmanları ve onların ifritleri içindir.)

Bu merasimden sonra şarkı içki ve çalgı ile ibadet hararetlendirilir."

Doktor Huber'in çok eski insanların âyininden alıp bize göçürdüğü bu kısım içinde bizim Aleviler'in mukaddes saydığı unsurların hemen hepsini görürüz. Dağın en yüksek tepesi, mihrap, mukaddes ateşler, kötü ruhları koğmak merasimi, keçi kurban ve bu kurbandan Allaha ayrılan kısmının ateşe atılması, sonra söz saz ve içki.

Ve bu etüdü baştan aşağıya kadar okuyanlar bazen tek tek bazen bir arada bu unsurların hepisini görürler.

Angra ve Esma kelimelerine dikkat celbederim. Evet Dersim Zaza'ları bugünde de bunun aynını yaparlar. Kayalara ve ulu ağaçlara ibadet şeklini anlatırken bu yolda tafsilat verilecektir.

Malatya'nın Adıyaman tarafından Kâvlar, nefsi bütün manasiyle doyuran bu âyini, fakat biraz kısaltarak bugün de yaparlar. Onların da mukaddes tepelerinde kutlu ağaçları ve kayaları ve ilahların çok sevdiği keçileri vardır. Asıl adı **Cündep** olan **Ebuzeri Ğafferi'**nin türbesi etrafında kurulmuş bir bayram ayinlerinde bulundum. İleride bahsedeceğim bu âyin bu cinsden zengin bir âyindi. 1921 senesinde Artava'nın Poyrazlan (Alan kelimesine dikkat) köyünde erken kalkan mabutlar şerefine yapılmış bir ibadete rast gelmiştim. O da tıpkı **Doktor Huber**'in naklettiği taş devrinden evvelki insanların ibadetine benziyordu. Sözü ve sazın nazım ahengi içinde oranlar, remizler duyulur ve sezilir. Alevî'lerin bu aşkı sayısız manzum ve mansur eserler vücuda getirmiştir.

Dersim Edebiyatı

Dersim'i görenler için Dersim'le kitabı bir arada düşünmek kabil olmaz. Cehlin, görgüsüzlüğün kaynaştığı o dağlıkta bir okumuşa rastlamak hiç hatırınıza gelir mi? Halbuki o ellerde **Seyit Nizamoğlu**'nun, **Türabî**'nin, **Hâkî**'nin şiirlerini okurlar. Büyük hâkim Fuzuli ağızdan ağıza dolaşır. Vahdet-i vücut filozoflarından **Niyazi-i Mısrî, Nesimî** Dersim Alevîleri'nin gönüllerinde konakladığı gibi, dillerinde de bir Allah gibi daima anılan hazretlerdir. **Nigâhî, Viranî** her dem tekrarlanırlar.

Bu güzide insanların güzide eserleriyle birlikte gene kıymet ifade eden birçok kasideler, methiyeler, hicviyeler, aç ve çıplak dağ adamlarının her toplanışında hararetle ve heyecanla söylenir ve okunur. Sanki Dersim'in kısırlığını gideren nimet, bu felsefe bolluğu ve boş mideleri doyuran bu şiir bereketidir.

Cemaat derme-çartma varlık çerden-çöpten olduğu halde, ayinlerde şiirin en beliğ parçasını dinler, felsefesinin en kandırıcısına çatarsınız. Ayin gerek niyat, gerek matem, gerek aşk için olsun, çalınan, çağrılanlar hep ciddi eserlerin ciddi ve samimi parçalarından seçilir. Böyle olmakla beraber yüksek dağların karanlık derelerini dolduran herhangi bir cemde (cemidir), neş'e, şetaretle beraber sinsi bir kin ve kanıksamış bir infialin hatları gizlidir. Kelimelerde o imayı, cümlelerde o mânâyı ararlar, yoksa bile bulur veya uydururlar.

Kaygusuz Abdal nedense en çok sevilen bir candır. O adeta aile ocaklarının mahremidir. Onu ürkütmiyen mülayim ruhlardan sayar ve sözlerine bu itibarla fazla düşkünlük gösterirler.

Bu saydığım eserlerin çoğu basılmıştır. Ve hepsinin Türkçe olduğunu söylemeğe lüzum yoktur. **Alevî Zaza, Türkçe bilsin bilmesin bunları okur, tabii ezbere söyler.** Ve onlara Aleviler'in bunları okuması bizim Kur'anı okumamız gibi değildir. Biz hiç bir kelime anlamadan okuruz, o mutlaka kitaplarındaki sözlerin hiç olmazsa özünü anlayacak kadar Türkçe öğrenmiye mecburdu. Yoksa Alevilik tarikatında ilerliyemez ve ham ervah arasında kalmağa mahkum olur.

Çünkü bu isimlerini saydığım kitapların hepsi din kitabıdır. Hatta Tokat taraflarında **Âşık Kerem**'in bile mukaddes din kitapları arasında sayıldığını görmüştüm. Artova köylerinden birinde **Bade Hatun** ismindeki bir azize, yukarıda tarif ettiğim ocaklardan birinin başında bize Âşık Kerem'den bir pasaj okumuş ve hepimizi hüngür hüngür ağlatmıştı. Bade Hatun sandığından kitabı çıkarırken tıpkı üç ayları tutan bir zâhidenin Kur'an-ı Kerim'e karşı gösterdiği hürmeti gösteriyordu. Kerem'in kitabı bohçeye ve tülbende sarılmıştı.

1928 Ağustos'unda Bingöl'ün bir Alevî köyünde bir Cem âyini yaptırmak istedim. Beni kırmadılar fakat kuyruğunu kulağını kırparak muhtasarca bir

âyin yaptılar. Ayine kadın iştirak etmemiş idi. Dikkat ettim bu âyin de diğer Aleviler'in yaptığından farksızdı. Dil Türkçe, saz Türkçe ve her şey Türkçe idi. Halbuki bu Bingöl Aleviler'i her hususta Dersimliler'e bağlı idi. Ve kendileri de Zazaca konuşuyordu.

Din ve Şeriat kitapları arasında rükün ve kök sayılanları şunladır:

Hüsniye,
Oranname,
Cavidan,
Buyruk,
Faziletname.

Afşin ile İslâm'ın Duruşması

Abbasiye halifesi Mutasım zamanında geçmiş çok enteresan bir duruşmayı **İbni'l Esir**'den alarak aynen nakledeceğim. Fakat daha evvel biraz da **Afşin**'in yaşadığı o heyecan dolu senelerden bahsetmek lüzumunu duyuyorum. **Harunureşid**'in Türk cariyeden doğan oğlu **Mutasım** anasının akrabalarına çok teveccüh gösteriyordu. Arap ve Acemler'den ziyade Türkler'i seviyor. Türkler'i tutuyor ve sade onlara güveniyordu.

Din bakımından da Mutasım tüm manasiyle Sünni değildi. Bağdat'ta Kâbe'nin minyatürünü yaratmış ve sofu Müslümanlar'ı o taklit Kâbe'yi tavafa davet etmişti. Türkler'in çoğu eski dinlerine karşı için için duydukları hasreti onun devrinde bir dereceye kadar izhar etmeğe başlamışlardı.

Afşin gizli din taşıyan bu gösterişte Müslüman Türkler'in kumandanı, başbuğu ve gözdesi idi. Halife Devletine katılmış, Arap hizmetini kabul etmiş asker Türkler uzaklarda kalan yüce yurtlarının aşkını bu Afşin'de seziyorlardı. Ve onu ana yurt kadar seviyorlardı. Onun için Afşin çok kuvvetli idi. Ve Halife onu hem seviyor, hem korkusunu duyuyordu. Aynı zamanda Afşin dini bütün Müslüman olarak tanınıyordu. Afşin Yukarı Dicle havzasında **Ermeniye** denilen memlekete karşı cihat ilan etmişti. Halife namına ve Müslümanlık uğrunda harbediyor, dindaşı **Babek**'i vuruyordu. Çarpıştığı insanlar kendisinden ve kendi dinindendi. Onlar tıpkı kendisi gibi ak dine yani Türk milli dinine inanıyorlardı.

Fakat bir an geldi ki Afşin'de milliyet duygusu ve hırsı vazife hissine galebe çaldı. Artık ak dine, Türklüğe hizmet edebileceğine inanmıştı. Ve Afşin kendi benliği ile başbaşa kaldıkça bu inanını güçlendirir ve onu kurtarmağa ant içerdi.

Afşin andının hükümlerini yapmağa başladı. Bu sene içinde Afşin'e Mutasım gazap ederek onu hapseyledi. Buna sebep şu oldu. Babek muharebesi esnasında **Ermeniye** ve **Azerbaycan**'dan gelen hediyeler **Eşrusene**'ye

gönderiliyordu. Eşrusene, Afşin'in ana yurdudur. Bu hediyeler Abdullah bini Tahir'e uğramıyordu. Abdullah bini Tahir o havalinin valisidir. Abdullah keyfiyeti Mutasım'a bildirir. Mutasım Afşin'e neler geldiğini Abdullah'tan sordu. Afşin toplanan paralarını adamlarının kemerlerine doldurarak Eşrusene'ye gönderiyordu. Bir defa da gene külliyetli para göndermişti. Adamları Nişaelure'e gelince Abdullah bini Tahir üzerlerini yoklattırdı, paraları bellerinde buldu. Ve sordu *"bu mal size nereden geliyor"* diye. Onlar, Afşin'in dediler, *"Yalan söylüyorsunuz eğer benim kardeşim Afşin bu hediyeleri ve malları göndermek istemiş olsaydı evvela bana emir verirdi ve ben de güzelce taşıtır ve yerlerine ulaştırırdım, siz hırsızsınız"* dedi ve paraları üzerlerinden alarak askerlere dağıttı. Ve Afşin'e şunları yazdı:

"Adamlarınız üzerinde bulduğum parayı sizin gönderdiğinizi söylediler. Malları sizin gönderdiğiniz sanmadığım için hepsini aldım askerlere dağıttım ve bu parayı temamen Emirelmüminin asker için göndereceği meblağa karşılık olarak kullandım. Eğer mal dedikleri gibi gerçekten sizin ise Emirelmümininden para gelince aynen size göndirir. Eğer sizin değilse onlar en çok Emielmümünine yakışır. Ben onları askerlere verdim, çünkü kendilerini Türkistan'a yürütmek istiyorum."

Afşin cevap verdi ve dedi ki: *"Emirelmüminin malı ve benim malım hepsi bir şeydir. Adamlarımı başıboş bırak."*

O da adamlarını bıraktı, fakat bu, aralarındaki soğukluğun başlıca sebebi oldu.(1)

Afşin artık esaslı tedbirler almağa mecburdu. Halife kendisinden şüphelenmiş, Valiler arasında kendisine kafa tutacaklar türemişti. Kuvvetli serveti de yeniyordu. Ana yurt milli dine kavuşmak için tutuşup duruyordu. O esnada bir de Menkur'un isyanı sünni Müslümanlık büyüklerini telaşa düşürmüştü. Fitnenin başını ezmek lüzumuna Halifeyi inandırmak lazımdı.

Menkur'un isyanı, Mutasım nezdinde Afşin'in vaziyetini artık tesbit etmişti. ona karşı duygusu değişti. Afşin bunu işitince ne yapacağını şaşırdı. köşkünde kelekler hazırlamağa başladı.

Mutasım'ın meşguliyetinden istifade ederek Zap suyunu bu keleklerle geçmek Ermeniye'ye girmek istiyordu. Ermeniye kendisinin idi. Oradan Hazer'e gidecek sonra da Türk diyarında dolaşarak Eşrusene'ye dönecek yahut Hazer'i Müslümanlar üzerine sevketmeğe çalışacaktı, mümkün olmadı. (2)

Afşin planlarını yerine getirememiş idi, yakalandı kendisini Bağdat'ta hapsettiler. Mutasım, ordularının çok kıymetli kumandanını fedaya karar vermişti. Fakat Afşin herhangi bin dinsiz gibi mahkeme edilmezdi. Türk olduğu halde Araplar'ın çoğundan belagatli söz söyler ve Şamani olduğu

halde Şeriatçi Müslüman ulları kadar fıkıh, kelâm ve hadis bilirdi. Bütün Abbasiye devletini şamil bir nüfus ve hududu geniş bir şöhrete sahip idi.

Mahkemesini önce münazara şeklinde yapacaklardı. Esasen vücudunu ortadan kaldırmak istediklerini evvela umumî fikir karşısında çürütmek yolu **Harunureşit** devrinde çok revaç bulmuştu. Dermekoğlulları için de bu yolda hareket etmişlerdi.

Afşin'i hapisten aldılar, ardında söylenenleri yüzüne vuracaklardı. Bu, Mutasım'ın veziri Muhammet Elzeyyat bini Abdullah huzurunda yapılacaktı. Vezirin yanında bu Davut ve İshak bini İbrahim gibi devlet âyânınından bir kaç kimse de vardı. Münazarayı İbnizzeyat idare edecekti. Duruşmaya Mazbar, Mubez ve Marzaban bin Derkeş adında üç kimse de getirdiler. Bu Marzaban Suğd beylerinden biri idi. İçeriye Suğdlu iki kişi getirdiler. Bunların üstü başı yırtık pırtıktı. Vezir bu iki adamı çağırdı ve sordu:

— *Ne istiyorsunuz, dileğiniz nedir?*

Suğd'lular sırtlarını açtılar. Arkalarının eti çürümüş ve dökülmüştü.

Vezir, Afşin'e sordu:

— *Bunları tanır mısınız?*

Afşin cevap verdi:

— *Evet tanırım, biri müezzin biri imamdır. Eşrusene'de mescit açtılar, ben de her birisine biner kamçı vurdurdum. Bu cezanın sebebi şudur. Ben Suğd meliki ile muahede yaptım. Her kavmi kendi dininde bırakmayı kararlaştırmıştık. Bu iki adam muahedenin zıddına olarak koştular. Eşrusene halkının bir puthanesini boşaltarak mescide çevirdiler, işte bunun için onları dövdürdüm.*

Sonra İbnizzeyat tekrar sordu:

- *Yanınızda bulundurduğunuz kitap nedir? Onu altınla cevahirle süslemişsiniz. O kitabın içinde Allaha karşı irtikâp edilmiş küfürler vardır.*

Afşin cevap verdi.

— *O bana babamdan kaldı. İçinde hikmet ve adap ile beraber küfür de var. Ancak bu hikmet ve adabı alıp küfür kısmını bırakıyorum. Ben esasen bu kitabı böyle süslü bulmuştum. Süsünü bozmağa lüzum görmedim. Bu halin bir insanı İslamlık'tan çıkaracağını sanıyorum.*

(Kitabın **Zend-Avesta** olduğu söylenir). Sonra Mubez Şamani rahiplerinin puthanelere bakanları ilerledi ve dedi ki: *Bu Afşin boğulmuş hayvan eti yani İslam usuliyle kesilmemiş et yer, bizi de yemeğe çağırdı. Hatta boğulmak yolile etin daha fazla lezzetli ve güzel olacağını sanırdı. Bir gün bana demişti ki: Şu aralarına girdiğim milletten tiksiniyorum. Baksana Zeytin yağı yiyorum,*

(1) İbnülesir.

(2) İbnilesir.

deveye katıra biniyorum, bununla beraber hiç bir kılıma dokunmadım (yani kasıklarındaki kılları traş etmemiş). Sünnet de olmadım.

Mubez'in ifadesi üzerine Afşin vezirden sordu.

"Bu adam dininde (Müslümanlık'ta) sağlam bir adam mıdır?

Evvelce Mecusi idi, Mütevekkil zamanında Müslüman oldu."

— *Hayır dediler, dinine sağlam değildir.*

— *Öyle ise neden tanık tutuyorsunuz?*

Afşin sonra Mubez'e dönüp bir sual sordu.

— *Ben seni kendime sır ortağı edinmiş mi idim?*

Mubez, "*evet*" deyince, "*sen dininde sağlam, sözünde er olmayan bir kimsesin. Sana uğrun diye verdiklerimi hemen ortaya attın.*"

Mubez'in ardısıra Marzaban söz aldı.

Marzaban (eyalet valisi) demekti.

Ve dedi ki:

- Sana şehriniz halkı mektuplarında nasıl hitap ederler...

Afşin, söylemem dedi.

Marzaban ilave etti:

Sana şöyle ve böyle demezler mi, ki bunların manası;

"Ey Allahlar allahı, falan oğlu falan" demek değil midir?

Afşin duraklamadan,

— *Evet,* dedi.

Bunun üzerine Vezir, *"buna İslam dayanamaz, Şravun'a yer bırakılmıyor"* diye bağırdı.

Bununla beraber Afşin, yumuşak ve durgun sözlerine devam etti. Babalarımızın, atalarımızın zamanlarında böyle geçiyordu. İslâmiye'ti kabulden sonra da kendimi atalarımdan aşağı koymak istemedim. Koysa idim belki bana olan itaat duyguları dağılabilirdi. Sonra Mazbar denilen adam ilerledi, Vezir Mazbar'ı göstererek Afşin'e sordu:

— Bununla mektuplaştınız mı?

Afşin, hayır deyince Mazbar'a sordu.

Mazbar:

— Afşin'in kardeşi benim kardeşim Kuhyar'a yazdı ki bu ak dine **(Ak din** ile Türk Milli dinini kasdederler ve Müslümanlar **Karadin** derlerdi) Benden başka yardım eden yoktur. Belek ahmaklığından kendini öldürttü. Ben onu ölümden kurtarmağı çok istedim, fakat o ölümünü kendi hazırladı. Ben bu herişere (Müslümanlar'a) karşı dursaydım bana kim ne yapabilecek idi. Atlılarım kahramanlarım yanımda idi. Eğer üstünüze yürüseydim bana üç taife ile karşı gelecektiniz: Araplar, Mağripliler, Türkler. Araplar köpek menzilesinde bir kavimdir, bir parça kemik atarsınız işi biter ve kafasını

kesersiniz. Mağripliler baş yiyenlerdir. Türkler'e gelince, bunların da tîrkeşlerindeki okların bitmesi için bir saat beklemek yetişir. Ondan sonra bir hücum edersin işini bitirirsin. (Müslüman olmuş Türkler'i kasdediyor) Din o zaman eski parlaklığıyla geri döner.

Mazhar'ın sözü bitince Afşin cevap verdi:

— *Bu adam beni kardeşimin bitiği (mektup) ile ittiham eylemek istiyor. Eğer benden böyle bir mektup almış olsaydı Abdullah Bini Tahir'in yaptığı gibi o mektubu hemen Halife'ye yetiştirirdi.*

İbni Ebidarend söze karışarak Afşin'i susturdu. Bunun üzerine Afşin, İbni Ebidarend'e dönerek: Sen eyles sanını kaldırırsın bir sürü insan ölmedikçe onu yerine koymazsın, dedi. Ebidarend Afşin'e bağırdı:

— *Sen sünnetli misin?*

Afşin cevap verdi.

— *Hayır ... ve sorgu devam etti.*

— *Seni bundan meneden ne idi? İslam'ın tamamı necasetten taharet değil midir?*

— *Müslümanlık'ta nefsini tehlikeden sakınmak lâzım değil midir?*

— *Evet.*

— *Öyle ise ben de göğdemin bir parçasının kesilmesi ile ölümden korktum ve yapmadım.*

— *Sen süngülenirsin, kılıçlanırsın, bunlar seni vuruşmaktan alıkoymaz da bir küçük et parçası olan gulfenin kesilmesinden mi korkarsın?*

— *Döğüş benim için bir zarurettir. Ona katlanırım. Sünneti ise kendi isteğimle yapmam lazım. Onun için yapmadım.*

Bunun üzerine Ebidarend:

— *Her şey anlaşıldı, dedi ve büyük boğaya dönerek ilave etti:*

— *Götür yapılması lazım geleni yap.*

Büyük Boğa Afşin'i, (bu zoraki Müslüman'ı) ağzına vurarak ve yakasından çekerek götürdü.**(İbni'l-Esir)**

...

Afşin'in bu mahkemesinde bizi alakadar eden en ehemmiyetli cihet Türkler'in Müslümanlığı gönül rızasile kabul etmemeleridir. Görünüşte Müslüman oldukları halde içyüzleri daima Şamani kaldı.

Büyük Timur'un zâlim Şeriatçılığı galebe çalana kadar Horasan'da, Ferğana'da ve Yukarı Türkistan'da mücadele devam etti. Sünni Zazalar ve Kürtler onlardandır. Müslümanlığa kalplerini kaptıranlar dillerini de değiştirdiler. Sünni Zazalar ve Kürtler onlardandır. Kaptırmayanlar Türkçe'yi yitirmediler. Alevî Zazalar gibi.

Gene bu mahkemede Aleviliği alakalandıran ehemmiyetli noktalar

vardır. Afşin Müslümanlık bakımından küfür dolu bir kitap saklar ve onu çok aziz tutardı. Alevî Zaza'nın da küfür dolu kitapları vardır. Onlar da o kitabı çok aziz tutarlar. Ona sadece sahip olmak evinde bulundurmak bile bir fazilettir. **Hüsniye** adı verilen bu Türkçe kitap Afşin'in kitabı gibi altının suyu ile veya lâal ile yazılır, kabı çok süslüdür. Müta nikâhını kaldıran Halife Ömer'in Peygamber'den sonra İslam'ın başına geçen Ebubekir'in isimleri hizasına bu kitapta "kalp" veya "mel'un" kelimeleri yazılıdır. Kur'an'ın bir çok hükmünü, gene Kur'an'dan yardımlanarak cerhederler. **Hüsnîye**'yi ele geçirmek müşküldür. Ben üç sene uğraştıktan sonra ancak bir defa gözden geçirebilmiştim.

Afşin, İslam usuliyle kesilmeyen et yiyormuş.

Dersim Alevî, etini yiyecekleri hayvanı çokluk bıçakla keser ve kanını akıtırlar. Fakat Sünni ulema onların Müslüman usuliyle kestiklerine inanmaz. Bunun içindir ki hiç bir Sünnî Dersim'de et yemez. Dersimliler itibar ettikleri kimseye et yedirmek isteyince koyun veya keçiyi, o damın yanına getirirler. Bir de bıçak uzatarak kesmesini rica ederler. Ben Aleviler'in hayvanı isteyerek kestiklerini hiç bir yerde görmedim. Canım ben razıyım siz kesiniz dersiniz fakat onlar o işi bir türlü beceremez köylü oldukları halde telaşa düşdüklerini görürsünüz.

Afşin Mubez'e sır vermişti. Mubez saklamadığı için Afşin ona "sen doğru açık ve er değilsin" dedi. **Dersimli Alevî de sır verir ve sır saklar doğru açık ve erdir. Asla yalan söylemez, Şillerinde tertemizdir. Fakat Hükûmete ve Sünnî Türk'e karşı tıpkı Afşin gibidir.** O zaman hile yapmak ve pusu kurmak ayıp sayılmaz, çünkü Afşin'e hizmet şarttır. Afşin Allahlar Allah'ıdır. Dersimli Aleviler'in büyükleri de Allah oğlu Allahtır.

Afşin'in kardeşi Babek'i dindaş olduğu için esirgiyordu. Dersimli'nin de dindaşlar'a ne kadar yakından alakadar olduğunu öğrendik. Afşin'in kardeşine göre Araplar "köpek" menzilesinde bir kavimdir. Dersimli de Arap'ı köpekten aşığı tutar.

Afşin sünnet olmamıştı, kıl düşürmüyordu. Dersimli'nin de bu yandan nelere riayet ettiğini Ermeniler ve Aleviler bahsinde okuyacağız.

Zazalar ve Ermenilik

Türklüğü parçalamak için alınan düşmanca tedbirler arasında bir mühimi de şudur: Zazalar'ı Türklük'ten ayırmak Zaza'nın ırkça Ermeni olduğunu ileri sürmek?

Türk düşmanları bunu eskiden beri yaparlar. Sinsi bir propaganda her Zaza'nm kulağına mütemadiyen "sen Türk değilsin" demektedir. Bu inatçı propagandacılar "sen Türk değilsin, Ermenisin" dedikleri zaman dince olan

taassubunu hesaba kattıkları için sözlerine şunu da ehemmiyetle eklerler.

Allah'ın hidayeti sana nasip olmuş Ermeni iken hak dinine kavuşmuşsun ve sonra Zaza'nın âdetleri içinde Ermeni âdetlerine uygun ve benzer olanları sıralayıp sayarak davaları isbate çalışırlar.

Bu propagandacılar hele Alevi Zaza'ların bu yönden inançlarını güçlendirmişler ve kendilerinin Ermeni'den dönme olduklarına inandırmışlardır. Fikir uygunlaştıkça Ermeni dostlarının gayreti artmıştı. Büyük Savaş'tan biraz evvel bu propaganda Avrupa Şkirlerine tesir yapmağa başlayınca tanınmış yazıcılara kitaplar makaleler yazdılar.

Marcel Leart'ın 1913'de Paris'de bastırdığı **"Le Custion Armenienea la lumiere des doeument"** adlı kitabında şu satırları okuyoruz:

"Bize kalırsa Zazaları haksız yere Kürt ırkına nisbet ederler, Zazalar Müslüman olmuş Ermeni'lerdir. Dillerinde büyük bir yığın Ermeni kelimeleri vardır. Kurşun demek olan (ardicic) ve kunduracı demek olan (gaşgar) onlardandır. Âdetleri de bunu isbat eder. Kalpaklarının üstünde haç işareti taşırlar Bayramları ailece evde yapılan ekmeklerin üzerine aynı işaretle çizgiler çizerler Biz bu delilleri artırabiliriz." Marcel Leart, Zazaları değil hatta belki Türkiye'yi bile görmüş değildir. Fakat Ermeniler'in ona, buna benzer bir alay masal okuduğu muhakkaktır.

Zaza'ların Ermeni'den birçok kelime aldığını iddia etmek çok hatalı olur. Çünkü Ermenice de Zazaca gibi karmakarışık bir dildir. Ve her ikisinin bünyesi Türkçe ile gıdalanmıştır.

Tarihin doğru dili bize Zazalar'ın ırkça hangi milletten olduğunu yüksek sesle söyledi. **Ağdat** tepesinde oturup **Sakarat**'a yönelen **Sin** mabedinde niyazını yapan ve **in** ocağındaki kutlu ağaca tapan bir cemaat Sümerli olmaz da Ermeni mi olur?

Bu zavallı Ermeniler, kendilerini felaketten felakete sürükleyen uydurma milliyetlerini biraz akılla basiretle tetkik etseler zaten ne kadar uygunsuz ve uğursuz bir akıntıya kapıldıklarını anlarlar. Böyle olmakla beraber Ermeniler'den buna benzer akıllıca bir hareket beklenmez. Onlar için Türk yurdunda kan dökülsün de ne olursa olsun düşünmeğe değmez. İşte onun içindir ki hâlâ bu şekilde kanlı maceralar peşindedirler. *Türklüğü parçalamakla uğraşan yabancı kuvvetlerin önüne düşerek Zazalığın göbeğine ve Dersim dağlarının karanlık derelerine sokulmaktan çekinmezler. Çünkü onlar iyice işledikleri bu propagandan bugün bile hoş görüleceğini bilirler, çünkü onlar vaktiyle Zazalar'ın Dersim kısmına Ermeni'den dönme olduklarını söylerlermiş, onları buna inandırmışlardı.*

Propagandalarının esasını şu teşkil ediyordu. Siz Türkler'den başkasınız. Hiç bir zaman Türk olmadığınız, diliniz dininiz başkadır. Türkçe konuşanlarınız

ana dillerinizi zorla bırakmış ve ölüm korkusiyle Türkçe'ye alışmıştır.

Bakınız âdetleriniz bir birine uyar mı? Ermeniliğe gelince ne kadar Ermeni âdeti var ise hepisi sizin âdetlerinizdir. Fazla olarak din akrabalığınız da var.

Mesela: 1- Bizde Allah'ın üç hali var: Baba, oğul, ruhülkudüs. Bunların üçü bir, biri üçtür.

Sizde de Allahın üç hali vardır: Allah, Muhammet, Ali sizde de bunların üçü bir ve biri üçtür. Bunlar bir elemanın üç şakı değil midir?

2. Biz oniki Havariye inanırız. Bunlar, İsa Peygamber'in imamlarıdırlar. Siz de oniki İmama inanırsınız. Oniki sayısı bizce kutludur, sizce de.

3. Biz bu oniki Havariden başka halife tanımayız. Siz de oniki İmamdan başka bir Halife tanımazsanız. Türkler'in Halifesi münafık ve mel'unların yani Ebubekir, Ömer ve Osman Halifeleridir. Siz hak dinde olduğunuz için Yezitler'in yoluna gidemezsiniz. Zaten Ermeni dininde olduğunuz zaman da oniki Havariden başkasına inanmazdınız.

4. Biz imanın göğüste olduğuna inanırız. İstavrozumuzun dört ucu göksümüzdedir. Siz de imanınızı, pençenizi göksünüze koymak yolile gösterirsiniz. Bilekler ile orta parmağınızın ve baş parmağınız ile serçe parmağınızın dört ucu bizim yaptığımız haçın dört ucudur. Hazreti Ali eski dininizden sizde bu gibi bir çok işaretler bırakmıştır. Yezit Türkler, bunu hiç bir zaman bilmediler, çünkü onlar, ne sizdendir ne bizden.

5. Biz sabah namazı kılarız gün doğmadan kiliseye geliriz, siz de gün doğmadan ibadete başlarsınız.

6. Bizde gusul yoktur. Sizin imamlarınız tahir ve masum olduğu için gusülü lüzum görmediler. Tahir ve masum olmayan Türkler gusül yapar, bizden ve sizden olmadıklarına bu en kuvvetli delildir.

7. Biz ve siz abdest almayız. Çünkü bizim ve sizin iç ve dışımız temizdir. Türkler gibi kendimizden şüpheli değiliz.

8. Oruç tutmayız, sizin de bizim de peygamberimiz vardır.

9. Kıl düşürmeyiz.

10. Kadın boşamayız.

11. Kadınlarımızı kaçırmak yoktur. Onlar erkeklerle beraber, yaşar, yüzleri sesleri gizlenmez ve dans ederler.

12. Şarap ve rakı içeriz. Sizde de bizde de içki aklı açar söze parlaklık ve düzgünlük verir. İnsanın doğruya olan yolunu kısaltır. Türkler'in bizden olmadığına en büyük delil içki içmedikleridir. Çünkü içtikleri zaman bizim kazandığımız meziyetlerin yerine kötülük meyli ve gazap kazanırlar.

13. Hatta daha ileriye vararak diyebiliriz ki, yüzümüzdeki kıl bolluğu bir kökten geldiğimizin en açık bürhanıdır. **Ve kim ne derse desin biz Ermeniler'le Alevîler, kan ve gövde aynı insanlarız.**

Marcel Leart'ın kitabı ortaya çıktığı tarihte yani Büyük Muharebe'den

bir sene evvel Şark Vilâyetlerimizin Aleviler'le şenlenmiş yerlerinde yukarıya geçirdiğim benzetiş üzerine konuşmalar görüşmeler oluyordu. Babıâli, bitaraf devletlerin göndereceği ecnebi komiserleri bekliyordu. Bu komiserler Şark Vilâyetlerimizin idaresinde müessir olacaklar ve Ermeni müsteşarlarının yardımiyle oralarda bir Ermenilik yaratacak ve yaşatacaklardı. Ermeniler Şark Vilâyetlerinde çokluk iddia ediyorlardı. Şayet umumî fikirlere muracaat edilir ise Aleviler'in de Ermenilik lehine rey vermesi lazım idi ve işte o sırada bu propaganda birden bire canlanmış alevlenmişti. Din ve adetçe Dersim'e bağlı olan Koçkiri dedelerinden biri bu Ermeni ve Alevî birliğine beni de kandırmak ve inandırmak maksadiyle hareretli hararetli anlatmış ve ilave etmişti:

— Ermeniler'le kan ve gövde biriz, aramızda din farkı soğan zarı kadar incedir. Aliyullah bizi hak dine çevirmi şte onun için Ermenilik'ten ayrılmışız.

Dersim'in göbeğinde bir Hıristiyanlaşma hareketi tesbit edebiliyoruz. Ermeni Protestan misyonerleri Dersim Aleviler'inden bazılarını Protestanlığa çevirmeğe muvaffak olmuştu. Bu dönme hareketi, bazen Cemaat ve Hükûmet müdahalesini celbederdi.

Alevî Dersimliler'in çalışmak için Amerika'ya kadar gidebilmesi dikkat görüşünüzü bu işin üzerine çekebilir.

Elaziz'de Amerikan ve Alman mektepleri Dersim'e yönelmiş ümitli birer propaganda devrinden başka bir şeyler değildi.

Dersim Aleviler'i Ermeniler'i çok severler. Vatana hiyanet etmiş Türk kanunlarına topluca karşı koymuş asî Ermeniler Dersim'de bir ana kucağı bulmuştu. Bu Ermeniler, Rus ordusu Dersim dağlarına dayandığı zamana kadar esirgediler ve sonra Rus ordusuna katıldılar ve gittiler. Bugün bile Dersim'de bir Dersimli kadar serbest ve mutlu yaşayan Ermeniler vardır.

Bunların akılları hele ağzı söz yapanları Dersim'de Türk düşmanlığını güçlendirmektedir. Alevî âşıkları arasında **Serkis Zeki** kudretli bir Ozan'dı O tıpkı Viranî gibi Turabî gibi demeler söylemiş **Ehlibeyt** methiyeleri yazmıştı.

Alevi her yerde Hıristiyan dostudur. Ocak başlarında muhabbet eden insanların arasındaki Hıristiyan hiç te yabancı sayılmaz. Belki bir çeşit itizal yolu olan Garigoryanlık başka Hıristiyan mezheplerine göre Aleviliği daha ziyade okşayabildiği için üstün tutulmaktadır. Şurası gerçek ki Ermeni, Alevi'nin en yakın bir dostudur. Antakya'da, Lübnan'daki Aliyyullahlar'ın bu meylinden istifade edildiğini öğreniyoruz. Onlara Fransızlar demişler ki:

"- Siz ne Türksünüz ne Arapsınız, siz tertemiz Fransız vatandaşlarısınız. Haçlılar ordusu ile buraya geldiniz, hükümet kurdunuz, sonra Türkler gelince gösterişte Müslümanlık tasarlardınız, fakat içyüzünüz Hıristiyan kaldı."

Dersim Aleviler'ine yapılan benzetiş onlara da yapılarak gönüllerine girip yerleşmeğe çalıştılar. Fransızlar'ın bu davayı kazandıklarını görüyoruz.

Türkçe veya Arapça konuşan bu Kızılbaşlar'ın günün birinde kıpkızıl Fransız kesilmiyeceğini kimse iddia edemez.

Kutlu Kitap *"Hüsniye"*

Müslümanlığın ilk ikiyüz senesi içinde Müslüman olmak istemeyen Türkler fırsat buldukça ayaklanıyor ve memleketlerini Arap istilasından kurtarmağa çalışıyordu. Ayaklanmadıkları zamanlarda ise kitapla, neşriyatla, propaganda ile İslam düşmanlığını körüklemekten ve İslam dinine karşı halkın duyduğu hıncı güçlendirmekten geri kalmadılar. Eski kitaplardan şerhler yazıyorlar, Şamanlar'm sözlerini sihirli, kapalı, fakat canlı yakın ifade tarzlariyle bezeyerek durmadan yayıyorlardı. Fakat zaman amansızdı. Akdin ululanına yardım etmiyordu. Hatta daha sonra bile Kurmut'un kanlı ihtilalî, Hasan Sabbah'inin fedaileri İslam dininin bu hızını durduramadı. Afşin gibi Tahiroğlu gibi kuvvet ve hükümet sahipleri "Akdin"e zafer kazandıramadılar. Mısır'da şevketli bir devlet kuran Fatimiler de nihayet dağılıp eridi.

Fakat *"Akdin"* ortadan kalkmalı idi. Millete hükmedemezse bile gönlüne ve vicdanına dolup kalmalı idi. Bunun için bir çare buldular, Akdini Müslümanlığa göçürmek ve Şamani oğanlar, ozanlar Kur'an âyetlerinin içinde ve hadisler arasında kendilerini kandırabilen manalar bulmağa koyuldular. Müslümanlığı gene Müslümanlıkla çürütmek ve yıkmak istiyorlardı.

Ali'nin İranlı bir prensesden doğan oğlu namına "Ali şiası"na geçen Acem ve Arap dilini İranlılar esasen böyle bir ayrımla yaşatmış olduğundan Türk ellerine işin alfabesinden başlanacak değildi. Onun içindir ki çok kısa bir zamanda üstat kesildiler. Onlar, Harunureşit devrinde Müslüman mezhep sahipleri ve imamlarıyle duruşacak, görüşecek ve fikir karıştıracak kadar Arap ve Müslüman ağzı kullanır görüyoruz.

İşte **Hüsniye** bu duruşmalardan birini anlattığı için Alevilerce çok kutlu ve güvençlidir. **Hüsniye**'nin görüşmesini, kendi ismini taşıyan kitaptan cümleler naklederek anlatmağa çalışacağım: Güya Hüsniye bir cariyedir. Harunureşit huzurunda zamanın mezhep imamları ile esaslı bir münazaraya girişmiş, akıl ve mantık âyet ve hadis kuvetiyle hepsini yenmiş ve susturmuştur.

"Hüsniye, Hulâfa-yı Abbasiye'den Harunurreşit zamanında Bağdat tüccarından gani bir tacir, muhabbethaneden nübüvvet ve Ehlibeyt risaletiyle meşhur olup daima İmamı Cafer bini Mehmedin hizmetinde şerait-i ubudiyet ve hidematı ifa eden ve ol hazretin şehadetinden sonra âda-yı din elinde zulme duçar olarak avza ve mülkü elinden giden bir zatın cariyesi idi. Tacir kendisini beş yaşında alıp bir müddet mektepde ders okutup sonra İmamı Caferi Sadık hazretlerinin hanesine gönderip ol hazretin hanesinde ulum-u diniye ve maarif-i yakıniyeyi tahsil birle yirmi yaşında ulumdan kâmil etmişti. Ve kendisi dahi hüsnü cemalde bî-nazır olduğu gibi isim dahi Hüsniye tesmiye olunmuştu."

Yağma gören tacir naçar kalıp Hüsniye'yi satmağa mecbur olunca Hüsniye efendisine bir teklifte bulunddu. Beni satmak zamanında Halifeye götürüp satılmamı arz ile (bu Cariyenin pahası nedir) diyu sorarsa (üç bin Halifenin altın pahasıdır) söyle; (bu Cariye'nin hüner ve marifeti nedir) deyu sorarsa (ey Halife eğerçe asrın uleması cem ulup bu Cariye ile ulumda bahsetseler cümlesine faik geleceği hüner ve marifetindendir) arzeyle dedi.

Ve nihayet Halifenin huzuruna çıkarıldı Halife ona (Resulullah'ın Halife ve vasisi kimdir) dedi. Hüsniye (Ey Halife, ulemayı izhar buyurun ulamanın benim din ve mezhebimde bir diyecekleri olur ise mücadele ederim) dedi.

Esasen Hüniye gibi Müslümanlığa yeni dönmüş Türkler'den olan Vezir Bermeki, Hüsniye'nin ulema ile munazarasına Halife'yi kandırdı. O sırada İmamı Şafii Bağdat'ta idi. İmamı Yusuf Bağdat kadısı idi. Bunlar başta olmak üzere Bağdat âlimleri çağrıldı. Münazara başladı. Fakat Hüsniye'nin iddialarını yırtmak parçalamak kabil olmuyordu. Âyet-i Kur'ani'ye ve hadis-i nebeviyeli bir vechile takrire getirdiği tamam huzuru meclisi hayrette kaldılar. Harunureşit, gazeba gelip evvel eyyamda Basra'da meşhur İbrahim Halit namında bir alim verdi, Basra'nın dörtyüz âlimine müdderis idi. Halife Basra hakimine ferman yazıp İbrahim Halid'i istedi. Ve münazara yeniden başladı. Hüsniye'nin kat'i galebesiyle neticelenen bu duruşmada başlıca şu esaslar düşünülmüş idi:

A. Hayır ve şer, kaza ve kader,

B. Kur'an'ın bazı hayetlerinde gizli manalar,

C. Hilafet Ehli Tarikatı,

D. Kur'an'ın kadim veya mahluk olması,

E. İmamlar Tahir ve Masmu'dur ve ancak onların rivayetleri doğrudur. İlm, olanlara mahsustur.

F. Âlemde daima bir imam bulunmak zaruridir.

G. Allah görülür mü?

M. Muta nikâhı

Hüsniye, bu ana meseleler üzerinde bildiğini anlatırken, İmam İbrahimi Halid'i, Bağdat Kadısı İmamı Yusuf'u ve İmam Şafi'yi ağızları birer karış açık ve şaşkın görüyoruz.

"Hüsniye" kitabı Aleviye görünümünden gerçek çok mükemmel yazılmıştır. Dindar her Alevi için *"Hüsniye"*yi okurken vecde gelmemek kabil olmaz. Akdinin bütün ana çizgileri bir Müslüman ağziyle uydurularak öyle çekici ve alıcı bir biçimde yazılmış ki dinleyenlerin inanması, severek sevinerek inanması muhakkaktır. Bütün Dersim *"Hüsniye"*yi okur, *"Hüsniye"*ye inanır, *"Hüsniye"*ye amel eder. Hüsniye'de Allah ağzı ve Allah aşkının dili kullanılmıştır.

Övücü övdü ise Desimli onu sever över, önce lânet etti ise Dersimli

ona lânet eder. Fakat Hüsniye'nin hüsnünü Dersim'e tıkılı sanmak doğru olmaz. Hüsniye akdinin milli bir din olduğunu unutan ve unutmayan bütün Kızılbaşlar'ın hepsine hâkimdir. Bu görümden onun ana hatlarını tekrar tekrar fakat kısaca gözden geçirmek faydalı olur.

Kaza ve Kader

Ehli Sünnet kaza ve kadere inanır. Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman eder. Halbuki Alevîler hiç te fatalist değildir. Onlar Allah'ın yalnız hayır yarattığına inanır. Bunun içindir ki Allah'ı korku ile değil aşk ile severler. Onlara göre kul kendi fiilinin hâlikidir. Bu yüzdendir ki Alevî elini dilini fenadan ve fenalıktan çeker. Hüsniye, duruşmasında bunu şu sözlerle izah etmiştir:

— Ey İbrahim, Allah'tan haya etmeyüp bu misullu küfür ve zandekayı kendine ve cümle Müslümanlar hakkında reva görerek İblis için hüccet ve delil gösteriyorsun. Sana güzelce malum olsun ki gerek seni ve senden mukaddem bu itikadı zahip olanları iltizam etmek esheli vechüzere bana müyesserdir.

Evvela şer ve isyan ve küfür ve fekulullahın kaza ve kaderi iledir, rızası ile değil dediğin kelâm da muhal lazım gelir; şöyle ki bir hakim hükmedip hükmünde rızası olmıya, bu surette Allah'a aciz ve riya ve müdahene lazım gelir. Halbuki zatı mukaddes taala bu sıfattan münezzahtır. Bunu sen muhakkak bil ol ki mesneler ki senden mukaddem bu itikat ve bu kelamı vaz ve icad eylediler. Kendileri küfüre zahip olmak hasebile küfürü, kâfiri, hayrı, şer-i, kaza ve kadere bağlayıp uyup ve kabahatlarını setretmek için bu guna itikadı vesile ittihaz kıldılar.

Gene bu maksatla Hüsniye der ki:

Kul kendi fiilinin fâili olmadığı halde andan sadır olan efali ihtiyariye mesel kast ve diae ile gitmek ve gelmek ve oturmak yemek ve içmek ve ahzu ita eylemekle elin ve nabzın harekâtı misillu şeylerde asla bir fark olmamak iktiza eder Halbuki harekâtı ihtiyariye ile izdirariye beyinlerinde fark olduğu emri bedihidir.

Ve biraz da dokunmuş olmak için der ki:

— Bir gün şeyh Bahlul (Harunureşid'in kardeşi) dedi, ey Ebu Hanife sen bendenin sulübülihtiyar olduğunu itikat ve izhar edip duruyorsun, ben sana delil ile isbat ederim ki humar nev'i çok humar kısmı bir küçük ırmağa eriştikte anı urmaksızın elbette ol ırmağı kendi ihtiyarile geçip gider ve eğer uburu mümkün olmıyan büyük bir ırmağı geçmeğe götürülürse ırmak şöyle dursun, helak olmak derecesine gelirse bile ol ırmağı geçmez. Humar ise kadir olup olmadığı şeyin mabeynini farkediyor. Ey Ebu Hanife sen bu fazıl ve kemaline

göre pes ne acep kadir olup olmadığın şeyi fark ve temiz edemiyorsun.

Aleviler, kaza ve kader keyfiyetinin uydurma olduğunu peygamber evladını öldürenlerin mahza kendi kendilerini müdafaa maksadiyle böyle bir şeyi icad ettiklerini söylerler.

Eski Türk dinlerinde de kul kendi fiilinin halikidir. Allah fenalıkları asla mukadder kılmadı, onun yaptıkları yalnız iyi ve hayırlı olanlardır. Cehennemleriyle zebanileriyle uzun süren azaplariyle insanların sinirlerini bozan korkunç bir Allah'a asla inanmamışlardı. Görülüyor ki eski itikat yeni Müslüman kitap ve sünnetiyle anlaşarak aynen yaşamaktadır.

Hilafet ve Ehlibeyt Yolu:

Peygamber Halıfelerinin haksız ve liyakatsız olduklarına inanırlar. Hüsniye İmam İbrahim Halid'e demiştir ki. Emmiye ve ittibaları ve anlardan mukaddem emri imamete müteaddi olanlar bıgayrı hakkın zulmen Hilafete geçmişlerdir. Ve bence Emmiye güruhu ise asla hilafete müstehak değillerdi. Ekser evkat onlardan güne güne zulum ve fiski fücur zuhura gelmiştir. Mesaili diniye ve ahâmı şeriyeden ve âyâtı Kur'aniyeden aciz kalmışlardır. Bazı evkat cünüp iken halka imamet edip namazdan sonra izharı cenabet etmişlerdir. İhyanen imamete geçip serhoş bulunarak sabah namazını dört rikat kılmışlardır.

Bunların Halıfe ve imam olamıyacaklarına kaildirler. Alevî imamı pak ve masumdur Ondan günah, hata ve mazeret sadır olmaz, kemalât cümleten onların şeklini almıştır. Ve insanların içinde insan olarak yaşayanlar ancak oniki idi. Oniki İmam Ali'nin sulbünden gelmiştir. Ali ise zât-ı haktır. Peygamber onun bu vasfını şöylece itiraf etmişti: (Elhak maa Ali ve Ali maalhak.) Onun içindir ki Oniki İmam masumdur. Ve cümlesi mutahhar ve masum ve mucize ve vilâyet sahipleridirler. Ve cami-i ulum-u cami ve sahib-i ilm-i ledun onlardır. Muhip ve gayrı muhip onların ismet ve taharetlerine ve ilmi ve saha ve şecaetlerine ve gerek keramet ve zahadet ve karabetlerine yani zilkurba olduklarına şahadet ve itiraf edip inkâr edemezler. Onların meşhatleri ehli nacinin hacet kıblesidir. Allah ve Resül'ün hükmü ve emri üzere onlara muti olanlar ehli hacet ve felahtır Ve münakirleri mel'un ve merdut bel eşeddü minelküfrandırlar

Dersim Aleviler'i bütün Aleviler gibi Oniki İmam'dan başka insanların içinde gizli bir İmamın yaşadığına inanırlar. Asya'daki Şaman ile bu imamı tanır. O da insanların içinde tıpkı biz insan gibi, fakat yaşayan Tanrı olarak yaşar. Ağahan'ın da bir yaşayan tanrı olduğunu evvelce yazmıştım. Aleviler'in yaşayan Allahı gizlenmeğe mecbur olmuştu. Çünkü meydana çıkan hiç bir imam müslümanlığın intikamından kurtulamadı. Hüseyin'den başlayarak

Muhammed-i Mehdi'ye kadar on ikisi de en korkunç bir şekilde idam edildiği için olmalı ki artık İmamlar meydana çıkmaz oldular. Hatta İmamlar değil, Allahlıktan bir dereceye kadar nasibi olmuş bir çok zavallılar ya derileri yüzülmek ya kalpleri sökülmek, ya vücutları dağlanmak suretile öldürüldüler. Bu itibarla imamlar gizlenmekte haklıdır.

Hüsniye bu gizli İmamların varlığını şu gözlerle teyit eder: *Ve âlem-i kâinat hiç bir vakitte lütf-ü ilahî'den hali olmayup her zamanda bir İmamı ve umumun vucudu elzemdir.*

Buna inanmayanlara, en kaba küfürleri savururlar. Eğer bir Dersimli ile bu yolda anlaşırsanız neler neler, duyarsınız. Onlarca On İki İmam masumdur. Emr-i İlahi ve hadis-i Resul üzere kendi muhiplerine şefaat edip onların muhalişerini helâk edeceklerdir. Muhalişerine gelince hiç olmazsa zâlim ve merdut mel'un ve kâfirdirler.

Gizli İmamın Allah sülalesinden geldiğine inanırlar. Bunun içindir ki Seyitler, soylarını Ali'ye kadar çıkarırlar. Halbuki hakikatta maksat Ali değildir. Anlar da Afşin gibi Allah'ın sülbünden olmuş "Allah oğlu Allah" olduklarına inanırlar. Halk ta bu inandadır.

Babası belli olmayan çocuklar ya ortadan kaldırılır yahut Allah'tan olduğu kanatı hasıl olur. Allah'tan olan çocuklar mukaddestir. Bir seyit, babası belli olmayan bir çocuk için soy aranmasını tevsiye eder ise o zaman o çocuğun bir Allah sülalesinden geldiği muhakkak olur. Büyünce o da seyitler kafilesine katılır. Bunun içindir ki Dersim'de seyitlerin sayısı belli olmaz. Fakat en büyük seyit, Adad'da oturan sülale ile İn'de oturan sülaleden doğar.

Amasya ve Tokat taraşarında bilhassa Sivas'ın Hafik kazasında yaşıyan keçeli **Hubyar**'la Allah'ın hususî bir lütfü olarak dünyaya gelen babasız bir "ilmullah"a taparlar. Bu adamın adı İncir Ağa idi. İncir Ağa'nın annesi Ali'den gebe kaldığını ilan edince o muhitin dedesi tanık çıktı ve sözünü sağladı. Yirmi sene evveline kadar İncir Ağa sağdı.

Cengiz Han'ın büyük analarından biri de böyle bir iddiada bulunmamış mı idi? Çadırların direğinden sağılıp beyaz tenli sarı saçlı mavi gözlü bir insan halinde gelen erkekten gebe kaldığını söylediği zaman obalar Allah'ın kendilerine lütfettiğine inandılar. Onun içindir ki Cengiz'in soyuna göksoy denildi.

...

Kelâm Kadim Değildir, Kur'an Mahluktur.

Ehli sünnet kelâmın kadim olduğuna ve Kur'an'ın kelimullah olduğuna inanır. Halbuki Aleviler'in inanı bunun tersinedir. Onlar size hürmet etmekle beraber hiç bir sözde kıdem görmezler. Söz çıktığı ağza göre derece sahibidir ve ağızdan çıkınca muteberdir. Bunun içindir ki **Kur'an ancak Peygamber'in**

sözüdür. Ve Peygamber'in ağzından çıktığı için kutludur. Hüsniye, İmamı İbrahim Halid'i bu vadide de elzam ederken der ki:

"Ey İbrahim haşa kelamullah kadim olsun. Zira ki Ehlibeyt'in katında ve kâffei ukala nezdinde Kur'an şu huruf-u sutureder ki mushafta yazılmıştır. Ve itikadımızca şöyledir ki, Allahü teâlâ ecsamdan bir cisimde icadı hurufa ve esvatı manzumaya kadir bir Zatullah'a mütekellim denilmesi dahi bu mülahazaya mebnidir. Ve kelâmı hurufattan mürekkep olduğundan bazı mukdim bazı müehhir olur ve takdim ve tehir olunan şey hadis olacaktır."

Sonuna kadar Dersim Alevileri Kur'ana hürmet etmezler. Hatta daha ileri vararak hürmetsizlik de ederler. Ben tesadüf etmedim, fakat Kur'anı tepelediklerini ve altlarına alarak oturduklarını çok defa işittim. Kendi içlerine almak istedikleri kimseye yaptırdıkları küfürler meyanında Kur'an'ı tepelemekde varmış, derler. Bu hareket kara görgüsüzlüğün çirkin bir görünüşü olmakla beraber bize şimdiye kadar iddia ettiğimizbir hakikatı aydınlatmağa yarayacağı için ehemmiyetle kaydedildi.

Akdin salikleri dinlerini görünüşte bıraksalar bile dinlerini bırakmamak için savaşmağa karar vermişlerdir. Onun için Müslüman perdesine bürünen Şamanizm'i Türk dilli bırakmağa çalıştılar. Fakat Arap Müslümanlığın içinde Türk dilli bir Müslümanlık nasıl yaşayabilecek idi. Onu yaşatmak için Kur'an'ı öldürmek gerektir. Kur'an'ı öldürmek için de onun *"kelâmullah"* olmadığını, *"kadim"* olmadığını ileri sürmek ve Müslüman vicdanlılara varana kadar bütün Türkler'i buna inandırmak lazımdı. Araplar, (Allah Arapça konuştu, onun dili Arapça'dır) demiyorlar mı idi. Onlar da buna karşı (Allah Türkçe konuştu, onun dili Türkçedir) diyeceklerdi, dediler.

Ve dinledikleri yerlerde Türk dili Allah dili olmağa başlamıştı. Şimdi yavaş yavaş tatlaşmakta olan Dersim'de bile Türk dili Tanrı dilidir.

Türk Dili Tanrı Dili

Türk dilin Tanrı buyurdu Cebrail
Türk dilince söyle gil'dur git'değil

Türk dilince Cebrail hey dur dedi
Durugel uçmağın terkin ur dedi.

Tuttu kolundan ileri yürüdü
Kapuya yakın varınca sürüdü
Türk dilince dedi bu kez yürü git
Yüzü berk olma gil'adem söz eşit

Sakalı dahi yok idi hiç anın
Sakalın var ayağın aksak senin

Allah'ın buyruğu ile Cebrail
Âdem'in yüzün sığadı ey akil
Ademin saf oldu gitti sakalı
Cemaattaki gibi oldu her hali.
O zaman uçmakta idi ol adam
Guslu cenabet yok idi anda hem(Dilküşanâme, Sa. 48.)(x)

Kaygusuz Abdal'ın yukarıya geçirdiğim beyitlerinde Türk diline verilen kıymet ve ehemmiyet apaçıktır. Her Alevî şairin demelerinde buna benzer beyitler bulabiliriz. Ankaralı **Ahi Evran Baba**, Kırşehirli **Bektaş**, aynı endişe ile Türkçe yazdılar. Ve Türkçe aşkını ince ve özlü yazılariyle alevlendirdiler ve Allah dili tanıdılar.

Cavidan-ı Sağir

"Küçük Cavidan" Feriştah oğlunundur. Türkçe yazılmıştır. Hurufiliğin bir nevi logaritnamesidir. Cavidan'ın büyüğünü Fazlullah-ı Hurûfi yazmıştı. Fazlullah (ben Allah'ım) diyen canlardır. O derisinin yüzüleceğinden, toprağa gömüleceğinden, azaları ayrılacağından korkmadı, kitabında Kur'an âyetlerinin harşerinden terkipler yaparak Müslümanlık aleyhinde ve kendi "Akdini"ni saklamayan formüller çıkardı. Bu formüllerin hepsi maksadını hal ve izah eder..

Mesela şu âyetin harşeri ebcet hesabıan göre şöyle bir yekun yapar: üçe çıkarılır, beş artılırsa veya on iki adedi ile zarp edilirse şu yekuna varırız. Bu yekun harşere taksim edilirse, Fazıl Allahtan çıkar. Cavidan hep buna benzer hesap oyunlarıyle doludur. Manası açık olan âyetler böyle dolambaçlı bir hal yoluna tabi tutulmamıştır. Mesela, *"Zalike Fazullahi yu'tihi"* ayetini tercüme ederken (ben vaktile Mehmet olarak aranıza karıştığım zaman kendimi size tanıtmıştım ve Kur'an'da işte Fazıl Allah'tır ona tapınız buyurmamış mı idim) der.

(x) Kimi dillerin ve kültürlerin küçümsendiği ortamlarda (Türk dilinde olduğu gibi), halktan bazı sanatçılar da o dili, daha doğrusu kendi halklarının ve kültürlerinin dilini savunmak durumunda kalmışlardır. Kaygusuz Abdal'ın sözleri gibi Âşık Paşa'nın,

"Türk diline kimsene bakmaz idi

Türkler'e hergiz gönül akmaz idi"sözleri de bu dürtünün ürünüdür. Hacı Bektaş'ın ise şiirleri Türkçe, kendisine atfedilen mensur eserler Arapça'dır. Başta Kürt şairleri olmak üzere diğer halkların şairleri de dillerine övgüler dizerler. (M.B.)

Bu Cavidan'-ı Feriştahoğlu ***"Cavidanı Sagir"*** ismi verildiği bir şerhle Türkçe'ye göçürmüştür.

Gerek *"Küçük Cavidan"* gerek ***"Büyük Cavidan"*** herkes tarafından anlaşılmaz. Dersim'de bunları okuyanların sayısı çoğa varmaz. Hurufiliğin bütün Müslüman tarikatları üzerinde bariz bir tesiri vardır. ***"Orannâme"*** adlı mühim kitap da, beliğ remizlerle beraber seçme ve yavan tekerlemeleri toplamıştır. Eden ve erkân namına ne varsa hepsi ayrı ayrı Orannâme'de tılsımlanmış gibidir.

Dersim'in ağzı söz yapan edep ve erkândan anlayan her Alevîsi Oranname'den tekerlemeler söylemeğe mecburdur. Bu, vaktiyle bizim âyet, hadis veya kelâm-ı kibar diye kullandığımız müeyyideler gibi olmakla kalmaz, biraz da imtihan medardır. Kendisinden şüphe edilen veya kendini Alevî satmak isteyen mevki sahibi kimselere karşı bu Oranname'den bazı cümleler sarfedilir. Eğer o da o cümlelerin Oranname'de yazılmış karşılığını bulup derhal söylemezse yalancılığı sabit olur. Mesela söz arası (yerin dibinde bir yer var) cümlesi sarfedilir, muhatap Oranname'yi okumuş ise, (-O yerin dibinde bir cami var imamı kimdir?) sualini sormalıdır. Sormazsa veya anladığını isbat edemezse nasip olmadığı veyahut millet hazinesinden hırsızlığa yani sır kapmaya yeltendiği anlaşılır.

Yalancılar büyük bir düşmanlık kazanır, vaktiyle onların ateşe yakıldığı veya boğulduğu vaki imiş. Yavuz Selim'e Şah İsmail'in birbirine karşı güttüğü düşmanlığın derecesini ve kanlı şeklini hatırlarsak bir Alevi'nin bir Sünni'ye neler yapabileceğini kasdedebiliriz.

Dünya İşlerine Dair

Evlenme: Nikân vardır ve ona hürmet ederler. Bizim eski kafada nikâh, kadının kadınlık menfaatlarından istifadeyi erkeğe helâl kılan bir akit idi. Dersim Alevîler'inde bu akit, kadın üzerinde hem tasarruf hem mülkiyet bahşıdır. Binaenaleyh Sünniler'deki nukâh telakkisinden bambaşkadır. Ayrılıklardan birincisi zaten Akdin ancak seyitler tarafından bağlanıp çözülebilmesidir. Çok kadın almak âdeti de vardır. Kadın ve erkek poligamiyi, poliandri'yi hem sever hem ister. Bazen bu melenik âdette ileriye giderek kadın değiştirmeyi yaptıkları da görülür. Hernekadar bu mübadele şimdi nadir ise de Dersim haricinde Sasan'da, Mutki'de gene bereketine tesadüf edilebiliyor. Dersim'de Seyidin arzusu bazen bir kadını kocasından ayırarak başkasının koynuna sokabilir. Ancak Seyyitçe bilinen bir icab üzerine bazen bir kız kendi hemşerisinin nikâhlı kuması halinde kocasına ve evine ortak olur. Bu sebep ve icabın ne olduğunu kimse sormaz. Bu itibarla seyyitler, mutlak bir nüfuz sahibidirler. Şlhakika seyitler, bu nüfuzlarını her zaman kullanacak kadar budala olmadığından ancak fevkalade bir ilhama veya nadiren çıkan

bir gök buyruğunu gözetlerler. Dersim'de İn köyünden bir ağa gökten buyruk almış bir seyidin yardımıyle iki kız kardeşi aynı zamanda nikâh altına almıştır. Gene Seyid'in rızasile kadın mubadelesi de yapılabilir. Bu mübadelenin sebebi daha fazla mektum kalmış gayrı meşru maceralardır. Karısının başkasiyle münasebetini hisseden erkek eğer cürmü kanlı cezalandırmayacak vaziyette ise macerayı seyide anlatır. Kocasını sevmiyen kadın için hakiki itiraşa ciddi bir tehlike bulunmadığından kabahatlı olarak çağrılarak kadınla evlenmesi fakat karısız kalacak olan zata da bir kadın temini teklif edilir. Bu nevi davaların alelekser bu şekilde müslihane halledildiği vakidir. **Doktor La Turneat** Tibet kavimleri arasında bu neviden mübadeleler olduğunu yazar. Bu genişliğe rağmen gayrı meşru münasebetler çokça ölümle cezalandırılır. Piç çocuklarının analariyle birlikte öldürüldüğü hak görülen vakalardandır. Hele zina bir Yezit'le vaki ise ölümün önüne geçilmez.

Aile Teşkilâtı ve İç yüzü

Ali'nin başı babadır. Ananın, ilk kadının evdeki nüfuzu babanınkiyle aşağı yukarı denktir. Kadın eve erkek misafir kabul edebilir. Bunun için kocasının hazır bulunması veyahut izin vermiş olması gerekmez. O kadın bıyıklı ve sakallı olmak şartiyle misafirlerin omuzunu ve dizini öper ve onlara hizmet eder. Ben, böylesi misafirlerin huzurunda galiba gönül hoş tutmak için olacak ve kadının hatta çok neş'e ve şetaret izhar ettiğini de gördüm.

Çocuk ne kadar çok olur ise aile reisi o kadar memnundur. Fakat erkek çocuğu kıza tercih ederler, kız ekseriya mirasdan ve yardımdan mahrumdur. Erkek ve hele yaşlısı her şeye sahip olur.

Aile birliklerinin başında ağayı görürüz. Bu birliklere **Ziya Gökalp** *"ocak"* ismini verirdi. On aileden yüzelli aileye kadar genişliyenleri vardır. Dersim'de altmış yetmiş evden, yukarıya çıkan ocak bulunmaz. Ocaklar soylara, soylar aşirete, aşiretler de boylara esas teşkil eder.

Aşiret iskânında muvaffak olmak için aşiret hayatını ciddi ve devamlı bir surette etüt etmek lâzımdır. Ben bu işlere hazırlanmış olmadığımızı kaniim ve tahmin edildiği gibi memleketin aşiretleri kâmilen birleşmiş ve aşiret adetleri ortadan kalkmış değildir. Ağaların ocaklar üzerindeki hüküm ve nufuzu hükûmet nezdindeki itibarlariyle ölçülür. Muteber oldukları adı ve müsellah itilaşarı hırsızlık vukuatını tetkik ve hükme raptederler. Ağa o zaman dinlenir ve sayılır. Kız kaçırmak, karı koca münazaaları, miras davaları gibi meseleler nihayet ağanın tasvip ve hükmettiği şekilde neticelere varır.

Ağalar, Nahiye Müdürü, Kaymakam, Jandarma Kumandanı veya Müddeiumumi gibi rüesadan biriyle arasıra ahbapça konuşabildiler mi bu kudret ve nüfuza derhal sahip olmuşlardır. Hele Vilâyet erkânından biri nin

selâmını alabilen bir ağa müthiş bir Şravundur. İşte fark vilâyetlerimizde köy mütegallibesi ismini verdiğimiz hakiki şer ve fesat âmilleri ağalar bunlardır. Ve nufuzlarını bu suretle kazanırlar. Ağaların hükmüne razı olmıyan kimselerin veyahut ağaların halledemiyeceği davaların mercii Cemaattır.

Cemaat: Ruhaniler tarafından seçilerek arasıra toplanmağa çağrılan bir jüri heyetidir. Fakat bu heyet yalnız fiil hakkında rey vermekle kalmaz, aynı zamanda hüküm verir ve mahkûm eder. Bazen daha çok ileriye vararak hükmü infaz da eder. Cemaata daima seyit riyaset eder.

Alelade hallerde cemaat kararını ağaya bildirir. Ağalar zayıf oldukları zaman bu karara kayıtsız şartsız itaat ederler. Fakat kuvvetli oldukları zamanlarda biraz kafa tutmak yoluna saptıkları görülür.

Çünkü ağaların çoğu cahildir. Hemen hepsinin kendileri kadar nüfuzlu ve kendileri kadar cahil birer kâtibi vardır. Bu kâtipler biraz okur-yazar oldukları için muhitin tâbi olduğu siyasi havaya nazaran vaziyet ve istikbal çizerler. Mesela Karagöz'de veyahut Köroğlunda oldukları herhangi nükteli bir cümleden veya gazete sütunları arasında anlayabildikleri üç dört satırdan ahkâm çıkararak ağaya ortalığın karışacağı, Hükümetin buna karşı duramayacak kadar zayif olduğu kanaatım telkin ederler.

Bu kâtiplik çok tehlikelidir. Hükûmet idaresinin başında bulunanlar bunlarla katiyyen temas etmemelidir. Bu kâtipleri elde edersem ağalar üzerinde nufuz sahibi olurum, zannında bulunan bazı saf memurlarımız daima aldanmış ve gaip etmişlerdir.

Ne de olsa hüküm ve nüfuz daima Seyitlerindir. Çünkü seyitler ve alelıtlak ruhaniler ağalardan yüksek sayılır. Çünkü nesebi İmamı Hüseyin'e Munzur Baba, Ağuiçen, Sarı Saltık, Sultan Hızır gibi ilahlık etmiş kimselerin sülalesine dayanan bu insanlar biraz da mukaddestirler.

Onun içindir ki arzularını isafdan dini ve vicdani bir haz duyulur. Cemaat seyidin riyasetinde toplandığı için ağaların da ona itaatı zaruridir.

Cemaatın Faaliyet Şekli:

Oniki İmamın methi yapılmak suretiyle celse açılır. İlk söz müddeinindir. O söyler söyler ve mütemadiyen söyler. Sözünü kim sekesemez nihayet yorulup durduğu bir zaman vardır. İşte o zaman Seyit müddeialeyhe dönerek sorar bütün bunlara ne dersin. (Dersim Alevîler'inde isbat müddeiye ve yemin münkire düşer) kaidesine dindarana riayet edilir. Mahkeme esnasında bilhassa yapılacak jestler ve vakfeler ile bu riayet tebarüz ettirilir. Çünkü Allah böyle emrettiği halde Alevîliğin en büyük düşmanı Ebubekir, Fedik hurmalığı davasında bunun aksini iltizam etmiş ve müddei olan Fatma'ya isbatı diniye yerine yemin teklif etmiştir.*(Aleviler'in gizli kitabı mukaddes* **Hüsniye***'den)*

Müddeialeyh inkâr ederse kendisine yemin teklif edilir. Çeşit çeşit yeminleri vardır. Fakat derman ve mecal bırakmıyan yemin "değnek" üzerine edilenidir. Yalan yere "değnek" yemini yapıldığını hiç eşitmedim.

Değnek yemini hemen bütün Mezopotamya'da hâlâ muhafaza edilir. Şamar âşiretinden bilhassa bunların keşişi(**Korğamış** *ve* **Kılğamış'***a ne kadar benzer.)* fahdinde en büyük yemin çöp üzerinedir. Orada yerden bir çöp alınarak *"Bihakkilot ve Rabbil mabut"* diye yemin teklif edildi mi, derhal idam edilecek katil itirafa mecbur olur. Bu çöp, değnekten başkası değildir. Çünkü çölde ağaç namına ancak çöp bulunur. Bizdeki meşhur "çöp atlamaz" sözüde bu değneğe ve çöp iti kadına hürmetten başka bir şey olmasa gerek. Çünkü Yezidiler arasında ve diğer bazı Aliyullahlar'da, bu değnek yemini değneğin üzerinden atlamak suretiyle yaptırılır.

İstanbul'da zümre halinde çalışan esnafın itaat edilen başına bugün de değnekçi denilmez mi?

Bu değnek veya çöpe hürmet ağaca tapmaktan doğar. İleride tafsil edilecektir. Dersim de değnek yemini şu şekilde yapılır:

Seyit, değneği cemaatın ortasına atarak (Bu Ali'nin değneğidir, and iç) diye emreder. Müddeialeyh kabahatlı ise vaziyeti korkunçtur, yalan yere yemin edemez ve itirafa mecbur olur. Masum ise değneği yerden kaparak öper. Ve elini ensesinden dolaştırmak şartiyle değneği boynunun üzerine kor.

Hiç bir Alevî'nin bu yemine hiyaneti tasavvur edilmez. Zaten seyit, her türlü itiraf imkânları münselip olmadan bu yemine müracaat etmez.

Değnek ortaya atılınca yeminden istinkâf eden suçu kabul etmiş demektir. O zaman ona (duruşmadan vaz geçtim cezaya razıyım) demek düşer. Ve deyince mesele kalmaz. Fakat duruşmadan vazgeçmekle beraber hükme kerhen razı olduğunu iddia ve (davam hak davası olsun) sözünü sarfederse korkunç ve tüyler ürpertici bir vaziyet tahaddüs eder. O dakikada müddeialeyh müthiş bir heyecanın, müddei mehabetli bir korkunun ve bütün Cemaat uğursuz bir endişenin zebunudur. Her üç tarafda bu akibeti asla istemez ve dinlemezler. Müddei bu şekilde bir itirafını temin edeceği menfaattan ve tazminattan ürker, haklı da olsa onlara el sürmekten korkar. Çünkü hak davasında taraf teşkil etmek Alevî için hayat boyunca süren bir azaptır. Müddeialeyh hak davasında israr ederse müddei davasını geri almasını rica eder. Bu ricayı dinleyenler tekrar eder, Jüri heyeti tekrar eder. Bizzat seyit yalvarır ve bütün oba yalvarır. Duruşmanın hak davasına kalması yani dünyada görülmemesi bütün boyu kötü ve korkunç bir sıkıntı içinde bırakır ve nihayet sulh çaresi bulunur. Davaların hak davası haline geçtiği pek nadirdir. Görülüyor ki Seyidin riyaset ettiği ruhani cemaatlar ağaları korkutacak kadar kuvvetli ve nafizdir. Çünkü onlar ruhani, ağalar cismanidir.

Göklere Allahlık etmiş kimselere bağlı sürü sürü insanlar aldıkları vazifeye ve kazandıkları ruhani dereceye göre mevki ve paye sahibidirler. Vazife ve selahiyetlerinde bariz farklar görülür. Mutattan biraz başka her toplanışta bu üniformasız teşkilâtın disiplinini kadrosunu sezmek için çok dikkata lüzum yoktur.

Rûhanî Dereceler

Dersim'de bunlar başlıca üç devreye ayrılır:

1. **Seyit**
2. **Kekê Rehber**
3. **Düşkün kaldıran**

itibarlariyle de bu tasnife tabidir. Derece ile evvela **"Seyit"**, sonra **"Kekê Rehber"** ve itibari gayesinde de **"Düşkan kaldıran"** gelir.

Seyitlik her yerde aynı derecede sayılmaz. Seyidin saz ve sözdeki kudreti gökünün vardığı ilk Allahın Allahlar arasındaki mevkii onun itibarı üzerine müessirdir. Zaten bir defa Seyit olmak en büyük mazhariyettir. Çünkü yüksek derecelere çıkmak için Seyit olmak şartır. Seyitler, atalara hürmeten azaptan, cezadan ve her türlü tekalüf ve vacipten muaftırlar. Allah onlardan bu dünyada bir şey sormaz. Binaenaleyh Allah'ın teveccühünü kazanmak için yapılması lâzım merasim ve hizmeti isterlerse yaparlar. Çünkü bu hizmetleri vaktiyle ataları tamamiyle yapmış idi. Gene bu yüzdendir ki başkalarına şefaat ta edebilirler. Eğer cetleri vasıtasiyle Allah nezdinde teşebbüste bulunurlarsa bir adamın bütün maneviyatını alt üst, azap öbür dünyalarda değil hatta bu dünyada da çektirilebilir. Hulasa Seyit hele Kekê Rehber veya Düşkün kaldıran derecesine yükseldi mi yaman bir şeydir. Seyit Keke Rehber ve Düşkünkaldıran birbirine tabi ve merbut olmakla beraber vazifeleri bariz bir şekilde ayrıdır.

Mesela alalade bir Seyyidin vazifesi aile ocaklarını dolaşarak âyin yaptırmak, niyaz ettirmek, hususî ve umumî hal ve vaziyetleri tetkik ederek yoldan çıkmışları tekrar tarikata sokmak, tarikatın zevahirine göre va'z ve nasihatlar vererek itikatlarını kuvvetlenmesine çalışmıştır. O, Oniki İmamın ismini sırasiyle ve düzgün saymayanlara tekrar ettirir. Havariç ve yezitler hakkında rumuzu "Oranname"den basit tekerlemeler öğretir.

Aile hukuku evlenme, boşanma, miras, ahret kardeşliği, köy ve oba menfaatları okşayan müsbet veya menŞ kararlar ve onların yapılma şekileri hep onun malumat ve nezareti altında olur. Aynı zamanda Seyit, mıntıkasının nüfus memurudur da. Doğanı, öleni ,evleneni de bilmelidir. Aile ocaklarından ve obalardan dışarı taşmıyan münazaaları, geçimsizlikleri, aşk ve ihtiras maceraları ve bunların hakiki sebepleri Seyitten gizlenmez. O onları mahiyetleri ile bilir, öğrenir, hıfzeder, halleder veya cazalandırır.

Fakat obada katil gibi memnu olan, zina gibi cemaata ihanet ve tarikatın sırrım faşetmek gibi mühim hadiseler vukuunda, Seyit kendiliğinden hiç bir şey yapmaz. Bu vaziyette onun vazifesi derhal Kekê Rehber'e hadiseyi haber vermektir. Allahların dileklerini söyleyen ilham en ziyade bu Kekêlerin diliyle söze gelir.

Yukarıda yazılan katil gibi, menedilmiş zina gibi, Cemaata ihanet gibi, tarikatın sırrını açığa vermek gibi, kekê Rehberin iş başına geçmesi için böyle hadiselerin meydana gelmesi gerektir.

Bununla beraber Kekê Rehber gene çok söyleyecek değildir. Suçlunun evinin önüne geldiği zaman heyetine bir heybet verir. Kaşları çatılır gözlerinden birer siyah ok uzamış gibidir. Gövdesi dimdik ve yüzünün kılları bütünüyle ayaktadır. Her haliyle ateşli bir öfke ve ezici bir tiksinme anlatır. Büyük felaketler karşısında kılların içine düşeceği sinir gerginliğini o gün Kekê Rehberin duruşunda okursunuz. Bir çeşit *"afaroz"* olan bu lanetleme çokluk şu biçimde yapılır. Keke Rehber üç parmağı açık olan yumruğunu havaya kaldırarak üç defa haykırır:

"Tarikattan birinin ırzına geçen,
Harici ile zina yapan,
Kan döken,
Sır saklamayan,
Veya şunu şunu yapan
Falan oğlu falana lânet olsun..."

O sırada köylüler Kekê Rehberin çevre yanını almıştır. Ağır bir sessizlik ve sıkıcı bir yes duygusu gönülleri ezer. Kekê Rehber üçüncü defa (lânet olsun) deyince, çehreler ölü benzine döner.O dakikaya kadar bir mezar durgunluğu gösteren evden acıklı bir feryat kopar. Evin içindekiler inleyerek dam altlarının en karanlık köşelerine ve dışardakiler o evden kabil olduğu kadar uzaklara çekilirler. Artık köy ve obada çocuktan ölüsek kocaya kadar herkes matem içindedir.

Lânetlenmiş evin önünden kimse geçmez. İçinden çıkan çocuk kedi tavuk bile şondur, mel'undur. Evin içindekilere, ev eşyasına kimse el sürmez. Ne keçelerine oturulur, ne suları içilir. Lanetleme hükmü bir baba bir ana aleyhinde de olsa çocukları yanlarına sokulmaz.

Kazara o sıra ev içinde bulunmuş olan yabancılar da cezadan yakayı kurtaramazlar. Bu suretle suçlu kendininkileriyle birlikte yavaş yavaş eriyip ölecektir.

Bununla beraber bu ölüm cezası her zaman sonuna kadar sürmez, bu yolda ortadan kaldırılmış vücutlar, söndürülmüş ocaklar çok değildir. Umumî fikir, suçları bağışlamak isteyince afarozu kaldırmak hakkına sahip olan kimse fazla

dayatamaz ve kaldırır. Ceza müddeti en azdan oniki, en çoktan 73 rakamına uydurulur. Oniki rakımı Oniki İmam'ın, 73 rakımı Kerbela'da şahit olmuş peygamber oğullarının sayılarına uygun düştüğü için bellenmiş ve zaman ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Lânetlemenin cezasını bağışlamak ancak Düşkünkaldıran'ın hakkıdır. "Düşkünkaldıran" Allahlık derecesine yükselmiş ulu candır. İnsanlar gibi niyazla mükellef değildir. Günah onun yanına yaklaşmaz, dediğini yapar. Ona karşı hiç bir kimsenin hiç bir gizlisi yoktur. Aile kucakları onun her arzusuna açık durur. İstediklerini yerine getirmek en zevkli sevapların başında gelir. Onunla konuşabilmek, onun gönlünü hoş tutmak saadetin ta kendisidir. Ehli Sünnetin "Gaffaruzünüb" dediği sevimli Allah, Aleviler'ce bu "düşkünkaldıran"dan başkası değildir. Çünkü o suçları bağışlar ve lanetlenenleri yeniden hak ve hayata kavuşturur. Aleviler ahirete ve ahiret azabına inanmadıklarından kendi iradelerini kullanarak yaptıkları günahların cezasını dünyada çekerken çok ızdırap duyarlar. Ve Fatalist olmayan Alevi ahirete tesellisinden mahrum olduğu için ceza müddetini yaşarken bitkin ve umursuzdur. Bunun içindir ki Düşkünkaldıran onun nazarında Tanrıların en azizidir.

Suç bağışlamak için ortaya girmek hakkı Kekê Rehber'indir. Bu müddet zarfında suçlunun ona sığınması ve cemaatında yargılanması şarttır. Kekê Rehber halkın arzusunu münasip ve mücrimin ceza müddetini kifayet edercesine görür ise Düşkünkaldırana arzeder. Düşkünkaldıran, lütfen köye gelir fakat lânetlemenin evinden uzakta konaklar. Mıntıkadaki seyitleri ve Kekê Rehber'i davet eder. Kendi riyasetinde aktettiği ulu meclise lanetlemeyi çağırtır. Bu çığırtma işi çok tuhaftır ve çok yabancı bir gösterişi vardır. Hiç kimse tebliğ vazifesini kabul etmez. O işten o meclisten herkes kaçar. Celp kararı verilir verilmez meclisin civarında canlı mahluk yoktur.

Bu vaziyeti evdekiler esasen bekledikleri için lânetleme kendiliğinden meclise doğru yola çıkar. O esnada kazara ona rast gelenler yıldırım çarpmış gibi hemen yere kapanır ve sürünerek kaçar, lanetleme meclisine girince tamamiyle sessizleşir. Kıllı çehrelerinde nefret dalgaları vardır. Başlar göğüsleri üzerine düşüktür. Düşkünkaldıran af kararını gene iki tek kelime ile Kekê Rehbere yaptırır. Suçun bağışlandığı mücrime ne şikâyet ne şükür. Hiç bir kelime söyletmezler, meclis dağılır. Her şey olup bittikten sonra artık insan içine girmek hakkını kazanan suçluya vereceği diyet ve ayrıca çekeceği ceza bildirilir. Bu ceza hayattan alınmış şeylerdendir. Mesela:

1. Suçlu bir ağaca bağlanarak yüzüne pekmez sürmek, bu suretle sineklerin, arıların iğneleriyle işkencelendirmek.
2. Suçlunun boynuna ağır bir taş bağlamak.
3. Bütün köy halkanın teker teker dizini öpüp af dilemek.

4. Eğer zengin ise aynı zamanda davar kırımı yaparak obaya ziyafet vermek.

Bazen cezaların hem cismani hem nakdi olanları bir arada hükmolunur. Bu son cezanın, lanetlemeyi halk içinde çıkarmak oba halkını temasa getirmek gibi bir gaye güttüğü açıktır.

Burada göze çarpan hukukî bir cihet vardır. O da cezanın ancak cemaatça af edilebilmesidir. Eğer obada suçlu lehine bir meyil hasıl olmazsa Kekê Rehber'in tavassutuna düşkün kaldıran yarlığı para etmez. Suçtan müteessir olanlar manevi zararlarını vakit geçtikçe yavaş yavaş unutacaklarından lânetlenenin çektiği azaptan incinmeğe başlarlar. Maddi zarar gören ferdin hakkına gelince onu da maddi tazminatla ödemek kabil olur.

Cemaatın suçlu hakkında beliren merhametini Kekê Rehber vasıtasiyle Düşkünkaldıran'a arzetmek ibadet çeşidinden bir merasimdir. Bu merasimle umumî hukukun tatmini için gene umumun dileğini belirmek ve iradesini almak gerektiğini gösterir. Eğer lânetleme ammenin silinmez bir nefretini kazanmışsa veyahut herkesin şiddetle müteesir olduğu affedilemez bir suç yapmış ise mutlaka ölmelidir.

Bu suretle bu iptidai insanların ceza-ı âmmenin intikamı esasanı irca ettiklerini öğreniyoruz.

Afaroz kaldırılır ve sonraki ceza da tetbik edilir biter ise, ortaya yeni bir vazife çıkar ki o da cezadan kurtulan aileyi yeniden Cemaatın içine almaktır. Onlar gövdece çok üzüldü gönülleri karanlıklara gömüldü. Gövdelerine sıcaklık gönüllerine ışık akıtmak gerektir. Bu istekle lânetlenenin evinde bir çırağ uyandırılır ve bir ocak tütütülür. Düşkünkaldıran başta olmak üzere bütün köy o eve, evin ön yanlarına dolar. Zaten ev toplantıya hazırlanmıştır. Sonsuz içki ve yiyecek vardır. Bunca zamandır çekilen kayguların dağılması ve ruhlardan pasların silinmesi hak değil midir? Kurbanlar kesilir aşırı derecede içmek ve yemek suretiyle coşkun saz ve söz sohbetleriyle kurtuluş kutlanır.

Cem'ler

Hususî günlere mahsus basit âyinlerin topuna birden **"cem"** derler. Bu cem bizim dediğimiz gibi Cemşid'in isminden veya meşrebinden gelme değildir; lugat manasiyle **"Cemi"**den (toplantı) manasına gelir. Zatan bu cemler için toplantı kelimesini de kullanırlar. Cem, obanın her ferdini toplayabilir, merasimi çok basittir. Merasim esnasında libation içki, esrar, kurban etmek yoktur; saz ve dans vardır. Başka toplantılardan farkı hususî bir günde ve bir programa göre yapılmasıdır. Seyit her köye geldikçe bir toplantı yapılması şarttır. Bu toplantıların programı olmak tabiidir.

Cemlere seyitler riyaset eder. Oniki İmamın methiyesinden sonra hususî

günün pîri kimse, onun demeleri söylenir, hatırası canlandırılır. Niyazlar zikirler yapılır. Dersim'de en çok söylenen zikir kelimesi *"Hako"* yani haktır.

Hak Arapça varlık, yani mevcuttur. Eşyaya da hak denilir. **Muhittin Arabi** dehşetli hadiselerinden birinde; *"Benim tanıdığım hakka gelince, o kâinatı doğurandır ve benim varlığım da onun yavrusudur"* diyor.

Bu suretle o da Dersim Aleviler'inin taptığı hakka tapıyor, demektir. Cemde toplanan insanların hepsi çocuktan kocasına kadar bir ağızdan "Hako" diye bağırırken, Müslümanlar'ın hakkını anıyor değildirler. Onların andığı tabiat ve eşyadır, fakat Hako'nun hakiki manasını ancak dereceleri yükseldikçe anlarlar.

İkinci derecenin toplantısına gelince onun adı **"âyin-i cem"**dir.

"Âyin-i Cem" : Bu âyin tarikatın esaslarına dayanan bazı hususları yapılmasına mahsustur. Ona herkes karışmaz, nasibi artanlar yani bir derece daha yükselenler artık öğrenmeğe başladıkları felsefenin bazı sütunlarını bu âyinde ışıldatır ve güçlendirir.

Âyini bütüniyle kökleşmek için idrak yerine kullandım. Ancak **âyin-i cem**'i içki ile yaparlar. O halde elden geldiğince içmelidir. Bu âyinde libationun mühim bir yeri vardır. İçkiyi, Ehlisünnetin Bayram namazı kılması gibi tekbirler, tahliler arasında ve çok dikkatli bir merasimle içerler.

Eğer **âyin-i cem** dam altında yapılıyorsa ocağın karşısına düşen köşelerden birinde döşek ve yastık yığınından yapılmış bir taht kurulur. Bu taht Seyide mahsustur. Etrafta sırasiyle canlar birleşir. Nasib almış genç kadın ve erkekler ortaya getirilir. Dam, oda veya salon demektir. Bazen meclis de derler. Orta yerinde birkaç şişe rakı veya şarap vardır. Kadeh sayısı nihayet üçe varılır. Kalabalık çok ise yedi, nihayet onikiye kadar çıkabilir. Zaten o zaman rakı içenler de birkaç köşeye dağıtılır. Sazcılar, sâkiler ve mukaddes dans yapacak gençler kendilerine ayrılmış yerlerde otururlar. Seyit; (-Anadolu'da buna Dede ve Arnavutluk'ta Baba derler.) bir niyaz ile cem âyinini açar, tanrıların ervahını kandırmak için ocağın gür ateşine bir kadeh rakı atılır.

Saz çalan âşıkın bir işaretiyle gençler birdenbire ilahi okumağa başlar. O esnada avuçlar birbirinin altına gelmek üzere göksün ve göbeğin üstüne yerleştirilmiş ve gövde dizlere doğru eğilmiştir. Gözler öne ve yere dikilir. Bu duruşta ve inler gibi niyaz edişte gerçekten hüzünlü mânâlar vardır.

Ondan sonra bir müddet içki içilir. Sakilerin kadehi doldurup uzatmasında alıp içenlerin duruş ve kımıldayışlarında göze batar bir birlik vardır; hiç bir kimse kadehi tek eliyle almaz ve boşalan kadeh yere konmaz. Takdim ve teşekkürün yüzyıllar sürümü uzanıp gelen bir yayılışı, bir örneği vardır. Bir tek kadeh otuz kırk ağzı dolaşır; yıkamak, çalkalamak değiştirmek olmaz. Danslar teker teker, çifter çifter yapıldığı gibi bizim halay dediğimiz şekilde

de el ele kol kola tutularak çevrelenerek yapılır. Hareketler bazen yavaş bazen çeviktir. Diz ve kol kırma hareketleriyle beraber dönmek ve dönerek daire üzerinde yürümek figürleri de vardır. Sıra olur ki hepsi bir araya sıralanarak topluca danslar yapılır. O zaman Dedelerden biri kumanda ederek yapılacak hareketleri söyler. Bu görünüşten Alevi cem danslariyle kadrilin(?) hiç bir farkı yoktur.

Ayin-i cemde yaşayış sürümünde göze batan bütün rislar(?) için merasim vardır. Yani Aleviler'in nikâh bağı bu âyinde kutlulanır. Aile haklarına dokunur her şey için âyin-i cemde bir takıntı buluruz. Kardeşlik bu âyinde berkiştirilir.

Kardeşlik tesisi **Dersim Aleviliği**'nin kuvvetli bir hizmidir. (Temelin Türkçesi himdir) Kardeş olmak isteyenler her şeyden evvel tarikatta yükselmiş sonra evlenmiş olmalıdır. Bunlar Seyidin önünde dikildiklerinde Seyit onlara ne istediklerini sorar. Onlar:

"Dünyanın eni boyu uzundur, ne olur ne olmaz evimize elimize destek olmak istiyoruz" derler. Kadınları da yanıbaşlarındadır. Seyit bunların her dördünü bir yorgan altına kapatır ve elindeki mukaddes değnekle dürtükleyerek her dördünü bir vücut yapana kadar biribirine yaklaştırır. O sımsıkı vaziyette iken kendilerine bir çok şeyler sorar, onlar karşılık verirler. Mukaddes değnek artık onları tatlı tatlı okşamaktadır. Ve hayata iki kuvvetli aile çıkardığı için mutlulanan Seyidin sesi ve sözü tatlanır. Bunların hepsi neticenin zevkini ruhen tattıklarını gösterirler. Cem sonunda Seyit sağ elindeki mukaddes değneği (Dersimliler buna Dahanek derler) havaya kaldırarak ilan eder.

"Falanlar ve filanlar kardaş olmuşlardır; birinin helâli diğerine helal, birinin günahı diğerine günahtır." Bu kardeşlik çok heybetli netice verir. Artık bu iki aile birleşmiştir. Birbirlerinin hem ortağı hem hâkimidir. Zararda, kârda, sevgide ve düşmanlıkta, dünya malına elkoymakta birbirini düşünür ve esirgerler. Oba onları bu yolda tanıdığından her ikisini aynı gözle görürler.

Bu kardeşlerin karılarına karşı nasıl olduklarını bilmiyorum. Fakat tarikatın öz dileğinde kötülük bulunduğunu sanmam. Tarikat bu tesisi kardeşlik kurmak, zayif aileleri güçlendirmek için düşünmüştür.

Ayin-i cemde yukarıki toplantıya ***"cemü'l-cemi"*** derler.

Cemü'l-Cemi: Bu âyin ancak senede bir defa yapılır. Gene Seyit riyaset eder. Fakat bu ayine ancak çok eski ve derecesi yücelmiş "canlar" girebilir, hele bekârlar yaklaşmazlar. Bu toplantı çok gizli tutulduğundan içini görmeyenler için esrar doludur. Hele Alevî olmayanlar "Cemü'l-Cem"e türlü türlü şekil mana verirler. İşittiklerimize inanmak doğru olmamakla beraber, o toplantıda kadın erkek bütün erenlerin sabahar kadar yiyip içtikleri dans ettikleri fena halde sarhoş olarak aşk ile haykırdıkları söylenir. İkinci güne bitkin, ölgün ve betmest olarak çıkarlar. Altına sığındıkları damın etrafı eyice korunduğundan

kıyısına kimse sokulmaz. Zaten bu toplantı kışın en azgın ve kış gecesinin en uzun olduğu sıralarda yapılır. Bunun içindir ki dedikoduların gerçeğe ne denli yaklaştığını kestirip atmak doğru değildir.

O gece mum söndürüldüğü, Venüs ve Komana âyini hikâyeleri de bu dedikodulardandır.

Venüs ve Komana âyi ve ibadetleri bugüne kadar sürüp gelmiş midir? Sivas civarındaki Alevî köylerinden birinde bir Dede kulağıma eğilerek bir hadis okudu: (Nısful ilmi ilmül fahiz). Bunun mânâsı şu demektir: Bilginin yarısı bacak bilgisidir.

Ve anlaşılan bu baldır ve bacak bilgisi yüzündendir ki Dedelerin dizlerini öpmek bir çeşit ibadet oluyor. Acaba baldırdan ve bacaktan yukarıya çıktıkları da var mıdır?

Onlar oralara kadar çıksınlar çıkmasınlar, Alevinin yaşadığı yerlerde köy ve yer adı olarak "Ferç" ve "Zekere" rast geliyoruz. Mazgirt kazasının Muhendi nahiyesinde bir "Fer" köyü vardır. Malatya'nın Akçadağ köyleri arasında "Hacı Zeker" köyünü tanıyoruz. Tokad'ın Ohtap köyünde bir pınarın adı "Zeker" pınarıdır. Bu üç ismin her üçü için yerlerinde sorgular açtım. Akçadağ'da "Ne bilek efendi ebayi ecdattan beri böyle gelmiş" dediler. Fakat çok iyi insanlar olan Ohtaplılar söz oyunu yapmak istemişlerdi. "Rumca Şeker manasına gelmek üzere (zahar) olmak gerektir" dediler. Fakat ısrar etmediler, ısrar etseler de harabede bir vakitler zeker ve ferc'e taparlardı. O harabe izbelerinde Komana tanrının kızoğlan saklıyan bir Tanrı evi (Beytullah) idi. Kız oğlan kızlar Tamuz (Dumuzi Adonis) tanrının tabiatı uyandırdığı ve canların damarlarında kızgın suyu yayıp köpürttüğü günlerde yani Mayıs ayında Tanrı evinin avlusunda bir panayır kurarlardı. Dünyanın dört tarafından kopup gelen zahitler bu panayırda toplanınca **âdem oğullarının dünyaya çıkışında sebep olan azaya tapmak yolu olan Komana âyini yaparlardı.** Bugün de o harabenin adı Kümenek'tir. Yeşilırmağın o civarındaki köprüsüne de Kümenek Köprüsü derler.

Bir vakitler bütün Kabadokya'da bir Komanya toplanırdı. Urfa'nın Bilecik yolu üzerindeki kaya oyuklarından birinde şehvet veren çıplak bir kadın kabartması vardır. Ve o kadının önünde diz çökmüş dindarların ibadetini kolaylaştıracak bir poz vermektedir. Bu isimlerin bulunduğu yerlerde yaşıyan Aleviler'in başkalarına nazaran daha ketum olması sır saklamak hususundaki inatları dikkat çeken hallerdendir.

Yukarıda bir hayli anlattığım gibi Anadolu'daki gizli mezheplerin sayısı düzinelere çıkar. Bunları saymak biribirinden ayırt etmek için ayrı ayrı ayinlerini öğrenmek ibadetlerinin esaslarını tanımak gerektir. Halbuki işin içyüzünü öğrenmek kolay olmuyor. Onun içindir ki biz **bu gizli din**

taşıyanların topuna birden Kızılbaş demişiz. Her gizli âyinin yenilmez bir çekişi var. Bir zamanlar hele Ortaçağda Aleviliğin öz çehresini tanıyabilmek merakı birçoklarını yakıp kavurdu. Halbuki Alevîler daima uyanıktır; neye uğrasalar, nasıl bir cezaya çarpılsalar, ne halde olsalar sırlarını açığa vermezler. Bu gizli dinin esrar ve rümuz dolu yolunda yürüyenler iradelerini kaybedecek kadar içki ve esrar içtikleri halde sakladıkları sırrın kutluluğunu unutmazlar. Anlayışla ölçü ve benzetişle Alevilik uranlarından bazılarını bellemek kabil olmuş ise de bu denizde damla gibi şeydir. Bunun içindir ki bir iki işaret birkaç remiz ve hareket öğrenerek kendini Alevî satmağa kalkışanların hali gerçekten gülünç oluyor. Alevilikte sır saklamak dinden inandan daha yüksek, daha hakim, daha müessir bir şeydir.

Anlattıklarına göre padişahın biri tarikatın sırrını merak etmiş, aynı zamanda dostu ve kardeşi olan vezirini tarikata sokmuştur. Vezir öğrendiklerini anlatmayınca tabii gazaba uğramış ve boynu vurulmuş. Ondan sonra kendine güvenen birçok kahramanlar öğrendikten sonra söyleyeceklerine inanarak güvenerek tarikata girmişler, fakat hiçbiri bir sır ifşa edemediği için hep kellerinden olmuşlar.

Halbuki padişah merakından ölecektir, çıldırmış gibidir. Sevgili oğlu haline acıyor babasına diyor ki:

"Sana benden yakın kimse olmaz ben öğrenir sana da öğretirim." Halbuki biçare padişah yavrusu Alevî olduktan sonra birdenbire değişmiştir. Sır vermek şöyle dursun Aleviliğin ismini bile anmıyor. Fakat padişahın da hali acınacak bir şekil almıştır. Hem babasını kurtarmak hem de kendi babasından kurtulmak için şöyle bir çare buluyor:

"Babacığım diyor, bu sırrı ben ölmeden söyleyemem. Halbuki sen nerede ise öleceksin; senin ölümüne sebep olmak da bana ölmeden çok ağır gelir İşi az zararla düzeltmek için ben ölmeliyim. Tarikatın sırrını bir kâğıda yazar ağzıma alırım. Sen başımı vurduktan sonra ağzımdan kâğıdı alır okursun, sırrı kafam kesildikten sonra öğrenmiş olacağın için ne ben yeminime hiyanet etmiş olurum ne de sen merak içinde kıvranır kalırsın."

Şehzadenin kafası kesilir. Fakat evlât katili baba kanlı ağzından çıkardığı kâğıtta ancak şu öldürücü beyitleri okuyabilir:

Müşkül gam imiş aşkı nihân eylemek olmaz
Müşkül bu ki her yerde beyân eylemek olmaz
Ağzım ne ararsın beni bigâne mi sandın
Sır vermek olur sırrı ayân eylemek olmaz.
Bir âh ile kûyinde (köyünde) rakibi tepelerdim.
Amma n'edeyim Kâbe'de kan eylemek olmaz.

II- BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN İSTEĞİYLE HAZIRLANAN DERSİM YÖRESİ AŞİRET YERLEŞİM LİSTESİ

Türk Ocakları Genel Koordinatörü ve Güneş - Dil Teorisyeni **Prof. Hasan Reşit Tankut** *ile Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı ve I. Umumi Müfettiş (Kürdistan Genel Valisi)* **Avni Doğan**'*ın gizli raporlarından da anlaşılacağı üzere; resmi Kürt politikasında amaca ulaşabilmek için Kürdistan'a özgü aşiret çizelgelerinin hazırlanması ve buna göre politikalar üretilmesi öngörülüyordu. Bu anlayış çerçevesinde hazırlanan ve Hasan Reşit Tankut'un arşivinde yeralan* **Dersim Yöresi Aşiret Durumu**'*na ilişkin bu çizelge, Kürtler'in asimilasyonunda altyapı çalışmalarının ilginç bir örneğini oluşturuyor. Aşiretlerin etnik kökenine ilişkin zorlama tesbitler ve saptamalar andığımız çerçevede ele alınmalıdır.*

(M.Bayrak)

İlçe	Bucak	Köy Adı	Bağlı Olduğu Aşiret
Hozat	Merkez	Hozat kasabası	Türk ve Kürt karışık
Hozat	Merkez	İnciğa köyü	Ferhat uşağı
Hozat	Merkez	Balzağaç	Ferhat uşağı
Hozat	Merkez	İnzağaç	Karaballı
Hozat	Merkez	Lolantaner	Karaballı
Hozat	Merkez	İbrahimtaner	Karaballı
Hozat	Merkez	Türktaner	Karaballı
Hozat	Merkez	Ağvis	Karaballı
Hozat	Merkez	Tavvuk	Karaballı
Hozat	Merkez	Tarnoti	Karaballı
Hozat	Merkez	Poxami	Karaballı
Hozat	Merkez	Haçular	Karaballı
Hozat	Merkez	Karaca	Karaballı
Hozat	Merkez	Ağviran	Karaballı
Hozat	Merkez	Taçekrek	Karaballı
Hozat	Merkez	Künciler	Karaballı
Hozat	Merkez	Zanekrek	Karaballı
Hozat	Merkez	İrkân	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Aşağı Derviş	Cemal	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Aşağı Derviş	Havikpah	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Aşağı Derviş	Hopik	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Aşağı Derviş	Hoşan	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Aşağı Derviş	Mistigan	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Aşağı Derviş	Derik	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Direh	Ulupkâr	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Şüşenk	Pilvenk Aşireti

Hozat	Direh	Melvenk	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Çarhik	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Pohateris	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Karavelo	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Xaçeli	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Karakollar	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Gülbari	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	İrendik	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Soli Mezrea	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Rumkiğ	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Vaskovan	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Sağman Dersimi	Ferhat Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Torut	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Kızılmezra	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Çölekrek	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Bruçler	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Şevaliler	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Surke	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Teştek	Ferhat Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Burmak (Buzmak)	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Şekak	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Askisor	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Ardebit	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Şeyh Ömer	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Ben	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Renguler	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Muşkirek	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Zemin (Zemik)	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Kalonun Gerniği	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Zinonun Gerniği	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Balikan	Elkazi	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Karaağilan	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Hamzapikar	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Kızıtaş	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Halitpekâr	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Eğtaş	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Bişpekâr	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Balık uşağı	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Xarip uşağı	Firxan Aşireti
Hozat	Balikan	Muğsor	Laçin Uşağı Aşireti

Hozat	Balikan	Berdo	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Balikan	Mezxir	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Balikan	Mamlis	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Kermil(Kernil)	Tilk	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Şebart	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Xaçlı	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Zımaik	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Remik Uşağı	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Losik	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Saruxan	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Xaçekrek	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	İksor	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Haloridengi	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Bali Mezrası	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Halori	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Pıter	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Yedizdan	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Qefat	YukarAbbas Uşağı
Hozat	Kermil	Koçoğlu Büzengi	Koçoğlu Aşireti
Hozat	Kermil	Ortenik	Laçin Uşağı
Hozat	Kermil	Karaballi Kermasi	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Malmekrek	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Kandalli dengi	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Kandalli büzüngi	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Zağke	Şrğan Aşireti
Hozat	Kermil	Ferğanli kermil	Şrğan Aşireti
Hozat	Kermil	Eğdad	Şrğan Aşireti
Hozat	Emukte nahiyesi	Xadişan	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Ekrek	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Şamuşi	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Dehke	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Sekedik	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Pik	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Norşin	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Keleke	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Orziğ	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Poti	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Surpan	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Kelba	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Klanğoz	Ferhat Uşağı

Hozat	Emukte nahiyesi	Tağar	Koç uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Fuzlice	Koç Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Amutka	Koç Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Dıreköy	Şam Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Kori	Laçin
Hozat	Emukte nahiyesi	Keçori	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Bezvart	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Karsil	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Keğnin vartuğa	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Gedikler	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Eknek	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Bekalikler	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Karaballiağzunik	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Şeyhbab	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Axduk	Ermeni
Ovacık	Merkez	Plur beyi köyü	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Kedlek	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Şavuler	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Kozluca(Kuzulca)	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Met uşağı	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Kerdiz	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Erximak	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Dedik uşağı	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Çolaklar usik	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Çetmeri	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Aşağı Danzi	Velit uşağı
Ovacık	Merkez	Çakmaklı	Velit uşağı
Ovacık	Merkez	Fodi	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Hobik	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Kehinkâr Beriki	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Erzila	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Deşkân	Koçoğlu
Ovacık	Merkez	Eril	Koçoğlu
Ovacık	Merkez	Elmacık	Koçoğlu
Ovacık	Merkez	Kavrik (ğarik)	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Bornak	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazm	Xenmaçur	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Hanife	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Degirmendere	Şam uşğı
Ovacık	Çerpazm	Aliboğazı	Şam uşağı

Ovacık	Çerpazın	Kızılviran	Koç uşağı
Ovacık	Çerpazın	Keli kuşağı	Koç uşağı
Ovacık	Çerpazın	Karataş	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Pilkiç	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Şam uşağı veriki	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Kalikuşağı	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Titenik	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Yukarıdanzi	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Zernik	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Çirpazin	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Ziyaret	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Kızlık	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Ada	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	İştme	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Holikuşağı	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Büyük köy	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Bozik uşağı	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Tat	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Topuzlu merxo	Bezkâr uşağı
Ovacık	Çerpazın	Xanuşağı	Bezkâr uşağı
Ovacık	Çerpazın	Sögütlü	Bezkâr uşağı
Ovacık	Çerpazın	Topuzlu	Bezkâr uşağı
Ovacık	Kalan	Zaruk	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mercanxan uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Hezikuşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Hasan Ali uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kelxan mezrası	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kavak mezrası	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mortu	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kalande merxo	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Hormik	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kalik uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mansur uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Harsi	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Eğtaş	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Dirik	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kolikuşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Budikanlı uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kerğad uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Budik uşağı	Kalan aşireti

Ovacık	Kalan	Kızılçayır	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Berim uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Vehake	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Gülabi mezrası	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Qizarik	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kalanın büyük köy	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Erk	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Nazik uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Temnak	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Keçel uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Varuç	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Dilkeni	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Maraş	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Extanus	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kötek	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mercan uşağı komu	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Veluler uşağı komu	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Qelaaliler komu	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Mercan mir beyi komu	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Ahmet uşağı	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Şahverdi	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Qasım uşağı	Tit uşağı
Mazgirt	Merkez	Mazgirt kasabası	Türk
Mazgirt	Merkez	Lazvaq köyü	Muhtelif aşiret
Mazgirt	Merkez	Yukarı Çanakçı	Muhtelif aşiret
Mazgirt	Merkez	Hasorik	Sur uşağı
Mazgirt	Merkez	Aşağı Çanakçı	Sur uşağı
Mazgirt	Merkez	Harabe	Sur uşağı
Mazgirt	Merkez	Yukarı Herzik	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Aşağı Herzik	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Çantur	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Dilanoğlu	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Kalaycı	Kureyşan
Mazgirt	Merkez	Beydami	Kureyşan
Mazgirt	Merkez	Taht	Kureyşan
Mazgirt	Merkez	Temurtaht	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Beyler mezrası	Türk
Mazgirt	Merkez	Hasan ağa	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Koca Ohanis	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Yılanlı	Çeşitli aşiretler

Mazgirt	Merkez	Danaburan	Türk
Mazgirt	Merkez	Tarbasur	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Köseoğlu	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Aşağı Sindam	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Yukarı Sindam	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Xuzunkiğ	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qalavizi	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Keştun	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Femqabey	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Keban	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qarabarni	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Germisi	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qurçik	Hezak aşreti
Mazgirt	Merkez	İkiz	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Reşo mezrası	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Buztepe (Boztepe)	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qızıl mezra	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qomiperi	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Yuqarı Quşxane	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Aşağı Quşxane	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Şorda	Muhtelif
Mazgirt	Merkez	Gerzi	Şadilli
Mazgirt	Merkez	Kavak tepe	Şadilli
Mazgirt	Merkez	Qaşu	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Muxendi	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Şelk	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Qızılqale	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Lemik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Davalı	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Çat (Çap)	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Bilan	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Lodek (Lödek)	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Qupik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Qurqurik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Şubabeg	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Canik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Xudan	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	İsnis	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Aqkilise	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Haci Yusuf	İzoli

Mazgirt	Muxendi	Gömük	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qalemezin	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Mestan	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Kardere	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Hülüman (Helman)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Mankerek (Mangerek)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qoman	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Çoşik (Çuşik)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Ricik	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qultan (Qoltan)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qolan	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qarasaqal	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Çalaqas	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Muxendi	Liçe	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Muxendi	Bağin	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Qolik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Deştil	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Zerikan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Dervişan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Miralidervişan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Şeyxik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Feraç	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Nunyankorqale	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Deştberi	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Qamçili	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Velyan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Berberik ve Şam uşağı	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Qulnik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	İbi Mahmut	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Fusqerac	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Elxandalik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Xarabebulaq	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Çivr	Hezan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Zenmek	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Sen'enk	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Ruşan (Revşan)	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Dinyar	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Tar	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Meheldi	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Xozan (Xuzan)	Ferişan aşireti

Mazgirt	Terşimek	Hösnek	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Velikan	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Xiç	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Mecaran	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Xelilpekari	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Tapdik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Rebaik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Rebat	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Çixik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Kânoğlu	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Herk	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Qarniqan	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Qara Yusuf	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Marxo	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Tomayik	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Kebkan	Yukarı pilyenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Mamik	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Havikpaxi	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Pilkiç	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Sa'sik	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Deşt	Pivenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Pilvenk	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Seydik mezrası	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Bozan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Senan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Teşnek	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Qerabin	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Ali Qahraman	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Qala	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Huroğlu	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	İsin mezrası	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Mirzeali	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Kelbavkizke	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Qarataş	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Aşağı anbar	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Nelgil	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Çequr	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Yuzkiğulan Ali baba	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Pirkâni ve Laçin	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Y. Karsan ve A. Karsan	Alanlı aşireti

Mazgirt	Pax Bucağı	Alanlı Haviki	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	A ve Y. Venguk	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Xaçri	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Sevnik ve Uskuk	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Marik ve Kurnasur	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Derkarsini ve Kurtan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Goristan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Gömemiş	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	A. ve Y. Kevrik	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Dıremeliçenik	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Şukakik	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Pax Bucağı	Sadqan	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Pax bucağı	Şaqlan dipkan	Sur uşağı
Mazgirt	Pax bucağı	Şakirman	Sur uşağı
Mazgirt	Pax bucağı	Birman	Sur uşağı
Mazgirt	Pax bucağı	Hesur	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Körkeshopik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Milli	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Gurikan ve çevri	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Çerkis	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Velikşan	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Eğdad	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Sendam	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pax	Kolik	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Pilvenk	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Kemer	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Vanariç	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Deşt	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Aliran	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Oxundi (Uxundi)	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Keşişan	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Sağsik (Sağik)	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Derexan	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Qazmut (Qaxmut)	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Veliker	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Milli	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Xozmerek	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Qornik	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Pazapun	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Marçik	Demenan aşireti

Mazgirt	Pilvenk	Uzun tarla	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Seyitxan çayi	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Qurvarik	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Xaraba harsi	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Bor (Bur)	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Kini	Demenan aşireti
Nazmiye	Merkez	Nazmiye qasabası	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Qart mezrası	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Neclixan	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Qatme	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Pami	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Xaldan	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Qoxare	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Sap mezrası	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Gül mezrası	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Erçik	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Dağiyan	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Ezgilar	Karsan aşireti
Nazmiye	Merkez	Poğosi	Qureyşan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kemsor	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Payizke	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Keşiş	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Senikan	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Çetan	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Xevarik	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kemyek	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Balıq	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Silkeş	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Teminar	Maşqan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Çendu	Maşqan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Femkesan	Maşqan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Keşkivar	Karisan aşireti (Garisan)
Nazmiye	Haksi Bucağı	Feraçlar	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Rutan	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Dilav	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Qalo (Falo) mezrası	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Hakis	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Xormek komu	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Malkoç	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Mori (suri) dere	Karisan aşireti

Nazmiye	Haksi Bucağı	Hemoyi mirat	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Remsan	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Begi mezrası	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Qal hasan	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Balikan	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Deşt	Eril aşiret
Nazmiye	Hakis	Rebat	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Kom ortası	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Varuç	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Kos komu	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Uzun tarla	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Sival	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Xak	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Dikilitaş	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Marxasor	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Denrik	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Şirin	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Hebab	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Xelul	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Kerik	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Keriş	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Botan	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Boti ağacı	Eril aşireti
Nazmiye	Hakis	Qalqarad	Eril aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Sabrik (Sayrik)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Ker (Ger)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Qor mezrası	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Ziveh	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xay	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Dreh Ceferan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Qolik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xodik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Senabut	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Gıresor	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Virterk	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Temet	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Hesyanhabeg	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xanikan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Balluce	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Hop	Qureyşan aşireti

Nazmiye	İrisk(Erisk)	Keban	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Drelay	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Varduç	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Bibek	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Zence	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Holik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Bumak (Buman)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Şuqan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Dipdere	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Fetan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Ahmethafsori	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Şabulan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Henanker	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Bulkur	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	İrlik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Çaverk	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Zarfadut	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Aşağı ker (Ger)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Vebaler	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Tepan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Semik mezrası	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Elbasun	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Enakomi	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Qalman	Elanli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Aşağı Xarbek	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Kelabiyan	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Heqayir	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Hesikan	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Şerikan	Şeyh Mehmetli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xusum	Karsan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xormek	Karsan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Hayderan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Günik	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Ciyan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Medderman	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Hindek	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Komsi(Kumsi)	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Barik	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Haydaranruşenk	Hayderanaşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Keklek	Hayderan aşireti

Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Varnenk	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Cidik	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Zilifke	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Hesan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Qebnas	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Qor (For)	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Davut komu	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Qablasun	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Koxlikan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Kervan	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Keşiş	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Medrek	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Naxiyan	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Kuhsar	Qureyşan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Balq	Qureyşan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Zaran	Qureyşan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi(Hayderan)	Qabl	Elanlı aşireti
Çemişkezek	Merkez	Çemişkezek merkez	Türk
Çemişkezek	Merkez	Oskiğ (Osgiğ)	Qoç uşağı oturur
Çemişkezek	Merkez	Pırınci	Türk
Çemişkezek	Merkez	Sekrek	Xali (Yani boş)
Çemişkezek	Merkez	Mernahi	Xali (Yani boş)
Çemişkezek	Merkez	Ezdike	Qoç uşağı
Çemişkezek	Merkez	Hezari	Qoç uşağı
Çemişkezek	Merkez	Qoçoli	Türk
Çemişkezek	Merkez	Pazi mezrası	Xali (boş)
Çemişkezek	Merkez	Qızılevler	Qoç uşağı
Çemişkezek	Merkez	Oğuzar	Türk
Çemişkezek	Merkez	Xaşton	Ferhad uşağı
Çemişkezek	Merkez	Bulur (Polor)	Türk
Çemişkezek	Merkez	Hacibey	Türk
Çemişkezek	Merkez	Xıdroz Kürtleri	Kürt
Çemişkezek	Merkez	Xefroz	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Merkez	Ehme	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Merkez	Süderek	Türk
Çemişkezek	Merkez	Bağçecıq	Türk
Çemişkezek	Merkez	Toma mezrası	Türk
Çemişkezek	Merkez	Bedretil	Türk
Çemişkezek	Merkez	Kürt Qaravenk	Türk
Çemişkezek	Merkez	Türk Qaravenk	Türk

Çemişkezek	Merkez	Lal uşağı	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Merkez	Esnekui EsŞne	Türk
Çemişkezek	Merkez	Keremkar	Türk
Çemişkezek	Merkez	Qarahisar	Türk
Çemişkezek	Merkez	Mexxut	Türk
Çemişkezek	Merkez	Erğiyeker	Türk
Çemişkezek	Merkez	Küçük Lorxiye	Türk
Çemişkezek	Merkez	Suuq	Türk
Çemişkezk	Merkez	Kermik (Germik)	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Vasqovan köyü	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Hasdik	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Ağluz	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Mengucek	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Ağki	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Eşkuizemiyan	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Paşa mezrası	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Derderi	Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Küçek	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Mensur	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Kumraş	Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Naxsi	Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Uluqale	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	İkiğan (İbkiğan)	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Pidere	Qoç uşağı aşireti
Çemişkezek	Vasqovan	Kömür (Kümer)	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Nurtik	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Kermiyas	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Seğnik	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Sekağ	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Gemici	Xali (Boş)
Çemişkezek	Kermiyas	Ark (Örk)	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Venk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Demili	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Hasnilli	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Sizke	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Mase	Rum
Çemişkezek	Kermiyas	Xenduk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Sisne	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Türkvartenk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Mezuke	Türk

Çemişkezek	Kermiyas	Aşağı Vartenk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Urzux	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Piliç	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Gevhere	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Muqadem	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Xerirlu	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Pazapuq	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Morçiğ	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Meşdek	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Beravi	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Başvartenk	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Hemişe	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Qiji	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Aşağı Barasur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Yuqarı Barasur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Diralur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mensavuz	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Ehnesur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Teranik	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Gökçe	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Kerzi	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mexbekiğ	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mersor	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Xensor	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Başekrek	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Şencisor	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Cağik	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mernekuk	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Helma	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Huvi	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Halmuke	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Hasedis	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Sitrusi Kürtleri	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Rebat	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Xuzafpur	Türk
Çarsancak	Merkez	Piri qasabası	Türk
Çarsancak	Merkez	Ziri köyü	Türk
Çarsancak	Merkez	Çat	Türk
Çarsancak	Merkez	İsmailli	Türk
Çarsancak	Merkez	Qoçan	Türk

Çarsancak	Merkez	Göktepe	Türk
Çarsancak	Merkez	Yılanlı	Kürt
Çarsancak	Merkez	Velişeyh	Türk
Çarsancak	Merkez	Şomi	Türk
Çarsancak	Merkez	Örs	Türk
Çarsancak	Merkez	Kevderiç	Türk
Çarsancak	Merkez	Sörek	Türk
Çarsancak	Merkez	Qayaci	Türk
Çarsancak	Merkez	Eyvanlı	Türk
Çarsancak	Merkez	Kürekan	İzoli aşireti
Çarsancak	Merkez	Seyitli	İzoli ve Türk
Çarsancak	Merkez	Çeko mezrası	İzoli aşireti
Çarşancak	Merkez	Yukarı Til	Türk
Çarsancak	Merkez	Qızılcıq	Türk
Çarsancak	Merkez	Pağnik	Türk
Çarsancak	Merkez	Basu	Türk
Çarsancak	Merkez	Haniqli (Canikli)	Türk
Çarsancak	Merkez	Kunxis	Türk
Çarsancak	Merkez	Teştiş	Kürt
Çarsancak	Merkez	Merid	Kürt
Çarsancak	Merkez	Karsan	Kürt
Çarsancak	Merkez	Maderenexişi	Kürt ve Türk
Çarsancak	Merkez	Denk	Kürt
Çarsancak	Merkez	Çalqadan	Kürt
Çarsancak	Merkez	Demirci	Kürt
Çarsancak	Merkez	Qarayusuf	Kürt
Çarsancak	Merkez	Bimir köyü	Türk ve Kürt
Çarsancak	Merkez	Haşi	Ermeni
Çarsancak	Vaskert	Vaskert köyü	Türk
Çarsancak	Vaskert	Diraxun	Türk
Çarsancak	Vaskert	Solaq	Türk
Çarsancak	Vaskert	Fuçbekar	Kürt
Çarsancak	Vaskert	Mercimek	Türk
Çarsancak	Vaskert	Xezer mezrası	Türk
Çarsancak	Vaskert	Paşavenk	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Kavil	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Urbeg	Türk
Çarsancak	Vaskert	Tanz	Türk
Çarsancak	Vaskert	Çevirme	Türk
Çarsancak	Vaskert	Markik	Türk ve Kürt

Çarsancak	Vaskert	Begiköy	Türk
Çarsancak	Vaskert	Şextu	Türk
Çarsancak	Vaskert	Çuqulbağ	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Havsik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Kalukar	Türk
Çarsancak	Vaskert	Aşağı Havsik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Zerink	Türk ve Kürt
Çarsancak	Vaskert	Qaduse	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qalender	Türk
Çarsancak	Vaskert	Xenikös	Türk
Çarsancak	Vaskert	Ağ mezra	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qarasebik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Sumaq	Türk
Çarsancak	Vaskert	Dalik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yerinci	Türk
Çarsancak	Vaskert	Mesaderğ	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Fecr	Türk
Çarsancak	Vaskert	Şorik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Balşir	Türk
Çarsancak	Vaskert	Surpeyan	Türk
Çarsancak	Vaskert	Dolamaç	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qarapeykâr	Türk
Çarsancak	Vaskert	Xaxi	Türk
Çarsancak	Vaskert	Tezlikan	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qaraman	Türk
Çarsancak	Vaskert	Beleknebu	Türk
Çarsancak	Vaskert	Köçek (Kuçek)	Türk
Çarsancak	Vaskert	Bapir	Türk
Çarsancak	Vaskert	Zazalar	Türk
Çarsancak	Vaskert	Aşağı Orik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qabasaqal	Türk
Çarsancak	Vaskert	Bıruç maa Xeçak	Türk
Çarsancak	Pertek	Pertek merkezi	Türk
Çarsancak	Pertek	Huravan	Kürt
Çarsancak	Pertek	Aşağı Til	Türk
Çarsancak	Pertek	Vahne	Türk
Çarsancak	Pertek	Balaq	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Cucke	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Xesir	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Sukar	Kürt ve Türk

Çarsancak	Pertek	Dereli	Türk
Çarsancak	Pertek	Kerek	Kürt
Çarsancak	Pertek	Sekman	Türk
Çarsancak	Pertek	Zive	Kürt
Çarsancak	Pertek	Ziverek	Kürt
Çarsancak	Pertek	Direk	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Fesertu	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Abşeker	Ermeni ve Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Halidar	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Doğan	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Sürgün	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Şiban	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Micevir	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Netbenk	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Mehirav	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Koxtik	Kürt

III- KATLİAM ÖNCESİ DERSİM AŞİRETLERİ'NİN MAL VE SİLAH DURUMUNU GÖSTERİR ÇİZELGE

*Kürdistan'ın diğer kesimlerindeki hak arayışları ve direnişler kanla batırıldıktan sonra, Türk devleti bütün gücüyle Dersim'e yöneliyor ve yükleniyor. Jandarma Umum Kumandanlığı'nın 1930'lu yıllarda hazırlayıp 100 adet bastırdığı gizli "***Dersim***" raporunda yeralan yazı ve raporlarda bu husus açık açık vurgulanır. 1920'li yıllarda Dersim'de Valilik yapmış yöneticilerin raporlarından başlayarak, bu konuda çeşitli raporlar verilir. Bunların en tanınmış olanları; Umumi Müfettiş* **İbrahim Tali'***nin,* **Hasan Reşit** *(Tankut)un,* **İsmet Paşa** *(İnönü)nün ve* **Celal Bayar** *'ın raporlarıdır.*

*Elazığ Halkevi aracılığıyla sürdürülen çalışmalarla, "**Dersim kasabı**" olarak nitelendirilen Dersim Vali ve Kumandanı* **General Abdullah Alpdoğan***'ın, özellikle Umumi Müfettişler Toplantısı'na sunduğu raporları da bunlara eklemek gerekiyor.*

Bu raporlarda öngörülen hususlardan biri, bir **"çıban"** *olarak görülen Dersim'in* **"te'dip ve tenkil"** *i için ön çalışmalar yapılmasıdır. Bu çalışmalardan biri de, askeri harekata geçmeden aşiretlerin sayı ve silah durumları ile malvarlıklarının belirlenmesi ve bu silahların önceden toplatılmasıdır* **Büyük bölümü daha Osmanlılar döneminde Ruslar'a karşı kullanılmak üzere verilen bu silahların neredeyse tamamına yakını daha 1936 yılında teslim edilmiş veya toplatılmıştı.** *Devletçe önceden verilmiş olan silahlar zaten bilindiği gibi, folklor ve etnografya çalışması adı altında bu konularda gizli tesbitler yapılmıştır. İşte, burada verilen dökümün bu amaçla hazırlandığı anlaşılmaktadır.*

Aşiret çizelgesi ve dökümün, herşeyden önce bir resmi belge olduğu unutulmamalıdır. Benzeri bir döküme, 1930'lu yıllarda Erzincan Valiliğinde bulunan **Ali Kemali**'nin *"**Erzincan Tarihi**"nde de rastlanmaktadır (1932). Dikkat edilecek hususlardan biri, aşiret isimlerinin Türkçeleştirilerek verilmiş olmasıdır. Resmi belge olduğu için, bu isimlerin Kürtçedeki özgün biçimlerini vermeye gerek görmedik.*

Mehmet Bayrak

DERSİM

GARBİ DERSİM / ŞARKÎ DERSİM

GARBİ DERSİM (AŞİRETLERİ)

Kırgan Aşireti

Aşiret Reisi: Şatoğlu Selman Ağa

1- Şatoğulları
2- Garipoğulları
3- Mirveyisler

2700 nüfus
1200 silah
4000 koyun-keçi
1200 sığır
50 katır

Baht Uşağı

Aşiret Reisleri: Veli Ağazade Süleyman ve Yusuf Ağalar'dır

1- Rotmari
2- Bahtiyari

2000 nüfus
900 silah
1200 sığır
2000 koyun-keçi
70 at ve katır

Karaballı Uşağı

Aşağı Karaballı: Aşiret reisleri, Gangozade Mehmet Ali ve Koç Ağadır

1- Lolanlı
2- Ateş Uşağı
3- Gangolar
4- Ali Kefolar
5- Tavuklu Kefolar
6- Gedikler Uşağı

4000 nüfus
1300 silah
5000 koyun-keçi
1500 Sığır
700 at-katır

Yukarı Karaballı:

Aşiret Reisi: Hüseyin Ağazade Mahmut(Seyid Rıza'nın adamıdır)

1- Kardanlı
2- Karaballı

1500 nüfus
700 silah
1000 sığır
3000 koyun-keçi
20 at-katır

Şam Uşağı
Aşiret Reisi: Lillo Ağa

1- Küçükler
2- Zekeriyalar

1500 nüfus
160 silah
500 koyun-keçi
400 sığır

Abbas Uşağı
Aşağı Abbas: Aşiret Reisi, Miço Mustafa Ağa

1- İbrahimler
2- Zeyno

1500 nüfus
400 silah
2000 koyun-keçi
500 sığır
10 at-katır

Yukarı Abbas
Aşiret Reisleri: Seyit Rıza ve Kardeşi Seyit Ağa'dır.

1- İksor
2- Mori Mustafa
3- Seyid İbrahim

4000 nüfus
1400 silah
3000 sığır
5500 koyun-keçi
120 at-katır

Pilvenk Uşağı
Aşiret Reisleri: Seyit İbrahim ve oğlu Süleyman Ağa'dır.

1- Haktanlı
2- Ziyanlı

4000 nüfus
200 silah
8000 koyun-keçi
85 at-katır

Koç Uşağı
Aşiret Reisleri: Seyithan ve Lillo Yusuf'dur.

1- Koçlar
2- Seyithanlar
3- Resik Uşağı
4- Gedikler
5- İsmailler

4000 nüfus
700 silah
1000 koyun-keçi
2000 sığır
220 at-katır

Beyt Uşağı
Aşiret Reisi: Zeynel Ağa

1- Süleyman	1200 nüfus
2- Molla Mehmet	250 silah
3- Solhasanlı	3000 koyun-keçi
	250 sığır
	50 at-katır

Ferhad Uşağı
Aşiret Reisleri: Diyap Ağa, Cemşid ve Ani Hatun.

1- Alişêroğulları	3200 nüfus
2- Zangolar	150 silah
3- Küçük Aliler	5000 koyun-keçi
4- Sorpiyanlı Diyap	100 sığır
5- Kahraman	100 at-katır

Bezger Uşağı
Aşiret Reisi: İbrahim Ağa

1- Han	1200 nüfus
2- Söğütlü	2000 koyun-keçi
3- Topuzlar	310 sığır
	250 silah

Maksut Uşağı
Aşiret Reisi: Kasımoğlu Munzur

1- Aşitler	4000 nüfus
2- Ferhat	550 silah
3- Halik	6000 koyun-keçi
4- Taş	500 sığır
5- Yuzbek	10 at-katır
6- Laçin	
7- Söylemezler	
8- Hanoğulları	

Kalan Uşağı
Aşiret Reisi: Munzurzade Ali Ağa

1- Keçeli	5000 nüfus
2- Bal Uşağı	1500 silah
3- Pirim	6000 koyun-keçi
4- Abbas	1500 sığır
5- Kır Uşağı	600 at-katır

Aslan Uşağı
Aşiret Reisi: Pulurlu Mahmut Ağa

1- Çolaklar	3400 nüfus
2- Kozlucalar	200 silah
3- Pulurlu Seyit Aliler	2500 koyun-keçi
4- Gedikli Hüseyinler	500 sığır
	20 at-katır

Laçin Uşağı
Aşiret Reisi: Kakgerli Yusuf

1- Laçin	1000 nüfus
	120 silah
	1500 koyun-keçi
	200 sığır
	40 at-katır

Gango Uşağı
Aşiret Reisi: Kasım Ağa

1- Gango Uşağı	1600 nüfus
	150 silah
	2000 koyun-keçi
	250 sığır
	30 at-katır

ŞARKÎ DERSİM(AŞİRETLERİ)
Demenan Aşireti
Aşiret Reisi: Cebrail

200 nüfus
100 silah
150 sığır
1500 koyun-keçi

Alan Aşireti
Aşiret Reisi: Çukurköylü Hasan

500 nüfus
200 silah
200 sığır
100 koyun-keçi

Şadıllı Aşireti
Aşiret Reisi: Mehmet Efendi

650 nüfus
20 silah
400 koyun-keçi

Kureyşan Aşireti
Aşiret Reisi: Zeynel Çavuş

2000 nüfus
400 silah
2000 koyun-keçi
400 sığır

Haydaran Aşireti
Aşiret Reisi: Harun Ağa

1000 nüfus
500 silah
4000 koyun-keçi
800 sığır
100 katır

Arelli Aşireti
Aşiret Reisi: Yusuf Ağa

1- Mahmutlar
2- Abbaslar
3- Ferhatlar

2500 nüfus
1000 silah
1000 sığır
4000 koyun-keçi
100 katır

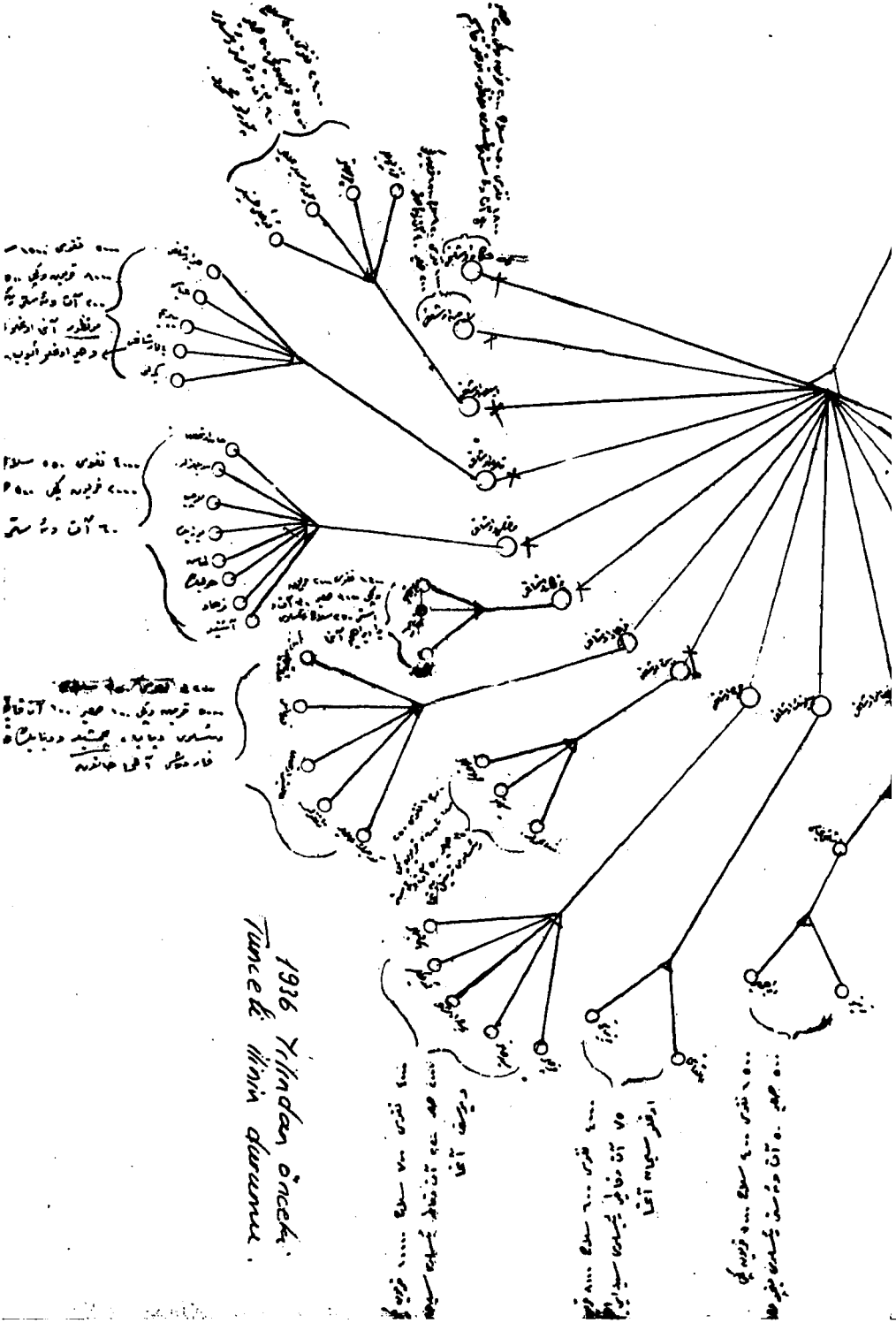

Resim - 117) Umumi Müfettişlikçe hazırlanan **Dersim Aşiretlerinin** 1936'dan önceki silah durumunu ve malvarlıklarını gösterir çizelge.

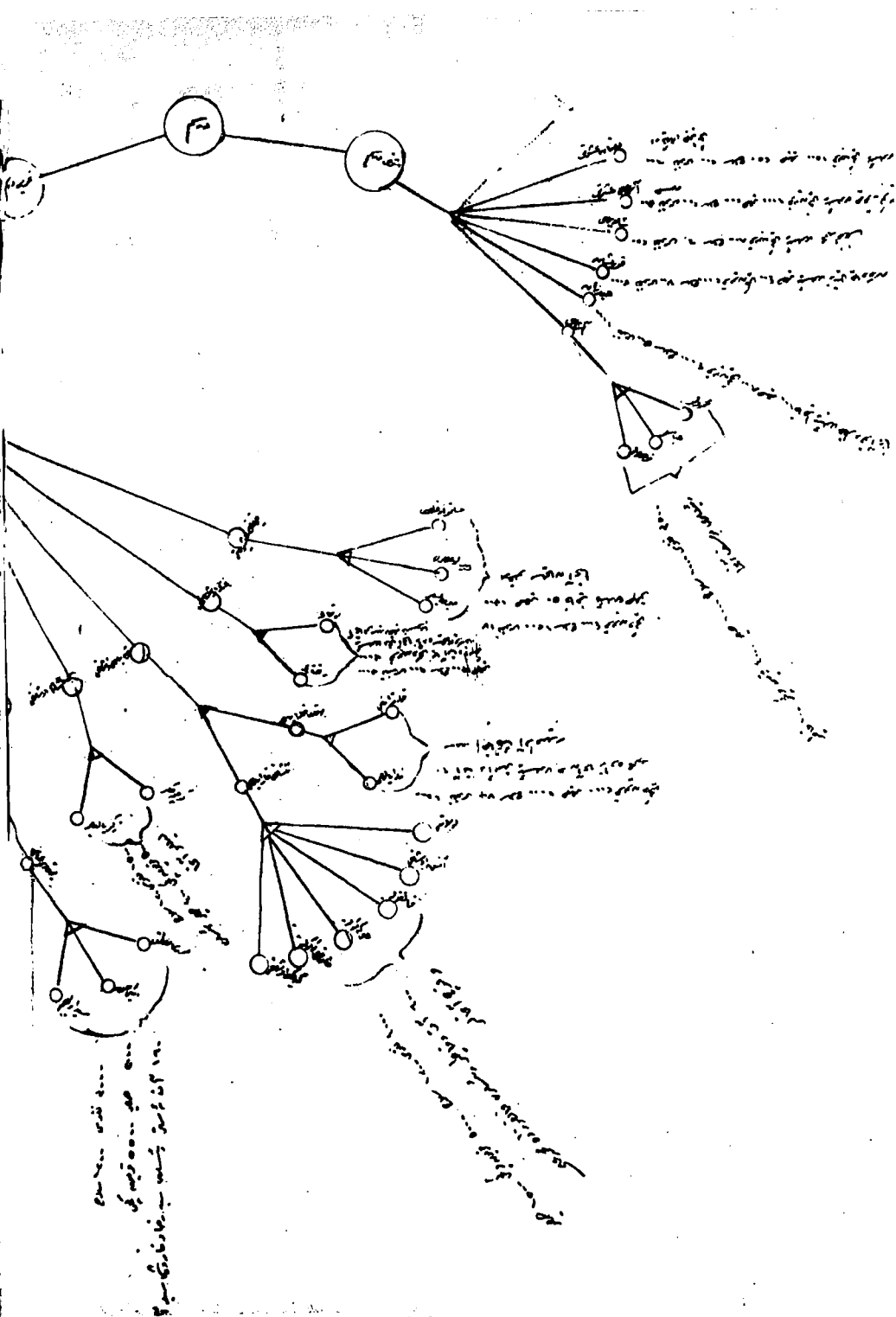

önceki silah durumunu ve malvarlıklarını gösterir çizelge.

IV- "*EŞKIYA TAKİBİ*" ADI ALTINDA KÖY VE ORMAN YAKMA KILAVUZU

1937/38 Dersim Soykırımı öncesinde birçok gizli rapor hazırlandığı gibi, bizzat Tunceli Vali ve Kumandanı sıfatıyla ***Abdullah Alpdoğan*** *tarafından* ***"Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkıya Takibi Hareketleri / Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakkında Kılavuz"*** *adıyla bir kılavuz-kitap da hazırlanmış ve 1938'de Elazığ'da Turan Matbaası'nda bastırılmıştır. İlk kez* ***Nokta Dergisi****'nin 1987'de yayımlanan* ***"Dersim"*** *özel sayısında irdelenen sözkonusu Broşür incelendiğinde, yakın geçmişte yaşanan ve günümüzde bile devam eden köy ve orman yakmaların nereden kaynaklandığı daha iyi anlaşılacaktır.*

M.Bayrak

Tunceli Bölgesi'nde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri, Köy Arama ve Silah Toplama Hakkında Kılavuz. (Tunceli Vali ve Kumandanlığı tarafından bastırılmıştır. 1938-Elazığ Turan Matbaası)

Kitabın girişinde; *"1937 Harekâtına iştirak eden 17. Tümen kıtalarına mensup subaylardan 3. Ordu Müfettişliğinin emirleri üzerine toplattırılarak 4. Umum Müfettişlikçe görülerek ve bazı ilaveler yapıldıktan sonra neşredilmiştir"* ibaresi yeralıyor.

Kitap çeşitli bölümlerden oluşuyor. Bu bölümlerden bazıları şöyle...

A-Yürüyüşte emniyet... B- Molada emniyet, Konmalarda emniyet... C- Eşkiyanın muharebe tarzı - Baskınlara karşı *tedbirler - Eşkiyaya karşı hareket tarzı... Bu bölümde şu uyarıda bulunuluyor: "Baskın hareketleri en sadık bile görünen köylülerden saklı yapılmalıdır." "Bize sadık kılavuzları eşkiya tarafından bilinmemesi için asker kıyafetine sokmak iyi olur."*

Köyde Eşkiya Araması:

Bu bölümün ilk üç maddesinde köye yaklaşılması, etrafın çevrilmesi ve köylünün aramadan haberdar edilmesi işlerinin nasıl yapılacağı sıralandıktan sonra şu maddelerle olay ayrıntılandırılıyor:

4- Yukarıdaki tertibat ile köy halkı toplanır ve dışarıdaki birlik komutanının yanına getirilir. Köyün büyüklerinden birkaç kişi rehin olarak tutulur. Ondan sonra etraftaki mühim noktalar emniyet kuvvetleri ile tutulmaya devam edilerek köy aranır. Bu esnada bir, iki Hf. Mt. (Hafif makinalı tüfek - y.n.) yüksek damlarda mevziye sokulabilir.

5- Bir dam (Bina, ev, ahır) içinde sığınıp mukavemet eden eşkiyayı imha için yakından kuşatılmalı, **pencere ve bacadan bomba atılmalıdır. Müfreze yanında top varsa askere ateş eden köy top ile tahrip edilir.**

6- **Silah atan köy** (kutaşan birlikler emniyet ödevlerine devam etmek suretiyle) **yakılmalıdır.**

7- Damlar taş ve topraktan ibaret olup yalnız tavan ve direkleri ve ağaç

dalları vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak **dam üstünden bir kısım toprak atılarak ağaçlar meydana çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. Oda kapısından içeriye odun yığarak ateşleme sureti ile genişletilir.**

8- Köy içinde fazla durmak ve alınan vazife haricinde bazı eratın yolsuz işlere dalması yasaktır.

Silah Toplamak:

1- Köylüden silah toplanacak ve istenecek ise köyün sarılması ve dış emniyet işi yukarıda yazıldığı gibi yapılır.

2- Köylü silah vermez ve silah olmadığını büyük yeminler ve bin dereden su getirmek suretiyle anlatmaya çalışır. Çok yalan söyler ve birbirini yalancı çıkarırlar.

3- Köy içinde samanlık, ot, odun ve eşya arasına silah saklayan pek azdır. Çoğu köy dışında otlar ve ağaçlar arasında saklar veya gömer. Yerini ancak kendi bilir. Arama suretiyle bulmak hemen hemen mümkün değildir.

4- Ancak **kimde silah olduğunu birbirine düşman aşiretlerden veya başka kaynaklardan öğrenerek o adamın yakasını bırakmamak gerekir.** İnkar etmesine kulak vermemeli burada zeka ve akıl ile iş görmelidir.

5- **Silah teslime mecbur etmek için kadın ve çocukların toplanarak hükümete teslim edileceğini söylemek çok kere iyi netice verir.**

6- Bu gibilerin damlarını yakmak faydalıdır.

7- Sıkıştırma yakma kadın ve çocukları toplama işlerinden evvel, iyilikle silahını vermesi ve silahın kendisine ailesi için kötülük getireceğini hoş muamele ile anlatmalı ve ondan sonra **zecri tedbirleri behemahal tatbik edilmelidir.**

Orman Aramaları:

1- Balta girmemiş büyük ormanlar vardır. Küçük birlikler ve tek erlerile geçemezler.

Bunları eşkiyaların aile ve sürülerinin en emin sığınma yerleridir.

2- Orman küçük olursa kuşatılarak aranmağa başlanır. Orman dışındaki yakın ve yüksekce yerler emniyet kıt'alarile tutulmalıdır.

3- Orman bir derece seyrek ve harekete müsait ise aramaya giden kuvvetler çok dağınık gitmeli ve her tarafa göz kulak olmalıdır.

4- Ormanlara giren asker mutlaka süngü takmış ve tüfeği ateşe hazır bulunmalıdır.

5- Aranacak ormanın büyüklüğü nisbetinde kuvvet fazla olmalıdır.

6- Ormanın çok kerre bir iki cephesi emniyet zinciri ile sabit olarak kapatılmalı ve diğer cephelerden bu emniyet hatlarına doğru tarama yapmalıdır.

7- Büyük ormanların aranması için yukarıda arazi taranmasındaki tedbirler de göz önünde tutulmalıdır.

Mehmet Bayrak'ın Eseri Üzerine
(Prof.Dr. Baskın Oran)

Türk Resmi Tarihi'nin ve İdeolojisinin Zehirli Mirası

Dersim - Koçgiri Katliamları ve Ağıtlama Şiirler

Dersim Soykırımı'nın İdeolojik ve Siyasi Temelleri

Etno - Dinsel Arındırma, Tektipleştirme, Türk-İslamlaştırma Politikası ve Dersim

Ateş, Kan ve Barut Günlerinde Diplomasi

Dersim'de Dinsel Yapılanma, Edebiyat ve Müzik

Kürt Kızılbaş Edebiyatının Yasaklı Tarihi

Alevi Kürtler'de Âşıklık - Dengbêjlik Geleneği ve Dersimli Ozanlar

Tarihte ve Edebiyatta Dersim Kadını

Aydınların ve Şairlerin Anlatımıyla Koçgiri ve Dersim

Dersim Üstüne Gizli Belgeler

9 789757 861195

www.ozgeyayinevi.com
info@ozgeyayinevi.com